

माध्यमिक तहका नेपाली आख्यानात्मक विधाको सङ्कथन

केशव भुसाल

शिक्षाशास्त्रमा विद्यावारिधि (पिएच.डी.) उपाधिका निम्ति प्रस्तुत

शोधप्रबन्ध

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय

डिनको कार्यालय, कीर्तिपुर, काठमाडौं

२०७५, असार

प्रतिबद्धता

शिक्षाशास्त्रमा विद्यावारिधि उपाधि प्रयोजनार्थ प्रस्तुत माध्यमिक तहका नेपाली आख्यानात्मक विधाको सङ्कथन शीर्षकको शोधप्रबन्ध मेरो मौलिक कार्य हो । प्रस्तुत शोधप्रबन्ध अन्य कुनै तहको उपाधिका निमित्त गरिएको शोधकार्यसम्बद्ध रहेको छैन । साथै यसलाई कुनै उपाधिका निमित्त अन्य कुनै विश्वविद्यालयमा पेस गरिएको पनि छैन ।

२०७५।१।९

.....
शोधार्थी

शोधनिर्देशकको सिफारिस

श्री केशव भुसालद्वारा त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, डिनको कार्यालय कीर्तिपुर, काठमाडौंमा शिक्षाशास्त्रमा विद्यावारिधि (पिएच.डी.) उपाधिका लागि प्रस्तुत *माध्यमिक तहका नेपाली आख्यानात्मक विधाको सङ्कथन* शीर्षकको शोधप्रबन्ध मेरो निर्देशनमा तयार पारिएको हो । परिश्रमपूर्वक गरिएको उहाँको शोधकार्यबाट म पूर्णतः सन्तुष्ट छु । प्रस्तुत शोधप्रबन्धको बाह्य मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

मिति: २०७५।१।११

.....
प्रा. डा. यादवप्रकाश लामिछाने
(शोधनिर्देशक)

मूल्याङ्कन समितिको स्वीकृति

श्री केशव भुसालद्वारा प्रस्तुत माध्यमिक तहका नेपाली आख्यानान्त्मक विधाको सङ्कथन शीर्षकको शोधप्रबन्ध त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, अनुसन्धान समितिको बाह्य मूल्याङ्कनबाट शिक्षाशास्त्रमा विद्यावारिधि (पिएच.डी.) उपाधिका निमित्त उपयुक्त ठहरिएकाले स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

.....

प्रा. डा. कृष्णप्रसाद गौतम
(डीन तथा प्रमुख, अनुसन्धान समिति,
शिक्षाशास्त्र सङ्काय, त्रि. वि.)

.....

प्रा. डा. बालमुकुन्द भण्डारी
(प्रतिनिधि, अनुसन्धान समिति)

.....

प्रा. डा. सुषमा आचार्य
(बाह्य परीक्षक)

.....

प्रा. डा. यादवप्रकाश लामिछाने
(शोधनिर्देशक)

मिति : २०७५।३।२२

कृतज्ञताज्ञापन

माध्यमिक तहका नेपाली आख्यानात्मक विधाको सङ्कथन शीर्षकको प्रस्तुत शोधकार्य दीर्घ एवम् सूक्ष्म अनुसन्धानमा आधारित भई सम्पन्न गरिएको छ । त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, डीनको कार्यालयअन्तर्गत रही विद्यावारिधि उपाधिका निमित्त गरिएको प्रस्तुत अनुसन्धानका क्रममा विभिन्न विद्वान्, विशेषज्ञ, संघसंस्था एवम् शुभेच्छुक-शुभचिन्तकहरूबाट अमूल्य सहयोग प्राप्त भएको छ । जसप्रति म निकै कृतज्ञ छु ।

सर्वप्रथम प्रस्तुत अनुसन्धानको शोधप्रस्ताव स्वीकृत गरी अध्ययनका लागि अवसर प्रदान गर्ने शिक्षाशास्त्र सङ्काय, डीनको कार्यालय र यस शोधकार्यका क्रममा अनवरत रूपमा आफ्नो अमूल्य समय उपलब्ध गराएर समुचित मार्गनिर्देशन एवम् उत्साहवर्धक प्रेरणा प्रदान गर्नुहुने आदरणीय गुरु शोधनिर्देशक प्राध्यापक डा. यादवप्रकाश लामिछानेज्यूप्रति हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु । त्यसैगरी प्रस्तुत शोधको आन्तरिक एवम् बाह्य मूल्याङ्कनमार्फत् आवश्यक सल्लाह, सुझाव दिनुहुने आदरणीय विषय विशेषज्ञज्यूहरू तथा मौखिक परीक्षाका क्रममा अपेक्षाकृत रूपमा परामर्श प्रदान गर्नुहुने शिक्षाशास्त्र सङ्काय, अनुसन्धान समितिका सदस्यज्यूहरूप्रति अनुगृहित छु । त्यस्तै प्रस्तुत शोधका क्रममा उपयोग गरिएका सैद्धान्तिक एवम् प्रायोगिक सामग्रीका सर्जक, अनुसन्धाता एवम् आदरणीय रचनाकारहरूप्रति आभारी छु । साथै विद्यावारिधि तहको यस अनुसन्धानका लागि विद्वत्वृत्ति प्रदान गरी महत्त्वपूर्ण सहयोग पुऱ्याउने विश्वविद्यालय अनुदान आयोगप्रति पनि कृतज्ञ छु ।

प्रस्तुत शोधकार्यका क्रममा आवश्यक सल्लाह, सुझाव उपलब्ध गराएर र कतिपय अन्यौल निवारणका लागि परामर्श दिएर अमूल्य सहयोग उपलब्ध गराउनुहुने आदरणीय गुरु प्रा. डा. रामचन्द्र लंसाल, गुरुआमा प्रा. डा. सुषमा आचार्य, प्रा. मोहनराज शर्मा र प्रा. डा. देवीप्रसाद गौतमज्यूप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । त्यसैगरी प्रस्तुत अनुसन्धानका सिलसिलामा अपेक्षित सैद्धान्तिक सामग्री र कतिपय जिज्ञासा शमनका लागि महत्त्वपूर्ण जानकारी प्रदान गरेर सहयोग गर्नुहुने उपप्राध्यापक डा. प्रेम फ्याक, उपप्रा. मधु न्यौपाने, उपप्रा. हेमा रावल, उपप्रा. अरुणकुमार

क्षेत्री, खेमराज जोशी, गोकुल शर्मा र रेशम आचार्यप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । साथै यस अध्ययनप्रति चासो राख्दै बेलाबखत कुत्कुत्याइरहने शिष्यद्वय महेशप्रसाद भट्ट र कृष्णप्रसाद पोखरेललाई पनि स्मरण गर्न चाहन्छु ।

मेरो जीवनका हरेक क्षेत्रमा अविच्छिन्न सफलताको आशीर्वचन दिदै उच्च शिक्षाको यस विशिष्ट स्तरमा पुऱ्याउनुहुने मेरा पूजनीय मातापिता ज्ञानकुमारी भुसाल र मेखबहादुर भुसाल जसको माया, ममता, साथ र सहयोगविना यो कार्य पूरा हुने नै थिएन प्रति सदासर्वदा ऋणि छु । त्यस्तै मेरो अध्ययनका लागि उपयुक्त वातावरण र मनोवैज्ञानिक ऊर्जा सृजना गरिदिने जीवनसङ्गिनी निलु कार्की र सुपुत्र निरव भुसालप्रति आभारी छु । मेरो अध्ययनमा हरतरहले चासो एवम् प्रेरणा प्रदान गर्नुहुने आदरणीय दाजु रमेशकुमार भुसाल, भाउजू विन्दू भुसाल, दिदी भिनाजुहरूः कमला भट्टराई, मणिराज भट्टराई, अनिता अधिकारी र सरोज अधिकारीप्रति कृतज्ञ छु । साथै मेरो शैक्षिक सफलतादेखि प्रसन्न भएर अध्ययनतर्फ क्रियाशील हुने भान्जाभान्जी निशा, किरण, सन्देश र सौगातलाई पनि यस प्रकरणमा सम्झन चाहन्छु ।

अन्त्यमा, यस शोधप्रबन्धकाको टङ्कन गरिदिई सहयोग पुऱ्याउनुहुने 'जी' कम्प्युटर सेन्टर, कीर्तिपुरका जितेन महर्जनलाई हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

मिति : २०७५।१।९

.....
(शोधार्थी)

माध्यमिक तहका नेपाली आख्यानात्मक विधाको सङ्कथन शीर्षकीय
शोधप्रबन्धको सार

केशव भुसाल

शिक्षाशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली शिक्षा विषयको विद्यावारिधि उपाधिका निम्ति डीन
कार्यालयमा प्रस्तुत

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

२०७५ वैशाख

प्रस्तुत अनुसन्धान आख्यानात्मक विधाको सङ्कथन अध्ययनमा आधारित अनुसन्धान हो ।
माध्यमिक तहका आख्यानात्मक विधाहरूको साङ्कथनिक अध्ययन गर्नु यस अनुसन्धानको मूलभूत
उद्देश्य हो भने सङ्कथन विश्लेषणको सैद्धान्तिक प्रतिमान निर्माण गर्नु, माध्यमिक तहका नेपाली
आख्यानात्मक विधाहरूको संसक्तिपरक अध्ययन गर्नु, उक्त तहका आख्यानात्मक विधाहरूको
संयुक्तिपरक अध्ययन गर्नु र आख्यानात्मक विधाका पाठहरूको शैक्षणिकता विश्लेषण गर्नु यसका
सहायक एवम् विशिष्ट उद्देश्यहरू हुन् ।

प्रस्तुत अनुसन्धान वस्तुतः गुणात्मक अनुसन्धान विधिमा आधारित रहेको छ । यस
अनुसन्धानमा पुस्तकालयीय अध्ययन विधिको माध्यमबाट सोद्देश्यमूलक तरिकाले सामग्रीहरूको
सङ्कलन गरिएको छ । सामग्री सङ्कलनका क्रममा प्राथमिक र द्वितीयक स्रोतको उपयोग
गरिएको छ । यस क्रममा माध्यमिक तह (कक्षा ९ र १०) को नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकमा
समाविष्ट आख्यानात्मक विधाका पाठहरूमध्ये कथाहरूलाई प्राथमिक सामग्रीका रूपमा लिइएको छ,
भने द्वितीयक सामग्रीका रूपमा सङ्कथन र सङ्कथन विश्लेषणसम्बद्ध आधिकारिक अङ्ग्रेजी
लेखकहरूका सैद्धान्तिक पुस्तकहरू, महत्त्वपूर्ण लेखरचनाहरू, सङ्कथनसम्बद्ध विभिन्न विदेशी
स्वदेशी शोधपत्रहरू एवम् सन्दर्भ सामग्रीहरूलाई लिइएको छ । प्रस्तुत शोधमा सङ्कथन र
सङ्कथन विश्लेषणसम्बद्ध अङ्ग्रेजी सैद्धान्तिक सामग्रीहरूको अध्ययन गरी आख्यानात्मक विधाको
साङ्कथनिक अध्ययन-विश्लेषणार्थ आवश्यक प्रतिमान निर्माण गरिएको छ । यस क्रममा विशेषतः

भाषावैज्ञानिक हालिडे र हसनको कोहिजन इन इङ्गलिस र ल्याङ्ग्विज कन्टेक्स्ट एन्ड टेक्स्ट : आस्पेक्ट अफ ल्याङ्ग्विज इन अ सोसिअल सेमिओटिक पर्सपेक्टिभ नामक पुस्तकको अनुप्रयोग गरिएको छ । साथै साल्के, एलेन र कर्डर, विडोसन, क्यारेल, ह्यारिस, रेडेकर लगायतका भाषाशास्त्रीहरूका सामग्रीहरूको समेत उपयोग गरिएको छ । जसका आधारमा माध्यमिक तहका आख्यानात्मक विधाहरूको सङ्कथन अध्ययन-विश्लेषणार्थ संसक्ति-संयुक्ति युक्ति र यीअन्तर्गतका विभिन्न भेद उपभेदहरूको निर्धारण गरिएको छ । यस क्रममा संसक्तिअन्तर्गत व्याकरणिक (सन्दर्भन, प्रतिस्थापन, विलोपन, संयोजन र यीअन्तर्गतका विविध उपभेदहरू) र कोशीय संसक्ति (पुनरुक्ति र यसका विविध भेद र सन्निधान) तय गरिएको छ, भने संयुक्तिअन्तर्गत अन्तर्वाक्यीय, अन्तर्नुच्छेदीय र सन्दर्भपरक भेदहरूको निर्धारण गरिएको छ ।

प्रस्तुत अनुसन्धानमा माध्यमिक तहमा आख्यानात्मक विधाका रूपमा समाविष्ट कथाहरूको साङ्कथनिक दृष्टिले सूक्ष्म समीक्षण गरिएको छ । यस अध्ययनमा उक्त तहमा समाविष्ट कुल छ वटा कथाहरूमध्ये कक्षा नौमा समाविष्ट बोधविक्रम अधिकारीद्वारा लिखित शिशिर र वसन्तको कथा (लौकिक कथा), देवकुमारी थापाद्वारा लिखित भविष्य निर्माण (बालमनावैज्ञानिक कथा) र बदरीनाथ भट्टराईद्वारा लिखित खड्गबहादुर कथा (ऐतिहासिक कथा) तथा कक्षा दसमा समाविष्ट गुरुप्रसाद मैनालीद्वारा लिखित कर्तव्य (सामाजिक कथा), विश्वेश्वरप्रसाद कोइरालाद्वारा लिखित दोषी चस्मा (मनोवैज्ञानिक कथा) र बदरीनाथ भट्टराईद्वारा लिखित न्यायको पक्ष (पौराणिक कथा) कथामा व्यवहृत संसक्ति, संयुक्ति युक्ति र तीद्वारा सृजित शैक्षणिक स्थितिको विश्लेषण गरिएको छ । आख्यानात्मक विधाको सङ्कथन विश्लेषणसम्बद्ध यस अनुसन्धानबाट विभिन्न नवीनतम् तथ्यहरू प्राप्त भएका छन् । जसलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ :

माध्यमिक तहका आख्यानात्मक विधामा सङ्कथन संसक्तिका मुख्य प्रकार : व्याकरणिक र कोशीय संसक्तिको प्रयोग-व्यवहार गरिएको पाइयो । जसमध्ये व्याकरणिक संसक्तिअन्तर्गत

सन्दर्भन, प्रतिस्थापन, विलोपन र संयोजन संसक्ति तथा कोशीय संसक्तिअन्तर्गत पुनरुक्ति र सन्निधान संसक्तिको प्रयोग गरिएको देखियो ।

सैद्धान्तिक दृष्टिकोणअनुसार सन्दर्भन संसक्तिका रूपमा प्रथम, द्वितीय र तृतीय पुरुष सर्वनामको प्रयोग हुने हालिडे र हसन (सन् १९७६) मान्यता रहेको भए पनि माध्यमिक तहका आख्यानात्मक विधामा पारस्परिक सर्वनाम (उदा. परस्पर, आपस आदि) र सम्बन्धवाचक विशेषण शब्दहरू (उदा. मेरो, उनको, हाम्रो, तिम्रो आदि) को समेत प्रयोग गरिएको पाइयो । जुन साल्के (सन् १९९५) द्वारा प्रस्तुत दृष्टिकोणसँग सम्बद्ध देखापर्छ । साथै यसअन्तर्गत क्रियायोगी शब्दहरू (उदा. यसैगरी, यसरी आदि) ले समेत सन्दर्भनको कार्य सम्पादन गरेको पनि पाइयो । माध्यमिक तहका आख्यानात्मक विधामा हालिडे र हसन (सन् १९७६) तथा अन्यद्वारा प्रस्तुत दर्शकवाचक सन्दर्भकका अतिरिक्त तत्तात्पर्यमा कार्य सम्पादन गर्ने विभिन्न निर्धारकहरूको समेत प्रयोग (उदा. एक वडा प्रतापी राजा, दुबै पतिपत्नी, एउटा छोरो, सारा चाकरिया आदि) गरिएको पाइयो ।

सैद्धान्तिक दृष्टिकोणअनुसार सङ्कथनमा प्रतिस्थापन संसक्ति पूर्वप्रयुक्त भाषिक घटकलाई स्थानापन्न गर्ने रूपमा आउने मानिए पनि प्रस्तुत अध्ययनका आधारमा हेर्दा यो कतिपय सन्दर्भमा पश्चप्रस्तुत विषयलाई प्रतिस्थापन गर्न पहिले नै व्यवहृत हुने गरेको (उदा. न्यायको पक्ष कथाको सत्रौं अनुच्छेदमा भाइहरूको प्रयोग पूर्ववर्ती रूपमा र अर्जुन, भिमसेनलगायतको चर्चा तत्पश्चात् भएको) देखियो । माध्यमिक नेपाली आख्यानात्मक विधामा अङ्ग्रेजी भाषामा जस्तो साझा नामिक, क्रियात्मक र उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापकहरूको प्रयोग भएको पाइएन । तदपि सन्दर्भअनुसार पूर्वप्रयुक्त नाम, क्रिया र उपवाक्यलाई स्थानापन्न गर्ने विभिन्न प्रतिस्थापन शब्दहरूको भने प्रायोग-व्यवहार गरिएको पाइयो ।

वस्तुतः विलोपन संसक्तिको बोध पूर्वप्रस्तुत विषयको विलोपन भएको पश्चसन्दर्भका आधारमा हुने सैद्धान्तिक मान्यता रहेको भए पनि माध्यमिक तहको आख्यानात्मक विधाको अध्ययनबाट यसको बोध यसको ठीक विपरीत समेत हुने (उदा. अहिले (न्यायी) निर्धो देखियास् या बलियो, परिणाममा न्यायीको नै जित हुन्छ भन्ने मलाई दृढ निश्चय छु : न्यायको पक्ष कथा)

देखियो । सङ्कथन संसक्ति अध्ययनका क्रममा नामिक विलोपनअन्तर्गत सर्वनाम तथा सम्बन्धवाचक विशेषणलाई लिइने नलिइनेबारे स्पष्ट धारणा नपाइए पनि प्रस्तुत अध्ययनका आधारमा सर्वनाम तथा सम्बन्धवाचक विशेषण शब्दहरूको विलोपनलाई समेत नामिक विलोपनअन्तर्गत समेट्न सकिने दृष्टिकोणको विकास गरिएको छ । जसको स्थिति अत्यधिकसमेत देखाप्यो ।

माध्यमिक तहका आख्यानात्मक विधामा कोशीय संसक्तिअन्तर्गत पुनरावृत्तिको अत्यधिक प्रयोग गरिएको पाइयो । यस क्रममा पुनरावृत्ति शब्दलाई पूर्ण रूपमा मात्र नभई अपूर्ण (छोटकरी) रूपमा समेत प्रयोग गरिएको (उदा. सन्तान=सन्ता, बुबा=बा आदि) देखियो । सिद्धान्ततः कोशीय संसक्तिअन्तर्गतको सन्निधान संसक्तिले निकटता वा वाक्यान्तरिक घटकका बीचको सान्निध्य जनाउने मानिए पनि माध्यमिक नेपाली आख्यानात्मक विधामा यसले अन्तर्वाक्यीय रूपमा समेत कार्य सम्पादन गरेको (उदा. कर्तव्य कथाको अनुच्छेद दसमा प्रयुक्त वकपत्र-साक्षी, छब्बीसमा प्रयुक्त घर-आँगन, अट्ठाईसमा प्रयुक्त वरियात-वरणी आदि) देखियो ।

माध्यमिक तहमा समाविष्ट छ कथाहरूमध्ये शिशिर र वसन्तको कथामा ५३.०८% व्याकरणिक संसक्ति र ४६.९१% कोशीय संसक्ति, भविष्य निर्माण कथामा ५१.८४% व्याकरणिक संसक्ति र ४८.१५% कोशीय संसक्ति, खड्गबहादुर कथामा ६८.३३% व्याकरणिक संसक्ति र ३१.६६% कोशीय संसक्ति, कर्तव्य कथामा ५२.०७% व्याकरणिक संसक्ति र ४७.९२% कोशीय संसक्ति, दोषी चस्मा कथामा ६०.२५% व्याकरणिक संसक्ति र ३९.७४% कोशीय संसक्ति र न्यायको पक्ष कथामा ७२.२६% व्याकरणिक संसक्ति र २७.७३% कोशीय संसक्तिको प्रयोग गरिएको पाइयो ।

तुलनात्मक दृष्टिले हेर्दा माध्यमिक तहको नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट छ कथामध्ये सबैभन्दा बढी न्यायको पक्ष कथामा व्याकरणिक संसक्तिको प्रयोग (७२.२६%) गरिएको पाइयो भने भविष्य निर्माण कथामा कोशीय संसक्तिको प्रयोग (४८.१५%) गरिएको पाइयो । व्याकरणिक र कोशीय संसक्तिमध्ये व्याकरणिक संसक्तिअन्तर्गतका सन्दर्भन, प्रतिस्थापन, विलोपन

र संयोजन संसक्ति प्रयोगको अवस्थालाई दृष्टिगत गर्दा शिशिर र वसन्तको कथामा सन्दर्भन संसक्ति, भविष्य निर्माण कथामा प्रतिस्थापन संसक्ति, न्यायको पक्ष कथामा विलोपन संसक्ति र शिशिर र वसन्तको कथामा संयोजन संसक्तिको अधिक प्रयोग गरिएको पाइयो भने कोशीय संसक्तिअन्तर्गतका पुनरुक्ति र सन्निधान संसक्ति प्रयोगको अवस्था अवेक्षण गर्दा शिशिर र वसन्तको कथामा पुनरुक्ति र खड्गबहादुर कथामा सन्निधान संसक्तिको अत्यधिक प्रयोग गरिएको पाइयो । पुनरुक्ति कोशीय संसक्तिअन्तर्गत पनि शिशिर र वसन्तको कथामा पुनरावृत्ति, खड्गबहादुर कथामा पर्यायवाची, न्यायको पक्ष कथामा विपरीतार्थी, खड्गबहादुर कथामा समावेशी-समावेश्य र न्यायको पक्ष कथामा अङ्गी-अङ्ग संसक्तिको अधिक प्रयोग रहेको पाइयो ।

माध्यमिक तहका आख्यानात्मक विधालाई अर्थतात्त्विक सिलसिलमा अन्वितपूर्ण तुल्याउने कार्यमा संयुक्ति युक्तिले महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको देखियो । वस्तुतः यस प्रयोजनार्थ यसका तीन भेद अन्तर्वाक्यीय, अन्तर्अनुच्छेदीय र सन्दर्भपरक प्ररूपको विशिष्ट स्थान रहेको पाइयो ।

माध्यमिक नेपाली आख्यानको संयुक्तिपरक अध्ययन-विश्लेषणका क्रममा कुल ३३ वटा अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति सम्बन्धहरूको प्रयोग-व्यवहार भएको पाइयो । जसमध्ये सबैभन्दा बढी शिशिर र वसन्तको कथामा यसको प्रयोग पाइयो । वस्तुतः माध्यमिक तहका सबै कथामा एकै किसिमका अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति सम्बन्धहरूको प्रयोग नपाइए पनि कुल ११ वटा सम्बन्धहरू (कार्य-कारण, कारण-कार्य, कारण-परिमाण, आर्थी विपर्याय, व्याख्यात्मक, अप्रत्यक्ष, अनुमानित, आनुक्रमिक, समुच्चयात्मक, विध्यर्थक र प्रश्नार्थक) सबै कथामा व्यवहृत भएको देखियो ।

माध्यमिक तहका आख्यानात्मक विधाका रूपमा समाविष्ट कुल ६ वटा कथाहरूमध्ये भविष्य निर्माण कथामा व्यवहृत संयुक्ति विन्यासमा केही कमीकमजोरी (उदा. सङ्गतिमा त्रुटि: तुडसुड बस्तीतिर जाने मानिस त्यस घरतर्फ आकर्षित हुन्छ, सन्दर्भान्तर: नरेशले दुष्ट को हुन् आमा ? भनी राखेको जिज्ञासामा दुष्ट जर्मन हुनुपर्नेमा 'दुष्ट' शब्दको परिचयात्मक व्याख्या प्रस्तुत गरिएको आदि) रहेको पाइयो । जसका कारण कथात्मक विषय बोधमा सामान्य समस्या सृजना भएको देखियो ।

अनुच्छेद विन्यासका दृष्टिले माध्यमिक तहका सबै कथामा कमीकमजोरी रहेको पाइयो । तापनि कथामा विन्यस्त अनुच्छेदहरूमा निहित मूल आशयसँग अन्य सहायक आशयको आर्थी संयोजन कायम भएकाले कथाहरू बोधगम्य एवम् ग्राह्य बनेको देखियो । अर्थात् अन्तर्ननुच्छेदीय संयुक्ति विन्यासका दृष्टिले सबै कथा समग्रमा उपयुक्त नै रहेको देखियो ।

सन्दर्भपरक संयुक्ति विन्यासका दृष्टिले हेर्दा माध्यमिक तहका आख्यानात्मक विधामा कथात्मक क्षेत्र वा विषय आनुभविक र तार्किक माध्यमबाट, पात्र वा सहभागी तिनको भूमिका वा चरित्रका माध्यमबाट र भाषिक माध्यम वा पद्धति विषय र सहभागीका माध्यमबाट प्रकाशित भएको पाइयो । साथै कथागत क्षेत्र, सहभागी र माध्यमका बीच उपयुक्त तालमेल कायम भई कथाहरू संयुक्तियुक्त बन्न पुगेको देखियो ।

माध्यमिक तहमा समाविष्ट आख्यानात्मक विधा वा कथाहरू संसक्ति-संयुक्ति प्रयोगका दृष्टिले मात्र नभई भाषापाठ्यक्रमनिर्दिष्ट उद्देश्य र विधागत क्षेत्रका दृष्टिले समेत पठनीय, बोधगम्य एवम् शैक्षणिक देखिए । यस तहका भाषापाठ्यपुस्तकमा भाषापाठ्यक्रममा प्रस्तुत विधागत क्षेत्रको अनुक्रमभन्दा भिन्न रूपमा कथाहरू समावेश गरिएको (भाषापाठ्यक्रममा कथा रखाइको क्रम विन्यास लौकिक, ऐतिहासिक, बालमनोवैज्ञानिक/पौराणिक, सामाजिक र मनोवैज्ञानिक रहेकामा भाषापाठ्यपुस्तकमा यसको क्रम लौकिक, बालमनोवैज्ञानिक, ऐतिहासिक/सामाजिक, मनोवैज्ञानिक र पौराणिक गरी विन्यास गरिएको पाइने) समेत पाइयो । जसका माध्यमबाट कथात्मक पाठको स्तरण मिलाउने कार्य सम्पादन गरिएको देखियो ।

माध्यमिक तहका आख्यानात्मक विधाको सङ्कथन विश्लेषणमा आधारित प्रस्तुत अनुसन्धानले सङ्कथनसम्बद्ध संसक्ति, संयुक्ति अध्ययन तथा नेपाली भाषाको सङ्गतियुक्त एवम् सार्थक शिक्षणका लागि समेत महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउने अपेक्षा गरिएको छ । समग्रतः यस अनुसन्धानले माध्यमिक तहमा समाविष्ट कथाहरूको संसक्तिगत, संयुक्तिगत र शैक्षणिक स्थितिबारे जानकारी प्राप्त गर्न, साहित्यिक विधा वा पाठलाई साङ्कथनिक संसक्ति, संयुक्ति र शैक्षणिक कोणबाट सूक्ष्मतर रूपमा अध्ययन-विश्लेषण गर्न, कुनै पनि तहका लागि साङ्कथनिक दृष्टिले

उपयुक्त विधागत रचना छनोटको सुझ प्राप्त गर्न, भाषिक सङ्कथन वा पाठमा निहित संरचनात्मक तथा अर्थतात्त्विक त्रुटिको पहिचान गर्न र त्यसलाई सच्याउन वा मूल्याङ्कन गर्न सघाउने विश्वास लिइएको छ । यसर्थ यो अनुसन्धान माध्यमिक तहमा अध्यापनरत शिक्षक, अध्ययनरत विद्यार्थी, भाषापाठ्यक्रम निर्माता, भाषापाठ्यपुस्तक लेखक, योजनाकार, उच्च तहका विद्यार्थी, प्राज्ञिक, व्यक्तित्व तथा साङ्कथनिक क्षेत्रमा रुचि राख्ने वा अध्ययन, अनुसन्धान गर्न चाहने शोधार्थी सबैका लागि उपयोगी हुने ठानिएको छ । साथै यसबाट सङ्कथन र सङ्कथनसम्बद्ध क्षेत्रमा उल्लेखनीय अध्ययन-अनुसन्धान भइनसकेको नेपाली परिवेशमा थप भाषावैज्ञानिक टेवा पुग्ने अपेक्षासमेत गरिएको छ ।

विषयसूची

पृष्ठ

प्रतिबद्धता	क
शोधनिर्देशकको सिफारिस	ख
मूल्याङ्कन समितिको स्वीकृति	ग
कृतज्ञताज्ञापन	घ
शोधसार	च
विषयसूची	ड
तालिका सूची	त
परिच्छेद एक	१
शोध परिचय	१
अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
समस्या कथन	५
उद्देश्य कथन	५
अनुसन्धान प्रश्न	६
अध्ययनको औचित्य	६
शोध क्षेत्र र परिसीमन	७
प्रमुख शब्दावलीको परिभाषा	९
परिच्छेद दुई	११
पूर्वकार्यको पुनरावलोकन	११
सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन	११
पुनरावलोकनको उपादेयता	१३७
परिच्छेद तीन	१३९
अनुसन्धान विधि	१३९
अनुसन्धान ढाँचा	१४०
जनसङ्ख्या तथा नमुना छनोट	१४१
तथ्याङ्क सङ्कलनका स्रोत	१४२
प्रतिनिधि नमुना छनोट	१४३
धारणात्मक रूपरेखा	१४३
विधा विश्लेषणका प्रतिमान निर्माण	१४४
व्याख्या विश्लेषण	१४६
परिच्छेद चार	१४९
सङ्कथन विश्लेषणको सैद्धान्तिक आधार	१४९
सङ्कथनको परिचय	१४९
सङ्कथनका प्रकार	१५३
सामान्य प्रकार	१५५

विशिष्ट प्रकार	१६५
सङ्कथनका तत्त्वहरू	१६९
सङ्कथन विश्लेषण	१७४
सङ्कथन विश्लेषणको परम्परा	१७९
सङ्कथन विश्लेषणको क्षेत्र र प्रचलित विषय	१८४
सङ्कथन विश्लेषणका पद्धति	१८९
सङ्कथन विश्लेषणका दुई रूप : व्याख्यात्मक र आलोचनात्मक	१९७
सङ्कथन र पाठ	१९९
सङ्कथनमा सूचना	२००
सङ्कथनमा सन्दर्भ	२०५
सङ्कथन र बुनोट	२०८
सङ्कथन र आदर्श	२१०
सङ्कथन विश्लेषण र व्याकरण	२१२
सङ्कथन विश्लेषण र प्रकरणार्थविज्ञान	२१३
सङ्कथनका युक्तिहरू	२१५
संसक्तिका प्रकार	२१९
सङ्कथन विश्लेषणको परवर्ती प्रकृति	३२४
सङ्कथन विश्लेषण र भाषाशिक्षण	३२८
विधा विश्लेषणका आधार	३३२
परिच्छेद पाँच	३३४
माध्यमिक तहका नेपाली आख्यानात्मक विधामा संसक्ति	३३४
‘शिशिर र वसन्तको कथा’ मा संसक्ति	३३४
‘भविष्य निर्माण’ कथामा संसक्ति	३६५
‘खड्गबहादुर’ कथामा संसक्ति	३९१
‘कर्तव्य’ कथामा संसक्ति	४१८
‘दोषी चस्मा’ कथामा संसक्ति	४५०
‘न्यायको पक्ष’ कथामा संसक्ति	४७९
परिच्छेद छ	५०४
माध्यमिक तहका आख्यानात्मक विधामा संयुक्ति	५०४
‘शिशिर र वसन्तको कथा’ मा संयुक्ति	५०५
‘भविष्य निर्माण’ कथामा संयुक्ति	५२७
‘खड्गबहादुर’ कथामा संयुक्ति	५४२
‘कर्तव्य’ कथामा संयुक्ति	५५८
‘दोषी चस्मा’ कथामा संयुक्ति	५७९
‘न्यायको पक्ष’ कथामा संयुक्ति	५९६
परिच्छेद सात	६१३
माध्यमिक तहका नेपाली आख्यानात्मक विधाको शैक्षणिकता	६१३

संसक्ति र संयुक्ति व्यवहारका दृष्टिले आख्यानात्मक विधाको शैक्षणिकता.....	६१४
भाषापाठ्यक्रमको उद्देश्य र विधागत क्षेत्रका दृष्टिले आख्यानात्मक विधाको शैक्षणिकता.....	६२५
परिच्छेद आठ	६३१
निष्कर्ष, प्राप्ति र उपादेयता	६३१
निष्कर्ष	६३१
प्राप्ति.....	६३१
शैक्षिक उपादेयता	६३९
भावी अनुसन्धानका लागि सम्भाव्य विषय.....	६४१
सन्दर्भ सामग्री	६४२
परिशिष्ट क	
अङ्ग्रेजी-नेपाली शब्दसूची	
परिशिष्ट ख	
माध्यमिक तह (कक्षा ९ र १०) का कथाहरूमा प्रयुक्त संसक्तिहरू	
‘न्यायको पक्ष’ कथामा प्रयुक्त नामिक प्रतिस्थापकहरू	
‘न्यायको पक्ष’ कथामा विलुप्त नामिक पदहरू	
‘न्यायको पक्ष’ कथामा विलुप्त क्रियापदहरू	
‘न्यायको पक्ष’ कथामा प्रयुक्त योगात्मक संयोजकहरू	
‘न्यायको पक्ष’ कथामा प्रयुक्त विपरीतार्थी संयोजकहरू	
‘न्यायको पक्ष’ कथामा प्रयुक्त कारणात्मक संयोजकहरू	
परिशिष्ट ग	
माध्यमिक तह (कक्षा ९ र १०) का कथाहरूमा प्रयुक्त अन्तर्वाक्यीय संयुक्तिहरू	

तालिका २९.	कर्तव्य कथामा प्रयुक्त व्याकरणिक संसक्तिको समग्र स्थिति	४३७
तालिका ३०.	कर्तव्य कथामा प्रयुक्त पुनरुक्ति संसक्तिको समग्र स्थिति	४४६
तालिका ३१.	कर्तव्य कथामा प्रयुक्त कोशीय संसक्तिको समग्र स्थिति	४४९
तालिका ३२.	कर्तव्य कथामा प्रयुक्त संसक्ति युक्तिको समग्र स्थिति	४४९
तालिका ३३.	दोषी चस्मा कथामा प्रयुक्त सन्दर्भन संसक्तिको समग्र स्थिति	४५४
तालिका ३४.	दोषी चस्मा कथामा प्रयुक्त प्रतिस्थापन संसक्तिको समग्र स्थिति	४५९
तालिका ३५.	दोषी चस्मा कथामा व्यवहृत विलोपन संसक्तिको समग्र स्थिति	४६४
तालिका ३६.	दोषी चस्मा कथामा प्रयुक्त संयोजन संसक्तिको समग्र स्थिति	४६८
तालिका ३७.	दोषी चस्मा कथामा प्रयुक्त व्याकरणिक संसक्तिको समग्र स्थिति	४६९
तालिका ३८.	दोषी चस्मा कथामा प्रयुक्त पुनरुक्ति संसक्तिको समग्र स्थिति	४७६
तालिका ३९.	दोषी चस्मा कथामा प्रयुक्त कोशीय संसक्तिको समग्र स्थिति	४७८
तालिका ४०.	दोषी चस्मा कथामा प्रयुक्त संसक्ति युक्तिको समग्र स्थिति	४७९
तालिका ४१.	न्यायको पक्ष कथामा प्रयुक्त सन्दर्भन संसक्तिको समग्र स्थिति	४८३
तालिका ४२.	न्यायको पक्ष कथामा प्रयुक्त प्रतिस्थापन संसक्तिको समग्र स्थिति	४८७
तालिका ४३.	न्यायको पक्ष कथामा व्यवहृत विलोपन संसक्तिको समग्र स्थिति	४९१
तालिका ४४.	न्यायको पक्ष कथामा प्रयुक्त संयोजन संसक्तिको समग्र स्थिति	४९५
तालिका ४५.	न्यायको पक्ष कथामा प्रयुक्त व्याकरणिक संसक्तिको समग्र स्थिति	४९५
तालिका ४६.	न्यायको पक्ष कथामा प्रयुक्त पुनरुक्ति संसक्तिको समग्र स्थिति	५०१
तालिका ४७.	न्यायको पक्ष कथामा प्रयुक्त कोशीय संसक्तिको समग्र स्थिति	५०३
तालिका ४८.	न्यायको पक्ष कथामा प्रयुक्त संसक्ति युक्तिको समग्र स्थिति	५०३
तालिका ४९.	शिशिर र वसन्तको कथामा व्यवहृत अन्तर्वाक्यीय संयुक्तिको समग्र स्थिति	५१५
तालिका ५०.	भविष्य निर्माण कथामा व्यवहृत अन्तर्वाक्यीय संयुक्तिको समग्र स्थिति	५३३
तालिका ५१.	खड्गबहादुर कथामा व्यवहृत अन्तर्वाक्यीय संयुक्तिको समग्र स्थिति	५४९
तालिका ५२.	कर्तव्य कथामा व्यवहृत अन्तर्वाक्यीय संयुक्तिको समग्र स्थिति	५६७
तालिका ५३.	दोषी चस्मा कथामा व्यवहृत अन्तर्वाक्यीय संयुक्तिको समग्र स्थिति	५८६
तालिका ५४.	न्यायको पक्ष कथामा व्यवहृत अन्तर्वाक्यीय संयुक्तिको समग्र स्थिति	६०२

परिच्छेद एक शोध परिचय

अध्ययनको पृष्ठभूमि

सङ्कथन कुनै खास विषयसन्दर्भमा प्रयुक्त भाषिक अभिव्यक्ति हो । भाषिक संरचनाका दृष्टिले वर्णलाई न्यूनतम लिखित संरचना र सङ्कथनलाई बृहत्तम संरचना मानिन्छ । परम्परागत व्याकरणमा वाक्यलाई भाषाको सबभन्दा ठूलो एकाइ मानिए पनि आधुनिक भाषाविज्ञानले सङ्कथनलाई भाषाको ठूलो एकाइका रूपमा, सन्दर्भपूर्ण भाषिक प्रयोगका रूपमा र वास्तविक भाषाप्रयोगका रूपमा चर्चा गरेको पाइन्छ । नुनन (सन् १९९३) का अनुसार “सङ्कथन कुनै खास विषयक्षेत्रसँग सम्बन्धित पृथक्-पृथक् वाक्यमा अन्तर्भूत आशयको भाषिक विस्तार वा फैलाउ हो” (पृ. ०५) । यो कथ्य-लेख्य र साङ्केतिक रूपमा व्यक्त हुन्छ । कुराकानी, छलफल, संवाद, प्रश्नोत्तर आदिलाई कथ्य सङ्कथनका रूपमा र कथा, कविता, निबन्ध, उपन्यास आदिलाई लेख्य सङ्कथनका रूपमा लिइन्छ । आकृतिका दृष्टिले यो भाषाको लघु रूप (सूक्ति, सन्देशमूलक उक्ति आदि) देखि लिएर बृहत् रूप (उपन्यास, महाकाव्य आदि) सम्म विस्तारित हुन्छ । यो भाषा-प्रयोगका दृष्टिले एकीकृत, अर्थपूर्ण र सन्दर्भयुक्त हुने भएकाले अन्य एकाइका तुलनामा सर्वाङ्गपूर्ण देखा पर्छ । मिल्स (सन् २००४) का अनुसार “सङ्कथन अभिव्यक्तिको असन्निविष्ट सङ्ग्रह नभई अभिव्यक्ति वा वाक्यको सन्निविष्ट समूह हो जुन सामाजिक सन्दर्भबाट निर्दिष्ट हुन्छ र सामाजिक अस्तित्वमा रहन्छ । यो विचारको सिङ्गो एवम् अर्थपूर्ण भाषिक प्रयोगको व्यवहार हो । यसमा भाषिक प्रयोगकर्ताको लक्ष्य, परिवेश एवम् प्रकार्य महत्त्वपूर्ण हुन्छ” (पृ. १०) । सङ्कथनमा सम्बोधक, सम्बोधित, परिवेश, कोड, सन्देश, उद्देश्यलगायतका तत्त्वहरू अन्तर्निहित हुन्छन् । यसमा वक्ता वा लेखकद्वारा प्रस्तुत विचारलाई संसक्ति र संयुक्तिले सुदृढ र सार्थक तुल्याएका हुन्छन् । कुक (सन् १९९६) का अनुसार “सङ्कथन एक वा एकभन्दा बढी सुसंरचित व्याकरणिक वाक्यहरूबाट निर्मित हुन्छ । यसले व्याकरणका नियमलाई साधन वा माध्यमका रूपमा व्याख्या गर्छ” (पृ. ०७) । अतः सङ्कथनले विषय वा सन्दर्भकेन्द्रित भाषिक प्रयोगको आवश्यकीय व्यवहारलाई दर्साउँदछ ।

सङ्कथन विश्लेषण सम्प्रेषणात्मक भाषिक प्रयोगको प्रकार्यपरक अध्ययनसम्बद्ध विषय हो । यसमा कथ्य, लेख्य वा साङ्केतिक भाषामा व्यक्त भाषिक अभिव्यक्तिको सन्दर्भपरक समीक्षण गरिन्छ । यस क्रममा सङ्कथनको संरचना, प्रस्तुति, सन्दर्भ, परिवेश, निहितार्थ, संसक्ति, संयुक्तिको स्थिति आदिको अध्ययन-विश्लेषण हुन्छ । सङ्कथन विश्लेषणमा मौखिक वा कथ्य सङ्कथनको तथ्याङ्क श्रवण वा टेप रेकर्डर गरेर प्राप्त गर्न सकिन्छ, भने लेख्य सङ्कथनको तथ्याङ्क कृति वा सृजनाको छनोट र प्राप्तिबाट हुन्छ । कथ्य सङ्कथन विश्लेषणमा वक्ताले व्यक्त गर्ने अपूर्ण भनाइ, प्रयोग गर्ने शैली, प्रस्तुतिको हाउभाउ, शैली, सन्दर्भ, समय आदिलाई र लेख्य सङ्कथनमा संरचनामानक स्वरूप, विचार वा सन्देश आदिलाई ध्यान दिइन्छ । ह्याच (सन् १९९२) का अनुसार “सङ्कथन विश्लेषण भनेको मौखिक वा लिखित साञ्चारिक भाषाको अध्ययन हो । यसमा प्रस्तुत विषय वा सामग्रीमा निहित वाक्यान्तरिक वा अन्तर्वाक्यीय सम्बन्धको अन्वेषण गरिन्छ” (पृ. ०१) । सङ्कथन विश्लेषणमा वाक्यभन्दा माथिल्ला एकाइलाई जोड्ने संसक्ति व्यवस्था र भनाइ वा आशयलाई परस्परमा श्रृङ्खलित तुल्याउने संयुक्ति व्यवस्थाको व्याख्या गरिन्छ । सङ्कथनसम्बद्ध यी दुई युक्तिले अभिव्यक्ति वा पाठको अर्थलाई स्पष्ट पार्ने, सन्दर्भलाई पाठान्तरिक वा पाठेतर विषयसँग जोड्ने तथा पाठमा प्रयुक्त भाषिक एकाइका बीच आर्थी सुसम्बद्धता कायम गर्ने लगायतका कार्य सम्पादन गर्छन् । म्याक्कार्थी (सन् २०१०) का अनुसार “सङ्कथन विश्लेषण भाषा र प्रायोगिक सन्दर्भबीचको सम्बन्ध अध्ययनसँग सम्बन्धित रहेको छ । यसले सबै प्रकारका पाठमा प्रयुक्त भाषा, कुराकानीबाट प्राप्त मौखिक भाषाको तथ्याङ्कलगायतको अध्ययन गर्दछ” (पृ. ०५) । यसमा अभिव्यक्ति तथा पाठमा प्रयुक्त वाक्य संरचना, सम्प्रेषित अभिप्राय, व्यक्त विषयवस्तु वा सन्देशको आपसी अन्वयलाई सूक्ष्म रूपमा अन्वेषण गरिन्छ । यो कथ्य वा लेख्य रूपमा प्रकटित विषय उपयुक्त, प्रभावकारी तथा सार्थक भए-नभएको अध्ययन गर्ने सिद्धान्त भएकाले यसबाट प्रस्तोताको विचार वा सन्देशको विश्लेषण गर्न सकिन्छ । यसमा विषयवस्तुको समुचित संयोजन नहुँदा व्यक्त भाव वा विचारको बोधगम्यता रहँदैन । साथै त्यो अस्पष्ट हुन पुग्दछ । गी (सन् २०११) का अनुसार “सङ्कथन विश्लेषण तर्कयोग्य अनुमानित सन्दर्भसँग

सम्बन्धित मौखिक वा लिखित अभिव्यक्तिको विस्तृतिमा आधारित हुन्छ । सङ्कथन विश्लेषणमा शब्द छनोट, उच्चारण, वाक्य गठन, अर्थतात्त्विक स्थिति तथा भाषिक व्यवहारमा जोड दिइन्छ” (पृ. ११७) । यसमा वक्ता वा लेखकद्वारा प्रेषित विचारको वस्तुगत विवेचन गरिन्छ ।

सङ्कथन विश्लेषणमा विभिन्न विधाका पाठ वा रचनाहरूलाई समेट्न सकिन्छ । यसबाट भाषिक अभिव्यक्तिका अवयवहरू खास प्रसङ्गमा पूर्वापर, अन्वितियुक्त एवम् सान्दर्भिक भए-नभएको ठम्याउन सकिन्छ । कुनै पनि पाठमा सहभागी, विषय, सन्दर्भ र सूचनाको सम्मिलन रहेको हुन्छ । सहभागीले प्रेषक र प्रापकलाई, विषयले व्यक्ति वा घटनासन्दर्भलाई, सन्दर्भले स्थान, काल, समाज, परिवेश आदिलाई र सूचनाले प्रस्तोताको आशय, सन्देश वा दृष्टिकोणलाई दर्साउँदछ । पाठ वा विधा विश्लेषणका क्रममा आरोह-अवरोह, द्वन्द्व, मोड, परिवर्तन आदिको समेत अध्ययन गर्न सकिन्छ । युल (सन् २०००) का अनुसार “वक्ताले आफ्नो विचार वा सन्देशलाई लिखित रूपमा प्रस्तुत गर्ने निर्णय लिदा लिखित पाठको सृजना हुने गर्दछ । यसो गर्दा अन्तर्क्रिया वा कुराकानीमा जस्तो तत्क्षण प्रतिक्रिया पाउन सकिदैन । फलस्वरूप पाठलाई स्पष्ट सङ्गठन र संरचनामा प्रस्तुत गर्नुपर्ने हुन्छ” (पृ. ८३) । उनका अनुसार यस किसिमको विस्तारित परिप्रेक्ष्यमा वक्ता र लेखकलाई प्रयुक्त भाषाका आधारमा हेरिन्छ, अर्थात् पाठगत ढाँचा र कार्यका आधारमा हेरिन्छ । साथै पाठयोजनाको मानसिक कार्यका रूपमा हेरिन्छ । यसमा विचारको प्रस्तुति र सम्बद्धतात्मक दिशाको अनुभव पनि हेरिन्छ । अतः भाषिक रूप र कार्यको व्यापक क्षेत्रका आधारमा के भनिएको वा लेखिएको छ भनी विश्लेषण गर्नुलाई सङ्कथन विश्लेषण भनिन्छ । यसमा विधागत प्रकृति र लेखकीय लक्ष्यका आधारमा प्रेषित आशयको अध्ययन गरिन्छ । एलेन र कर्डर (सन् १९७८) का अनुसार “परस्परमा सम्बन्धित वाक्यहरूलाई पाठका रूपमा र सम्बन्धित अवस्थाको अध्ययनलाई पाठ विश्लेषणका रूपमा लिन सकिन्छ” (पृ. २००) । यी द्वयका अनुसार वाक्य र सामाजिक अर्थ एवम् कार्यका बीचको सम्बन्ध सङ्कथन हो भने त्यसको अध्ययन सङ्कथन विश्लेषण हो । पाठ विश्लेषणका क्रममा भाषिक पक्षको अध्ययनबाट मात्र पूर्ण अर्थ प्राप्त गर्न नसकिने भएकाले त्यसद्वारा निर्दिष्ट सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक, ग्रामीण, राष्ट्रिय-अन्तर्राष्ट्रिय आदि सन्दर्भको

पनि अध्ययन गर्न सकिन्छ । यस्तो अध्ययनलाई सङ्कथन विश्लेषणका सन्दर्भमा सन्दर्भपरक अध्ययनका रूपमा लिइन्छ ।

साहित्य वा वाङ्मय जीवनजगत्का बहुविध विषयलाई सुललित भाषामा व्यक्त गर्ने प्रभावशाली माध्यम हो । साहित्यका गद्य वा पद्य दुवैखाले रचनामा लेखकीय जीवनदृष्टिका अलावा वस्तुस्थितिको सम्प्रेषण पाइन्छ । साहित्यिक रचनाहरूका माध्यमबाट विद्यार्थीहरूमा भाषिक सीप विकासको अभीष्ट लिइएको हुन्छ । साहित्यिक रचना वा पाठलाई सहयोगात्मक सिद्धान्त, लैङ्गिक सिद्धान्त, शैलीवैज्ञानिक सिद्धान्त, सङ्कथन सिद्धान्त, सन्निधान सिद्धान्त, आख्यानशास्त्रीय सिद्धान्त आदिका आधारमा अध्ययन-विश्लेषण गर्न सकिन्छ । साहित्यिक रचना वा पाठ निश्चित सन्देश प्रवाह गर्न सक्ने, सुसम्बद्ध र बोधगम्य हुनु पर्दछ । यसका लागि साहित्यिक रचनाहरू साङ्कथनिक दृष्टिले उपयुक्त हुनु आवश्यक हुन्छ । साहित्यिक रचनाहरूमा साङ्कथनिक संसक्ति, संयुक्ति तथा सन्दर्भनको युक्तियुक्त संयोजन नभएमा तदीय रचनाका पाठहरू ग्राह्य बन्न सक्दैनन् । साथै तिनको उपयोगबाट अपेक्षित उपलब्धि प्राप्त गर्न पनि सकिदैन । यही वस्तुतालाई हृदयङ्गम गरी साङ्कथनिक दृष्टिले उत्तम साहित्यिक रचनाहरूलाई मात्र भाषापाठ्यपुस्तकहरूमा समावेश गर्नु उपयुक्त हुन्छ ।

नेपालका सन्दर्भमा सङ्कथन विश्लेषणसम्बन्धी कम्पै अनुसन्धान भएको पाइन्छ । वस्तुतः विद्यालय तहका नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट आख्यानात्मक विधाहरूको गहन साङ्कथनिक अध्ययन भएको देखिदैन । एकातिर नेपालीमा सङ्कथनसम्बन्धी वास्तविक तथ्य अपेक्षित रूपमा बाहिर आउन नसकेको, सङ्कथनसम्बन्धी अध्ययन, अध्यापन कार्यलाई दुरुह ठान्ने गरिएको र अर्कोतिर शोधार्थी स्वयम्लाई पनि अध्ययन, अध्यापनका सिलसिलामा सो महसुस हुनुपुगेका कारण यस क्षेत्रमा अध्ययन अनुसन्धान गर्ने अभिलाषा जागृत भई सोद्देश्यमूलक तरिकाले माध्यमिक तहका नेपाली आख्यानात्मक विधाका पाठहरूलाई अध्ययनीय समग्रीका रूपमा लिई नवीन अनुसन्धेय विषयका रूपमा प्रस्तुत अनुसन्धान गरिएको छ । यसबाट सम्बन्धित विषयको अध्ययन परम्परामा थप योगदान पुगेको ठानिएको छ ।

समस्या कथन

भाषावैज्ञानिक अध्ययन अनुसन्धानका दृष्टिले सङ्कथन विश्लेषणका क्षेत्रमा कमै मात्रामा अध्ययन भएको पाइन्छ । यसअन्तर्गत विशेषतः कथ्य भाषाको सङ्कथन विश्लेषण र कक्षाकोठाको सङ्कथन विश्लेषणमा केही अनुसन्धानहरू भएको देखिन्छ । अपितु साहित्यिक कृति वा पाठहरूको भने खासै अध्ययन भएको पाइँदैन । यसर्थ माध्यमिक तहको नेपाली पाठ्यपुस्तकका समाविष्ट आख्यानात्मक विधाका पाठहरूको साङ्कथनिक स्वरूप विश्लेषण गर्नु प्रस्तुत शोधको मूल समस्या रहेको छ । साथै आख्यानात्मक विधाका पाठहरूमा प्रयुक्त संसक्ति, संयुक्ति र शैक्षणिकता समीक्षण गर्नुलाई पनि समस्याका रूपमा लिइएको छ । समग्रतः प्रस्तुत अध्ययन निम्न समस्यामा केन्द्रित रहेको छ :

- (क) सङ्कथन विश्लेषणको सैद्धान्तिक स्वरूप केकस्तो छ ?
- (ख) माध्यमिक तहका नेपाली आख्यानात्मक विधामा केकस्ता संसक्तिहरूको प्रयोग गरिएको छ ?
- (ग) उक्त तहका आख्यानात्मक विधाका पाठहरूमा संयुक्ति प्रयोगको अवस्था केकस्तो रहेको छ ?
- (घ) आख्यानात्मक विधाका पाठहरू शैक्षणिक दृष्टिले केकस्ता छन् ?

उद्देश्य कथन

सङ्कथन विश्लेषणको सैद्धान्तिक स्वरूप निर्धारण गरी त्यसका आधारमा माध्यमिक तहको नेपाली पाठ्यपुस्तकका आख्यानात्मक विधाका पाठहरूको विश्लेषण गर्नु प्रस्तुत शोधको मुख्य उद्देश्य हो । निर्दिष्ट विधाका पाठहरूमा निहित संसक्ति, संयुक्ति व्यवस्था र शैक्षणिकताको स्थिति निरूपण गर्नु पनि यस शोधको उद्देश्य हो । यसका विशिष्ट उद्देश्यहरूलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

- (क) सङ्कथन विश्लेषणको सैद्धान्तिक प्रतिमान निर्माण गर्नु
- (ख) माध्यमिक तहका आख्यानात्मक विधाहरूको संसक्तिपरक अध्ययन गर्नु
- (ग) उक्त तहका आख्यानात्मक विधाहरूको संयुक्तिपरक विश्लेषण गर्नु
- (घ) आख्यानात्मक विधाका पाठहरूको शैक्षणिकता समीक्षण गर्नु ।

अनुसन्धान प्रश्न

प्रस्तुत अनुसन्धानका प्रश्नहरू निम्नानुसार रहेका छन् :

- (क) सङ्कथन विश्लेषणअन्तर्गत कुन-कुन कुराको अध्ययन गरिन्छ ?
- (ख) आख्यानात्मक विधाको सङ्कथन कस्तो हुन्छ ?
- (ग) आख्यानात्मक विधामा व्याकरणिक र कोशीय संसक्तिले केकस्तो भूमिका निर्वाह गर्छन् ?
- (घ) आख्यानात्मक विधामा केकस्ता संयुक्ति प्ररूपको प्रयोग पाइन्छ ?
- (ङ) पाठ्य सामग्रीमा साङ्कथनिक मान्यताको अवलम्बन नहुँदा के फरक पर्छ ?
- (च) माध्यमिक तहका नेपाली आख्यानात्मक विधाहरूको सङ्कथन कस्तो छ ?
- (छ) माध्यमिक तहका आख्यानात्मक विधाको शैक्षणिकता केकस्तो छ ?

अध्ययनको औचित्य

नेपाली भाषा-साहित्यको क्षेत्रमा उल्लेख्य अध्ययन अनुसन्धान भएका भए पनि प्रायोगिक भाषाविज्ञान र यसको शाखा सङ्कथन विश्लेषणलाई आधार बनाएर गरिएका अन्वेषणको मात्रा कमै रहेको वर्तमान परिवेशमा गरिएको यस अध्ययनबाट सङ्कथन विश्लेषणको सैद्धान्तिक आधार निर्धारण भएको छ । प्रस्तुत अध्ययनमा माध्यमिक तहको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट आख्यानात्मक विधाहरूलाई साङ्कथनिक दृष्टिले विवेचन गरिएको हुनाले यसबाट सङ्कथन अध्ययनको प्रायोगिक पक्षको निर्यौल भएको छ । यस अध्ययनले आख्यानात्मक विधाका पाठहरूमा साङ्कथनिक मान्यताको अपरिहार्य आवश्यकता स्पष्ट पारेकाले यसबाट पाठ रचना, पठन, मूल्याङ्कन र विश्लेषणमा सघाउ पुगेको छ । यसले भाषा पाठ्यपुस्तकका लागि उपयुक्त पाठहरूको छनोटका लागि आधार उपलब्ध गराएको छ । पाठ संरचना र प्रयुक्त भाषालाई आधार मानी वस्तुपरक अध्ययन-विश्लेषण गरिएको हुनाले यसबाट निस्किएको परिणाम तथ्यपरक रहेको छ । यसले भाषाशिक्षणका सन्दर्भमा उपयुक्त विधि एवम् प्रक्रियाका लागि मार्ग निर्देश गरेको छ ।

हुनाले यसको शैक्षणिक महत्त्व रहको छ । यसबाट निर्दिष्ट आख्यानात्मक विधाहरू साङ्कथनिक दृष्टिले उपयुक्त रहेनरहेको पत्ता लागेकाले सम्बन्धित रचनाकारहरूलाई आफ्ना रचनाको साङ्कथनिक स्वरूपबारे जानकारी प्राप्त गर्न सहयोग पुगेको छ । साथै समालोचकहरूलाई विश्लेषणीय आधार प्रदान गर्नमा पनि प्रस्तुत अध्ययनले सहयोग पुऱ्याएको छ । समग्रतः यस अध्ययनबाट प्राज्ञिक जिज्ञासाको समाधान हुनुका साथै पाठ्यपुस्तक लेखक, साहित्यकार, भाषाशिक्षक, समालोचक तथा साङ्कथन विश्लेषणका क्षेत्रमा अध्ययन-अनुसन्धान गर्न चाहने शोधार्थी एवम् जिज्ञासु सबैलाई सैद्धान्तिक-प्रायोगिक आधार उपलब्ध भएकाले प्रस्तुत अध्ययन औचित्यपूर्ण रहेको छ ।

शोध क्षेत्र र परिसीमन

प्रस्तुत शोधकार्य माध्यमिक तह (कक्षा ९ र १०) का आख्यानात्मक विधाहरूको साङ्कथन विश्लेषणमा केन्द्रित रहेको छ । यस क्रममा क्षेत्रगत विविधता र सामयिकताका आधारमा कक्षा ९ बाट 'शिशिर र वसन्तको कथा', 'भविष्य निर्माण' र 'खड्गबहादुर' तथा कक्षा १० बाट 'कर्तव्य', 'दोषी चस्मा' र 'न्यायको पक्ष' कथालाई लिइएको छ । प्रस्तुत अध्ययनमा आख्यानात्मक विधाहरूको विश्लेषणका लागि हालिडे र हसनद्वारा प्रस्तुत साङ्कथन विश्लेषणको सैद्धान्तिक मान्यताको अवलम्बन गरिएको छ भने अन्य भाषावैज्ञानिकहरूको यससम्बन्धी दृष्टिकोणलाई पनि उपयोगमा ल्याइएको छ । यस सिलसिलामा निर्दिष्ट आख्यानात्मक विधाहरूमा निहित संसक्ति, संयुक्ति व्यवस्था र सन्दर्भताको समीक्षण गरिएको छ । विश्लेष्य विधाहरूको शैक्षणिकता अध्ययनका सन्दर्भमा चाहिँ साङ्कथनिक संसक्ति र संयुक्तिलाई आधार बनाइएको छ । समग्रतः प्रस्तुत शोधको परिसीमनलाई निम्न बुँदामा प्रस्तुत गरिएको छ :

- (क) प्रस्तुत शोध माध्यमिक तह (कक्षा ९ र १०) को नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट आख्यानात्मक विधाहरूमा परिसीमित रहेको छ ।

- (ख) प्रस्तुत अध्ययन आख्यानात्मक विधाअन्तर्गत कथा विधामा मात्र सीमित केन्द्रित रहेको छ ।
- (ग) आख्यानात्मक विधाहरूको अध्ययन-विश्लेषण सङ्कथन सिद्धान्त र शैक्षणिक दृष्टिकोणमा मात्र सीमित रहेको छ ।
- (घ) प्रस्तुत अनुसन्धानमा सङ्कथन विश्लेषण संसक्ति, संयुक्ति र शैक्षणिकतामा आधारित रहेको छ ।
- (ङ) प्रस्तुत शोधमा पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कविता, निबन्ध, चिठी, जीवनी, मनोवाद, वादविवाद, वक्तृता, एकाङ्की, संवाद, निवेदन र दैनिकीको भने अध्ययन गरिएको छैन ।
- (च) यस अध्ययनमा मूलतः हालिडे र हसनद्वारा प्रस्तुत साङ्कथनिक संसक्ति र संयुक्तिनिबद्ध दृष्टिकोणका आधारमा कथाहरूको अध्ययन-विश्लेषण गरिएको छ ।
- (छ) प्रस्तुत अध्ययन मूलतः गुणात्मक अनुसन्धान भएकाले यसमा सङ्कलित सोद्देश्यमूलक सामग्रीहरूको अध्ययन-विश्लेषण का क्रममा अंशतः परिमाणात्मक तथ्याङ्कहरूको प्रयोग गरिएको भए पनि गुणात्मक व्याख्याकै अवलम्बन गरिएको छ । परिमाणात्मक अनुसन्धान विधिको विस्तृत व्यवहार हुन सकेको छैन ।
- (ज) यस अनुसन्धानमा प्राप्त तथ्याङ्कको व्याख्या-विश्लेषणलाई संश्लेषणात्मक रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । यस क्रममा सङ्कलित कतिपय स्थूल तथ्याङ्क र दृष्टान्तलाई परिशिष्टमा समावेश गरी त्यसको निचोडलाई मात्र मूल भागमा प्रस्तुत गरिएको छ ।
- (झ) प्रस्तुत अनुसन्धानमा शैक्षणिकता अध्ययनका क्रममा संसक्ति-संयुक्ति युक्तिको विन्यास तथा माध्यमिक नेपाली भाषापाठ्यक्रमका उद्देश्य, क्षेत्र, छनोट र स्तरणका आधारमा मात्र समाविष्ट कथाहरूको अध्ययन गरिएको छ ।

प्रमुख शब्दावलीको परिभाषा

प्रस्तुत अध्ययन वस्तुतः आख्यानान्तात्मक विधाको सङ्कथन विश्लेषणमा आधारित रहेको छ । यस अध्ययनमा मुख्य शब्दावलीका रूपमा आख्यान, सङ्कथन, संसक्ति र संयुक्ति प्रयुक्त छन् । यिनको परिभाषा निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

आख्यान : सामान्य अर्थमा कुनै कुराको बयान, वर्णन वा वृत्तान्तलाई आख्यान भनिए पनि साहित्यिक सन्दर्भमा यसले काल्पनिक घटना, चरित्र आदिको व्याख्यायुक्त रचना विशेषलाई जनाउँदछ । यसको स्वरूप गद्य-पद्य दुवै खालको हुन्छ । गद्य आख्यानान्तर्गत कथा र उपन्यास पर्छन् भने पद्य आख्यानान्तर्गत खण्डकाव्य र महाकाव्य पर्दछन् । प्रत्येक आख्यानमा सघन वा क्षीण कथानक, थोरैधेरै पात्र, सामान्य-विशिष्ट परिवेश, प्रयोजनपरकता लगायतको व्यवस्थित प्रयोग पाइन्छ । जसलाई साहित्यिक (विभिन्न समालोचना सिद्धान्तहरूका आधारमा) एवम् भाषावैज्ञानिक (साङ्कथनिक, शैलीवैज्ञानिक, सन्निधान आदि सिद्धान्तका आधारमा) आधारमा अध्ययन-विश्लेषण गर्न सकिन्छ ।

सङ्कथन : मौखिक, लिखित वा साङ्केतिक भाषामा व्यक्त अभिव्यक्तिको सन्दर्भपरक सग्लो स्वरूपलाई सङ्कथन भनिन्छ । यो लघु, मध्यम र बृहत् आकारको हुन्छ । यसमा संसक्ति र संयुक्ति युक्तिको प्रयोग पाइन्छ । जसमध्ये संसक्ति युक्तिले संरचनात्मक जोडकको र संयुक्ति युक्तिले आर्थी संयोजनको भूमिका निर्वाह गरेका हुन्छन् । प्रारम्भिक सन्दर्भमा संवादलाई मात्र सङ्कथनको रूपमा लिइएको भए पनि सम्प्रति लेख्य पाठ, सन्देशमूलक चित्र एवम् साङ्केतिक अभिव्यक्तिलाई समेत यसान्तर्गत लिने गरिएको छ । भाषाविज्ञानका क्षेत्रमा यो नवीन विषयका रूपमा देखा पर्छ । अध्ययन अनुसन्धानका दृष्टिले यसको विकास द्रुततर रूपमा भइरहेको देखिन्छ ।

संसक्ति : सङ्कथनमा वाक्यीय (जटिल), अन्तर्वाक्यीय सम्बन्ध दर्साउन आउने भाषिक युक्तिलाई संसक्ति भनिन्छ । संसक्तिले कथ्य वा लेख्य पाठभित्रका भाषिक एकाइ (

वाक्यहरू) लाई परस्परमा सम्बन्धित तुल्याउने कार्य गर्दछ । यसलाई साङ्कथनिक सम्बन्ध निर्माणका लागि आवश्यक साधनहरूको समूहका रूपमा पनि परिभाषित गर्न सकिन्छ । संसक्ति स्पष्टतः वाक्यभन्दा माथिको सम्बन्ध हो जुन पूर्वप्रस्तुत विषयको जोडाइमा विद्यमान रहन्छ । यसले कथ्य वा लेख्य अभिव्यक्तिलाई निर्विघ्न रूपमा प्रवाहित गर्न सहयोग पुऱ्याउँदछ । संसक्तिको एउटा प्रकार व्याकरणमा आधारित हुन्छ जसलाई व्याकरणिक संसक्ति भनिन्छ, भने अर्को प्रकार शब्दार्थमा आधारित हुन्छ जसलाई कोशीय संसक्ति भनिन्छ ।

संयुक्ति : सङ्कथनमा प्रस्तुत भाषिक अभिव्यक्ति वा विचारका बीचको आर्थी सम्बन्धलाई संयुक्ति भनिन्छ । संयुक्तिले सङ्कथनमा व्यक्त अभिप्रायको आनुक्रमिक श्रृङ्खलालाई जनाउँदछ । यसलाई कथ्य वा लेख्य भाषिक सञ्चारमा गतिशील प्रक्रियाबाट प्रतिबिम्बित हुने युक्तिका रूपमा परिभाषित गरिएको पाइन्छ । यसले भाषिक पाठको मुख्य धारणा र तदन्तर्गतका विविध आशयको निरन्तरतालाई दर्साउँदछ । यसले व्यक्त अभिव्यक्ति वा भावलाई बोधगम्य तुल्याउँछ । कुनै पनि पाठ वा सङ्कथन सङ्गत, सार्थक, गाह्य एवम् सान्दर्भिक हुनका लागि संयुक्ति गुणले युक्त हुनुपर्दछ । सङ्कथनलाई एकीकृत र अर्थपूर्ण तुल्याउने योग्यता संयुक्तिमा निहित हुन्छ । संयुक्तिका प्ररूपबारे सर्वमान्य दृष्टिकोण पाउन सकिदैन । तापनि विभिन्न विद्वान्हरूका दृष्टिकोणका आधारमा यसका अन्तर्वाक्यीय, अन्तरअनुच्छेदीय र सन्दर्भपरक गरी मुख्य तीन भेद निर्धारण गर्न सकिन्छ ।

परिच्छेद दुई

पूर्वकार्यको पुनरावलोकन

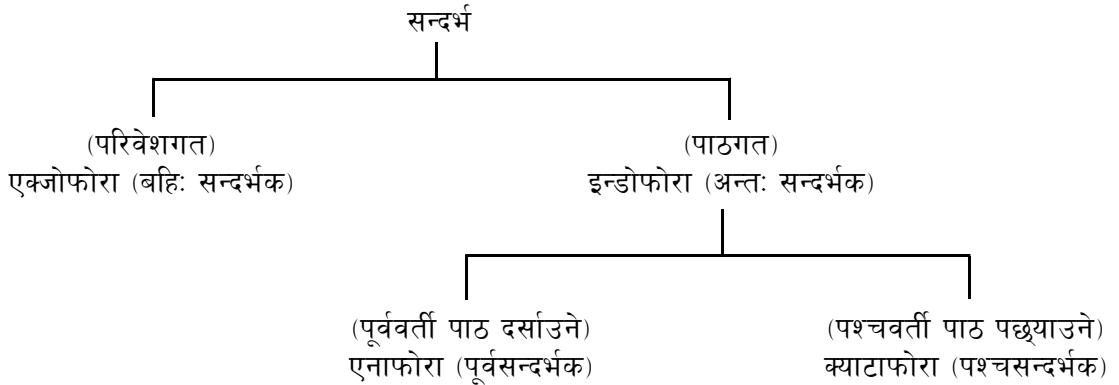
सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन

अध्ययन अनुसन्धानका सिलसिलामा अनुसन्धेय विषय वा त्यसनिबद्ध क्षेत्रमा त्यसअधि सम्पन्न गरिएका कार्यहरूको पुनरावलोकनबाट आवश्यक सैद्धान्तिक, प्रायोगिक र व्यावहारिक आधार प्राप्त गर्न सकिन्छ। यसअन्तर्गत विभिन्न विद्वान्हरूले तयार पारेका सम्बन्धित सैद्धान्तिक सामग्रीहरू, शोधकार्यहरू तथा लेखरचनाहरूको पुनरावलोकन गरिन्छ। सङ्कथन विश्लेषणका सन्दर्भमा विभिन्न विदेशी तथा स्वदेशी विद्वान्हरूले आफ्ना सैद्धान्तिक एवम् पाठ्यसामग्रीहरूमा चर्चा-परिचर्चा गरेको पाइन्छ। यसका सैद्धान्तिक मान्यतामा आधारित रही तहगत उपाधि वा अन्य प्रयोजनका लागि समयसमयमा विभिन्न शोधार्थीहरूबाट शोध कार्यहरूसमेत गरिएको देखिन्छ। साथै यससम्बद्ध विषयमा विभिन्न लेखरचनाहरूको लेखन प्रकाशन पनि भएको पाइन्छ। सङ्कथन र सङ्कथन विश्लेषणका बारेमा गरिएका कार्यहरूको पुनरावलोकनले प्रस्तुत अध्ययनमा लिइएका उद्देश्य पूरा गर्न, अध्ययनका क्रममा आइपर्ने समस्या समाधान गर्न र अध्ययन-अन्वेषणलाई व्यवस्थित रूपमा अधि बढाउन सघाउने हुनाले प्रस्तुत अध्ययनसँग सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकनलाई निम्नानुसार चर्चा गरिएको छ:

हालिडे र हसन (सन् १९७६) द्वारा लिखित *कोहिजन इन इङ्गलिस* नामक ग्रन्थमा सङ्कथनको महत्त्वपूर्ण युक्ति संसक्तिका बारेमा विस्तृत व्याख्या गरिएको छ। यस ग्रन्थमा संसक्तिलाई अर्थतात्त्विक अवधारणामध्येको एउटा अवधारणाका रूपमा व्याख्या गर्दै यसले पाठमा विद्यमान आर्थी सम्बन्धलाई दर्साउने र त्यसलाई पाठका रूपमा परिभाषित गर्ने बताइएको छ (पृ.४)। संसक्तिलाई भाषिक प्रणालीको एउटा अंश/भागका रूपमा चर्चा गर्दै यसका लागि भाषामा सन्दर्भको व्यवस्थित स्रोत, लोप र यस्ता अन्य युक्तिको सम्भावना अवस्थित रहने कुरा दर्साइएको छ। भाषाको साधारण अर्थ व्याकरणबाट र ज्यादै विशिष्ट अर्थ शब्दावलीबाट व्यक्त हुने भएकाले

संसक्तिको सृजना आंशिक रूपमा व्याकरणबाट र आंशिक रूपमा शब्दभण्डार वा शब्दावलीबाट हुने विचार प्रकट गरिएको छ । यसै आधारमा संसक्तिलाई व्याकरणिक र कोशीय संसक्ति गरी निर्देश गर्न सकिने धारणा प्रस्तुत गरिएको छ (पृ. ५, ६) । संसक्तिलाई थप स्पष्ट पार्ने क्रममा भनिएको छ : संसक्तियुक्त सम्बन्ध संरचनासँग सम्बन्धित हुँदैन तर यो वाक्यभित्र वा वाक्यहरूका बीचमा भेटिन सक्छ । सिद्धान्ततः संसक्तियुक्त सम्बन्धले वाक्यको सीमा वा धेराभित्र कुनै भूमिका निर्वाह गर्दैन । यो पाठमा तत्त्वहरूका बीचको अर्थतात्त्विक सम्बन्ध हो । यसको व्याख्याका लागि केही अन्य तत्त्वहरू महत्त्वपूर्ण हुन्छन् । त्यस्ता अन्य तत्त्वहरू पनि पाठमा रहेका हुन्छन् तर पाठमा तिनको स्थान व्याकरणिक संरचनाद्वारा निर्धारित हुँदैन । दुई तत्त्वहरू : 'पूर्वानुमान गर्नुपर्ने' र 'पूर्वानुमान गरिएको' का बीच संरचनात्मक सम्बन्ध रहेको हुन पनि सक्छ नहुन पनि सक्छ । यसले संसक्ति अर्थको सम्बन्धमा कुनै भिन्नता सृजना गर्दैन । यस ग्रन्थमा वाक्यलाई संसक्तिको लागि महत्त्वपूर्ण एकाइ मानिएको छ भने संसक्ति सिक्रीलाई वाक्यहरूका बीचमा स्पष्ट रूपमा खडा हुने युक्ति ठानिएको छ । संसक्तिलाई पाठ संरचनाको सम्बन्धका रूपमा व्याख्या गर्दै यो सङ्कथनमा सम्बन्ध स्थापित गर्ने भनाइ वा विवरणमा देखापर्ने बताइएको छ । यस क्रममा संसक्ति बुनोट (टेक्स्चर) को स्रोत हो जुन स्पष्टतः वाक्यभन्दा माथिको सम्बन्धका रूपमा देखा पर्छ, भनिएको छ (पृ. ९, १०) । संसक्तिको धारणाले आर्थी सम्बन्धको आवश्यकतालाई वर्णन गर्ने जनाउँदै यसबाट बोलाइ वा लेखाइको कुनै गद्यांश पाठका रूपमा कार्य गर्न योग्य वा सबल बन्ने विचार प्रकट गरिएको छ । लेखकद्वयद्वारा पाठलाई परस्परमा जोड्ने भाषामा निहित सम्भावनाहरूको समूहका रूपमा संसक्तिको व्याख्या गर्दै यसलाई केही अरू उल्लेख गर्ने वा दर्साउने कार्यसँग सम्बन्धित शुद्ध साम्बन्धिक धारणाका रूपमा चर्चा गरिएको छ (पृ. १८) । संसक्ति पाठमा कुनै एक तत्त्वलाई अर्को तत्त्वसँग सम्बन्धित तुल्याउनमा सामर्थ्यशील हुने दर्साउँदै यसलाई पाठ रचनाको भागका रूपमा वर्णन गरिएको छ जसले संरचनात्मक रूपमा असम्बन्धित तत्त्वहरूलाई परस्परमा जोड्ने कार्य गर्दछ । यसको अभावमा आर्थी प्रणालीको बक्यौता प्रभावकारी रूपमा क्रियाशील हुन सक्दैन ।

प्रस्तुत ग्रन्थमा सडकथन संसक्तिको महत्त्वपूर्ण प्ररूप सन्दर्भ (रिफरेन्स) का बारेमा चर्चा गरिएको छ । सन्दर्भलाई आर्थी सन्दर्भका रूपमा व्याख्या गरिएको यस ग्रन्थमा यसका निम्न दुई मुख्य प्रकार प्रस्तुत गरिएको छ :

यसअनुसार सन्दर्भक एकाइ एकजोफोरिक र इन्डोफोरिक प्रकृतिका हुन्छन् । इन्डोफोरिक एकाइ एनाफोरिक र क्याटाफोरिक प्रकृतिका हुन्छन् । यिनको प्रकार र यिनले गर्ने कार्यका आधारमा यिनलाई पहिचान गर्न वा छुट्याउन सकिन्छ । 'एकजोफोरा' सन्दर्भपरक अर्थको पर्याय होइन । यसले सन्दर्भको निर्माण परिवेशगत सन्दर्भबाट हुनुपर्ने सङ्केत गर्दछ भन्ने विचार उनीहरूको छ । यसबाट एकजोफोरिक रिफरेन्स सन्दर्भमा आधारित रूप हो भन्ने बुझिन्छ । प्रस्तुत अध्यायमा सन्दर्भविना भनिएको कुरा व्याख्या गर्न नसकिने चर्चासहित समाजमा वा छिमेकमा बोलिने भाषा उच्च रूपमा एकजोफोरिक स्वरूपको हुने कुरा उल्लेख गरिएको छ । बालबालिकाहरूको उमेर समूहगत अन्तरक्रियामा परिवेशको सन्दर्भ भौतिक वातावरणमा आधारित हुने कुराको सङ्केतसहित त्यस्ता वस्तु कुनै पनि समाजका आफ्ना मौलिक साभ्ना संस्कृति वा अनुभव हुने भएकाले एकजोफोरिक रिफरेन्सको प्रयोगबाट कुनै समस्या सृजना नहुने बताइएको छ (पृ ३५, ३६) । यस क्रममा समाजमा निषेधित वा प्रतिबन्धित शब्दहरू सन्दर्भमा आधारित हुने कुरा व्यक्त गरिएको छ । एकजोफोरिक रिफरेन्सले पाठ निर्माणमा सहयोग पुऱ्याउने तथा भाषालाई परिवेशगत सन्दर्भसँग जोड्ने कार्य गरे पनि यसले कुनै एउटा गद्यांशलाई अर्को गद्यांशसँग जोड्न वा एकीकृत गर्न नसक्ने हुनाले यसबाट संसक्तिका लागि सहायता प्राप्त नहुने जनाउदै इन्डोफोरिक

रिफरेन्सलाई मात्र संसक्ति युक्तिका रूपमा जोड दिनुपर्ने बताइएको छ । साथै इन्डोफोरिक रिफरेन्सलाई रिफरेन्स सम्बन्धमा तार्किक रूपका रूपमा व्याख्या गरिने कुरा उल्लेख गरिएको छ । यसअन्तर्गत पर्ने एनाफोरिक र क्याटाफोरिक रिफरेन्सको चर्चाका क्रममा एनाफोरिक रिफरेन्सलाई पाठको पूर्ववर्ती भागमा प्रस्तुत विषय जनाउने सन्दर्भक र क्याटाफोरिक रिफरेन्सलाई पाठको पश्चवर्ती भागमा प्रस्तुत विषय दर्साउने सन्दर्भकका रूपमा वर्णन गरिएको छ । यस अध्यायमा पाठमा पूर्वसन्दर्भक र पश्चसन्दर्भकको रूपमा भूमिका निर्वाह गर्ने सन्दर्भकका निम्न तीन प्रकार प्रस्तुत गरिएको छ :

- पुरुषवाचक सन्दर्भक - दर्शकवाचक सन्दर्भक - तुलनात्मक सन्दर्भक ।

प्रस्तुत ग्रन्थमा प्रतिस्थापन संसक्तिको चर्चा गरिएको छ । यसमा कुनै एउटा एकाइलाई अर्को एकाइद्वारा स्थानापन्न गर्नुलाई प्रतिस्थापनका रूपमा उल्लेख गरिएको छ । साथै यसलाई भाषिक एकाइ (जस्तै : शब्द, पदावली) का बीचको सम्बन्धका रूपमा व्याख्या गरिएको छ । यस क्रममा सन्दर्भलाई अर्थतात्त्विक सम्बन्ध र प्रतिस्थापनलाई कोशीय व्याकरणिक सम्बन्धका रूपमा विवेचन गरिएको छ (पृ. ८८) । प्रतिस्थापनको सम्बन्ध पाठभित्र मात्रै निहित हुने कुराको उल्लेखसहित यसलाई निश्चित एकाइको पुनरावृत्ति हुने स्थानमा आउने संसक्तिका रूपमा वर्णन गरिएको छ । विभिन्न प्रकारका प्रतिस्थापनको व्याख्या व्याकरणिक रूपमा गरिएको पाइने सन्दर्भ प्रस्तुत गर्दै यसका निम्न तीन प्रकार उल्लेख गरिएको छ :

- नामिक प्रतिस्थापन - क्रियात्मक प्रतिस्थापन - उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापन ।

उक्त ग्रन्थमा संसक्तिको अर्को प्रकार 'लोप' को व्याख्या गरिएको छ । यस क्रममा प्रतिस्थापन र लोप परस्परमा ज्यादै निकटस्थ हुने भएकाले यिनीहरूलाई प्रयोगात्मक प्रयोजनका लागि मात्र छुट्याउनु उपयुक्त हुने अन्यथा सँगै समेट्नु उचित हुने धारणा प्रस्तुत गरिएको छ । साथै 'लोप' नभनिएको केही कुरा वा विषयवस्तु हो तथापि त्यो बोधगम्य हुन्छ भनिएको छ (पृ. १४२) । लोपलाई भाषिक एकाइको छुटका रूपमा चर्चा गर्दै प्रतिस्थापनका लागि कुनै एकाइ उपस्थित

नुहुँदाको अवस्थामा यसको व्याख्या हुने कुरा उल्लेख गरिएको छ । लोपका लागि कुनै उदाहरण प्रस्तुत गर्नु नपर्ने विचारको प्रकटीकरणसहित वक्ता वा लेखकले प्रस्तुत गरेको घटना वा विषयको जानकारीबाट पूर्वानुमानका आधारमा यसको स्थान पूर्ति गर्न सकिने दर्साइएको छ । प्रतिस्थापनलाई जस्तै लोपलाई पनि पाठभित्रकै सम्बन्धका रूपमा चर्चा गर्दै लेखकद्वयद्वारा धेरैजसो सन्दर्भमा पूर्वानुमानित एकाइ पाठको पूर्व भागमा प्रस्तुत हुने धारणा प्रकट गरिएको छ । यसको अर्थ लोपमा सामान्यतया पूर्वसन्दर्भक सम्बन्ध हुन्छ भन्ने हो । अपितु कहिलेकाही पूर्वानुमान गरिएको लोपगत संरचना एकजोफोरिक (बाह्य सन्दर्भक) पनि हुन सक्छ ।

लोपलाई शब्द र वाक्य तहको पूर्वानुमानका रूपमा व्याख्या गरिएको यस ग्रन्थमा यसका निम्न तीन प्रकार उल्लेख गरिएको छ :

- नामिक विलोपन
- क्रियात्मक विलोपन
- उपवाक्यात्मक विलोपन ।

उक्त ग्रन्थमा संयोजक संसक्तिको चर्चा गरिएको छ, जसलाई व्याकरणको अन्तिम संसक्ति सम्बन्धका रूपमा उल्लेख गरिएको छ । अन्य संसक्ति सम्बन्धका तुलनामा संयोजक भिन्न हुने कुराको प्रस्तुतिसहित यो आफैमा संसक्तियुक्त तत्त्व होइन तर अप्रत्यक्ष रूपमा त्यसको विशेष अर्थका आधारमा संसक्तियुक्त हुन पुग्छ, भनिएको छ । यसलाई एउटा त्यस्तो व्याकरणिक सम्बन्ध जसले शब्द र संरचनालाई तिनको अर्थसँग सम्बन्धित नगरेरै समाउने कार्य गर्दछ भनी परिभाषित गरिएको छ (पृ. २२६) । संयोजक सम्बन्ध आफैमा कुनै अभिव्यक्तिको खास क्रमलाई जोड्ने सिक्री होइन भन्दै यसका निम्न चार प्रकार प्रस्तुत गरिएको छ :

- योगात्मक
- विपरीतार्थी
- कारणवाची
- कालिक ।

प्रस्तुत ग्रन्थमा संसक्तिसम्बन्धी चर्चाका क्रममा सन्दर्भन, प्रतिस्थापन, विलोपन र संयोजनजस्ता संसक्ति सम्बन्धको प्रस्तुतिलाई ठीकसँग पूरा गर्न कोशीय संसक्तिको व्याख्या गर्नु आवश्यक हुने दर्साइएको छ । कोशीय संसक्ति संसक्तियुक्त प्रभाव वा कार्य हो जुन शब्दावली वा शब्दभण्डारको छनोटबाट पूरा हुन्छ भनिएको छ (पृ. २७४) । व्याकरणिक र कोशीय संसक्तिबीचको सीमारेखा

सामान्य नामवर्गको संसक्तियुक्त कार्य हो अर्थात् व्याकरणिक एकाइ र कोशीय एकाइका बीच साधारण नाम (जनरल नाउन) नै आफैमा सीमान्तरेखा (बोर्डर लाइन) हुन्छ भन्दै कोशीय संसक्तिको व्याख्याका क्रममा पुनरावृत्ति र त्यसअन्तर्गत समान शब्द (सेम वर्ड), सम्बन्धित शब्द (रिलेटेड वर्ड), पर्यायवाची, निकट पर्यायवाचीलगायतको चर्चा गरिएको छ । कोशीय एकाइको पुनरावृत्तिमा उल्लिखित एकाइ पर्ने धारणा प्रकट गरिएको छ । पुनरावृत्ति, पर्यायवाची, साधारण शब्द आदिको प्रयोग वास्तविक वस्तु वा विषयलाई जनाउन साभा रूपमा हुने जनाउँदै कोशीय संसक्तिको अर्को प्ररूपअन्तर्गत सम्मिलन वा सान्निध्य सम्बन्धको चर्चा गरिएको छ जसको विस्तार दुई प्रकारको सम्बद्धतामा आधारित हुने जनाइएको छ : भाषिक प्रणालीसँगको सम्बद्धता र पाठसँगको सम्बद्धता । कोशीय एकाइ भाषिक प्रणालीसँग सम्बन्धित हुने बताउँदै भाषिक प्रणालीमा सूर्यास्त (सन सेट) र सूर्य विलय (सन डाउन) का बीच निकटस्थ सम्बन्ध रहेको हुने कुरा उल्लेख गरिएको छ ।

प्रस्तुत ग्रन्थमा 'संसक्तिको अर्थसम्बन्धी चर्चाका क्रममा पाठको परिचय, संसक्तिको सामान्य अर्थ र यसका प्ररूपहरूको पुनर्व्याख्या गरिएको छ । यस क्रममा संसक्तिलाई पाठ रचनाको आधार एवम् बुनोट निर्माणको युक्तिका रूपमा चर्चा गरिएको छ । कुनै पनि पाठमा पहिलो वाक्यबाहेकका प्रत्येक वाक्यमा संसक्तिका केही रूप हुने कुरा उल्लेख गरिएको छ । प्रत्येक वाक्यमा पहिले प्रस्तुत विषयलाई जोड्नका लागि कम्तीमा पनि एउटा पूर्वसन्दर्भक सिक्री रहने र कतिपय वाक्यमा पछि प्रस्तुत हुने कुरा जोड्नका लागि पश्चसन्दर्भक संसक्तिको उपस्थिति हुने जनाइएको छ । ग्रन्थमा प्रस्तुत 'संसक्तिको विश्लेषण' शीर्षकअन्तर्गत पाठमा रहेका संसक्तिको विश्लेषण विधि सुझाइएको छ । सर्वप्रथम पाठ विश्लेषणको सिद्धान्तलाई सङ्क्षेपमा वर्णन गरिएको यस शीर्षकअन्तर्गत विभिन्न प्रकारका संसक्तिको उल्लेख गरी पाठका सात साना अंशको विश्लेषण गरिएको छ ।

कोथर्ड (सन् १९७७) द्वारा लिखित *एन इन्ट्रोडक्सन टु डिस्कोर्स एनलाइसिस* नामक पुस्तकमा सङ्कथन, सङ्कथन विश्लेषणको परम्परा र सङ्कथन विश्लेषण र भाषाशिक्षणबारे चर्चा गरिएको

छ । प्रस्तुत पुस्तकमा कुनै पनि कथ्य पाठमा संरचनाका कम्तीमा चार मुख्य तह (वर्णविज्ञान, व्याकरण, सङ्कथन र अभाषिक एकाइ) रहने कुराको सन्दर्भसहित यी हरेक तहका संरचना साना एकाइको संयोजनबाट प्रस्तुत हुने बताइएको छ । सङ्कथन व्याकरणिक रूपमा सुसंरचित अभिव्यक्ति वा बोलीमा नरहने कुरा उल्लेख गर्दै यसका लागि आर्थी वा सयुक्तियुक्त क्रमको आवश्यकता पर्नेतर्फ सङ्केत गरिएको छ । ल्याबोभद्वारा प्रस्तुत वक्ता-श्रोताको कुराकानीगत उदाहरणलाई अघि सार्दै वक्ताको अपेक्षा अनुसारको उत्तर श्रोताबाट नआएको खण्डमा संयुक्तियुक्त सङ्कथन उत्पादनको नियम उल्लङ्घन भएको मानिने र त्यस प्रकारको नियमको अध्ययनलाई सङ्कथन विश्लेषणको आधारभूत उद्देश्य ठानिने विचार प्रकट गरिएको छ (पृ. ७) । साथै ल्याबोभ (सन् १९७२) ले सङ्कथन विश्लेषणको पहिलो र ज्यादै महत्वपूर्ण चरणका रूपमा 'के भनिएको छ' लाई 'के गरिएको छ' बाट भिन्न तुल्याउने कुरा अघि सारेको सन्दर्भ प्रस्तुत गरिएको छ । यसबाट सङ्कथन विश्लेषण भाषाको कार्यात्मक प्रयोगसँग सम्बन्धित हुनुपर्छ भन्ने बुझिन्छ । प्रस्तुत पुस्तकमा सङ्कथनका आधारभूत एकाइका बीचको सम्बन्ध तिनको सापेक्षिक कार्यमा निर्भर रहने कुरामा मतैक्य पाइए पनि त्यहाँ रहने कार्यको सङ्ख्यामा भने मतैक्य नपाइने धारणा व्यक्त गरिएको छ । यस सम्बन्धमा अस्टिन (सन् १९६२) ले दस हजार, सिङ्क्लेयर र अन्य (सन् १९७२) ले २२ र सर्ले (सन् १९६९) ले केही कार्य रहने बताएको जनाइएको छ । सङ्कथन विश्लेषणमा संरचनात्मक एकाइबाट कार्यात्मक वर्ग वा प्ररूप कसरी अनुभूत हुन्छन् भन्ने कुरा देखाउनुलाई अर्को समस्याका रूपमा दर्साइएको छ । साथै अनुरोध वा प्रश्न र वक्तालाई उपलब्ध व्याकरणिक विकल्पका बीचको सम्बन्ध छुट्ट्याउन कठिन हुने जनाइएको छ (पृ. ८) । वाक्यहरू पाठको स्वरूपमा र अभिव्यक्ति वा बोली सङ्कथनको स्वरूपमा संयोजित हुने कुरा उल्लेख गर्दै वाक्यहरूका बीचको सम्बन्ध व्याकरणिक संसक्तिको अपेक्षानुसार र अभिव्यक्ति वा बोलीका बीचको सम्बन्ध सङ्कथन संयुक्तिको अपेक्षानुसारको हुने बताइएको छ ।

उल्लिखित पुस्तकमा कुनै पनि पाठमा भाषिक र शैक्षणिक दुवै संरचना रहने विचार प्रकट गरिएको छ । यस क्रममा भाषिक संरचनामा रहने ठूला एकाइ र शैक्षणिक स्वरूपमा रहने साना एकाइ

तथा त्यहाँ देखापर्ने अतिक्रमण वा व्याप्तिको तहका बारेमा भने संशय प्रकट गरिएको छ (पृ. १०१) । भाषाविज्ञानका अन्य शाखाहरू जस्तै भाषाशिक्षण पनि अहिलेसम्म सम्प्रेषणात्मक सामर्थ्यमा भन्दा व्याकरणमा केन्द्रित रहेको जनाउँदै प्रश्न-उत्तरका क्रममा व्याकरणिक र साञ्चारिक आधारको एउटा द्वन्द्व स्पष्ट देखापर्ने बताइएको छ । विद्यार्थीहरूले प्रश्नको प्रतिक्रिया वा उत्तरका लागि निश्चित व्याकरणिक संरचनाको अभ्यासका रूपमा प्रस्तुत गर्ने वाक्यहरू व्याकरणिक दृष्टिले शुद्ध वा सही हुन सक्ने भए पनि सङ्कथन नियमका दृष्टिले असामान्य वा विचलित हुन सक्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ । प्रस्तुत पुस्तकमा कथ्य सङ्कथनको गहन अध्ययनको सुरुवात र अहिले भइरहेको कार्यको ग्रहण भाषावैज्ञानिकहरूबाट नभई समाजशास्त्री, मानवशास्त्री र दर्शनशास्त्रीहरूबाट गरिएको सन्दर्भ प्रस्तुतिका साथ जेलिङ् ह्यारिसको 'डिस्कोर्स एनलाइसिस' शीर्षकको लेख प्रकाशित भएपश्चात् सङ्कथनसम्बन्धी वस्तुगत व्याख्या विवेचन प्रारम्भ भएको कुरा उल्लेख गरिएको छ । ह्यारिसले अनुच्छेदको संरचना खास प्रकारका वाक्यको क्रमका आधारमा व्याख्या गर्न असम्भव हुने कुरा व्यक्त गर्दै वाक्यभन्दा माथिल्लो तहको संरचनालाई व्याकरणिक रूपमा नभई आर्थी रूपमा व्याख्या गर्नुपर्ने दृष्टिकोण प्रस्तुत गरेका छन् भनिएको छ । यस क्रममा पाठलाई व्याकरणिक रूपबाट हेर्दा त्यसमा उपवाक्यको क्रम र आर्थी कोणबाट हेर्दा त्यसमा प्रश्नोत्तर युग्मको क्रम रहेको देखिने विचार प्रकट गरिएको छ ।

एलेन र कर्डर (सन् १९७८) द्वारा सम्पादित *पेपर्स इन अप्लाइट लिङ्ग्विस्टिक्स* नामक ग्रन्थमा भाषाविज्ञान, भाषाशिक्षण र भाषा सिकाइसम्बद्ध विषयवस्तुका अतिरिक्त सङ्कथनसम्बन्धी चर्चा गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत ग्रन्थमा भाषाको नितान्त भिन्न पक्षलाई जनाउन 'डिस्कोर्स' शब्दको प्रयोग हुने जनाउँदै धेरैजसो भाषावैज्ञानिकहरूले वाक्यको क्रमलाई जनाउन यसको प्रयोग गरेका छन् । परिणामतः सङ्कथन विश्लेषणलाई वाक्यहरूलाई जोड्ने संरचनात्मक युक्तिको अन्वेषणका रूपमा लिइन्छ भन्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ (पृ. २००) । परस्परमा संयोजित वाक्यहरूलाई पाठका रूपमा र त्यस्तो संयोजनको अध्ययनलाई पाठ विश्लेषणका रूपमा लिन सकिने दर्साउँदै वाक्य र सामाजिक अर्थ र कार्यका बीचको सम्बन्धलाई सङ्कथन र त्यसको अध्ययनलाई

सङ्कथन विश्लेषण भनिने बताइएको छ । सङ्कथन र सङ्कथन विश्लेषणलाई यसरी परिभाषित गर्दा सङ्कथन अध्ययनमा दुई दृष्टिकोण देखापर्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ । जसमध्ये पहिलो दृष्टिकोण अभिव्यक्ति प्रकार वा साञ्चारिक कार्यको अध्ययनसँग सम्बन्धित रहेको जनाइएको छ । सङ्कथन विश्लेषणसम्बद्ध यस धारणाको आधारभूत वा अन्तिम उद्देश्य विभिन्न साञ्चारिक कार्यको चित्रण वा वर्णन गर्नु हो भनिएको छ । दोस्रो दृष्टिकोण सञ्चारको स्थूल एकाइको विकासमा वैयक्तिक साञ्चारिक कार्यहरू परस्परमा जोडिन्छन् भन्नेसँग सम्बन्धित रहेको जनाइएको छ । पहिलो दृष्टिकोणले साञ्चारिक कार्यको वर्ग वा श्रेणी स्थापनाका लागि वाक्य र अभिव्यक्तिबीचको सम्बन्धमा जोड दिने र दोस्रो दृष्टिकोणले क्रममा निहित हुने अभिव्यक्तिको साञ्चारिक संयुक्तिमा जोड दिने कुरा उल्लेख गरिएको छ । यस किसिमको संयुक्ति वैयक्तिक अभिव्यक्तिको प्रस्तुति वा अवस्थासँग निकट रूपमा सम्बन्धित हुने कुरासमेत प्रकट गरिएको छ ।

सङ्कथनलाई पाठभन्दा भिन्न रूपमा हेरिएको उक्त ग्रन्थमा सङ्कथन वाक्यको बाहिरी स्वरूपबाट नभई साञ्चारिक कार्यबाट विकसित हुने कुरा उल्लेख गरिएको छ । सङ्कथन मौखिकका अलावा लिखित स्वरूपको पनि हुन्छ, भन्दै लेख्य सङ्कथनमा पाठकबाट पृष्ठभूमिको सम्भावना नरहने कुरालाई यी दुईका बीचको भिन्नताका रूपमा औल्याइएको छ (पृ. २०८) । सङ्कथनका महत्त्वपूर्ण तत्त्व संसक्ति र संयुक्तितर्फ सङ्केत गर्दै निरन्तर अभिव्यक्त वा गतिशील सङ्कथनमा कुनै एक भाषिक अभिव्यक्ति वा बोलीले अर्को बोली वा अभिव्यक्तिको क्रमलाई पछ्याएको छ, वा छैन भन्ने कुरामा ध्यान दिनुपर्ने जनाइएको छ । यसलाई थप स्पष्ट पार्न निम्नानुसारको उदाहरण प्रस्तुत गरिएको छ :

- (क) तिमी आफ्नो अभ्यास पुस्तिकामा उत्तर लेख्न सक्छौ ?

(ख) अहँ, म सक्तिन ।

- (क) म तिमीले आफ्नो अभ्यास पुस्तिकामा उत्तर लेखेको हेर्न चाहन्छु ।

(ख) मेरो कलम भाँचिएको छ । (पृ. २०७)

उल्लिखित उदाहरणको व्याख्या गर्दै कुराकानीको पहिलो उदाहरणमा दुई अभिव्यक्तिका बीच वाक्यात्मक सम्बन्ध रहेको जसलाई दुई वाक्यका बीचको पाठगत संसक्तिका रूपमा व्याख्या गर्न सकिने कुरा उल्लेख गरिएको छ भने दोस्रो उदाहरणमा वा विनिमयमा अभिव्यक्तिका दुई वाक्यबीच पाठ्य संसक्ति नरहेको तथापि विनिमय संयुक्तियुक्त सङ्कथनका रूपमा रहेको कुरा व्यक्त गरिएको छ । साथै यसमा दुवै अभिव्यक्ति कार्यगत क्रमको अनुवर्ती रहेको कुरा प्रस्तुत गरिएको छ । यस व्याख्याबाट सङ्कथनमा संसक्तिविना पनि व्यक्त विषयको बोध गर्न सकिने कुरा बुझिन्छ ।

प्रस्तुत ग्रन्थमा सङ्कथन बोधका सम्बन्धमा थप चर्चा गर्दै सन्देश वा सूचना, अभिव्यक्ति घटनाका तत्त्व वा अन्य सङ्केतमा आधारित रहेर भाषिक रूपको बोध गरिने कुरा प्रकट गरिएको छ । निश्चित साञ्चारिक कार्यका लागि सम्बोधक र सम्बोधितको पारस्परिक बुझाइको आवश्यकता पर्ने औल्याउँदै त्यस्तो सम्बोधक र सम्बोधित दुवैले सिकेको आफ्नो भाषाप्रयोगगत नियमको परिणामका रूपमा आउने बताइएको छ । साथै विभिन्न भाषिक रूपहरूको प्रयोग समान आधारभूत कार्य पूरा गर्नका लागि र समान भाषिक रूपको प्रयोग विभिन्न किसिमका कार्य पूरा गर्नका लागि हुने कुरा व्यक्त गरिएको छ ।

हब्ज (सन् १९७९) द्वारा लिखित *कोहिरन्स एन्ड कोरिफरेन्स* शीर्षकको लेखमा सङ्कथनको महत्त्वपूर्ण युक्ति संयुक्तिका बारेमा चर्चा गरिएको पाइन्छ । संयुक्ति सम्बन्धलाई विभिन्न कार्य र तार्किक प्रणालीमा आधारित भई परिभाषित गरिएको कुरा उल्लेख गरिएको प्रस्तुत लेखमा सङ्कथन विश्लेषणका क्रममा सङ्कथनलाई सुसङ्गत स्वरूपका रूपमा पहिचान गरिने र सुसङ्गत सङ्कथनमा सिलसिलाबद्ध अभिव्यक्तिले समान वस्तु वा विषयलाई निर्देश गर्ने कुरा व्यक्त गरिएको छ । विभिन्न भाषावैज्ञानिकहरूले उपवाक्य, वाक्य र सङ्कथनका भागहरू जोड्ने सम्बन्धको अन्वेषण गरेका छन् भन्दै यसलाई ग्राइम्सले आलङ्कारिक उद्देश्यद्योतक शब्द, हालिडे र हसनले संयोजकात्मक सम्बन्ध, लाङ्गेकरले अनुच्छेद प्रकार र फिल्मोरले क्रमिक तार्किक

सम्बन्धका रूपमा चर्चा गरेको औल्याइएको छ । संयुक्ति सम्बन्धका व्याख्यात्मक, समानान्तर र व्यतिरेकात्मक प्ररूपको व्याख्या गर्दै पहिले प्रस्तुत वाक्यको विस्तृतिमा नवीन सूचनाका साथ पछि आउने वाक्य स्वरूपलाई व्याख्यात्मक, पहिले प्रस्तुत र पछि प्रस्तुत वाक्यका बीच प्रशस्तानुरूपता रहनुलाई समानान्तर र पहिले र पछि प्रस्तुत वाक्यका बीच विरोधको सम्बन्ध रहनुलाई व्यतिरेकात्मक सम्बन्ध भनिने विचार प्रस्तुत गरिएको छ । सङ्कथनमा निश्चित अंश वा खण्डका रूपमा वाक्यात्मक एकाइलाई तोकिएको जनाउँदै वाक्यद्वारा प्रवाहित नवीन सूचना वा जानकारीमा संयुक्ति निर्भर रहने जनाइएको छ । संयुक्ति सम्बन्धले सम्बन्ध स्थापनाका निमित्त प्रयोग हुने कथनको प्रमुखतामा आधारित भएर दुई वाक्यात्मक एकाइलाई सानो वा ठूलो तहमा संयोजन गर्ने कुरा दर्साउँदै वक्ता र श्रोता दुवैलाई सङ्कथन सुसङ्गत हुनुपर्ने कुराको जानकारी हुने भएकाले यसको प्रयोगमा पनि सोहीअनुरूपको व्यवहार अपनाइने जनाइएको छ । यस क्रममा श्रोताले संयुक्ति अनुमानको प्रयोग गरी बुझ्न सक्ने ठानी वक्ताले अल्पतम् मात्रामा विषयको व्याख्या गर्ने र श्रोताले संयुक्ति अनुमानका आधारमा विषयवस्तु पूर्ति गर्ने कुरा व्यक्त गरिएको छ । साथै संयुक्तिका माध्यमबाट सहसन्दर्भको पनि अनुमान गर्न सकिने कुरा उल्लेख गरिएको छ ।

क्यारेल (सन् १९८२) द्वारा लिखित 'कोहिजन इज नट कोहिरन्स' शीर्षकको लेखमा संयुक्ति सृजनार्थ संसक्तिको भूमिकाबारे हालिडे र हसन (सन् १९७६) द्वारा प्रस्तुत दृष्टिकोणको आलोचना गरिएको छ । हालिडे र हसनको पाठात्मक संयुक्तिका रूपमा संसक्तियुक्त धारणा पुनरावलोकनबाट प्रारम्भ गरिएको यस लेखमा सैद्धान्तिक र प्रायोगिक दुवै कोणबाट संयुक्तिसम्बन्धी उक्त दृष्टिकोणको विवेचना गरिएको छ र त्यसप्रति तीव्र असहमति जनाइएको छ । संसक्ति सिक्कीलाई पाठ संयुक्ति मापनको आधारका रूपमा लिइने अवधारणाको आलोचना गर्नुलाई मूल उद्देश्य बनाइएको यस लेखमा धारणा सिद्धान्त (स्किसा थिएरी) लाई आलोचनाको मुख्य आधार बनाइएको छ । हालिडे र हसनको संसक्ति धारणाले संयुक्ति पाठमा अवस्थित रहने र पाठात्मक विशेषताका रूपमा परिभाषित हुने कुरामा विश्वास गर्ने जनाउँदै उक्त अवधारणा पाठकको योगदान वर्णनमा असफल रहेको र त्यसले पाठकलाई पाठात्मक संयुक्ति व्याख्यामा असमर्थ तुल्याएको विचार प्रकट

गरिएको छ । प्रस्तुत लेखमा हालिडे र हसनले संसक्तिलाई संयुक्तिका लागि योगदान पुर्याउने भाषिक विशेषताका रूपमा उल्लेख गरेको दर्साउँदै सङ्कथनको गुण वा विशेषतालाई भाषिक गुणको रूपमा वर्णन गरेको जनाइएको छ, तथापि संसक्ति सिद्धान्तले पाठको संरचनात्मक विश्लेषणभन्दा पृथक् रूपमा पाठको संरचना वा बुनोट व्याख्याको प्रयत्न भने गरेको कुरा प्रकट गरिएको छ । हालिडे र हसनले संयुक्ति वा बुनोटलाई भाषा वा भाषिक स्रोतद्वारा सृजना हुने दाबी गर्दै यदि पाठमा बुनोट (टेक्स्चर) छ भने त्यहाँ निश्चित रूपमा भाषिक विशेषताहरू (संसक्तिहरू) छन् र त्यसको कारणले बुनोट सृजित भएको बुझ्नुपर्छ भन्ने धारणा व्यक्त गरेको दर्साइएको छ । यस क्रममा हालिडे र हसनले पाठलाई सुसङ्गत (कोहिरन्ट) बनाउन विषयको संयुक्ति (कन्टेन्ट कोहिरन्स) अपर्याप्त हुने धारणा प्रस्तुत गरेको र त्यसका लागि संसक्ति सिक्कीको अपरिहार्य आवश्यकता औल्याएको कुरा उल्लेख गरिएको छ । उक्त लेखमा हालिडे र हसनद्वारा प्रस्तुत पाठात्मक संयुक्तिको संसक्तिगत दृष्टिकोण विभिन्न अनुसन्धानकर्ताहरूद्वारा आलोचित भएको प्रसङ्ग पेस गर्दै फिदर्स (सन् १९८१), मोर्गन र सेल्नर (सन् १९८०) लगायतका विद्वान्हरूले हालिडे र हसन दृष्टिकोणको कटु आलोचना गरेको कुरा व्यक्त गरिएको छ । धारणा सिद्धान्त संज्ञानात्मक विज्ञानबाट उत्पत्ति भएको सन्दर्भ अघि साँदै यसले पाठको प्रक्रियालाई पाठ र श्रोता वा पाठकको स्मृतिमा निहित पूर्वज्ञान र धारणाका बीचको अन्तर्क्रियात्मक प्रक्रियाको रूपमा दर्साउने विचार प्रकट गरिएको छ । पाठ प्रक्रियाको धारणा सिद्धान्तमूलक दृष्टिकोणमा पाठ र यसको संरचना एवम् विषय मात्र महत्त्वको नभई पाठसँग श्रोता वा पाठकले गर्ने क्रिया खास महत्त्वको हुने जनाइएको छ । मोर्गन र सेल्नर (सन् १९८०) ले हालिडे र हसनद्वारा प्रस्तुत संयुक्तिले मात्र पाठलाई सुसङ्गत तुल्याउन सक्दैन । यसका लागि थप भाषिक गुण (संसक्तिजस्तै) को आवश्यकता पर्छ भन्ने दृष्टिकोणको आलोचना गरेको दर्साउँदै पाठको संयुक्तिलाई भाषिक परिणामका रूपमा घटित हुने विषयवस्तुका रूपमा व्याख्या गर्नुपर्ने तर्क पेस गरेको बताइएको छ । यस क्रममा उनीहरू (मोर्गन र सेल्नर) ले संसक्ति सिक्कीलाई संयुक्तिको प्रभावका रूपमा भन्दा कारणका रूपमा व्याख्या गर्नुलाई हालिडे र हसनको गल्तीका रूपमा औल्याएको जनाएको छ ।

साथै हालिडे र हसनद्वारा प्रस्तुत सन्दर्भनसम्बन्धी धारणा (पूर्वप्रस्तुत वस्तु, जस्तो कि '६ वटा स्याउ' लाई 'तिनीहरू' ले जनाउँदा 'तिनीहरू' पूर्वसन्दर्भक हुने र त्यसमार्फत संसक्ति सृजना हुने) प्रति असहमति प्रकट गर्दै त्यसलाई सहसन्दर्भन ('तिनीहरू' ले पूर्वप्रस्तुत वस्तु वा विषयका भाषिक शब्द वा चिन्हलाई नजनाई वास्तविक 'स्याउ' लाई जनाउने हुँदा वास्तविक 'स्याउ' रिफरेन्स वा सन्दर्भ हुने र त्यसलाई जनाउने शब्द कोरिफरेन्स वा सहसन्दर्भ) हुने भन्नुपर्ने र सहसन्दर्भक सम्बन्धलाई हालिडे र हसनले भने जस्तो पाठमा निहित तत्त्वहरूका बीचको सम्बन्धका रूपमा नभई पाठमा निहित केही चिज र पाठबाहिर निहित केही चिजका बिचको सम्बन्धका रूपमा व्याख्या गर्नुपर्ने धारणा व्यक्त गरेको कुरा उल्लेख गरिएको छ । यसअलावा मोर्गन र सोलनरले हालिडे र हसनले सन्दर्भक संसक्तिद्वारा संयोजित वाक्यहरूका बीच संयुक्ति सम्बन्ध रहने विचार प्रस्तुत गरेर अर्को गल्ती गरेको दर्साउँदै उनीहरू (हालिडे र हसन) ले 'तिनीहरू' शब्दले ६ वटा स्याउलाई स्पष्ट रूपमा जनाउँछ भने पनि 'तिनीहरू' ले स्याउलाई नै जनाउँछ (लेखकका बालबच्चा, पाकपुस्तिकाका पृष्ठहरू वा अन्य वस्तुलाई होइन) भन्ने कुरा भाषिक रूपबाट वा पाठका आधारमा थाहा पाउन नसकिने कुरा व्यक्त गरेको र यसका लागि लेखकीय अभिप्रायको पूर्वज्ञान र कारण तथा अनुमान गर्न सक्ने हाम्रो क्षमता आवश्यक पर्ने (त्यसैबाट संयुक्ति सृजना हुने) दृष्टिकोण प्रकट गरेको जनाइएको छ । हालिडे र हसनले कोशीय संसक्तिलाई भाषिक सम्बन्धगत अवस्थाका रूपमा व्याख्या गरेको र पाठमा प्रयुक्त सम्बन्धित कोशीय एकाइहरूको सिक्रीगत सम्बन्धलाई विषयसंग सम्बन्धित तुल्याउन नसकिने दृष्टिकोण प्रस्तुत गरेकोप्रति असहमति जनाउँदै मोर्गन र सेलनरले पाठमा समावेश हुने कोशीय एकाइहरू (जस्तै: पर्वतारोहण-शिखर-चुचुरा-चढ्नु आदि) उपयुक्त रूपमा सुसङ्गत हुने र तिनको प्रयोग समग्र शीर्षकको सूचकका रूपमा गरिने दृष्टिकोण अभिव्यक्त गरेको समेत दर्साइएको छ । प्रस्तुत लेखमा क्यारेलले मोर्गन र सेलनरद्वारा गरिएको आलोचनाको समर्थन गरेका छन् र संयुक्तिलाई संसक्तिका कोणबाट हेर्ने दृष्टिकोणको प्रयोगात्मक अध्ययनका आधारमा विरोध गर्ने टिर्नी र मोसेन्थल (सन् १९८१), फ्रिबोडी र एन्डर्सन (सन् १९८१) तथा स्टेफेनसेन (सन् १९८१) द्वारा

प्रस्तुत अवधारणा जस्तो कि, बोधमा शब्दभण्डारगत कठिनाइले प्रभाव पार्छ, पाठकहरू अनुमान गर्न वा अनुमानको पुल बनाउन प्रायः सक्षम हुने हुँदा बोधलाई संयोजन सिक्रीको अभावले गम्भीर रूपमा बिगार्दैन, यदि पाठकमा पाठमा निहित कुराको उपयुक्त पूर्वधारणा छैन भने संसारका सबै संसक्ति सिक्रीले पनि पाठलाई सुसङ्गत तुल्याउन सक्दैनन् लगायतको चर्चा गर्दै हालिडे र हसन दृष्टिकोणको आलोचना गरेका छन् । यसरी हालिडे र हसनद्वारा प्रस्तुत संसक्ति-संयुक्तिसम्बन्धी दृष्टिकोणको आलोचनामा केन्द्रित प्रस्तुत लेखले प्रस्तावित अध्ययनका सन्दर्भमा उपयुक्त धारणा निर्माणमा सहयोग पुऱ्याउने देखिन्छ ।

डिक (सन् १९८२) द्वारा लिखित *टेक्स्ट एन्ड कन्टेक्स्ट एक्सप्लोरेसन इन द सिमान्टिक्स एन्ड प्रगमेटिक्स अफ डिस्कोर्स* नामक पुस्तकमा सङ्कथन, संयोजन, संसक्ति, संयुक्ति, सन्दर्भ, सङ्कथन प्रकरण आदिबारे चर्चा गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत पुस्तकमा सङ्कथनको भाषावैज्ञानिक अध्ययन प्राकृतिक भाषा अध्ययनको अंश वा भाग बनेको जनाउँदै भाषिक सङ्कथनको विश्लेषणमा प्रचलित नियम, अर्थको अवस्था, सन्दर्भको व्याख्या, सांसारिक ज्ञानको प्रयोग र प्रकरणार्थी कार्य फराकिलो रूपमा एकीकृत हुने धारणा प्रस्तुत गरिएको छ । सङ्कथनमा धेरैभन्दा धेरै रोचक कार्यहरू भाषेतर क्षेत्र जस्तै: नृवंशशास्त्र, समाजशास्त्र, अलङ्कारशास्त्र आदिमा भएको पाइने सन्दर्भसहित सतही संरचना र शैलीगत संरचनाबाट मस्तिष्कमा आर्थी संरचना व्यक्त हुने तथा विद्यमान ज्ञान र विश्वासबाट प्रभावित हुने बताउँदै संज्ञानात्मक धारणाको सहयोगले रोचक समस्या समाधान गर्न सकिने दृष्टिकोण प्रकट गरिएको छ (पृ. १२) । विभिन्न प्रकारका वाक्यात्मक प्रारूपहरूको अभिव्यक्तिगत समूहबाट कथनका बीचको सम्बन्ध व्यक्त हुने कुरा उल्लेख गर्दै अभिव्यक्तिगत समूहका लागि संयोजक, क्रियायोगी, नामयोगीलगायतका जोडकहरूको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहने कुरा व्यक्त गरिएको छ । यस्ता जोडकहरूले वाक्यलाई वाक्यसँग संयुक्त गर्ने, वाक्यलाई वाक्येतर बनाउने, भनाइका बीच निश्चित सम्बन्ध स्थापित गर्ने लगायतका कार्य सम्पादन गर्ने जनाइएको छ ।

प्रस्तुत पुस्तकमा सङ्कथनको महत्त्वपूर्ण युक्ति संयुक्तिलाई सङ्कथनको आर्थी गुण वा विशेषताका रूपमा व्याख्या गरिएको छ । संयुक्ति हरेक वाक्यलाई अन्य वाक्यको व्याख्यासँग सम्बन्धित तुल्याएर गरिने वर्णनमा आधारित हुने कुरा प्रस्तुत गरिएको छ । प्रत्येक वाक्य वा भनाइहरू सुसङ्गठित सङ्कथनका स्वरूप हुन् भन्दै सङ्कथनको निरन्तरताका लागि हरेक वाक्य प्रदत्त र नवीन सूचनाका बीचको सम्बन्ध सिद्धान्तमा अभिव्यक्त हुने जनाइएको छ (पृ. ९४) । संयुक्ति संयोजित वाक्यहरू र वाक्यहरूको क्रमिकताद्वारा अभिव्यक्त भनाइ वा कथनहरूका अतिरिक्त सङ्कथन वा कुराकानीको विषय वा शीर्षकमा पनि आधारित रहने बताइएको छ । अर्को शब्दमा भन्नुपर्दा सङ्कथनमा एकल भनाइ अभिव्यक्तिबाट चित्रित नहुने बाह्य वा सांसारिक प्रकृतिको आर्थी संरचना पनि हुने भएकाले संयुक्ति वाक्यहरूका बीचको रेखीय वा आनुक्रमिक सम्बन्धमा मात्र आधारित नभई स्थूल संरचना (म्याक्रो स्ट्रक्चर) मा पनि आधारित हुने कुरा उल्लेख गरिएको छ । सङ्कथनको अर्थतात्त्विक सिद्धान्तमा अर्थको क्षेत्र (रेन्ज), आयाम (डाइमेन्सन), अनुरूपता (कम्प्याटिबिलिटी) र समानता (सिमिलारिटी) सङ्कथन संयुक्तिको परिभाषामा कसरी संलग्न हुन्छन् सो निश्चित गर्नुपर्ने कुरा व्यक्त गरिएको छ । यस्तो कार्य औपचारिक अर्थविज्ञानले सम्भाव्य अनुमान र अर्थसम्बन्धको साधारण धारणात्मक तरिकाबाट र भाषिक तथा संज्ञानात्मक अर्थविज्ञानले वाक्य र क्रमिक अर्थको प्रचलित विषय, हाम्रो सम्भाव्य अपेक्षा र सांसारिक ज्ञानमा आधारित रहेर गर्न सक्ने दर्साइएको छ ।

उल्लिखित पुस्तकमा सङ्कथनले निश्चित तथ्य संरचनाहरू खुलाउने कुराको उल्लेखसहित तथ्यहरूको क्रमिक समूह, निश्चित समयमा निश्चित मार्ग/पथको व्याख्या, कुनै कताले कुनै निश्चित समयमा गरेको कार्यलाई यसको उदाहरणका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । वाक्यहरूको क्रम र तथ्यहरूका बीचको सम्बन्धलाई सङ्कथन अर्थविज्ञानको पक्षका रूपमा चर्चा गर्दै वाक्यहरूको आनुक्रमिक सम्बन्धका सामान्य-विशिष्ट, पूर्ण-अंश, समूह-उपसमूह-तत्त्व, समावेशी, समावेशित, ठूलो-सानो, बाहिरी-भित्री लगायतका प्ररूप उल्लेख गरिएको छ (पृ. १०६) । सङ्कथनमा व्यक्त र अव्यक्त सूचना/जानकारीको चर्चा गर्दै प्राकृतिक भाषामा सङ्कथन व्यक्त वा

स्पष्ट नहुने तथापि व्यक्त गरिएका भनाइ वा कथनबाट अनुमानित हुने बताइएको छ अर्थात् सङ्कथनमा अव्यक्त सूचना वा जानकारीको अभिप्रायलाई दिइएको सङ्कथनको भनाइ वा कथनमा भर पर्ने समूहका रूपमा लिइने कुरा प्रकट गरिएको छ । उक्त पुस्तकमा पाठ र सन्दर्भको संरचनाबीचको व्यवस्थित सम्बन्ध र वाक्य र वाक्यक्रिया क्रमसँग सम्बन्धित रहेर सङ्कथन प्रकरणको व्याख्या गरिएको छ । यस क्रममा सङ्कथन कथन वा वाक्यहरूका बीचको सम्बन्धलाई आर्थी शब्द वा पदावलीले मात्र व्याख्या गर्न नसकिने जनाउँदै यसमा विभिन्न जोडक, संयुक्ति, शीर्षक, जोड, दृष्टिकोण, अभिप्राय आदिले समेत प्रभाव पार्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ ।

स्टब्ज (सन् १९८३) द्वारा लिखित *डिस्कोर्स एनलाइसिस द सोसिओलिङ्ग्विस्टिक्स एनलाइसिस अफ नेचरल ल्याङ्ग्विज* शीर्षकको पुस्तकमा सङ्कथन विश्लेषण र यसनिबद्ध विभिन्न पक्षका बारेमा चर्चा गरिएको पाइन्छ । यस पुस्तकमा सङ्कथन विश्लेषण पदावली ज्यादै अनेकार्थक रहेको सन्दर्भ प्रस्तुत गर्दै कथ्य र लेख्य भाषाको विश्लेषणमा यसको प्रयोग गरिएको जनाइएको छ । यसले उपवाक्य वा वाक्यभन्दा माथिल्लो भाषिक संगठनको अध्ययन गर्ने भएकाले यसको सम्बन्ध कुराकानी वा लेख्य पाठ जस्ता स्थूल भाषिक एकाइको अध्ययनसँग रहेको उल्लेख गरिएको छ । सङ्कथन विश्लेषण सामाजिक सन्दर्भमा प्रयुक्त भाषासँग पनि सम्बन्धित रहेको दर्साउँदै यसले खासमा वक्ताहरूका बीचको अन्तर्क्रिया वा संवादसँग सरोकार राख्ने बताइएको छ (पृ. १) । कथ्य सङ्कथन र लेख्य पाठको चर्चाका क्रममा कथ्य सङ्कथन प्रायः अन्तर्क्रियात्मक र लामो आकारको हुने जनाइएको छ भने लेख्य पाठ अन्तर्क्रियात्मक र छोटो आकारको हुने कुरा व्यक्त गरिएको छ । भाषावैज्ञानिक विडोसनले पाठात्मक संसक्तिलाई कोशीय व्याकरण र कथन विकासका रूपमा र संयुक्तिलाई वाक्यक्रियामातहतको युक्तिका रूपमा उल्लेख गरेको बताइएको छ । भाषाको वितानमा एकता र संयोजनीयता मुख्य समस्याका रूपमा देखापर्ने जनाउँदै यो एकता संरचनात्मक, आर्थी र कार्यात्मक हुने कुरा प्रस्तुत गरिएको छ (पृ. ९) । उक्त पुस्तकमा सङ्कथन विश्लेषण वाक्यभन्दा माथिल्लो भाषिक अध्ययन र प्राकृतिक रूपमा घटित हुने भाषिक अध्ययन दुवैका लागि प्रयोग हुने उल्लेख गर्दै सङ्कथन सङ्गठनको अध्ययन अन्तर्ज्ञानात्मक आनुमानिक तथ्यका आधारमा हुने

धारणा प्रकट गरिएको छ । यस क्रममा प्राकृतिक रूपमा घटित तथ्यको अध्ययन भने ध्वनितात्त्विक र व्याकरणिक संरचनाका आधारमा हुने बताइएको छ (पृ. १०) । साथै भाषिक अध्ययनको उचितताका लागि र आदर्शीकरणका लागि वाक्यभन्दा सानाठूला भाषिक एकाइको आकार अध्ययन गर्ने, तिनको क्रम प्राकृतिक रूपमा वा भाषावैज्ञानिकद्वारा निर्दिष्ट हुनुपर्ने, सन्दर्भको अभाषिक तत्त्वको अध्ययन गर्ने-नगर्ने निश्चित हुनुपर्ने जनाइएको छ ।

उल्लिखित पुस्तकमा आख्यान संरचनाको चर्चा गर्दै ल्याबोभ (१९७२) द्वारा प्रस्तुत आख्यान विश्लेषणका संरचनात्मक तत्त्वका रूपमा वस्तुसार, अभिमुखीकरण, मूल्याङ्कन, आख्यान उपवाक्य, परिणाम र कथान्तक प्रस्तुत गरिएको छ भने भाषिक कार्यको चर्चाका क्रममा हाइम्स (सन् १९६२) ले याकोब्सन (सन् १९६०) लाई उद्धृत गर्दै प्रस्तुत गरेका भाषिक कार्यका सात प्रकार: अभिव्यक्तिमूलक, निर्देशात्मक, काव्यात्मक, सम्पर्कात्मक, भाषिक सम्बन्ध अध्ययनार्थक, सङ्केतात्मक र सन्दर्भात्मक प्रस्तुत गरिएको छ । यस क्रममा भाषा प्रेषक, प्रापक, सूचना स्वरूप, माध्यम, सङ्केत (कोड), विषय/शीर्षक र परिवेशको सम्मिलनमा भर पर्ने दर्साइएको छ (पृ. ४६) । उक्त पुस्तकमा सङ्कथन विश्लेषणसम्बन्धी दृष्टिकोणका रूपमा कुराकानीगत तथ्याङ्कको अध्ययन, मानव जाति र संस्कृतिसम्बद्ध अध्ययन र भाषाका विभिन्न पक्षको अध्ययनलाई प्रस्तुत गरिएको छ । सङ्कथन संरचना र स्वरूपको भाषिक अवधारणाको चर्चाका क्रममा अभिव्यक्तिको अर्थ त्यसको प्रयोग सन्दर्भमा निर्भर रहने कुरामा सबै भाषावैज्ञानिकहरू सहमत रहने दृष्टिकोण प्रस्तुत गरिएको छ । वाक्यको वास्तविक वा भाषानुकूल (अभिव्यक्तिमूलक, तार्किक, धारणात्मक वा संज्ञानात्मक) अर्थ एक मात्र त्यस्तो तत्त्व हो जसले वाक्यको अभिव्यक्ति खास प्रयोगको अवसरमा कसरी अर्थिन्छ वा व्याख्या हुन्छ सोको निर्धारण गर्छ भन्ने धारणाका साथ बेग्लाबेग्लै वाक्यमा निहित हुने सम्भाव्य बहुअर्थलाई श्रोताले अभिव्यक्तिगत सन्दर्भका आधारमा कम वा सङ्क्षिप्त तुल्याउने आशय प्रकट गरिएको छ । भाषिक अभिव्यक्तिको अर्थ सङ्कथन क्रममा रहने त्यसको स्थानमा आधारित हुने जनाउँदै यो सुसंरचना र पूर्वानुमानित धारणासँग ज्यादै निकट रहेको बताइएको छ (पृ. ८५) । साथै सङ्कथन क्रमको संयुक्ति बोध गर्नका लागि ज्ञान र

सांसारिक बुझाइको आवश्यकता पर्ने औल्याइएको छ । सङ्कथन विश्लेषणमा केन्द्रित भएर गरिएका कार्यको विवरण हेर्दा सन् १९७० देखि यता कथ्य सङ्कथन उच्च तहमा सङ्गठित र विश्लेषणका लागि सहज रहेको कुरा प्रस्तुत गरिएको पाइने जनाउँदै सङ्कथनको सुसंरचना अध्ययनमा भाषिक अभिव्यक्ति सिलसिलेवार छ, वा छैन, भाषिक रूपहरूको सही वितरण छ वा छैन सोको विश्लेषण गरिने कुरा उल्लेख गरिएको छ । सङ्कथनमा संयुक्तिको व्याख्याका लागि सतही कोशीय र वाक्यात्मक संसक्तिको वर्णनले मात्र नपुग्ने बताउँदै तार्किक कथनात्मक विकासको पनि आवश्यकता पर्ने दर्साइएको छ (पृ. १४७) । यस क्रममा सङ्कथन संयुक्तिका बहुसिद्धान्तहरू हुनुपर्ने जनाइएको छ । उक्त पुस्तकमा सङ्कथनमा सिङ्कलेयरले गरेको कार्य, अस्तित्वको वाक्यात्मकसम्बन्धी दृष्टिकोण तथा कथा संरचना अध्ययन पद्धतिबारे पनि व्याख्या गरिएको पाइन्छ ।

हब्ज (सन् १९८५) द्वारा लिखित *अन द कोहिरन्स एन्ड स्ट्रक्चर अफ डिस्कोर्स* शीर्षकको लेखमा सङ्कथन, संयुक्ति सम्बन्ध, सङ्कथन संरचना आदिबारे चर्चा-परिचर्चा गरिएको छ । सङ्कथनमा निश्चित संरचना हुने र सङ्कथनका भागहरूलाई विस्तृतीकरण, व्याख्यात्मक समानान्तर, व्यतिरेकी, कालिक, क्रमिक र यस्तै अरू सम्बन्धले बाह्य संरचना वा स्वरूपमा बाँध्ने कुरा उल्लेख गरिएको प्रस्तुत लेखमा बहुसङ्ख्यक अनुसन्धानकर्ताले साङ्कथनिक सम्बन्धबारे यस्तै प्रकारका सम्बन्धको चर्चा गरेको बताइएको छ । यस क्रममा रोबर्ट लगेकर (सन् १९७६) ले वैकल्पिक, विशिष्टीकरण, समानान्तर, व्याख्यात्मकलगायतका सम्बन्ध प्रस्तुत गरेको र अन्यले पनि यस्तै सम्बन्धका सूची प्रस्तावित गरेको कुरा व्यक्त गरिएको छ । यस्ता सम्बन्धलाई ग्राइम्स तथा मेन र थोम्सन (१९८६) ले आलङ्कारिक अभिव्यक्ति, एडवार्ड क्रोथर्स (१९७९) ले तार्किक-आर्थी संयोजन भनेको सन्दर्भ प्रस्तुत गर्दै लेखकले परम्परागत प्रयोगकै शब्दमा संयुक्ति सम्बन्ध भनेको कुरा उल्लेख गरिएको छ । प्रस्तुत लेखमा संयुक्ति सम्बन्धका चार प्रकार : घटना सम्बन्ध, मूल्याङ्कन सम्बन्ध, पृष्ठभूमिगत र व्याख्यात्मक सम्बन्ध र विस्तारात्मक सम्बन्धको व्याख्या गरिएको छ । यस क्रममा घटना सम्बन्धको विशेष अवस्था वा परिवेशमा कारण र कार्य (योग्यता)

महत्त्वपूर्ण हुने, मूल्याङ्कन सम्बन्ध कारण र व्याख्यात्मक सम्बन्धको निकट रहने, पृष्ठभूमिगत र व्याख्यात्मक सम्बन्धमा श्रोताको पूर्वज्ञानसँग सङ्कथनको भाग सम्बन्धित हुने तथा पहिलेको घटना भन्नका लागि कारण वा हेतु प्रस्तुत हुने र विस्तारात्मक सम्बन्ध सङ्कथनको आशयगत एवम् स्थानगत प्रसारसँग सम्बन्धित हुने कुरा प्रकट गरिएको छ । यीमध्ये घटना, मूल्याङ्कन र पृष्ठभूमि र व्याख्यात्मक सम्बन्धलाई परिचय र उदाहरणसहित स्पष्ट पारिएको छ भने विस्तारात्मक सम्बन्धलाई विशिष्ट-विशिष्ट, विशिष्ट-सामान्य र सामान्य-विशिष्ट सम्बन्धका रूपमा वर्गीकृत गरी यसअन्तर्गत समानान्तर, साधरणीकरण, उदाहरणीकरण, व्यतिरेकी र अतिक्रमित सम्बन्धको चर्चा गरिएको छ । यस अलावा उपवाक्य वा वाक्यांशलाई सङ्कथनको भागका रूपमा चर्चा गर्दै सङ्कथनका दुई भाग केही संयुक्ति सम्बन्धद्वारा जोडिएका रूपमा देखापर्ने र ती परस्परमा सङ्कथनका सग्ला भागका रूपमा स्थापित हुने जनाइएको छ । सङ्कथनका भाग वा अंशहरूका बीचको संयुक्ति सम्बन्ध पहिचान गरेर मात्र सङ्कथनमा बारम्बार घटित हुने संरचना निर्माण गर्न सकिने बताइएको छ । साथै पाठका सन्दर्भमा परिणाममुखी संरचनालाई त्यसको संयुक्ति संरचना भनिने कुरा व्यक्त गर्दै सुसंरचित लेख्य पाठमा समस्त सङ्कथनको एउटा रुख हुने कुरा प्रस्तुत गरिएको छ ।

हालिडे (सन् १९८६) द्वारा लिखित *एन इन्ट्रोडक्सन टु फर्डसनल ग्रामर* शीर्षकको पुस्तकमा संसक्ति र सङ्कथनबारे चर्चा गरिएको छ । प्रस्तुत पुस्तकमा पाठलाई व्याकरणिक एकाइका रूपमा नभई आर्थी एकाइका रूपमा लिनुपर्ने धारणा अघि साँदै पाठमा अर्थको बोध वा प्राप्ति वाक्यरचना वा शब्दसंयोजनबाट हुने धारणा व्यक्त गरिएको छ । गद्यांशलाई साना एकाइबाट निर्मित ठूलो एकाइका रूपमा चर्चा गर्दै गद्यांशको निर्माण वाक्यबाट, वाक्यको निर्माण शब्दबाट र शब्दको निर्माण अक्षरहरूबाट हुने कुरा उल्लेख गरिएको छ (पृ. १) । सामान्य क्रममा वाक्यले वाक्यलाई, शब्दले शब्दलाई र अक्षरले अक्षरलाई पछ्याउने जनाउँदै अक्षर अक्षरका बीच साँघुरो, शब्दहरूका बीच केही फराकिलो र पूर्ण विराम वा वाक्य-वाक्यका बीच अझ फराकिलो अन्तराल रहेको हुने बताइएको छ । सङ्कथन निर्माणका लागि पाठमा विस्तारित सम्बन्धको आवश्यकता औल्याउँदै

त्यस्तो सम्बन्ध व्याकरणिक संरचनाबाट नभई विभिन्न प्रकारका असंरचनात्मक साधनबाट सम्भव हुने र त्यस्ता साधनलाई संसक्ति भनिने विचार प्रकट गरिएको छ (पृ. २८८) । अङ्ग्रेजी भाषामा संसक्ति सृजना गर्ने चार युक्ति सन्दर्भक, लोप, संयोजक र कोशीय सङ्गठन रहेका उल्लेख गर्दै प्रतिस्थापन संसक्तिलाई समेत समेटेर यसका पाँच प्रकारको विस्तृत व्याख्या गरिएको छ ।

उक्त पुस्तकमा सहभागी वा घटना/गतिविधि आदिलाई जनाउने तत्त्वलाई सन्दर्भक संसक्तिका रूपमा वर्णन गर्दै यसका पुरुषवाचक, दर्शकवाचक र तुलनात्मक प्रकार उल्लेख गरिएको छ । हरेक भाषामा प्रथम र द्वितीय पुरुषलाई बोलीका कार्यमा परिभाषित गरिने धारणासहित तृतीय पुरुष (ऊ, उनी, त्यो, तिनी) लाई पाठको पूर्ववर्ती सन्दर्भ सङ्केत गर्ने युक्तिका रूपमा चर्चा गरिएको छ । यस क्रममा पुरुषवाचक, दर्शकवाचक र तुलनात्मक सन्दर्भक एकाइ नामिक समूहअन्तर्गत पश्चसन्दर्भकका रूपमा पनि प्रयोग हुन सक्ने जनाइएको छ (पृ. २९४) । साथै सन्दर्भक युक्ति र त्यसले जनाउने वस्तुका बीच कुनै संरचनात्मक सम्बन्ध नहुने बताइएको छ । लोप र प्रतिस्थापन युक्तिलाई एउटै प्ररूपमा समेट्दै पाठमा पूर्वसन्दर्भक संसक्तिको अर्को रूप लोपबाट पैदा हुने कुरा व्यक्त गरिएको छ । अन्य संसक्ति युक्तिले जस्तै लोप संसक्तिले पनि सङ्कथनको अर्थतात्त्विक संरचना निर्माणमा सहायता प्रदान गर्ने भए पनि यसले सृजना गर्ने सम्बन्ध अर्थतात्त्विक नभई कोशीय व्याकरणिक हुने अर्थात् यसको सम्बन्ध अर्थसँग प्रत्यक्षभन्दा शब्दविन्यास वा वाक्यरचनासँग बढी हुने कुरा व्यक्त गरिएको छ (पृ. २९६) । प्रतिस्थापन संसक्तिलाई कुनै वस्तु वा विषयको लोप देखाएर स्थान धारण गर्ने वा नियन्त्रण गर्ने युक्तिका रूपमा व्याख्या गर्दै लोप र प्रतिस्थापन संसक्ति उपवाक्य, क्रियात्मक समूह र नामिक समूहका सन्दर्भमा देखापर्ने जनाइएको छ । यिनलाई सन्दर्भकजस्तो पाठको निकै पूर्व भागसम्म पुग्नसक्ने युक्तिका रूपमा नभई धेरै हदसम्म अधिल्लो उपवाक्यसम्म सीमित रहने युक्तिका रूपमा विवेचन गरिएको छ (पृ. ३०२) । संसक्तिको अर्को प्रकार संयोजकको चर्चाका क्रममा यसको छनोटद्वारा विस्तृत वा अभिवृद्धि क्षेत्रको सम्भाव्य अर्थ प्रस्तुत हुने विचार प्रकट गरिएको छ । पाठको बुनोट संयोजकात्मक सम्बन्धबाट निर्माण हुने कुरा दर्साउँदै यसका विस्तृतात्मक, विस्तारात्मक र

अभिव्यक्तिमूलक प्रकारका अलावा यीअन्तर्गतका विभिन्न उपप्रकारको पनि वर्णन गरिएको छ । पाठमा अव्यक्त संयोजकहरू पनि रहेका हुने र ती कालिक र कारणको क्रममा देखापर्ने जनाउँदै तिनलाई सोहीअनुसार हेर्नुपर्ने बताइएको छ । संसक्ति युक्तिको अन्तिम प्रकारका रूपमा कोशीय संसक्तिको व्याख्या गर्दै सङ्कथनमा वक्ता वा लेखकले कोशीय एकाइको छनोट गरेर संसक्तिको सृजना गर्ने कुरा औल्याइएको छ (पृ. ३१०) । कोशीय संसक्तिअन्तर्गत पुनरावृत्ति, पर्यायवाची र सान्निध्य सम्बन्धको चर्चा गरिएको छ । साथै कोशीय एकाइको निरन्तरताबाट पुनरावृत्ति, पूर्वगामी विषयलाई उही रूपमा जनाउने शब्दको छनोट र प्रयोगबाट पर्यायवाची र अर्थतात्त्विक आधारमा निकटतम् सम्बन्ध राख्ने भाषिक एकाइको प्रयोगबाट सान्निध्य सम्बन्ध स्थापित हुने दृष्टिकोण प्रस्तुत गरिएको छ ।

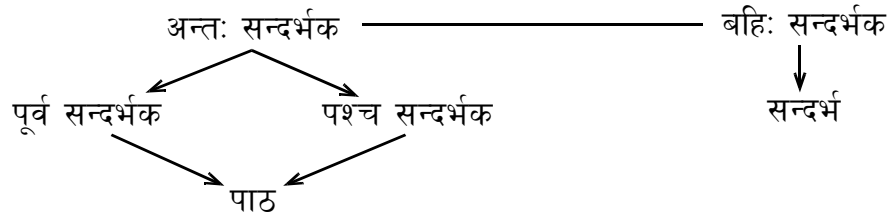
संसक्ति युक्तिलाई पाठ संरचनासँग सम्बन्धित तुल्याएर व्याख्या गरिएको उल्लिखित पुस्तकमा लेख्य भाषाको विस्तारक एकाइका रूपमा वाक्य रहने सन्दर्भ प्रस्तुत गरिएको छ । यसबाट बन्ने पाठमा व्याकरणिक नभई अर्थतात्त्विक संरचना रहने धारणा व्यक्त गरिएको छ । अक्षरमा वर्णतात्त्विक संरचना, उपवाक्यमा व्याकरणिक संरचना र पाठमा आर्थी संरचना हुन्छ भन्दै पाठ सुसङ्गत वा सङ्गठित हुनका लागि संसक्तियुक्त हुनुपर्ने कुरा बताइएको छ । सङ्कथनलाई बहुआयामिक प्रक्रियाका रूपमा समेत व्याख्या गरिएको उक्त पुस्तकमा लेख्य पाठ कोशीय व्याकरणिक समझका अतिरिक्त आर्थी दृष्टिले उचित, सुस्पष्ट र एकैनासको हुनुपर्ने कुरा सुभाइएको छ ।

म्यान एन्ड थोम्सन (सन् १९८८) द्वारा लिखित *रिटोरिकल स्ट्रक्चर थियरी : टुवार्ड अ फड्सनल थियरी अफ टेक्स्ट अर्गनाइजेसन* शीर्षकको लेखमा आलङ्कारिक संरचना सिद्धान्तको चर्चाका क्रममा संयुक्ति सम्बन्धका बारेमा चर्चा गरिएको पाइन्छ । आलङ्कारिक संरचना सिद्धान्त पाठका अंश वा भागहरूलाई जोड्ने वा सम्बन्धित तुल्याउने भाषिक संरचनाको चित्रण गरेर भाषिक पाठको व्याख्या विवेचना गर्नमा उद्धत रहने दृष्टिकोण प्रस्तुत गरिएको यस लेखमा आलङ्कारिक संरचना सिद्धान्तका तीन दाबी : मुख्य वा केन्द्रीय संरचनात्मक ढाँचाको प्रभुत्व वा श्रेष्ठता, श्रेणी

वा तहको कार्यात्मक आधार र पाठ संरचनाको साञ्चारिक कार्यको परीक्षण गरिएको छ । यस क्रममा आलङ्कारिक संरचना सिद्धान्तले हरेक प्रकारका सङ्कथन विश्लेषणका लागि आवश्यक विशेषताहरूको संयोजन उपलब्ध गराउने कुरा व्यक्त गरिएको छ । साथै पाठका तहगत संरचना पत्ता लगाई कार्यात्मक स्वरूपका पाठका अंश/भागहरूका बीचको सम्बन्धको व्याख्या गर्ने जनाइएको छ । यस लेखमा भाषिक विषयहरू पत्ता लगाउनका लागि विभिन्न अनुसन्धानहरूले आलङ्कारिक संरचना सिद्धान्तलाई व्याख्यात्मक रूपरेखाका रूपमा प्रयोग गर्ने गरेको सन्दर्भ प्रस्तुत गरिएको छ । आलङ्कारिक संरचना सिद्धान्तले पाठमा उपवाक्यहरूका बीचको सम्बन्ध व्याख्या गर्नका लागि साधारण मार्गदर्शन उपलब्ध गराउने बताउँदै यो संयोजकको अर्थ सम्बन्धित तुल्याउन, उपवाक्य संयोजनको व्याकरण सम्बन्धित तुल्याउन, असङ्केतित वा असंयोजित उपवाक्यलाई सम्बन्धित तुल्याउन, पाठ प्ररूपको व्यापक दायराका लागि, व्यतिरेकी अलङ्कारको अध्ययनका लागि तथा आख्यानात्मक सङ्कथनको विश्लेषणका लागि उपयोगी रहेको कुरा उल्लेख गरिएको छ । आलङ्कारिक संरचना सिद्धान्तले सापेक्ष विषय वा कथन पहिचान गर्नका लागि रूपरेखा उपलब्ध गराउने प्रसङ्गसहित पाठमा निहित हुने संयुक्ति (कोहिरन्स) सापेक्ष विषय, कथन वा अभिव्यक्तिको यसै भागमा निर्भर रहने बताइएको छ । आलङ्कारिक संरचना सिद्धान्त संयुक्ति अध्ययनका लागि पनि उपयोगी रहेको जनाउँदै खास भाषा र पाठ प्ररूपमा प्रयोग हुने आलङ्कारिक संरचना सिद्धान्तका तत्त्वका रूपमा सम्बन्धहरू (रिलेसन्स), धारणाहरू (स्किमाज), धारणा प्रयोगहरू (स्किमा एप्लिकेसन्स) र संरचना (स्ट्रक्चर) को चर्चा गरिएको छ । यस क्रममा सम्बन्धलाई पाठका दुई भागलाई जोड्ने खास जोडकका रूपमा, धारणालाई पाठको रूपरेखाका रूपमा, धारणा प्रयोगलाई दृष्टान्तबाट खाका प्रस्तुत गर्ने माध्यमका रूपमा र संरचनालाई धारणा वा खाका प्रयोगको सङ्गठन वा व्यवस्थापनका रूपमा परिभाषित गरिएको छ । प्रस्तुत लेखमा पाठका दुई भागलाई जोड्ने सम्बन्धको चर्चा गर्दै सम्बन्ध समूहका १२ प्रकार : घटना/परिवेश, समाधान, विस्तृतीकरण, पृष्ठभूमि, उत्प्रेरणा, घटना र प्रमाण, कारण, विरोध र छुट, अवस्था र अन्यथा, व्याख्या र मूल्याङ्कन, पुनरुक्ति र सारांश र अन्य सम्बन्ध (क्रमिकता, व्यतिरेकी) उल्लेख गरिएको छ ।

फल्चर (सन् १९८९) द्वारा लिखित *कोहिजन एन्ड कोहिरन्स इन थियरी एन्ड रिडिड रिसर्च* शीर्षकको लेखमा सङ्कथनका दुई महत्त्वपूर्ण युक्ति संसक्ति र संयुक्तिबारे चर्चा गरिएको पाइन्छ । प्रायोगिक भाषाविज्ञानका अनुसन्धानकर्ताहरूले संसक्ति युक्ति (जसले सुसङ्गत पाठका लागि आधार उपलब्ध गराएको छ) लाई परम्परागत रूपमा व्याख्या गर्ने प्रयत्न गरेको तथा धारणा सिद्धान्तकार (स्किमा थियरिस्ट) हरूले संयुक्ति (जहाँ पाठकले दिइएको विवरणमा संयुक्तिलाई हेर्छन्) प्राथमिक वा मुख्य/प्रधान हो भन्ने कुरामा सहमति जनाएको कुरा उल्लिखित प्रस्तुत लेखमा यी दुवैखाले धारणाहरूको अवेक्षण गरिएको जनाइएको छ । अनुसन्धानकर्ताहरूले भाषिक विश्लेषणमा रुचि राखेमा तिनीहरूले संसक्तिसँगै विश्लेषणको प्रारम्भ गर्ने र यस विपरीत पठन प्रक्रियामा मानव मनोविज्ञानलाई मुख्य केन्द्र बनाएमा संयुक्ति हेर्न निकै उपयुक्त/प्राकृतिक हुने बताउँदै पाठ र पाठक दुवैलाई पठन प्रक्रियामा भूमिका निर्वाह गर्ने भागका रूपमा र पठनलाई एकैसाथ तथ्याङ्क र धारणा ग्रहणको विषयका रूपमा व्याख्या गरिएको छ । प्रस्तुत लेखमा सार्वनामिक सन्दर्भकको प्रभावका आधारमा कक्षाकोठाको अनौपचारिक परीक्षण र तथ्याङ्क वा परिणामको विश्लेषण गरिएको छ । धेरै वर्षसम्म भाषिक लेख र शिक्षण सामग्रीको पठन प्रक्रियामा संसक्तिले खेल्ने भूमिकाबारे व्याख्या गरिएको पाइने जनाउँदै सबै अध्ययनहरूले संसक्तियुक्त युक्तिको शिक्षणले मात्र पठनपाठनमा रहेका समस्या समाधान गर्न नसक्ने भएकाले धारणात्मक सम्बन्धमा जोड दिनुपर्ने कुरा उल्लेख गरेको बताइएको छ । हालिडे र हसन पाठमा संयुक्ति निर्माणको आधार संसक्ति हो भनेर आलोचित भएका छन् भन्दै आलोचकहरूको उद्देश्य संयुक्ति जनाउनका लागि बुनोटलाई लिइन्छ भन्ने कुरा बताउनु रहेको जनाइएको छ । विडोसन (सन् १९९७) ले संयुक्ति युक्ति सङ्कथनमा निहित हुने र यसले परस्परमा प्रभाव पार्ने कुरा बताएको उल्लेख गर्दै संसक्तिलाई पाठमा गतिहीन वा स्थिर एकाइका रूपमा विद्यमान रहने युक्तिका रूपमा व्याख्या गरेको कुरा प्रस्तुत गरिएको छ । रुमेलहर्ट (सन् १९७७, १९८४) ले धारणा सिद्धान्तकारहरूका लागि पाठको संयुक्ति पहिले आउने र पछि संसक्तिको भाषिक परिणाम आउने कुरा प्रकट गरेको दर्साइएको छ । हसनले संयुक्ति सिद्धान्तलाई भाषाको विशेषताका रूपमा रहने युक्तिका रूपमा र अन्य धारणा सिद्धान्तकारहरूले यसलाई व्यक्तिगत पृष्ठभूमिबाट पलाउने/निर्मित

युक्तिका रूपमा विवेचना गरेको जनाइएको छ । क्यारेल र अन्य धारणा सिद्धान्तकारहरूले मानव मनोविज्ञान र पठन प्रक्रियामा रुचि राखेको जनाउँदै बुनोट (टेक्स्चर) अर्थ सम्बन्धका कारणले विद्यमान रहने र यो कोशीय एवम् व्याकरणिक ढाँचाद्वारा अनुभूत हुने कुरा व्यक्त गरिएको छ भने सबै ढाँचा र परिभाषा संसक्ति सिक्कीद्वारा अनुभूत हुने कुरा दर्साइएको छ । प्रस्तुत लेखमा संसक्ति (कोहिजन) को साधारण तहलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ:

बहिः सन्दर्भकले पाठलाई अर्थपूर्ण बनाउन आवश्यक पर्ने अतिरिक्त अवस्था (जुन पाठेतर संसारबाट प्राप्त हुन्छ) उपलब्ध गराउने जनाउँदै यसले व्यक्तिवाचक नाम वा नामयोगीको प्रयोगका रूपमा स्वरूप लिन सक्ने बताइएको छ । साथै पूर्वज्ञान पद्धतिको सक्रियता, एकल र समूहगत कोशीय एकाइहरू वा पाठका भेदहरू (रजिस्टर) द्वारा स्थान लिन सक्ने कुरा व्यक्त गरिएको छ । हसनले संसक्तिलाई वास्तविक भाषाप्रयोगको पाठात्मकताको आवश्यकीय अवस्थाका रूपमा चर्चा गरेको प्रसङ्ग प्रस्तुत गर्दै उनले अन्तः सन्दर्भक संसक्ति युक्तिलाई सहसन्दर्भक (सार्वनामिक लगायत), सहवर्गीय (लोपलगायतका व्याकरणिक युक्ति) र सहविस्तारित (पर्यायवाची, विपरीतार्थी, समावेशी, पुनरावृत्तिलगायतका कोशीय संसक्तिहरू) गरी तीन भागमा वर्गीकरण गरेका छन्, जसलाई पुनः विभिन्न उपवर्गमा वर्गीकरण गर्न सकिने कुरा प्रकट गरिएको छ । यस क्रममा अन्तः सन्दर्भकविना कुनै बहिः सन्दर्भक रहन नसक्ने बताइएको छ । प्रस्तुत लेखमा ग्रीक र अमेरिकी विद्यार्थीहरूमा पठनबोध परीक्षणका लागि गद्यांश दिई त्यसको अनौपचारिक-औपचारिक अनुसन्धानका आधारमा संसक्ति र संयुक्तिको विश्लेषण गर्दा हालिडे र हसनले भनेझैं संसक्ति र संयुक्तिका बीच बन्धन रहने र त्यो बन्धन आर्थी संयोजनसँग सम्बन्धित हुने कुरा पत्ता लागेको जनाइएको छ ।

हालिडे र हसन (सन् १९९१) द्वारा लिखित *ल्याङ्गिज, कन्टेक्स्ट एन्ड टेक्स्ट : आस्पेक्ट अफ ल्याङ्गिज इन अ सोसियल सेमियोटिक पर्सपेक्टिभ* शीर्षकको पुस्तकमा भाषा, सन्दर्भ, पाठ र यीसम्बद्ध विभिन्न पक्षको चर्चा परिचर्चा गरिएको छ । भाषालाई सामाजिक-साङ्केतिक दृष्टिकोणका रूपमा विवेचना गरिएको प्रस्तुत पुस्तकमा पाठ सिद्धान्तपूर्व सन्दर्भ सिद्धान्तको अवधारणा आएको बताइएको छ । मानवशास्त्री मेलिनोस्कीले इज्यान्डका विद्यार्थीहरूको भाषिक अध्ययनबाट भाषामा संस्कृतिको प्रभाव पत्ता लगाएको र प्राचीन भाषाको अध्ययनमा परिस्थितिगत सन्दर्भको धारणा आवश्यक हुने कुरा औल्याइएको प्रसङ्ग पेस गर्दै सबै भाषालाई तिनको परिस्थितिगत सन्दर्भबाट बुझनुपर्ने धारणा प्रकट गरिएको छ (पृ. ६, ७) । मेलिनोस्कीको धारणामा आधारित भई फर्थद्वारा परिस्थितिगत सन्दर्भको व्याख्या गरिएको र त्यसअन्तर्गत परिवेशमा सहभागीहरू, सहभागीहरूको कार्य, परिवेशका अन्य सम्बन्धित विशेषताहरू र शाब्दिक क्रियाको प्रभावलाई समेटिएको कुरा प्रस्तुत गरिएको छ । साथै सन्दर्भको दृष्टिकोण पनि यही पृष्ठभूमि र आशयको निकट रहेको जनाइएको छ ।

पाठलाई परिवेशगत सन्दर्भमा कुनै भूमिका निर्वाह गर्ने जीवित भाषाको उदाहरणका रूपमा चर्चा गरिएको उल्लिखित पुस्तकमा यसको स्वरूप कथ्य, लेख्य वा अन्य प्ररूपको हुने दर्साइएको छ । सामान्यतया 'पाठ' शब्द र वाक्यहरूबाट बनेको जस्तो देखिए पनि यो अर्थहरूबाट निर्मित हुने जनाउँदै शब्द र संरचनामा अर्थ अभिव्यक्त हुने विचार प्रकट गरिएको छ । पाठमा निहित भाषिक एकाइहरूलाई दुई दृष्टिकोण (उत्पादनका रूपमा पाठ र प्रक्रियाका रूपमा पाठ) बाट एकैसाथ ध्यान दिनुपर्ने बताउँदै सामाजिक साङ्केतिक दृष्टिकोणबाट हेर्दा यसलाई अन्तर्क्रियात्मक घटना वा अर्थको सामाजिक विनिमयात्मक पक्षका रूपमा लिन सकिने जनाइएको छ (पृ. ११) । परिवेशगत सन्दर्भका तीन विशेषता : क्षेत्र (फिल्ड), सहभागी (टेनर) र माध्यम/पद्धति (मोड) उल्लेख गर्दै यस धारणाले पाठको सामाजिक सन्दर्भ व्याख्यामा सघाउ पुऱ्याउने विचार प्रकट गरिएको छ । सन्दर्भमा यी विशेषतामध्ये क्षेत्रले पाठमा निहित अवस्था वा विषय, सामाजिक कार्य, सहभागीहरूको संलग्नता, प्रक्रियाको वस्तुनिष्ठता, समय आदिलाई, सहभागीले संलग्नहरू, तिनको चरित्र, तिनका बीचको सम्बन्ध, तिनका अभिव्यक्तिको भूमिका आदिलाई र माध्यमले प्रयुक्त

भाषाको स्वरूप (कथ्य-लेख्य), सरल वा आलङ्कारिक अभिव्यक्ति, त्यसले पारेको प्रभाव आदिलाई दर्साउने कुरा व्यक्त गरिएको छ । भाषाले गर्ने तीन वटा कार्य : उद्भावनात्मक, अन्तर्वैयक्तिक र तार्किकको चर्चा गर्दै कुनै कुराको जानकारी गराउने भाषिक कार्यलाई उद्भावनात्मक, गरेर देखाउने भाषिक कार्यलाई अन्तर्वैयक्तिक र तर्कका माध्यमबाट अर्थ व्यक्त गर्ने भाषिक कार्यलाई तार्किक कार्यका रूपमा व्याख्या गरिएको छ । आर्थी र व्याकरणिक सन्तुलन, अक्षकीय संरचना, लय र सूचना, दूरी र लम्बाइसम्बद्ध संरचना आदिले पाठमा लहरहरूका बीच बुनोटको काम गर्ने औल्याउँदै यस्तो गुणलाई (बुनोटको अवस्था) पाठात्मक अर्थका रूपमा निर्देश गरिएको छ । यस क्रममा पाठात्मक अर्थलाई समेत समेटी हरेक भाषाको आर्थी सन्दर्भमा (अर्थ विज्ञानमा) चारवटा तत्त्वहरू (उद्भावनात्मक, अन्तर्वैयक्तिक, तार्किक र पाठात्मक) रहने विचार प्रस्तुत गरिएको छ । (पृ. २३) । साथै सडकथनको संरचनामा अर्थका यिनै चार तत्त्वहरू मिलेर रहने बताइएको छ ।

प्रस्तुत पुस्तकमा पाठ र यसको परिस्थितिगत सन्दर्भका बीचको सम्बन्ध स्पष्ट पार्न निम्नानुसारको आरेख प्रस्तुत गरिएको छ :

परिवेश (सन्दर्भका विशेषता)	द्वारा अनुभूत	पाठ : आर्थी प्रणालीको कार्यात्मक घटक
सडकथनको क्षेत्र (के हुँदैछ)	↙	उद्भावनात्मक अर्थहरू (कर्मकता, नामिक आदि)
सडकथनका सहभागी (कसले भाग लिइरहेका छन्)		अन्तर्वैयक्तिक अर्थ (मनःस्थिति, आकारप्रकार, व्यक्ति आदि)
सडकथनको माध्यम/पद्धति भूमिका निर्दिष्ट भाषा		पाठात्मक अर्थ (अक्षक, सूचना, संसक्ति सम्बन्ध)

पृ. २६

उल्लिखित आरेखको अवेक्षण गर्दा पाठ/सडकथनको क्षेत्रबाट उद्भावनात्मक अर्थ, सहभागीबाट अन्तर्वैयक्तिक अर्थ र भाषिक माध्यमबाट पाठ्य अर्थ प्रतिविम्बित हुने कुरा बुझिन्छ ।

उक्त पुस्तकमा सन्दर्भका तत्त्वहरूलाई पाठान्तर्गत अर्थका अवयवमा सम्बन्धित तुल्याउन सकिने जनाउँदै कुनै खास पाठका लागि मात्र नभएर सबै पाठका सामान्य विशेषताका रूपमा क्षेत्र, सहभागी र माध्यमको प्रयोग गर्न सकिने कुरा उल्लेख गरिएको छ । पाठलाई पाठगत परिस्थितिका आधारमा र परिस्थितिलाई पाठका आधारमा अनुमान गर्न सकिने दर्साउँदै यसलाई स्पष्ट पार्न 'एक समयको कुरा हो' सुनेका आधारमा परम्परागत वा बालकथा भन्न थालिएको, 'यो प्रमाणित गरिन्छ कि' देखेका आधारमा कुनै व्यक्तिबारे पत्र लेख्न थालिएको, 'अन योर मार्क' सुन्दा खेलकुद भइरहेको बुझिने लगायतका उदाहरणहरू प्रस्तुत गरिएको छ ।

प्रस्तुत पुस्तकमा हरेक पाठ आफैमा सन्दर्भ पनि हो भन्ने कुराको उल्लेखसहित पाठलाई संयुक्तिद्वारा चित्रण गर्न सकिने कुरा प्रकट गरिएको छ । संयुक्तिले पाठमा प्रस्तुत कुराहरूलाई परस्परमा जोड्ने कुरा उल्लेख गर्दै आन्तरिक अपेक्षा स्थापित गर्ने र त्यसलाई पूर्वप्रस्तुत अपेक्षासँग सम्बन्धित तुल्याउने कार्यमा यसको भूमिका रहने बताइएको छ । श्रोता वा पाठकले बाह्य स्रोत वा परिवेश र संस्कृतिको सन्दर्भमा संयुक्तिको ग्रहण गर्छन् भन्दै यसका लागि संसक्तिको महत्त्वपूर्ण योगदान रहने जनाइएको छ (पृ. ४८) । पाठमा संरचना र बुनोटको विशिष्ट भूमिका हुने दर्साउँदै पाठको समग्र संरचनालाई पाठ संरचना (पाठांशलाई पाठ संरचना नभनिने) का रूपमा र पाठ संरचना वा त्यसको अंशमा निहित आर्थी/बोधगम्य सिलसिलालाई बुनोटका रूपमा व्याख्या गरिएको छ । यस क्रममा बुनोटको गुण वा विशेषता श्रोता वा पाठकको संयुक्तिगत धारणासँग सम्बन्धित हुने र यसको अनुभूति व्याकरणिक कोशीय ढाँचाले दिलाउने कुरा प्रकट गरिएको छ । पाठको बुनोट निर्माणमा संसक्ति सिक्रीको महत्त्वपूर्ण भूमिका हुने जनाउँदै सन्दर्भगत सम्बन्धका आधारमा संयोजन/सिक्री सम्बन्धलाई सहसन्दर्भात्मक (पाठभित्रको सन्दर्भक : ऊ, उनी र वस्तु, व्यक्ति वा विषयका बीचको समान परिवशेगत सम्बन्ध), सहवर्गीय (पाठभित्रको सन्दर्भ र अन्य परिवशेका बीच प्रतिस्थापन र लोपद्वारा हुने सम्बन्ध) र सहविस्तारक (सहसन्दर्भक, सहवर्गीयभन्दा भिन्न समान वा उही साधारण क्षेत्र (सुन-चाँदी) जनाउने सम्बन्ध) प्ररूपमा वर्गीकृत गरी विवेचन गर्न सकिने बताइएको छ । साथै व्याकरणिक संसक्तिअन्तर्गत सन्दर्भन, प्रतिस्थापन, लोप, संयोजक

र कोशीय संसक्तिअन्तर्गत पर्यायवाची, विपरीतार्थी र समावेशीलाई प्रचलित प्रकारका रूपमा र विशिष्ट र सामान्य सम्बन्ध (मेरिनोमी) तथा पुनरावृत्ति सम्बन्धलाई थप प्रकारका रूपमा उल्लेख गरिएको कुरा व्यक्त गरिएको छ । यस सन्दर्भमा व्याकरणिक र कोशीय संसक्तिका बीच पारस्परिक अन्तर्निर्भरता रहने विचारसमेत प्रकट गरिएको छ ।

नुनन (सन् १९९३) द्वारा लिखित *इन्ट्रोड्युसिड डिस्कोर्स एनलाइसिस* नामक ग्रन्थमा सङ्कथन र सङ्कथन विश्लेषणसम्बन्धी आधारभूत अवधारणा प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ । सङ्कथनलाई साञ्चारिक घटनाको व्याख्या र सङ्कथन विश्लेषणलाई सङ्कथनको कार्यपरक समीक्षणका रूपमा परिभाषित गरिएको प्रस्तुत ग्रन्थमा सङ्कथन विश्लेषण कहिलेकाहीँ पाठ विश्लेषणभन्दा भिन्न हुने र त्यसले भाषाको औपचारिक स्वरूपमा जोड दिने कुरा व्यक्त गरिएको छ (पृ. ११८) । श्रोता वा पाठकले मानसिक प्रक्रियाद्वारा सङ्कथनको व्याख्या गर्छन् र यो तिनीहरूको ज्ञान तथा अनुभवको पृष्ठभूमिका आधारमा बुझिन्छ, भन्दै भाषिक अभिव्यक्ति वा पाठ संरचनालाई जोड्न संसक्ति र अभिव्यक्तिगत आशयलाई श्रृङ्खलित बनाउन संयुक्तिको आवश्यकता पर्ने जनाइएको छ । यस क्रममा संसक्तिलाई वाक्यात्मक संरचनामा अन्तर्भूत शब्द र पदावलीलाई जोड्ने एकाइका रूपमा र संयुक्तिलाई वाक्य वा उच्चारका सिलसिलाका रूपमा अर्थ्याइएको छ । यस ग्रन्थमा हालिडे र हसन (सन् १९७६) द्वारा प्रस्तुत पाँच प्रकारका संसक्ति (सन्दर्भ, प्रतिस्थापन, लोप, संयोजक र कोशीय संसक्ति) को उल्लेख गर्दै प्रतिस्थापन र लोप संसक्तिलाई एउटै प्रारूपअन्तर्गत राखी संसक्तिका चार प्रकारको व्याख्या गरिएको छ ।

सङ्कथन विश्लेषणका सन्दर्भमा उर्ध्वगमन पद्धति (बटम अप प्रोसेस) र अधोगमन पद्धति (टप डाउन प्रोसेस) लाई महत्त्वपूर्ण पद्धतिका रूपमा व्याख्या गरिएको नुननको यस ग्रन्थमा यी दुई पद्धतिलाई सङ्कथन बोध प्रक्रियाका रूपमा चर्चा गरिएको छ । उर्ध्वगमन पद्धतिमा सर्वप्रथम भाषाको सानोभन्दा सानो एकाइको पहिचान गरिने र त्यसपछि माथिल्ला एकाइसँग परस्परमा क्रमिक वा सिलसिलेवार तुल्याएर अर्थबोध गरिने धारणा प्रस्तुत गरिएको छ भने अधोगमन

पद्धतिमा भाषाको माथिल्लो वा उपल्लो एकाइबाट तल्लो एकाइमा पुगी सङ्कथनको बोध गरिने दृष्टिकोण अधि सारिएको छ (पृ. ८१) । प्रस्तुत ग्रन्थमा यी दुई पद्धतिका अतिरिक्त पारस्परिक पद्धति (इन्ट्याक्टिभ प्रोसेसिङ) को पनि चर्चा गरिएको छ । स्टानोभिक (सन् १९८०) ले उर्ध्वगमन र अधोगमन पद्धतिको आलोचना गर्दै पारस्परिक पद्धतिको प्रतिपादन गरेको कुरा औल्याउँदै यस पद्धतिमा सङ्कथन बोधका लागि एकसाथ एकाधिक भाषिक तह वा श्रेणीको प्रयोग गरिने कुरा जनाइएको छ (पृ. ८३) । यस प्रकारको तेस्रो नमुना वा पद्धतिलाई सर्वोत्कृष्ट प्रक्रियाका रूपमा समेत व्याख्या गरिएको छ ।

ब्राउन र युल (सन् १९९३) द्वारा लिखित *डिस्कर्स एनलाइसिस* नामक पुस्तकमा सङ्कथनको सैद्धान्तिक चर्चा गरिएको छ । सङ्कथन विश्लेषणले व्यापक क्षेत्रको कार्यकलापलाई समेट्ने कुरा उल्लेख गरिएको प्रस्तुत पुस्तकमा यसको प्रयोग विधागत विविधताका रूपमा समाजभाषाविज्ञान, मनोभाषाविज्ञान, दर्शनशास्त्रीय भाषाविज्ञान र गणितीय भाषाविज्ञानका क्रियाकलापको व्याख्याका लागि हुने जनाइएको छ । यस क्रममा समाजभाषावैज्ञानिकहरू कुराकानीमा व्यक्त हुने सामाजिक अन्तक्रियासँग सम्बन्धित हुने र तिनको व्याख्याले सामाजिक सन्दर्भको व्याख्यामा जोड दिने (उक्त व्याख्या समाजशास्त्रीय वर्गीकरणको अनुगामी वा अधीनस्थ हुन्छ), मनोभाषावैज्ञानिकहरू भाषाको बोधसम्बद्ध विषयसँग सम्बन्धित हुने र तिनले प्रयोगात्मक मनोविज्ञानबाट प्राप्त विधिको प्रयोग गर्ने (जुन विधिले बोधका समस्यालाई छोटो पाठ वा लेख्य वाक्यका क्रममा अन्वेषण गर्छ), दर्शनशास्त्रीय भाषावैज्ञानिक र संरचनात्मक भाषावैज्ञानिकहरू वाक्यका जोडा वा युग्म र तिनको वाक्यतात्त्विक सम्बन्धका बीचको आर्थी सम्बन्धसँग सम्बन्धित हुने र तिनले वाक्यहरूका बीचको सम्बन्धमा पनि सरोकार राख्ने (साथै उनीहरूले विशेष गुणयुक्त वक्ता, श्रोता र सन्दर्भमा वितरित वाक्यका बीचको सम्बन्ध अन्वेषण गर्छन्) र गणितीय भाषावैज्ञानिकहरूको क्षेत्र सङ्कथन प्रक्रियाको उत्पादन, ढाँचा, त्यसको विधि तथा सन्दर्भमा सीमित पाठसँग सम्बन्धित हुने कुरा उल्लेख गरिएको छ ।

प्रस्तुत पुस्तकमा सङ्कथन विश्लेषणलाई भाषाप्रयोगको विश्लेषणका रूपमा चर्चा गरिएको छ भने सङ्कथन विश्लेषकहरूले आफूलाई भाषाको प्रयोग केका लागि हुन्छ भन्ने कुराको खोजीमा संलग्न गराएको कुरा दर्साइएको छ । कथ्य र लेख्य पाठको तुलनात्मक वर्णनका क्रममा कथ्य भाषामा वक्त्यासँग कुनै स्थायी अभिलेख नहुने, कुराकानीका बखत आफूलाई प्राप्त समयमा बोल्नुपर्ने हुँदा दबाबमा रहनुपर्ने, आफ्नो कुरा आवश्यकतानुसार संशोधन गर्न सक्ने साथै परस्परमा अन्तर्क्रिया गर्न सक्ने स्थिति देखापर्ने जनाइएको छ भने लेख्य भाषामा लेखकले पहिले लेखेका कुरा हेर्न सक्ने, निश्चित शब्द छनोटका लागि समय लिन सक्ने, आफ्नो लेखनको प्रगति नियाल्न सक्ने, भन्न चाहेको कुरामा मस्तिष्क परिवर्तन गर्न सक्ने तर तत्काल पृष्ठपोषण प्राप्त गर्न भने नसक्ने अवस्था देखापर्ने विचार प्रकट गरिएको छ (पृ. ५) । त्यसैगरी कथ्य र लेख्य पाठका सन्दर्भमा कथ्य पाठलाई साञ्चारिक कार्यको मौखिक अभिलेख र लेख्य पाठलाई प्रकाशित अभिलेखका रूपमा उल्लेख गरिएको छ । कथ्य पाठलाई टेपरेकर्डबाट सुरक्षित गर्न सकिने तर यसमा खोकाइ, कुर्सीको आवाज, बसको प्रस्थान, चुरोट सल्काउनु जस्ता कार्यले असङ्गति कायम गर्न सक्ने जनाइएको छ भने लेख्य पाठ विभिन्न रूप जस्तै : विभिन्न संस्करण, विभिन्न लेख र विभिन्न पेपरका आकारमा एक वा दुई स्तम्भपङ्क्ति (कोलम) मा प्रस्तुत हुन सक्ने बताइएको छ । साथै लेख्य पाठका वाक्यहरू सही अनुच्छेदका लागि र अनुच्छेदहरू सही अध्यायका लागि हुनुपर्ने कुरा व्यक्त गरिएको छ ।

उक्त पुस्तकमा सङ्कथन विश्लेषणका दुई प्रक्रिया : अधोगमन र उर्ध्वगमनको चर्चा गरिएको पाइन्छ । यस क्रममा शब्दको अर्थ र वाक्य संरचनाका आधारमा निर्मित वाक्यको अर्थ अध्ययनसँग सम्बन्धित पद्धतिलाई उर्ध्वगमन र सोही समयमा सन्दर्भ र पूर्वप्रस्तुत वाक्यबाट निर्मित अर्थको आधारमा पूर्वानुमान गरिने वाक्यको अर्थ अध्ययनसँग सम्बन्धित पद्धतिलाई अधोगमन पद्धतिका रूपमा वर्णन गरिएको छ । सामान्य भाषाविज्ञानमा विश्लेषणको मुख्य तरिका वाक्यको स्वरूप र अर्थको व्याकरणिक व्याख्याको विकासमा अभिमुख देखिएको तथा वाक्यको प्रक्रियामा मुख्यत : उर्ध्वगमन पद्धतिको दृष्टिकोण लिइएको कुरा व्यक्त गरिएको छ । यस पद्धतिले वाक्यात्मक र

कोशीय अर्थको व्याख्या नियमका आधारमा गर्ने बताइएको छ । अधोगमन पद्धतिको सन्दर्भमा यो हाम्रो पृष्ठभूमिगत वा पूर्वज्ञानको क्रियाकलापमा आधारित हुन्छ जहाँ ज्ञानलाई सङ्गठित गर्ने वा भण्डारण गर्ने केही तरिका अर्थात् मानसिक भण्डार हुन्छ भनी उल्लेख गरिएको छ (पृ. २३४, २३५) । उक्त पुस्तकमा सांसारिक ज्ञानको परम्परागत व्याख्यालाई सङ्कथन व्याख्याको आधारका रूपमा प्रस्तुत गर्ने प्रयत्न भएको पाइने जनाउँदै यो व्याख्या सङ्कथन बुझाइको मनोवैज्ञानिक र गणितीय धारणाका रूपमा देखापर्ने र मूलतः आनुमानिक सूचना वा जानकारीको प्रकारगत विवरण/व्याख्यामा प्रयोग हुने बताइएको छ । वक्ता/लेखकले श्रोता/ पाठकलाई निश्चित परिवेशको व्याख्याका क्रममा त्यसको जानकारी रहेको अनुमान गर्ने बताउँदै उदाहरणका रूपमा रेस्टुरेन्टको प्रसङ्ग प्रस्तुत गरिएको छ र भनिएको छ : रेस्टुरेन्ट भनेपछि वक्ता/लेखकले श्रोता/पाठकलाई त्यहाँ टेबुल, कुर्सी छन् खानका लागि निर्देशन र रकम दिनुपर्छ भन्ने बारेमा जानकारी गराउनु पर्दैन । यसको अर्थ अनुपस्थित तत्त्वलाई उपस्थित भएको अनुमान गरिन्छ भन्ने हो । त्यस्तो तत्त्व वा ज्ञान परम्परागत ज्ञानको पूर्ण एकाइका रूपमा स्मृतिमा निश्चित दिशामा सङ्गठित हुने कुरा उल्लेख गर्दै सङ्कथनको बुझाइमा सांसारिक ज्ञानको भण्डार क्षमतामा जोड दिनुपर्ने कुरा प्रस्तुत गरिएको छ (पृ. २३६) । यस सन्दर्भमा मानवीय स्मृतिमा संसारको ज्ञान कसरी सङ्गठित हुन्छ र सङ्कथनको बुझाइमा यो कसरी सक्रिय हुन्छ भन्ने कुराको व्याख्याका लागि अनुसन्धानको क्षेत्रमा विभिन्न शब्दावली प्रयोग गरिएको पाइने चर्चासहित यससम्बद्ध फ्रेम, स्क्रिप्ट, सिनारियो, स्किमाटा, मेन्टल मोडलगायतको व्याख्या गरिएको छ ।

उल्लिखित पुस्तकमा पाठ संसक्तियुक्त सम्बन्धमा आधारित रहने विचार व्यक्त गरिएको छ । पाठमा निहित हुने बुनोट संसक्ति सम्बन्धबाट उपलब्ध वा प्राप्त हुने जनाइएको छ । पाठमा निश्चित प्रकारका चिन्हहरूले संसक्तिको काम गर्ने र संसक्तिले भन्न बाँकी र भनिसकिएका कुराका बीच सम्बन्ध जोड्ने बताइएको छ । यस क्रममा हालिडे र हसनले संसक्ति सम्बन्धलाई सन्दर्भन, प्रतिस्थापन, लोप र कोशीय सम्बन्धान्तर्गत चर्चा गर्दै सन्दर्भलाई जनाउने पाठबाहिरको सम्बन्धलाई एकजोफोरिक (बाह्य) सम्बन्ध भनिने र त्यसले पाठ्य संसक्तिमा कुनै भूमिका निर्वाह

नगर्ने कुरा बताएको उल्लेख गरिएको छ । उनीहरूले पाठभित्रै रहने संसक्ति सम्बन्धलाई इन्डोफोरिक (आन्तरिक) सम्बन्धका रूपमा चर्चा गर्दै यसका दुई प्रकार एनाफोरिक र क्याटाफोरिक उल्लेख गरेको कुरासमेत प्रकट गरिएको छ । यस सम्बन्धमा निम्नानुसारको उदाहरण प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ :

(क) बहि : सन्दर्भक : त्यो हेर । (त्यो)

(ख) अन्त : सन्दर्भक :

(अ) पूर्वसन्दर्भक : सूर्यलाई हेर । यो छिट्टै अस्ताउँदै छ । ('यो' ले पूर्व प्रस्तुत सूर्यलाई दर्साउँदछ)

(आ) पश्चसन्दर्भक : यो छिट्टै अस्ताउँदै छ, सूर्य । ('यो' ले पश्चवर्ती सूर्यलाई जनाउँदछ) (पृ. १९३) ।

पाठका लागि कम्तीमा पनि संसक्तिका केही विशेषता देखापर्नु आवश्यक हुने जनाउँदै संसक्ति कोशीय सम्बन्ध: समावेशी, सान्निध्यका अतिरिक्त संरचनात्मक सम्बन्ध, कारणजनित, प्रतिस्थापन, तुलनात्मक, वाक्यात्मक पुनरावृत्ति, कालिक अनुरूपता तथा छनोटगत शैलीबाट पनि प्राप्त हुने बताइएको छ । यस क्रममा अन्त: सन्दर्भक, प्रतिस्थापन, सन्दर्भन, सर्वनामलगायतको विवेचना गरिएको छ ।

उक्त पुस्तकमा सङ्कथनको अर्को महत्वपूर्ण युक्ति संयुक्तिलाई सूचना वा जानकारीका तत्त्वहरू परस्परमा संयोजित भएको व्याख्या गर्नु वा सृजना गर्नुका रूपमा अर्थ्याइएको छ । यस्तो कार्य भाषिक तत्त्वमा प्रत्यक्ष रहेर वा नरहेर सृजना गरिने बताइएको छ । पाठकमा सङ्कथनमा निहित ज्ञानभन्दा धेरै ज्ञान हुनुपर्ने धारणाका साथ उसलाई भाषिक सूचनाको लक्ष्य, सञ्चारमा त्यसको कार्य, स्थानीय उच्च ज्ञानलगायतबारे ज्ञानकारी हुनुपर्ने जनाइएको छ । सङ्कथनमा व्यक्त अभिप्रायको व्याख्याका लागि तीन पक्ष : साञ्चारिक कार्यको अनुमान, सामाजिक, सांस्कृतिक ज्ञानको प्रयोग र निष्कर्ष निर्धारण/निर्माणको आवश्यकता पर्ने कुरा औल्याइएको छ (पृ. २२५) ।

वाक्यात्मक संरचनामा हाम्रो ज्ञानको थपोट हुन सक्ने बताउँदै हामीसँग प्रस्तुत सूचनाभन्दा राम्रो ज्ञान पनि हुन सक्ने विचार प्रकट गरिएको छ । यदि निकटवर्ती भाषिक तत्त्वलाई जोड्ने संरचनात्मक सिक्री छैन भने पनि त्यसका निकटवर्ती एकाइद्वारा त्यो जोडिएको हुने जनाउँदै त्यसबखत हामीले तुरुन्त आवश्यक जोडक भर्छौं र आशय बुझ्ने गर्छौं भनिएको छ । यस किसिमको व्याख्याबाट सङ्कथनमा व्यक्त अभिप्राय पाठकको पूर्वज्ञानको सहायताबाट स्पष्टिन्छ, भन्ने बुझिन्छ ।

होभी एन्ड माइअर (सन् १९९४) द्वारा लिखित *परसिमोनिअस अर प्रोफ्लिगेट : हाउ मेनी एन्ड ट्विच डिस्कोर्स स्ट्रक्चर रिलेसन्स ?* शीर्षकको लेखमा सङ्कथन र संयुक्ति सम्बन्धबारे चर्चा गरिएको पाइन्छ । यस लेखमा अन्तरखण्डीय सङ्कथन सम्बन्धको व्याख्या गर्दै सङ्कथन संरचनाका सम्बन्धको सङ्ग्रहीकरण तथा सम्बन्धको सङ्गठन प्रस्तुत गरिएको छ । सङ्कथन (कथ्य वा लेख्य पाठ) लाई उपवाक्यहरूबाट संरचित समूहका रूपमा परिभाषित गरिएको प्रस्तुत लेखमा उपवाक्यहरू आर्थी र अन्य धरातलमा समूहीकृत हुने कुरा व्यक्त गरिएको छ । सङ्कथनलाई वृक्ष संरचना (ट्रि स्ट्रक्चर) मा प्रस्तुत गर्न सकिने औल्याउँदै उच्च तहमा सङ्कथन एउटै आँख्ला वा काण्डबाट शासित हुने जनाइएको छ । प्रत्येक सुसङ्गत सङ्कथनमा सन्निहित खण्ड वा भागहरू तिनका विषयहरूमा अन्तर्सम्बन्धित वा मातहात भएर रहने बताइएको छ । प्रस्तुत लेखमा बहुवाक्यात्मक पाठहरू (विशेषतः छोटो पाठ जस्तै: अनुच्छेद) आलङ्कारिक वा आर्थी सम्बन्धका शक्तिद्वारा सुसङ्गत हुने कुरा व्यक्त गर्दै लेखकले यही शक्तिको माध्यमबाट पाठकलाई बोधगम्य हुने गरी सङ्कथनको रचना गर्ने विचार प्रस्तुत गरिएको छ । सङ्कथन अन्तरखण्डीय सम्बन्धमा आधारित हुने कुरा उल्लेख गर्दै विभिन्न अनुसन्धाताले अन्तरखण्डीय सम्बन्धका सूची प्रस्तुत गरेको दर्साइएको छ । यस क्रममा दार्शनिकहरू (उदा. टल्मिन) देखि भाषावैज्ञानिकहरू (उदा. क्विर्क र ग्रीनबम, हालिडे), गणितीय भाषावैज्ञानिकहरू (उदा. हब्ज, मेन र थोम्सन) र कृत्रिम बौद्धिकता अन्वेषकहरू (उदा. इन्सक र एबल्सन, मुरे) ले पाँचदेखि तीस सम्बन्धसम्मका सूची प्रस्तुत गरेको जनाइएको छ । यसबाट के स्पष्ट हुन्छ भने सङ्कथन

संरचनाको पर्याप्त व्याख्याका लागि विभिन्न सम्बन्धको आवश्यकता पर्दछ । उल्लिखित लेखमा फक्स (सन् १९८४), हिस्ट (सन् १९८१), सीफर्ड (सन् १९२६), हालिडे (सन् १९८५) लगायतका लेखक/विद्वान्हरूले प्रस्तुत गरेका सङ्कथन सम्बन्धका प्रकारहरूलाई उद्भावनात्मक (आइडिएसनल), अन्तर्वैयक्तिक (इन्टरपर्सनल) र पाठात्मक (टेक्चुअल) प्रकारमा वर्गीकृत गरी तीअन्तर्गत विभिन्न उपप्रकारहरू प्रस्तुत गरिएको छ । जसमध्ये विचारात्मक वर्गअन्तर्गत व्याख्यात्मक (उद्देश्यमूलक, प्रक्रियात्मक, सामान्य र विशिष्ट, पहिचानात्मक, पुनरुक्ति आदि), घटना वा परिवेश (स्थान, समय, औजार, समानान्तर, घटना आदि), क्रम (कालिक, क्रमिक, स्थानिक), कारण/परिणाम (इच्छित-अनिच्छित कारण र परिणाम, उद्देश्य वा लक्ष्य) साधारण अवस्था (अवस्था, अपवाद) र तुलनात्मक (समानता-असमानता वा विपरीतार्थकता, सादृश्यता आदि), अन्तर्वैयक्तिक वर्गअन्तर्गत मूल्याङ्कन, पृष्ठभूमि, विरोध, समर्थन, जबाफ, उत्प्रेरणा, योग्यता आदि र पाठात्मक वर्गअन्तर्गत तार्किक-संयोजक, पृथकीकरण, पूर्वापर क्रम, संयोजनलगायतका उपवर्ग उल्लेख गरिएको छ ।

ह्याच (सन् १९९४) द्वारा लिखित *डिस्कर्स एन्ड ल्याङ्ग्विज एजुकेशन* नामक पुस्तकमा संयुक्ति, संसक्ति र सङ्कथनका बारेमा चर्चा गरिएको छ । प्रस्तुत पुस्तकमा विभिन्न शिक्षाविद्, समाजशास्त्री तथा अन्वेषकहरूले भाषालाई कथ्य-लेख्य, नियोजित-अनियोजित र सन्दर्भपरक-सन्दर्भहीन रूपमा वर्गीकरण गरेको प्रसङ्ग उल्लेख गर्दै पाठ वा सङ्कथनलाई भाषिक र संज्ञानात्मक ढाँचा/नमुना (जसले पाठ संरचनाको व्याख्या गर्छ), भाषिक र संज्ञानात्मक प्रक्रिया (जसले वक्ता वा लेखकको लक्ष्य र अभिप्रायको परिणामका रूपमा पाठ संरचनालाई देखाउँछ) तथा सामाजिक, भाषिक र संज्ञानात्मक प्रक्रिया (जसले समाजनिर्मित सञ्चार वा विनियमबाट पाठ संरचना विस्तारित हुने कुरा देखाउँछ) गरी तीन तह/भागमा विभक्त गरी विश्लेषण गर्न सकिने दृष्टिकोण प्रस्तुत गरिएको छ ।

उक्त पुस्तकमा सङ्कथनको महत्त्वपूर्ण युक्ति संसक्तिका बारेमा हालिडे र हसनद्वारा प्रस्तुत पाँच प्रकारको व्याख्या गर्दै संसक्ति युक्तिहरू पाठका अंशलाई विशेष मार्गमा परस्परमा जोड्ने सिक्री वा डोरीका रूपमा प्रयोग हुने जनाइएको छ । संसक्तिको एउटा प्रकार सन्दर्भक (रिफरेन्स) को व्याख्याका क्रममा सन्दर्भकलाई स्थापित गर्न कोशीय एकाइको प्रयोग गरिने, एकपटक कुनै वस्तु वा विचारलाई जनाउने शब्द (रिफरेन्ट) स्थापित गरेपछि मात्र सन्दर्भक युक्तिको प्रयोग गरिने कुरा उल्लेख गरिएको छ । कुनै व्यक्तिलाई जनाउने शब्द प्रयोग गरेपछि त्यससँग सम्बन्धित कुरा गर्दाको अवधिसम्म त्यसलाई जनाउने सन्दर्भक युक्ति 'ऊ' वा 'उनी' को प्रयोग गर्न सकिने दर्साउँदै यसरी प्रयोग गरिने 'ऊ' वा 'उनी' लाई नामको संसक्ति युक्तिका रूपमा लिइने बताइएको छ । अङ्ग्रेजी भाषामा व्याकरणिक सन्दर्भकका लागि कोशीय एकाइका अतिरिक्त सर्वनाम, दर्शकवाचक र तुलनावाची संसक्तिको प्रयोग हुने कुरासमेत व्यक्त गरिएको छ (पृ. २२३) । संसक्ति युक्तिको दोस्रो प्रकारअन्तर्गत प्रतिस्थापनको चर्चा गर्दै सन्दर्भकभन्दा भिन्न यसले कुनै विशेष अस्तित्व वा सत्ता निर्देश नगर्ने तर भाषिक एकाइको किसिम वा श्रेणी निर्देश गर्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ । प्रतिस्थापन संसक्ति नामवाचक शब्द, क्रिया समूह र उपवाक्यको प्रतिस्थापनार्थ बनाइएको हुने कुरा व्यक्त गरिएको छ । हालिडे र हसनले पाठलाई ज्यादा संसक्तियुक्त बनाउँदा परस्परमा भाषिक समूह जोड्ने चिन्हका रूपमा प्रतिस्थापनलाई लिएको दर्साउँदै यसका नामिक, क्रियात्मक र उपवाक्यात्मक प्ररूपको उदाहरण प्रस्तुत गरिएको छ (पृ. २२४) । संसक्ति युक्तिको तेस्रो प्रकारका रूपमा लोप संसक्तिको चर्चा गर्दै यसलाई शून्य संसक्तिका रूपमा उल्लेख गर्न सकिने बताइएको छ । वास्तवमा यसलाई जोडक/सिक्री वा डोरी नभनिने विचार प्रकट गर्दै यो प्रतिस्थापन जस्तै नामिक, क्रियात्मक र उपवाक्यको लोपका रूपमा आउने जनाइएको छ । संसक्तिको चौथो प्रकारका रूपमा संयोजक संसक्तिको व्याख्या गर्दै उपवाक्यका बीचको सम्बन्ध व्याख्या वा प्रस्तुत गर्न संयोजकले सघाउने धारणा प्रस्तुत गरिएको छ । साथै संयोजकात्मक सम्बन्धका थपोटमूलक, विपरीतार्थी, कारणवाची र कालिक प्रकार हुने कुरा व्यक्त गरिएको छ (पृ. २२५) । संसक्ति युक्तिको अन्तिम अर्थात् पौचौ प्रकारका रूपमा कोशीय युक्तिको चर्चा गर्दै कोशीय

युक्ति छोटा वा लामा हुन सक्ने अर्थात् कोशीय युक्ति वा जोडकले सङ्कथनमा छोटा वा लामा अंश जोड्न सक्ने बताइएको छ । यस क्रममा कतिपय अवस्थामा पर्यायवाची शब्द र कतिपय अवस्थामा सम्बन्धित शब्दहरू प्रयोगमा आउने र पाठ संसक्तिको समान धारणाका रूपमा दोहोरिने विचार प्रकट गरिएको छ । साथै कोशीय एकाइहरू आपसी सम्मिलनद्वारा परस्परमा बाँधिएका हुन्छन् भन्ने धारणा प्रस्तुत गरिएको छ ।

उल्लिखित पुस्तकमा सङ्कथनको दोस्रो महत्त्वपूर्ण युक्ति संयुक्तिको बारेमा पनि धेरथोर चर्चा गरिएको पाइन्छ । सङ्कथनमा संयुक्तिको विकास विभिन्न माध्यम/तरिकाबाट हुने जनाउँदै यदि हामीले गोफमेनको सञ्चार प्रणालीको संरचनाबारेको दृष्टिकोण अवलोकन गर्नु भन्ने हाम्रो अभिलेखी ज्ञान, घटना वर्णन र आलङ्कारिक सङ्गठन तथा प्रस्तुत विषयको प्रयोगले पाठ-पाठका बीच परस्परमा सङ्गतिको सृजना हुन्छ भन्ने धारणा प्रस्तुत गरिएको छ । भाषिक प्रयोक्ताले सङ्कथनमा प्रस्तुत गरेको निर्देशक सङ्केतका आधारमा मात्र धेरैजसो अर्थ बुझ्न सकिने कुरा उल्लेख गर्दै त्यस्ता सङ्केतले सामाजिक सम्बन्ध र त्यसमा पनि व्यक्तिको सामाजिक स्थान र अरूसँगको सम्बन्ध दर्साउने तथा सङ्केतको प्रयोग पाठका विभिन्न भाग र तिनीहरूसँगको सम्बन्ध जनाउनका लागि हुने विचार प्रकट गरिएको छ (पृ. २०९) । उनको संयुक्तिसम्बन्धी यस किसिमको व्याख्याले सङ्कथनमा हाम्रो पूर्वानुभव, विषय प्रस्तुतिको शैली, भाषिक सङ्केतद्वारा निर्दिष्ट अर्थ र तिनका बीचको सम्बन्धबाट संयुक्तिको सृजना हुने कुरा दर्साउँदछ ।

साल्के (सन् १९९५) द्वारा लिखित *टेक्स्ट एन्ड डिस्कोर्स एनलाइसिस* नामक पुस्तकमा पाठ र सङ्कथन विश्लेषणको बारेमा सैद्धान्तिक दृष्टिकोण प्रस्तुत गरिएको छ । पाठ वा सङ्कथनलाई वाक्यभन्दा लामो भाषिक फैलाउका रूपमा चर्चा गरिएको यस कृतिमा पाठ वा सङ्कथन विश्लेषणलाई वाक्यहरू पाठगत स्वरूपमा कसरी संयोजित हुन्छन् त्यसको विश्लेषणका रूपमा व्याख्या गरिएको छ । सङ्कथन विश्लेषणलाई भाषाविज्ञानको एउटा महत्त्वपूर्ण क्षेत्रका रूपमा र भाषाको व्यवस्थित अध्ययनको विषयका रूपमा विवेचन गरिएको यस पुस्तकमा सङ्कथनको

महत्त्वपूर्ण युक्ति संसक्तिका बारेमा विषद् चर्चा गरिएको छ । यस क्रममा संसक्तिलाई गम (ग्लु) सँग तुलना गर्दै पाठका विभिन्न भागलाई परस्परमा जोड्ने र सङ्गतिपूर्ण बनाउने युक्तिका रूपमा वर्णन गरिएको छ ।

प्रस्तुत ग्रन्थमा कोशीय संसक्तिसम्बद्ध पुनरावृत्ति, पर्यायवाची, समावेशी, विपरीतार्थी-लगायतको चर्चा गरिएको छ । शब्दको पुनरावृत्तिले पाठलाई सुसङ्गत बनाउने कुरा दर्साउँदै पाठमा शब्दको पुनरावृत्ति नहुने हो भने समग्रतः पाठ सामान्य बोधगम्य मात्र हुने जनाइएको छ । शब्दको पुनरावृत्तिले लेखकले केको बारेमा लेख्न खोजेको छ भन्ने बारेमा समेत स्पष्ट हुने कुरा उल्लेख गरिएको छ (पृ ४) । एउटै विषय वा व्यक्तिलाई जनाउने कुनै शब्दको निकट अर्थ राख्ने अर्को शब्द प्रयोग भएमा त्यो पूर्ण पर्यायवाची नभए पनि पर्यायवाची हुन्छ भन्दै पर्यायवाचीलाई सट्टामा प्रयोग हुने संसक्तिका रूपमा अर्थ्याइएको छ (पृ. ९) । भाषामा पर्यायवाची शब्दहरूका अतिरिक्त अन्य शब्दहरूले पनि आर्थी सम्बन्ध कायम राख्न सक्ने औल्याउँदै समावेशी, विपरीतार्थी र अन्य सम्बन्धित शब्दहरूको भूमिकाका बारेमा पनि चर्चा गरिएको छ ।

सङ्कथनका विभिन्न भागहरूलाई संयोजन गर्ने संसक्तिका अन्य प्रकारलाई उल्लिखित पुस्तकको दोस्रो भागमा प्रस्तुत गरिएको छ जहाँ प्रतिस्थापन, लोप, सन्दर्भक शब्द र संयोजक (जोडक) को बारेमा व्याख्या गरिएको छ । यस क्रममा पहिले प्रयोगमा आइसकेको वा पहिले प्रयोग भइसकेको शब्दका सट्टामा प्रयोग हुने शब्दलाई प्रतिस्थापक शब्दका रूपमा परिभाषित गरिएको छ । प्रतिस्थापनबाट पाठको पूर्व भागलाई बलियो गरी जोड्ने कडी वा माध्यमको सृजना हुने जनाउँदै यसले पाठ वा सङ्कथनलाई संसक्तियुक्त तुल्याउने दृष्टिकोण प्रस्तुत गरिएको छ (पृ. ३६) । कतिपय सन्दर्भमा शब्द वा पदावलीलाई ज्यादा पुनरावृत्ति गर्नुभन्दा छाड्न पनि सकिने उल्लेख गर्दै त्यसरी छाडिने युक्तिलाई लोप भनिने कुरा प्रस्तुत गरिएको छ । यस सन्दर्भमा लोपका तीन प्रकार (नाम लोप, क्रिया लोप र उपवाक्य लोप) को चर्चा गरिएको छ । सङ्कथनमा कतिपय शब्दको अर्थ तिनको प्रयुक्तिगत वातावरणबाट मात्र पत्ता लाग्ने अर्थात् कतिपय शब्दको अर्थ

निर्धारण गर्न परिवेशको सहायता लिनुपर्ने धारणासहित पाठमा संसक्ति सृजना गर्न यस किसिमका शब्द (सन्दर्भक शब्द) निकै महत्त्वपूर्ण हुने कुरा उल्लेख गरिएको छ । यस क्रममा सन्दर्भक शब्दको अर्थ बुझ्ने निम्न दुई तरिका रहेको दर्साइएको छ :

(१) यसलाई पाठअन्तर्गत रहेर बुझ्न सकिन्छ,

(२) यसलाई पाठ बाहिरको वास्तविक संसारका आधारमा बुझ्न सकिन्छ (पृ. ६५) ।

प्रस्तुत कृतिमा सन्दर्भकको भूमिका निर्वाह गर्ने पुरुषवाचक सर्वनाम, दर्शकवाचक सर्वनाम र तुलनात्मक संसक्तिको वर्णन गरिएको छ । कतिपय शब्द वा पदावली पाठका विभिन्न भागहरूलाई विशिष्ट रूपमा संयोजन गर्न आउने बताउँदै त्यस्ता शब्द वा पदावलीलाई संयोजक वा जोडक भनिने कुरा व्यक्त गरिएको छ (पृ. ७५) । सङ्कथनमा भाषिक संरचनालाई जोड्ने संयोजकहरूलाई योगात्मक, विपरीतार्थी, कारणवाची र समयवाची गरी चार प्रकारमा वर्गीकरण गरिएको छ र तिनको सोदाहरण व्याख्या गरिएको छ ।

सिफ्रिन (सन् १९९५) द्वारा लिखित *एप्रोचिज टु डिस्कोर्स एनलाइसिस* नामक पुस्तकमा सङ्कथन र सङ्कथन विश्लेषणसम्बन्धी सैद्धान्तिक चर्चा गरिएको छ । सङ्कथन र सङ्कथन विश्लेषणलाई विभिन्न किसिमले परिभाषित गरिएको प्रस्तुत पुस्तकमा भाषाविज्ञान, मानवशास्त्र, समाजशास्त्र र दर्शनशास्त्रलगायतका क्षेत्रका रूपमा सङ्कथन विकसित भएको कुरा उल्लेख गरिएको छ । सङ्कथनको प्रारम्भिक विकास विधागत बुझाइ र विश्लेषण विधिमा आधारित रहेको जनाउँदै सङ्कथनसम्बन्धी निम्न तीन भिन्न परिभाषा प्रस्तुत गरिएको छ :

- वाक्यका रूपमा सङ्कथन : यसलाई संरचनावादी आधारबाट व्युत्पन्न परिभाषा भनिएको छ ।
- भाषाप्रयोगका रूपमा सङ्कथन : यसलाई प्रयोगवादी/व्यवहारवादी आधारबाट उत्पन्न परिभाषा भनिएको छ ।

- अभिव्यक्तिका रूपमा सङ्कथन : यसलाई संरचना र कार्य वा प्रयोगका बीचको सम्बन्धसम्बद्ध परिभाषाका रूपमा लिइएको छ । (पृ. २०)

सङ्कथनको प्राचीन वा परम्परागत परिभाषा संरचनावादी भाषावैज्ञानिकहरूको दृष्टिकोण अर्थात् सङ्कथन वाक्यभन्दा माथिल्लो तहको भाषिक एकाइ हो भन्नेमा आधारित रहेको बताउँदै संरचनावादी व्याख्यामा सङ्कथनलाई एउटा भिन्न तह वा विभिन्न एकाइमा आधारित संरचनाका रूपमा चर्चा गरिएको जनाइएको छ । यस क्रममा संरचनावादीहरूले सङ्कथनमा सन्दर्भसहितको कार्यात्मक सम्बन्धलाई बेवास्ता गर्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ । सङ्कथनको संरचनावादी धारणामा आधारित अध्ययनले एकअर्कासँग सम्बन्धित ससाना भाषिक एकाइ पत्ता लगाउने र संयोजित वा नियममा बाधिएको एकाइको परिमाण देखाउने कुरा व्यक्त गरिएको छ (पृ. २३) । सङ्कथनलाई भाषिक प्रयोगका रूपमा व्याख्या गरिएको सङ्कथनसम्बद्ध दोस्रो परिभाषामा भाषाप्रयोगको कुनै पनि पक्षलाई सङ्कथनका रूपमा अर्थ्याइएको छ । फेयरक्लफ (सन् १९८९ : २३) लाई उद्धृत गर्दै भाषालाई समाजको एउटा अङ्ग वा भागका रूपमा, भाषिक घटनाहरूलाई सामाजिक घटनाका रूपमा र सामाजिक घटनाहरूलाई भाषिक घटनाका रूपमा व्याख्या गरिएको छ । प्रयोगवादीका दृष्टिमा सङ्कथनलाई प्रणाली (सामाजिक र सांस्कृतिक रूपमा संरचित/सङ्गठित बोली) का रूपमा हेरिने जनाउँदै यसबाट खास वा विशिष्ट कार्यहरू अनुभूत हुने बताइएको छ । सङ्कथन विश्लेषणमा विशुद्ध भाषिक संरचनालाई मात्र नभई त्यसबाट सम्पन्न हुने कार्यको पनि विश्लेषण गर्नुपर्ने विचार प्रकट गरिएको छ (पृ. ३१, ३२) । सङ्कथनलाई अभिव्यक्तिका रूपमा औल्याइएको तेस्रो परिभाषामा सङ्कथनलाई भाषाका अन्य एकाइभन्दा ठूलो एकाइका रूपमा व्याख्या गरिएको छ । 'अभिव्यक्ति' जुन वाक्यभन्दा ठूलो हुन्छ त्यो सङ्कथनको संरचनामा सानो एकाइका रूपमा समाविष्ट हुन्छ भन्दै सङ्कथन भाषिक संरचनाको असान्दर्भिक (सन्दर्भविहीन) सङ्ग्रहयुक्त एकाइका रूपमा देखापर्दैन, बरु भाषाप्रयोगको सान्दर्भिक (सन्दर्भपरक) सङ्ग्रहयुक्त एकाइका रूपमा देखापर्दछ भनिएको छ । यस क्रममा धेरैजसो भाषावैज्ञानिकहरूले अभिव्यक्ति (बोली) सन्दर्भपरक हुने कुरा गरेको बताइएको छ ।

उल्लिखित पुस्तकमा सङ्कथनलाई दुई किसिमले परिभाषित गरिएको पाइने जनाइएको छ : वाक्यभन्दा माथिल्लो भाषिक एकाइका रूपमा र भाषाप्रयोगको विशिष्ट जोडका रूपमा । यी दुई परिभाषाले संरचनावादी र प्रयोगवादी धारणाबीचको भिन्नता दर्साउने कुरा व्यक्त गर्दै पहिलो धारणालाई संरचनावादी धारणाका रूपमा र दोस्रो धारणालाई प्रयोगकेन्द्री धारणाका रूपमा चर्चा गरिएको छ । लिच (सन् १९८३ : ४६) लाई उद्धृत गर्दै चम्स्कीजस्ता संरचनावादीहरूले भाषालाई मानसिक सङ्घटनाका रूपमा लिने र हालिडेजस्ता प्रयोगवादीहरूले भाषालाई सामाजिक सङ्घटनाका रूपमा लिने धारणा प्रस्तुत गरिएको छ । यस क्रममा संरचनावादीहरूले भाषालाई त्यसको सामाजिक सम्बन्धमा आधारित भएर विश्लेषण गर्ने र बालकको भाषा सिकाइ मानवीय क्षमताका आधारमा हुने कुरा व्यक्त गर्छन् भने प्रयोगवादीहरूले बालकको भाषा सिकाइ सामाजिक आवश्यकता र साञ्चारिक आवश्यकताका आधारमा हुने कुरा व्यक्त गर्छन् भनिएको छ ।

सङ्कथन विश्लेषणलाई भाषाविज्ञानमा व्यापक मान्यता प्राप्त ज्यादै विशाल तर कमै मात्रामा परिभाषित क्षेत्रका रूपमा उल्लेख गरिएको उक्त पुस्तकमा सङ्कथन विश्लेषणका बारेमा चर्चा गर्ने पहिलो भाषावैज्ञानिक जेलिङ् ह्यारिस (सन् १९५२) ले स्पष्ट रूपमा सङ्कथनलाई रूप, उपवाक्य र वाक्यभन्दा माथिल्लो तहको एकाइका रूपमा व्याख्या गरेको जनाइएको छ । प्रस्तुतिको भाषिक संरचनामा रूपमा आधारित (रूपात्मक र वाक्यात्मक) र अर्थमा आधारित (प्रसङ्ग/सन्दर्भ र संयोजन) सम्बन्ध रहने कुरा हल्कर (सन् १९८९) ले प्रस्तुत गरेको सन्दर्भ पेस गर्दै यी दुई सम्बन्धले संसक्तिको सृजना गर्ने विचार व्यक्त गरिएको छ । यस क्रममा संयुक्ति पाठमा प्रस्तुत गरिएको प्रस्तोताको ज्ञानको परिणाममा आधारित हुने बताइएको छ (पृ. २४) । लियोन्स (सन् १९७७ : ३८५, ३८७) लाई उद्धृत गर्दै पद्धतियुक्त वाक्यहरू (सिस्टम सेन्टेन्सेज) र पाठ वाक्यहरू (टेक्स्ट सेन्टेन्सेज) का बीच भिन्नता हुन्छ । पद्धतियुक्त वाक्यहरू व्याकरणिक संरचनामा सुसंरचित हुन्छन् र ती भाषिक प्रणालीको अमूर्त सिद्धान्तद्वारा निर्मित हुन्छन् भने पाठ वाक्यहरू सन्दर्भमा आधारित अभिव्यक्ति सङ्केतयुक्त हुन्छन् र ती खास पाठमा निहित हुन्छन् भनिएको छ । लियोन्सले सङ्कथनलाई पद्धतियुक्त वाक्यभन्दा भिन्न पाठ वाक्यको संयोजित स्वरूपका रूपमा

व्याख्या गरेको उल्लेख गर्दै पाठ र सन्दर्भले सङ्कथनको क्षेत्र विस्तार गर्ने कुरा प्रकट गरिएको छ । यसमा स्पष्ट कारणका रूपमा विषय वा सन्दर्भ अत्यधिक, व्यापक र विभिन्न किसिमले परिभाषित हुने कुरा दर्साइएको छ । जस्तै : बहुज्ञान, सामाजिक परिवेश, वक्ता-श्रोताको तादाम्यता, सांस्कृतिक संरचना आदि ।

कुक (सन् १९९६) द्वारा लिखित *डिस्कोर्स* नामक पुस्तकमा सङ्कथन विश्लेषण सिद्धान्तको व्याख्या गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत पुस्तकमा सङ्कथनलाई एक वा एकाधिक सुसंरचित व्याकरणिक वाक्यहरूबाट निर्मित हुने एकाइमा रूपमा व्याख्या गर्दै सङ्कथनमा व्याकरणिक नियमलाई स्रोतका रूपमा वर्णन गरिने कुरा उल्लेख गरिएको छ । हाम्रो अनुभूति वा भावना भाषाको निश्चित फैलाउका रूपमा जसरी कुनै दिशामा परस्परमा उनीएको हुन्छ वा एकीकृत हुन्छ अर्को शब्दमा त्यही नै सङ्कथन हो भनिएको छ (पृ १४) । सङ्कथन आवाज वा धेगो, छोटो कुराकानी, अर्थहीन टिपोट वा लेखाइ (बेकारमा कागज कोर्नु) देखि लिएर टोल्सटोयको उपन्यास युद्ध र शान्ति (वार एन्ड पिस) का अतिरिक्त जस्तोसुकै हुन सक्ने जनाउँदै यो सञ्चारयोग्य र ग्रहणकर्ताद्वारा सुसङ्गतका रूपमा मान्यताप्राप्त वा स्वीकृत हुनुपर्ने बताइएको छ (पृ. ७) । यस क्रममा सङ्कथन स्वरूपलाई चिनाउने निम्न उदाहरणसमेत प्रस्तुत गरिएको छ :

नुस्खा, परिहास, किस्सा, पर्चा, कविता, चिठी, विज्ञापन, प्रतिवेदन, सन्देश, रिपोर्ट, कुराकानी, गोष्ठी, घोषणा, पत्र, समारोह, छलफल, गीत, उपन्यास, सूचना, जीवनी, धार्मिक प्रवचन, कलह, सङ्केत, निबन्ध, वक्तव्य, कथा, लेख, पक्राउ पुर्जा, टिकट, व्याख्यान, निर्देशिका चेक, इच्छापत्र, परिकार सूची, कोलाहल, दूरसन्देश, समाचारपत्र आदि (पृ. ९५) ।

सङ्कथनसम्बन्धी तथोक्त परिभाषा र उदाहरणका आधारमा सङ्कथनको स्वरूप र आकारबारे स्पष्ट पार्ने प्रयत्न गरिएको बुझिन्छ ।

प्रस्तुत पुस्तकमा सङ्कथन स्वरूपको पहिचान वा चिनारी, प्रक्रिया वा उत्पादनमा भाषाका विभिन्न पक्षको प्रयोग हुने कुरा दर्साउँदै त्यस्ता पक्षअन्तर्गत प्रेषक-प्रापक, कार्य, परिवेश, भौतिक स्वरूप, शीर्षक, खुलस्त जानकारी, पूर्व ज्ञान, आन्तरिक संरचना, संसक्ति, व्याकरण, शब्दभण्डार, उच्चारण र लिपिविज्ञानको उल्लेख गरिएको छ (पृ. ९९) । कथ्य र लेख्य सङ्कथनको चर्चा गर्दै कथ्य सङ्कथनमा लेख्य सङ्कथनमा जस्तो पछाडि फर्कने, पुनर्संरचना गर्ने, पखने, सोच्ने समय नहुने तर टेपरेकर्डर र भिडियो क्यामरामा कैद गरिएको कुराकानीलाई भने रोक्न, पर्खाउन र त्यसबारे सोच्न पनि सकिने विचार प्रस्तुत गरिएको छ परम्परागत वर्गीकरणमा भाषालाई बोलाइ र लेखाइमा विभक्त गरिएको प्रसङ्ग अघि साँदै मौखिक भाषालाई एकतर्फी र दुईतर्फी भाषा वा बोलीमा बाँडिएको कुरा उल्लेख गरिएको छ । दुईतर्फी भाषा वा बोलीका तुलनामा एकतर्फी भाषा/अभिव्यक्ति लेख्य भाषामा बढी प्रचलित रहेको जनाइएको छ । कथ्य सङ्कथन नियोजित-अनियोजित, सामाजिक रूपमा सुसंरचित - कम संरचित, लेखाइको निकट/सहायक-अनिकट/असहायक, कम पारस्परिक - ज्यादा पारस्परिक स्वरूपको हुने धारणा व्यक्त गर्दै कुराकानीहरू अनियोजित, अपूर्वानुमेय, लेखाइमा असहायक र बारम्बार पालो ग्रहणमा सहभागी प्रकृतिका हुने बताइएको छ (पृ. ११६) । सङ्कथनका पारस्परिक-अपारस्परिक प्रकारको चर्चा गर्दै अन्तर्क्रिया/विनियमका निम्ति सम्भावनायोग्य प्रकृतिको सङ्कथनलाई पारस्परिक वा आदानप्रदानात्मक र प्रेषकप्रापकका बीच अन्तर्क्रियाको अवसर वा सम्भावना नरहने प्रकृतिको सङ्कथनलाई अपारस्परिक वा अआदानप्रदानात्मक सङ्कथनका रूपमा व्याख्या गरिएको छ । विनियमात्मक सङ्कथनको मूल स्वरूपमा मुखामुख (प्रत्यक्ष) कुराकानी हुने र अविनियमात्मक सङ्कथनको मूल स्वरूप पुस्तक हुने (जसको लेखक मरिसकेको हुन्छ) धारणा प्रस्तुत गरिएको छ (पृ. ६०) । सङ्कथनमा सूचना संरचनाको चर्चा गर्दै सूचनाको क्रम श्रोता/पाठकलाई थाहा/जानकारी छ वा छैन भन्ने प्रस्तोताको कल्याणद्वारा निर्धारित हुने कुरा व्यक्त गरिएको छ । जसअनुसार सूचनालाई निम्न दुई भागमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ:

- प्रदत्त सूचना (गिभन इन्फरमेसन) : यस अनुसार प्रेषकले प्रापकलाई पहिले नै जानकारी छ भनी सोच्दछ ।
- नवीन सूचना (न्यू इन्फरमेसन) : यस अनुसार प्रेषकले प्रापकलाई पहिले जानकारी छैन भनी सोच्दछ ।

उल्लिखित पुस्तकमा एउटा सफल प्रस्तोताले आफ्ना ग्रहणकर्ताको ज्ञान ठीकसँग निक्क्यौल गरी नयाँ कुरा प्रदान गर्ने जनाइएको छ (पृ. ६४) । सिङ्क्लेयर र कोथर्डले बेलायती प्राथमिक विद्यालयका पाठको रेकर्ड गरी प्राप्त तथ्याङ्कका आधारमा निम्नानुसारको पाठ संरचनाको सोपान प्रस्तावित गरेको कुरा उल्लेख गरिएको छ :

पाठ (लेसन)

व्यवहार (ट्रान्सेक्सन)

विनियम (इक्सचेन्ज)

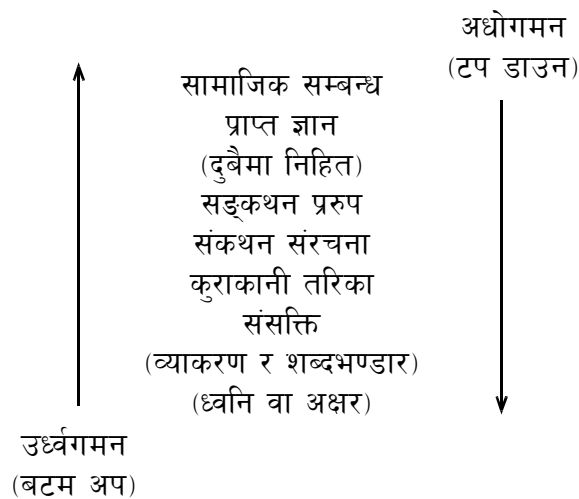
चाल (मुभ)

कार्य (एक्ट)

यस क्रममा सिङ्क्लेयर र कोथर्डले कार्यहरू कसरी चालका रूपमा समायोजित हुन्छन्, चालहरू विभिन्न प्रकारका विनियमका रूपमा कसरी संयोजित हुन्छन्, शब्दहरू कसरी पदावलीका रूपमा र पदावलीहरू उपवाक्यका रूपमा कसरी सङ्गठित हुन्छन् भन्ने बारेमा नियम प्रस्तुत गरेको कुरासमेत दर्साइएको छ ।

प्रस्तुत ग्रन्थमा सङ्कथन विश्लेषणका बारेमा चर्चा गर्दै सङ्कथन विश्लेषणले भाषाको फैलाउ, त्यसको पूर्ण पाठात्मक, सामाजिक र मनोवैज्ञानिक सन्दर्भ त्यसका प्रयोक्ताका लागि कसरी अर्थपूर्ण र एकीकृत हुन्छ भन्ने कुराको परीक्षण गर्ने जनाइएको छ । सङ्कथन विश्लेषणलाई द्रुततर रूपमा विकसित र विस्तारित हुँदै गएको क्षेत्रका रूपमा व्याख्या गर्दै यसले भाषा सिकाइ र प्रयोगको

प्रक्रिया र समस्यामा अन्तर्दृष्टि उपलब्ध गराउने भएकाले यो भाषा शिक्षकका लागि निकै महत्त्वपूर्ण रहेको बताइएको छ । परम्परागत रूपमा भाषाशिक्षणको सम्बन्ध उच्चारण, व्याकरण र शब्दभण्डारमा मात्र सीमित रहेको र यिनको शिक्षण विदेशी भाषाको ज्ञानमा आधारित रहेको जनाउँदै सङ्कथन विश्लेषणले यस किसिमको ज्ञानलाई कार्य र सञ्चारमा उपयोग गर्न सीपको आवश्यकता पर्नेतर्फ सतर्क गराउने कुरा व्यक्त गरिएको छ (पृ. ix) । सङ्कथन संरचनाका दुई दृष्टिकोण : प्रक्रियाका रूपमा सङ्कथन र उत्पादनका रूपमा सङ्कथनको प्रसङ्ग प्रस्तुत गर्दै साङ्कथनिक सीप विकासका अधोगमन र उर्ध्वगमन पद्धतिको व्याख्या गरिएको छ । यस क्रममा अधोगमन प्रक्रियाले भाषाका सबै तह र तिनको पारस्परिक कार्यलाई समग्र/पूर्ण रूपमा ध्यान दिने र उर्ध्वगमन पद्धतिले भाषिक सञ्चारलाई विभिन्न तह वा पृथक्-पृथक् रूपमा छुट्याउने धारणा प्रस्तुत गरिएको छ (पृ. ८२) । यस किसिमको तहगत अलग्याइँले सङ्कथनको अध्ययन र शिक्षणमा राम्रो भूमिका खेल्न सक्ने दर्साउँदै भाषाशिक्षणको असल व्यवहारले उर्ध्वगमन पद्धतिको अनुसरण गरेको पाइने बताइएको छ । यस क्रममा अधोगमन र उर्ध्वगमन पद्धतिलाई स्पष्ट पार्ने हेतुले निम्नानुसारको आरेखसमेत प्रस्तुत गरिएको छ :

उक्त पुस्तकमा सङ्कथनको महत्त्वपूर्ण युक्ति संसक्तिका बारेमा पनि विस्तृत व्याख्या गरिएको छ । वाक्य र उपवाक्यका बीचमा जोडकका रूपमा आउने संरचनात्मक सिक्की (लिङ्क) लाई संसक्ति युक्तिका रूपमा परिभाषित गर्दै यसका क्रिया रूप, समान रूप, सन्दर्भक, पुनरावृत्ति र कोशीय

सिक्री, प्रतिस्थापन, लोप र संयोजकको वर्णन गरिएको छ । यस क्रममा समय जनाउने क्रियाले सङ्कथनमा जोडकको काम गर्ने, कुनै एउटा उपवाक्य वा वाक्य आवृत्तिको समानताबाट सङ्कथनको उनाइ हुन सक्ने, कतिपय शब्दको अर्थ अन्य शब्दसँग सम्बन्धित तुल्याएर वा सन्दर्भित गरेर मात्र पत्ता लगाउन सकिने, पुनरावृत्ति र कोशीय सिक्रीबाट आर्थी संयोजन कायम हुने, आवश्यक शब्द वा अर्थको समान अर्थ दिने काम प्रतिस्थापनबाट हुने, वाक्यको भागलाई छुट्याउँदा वा प्रस्तुत नगर्दा पनि बुझिने अर्थसँग लोप सम्बन्धित हुने र पूर्वप्रस्तुत कुराको विस्तारका लागि संयोजक संसक्तिले भूमिका निर्वाह गर्ने लगायतका कुरा प्रस्तुत गरिएको छ । यसअलावा संसक्ति युक्तिलाई सङ्कथनको अपरिहार्य तत्त्वका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

नट एन्ड सेन्डर्स (सन् १९९८) द्वारा लिखित *द क्लासिफिकेसनल अफ कोहिरन्स रिलेसन एन्ड दियर लिङ्ग्विस्टिक्स मार्कर्स* : एन एक्सप्लोरेसन अफ टु ल्याङ्ग्विजेज शीर्षकको लेखमा सङ्कथनको महत्त्वपूर्ण युक्ति संयुक्तिबारे चर्चा गरिएको पाइन्छ । अङ्ग्रेजी र डच भाषाको अध्ययन अनुसन्धान गरी तयार पारिएको यस लेखमा संयुक्ति सम्बन्धको परिचय, संयुक्ति सम्बन्धको मनोवैज्ञानिक धारणा, संयुक्ति सम्बन्ध पहिचानका दुई वैकल्पिक धारणाहरू, अङ्ग्रेजी र डच भाषाका पदावली सङ्केतको वर्गीकरणलगायत प्रस्तुत गरिएको छ । संयुक्ति सम्बन्ध पत्ता लगाउनका लागि दुई स्वतन्त्र विधि: मनोभाषावैज्ञानिक परीक्षण र पदावली सङ्केतको अध्ययनलाई सम्बन्धित तुल्याई उपयोग गरिएको उल्लिखित लेखमा संयुक्ति सम्बन्ध पत्ता लगाएर पाठ संयुक्तिको व्याख्या गर्ने कार्य सङ्कथन विश्लेषकहरूका बीच निकै प्रसिद्ध रहेको विचार प्रकट गरिएको छ । पाठ संयुक्तिको प्रयोग यसका घटकहरूका बीचको विभिन्न तहमा हुने भए पनि यसको मानक रचना वा बनोटलाई कसरी परिभाषित गर्ने भन्ने बारेमा आम मतैक्यता नरहेको बताइएको छ । पाठलाई केले संयुक्तियुक्त बनाउँछ भन्ने सन्दर्भमा सुभाष पेस गर्दै पाठको एक भागलाई अर्को भागसँग जोड्ने विधि वा तरिकाका गुणहरू विद्यमान हुने कुरा व्यक्त गरिएको छ । संयुक्ति सम्बन्धको संज्ञानात्मक धारणामा सेन्डर्स स्प्योरेन र नुर मेन (सन् १९९२, १९९३) ले कार्य गरेको उल्लेख गर्दै पदावली सङ्केतको भाषिक अध्ययन जसले जोडक, संयोजक आदिलाई सामेल

गरेर पाठको संयुक्ति सम्बन्ध निर्माण गर्छ, त्यसको व्याख्या नट र डेल (सन् १९९४) ले गरेको जनाइएको छ । प्रस्तुत लेखमा लेखकद्वयले संयुक्ति सम्बन्धको मनोवैज्ञानिक धारणाको चर्चाका क्रममा सेन्डर्स र अन्य (सन् १९९२), ट्राक्सलर र अन्य (सन् १९९६) लगायतलाई उद्धृत गरी संयुक्ति सम्बन्धका कारण-अकारण, समस्या-समाधान, तार्किक, व्याख्यात्मक तथा व्यतिरेकी प्रकार उल्लेख गरेका छन् । यस क्रममा संयुक्ति सम्बन्धका साभा धारणाका रूपमा चार आधारभूत दृष्टिकोण : आधारभूत क्रिया (प्रत्येक सम्बन्धलाई कारण र व्याख्यात्मक अवयवका रूपमा व्याख्या गरिने), संयुक्तिको स्रोत (सबै सम्बन्धहरू आर्थी वा प्रकरणार्थी धरातलमा सुसङ्गत हुने), ध्रुवीयता (सकरात्मक र नकरात्मक सम्बन्धले पाठका दुई भागमा विषयलाई जोड्ने) र खण्ड/भागको क्रम (कारण सम्बन्धमा मात्र प्रयोग हुने) प्रस्तुत गरिएको छ । सेन्डर्स र अन्य (सन् १९९२) द्वारा प्रस्तुत संयुक्ति सम्बन्धका अन्य विशेषताहरू (सम्बन्धका प्रकार : व्याख्यात्मक वा कारण, प्रकरणार्थी : केही सम्पादनात्मक अर्थ प्रवाह गर्ने सम्बन्ध, आधारभूत क्रम : पाठका खण्डका लागि पूर्वप्रस्तुत क्रमको सङ्केत र ध्रुवीयता : सकरात्मक-नकरात्मक भागको सङ्केत) को प्रयोग गरी अङ्ग्रेजी र डच भाषाका प्रकारको परीक्षण गरिएको प्रस्तुत लेखमा सकरात्मक-नकरात्मक कारण सम्बन्ध, सकरात्मक-व्याख्यात्मक सम्बन्ध र नकरात्मक-व्याख्यात्मक सम्बन्धको विशेष विश्लेषण गरिएको छ ।

हराबेगु (सन् १९९९) द्वारा लिखित *फ्रम लेक्सिकल कोहिजन टु टेक्चुअल कोहिरन्स : अ डेटा ड्राइभन पर्सपेक्टिभ* शीर्षकको लेखमा संसक्ति र संयुक्तिबारे चर्चा गरिएको छ । वाल स्ट्रिट जर्नलमा रहेका ४० वटा लेखको अध्ययन गरी तयार पारिएको भनिएको यस लेखमा संसक्तिलाई संयुक्ति संरचना निर्माणको आधारका रूपमा व्याख्या गरिएको छ । पाठमा वाक्यको क्रम निश्चित शीर्षकका बारेमा सूचना प्रवाह गर्नमा प्रवृत्त हुने कुरा दर्साउँदै यसका लागि सम्बन्धित शब्दहरूलाई एकता वा मेलको गुणसँगै प्रस्तुत गरिने धारणा प्रकट गरिएको छ । शब्द र पदावलीलाई सङ्कथन सङ्केत पदावलीका रूपमा चर्चा गर्दै सङ्कथनमा यीबाट तार्किक तरिकाले सूचनाको सङ्केत हुने बताइएको छ । पदावली सङ्केत, आर्थी पद्धति र संयुक्ति सम्बन्धको अध्ययन गर्न उल्लिखित जर्नलबाट कोशीय एकाइको सङ्कलन गरेको जनाउँदै उक्त सामग्रीमा

पदावली सङ्केतले संयुक्ति सम्बन्धलाई सङ्केत गरेको कुरा व्यक्त गरिएको छ । प्रस्तुत लेखमा पदावली सङ्केत (संयोजक र कोशीय शब्दहरू) र तिनले सृजना गरेको संयुक्ति सम्बन्धलाई तालिकाबद्ध गरी प्रस्तुत गरिएको छ । यस क्रममा पदावली सङ्केतअन्तर्गत विभिन्न किसिमका संयोजक युक्तिहरू र संयुक्ति सम्बन्धअन्तर्गत विस्तृतीकरण, व्याख्या, परिणाम, क्रम, व्यतिरेक, तुलना, पृष्ठभूमिलगायतका सम्बन्धहरू उल्लेख गरिएको छ । पाठको संरचनामा धेरैभन्दा धेरै वाक्य संरचनाको समूह रहेको हुने कुरा प्रकट गर्दै पाठको अर्थ वाक्यहरूका बीचको तार्किक सम्बन्धबाट निर्दिष्ट हुने जनाइएको छ । कोशीय पद्धति र पदावली सङ्केत एकलैले तार्किक सम्बन्ध कायम गर्न नसक्ने औल्याउँदै यसका लागि संयुक्तिको आवश्यकता पर्ने र त्यो प्रकरणार्थी ज्ञानमा निर्भर हुने बताइएको छ । कोशीय पद्धतिको विश्लेषणका सन्दर्भमा सर्वप्रथम हब्ज (सन् १९८५) ले संयुक्ति सम्बन्धका तीन नवीन सम्बन्ध: समानता/अनुरूपता, कारण-प्रभाव र सान्निध्य सम्बन्धको परिचय दिएको प्रसङ्ग प्रस्तुत गर्दै समानता सम्बन्धमा दुई वाक्य क्रमका बीच समान संयुक्ति सम्बन्ध रहने, कारण-प्रभाव सम्बन्धमा विपरीतार्थी सम्बन्ध रहने र सान्निध्य सम्बन्धमा अभिव्यक्तिका बीचको साहचर्य सम्बन्ध कायम हुने जनाइएको छ । समानता, कारण र प्रभाव सम्बन्धलाई पाठ्य एकाइका बीचमा पहिचान गर्न सकिने दर्साउँदै सान्निध्य सम्बन्धले अन्य दोहोरो सम्बन्धलाई संयुक्ति संरचनाको अंश वा खण्डमा सङ्गठित गर्ने कुरा प्रकट गरिएको छ । प्रस्तुत लेखमा वाल स्ट्रिट जर्नलमा रहेका लेखको अध्ययनका आधारमा एउटा पाठमा वाक्यको सङ्ख्याभन्दा ३५% बढी संयुक्ति सम्बन्ध रहेको हुने र यस सम्बन्धको ३०% भन्दा कम संयुक्ति सम्बन्ध पदावलीद्वारा सङ्केतित हुने निष्कर्ष प्राप्त भएको उल्लेख गरिएको छ । साथै आधा जति संयुक्ति सम्बन्ध समानता वा अनुरूप सम्बन्धसम्बद्ध रहेको र साहचर्य सम्बन्ध अत्यन्तै कम रहेको पाइएको जनाइएको छ ।

क्रेन (सन् २०००) द्वारा लिखित *टेक्स्चर इन टेक्स्ट : अ डिस्कोर्स एनलाइसिस अफ अ न्युज आर्टिकल युजिङ हालिडे एन्ड हसन मोडेल अफ कोहिजन* शीर्षकको लेखमा संसक्ति सिद्धान्त, सन्दर्भक, प्रतिस्थापन र लोप, संयोजक र कोशीय संसक्तिको चर्चा गर्दै हालिडे र हसनद्वारा

विकसित संसक्ति मोडेलमा आधारित भई साप्ताहिक रूपमा प्रकाशित हुने 'न्युज पेपर' नामक पत्रिकामा सन् २००० मा प्रकाशित 'रुइन्स विथ अ भ्यू' शीर्षकीय लेखको अध्ययन गरिएको छ । वास्तविक भाषाप्रयोगको अध्ययनलाई पाठ वा सङ्कथन विश्लेषणको लक्ष्यका रूपमा चर्चा गरिएको प्रस्तुत लेखमा हालिडेले पाठलाई कुनै मौखिक वा लिखित भाषाको वितानका रूपमा परिभाषित गरेको कुरा उल्लेख गरिएको छ । हालिडेले भाषाको ऐतिहासिक अध्ययनको पहिलो संलग्नता वाक्यात्मक तहका शाब्दी अर्थको अध्ययनलाई पछ्याएर गरिएको भाषिक रूपहरूको अध्ययनमा रहेको जनाउँदै भाषालाई आर्थी प्रणालीका रूपमा व्याख्या गर्न सकिने धारणा प्रस्तुत गरेको कुरा व्यक्त गरिएको छ । पाठलाई अर्थपूर्ण र सुसङ्गत बनाउने काम बुनोटले गर्ने दर्साउँदै पाठमा बुनोटलाई एकता र आर्थी परस्परताको आधारका रूपमा लिइने बताइएको छ । बुनोटविना पाठ पृथक्-पृथक् वाक्यहरूको समूहका रूपमा रहनेसमेत जनाइएको छ । इगिन्स (सन् १९९४ : ८५) ले आनुक्रमिक सम्बन्ध/सम्बद्धता पदावलीको प्रयोग गरेको सन्दर्भ अघि सादै यसले भाषाको रेखीय क्रम (जहाँ पाठको एउटा वाक्य, लहर वा पङ्क्ति अर्को वाक्य वा पङ्क्तिसंग सम्बन्धित हुन्छ वा जोडिन्छ) लाई जनाउने कुरा प्रकट गरिएको छ । प्रस्तुत लेखमा पाठको रेखीय विकासले अर्थका लागि सन्दर्भको सृजना गर्ने कुरा उल्लेख गर्दै अनुच्छेद तहमा रहने त्यस्तो सन्दर्भगत वा प्रसङ्गवत् अर्थलाई संयुक्तिका रूपमा लिइने धारणा प्रस्तुत गरिएको छ भने अर्थको आन्तरिक गुण वा विशेषतालाई संसक्तिका रूपमा उल्लेख गरिने दर्साइएको छ । संयुक्ति परिस्थितिगत (सिचुएसनल) र विधागत (जेनेरिक) प्ररूपको हुने बताउँदै परिस्थितिगत संयुक्तिमा क्षेत्र (फिल्ड), सहभागी (टेनर) र माध्यम वा पद्धति (मोड) को पहिचान गरिने तथा विधागत संयुक्तिमा निश्चित विधाका मातहतमा रही पाठलाई पहिचान गर्न सकिने कुरा उल्लेख गरिएको छ । पाठमा संसक्तिले आर्थी संयोजनको सृजनार्थ भूमिका निर्वाह गर्ने दर्साउँदै यसका सन्दर्भन, प्रतिस्थापन र लोप, संयोजक र कोशीय संसक्ति प्ररूपको व्याख्या गरिएको छ । साथै यिनै प्ररूपका आधारमा 'रुइन्स विथ अ भ्यू' शीर्षकीय लेखको विश्लेषण गरिएको छ । यस विश्लेषणबाट संसक्तिले पाठान्तर्गत वाक्यहरूका बीच वा अनुच्छेदका सीमाभिन्न अर्थतात्त्विक सम्बन्ध वा सिक्रीको सृजना गर्ने,

सिक्रीहरूले पाठमा बुनोटको कार्य गर्ने र त्यसबाट विचार वा अनुभवहरूको संयोजन र समन्वय हुने निष्कर्ष प्रस्तुत गरिएको छ ।

युल (सन् २०००) द्वारा लिखित *प्रग्माटिक्स* शीर्षकको पुस्तकमा भाषाविज्ञानका विभिन्न क्षेत्रको व्याख्या विवेचना गरिएको छ । प्रस्तुत पुस्तकमा कुराकानीको आधारभूत संरचना (आइ स्पिक - यु स्पिक - आइ स्पिक - यु स्पिक) हुने दृष्टिकोण प्रस्तुत गर्दै कुराकानी संरचनाको व्याख्या विश्लेषण गर्ने विविध लक्षणहरू (पालो, पालो ग्रहण, स्थानिक पद्धति आदि) उल्लेख गरिएको छ (पृ ७१) । कुराकानीमा प्रायः दुई वा दुईभन्दा बढी सहभागी हुने र यसमा सहभागीको पालो, सहभागी बोल्ने समय, एकपछि अर्को बोल्ने पालो निकै महत्त्वपूर्ण हुने बताइएको छ । यसमा पर्खाइ, अतिक्रमण र अरूलाई सङ्केत गर्ने कार्यको अवस्था पनि देखापर्ने जनाइएको छ । कुराकानी शैलीको बारेमा चर्चा गर्दै सहभागीले कुराकानी गर्दा वा कुराकानीमा भाग लिदा निकै सक्रिय हुनुपर्ने र छिट्टाछिट्टो बोल्नुपर्ने अपेक्षाका साथ अरूको पालोसमेत मिचेर कुरामाथि कुरा खप्ट्याउने प्रकृतिको शैलीलाई उच्च सहभागी शैली र विस्तारै बोल्ने, पालोका बीचमा लामो समयको अपेक्षा गर्ने, अर्कोको कुरामाथि कुरा नखप्ट्याउने, अरूको पालोमा व्यवधान नपुऱ्याउने प्रकृतिको शैलीलाई उच्च विवेकी शैलीको रूपमा व्याख्या गरिएको छ । कुराकानीका सम्बन्धमा युलले प्रस्तुत गरेको यो दृष्टिकोण कथ्य सङ्कथनसम्बद्ध देखा पर्छ ।

उल्लिखित पुस्तकमा सङ्कथनमा सुसम्बद्ध पाठ वा संरचनाबाट प्रस्तुत हुने कुरालाई चाखलाग्दो तरिकाले हेरिने कुरा उल्लेख गरिएको छ । यस किसिमको संरचनात्मक अवधारणामा पाठका वाक्यहरूबीच रहेको निश्चित किसिमको सम्बन्धलाई विश्लेषण गरिने बताइएको छ । सङ्कथनको प्रसङ्ग विश्लेषण गर्दा अन्तर्क्रिया वा कुराकानी विश्लेषणको प्राथमिक सामाजिक सम्बन्धभन्दा बाहिर जानुपर्ने, पाठमा प्रस्तुत संरचना वा रूपबाहिर पुगनुपर्ने र मनोवैज्ञानिक धारणा जस्तै: पूर्वज्ञान, विश्वास र अपेक्षामा ज्यादै सतर्क हुनुपर्ने कुरा उल्लेख गर्दै प्रस्तुत प्रसङ्गको व्याख्याका क्रममा वक्ता वा लेखकको मस्तिष्कमा के छ भन्ने बारेमा पनि ध्यान दिनुपर्ने बताइएको छ (पृ.

८४) । युलको यस दृष्टिकोणले सङ्कथन पूर्वज्ञान, सामर्थ्य र प्रकरणपरक कोणबाट विश्लेषण गरिने विषय हो भन्ने दर्साउदैछ ।

सङ्कथनमा भाषिक एकाइहरूका बीच संयोजनीय भूमिका निर्वाह गर्ने संसक्तिका विविध प्रकारमध्ये सन्दर्भ वा प्रसङ्गको विशेष चर्चा गरिएको उक्त पुस्तकमा लोप संसक्तिको भने सामान्य परिचय दिइएको छ । पूर्वगामी र पश्चगामी विषयलाई जनाउने साङ्कथनिक युक्तिका रूपमा सन्दर्भकको व्याख्या गर्दै यसका दुई प्रकार : पूर्वसन्दर्भक र पश्चसन्दर्भक उल्लेख गरिएको छ । पूर्वसन्दर्भकले पहिले नै प्रस्तुत गरिसकिएको विषयलाई र पश्चसन्दर्भकले पछि आउने विषयलाई जनाउने बताइएको छ । यस किसिमको सन्दर्भ जनाउनका लागि विभिन्न किसिमका सर्वनाम शब्दहरूको प्रयोग हुने कुरा उल्लेख गरिएको छ । संसक्तिको अर्को प्रकार लोपको सामान्य परिचय दिदै भनिएको छ - कतिपय भाषिक सन्दर्भमा कुनै भाषिक घटक वा प्रस्तुतिको अभाव/अनुपस्थिति रहन्छ भने त्यसलाई लोप भनिन्छ (पृ. २३) । पाठमा रहेको कुरा वा विषय लेखकको अपेक्षा र मस्तिष्कमा रहेको पूर्वज्ञानका आधारमा बोध हुने कुरा व्यक्त गर्दै यस क्रममा हामीसँग नभनिएको वा नलेखिएको कुरा स्वचालित रूपमा बोध गर्न वा बुझ्न सक्ने पूर्वविद्यमान ज्ञानको संरचना हुने र त्यसले पूर्वानुभवका आधारमा नयाँ अनुभवलाई परिचित ढाँचासरह प्रस्तुत गर्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ । साथै त्यस्तो ढाँचालाई साधारण शब्दमा धारणा (स्किमा) भनिने कुरा दर्साइएको छ (पृ. ८५) । उनको यस दृष्टिकोणबाट सङ्कथनमा व्यक्त विषयको बोध गर्ने संयुक्तियुक्त धारणा मानव मस्तिष्कमा पहिले नै रहेको हुन्छ र त्यसका आधारमा संयुक्तिको सृजना हुन्छ भन्ने कुरा बुझिन्छ ।

रेडेकर (सन् २०००) द्वारा लिखित 'कोहिरन्स एन्ड स्ट्रक्चर इन टेक्स्ट एन्ड डिस्कोर्स' शीर्षकीय लेखमा संयुक्ति, संयुक्ति सम्बन्ध र प्रकारबारे चर्चा गरिएको छ । संयुक्तिका सम्बन्धमा भाषावैज्ञानिक र मनोभाषावैज्ञानिकहरूको धारणा भिन्न-भिन्न रहेको कुरा उल्लेख गरिएको प्रस्तुत लेखमा सङ्कथन संयुक्तिलाई प्रधान रूपमा अर्थविज्ञानको विषय र ज्ञानको क्षेत्रका रूपमा

परिभाषित गर्दै संयुक्ति तीन समानान्तर तत्त्वः विचारात्मक संरचना, सैद्धान्तिक संरचना र आनुक्रमिक संरचनामा अन्तर्निहित हुने कुरा व्यक्त गरिएको छ । सुरुसुरुमा संयुक्ति सम्बन्ध सीमित (संयोजक, कारण, विकल्प, कालिक, आनुक्रमिक आदि सम्बन्धमा मात्र केन्द्रित) रहेको जनाउँदै सम्प्रति यससम्बन्धी व्यापक व्याख्यात्मक प्रणाली विकसित भएको बताइएको छ । यस क्रममा सङ्कथन संयुक्तिले प्रकरणार्थी सम्बन्ध (दाबी-प्रमाण, समस्या-समाधान, अनुरोध-समर्थन र अरू धेरै) लाई समर्थन गरेको कुरा दर्साइएको छ । प्रस्तुत लेखमा मेन एन्ड थोमसन (सन् १९८८) द्वारा प्रस्तुत आलङ्कारिक संरचना सिद्धान्तलाई संयुक्ति सम्बन्धको निश्चित र व्यापक रूपमा प्रयुक्त प्रणालीका रूपमा चर्चा गर्दै यसअन्तर्गत प्रस्तुत चौबीस संयुक्ति सम्बन्धमध्ये केही सम्बन्धहरू (जस्तो कि, कारण र परिणाम) सामान्य संज्ञानात्मक प्रकृतिका र केही सम्बन्धहरू (जस्तै: पुनरुक्ति सम्बन्ध, सारांश सम्बन्धलगायत) साञ्चारिक सन्दर्भको बाहिर विचार गर्न नसकिने प्रकृतिका रहेको कुरा प्रकट गरिएको छ । यस क्रममा हालिडे (सन् १९८५) ले प्रस्तुत गरेका विचारात्मक, अन्तर्वैयक्तिक र पाठात्मक सम्बन्धलाई संयुक्ति सम्बन्धका पछिल्लो स्वरूपका रूपमा उल्लेख गरिएको छ । संयुक्ति सम्बन्धको अर्को व्यवस्थित प्रयास सेन्डर्स, स्पोरेन र नुरमेन (सन् १९९२, १९९३) बाट भएको सन्दर्भ अघि सादै उनीहरूद्वारा प्रस्तुत १२ वटा संयुक्ति प्रकारहरूलाई चार द्विधा क्षेत्र : आधारभूत क्रिया, संयुक्ति स्रोत, क्रम र ध्रुवीयताबाट प्रस्तुत गरिएको कुरा जनाइएको छ । उक्त लेखमा सेन्डर्स, स्पोरेन र नुरमेनले संयुक्ति सम्बन्धलाई व्यापक रूपमा दुई वा सोभन्दा बढी साङ्कथनिक अंश वा वाक्यांशको आर्थी पक्ष जसलाई कुनै वाक्यांश पृथक् गरेर आर्थी रूपमा व्याख्या गर्न सकिँदैन भनी परिभाषित गरेको प्रसङ्ग प्रस्तुत गरिएको छ । सङ्कथनका दुई भागका बीचको सम्बन्धलाई सीमित संयुक्ति सम्बन्धका रूपमा लिइने औल्याउँदै संसक्तिले एकभन्दा बढी सम्बन्ध दर्साउने विचार व्यक्त गरिएको छ । यस क्रममा सङ्कथन संसक्तिको बहुकार्यात्मकतालाई सिफ्रिनले कुराकानीका पाँच तहः सूचना संरचना, सहभागी संरचना, विचारात्मक संरचना, कार्यात्मक संरचना र विनिमयात्मक संरचनामा छुट्याएको दर्साइएको छ । बहुसम्बन्धको तरिकाले एक तह अर्को (समानान्तर घटकीय नमुना) लिएको

जनाउँदै उक्त तह वा नमुनाका हरेक अभिव्यक्तिलाई सम्मानपूर्वक मूल्याङ्कन गरिने जनाइएको छ । जसअन्तर्गत सङ्कथनमा विषयको योगदान, त्यसको अभिव्यक्ति र क्रमिक स्थान नियालिने कुरा बताइएको छ । साथै यी प्रारूपअन्तर्गत विभिन्न उपप्रारूपहरूसमेत प्रस्तुत गरिएको छ । यसरी सङ्कथन संयुक्ति, संयुक्ति सम्बन्ध र प्रारूपबारे चर्चा गरिएको रेडेकरको उल्लिखित लेखलाई प्रस्तुत अनुसन्धानका क्रममा संयुक्ति चर्चा उपयोगी सामग्रीका रूपमा लिन सकिने देखिन्छ ।

डेमो (सन् २००१) द्वारा लिखित *डिस्कर्स एनलाइसिस फर ल्याङ्ग्विज टिचर्स* शीर्षकको लेखमा सङ्कथन विश्लेषण, सङ्कथन विश्लेषण र दोस्रो भाषा शिक्षण तथा सङ्कथन विश्लेषण र दोस्रो भाषा सिकाइका बारेमा चर्चा गरिएको पाइन्छ । सङ्कथन विश्लेषणलाई भाषिक समुदायका सदस्यहरूद्वारा गरिने भाषाप्रयोगको परीक्षणका रूपमा व्याख्या गरिएको प्रस्तुत लेखमा भाषिक रूप र भाषिक कार्यको अवलोकन र मौखिक आन्तर्क्रिया र लेख्य पाठको अध्ययनमा यसको संलग्नता रहने विचार प्रकट गरिएको छ । यसले विभिन्न प्रकारका पाठ वा कुराकानीको बुझाइमा सहयोगी हुने भाषिक प्रस्तुति वा सामाजिक-सांस्कृतिक तत्त्वको पहिचान गर्ने जनाइएको छ । लेख्य पाठको सङ्कथन विश्लेषणमा वाक्यको यताउता रहेका संसक्ति वा शीर्षक र विषय विकासको अध्ययन हुने र कथ्य भाषाको विश्लेषणमा यी पक्षका अलावा पालो ग्रहण, अभ्यास, सामाजिक भेटघाटको सुरुवात र समापनको क्रम वा कथा/घटना संरचनामा जोड दिइने कुरा बताइएको छ । सङ्कथनको अध्ययन विभिन्न प्रकारका विधाहरू : सामाजिक भाषाविज्ञान, मानवशास्त्र वा नृवंशशास्त्र, समाजशास्त्र र सामाजिक मनोविज्ञानमा विकास भएको कुरा उल्लेख गर्दै विधागत विकासको परिणामस्वरूप सङ्कथन विश्लेषणले विभिन्न सैद्धान्तिक र विश्लेषणात्मक दृष्टिकोण ग्रहण गरेको दर्साइएको छ । वाक्क्रिया सिद्धान्त, अन्तर्क्रियात्मक समाजभाषाविज्ञान, प्रकारणार्थविज्ञान, कुराकानी विश्लेषण, विविधता विश्लेषण आदिले भाषाप्रयोगका विभिन्न पक्षमा जोड दिने कुरा व्यक्त गरिएको छ । प्रस्तुत लेखमा दोस्रो भाषा शिक्षण र सिकाइमा सङ्कथन विश्लेषणको प्रयोगमाथि जोड दिइएको छ । सङ्कथन विश्लेषणले शिक्षकलाई कक्षाकोठाभित्र र बाहिरको वास्तविक

भाषाप्रयोगको अवस्था पत्ता लगाउन र आफ्नो शिक्षण अभ्यासलाई सुधार गर्न सघाउने कुरा उल्लेख गरिएको छ । यसले विद्यार्थीले विभिन्न प्रकारका सङ्कथन प्रस्तुत गरेर कसरी भाषा सिक्न सक्छन् भन्ने बारेमा पनि दृष्टान्त उपलब्ध गराएको जनाइएको छ । यस क्रममा चार प्रक्रिया/चरण : अभिलेख, अवलोकन, लिप्याङ्कन र विश्लेषणलाई अनुसरण गरी दोस्रो भाषा शिक्षकले कक्षाकोठामा अन्तक्रियाको ढाँचा पत्ता लगाउन र त्यसको वस्तुगत विवेचन गर्न सङ्कथन विश्लेषण विधि प्रयोग गर्न सक्ने बताइएको छ । यस प्रक्रियाबाट शिक्षकलाई आफ्नो शिक्षण व्यवहार विशेषतः आवृत्ति, वितरण, आफूले प्रयोग गर्ने प्रश्नका प्रकार र विद्यार्थीको प्रतिक्रियामा तिनको प्रभावको अध्ययन गर्न सहयोग पुग्ने जनाइएको छ । शिक्षकले विद्यार्थी सङ्कथन वा संवादको अभिलेख, लिप्याङ्कन र विश्लेषण गरेर विद्यार्थीमा विशेष कार्यको प्रभाव, भाषिक उत्पादन र विकासमा अतिरिक्त समयबारे अन्तर्दृष्टि प्राप्त गर्न सक्ने कुरा प्रस्तुत गरिएको छ । यसरी सङ्कथन विश्लेषणलाई शिक्षकको शिक्षण अभ्यासको पहिचान वा अनुसन्धान गर्ने विधिका रूपमा मात्र नभई भाषा सिकारुका बीचको अन्तर्क्रिया अध्ययनको साधनका रूपमा पनि प्रयोग गर्न सकिने भएकाले यो शिक्षकको समग्र सुधारका लागि उपयोगी रहेको कुरा दर्साइएको छ ।

बे (सन् २००१) द्वारा लिखित *कोहिजन एन्ड कोहिरन्स इन चिल्ड्रेन्स रिटन इङ्ग्लिस : इमर्सन एन्ड इङ्ग्लिस अन्ली क्लासेस* शीर्षकको लेखमा संसक्ति र संयुक्तिबारे चर्चा गरिएको पाइन्छ । विद्यालय तहका कोरियन र अङ्ग्रेजी भाषिक पृष्ठभूमिका १९२ विद्यार्थीहरूबाट तथ्याङ्क सङ्कलन गरी तिनको लेखाइमा प्रयुक्त संसक्ति र संयुक्तिको अध्ययनका आधारमा तयार पारिएको यस लेखमा संसक्ति र संयुक्तिलाई सामान्यतया ज्यादा प्राविधिक र सापेक्षतः असामान्य युक्तिका रूपमा व्याख्या गरिएको छ । यस क्रममा संसक्तिलाई भाषिक तत्त्वहरूको सम्बन्धमा विद्यमान व्याकरणिक र कोशीय सम्भावनाहरूको क्षेत्रका रूपमा र संयुक्तिलाई समग्र साङ्कथनिक तहको विशेषताका रूपमा विवेचन गरिएको छ । संसक्तिले हाम्रो बोधमा सहयोग पुऱ्याउने बताउँदै हालिडे र हसनले यसलाई आर्थी सम्बन्धलाई निर्देश गर्ने युक्तिका रूपमा वर्णन गरेको जनाइएको छ । साथै यो

पाठान्तर्गत अर्थात् पाठीय तत्त्वहरू जहाँ केही तत्त्वहरूको व्याख्या अर्को तत्त्वमा आधारित हुन्छ त्यहीं रहने कुरा उल्लेख गरिएको छ । संयुक्ति आंशिक रूपमा व्याकरणद्वारा र आंशिक रूपमा शब्दभण्डारद्वारा प्रस्तुत हुने विचार प्रकट गर्दै तुलनात्मक रूपमा यसलाई पाठको गुण निर्देश गर्ने युक्तिका रूपमा परिभाषित गरिने बताइएको छ । कोलिन्स (सन् १९९६) लाई उद्धृत गर्दै संयुक्तिले पाठका सबै भाग वा अंशहरूलाई परस्परमा उपयुक्त र तार्किक रूपमा मिलाउने कुरा प्रकट गरिएको छ, भने हालिडे र हसन (सन् १९८९) लाई उद्धृत गर्दै संयुक्ति आंशिक रूपमा संसक्तिबाट र आंशिक रूपमा पाठबाहिरको केही चिजबाट स्थापित हुने जनाइएको छ । प्रस्तुत लेखमा कुक (सन् १९८९), हालिडे र हसन (सन् १९७६, १९८९), म्याक्कार्थी (सन् १९९१) र रेड्केमा (सन् १९९३) द्वारा प्रस्तुत संसक्तिका प्रकारहरूलाई समन्वय गरी सन्दर्भक (सार्वनामिक व्यक्तिवाचक नाम, दर्शकवाचक र तुलनावाचक), संयोजक (योगात्मक, विपरीतार्थक, कारण र कालिक), लोप (नामिक, क्रियात्मक र उपवाक्यात्मक) प्रतिस्थापन (नामिक र क्रियात्मक) र कोशीय सिक्री (साहचर्यात्मक, पुनरावृत्ति, पर्यायवाची, विपरीतार्थी, समावेशी) संसक्तिको सोदाहरण चर्चा गरिएको छ । नूतन क्षेत्रमा विद्यार्थीहरूको प्रारम्भिक सङ्कथन पछिल्ला सङ्कथनका सापेक्षतामा कम संयुक्तियुक्त हुने दर्साउँदै संसक्तिले मात्र पाठलाई संयुक्तियुक्त नबनाउने (संसक्तियुक्त चिन्हहरूको समग्रताले भरिएको पाठ पनि असङ्गत र अबोध हुन सक्ने) यसका लागि लेखक-पाठकको आपसी अन्तर्क्रिया एवम् पाठ बाहिरको पृष्ठभूमिगत ज्ञानको पनि आवश्यकता पर्नेतर्फ सङ्केत गरिएको छ । सारतः संसक्ति ज्यादा व्याकरणिक, संरचनात्मक र निश्चित गुणयुक्त हुने तर संयुक्ति ज्यादा प्रायोगिक, सांसारिक र सान्दर्भिक विशेषताले युक्त हुने बताइएको छ । यस लेखमा आफ्नो अध्ययनबाट प्राप्त संसक्ति र संयुक्तिको मापनलाई कार्यात्मक शब्दमा व्यक्त गर्न सकिने, सन्दर्भक र कोशीय संसक्तिले समग्र लेखाइको गुणस्तरमा सहसन्दर्भको वा समन्वयको काम गर्ने, लोप र प्रतिस्थापनले यस्तो कार्यमा थोरै मात्रामा सघाउने, अन्य संसक्ति नभएको अवस्थापमा कोशीय र सन्दर्भन संसक्ति संसक्तिका लागि महत्त्वपूर्ण कारक बन्ने, संसक्तिको साझा त्रुटिअन्तर्गत गल्तियुक्त सन्दर्भन पर्ने, संयुक्ति र विषयका बीच उच्च सम्बन्ध

रहेको हुने, लेखाइमा संयोजक, लोप र प्रतिस्थापनको कम बारम्बारता पाइएको लगायतका निष्कर्षसमेत प्रस्तुत गरिएको छ ।

लावर्स (सन् २००१) द्वारा लिखित *एन एनलाइटिक एन्ड कग्निटिभ प्यारामिटराइजेसन अफ कोहिरन्स रिलेसन* शीर्षकको लेखमा संसक्ति र संयुक्तिबारे चर्चा गरिएको पाइन्छ । हालैका वर्षहरूमा अन्तर्वाक्यीय सम्बन्धको बारेमा निकै रुचि वा चासो बढ्दै गएको कुरा उल्लेख गरिएको प्रस्तुत लेखमा विश्लेषणात्मक वा संज्ञानात्मक प्रणालीले संयुक्ति सम्बन्धलाई मातहतमा राख्न सक्छ ? भन्ने प्रश्नलाई हालिडे-हसन (सन् १९७६) र मार्टिन (सन् १९९२) ले सैद्धान्तिक भाषावैज्ञानिक कोणबाट, हब्ज (सन् १९८५), नट (सन् १९९६), म्यान एन्ड थोम्सन (सन् १९८७) ले गणितीय भाषावैज्ञानिक कोणबाट र सेन्डर्स र अन्य (सन् १९९२) ले मनोभाषावैज्ञानिक कोणबाट हेरेको जनाइएको छ । पाठमा वर्णित परिवेशको सुसङ्गत मानसिक उपस्थितिको निर्माणमा पाठको बोध संलग्न हुने दर्साउँदै उपस्थितिमूलक सम्बन्धलाई जनाउन जर्नस्वचर (सन् १९९०) ले संयुक्ति (कोहिरन्स) शब्दको प्रयोग गरेको बताइएको छ । संयुक्तिलाई जर्नहम र ओखिल (सन् १९९६) ले पाठक वा लेखकको मानसिक प्रस्तुति वा उपस्थितिका रूपमा व्याख्या गरेको सन्दर्भ पेस गर्दै संसक्ति र संयुक्तिका बीचको भिन्नता पत्ता लगाउने कार्यले पाठ र त्यसको बोध वा समझको विश्लेषणमा सहयोग पुऱ्याउने विचार प्रकट गरिएको छ । प्रस्तुत लेखमा गिवन (सन् १९९५) र किन्च (सन् १९९५) लाई अनुसरण गर्दै व्याकरणिक र कोशीय संसक्ति तथा संयुक्तिको अनुमान गरिएको छ । यस क्रममा व्याकरणिक संसक्तिले पाठमा निहित व्याकरणिक सूचनालाई र कोशीय संसक्तिले उपवाक्यमा निहित कोशीय शब्दहरूलाई दर्साउने कुरा उल्लेख गरिएको छ । साथै मानव भाषा यी दुई प्रकारका सङ्कथन प्रक्रिया (कोशीय ढाँचा र व्याकरणिक ढाँचा) मा प्रयोग हुने बताइएको छ । प्रस्तुत लेखमा संसक्ति र संयुक्ति दुवै स्थानीय र बाह्य रूपमा संरचित हुने कुरा जनाउँदै बोद्दाले स्थानीय संसक्ति सम्बन्ध पाठमा निकटवर्ती उपवाक्यका बीचमा र बाह्य संसक्ति सिक्री उपवाक्य समूहका बीचमा पत्ता लगाउने विचार प्रस्तुत गरिएको छ । मनोभाषावैज्ञानिक साहित्यले संयुक्ति, पाठ विस्तार र फैलाउका पाँच मार्ग वा दिशा: स्रोतगत,

स्थानिक, कारण, कालिक र व्याख्यात्मक सम्बन्धमा निहित हुने देखाएको जनाइएको छ तथापि यी पाँच प्रकारका संयुक्ति सिक्कीलाई व्याकरणिक संसक्तिद्वारा जनाउन सकिने कुरा प्रकट गरिएको छ । हालिडे र हसन, नट र डेल, मार्टिन तथा मेन र थोम्सन, हब्ज, सेन्डर्स र अन्यले संसक्ति र संयुक्ति प्ररूपबारे चर्चा गरेको प्रसङ्ग पेस गर्दै बारम्बार देखापर्ने वा पुनरावृत्त भइरहने संसक्ति संयुक्ति सम्बन्धका प्रकार/वर्गलाई सारांशीकृत गरी चार प्रकार : कारण, कालिक र व्याख्यात्मक सम्बन्ध, सकारात्मक-नकारात्मक सम्बन्ध, आर्थी र प्रकरणार्थी सम्बन्ध तथा निदर्शक/सन्दर्भक सम्बन्धमा वर्गीकरण गरिएको छ । प्रस्तुत लेखमा संसक्ति र संयुक्ति सम्बन्ध मापनका लागि तीन प्रकार: प्रकार (टाइप), ध्रुवीयता (पोलारिटी) र सन्दर्भन (डिरेक्सन) को प्रयोग हुने विचार प्रस्तुत गरिएको छ । यीमध्ये प्रकारअन्तर्गत कारण, कालिक र व्याख्यात्मक, ध्रुवीयताअन्तर्गत सकारात्मक र नकारात्मक र सन्दर्भनअन्तर्गत पूर्वसन्दर्भन र पश्चसन्दर्भन पर्ने जनाइएको छ । सङ्कथन सम्बन्धका सन्दर्भमा सेन्डर्स स्पोरेन र नुरम्यान (सन् १९७२) को सिद्धान्त मनोवैज्ञानिक दृष्टिले उपयुक्त रहेको औल्याउँदै उनीहरूको सिद्धान्तलाई चार आधारभूत संज्ञानात्मक मापक वा लक्षण: आधारभूत क्रिया (बेसिक अपरेसन), संयुक्ति स्रोत (सोर्स अफ कोहिरन्स), खण्ड/भागको क्रम (अडर अफ सेग्मेन्ट्स) र ध्रुवीयता (पोलारिटी) मा प्रस्तुत गर्न सकिने बताइएको छ । प्रस्तुत चार लक्षणमध्ये आधारभूत क्रियाले कारण र व्याख्यात्मक सम्बन्धका बीचको भिन्नता, संयुक्ति स्रोतले आर्थी र प्रकरणार्थी सम्बन्धका बीचको भिन्नता, खण्ड क्रमले कारण-प्रभाव र प्रभाव-कारणका बीचको भिन्नता र ध्रुवीयताले पाठका दुई भागका बीचको सम्बन्ध छुट्याई अकरण रूपको भेद गर्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ ।

सिफ्रिन र अन्य (सन् २००१) द्वारा सम्पादित *द हेन्डबुक अफ डिस्कोर्स एनलाइसिस* नामक ग्रन्थमा विभिन्न लेखकका ४१ वटा लेखहरू समावेश गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत ग्रन्थमा सङ्कथनलाई द्रुततर रूपमा विस्तार भइरहेको क्षेत्रका रूपमा चर्चा गरिएको छ । यस क्षेत्रमा वार्तमानिक अनुसन्धानहरू प्रशस्त मात्रामा परस्परमा भिन्न प्राज्ञिक विधामा फैलिएका वा अगाडि बढेका छन् भनिएको छ । सङ्कथनको प्रारम्भिक विकास भाषाविज्ञान, मानवशास्त्र र

दर्शनशास्त्रबाट भएको सन्दर्भसहित सञ्चार, संज्ञानात्मक मनोविज्ञान, सामाजिक मनोविज्ञान र कृत्रिम बौद्धिकतालागायतका क्षेत्रमा यो विस्तारित भएको विचार प्रकट गरिएको छ । सङ्कथन र सङ्कथन विश्लेषण पद/पदावलीको अर्थ विभिन्न क्षेत्रमा विभिन्न किसिमले रहेको उल्लेखसहित धेरै भाषावैज्ञानिकहरूले यसलाई वाक्यभन्दा माथिल्लो एकाइका रूपमा र अन्य केहीले भाषाप्रयोगको अध्ययनका रूपमा व्याख्या गरेको औँल्याइएको छ भने आलोचनात्मक सिद्धान्तकारहरूले भाषिक-अभाषिक सामाजिक अभ्यास र आदर्शपरक अनुमानको बृहत् संयोजनका रूपमा उल्लेख गर्दै यसको निर्माण शक्ति र जातीयताबाट हुने बताएको कुरा व्यक्त गरिएको छ (पृ. १) । प्रस्तुत ग्रन्थमा जवर्सकी र कप्लान्ड (सन् १९९९ : १-३) ले 'सङ्कथन विश्लेषणका प्राचीन लेख सङ्ग्रह' मा सङ्कथनको परिभाषालाई निम्न तीन भागमा प्रस्तुत गरेको कुरा उल्लेख गरिएको छ :

- वाक्येतर चिज/वस्तु (एनिथिड, बियोण्ड द सेन्टेन्स)
- भाषाप्रयोग (ल्याङ्गिज युज)
- सामाजिक अभ्यासको व्यापक क्षेत्र, जसले अभाषिक र अविशिष्ट दृष्टान्तहरू समेट्दछ (अ ब्रोडर रेन्ज अफ सोसियल प्राक्टिक्स दायट इन्क्लुड्स नन लिङ्गिस्टिक्स एन्ड नन स्पेसिफिक इन्स्टेन्सेज अफ ल्याङ्गिज)

त्यस्तै चार्ल्स फिल्मोरले धेरै वर्ष पहिले निम्न दुई वाक्य प्रस्तुत गरेर सङ्कथनको सार दर्साएको जनाउँदै लेखिएको छ :

प्लिज युज द ट्वाइलेस् नट द पुल, पुल फर मेम्बर्स अन्ली ।

छुट्टाछुट्टै पददा यिनको सङ्केत प्रशस्त तार्किक रहेको छ । जब यी दुवै वाक्य पढिन्छन् ती एकल सङ्कथनका भागका रूपमा रहन्छन् । दोस्रो वाक्यले पहिलोको कामका लागि जोड दिन्छ । फिल्मोरको उदाहरणलाई हामीले सङ्कथनको उपहारका रूपमा लिन्छौं जसले सङ्कथनलाई

वाक्यहरूका बीचको सम्बन्धबाट सृजना हुने नयाँ अर्थका रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् । यसले पनि हामीले वचनबद्धता प्रकट गरेको सङ्कथनबारे प्रस्तुत गर्छ ।

प्रस्तुत ग्रन्थमा सन्निहित ग्रिगोरी वार्ड र बेटी जे. बिर्नरको *डिस्कोर्स एन्ड इन्डरमेसन स्ट्रक्चर* शीर्षकको लेखमा जानकारी वा सूचनालाई पुरानो सङ्कथन र नयाँ सङ्कथनका रूपमा तथा पुरानो श्रोता र नयाँ श्रोताका रूपमा वर्गीकरण गर्न सकिने कुरा उल्लेख गरिएको छ (पृ. १२१) । जहाँ पुरानो सङ्कथनले पहिले सङ्केत गरिएको सङ्कथनलाई र नयाँ सङ्कथनले प्रस्तुत गरिने सङ्कथनलाई जनाउने बताइएको छ । त्यस्तै पुरानो सङ्कथनका वक्ताले श्रोताले प्राप्त गरेको पुरानो सूचना वा ज्ञानमा विश्वास गर्ने र नयाँ सङ्कथनमा श्रोताले नयाँ ज्ञान प्राप्त गर्ने कुरा दर्साइएको छ । ग्रन्थमा समाविष्ट टिउन ए. भान डिकको *क्रिटिकल डिस्कोर्स एनलाइसिस* शीर्षकको लेखमा आलोचनात्मक सङ्कथन विश्लेषणलाई सङ्कथन विश्लेषणको प्रकारका रूपमा चर्चा गरिएको छ । यस सङ्कथन विश्लेषणले सामाजिक राजनीतिक सन्दर्भमा कुराकानी वा पाठद्वारा हुने सामाजिक शक्तिको दुरुपयोग, प्रभुत्व र असमानताको अध्ययन गर्ने जनाइएको छ (पृ. ३५२) । आलोचनात्मक सङ्कथन विश्लेषण सन् १९७० को दशकान्तमा देखा परेको चर्चासहित यसको धेरथोर दृष्टिकोण प्रकरणार्थविज्ञान, कुराकानी विश्लेषण, कथा विश्लेषण, अलङ्कारशास्त्र, शैलीविज्ञान, समाजभाषाविज्ञान, मानव जाति वा संस्कृति अध्ययन, सञ्चार विश्लेषण तथा अन्यका बीचमा पनि पाउन सकिने बताइएको छ । जोन विल्सनद्वारा लिखित ग्रन्थको अर्को लेख *पोलिटिकल डिस्कोर्स* मा सङ्कथन विश्लेषणका अन्य क्षेत्रहरूजस्तै विषयवस्तुको व्यापक दायरालाई समेट्ने र विश्लेषण विधिका व्यापक क्षेत्रलाई रेखाङ्कन गर्ने सङ्कथन अध्ययनका रूपमा राजनैतिक सङ्कथनको चर्चा गरिएको छ (पृ. ३९८) । यस लेखमा पोलिटिकल डिस्कोर्स पदावलीले कम्तीमा पनि दुई सम्भावना : 'सङ्कथन आफैमा राजनीतिक हुन्छ', 'राजनैतिक सङ्कथनको विश्लेषण सङ्कथनका अन्य प्रकारजस्तै सरल रूपमा हुन्छ' लाई द्योतन गर्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ । सपिरो (सन् १९८१) लाई उद्धृत गर्दै सबै सङ्कथन

राजनैतिक विचारशील हुन्छन् त्यसैले सबै सङ्कथन विश्लेषण सम्भाव्य राजनीतिक हुन्छन् अतः एउटा तहमा सबै सङ्कथन विश्लेषण राजनैतिक सङ्कथन विश्लेषण हुन्छन् भनिएको छ ।

ग्रन्थमा समाहित कोलिन कटरको *डिस्कर्स एन्ड मिडिया* शीर्षकको लेखमा समाचार सञ्चारको सङ्कथनलाई दुई भागमा सङ्क्षेप गर्न सकिने कुरा व्यक्त गरिएको छ : कथ्य वा लेख्य समाचारको पाठ र समाचारको पाठ उत्पादनमा संलग्न प्रक्रिया । यीमध्ये समाचार पाठको पहिलो प्रकार वा क्षेत्र धेरै सञ्चार अनुसन्धानकर्ताहरूको मुख्य केन्द्र रहेको जनाइएको छ, जसले व्यापक संसारका मूल्य र सिद्धान्त वा विचारधाराको प्रभावलाई पाठका रूपमा सङ्केत गर्छ । दोस्रो प्रकार जुन प्रक्रियासंग सम्बन्धित छ, यसमा समाचारमा संलग्नहरूको समुदायको मान्यता वा ढाँचा र दैनिकी/कार्यतालिकालाई समेटेर अध्ययन गर्ने बताइएको छ । रोन् स्कोलन एन्ड सुजान वाड स्कोलनको *डिस्कर्स एन्ड इन्टरकल्चरल कम्युनिकेसन* शीर्षकको लेखमा सम्प्रति प्रयोगमा रहेको पदावली डिस्कर्स एनलाइसिस बहुअर्थी रहेको कुरा उल्लेख गरिएको छ । यसले एकातिर भाषाप्रयोगका विभिन्न परिप्रेक्ष्यबाट पाठको निकटभाषिक अध्ययनलाई जनाउने र अर्कोतिर पाठमा विभिन्न शैली वा ढाँचामा उपलब्ध समाजबाट प्राप्त विचार, धारणा र व्यवहारको आचरण वा स्वभावलाई उल्लेख गर्ने जनाइएको छ (पृ. ५३८) । पहिलो अर्थअन्तर्गत सङ्कथन विश्लेषण भाषिक विश्लेषण, फ्रेन्च संरचनावाद, हालिडेली कार्यपरक भाषाविज्ञान, भाषिक दर्शन, प्रकरणार्थ विज्ञान र विभिन्न विश्लेषणका रूपमा देखापर्ने र दोस्रो अभिप्रायअन्तर्गत यो आलोचनात्मक, सामाजिक-सांस्कृतिक, समाजशास्त्रीय वा ऐतिहासिक विश्लेषणका रूपमा देखापर्ने विचार प्रकट गरिएको छ । सुसन सी. हेरिडको *कम्प्युटर मेडिएटेड डिस्कर्स* शीर्षकको लेखमा सुसाङ्ख्य वा कम्प्युटरद्वारा व्यवहृत सङ्कथनलाई सञ्चारको प्रस्तुतिका रूपमा व्याख्या गरिएको छ जहाँ मानिसहरूले परस्परमा कम्प्युटर नेटवर्कद्वारा सन्देश प्रवाह गरी परस्परमा अन्तर्क्रिया गर्छन् भनिएको छ । यस क्रममा धेरैजसो कम्प्युटर व्यवहृत सञ्चार पाठमा आधारित रहने दृष्टिकोण प्रस्तुत गरिएको छ जसमा सन्देश टाइप गरिन्छ र कम्प्युटर स्क्रिनमा पाठका रूपमा पढिन्छ (पृ. ६१२) । यसका इमेल, समूह छलफल, च्याट आदि विभिन्न स्वरूप हुने दर्साइएको छ । यसको

भाषिक विशेषता सन्देश प्रणालीको प्रकार र प्रयोग तथा सामाजिक र सांस्कृतिक सन्दर्भको प्रयोगमा निर्भर रहने जनाइएको छ ।

ओस्टेन र मर्सियाद्वारा लिखित *डिस्कोर्स एनलाइसिस एन्ड ल्याङ्ग्विज टिचिङ* शीर्षकको लेखमा सङ्कथन विश्लेषणले भाषाशिक्षण र सिकाइमा निर्णय निर्माणका लागि उपयुक्त सन्दर्भको सृजना गरेर, वक्ता/श्रोता र लेखक/पाठकको विनिमयको व्याख्या गरेर र सिकारुलाई सिकाइ वातावरणको अवसर उपलब्ध गराएर मुख्य खाका उपलब्ध गराउने विचार प्रकट गरिएको छ । सङ्कथन विश्लेषण र प्रकरणार्थविज्ञान भाषाशिक्षण र सिकाइसँग सम्बन्धित रहेको दर्साउँदै पहिलोले सन्दर्भअन्तर्गत अभिप्रायसहितको अर्थ प्रेरित गर्ने र दोस्रोले भाषिक प्रक्रिया र सामाजिक अन्तर्क्रियाबाट उत्पन्न हुने अर्थको वर्णन गर्ने बताइएको छ (पृ. ७०७) । प्रस्तुत लेखमा भाषा सिकाइ र शिक्षणको वर्तमान दृष्टिकोणमा सङ्कथन वा पाठलाई विश्लेषणका आधारभूत एकाइ भएको उल्लेख गरिएको छ भने भाषाशिक्षणका सन्दर्भमा वर्णविन्यास, व्याकरण र शब्दभण्डारजस्ता क्षेत्रमा सङ्कथन विश्लेषणको महत्त्वपूर्ण प्रयोग रहेको कुरा व्यक्त गरिएको छ । उक्त लेखमा संसक्तिलाई पाठको एकता वा संयोजनमा भूमिका खेल्ने युक्तिका रूपमा चर्चा गरिएको छ । यसलाई व्याकरणिक र कोशीय युक्तिमा निर्भर रहने एकाइ भनिएको छ । पाठमा भाषिक दक्षताको अभाव भएमा पाठकले महत्त्वपूर्ण सिक्री छुटाउने र त्यसको परिणाम व्याख्या प्रक्रियामा कठिनाई पैदा हुने कुरा प्रस्तुत गरिएको छ (पृ. ७१८) । सङ्कथनको अर्को युक्ति संयुक्तिलाई भने सिङ्गो अनुभव, संस्कृति वा परम्परामा आधारित भई पाठलाई उपयुक्त तुल्याउने गुणका रूपमा व्याख्या गरिएको छ । यसलाई पाठको त्यस्तो विशेषताका रूपमा पनि हेर्न सकिने बताइएको छ जसले पाठमा प्रस्तुत भाव, धारणा र विषयद्वारा माध्यम र पद्धतिलाई मिलाउने कार्य गर्दछ (पूर्ववत्) । यस क्रममा संयुक्तिलाई लेखकीय योजना र लेख्य पाठको सङ्कथन संसारलाई प्रकरणार्थी विशेषता र विषयक्षेत्रसँग सम्बन्धित तुल्याउनका लागि पाठकले गर्ने उपयुक्त प्रतिक्रियाको परिणामका रूपमा व्याख्या गरिएको छ ।

जे. आर. मार्टिनको *कोहिजन एन्ड टेक्स्चर* शीर्षकको लेखमा संसक्तिलाई सङ्कथनमा सम्बन्ध निर्माणका लागि आवश्यक साधनहरूको समूहका रूपमा परिभाषित गरिएको छ । कोहिजन (संसक्ति) शब्द सामान्यतया हालिडे (सन् १९६४) र हसन (सन् १९६८) द्वारा गरिएको अनुसन्धान सिस्टेमिक फड्सनल लिङ्ग्विस्टोक्स र ग्लिसन (सन् १९६८) को हार्टफोर्ड बेस्ड स्ट्राटिफिकेसनल लिङ्ग्विस्टिक्ससँग सम्बन्धित रहेको सन्दर्भसहित हालिडे र हसन (सन् १९७६) ले यस सम्बन्धमा पहिले नै औपचारिक अध्ययन गरेका र पछि गुटविन्स्की (सन् १९७६) ले हालिडे र हसनमा आधारित भई कार्य गरेको दर्साइएको छ (पृ. ३५) । प्रस्तुत लेखमा हालिडे सन् १९७३ : १४१) ले संसक्तिलाई वाक्यभन्दा माथिको असंरचनात्मक सम्बन्धमा समावेश हुने युक्तिका रूपमा चर्चा गरेको प्रसङ्ग पेस गर्दै हालिडे र हसनद्वारा प्रस्तुत संसक्तिका पाँच प्रकार सन्दर्भ, लोप, प्रतिस्थापन, संयोजक र कोशीय संसक्तिको व्याख्या गरिएको छ । संकथनको अर्को युक्ति संयुक्तिको चर्चाका क्रममा बुनोटलाई संयुक्तिको एउटा पक्षका रूपमा चर्चा गरिएको छ जसबाट श्रोता वा पाठकका लागि पाठको पठन प्राकृतिक बन्न पुग्दछ भनिएको छ । डाएन ब्लेकमोरको *डिस्कोर्स एन्ड रिलिभेन्स थिएरी* शीर्षकको लेखमा सङ्कथनको स्वीकारणीयता संयुक्ति सम्बन्धमा आधारित हुने कुरा व्यक्त गरिएको छ । सङ्कथन संयुक्तिका प्रकारहरूको सङ्ख्यामा मतभेद रहेको दर्साउँदै म्यान एन्ड थम्सन (सन् १९८८) ले यसका १५ प्रकार प्रस्तुत गरेको जनाइएको छ जसलाई होभी एन्ड माइअर (सन् १९९४) ले प्रस्तुत गरेका ७० वटा प्रकारभन्दा निकै कम र सेन्डर र अन्य (सन् १९९३) ले प्रस्तुत गरेका चार आधारभूत प्रकारभन्दा बढी प्रकार मानिएको छ अपितु सम्बन्धलाई कसरी उपप्रकारमा प्रस्तुत गर्न सकिन्छ भन्ने बारेमा असहमति रहेको उल्लेख गरिएको छ (पृ. १०२) प्रस्तुत लेखमा सङ्कथनमा संयुक्ति सम्बन्धको पहिचान बोधका लागि आवश्यक रहेको चर्चासहित यसका क्रमिक (सेक्वेन्स), व्याख्यात्मक (एक्स्प्लानेसन), उदाहरणीकरण (इक्जाम्प्लिफिकेसन) र पुनरुक्ति (रिस्टेटमन्ट) प्रकारको सोदाहरण व्याख्या गरिएको छ ।

हिङ्केल (सन् २००१) द्वारा लिखित *म्याटर्स अफ कोहिजन इन एलटु अक्याडमिक टेक्स्ट्स* नामक अनुसन्धानात्मक लेखमा सङ्कथनको महत्त्वपूर्ण युक्ति संसक्ति र यसको शैक्षणिक प्रयोजनबारे

चर्चा गरिएको पाइन्छ । अङ्ग्रेजी मातृभाषी र विमातृभाषी विद्यार्थीहरूले प्रयोग गरेका संसक्ति युक्तिहरूको समानता-असमानताको अध्ययनबाट प्राप्त तथ्यमा आधारित भई प्रस्तुत लेख तयार पारिएको देखिन्छ । प्रस्तुत लेखमा हालिडे र हसनको 'कोहिजन इन इङ्गलिस' लाई पछ्याएर भाषिक पाठको अध्ययन गर्न विभिन्न प्रकारका संसक्ति युक्ति प्राप्त गर्न सकिने कुरा व्यक्त गरिएको छ । हालिडे र हसनले विभिन्न आर्थी र संयोजकीय युक्तिद्वारा पाठलाई एकीकृत तुल्याउने कोशीय युक्ति पत्ता लगाएको सन्दर्भ पेस गर्दै उनीहरूले संसक्तिले पाठ्य संयुक्ति निर्माणमा योगदान पुऱ्याउने बताएको जनाइएको छ । संसक्तिसम्बन्धी यस दृष्टिकोणलाई क्यारोल (सन् १९८२) द्वारा विरोध गरिएको र उनको पुस्तक 'कोहिजन इज नट कोहिरन्स' मा पाठगत गुण वा विशेषताका लागि संसक्ति आवश्यक नहुने कुरा प्रकट गरिएको उल्लेख गरिएको छ । त्यसैगरी हालिडे र हसनले भाषाशिक्षणका विषयमा ध्यान नदिएको कुरा व्यक्त गर्दै दोस्रो भाषाशिक्षण, लेखन र बोधमा विमातृभाषी वक्ताहरूलाई संसक्ति युक्तिले विचार प्रवाहको सङ्गठन निर्माणमा द्वितीयक भूमिका निर्वाह गर्ने कुरा बताएको दर्साइएको छ । त्यसैगरी म्याक्कार्थी (१९९१) ले दोस्रो भाषाको पठन र लेखन ढाँचामा संसक्ति र संसक्ति युक्तिबारे शिक्षण गर्नुपर्ने औल्याएको जनाइएको छ । उनले धेरै विमातृभाषी विद्यार्थीहरूलाई पाठमा संसक्ति र तार्किक युक्ति कसरी संरचित हुन्छन् भन्ने कुरा बुझ्न कठिनाइ हुन्छ भन्दै दोस्रो भाषाको ढाँचा वा संरचनामा कारण र परिणाम सम्बन्धलाई सङ्केत गर्ने कोशीय आशयलाई सम्बोधन गर्नुपर्ने आवश्यकता रहेको कुरा व्यक्त गरेको बताइएको छ । प्रस्तुत लेखमा अङ्ग्रेजी, जापानी, कोरियन, इन्डोनेसियन र अरबिक गरी कुल ८९७ विद्यार्थीहरूले लेखेका निबन्धमा प्रयुक्त संसक्ति र त्यसको आवृत्ति अध्ययनबाट अङ्ग्रेजी मातृभाषी विद्यार्थीका तुलनामा जापानी, कोरियन, इन्डोनेसियन र अरबी मातृभाषीहरूले बेवास्ता वा लापरवाहीका कारण वाक्यको सङ्क्रमण र दर्शकवाचक सर्वनामको प्रयोगमा उच्च आवृत्ति गरेको पाइएको निचोड प्रस्तुत गरिएको छ ।

थोराट (सन् २००२) द्वारा लिखित *अ डिस्कार्स एनलाइसिस अफ फाइभ इन्डियन नोभल्स* नामक ग्रन्थमा भारतीय पाँच चर्चित उपन्यास अनटचेबल, कन्थपुरा, ट्रेन टु पाकिस्तान, आजादी र

इन्साइड द हबेलीको सङ्कथन विश्लेषण गरिएको छ । कुनै पनि भाषिक व्यवहारमा सङ्कथनको ढाँचा मौखिक र लिखित गरी दुई किसिमको हुने कुरा उल्लेख गरिएको प्रस्तुत ग्रन्थमा यसअलावा साङ्केतिक उदाहरणका आधारमा व्याख्या गर्न सकिने अशाब्दिक सङ्कथनका बारेमा पनि सोच्न सकिने दृष्टिकोण प्रस्तुत गरिएको छ । आख्यानात्मक कार्यका सन्दर्भमा भाषिक सङ्कथनको चर्चा गर्दा निम्न तीन मुख्य प्रकार वा पक्षमा ध्यान दिनुपर्ने कुरा व्यक्त गरिएको छ :

- लेखक र पाठकका बीचको सङ्कथन
- एकअर्का पात्रका बीचको सङ्कथन
- पात्र र पाठकका बीचको सङ्कथन ।

प्रस्तुत ग्रन्थमा समग्र उपन्यासलाई पहिलो प्रकारको उदाहरणका रूपमा लिन सकिने बताउँदै यसलाई लेखकसम्बद्ध सङ्कथन (अथरिकल डिस्कोर्स) भन्न सकिने जनाइएको छ । उपन्यासलाई सुरुदेखि अन्त्यसम्म पढेका पाठकले पात्रहरूको चरित्र वा चित्रबारे बुझ्न र व्याख्या गर्न सक्ने अवस्थालाई दोस्रो प्रकारअन्तर्गत लिइने कुरा उल्लेख गर्दै यसअन्तर्गत पाठकले पात्रहरू परस्परमा कुराकानी गरेको भेटिने र यो दुई वा सोभन्दा बढी पात्रहरूका बीच सीमित हुन सक्ने विचार प्रकट गरिएको छ । साथै यसलाई पात्रसम्बद्ध सङ्कथन भनिने बताइएको छ । लेखकले पात्रको चरित्रका बारेमा पाठकसँग प्रत्यक्ष बोलेको अवस्था सङ्कथनको तेस्रो प्रकारअन्तर्गत पर्ने जनाउँदै यसलाई पाठकसम्बद्ध सङ्कथनका रूपमा व्याख्या गरिएको छ । यस किसिमको व्याख्याबाट आख्यानात्मक कृतिसँग सम्बन्धित समग्र पक्षलाई त्रिकोणात्मक दृष्टिले विवेचन गर्न सकिनेतर्फ सङ्केत गरिएको छ ।

उल्लिखित ग्रन्थमा सिपिलमेन (सन् १९८९ : १०४) ले सङ्कथनलाई आख्यानात्मक (न्यारेटिभ), प्रक्रियात्मक (प्रोसिड्युरल), उपदेशात्मक (होर्टेटोरी), व्याख्यात्मक (एक्सप्लानेटोरी), तार्किक (आर्गुमेन्टेटिभ) र कुराकानीगत (कन्भर्सेसनल) प्रकारमा वर्गीकरण गरेको कुरा उल्लेख गर्दै आख्यानात्मक सङ्कथन घटनाको कालक्रमिक विवरणको प्रस्तुतिमा आधारित हुन्छ, प्रक्रियात्मक

सङ्कथनमा आदेश वा निर्देशन समाविष्ट हुन्छ, उपदेशात्मक सङ्कथनको उद्देश्य व्यवहार वा आचरणलाई प्रभाव पार्नु हुन्छ, व्याख्यात्मक सङ्कथन निश्चित घटनाको अवस्थाबारे आवश्यक जानकारी उपलब्ध गराउने खालको हुन्छ, तार्किक सङ्कथनको उद्देश्य कुनै कुरा प्रमाणित गर्नु हुन्छ भने कुराकानीगत सङ्कथनको उद्देश्य दुई वा सोभन्दा बढी पात्रको भूमिकासँग सम्बन्धित हुन्छ भन्ने कुरा प्रकट गरिएको छ । यी विविध प्रकारका सङ्कथनमा उच्चारण/अभिव्यक्ति र वाक्य साभा हुने जनाउँदै यी निश्चित तर्क, क्रम र मनोवैज्ञानिक साङ्गोमा गाँसिएका हुने धारणा प्रस्तुत गरिएको छ (पृ. २) ।

उल्लिखित ग्रन्थमा उपन्यासमा उच्चारण/अभिव्यक्ति र वाक्य मात्र अन्तर्सम्बन्धित नभई अनुच्छेद, अध्याय वा परिच्छेद पनि सम्बन्धित हुने भएकाले यसलाई सुरु, मध्य र अन्त्यको पूर्ण प्रदर्शनका रूपमा व्याख्या गरिएको छ । सङ्कथनले उपन्यासलाई एकलो रूपमा नभई समग्र रूपमा जनाउने उल्लेख गर्दै यसले वाक्यको निरन्तर वा अविच्छिन्न संरचना वा सङ्गठनलाई पनि दर्साउने कुरा प्रकट गरिएको छ । वाक्यले अभिव्यक्तिका विभिन्न तहलाई बुझाउने कुरा प्रस्तुत गर्दै यस्तो मिलान/जोडाइ/बन्धन दुई प्रकारका युक्तिः संसक्ति र संयुक्तिबाट स्थापित हुन्छ भनिएको छ (पूर्ववत्) । सङ्कथनका यी दुई युक्तिमध्ये संसक्तिलाई वाक्यको समूह वा अभिव्यक्तिलाई परस्परमा जोड्ने वा बाँध्ने किला (पेज) का रूपमा विवेचन गर्दै यसको सम्बन्ध दृश्य व्याकरणिक सङ्केतसँग हुने कुरा उल्लेख गरिएको छ । साहित्यिक भाषामा प्रयुक्त हुने संसक्ति युक्तिका विभिन्न प्रकार हुन्छन् भन्दै घटनाहरूलाई क्रमिक तुल्याउने युक्तिका रूपमा कालिक संसक्ति, पद, पदावलीका अतिरिक्त अनुच्छेद, अध्याय एवम् सिङ्गो कथालाई पनि स्थानापन्न गर्न सक्ने युक्तिका रूपमा प्रतिस्थापन संसक्ति, एक वा एकाधिक शब्द वा पद नरहेको अवस्था जनाउने एकाइका रूपमा लोप संसक्तिको वर्णन गरिएको छ भने यीबाहेकका थपोटमूलक, जोडमूलक तथा निर्देशक वा सन्दर्भक युक्तिहरूले पनि सङ्कथनमा संसक्तिका रूपमा भूमिका निर्वाह गर्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ (पृ. ४, ५, ६, ७) ।

त्यसैगरी संयुक्तिका बारेमा चर्चा गर्दै यसले अभिव्यक्ति/बोली, अनुच्छेद र अध्यायका बीच आर्थी जोडकका रूपमा कार्य गर्ने विचार प्रस्तुत गरिएको छ । लिच र सर्ट (सन् १९८१ : २४३, २४४) लाई उद्धृत गर्दै सूचनाका एकाइहरू पूर्णतः परस्परका बाँधिएको हुनुपर्ने, वाक्यको जथाभावी समूहमा रहन नहुने धारणा प्रकट गरिएको छ । यसबाट पाठका सम्बन्धक तत्त्वहरू आपसमा अन्तर्सम्बन्धित भएर रहनुपर्दछ, प्रासङ्गिक वा सान्दर्भिक हुनुपर्दछ भन्ने बुझिन्छ । संसक्ति युक्तिलाई पानीमा तैरिरहने हिम ढिक्का (आइस वर्ग) जस्तै दृश्य अवयवका रूपमा र संयुक्ति युक्तिलाई त्यसका अदृश्य अवयवका रूपमा व्याख्या गरिएको उक्त ग्रन्थमा संयुक्तिको बाह्य स्वरूप वा सतहमा शाब्दिक विनियम विच्छेदित वा असम्बद्ध देखिने तर त्यसको अदृश्य विषय पत्ता लगाउने प्रयत्न गर्ने हो भने भाषिक विनियममा सुन्दर संयोजन देख्न वा भेट्याउन सकिने दृष्टिकोण प्रस्तुत गरिएको छ । एउटा असल श्रोता वा आदर्श पाठकले ताँती वा पङ्क्तिहरू (लाइन्स) का बीचमा र त्यसभन्दा परसमेत सुन्न र पढ्न सक्ने जनाउँदै शब्द उच्चारण वा अनुच्छेदमा अर्थको सर्वदा उपस्थिति नरहने र त्यो (अर्थ) मुद्रित पङ्क्तिहरूको बीचमा जहाँ पनि रहन सक्ने औल्याइएको छ । कतिपय अर्थ लिखित रचनाको श्वेत भागमा र कतिपय अर्थ मौखिक अभिव्यक्तिको चुपचाप/मौन/निशब्द क्षेत्र (साइलेन्स जोन) मा समेत रहेको हुने जनाइएको छ (पृ. ८) । यस किसिमको दृष्टिकोणलाई नियाल्दा संयुक्तिलाई कुनै पनि पाठ वा कथनमा अदृश्य रूपमा अन्तर्भूत आर्थी संयोजनका रूपमा व्याख्या गर्न सकिन्छ ।

प्रस्तुत पुस्तकमा संयुक्तिको थप चर्चा गर्दै संसक्तिविना पनि यसको (संयुक्तिको) उद्घाटन हुन सक्ने दृष्टान्त प्रस्तुत गरिएको छ । यस क्रममा उत्तरदाताको तार्किक प्रतिक्रियाबाट सङ्कथन वा अभिव्यक्तिको आशय बोध गर्न सकिने अवस्थामा संसक्तिविना पनि संयुक्ति कायम हुन सक्ने बताइएको छ । एलम (सन् १९८० : १८२-१८४) को *द सिमान्टिक्स अफ थिएटर एन्ड ड्रामा* नामक पुस्तकमा संयुक्तिका पाठ्य, साङ्केतिक, प्रासङ्गिक, तार्किक, आलङ्कारिक र शैलीशास्त्रीय तथा अर्थतात्त्विक प्रकार उल्लेख गरिएको कुरा दर्साउँदै आख्यानतात्मक कुराकानीको आर्थी, र प्रकरणार्थी संयुक्ति संरचनालाई पाठ्य संयुक्ति, उपन्यासमा घटनाको कालक्रम र वाक्क्रियालाई

मातहतको संरचनामा संयोजन गर्नुलाई प्रोएरिटिभ संयुक्ति, उपन्यासमा संवादले प्रसङ्ग र सहप्रसङ्गबाट संसारको उद्घाटन गर्नुलाई प्रासङ्गिक संयुक्ति र उपन्यासमा कसैले संसारलाई ठूलो, कसैले सूक्ष्म र कसैले स्थूल भनी आआफ्नो तर्क दिनुलाई तार्किक संयुक्तिका रूपमा चर्चा गरिएको कुरा प्रस्तुत गरिएको छ, भने यी चार प्रकारका संयुक्तिको बढोत्तरी/उत्तरोत्तर प्रभावलाई आलङ्कारिक र शैलीशास्त्रीय संयुक्तिका रूपमा वर्णन गरिएको जनाइएको छ (पृ. १०) ।

युल (सन् २००२) द्वारा लिखित *द स्टडी अफ ल्याङ्ग्विज* नामक पुस्तकमा सङ्कथननिबद्ध युक्तिहरूको चर्चा गरिएको छ । प्रस्तुत पुस्तकमा पाठलाई निश्चित संरचनायुक्त एकाइ जुन वाक्यात्मक संरचनाका लागि आवश्यक तत्त्वभन्दा नितान्त भिन्न तत्त्वमा आधारित हुन्छ, भनी परिभाषित गरिएको छ । यस क्रममा पाठका लागि आवश्यक तत्त्वका रूपमा संसक्तिको व्याख्या गरिएको छ । संसक्तिलाई पाठान्तर्गत विद्यमान हुने युक्ति भनिएको छ । पाठमा संसक्ति जोडकको विश्लेषणले लेखकले प्रस्तुत सङ्कथनमा के भन्न खोजेको छ, र राम्ररी लेखेको छ, वा छैन भन्ने कुराको निर्णय गर्न महत्त्वपूर्ण अन्तर्दृष्टि प्राप्त हुने कुरा उल्लेख गरिएको छ (पृ. १४०) । संसक्ति संरचनाको परम्परा एउटा भाषाबाट अर्को भाषामा भिन्न हुने हुँदा पाठको रूपान्तरणमा कठिनाइको सामना गर्नुपर्ने दर्साइएको छ । हामीले जे पढ्छौं त्यसको आशय हामीमा बनाउन वा निर्माण गर्न संसक्ति असमर्थ वा अपर्याप्त हुने धारणासमेत प्रस्तुत गरिएको छ । यस सिलसिलामा उच्च संसक्तियुक्त पाठ सृजना गर्न नितान्त सजिलो हुन्छ, जसमा वाक्यहरूका बीच प्रशस्त जोडकहरू हुन्छन् तर त्यसको व्याख्या गर्न अप्ठ्यारो हुन्छ, भनिएको छ । यसबाट पाठको व्याख्याका लागि संसक्तिका अलावा अन्य तत्त्वको पनि आवश्यकता पर्छ, भन्ने बुझिन्छ ।

प्रस्तुत पुस्तकमा संसक्तिसम्बद्ध सन्दर्भक र त्यसअन्तर्गतको प्ररूप पूर्वसन्दर्भक (एनाफोरा) को चर्चा गरिएको छ, जहाँ सन्दर्भकलाई वक्ता वा लेखकले श्रोता वा पाठकलाई केही चिज पत्ता लगाउन वा पहिचान गर्न समर्थ तुल्याउनका लागि भाषाको प्रयोग गर्ने कार्यका रूपमा परिभाषित गर्न सकिने उल्लेख गरिएको छ (पृ. १३०) । यस सन्दर्भमा भनिएको छ : हामीले

अनुमान गर्छौं कि मानिस वा वस्तुलाई जनाउनका लागि शब्दको प्रयोग गर्नु सामान्य कुरा हो तापनि शब्द स्वयम्ले कुनै चिजलाई सङ्केत गर्दैन मानिसले सङ्केछ गर्छ । हामीले प्रयोग गर्ने शब्द ती चीजसँग प्रत्यक्षतः सम्बन्धित हुन्छन् । हामीलाई कसैको नाम थाहा नहुन सक्छ तर यस कुराले व्यक्तिलाई जनाउने कुराबाट हामीलाई बञ्चित गराउँदैन । उदाहरणार्थः व्यक्तिलाई जनाउन उसको मोटरसाइल ब्रान्डको प्रयोग गर्न सकिन्छ जस्तै मिस्टर कावासकी । भाषाविज्ञान पढ्ने क्रममा कसैसँग म तपाईंको चम्स्कीलाई हेर्न सक्छु भनी सोधनी गर्न सकिन्छ । जसले पुस्तकलाई जनाउँछ (पृ. पूर्ववत्) । यी उदाहरणले मानिसलाई जनाउन वस्तुसँग सम्बन्धित तुल्याएर र वस्तुलाई जनाउन मानिससँग सम्बन्धित तुल्याएर नामको प्रयोग गर्न सकिने जनाउँछन् । यसबाट कुनै विषयवस्तु जनाउनका लागि प्रयोग गरिने अर्को कुनै शब्दलाई त्यसको सन्दर्भका रूपमा लिनुपर्ने बुझिन्छ । उल्लिखित पुस्तकमा पूर्वसन्दर्भक वा एनाफोरालाई पहिले प्रस्तुत विषय जनाउन पछि आउने सन्दर्भकका रूपमा व्याख्या गरिएको छ । पाठमा सन्दर्भलाई कायम राख्न वा निरन्तरता दिन प्रायः पूर्वसन्दर्भकको प्रयोग गरिने कुरा व्यक्त गरिएको छ । यस सन्दर्भमा वस्तु (रिफरेन्ट) र पूर्वसन्दर्भक (एनाफोरा) को सम्बन्ध सधैं प्रत्यक्ष नहुने जनाइएको छ । यसलाई स्पष्ट पार्न निम्नानुसारको उदाहरण प्रस्तुत गरिएको छ :

आइ वाज वेटिङ फर द बस, बट हि जस्ट ड्रोभ बाइ विद आउट स्टपिङ (म बस कुरिरहेको थिएँ तर ऊ नरोकिइकन भर्खर गयो) ।

यहाँ बसलाई जनाउन हि (ऊ) को प्रयोग गरिएको छ । सामान्यतया बसका लागि 'इट' (यो) प्रयोगको अपेक्षा गरिन्छ । यसमा अनुमान वा अङ्कल सम्मिलित रहेको छ । यदि कुनै व्यक्तिले गतिशील बसको चर्चा गरेको छ भने अनुमान गर्न सकिन्छ कि त्यहाँ चालक (ड्राइभर) छ र यो कल्पना गर्न सकिन्छ कि चालकका लागि 'हि' (ऊ) प्रयोग गरिन्छ/हुन्छ (पृ. १३१) । यस किसिमबाट पूर्वसन्दर्भक युक्तिको पहिचान गर्नुपर्ने दर्साइएको छ ।

प्रस्तुत पुस्तकमा सङ्कथनको अर्को महत्त्वपूर्ण युक्ति संयुक्तिका बारेमा भनिएको छ - “संयुक्ति वा यससम्बन्धी धारणा केही होइन, भाषामा जे विद्यमान रहन्छ तर केही हो जुन मानिसमा विद्यमान रहन्छ । यस परिभाषाका साथ संयुक्तिलाई मानिसमा आधारित हुने विषय जसले आफूले पढेको वा सुनेको कुराको आशय निर्माण गर्छन् साथै आफ्नो सांसारिक अनुभवसँगै व्याख्या गर्छन् भनिएको छ” (पृ. १४१) । मानिससँग संसारमा प्राप्त गरेको वा अनुभव गरेको कुराको आशय बोध गर्ने सामर्थ्य हुने कुरा प्रस्तुत गरिएको छ । यस क्रममा हामीले शब्द वा वाक्यद्वारा अव्यक्त अर्थपूर्ण संयोजनलाई सृजना गर्नुपर्ने कुरा दर्साइएको छ अर्थात् हामीले अर्थपूर्ण संयोजनको सृजना गर्नुपर्छ जुन शब्द र वाक्यद्वारा भएको हुँदैन भनिएको छ । यसलाई थप स्पष्ट पार्न विडोसन (सन् १९७८) द्वारा प्रस्तुत निम्नानुसारको उदाहरण प्रस्तुत गरिएको छ :

हर : द्याट इज द टेलिफोन

हिम : आइ एम इन द बाथ

हर : ओ. के. (पृ. १४२) ।

सङ्कथनको यस अंश/भागमा निश्चित रूपमा संसक्ति सिक्री छैन । यसमा मानिसहरूले अरूले भनेका कुराको अर्थ अन्य कुराको समावेशन वा संलग्नताका आधारमा ग्रहण गर्छन् । यस किसिमको व्याख्याबाट सङ्कथनमा व्यक्त विचार संसक्तिविना पनि बोधगम्य हुन सक्छ तर त्यसका लागि सन्दर्भ वा प्रसङ्ग अनुभव तथा पूर्वज्ञानको आवश्यकता पर्नेतर्फ सङ्केत गरिएको छ । सङ्कथन बोधका लागि आवश्यक पर्ने पृष्ठभूमिगत ज्ञान वा पूर्वज्ञानको चर्चाका क्रममा निम्नानुसारको उदाहरण प्रस्तुत गरिएको छ :

जोन वाज अन हिज वे टु स्कुल लास्ट फ्राइडे

हि वाज रियली वरिड एवाउट द म्याथ लेसन ।

यस उदाहरणमा धेरै पाठकले जोन विद्यालयमा पढ्ने केटा (स्कूल ब्वाय) हो भनेर बुझ्ने जनाउँदै सूचनाको यो अंश/कुरा प्रत्यक्षतः पाठमा भने नभनिएको कुरा उल्लेख गरिएको छ । अरू पाठकले जोन बसमा यात्रारत थियो वा हिडिरहेको थियो भन्ने अनुमान गर्ने बताउँदै यो सूचना हाम्रो परम्परागत/सामान्य ज्ञानबाट प्राप्त हुने जनाइएको छ । हाम्रो संस्कारमा 'गोइड टु स्कूल' (विद्यालय जाँदै छ) भन्नाले जोन इज स्विमिड अर अन अ बोट (जोन पौड्दै छ वा डुङ्गामा छ) भन्ने कुरा जनाउँदैन भनिएको छ (पृ. १४६) प्रस्तुत पुस्तकमा कुनै दुई पदावलीका बीचमा कारक सम्बन्ध रहन सक्ने दर्साउँदै त्यसका आधारमा हामीले सूचनाको अभिप्राय बोध गर्न सक्ने दर्साइएको छ । जस्तै: नो सुज नो सर्भिस । यसको आशय यो हो कि यदि तपाईंले जुत्ता लगाउनु हुन्न भने जागिर पाउनुहुन्न (पृ. १३९) ।

फेयरक्लफ (सन् २००३) द्वारा लिखित *एनलाइजिड डिस्कोर्स* नामक पुस्तकमा पाठ र सङ्कथन विश्लेषणका बारेमा चर्चा गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत पुस्तकमा सङ्कथन विश्लेषणका सन्दर्भमा विभिन्न धारणा रहेको कुरा उल्लेख गर्दै त्यस्ता विभिन्न धारणाहरूमध्येको एउटा मुख्य धारणा पाठको विस्तृत विश्लेषण भएको कुरा प्रस्तुत गरिएको छ । सामाजिक विज्ञानमा सङ्कथन विश्लेषण फुकोको कार्यबाट पूर्णतः प्रभावित रहेको दर्साउँदै पाठ विश्लेषणलाई सङ्कथन विश्लेषणको आवश्यकीय अंश मान्न सकिने पनि सङ्कथन विश्लेषण पाठको भाषावैज्ञानिक विश्लेषण मात्र नभएको विचार प्रकट गरिएको छ (पृ. २) । किनमेल सूची, समाचारपत्रका लेख, कुराकानी वा अन्तर्वार्ताका लिखित रूप, टेलिभिजनका कार्यक्रम र वेबपेज आदिलाई पाठका रूपमा निर्देश गर्दै भाषाप्रयोगको कुनै वास्तविक उदाहरणलाई पनि पाठका रूपमा अर्थाइएको छ । सङ्कथन (जसलाई व्यापक रूपमा सङ्कथन विश्लेषण भनिन्छ) लाई भाषासम्बन्धी दृष्टिकोणका रूपमा व्याख्या गर्दै यो सामाजिक जीवनको तत्त्व हो जुन अन्य तत्त्वहरूसँग अन्तर्सम्बन्धित हुन्छ भनिएको छ । पाठलाई सामाजिक परिघटनाको तत्त्वका रूपमा विवेचना गर्दै यसले हाम्रो ज्ञानमा परिवर्तन ल्याउन सक्छ अर्थात् यसबाट हामीले धेरै सिक्न सक्छौं, सिकेका हुन्छौं भन्ने दृष्टिकोण प्रस्तुत गरिएको छ । पाठलाई भनिएका कुराको लेखोटका रूपमा व्याख्या गर्दै

पाठले युद्धको सुरुवात गराउन, शैक्षिक परिवर्तनका लागि योगदान दिन, औद्योगिक सम्बन्धमा परिवर्तन ल्याउन, मानिसको विश्वास वा धारणामा फेरबदल ल्याउन, सामाजिक कार्य र सम्बन्धमा परिवर्तन ल्याउन तथा भौतिक संरचना र समाज बदल्न सक्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ । उल्लिखित पुस्तकमा सङ्कथनलाई अभ्यासको तत्त्व मान्दै सामाजिक अभ्यास वा परम्परामा सङ्कथनको ढाँचा वा आकृति निम्न तीन स्वरूपमा देखापर्ने बताइएको छ :

विधा (वेज अफ एक्टिड)

सङ्कथन (वेज अफ रिप्रिजेन्टिड्)

शैली (वेज अफ बिइड) ।

उल्लिखित ढाँचा वा स्वरूपमध्ये पहिलोले कार्यको अंशलाई, दोस्रोले भाषिक अर्थ र सामाजिक जीवनको तत्त्वलाई र तेस्रोले सामाजिक र व्यक्तिगत चिनारी वा पहिचानको व्यवहारलाई दर्साउने कुरा व्यक्त गरिएको छ । त्यसैगरी पाठ विश्लेषणसम्बन्धी धारणा प्रस्तुत गर्दै पाठ विश्लेषणमा निम्न तहहरू हुने कुरा उल्लेख गरिएको छ :

- सामाजिक संरचना
- सामाजिक अभ्यास
- सामाजिक घटना
 - कार्य र त्यसको सामाजिक सम्बन्ध
 - व्यक्तिको पहिचान वा चिनारी
 - संसारिक प्रस्तुति वा व्याख्या
- सङ्कथन
- अर्थ विज्ञान
- व्याकरण र शब्दावली
- वर्णविज्ञान र लिपिविज्ञान (पृ. ३५) ।

प्रस्तुत पुस्तकमा पाठको आन्तरिक र बाह्य सम्बन्धको भिन्नता दर्साउन सकिने कुराको प्रस्तुतिसहित आन्तरिक संरचनाको विश्लेषणअन्तर्गत निम्न कुराहरू पर्ने बताइएको छ :

- आर्थी सम्बन्धहरू : शब्द र लामा अभिव्यक्ति, उपवाक्य र वाक्य तथा पाठको लामो फैलाउ वा विस्तारका बीचको आर्थी सम्बन्ध
- व्याकरणिक सम्बन्ध : रूप र पद, पद र पदावली, विशेषण र नाम, पदावली र उपवाक्य, उपवाक्य र वाक्यका बीचको व्याकरणिक सम्बन्ध
- शब्दावलीगत (कोशीय) सम्बन्ध : शब्दहरूका बीचको सम्मिलनात्मक वा सान्निध्य सम्बन्ध
- ध्वनिवैज्ञानिक सम्बन्ध : मौखिक भाषासँगको सम्बन्ध, स्वर शैली वा छन्द ढाँचा, लिखित भाषामा लिपिवैज्ञानिक सम्बन्ध (पृ. ३६, ३७) ।

पाठसँग सम्बन्धित बाह्य सम्बन्धको बारेमा चर्चा गर्दै पाठको बाह्य सम्बन्धको विश्लेषणले सामाजिक घटना वा विषयका अन्य तत्त्वहरूसँग पाठको सम्बन्ध विश्लेषणलाई बुझाउने अर्थात् यसले सामाजिक व्यवहार वा संरचनासँग पाठको सम्बन्ध विश्लेषण गर्नुलाई दर्साउने जनाइएको छ ।

उल्लिखित पुस्तकमा पाठलाई सामाजिक विषयका रूपमा लिई यसको स्वरूप सामाजिक संरचनाको शक्ति र परम्परामा आधारित हुने कुरा उल्लेख गर्दै पाठबाट तीन मुख्य कुरा : (क) एक्सन (कार्य), (ख) सोसियल रिलेसन (सामाजिक सम्बन्ध) र (ग) रिप्रिजेन्टेसन (प्रस्तुति) अपेक्षित हुने धारणा प्रकट गरिएको छ । सङ्कथनका सम्बन्धमा फुकोलाई उद्घृत गर्दै सङ्कथनले कहिलेकाहीं सबै भनाइको सामान्य क्षेत्र, कहिलेकाहीं वाक्यहरूको खण्डीय समूह र कहिलेकाहीं भनाइहरूको निरन्तर अभ्यासलाई जनाउने र सङ्कथन विश्लेषणले भनाइका क्षेत्रको विश्लेषणलाई दर्साउने कुरा प्रस्तुत गरिएको छ । सङ्कथन विश्लेषणअन्तर्गत पाठ, अभिव्यक्ति वा बोली र तिनका अवयव तत्त्व पर्ने जनाउँदै व्यक्तिको सामाजिक, वैयक्तिक पहिचान, ओहदा र सामाजिक सम्बन्धअनुसार यसको स्वरूप भिन्न-भिन्न हुने दृष्टिकोण अघि सारिएको छ ।

ग्रेसर र अन्य (सन् २००४) द्वारा लिखित को मेट्रिक्स : एनलाइसिस अफ टेक्स्ट अन कोहिजन एन्ड ल्याङ्ग्विज शीर्षकको लेखमा संसक्ति र संयुक्तिबारे चर्चा गरिएको पाइन्छ । कम्प्युटरको एउटा महत्त्वपूर्ण साधन 'को मेट्रिक्स' को विकासकर्ताका रूपमा लेखकहरू स्वयम्लाई उल्लेख गरिएको प्रस्तुत लेखमा को मेट्रिक्सले संसक्ति, भाषा र पठनीयताका २०० वटा मापदण्ड वा एकाइमा पाठको विश्लेषण गर्न सक्ने कुरा व्यक्त गरिएको छ । संसक्ति सम्बन्ध, संसारिक ज्ञान र भाषा र सङ्कथनको विशेषतामा को मेट्रिक्स अत्यन्तै संवेदनशील रहेको जनाउँदै यसका माध्यमबाट संसक्ति र संयुक्तिलाई थप स्पष्ट पार्न सकिने जनाइएको छ । यस क्रममा संसक्तिलाई पाठको विशेषताका रूपमा र संयुक्तिलाई पाठ्यविषयको पाठकीय मानसिक विशेषताका रूपमा व्याख्या गरिएको छ । संसक्ति निश्चित भाषा र पाठको वस्तुगत गुण वा विशेषता हो भन्दै पाठमा अन्तर्निहित यस्तो विशेषताले पाठकलाई पाठमा निहित मुख्य विचारको व्याख्या गर्न, विचारलाई अन्य विचारसँग जोड्न र विचारलाई उच्च तहको एकाइ (शीर्षक र अक्षक) मा जोड्न दिशा निर्देश गर्ने बताइएको छ । संसक्ति युक्तिहरूले पाठकलाई सुसङ्गत वा संयुक्तियुक्त प्रस्तुतिको रचना कसरी गर्ने भन्ने बारेमा सङ्केत गर्ने समेत जनाइएको छ । संयुक्ति सम्बन्धलाई पाठकको मस्तिष्कमा निर्मित हुने युक्तिका रूपमा वर्णन गर्दै पाठकले परिवशेबाट प्राप्त गर्ने ज्ञान र सीपमा यो निर्भर रहने कुरा व्यक्त गरिएको छ । विषयवस्तुमा भाषिक र साङ्कथनिक सङ्केत यथोचित भएमा मात्र पाठकले पाठको सुसङ्गत मानसिक उपस्थिति तयार पार्ने औल्याउँदै पाठकले पाठलाई सुसङ्गत, अर्थपूर्ण र सङ्गठित स्वरूपमा विचारहरू प्रवाहित तथा परस्परमा संयोजित स्वरूपमा ग्रहण गर्ने जनाइएको छ । यसै आधारमा संयुक्तिलाई मनोवैज्ञानिक प्रस्तुति र प्रक्रियाको उत्पादनात्मक उपलब्धिका रूपमा व्याख्या गरिएको छ । यसअनुसार संसक्तिलाई पाठगत (पाठ्य) वस्तुका रूपमा र संयुक्तिलाई मनोवैज्ञानिक वस्तुका रूपमा उल्लेख गर्न सकिन्छ । प्रस्तुत लेखमा कतिपयले संयुक्तिलाई सङ्कथन बोधको संरचनावादी सिद्धान्तमा एक मात्र केन्द्रीय सैद्धान्तिक

वस्तुका रूपमा लिने गरेको, कतिपयले संसक्ति रिक्तताबाट पाठकले संसक्ति ज्ञानको प्रयोग गरेर वा पूर्ण पाठगत सूचनाको अनुप्रयोग गरेर तर्क वा अनुमानको निर्माण गर्ने अपेक्षा गरेको र कतिपयले वाक्य, पाठ र मौखिक सङ्कथनका घटकहरूलाई जोड्ने संयोजक, योजक, सङ्कथन चिन्हहरू र अन्य भाषिक तत्त्वका वर्गको प्रक्रियामा रुचि दिएको सन्दर्भ पेस गर्दै आफूहरूको रुचि संसक्ति र संयुक्तिको प्रयोगात्मक पक्षमा रहेको र सोहीअनुरूप 'को मेट्रिक्स' मा आधारित भई भाषिक पाठको विश्लेषण गरेको दर्साइएको छ। यस विधिद्वारा पाठमा अन्तर्भूत शब्दको जानकारी, शब्दको आवृत्ति, शब्दवर्ग, तार्किक कारण, संयोजकहरू, अनेकार्थक र समावेशी, पठनीयता, सहसन्दर्भक र कारण संसक्ति, अन्तर्निहित आर्थी विश्लेषण सूचना आदिको बारेमा जानकारी लिन र तिनको विश्लेषण गर्न सकिने कुरासमेत उल्लेख गरिएको छ।

मिल्स (सन् २००४) द्वारा लिखित *डिस्कोर्स* नामक ग्रन्थमा सङ्कथन र सङ्कथन विश्लेषणसम्बन्धी सैद्धान्तिक चर्चा गरिएको पाइन्छ। 'सङ्कथन' समालोचना सिद्धान्त, समाजशास्त्र, भाषाविज्ञान, दर्शनशास्त्र, समाजमनोविज्ञान जस्ता विभिन्न विधागत प्ररूपमा समान्य प्रचलन वा चलनचल्तीको विषय बनेको कुरा उल्लेख गरिएको प्रस्तुत ग्रन्थमा साहित्यिक र साहित्येतर पाठको विश्लेषणमा सङ्कथनको व्यापक प्रयोग गरिने कुरा उल्लेख गरिएको छ। (पृ. १)

सङ्कथनलाई पाठ, वाक्य र विचारधारालगायतका रूपमा प्रस्तुत गरिएको पाइने कुरा दर्साउँदै परम्परागत रूपमा यसलाई मौखिक अभिव्यक्तिको रूपमा मात्र लिइएको भए पनि अहिले लिखित अभिव्यक्तिका रूपमा पनि लिन थालिएको वास्तविकता औल्याइएको छ। यस क्रममा सङ्कथन मौखिक जस्तै लिखित पनि हुन्छ भन्ने धारणा प्रस्तुत गरिएको छ (पृ. ५)। समाजशास्त्री र आलोचनात्मक सङ्कथन विश्लेषकहरूले सङ्कथनलाई विभिन्न सन्दर्भमा प्रयोग गरेको कुरा जनाउँदै भनिएको छ - समाजशास्त्रीहरूले सङ्कथनलाई आधिकारिक अभिव्यक्ति र त्यसको शक्तिका रूपमा लिन्छन्। जस्तै : 'जातिवाद' वा लैङ्गिक भेदभाव, भने आलोचनात्मक सङ्कथन विश्लेषकहरू सङ्कथनका सम्बन्धमा अभिव्यक्तिको सामर्थ्य र त्यसको उत्पादित अभिव्यक्ति वा

पाठसँग सम्बन्धित धारणासँग निकटस्थ देखिएका छन् (पृ. ८) । प्रस्तुत ग्रन्थमा सङ्कथनको विस्तार र प्रसारमा सामाजिक सन्दर्भले निर्धारकको कार्य वा भूमिका निर्वाह गर्ने कुरासमेत उल्लेख गरिएको छ ।

उल्लिखित ग्रन्थमा वाक्यात्मक संरचनाभन्दा माथिका तत्त्वहरू समान किसिमको संरचनामा हुन्छन् भन्ने अर्थ मूलतः भाषावैज्ञानिकहरू र त्यसमा पनि विरमिङ्गम विश्वविद्यालयका अङ्ग्रेजी भाषाका अनुसन्धाता जस्तै मेल्कल्म कोथर्ड, जोन सिङ्क्लेयर, डेभिड ब्राजिल, माइकल होइलगायतले लगाई सङ्कथन विश्लेषणको निश्चित प्रकार विकास गरेको कुरा उल्लेख गरिएको छ । साथै यो वाक्यात्मक तहभन्दा माथिल्ला कथ्य अभिव्यक्ति र लेख्य पाठ विश्लेषणमा प्रयोग हुने कुरा दर्साइएको छ (पृ. ११६) । यस किसिमको विश्लेषण विषय, सन्दर्भ वा प्रसङ्गमा प्रयुक्त भाषाको विश्लेषणसँग सम्बन्धित देखिन्छ । मिल्सको उक्त ग्रन्थमा सङ्कथन र सङ्कथन विश्लेषणका चर्चाका क्रममा विभिन्न शब्दकोश, लेखक तथा भाषावैज्ञानिकहरूलाई उद्धृत गर्दै सङ्कथनसम्बन्धी धारणालाई थप स्पष्ट पार्ने प्रयत्न गरिएको छ । यस क्रममा कोलिन्स कन्सिस इङ्गलिस डिक्सनरी (सन् १९८८) मा सङ्कथनलाई निम्नानुसारले अर्थ्याइएको जनाइएको छ :

१. सामाजिक सञ्चार वा कुराकानी, २. बोलाइ वा लेखाइमा विषयको औपचारिक व्यवहार र ३. भाषिक घटकहरूको विश्लेषणका लागि प्रयोग गरिने पाठगत एकाइ, जुन एकाधिक वाक्यको हुन्छ (पृ.२) ।

त्यसैगरी लड्म्यान डिक्सनरी अफ द इङ्गलिस ल्याङ्ग्विज (सन् १९८४) ले सङ्कथनलाई निम्नानुसार परिभाषित गरेको दर्साइएको छ :

सङ्कथन : औपचारिक प्रकृतिको कुराकानी , बोलाइ र लेखाइमा औपचारिक रूपमा हुने विचारको प्रस्तुति, धार्मिक प्रवचन, कुनै विषयका बारेमा गरिएको व्याख्या वा टिप्पणी, बोलाइ वा लेखाइअन्तर्गतको एकाइ (पूर्ववत्) ।

हथोर्न (सन् १९९२) लाई उद्घृत गर्दै मिल्स ग्रन्थमा उल्लेख गरिएअनुसार माइकल स्टब्ज (सन् १९८२) ले सङ्कथन र पाठका केही पर्याय प्रस्तुत गरेका छन् । जस्तै : सङ्कथन मौखिक हुन्छ भने पाठ लिखित हुन्छ । सङ्कथन अन्तर्क्रियात्मक हुन्छ भने पाठ अन्तर्क्रियात्मक हुँदैन । सङ्कथन निश्चित लम्बाइको हुन्छ भने पाठ लामो वा छोटो हुन सक्छ । सङ्कथनमा संयुक्तिको गहिराइ रहेको हुन्छ भने पाठमा संयुक्तिको सतही उपस्थिति रहेको हुन्छ (पृ. ४) ।

प्रस्तुत ग्रन्थमा फुको (सन् १९७२ : ८०) ले सङ्कथनलाई सबै किसिमका अभिव्यक्तिको सामान्य कार्यका रूपमा औल्याउँदै यसका तीन अर्थ प्रस्तुत गरेको जनाइएको छ । फुकोद्वारा प्रस्तुत पहिलो अर्थमा सङ्कथनलाई सबै किसिमका बोली वा पाठका रूपमा उल्लेख गरिएको छ जसमा अर्थ र वास्तविक संसारमा पर्न सक्ने प्रभाव अन्तर्भूत हुन्छ । उनले प्रस्तुत गरेको दोस्रो अर्थमा सङ्कथनलाई पृथकीकरणयोग्य भनाइको समूहका रूपमा उल्लेख गरिएको छ । यसबाट सङ्कथन निश्चित संरचनात्मक अभिव्यक्तिको समूह हो भन्ने बुझिन्छ । उनले प्रस्तुत गरेको तेस्रो अर्थमा सङ्कथनलाई भनाइको व्यवस्थित विवरणका रूपमा निर्देश गरिएको छ । यस अर्थले नियम र संरचनानिष्ठ बोली वा पाठ नै सङ्कथन हो भन्ने दर्साउँदछ ।

उल्लिखित ग्रन्थमा फुको र अन्य समाजमनोवैज्ञानिकहरू जस्तै: जोनाथन पोटर, मगरिट वेदरल, सिलिआ किटजिन्जर र सुइ विल्किन्सनले सङ्कथन विश्लेषण र कुराकानी विश्लेषणका लागि आवश्यक विश्लेषणीय विधि वा ढाँचा तयार पारेको र त्यसबाट कुराकानी वा छलफलमा प्रयुक्त भाषिक संरचनाको विश्लेषण गर्न सकिने कुरा उल्लेख गरिएको छ । यस किसिमको अवधारणा वाक्यभन्दा माथिल्लो एकाइको संरचना विश्लेषणसँग सम्बन्धित रहेको जनाउँदै उत्तरसंरचनावादी सिद्धान्त भने शक्ति/सामर्थ्य सम्बन्ध र विचारको उत्पादनमा केन्द्रित रहेको बताइएको छ ।

स्टोक्स र अन्य (सन् २००४) द्वारा लिखित *सेलेक्ट : अ लेक्सिकल कोहिजन बेस्ट न्युज स्टोरी सेग्मेन्टेसन सिस्टम* शीर्षकको अनुसन्धानात्मक लेखमा कोशीय संसक्ति, कोशीय सिक्री र पाठ

परिच्छेदको बारेमा चर्चा गरिएको पाइन्छ । सि.एन.एन. न्युजमा प्रयुक्त कोशीय सिक्री पद्धतिको उपयोगिता पत्ता लगाउनु र समाचार कार्यक्रमबाट समाचार वर्णनलाई भिन्न तुल्याउनु उद्देश्य राखेर गरिएको अनुसन्धानका आधारमा तयार पारिएको भनिएको यस लेखमा पर्यायवाची शब्दको प्रयोगद्वारा गरिएको पुनरावृत्ति, सामान्यीकरण र विशिष्टीकरणबाट निर्मित शब्द सम्बन्ध, अंश-पूर्ण र पूर्ण-अंशबाट निर्मित शब्द सम्बन्ध, शब्दहरूका बीचको साङ्खिकीय सम्बन्ध-लगायतबारे व्याख्या गरिएको छ । प्रस्तुत लेखमा जब कुनै पाठ पढिन्छ त्यो असम्बन्धित वाक्यहरूबाट बनेको हुँदैन भन्ने थाहा हुन्छ तथापि ती वाक्यहरू संसक्ति र संयुक्तिका दुई दिशामा संयोजित हुन्छन् भन्ने विचार प्रकट गरिएको छ । कोशीय संसक्तिलाई पाठात्मक गुणका रूपमा चर्चा गर्दै पाठमा वाक्यहरूलाई परस्परमा जोड्न जिम्मेवार युक्तिका रूपमा वर्णन गरिएको छ । संयुक्तिले 'पाठमा अर्थ छ' भन्ने कुरालाई जनाउँछ भन्दै यसले स्पष्टतः आर्थी सम्बन्धलाई दर्साउने बताइएको छ । संसक्तिलाई सतही सम्बन्धका रूपमा व्याख्या गरिएको प्रस्तुत लेखमा यसलाई ज्यादै सजिलै बुझ्न सकिने वा सरल रूपमा उपलब्ध हुने युक्तिका रूपमा चिनाइएको छ । साथै यसका तीन मुख्य भेद (सन्दर्भक, संयोजक र कोशीय संसक्ति) हुने कुरा प्रस्तुत गरिएको छ । यस क्रममा संयोजकलाई दुई वाक्यका बीचको सम्बन्धलाई निश्चित रूपमा देखाउने वर्ग र सन्दर्भक र कोशीय संसक्तिलाई आर्थी रूपमा समान वा सम्बन्धित दुई शब्दको वाक्यात्मक सम्बन्ध जनाउने वर्ग भनी परिभाषित गरिएको छ । सन्दर्भकका सन्दर्भमा सर्वनामहरूले सन्दर्भपरक अर्थ प्रवाह गर्ने र कोशीय संसक्ति शब्दभण्डारगत एकाइको छनोट र तिनका बीचको आर्थी सम्बन्धबाट देखापर्ने बताइएको छ ।

मिश्र (सन् २००५) द्वारा लिखित *डिस्कर्स एनलाइसिस* शीर्षकको पुस्तकमा सङ्कथन र सङ्कथनसम्बद्ध बहुविध पक्षको चर्चा गरिएको छ । प्रस्तुत पुस्तकमा सङ्कथनलाई वाक्यात्मक सीमाभन्दा माथिल्लो तहको एकाइका रूपमा व्याख्या गरिएको छ । यसले कुनै साञ्चारिक घटना दर्साउने र यसको आकार छोटो वा लामो हुन सक्ने विचार प्रकट गरिएको छ । यसको कथ्य स्वरूपअन्तर्गत कुराकानी, प्रवचन वा भाषण, प्रार्थना, जोक वा परिहास, कक्षाकोठाको अन्तर्क्रिया आदि पर्ने जनाइएको छ भने लेख्य स्वरूपअन्तर्गत कविता, अनुच्छेद, विज्ञापन, किनमेल सूची,

कथा, उपन्यास आदिलाई दर्साइएको छ । सङ्कथनलाई हेर्ने दुई थरी दृष्टिकोण रहेको औल्याउँदै उत्पादनलाई एउटा दृष्टिकोण र प्रक्रियालाई अर्को दृष्टिकोणका रूपमा व्याख्या गरिएको छ । रिचार्ड्स र अन्य (सन् १९८५ : २२९) ले सञ्चारको पूर्ण कार्यलाई उत्पादन र यसको उत्पादनमा प्रयुक्त आधारभूत दक्षता र सीपलाई प्रक्रियाका रूपमा चर्चा गरेको जनाउँदै चिठी लेखन र निबन्धलाई लेखाइ उत्पादनका केही दृष्टान्त मानिने धारणा व्यक्त गरिएको छ । लामो निबन्ध लेखनमा सूचना सङ्कलन, लेखन, रूपरेखा निर्माण, खेसा लेखन र संशोधन वा परिष्कारलगायतका प्रक्रिया समाविष्ट हुने कुरा उल्लेख गरिएको छ (पृ ६) । यसअनुसार सङ्कथनको उत्पादनमा विभिन्न प्रक्रिया पार गर्नुपर्ने देखिन्छ । प्रस्तुत पुस्तकमा सङ्कथन विभिन्न प्रकारका हुने कुराको उल्लेखसहित यसका सामान्य प्रकारअन्तर्गत औपचारिक-अनौपचारिक मौखिक-लिखित, पारस्परिक-अपारस्परिक र कार्यव्यापारात्मक-अन्तर्सम्बन्धात्मक प्ररूपको वर्णन गरिएको छ भने विशिष्ट प्रकारअन्तर्गत साहित्य, कानून, धर्म, चिकित्सा, पत्रकारिता, व्यापार, यातायात, सञ्चार र सामाजिकीकरणसम्बद्ध सङ्कथनको वर्णन गरिएको छ ।

उल्लिखित पुस्तकमा सङ्कथनका महत्त्वपूर्ण युक्ति संसक्ति र संयुक्तिको चर्चा गरिएको पाइन्छ । यस क्रममा संसक्तिलाई संरचनात्मक जोडकका रूपमा व्याख्या गरिएको छ । संसक्तिले सङ्कथनका पाठअन्तर्गत विभिन्न प्रकारका उपवाक्य र वाक्यहरूको सम्बन्धलाई सङ्केत गर्ने जनाइएको छ । संसक्ति युक्तिका माध्यमबाट सङ्कथन सुसङ्गत र सार्थक हुने विचार प्रकट गरिएको छ । संसक्तिलाई संयुक्ति निर्माणका इट्टाको रूपमा वर्णन गर्दै यसले वाक्यको क्रमिक उत्पादन, पारस्परिक संयोजन, वास्तविक वस्तु र घटनाका बीचको सम्बन्ध स्थापनलगायतमा सघाउँछ भनिएको छ (पृ. ४१) । संसक्ति निश्चित भाषिक संरचनात्मक युक्तिमा निहित हुने कुरा व्यक्त गर्दै यसका सन्दर्भक (पुरुषवाचक, दर्शकवाचक, तुलनात्मक) प्रतिस्थापन र लोप, संयोजक (थपोटमूलक, विपरीतार्थी, कारण, कालिक) र कोशीय प्ररूप (पुनरावृत्ति, सान्निध्यता) को वर्णन गरिएको छ । संयुक्तिले विचार र तार्किक संयोजनीयतालाई जनाउने कुराको उल्लेखसहित यसले समग्र पाठलाई बोधगम्य तुल्याउने बताइएको छ । भाषाको सुसङ्गत अंशका लागि विचारको

व्यवस्थित क्रम वा सिलसिलाको आवश्यकता पर्ने दर्साउँदै संयुक्तिले सोही किसिमको कार्य सम्पादन गर्ने धारणा प्रस्तुत गरिएको छ ।

उक्त पुस्तकमा सङ्कथन विश्लेषणले सिद्धान्ततः साञ्चारिक घटनाको उद्देश्य र अर्थको अध्ययनलाई जनाउने कुरा उल्लेख गर्दै यसले सङ्कथनमा संसक्ति र संयुक्तिले कसरी अर्थको सृजना गर्छन् र सङ्कथनलाई कसरी एकीकृत तुल्याउँछन् सोको अन्वेषण गर्ने बताइएको छ (पृ. ३) । सङ्कथन विश्लेषणलाई भाषाको अविच्छिन्न वितानका रूपमा परिभाषित गर्दै यसले कुराकानी, भनाइ, कथा, परिहास, भाषण आदिको संरचनात्मक स्वरूपसमेत नियाल्ने कुरा व्यक्त गरिएको छ । यो भाषाप्रयोगको अध्ययनमा सामेल हुने जनाइएको छ । सारतः भाषिक ढाँचाको निरन्तरताबीचको सम्बन्ध देखाउनु र भाषिक प्रयोगको लक्ष्य र अर्थ व्याख्या गर्नु दुवैलाई सङ्कथन विश्लेषणको मूलभूत उद्देश्यका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । परम्परागत रूपमा हाम्रो भाषाशिक्षण विधि भाषाको आधार तहबाट प्रभावित हुँदै आएको र सङ्कथन विश्लेषणको व्यवहारमा पनि सोही अवस्था देखा परेको उल्लेख गर्दै कुक (सन् १९८९) ले कुनै पनि भाषाको मातृभाषी वक्ता कुनै पनि पाठमा आधार तह (बटम लेभल) बाट प्रवेश नगर्ने बताएको कुरा प्रकट गरिएको छ । सङ्कथन विश्लेषणसम्बन्धी दुई दृष्टिकोण खण्डीय (अंशकेन्द्री) र अखण्डीय (पूर्णकेन्द्री) को चर्चा गर्दै खण्डीय वा अंशकेन्द्री दृष्टिकोणलाई भाषाका पृथक्-पृथक् संरचनात्मक विशेषतामा ध्यान दिने दृष्टिकोणका रूपमा र अखण्डीय वा पूर्णकेन्द्री दृष्टिकोणलाई भाषाका सबै तहलाई समग्र रूपमा ध्यान दिने दृष्टिकोणका रूपमा व्याख्या गरिएको छ (पृ. ३०) । भाषा सिकाइ शिक्षणमा अंशकेन्द्री तरिका (अटोमिस्टिक वे) बाट सीप प्राप्त हुन सक्ने भए पनि सीपको प्रयोग र सफल सञ्चारका लागि पूर्णकेन्द्री धारणा (होलिस्टिक एप्रोच) को प्रयोग आवश्यक हुने बताइएको छ ।

प्रस्तुत पुस्तकमा सङ्कथन विश्लेषणका उर्ध्वगमन र अधोगमन पद्धतिको चर्चा गर्दै उर्ध्वगमन पद्धतिलाई भाषाको सबभन्दा सानो एकाइ (ध्वनि/अक्षर) बाट उच्च तह (पाठ/सङ्कथन) सम्म पुग्ने प्रक्रियाका रूपमा र अधोगमन पद्धतिलाई माथिल्लो तहको एकाइबाट तल्लो तहको एकाइमा

अभिमुख हुने प्रक्रियाका रूपमा व्याख्या गरिएको छ । उर्ध्वगमन पद्धतिमा सर्वप्रथम सानो एकाइको व्याख्या र पछि क्रमशः उच्च तहको एकाइको व्याख्या गरिने र अधोगमन पद्धतिमा पाठबाट पाठ संरचक अवयव हुँदै तल्लो एकाइसम्म पुगिने धारणा व्यक्त गरिएको छ (पृ. ६८, ६९) । उर्ध्वगमन पद्धतिमा सञ्चारलाई विभिन्न तहमा विभक्त गरिने भएकाले यसलाई खण्डीय वा अंशकेन्द्री दृष्टिकोणका रूपमा र अधोगमन पद्धतिमा समग्रतामा सञ्चारलाई हेरिने भएकाले यसलाई अखण्डीय वा पूर्णकेन्द्री दृष्टिकोणका रूपमा लिइने कुरा उल्लेख गरिएको छ । सङ्कथन विश्लेषणका उर्ध्वगमन र अधोगमनभन्दा भिन्न पद्धतिका रूपमा पारस्परिक पद्धतिको समेत चर्चा गरिएको प्रस्तुत पुस्तकमा यस पद्धतिलाई सङ्कथन बोधका लागि एकाधिक तहबाट एकैसाथ जानकारीको प्रयोग गरिने दृष्टिकोणयुक्त पद्धतिका रूपमा वर्णन गरिएको छ (पृ. ७२) । उर्ध्वगमन र अधोगमन पद्धतिमा रहेका कमी कमजोरीलाई दृष्टिगत गरी स्टानोभिक (सन् १९८०) ले त्यसको समाधानार्थ यससम्बन्धी धारणा अधि सारेको कुरा उल्लेख गरिएको छ । सङ्कथन बोधका क्रममा पाठकले एक तहमा रहेको अल्पता वा अपूर्णतालाई अर्को तहबाट पूरा गर्ने दृष्टिकोणयुक्त यो पद्धति विश्वव्यापी रूपमा समर्थित र स्वीकृत हुँदै आएको कुरा प्रस्तुत गरिएको छ । यस पद्धतिलाई नुनन (सन् १९९३) ले समेत अन्य पद्धतिका तुलनामा उत्कृष्ट ठानेको जनाइएको छ ।

भट्टराई (वि.सं. २०६२) द्वारा लिखित *सङ्कथन विश्लेषण: एक प्रारम्भिक परिचय* शीर्षकको लेखमा सङ्कथन र सङ्कथन विश्लेषणबारे चर्चा गरिएको छ । सङ्कथनलाई कुनै सन्दर्भमा व्यक्त साञ्चारिक घटनाका रूपमा र सङ्कथन विश्लेषणलाई त्यसको अध्ययनका रूपमा व्याख्या गरिएको प्रस्तुत लेखमा सङ्कथन विश्लेषणका सामग्री दुई वटा स्रोत (मौखिक र लिखित पाठ) बाट प्राप्त हुने कुरा उल्लेख गरिएको छ । मौखिक घटनालाई रेकर्ड गरेर, टिपेर, सुनेर वा निरीक्षण गरेर विश्लेषण गर्नुलाई कथ्य सङ्कथन विश्लेषण र कुनै कृतिबाट संवाद, वार्ता, मनोवाद, कुनै छोटो वा लामो अंश अनेकौं परिच्छेद वा सिङ्गो कृति लिएर सङ्कथन विश्लेषण गर्नुलाई पाठात्मक विश्लेषण भनिने जनाउँदै धेरै वाक्यहरूले बनेको भाषिक वितानका रूपमा सङ्कथनलाई परिभाषित गर्दा यी दुवैखाले सङ्कथनलाई बुझाउन (परिभाषामा समेट्न) सकिने बताइएको छ ।

यस क्रममा सङ्कथनलाई विचार, पेसा र कार्यका आधारमा जोडेर बुझ्न र अर्थ लगाउन सकिने धारणा प्रकट गरिएको छ । मौखिक पाठलाई केन्द्रविन्दु बनाई विश्लेषण गरिएको यस लेखमा सन्दर्भ, वार्तारम्भ गर्ने तरिका, पालो र अन्त्यलाई कथ्य सङ्कथन अध्ययनका आवश्यकीय तत्त्वका रूपमा वर्णन गरिएको छ । यी तत्त्वहरूका आधारमा सहभागीले सङ्कथनमा व्यक्त विषय बोध गर्ने कुरा व्यक्त गरिएको छ । कथ्य सङ्कथन विश्लेषणमा भाषिक-अभाषिक दुवै प्रकारका अभिव्यक्तिको अर्थलाई गाँसेर अध्ययन गर्नुपर्ने औल्याउँदै यसमा सामाजिक, मनोवैज्ञानिक र भाषिक सिद्धान्त जोडिएको हुने र ती संस्कृतिपिच्छे फरकफरक हुने जनाइएको छ । सम्प्रति एउटा नयाँखाले सङ्कथनका रूपमा कक्षाकोठामा सङ्कथन (क्लासरुम डिस्कोर्स: जसलाई सिङ्क्लेयर र लुइसले केही दसकअघि प्रस्ताव र प्रयोग गरी देखाएका हुन्) प्रचलनमा आएको दर्साउँदै शिक्षणीय सन्दर्भमा यो निकै उपयोगी रहेको विचार प्रस्तुत गरिएको छ । यसअन्तर्गत सङ्कथनको सबभन्दा सानो एकाइका रूपमा कार्य (याक्ट) पर्ने र त्यसपछि ठूला एकाइअन्तर्गत क्रमशः चेष्टा (मुभ), विनियम (एक्स्चेन्ज), सम्पादन (ट्रान्स्याक्सन) र पाठ (लेसन) पर्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ । नेपालको सन्दर्भमा सङ्कथन अध्ययनको यस क्षेत्रलाई पूर्ण रूपले बाँझो क्षेत्रका रूपमा चित्रण गर्दै यसलाई निकै कठिन क्षेत्रका रूपमा निर्देश गरिएको छ ।

विस्नेस्की (सन् २००६) द्वारा लिखित *डिस्कोर्स एनलाइसिस* शीर्षकको लेखमा सङ्कथन, सङ्कथन विश्लेषण र यससम्बद्ध विभिन्न पक्षका बारेमा चर्चा-परिचर्चा गरिएको छ । सङ्कथनलाई पहिलेदेखि नै आधुनिक विज्ञानमा विविध रूपमा र ज्यादै व्यापक अर्थमा परिभाषित गरिएको सन्दर्भ अघि सारिएको प्रस्तुत लेखमा उत्पत्तिका दृष्टिले 'डिस्कोर्स' शब्द ल्याटिन भाषाको 'डिस्कर्सस' शब्द (जसले कुराकानीलाई जनाउँथ्यो) बाट आएको कुरा उल्लेख गरिएको छ । सङ्कथनले मानवजीवनको व्यापक क्षेत्रलाई जनाउने बताउँदै यो भाषाविज्ञानबाट र खासगरी प्रायोगिक भाषाविज्ञानबाट विकसित भएको बताइएको छ । भाषावैज्ञानिकहरूका बीच यस शब्दको प्रयोगमा एकरूपता नरहेको दर्साउँदै कतिययले यसलाई पाठ (टेक्स्ट) का रूपमा र कतिपयले वाणी वा बोली (स्पिच) का रूपमा उल्लेख गरेको जनाइएको छ । यस क्रममा क्रिस्टल, (सन्

१९९२ : २५) ले वाक्यभन्दा ठूलो अविच्छिन्न भाषिक वितान र संयुक्तियुक्त एकाइहरू मिलेर बनेको एकाइलाई र कुक (सन् १९९० : ७) ले उपन्यास, छोटो कुराकानी वा पीडा, दुःख आदिमा निस्कने आवाज (आर्तनाद) लाई वास्तविक रूपमा सङ्कथनको नाम दिन सकिने कुरा व्यक्त गरेको बताइएको छ । व्युग्रान्डी (सन् १९८४) ले सङ्कथनका रूपमा कथ्य र लेख्य पाठको योग्यता पूरा गर्ने वा कथ्य र लेख्य पाठलाई योग्य तुल्याउने सात आधार: संसक्ति, संयुक्ति, आभिप्रायिकता, स्वीकारोक्ति, सूचनात्मकता, स्थितिपरकता र अन्तर्पाठात्मकता रहेको कुरा उल्लेख गरेको जनाइएको छ । प्रस्तुत लेखमा सङ्कथन सर्वदा केही व्यक्तिद्वारा उत्पादित हुने र त्यसको परिचय प्रस्तोताको परिचय वा चिनारीको ठीक बुझाइका लागि महत्त्वपूर्ण हुने कुरा प्रस्तुत गरिएको छ । यसअलावा सङ्कथन सधैं भौतिक वा भाषिक सन्दर्भमा र अर्थपूर्ण निश्चित समयअन्तर्गत घटित हुने कुरा प्रकट गरिएको छ । सङ्कथनका प्रकारलाई कथ्य र लेख्य पाठका रूपमा चित्रण गर्न सकिने बताउँदै स्टेजरले यसलाई छ प्रकार: प्रस्तुति, सन्देश, प्रतिवेदन, जनसंवाद, कुराकानी र अन्तर्वार्तामा वर्गीकरण गरेको जनाइएको छ । सङ्कथन विश्लेषणलाई मुख्यतया मातृभाषी वक्ताले गर्ने भाषाप्रयोगको परीक्षणका रूपमा व्याख्या गर्दै यसको मुख्य सम्बन्ध मौखिक वा लिखित रूपमा उत्पादित भाषिक रूपमा र त्यसको कार्य अनुसन्धानसँग रहेको विचार प्रस्तुत गरिएको छ । यसका अतिरिक्त विभिन्न किसिमका भाषिक विधा, भाषिक गुण, तिनको पहिचान र व्याख्या, सामाजिक-सांस्कृतिक पक्षहरू (जसले यसको बोधमा सहयोग गर्छन्) लाई सङ्कथन विश्लेषणका क्षेत्रका रूपमा चर्चा गरिएको छ । वाक्यहरूका बीचको सम्बन्धको अध्ययन गर्ने पहिलो भाषावैज्ञानिक जेलिड ह्यारिस (जसले 'डिस्कार्स एनलाइसिस' पदावली प्रयोगमा ल्याए) बाट सङ्कथन विश्लेषणसम्बन्धी अध्ययनको आरम्भ भएको कुरा प्रस्तुत गरिएको यस लेखमा बेलायती र अमेरिकी विद्वान्हरूबाट सङ्कथन विश्लेषणका विस्तारमा महत्त्वपूर्ण योगदान पुगेको बताइएको छ । सङ्कथन अध्ययनमा सिक्रीहरूलाई दुई समूह: संरचनात्मक र परिस्थितिजन्यमा वर्गीकृत गरिन्छ, भन्दै संरचनात्मक सिक्री विश्लेषित पाठमा उपस्थित हुने र परिस्थितिगत सिक्रीले बाह्य संसारलाई जनाउने कुरा दर्साइएको छ । कुनै खास मनोवैज्ञानिक अन्वेषणलाई नदर्साइकन

स्थितिपरक सिक्रीको प्रक्रिया व्याख्या गर्न कठिन हुने कुरा प्रकट गरिएको छ । यस क्रममा संसक्ति युक्तिलाई प्रतिस्थापन, लोप, सन्दर्भक, संयोजक र कोशीय संसक्ति गरी पाँच प्रकारमा वर्गीकरण गरिएको छ र तिनको सोदाहरण व्याख्या गरिएको छ । प्रस्तुत लेखमा सङ्कथन विश्लेषणको शैक्षणिक महत्त्व औल्याउँदै यसको मुख्य चासो सिकाइ प्रक्रियामा विद्यार्थीको सहभागिता, पालो ग्रहण, पृष्ठपोषण आदिमा हुने जनाइएको छ । व्याकरण, शब्दभण्डार तथा पाठ व्याख्यामा पनि यसको उपादेयता रहेको कुरा उल्लेख गरिएको छ । सङ्कथन विश्लेषण पद्धतिका दुई प्रकार उर्ध्वगमन र अधोगमन पद्धतिको वर्णन गरिएको छ । पाठमा ढाँचा/संरचनाले संयुक्तिका लागि सहयोग पुऱ्याउने दर्साउँदै लेख्य सङ्कथनमा प्रायः दावी-प्रतिदावी, समस्या-समाधान, प्रश्न-उत्तर, सामान्य-विशिष्ट र भनाइ-क्रम बारम्बार ढाँचा वा स्वरूपका रूपमा आउने बताइएको छ ।

शर्मा (वि. सं. २०६३) द्वारा लिखित *समकालीन समालोचना सिद्धान्त र प्रयोग* नामक ग्रन्थमा सङ्कथन र कथा विश्लेषण प्रारूपको सैद्धान्तिक-प्रायोगिक चर्चा गरिएको छ । प्रस्तुत ग्रन्थमा सङ्कथनलाई भाषाप्रयोगको उदाहरण र मौखिक वा लिखित उच्चारहरूको समुच्चयका रूपमा व्याख्या गरिएको छ । हरेक साहित्यिक कृतिहरू भाषाप्रयोगका उदाहरणका रूपमा प्रतिफलित हुने कुरा उल्लेख गर्दै सानो वा ठूलो प्रत्येक साहित्यिक कृति एउटा-एउटा सङ्कथन हुने विचार प्रकट गरिएको छ । भाषिक उच्चारले मौन (#) वा विराम (।, ?, !) का अधिपछि वा एउटा वाक्यको भनाइका अधिपछि थालिने भनाइ वा भाषिक अंशलाई जनाउने कुरा व्यक्त गर्दै उच्चारहरूको समुच्चयबाट सङ्कथनका रूपमा निर्मित प्रत्येक साहित्यिक कृति अर्थपूर्ण हुने दृष्टिकोण प्रस्तुत गरिएको छ (पृ. १८९-१९७) । अर्थका दृष्टिले हेर्दा सङ्कथनले विभिन्न स्थितिहरूलाई धानेको हुन्छ भन्दै कुनै उच्चार घटित हुने भाषेतर पर्यावरणलाई स्थितिका रूपमा परिभाषित गरिएको छ । भाषाका तीन तहः वस्तु, रूप र स्थितिमध्ये वस्तु र रूपलाई भाषान्तरिक तहका रूपमा र स्थितिलाई भाषेतर तहका रूपमा चर्चा गरिएको छ । भाषाका यी तीन तहलाई परस्परमा जोड्ने दुई अन्तर्तह (सन्दर्भ र स्वन/लेख प्रक्रिया) को उल्लेख गर्दै सन्दर्भले स्थिति र रूपलाई अनि स्वन

वा लेख प्रक्रियाले रूप र वस्तुलाई जोड्ने बताइएको छ । यसलाई स्पष्ट पार्न निम्नानुसारको तालिका प्रस्तुत गरिएको छ :

वस्तु	⇐ ⇒	रूप	⇐ ⇒	स्थिति
स्वनिक वस्तु	स्वन प्रक्रिया	व्याकरण	सन्दर्भ	अवधारणात्मक स्थिति
लेखिक वस्तु	लेख प्रक्रिया	कोशीय शब्द		तात्कालिक स्थिति
				व्यापक स्थिति

उल्लिखित तालिकाको व्याख्याका क्रममा स्वन/लेख प्रक्रियाले रूप एवम् वस्तुलाई र सन्दर्भले स्थिति एवम् रूपलाई जोड्ने जनाइएको छ । स्वन वा लेख प्रक्रियाले वस्तुको संयोजनबाट रूपको निर्माण गर्ने र सन्दर्भले रूपको संयोजनबाट स्थितिको निर्माण गर्ने कुरा दर्साइएको छ । भाषेतर स्थितिको अर्थ रूपका तहमा प्राप्त हुने कुरा व्यक्त गर्दै सारांशतः स्थितिलाई अर्थको परिवेश, सन्दर्भलाई अर्थ प्राप्तिको सेतु र रूपलाई अर्थको प्राप्तिका रूपमा उल्लेख गरिएको छ (पृ. १९८) । तथोक्त तीन प्रकारका स्थितिलाई क्षेत्रका आधारमा वर्गीकृत स्थितिका रूपमा व्याख्या गर्दै आकारका आधारमा लघु र बृहत् स्थितिको चर्चा गरिएको छ । यीमध्ये अवधारणात्मक स्थितिले जगत्मा प्राप्त वस्तु वा प्राणी गुण र कार्यव्यापारबारेको अवधारणालाई, तात्कालिक स्थितिले परिस्थितिहरू (औपचारिक-अनौपचारिक, परिचय-अपरिचय, समानता-असमानताको सम्बन्ध, कथनको विशेष वा सामान्य अवसर आदि) को समुच्चयलाई र व्यापक स्थितिले तात्कालिक स्थितिका सहभागीहरूको पृष्ठभूमि तयार पार्ने परिस्थितिहरू (सहभागीको क्षेत्रीय, सामाजिक, शैक्षिक आदि अवस्था) को समुच्चयलाई, लघु स्थितिले कोश व्याकरणका तहमा एउटा उपवाक्यबाट निर्मित एउटा वाक्य (सरल वाक्य) लाई, बृहत् स्थितिले एकभन्दा बढी उपवाक्यबाट निर्मित एउटा वाक्य (संयुक्त वा मिश्र वाक्य) लाई जनाउने कुरा प्रस्तुत गरिएको छ ।

उक्त कृतिमा सन्दर्भले दिने अर्थलाई हालिडेको ढाँचा (उद्भावनात्मक, तार्किक, अन्तर्वैयक्तिक र पाठात्मक अर्थ) मा प्रस्तुत गरिएको छ । सन्दर्भार्थलाई कुनै भाषिक एकाइले निश्चित सन्दर्भमा आएर बोक्ने अर्थका रूपमा वर्णन गर्दै शब्द, पदसमूह, वाक्य आदि भाषिक एकाइको अर्थ खुलाउन सन्दर्भ अत्यन्त सहायक हुने बताइएको छ । स्थितिहरूको समुच्चयबाट निर्मित सङ्कथनमा विभिन्न प्रकारका अर्थ पाइने कुरा जनाउँदै सबै प्रकारका सन्दर्भार्थलाई प्रतिफलनात्मक र पृष्ठभूमिगत अर्थमा वर्गीकरण गरिएको छ । यीमध्ये प्रतिफलनात्मक अर्थलाई आधारभूत र पाठात्मक अर्थमा, आधारभूत अर्थलाई उद्भावनात्मक र अन्तर्वैयक्तिक अर्थमा, उद्भावनात्मक अर्थलाई आनुमानिक र तार्किक अर्थमा विभक्त गरिएको छ । यस क्रममा पाठको अर्थ ग्रहण गर्न पाठात्मक अर्थ आवश्यक पर्ने कुरा उल्लेख गर्दै यसअन्तर्गत संसक्तता, अक्षकीकरण र सूचना संरचनाको सोदाहरण चर्चा गरिएको छ । सङ्कथनगत विभिन्न भाषिक एकाइहरूमा व्याकरणात्मक, आर्थी, सन्दर्भगत, तार्किक आदि दृढ सम्बन्धलाई संसक्तता (संयुक्ति) भनिएको छ । यसबाट सङ्कथन विश्लेषणका लागि हालिडेद्वारा प्रस्तुत गरिएको सन्दर्भ, अर्थ र संसक्तिसम्बन्धी दृष्टिकोण स्वीकार गरिएको स्पष्ट हुन्छ । प्रस्तुत कृतिमा कथा विश्लेषणको आख्यानशास्त्रीय प्रारूप प्रस्तुत गरिएको छ । जसअन्तर्गत कथ्यान्वयन र कथा संरचनाको चर्चा गरिएको छ । कथ्यान्वयनमा कथाका अनुच्छेदलाई विभिन्न भागमा, विभिन्न भागका मुख्य वाक्यलाई सरल वाक्यमा र सरल वाक्यका अनिवार्य भाषिक एकाइ [कर्ता (कर्म) -क्रिया] लाई कोष्ठकबाहिर र अन्य एकाइलाई कोष्ठकभित्र प्रस्तुत गर्ने प्रक्रिया अँगालिने कुरा व्यक्त गरिएको छ भने कथा संरचनामा लघु घटक र बृहत् घटकको चर्चा गरिएको छ । यीमध्ये लघु घटकअन्तर्गत केन्द्रीय घटक (प्रतिफलन र आरोप) र परिधीय घटक (वर्णनका प्रकार र केन्द्रविन्दु) र बृहत् घटकअन्तर्गत आरम्भन (परिचय, परिचय विस्तार, उत्प्रेरणा), मध्यन (आन्तरिक क्रिया, अन्तर्क्रिया) र समापन (चरम, फलप्राप्ति, कथान्त) को व्याख्या गरिएको छ । साथै यिनलाई कथा विश्लेषणका प्रारूप मानिएको छ । साथै यिनै प्रारूपका आधारमा ध्रुवचन्द्र गौतमको 'फूल' कथाको विश्लेषण गरिएको छ ।

प्रस्तुत कृतिमा ल्याबोभद्वारा प्रस्तावित र स्टुड्सद्वारा सरलीकृत रूपमा प्रस्तुत आख्यान विश्लेषणका प्रारूपलाई आधार बनाई नेपाली आख्यान विश्लेषणको सङ्कथनात्मक प्रारूपलाई निम्न रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ :

वस्तुसार	:	आख्यानका सारांशको प्रस्तुति
अभिमुखीकरण	:	आख्यानको समय, ठाउँ, व्यक्ति, क्रियाकलाप र स्थितिको पहिचान
मूल्याङ्कन	:	आख्यानको विन्दु वा रुचिको निर्देश
आख्यान उपवाक्य	:	आख्यानमा आख्यान उपवाक्यको खोजी
परिणाम	:	आख्यानमा अन्ततः के भयो भन्ने कथन
कथान्तक	:	आख्यान समाप्त भएको सङ्केत (पृ. ३०९) ।

उल्लिखित प्रारूप आख्यानका दुवै विधा (कथा र उपन्यास) को विश्लेषण गर्न सक्षम रहेको दर्साउँदै यसबाट आख्यानात्मक कविता (महाकाव्य, खण्डकाव्य गाथा आदि) र नाटकको पनि समुचित विश्लेषण गर्न सकिने दर्साइएको छ । प्रस्तुत अध्यायमा उल्लिखित प्रारूपका आधारमा गोविन्दबहादुर मल्लको 'कृष्ण र खुकुरी' कथाको विश्लेषण गरिएको छ भने अध्याय तेह्रमा मदनमणि दीक्षितको 'खोप' कथाको विश्लेषण गरिएको छ ।

अधिकारी (वि. सं. २०६५) द्वारा लिखित *सामाजिक र प्रायोगिक भाषाविज्ञान* नामक पुस्तकमा सङ्कथन र सङ्कथन विश्लेषणका बारेमा सैद्धान्तिक चर्चा गरिएको छ । प्रस्तुत पुस्तकमा सङ्कथनलाई वाक्यभन्दा माथिल्लो भाषिक एकाइका रूपमा चर्चा गर्दै खास कथनघटनासँग सम्बन्धित पूर्ण एवम् सिङ्गो अभिव्यक्तिका रूपमा वर्णन गरिएको छ । सङ्कथन अवधारणाको प्रारम्भमा कथ्य भाषाका कथनघटनासँग सम्बन्धित सिङ्गो अभिव्यक्तिलाई मात्र लिने गरिएको दर्साउँदै सम्प्रति यसअन्तर्गत लेख्य अभिव्यक्तिहरू पनि समेटिने विचार प्रकट गरिएको छ । यसमा वाक्यभन्दा माथिल्ला भाषिक एकाइ र नियम एवम् सीमाहरूको खोजी गरिने

बताइएको छ (पृ. २५०) । कथ्य सङ्कथनमा भाषिक पक्षका अलावा हाउभाउ, मुखमुद्रा आदि भाषिकेतर पक्षको बढी महत्त्व रहने कुरा व्यक्त गरिएको छ भने लेख्य सङ्कथन कथ्यका तुलनामा भाषिक सामग्रीमा बढी निर्भर रहने तथा भाषिक दृष्टिले भरिला, खँदिला, र सुगठित देखापर्ने जनाइएको छ । सङ्कथन विश्लेषणलाई भाषाको विस्तारित स्वरूपको अध्ययनका रूपमा व्याख्या गर्दै पहिले यो संवाद विश्लेषणका रूपमा चिनिएको भए पनि अहिले यसलाई पाठ र आख्यान विश्लेषणका रूपमा पनि लिन थालिएको उल्लेख गरिएको छ । संवाद विश्लेषणमा कथ्य भाषाका अभिव्यक्तिको विश्लेषण गर्ने सैद्धान्तिक अवधारणा अपनाइने, पाठ विश्लेषणमा लेख्य भाषाका विविध विधाको विश्लेषणमा जोड दिइने र आख्यान विश्लेषणमा आख्यानात्मक विधाका पाठहरूमा समय, घटना, चरित्र र परिवेशका बीचको आपसी सम्बन्ध र सङ्गठनका पक्षलाई केलाइने विचार प्रस्तुत गरिएको छ । पाठ विश्लेषणका क्रममा समाजभाषावैज्ञानिकहरूले भाषाप्रयोगको सामाजिक परिवेश, खास भाषिक भेदको उपयोग र सम्प्रेषण पक्षलाई महत्त्व दिने, मनोभाषावैज्ञानिकहरूले सङ्कथनको अभिव्यक्ति र बोध प्रक्रियामा वक्ता र बोद्धा/लेखक र पाठकको मनस्थितिको अध्ययन गर्ने र विशुद्ध भाषावैज्ञानिकहरूले पाठलाई लघुतम एकाइ वर्णदेखि सङ्कथनसम्मको साङ्गोपाङ्ग विश्लेषणमा ध्यान दिने कुरा व्यक्त गरिएको छ ।

प्रस्तुत पुस्तकमा सङ्कथन विश्लेषणको विकास सन् १९६० को दशकपछि भएको सन्दर्भ प्रस्तुत गर्दै यसको पृष्ठभूमिमा समाजशास्त्र, मनोविज्ञान, मानवशास्त्र र प्रतीकविज्ञानसम्बन्धी अध्ययनगत विकासको प्रशस्त भूमिका औल्याइएको छ । यस क्रममा सामाजिक तथा मनोभाषाविज्ञानसम्बन्धी अध्ययनले यसको सैद्धान्तिक आधार र अध्ययन पद्धतिको विकासमा प्रभाव पारेको दर्साइएको छ । सर्वप्रथम सन् १९५२ मा जेलिड ह्यारिसले एउटा लेखमार्फत सङ्कथन विश्लेषण पदावलीको प्रयोग गरेको उल्लेख गर्दै हेयर टनिकको विज्ञापनको भाषालाई उदाहरणका रूपमा विश्लेषण गरिएको उक्त लेखलाई सङ्कथन विश्लेषणको प्रारम्भ बिन्दु मानिने बताइएको छ । सङ्कथनमा अभिव्यक्त मानवीय अनुभवलाई भाषाको एकाइमा उन्न संसक्ति र संयुक्तिको विशेष महत्त्व रहने जनाउँदै संसक्तिलाई वाक्य वा वाक्यभन्दा माथिल्ला भाषिक एकाइका बीच

अन्तर्सम्बन्ध दर्साउन आउने वैचारिक सिलसिलाका रूपमा अर्थाइएको छ । प्रस्तुत पुस्तकमा संसक्ति चर्चाका क्रममा सार्वनामिक, स्थानिक, कालिक, संयोजन, पुनरावृत्ति, प्रतिस्थापन र कोशीय अर्थ सम्बन्ध प्ररूपको व्याख्या गरिएको छ भने संयुक्ति व्याख्याका क्रममा वक्ता वा लेखकले व्यक्त गरेको अभिव्यक्ति श्रोता वा पाठकले बोध गर्न भाषिक ज्ञान, परिवेश र अनुभव आदिको तालमेल आवश्यक हुने विचार प्रकट गरिएको छ । सङ्कथनलाई सर्वाङ्गपूर्ण बनाउन सङ्कथन सम्प्रेषण तत्त्वको विशिष्ट भूमिका रहने उल्लेख गर्दै यसअन्तर्गत प्रस्तोता, बोद्धा, मार्ग, सूचनाको स्वरूप, शीर्षक/विषय, कोड र परिवेशको व्याख्या गरिएको छ । भाषाशिक्षणका क्रममा सङ्कथनको बोध र अभिव्यक्ति पक्षमा जोड दिइने भन्दै यस सन्दर्भमा सङ्कथन विश्लेषणको शैक्षणिक महत्त्व दर्सिने धारणासमेत प्रस्तुत गरिएको छ ।

भट्टराई (वि.सं. २०६५) द्वारा लिखित *सङ्कथन विश्लेषणका प्रारम्भिक आधार* शीर्षकको लेखमा सङ्कथन विश्लेषण र यसका आधारहरूबारे चर्चा गरिएको पाइन्छ । सङ्कथन विश्लेषणलाई भाषाको प्रकार्यात्मक पक्षको अध्ययनका रूपमा व्याख्या गरिएको यस लेखमा भाषिक प्रकार्यअन्तर्गत व्यापारिक प्रकार्य (जसले भाषाको अन्तर्वस्तुलाई देखाउँछ), र अन्तर्क्रियात्मक प्रकार्य (जसले सामाजिक सम्बन्धलाई देखाउँछ) पर्ने कुरा व्यक्त गरिएको छ । पाठहरू मौखिक र लिखित स्वरूपका हुने बताउँदै सङ्कथनमा मौखिकलाई प्राथमिकता दिइने जनाइएको छ । मौखिक सङ्कथनमा पहिले रेकर्डिङ गरी त्यसको लिप्यान्तरण र व्याख्या गर्नुपर्ने औल्याउँदै हरेक सङ्केत, रिक्तता र अर्थहीन लाग्ने ध्वनिले पनि अर्थ संवहन गरेको हुने विचार प्रकट गरिएको छ । लेख्य सङ्कथनमा भाषा नमिलेको, अपुरो हुन सक्छ भन्दै व्याकरण हेर्नेले प्रत्येक वाक्यमा प्रवेश गरी त्यसको शुद्धता र नियमबद्धता हेर्ने तर सङ्कथन विश्लेषकले भाषिक प्रस्तुतिको प्रकार्य नियाल्ने बताइएको छ । वाक्य व्याकरणकारका लागि भाषाको उत्पादन र सङ्कथन विश्लेषकका लागि भाषाप्रयोगकर्ताको व्यवहार, त्यो क्षण, त्यो प्रकार्य बढी महत्त्वको हुने जनाइएको छ । सङ्कथन विश्लेषणमा अध्येताले पुस्तक वा कापीमा मात्र नहेरी प्रयोजनमा, प्रत्यक्ष क्षणमा, बोलीमा, त्यससँग जोडिएका व्यक्ति, स्थान, उद्देश्य, लक्ष्य आदि अनेक तत्त्वमा पनि ध्यान दिने कुरा प्रस्तुत

गदैं सङ्कथन विश्लेषणका निम्ति उत्पादक र प्रापकका बीच भाषा कसरी प्रशोधित हुन्छ भन्ने कुरा महत्त्वपूर्ण हुने बताइएको छ । सङ्कथन विश्लेषकका लागि सन्दर्भ ठूलो कुरा हो भन्दै सन्दर्भको विस्तृत अध्ययनार्थ प्रकरणार्थविज्ञानको अध्ययन आवश्यक हुने कुरा उल्लेख गरिएको छ । वक्ता र श्रोताले गरिरहेको कार्य बुझ्न विश्लेषकले सन्दर्भ, पूर्वानुमान, निहितार्थ र अनुमानको उपयोग गर्ने दर्साउँदै भाषाको प्रयोग हुँदा सम्बोधक, सम्बोधित, श्रोता, विषय, परिवेश, सूत्र, सङ्केत पद्धति, सन्देश, घटना र उद्देश्यका अतिरिक्त स्थान, समय, वक्ता, श्रोता अधिको वार्ताप्रसङ्ग, अबको कार्य आदि संलग्न हुने जनाइएको छ । पाठलाई साञ्चारिक क्रियाकलाको मौखिक अभिलेखनका रूपमा व्याख्या गर्दै यसमा सम्बद्धताको सिद्धान्त लागु हुने कुरा व्यक्त गरिएको छ । सम्बद्धताले पाठलाई परस्परमा बाँध्छ भन्दै सम्बद्धताबाट पाठमा बुनोटको सृजना हुने बताइएको छ । पाठमा संसक्ति युक्तिहरू देखिने (उपस्थित हुने) र नदेखिने (उपस्थित नहुने) गरी रहेका हुने जनाउँदै पाठ विश्लेषणमा हालिडे र हसनद्वारा प्रस्तुत संसक्ति सिद्धान्तको उपयोग गर्न सकिने कुरा प्रकट गरिएको छ ।

पौड्याल (वि. सं. २०६६) द्वारा लिखित *कथाको रूपविन्यास सिद्धान्त र विवेचना* शीर्षकको पुस्तकमा संसक्ति, संसक्तिका प्रकार र सम्बद्धताको चर्चा गरिएको छ । प्रस्तुत पुस्तकमा संयुक्तिलाई रूपविन्यासको कारकका रूपमा चर्चा गर्दै हालिडे र हसनद्वारा विकसित व्याकरणिक र कोशीय संसक्तिको व्याख्या गरिएको छ । हालिडे र हसनले संसक्तिपरक सम्बन्धको विषयमा विस्तृत विश्लेषण गर्दै सन्दर्भ, लोप, प्रतिरूप, संयोजक र शाब्दिक संसक्तिको उल्लेख गरेको प्रसङ्ग पेस गर्दै सम्प्रति सङ्कथन विश्लेषणमा संसक्तिका यी आधारहरू प्रयोगमा आउन थालेको दर्साइएको छ (पृ ७८) । सन्दर्भन वा प्रसङ्गनको अभावमा वक्ता वा लेखकले भन्न खोजेको विषयवस्तु स्पष्ट नहुन सक्ने विचार प्रकट गर्दै यसका अन्तः सन्दर्भक र बहिः सन्दर्भक प्ररूपको व्याख्या गरिएको छ । यस क्रममा अग्रसन्दर्भक, पश्चसन्दर्भक र यीअन्तर्गत पर्ने पुरुषवाचक, दर्शकवाचक र तुलनात्मक सन्दर्भको वर्णन गरिएको छ । प्रतिरूपात्मक र लोप संसक्तिको चर्चा गर्दै प्रतिरूपात्मक संसक्तिलाई कुनै एक भाषिक अवयवका ठाउँमा अर्को अवयवको स्थापनाका

रूपमा र लोपलाई भाषिक अवयवको विलयका रूपमा चिनाइएको छ । यस सिलसिलामा प्रतिस्थापन र लोपका नामिक, क्रियात्मक र वाक्यात्मक प्रकारको सोदाहरण चर्चा गरिएको छ । त्यस्तै संयोजक संसक्तिलाई शब्द, वाक्यांश र वाक्यहरूलाई आपसमा जोडेर अर्थ प्रदान गर्ने प्रक्रियाभित्र रहने संयोजकको भूमिकाका रूपमा परिभाषित गरिएको छ भने कोशीय वा शाब्दिक संसक्तिलाई पाठात्मक अन्वितिका लागि महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्ने विविध शब्दबाट सृजित जटिल संसक्तिका रूपमा व्याख्या गरिएको छ, र यसका पुनरुक्ति र विन्यास प्ररूपको विवेचना गरिएको छ (पृ. ८९-९२) । पाठको रूपविन्यासपरक अध्ययनमा हालिडे र हसनद्वारा प्रस्तुत संसक्ति युक्तिका यी प्रकारको अध्ययन अनिवार्य हुने दर्साउँदै हसनद्वारा प्रस्तुत संरचनात्मक संसक्तिका तीन आधार: समानान्तरता, अक्षक र वर्तक, पूर्व सूचना र नव सूचनाको समेत व्याख्या गरिएको छ । प्रस्तुत पुस्तकमा संसक्ति र सम्बद्धता (संयुक्ति) को भिन्नता देखाउँदै संसक्तिलाई वस्तुपरक, पाठात्मक सतही अवयव, व्याकरणिक र शाब्दिक अवयव, सूक्ष्म पाठात्मक अन्वितिको आधार र व्याकरणिक शाब्दिक युक्तिका रूपमा र सम्बद्धतालाई विषयपरक, पाठकीय मूल्याङ्कनको अवयव, धारणात्मक व्यवस्थापन सम्बन्धको अवयव, बृहत् पाठात्मक अन्वितिको आधार र अव्याकरणिक युक्तिका रूपमा उल्लेख गरिएको छ । संसक्तिलाई थप स्पष्ट पार्ने क्रममा गुरुप्रसाद मैनालीको परालको आगो, विश्वेश्वरप्रसाद कोइरालाको मधेशतिर, रूपनारायण सिंहको बितेका कुरा, पोषण पाण्डेको भिनाजुको स्वीटर, रमेश विकलको लाहुरी भैसी र पुष्कर समसेरको परिबन्द कथाका अंशहरूलाई उदाहरणार्थ प्रस्तुत गरिएको छ । त्यसैगरी संयुक्तिलाई स्पष्ट पार्न संयुक्तिविहीन अंशका रूपमा भवानी भिक्षुको हारजित कथाको अंश प्रस्तुत गरिएको छ ।

रेड्केमा (सन् २००९) द्वारा सम्पादित *डिस्कर्स अफ कोर्स* नामक ग्रन्थमा सङ्कथन र सङ्कथन विश्लेषणसम्बद्ध विभिन्न लेखहरू समावेश गरिएका छन् । उल्लिखित ग्रन्थमा समाविष्ट सिन्जट्याङ्ग याङ्गको *डिभाइसेस अफ प्रोवाब्लिटी एन्ड अब्लिगेसन इन टेक्स्ट टाइप* शीर्षकको लेखमा सङ्कथनलाई प्रयोगमा रहेको वास्तविक भाषाका रूपमा चर्चा गरिएको छ । सङ्कथन विश्लेषणले उच्चारण संरचना, शब्दछनोट, वाक्य संरचना र आर्थी प्रस्तुतिको अध्ययनबाट

सङ्कथनको व्यापक दायरालाई दर्साउने कुरा प्रस्तुत गरिएको यस लेखमा पाठलाई सामाजिक वातावरण र भाषाको कार्यात्मक सङ्गठनसँग निकट ठानिएको छ । सङ्कथन विश्लेषणले मौखिक, लिखित र साङ्केतिक भाषाको परीक्षण गर्ने र कुनै पनि प्रकारका भाषिक व्यवहारमा जोड दिने जनाउँदै यसलाई उपवाक्यभन्दा माथिल्लो तहको भाषिक वितानको अध्ययनमा केन्द्रित विषयका रूपमा व्याख्या गरिएको छ (पृ. १५९, १६१) । भाषाको प्रयोग वक्ताले प्राप्त गरेको वास्तविक संसारको अनुभव प्रस्तुतिका लागि गरिने कुरा उल्लेख गर्दै हालिडेले भाषामा तीन वटा कार्य (विचारात्मक कार्य, विनिमयात्मक कार्य र पाठ्य/पाठगत कार्य) हुने कुरा बताएको जनाइएको छ ।

ग्रन्थमा रहेको म्याक्स एम. लावर्स र प्याट्रिक जुनिअक्सको *अ कम्प्युटेसनल साइकोलिङ्ग्विस्टिक्स एल्गोरिदम टु मेजर कोहिजन इन डिस्कोर्स* शीर्षकको लेखमा सङ्कथनको महत्त्वपूर्ण युक्ति संसक्ति र संयुक्तिका सम्बन्धमा चर्चा गरिएको पाइन्छ । यस लेखमा संयुक्तिको प्रयोग युक्तिसङ्गत प्रस्तुति निर्माण गर्ने सङ्केतका रूपमा गरिने उल्लेख गरिएको छ । संसक्तिले सङ्कथनलाई उत्पादनका रूपमा (एज अ प्रोडक्ट) जोड दिने कुरा व्यक्त गर्दै पाठकको संयुक्तियुक्त बोधका लागि पाठ संसक्तियुक्त हुनुपर्ने बताइएको छ । यस क्रममा उपवाक्यलाई परस्परमा जोड्ने जोडक वा सिक्रीका रूपमा संसक्तिको व्याख्या गरिएको छ (पृ. २१३) । कुनै तीन वाक्यलाई जथाभावी क्रममा प्रस्तुत गर्दा संसक्ति र संयुक्तिमा हास आएको ठानिने भन्दै गणितीय भाषिक पद्धतिले आर्थी सूचनाको प्रयोग गरेर पाठमा प्रयुक्त संसक्तिको निर्धारणमा सहयोग पुऱ्याउने धारणा प्रकट गरिएको छ । संयुक्तिले सङ्कथनलाई प्रक्रियाका रूपमा (एज अ प्रोसेस) जोड दिने जनाउँदै यसको प्रयोग श्रोता वा पाठकको मस्तिष्कमा सम्बन्धको प्रस्तुतिका लागि गरिने बताइएको छ । संसक्ति संयुक्तिका लागि न त पर्याप्त हुन्छ न त आवश्यक नै भन्दै संसक्ति सङ्केतको उपस्थितिले संयुक्तिको सृजना गर्छ भनेर ठोकुवा गर्न वा जिम्मा लिन नसकिने विचार प्रकट गरिएको छ (पृ. २१३) । यस दृष्टिकोणअनुसार सङ्कथनमा संयुक्तिको सृजना संसक्तिबाट मात्र हुँदैन भन्ने बुझिन्छ । साथै संसक्तिको अनुपस्थितिमा पनि संयुक्ति रहन सक्छ भन्ने बुझिन्छ ।

ग्रन्थमा समाविष्ट एलिजावेथ लिको *ह्वाइ इन्भेस्टिगेट टेक्सचुअल इन्फरमेसन हाइरार्की* शीर्षकको लेखमा संयुक्तियुक्त पाठ सांसारिक अर्थबाट स्वीकृत हुने र त्यसलाई पाठकले निर्माण गर्ने धारणा प्रस्तुत गरिएको छ । यस्तो पाठमा पाठकलाई पाठको आशय बुझ्न सहयोग पुऱ्याउने हेतुले लेखकले वाक्य र अनुच्छेदमा पुरानो र नयाँ जानकारीलाई जोड्ने कार्य गर्दछन् भनिएको छ । साथै लेखकहरूले पाठगत संयुक्तिलाई लेखाइको प्रक्रियामा सूक्ष्म र स्थूल तहमा निर्माण गर्ने जनाइएको छ । सङ्कथन विश्लेषणलाई मौखिक सञ्चारमा संरचना र कार्यको सम्बन्ध पहिचानमा आधारित विधाका रूपमा चर्चा गर्दै संरचना र कार्यको सम्बन्ध पहिचानका विभिन्न विधा (भाषाविज्ञान, साहित्य, अलङ्कारशास्त्र, शैलीविज्ञान, प्रकरणार्थविज्ञान, सञ्चारविज्ञान, मनोविज्ञान, समाजशास्त्र, दर्शनशास्त्र) को मद्दत आवश्यक पर्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ (पृ. ११४) । वाक्यात्मक संरचनाका बीचको सम्बन्ध स्थापित/अध्ययन गर्न तीन किसिमका ज्ञान भाषिक ज्ञान (वाक्यविज्ञान, अर्थविज्ञान र रूपविज्ञान), शाब्दिक/अभिव्यक्ति सन्दर्भको ज्ञान र विश्वज्ञान आवश्यक पर्ने कुरा दर्साउँदै यिनको प्रयोगबाट वाक्यका बीचको सम्बन्ध निर्धारण गर्न सकिने विचारसमेत प्रस्तुत गरिएको छ ।

ग्रन्थमा समाहित मैट ट्याबोडाको *इम्प्लिसिट एन्ड एक्सप्लिसिट कोहिरन्स रिलेसन* शीर्षकको लेखमा संयुक्तिसम्बन्धी चर्चा गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत लेखमा संयुक्तिलाई सङ्कथन अध्ययनको आधारभूत विषयका रूपमा व्याख्या गर्दै मानिसहरूले यसकै माध्यमबाट सङ्कथनको ग्रहण गर्ने कुरा व्यक्त गरिएको छ । साथै सङ्कथनमा संयुक्तिलाई एउटा खण्डलाई अर्को खण्डसँग सम्बन्धित तुल्याएर जोड्ने प्रक्रियाका रूपमा व्याख्या गर्न सकिने बताइएको छ । रेड्केमा (सन् २००४ : १०३) ले संयुक्तिलाई श्रोता वा पाठकले सङ्कथनबाहिरको ज्ञानमा आधारित भई तयार गर्ने संयोजन वा सिलसिलाका रूपमा व्याख्या गरेको जनाउँदै रेड्केमाद्वारा प्रस्तुत संयुक्ति सम्बन्धका योगात्मक र कारण सम्बन्धको वर्णन गरिएको छ (पृ. १२८) । योगात्मक सम्बन्धले पाठका दुई भागलाई सम्बन्धित तुल्याउने र कारण सम्बन्धले मुख्य र अधिनस्थ भागलाई सम्बन्धित तुल्याउने कुरा व्यक्त गरिएको छ । त्यसैगरी ग्रन्थको छैटौँ भागमा समाविष्ट ट्रेड सेन्डर्स एन्ड विल्बर्ट

स्पोरेनको *द कगिनसन अफ डिस्कॉर्स कोहिरन्स* नामक लेखमा संयुक्ति सम्बन्धको बारेमा चर्चा गरिएको छ । यस क्रममा संयुक्तिका कारण र परिणाम, विपरीतार्थी, प्रमाण, तर्क वा दाबी तथा व्याख्यात्मक सम्बन्ध उल्लेख गरिएको छ (पृ. १९८-२०१) । सङ्कथनमा विभिन्न भाग वा अंशका बीचको संयुक्ति सम्बन्ध निक्यौल गर्नु पूर्वअपेक्षित हुने कुरा प्रकट गर्दै यदि पाठकले संयुक्ति सम्बन्ध निक्यौल गरेको छैन भने उसले पूर्ण रूपमा पाठ बुझेको हुँदैन भन्ने धारणा प्रस्तुत गरिएको छ ।

सङ्कथनको एकअर्को प्रकार आलोचनात्मक सङ्कथन विश्लेषणका बारेमा चर्चा गरिएको जिनजुन वाडको *चाइनिज क्वैसन एन्ड पावर रिलेसन इन इन्स्टिच्युसनल डाइलग* शीर्षकको लेख प्रस्तुत ग्रन्थको सातौँ भागमा समावेश गरिएको छ । यस लेखमा वाडद्वारा आलोचनात्मक सङ्कथन विश्लेषणका बारेमा चर्चा गर्दै यसमा 'शक्ति' केन्द्रीय सरोकार वा महत्त्वको विषय बन्ने धारणा व्यक्त गरिएको छ । सङ्कथनमा शक्तिशाली सहभागीले शक्तिहीन सहभागीको भूमिकालाई नियन्त्रण र दमन गर्छ भन्ने फेयरक्लफको दृष्टिकोणलाई उल्लेख गर्दै शक्ति मौखिक अन्तर्क्रियाबाट प्राप्त हुने र त्यो वक्ताको सामाजिक, आर्थिक स्थिति, लिङ्ग वा जातीय पहिचानबाट निर्धारित हुने विचार प्रस्तुत गरिएको छ (पृ. २३२) । परम्परागत कुराकानीमा रहेको शक्तिको विश्लेषण व्यवस्थित कार्यपरक भाषाविज्ञानले पत्ता लगाएअनुसार कोशीय व्याकरणिक, कुराकानी संरचना र ढाँचा/शैलीगत गरी तीन तहमा गर्न सकिने कुरा उल्लेख गरिएको छ । प्रस्तुत लेखमा हालिडेली परम्परालाई अनुसरण गर्दा भाषिक तह वा श्रेणीलाई विधा (जान्), भेद (रजिस्टर) र भाषा (ल्याङ्ग्विज) मा वर्गीकरण गर्न सकिने औल्याउँदै भाषा थप तीन वटा तह वर्णविज्ञान, कोशीय व्याकरण र सङ्कथनमा सङ्गठित हुने कुरा जनाइएको छ ।

ग्रन्थमा रहेको केनिथ सी.सी. कोडको *मेडिया डिस्कॉर्स* शीर्षकको लेखमा साञ्चारिक सङ्कथनबारे व्याख्या गरिएको छ । सञ्चार क्षेत्रको सङ्कथनमा भाषावैज्ञानिकहरूका अतिरिक्त सञ्चारकर्मीहरूबाट समेत निकै ध्यान दिइएको कुरा उल्लेख गरिएको यस लेखमा सञ्चार जगत्को

सङ्कथन सजिलै बुझिने खालको भएकाले, भाषिक समुदायका मानिसहरूको भाषाप्रयोगबाट प्रभावित रहेकाले र भाषाद्वारा विभिन्न सामाजिक, सांस्कृतिक धारणा निर्माण हुने भएकाले यस क्षेत्रमा चासो बढ्दै गएको तर्क प्रस्तुत गरिएको छ ।

शर्मा (वि. सं. २०६६) द्वारा लिखित *आधुनिक तथा उत्तर आधुनिक पाठकमैत्री समालोचना* नामक ग्रन्थमा आख्यान विश्लेषणको प्रारूप र पाठकपरक विश्लेषणका आधारहरू प्रस्तुत गरिएको छ । प्रस्तुत ग्रन्थमा स्वतन्त्र रूपमा आएका कम्तीमा दुई वटा यथार्थ वा कल्पित घटना वा स्थितिहरूको कालक्रमिक प्रतिनिधित्वलाई आख्यानका रूपमा परिभाषित गर्दै यसका संरचक घटकका रूपमा कथानक, चरित्र, परिवेश, विषय सूत्र, भाषा, शैली, उद्देश्य र दृष्टिविन्दु प्रस्तुत गरिएको छ । यीमध्ये कथानक, चरित्र र परिवेशलाई स्थूल उपकरणअन्तर्गत र विषय सूत्र, भाषा, शैली, उद्देश्य र दृष्टिविन्दुलाई सूक्ष्म उपकरणअन्तर्गत राखिएको छ (पृ. १४७) । सन्देशयुक्त पाठका रूपमा संरचित भाषिक सम्प्रेषणलाई आख्यानका रूपमा र प्रत्येक आख्यानलाई एउटा सङ्कथनका रूपमा चर्चा गरिएको छ । रूपवाद, आख्यानशास्त्र, सङ्कथन विश्लेषण, वाक्कलाशास्त्र आदिले आख्यानको अध्ययन गर्ने व्यवस्थित आधार दिएको सन्दर्भ पेस गर्दै यी विभिन्न पद्धतिले दिएका आधारहरूलाई समेटेर आख्यान विश्लेषणका प्रारूपका रूपमा नौ आधार - वस्तुसार: आख्यानमा के छ ? (सारांश), अभिमुखीकरण : को, कहिले, कहाँ-के ? (परिवेश), मूल्याङ्कन : लेखकको रुचि के हो ? (मुख्य बुँदा), जटिलताबर्धक व्यापार : अनि के ? (सङ्घर्ष विकास र चरम), परिणाम : अन्ततः के भयो ? (नियति र फलप्राप्ति), कथान्तक : टुङ्ग्याउनी कस्तो ? (उपसंहार : समापक सङ्केत), पात्रहरूको परिभाषा : को, कस्तो ? (चरित्रचित्रण), दृष्टिविन्दु : आख्याता को र के ? (विचारधारा) र व्याख्या : विशेषता के के ? (विशेष टिप्पणी) प्रस्तुत गरिएको छ (पृ. १४९) । यस प्रारूपका आधारमा स्वसृजित कथा 'विराग' को विश्लेषणसमेत गरिएको छ ।

उक्त ग्रन्थमा साहित्यिक कृतिलाई हेर्ने मुख्य चार आधार (लेखक, पाठ, कृति र परिवेश) प्रस्तुत गरिएको छ । यस क्रममा लेखकका आधारमा कृतिलाई हेर्ने प्रक्रियालाई लेखककेन्द्री

(मनोवैज्ञानिक समालोचना यसै प्रकारको हुने), पाठकमा पर्ने प्रभावका आधारमा कृतिलाई हेर्ने प्रक्रियालाई पाठककेन्द्री (प्रभाववादी समालोचना यसै प्रकारको हुने), परिवेशका आधारमा कृतिलाई हेर्ने प्रक्रियालाई परिवेशकेन्द्री (समाजकेन्द्री समालोचना पनि भनिने) र कृतिका आधारमा कृतिलाई हेर्ने प्रक्रियालाई कृतिकेन्द्री समालोचना (पाठकेन्द्री समालोचना पनि भनिने) भनिने कुरा उल्लेख गरिएको छ (पृ. २६०, २६१) । उल्लिखित चार आधारमध्ये आधार १, २ र ३ बाट गरिने समालोचना बहिर्निष्ठ र आधार ४ बाट गरिने समालोचना अन्तर्निष्ठ हुने बताइएको छ । कृतिपरक समालोचना अन्तर्निष्ठ भएकाले यसमा साहित्यको विश्लेषण साहित्येतर परिप्रेक्ष्यबाट नभई साहित्यिक र भाषिक परिप्रेक्ष्यबाट गरिने बताइएको छ । पाठपरक विश्लेषणका विभिन्न आधारहरू रहेको कुरा उल्लेख गर्दै व्यवस्थापरक सिद्धान्तका प्रतिष्ठापक हालिडे र उनकै समर्थक रुकैया हसनले तीन वटा आधार: सम्बद्धता (कोहिजन), संसक्ति (कोहिरन्स) र विधात्मकतालाई सर्वाधिक महत्त्वपूर्ण मानेको जनाइएको छ ।

ग्रन्थमा अङ्ग्रेजी शब्द कोहिजन र कोहिरन्सलाई क्रमशः सम्बद्धता र संसक्ति भनिएको छ । पाठ विश्लेषणका यी दुई आधारको व्याख्याका क्रममा सम्बद्धतालाई पाठका विभिन्न भाषिक एकाइहरूमा पाइने व्याकरणात्मक, कोशीय, आर्थी दृढ सम्बन्धका रूपमा वर्णन गरिएको छ । सम्बद्धताका कारण एउटा वाक्यभित्रका एकाइहरू एकअर्कासँग, एउटा वाक्य अर्को वा अर्का वाक्यसँग, अनुच्छेदभित्रका वाक्यहरू अनुच्छेदसँग र अनुच्छेदहरू सर्ग, अध्याय वा परिच्छेदसँग टम्म मिलेर रहेका हुने विचार व्यक्त गरिएको छ (पृ. २६३) । पाठका शब्ददेखि सङ्कथनसम्मका एकाइहरूलाई सम्बन्ध गाँठामा कस्ने सम्बद्धता विभिन्न प्रकारका हुने दर्साउँदै यसका मुख्यमुख्य प्रकारअन्तर्गत पुनरावृत्ति, सहनिर्देशात्मक, सहवर्गीय र आध्याहरित सम्बद्धताको व्याख्या गरिएको छ । पाठमा अन्तर्निहित आर्थी, सन्दर्भगत, तार्किक आदि दृढ सम्बन्धलाई पाठको बाह्य तलमा र संसक्ति त्यसभित्र निहित हुने कुरा प्रकट गरिएको छ । संसक्तिलाई पहिल्याउने काम मुख्यतः प्रयोक्ता (लेखक वा पाठक) को पूर्वज्ञान, अनुमान, प्रत्याशा, तार्किकता आदिमा निर्भर रहन्छ भन्दै यसको सम्बन्ध पाठको सङ्गठन तथा पहिचान र त्यसको एकीकृत स्वरूपसँग हुने जनाइएको छ ।

पृ. २६५) । यसको उपस्थितिले पाठलाई सान्दर्भिक, स्पष्ट र तर्कसङ्गत तुल्याउने विचारसहित यसको विश्लेषणबाट व्याकरण र कोशले नदिने अर्थ प्राप्त हुने कुरा दर्साइएको छ । पाठ विश्लेषणको अर्को आधार विधात्मकतालाई विधा विश्लेषणका आधारका रूपमा व्याख्या गरिएको छ । प्रत्येक विधाका आ-आफ्नै तत्त्व हुने भएकाले तिनै तत्त्वका आधारमा कृतिको विधात्मकता (विधागत पहिचान, स्वरूप र सामर्थ्य) को विश्लेषण गरिने उल्लेख गरिएको छ । तथोक्त तीन आधारमा मात्र सीमित रहेर पाठपरक अध्ययन पूर्ण नहुने भन्दै डि ब्युग्रान्डी र ड्रेसलरले हेतुत्व (इन्टेन्सनालिटी), स्वीकार्यता (एक्सेप्टेबिलिटी), स्थितिपरकता (सिचुएसनालिटी), सूचनात्मकता (इन्फर्मेटिभिटी) र अन्तर्पाठीयता (इन्टरटेक्चुअलिटी) लाई समेत आधार बनाउनुपर्ने बताएको जनाइएको छ । कृति वा पाठको विश्लेषणमा उल्लिखित आठ वटै आधारको उपयोग गर्न सकिने औल्याउँदै आधार १, २ र ३ (सम्बद्धता, संसक्ति र विधात्मकता) लाई प्रमुख (अनिवार्य) र अन्यलाई गौण (ऐच्छिक) आधार मानिएको छ । पाठ विश्लेषणको सैद्धान्तिक अवधारणालाई प्रस्ट पार्ने सन्दर्भमा चूडामणि रेग्मीद्वारा लिखित 'एउटा छाता दिनु होला है' निबन्धको विश्लेषण गरिएको छ । यस क्रममा कृति विवेचनाका प्रमुख र गौण दुवै आधारको उपयोग गरिएको छ ।

ब्लुमफिल्ड (सन् २०१०) द्वारा लिखित *ल्याङ्ग्विज* शीर्षकको पुस्तकमा सङ्कथनको महत्त्वपूर्ण संसक्ति युक्ति प्रतिस्थापनका बारेमा व्याख्या गरिएको छ । प्रस्तुत पुस्तकमा प्रतिस्थापनलाई प्रचलित/व्यावहारिक परिवेशको मातहत रहेर भाषिक रूपको कुनै किसिम वा समूहलाई स्थानापन्न गर्ने भाषिक रूप वा व्याकरणिक विशेषताका रूपमा चर्चा गरिएको छ । यसको व्याकरणिक विशिष्टता छनोट वा चयन गरिएको विशेषतामा अन्तर्निहित हुने कुरा उल्लेख गरिएको छ । प्रतिस्थापनले निश्चित किसिम वा समूहका स्वरूपलाई मात्र स्थानापन्न गर्न सक्ने बताइएको छ (पृ. २४७) । हरेक प्रतिस्थापनको अर्थमा एउटा तत्त्व रहने र त्यसलाई वर्ग वा समूहको अर्थ (क्लास मिनिड) भनिने विचार प्रकट गरिएको छ । यस क्रममा प्रतिस्थापन 'आइ' (म) को वर्ग अर्थ एकवचनात्मक प्रतिस्थापनीय अभिव्यक्ति र दे (तिनीहरू) र वि (हामीहरू) को वर्ग अर्थ बहुवचनात्मक प्रतिस्थापनीय अभिव्यक्ति रहेको दर्साइएको छ । केही प्रतिस्थापकहरूले

वर्ग स्वरूपमा देखा नपरिकनै ज्यादा विशिष्ट अर्थ थप्ने सन्दर्भसहित हि (ऊ), सि (ऊ) र इट (यो) ले वर्ग अर्थलाई परस्परमा समेट्ने बताइएको छ । साथै 'हि' र 'सि' ले 'हु' (को) को रूपमा समान सहायक उपक्षेत्रलाई र 'इट' ले वाट (के) लाई समेट्ने जनाइएको छ । समग्रतः 'हि', 'सि', र 'इट' ले एकवचनात्मक प्रतिस्थापनीय अभिव्यक्तिलाई समेट्ने कुरा व्यक्त गरिएको छ । अङ्ग्रेजीमा प्रतिस्थापनीय अभिव्यक्तिलाई पुरुषवाचक (जुन 'हु' र 'हि', 'सि' बाट प्रतिस्थापित हुन्छ) र अपुरुषवाचक (जुन 'वाट' र 'इट' बाट प्रतिस्थापित हुन्छ) वर्गमा वर्गीकरण गर्न सकिने धारणा प्रस्तुत गर्दै एकवचनका पुरुषवाचकलाई पुलिङ्ग ('हि' बाट प्रतिस्थापित हुने) र स्त्रीलिङ्ग 'सि' बाट प्रतिस्थापित हुने) मा उपविभाजन गर्न सकिने कुरा उल्लेख गरिएको छ भने अपुरुषवाचकअन्तर्गत इट (यो) पर्ने बताइएको छ । प्रतिस्थापनका विभिन्न प्रकारले अभिव्यक्ति कार्यको मूल घटना वा अवस्थालाई प्रस्तुत गर्ने जनाइएको छ । प्रतिस्थापनका 'आइ', 'वि' र 'यु' वक्ता श्रोताको सम्बन्धमा आधारित हुने र दिस (यो), हेयर (यहाँ), नाओ (अहिले) र द्याट (त्यो), देयर (त्यहाँ), देन (पछि) ले वक्ता वा वक्ता-श्रोताका दुरीको सम्बन्ध प्रस्तुत गर्ने विचार व्यक्त गरिएको छ । प्रश्नात्मक प्रकार हु (को), वाट (के), त्वेर (कहाँ), त्वेन (कहिले) ले श्रोतालाई अभिव्यक्तिको स्वरूप प्रवाह गर्न उत्साहित गर्ने तर नकारात्मक प्रकार नोबोडी (कोही छैन), नोथिड (कोही होइन), नाओहेयर (कहीं छैन), नेभर (कहिले होइन) ले अभिव्यक्तिगत स्वरूपको सम्भावनालाई बाहेक गर्ने बताइएको छ ।

प्रतिस्थापनको महत्त्वपूर्ण प्रकार एनाफोरिक (पूर्वसन्दर्भक) सम्बद्ध उदाहरणलाई प्रस्तुत पुस्तकमा यसरी प्रस्तुत गरिएको छ :

आस्क द्याट पुलिसमेन, एन्ड हि विल टेल यु (त्यस प्रहरीलाई सोध, उसले बताउने छ) यस वाक्यमा प्रतिस्थापक 'हि' (ऊ) ले एकवचनात्मक पुलिङ्गी प्रतिस्थापनीय अर्थ दिन्छ । यो एनाफोरिक वा आश्रित प्रतिस्थापक हो र प्रस्तुत वाक्यमा यसले पूर्ववर्ती वा पूर्वगामी रूपलाई प्रतिस्थापन गरेको छ । हामीले प्रतिस्थापनको स्वतन्त्र प्रयोग पनि पत्ता लगाउन सक्छौं । अनाश्रित

प्रतिस्थापकहरू पूर्ववर्ती/पूर्वगामी हुँदैनन् । तिनले वर्ग स्वरूप व्यक्त गर्छन् । जस्तै: समबोडी, नोबोडी । यिनले कुन वर्गका रूपलाई (कुन निश्चित नामलाई) प्रतिस्थापन गर्छन् सो कुरा व्यक्त गर्दैनन् (पृ. २४८) ।

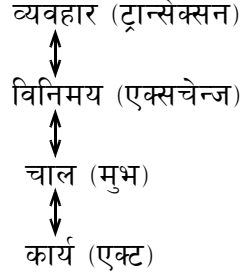
उल्लिखित पुस्तकमा प्रतिस्थापन बोल्न र पहिचान गर्न निकै सजिलो हुने कुरा प्रकट गरिएको छ । साधारण प्रतिस्थापन प्रत्येक भाषामा हुने तर त्यहाँ विस्तृतमा भिन्नता पाइने सन्दर्भ प्रस्तुत गर्दै अङ्ग्रेजीमा वन, वन्स पूर्वसन्दर्भक (नाममा अगाडि सुन्य पूर्वसन्दर्भकको पनि प्रयोग हुने) को प्रयोग हुने भए पनि कतिपय भाषामा सुन्य पूर्वसन्दर्भकद्वारा पूरै वाक्य प्रतिस्थापित हुन सक्ने दर्साइएको छ । सम्भवतः सबै भाषामा सार्वनामिक प्रतिस्थापनको प्रयोग हुने र त्यसले पूर्वसन्दर्भलाई संयोजन गर्ने बताइएको छ । एकवचनात्मक, बहुवचनात्मक, पुरुषवाचक, अपुरुषवाचक प्रतिस्थापनमा भाषानुसार भिन्नता हुन सक्ने विचारका साथ दर्शकवाचक प्रतिस्थापनका प्रकार वक्ता र श्रोताको निकटताका सापेक्षतामा आधारित हुने कुरा प्रस्तुत गरिएको छ । त्यस्तै प्रश्नवाचक प्रतिस्थापनले श्रोतालाई वैयक्तिक वा निजात्मक पहिचानको प्रवाहका लागि प्रोत्साहित गर्ने बताइएको छ । सर्वनामबाहिर पनि प्रश्नवाचक प्रतिस्थापक जस्तै: ह्वेर (कहाँ), ह्विदर (कतातिर), ह्वेन्स (कहाँबाट), ह्वेन (कहिले), ह्वाइ (किन) रहेका हुने उल्लेख गर्दै प्रश्नार्थक क्रिया प्रतिस्थापक केही भाषामा रहेका हुन्छन् भनिएको छ । प्रतिस्थापनका विभिन्न प्रकारमध्ये नकारात्मक चाहिँ सबै भाषामा प्रस्तुत हुने विचार व्यक्त गरिएको छ । यसले प्रायः विशिष्टता प्रदर्शन गर्ने र यसका लागि यो असार्वनामिक (नाओह्वेयर, नेभर आदि) का रूपमा रहने कुरा उल्लेख गरिएको छ ।

म्याक्कार्थी (सन् २०१०) द्वारा लिखित *डिस्कोर्स एनलाइसिस फर ल्याङ्ग्विज टिचर* नामक पुस्तकमा सङ्कथन र सङ्कथन विश्लेषणका बारेमा चर्चा गरिएको छ । यस पुस्तकमा वाक्यभन्दा पर वा बाहिर पाठहरू कसरी संरचित हुन्छन्, विभिन्न परिस्थितिको व्यापक दायरामा कुराकानीले कसरी नियमित ढाँचा अपनाउँछ, सञ्चारमा बलाघातले कसरी कार्य गर्छ र भाषामा सङ्कथन

नियम र तिनको सम्बन्ध संस्कृतिबाट कसरी भिन्न हुन्छ लगायतको व्याख्या गरिएको छ । प्रस्तुत पुस्तकमा कुनै समयमा भाषाविज्ञान वाक्यको अध्ययनसँग मात्र व्यापक रूपमा सम्बन्धित रहेको सन्दर्भ अधि सार्दे सन् १९५२ मा बेलायती भाषावैज्ञानिक जेलिड ह्यारिसले 'डिस्कोर्स एनलाइसिस' शीर्षकको लेख प्रकाशित गरेपछि, भाषिक अध्ययनको दायरा फराकिलो हुँदै गएको विचार प्रकट गरिएको छ । बेलायती सङ्कथन विश्लेषणमा हाइम्स (सन् १९६०), अस्टिन (सन् १९६२), सर्ले (सन् १९६९), ग्राइस (सन् १९७५), सिङ्क्लेयर र कोथर्ड (सन् १९७५), हालिडे (सन् १९८५) लगायतको क्रमिक योगदान रहेको कुरा प्रस्तुत गर्दै अमेरिकी सङ्कथन विश्लेषण कुराकानी विश्लेषणमा आधारित रहेको र अमेरिकी परम्परामा कुराकानी विश्लेषणलाई सङ्कथन विश्लेषणअन्तर्गत समावेश गरिएको पाइने जनाइएको छ । कुराकानी मान्यताका सन्दर्भमा गफमेन (सन् १९७६, १९७९), सक्स, सेगल्फ र जिफर्सन (सन् १९७४) तथा ल्याबोभको महत्त्वपूर्ण योगदान रहेको दर्साउँदै सङ्कथन विश्लेषणका विकासमा पाठ व्याकरणकारहरू जसले लिखित भाषाका क्षेत्रमा कार्य गर्दै पाठलाई परस्परमा सम्बन्ध राख्ने भाषाको तत्त्वका रूपमा हेर्छन् तिनीहरू (भान डिक, सन् १९९२, डि ब्युग्रान्डी सन् १९८१, हालिडे र हसन सन् १९७६) को समेत भूमिका रहेको कुरा उल्लेख गरिएको छ ।

उक्त पुस्तकमा सङ्कथन विश्लेषण व्यापक क्षेत्र र विभिन्न फरक विधामा विस्तारित भएको धारणा अधि सार्दै यसलाई (सङ्कथनलाई) वाक्यभन्दा माथिल्लो तहको भाषिक व्याख्या र भाषाप्रयोगमा विषयगत रुचि एवम् सांस्कृतिक प्रभावमा पत्ता लगाउन सकिने विचार व्यक्त गरिएको छ । सङ्कथन विश्लेषण सम्प्रति प्रायोगिक भाषाविज्ञानको क्षेत्रमा विस्तारित हुँदै गएको अनुसन्धानको क्षेत्रका रूपमा रहेको जनाइएको छ । सिङ्क्लेयर र कोथर्डलाई उद्घृत गर्दै कथ्य सङ्कथन अध्ययनको एउटा प्रभावशाली दृष्टिकोण बिरमिङ्गम विश्वविद्यालयबाट विकसित भएको र त्यसको सम्बन्ध वाक्क्रियाको अध्ययनसँग रहेको जनाइएको छ । (पृ. १२) । त्यस्तै कक्षाकोठाको सङ्कथनमा शिक्षक-विद्यार्थी प्रश्नोत्तरका क्रममा शिक्षकले सोध्ने, विद्यार्थीले जबाफ दिने अनि शिक्षकले प्रतिक्रिया जनाउने ढाँचा वा रूपरेखाको प्रयोग हुने कुरा उल्लेख गरिएको छ ।

कक्षाकोठाबाहिरको अन्तरक्रियामा निम्नानुसारले विनिमय हुने सिङ्कलेयर र कोथर्डको धारणालाई समेत प्रस्तुत गरिएको छ :

उल्लिखित सोपनामा सानो एकाइदेखि ठूलो र ठूलो एकाइदेखि सानो एकाइ परस्परमा जोडिएका/सम्बन्धित देखिएका छन् । सिङ्कलेयर र कोथर्डले सबभन्दा सानो वा तल्लो तहको एकाइ वाक्क्रिया (स्पिच एक्ट) लाई सामान्य रूपमा कार्य (एक्ट) भनेको जनाउँदै उनीहरूको यो नमुना (मोडल) अन्तर्क्रियाको ढाँचा वा संरचना विश्लेषणका लागि निकै उपयोगी रहेको बताइएको छ । यस क्रममा कुराकानी विश्लेषणमा अभिव्यक्तिका युग्म/जोडा कसरी परस्परमा सम्बन्धित हुन्छन्, पालोग्रहण कसरी व्यवस्थित गर्ने, कुराकानीको सुरुवात र समापन कसरी गर्ने, शीर्षक वा विषयलाई कुराकानीमा कसरी प्रवेश गराउने र हटाउने र वक्तालाई कसरी नम्र भाषिक कार्यमा लगाउने लगायतका कुरा निकै महत्त्वपूर्ण हुने उल्लेख गरिएको छ । प्रस्तुत पुस्तकमा लेख्य सङ्कथनको चर्चा गर्दै लेख्य सङ्कथनमा लेखकसँग प्रायः के भन्ने, कसरी भन्ने बारेमा सोच्ने समय हुने र वाक्यहरू प्रायः व्यवस्थित संरचनामा रहेका हुने जनाइएको छ (पृ. २५) । लेख्य सङ्कथनमा लेख्य पाठको सृजना गर्दा लेखकले के कस्ता नियम वा मान्यताको प्रयोग गर्छ भन्ने प्रश्न उठ्ने बताउँदै यसमा व्याकरणिक नियमबद्धताका अतिरिक्त अनुच्छेद तथा सिङ्गो पाठका लागि वाक्यहरू कसरी संरचित/व्यवस्थित गरिएको छ भन्ने कुरामा समेत ध्यान पुऱ्याउनुपर्ने कुरा व्यक्त गरिएको छ ।

पाठ व्याख्याका क्रममा धेरैजसो पाठहरूमा व्याकरणिक विशेषताका रूपमा रहेका सर्वनाम, लोप र विभिन्न प्रकारका संयोजकबाट वाक्य-वाक्य जोडिने विचार प्रकट गरिएको उल्लिखित पुस्तकमा

संसक्तिलाई संयुक्तिको पथप्रदर्शक वा मार्गदर्शकका रूपमा र संयुक्तिलाई पाठ पठनको कार्यमा पाठकद्वारा सृजित युक्तिका रूपमा चर्चा गरिएको छ (पृ. २६) । संयुक्ति भनेको पाठलाई परस्परमा जोड्ने वा सम्बन्धित तुल्याउने अनुभूति हो भन्दै यसले आशयको निर्माण गर्ने जनाइएको छ । साथै यो वाक्यहरूको जथाभावी मिसाबट वा पसारो भने होइन भनिएको छ । पाठ विश्लेषणका क्रममा पाठका विभिन्न एकाइसँग सम्बन्धित तुल्याएर कार्यको व्याख्या गरिने अर्थात् एकअर्काको सम्बन्ध जस्तै: घटना-कारण, कारण-परिणाम, साधन-उपलब्धि, कारण-सम्बन्ध आदि हेरेर कार्य विश्लेषण गरिने जनाइएको छ । लेखाइमा वाक्य व्याकरणिक एकाइका रूपमा स्पष्टतः देखापर्ने भए पनि सबै प्रकारका लेखाइ (जस्तै: सङ्केत, सूचना, ससाना विज्ञापन, टिकट, चेक आदि) मा त्यसरी देखा नपर्ने विचार प्रकट गरिएको छ ।

प्रस्तुत पुस्तकमा व्याकरणिक र कोशीय संसक्तिको चर्चा गर्दै व्याकरणिक संसक्तिका तीन मुख्य प्रकार : सन्दर्भक, लोप/प्रतिस्थापन र संयोजकको व्याख्या गरिएको छ । यस क्रममा सन्दर्भक संसक्तिका पूर्वसन्दर्भक (एनाफोरिक रिफरेन्स), पश्चसन्दर्भक (क्याटाफोरिक रिफरेन्स) र बाह्य सन्दर्भक (एक्जोफोरिक रिफरेन्स) प्ररूप, लोप र प्रतिस्थापन संसक्तिका नामिक, क्रियात्मक र उपवाक्यात्मक प्ररूप तथा संयोजकका विस्तारमूलक (इलाबोरेसन), योगात्मक (एक्स्टेन्सन) र अभिवृद्धिमूलक (इनहेन्समेन्ट) प्ररूपको सोदाहरण वर्णन गरिएको छ भने कोशीय संसक्तिमा पुनरावृत्ति र सम्मिलन प्ररूपका साथै समावेशी, विपरीतार्थी र पर्यायवाची सम्बन्धको चर्चा गरिएको छ ।

लेभिन्सन (सन् २०१०) द्वारा लिखित *ग्रामाटिक्स* नामक पुस्तकमा सङ्कथन विश्लेषण र संसक्तिसम्बद्ध पुरुषवाची, समयवाची, स्थानवाची, सङ्कथनवाची तथा सामाजिक निर्धारकको चर्चा गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत पुस्तकमा सङ्कथन विश्लेषण र कुराकानीगत विश्लेषण संसक्ति र क्रमिक सङ्गठन कसरी उत्पादित र बोधगम्य हुन्छन् भन्ने कुराको वर्णन गर्ने सन्दर्भमा मुख्य वा केन्द्रीय रूपमा सम्बन्धित हुने कुरा व्यक्त गरिएको छ । विश्लेषणात्मक सन्दर्भमा यी दुई दृष्टिकोण

परस्परमा अमिल्दा रहेको जनाउँदै सङ्कथन विश्लेषणले भाषावैज्ञानिक सिद्धान्तको विधि र प्रकार तथा प्राचीन धारणा (जस्तै: नियम, संरचित सूत्र) दुवैको प्रयोग गर्ने दृष्टिकोण प्रस्तुत गरिएको छ । यसमा निम्नानुसारको प्रक्रिया अवलम्बन गरिने उल्लेख गरिएको छ :

(अ) सङ्कथनका आधारभूत प्रकार वा एकाइको पृथकीकरण,

(आ) साङ्कथनिक प्ररूपमा संश्लिष्ट नियम समूहको निर्माण, असङ्गत क्रमबाट सङ्गत क्रमको निर्धारण (पृ. २८३) ।

यस क्रममा सङ्कथन विश्लेषकहरूलाई पाठ व्याकरणकार (टेक्स्ट ग्रामेरियन) र वाक्क्रिया सिद्धान्तकार (स्पिच एक्ट थियरिस्ट) गरी दुई वर्गमा वर्गीकरण गर्न सकिने दृष्टिकोणसमेत प्रस्तुत गरिएको छ । पाठ व्याकरणकारहरूले सङ्कथनलाई परस्परमा वाक्यहरू संयोजित हुने, उपवाक्यहरू वाक्यहरूअन्तर्गत विभिन्न प्रकारका सिक्रीहरूद्वारा जोडिने स्वरूपका रूपमा हेर्न सकिने विश्वास गर्ने र सङ्कथन विश्लेषणका सिद्धान्तकारहरू विशेषतः सङ्कथनको खास प्रकार कुराकानीसँग सम्बन्धित हुने धारणा प्रकट गरिएको छ । प्रस्तुत पुस्तकमा भाषिक कुराकानी वा सङ्कथनमा व्यक्त अभिव्यक्ति XYZ का रूपमा प्रस्तुत हुँदा सुसंरचित हुने तर XYZ का रूपमा नआई XXX, ZXY, ZX का रूपमा असङ्गत वा क्रमविहीन तरिकाले प्रस्तुत भएमा सुसंरचित नहुने र त्यसबाट सङ्कथनले वास्तविक आकृति ग्रहण गर्न नसक्ने जनाइएको छ । यस्तो क्रम वाक्यान्तरिक शब्द, वाक्यतेर स्वरूप तथा अनुच्छेद-अनुच्छेदका बीच पनि आवश्यक पर्नेतर्फ सङ्केत गरिएको छ ।

उल्लिखित पुस्तकमा भाषिक संरचनामा भाषा र सन्दर्भका बीचको सम्बन्ध डेइक्सिसद्वारा देखा पर्छ भन्ने धारणा प्रस्तुत गरिएको छ । 'डेइक्सिस' शब्द ग्रीक भाषाबाट सापट लिइएको र यसको अर्थ कुनै विषयलाई तोक्नु वा सङ्केत गर्नु हुने बताइएको छ । विशेषतः भाषाले सङ्केत गर्ने वा व्याकरणिक विशेषतायुक्त तुल्याउने अभिव्यक्तिको सन्दर्भ वा अभिव्यक्ति घटनाको दिशासँग डेइक्सिस सम्बन्धित रहेको जनाइएको छ । साथै यो अभिव्यक्तिको व्याख्या वा सन्दर्भ विश्लेषणमा

पनि आधारित रहेको बताइएको छ । सर्वनाम 'यो' (दिस) ले कुनै नाम वा निश्चित वस्तु निर्देश नगरे पनि सन्दर्भद्वारा प्रस्तुत केही निश्चित वस्तुका लागि चर वा स्थान धारक (प्लेस होल्डर) का रूपमा कार्य गर्ने कुरा व्यक्त गरिएको छ । भाषाको संरचना र सन्दर्भसँग प्रत्यक्षतः सम्बन्धित हुने भएकाले डेइक्सिस प्रकारणार्थविज्ञानको क्षेत्रअन्तर्गत रहने बताइएको छ । यस क्रममा अनिर्देशित सङ्कथन सन्दर्भमा ध्यान दिँदा पूर्वसन्दर्भक र पूर्वसन्दर्भविहीन प्रयोगमा ध्यान दिनुपर्ने आवश्यकता औल्याइएको छ । पूर्वसन्दर्भकमा केही शब्दहरूलाई वस्तुको समान अस्तित्व वा वास्तविक वस्तुका रूपमा छनोट र प्रयोग गरिने कुरा दर्साइएको छ जसले सङ्कथनमा पूर्वप्रयुक्त शब्दहरूको स्थान लिन्छ र त्यसलाई जनाउँदछ । लेभिन्सन (सन् २०१० : ६८) ले उक्त पुस्तकमा डेइक्टिक शब्दको भिन्न प्रयोगलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरेको जनाइएको छ :

- डेइक्टिक — [अ. गेस्चरल (हाउभाउयुक्त)
आ. सिम्बोलिक (साङ्केतिक)
- नन डेइक्टिक — [इ. नन एनाफोरिक (पूर्व सन्दर्भनहीन)
ई. एनाफोरिक (पूर्वसन्दर्भनयुक्त)

उक्त पुस्तकमा डेइक्सिसका पुरुषसम्बद्ध, समयसम्बद्ध, स्थानसम्बद्ध, सङ्कथनसम्बद्ध र समाजसम्बद्ध प्ररूपको व्याख्या गरिएको छ । यस क्रममा पुरुषसम्बद्ध डेइक्सिसले प्रथम, द्वितीय र तृतीय पुरुष वा वक्ता, श्रोता वा वक्ता-श्रोता दुवैलाई, समयसम्बद्ध डेइक्सिसले अभिव्यक्तिको समय र समय निर्धारक क्रियायोगी (अहिले, पछि आदि) लाई, स्थानसम्बद्ध डेइक्सिसले वक्ता वा विषयको निकट वा दूर स्थान (यो-त्यो, यहाँ-त्यहाँ) लाई, सङ्कथन डेइक्सिसले केही अभिव्यक्ति वा कथनअन्तर्गत सङ्कथनको अंशलाई र समाजसम्बद्ध डेइक्सिसले सहभागीको सामाजिक परिचय र तिनका बीचको सामाजिक सम्बन्धलाई जनाउने कुरा व्यक्त गरिएको छ ।

टङ्किङ्सिरिसिन (सन् २०१३) द्वारा लिखित 'कोहिजन एन्ड कोहिरन्स इन टेक्स्ट' शीर्षकको लेखमा सङ्कथन संसक्ति र संयुक्तिबारे चर्चा गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत लेखमा हालिडे र हसन (सन् १९७६) द्वारा प्रस्तुत संसक्ति धारणाको मुख्य चासो पाठमा वाक्यहरू कसरी संयोजित हुन्छन्

त्यसको खोजी गर्नु रहेको जनाउँदै अनुच्छेदका विभिन्न वाक्यहरू संसक्ति सिक्रीद्वारा परस्परमा संयोजित हुने धारणा प्रकट गरिएको छ । हालिडे र हसनले संसक्तिलाई पाठ सुसंरचित छ वा छैन भन्ने कुरा पत्ता लगाउने तत्त्वका रूपमा चर्चा गरेको प्रसङ्ग प्रस्तुत गर्दै यसले पाठको विषय वा अर्थबारे केही बताउन नसक्ने दृष्टिकोण व्यक्त गरिएको छ । यस लेखमा सङ्कथन संयुक्तिको चर्चाका क्रममा विडोसन (सन् १९७८) ले संयुक्तिलाई अनुविधानात्मक कार्यका बीचको सम्बन्धका रूपमा व्याख्या गरेको, सिफ्रिन (सन् १९७८) ले सङ्कथन संरचनामा निहित अभिव्यक्तिका बीचको सम्बन्धका रूपमा उल्लेख गरेको, इन्विभस्ट (सन् १९९०) ले पाठका गुण वा प्रकृतिसँग सम्बन्धित ठहर्‍याएको लगायतका दृष्टिकोण प्रस्तुत गरिएको छ । यस क्रममा ब्लाकमोर (सन् १९८७, १९९२) ले अभिव्यक्ति बोधका लागि दुई प्रक्रिया : व्यक्त प्रक्रिया र अव्यक्त प्रक्रियाको चर्चा गरेको, डिक (सन् १९७७) ले सङ्कथन संयुक्तिका दुई प्रकार सूक्ष्म संयुक्ति र स्थूल संयुक्तिको व्याख्या गरेको इन्विभस्ट (सन् १९७८) ले दुई प्रकारका आर्थी संयोजन सतही तहमा संसक्तिद्वारा हुने संयोजन र गहन तहमा संयुक्तिद्वारा हुने संयोजनको चर्चा गरेको, जोन्स (सन् १९८६) ले संयुक्तिलाई पाठाधारित र पाठकाधारित गरी दुई प्रकारका वर्गीकरण गरेको, गीवन (सन् १९८३) ले विषय निरन्तरताका तीन तहगत ढाँचा : विषयगत निरन्तरता, कार्यात्मक निरन्तरता र शीर्षक/सहभागी निरन्तरता प्रस्तुत गरेको लगायतका कुरा उल्लेख गरिएको छ । उक्त लेखमा हालिडे र हसन (पूर्ववत्) ले प्रस्तुत गरेको संसक्ति सिक्रीसम्बन्धी दृष्टिकोणलाई हसन (सन् १९८४) ले 'थिएरी अफ कोहिजिभ हर्मोनी' मा परिमार्जन गरी प्रस्तुत गरेको र त्यसमा संसक्तिले संयुक्तिका लागि योगदान गर्ने दर्साउँदै संयुक्ति पाठमा प्रस्तुत संसक्तिका प्रकार र मात्राबाट निर्धारित नहुने तर अन्तर्क्रियाको मात्रा र गुणबाट चित्रित हुने धारणा प्रस्तुत गरेको जनाइएको छ । साथै हसन (पूर्ववत्) ले परस्परमा अतर्क्रिया गर्न सक्ने दुईवटा सिक्री : तादात्म्यात्मक र सादृश्यात्मकको चर्चा गरेको बताइएको छ । त्यस्तै मर्सिया र ओल्स्टेइन (सन् २०००) ले लेख्य पाठको आवश्यकीय गुण वा विशेषताका रूपमा एकता र संयोजनीयताको व्याख्या गरेको कुरा प्रकट गर्दै पाठमा बेग्लाबेग्लै वाक्यहरूलाई परस्परमा सम्बन्धित तुल्याएर त्यस्तो एकता वा

संयोजनीयता कायम गर्न सकिने बताएको दर्साइएको छ । यस क्रममा उनीहरूले लामो पाठको समग्र संयुक्ति (ग्लोबल कोहिरन्स) पाठको अनुच्छेदमा आधारित हुने कुरा व्यक्त गरेको उल्लेख गर्दै संसक्तिले पाठमा तार्किक सम्बन्धको विकास वा सृजना गर्ने धारणा प्रस्तुत गरिएको छ । प्रस्तुत लेखमा ह्यारिस (सन् १९९०) ले पाठात्मक संयुक्तिको अध्ययनका आधारमा अनुच्छेदका सुरुवाती वाक्यहरूलाई पाँच भागमा वर्गीकरण गर्न सकिने बताएको जनाउँदै अनुच्छेदका केही वाक्यहरूले पाठका मुख्य शीर्षक वा विषय प्रस्तुत गर्ने, केही वाक्यहरूले पाठको विषय/शीर्षकीय तथ्य प्रस्तुत गर्ने, केहीले शीर्षकीय विषयका समानता-असमानता प्रस्तुत गर्ने, केहीले महत्वपूर्ण पूर्वघटना उल्लेख गर्ने र केहीले बुझाइका लागि घटनाको अभाव हुने प्रकृति दर्साउने साथै तिनको बुझाइमा गलत अनुमान गरिने बताएको जनाइएको छ । यसरी सङ्कथन संयुक्ति र यससम्बद्ध विविध पक्षको चर्चा गरिएको टङ्किङ्सिरिसिनको उल्लिखित लेख प्रस्तुत शोधकार्यमा सङ्कथन संयुक्तिको सैद्धान्तिक चर्चार्थ उपयोगी देखा पर्छ ।

वाड एन्ड गुओ (सन् २०१४) द्वारा लिखित 'अ सर्ट एनलाइसिस अफ डिस्कोर्स कोहिरन्स' शीर्षकको लेखमा संयुक्ति, संयुक्ति अध्ययन र संयुक्तिगत प्रकृतिका बारेमा चर्चा गरिएको पाइन्छ । संयुक्तिलाई सङ्कथनको आवश्यकीय तत्त्वका रूपमा व्याख्या गरिएको प्रस्तुत लेखमा केही दशकयता संयुक्ति अध्ययनको केन्द्र बनेको धारणा प्रकट गरिएको छ । पुराना अनुसन्धानहरूले सङ्कथन संयुक्तिलाई उत्पादनका रूपमा हेरेका भए पनि यसलाई गतिशील प्रक्रियाका रूपमा लिनुपर्ने धारणा प्रस्तुत गर्दै संयुक्ति सङ्कथन उत्पादक वा प्रस्तोता र ग्रहणकर्ताको आपसी समझदारीबाट निर्मित समन्वयमार्फत प्राप्त हुने दृष्टिकोण व्यक्त गरिएको छ । उक्त लेखमा सन् १९५० को दशकपछि र खासगरी अर्थविज्ञान, संज्ञानात्मक विज्ञान, कृत्रिम बौद्धिकता, मनोविज्ञान, सञ्चारको अध्ययन आदिको विकाससँगै सङ्कथन अध्ययनको आरम्भ भएको र सन् १९६० को दशकपछि मात्र संयुक्ति अध्ययन प्रारम्भ गरिएको र हालिडे र हमन (सन् १९७६) को 'कोहिजन इन इङ्लिस' यस अध्ययनको उद्गमका रूपमा रहेको विचार प्रस्तुत गरिएको छ । सङ्कथन विश्लेषणका पुस्तकहरूमा मानिसहरूले सङ्कथन र पाठको अर्थ खुट्याउन सामना गर्नुपर्ने जनाउँदै सङ्कथनलाई वाक्य वा

वाक्य खण्डको सुसङ्गत संयोजनका रूपमा प्रयोग गरिन्छ जहाँ वक्ता, श्रोता र लेखक, पाठक हुन्छन् भनी परिभाषित गरिएको छ भने पाठलाई लेख्य सङ्कथनका रूपमा मात्र लिइने दृष्टिकोण अघि सारिएको छ । प्रस्तुत लेखमा भाषावैज्ञानिक भान डिक (सन् १९७७) ले रेखीय र समग्र संयुक्तिको चर्चा गरेको, मेन एन्ड थोम्सन (सन् १९८७) ले संयुक्ति आलङ्कारिक संरचनाबाट अनुभूत हुने धारणा प्रकट गरेको, डेनिस (सन् १९७४) र फ्राइज (सन् १९८३) ले सङ्कथन संयुक्तिलाई सङ्कथनको विषयगत क्रमसँग जोडेको, विडोसन (सन् १९७८) ले प्रकरणार्थी परिप्रेक्ष्यबाट संयुक्तिलाई हेर्दै वाक्क्रियात्मक दृष्टिकोण प्रस्तुत गरेको, व्युग्रान्डी एन्ड ड्रेसलर (सन् १९८१) ले पाठका सात विशेषता (अभिप्रायिकता, स्वीकारणीयता, सूचनात्मकता, परिस्थितिमूलकता, अन्तर्पाठात्मकता, संसक्ति र संयुक्ति) प्रस्तावित गरेको र ब्राउन एन्ड युल (सन् १९८३) ले सङ्कथन संयुक्तिको व्याख्याका लागि सहभागीहरूमा निहित सामर्थ्य, धारणा वा अभिलेखगत पूर्वज्ञानमा जोड दिएको चर्चा गर्दै सङ्कथन संयुक्तिलाई सञ्चारका हरेक पक्षसँग सम्बन्धित जटिल धारणाका रूपमा व्याख्या गरिएको छ भने संयुक्ति विश्लेषणलाई निर्धारित गर्ने कुनै पनि सर्वस्वीकार्य वा ग्रहणयोग्य नियम नभएको कुरा स्पष्ट पारिएको छ । संसक्ति र संयुक्तिको चर्चाका सिलसिलामा संसक्तिको भूमिकाले बुनोट (टेक्स्चर) को सृजना गर्न, सङ्कथनका एक भाग र अर्को भागलाई निरन्तर अभिव्यक्त गर्न सहयोगी भए पनि पाठका लागि पर्याप्त नहुने र संसक्तिविना पनि संयुक्ति सृजना हुन सक्ने विचार प्रस्तुत गरिएको छ । उक्त लेखमा हालिडे र हसन, भान डिकलगायतले सङ्कथन संयुक्तिलाई शुद्ध भाषावैज्ञानिक दृष्टिकोणबाट, विडोसन, क्रिस्टललगायतले प्रकरणार्थी कोणबाट अध्ययन गरेको दर्साउँदै अन्य केहीले संज्ञानात्मक-मनोवैज्ञानिक परिप्रेक्ष्यबाट संयुक्तिको अन्वेषण गरेको बताइएको छ र संयुक्तिलाई आन्तरिक (निहित/भित्री) र बाह्य (सतही) रूपमा चित्रण गर्न सकिने जनाइएको छ । यस क्रममा बाह्य संयुक्ति सतही संरचनामा प्राप्त हुने हुँदा पहिचानका लागि सहज हुने तर आन्तरिक संयुक्ति सतही भाषिक चिन्हद्वारा प्राप्त गर्न नसकिने भएकाले मनोवैज्ञानिक, संज्ञानात्मक, प्रकरणार्थी युक्तिको आवश्यकता पर्ने विचार प्रकट गरिएको छ । सङ्कथन संयुक्तिको प्रकृति चर्चाका सन्दर्भमा सङ्कथनलाई उत्पादन र प्रक्रियाका रूपमा हेर्ने

दृष्टिकोणअनुसार नै सङ्कथन संयुक्तिलाई पनि हेरिएको धारणा प्रस्तुत गर्दै सङ्कथनलाई उत्पादनका रूपमा हेर्ने भाषावैज्ञानिकहरूले संकथन संयुक्तिलाई स्थिर, दृश्य वा अवलोकनकीय वस्तुका रूपमा परिभाषित गरेको र यसका पक्षधर विद्वान्का रूपमा हालिडे र हसन, डिक, मेन एन्ड थोम्सन, डेनिस एन्ड फ्राइजलगायत रहेको तथा सङ्कथनलाई प्रक्रियाका रूपमा हेर्ने भाषावैज्ञानिकहरूले सङ्कथन संयुक्तिलाई गतिशील प्रक्रियाका रूपमा लिँदै प्रकरणार्थी, संज्ञानात्मक र मनोवैज्ञानिक आधारमा यसको अध्ययन गर्न सकिने दृष्टिकोण प्रस्तुत गरेको र यसका पक्षधर विद्वान्का रूपमा विडोसन, ब्युग्रान्डी एन्ड ड्रेसलर, ब्राउन एन्ड युलगायत रहेको दर्साइएको छ । साथै सङ्कथन संयुक्तिको प्रकृति अध्ययन गर्न स्थिर र गतिशील दुवै दृष्टिकोणको अनुप्रयोग गर्नुपर्ने विचार प्रकट गरिएको छ । यसरी सङ्कथन संयुक्ति र यसनिबद्ध विविध पक्षको चर्चामा केन्द्रित वाड र गुओको तथोक्त लेखलाई प्रस्तुत अध्ययन अनुसन्धानमा संयुक्तिको व्याख्या, विवेचनाका लागि उपयोगी सामग्रीका रूपमा ग्रहण गर्न सकिने देखिन्छ ।

अधिकारी (वि.सं. २०६८) द्वारा गरिएको *सम्पादकीय प्रयुक्तिमा संसक्ति र संयुक्ति* शीर्षकको शोधमा काठमाडौँबाट प्रकाशित दस वटा वृहदाकारका दैनिक अखबारहरू (अन्तपूर्ण, अभियान, कान्तिपुर, कारोबार, गोरखापत्र, नयाँ पत्रिका, नागरिक, नेपाल समाचार पत्र, राजधानी र हिमालय टाइम्स) का सम्पादकीयलाई सङ्कथन सिद्धान्तका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ । कुल छ परिच्छेदमा संरचित यस शोधमा निर्दिष्ट सम्पादकीयहरूको अध्ययनका क्रममा हालिडे र हसनद्वारा विकसित संसक्ति र संयुक्ति सिद्धान्तलाई सैद्धान्तिक पर्याधारका रूपमा उपयोग गरिएको छ भने अध्ययन-विश्लेषण का क्रममा व्याख्यात्मक र विश्लेषणात्मक विधिको अवलम्बन गरिएको छ । सम्पादकीयमा निहित संसक्ति, संयुक्ति व्यवस्था र मानक-अमानक प्रयोगको अध्ययन उद्देश्य राखिएको प्रस्तुत शोधमा संसक्ति अध्ययनअन्तर्गत संयोजक (अधियोजी, विपरीतार्थक, कारणबोधक र समयबोधक) र संसक्त शब्दहरू (मानवबोधक, स्थानिक, तथ्यपरक र प्रक्रियापरक शब्दहरू) को अध्ययन गरिएको छ भने संयुक्ति अध्ययनअन्तर्गत क्षेत्र (विषयक्षेत्र, अनुभव, लक्ष्य र गतिविधि), सहभागी (सहभागिताको वर्गीकरण र वितरण, प्रतिनिधित्व, भूमिका र दूरी) र पद्धति सन्दर्भ

(सम्प्रणाली निर्धारित पद्धति, माध्यम निर्धारित पद्धति र भाषिक भूमिका निर्धारित पद्धति), मूलभाव र प्रदत्त सूचना र नवीन सूचनाको समीक्षण गरिएको छ । प्रस्तुत अध्ययनका आधारमा सम्पादकीय प्रयुक्तिमा अधियोजी, विपरीतार्थक, कारणबोधक र समयबोधक संयोजनकारी चिन्हहरूको प्रयोग एउटै वाक्यको बुनोटभित्र मिश्रित तरिकाले भएको, यिनको एकसाथ प्रयोगले वाक्य संरचनालाई अनावश्यक लामो बनाएको र व्याकरणिक सन्तुलनमा जटिलता थपेको, संसक्ति चिन्हहरूको मानक मात्र नभई अमानक प्रयोगसमेत भएको, शब्दहरूको चयन र विकल्पको सन्धानबाट सिर्जित संसक्तिले सम्पादकीयका अधिकांश प्रयुक्तिलाई प्रयुक्तिपरक कोणबाट उपयुक्त र प्रभावकारी तरिकाले सम्प्रेषणीय बनाएको, सम्पादकीय प्रयुक्तिको क्षेत्र, सहभागी र पद्धति सन्दर्भ, मूल भावप्रदत्त र नवीन सूचनामा रहेका संयुक्तिहरूको सङ्गठन व्यवस्थामा विविधता रहे पनि मानक बढी र अमानक प्रयोग कम रहेको लगायतका निष्कर्ष निकालिएको छ ।

गी (सन् २०११) द्वारा लिखित *एन इन्ट्रोडक्सन टु डिस्कोर्स एनलाइसिस थिएरी एन्ड मेथड* नामक पुस्तकमा सङ्कथन र सङ्कथन विश्लेषणका बारेमा व्याख्या गरिएको छ । सङ्कथनलाई भाषाप्रयोग वा भाषाको वितानका रूपमा र सङ्कथन विश्लेषणलाई भाषाप्रयोगको अध्ययनका रूपमा वर्णन गरिएको प्रस्तुत पुस्तकमा सङ्कथन विश्लेषणसम्बन्धी विभिन्न धारणाहरू रहेको जनाउँदै कतिपय धारणाले भाषा वा छलफलको विषयलाई र कतिपयले भाषाको संरचना र भूमिकालाई हेर्ने वा नियाल्ने कुरा व्यक्त गरिएको छ (पृ. ८) । सङ्कथन विश्लेषणका दुई स्वरूप व्याख्यात्मक र आलोचनात्मक सङ्कथन विश्लेषणको चर्चाका क्रममा भाषाको संरचनालाई नजिकबाट नियाल्ने हो भने यसको प्रयोगले हामीलाई भनाइ (सेइड), गराइ (डोइड) र हुआइ (बिइड) का चिजबिजको भिन्नता निकाल्न मद्दत गर्ने बताइएको छ । सङ्कथन विश्लेषक र भौतिकशास्त्रीहरूको अपेक्षा भाषाले कसरी कार्य गर्दछ भन्ने बारेमा गहिरो गरी व्याख्या गर्नु रहेको जनाउँदै भाषाले यसको बोधका लागि कसरी कार्य गर्दछ सोको विवेचनसँग व्याख्यात्मक सङ्कथन विश्लेषण सम्बन्धित रहेको विचार प्रस्तुत गरिएको छ भने सङ्कथन विश्लेषणसम्बन्धी अर्को धारणा आलोचनात्मक सङ्कथन विश्लेषणको लक्ष्य वा उद्देश्य भाषाले गर्ने कार्यको गहन व्याख्या

गर्नु नभई भाषाको प्रयोगबाट मानिसहरूले गर्ने हस्तक्षेप, सामाजिक र राजनैतिक विषय र मतभेद आदिबारे विश्लेषण गर्नु रहेको कुरा उल्लेख गरिएको छ (पृ. ९) । व्याख्यात्मक र आलोचनात्मक सङ्कथन विश्लेषणको थप चर्चा गर्दै मानिसहरू जसले व्याख्यात्मक अवधारणालाई लिन्छन् तिनीहरूले आलोचनात्मक दृष्टिकोणलाई अवैज्ञानिक सोच्दछन् किनकि आलोचनात्मक सङ्कथन विश्लेषकहरूले संसारमा रहेका विभिन्न समस्याहरूलाई आफ्नो रुचि र चाहनाबमोजिम प्रभाव पार्दछन्, हस्तक्षेप गर्दछन् । मानिसहरू जसले आलोचनात्मक धारणालाई लिन्छन् उनीहरूले व्याख्यात्मक दृष्टिकोणलाई सामाजिक र राजनीतिक उत्तरदायित्वको अलटाल वा वाक्छल ठान्छन् भनिएको छ (पूर्ववत्) । सङ्कथन विश्लेषण आलोचनात्मक हुनुपर्ने धारणा प्रकट गर्दै भाषा आफैमा राजनैतिक हुने र कुनै पनि प्रकारको भाषाको आर्जन खेल वा अभ्यासबाट हुने दृष्टिकोण प्रस्तुत गरिएको छ । साथै कुनै पनि भाषाप्रयोगको पूर्ण व्याख्यालाई राजनीति वा कुटनीतिसहित व्यवहार गर्नुपर्ने बताइएको छ ।

हामीले बोल्दा वा लेख्दा वास्तविकतामा सात चिज वा क्षेत्र निर्माण गर्छौं जसलाई भाषाद्वारा निर्मित सात कार्यका रूपमा लिइन्छ, अर्थात् हामीले भाषालाई सात चिज निर्माणका लागि प्रयोग गर्छौं भन्दै सङ्कथन विश्लेषकहरूले भाषाप्रयोगका सन्दर्भमा निम्न सात चिजलाई सात विविध प्रश्नका रूपमा सोच्न सक्ने विचार व्यक्त गरिएको छ :

- महत्त्व
- अभ्यास
- पहिचान वा अस्तित्व
- सम्बन्ध
- राजनीति (सामाजिक कुरा वा वस्तुको वितरण)
- संयोजन
- सङ्केत प्रणाली र ज्ञान ।

भाषा, भाषाको कार्य, अन्तर्क्रिया, सोचाइ, विश्वास, महत्त्व र विभिन्न सङ्केत प्रयोगको साधन र उद्देश्यलाई निश्चित सामाजिक विचारको मान्यतामा एकीकृत गर्ने पद्धतिका लागि डिस्कोर्स (सङ्कथन) शब्दलाई क्यापिटल 'डि' का रूपमा प्रयोग गरिने दर्साउँदै सही स्थान, समय र

विषयमा सामाजिक रूपमा स्वीकृत सोचाइ, मूल्य, कार्य र अन्तर्क्रियाको भाषाप्रयोग गर्नुलाई क्यापिटल डियुक्त डिस्कोर्सका रूपमा व्याख्या गरिएको छ । यससम्बद्ध डिस्कोर्स वा सङ्कथन निम्न महत्त्वपूर्ण कुरामा संलग्न हुनेसमेत जनाइएको छ :

- विचारहरूमा अवस्थित
- विचार कार्यकलापको प्रस्तुति र स्वीकृतिको विशेषतामा आधारित
- अन्य मानिस, वस्तु, साधन, प्रविधि, सङ्केत प्रणाली स्थान र समयद्वारा समन्वित
- कार्यात्मक - अन्तर्क्रियात्मक - अनुभूतिजन्य - संवेगात्मक - महत्त्वमूलक - अभिनयात्मक - प्रदर्शनात्मक - पहिरनात्मक - सोचाइमूलक - विश्वासात्मक - ज्ञानात्मक - अभिव्यक्तिमूलक र श्रवणात्मक पक्षको विशेषतामा आधारित ।

उनको यस दृष्टिकोणलाई आधार मान्दा सङ्कथनलाई बहुस्वरूपात्मक स्वरूपको भाषिक एकाइका रूपमा लिन सकिन्छ ।

प्रस्तुत पुस्तकमा बहुस्वरूपात्मक पाठ (मल्टिमोडल टेक्स्ट) को चर्चा गर्दै शब्द र चित्रको संयोजनयुक्त पाठलाई यसअन्तर्गत समेटिने धारणा प्रकट गरिएको छ । पाठमा विभिन्न ढाँचा वा रूपहरू जस्तै: भाषा, तस्बिर, सङ्गीत र केही म्युजिक भिडियो, भिडियो गीत आदिको सम्मिलन हुने बताउँदै प्राज्ञिक वा शैक्षिक पाठहरू विज्ञानका पाठ्यपुस्तक र पेसागत प्रकाशनमा सम्प्रति भाषाका साथ व्यापक रूपमा तस्बिरहरू (चित्र, रेखाचित्र, नक्सा) समावेश गरिएको कुरा उल्लेख गरिएको छ (पृ. १९४) । सङ्कथन सञ्चारसँग सम्बन्धित भएकोले र हामी मानवहरू अन्य सङ्केत प्रणालीबाट पनि सूचित हुन सक्ने भएकाले यो सिद्धान्त (बहुस्वरूपात्मक सङ्कथन विश्लेषण) प्रयोगमा आउन सक्ने तर्क प्रस्तुत गरिएको छ । चित्रको विश्लेषण गर्दा चित्रमा केके तत्त्वहरू रहेका छन् सोबारे आफैलाई प्रश्न गर्न सकिने जनाउँदै चित्र विभिन्न आकार र रङ्युक्त हुने तथा चित्रमा व्याकरण पनि हुने भएकाले त्यहाँ संयोजित विभिन्न तत्त्वको नियमलाई नियाल्नुपर्ने बताइएको छ । भाषामा पनि विभिन्न तस्बिरको प्रयोग गरिएको हुने जनाउँदै खास

सन्दर्भमा प्रयुक्त हुने तस्वीरहरूले नभनिएको वा व्यक्त नगरिएको अर्थ द्योतन गर्ने कुरा व्यक्त गरिएको छ । साथै द्योतित अर्थलाई सन्दर्भगत ज्ञानको प्रयोग, सांस्कृतिक ज्ञान तथा पूर्वानुभवका आधारमा अर्थ्याउनुपर्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ (पूर्ववत्) । उक्त पुस्तकमा आदर्श सङ्कथन विश्लेषणका लागि भाषाद्वारा निर्मित सात कार्य (महत्त्व, अभ्यास, पहिचान, सम्बन्ध, राजनीति, संयोजन र सङ्केत प्रणाली) को सन्दर्भ अघि साँदै आदर्श विश्लेषणको खोजीका लागि विश्लेषकले छ प्रश्न (अवस्थित अर्थ, सामाजिक भाषा, सांसारिक आकृति, अन्तर्पाठात्मकता, सङ्कथन र कुराकानी) गर्न सक्ने विचार प्रस्तुत गरिएको छ ।

सुवेदी र गौतम (वि. सं. २०६८) द्वारा सम्पादित *रत्न बृहत् नेपाली समालोचना सैद्धान्तिक खण्ड*मा विभिन्न लेखकका सैतीस वटा लेख समावेश गरिएका छन् । यस ग्रन्थको तेस्रो खण्डमा देवीप्रसाद गौतमद्वारा लिखित सङ्कथन विश्लेषण शीर्षकको लेख प्रस्तुत गरिएको छ । यस लेखमा सङ्कथन, सङ्कथन विश्लेषण, संसक्ति, सङ्कथनमा ध्वनि, वाक्य र अनुच्छेद व्यवस्थालगायतबारे चर्चा-परिचर्चा गरिएको छ । प्रस्तुत लेखमा सङ्कथनलाई एकसार वाक्य वा सोभन्दा माथिको जुनसुकै तहको संरचनाका रूपमा व्याख्या गरिएको छ । सङ्कथनलाई संरचनात्मक र सन्दर्भपरक दुई रूपबाट परिभाषित गरिएको पाइने जनाउँदै संरचनात्मक परिभाषाअन्तर्गत सङ्कथनलाई वाक्यभन्दा माथिल्लो तहको भाषिक प्रयोगका रूपमा र सन्दर्भपरक परिभाषाअन्तर्गत खास सन्दर्भमा भएको भाषाप्रयोग वा वास्तविक भाषाप्रयोगका रूपमा लिइने विचार प्रस्तुत गरिएको छ । सङ्कथन विश्लेषणमा कथ्य, लेख्य र साङ्केतिक भाषामा भएका अभिव्यक्तिहरूको अध्ययन हुने र यी स्तरमा प्रयोग हुने, प्रयुक्तिहरूको समायोजन विश्लेषण गरिने दर्साउँदै यसमा उच्चारणको विशिष्ट ढाँचासहित शब्दचयन, वाक्यरचना र आर्थी अभिव्यक्तिका साथै भाषिक व्यवहारको समेत विवेचन गरिने बताइएको छ (पृ. ५७१) । सङ्कथन विश्लेषणको एउटा मुख्य पक्षका रूपमा पाठ विश्लेषणको वर्णन गर्दै पाठ विश्लेषणमा भाषिक पक्ष मात्र नभएर सामाजिक जीवनका अन्य विविध पक्षलाई पनि समेटिने कुरा व्यक्त गरिएको छ । यसको आन्तरिक वा बाह्य सम्बन्ध हुन्छ भन्दै आन्तरिक सम्बन्धअन्तर्गत भाषिक पक्ष (ध्वनि, शब्द, पदावली, उपवाक्य, वाक्य

र व्याकरणिक पक्ष) र बाह्य सम्बन्धान्तर्गत अमूर्त रूपमा रहेको सामाजिक रीतिस्थिति र सामाजिक संरचनाको विश्लेषण गरिने कुरा उल्लेख गरिएको छ । भाषिक पक्षको अध्ययनबाट मात्र पाठको अर्थ नखुल्ने धारणासहित भाषेतर सन्दर्भको अध्ययनीय आवश्यकता दर्साइएको छ ।

उक्त लेखमा सङ्कथनको महत्त्वपूर्ण युक्ति संसक्तिलाई पाठभित्रका एकाइहरू (संवाद, मनोवाद, अनुच्छेद, वाक्य, उपवाक्य, पदावली आदि) लाई एकताबद्ध तुल्याउने रसायनका रूपमा व्याख्या गरिएको छ । संसक्ति सम्बन्धका लागि परस्परमा जोड्ने संयोजीहरूको आवश्यकता पर्ने औल्याउँदै संयोजीबाट वाक्यहरू पाठमा एकीकृत रूपमा संसक्त हुने कुरा व्यक्त गरिएको छ (पृ. ५७६) । यस्तो संसक्ति व्यवस्था व्याकरणिक र कोशीय वा शाब्दिक गरी दुई प्रकारको हुने जनाउँदै व्याकरणिक संसक्तिअन्तर्गत पर्ने निदर्शन, सर्वनामीकरण, प्रतिस्थापन, लोप वा विलोपन र संयोजनको चर्चा गरिएको छ भने कोशीय वा शाब्दिक संसक्तिको मेलबाट पाठमा एकत्व स्थापित हुने बताउँदै सङ्कथन संरचनाको अध्ययनका निमित्त यिनको (कोशीय वा शाब्दिक एकाइको) अध्ययनलाई एक प्रमुख आधार मानिने विचार प्रस्तुत गरिएको छ । सङ्कथनमा ध्वनि, वाक्य र अनुच्छेद व्यवस्थाको चर्चाका क्रममा ध्वनि व्यवस्थाको अध्ययनान्तर्गत कृतिको आर्थी प्रभावमाथि ध्वनि व्यवस्थाले सृजना गरेको अनुकूलनको अध्ययन गरिने, वाक्य व्यवस्थाको अध्ययनमा वाक्यहरू तार्किक रूपमा जोडिए नजोडिएको स्थिति हेरिने र अनुच्छेद व्यवस्थाको अध्ययनमा अनुच्छेदमा निहित परिचय अंश, मुख्य अंश र निष्कर्ष अंशका अतिरिक्त व्यक्त विचारको वितरण र सम्बन्ध विश्लेषण गरिने कुरा सोदाहरण उल्लेख गरिएको छ ।

अधिकारी (वि. सं. २०६९) द्वारा गरिएको सहिदको सालिक कथा सङ्ग्रहको सङ्कथन विश्लेषण शीर्षकको शोधमा सहिदको सालिक कथा सङ्ग्रहका कथामा अन्तर्भूत समाख्याता, सन्दर्भता, संयुक्ति व्यवस्था र संसक्ति व्यवस्थाको अध्ययन गरिएको छ । कुल छ परिच्छेदमा संरचित यस शोधमा सङ्कथन विश्लेषणलाई सैद्धान्तिक आधार बनाइएको छ र त्यसका आधारमा निर्दिष्ट कथाहरूको समीक्षण गरिएको छ । मूलतः पुस्तकालयीय विधिमा आधारित रहेको यस शोधमा

व्याख्यात्मक एवम् विश्लेषणात्मक विधिको उपयोग गरिएको छ । प्रस्तुत शोधमा निर्दिष्ट कथासङ्ग्रहका कथाहरूको अध्ययनबाट एघार वटा कथाहरूमध्ये दस वटा कथाहरू समाख्याताका दृष्टिले परकथनात्मक रहेको र एक मात्र कथा (फलामे किल्ला) स्वकथनात्मक रहेको जनाइएको छ । सन्दर्भका दृष्टिले सङ्ग्रहका कथाहरूमा भौगोलिक, सामाजिक, सांस्कृतिक र वैचारिक सन्दर्भता रहेको बताइएको छ । सङ्गृहीत कथाहरूमा रहेका कुल चौतीस वटा अनुच्छेदहरूका बीचमा उपयुक्त किसिमको संयुक्ति व्यवस्था रहेकाले कथामा वक्ताको आशय एकीकृत र अर्थपूर्ण बनेको तथ्य प्रस्तुत गरिएको छ । संसक्तिका दृष्टिले हेर्दा समाविष्ट कथाहरूमा बाह्य निदर्शन कम र आन्तरिक निदर्शन बढी रहेको कुरा उल्लेख गरिएको छ । यसअन्तर्गत पर्ने पूर्वनिदर्शनात्मक भाषिक एकाइको प्रयोगले कथालाई रैखिक संरचनामा अघि बढाएको, अन्तर्वाक्यीय निदर्शनका भित्री तहमा रहेका समयवाची, व्यक्तिवाची, दर्शकवाची र तुलनावाची निदर्शनका कारण पात्र र परिवेशको प्रस्तुति सुन्दर बनेको विचार प्रस्तुत गरिएको छ । त्यसैगरी प्रतिस्थापनको प्रभावकारी प्रयोग हुन नसकेको, लोपले कथालाई सङ्क्षिप्त तुल्याएको, पात्रगत पुनरावृत्ति अत्यधिक रहेको, राजनीतिसम्बद्ध पात्रहरूको साहचर्य पाइएको समेत दर्साइएको छ । समग्रतः समाविष्ट कथाहरू साङ्कथनिक दृष्टिले उपयुक्त रहेको बताइएको छ ।

घिमिरे (वि. सं. २०६९) द्वारा लिखित *सङ्कथन विश्लेषण परिचय र पद्धति* नामक ग्रन्थमा सङ्कथन र सङ्कथन विश्लेषणका बारेमा चर्चा परिचर्चा गरिएको छ । प्रस्तुत ग्रन्थमा सङ्कथनलाई कुनै एउटा विचार वा परिभाषाका आधारमा चिनाउन नसकिने बताउँदै कोशीय दृष्टिमा यसले (डिस्कोर्सले) भन्नु, बोल्नु वा वातचित गर्नुलाई, दार्शनिकहरूका दृष्टिमा ज्ञान निर्माण र त्यसको सामाजिक प्रयोगको साधनलाई, समाजभाषावैज्ञानिकहरूका दृष्टिमा उच्चारण वा वाक्यभन्दा परसम्मको कथ्य वा लेख्य भाषाको विस्तारलाई र समाजशास्त्रीय दृष्टिकोणमा सङ्कथनका अनुक्रमको अस्तित्वमा रहने भनाइ वा प्रतिज्ञप्तिहरूलाई जनाउने कुरा उल्लेख गरिएको छ । भाषाविज्ञानको इतिहासमा भाषाको अध्ययन परिस्थितिको सन्दर्भमा हुनुपर्छ भन्ने पहिलो भाषावैज्ञानिक जे. आर. फर्थ भएको औल्याउँदै चम्स्कीका गुरु जेलिङ् ह्यारिसले सर्वप्रथम

डिस्कोर्स एनलाइसिस शब्दको प्रयोग गरेको कुरा व्यक्त गरिएको छ (पृ. ७) । वस्तुतः सङ्कथन विश्लेषणको परम्परा सन् १९६० को दशकपछि व्यवस्थित रूपमा विकसित भएको दर्साइएको छ र सम्प्रति सङ्कथन विश्लेषकहरू कसरी संस्थागत र पेसागत गतिविधिहरू भाषिक रूपबाट सञ्चालित हुन्छन् भन्ने विषयप्रति आकर्षित देखिएको जनाइएको छ ।

उक्त ग्रन्थमा सङ्कथन विश्लेषणको क्षेत्र व्यापक रहेको र यसको अन्वेषण र विश्लेषण पद्धति पनि भिन्न-भिन्न रहेको कुरा उजागर गर्दै बेदरल र अन्य (सन् २००१) ले सङ्कथन विश्लेषणका चार मोडेल: भाषालाई व्यवस्थाका रूपमा हेर्ने मोडेल, भाषाप्रयोगका गतिविधिमा आधारित मोडेल, खास शीर्षक र गतिविधि विशेषसँग सम्बन्धित मोडेल र बृहत् सन्दर्भमा आधारित मोडेलको परिकल्पना गरेको बताइएको छ । यीमध्ये पहिलो मोडेलमा भाषालाई एउटा व्यवस्था मानेर भाषिक संरचनामा बढी ध्यान दिई सङ्कथन विश्लेषण गरिने, दोस्रो मोडेलमा भाषालाई प्रक्रियाका रूपमा लिएर भाषिक गतिविधिमा ध्यान दिई सङ्कथन विश्लेषण गरिने र तेस्रो मोडेलमा सङ्कथनको क्षेत्र, शीर्षक र गतिविधि (मनोचिकित्सक तथा कानुनी) को अध्ययन गरिने र चौथो मोडेलमा बृहत्तर सामाजिक-सांस्कृतिक ढाँचामा आधारित रहेर सङ्कथन विश्लेषण गरिने र त्यसको माध्यमबाट सामाजिक शक्ति, प्रभुत्व, जात, लिङ्ग आदिको अध्ययन हुने कुरा प्रस्तुत गरिएको छ (पृ. १३) । सङ्कथनको अध्ययन-विश्लेषण लाई उचित ढङ्गले प्रणालीबद्ध गर्न र विधाभिन्नका समस्या समाधान गर्ने विभिन्न तरिकाका बीच भिन्नता देखाउने उद्देश्यका साथ विभिन्न परम्परा र सम्प्रदायको विकास भएको दर्साइएको छ । तीमध्ये बहुप्रचलित सम्प्रदायका रूपमा व्यवस्थापरक व्याकरण, सङ्कथन विश्लेषण, वाक्कार्य र सङ्कथन विश्लेषण, सङ्कथनको समाजभाषावैज्ञानिक विश्लेषण, अन्तरक्रियात्मक समाजभाषाविज्ञान, कुराकानीको सिद्धान्त, आलोचनात्मक सङ्कथन विश्लेषण, उत्तरआधुनिक सङ्कथन विश्लेषण, नारीवादी सङ्कथन विश्लेषण, सम्प्रेषणको जातित्व र आख्यान विश्लेषणलाई उल्लेख गरिएको छ । यी सम्प्रदायलाई विभिन्न अध्यायमा प्रस्तुत गरी व्याख्या विवेचन गरिएको छ । साथै यी विविध परम्परामा सङ्कथन विश्लेषणको प्ररूपसमेत दर्साइएको छ ।

उल्लिखित ग्रन्थमा प्रकार्यपरक व्याकरणिक कोणबाट सङ्कथन विश्लेषण गर्दा हालिडेद्वारा प्रस्तुत विचारात्मक, अन्तर्वैयक्तिक र पाठात्मक अधिप्रकार्यलाई आधार बनाइने, वाक्कार्यका दृष्टिले सङ्कथन विश्लेषण गर्दा सर्लेद्वारा प्रस्तुत वाक्क्रियात्मक सिद्धान्तको उपयोग गरिने, समाजभाषावैज्ञानिक कोणबाट सङ्कथन अध्ययन गर्दा भाषाको सामाजिक, सांस्कृतिक भेद र त्यसले भाषामा पार्ने प्रभावलगायतको अध्ययन गरिने, अन्तर्क्रियात्मक समाजभाषावैज्ञानिक कोणबाट सङ्कथन विश्लेषण गर्दा अन्तर्क्रियाको गतिविधि, पालो ग्रहण, सङ्कोच, सन्देश तथा मुखामुख प्रक्रियालाई आधार बनाइने, कुराकानी विश्लेषणमा पालो ग्रहण, निकटस्थ युग्म, अभीप्साको धारणा, अनुभव, शीर्षकलगायतको अध्ययन गरिने आलोचनात्मक सङ्कथन विश्लेषणमा समाजमा विभिन्न समूह वा व्यक्तिहरूबीचको परिचय, ज्ञान, प्रभुत्व र शक्ति सम्बन्धको निर्माण र त्यसको निर्वाहको लागि गरिने भाषिक प्रयोगको विश्लेषण गरिने, उत्तर आधुनिक सङ्कथन विश्लेषणमा डेरिडा, फुको, क्रिस्टेमा र जेमेसनका मान्यतालाई आधार बनाइने र नारीवादी सङ्कथन विश्लेषणमा सङ्कथनलाई पितृसत्तात्मक संस्कृति र नारीवादी सौन्दर्य शास्त्रका रूपमा लिई जैविक, भाषिक, मानसिक सांस्कृतिक कोणबाट सङ्कथनको विश्लेषण गरिने कुरा व्यक्त गरिएको छ । हालिडेले पाठ विश्लेषणका आधारका रूपमा सङ्कथनको क्षेत्र, सहभागी र शैलीलाई उल्लेख गरेको दर्साउँदै फेयरक्लफले हालिडेद्वारा प्रस्तुत तीन अधिप्रकार्य (विचारात्मक, अन्तर्वैयक्तिक र पाठात्मक) का मान्यतालाई सामान्य संशोधनका साथ ग्रहण गरेको र पाठका नौवटा विशेषता (अन्तर्क्रियात्मक नियन्त्रण, वृत्तिहरू, शिष्टता, लोकाचार, संयोजी र मुक्तीकरण, कर्मकता र अक्षक, शब्दार्थ, शब्दयोजना र लक्षण) प्रस्तुत गरेको जनाइएको छ । साथै फेयरक्लफद्वारा प्रस्तुत नौवटा भाषिक विशेषताका विपरीत जेम्स जीले पाठका पाँच विशेषता (स्वन गुण, संसक्ति, सङ्कथन सङ्गठन, सन्दर्भीकरण सङ्केत र कथ्य वा विषयकेन्द्रित सङ्गठन) उल्लेख गरेको समेत दर्साइएको छ (पृ १२८) ।

ज्ञवाली (वि.सं. २०६९) द्वारा गरिएको *रक्तिमका गीतहरूको सङ्कथन विश्लेषण* शीर्षकीय शोधमा 'रक्तिमका गीत' गीत सङ्ग्रहमा सङ्गृहीत कुल ११४ वटा गीतहरूमध्येबाट नुमनाका रूपमा १६

वटा गीतहरू छनोट गरी तिनको स्वरूप, संसक्ति, संयुक्ति र सन्दर्भताको विश्लेषण गरिएको छ । कुल छ अध्यायमा संरचित यस शोधमा निर्दिष्ट गीतहरूको अध्ययनका क्रममा निगमनात्मक, आगमनात्मक, व्याख्यात्मक र विश्लेषणात्मक विधिको प्रयोग गरिएको छ । प्रस्तुत शोधमा रक्तिमका गीतहरूको सङ्कथन विश्लेषण गर्दा हालिडे र हसनद्वारा प्रतिपादित सङ्कथन सिद्धान्तको उपयोग गरिएको छ । यसमा गीतहरूको स्वरूपगत अध्ययनका लागि गीतको शीर्षक, पङ्क्तिपुञ्ज, सङ्ख्या, पङ्क्ति विवरण, सम्बोधक, सम्बोधित, विषयवस्तु, प्रस्तुति र रचनाकारलाई आधार बनाइएको छ भने संसक्ति व्यवस्थाको अध्ययनका लागि निदर्शन (अन्तरपाठीय र बाह्यपाठीय निदर्शन), संयोजन, प्रतिस्थापन, लोप र पुनरावृत्तिलाई आधार बनाइएको छ । त्यस्तै संयुक्ति व्यवस्थाको अध्ययनका क्रममा वर्णनात्मक, अनुरोधात्मक, मनोवादात्मक, संवादात्मक र अन्तरसंवादात्मक गरी पाँच प्रस्तुति ढाँचाका एक-एक गीतका नुमना छनोट गरी तिनमा निहित विषय, विचार, अभिव्यक्ति वा लक्षित आशयको विवेचना गरिएको छ भने सन्दर्भता अध्ययनका क्रममा गीतमा प्रस्तुत सामाजिक सन्दर्भ (दिक्कालः स्थान र समयसम्बद्ध, संस्कार एवम् संस्कृति, नारी, बाल, वृद्ध, निम्न वर्ग, उच्च वर्ग) र वैचारिक सन्दर्भ (वर्ग, पक्षधरता, वर्ग सङ्घर्ष र मुक्ति, शहीद श्रद्धा एवम् नेतृत्व र जनताप्रति सम्मान, राष्ट्रिय स्वाधीनता र देशभक्ति) को विश्लेषण गरिएको छ । यी विविध कोणबाट गरिएको अध्ययनका आधारमा रक्तिमका गीतहरूमा स्वरूपगत विविधता (३ देखि ९ पङ्क्तिपुञ्जसम्मको आयतन र ६ देखि २६ पङ्क्तिसम्मका गीतहरू) रहेको, गीतहरूमा सम्बोधकका रूपमा राजनीतिसचेत व्यक्ति वा निम्न वर्ग र सम्बोधितका रूपमा मुक्तिकामी नेपाली जनता र शाषक वर्गको उपस्थिति रहेको, गीतहरूमा संसक्ति व्यवस्था वक्ताको आशयबोधका लागि उपयोगी देखिएको, यस व्यवस्थाले गीतिसङ्कथनका एकाइलाई एकीकृत, अर्थपूर्ण, सङ्क्षिप्त, सघन र लयगत चमत्कारयुक्त बनाएको, गीतहरूको संयुक्ति व्यवस्था चुस्त रहेको, वैचारिक निरन्तरताको अन्तसूत्रमा क्रमबद्धता देखिएको, चेतना र अर्थ सिलसिलेवार रहेकाले गीतहरू स्थानिक, कालिक र तार्किक दृष्टिले संयुक्तियुक्त रहेको, गीतहरूमा विश्व कम्प्युनिष्ट आन्दोलन र नेपालको वर्ग सङ्घर्षसँग सम्बन्धित सन्दर्भता समेटिएको, वर्गीय समाज

सन्दर्भको उठान गर्दै उच्चवर्गीय दमन र अत्याचार सहन विवश निम्नवर्गीय जनताको जीवनलाई प्राथमिकताका साथ समेटिएको, सामाजिक न्यायका खातिर मुक्तिकामी सङ्घर्ष हुन थालेको, रक्तिमका गीतहरूमा व्यक्त वैचारिक सन्दर्भले समतामूलक राज्य व्यवस्थाको आवश्यकता सिद्ध गरेको लगायतका निष्कर्ष निकालिएको छ ।

ढकाल (वि. सं. २०६९) द्वारा गरिएको *मैनालीका कथाको सङ्कथन विश्लेषण* शीर्षकको शोधमा मैनालीका 'छिमेकी', 'पराको आगो' र 'सहिद' कथाको विश्लेषण गरिएको छ । सङ्कथन विश्लेषणको सैद्धान्तिक स्वरूप निर्धारण गरी मैनालीका कथाको आख्यान संरचना, सहभागी भूमिका र सम्बन्धन व्यवस्थाको अध्ययन गरिएको यस शोधमा एम. ए. के. हालिडे र रुकैया हसन, स्टेफेन लेभिन्सन, भान डिक, ओल्फग्याङ्ग ड्रेसलर, मोहनराज शर्मा र परसुराम पौड्यालले प्रस्ताव गरेका अवधारणालाई सैद्धान्तिक पर्याधारका रूपमा उपयोग गरिएको छ । कुल छ परिच्छेदमा संरचित यस शोधमा निर्दिष्ट कथाहरूको अध्ययनका क्रममा निगमनात्मक-आगमनात्मक तथा व्याख्यात्मक-विश्लेषणात्मक विधिको प्रयोग गरिएको जनाइएको छ । प्रस्तुत शोधमा मैनालीका कथाको आख्यान संरचनालाई अभिमुखीकरण, मूल्याङ्कन, परिणाम र कथान्तक प्रतिमानका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ । यी प्रतिमानका आधारमा हेर्दा छिमेकी कथामा गतिशील आख्यानको विकास र गतिहीन सङ्घर्ष हासको ढाँचा रहेको, कथा घटनाप्रधान लागे पनि चरित्रप्रधान पुष्टि भएको, पूर्वसङ्केतको प्रयोगले आख्यानलाई जिज्ञासायुक्त बनाएको, परालको आगोमा घटनाप्रधान, रेखीय ढाँचायुक्त आख्यान र पूर्वदृश्य पद्धतिको आंशिक प्रयोग भएको र सहिद कथामा रेखीय, सूक्ष्मताकेन्द्री, आन्तरिक चित्रणयुक्त, पूर्व सङ्केतयुक्त आख्यान रहेको जनाइएको छ । अध्ययनको अर्को उद्देश्य सहभागी भूमिकाको अध्ययनलाई कथामा सहभागी पात्रहरूको भूमिकाका आधारमा विवेचना गरिएको छ । यस क्रममा सहभागी पात्रहरूको लिङ्ग, पेसा, वर्ग, आर्थिक स्तर, स्थायी-अस्थायी उपस्थिति, तिनले पारेको प्रभावलगायतको विश्लेषण गरिएको छ । सम्बन्धन व्यवस्थाको विश्लेषणका सन्दर्भमा दृश्यगत, प्रसङ्गगत र संसक्तिगत सम्बन्धनलाई आधार बनाइएको छ । दृश्यगत आधारमा हेर्दा 'छिमेकी' कथा दुई वटा, 'पराको

आगो' नौ वटा, र 'सहिद' कथा सात वटा दृश्यमा संरचित रहेको बताइएको छ । प्रसङ्गका दृष्टिले छिमेकी कथा कुल तीन प्रसङ्गको समष्टिबाट, परालको आगो छ वटा प्रसङ्गको समष्टिबाट र सहिद कथा दुई प्रसङ्गको समष्टिबाट निर्मित भएको दर्साइएको छ । संसक्तिगत सम्बन्धन व्यवस्थाको अध्ययनका आधारमा कथामा सन्दर्भक, प्रतिरूपात्मक र लोप, संयोजक र शाब्दिक संसक्तिको प्रयोग रहेको कुरा व्यक्त गरिएको छ ।

देवकोटा (वि. सं. २०६९) द्वारा गरिएको *श्रीकृष्ण चरित्र काव्यको सङ्कथन विश्लेषण* शीर्षकीय शोधमा वसन्त शर्माद्वारा रचित श्रीकृष्ण चरित्र काव्यलाई साङ्कथनिक दृष्टिले विश्लेषण गरिएको छ । कुल छ परिच्छेदमा संरचित यस शोधमा निर्दिष्ट काव्यको विश्लेषणार्थ हालिडे र हसनद्वारा स्थापित संसक्ति र संयुक्ति सिद्धान्तलाई सैद्धान्तिक पर्याधारका रूपमा उपयोग गरिएको छ । श्रीकृष्ण चरित्र काव्यको अभिव्यक्ति सौन्दर्भ, संसक्ति व्यवस्था, संयुक्ति व्यवस्था र सन्दर्भपरक अवस्था अध्ययनको उद्देश्य राखिएको यस शोधमा श्रीकृष्ण चरित्रको विश्लेषणार्थ ध्वनि उच्चार्य प्रक्रिया, अवधि, आवृत्तिगत विशेषता, लय व्यवस्था, रीतिवाद, वक्रोक्ति, छन्द व्यवस्था आदिलाई पनि आधार बनाइएको छ । प्रस्तुत शोधमा अभिव्यक्ति सौन्दर्यको अध्ययनका क्रममा ध्वनि प्रणाली, ध्वनि वा अक्षरमा हुने आवृत्ति, वर्णविन्यास, अनुप्रास, छन्द, लाक्षणिकता आदिलाई, संसक्ति व्यवस्थाको अध्ययनमा निदर्शन, विलोप, प्रतिस्थापन, संयोजन र शाब्दिक संसक्तिलाई, संयुक्ति व्यवस्थाको अध्ययनमा क्षेत्र, सहभागी र माध्यमलाई र सन्दर्भपरक अध्ययनमा घटना, सामाजिक, सांस्कृतिक, पौराणिक र दार्शनिक सन्दर्भलाई आधार बनाइएको छ । यी विविध आधारका आधारमा अध्ययन गरिएको यस शोधबाट श्रीकृष्ण चरित्र काव्य गति, यति, लय, अनुप्रास र आवृत्ति योजनाको उचित विन्यासले श्रुतिपेशल, गेयात्मक र लयसौन्दर्यपूर्ण बन्न पुगेको, काव्यमा बहिः सन्दर्भक, अन्तः सन्दर्भक, विलोप, प्रतिस्थापन, संयोजन र शाब्दिक साहचर्यले संयुक्ति व्यवस्थालाई सुदृढ तुल्याएको, काव्यमा निहित क्षेत्र, सहभागी र माध्यमको त्रिकोणात्मक अन्तः सम्बन्धका कारण संयुक्ति व्यवस्था उचित रूपमा विन्यस्त रहेको, विभिन्न परिस्थिति र त्यसले प्रदान गर्ने

संज्ञानात्मक भावभूमिका निम्ति काव्यमा फरक-फरक विषयसन्दर्भ (सामाजिक, सांस्कृतिक, पौराणिक, दार्शनिक आदि) को उठान गरिएको निष्कर्ष प्रस्तुत गरिएको छ ।

न्यौपाने (वि.सं. २०६९) द्वारा गरिएको स्वास्थ्य क्षेत्रमा प्रयुक्त नेपाली भाषाको सङ्कथन विश्लेषण शीर्षकीय शोधमा नेपाली भाषामा प्रकाशित स्वास्थ्य क्षेत्रसँग सम्बन्धित सैद्धान्तिक पाठ्यपुस्तक, अभ्यास पुस्तिका, जानकारी पत्रिका, पर्चा, पोस्टर आदिमध्येबाट खासखास सामग्री सङ्कलन गरी तिनमा प्रयुक्त नेपाली भाषाको सङ्कथन अध्ययन गरिएको छ । कुल आठ अध्यायमा संरचित यस शोधमा सङ्कथन अध्ययनका लागि हालिडे र हसनद्वारा विकसित सिद्धान्तको प्रयोग गरिएको छ भने पुस्तकालयीय, व्याख्यात्मक र विश्लेषणात्मक विधि अपनाइएको छ । स्वास्थ्य क्षेत्रमा प्रयुक्त नेपाली भाषाको सङ्कथनपरक अध्ययन गर्नु, प्रयुक्त भाषाको स्वरूप निर्धारण गर्नु, प्राविधिक शब्द तथा शब्दावलीको प्रयोगावस्था, स्रोत, संसक्ति, संयुक्ति, व्याकरणिक कोटि, प्रयोगगत एकरूपता, विविधता र प्रस्तुति प्रभावकारिताको निरूपण गर्नु लगायतका उद्देश्य राखिएको प्रस्तुत शोधमा सङ्कलित सामग्रीहरूलाई लघु, मध्यम र बृहत् आकारमा वर्गीकरण गरी अलग-अलग अध्यायमा तिनको विश्लेषण गरिएको छ । यस क्रममा एकदेखि आठ-दस पृष्ठसम्मका पर्चा, पम्प्लेट, पोस्टर परिचायिका (ब्रोसर) सूचना, विज्ञापन र रेडियो वार्तालाई लघु आकारका सामग्रीका रूपमा, आयुर्वेदिक तथा आधुनिक चिकित्सा क्षेत्रसँग सम्बन्धित सामुदायिक एवम् वातावरणीय स्वास्थ्यलाई आधार मानी लेखिएका पाठ, पुस्तिका, चित्र कथा, संवाद आदिलाई मध्यम आकारका सामग्रीका रूपमा र पुस्तकाकारका कृतिहरू, हाते पुस्तक वा ठूलो आकारका पुस्तिका तथा विशेष प्रतिवेदनलाई बृहत् अकारका सङ्कथन सामग्रीका रूपमा छुट्याइएको छ र तिनलाई सङ्कथनको स्वरूप, युक्ति (संसक्ति र संयुक्ति), वाक्य रचना (संरचना र कोटि), शब्दभण्डार (स्रोत, बनोट र प्रयोग) प्रभाव र अनुच्छेद गठन तथा संरचनागत विशिष्टताका आधारमा समीक्षण गरिएको छ । प्रस्तुत अध्ययनका आधारमा चिकित्सा नेपालीको प्रयोगमा अभिव्यक्तिगत मौलिकता रहेको, लघु आकारका सामग्रीमा इच्छार्थक, आज्ञार्थक भावको प्रयोग र वाक्य संरचनामा असमापक पदावली तहका घटकको प्रभाव देखिएको, मध्यम आकारका सामग्रीमा कुनै विषयका अङ्गको अङ्गीभूत

अभिव्यक्ति दिन भाषिक सङ्केतको प्रधानता रहेको बृहत् आकारका सामग्रीमा भाषिक र भाषेतर सङ्केतका विविध शैलीको प्रयोग भएको, शब्द, पदावली, वाक्य र अनुच्छेदमा अङ्ग्रेजी, नेपालीको मिश्रण रहेको, अधिकांश सामग्रीमा संयुक्त र जटिल वाक्यको प्रयोग कमै मात्रामा भएको, प्रतिस्थापन, लोप, पुनरुक्ति, संयोजकलगायतका संसक्ति र सामान्य-विशिष्ट, समुच्चयबोधक, अनुक्रमबोधक, स्पष्टीकरण जस्ता संयुक्तिको अत्यधिक प्रयोग भएको लगायतका निष्कर्ष निकालिएको छ ।

न्यौपाने (वि. सं. २०६९) द्वारा गरिएको *विश्वेश्वरप्रसाद कोइरालाका कथामा सम्बन्धन व्यवस्था* शीर्षकको शोधमा कोइरालाका चन्द्रवदन, 'दोषी चस्मा', मधेशतिर र श्वेतभैरवी कथाको विश्लेषण गरिएको छ । कुल छ अध्यायमा विभक्त यस शोधमा निर्दिष्ट कथाहरूलाई हालिडे र हसनद्वारा विकसित संसक्ति र संयुक्ति सिद्धान्तका आधारमा समीक्षण गरिएको छ । यस क्रममा निगमनात्मक, अगमनात्मक, व्याख्यात्मक र विश्लेषणात्मक पद्धतिको उपयोग गरिएको छ । कोइरालाका कथामा अन्तर्भूत संसक्ति व्यवस्था, सन्दर्भपरक अर्थ र पाठपरक सङ्गठन अध्ययनको उद्देश्य राखिएको प्रस्तुत शोधमा संसक्ति व्यवस्थाको अध्ययनअन्तर्गत निदर्शन, प्रतिस्थापन र विलोप, संयोजन, निकटस्थ युग्म र कोशीय संसक्ति, सन्दर्भता अध्ययनअन्तर्गत क्षेत्र, सहभागी र पद्धति तथा पाठपरक सङ्गठनअन्तर्गत विधागत सूचना र भाषिक सङ्गठनको अध्ययन गरिएको छ । सङ्कथनसम्बद्ध यी विभिन्न पक्षका आधारमा गरिएको यस अध्ययनबाट कोइरालाका कथाहरू सम्बन्धन व्यवस्थाका दृष्टिले उत्कृष्ट रहेका (चन्द्रवदनमा संसक्ति र संयुक्ति व्यवस्था खुकुलो रहेको), मनोसामाजिक विषयक्षेत्रसँग सम्बन्धित रहेका, यौनसम्बद्ध विषयमा केन्द्रित रहेका, सहभागी भूमिकाका आधारमा हेर्दा नारीलाई केन्द्रीय पात्र बनाई प्रस्तुत गरिएका, रेखीय ढाँचामा आबद्ध रहेका, सामाजिक, सांस्कृतिक सन्दर्भ र व्यवस्थित-सङ्गतिपूर्ण पाठपरक सङ्गठनले युक्त रहेका निष्कर्ष निकालिएको छ । साथै विश्लेषण गरिएका कथाका आधारमा कोइरालाका कथामा उत्कृष्ट कथाकारको कथा कौशल पाउन सकिने कुरा व्यक्त गरिएको छ ।

साउद (वि. सं. २०६९) द्वारा गरिएको बन्दी र चन्द्रागिरि लामो कविताको सङ्कथन विश्लेषण शीर्षकको शोधमा कृष्ण सेन 'इच्छुक' का दुई लामा कविता 'बन्दी' र 'चन्द्रागिरि' मा निहित संयुक्ति व्यवस्था, व्याकरणिक र कोशीय संसक्तिले सङ्कथनात्मक स्वरूपमा पारेको प्रभाव र कवितामा प्रस्तुत सन्दर्भताको अध्ययन गरिएको छ । कुल पाँच परिच्छेदमा संरचित यस शोधमा निर्दिष्ट कविताहरूको विश्लेषणका लागि सङ्कथन विश्लेषणको शीर्षपाद पद्धति (टप डाउन एप्रोच) प्रयोग गरिएको छ । साथै व्याख्यात्मक र विश्लेषणात्मक विधि अवलम्बन गरिएको छ । भाषावैज्ञानिक हालिडे र हसनद्वारा विकसित सङ्कथन विश्लेषणको सिद्धान्तलाई सैद्धान्तिक पर्याधार बनाइएको यस शोधमा संयुक्तिको अध्ययन क्षेत्र, सहभागी र माध्यमका आधारमा गरिएको छ भने संसक्ति अध्ययनमा निदर्शन, प्रतिस्थापन तथा विलोप, संयोजन र शाब्दिक संसक्तिको अध्ययन गरिएको छ । कवितामा प्रस्तुत सन्दर्भता अध्ययनका क्रममा चाहिँ भौगोलिक, राजनीतिक, वैचारिक र सामाजिक सन्दर्भतालाई आधार बनाइएको छ । वस्तुतः संयुक्ति, संसक्ति र सन्दर्भताको अध्ययन गरिएको यस शोधबाट बन्दी र चन्द्रागिरि लामो कविता गद्य लयमा लेखिएका, आदि, मध्य र अन्त्यका दृष्टिले सुसङ्गत रहेका जनाइएको छ । नौ वटै सङ्कथन खण्डमा रहेका सबै अनुच्छेद वा उच्चार समूहहरूमा पारस्परिक सम्बद्धता र पूर्णता रहेको, कवितामा निहित संसक्ति व्यवस्थाले पाठलाई बुनोट प्रदान गरेको बताइएको छ । त्यसैगरी दुवै कवितामा नेपालको भौगोलिक सन्दर्भता रहेको, राजनैतिक-वैचारिक सन्दर्भहरूले केन्द्रीय विषयका रूपमा स्थान पाएको कुरा उल्लेख गरिएको छ । समाजमा रहेको लैङ्गिक विभेद र उत्पीडनको सिकार नारीहरू हुनुपरेको, मालेमावादी वैचारिक दृष्टिकोणका साथ श्रमजीवी वर्गले वर्गीय मुक्तिका लागि सङ्घर्ष गरेको, साम्यवादी समाज व्यवस्थाको स्थापनार्थ सङ्घर्षमा होमिएका विश्वका सर्वहाराहरू एकजुट भएर अधि बढ्नुपर्ने आवश्यकता औल्याइएको लगायतका निचोड प्रस्तुत गरिएको छ ।

ढकाल (वि. सं. २०७०) द्वारा लिखित *समाख्यानशास्त्र : सिद्धान्त र प्रयोग* नामक पुस्तकमा समाख्यानशास्त्र र पाठ विश्लेषणको सैद्धान्तिक-प्रायोगिक स्वरूपबारे चर्चा गरिएको छ । आख्यानलाई सङ्कथन मानेर विश्लेषण गर्ने ढाँचा उल्लेख गरिएको उक्त पुस्तकमा कृतिको

विधागत पहिचान, सङ्कथनका घटकहरू, आख्यानको संरचना, सङ्कथनको क्षेत्र, सहभागी र माध्यमको निर्धारण आदिका विषयमा व्याख्या-विवेचन गरिएको छ । प्रस्तुत पुस्तकमा समाख्यानलाई कुराकानी, वार्तालाप वा कुनै विषयको अन्तर्क्रियासँग सम्बन्धित विषयका रूपमा चर्चा गर्दै रुसी रूपवाद र फ्रेन्च संरचनावादको पृष्ठभूमिमा समाख्यानशास्त्र विकसित भएको धारणा प्रकट गरिएको छ भने सङ्कथन विश्लेषणलाई समाजको अङ्गीभूत एकाइ भाषाको कोणबाट पाठको व्याख्या गर्ने अवधारणाका रूपमा व्याख्या गर्दै सन् १९६० को दशकपछि र खासगरी ट्यारिसको स्ट्रक्चरल लिङ्ग्विस्टिक्सको प्रकाशनपछि सङ्कथन विश्लेषण र पाठ व्याकरणसम्बन्धी धारणा विकसित भएको कुरा उल्लेख गरिएको छ (पृ. २०-२२) । हालिडे र हसन (१९९१) ले पाठलाई अधिप्रकार्यात्मक संरचना मानी यसको विश्लेषण स्थिति सन्दर्भ, संस्कृति सन्दर्भ, अन्तर्पाठीयता र संयुक्तिका आधारमा गर्नुपर्ने धारणा अधि सारेको दर्साइएको छ । साथै उनले हरेक भाषिक प्रयोगको सन्दर्भ हुने र त्यसको विश्लेषणमा मुख्य तीन घटक : क्षेत्र, सहभागी र माध्यमको विश्लेषण गर्नुपर्ने बताएको जनाइएको छ । आख्यानात्मक सङ्कथन विश्लेषणमा आख्यान योजना नै मुख्य विषयका रूपमा रहन्छ भन्दै आख्यान विश्लेषणको सङ्कथनात्मक प्रारूपअन्तर्गत मोहनराज शर्मा (२०६३) ले वस्तुसार, अभिमुखीकरण, मूल्याङ्कन, आख्यान उपवाक्य, परिणाम र कथान्तकलाई र ड्रेसलर (१९७८) ले प्रस्थान, चरण, पूर्वचरम, चरम, उत्तर चरम, समापक र अन्त्यलाई उल्लेख गरेको कुरा व्यक्त गरिएको छ (पृ. ३०) । साथै ड्रेसलर र शर्मा दुवैद्वारा प्रस्तुत प्रारूपलाई समन्वय गरी अभिमुखीकरण (पूर्व चरम, चरम), मूल्याङ्कन, परिणाम (उत्तर चरम, परिणाम) र कथान्तक (समापक) लाई आख्यान संरचनाका प्रतिमानका रूपमा निर्धारण गरेको जनाइएको छ । स्वनिर्धारित यिनै प्रतिमानका आधारमा विश्वेश्वरप्रसाद कोइरालाका 'सुम्निमा' र 'तीन घुम्ती' उपन्यास र गुरुप्रसाद मैनालीको 'परालको आगो' कथाको सूक्ष्म समीक्षण गरिएको छ ।

भण्डारी (वि. सं. २०७१) द्वारा गरिएको *कुञ्जिनी खण्डकाव्यको सङ्कथन विश्लेषण* शीर्षकको शोधमा देवकोटाको कुञ्जिनी खण्डकाव्यलाई साङ्कथनिक दृष्टिले विवेचना गरिएको छ । कुल छ

परिच्छेदमा संरचित यस शोधमा कुञ्जिनी खण्डकाव्यमा निहित संसक्ति व्यवस्था, समानान्तरता, संयुक्ति व्यवस्था र आख्यान संरचनाको समीक्षण गरिएको छ । प्रस्तुत शोधमा कुञ्जिनी खण्डकाव्यको सङ्कथन विश्लेषणका क्रममा संसक्ति र संयुक्ति पहिचानका निम्ति एम.के. हालिडे र रुकैया हसनद्वारा विकसित सिद्धान्तको उपयोग गरिएको छ । समानान्तरता अध्ययनका लागि गाइ कुकद्वारा प्रस्तुत मान्यतालाई आधार बनाइएको छ भने आख्यान संरचना अध्ययनका लागि बल्लभमणि दाहालद्वारा प्रस्तुत तत्त्वहरूलाई अवलम्बन गरिएको छ । यस शोधमा कुञ्जिनीमा निहित संसक्ति व्यवस्थाको अध्ययन गर्दा व्याकरणिक र शाब्दिक संसक्तिको अन्वेषण-विश्लेषण गरिएको छ भने समानान्तरता अध्ययनका सन्दर्भमा आलङ्कारिक र छन्दगत समानान्तरताको पहिचान र विश्लेषण गरिएको छ । त्यस्तै संयुक्ति व्यवस्थाको अध्ययनका क्रममा विषयसन्दर्भ र सहभागी सन्दर्भको व्याख्या गरिएको छ भने आख्यान संरचना अध्ययनका क्रममा कथानक स्वरूप र संरचनाको विश्लेषण गरिएको छ । सङ्कथन र यसनिबद्ध यी विभिन्न पक्षमा केन्द्रित भई गरिएको यस शोधकार्यबाट कुञ्जिनी खण्डकाव्यमा निहित बहिः सन्दर्भ र अन्तःसन्दर्भ, विलोप, प्रतिस्थापन, संयोजन, शाब्दिक समानार्थक, विपरीतार्थक मनोदशात्मक, पुनः कथन आदिले संयुक्ति व्यवस्थालाई सुदृढ तुल्याएको ध्वनि/वर्ण तथा शब्दका अनुप्रास एवं आवृत्ति योजनाको उचित विन्यासले भाषिक र आर्थी समानान्तरता कायम गरी काव्यलाई लयात्मक, छन्दोबद्ध, गेयात्मक, श्रुतिमधुर, आलङ्कारिक, सौन्दर्यपूर्ण सहज र भाव संवेद्य बनाएको, क्षेत्र, सहभागी र माध्यम जस्ता त्रिपक्षीय अन्तर्सम्बन्धका कारण संयुक्ति व्यवस्था उचित रूपमा विन्यस्त भएको, आख्यान संरचनामा अन्विति क्रम, घटना संयोजन, कथानक विकासावस्था, सर्गहरूबीचको अन्तर्सम्बन्ध, भाषिक सुगठन, आन्तरिक र बाह्य सम्बद्धताको पारस्परिक अन्तर्सम्बन्धको स्थिति देखिएको लगायतका निष्कर्ष निकालिएको छ ।

जोन्स (मि.न.) द्वारा लिखित *डिस्कोर्स एनलाइसिस अ रिसोर्स बुक फर स्टुडन्ट्स* नामक पुस्तकमा सङ्कथन र सङ्कथनसम्बद्ध विभिन्न पक्षका बारेमा व्यापक सैद्धान्तिक चर्चा गरिएको छ । प्रस्तुत पुस्तकमा सङ्कथनलाई निम्न तीन किसिमले हेरिने दृष्टिकोण प्रकट गरिएको छ :

- वाक्यभन्दा माथिल्लो एकाइका रूपमा सङ्कथन : सङ्कथनलाई उपवाक्य वा वाक्यभन्दा माथिल्लो तहको एकाइका रूपमा चर्चा गर्ने काम सम्भवतः भाषावैज्ञानिक जेलिड ह्यारिसबाट भएको कुरा उल्लेख गर्दै यसलाई संरचनावादी धारणाका रूपमा लिइने विचार प्रस्तुत गरिएको छ (पृ. ४५) । यस किसिमको परिभाषाअन्तर्गत रहेर कार्य गर्ने भाषावैज्ञानिकहरूले उपवाक्य र वाक्य परस्परमा गाँसिएर पाठको निर्माण हुँदा त्यसमा लागु हुने भाषिक नियमका प्रकार र शासन व्यवस्थाको अध्ययन गर्ने जनाइएको छ । साथै सङ्कथनको संरचनात्मक विश्लेषणमा संसक्ति र संयुक्तिमा ध्यान दिनुपर्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ ।
- भाषाप्रयोगका रूपमा सङ्कथन : सङ्कथनलाई भाषाको प्रयोगका रूपमा हेर्ने यो दृष्टिकोण माइकल हालिडेको कार्यबाट विकसित भएको धारणा अघि सार्दै यसलाई कार्यात्मक धारणाका रूपमा लिइने विचार प्रकट गरिएको छ (पृ. ४६) । यसमा अनुरोध, माफी, प्रतिज्ञा, चुनौती आदिमा प्रयुक्त भाषाको सामाजिक कार्यको अध्ययनका अतिरिक्त व्यक्तिले भन्न खोजेको कुरा, त्यसको आशय र सङ्कथन कार्यकलापमा भाषिक भूमिकाको समेत समीक्षण गरिने कुरा व्यक्त गरिएको छ ।
- सामाजिक अभ्यासका रूपमा सङ्कथन : सङ्कथनलाई सामाजिक अभ्यासको प्रकारका रूपमा हेर्ने वा सामाजिक अभ्यासमा भाषाको भूमिका नियाल्ने यो दृष्टिकोण सम्भवतः फ्रेन्च दार्शनिक मिसेल फुकोसँग सम्बन्धित रहेको कुरा उल्लेख गर्दै यसलाई सामाजिक धारणाका रूपमा लिइने विचार व्यक्त गरिएको छ (पृ. ४७) । यस धारणाले हाम्रा विश्वास, मूल्य र सामाजिक स्थापनाहरू सङ्कथनद्वारा कसरी संरचित र समर्थित हुन्छन् भन्ने बारेमा व्याख्या गर्ने जनाइएको छ । साथै यसले विभिन्न समूहमा सामाजिक पहिचान र सम्बन्ध कायम गर्नका लागि भाषाको प्रयोग गरिनेतर्फ सङ्केत गर्ने बताइएको छ ।

उल्लिखित पुस्तकमा पाठ वा कुराकानीलाई केले जथाभावी वा अनियमित रूपमा प्रस्तुत गरिएका वाक्य वा अभिव्यक्तिगत समूहभन्दा भिन्न पाछै, केले परस्परमा सम्बन्धित तुल्याउँछ र मानिसहरू आशय बुझ्छन् यी किसिमका प्रश्न सङ्कथनलाई उपवाक्य वा वाक्यभन्दा माथिल्लो एकाइका रूपमा हेर्ने दृष्टिकोणसँग सम्बन्धित रहेका र कस्ता प्रकारका मानिस सम्बन्धित पाठका लेखक हुन्छन् वा कुराकानीमा सहभागीले आफूलाई कुन रूपमा देखाउन खोजेका छन् साथै तिनीहरू (लेखक-सहभागी) ले कुन/कस्तो प्रकारको विश्वास वा मूल्यलाई बढावा दिइरहेका छन् भन्ने प्रश्न सङ्कथनलाई सामाजिक अभ्यास र आदर्श वस्तुका रूपमा हेर्ने दृष्टिकोणसँग सम्बन्धित रहेका जनाइएको छ (पृ. १०२) । यी किसिमका धारणाको प्रस्तुतिबाट सङ्कथनका बारेमा थप स्पष्ट पार्ने प्रयत्न गरिएको बुझिन्छ । उक्त पुस्तकमा कथ्य र लेख्य सङ्कथनको तुलनात्मक चर्चा गर्दै यी दुईका बीच धेरै सन्दर्भमा भिन्नता नभए पनि केही तरिकामा भिन्नता रहेको कुरा प्रस्तुत गरिएको छ । कथ्य सङ्कथन लेख्यका तुलनामा ज्यादै अन्तर्क्रियात्मक, प्रायः अनियोजित, क्षणिक वा अस्थायी र स्वतः उत्पन्न प्रकृतिको हुने जनाउँदै लेख्य सङ्कथन नियोजित, संशोधनीय र स्थायी प्रकृतिको हुने बताइएको छ । कथ्य सङ्कथनमा सन्देश प्रवाहका लागि बोलीका अतिरिक्त चेष्टा/आकृति, अभिनय वा इसारालाई प्रयोग गर्न सकिने दर्साइएको छ, भने लेख्य सङ्कथनमा शब्दहरूलाई अर्थ प्रस्तुतिका आधार बनाइने धारणा प्रकट गरिएको छ ।

सङ्कथन विश्लेषणलाई भाषाको वैज्ञानिक अध्ययनका रूपमा व्याख्या गर्दै धेरैजसो मानिसहरूले यसलाई भाषाविज्ञानको सहायक क्षेत्रका रूपमा समेत परिभाषित गरेको जनाइएको छ । सङ्कथन विश्लेषण भाषाको अध्ययनमा मात्र नभएर मानिसले भाषाको प्रयोग आफ्नो वास्तविक जीवनमा कसरी गर्छन् भन्नेमा पनि केन्द्रित रहेको बताइएको छ (पृ. २) । मानिसले बोल्दा वा लेख्दा के व्यक्त गर्ने, कोसँग कसरी व्यक्त गर्ने भन्ने बारेमा सोच्ने जनाउँदै सङ्कथन विश्लेषणले हामीलाई समाजमा बोलाइ, लेखाइ वा अन्य तरिकाबाट गरिने साञ्चारिक क्रियाकलापबाट मानिसहरू किन र कसरी परस्परमा अन्तर्क्रिया गर्छन्, एक अर्कामा आफ्नो शक्ति र प्रभावको कसरी प्रयोग गर्छन्, कसरी आफूलाई भिन्न देखाउँछन् वा उनीहरूको दृष्टिकोण र वास्तविकता किन भिन्न हुन्छ

लगायतका कुरा बुझ्न सहायता उपलब्ध गराउने विचार प्रस्तुत गरिएको छ (पृ. ५) । सङ्कथन विश्लेषण परोक्ष रूपमा प्रेम, मित्रता, मनोविज्ञान, राजनीति, शक्ति र अन्य सबै चिजको अध्ययनसँग सम्बन्धित रहेको दर्साउँदै यसले अशाब्दिक सञ्चार, चित्र, सङ्गति र कोठामा वास्तुकला अनुसार मिलाइएका फर्निचर र खाली स्थानलाई समेत समेट्ने कुरा व्यक्त गरिएको छ । सङ्कथन विश्लेषणमा पाठ र कुराकानीको विश्लेषण गरिने कुरा उल्लेख गर्दै पाठ र कुराकानी हुनका लागि वाक्य र अभिव्यक्तिको जथाभावी वा अनियमित (रेन्डम) सङ्ग्रहबाट मुक्त हुनुपर्ने दृष्टिकोण प्रस्तुत गरिएको छ । भाषिक प्रयोक्तामा जथाभावी रूपमा रहेका वाक्य समूह र निश्चित संरचनामा रहेको सङ्कथनका बीच भिन्नता छुट्याउन सक्ने योग्यता हुनुपर्ने बताइएको छ । भाषावैज्ञानिक एम. ए. के. हालिडेको व्याख्यालाई उद्धृत गर्दै पाठलाई पाठ बनाउने दुई महत्त्वपूर्ण चिजमध्ये पहिलो चिजका रूपमा भाषामा अन्तर्निहित विशेषताको चर्चा गरिएको छ जसले पाठका विभिन्न शब्द र वाक्यका बीचको सम्बन्ध बुझ्न सघाउँछ र पाठका शब्दहरूलाई परस्परमा सम्बन्धित तुल्याउने कार्य गर्दछ भने दोस्रो चिजका रूपमा पाठलाई सम्झन वा बुझ्न सक्ने मानवीय मस्तिष्कको चर्चा गरिएको छ जसले शब्द, वाक्य, अनुच्छेद, तस्विर र अन्य पाठगत तत्वका बीचको सम्बन्ध नियाल्न मद्दत गर्दछ (पृ. ६७) ।

प्रस्तुत पुस्तकमा सङ्कथन विश्लेषणको चर्चाका क्रममा बहुरूपात्मक वा बहुस्वरूपात्मक सङ्कथन विश्लेषण (मल्टिमोडल डिस्कोर्स एनलाइसिस) को व्याख्या गर्दै यसले सञ्चारका अन्य साधनलाई प्रत्यक्षतः जोड दिने कुरा उल्लेख गरिएको छ । अर्थात् यसले सङ्कथनमा बहुरूप वा तरिका समावेश हुने कुरा दर्साउने जनाइएको छ । प्रत्यक्ष (मुखामुख) कुराकानीमा मानिसले मौखिक भाषामा मात्र विनिमय नगर्ने बताउँदै उनीहरूले आफ्नो मुखाकृति, अविचलित/स्थिर हेराइ, मुखमुद्रा, भावभङ्गी, पहिरन वा ड्रेस, पारस्परिक स्थान (निकट वा दूर) बाट पनि सम्प्रेषण गर्ने जनाइएको छ । त्यस्तै लेख्य सङ्कथन पनि शब्दमा मात्र बिरलै सीमित रहन्छ भन्दै वर्तमान समयमा यसअन्तर्गत तस्विर, तालिका वा ग्राफ (रेखाचित्र) समावेश गर्नुका साथै पृष्ठ वा स्क्रिनमा अनुच्छेदहरू पनि व्यवस्थित किसिमले मिलाइएको हुने बताइएको छ (पृ. ३६) । यस आधारमा

बहुरूपात्मक सङ्कथन विश्लेषणलाई दुई भागमा विभाजन गर्न सकिने विचार प्रस्तुत गरिएको छ : पाठ, पत्रिका, पुस्तक, वेबपेज आदिमा जोड दिने र सामाजिक अन्तक्रियामा जोड दिने बहुरूपात्मक सङ्कथन विश्लेषण । उक्त पुस्तकमा सम्प्रति सङ्कथन विश्लेषणअन्तर्गत लेख सङ्ग्रहको विश्लेषण पनि थालिएको प्रसङ्ग पेस गर्दै लेखसङ्ग्रहको सङ्कथन विश्लेषणमा एकपटकमा सानो परिमाणको पाठ वा अन्तर्क्रियाको विश्लेषणमा ध्यान दिनुपर्ने बताइएको छ । यसमा पाठ वा कुराकानी कसरी संरचित छन् लेखक/वक्ता, पाठक/श्रोताले कसरी अर्थ लगाउँछन्, पाठ वा कुराकानीले कसरी व्यापक आदर्शका विषय विस्तार गर्छन् र मानिसहरूले पाठलाई सामाजिक कार्यको प्रस्तुतिमा कसरी प्रयोग गर्छन् लगायतका कुराको विश्लेषण गरिने कुरा उल्लेख गरिएको छ (पृ. ४०) । यस प्रकारको सङ्कथन विश्लेषणमा ठूलो आकारको पाठ वा अन्तक्रियाको विश्लेषण सानो आकारको पाठ वा अन्तक्रियाबाट थालिने भन्दै सङ्कथन विश्लेषणमा परम्परागत दृष्टिकोणमा जस्तै भाषिक रूप र ढाँचालाई मात्र नहेरी सामाजिक परिवेशमा गरिने भाषिक प्रयोगको विश्लेषणका अतिरिक्त पाठमा हुने विषय जनाउन प्रयोग गरिने शब्द, पदावली र तिनको पुनरावृत्तिले जनाउने पाठबाहिरको सन्दर्भसमेत समीक्षण गरिने कुरा प्रकट गरिएको छ ।

उल्लिखित पुस्तकमा पाठलाई पाठ बनाउने र कुराकानीलाई कुराकानीका रूपमा विकास गर्ने काम बुनोट (टेक्स्चर) ले गर्ने दृष्टिकोण प्रस्तुत गरिएको छ । सङ्कथनमा बुनोटको काम गर्ने युक्तिका रूपमा संसक्ति र संयुक्तिको चर्चा गर्दै पाठमा संसक्ति भाषिक विशेषताका रूपमा रहने र संयुक्ति ढाँचागत प्रकारमा आधारित हुने कुरा उल्लेख गरिएको छ । हालिडे र हसनले भाषिक युक्तिका दुई ठूला प्रकारको चर्चा गर्दै व्याकरणमा आधारित प्रकारलाई संसक्ति र शब्दको अर्थमा आधारित प्रकारलाई कोशीय संसक्ति भनेका छन् भन्दै व्याकरणिक संसक्तिअन्तर्गत पर्ने संयोजक, सन्दर्भक, प्रतिस्थापन र लोपको व्याख्या गरिएको छ भने कोशीय संसक्तिअन्तर्गत पर्यायवाची र पुनरावृत्तिको वर्णन गरिएको छ । यस क्रममा विभिन्न प्रकारका उपवाक्य र वाक्य जोड्नका लागि संयोजन, पाठलाई परस्परमा जोड्नका लागि सन्दर्भक, क्रिया, उपवाक्य आदिलाई स्थानापन्न गर्न

प्रतिस्थापन, नाम, क्रिया, पदावलीको रिक्त स्थानलाई दर्साउन लोप र समान विषयलाई उस्तै वा उही शब्दद्वारा जनाउन पर्यायवाची वा पुनरावृत्ति संसक्तिको प्रयोग हुने विचार प्रकट गरिएको छ । पाठमा पाठ र पाठकका बीच सम्बन्ध रहने र त्यसमा अर्थको प्रतीति पाठकको पूर्वज्ञानबाट हुने कुरा प्रस्तुत गर्दै पाठकमा निहित सामाजिक परम्परा र परिवेशको जानकारीका आधारमा पाठमा प्रस्तुत विषयको बोध हुने कुरा उल्लेख गरिएको छ (पृ. ८) । यस प्रकारको सम्बन्धले संयुक्तिको सृजना गर्ने कुरा औल्याउँदै संयुक्तिलाई पाठको ढाँचा वा संरचनाको विषय जुन 'पाठबाट ग्रहण गरिन्छ' का रूपमा परिभाषित गरिएको छ ।

यसरी विभिन्न समयमा भएगरेका लेखन, प्रकाशन तथा अनुसन्धानात्मक कार्यहरूको समीक्षण गर्दा कथ्य सङ्कथन, कक्षाकोठाको सङ्कथन, गीत, काव्य एवम् कथा सङ्ग्रहको सङ्कथन लगायतका क्षेत्रमा विभिन्न अध्ययन अनुसन्धान भएको देखिए पनि नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट आख्यानात्मक विधाहरूको भने साङ्कथनिक अध्ययन भएको देखिदैन । त्यसैले प्रस्तुत शोधकार्य यस क्षेत्रको नूतन अनुसन्धानको रूपमा देखा पर्छ ।

पुनरावलोकनको उपादेयता

सङ्कथन, सङ्कथन विश्लेषण र यसनिबद्ध विभिन्न पक्षका बारेमा गरिएका सैद्धान्तिक-प्रायोगिक अनुसन्धानमूलक कार्यहरूको पुनरावलोकनबाट सङ्कथन विश्लेषणका बारेमा स्पष्ट मार्गदर्शन प्राप्त भएको छ । संरचनावादी भाषावैज्ञानिकहरू र उनीहरूनिर्दिष्ट संरचनाकेन्द्री भाषिक अध्ययनको बोलवाला रहेको समयमा भाषावैज्ञानिक जेलिड ह्यारिसले सन् १९५२ मा 'डिस्कोर्स एनलाइसिस' पदावलीको प्रयोग गरिएको एउटा लेखमार्फत भाषिक अध्ययनका क्षेत्रमा नवीन मार्ग उपलब्ध गराएको ऐतिहासिक तथ्यबाट सङ्कथन विश्लेषणको प्रारम्भन भएको बुझिन्छ । वस्तुतः हालिडे र हसन (सन् १९७६) को 'कोहिजन इन इडगलिस' नामक पाठ्यपुस्तक प्रकाशित भएपछि सङ्कथन अध्ययनको विकास क्षेत्रमा व्यापकता थपिएको देखिन्छ । सङ्कथनको महत्त्वपूर्ण युक्ति संसक्ति अध्ययनका सन्दर्भमा यही सैद्धान्तिक सामग्रीको अधिकाधिक प्रयोग भएको र संयुक्ति

अध्ययनमा यसका अलावा लेखकद्वय (१९९१) कै 'ल्याङ्गिज, कन्टेक्स्ट एन्ड टेक्स्ट: आस्पेक्ट अफ ल्याङ्गिज इन सोसिअल सेमिओटिक पर्सपेक्टिभ' नामक पुस्तकमा उल्लिखित सैद्धान्तिक मान्यताका अतिरिक्त ड्रेसलर (१९७८), डिक (१९९७), टेरिलक (२००५) लगायतका भाषावैज्ञानिकहरूद्वारा प्रस्तुत दृष्टिकोणहरूको समेत धेरथोर उपयोग गरिएको पाइन्छ । सङ्कथन विश्लेषण र यस क्षेत्रमा भएगरेका पूर्वकार्यहरूलाई हेर्दा अन्तर्राष्ट्रिय जगत्मा यसको अध्ययन दायरा फराकिलो बनिसकेको देखिन्छ भने नेपालका सन्दर्भमा यो विस्तारको अवस्थामा रहेको पाइन्छ । प्रस्तुत शोधका क्रममा विभिन्न लेखहरूका सैद्धान्तिक पाठ्यसामग्री एवम् लेखहरूमा प्रस्तुत अवधारणाको पुनरावलोकनबाट सङ्कथन विश्लेषणको सिद्धान्त स्थापनमा सघाउ पुगेको छ भने सम्पन्न गरिएका शोधकार्यहरूबाट विश्लेष्य सामग्रीहरूको अध्ययन-विश्लेषण तथ आवश्यक सहयोग लिन सकिएको छ । यसका साथै उद्देश्यको निश्चयन, शोध क्षेत्रको परिसीमन, अध्ययन विधिको निर्धारण लगायतका क्षेत्रमा पनि यथेष्ट सहयोग प्राप्त गरिएको छ । यस कार्यबाट प्रस्तुत अध्ययन अनुसन्धानलाई उपयुक्त बाटोमा डोहोर्‍याउने सुभसमेत उपलब्ध भएकाले यसको उपादेयता सिद्ध भएको छ ।

परिच्छेद तीन

अनुसन्धान विधि

कुनै पनि क्षेत्रको अध्ययन-अनुसन्धान निश्चित विधि एवम् प्रक्रियामा आधारित हुन्छ । विशेषतः अनुसन्धान विधिले अध्ययन-अनुसन्धानमा गरिएका क्रियाकलापहरूको व्यवस्थित पद्धतिलाई दर्साउँदछ । नोबिकोब एन्ड नोबिकोब (सन् २०१३) का अनुसार अनुसन्धान विधि अनुसन्धानका क्रममा गरिएका क्रियाकलापहरूको सङ्गठनात्मक सिद्धान्त हो । यसको अभावमा अनुसन्धान कार्य वस्तुगत, प्रामाणिक एवम् विश्वसनीय बन्न सक्दैन । माध्यमिक तहका नेपाली आख्यानात्मक विधाको सङ्कथन अध्ययनमा आधारित प्रस्तुत शोधमा निश्चित अनुसन्धान विधि एवम् पद्धतिको अनुप्रयोग गरिएको छ । प्रस्तुत अनुसन्धानमा सङ्कथन विश्लेषणको सिद्धान्तलाई मूल सैद्धान्तिक आधारका रूपमा र माध्यमिक तहको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट आख्यानात्मक विधाहरूलाई विश्लेष्य विधाका रूपमा लिइएको छ । यसमा अनुसन्धानलाई वैध एवम् विश्वसनीय बनाउनका लागि प्राप्त तथ्यहरूको विश्लेषणलाई सम्बन्धित क्षेत्रका विज्ञहरूद्वारा परीक्षणसमेत गराइएको छ । साथै आवश्यक सल्लाह, सुझावसमेत लिई त्यसको कार्यान्वयन गरिएको छ । यसअन्तर्गत अपनाइएको विधि एवम् अध्ययन-अनुसन्धान प्रक्रियालाई निम्नानुसार चर्चा गरिएको छ :

दर्शनशास्त्रीय आधार

वस्तुतः दर्शनलाई सांसारिक अस्तित्व, ज्ञान, मूल्य, कारण, मस्तिष्क र भाषासँग सम्बन्धित साधारण एवम् आधारभूत समस्याहरूको अध्ययनका रूपमा लिने गरिन्छ । यसका तत्त्वमीमांशा (मेटाफिजिक्स), ज्ञानमीमांसा (इपिस्टेमलोजी), मूल्यमीमांशा (एक्जियोलोजी) तर्कमीमांशा (लजिक) आदि मुख्य भेदका रूपमा रहेका छन् । जसमध्ये तत्त्वमीमांशालाई सांसारिक अस्तित्वको अध्ययनसँग सम्बन्धित शाखाका रूपमा, ज्ञानमीमांशालाई ज्ञान एवम् ज्ञानगत प्रकृतिको अध्ययनसँग सम्बन्धित शाखाका रूपमा, मूल्यमीमांशालाई नैतिकता एवम् मूल्यमान्यताको अध्ययन विश्लेषणसँग सम्बन्धित शाखाका रूपमा र तर्कमीमांशालाई कुनै पनि विषयका बारेमा वास्तविक कारण पत्ता लगाउन गरिने अध्ययनसम्बद्ध शाखाका रूपमा लिइन्छ । मिल्स एन्ड ह्युबरमेन

(१९९४) का अनुसार अनुसन्धाताले आफ्नो अनुसन्धानमा अनुसन्धानगत आधार उल्लेख गरेर आफ्नो अनुसन्धानगत स्थान निर्दिष्ट गर्ने गर्छन् । त्यसैले पनि अनुसन्धानमा शोधसम्बद्ध दार्शनिक आधारको उल्लेख अपेक्षित मानिन्छ । प्रस्तुत अध्ययन दर्शनशास्त्रका विभिन्न भेद वा क्षेत्रमध्ये ज्ञानमीमांसा (इपिस्टमलोजी) सँग सम्बन्धित रहेको छ । दर्शनशास्त्रको ज्ञानमीमांशा शाखाअन्तर्गत प्रत्यक्षवाद (पोजिटिभिजम), यथार्थवाद (रियालिजम) र व्याख्यावाद (इन्टरप्रेटिभिजम) मुख्य भेदका रूपमा रहेका छन् । जसमध्ये प्रत्यक्षवादले प्राकृतिक विज्ञानका आधारमा प्राक्कल्पनाको समेत परीक्षण गर्ने गरी तथ्याङ्कको अध्ययन-विश्लेषण गर्नुपर्ने कुरामा जोड दिन्छ । यथार्थवादले आन्तरिक र बाह्य संसारको याथार्थिक अध्ययन-विश्लेषण गर्नुपर्ने कुरामा जोड दिन्छ भने व्याख्यावादले सांसारिक जगत् वा कुनै विषयप्रतिको हेराइ वा व्याख्या व्यक्तिअनुसार भिन्नभिन्न हुने कुरामा जोड दिन्छ । गिफर्ट (सन् १९९९) का अनुसार वर्तमान अनुसन्धानहरूमा प्रत्यक्षवादी, व्याख्यावादी र आलोचनात्मक उत्तरआधुनिकतावादी ढाँचाहरू मुख्य प्रचलनमा रहेका छन् । प्रस्तुत अनुसन्धान ज्ञानमीमांशाअन्तर्गतका विविध भेदहरूमध्ये व्याख्यावाद (इन्टरप्रेटिभिजम) मा आधारित रहेको छ । साथै ज्ञानमीमांशाअन्तर्गत प्रस्तुत तथ्यको प्राकृतिक एवम् वैज्ञानिक कोणबाट व्याख्या-विश्लेषण गर्ने स्रोत शोधार्थी (रिसोर्स रिसर्चर) तथा अध्ययन, अनुभूति वा दृष्टिकोणका आधारमा तथ्यको व्याख्या-विश्लेषण गर्ने अनुभावक शोधार्थी (फिलिड् रिसर्चर) मध्ये प्रस्तुत शोधमा शोधार्थीको भूमिका अनुभावक शोधार्थीका रूपमा रहेको छ ।

अनुसन्धान ढाँचा

अनुसन्धान ढाँचालाई अनुसन्धानार्थ मार्गनिर्देश गर्ने तौरतरिकाका रूपमा लिइन्छ । यसलाई अध्ययनीय संघटनाहरूको वस्तुगत विवेचन गर्ने तार्किक प्रमाणको नमुनाका रूपमा व्याख्या गरिएको पाइन्छ । डेन्जिन एन्ड लिड्कन (सन् २००५) का अनुसार अनुसन्धान ढाँचा सैद्धान्तिक कुरालाई प्रायोगिक जगत्सँग संयोजित तुल्याउने मार्गदर्शन हो । सामान्यतया अनुसन्धानको क्षेत्रमा तीन प्रकारका अनुसन्धान ढाँचाहरू : परिमाणात्मक, गुणात्मक र मिश्रित (परिमाणात्मक र गुणात्मक) प्रयोगमा रहेको पाइन्छ । जसमध्ये परिमाणात्मक ढाँचामा स्थूल नमुना, तथ्याङ्कीय वा

गणीतीय साधन र मापनीय प्राप्ति अपेक्षित हुन्छ र यो साधारणीकरण गर्न सकिने प्रकृतिको पनि हुन्छ । गुणात्मक अनुसन्धानमा सानो नमुना, गहन अध्ययन एवम् सूक्ष्म व्याख्या अपेक्षित हुन्छ र यो खास समय र विषयमा सन्दर्भीकरण गरिने प्रकृतिको हुन्छ । मिश्रित अनुसन्धान ढाँचामा चाहिँ यी दुवै ढाँचा (परिमाणात्मक र गुणात्मक अनुसन्धान ढाँचा) का दृष्टिकोण तथा तौरतरिकाहरूको मिसोट समस्याकथन, तथ्याङ्क सङ्कलन, व्याख्या विश्लेषणलगायतका क्षेत्रमा अपेक्षित हुन्छ । अनुसन्धानका क्षेत्रमा विकासित तथोक्त तीन ढाँचालाई हृदयङ्गम गरी प्रस्तुत अनुसन्धानलाई दृष्टिगत गर्दा यो अनुसन्धान वस्तुतः गुणात्मक अनुसन्धान विधिमा आधारित रहेको छ । यस अनुसन्धानमा पुस्तकालयीय विधिको माध्यमबाट सोद्देश्यमूलक तरिकाले लेख्य सामग्रीहरूको सङ्कलन गरिएको छ र सङ्कलन गरिएका सामग्रीहरूको अध्ययन-विश्लेषण का लागि सङ्कथन विश्लेषण सिद्धान्तको अनुप्रयोग गरिएको छ । यस क्रममा सङ्कथन विश्लेषणसम्बद्ध विभिन्न विदेशी लेखकहरूका आधिकारिक अङ्ग्रेजी सैद्धान्तिक सामग्रीहरूको गहन अध्ययन गरी आवश्यक प्रतिमानहरूको निर्माण गरिएको छ । यस अनुसन्धानमा विश्लेष्य आख्यानात्मक विधाहरूको छनोट गर्दा विधागत विविधतालाई आधार बनाइएको छ । यसअनुरूप छनोट गरिएका कुल छ वटा आख्यानात्मक विधाहरूको विश्लेषणका लागि संसक्तिअन्तर्गत व्याकरणिक र कोशीय संसक्ति, संयुक्तिअन्तर्गत अन्तर्वाक्यीय, अन्तरअनुच्छेदीय र सन्दर्भपरक संसक्ति र शैक्षणिकताअन्तर्गत संसक्ति-संयुक्ति एवम् भाषापाठ्यक्रमगत उद्देश्य र विधागत क्षेत्रलाई निर्धारित सङ्कथन विश्लेषणका आधारका रूपमा प्रयोग गरिएको छ र सोही आधारमा निर्दिष्ट विधाहरूको संसक्तिगत, संयुक्तिगत एवम् शैक्षणिक स्थितिको निरूपण गरिएको छ । यस अनुसन्धानमा आख्यानात्मक विधाहरूको अध्ययन-विश्लेषण गर्दा व्याख्यात्मक, विश्लेषणात्मक र समालोचनात्मक विधिको अवलम्बन गरिएको छ । सारतः यो आगमनात्मक पद्धतिबाट अघि बढेको छ र साङ्कथनिक मान्यताका आधारमा निर्दिष्ट विधाहरूको विश्लेषणसहित निष्कर्षमा पुगेको छ ।

जनसङ्ख्या तथा नमुना छनोट

प्रस्तुत अनुसन्धान माध्यमिक तहको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट आख्यानात्मक विधाको अध्ययनमा आधारित रहेकाले उक्त तहमा समाविष्ट कथा, कविता, जीवनी, निबन्ध आदि विभिन्न

विधाका तेत्तीस वटा पाठहरू नै यसको जनसङ्ख्याका रूपमा रहेका छन् । यस अनुसन्धानमा माध्यमिक तहमा समाविष्ट उल्लिखित विविध क्षेत्रका विधाहरूमध्येबाट सोद्देश्यमूलक तरिकाले आख्यानात्मक विधाअन्तर्गत पर्ने कथाहरूलाई मात्र छनोट गरिएको छ । सङ्कथन विश्लेषणका दृष्टिले साहित्यका अन्य विधाहरूका तुलनामा कथा र उपन्यासमा आख्यान र साङ्कथनिक मान्यताअन्तर्गतका विभिन्न अवयवहरूको प्रयोग व्यवहारमा प्रचुरता पाइन्छ । कथा र उपन्यासमा प्रयुक्त पात्र, तिनले प्रयोग गर्ने भाषा, घटना-परिवेश तथा कथोपकथनका बीच उचित तालमेल नहुने हो भने अभिव्यक्ति बोधमा व्यवधान सृजना हुन पुग्छ । फलतः लेखकीय लक्ष्य प्राप्ति असम्भव हुन्छ । साथै विचार विनिमयमा बाधा पुग्न गई रचनाले लक्षित आकार ग्रहण गर्न सक्दैन । त्यसैले आख्यानात्मक विधाका पाठहरू साङ्कथनिक दृष्टिले सुसङ्गत हुनु पर्दछ । यही मान्यतालाई अङ्गीकार गरी प्रस्तुत अध्ययनमा माध्यमिक तहका पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट विविध विधाहरूमध्येबाट कथा विधालाई मात्र तथ्याङ्कका रूपमा लिइएको छ । यस क्रममा निर्दिष्ट विधाको प्रकृतिगत विभिन्नतामा समेत ध्यान दिइएको छ ।

तथ्याङ्क सङ्कलनका स्रोत

प्रस्तुत अनुसन्धानमा द्वितीयक स्रोतका सामग्रीहरूबाट आवश्यक तथ्याङ्कको सङ्कलन गरिएको छ । यस क्रममा माध्यमिक तहको नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट आख्यानात्मक विधाहरूलाई द्वितीयक स्रोतका रूपमा उपयोग गरिएको छ । यस अनुसन्धानमा पुस्तकालयीय अध्ययन विधिका माध्यमबाट कक्षा ९ को नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट 'शिशिर-वसन्तको कथा', 'खड्गबहादुर' र 'भविष्य निर्माण' कथा तथा कक्षा १० को नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट 'कर्तव्य', 'दोषी चस्मा' र 'न्यायको पक्ष' कथालाई अध्ययनीय सामग्रीका रूपमा लिइएको छ । साथै सङ्कथन विश्लेषणको सैद्धान्तिक आधार तयार पार्न प्रयोग गरिएका अङ्ग्रेजी सैद्धान्तिक सामग्रीहरू, विश्वकोश, एवम् विभिन्न शब्दकोशहरू, सङ्कथन विश्लेषणसम्बद्ध शोधपत्र तथा शोधप्रबन्धहरू, विभिन्न पत्रपत्रिकामा प्रकाशित अनुसन्धानमूलक लेखरचनाहरू र वेबसाइटबाट प्राप्त सामग्रीहरूलाई समेत द्वितीयक स्रोतका सामग्रीका रूपमा उपयोग गरिएको छ ।

प्रतिनिधि नमुना छनोट

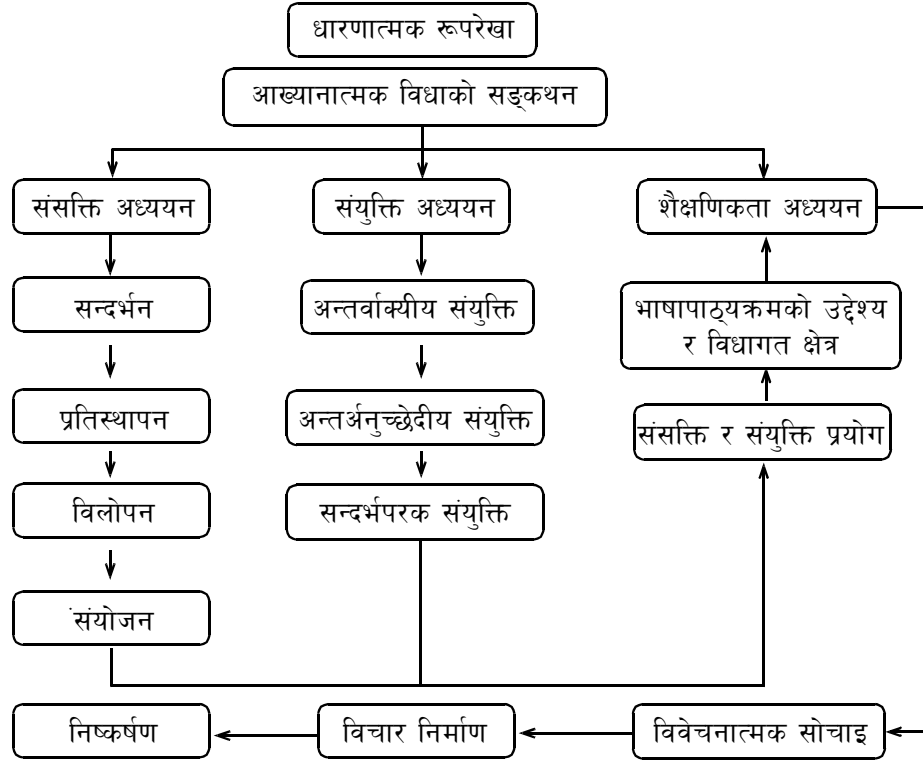
गुणात्मक अनुसन्धानका सन्दर्भमा विभिन्न लेखक एवम् विज्ञहरूले अध्ययनीय नमुनाको आकारलाई भन्दा तथ्याङ्कको आधिकारिकतालाई बढी महत्त्व दिएको पाइन्छ । डेन्जिन एन्ड लिङ्कन (पूर्ववत्) का अनुसार गुणात्मक अनुसन्धानमा स्थूल नमुना छनोट गर्नुले परिमाणात्मक अनुसन्धानमा जस्तो सकारात्मक सन्देश प्रवाह गर्दैन । तसर्थ प्रस्तुत अध्ययनमा पनि माध्यमिक तहको नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कुल तेत्तीस वटा विधागत पाठहरूबाट कुल छ वटा कथाहरूको मात्र अध्ययन-विश्लेषण गरिएको छ । यस क्रममा निर्दिष्ट विधाहरूको विधागत विविधतालाई भने ध्यान दिइएको छ । वस्तुतः प्रस्तुत अध्ययनमा नमुनाका रूपमा लिइएका आख्यानात्मक विधा वा कथाहरूको प्रकृति लौकिक, ऐतिहासिक, बालमनोवैज्ञानिक, पौराणिक, सामाजिक र मनोवैज्ञानिक रहेको छ । प्रतिनिधि नमुनाका रूपमा छनोट गरिएका माध्यमिक तहका कथा, तिनको प्रकृति र रचनाकारलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

रचनाकार	समाविष्ट कथाहरू	विधागत प्रकृति
बोधविक्रम अधिकारी	शिशिर-वसन्तको कथा	लौकिक
देवकुमारी थापा	भविष्य निर्माण	बालमनोवैज्ञानिक
बदरीनाथ भट्टराई	खड्गबहादुर	ऐतिहासिक
गुरूप्रसाद मैनाली	कर्तव्य	सामाजिक
विश्वेश्वरप्रसाद कोइराला	दोषी चस्मा	मनोवैज्ञानिक
बदरीनाथ भट्टराई	न्यायको पक्ष	पौराणिक

प्रस्तुत अनुसन्धानमा उल्लिखित रचनाकारका कथाहरूको मात्र अध्ययन-विश्लेषण गरिएको छ ।

धारणात्मक रूपरेखा

प्रस्तुत अध्ययनलाई वस्तुगत, व्यवस्थित र प्रभावकारी रूपमा सम्पन्न गर्नका लागि अनुप्रयुक्त धारणात्मक रूपरेखालाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

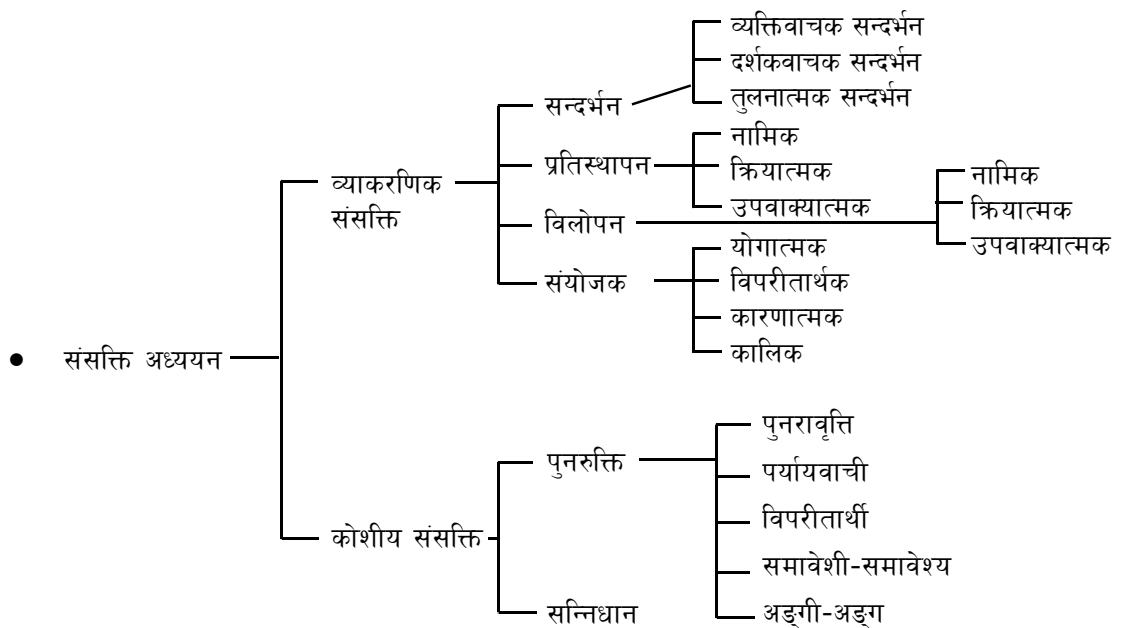

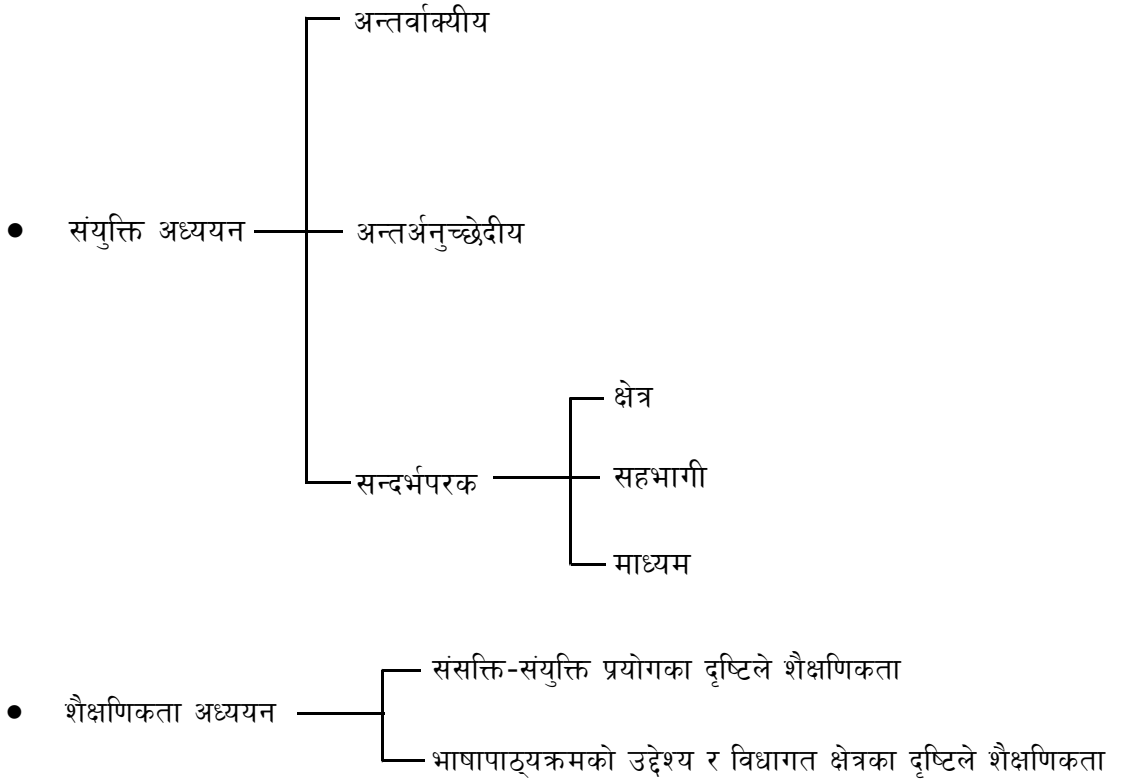
उल्लिखित धारणात्मक रूपरेखामा आधारित भई प्रस्तुत शोधकार्य सम्पन्न गरिएको छ ।

विधा विश्लेषणका प्रतिमान निर्माण

सङ्कथन विश्लेषणमा कुनै पनि पाठ वा सङ्कथनलाई सङ्कथनका दुई मुख्य युक्ति : संसक्ति र संयुक्तिका आधारमा अधिकाधिक अध्ययन-विश्लेषण गर्ने गरिन्छ । सङ्कथन विश्लेषणार्थ प्रयोग-व्यवहार गरिने उल्लिखित दुई युक्ति र तिनका प्ररूपहरूका बारेमा विविध दृष्टिकोणहरू समेत पाइन्छन् । सङ्कथन वा साङ्कथनिक पाठसम्बन्धी अध्ययन-विश्लेषण का लागि पाश्चात्य भाषावैज्ञानिकहरूका सैद्धान्तिक दृष्टिकोणहरू उपयुक्त र व्यावहारिकसमेत देखिन्छन् । त्यसैले प्रस्तुत अनुसन्धानमा माध्यमिक तहका कथाहरूको साङ्कथनिक विश्लेषणार्थ विभिन्न पाश्चात्य भाषावैज्ञानिकहरूका साङ्कथनिक दृष्टिकोणहरूलाई अँगालिएको छ । यस क्रममा सङ्कथन विश्लेषणसम्बद्ध पाश्चात्य सैद्धान्तिक-प्रायोगिक सामग्रीहरूको गहन एवम् सूक्ष्म अध्ययन गरिएको छ । वस्तुतः यस अनुसन्धानमा पाश्चात्य भाषावैज्ञानिक एम. ए. के. हालिडे र रुकैया हसन (सन् १९७६, १९९१) द्वारा प्रस्तुत सङ्कथन विश्लेषणसम्बन्धी सैद्धान्तिक स्थापनलाई मूल आधारका

रूपमा उपयोग गरिएको छ भने भान डिक (सन् १९७७), जे. पी. बी. एलेन र एस. पिट कर्डर (सन् १९७८), एच. जी. विडोसन (सन् १९७८), पाट्रिसिया क्यारेल (१९८२), डी. पी. ह्यारिस (सन् १९९०), डेभिड नुनन (सन् १९९३), रफेल साल्के (सन् १९९५), जर्ज युल (सन् २०००, २००२), जिम्सेला रेडेकर (सन् २०००) लगायतका भाषावैज्ञानिकहरूद्वारा प्रस्तुत दृष्टिकोणलाई सहायक आधारका रूपमा ग्रहण गरिएको छ । यी भाषावैज्ञानिकहरूले स्थापित गरेका सैद्धान्तिक मान्यताका आधारमा सङ्कथन अध्ययनको मापदण्ड तयार पाएको छ । वस्तुतः सङ्कथन अध्ययनका सिलसिलामा संसक्ति, संयुक्ति र शैक्षणिकतालाई आधार बनाइएको छ । यीमध्ये संसक्तिअन्तर्गत व्याकरणिक र कोशीय संसक्ति तथा तिनका विविध भेदहरू (व्यकरणिक संसक्तिअन्तर्गत : सन्दर्भन, प्रतिस्थापन, विलोपन, संयोजन र यीअन्तर्गतका विभिन्न उपभेदहरू, कोशीय संसक्तिअन्तर्गत पुनरुक्ति तथा यसका विभिन्न भेदहरू र सन्निधान), संयुक्तिअन्तर्गत अन्तर्वाक्यीय, अन्तरअनुच्छेदीय र सन्दर्भपरक प्ररूप तथा तिनका विविध भेदहरू र शैक्षणिकता अध्ययनअन्तर्गत संसक्ति-संयुक्ति व्यवहारको उपयुक्तता र भाषापाठ्यक्रमको उद्देश्य र विधागत क्षेत्रलाई अध्ययनीय आधारका रूपमा अनुप्रयोग गरिएको छ । निर्दिष्ट विधाहरूको विश्लेषणार्थ तयार पारिएका प्रतिमानहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ :

प्रस्तुत अनुसन्धानमा उल्लिखित प्रतिमानहरूका आधारमा निर्दिष्ट कथाहरूको सूक्ष्म अध्ययन-विश्लेषण गरिएको छ ।

व्याख्या विश्लेषण

प्रस्तुत अनुसन्धान गुणात्मक अनुसन्धान भएकाले यसको अध्ययन प्रक्रिया मूलतः व्याख्यात्मक एवम् विश्लेषणात्मक रहेको छ । माध्यमिक तहका कुल छ वटा कथाहरूको गहन अध्ययन-विश्लेषण गरिएको यस शोधमा निर्दिष्ट कथाहरूलाई साङ्कथनिक सिद्धान्तका आधारमा समीक्षण गरिएको छ । प्रस्तुत अध्ययनमा साङ्कथन विश्लेषणका तीन पद्धति : उर्ध्वगमन, अधोगमन र पारस्परिक पद्धतिमध्ये पारस्परिक पद्धतिका आधारमा कथाहरूको विश्लेषण गरिएको छ । यस अनुसन्धानमा साङ्कथनसम्बद्ध सैद्धान्तिक सामग्रीहरूको सूक्ष्म अध्ययन गरी निर्धारण गरिएका विधा विश्लेषणका प्रतिमानका आधारमा कथाहरूको अध्ययन गरिएको छ, र तिनको साङ्कथनिक स्थिति निरूपण गरिएको छ । यस क्रममा निर्दिष्ट कथाहरूको संसक्ति, संयुक्ति र शैक्षणिकताको विश्लेषण

गरिएको छ । यसो गर्दा निर्दिष्ट कथाहरूमा व्यवहृत संसक्तिलाई व्याकरणिक र कोशीय गरी दुई आधारमा अध्ययन गरिएको छ । व्याकरणिक संसक्तिको अध्ययन-विश्लेषण का क्रममा सन्दर्भन, प्रतिस्थापन, विलोपन र संयोजन संसक्तिको सूक्ष्म अन्वेषण गरिएको छ । जसमध्ये सन्दर्भन संसक्तिअन्तर्गत व्यक्तिवाचक, दर्शकवाचक र तुलनात्मक सन्दर्भन, प्रतिस्थापन संसक्तिअन्तर्गत नामिक, क्रियात्मक र उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापन, विलोपन संसक्तिअन्तर्गत नामिक, क्रियात्मक र उपवाक्यात्मक विलोपन तथा संयोजन संसक्तिअन्तर्गत योगात्मक, विपरीतार्थी, कारणात्मक र कालिक संयोजनको प्रयोगपरक स्थितिको व्याख्या गरिएको छ भने कोशीय संसक्तिको अध्ययन-विश्लेषण का क्रममा पुनरुक्ति र सन्निधान संसक्तिको अन्वेषण गरिएको छ । जसमध्ये पुनरुक्ति कोशीय संसक्तिअन्तर्गत पुनरावृत्ति, पर्यायवाची, विपरीतार्थी, समावेशी-समावेश्य र अङ्गी-अङ्ग प्ररुपहरूको प्रयोगपरक स्थिति विश्लेषण गरिएको छ । संसक्ति अध्ययनका क्रममा छ वटै कथाहरूको तुलनात्मक स्थितिलाई प्रभावकारी रूपमा प्रस्तुत गर्न प्रतिशताङ्क तालिकामा सोको अवस्था प्रस्तुत गरिएको छ । प्रस्तुत अनुसन्धानमा निर्दिष्ट कथाहरूमा व्यवहृत संयुक्ति अध्ययनका क्रममा संयुक्तिका मुख्य तीन भेद : अन्तर्वाक्यीय, अन्तरअनुच्छेदीय र सन्दर्भपरक संयुक्तिको विश्लेषण गरिएको छ । जसमध्ये अन्तर्वाक्यीय संयुक्तिको अध्ययन यसका आनुक्रमिक, कालिक, कार्यकारणात्मक, व्याख्यात्मक आदि विभिन्न भेदका आधारमा गरिएको छ भने अन्तरअनुच्छेदीय संयुक्तिको अध्ययन कथामा निहित अनुच्छेद गठन र त्यसको उपयुक्तता-अनुपयुक्तता र त्यसद्वारा सृजित पाठगत सङ्गठनका आधारमा गरिएको छ । सन्दर्भपरक संयुक्तिको अध्ययनका क्रममा चाहिँ कथागत क्षेत्र, कथामा सहभागी पात्रहरू र प्रयुक्त भाषाशैलीगत पद्धतिलाई अध्ययनीय आधारका रूपमा उपयोग गरिएको छ । निर्दिष्ट कथाहरूको संयुक्ति अध्ययनका क्रममा अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति प्रयोगको स्थितिलाई प्रतिशतमा समेत उल्लेख गरिएको छ । प्रस्तुत अनुसन्धानमा कथाहरूको शैक्षणिकता अध्ययन गर्दा संसक्ति-संयुक्ति प्रयोग-व्यवहारको स्थिति र भाषापाठ्यक्रमको उद्देश्य तथा विधागत क्षेत्रलाई आधार बनाइएको छ र तत्आधारमा कथाहरूको

पठनीयता, बोधगम्यता एवम् उपयुक्तताको विश्लेषण गरिएको छ । प्रस्तुत अध्ययनमा अध्ययनीय विधाहरूको व्याख्या विवेचनलाई थप प्रभावकारी र प्रामाणिक तुल्याउनका लागि यस क्षेत्रका प्राज्ञिक विशेषज्ञहरूबाट परीक्षणीय सहयोगसमेत ग्रहण गरिएको छ । साथै व्याख्या विश्लेषणलाई तार्किक र बोधगम्य तुल्याउनका लागि निर्दिष्ट कथाहरूबाट आवश्यकतानुसार उदाहरणहरू पनि प्रस्तुत गरिएको छ । प्रस्तुत अनुसन्धानमा उल्लिखित तौरतरिकाबाट प्राप्त तथ्यका आधारमा अध्ययनको प्राप्ति तथा निष्कर्ष निकालिएको छ ।

परिच्छेद चार

सङ्कथन विश्लेषणको सैद्धान्तिक आधार

सङ्कथनको परिचय

सङ्कथन सन्दर्भपरक भाषिक अभिव्यक्ति हो । यो कुनै खास विषयसम्बद्ध सिङ्गो कथन वा भनाइसँग सम्बन्धित हुन्छ । परम्परागत भाषावैज्ञानिक दृष्टिमा वाक्यलाई भाषाको स्थूल एकाइ मानिए पनि आधुनिक दृष्टिमा सङ्कथनलाई भाषाको स्थूल एकाइ मानिएको छ । सङ्कथनलाई जनाउन अङ्ग्रेजीमा 'डिस्कोर्स' शब्दको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । डिस्कोर्स शब्द प्रयोगका सम्बन्धमा भाषावैज्ञानिकहरूबीच एकरूपता पाइँदैन । कतिपयले यसलाई वाणीका रूपमा र कतिपयले वाणी र पाठ दुवै रूपमा उल्लेख गरेका छन् । विस्नेस्की (सन् २००६) का अनुसार उत्पत्तिगत दृष्टिले डिस्कोर्स शब्द ल्याटिन भाषाको डिस्कर्ससबाट विकसित शब्द हो जसको अर्थ कुराकानी वा बोली भन्ने हुन्छ । सेल्की (सन् १९९५) का अनुसार "पाठ वा सङ्कथन भनेको भाषाको फैलाउ हो जुन वाक्यभन्दा लामो हुन्छ" (पृ. ix) । वस्तुतः यो भाषाको अविच्छिन्न वितानका रूपमा देखा पर्छ, जसमा अभिव्यक्तिको सग्लो रूप अन्तर्निहित हुन्छ ।

सङ्कथन साञ्चारिक घटनाको वर्णन वा निश्चित उद्देश्यमा आधारित भाषिक कार्यकलाप हो । यसमा सम्प्रेषणीय विषय वा घटनालाई यथासम्भव रेखीय स्वरूपमा प्रस्तुत गरिएको हुन्छ । नुनन (सन् १९९३) का अनुसार "सङ्कथन एकाधिक वाक्य र वाक्य संयोजनको अर्थपूर्ण रूप हो । यसमा वाक्य-वाक्यका बीच पारस्परिक अन्विति कायम भएको हुन्छ" (पृ. ०६) । सङ्कथनलाई भाषिक उच्चार वा लिखित अभिव्यक्तिको समूहका रूपमा व्याख्या गर्न सकिन्छ । यो निश्चित भाषिक वितानका रूपमा एकीकृत अनुभूति वा भावना हो । यसमा इच्छित भाव वा विचारलाई अर्थपूर्ण तवरले प्रचलित परम्पराअनुरूप अभिव्यक्त गरिन्छ । यो भाषिक संरचना र सन्दर्भगत प्रयोगका अतिरिक्त सामाजिक अध्ययसँग पनि निकट रूपले सम्बन्धित हुन्छ । जोन्स (मि.न.) का अनुसार यसलाई निम्न तीन किसिमले हेर्न सकिन्छ :

- वाक्यभन्दा माथिल्लो भाषिक एकाइका रूपमा : सङ्कथनलाई उपवाक्य वा वाक्यभन्दा माथिल्लो तहको एकाइका रूपमा चर्चा गर्ने काम सम्भवतः भाषावैज्ञानिक जेलिड ह्यारिसबाट भएको हो । यसलाई संरचनावादी धारणाका रूपमा लिइन्छ । यस किसिमको परिभाषाअन्तर्गत रहेर कार्य गर्ने भाषावैज्ञानिकहरूले उपवाक्य र वाक्य परस्परमा गाँसिएर पाठको निर्माण हुँदा त्यसमा लागु हुने भाषिक नियमका प्रकार र शासन व्यवस्थाको अध्ययन गर्दछन् ।
- भाषाप्रयोगका रूपमा : सङ्कथनलाई भाषाप्रयोग वा प्रयोगमा रहेको भाषाका रूपमा हेर्ने यो दृष्टिकोण सम्भवतः माइकल हालिडेको कार्यबाट विकसित भएको हो । यसलाई कार्यात्मक धारणाका रूपमा लिइन्छ । यसमा अनुरोध, माफी, प्रतिज्ञा, चुनौती आदिमा प्रयुक्त भाषिक कार्यको अध्ययन गरिन्छ । साथै व्यक्तिले भन्न खोजेको कुरा र त्यसको आशय अन्वेषणका अतिरिक्त साङ्कथनिक कार्यकलापमा भाषिक भूमिकाको समीक्षण गरिन्छ ।
- सामाजिक अभ्यासका रूपमा : सङ्कथनलाई सामाजिक अभ्यासको प्रकारका रूपमा हेर्ने यो दृष्टिकोण सम्भवतः फ्रेन्च दार्शनिक मिसेल फुकोसँग सम्बन्धित रहेको छ । यसलाई सामाजिक धारणाका रूपमा लिइन्छ । यस धारणाले हाम्रा विश्वास, मूल्य र सामाजिक स्थापनाहरू सङ्कथनद्वारा कसरी संरचित र समर्पित हुन्छन् भन्नेबारे व्याख्या गर्दछ । साथै यसले विभिन्न समूहमा सामाजिक पहिचान र सम्बन्ध कायम गर्नका लागि भाषाको प्रयोग गरिनेतर्फ सङ्केत गर्दछ ।

सिफ्रिन (सन् १९९५) का अनुसार “संरचनावादी भाषावैज्ञानिक दृष्टिमा सङ्कथनलाई वाक्यभन्दा माथिल्लो भाषिक एकाइका रूपमा प्रयोगवादी दृष्टिमा भाषिक प्रणाली (सामाजिक-सांस्कृतिक रूपमा संरचित बोली) का रूपमा परिभाषित गरिएको पाइन्छ” (पृ. २०) । साथै यसलाई भाषाका अन्य एकाइभन्दा ठूलो एकाइका रूपमा अर्थात् अभिव्यक्ति/कथनका रूपमा लिन सकिन्छ ।

मिल्सका अनुसार फुको (सन् १९७२ : ८०) ले सङ्कथनलाई निम्नानुसार तीन किसिमले अर्थाएका छन् :

- सबै अभिव्यक्तिको सामान्य क्षेत्र : फुकोका अनुसार सङ्कथनमा सबै किसिममा कथन वा पाठ पर्दछन् जसमा अर्थ र वास्तविक संसारको प्रभाव अन्तर्भूत हुन्छ ।
- पृथकीकरणयोग्य भनाइको समूह : यसअनुसार सङ्कथन अभिव्यक्तिको समूह हो जसमा खास संचरना हुन्छ र त्यसलाई पृथकीकृत गर्न सकिन्छ ।
- एउटा व्यवस्थित अभ्यास : यस भनाइले सङ्कथन नियम र संरचनामा आधारित बोली वा पाठ हो भन्ने अर्थ दिन्छ । अर्थात् यसलाई नियमशासित स्वरूपका रूपमा लिन सकिन्छ । (फुको, सन् २००४ : ६) ।

वस्तुतः सङ्कथन प्रचलित अर्थ प्रवाहका निम्ति सामाजिक रूपमा गरिने भाषिक प्रयोग हो । यसमा सामाजिक अवस्था र परम्पराले भाषिक फैलाउ वा वितानको अर्थलाई आकार दिन्छन्, निर्धारण गर्छन् । त्यसैले यसलाई सामाजिक-सांस्कृतिक दृष्टिकोणबाट हेरिएको पाइन्छ । सङ्कथन साञ्चारिक र प्रायोगिक सन्दर्भबाट विशेष रूपमा अर्थिन्छ । शर्मा (सन् २०११) का अनुसार बेन्मेनिस्ट (सन् १९७१) ले सङ्कथन सम्बन्धमा निम्न दुई आधारभूत दृष्टिकोण प्रस्तुत गरेका छन्: पहिलो : सङ्कथनलाई सञ्चारको क्षेत्रका रूपमा लिइन्छ, जसले भाषिक, सन्दर्भपरक र भाषेतर विशेषता वा सङ्केतलाई समेट्दछ ।

दोस्रो : सङ्कथन प्रकरणार्थी दृष्टिकोणबाट व्यापक अर्थमा बुझिन्छ । उदाहरणार्थ, वक्ता र श्रोताको दृष्टिबाट गरिने भाषाको व्याख्या ।

सङ्कथन विभिन्न स्वरूपको हुन्छ । परम्परागत रूपमा यसलाई मौखिक अभिव्यक्तिको रूपमा मात्र लिइएको भए पनि सम्प्रति यसलाई लिखित एवम् साङ्केतिक अभिव्यक्तिका रूपमा पनि लिन थालिएको छ । थोराट (सन् २००२) का अनुसार “कुनै पनि भाषिक व्यवहारमा सङ्कथनको ढाँचा

मौखिक र लिखित स्वरूपको हुन्छ । यसबाहेक साङ्केतिक उदाहरणका आधारमा व्याख्या गरिने अशाब्दिक सङ्कथनको बारेमा पनि सोचन सकिन्छ” (पृ. ०१) । यसको मौखिक स्वरूपअन्तर्गत कुराकानी, छलफल, संवाद, परिहास, भाषण, वादविवाद, गाली, व्यङ्ग्य, प्रशंसा आदि पर्दछन् भने लिखित स्वरूपअन्तर्गत कथा, कविता, निबन्ध, नाटक, उपन्यास, महाकाव्य आदि पर्दछन् । साङ्केतिक स्वरूपअन्तर्गत चाहि सङ्केत, इसारा, चिन्हलगायत पर्दछन् ।

सङ्कथन लघु, मध्यम र बृहत् आकारमा देखा पर्छ । यो सन्दर्भअनुसार एक-दुई शब्दका अतिरिक्त कुनै चिह्न वा सङ्केतमा पनि अभिव्यक्त हुन सक्छ । कुक (सन् १९९६) का अनुसार “सङ्कथन आवाज वा श्वेगो, छोटो कुराकानी, अर्थहीन टिपोट वा लेखाइदेखि लिएर टोल्सटोयको उपन्यास ‘युद्ध र शान्ति’ वा जस्तोसुकै पनि हुन सक्छ” (पृ. ०७) । यद्यपि सत्यतथ्य यो हो कि सञ्चारयोग्य र ग्रहणकर्ताद्वारा सुसङ्गत रूपमा मान्यता प्राप्त हुनुपर्छ ।

सङ्कथन विचारको सग्लो एवम् अर्थपूर्ण भाषिक प्रयोगको व्यवहार हो । यसको विस्तार वा प्रसारमा विषयसन्दर्भको उल्लेख्य भूमिका रहेको हुन्छ । सङ्कथनमा वाक्य र वाक्येतर भाषिक एकाइहरूले पारस्परिक संयोजनबाट विविध कथन घटनाहरू अभिव्यक्त हुन्छन् । यसमा भाषिक र सन्दर्भपरक विषयका बीच आपसी अन्वय र पूर्वापर सम्बन्ध कायम भएको हुन्छ । जसको परिणामस्वरूप यो बोध्य, सम्प्रेष्य, ग्राह्य र स्वीकार्य बन्न पुग्दछ । सङ्कथनमा सम्बोधक, सम्बोधित, परिवेश, कोड, सन्देश, उद्देश्यलगायतका तत्त्वहरू अन्तर्निहित हुन्छन् । यी तत्त्वहरूले सङ्कथनलाई सार्थक तुल्याउँछन् । यसमा विभिन्न वाक्य र अनुच्छेदलाई परस्परमा संयोजन गर्ने काम संसक्ति (व्याकरणिक र कोशीय) ले गरेका हुन्छन् भने त्यहाँ व्यक्त विचार वा आर्थी सन्दर्भलाई श्रृङ्खलित तुल्याउने काम संयुक्ति (वाक्य, अनुच्छेद, क्षेत्र, सहभागी, माध्यमगत) ले गरेका हुन्छन् । यी दुवै युक्तिका माध्यमबाट सङ्कथन सारचनिक र आर्थी तहमा सुगठित र सिलसिलेवार हुन पुग्दछ । कुक (सन् १९६६) का अनुसार “सङ्कथनमा प्रेषक, प्रापक, कार्य, परिवेश, भौतिक स्वरूप, शीर्षक, खुलस्त जानकारी, पूर्वक्रम, आन्तरिक संचरना, संसक्ति, व्याकरण, शब्दभण्डार, उच्चारण र लिपिविज्ञान जस्ता पक्षको प्रयोग हुन्छ” (पृ. ९९) ।

समाजभाषावैज्ञानिक, दार्शनिक तथा आलोचनात्मक सङ्कथन विश्लेषकहरूले सङ्कथनलाई विभिन्न किसिमले परिभाषित गरेको देखिन्छ । समाजभाषावैज्ञानिकहरूका अनुसार सङ्कथनको सम्बन्ध कुनै कथन वा वाक्यभन्दा परको कथ्य-लेख्य भाषिक विस्तारसँग हुन्छ । दार्शनिकहरूका अनुसार सङ्कथन ज्ञान निर्माण र त्यसको सामाजिक प्रयोगको साधनमा रूपमा देखा पर्छ । आलोचनात्मक सङ्कथन विश्लेषकका अनुसार सङ्कथनमा अभिव्यक्तिको सामर्थ्य र त्यसनिवद्ध धारणाले विशेष महत्त्व राख्दछ । सम्प्रति सङ्कथनका सन्दर्भमा बहुस्वरूपात्मक (मल्टिमोडल) धारणाको विकास भएको पाइन्छ । यस धारणाले कुनै पनि साङ्कथनिक स्वरूपमा विभिन्न ढाँचा र रूपको अनुप्रयोग हुने कुरा दर्साउँदछ । जोन्स (मि.न.) मा अनुसार कथ्य सङ्कथनमा मौखिक विनिमयका अतिरिक्त स्थिर हेराइ, मुखमुद्रा, भागभङ्गी, पहिरन आदिको प्रयोग भएजस्तै लेख्य सङ्कथनमा पनि शब्दहरूका अतिरिक्त तस्बिर-तालिका रेखाचित्र (ग्राफ) आदि समावेश गरिएको हुन्छ ।

सङ्कथनका प्रकार

सङ्कथन विषयसन्दर्भसापेक्ष समग्र कथन हो । यसको अभिव्यक्तिमा विभिन्न तौरतरिकाको अवलम्बन गरिन्छ । सङ्कथन अवधारणाको प्रारम्भिक समयमा कथ्य भाषाका कथन घटनासँग सम्बन्धित कार्यकलाप (संवाद, कुराकानी आदि) लाई मात्र सङ्कथनका रूपमा लिइएको पाइन्छ । समयको क्रम सँगसँगै कथ्यका अतिरिक्त लेख्य भाषिक स्वरूपलाई पनि सङ्कथनका रूपमा स्वीकार गरिएको छ । यससम्बन्धी अध्ययन अनुसन्धान बढ्दै गएपछि यसबारेको धारणा विस्तीर्ण बन्न पुगेको अनुभूत गर्न सकिन्छ । परिणामस्वरूप यसलाई कथ्य र लेख्य प्ररूपका अतिरिक्त साङ्केतिक प्ररूपमा, विनिमयात्मक-अविनिमयात्मक, औपचारिक, अनौपचारिक तथा कार्यव्यापारत्मक-अन्तर्क्रियात्मक प्ररूपमा ग्रहण गर्न थालिएको छ ।

सङ्कथन भाषिक-भाषेतर वा साहित्यिक-साहित्येतर स्वरूपमा देखा पर्छ । यसमा कथ्य, लेख्य र साङ्केतिक माध्यमको उपयोग हुन्छ । यो एकोहोरो-दोहोरो, नियोजित-अनियोजित, क्रियात्मक-

साम्बन्धिक किसिमको हुन्छ । सङ्कथनलाई यसको आकृति वा विधागत संरचनाका आधारमा पनि पर्गेल्न सकिन्छ । यसलाई भाषाप्रयोगको शैली र त्यसनिबद्ध तत्त्वहरूका आधारमा महसुस गर्न सकिन्छ । सङ्कथनमा प्रस्तुत विषय, सन्दर्भ, सहभागी, तिनको भूमिका, व्याकरणिक र वाक्यात्मक संरचना आदिका आधारमा सङ्कथनको पहिचान गर्न सकिन्छ । नुनन (सन् १९९३) का अनुसार विभिन्न प्रकारका सङ्कथनमा विभिन्न प्रकारका साञ्चारिक घटनाहरू उपस्थित हुन्छन् । कानुनी, धार्मिक, व्यापारिक, डाक्टरी, पत्रकारी, राजनैतिक आदि प्रकृतिका सङ्कथनमा विविधता पाइन्छ । जसलाई सम्बद्ध विधागत स्वरूप र साञ्चारिक उद्देश्यको ज्ञानका आधारमा पत्ता लगाउन सकिन्छ ।

थोराटका अनुसार सिपिलमेन (सन् १९८९ : १०४) ले सङ्कथनलाई निम्नानुसार वर्गीकरण गरेका छन् :

आख्यानात्मक (न्यारेटिभ), प्रक्रियात्मक (प्रोसिड्युरल), उपदेशात्मक (होर्टेटोरी), व्याख्यात्मक (एक्सप्लानेटोरी), तार्किक (आर्गुमेन्टेटिभ) र कुराकानीगत (कन्भर्सेसनल) प्रकारमा वर्गीकरण गरेका छन् । उनले आख्यानात्मक सङ्कथन घटनाको कालक्रमिक विवरणको प्रस्तुतिमा आधारित हुने, प्रक्रियात्मक सङ्कथन निश्चित घटनाको अवस्थालाई आवश्यक जानकारी उपलब्ध गराउने खालको हुने, तार्किक सङ्कथनको उद्देश्य कुनै कुरा प्रमाणित गर्नु हुने र कुराकानीगत सङ्कथनको उद्देश्य दुई वा सोभन्दा बढी पात्रहरूको भूमिकासँग सम्बन्धित हुने कुरा प्रकट गरेका छन् । (सन् २००२ : ०२)

सङ्कथन प्ररूपको चर्चाका क्रममा कुक (सन् १९९६) ले कथ्य-लेख्य, औपचारिक-अनौपचारिक र विनिमयात्मक-अविनिमयात्मक सङ्कथनको व्याख्या गरेका छन् । मिश्र (सन् २००५) ले चाहिँ सङ्कथनका सामान्य प्रकारअन्तर्गत औपचारिक-अनौपचारिक, मौखिक-लिखित, विनिमयात्मक-अविनिमयात्मक र कार्यव्यापारात्मक-अन्तर्क्रियात्मक प्रकार र विशिष्ट प्रकारअन्तर्गत साहित्य, कानुन, धर्म, चिकित्सा, पत्रकारिता, व्यापार, यातायात, सञ्चार र सामाजिकीकरणसम्बद्ध सङ्कथनको वर्णन गरेका छन् ।

सङ्कथनका यी विविध प्रकारहरूलाई दृष्टिगत गर्दा सङ्कथनलाई सामान्य र विशिष्ट वर्गमा विभक्त गर्न सकिने देखिन्छ । यसैअनुरूप यसका मुख्य दुई प्रकार (सामान्य र विशिष्ट) को चर्चा निम्नानुसार गरिएको छ :

सामान्य प्रकार

सङ्कथनको साभा स्वरूप, माध्यम र प्रकृतिसम्बद्ध प्ररूपहरूलाई सङ्कथनका सामान्य प्रकारअन्तर्गत चर्चा गरिएको पाइन्छ । यसअन्तर्गत कथ्य-लेख्य-साङ्केतिक, औपचारिक-अनौपचारिक, विनिमयात्मक-अविनिमयात्मक र कार्यव्यापरात्मक-अन्तर्वैयक्तिक सङ्कथन पर्दछन् । सङ्कथनका यी प्रकारलाई प्रयोग व्यवहारका महत्त्वपूर्ण तहका रूपमा लिने गरिन्छ । जसको व्याकरणिक, कोशीय, वैषयिक र कार्यात्मक पक्ष विशिष्ट सङ्कथनका तुलनामा भिन्न हुन्छ । यिनको चर्चा निम्नानुसार गरिएको छ :

(क) कथ्य, लेख्य र साङ्केतिक सङ्कथन (स्पोकन, रिटन एन्ड साइन डिस्कोर्स)

भाषिक अभिव्यक्तिको माध्यमका आधारमा सङ्कथनलाई तीन प्रकारमा वर्गीकरण गरिएको पाइन्छ: कथ्य सङ्कथन, लेख्य सङ्कथन र साङ्केतिक सङ्कथन ।

भाषाको कथ्य अभिव्यक्तिसँग सम्बन्धित सङ्कथनलाई कथ्य सङ्कथन भनिन्छ । कथ्य सङ्कथन कुनै खास विषयसन्दर्भमा आधारित कथन घटनासम्बद्ध हुन्छ । यसलाई मौखिक सङ्कथन पनि भन्ने गरिन्छ । यसअन्तर्गत कुराकानी, संवाद, छलफल, वादविवाद, भाषण, परिहास, गाली, व्यङ्ग्य, प्रशंसा, सुनुवाइ आदि पर्दछन् । यसमा वक्ता-श्रोता उपस्थितिको अपेक्षा गरिन्छ । कथ्य सङ्कथनमा भाषिक प्रयोगका अतिरिक्त अभाषिक प्रयोगको पनि सम्भावना रहन्छ जसअन्तर्गत मुखमुद्रा, हाउभाउ, अङ्ग सञ्चालन, अभिनयलगायत पर्दछन् । जोन्स (मि.न.) का अनुसार यी किसिमका अभिलक्षणहरू कतिपय कथ्य बोली जस्तै: टेलिफोनको कुराकानी, टेलिभिजन वा सिनेमामा व्यक्त बोलीमा भने पाउन सकिँदैन । टेलिफोन कुराकानीमा गरिएको अभिनय अदृश्य हुन्छ भने टेलिभिजन वा सिनेमामा त्यही (तात्कालिक) समय प्राप्त हुँदैन । कथ्य सङ्कथनमा

सहभागीको पालो, सहभागी बोल्ने समय, एकपछि अर्को बोल्ने पालोको विशिष्ट भूमिका रहेको हुन्छ । यसमा वक्ताले आफूलाई उपयुक्त हुने गतिमा बोल्दछ । जुन श्रोताका लागि ठीक नहुन पनि सक्छ । यो स्वचालित वा सहज हुने हुँदा त्रुटिपूर्ण, आवृत्तिपूर्ण र कम सुसङ्गत हुन्छ । यसमा तात्कालिक परिवेश हुने भएकाले वक्ताले विषयवस्तुबारे व्याख्या गर्न, अविचलित हेराइ वा दिशा प्रयोग गर्न, आवश्यकतानुसार आफ्नो भनाइलाई संशोधन गर्न तथा छुटेका कुरा भन्न सक्छ । यसमा श्रोतालाई वक्ताको धारणाबारे सोचविचार गर्ने, उसले व्यक्त गरेको अपूर्ण भनाइलाई पूर्ण गरेर बुझ्ने, पछि आउन सक्ने कुराका बारेमा सोच्ने, व्यक्त विषयमा तत्काल प्रतिक्रिया जनाउने समय उपलब्ध हुन्छ । कथ्य सङ्कथनमा पर्खाइ, अतिक्रमण र अरूलाई गर्ने सङ्केतको अवस्था पनि देखा पर्छ । यो ज्यादै क्षणिक, अस्थायी र स्वतः उत्पन्न खालको हुन्छ । यसमा के र कसरी बोल्ने भन्ने बारेमा सचेततापूर्वक योजना निर्माण गरिएको हुँदैन । अपितु औपचारिक भाषण वा प्रवचन भने नियोजित प्रकृतिका हुन्छन् । यसमा श्रव्य वा श्रव्यदृश्य सामग्रीद्वारा रेकर्ड नगरिएसम्म व्यक्त गरिएका कुराहरूलाई सुरक्षित र हस्तान्तरण गर्न सकिदैन । साथै पहिलेको स्थानमा पुग्न र श्रोताको बोध र स्मरणार्थ हुबहु दोहोर्‍याएर भन्न पनि सकिदैन । कुक (सन् १९९६) का अनुसार कथ्य सङ्कथनमा लेख्य सङ्कथनमा जस्तो पछाडि फर्कने, पुनर्संरचना गर्ने, पख्ने र सोच्ने समय हुँदैन । अद्यापि कतिपय कथ्य सङ्कथनहरू (प्रवचन, अन्तर्वार्ता, सुनुवाइ आदि) पूर्व नियोजित स्वरूपका पनि हुन्छन् । सारतः कथ्य सङ्कथन नियोजित-अनियोजित, सामाजिक रूपमा संरचित-कम संरचित, लेखाइमा सहायक-असहायक, कम विनिमयात्मक ज्यादा विनिमयात्मक किसिमका हुन्छन् । कथ्य सङ्कथनमा वक्ताले श्रोतालाई समयसमयमा सचेत गराउन पनि सक्दछ । यसमा वक्ताको खोकाइ, कुर्सीको आवाज, बसको प्रस्थान आदिले असङ्गति कायम गर्न सक्छन् । लामो समयदेखि लेख्य भाषाबाट प्रभावित कथ्य भाषिक स्वरूप र लेख्य भाषाको प्रभावमुक्त कथ्य भाषिक स्वरूपमा विविधता हुन्छ । मूलतः लेख्य भाषाबाट प्रभावित कथ्य सङ्कथन अपेक्षित रूपमा प्राकृतिक हुँदैन जति अप्रभावित कथ्य सङ्कथन हुन्छ । लेख्य भाषाको प्रभावमुक्त कथ्य सङ्कथनमा अनेकौं भेद उपभेदको प्रयोग पाइन्छ, भने प्रभावितमा केही भेद देख्न सकिन्छ । साथै कालान्तरमा

तिनमा कमी आउँदै जाने विश्वास गरिन्छ । कथ्य सङ्कथनमा अपूर्ण वाक्यहरूको अत्यधिक प्रयोगका अतिरिक्त साधारण पदावलीगत क्रममा पनि अपूर्णता रहेको हुन्छ । यसअन्तर्गतको कुराकानीमा प्रयुक्त अधिकांश वाक्यहरू कर्तृवाच्यात्मक प्रकृतिका हुन्छन् । यसमा उखान-टुक्का र थेगोमुक्त शब्दहरूको प्रशस्त प्रयोग पाइन्छ । कथ्य सङ्कथनमा सूचनाका अंश वा टुक्राहरू ध्वन्यात्मक एकाइद्वारा निर्मित हुन्छन् । यसमा असंयोजित वा असन्निविष्ट वाक्यहरूको बारम्बार प्रयोग हुने गर्छ तथापि श्रोताद्वारा तिनका बीचमा जोडाइ वा बन्धन स्थापना गरिन्छ र व्यक्त आशयको निकर्षण गरिन्छ । कथ्य सङ्कथन सामान्यतया कम औपचारिक हुन्छ । त्यसैले कम सिलसिलेवर र क्रमिक देखा पर्छ । यो ग्रहणकर्ताबाट बारम्बार हस्तक्षेपका लागि खुला (स्वतन्त्र) रहेको हुन्छ । मिश्र (सन् २००५) का अनुसार कथ्य सङ्कथनमा वक्ताको समय निश्चित हुन्छ । अर्थात् वक्ता समयबद्ध हुन्छ । यसमा वक्तालाई सोच्ने र योजना बनाउने समय नभए पनि तत्काल सच्चाई, पृष्ठपोषण र श्रोता प्रतिक्रियाको प्राप्ति सम्भव हुन्छ । कथ्य सङ्कथनमा व्याकरण निकै सरल र कम कडाइपूर्व निर्मित हुन्छ । सिङ्क्लेयर र कोथर्डलाई उद्घृत गर्दै मेकार्थी (सन् २०१०) ले उल्लेख गरेअनुसार “कथ्य सङ्कथन अध्ययनको एउटा दृष्टिकोण विरमिङ्गम विश्वविद्यालयबाट विकसित भएको हो जहाँको प्रारम्भिक अनुसन्धान विद्यालयीय कक्षाकोठाको सङ्कथन संरचनासँग सम्बन्धित थियो” (पृ. १२) । विरमिङ्गम मोडल सङ्कथन विश्लेषणको एक मात्र मान्यता प्राप्त दृष्टिकोण भने होइन तापनि यो सापेक्षित रूपमा साधारण एवम् शक्तिशाली नमुना भने हो । जसको सम्बन्ध वाक्यक्रियाको अध्ययनसँग रहेको छ ।

भाषाको लेख्य अभिव्यक्तिसँग सम्बन्धित सङ्कथनलाई लेख्य सङ्कथन भनिन्छ । लेख्य सङ्कथन कुनै खास विषयसन्दर्भमा आधारित लेखन घटनासम्बद्ध हुन्छ । यसलाई लिखित सङ्कथन पनि भन्ने गरिन्छ । यसअन्तर्गत कथा, कविता, निबन्ध, नाटक, एकाङ्की, जीवनी, दैनिकी, सूचना, रसिद, नुस्खा, टिकट आदि लिखित सामग्रीहरू पर्दछन् । लेख्य सङ्कथनमा पाठकको प्रत्यक्ष उपस्थिति नरही केवल कल्पित उपस्थिति मात्र रहन्छ । यो पूर्णतः भाषिक सामग्रीमा आधारित हुन्छ । यसमा शब्दहरू नै अर्थ प्रस्तुतिका आधार हुन्छन् । लेख्य सङ्कथनमा कथ्य सङ्कथनमा

कहिल्यै देखानपर्ने नक्सा वा रेखाचित्रको प्रयोग एवम् वर्णन गर्न सकिन्छ । यो स्थिर र स्थायी प्रकृतिको हुने भएकाले यसलाई चिरकालसम्म सुरक्षित गर्न सकिन्छ । विस्नेस्की (सन् २००६) का अनुसार लेख्य सङ्कथनमा लेखक आफ्नो कार्यका विषयमा सोचविचार गर्न समर्थ हुन्छ । जसले पाठलाई ज्यादा सुसङ्गत बनाउँछ । यसमा लेखकले आफूलिखित सङ्कथन कसले पढ्छ, भन्ने बारेमा थाहा नपाउने हुँदा पाठकका विशिष्ट अपेक्षाहरूलाई मिलाउन वा समायोजन गर्न सक्दैन अपितु साङ्कथनिक बोधको सहजताका लागि सूचना वा जानकारीको सङ्गठन, अनुच्छेद विन्यास, विभाजन वा व्यवस्थापनमा निकै ध्यान दिएको हुन्छ ।

लेख्य सङ्कथन औपचारिक र नियोजित प्रकारको हुन्छ । यसमा पछाडि फर्कने-पुनर्संचरना गर्ने, पर्वने, संशोधन र परिष्कार गर्ने प्रशस्त समय उपलब्ध हुन्छ । लेख्य सङ्कथनमा लेखकले पहिले लेखेको कुरा हेर्न सक्छ । निर्धक्कसँग कुनै शब्दमा पुगेर रोकिन वा अडिन सक्छ । निश्चित शब्द छनोटका लागि समय लिन सक्छ । आवश्यकतानुसार शब्दकोश हेर्न सक्छ । आफ्नो लेखनको प्रगति नियाल्न सक्छ र आफूले भन्न चाहेको कुरामा मस्तिष्क (धारणा) परिवर्तन गर्न सक्छ । यसमा लेखकलाई आफूले प्रस्तुत गरेको विषयका बारेमा तत्काल प्रतिक्रिया वा पृष्ठपोषण भने प्राप्त हुँदैन । मेकार्थी (सन् २०१०) का अनुसार लेख्य सङ्कथनमा लेखकसँग प्रायः के र कसरी भन्ने बारेमा सोच्ने समय हुन्छ र वाक्यहरू प्रायः व्यवस्थित संरचनामा रहेका हुन्छन् । तदपि यसमा लेख्य पाठको सृजना गर्दा लेखकले केकस्ता नियम वा मान्यताको प्रयोग गर्छ, भन्ने प्रश्न उठ्छ । यो विभिन्न संस्करणमा, विभिन्न लेखमा, विभिन्न कागजाकारमा , एक, दुई वा बहु लहर (कोलम) मा देखापर्न सक्छ । यसमा सही अक्षर सही वाक्यका लागि, सही वाक्य सही अनुच्छेदका लागि र सही अनुच्छेद सही अध्याय वा पाठका लागि भन्ने मान्यता घटित हुन्छ । यसमा विभिन्न उपवाक्यका बीचको सम्बन्ध सङ्केत गर्न भाषाका विभिन्न चिह्नहरूको प्रयोग गरिन्छ । लेख्य सङ्कथन छिटो वा ढिलो पढ्न सकिन्छ । यसलाई चाहेको बेला पटकपटक पढ्न सकिन्छ । यो स्वतन्त्र एवम् खुला-सुसम्बद्ध र सुसङ्गत प्रकृतिको हुन्छ । यसमा प्रयुक्त भाषिक एकाइहरू निश्चित दिशामा सुसंरचित हुन्छन् । यो व्याकरणिक दृष्टिले नियमबद्ध र कोशीय एकाइका दृष्टिले

सघन हुन्छ । यसमा सूचनाका खण्डहरू विराम चिह्नहरूद्वारा सिलसिलेवार एवम् सङ्गठित हुन्छन् । यसको विकासमा पाठकले कुनै बाधा वा हस्तक्षेप गर्न सक्दैन । लेख्य सङ्कथन विषयको श्रृङ्खला र क्रमिकतामा आधारित हुन्छ । यसमा कथ्यका तुलनामा सूचना वा जानकारीको घनत्व बढी हुन्छ । साथै यो कृत्रिम, कसिलो र खँदिलो हुन्छ । लेख्य सङ्कथन शिक्षितहरूका लागि मात्र ग्राह्य र प्रयोगयोग्य हुन्छ । यसमा कर्तु, कर्म र भाववाच्यको समुचित प्रयोग गरिन्छ भने उखान-टुक्का र थेंगोको अल्प प्रयोग गरिन्छ । लामा-लामा वाक्य र आलङ्कारिक वा साहित्यिक शैलीको प्रयोगका कारण यसको भाषिक प्रस्तुति जटिल बन्न सक्दछ । मिल्स (सन् २००४) का अनुसार लेख्य सङ्कथन अध्ययनको मूल उद्देश्य भाषिक उत्पादनसम्बद्ध नियम र मान्यतालाई स्पष्ट पार्नु हो ।

कुक (सन् १९९६) का अनुसार कथ्य र लेख्य सङ्कथन उत्पादन र ग्रहणका हिसाबले स्पष्टतः भिन्न देखा पर्छन् । हामी एउटाका लागि मुख र कानको प्रयोग गर्छौं भने अर्कोको लागि हात र आँखाको प्रयोग गर्छौं । नुनन (सन् १९९३) का अनुसार कथ्य र लेख्य सङ्कथनका बीचको भिन्नता प्रकट गर्ने तीन महत्त्वपूर्ण विषयहरू रहेका छन् : व्याकरण, कोशीय घनत्व र परिवेश । व्याकरणिक दृष्टिले हेर्दा कथ्य सङ्कथनमा वाक्यहरूको पारस्परिक संयोजन वा संश्लेषणमा जटिलता देखा पर्छ भने लेख्य सङ्कथनमा यस किसिमको जटिलता रहँदैन । कोशीय घनत्वका दृष्टिले हेर्दा कथ्य सङ्कथनको तुलनामा लेख्य सङ्कथनमा कोशीय एकाइको सघनता ज्यादा पाइन्छ । त्यस्तै परिवेशका कोणबाट हेर्दा कथ्य सङ्कथनमा साभ्ना परिवेशको उपलब्धता र लेख्य सङ्कथनमा त्यसको अभाव विद्यमान रहन्छ । यसबोहक कथ्य सङ्कथनमा अर्थको प्रवाह गर्नुपर्ने हुन्छ । माध्यमलाई आधार बनाएर सङ्कथनलाई कथ्य र लेख्यमा विभाजन गर्ने यस कार्यलाई कतिपय भाषावैज्ञानिकहरूले बेचल्लीको/अप्रचलित र सानो वर्गीकरणका रूपमा उल्लेख गरेको पाइन्छ तदपि यो सञ्चार, भाषाशिक्षण र सिकाइका सन्दर्भमा महत्त्वपूर्ण रहेको छ । यी दुवै प्रकारलाई भाषाशैक्षणिक कक्षा कोठाअन्तर्गत व्यवहार गरिन्छ र यीबाट सिकारुका कथ्य-लेख्य सङ्कथनको बुझाइ र उत्पादन सीप एवम् निपूर्णता विकासको अपेक्षा गरिन्छ ।

भाषिक-अभाषिक साङ्केतिक अभिव्यक्तिसँग सम्बन्धित सङ्कथनलाई साङ्केतिक सङ्कथन भनिन्छ । साङ्केतिक सङ्कथन कुनै खास विषयसन्दर्भमा आधारित सङ्केतन घटनासम्बद्ध हुन्छ । यसमा साङ्केतिक भाषाको प्रयोग तथा विभिन्न चिह्न वा सङ्केतको अनुप्रयोगबाट कथ्य-लेख्य सङ्कथनसरह विचार वा अभिव्यक्तिको प्रवाह गर्ने काम हुन्छ । विशेषतः श्रवण शक्ति र वाक्क्षमता नभएका मानिसहरूका लागि यसनिबद्ध भाषिक प्रयोग उपयोगी देखिन्छ, भने चिह्न, इसारा वा सङ्केतमार्फत व्यक्त अभिव्यक्ति जोकोहीका लागि ग्राह्य देखा पर्छ । साङ्केतिक सङ्कथनमा हस्ताकार, स्थान वा अवस्थिति, चाल र दिशा निर्देशनका अतिरिक्त शारीरिक ढाँचा र मुखमुद्राको विशिष्ट भूमिका रहेको हुन्छ । यसको घरेलु, ग्रामीण, राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय स्वरूपअनुसार प्रयोग र सङ्केत पद्धतिमा भिन्नता पाइन्छ । श्रवण र वाक्सामर्थ्यहीन मानिसहरूले परस्परमा गर्ने कुराकानी, संवाद, अन्तर्क्रियाका अतिरिक्त ट्राफिक सङ्केत, सार्वजनिक सङ्केत, खेलकूद सङ्केत आदिलाई पनि साङ्केतिक सङ्कथनका रूपमा लिइन्छ । साङ्केतिक भाषाका प्रयोक्ताहरूबाट व्यक्त सङ्कथन माध्यमका दृष्टिले कथ्यलेख्य सङ्कथनभन्दा भिन्न देखा पर्छ अपितु यसमा सबै किसिमका विषय र भावनाको समावेशन सम्भव हुन्छ । यातायात, सार्वजनिक स्थल, खेलकूद लगायतका क्षेत्रमा जनचेतना र नियमबारे जानकारी गराउन प्रयोग गरिने विभिन्न किसिमका सङ्केत चिह्नहरू (बत्ती, जेब्रा क्रसिङ, पार्किङ, सुरक्षा, सडक, स्वास्थ्य आदिसम्बद्ध सङ्केतहरू) आकारका दृष्टिले सङ्क्षिप्त र सटिक हुन्छन् भने आशयका दृष्टिले सग्ला र सन्देशमूलक हुन्छन् । यी क्षेत्रसम्बद्ध चिह्नहरूका माध्यमबाट कुनै न कुनै विषयका बारेमा सचेतना फैलाउने काम गरिएको हुन्छ । भाषिक सञ्चारको लक्ष्य पूर्तिका निमित्त साङ्केतिक सङ्कथनको प्रयोग विस्तार हुँदै गएको देखिन्छ । साथै यससम्बन्धी अध्ययन-अनुसन्धानमा समेत चासो दिन थालिएको पाइन्छ ।

(ख) विनिमयात्मक र अविनिमयात्मक सङ्कथन (रेसिप्रोकल एन्ड नन रेसिप्रोकल डिस्कोर्स)

सङ्कथन स्वरूपको विनिमयता, परस्परता वा अन्तर्क्रियात्मक सम्भाव्यताका आधारमा सङ्कथनलाई विनिमयात्मक र अविनिमयात्मक प्ररूपमा वर्गीकरण गरिएको पाइन्छ ।

भाषावैज्ञानिक कुक (सन् १९९६) का अनुसार “सङ्कथन विश्लेषणमा सङ्कथनलाई दुई आधारभूत प्रकारमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ : विनिमयात्मक सङ्कथन र अविनिमयात्मक सङ्कथन” (पृ. ६०) ।

प्रेषक र प्रापकका बीच क्रिया-अन्तर्क्रियाको सम्भावनायुक्त सङ्कथनलाई विनिमयात्मक सङ्कथन भनिन्छ । यसलाई पारस्परिक वा आदानप्रदानात्मक सङ्कथन पनि भनिएको पाइन्छ । विनिमयात्मक सङ्कथनले द्वितर्फी वा दोहोरो सञ्चारको प्रकृतिलाई दर्साउँदछ । कुक (सन् १९९६) का अनुसार “प्रेषकले प्रापकद्वारा गरिने ग्रहणको पर्यवेक्षण गर्न सक्ने र प्रापक प्रेषकद्वारा प्रस्तुत कुराबाट प्रभावित हुने अन्तर्क्रियायोग्य सङ्कथनलाई विनिमयात्मक सङ्कथन भनिन्छ । प्रत्यक्ष वा साक्षात् कुराकानी गर्न सकिने भएकाले यसमा ग्रहणकताले प्रस्तोताको कुरालाई प्रभावित वा हस्तक्षेप गर्न सक्छ” (पृ. ६०) । विनिमयात्मक सङ्कथनमा विनिमयको तह वा मात्रामा भने विविधता देखा पर्छ । शर्मा (सन् २०११) का अनुसार लेख्य सङ्कथन चिठी, प्रस्ताव आदिमा भन्दा श्रोताहरूको भाषणमा, राजनैतिक वा धार्मिक नेताहरूको भाषणमा भन्दा विश्वविद्यालयीय कक्षाको अन्तर्क्रियामा र विश्वविद्यालयीय कक्षाको अन्तर्क्रियामा भन्दा कुनै समारोह (पार्टी) मा दुई साथीका बीच गरिने औपचारिक कुराकानीमा ज्यादा विनिमयता हुन्छ । वस्तुतः संवाद र अन्तर्वार्तालाई विनिमयात्मक सङ्कथनमा आदर्श उदाहरणका रूपमा उल्लेख गर्न सकिन्छ । रेडियो, टेलिभिजनका फोन इन प्रोग्राम, आत्मीय मित्रसँगको च्याट आदिमा पनि विनिमयात्मकताको मात्रा पाउन सकिन्छ ।

प्रेषक र प्रापकका बीच क्रिया अन्तर्क्रियाको सम्भावनामुक्त सङ्कथनलाई अविनिमयात्मक सङ्कथन भनिन्छ । यसलाई अपारस्परिक वा अआदानप्रदानात्मक सङ्कथन पनि भन्न सकिन्छ । अविनिमयात्मक सङ्कथनमा एकतर्फी वा एकोहोरो सञ्चारको प्रवृत्ति देखा पर्छ । कुक (सन् १९९६) का अनुसार “प्रस्तोता र ग्रहणकर्ताका बीच अन्तर्क्रियार्थ अवसररहित सङ्कथनलाई अविनिमयात्मक सङ्कथन भनिन्छ । प्रत्यक्ष कुराकानी वा संवाद गर्न नसकिने भए पनि यसमा प्रेषकद्वारा प्रस्तुत विषयलाई प्रापकले हस्तक्षेप गर्न वा प्रभावित तुल्याउन सक्दैन” (पृ. ६०) ।

अविनिमयात्मक वा अपारस्परिक सङ्कथनको गतिलो उदाहरणका रूपमा पुस्तकलाई लिन सकिन्छ । जसको लेखक लेखन/प्रकाशनपश्चात् मरिसकेको हुन्छ । यसको अर्थ हो - लिखित रचनाका लेखक वा सर्जकसँग तत्काल साक्षात् कुराकानी वा अन्तर्क्रिया गर्न सकिदैन । वस्तुतः लेखकहरूले एकलासमा रहेर प्रापक/ग्रहणकर्ताको कल्पना गर्छन् र सोहीअनुरूप विचार/धारणा निर्माण र समायोजन गर्छन् । रेडियो, टेलिभिजनबाट प्रसारित हुने कतिपय कार्यक्रमहरू अविनिमयात्मक प्ररूपका हुन्छन् जहाँ मानिसहरूले हामीसँग अन्तर्क्रिया गरेजस्तो व्यवहार प्रदर्शन गर्छन् । वास्तवमा तिनीहरूले माइक्रोफोन प्रयोग गरेर वा क्यामरा हेरेर हामीलाई सम्बोधन गरेका हुन्छन् । जसलाई हामीले तत्काल बाधा पुऱ्याउन वा अतिवाद गर्न सक्दैनौं । केवल स्वच अफसम्म गर्न सक्छौं । यस किसिमका अविनिमयात्मक सङ्कथनहरू मूलतः लेखक वा वक्ताकेन्द्री हुन्छन् ।

(ग) औपचारिक र अनौपचारिक सङ्कथन (फर्मल एन्ड इन्फर्मल डिस्कोर्स)

सङ्कथनको संरचना, शीर्षक, परिवेश, प्रयोग र व्यक्तिका आधारमा सङ्कथनलाई औपचारिक र अनौपचारिक प्रकारमा वर्गीकरण गरिएको पाइन्छ ।

कुनै खास औपचारिक कुराकानी, संवाद वा लेखाइसम्बद्ध सङ्कथनलाई औपचारिक सङ्कथन भनिन्छ । औपचारिक सङ्कथन कथ्य-लेख्य दुवै स्वरूपको हुन्छ । मिश्र (सन् २००५) का अनुसार यो पूर्वनिर्धारित, नियोजित र अनुक्रममा आधारित हुन्छ । आदरणीय वा श्रद्धेय मानिसहरूसँगको कुराकानी, राजनैतिक सम्बोधन, सार्वजनिक भाषण, व्यापारिक पत्र, कार्यालयीय सूचना, प्रतिवेदन वा परिपत्र आदिलाई औपचारिक सङ्कथनका रूपमा लिइन्छ । यो भाषिक दृष्टिले शुद्ध र वैचारिक दृष्टिले श्रद्धालित हुन्छ । साथै सशक्त परिवेश र खँदिलो संरचनायुक्त हुन्छ । विस्नेस्की (सन् २००६) का अनुसार औपचारिक सङ्कथन ज्यादै नियमनिष्ठ हुन्छ । यसले कर्म वा भाववाच्य प्रयोगको अपेक्षा गर्दछ । सङ्क्षिप्त रूपको अभावका कारण यसमा प्रयुक्त वाक्यहरू लामा र जटिल हुन्छन् । औपचारिक सङ्कथन प्रायः महत्त्वपूर्ण वा गहन उद्देश्यमा आधारित हुन्छ । यो लेख्य

सङ्कथनको निकट देखा पर्छ । यसमा व्याकरणिक स्तरीय वा मानकका अतिरिक्त आलङ्कारिक भाषाको समेत प्रयोग हुन सक्छ । तसर्थ यो सहज बोधगम्य हुँदैन ।

अनौपचारिक कुराकानी, बोलीचाली वा लेखाइसम्बद्ध सङ्कथनलाई अनौपचारिक सङ्कथन भनिन्छ । अनौपचारिक सङ्कथन औपचारिकजस्तै कथ्य-लेख्य दुवै स्वरूपको हुन्छ । मिश्र (सन् २००५) का अनुसार अनौपचारिक सङ्कथन सङ्कथनको त्यस्तो प्रकार हो जुन व्यक्तिगत वा निजी कुराकानी र उद्देश्यसम्बद्ध हुन्छ । साथीभाइसँगको कुराकानी गफगाफ, छलफल, ख्यालठट्टा, खेस्रालेखन, केरकार आदिलाई अनौपचारिक सङ्कथनका रूपमा लिइन्छ । यो अनियोजित र अनानुक्रमिक हुन्छ । यसको संरचना खुकुलो वा फितलो हुन्छ । अनौपचारिक सङ्कथनमा वैचारिक सिलसिलाको अभाव रहेको हुन्छ । यद्यपि यो औपचारिक सङ्कथनका तुलनामा सहज बोधगम्य हुन्छ । यसमा अव्याकरणिक, अपूर्ण, अस्तरीय वा अमानक भाषाको प्रयोग हुन्छ । साथै यो क्षेत्रीय र सामाजिक भाषिकाको प्रभावले युक्त हुन्छ । विस्नेस्की (सन् २००६) का अनुसार अनौपचारिक सङ्कथन आकस्मिक, अनपेक्षित, अस्थायी र खुकुलो हुन्छ । यसमा कर्तृवाच्य र सङ्क्षिप्त शब्दको बारम्बार प्रयोग हुने गर्छ । आम सञ्चारमा यस किसिमको साङ्कथनिक प्रयोगको प्रकृति बढ्दै गइरहेको पाइन्छ । विभिन्न विज्ञापन र समाचारपत्रहरूमा सम्प्रति अनौपचारिक भाषिक स्वरूपको प्रयोग भइरहेको देखिन्छ । यसबाट लक्षित सन्देशको सम्प्रेषण अपेक्षित तवरले प्रवाहित हुने विश्वास गरिन्छ ।

औपचारिक र अनौपचारिक सङ्कथनको प्रयोगमा प्रेषक र प्रापकको सम्बन्ध प्रापकको मात्रा र सार्वजनिक-निजी अवसरले निकै प्रभाव पार्दछन् । कुक (सन् १९९६) का अनुसार आफ्नो भाषिक सीपलाई कक्षाकोठाबाहिर सजिलै प्रयोग गर्न र यात्रा गर्न सक्ने आधुनिक सिकारुहरूले मुख्यतः अनौपचारिक सङ्कथनको सामना गर्नुपर्ने हुन्छ । यसको लचकता र अपूर्वानुमानका कारण भाषिक बोधमा कठिनाई पैदा हुन सक्छ । त्यसैले भाषाका सबै विविधतालाई मौखिक र लिखित पाठसँग सम्बन्धित तुल्याएर शिक्षण गर्नु युक्तियुक्त हुन्छ ।

(घ) कार्यव्यापारात्मक र अन्तर्वैयक्तिक सङ्कथन (ट्रान्जेक्सनल एन्ड इन्टर्पर्सनल डिस्कोर्स)

भाषिक लक्ष्य र कार्यमा आधारमा सङ्कथनलाई कार्यव्यापारात्मक र अन्तर्वैयक्तिक प्ररूपमा वर्गीकरण गरिएको पाइन्छ ।

व्यापार, व्यवसाय, पेसा वा कार्यालयीय प्रयोजनसम्बद्ध सङ्कथनलाई कार्यव्यापारात्मक सङ्कथन भनिन्छ । कार्यव्यापारात्मक सङ्कथन कुनै सामान वा सेवा प्राप्तमा सन्दर्भमा प्रयोगमा आउँछ । यो पूर्ण रूपमा वस्तु, सेवा वा मालतालको अभिव्यक्तिका लागि प्रकट गरिन्छ जुन प्रकारगत हिसाबले कार्यव्यापारसँग सम्बन्धित हुन्छ । ब्राउन एन्ड युल (सन् १९९३) का अनुसार “भाषाले वस्तुको अभिव्यक्तिमा गर्ने कार्यलाई कार्यव्यापारात्मक भनिन्छ” (पृ. ०१) । यसमा सहभागीहरू वस्तु वा सेवाको आदानप्रदानसँग सम्बन्धित हुन्छन् । शर्मा (सन् २०११) का अनुसार “कार्यव्यापारात्मक सङ्कथन मुख्यतया पेसागत, कार्यालयीय वा औपचारिक जिम्मेवारीहरू पूरा गर्नका लागि अभिव्यक्त गरिन्छ” (पृ. १७०) । नुनन (सन् १९९३) का अनुसार “कार्यव्यापारात्मक भाषा त्यो हो जसले समान र सेवाको विनियम वा लेनदेनसँग सहभागीहरू सम्बन्धित हुने कुरालाई जनाउँदछ । कार्यव्यापारात्मक सङ्कथन मानव मस्तिष्कसँग सम्बन्धित हुने भएकाले यसलाई मस्तिष्कको आह्वान (कल अफ माइन्ड) का रूपमा पनि व्याख्या गरिएको पाइन्छ” (पृ. १८) । यसप्रकार कार्यव्यापारात्मक सङ्कथनको प्रकृति व्यापार र सेवाको विनियमसँग सम्बन्धित देखा पर्छ ।

व्यक्तिगत भावना अनुभव र आवश्यकताको आदानप्रदानसम्बद्ध सङ्कथनलाई अन्तर्वैयक्तिक सङ्कथन भनिन्छ । यसलाई अन्तर्सम्बन्धात्मक सङ्कथन पनि भनिएको पाइन्छ । अन्तर्वैयक्तिक सङ्कथन मुख्यतया सामाजिकीकरण वा सहभागीहरूमा बीच आपसी सम्बन्ध स्थापनाका लागि अभिव्यक्त गरिन्छ । नुनन (सन् १९९३) का अनुसार “अन्तर्वैयक्तिक भाषामा वक्ताहरू सामाजिकीकरणका तुलनामा सामान र सेवाको विनियमसँग कम सम्बन्धित हुन्छन् । यसको प्रयोग विचारको आदानप्रदानभन्दा मित्रताको भावना ज्यादा रहेको सञ्चारका लागि हुन्छ” (पृ. १८) ।

वस्तुतः सामाजिक सम्बन्ध कायम राख्न र वैयक्तिक अनुभव तथा धारणाहरू अभिव्यक्त गर्न यसको उपयोग गरिन्छ । मिश्र (सन् २००५) का अनुसार “सङ्कथनको अन्तर्वैयक्तिक प्रकार त्यस्तो प्रकार हो जुन पूर्णतः सामाजिकीकरणको अभिप्रायनिबद्ध हुन्छ । यो मानव मनसँग सम्बन्धित हुने भएकाले यसलाई हृदयको क्रन्दन (क्राइ अफ द हार्ट) को रूपमा व्याख्या गरिएको पाइन्छ” (पृ. १५) । यसको उद्देश्य आनन्ददायी अनुभूति स्थापित गर्नु र सामाजिक सम्बन्ध कायम गर्नु हो । ब्राउन एन्ड युल (सन् १९९३) का अनुसार “सामाजिक सम्बन्ध र व्यक्तिगत दृष्टिकोणको अभिव्यक्तिमा सामेल भाषिक कार्यलाई अन्तर्वैयक्तिक भनिन्छ” (पृ. ०१) । मेकार्थी (सन् २०१०) का अनुसार अन्तर्वैयक्तिक कुराकानीले सामाजिक पाङ्गाको लुब्रिकेसन, (चिल्लो तेल वा पदार्थ) का रूपमा कार्य सम्पादन गर्दछ । यसले सहभागीका बीचको सम्बन्ध र भूमिका स्थापित गर्ने, एकात्मकता वा पारस्परिक भरोसा कायम गर्ने, सामूहिक भावनाको प्रदर्शन गर्ने लगायतका कार्य समेत गर्दछ । यसप्रकार अन्तर्क्रियात्मक सङ्कथन सामाजिक सदस्यहरूका बीचको साङ्कथनिक व्यवहारसँग सम्बन्धित देखा पर्छ ।

समग्रतः : कार्यव्यापारात्माक सङ्कथनमा अन्तर्वैयक्तिक सङ्कथनका केही विशेषताहरू सम्मिलित हुने र कतिपय अन्तर्वैयक्तिक सङ्कथनहरू कार्यव्यापारात्मक प्रकृतिमा देखिने भएकाले यी दुवै साङ्कथनिक लक्ष्यका विशेषताको तहसँग सम्बन्धित रहेका छन् ।

विशिष्ट प्रकार

कुनै खास विषयक्षेत्रसँग सम्बन्धित साङ्कथनिक प्ररूपहरूलाई विशिष्ट प्रकारअन्तर्गत चर्चा गरिएको पाइन्छ । सङ्कथनमा विशिष्ट प्रकारहरूलाई विधागत रूपमा पनि हेर्न सकिन्छ । ‘विधा’ ले साहित्यिक क्षेत्र (कथा, कविता, निबन्ध, उपन्यास आदि) का अतिरिक्त साहित्येतर क्षेत्रका विभिन्न अभिव्यक्तिहरू (प्रवचन, प्रार्थना, भाषण, समाचार, नुस्खा, पर्चा आदि) लाई समेत जनाउँछ । सङ्कथनको यो प्रकार सामान्य प्रकारका तुलनामा व्याकरणिक, कोशीय, वैयक्तिक, कार्यात्मक आदि दृष्टिले भिन्न हुन्छ । यसअन्तर्गत साहित्यिक, कानुनी, धार्मिक, डाक्टरी,

साञ्चारिक व्यापारिक र अन्य विभिन्न क्षेत्रका सङ्कथनहरू पर्दछन् । यहाँ यससम्बद्ध केही प्रकारहरूको चर्चा गरिएको छ :

(क) साहित्यिक सङ्कथन (लिटरेरी डिस्कोर्स)

साहित्यको कुनै विधामा आधारित रही रचना गरिएका सङ्कथनहरूलाई साहित्यिक सङ्कथन भनिन्छ । यसअन्तर्गत साहित्यका दुई मुख्य विधा: गद्य र पद्यमा आधारित रचनाहरू पर्दछन् । कथा, उपन्यास, निबन्ध, नाटक, एकाङ्की आदिलाई गद्य सङ्कथनका रूपमा र कविता, खण्डकाव्य, महाकाव्य लगायतलाई पद्य सङ्कथनका रूपमा लिन सकिन्छ । यस क्षेत्रका सङ्कथनहरू वैयक्तिक विविधता र शैलीगत विचित्रताले युक्त हुन्छन् । यिनमा गेयात्मकता, लाक्षणिकता, व्यञ्जनात्मकता, हास्यव्यङ्ग्यात्मकता र अभिनेयात्मकता पाइन्छ । साहित्यिक सङ्कथनमा मानक-अमानक, व्याकरणिक, आलङ्कारिक, श्रुतिमधुर, प्रभावशाली, सृजनात्मक, समालोचनात्मक भाषाको प्रयोग हुन्छ भने रचनामा विधागत ढाँचा, विधि र तौरतरिका अवलम्बन गरिएको हुन्छ । यिनमा मानव मन र मष्तिष्कलाई मार्गदर्शन गर्न सक्ने, आल्हादित तुल्याउन सक्ने र विचार वा सन्देश प्रवाह गर्न सक्ने सामर्थ्य अन्तर्निहित हुन्छ ।

(ख) कानुनी सङ्कथन (लिगल डिस्कोर्स)

ऐन, नियम वा कानुनी विषयमा आधारित सङ्कथनलाई कानुनी सङ्कथन भनिन्छ । यस क्षेत्रको सङ्कथन राष्ट्रिय वा अन्तर्राष्ट्रिय कानुनसँग सम्बन्धित कुराहरूले युक्त हुन्छ । यो एउटा त्यस्तो विशिष्ट विधा वा क्षेत्र हो जसमा नीतिनियमसम्बद्ध कुराहरूलाई अन्य कुराहरूको दाँजोमा प्राथमिकतापूर्वक प्रस्तुत गरिएको हुन्छ । कानुनी सङ्कथन निकै औपचारिक प्रकृतिको हुन्छ र बोली वा अभिव्यक्तिमा गहन देखापर्दछ । यो लामा लामा वा जटिल वाक्य उपवाक्यको प्रयोगले युक्त हुन्छ । यसमा मौलिक पद-पदावलीहरूको प्रचुर प्रयोग पाइन्छ जसको अर्थ्याइ जोकोहीबाट सहजै सम्भव हुँदैन । नियम, विनियम, उपनियम, भाग, दफा, उपदफा, धारा, उपधारा, नियमावली, वारेस, फौजदारी, सरजमिन, देवानी यस क्षेत्रका प्रचलित शब्दहरू हुन् भने वारेन्ट,

मुचुल्का, मुद्दा आदि कानुनी सङ्कथनका उदाहरण हुन् । कानुनी सङ्कथनमा भविष्यत्कालीन क्रियाको प्रयोग, वस्तुपरक, तार्किक, शैलीको अवलम्बन गरिएको हुन्छ । साथै अरबी, फारसी जस्ता भाषाबाट आएका आगन्तुक शब्दहरूको बाहुल्य रहेको हुन्छ ।

(ग) धार्मिक सङ्कथन (रिलिजिअस डिस्कोर्स)

धर्म र धर्मसम्बद्ध विषयमा आधारित सङ्कथनलाई धार्मिक सङ्कथन भनिन्छ । धार्मिक सङ्कथनमा ईश्वरीय आस्था र भक्तिसँग सम्बन्धित कुराहरू समावेश गरिएको हुन्छ । यस क्षेत्रका सङ्कथनहरू नैतिक मूल्य र मान्यता सिकाउने किसिमका हुन्छन् । साथै शरीर र आत्माका बीचको कुराकानीमा आधारित हुन्छन् । धार्मिक सङ्कथनमा ज्ञान र मुक्तिका लागि ध्यान र प्रायश्चित्त गराउने खालका कुरा उल्लेख गरिएको हुन्छ भने भगवान्लाई अद्वितीय शक्तिका रूपमा स्वीकार्न प्रेरित गर्ने विचार र तर्कको प्रयोग गरिएको हुन्छ । धार्मिक प्रवचन, प्रार्थना, भजन, रामायण, महाभारत आदिलाई यस किसिमका सङ्कथनका रूपमा लिइन्छ । यिनमा जीवनजगत्, व्यवहार, संस्कार र मृत्युबारे औपदेशिक सन्देश पाइन्छ । हिन्दू, बौद्ध, इसाई र इस्लाम जुनसुकै धर्मनिबद्ध सङ्कथनमा पनि यही जन्ममा वा मरेपछि पनि भलो हुन्छ भन्ने विश्वास जगाई सोही प्रयोजनार्थ पूजाआजा-तीर्थव्रत आदि पुण्यकर्मका निमित्त अभिप्रेरित गर्ने अभीष्ट लिइएको हुन्छ । यस्ता सङ्कथनमा सम्बन्धित धर्मसम्बद्ध विभिन्न पद-पदावलीहरूको उल्लेख्य प्रयोग पाइन्छ ।

(घ) चिकित्साशास्त्रीय सङ्कथन (मेडिकल डिस्कोर्स)

चिकित्साशास्त्रसँग सम्बन्धित सङ्कथनलाई चिकित्साशास्त्रीय सङ्कथन भनिन्छ । यस क्षेत्रको सङ्कथन जाँच, परीक्षण, रोग, निदान, औषधि, उपचारलगायतका विषयसम्बद्ध कुराहरूले युक्त हुन्छ । चिकित्साशास्त्रीय सङ्कथनमा चिकित्सकीय पारिभाषिक शब्दावलीको अत्यधिक प्रयोग गरिएको हुन्छ । यसमा सङ्क्षिप्त शब्दहरूको पनि प्रचुर प्रयोग पाइन्छ । चिकित्सा क्षेत्रको सङ्कथन ग्रीक र ल्याटिन भाषाका पद पदावलीबाट निकै प्रभावित हुन्छ । यसको व्याकरण अन्य सङ्कथनका तुलनामा ज्यादै अस्पष्ट देखिन्छ । अन्तरङ्ग बहिरङ्ग, कुपोषण, पाचन प्रणाली,

थेरापी, एक्सरे, सर्जरी आदि यस क्षेत्रमा प्रचलित शब्दावलीहरू हुन् भने स्वास्थ्य र यससँग सम्बन्धित विषयमा लेखिएका सामग्रीहरू, नुस्खा, मेडिकल रिपोर्ट, सल्लाह, सीफारिस आदि चिकित्साशास्त्रीय सङ्कथनका उदाहरणहरू हुन् । चिकित्साशास्त्रीय सङ्कथनमा वस्तुगत र सटिक भाषाको प्रयोगका अतिरिक्त स्वास्थ्य विधि र तरिकासमेत उल्लेख गरिएको हुन्छ ।

(ड) साञ्चारिक सङ्कथन (मेडिया डिस्कोर्स)

पत्रपत्रिका, रेडियो, टेलिभिजन आदि जस्ता सञ्चार माध्यममा आधारित सङ्कथनलाई साञ्चारिक सङ्कथन भनिन्छ । साञ्चारिक सङ्कथनअन्तर्गत समाचार, सूचना, लेख, रचना, रिपोर्ट, सम्पादकीय आदि पर्दछन् । यस क्षेत्रको सङ्कथन सूचना सिद्धान्तका आधारमा निर्देशित हुन्छ । सूचना, जानकारी, मनोरञ्जन आदि उपलब्ध गराउनु यस क्षेत्रको कर्तव्य हो भने पाउनु नागरिकको अधिकार हो । यसबाट खराब अध्यासहरूमा खबरदारी गर्ने अप्रजातान्त्रिक कार्यकलाप, भेदभाव, अपहरण आदिप्रति सचेत गराउने लगायतका कार्य हुन्छ । साञ्चारिक लेखन र प्रसारण लोकतान्त्रिक मूल्य र मान्यता, मानव अधिकार, न्याय, पारदर्शिता आदिको पक्षमा रहन्छ । यसमा पत्रकारी शैलीको प्रयोग गरिन्छ जहाँ वस्तुगत, तथ्यपरक, समाचार एवम् सुभ्रबुभ्रपूर्ण विचारको प्रवाह गरिन्छ । साथै विवरणात्मक, विश्लेषणात्मक शैलीको अवलम्बन गरिन्छ ।

(च) व्यापारिक सङ्कथन (कमर्सियल डिस्कोर्स)

व्यापार-व्यवसायमा आधारित सङ्कथनलाई व्यापारिक सङ्कथन भनिन्छ । व्यापारिक सङ्कथन मालसामानको सुक्रिविक्री, किनबेच वा कारोबारसम्बद्ध हुन्छ । यस किसिमको साङ्कथनिक प्रयोग व्यापारिक संघसंस्था, कम्पनी, उद्योग, पसल लगायतका क्षेत्रमा अत्यधिक पाइन्छ । यस क्षेत्रको सङ्कथनमा व्यापारिक शब्दजालयुक्त मृदुल भाषाको प्रयोग गरिएको हुन्छ । यसमा साञ्चारिक स्पष्टता र सही सूचनाको सम्प्रेषणार्थ अभिधात्मक, वस्तुगत र विवरणात्मक शैली अपनाइएको हुन्छ भने अनावश्यक शब्द र अभिव्यक्तिको प्रयोग गरिएको हुँदैन । चेक, भौचर, पत्र, बिल, पर्चा, विज्ञापन आदिलाई व्यापारिक सङ्कथनका रूपमा लिइन्छ । यस क्षेत्रका महत्त्वपूर्ण व्यापारिक

कारोबारहरू फ्याक्स, इमेल, रिपोर्ट, माइन्ट, अर्डर, विज्ञापन, मार्केटिङ, टुर एन्ड ट्राभल्स आदिद्वारा गरिएको हुन्छ ।

सङ्कथनका विशिष्ट प्रकारअन्तर्गत उल्लिखित प्ररूपका अतिरिक्त यातायात, अनुसन्धान, शिक्षा, विज्ञान, राजनीति आदिमा आधारित सङ्कथनहरू पनि पर्दछन् । कुनै खास विषयक्षेत्रसम्बद्ध सङ्कथनहरूलाई यसमातहत समेटिने भएकाले यसका प्रकारहरूको सङ्ख्या मनग्य हुन सक्छ ।

सङ्कथनका तत्त्वहरू

सङ्कथन भाषाको विस्तृत स्वरूप हो । यसलाई वाक्यभन्दा माथिल्लो भाषिक एकाइका रूपमा, सन्दर्भपूर्ण भाषिक प्रयोगका रूपमा तथा वास्तविक भाषाप्रयोगका रूपमा लिन सकिन्छ । नुनन (सन् १९९३) का अनुसार “सङ्कथनले सान्दर्भिक सम्प्रेषणीय कथन घटनाको व्याख्यालाई बुझाउँदछ” (पृ. १५६) । भाषागत एकाइका दृष्टिले यसको आकार उच्चतम् देखापर्दछ भने अर्थगत दृष्टिले यो सग्लो एवम् पूर्ण अभिव्यक्तिका रूपमा देखापर्दछ ।

सङ्कथनलाई संरचनात्मक तथा अर्थतात्त्विक दृष्टिले पूर्ण बनाउने काम यसका विभिन्न अवयवहरूले गरेका हुन्छन् । जसलाई सङ्कथनका तत्त्व भनिन्छ । यसअन्तर्गत सम्बोधक, सम्बोधित, माध्यम, सूचनाको स्वरूप, विषयवस्तु, परिवेश, कोडलगायत पर्दछन् । यिनको चर्चा निम्नानुसार गरिएको छ :

(क) सम्बोधक

सङ्कथनमा प्रस्तुत विचार वा विषयवस्तुको प्रस्तोतालाई सम्बोधक भनिन्छ । सम्बोधक सङ्कथनको पहिलो तथा महत्त्वपूर्ण तत्त्व हो । कथ्य वा लेख्य सङ्कथनमा यसको केन्द्रीय भूमिका रहन्छ । कथ्य सङ्कथनमा सम्बोधकले विचार वा विषयवस्तु प्रस्तुतिको माध्यम मौखिक भाषालाई बनाउने हुँदा यो वक्ताका रूपमा देखापर्दछ भने लेख्य सङ्कथनमा लिखित भाषालाई विचार वा विषयवस्तु प्रस्तुतिको माध्यम बनाउने हुँदा यो लेखकका रूपमा देखापर्दछ । यस दृष्टिले कथ्य सङ्कथनमा वक्ता र लेख्य सङ्कथनमा लेखकलाई सम्बोधकका रूपमा लिइन्छ । वक्ता (बोले

व्यक्ति) र लेखक (लेखने व्यक्ति) को अभावमा सङ्कथनको जन्म हुन नसक्ने भएकाले सम्बोधकलाई सङ्कथनको निर्माता मानिन्छ ।

सम्बोधक विचार वा विषयवस्तुको उठानकर्ता एवम् सम्प्रेषणात्मक गतिविधिको प्रारम्भकर्ता पनि हो । सङ्कथनलाई कस्तो बनाउने, सङ्कथनमा केकस्ता विषयवस्तु समावेश गर्ने, विषयवस्तुको सङ्गठन कसरी गर्ने भन्ने कुरा सम्बोधकमा भर पर्दछ । त्यसैले यसबाट उद्देश्य, विषयवस्तु तथा त्यसको मर्मअनुरूपश्रोता वा पाठकसँग भाषिक व्यवहारको अपेक्षा गरिन्छ । यस क्रममा सम्बोधकले श्रोता वा पाठकको स्तरअनुरूपको भाषा, प्रयोग गर्ने, उद्देश्यबमोजिम उनीहरूको ध्यानाकर्षण गर्ने तथा विषय प्रसङ्गभिन्नका विभिन्न घटनाहरूमा सँगसँगै डोच्याउँदै लग्ने लगायतको कार्य सम्पादन गर्दछ, गर्नुपर्दछ ।

(ख) सम्बोधित

सङ्कथनमा प्रस्तुत विचार वा विषयवस्तुको ग्रहणकर्तालाई सम्बोधित भनिन्छ । यो सङ्कथनको दोस्रो महत्त्वपूर्ण तत्व हो । यसलाई सम्बोधकद्वारा प्रस्तुत विषयको बैठानस्थलका रूपमा लिइन्छ । कथ्य सङ्कथनमा सम्बोधकले श्रोतालाई र लेख्य सङ्कथनमा पाठकलाई सम्बोधन गरी विषयवस्तु प्रस्तुत गर्ने भएकाले श्रोता र पाठक कथ्य र लेख्य सङ्कथनमा सम्बोधितका रूपमा रहन्छन् । सम्बोधकद्वारा प्रस्तुत विषयवस्तुको ग्रहण, मनन एवम् बोधमा श्रोता र पाठकको भूमिका रहने हुँदा सम्बोधित श्रोता र पाठकलाई बोद्धाका रूपमा पनि लिन सकिन्छ ।

सम्बोधित वा बोद्धाको अभावमा सङ्कथन सम्प्रेषणीय, गतिशील एवम् जिवन्त बन्न सक्दैन । सम्बोधकले प्रस्तुत गरेका विचार वा भावनाहरूको श्रवण-पठन सम्बोधितबाट हुने भएकाले सङ्कथनमा यसको भूमिका विशिष्ट देखापर्दछ । कथ्य सङ्कथनका सन्दर्भमा सम्बोधक र सम्बोधित आमनेसामने रहने हुँदा सम्बोधकद्वारा प्रस्तुत विचारमा आलोपालो गर्न, तुरुन्त जबाफ वा प्रतिक्रिया जनाउन सक्ने अवस्था रहन्छ, भने लेख्य सङ्कथनमा त्यस्तो अवस्था रहदैन । यसमा सम्बोधकद्वारा प्रस्तुत लिखित रचना वा सामग्री पाठकले प्राप्त गर्न, पढ्न समय लाग्ने भएकाले

तुरुन्त प्रतिक्रियाको संभावना देखिदैन । यस दृष्टिले कथ्य सङ्कथनमा सम्बोधक-सम्बोधित सम्बन्ध प्रत्यक्ष र लेख्य सङ्कथनमा अप्रत्यक्ष हुन्छ ।

सङ्कथनमा सम्बोधितले सम्बोधकद्वारा प्रस्तुत विचार वा विषयवस्तुको स्थिति (रुचिमूलक, सन्देशमूलक, प्रभावकारी आदि कस्तो छ ?) पहिचान्ने काम गर्दछ, साथै त्यसको आधारमा सम्बोधकको स्तर पनि केलाउँदछ । सम्बोधितको अभावमा सङ्कथन निष्क्रिय हुने भएकाले यसलाई सङ्कथनको अपरिहार्य तत्त्वका रूपमा लिइन्छ ।

(ग) माध्यम

सङ्कथन व्यक्त गर्ने युक्ति वा तरिकालाई माध्यम भनिन्छ । यसलाई इच्छित भाव लक्षित तहसम्म पुऱ्याउने साधनका रूपमा वा सम्बोधक (वक्ता/लेखक) को विचार सम्बोधित (श्रोता/पाठक) समक्ष पुऱ्याउने पुलका रूपमा लिइन्छ । सङ्कथनको प्रसार मूलतः मौखिक र लिखित रूपमा हुने भएकाले माध्यमले कथ्य र लेख्य माध्यमलाई नै जनाउँदछ ।

कतिपय विषयवस्तुको मौखिक प्रस्तुति जति प्रभावकारी हुन्छ, त्यसको लेख्य प्रस्तुति त्यति प्रभावकारी नहुन पनि सक्दछ । त्यसो त, लेख्य प्रस्तुतिमा उपस्थित कतिपय विषयवस्तुको लालित्य (सुन्दरता) कथ्य प्रस्तुतिमा हराउन पनि सक्दछ । विभिन्न विषय, घटना, प्रसङ्ग, समय र अवस्थाअनुसार सम्बोधकले माध्यमको चयन गर्ने हुँदा यससम्बद्ध स्वामित्व भने सम्बोधकमा नै निहित हुन्छ । यद्यपि विषयवस्तुको मर्मलाई हृदयङ्गम गरी उपयुक्त माध्यमको छनोट गर्नु वाञ्छनीय हुन्छ ।

विज्ञान प्रविधिको प्रचुर विकाससँगै सङ्कथन प्रस्तुतिका उपर्युक्त माध्यम (कथ्य र लेख्य)मा पनि विकास भएको देख्न सकिन्छ । कुराकानी, संवाद, छलफल, गफगाफ भाषणका अतिरिक्तरडियो, टेलिफोन, रेकर्डिङ, टेलिभिजनलगायतलाई मौखिक माध्यमका रूपमा र हस्तलिखित सामग्री, प्रकाशित रचना वा ग्रन्थका अतिरिक्त पत्राचार, इ-मेल, फ्याक्स, पत्रिका, चित्रकला आदिलाई लिखित माध्यमका रूपमा लिइनुले यसैलाई जनाउँदछ । माध्यमको उपयोगबाट सङ्कथन र

त्यसमा निहित सम्बोध्य विषयको अपेक्षित प्रसारण र प्रतिक्रिया ग्रहण सम्भव हुने भएकाले सङ्कथनमा यसको भूमिकालाई महत्त्वपूर्ण मानिन्छ ।

(घ) सूचनाको स्वरूप

विषयवस्तु वा सूचना प्रस्तुत गर्न सकिने विभिन्न ढाँचाकाँचा, आकारप्रकार वा स्वरूपलाई सूचनाको स्वरूप भनिन्छ । सङ्कथनमा सम्बोधकले आफ्नो विचार वा धारणालाई विभिन्न रङ्गरूप वा फरक फरक बान्कीमा प्रस्तुत गर्न सक्दछ । विषयवस्तु वा सूचना प्रस्तुतिका बहुविध तरिका हुने भएकाले यस्तो कार्य सम्भव देखिन्छ । सूचनाको स्वरूपअन्तर्गत गफगाफ, छलफल, कुराकानी, अन्तर्क्रिया, व्याख्या, पत्राचार, विज्ञापन कथा, कविता, गीत आदि पर्दछन् । सम्बोधकले सूचना प्रसारका क्रममा यीमध्ये कुनै एक स्वरूपको चयन गर्न सक्दछ । यसमा ऊ स्वतन्त्र हुन्छ । सूचना प्रस्तुतिका यी विविध ढाँचाहरू परस्परमा भिन्न हुन्छन्, अपितु यिनबाट एकै किसिमको सूचना यथावत् प्रचारण गर्न सकिन्छ ।

सूचनाको स्वरूप चयन र त्यसको प्रस्तुतिमा सम्बोधकको रुचि, चाहना वा इच्छाले काम गर्दछ । सूचनाको स्वरूपअनुसार सङ्कथनको आकारप्रकार वा सङ्गठनमा सरलता वा जटिलता सृजना हुन सक्दछ । साङ्कथनिक सूचना प्रस्तुत गर्दा अवलम्बन गरिने प्रथम, द्वितीय वा तृतीय पुरुष दृष्टिविन्दुको मौलिक भिन्नताले पनि यसमा भूमिका खेल्न सक्दछ । यसअनुसार सङ्कथनको प्रकृति निर्दिष्ट हुने हुँदा सङ्कथनमा यसलाई महत्त्वपूर्ण तत्त्वका रूपमा लिइएको पाइन्छ ।

(ङ) विषय

बयान गरिने, छलफल गरिने, लेखिने वा पढिने कुरालाई विषय भनिन्छ । यसलाई वर्णनीय वस्तु, पदार्थ, घटना, व्यवहार, गफगाफ आदिको शीर्षकका रूपमा लिइन्छ । सङ्कथनको निर्माण पनि कुनै न कुनै विषयमा आधारित रहेर हुन्छ । विषय वा शीर्षकविना यसको कथन वा रचन सम्भव हुँदैन । त्यसैले विषयलाई सङ्कथनको महत्त्वपूर्ण तत्त्व मानिन्छ ।

विषयको प्रकृतिले सङ्कथनको प्रकृतिलाईनिर्देशित गर्दछ । कतिपय विषय वस्तुप्रधान हुन्छन् भने कतिपय घटनाप्रधान हुन्छन् । त्यस्तै कतिपय व्यक्तिप्रधान त कतिपय भावप्रधान, कतिपय विवरणात्मक, आख्यानात्मक त कतिपय कल्पनात्मक, लयात्मक पनि । विषयवस्तुमा पाइने यस किसिमको विविधताले सङ्कथनको स्वरूपमा पनि विभिन्नता देखा पर्दछ । सरल वा परिचित विषयवस्तुबाट सङ्कथन निर्माण र त्यसको बोधमा जति सहजता प्राप्त हुन्छ, त्यति सहजता जटिल वा अपरिचित विषयवस्तुबाट हुँदैन । अर्थात् विषयवस्तुअनुसार सम्बोधकले सङ्कथनमा आफ्नो विचार वा धारणा कमबेसी गर्न सक्ने र सम्बोधितले पनि कमबेसी ग्रहण वा बोध गर्न सक्ने स्थिति रहन्छ । यसका आधारमा सङ्कथन सरल, सरस, जटिल वा कठिन स्वरूपको बन्दछ । यसैकारण विषयलाई सङ्कथनको अपरिहार्य अङ्गका रूपमा लिइन्छ र यसको भूमिकालाई विशिष्ट ठानिन्छ ।

(च) कोड

भाषिक अभिव्यक्ति वा सूचना प्रस्तुत गर्न वा अभिलेख राख्नका लागि प्रयोग गरिने भाषा वा सङ्केत (शब्द, अक्षर, चिन्ह) लाई कोड भनिन्छ । सङ्कथनका सन्दर्भमा कोडले विशेषतः कथ्य वा लेख्य अभिव्यक्ति प्रसारका क्रममा छनोट गरिने भाषा वा त्यसको रूपलाई जनाउँदछ ।

सङ्कथनमा कोडको छनोट सम्बोधक वा प्रस्तोताको निजी विशेषताभिन्न पर्दछ । सङ्कथन प्रस्तुतिका क्रममा भाषाका विभिन्न स्वरूपहरू विकल्पनका रूपमा रहेकाहुन्छन् । प्रस्तोताले तीमध्ये कुनै विकल्पनको चयन गर्दछ । मानक भाषा, अमानक भाषा, क्षेत्रीय भेद, प्रयोजनपरक भेद (साहित्यिक, वैज्ञानिक, कानुनी आदि), व्यक्तिबोली सङ्कथन प्रस्तुतिका भाषिक विकल्पन हुन सक्छन् । सङ्कथनमा यीबाहेक भर्रो, संस्कृतनिष्ठ वा आगन्तुक भाषाको पनि प्रयोग हुन सक्छ । यस किसिमका भाषिक विकल्पनहरूलाई सङ्कथनमा कोडका रूपमा लिइन्छ ।

प्रस्तोताले सङ्कथन प्रस्तुतिका विभिन्न कोडहरूमध्ये कुनै कोडप्रति कम र कुनैप्रति बढी भुकाब राख्न सक्दछ, साथै तदनुरूप भाषिक प्रयोग गर्न सक्दछ । भाषिक कोड प्रयोगका आधारमा

सङ्कथनको स्वरूप निर्धारित हुन्छ । यसबाट सङ्कथन सामान्य वा विशिष्ट बन्न पुग्दछ । कोडको छनोटले सङ्कथन एकराबाट भिन्न हुँने हुँदा यसलाई सङ्कथनको प्रभावशाली तत्त्व मानिन्छ ।

(छ) परिवेश

सङ्कथन प्रस्तुतिसँग सम्बन्धित वातावरण, परिस्थिति वा सन्दर्भलाई परिवेश भनिन्छ । सङ्कथनमा प्रस्तुत गरिने भाषिक अभिव्यक्ति वा विषयले परिवेशजन्य अर्थ दिन्छ । परिवेशअनुसार प्रस्तुत हुने र अर्थिने विषयवस्तुले सङ्कथनको ढाँचामा समेत प्रभाव पर्दछ ।

घर, परिवार, सभा, समारोह, बैठक, गोष्ठी, घटना, गाउँ, सहर, बजार आदि विभिन्न क्षेत्रमा प्रस्तुत हुने सङ्कथनको स्वरूप एउटै किसिमको हुँदैन । त्यस्तै औपचारिक-अनौपचारिक, सामाजिक, आर्थिक, राजनैतिक, मनोवैज्ञानिक सन्दर्भमा प्रस्तुत गरिएको सङ्कथन र सभ्य-असभ्य परिवेशमा प्रस्तुत गरिएको सङ्कथनमा विभिन्नता पाइन्छ । यस दृष्टिले सङ्कथनसम्बद्ध सन्दर्भ, स्थान र समयलाई परिवेशका रूपमा लिइन्छ ।

वस्तुतः परिवेश दुई प्रकारको हुन्छ : भाषिक परिवेश र अभाषिक परिवेश । विश्लेषण गरिने सङ्कथनको ठीक अगाडि वा पछाडि रहेको परिवेशलाई भाषिक र विश्लेषण गरिने सङ्कथनको प्रयोग हुने परिवेशलाई अभाषिक परिवेश भनिन्छ । परिवेशअनुसार सङ्कथनको स्वरूप, रोचकता-अरोचकता निर्दिष्ट हुने भएकाले यसलाई सङ्कथनको विशिष्ट तत्त्व मानिन्छ ।

सङ्कथनमा उपर्युक्त तत्त्वहरूको अपरोक्ष भूमिका रहेको हुन्छ, जसका आधारमा सङ्कथनको आकारप्रकार निश्चित हुन्छ । सङ्कथन निर्माणका अलावा विश्लेषणका सन्दर्भमा पनि यिनको भूमिका विशिष्ट रहने हुनाले यिनलाई सङ्कथनका महत्त्वपूर्ण अङ्ग मानिन्छ ।

सङ्कथन विश्लेषण

सङ्कथन विश्लेषण कुनै खास विषयसन्दर्भ वा प्रसङ्गमा प्रयुक्त भाषाको अध्ययन-विश्लेषण सम्बद्ध शास्त्र हो । प्रायोगिक भाषाविज्ञानको शाखाका रूपमा विकसित यस सिद्धान्तले कुनै पनि प्रकारको भाषिक फैलाउ वा समग्र अभिव्यक्तियुक्त भाषिक आशयको सूक्ष्म अन्वेषण गर्दछ ।

यसमा वाक्यात्मक तहभन्दा माथिल्लो भाषिक वितानलाई समग्र दृष्टिकोणबाट अध्ययन गरिन्छ । यस क्रममा वाक्य वा अभिव्यक्तिहरू सङ्कथनमा कसरी परस्परमा सम्बद्ध हुन्छन् र यसका प्रयोक्तामा आशय वा मानेको सृजना गर्छन् भन्ने कुराको परीक्षण गरिन्छ । गी (सन् २०११) का अनुसार “सङ्कथन विश्लेषण प्रयोगमा रहेको मौखिक वा लिखित भाषाको अध्ययन हो । सङ्कथन विश्लेषणको भाषावैज्ञानिक ढाँचामा व्याकरणको विस्तृति र त्यसले सञ्चारमा गर्ने कार्यमा ध्यान दिइन्छ” (पृ. २०५) । यो भाषाको अध्ययनमा मात्र केन्द्रित नरहेर मानिसले भाषाको प्रयोग उनीहरूको वास्तविक जीवनमा कसरी गर्छन् भन्नेमा पनि केन्द्रित रहेको छ । उनका अनुसार “सङ्कथन विश्लेषणसम्बन्धी कतिपय धारणाले भाषाको विषय हेर्छन् भने केहीले भाषाको संचरना (व्याकरण) मा ज्यादै ध्यान दिन्छन्” (पृ. ८) । सङ्कथन विश्लेषण भाषाविज्ञानको त्यस्तो क्षेत्र हो जुन भाषाप्रयोगको अध्ययनमा सामेल हुन्छ । यसले प्रयोगका विविध सन्दर्भमा भाषाको भूमिका नियाल्ने कार्य गर्दछ । यो व्याकरणिक एकाइभन्दा बृहत् साञ्चारिक एकाइ (पाठ, अनुच्छेद, कुराकानी आदि) सँग सम्बन्धित रहेको हुन्छ । यसको मुख्य उद्देश्य भाषाको अर्थ र उद्देश्यको व्याख्या गर्नु हो । फुको (सन् १९८४) लाई उद्धृत गर्दै फेयरक्लफ (सन् २००३) ले जनाएअनुसार “सङ्कथन विश्लेषण भनाइका क्षेत्रको विश्लेषण हो । जसअन्तर्गत पाठ, अभिव्यक्ति वा बोली र तिनका अवयव तत्त्व पर्दछन् । यसले पाठको विस्तृत विश्लेषणलाई जनाउँदैन” (पृ. १२३) । यो पाठ वा मौखिक अभिव्यक्ति संरचनामा प्रस्तुत विषयलाई शासित गर्ने वा सम्बन्धित तुल्याउने नियमको अध्ययनसँग सम्बन्धित छ । यसप्रकार सङ्कथन विश्लेषणले श्रव्य र दृश्य रूपमा प्रस्तुत भाषिक अभिव्यक्तिको वस्तुगत विवेचन गर्दछ ।

सङ्कथन विश्लेषणमा कथ्य-लेख्य वा साङ्केतिक रूपमा व्यक्त विषयको व्याख्या विश्लेषण गरिन्छ । यसमा विभिन्न सन्दर्भ वा प्रसङ्गमा प्रस्तुत भाषाको अवेक्षण गरिन्छ । यो वाक्येतर भाषिक अभिव्यक्तिको अध्ययनसम्बद्ध विषय हो जहाँ संरचनात्मक र प्रयोगपरक दुवै कोणबाट भाषाको अध्ययन गरिन्छ । युल (सन् २०००) का अनुसार “सङ्कथन विश्लेषणमा सुसम्बद्ध पाठ वा संरचनाबाट केकस्तो प्रस्तुति हुन्छ भन्ने कुरालाई चाखलाग्दो तरिकाले हेरिन्छ । यसमा पाठका

वाक्यहरूका बीचको निश्चित सम्बन्ध नियालिन्छ” (पृ. ८४) । उनका अनुसार सङ्कथनको प्रकरण विश्लेषण गर्दा कुराकानी विश्लेषणमा मुख्य सामाजिक सम्बन्धभन्दा बाहिर जानुपर्ने हुन्छ । पाठमा प्रस्तुत संरचना वा रूपबाहिर पुग्नुपर्ने हुन्छ । साथै मनोवैज्ञानिक धारणा जस्तै: पूर्वज्ञान, विश्वास अनि अपेक्षामा पनि ज्यादै सतर्क हुनुपर्ने हुन्छ । सङ्कथनमा प्रस्तुत प्रसङ्गको व्याख्या गर्दा वक्ता वा लेखकको मस्तिष्कमा के छ भन्ने बारेमा पनि ध्यान दिनुपर्छ । यसबाट सङ्कथन विश्लेषणमा सामाजिक, पाठात्मक र मनोवैज्ञानिक पक्षको अन्वेषण गर्नुपर्ने बुझिन्छ । कुक (सन् १९९६) का अनुसार “सङ्कथन विश्लेषणले भाषिक विस्तार, त्यसको पूर्ण पाठात्मक, सामाजिक र मनोवैज्ञानिक सन्दर्भ त्यसका प्रयोक्ताका लागि कसरी अर्थपूर्ण र एकीकृत हुन्छ भन्ने कुराको परीक्षण गर्छ” (पृ. ix) । यसमा भाषिक अभिव्यक्ति वा पाठमा प्रयुक्त वाक्यहरू परस्परमा कसरी संयोजित हुन्छन् र निर्दिष्ट अर्थ अभिव्यक्त गर्छन् भन्ने बारेमा पनि सूक्ष्म गवेषण गरिन्छ । सङ्कथन विश्लेषणले भाषा र सन्दर्भका बीचको सम्बन्ध परीक्षण गर्दछ । यसमा सन्दर्भ परिस्थितिजन्य र अनुभवजन्य हुन्छ । सिफ्रिन (सन् १९९५) का अनुसार “सङ्कथन विश्लेषणका कतिपय धारणा सङ्कथनको संरचना विश्लेषण प्रारम्भमा गरेर त्यसको कार्य विश्लेषणसम्म पुग्ने खालका हुन्छन् भने कतिपय धारणा सङ्कथनको संरचना र कार्य एकसाथ विश्लेषण गर्नुपर्छ भन्ने खालका हुन्छन्” (पृ. ३३९) ।

सङ्कथन विश्लेषण प्रायोगिक भाषाविज्ञानको क्षेत्रमा द्रुततर रूपमा विस्तारित हुँदै गएको अनुसन्धान विषयका रूपमा रहेको छ । यो व्यापक क्षेत्र र विभिन्न फरक विधामा विस्तारित भएको पाइन्छ । आधारभूत रूपमा यसले सङ्कथनका दुई प्रमुख गुणहरू संसक्ति र संयुक्तिको अध्ययन गर्छ । सङ्कथनअन्तर्गत संसक्ति व्याकरणिक निरन्तरताको संरचनात्मक प्रतिफलन हो भने संयुक्ति अभिव्यक्तिको तार्किक ज्ञान वा अनुभवगम्य सम्बन्धको परिणाम हो । सिफ्रिन, टनिन र हमिल्टन (सन् २००१) का अनुसार “सङ्कथन विश्लेषण तीव्र गतिमा हुर्कदै र विस्तारित हुँदै गएको क्षेत्र हो । यस क्षेत्रका वर्तमान अनुसन्धानहरू प्रशस्त मात्रामा प्राज्ञिक विधामा फैलिएको पाइन्छ” (पृ. ०१) । यसमा भाषिक संरचनालाई सुगठित तुल्याउने संसक्ति र विचार वा

दृष्टिकोणलाई परस्परमा श्रृङ्खलित तुल्याउने संयुक्तिको अध्ययन-विश्लेषण गरिन्छ । लेबिन्सन् (सन् २०१०) का अनुसार “सङ्कथन विश्लेषण सङ्कथनमा संयुक्ति र क्रमिक सङ्गठन कसरी उत्पादित र बोध्य हुन्छन् भन्ने कुराको व्याख्यासँग सम्बन्धित रहेको छ” (पृ. २८६) । एलेन र कर्डरका अनुसार वाक्य र सामाजिक अर्थ र कार्यका बीचको अध्ययनलाई सङ्कथन विश्लेषण भनिन्छ । उनीहरूका अनुसार सङ्कथन विश्लेषणमा दुई वटा पक्ष रहेका छन् :

जसमध्ये पहिलो अभिव्यक्तिका प्रकार वा सञ्चारमा कार्य छुट्याउने अध्ययनसँग सम्बन्धित रहेको छ । यस अवधारणाको लक्ष्य भनेको परिवेशअनुसार प्रयोग गरिने शब्द वा बोलिने बोलीका कार्यमा विविधता हुन्छ भन्ने हो । सङ्कथन विश्लेषणको अर्को पक्ष सञ्चारको स्थूल एकाइको विकासमा केकस्ता वैयक्तिक सञ्चारका कार्यहरू परस्परमा सम्बन्धित हुन्छन् भन्नेसँग सम्बन्धित रहेको छ । उनीहरूका अनुसार पहिलो दृष्टिकोणले साञ्चारिक कार्यको प्रकार स्थापनार्थ वाक्य र अभिव्यक्तिबीचको सम्बन्धमा जोड दिन्छ भने दोस्रोले अभिव्यक्तिको क्रममा हुने साञ्चारिक सम्बद्धनमा जोड दिन्छ । (सन् १९७८ : २००)

ब्राउन र युल (सन् १९९३) का अनुसार “सङ्कथन विश्लेषण पदावलीले व्यापक क्षेत्रको कार्यकलापलाई समेट्छ । यसको प्रयोग विधागत विविधताका रूपमा समाजभाषाविज्ञान, मनोभाषाविज्ञान, दर्शनशास्त्रीय भाषाविज्ञान र कम्प्युटरीकृत भाषाविज्ञानका कार्यकलापको व्याख्याका लागि हुन्छ” (पृ. viii) । ख्यातिप्राप्त विद्वान्हरूले यी विभिन्न विधाको सङ्कथनमा आधारित भएर कार्य गरेको पाइन्छ । समाजभाषावैज्ञानिकहरू कुराकानीमा व्यक्त हुने सामाजिक अन्तर्क्रियासँग सम्बन्धित हुन्छन् र तिनको व्याख्याले सामाजिक सन्दर्भको व्याख्यामा जोड दिन्छ जुन समाजशास्त्रीय वर्गीकरणको अनुगामी हुन्छ । तिनीहरू भाषाप्रयोगको वास्तविक दृष्टान्तको साधारणीकरणसँग सम्बन्धित हुन्छन् र विशेषतः मौखिक तथ्याङ्कलाई लिखितमा उतारेर काम गर्छन् । मनोभाषावैज्ञानिकहरू भाषाबोधसम्बद्ध विषयसँग सम्बन्धित हुन्छन् । यिनले प्रायोगिक मनोविज्ञानबाट प्राप्त विधिको प्रयोग गर्छन् जसले बोधका समस्यालाई छोटो पाठ वा लेख्य

वाक्यका क्रममा खोजबिन गर्छ । दर्शनशास्त्रीय भाषावैज्ञानिक र संरचनावादी भाषावैज्ञानिकहरू वाक्यमा जोडा र तिनको वाक्यतात्त्विक सम्बन्धका बीचको आर्थी सम्बन्धसँग विशेष सम्बन्धित हुन्छन् । यिनले वाक्यहरूका बीचको सम्बन्धमा पनि सरोकार राख्छन् । साथै विशेष गुणयुक्त वक्ता, श्रोता र सन्दर्भमा वितरित वाक्यहरूका बीचको सम्बन्ध अन्वेषण गर्छन् । कम्प्युटरीकृत भाषावैज्ञानिकहरूको क्षेत्र भनेको सङ्कथन प्रक्रियाको उत्पादन, ढाँचा, त्यसको विधि तथा सन्दर्भमा सीमित पाठसँग सम्बन्धित हुन्छ । यसबाट सङ्कथन विश्लेषण भाषा साहित्यका विभिन्न विधामा विभिन्न रूपले हुने बुझिन्छ ।

सङ्कथन विश्लेषणको स्वरूप सङ्कथनको स्वरूपअनुसार निर्दिष्ट हुन्छ । अर्थात् कथ्य-लेख्य वा साङ्केतिक सङ्कथनको विश्लेषण एकै किसिमले हुँदैन । यिनको विश्लेषणमा भिन्न-भिन्न तरिका एवम् विधिहरूको अवलम्बन गरिएको हुन्छ । कथ्य सङ्कथन विश्लेषणमा कुराकानी, संवाद, छलफल, वादविवाद जस्ता मौखिक भाषिक सामग्रीहरूको अध्ययन-विश्लेषण गरिन्छ । यस क्रममा कुराकानीको विषय, सहभागीको पालो, सहभागी बोल्ने समय, एकपछि अर्को बोल्ने पालो, बोलाइमा शारीरिक हाउभाउ, चेष्टा, चाल आदिले पारेको प्रभाव, संसक्ति, संयुक्ति, सन्दर्भलगायत हेरिन्छ । लेख्य सङ्कथन विश्लेषणमा पाठ, लेख, रचना, साहित्यिक सृजना आदि लिखित सामग्रीहरूको अध्ययन-विश्लेषण गरिन्छ । यस क्रममा लेख्य सामग्रीको विषय, संसक्ति, संयुक्ति, सन्दर्भ आदिको समीक्षण गरिन्छ । त्यस्तै साङ्केतिक सङ्कथन विश्लेषणमा साङ्केतिक भाषामा व्यक्त विषयवस्तुको वस्तुगत विवेचन गरिन्छ । यस क्रममा साङ्केतिक प्रस्तुतिको विषय, तरिका, शारीरिक हाउभाउ, हस्ताकार, चाल, स्थान, संसक्ति, संयुक्ति, सन्दर्भलगायतको अध्ययन गरिन्छ ।

सङ्कथन विश्लेषणसम्बद्ध उल्लिखित सैद्धान्तिक धारणा, विचार एवम् दृष्टिकोणका आधारमा के भन्न सकिन्छ, भने सङ्कथन विश्लेषण भाषा र समाजबीचको अन्तर्सम्बन्ध, वाक्यतेर भाषिक प्रयोग, दैनन्दिनको भाषिक सञ्चार एवम् व्याकरणिक र आर्थी आशयसँग सम्बन्धित हुन्छ । अर्को शब्दमा भन्नुपर्दा यो मौखिक, लिखित वा साङ्केतिक रूपमा व्यक्त विषयवस्तुको भाषावैज्ञानिक

अध्ययनसम्बद्ध शास्त्र हो जसका माध्यमबाट निश्चित मापदण्डका आधारमा प्रस्तुत विचार वा आशयको ठोस विश्लेषण गरिन्छ ।

सङ्कथन विश्लेषणको परम्परा

भाषावैज्ञानिक अध्ययनको पृष्ठभूमिलाई नियाल्दा सन् १९५० को दशकसम्म संरचनावादी भाषिक अध्ययनको परम्परा कायम रहेको देखिन्छ । यस परम्परामा वाक्येतर भाषिक एकाइ र भाषिक एकाइमा अन्तर्भूत आर्थी अध्ययनको अभाव पाइन्छ । सन् १९५१ मा बेलायती भाषावैज्ञानिक जे. आर. फर्थले भाषाको अध्ययन परिवेशगत सन्दर्भका आधारमा हुनुपर्ने दृष्टिकोण प्रस्तुत गरेसँगै संरचनात्मक भाषिक अध्ययनको आवधारणमा नवीनता आउन थालेको देख्न सकिन्छ । कोथर्ड (सन् १९७७) का अनुसार “फर्थ (सन् १९५१) ले व्याख्यात्मक अर्थविज्ञानको मुख्य सरोकार अर्थको व्याख्या गर्नु रहेको बताएका छन् । साथै भाषावैज्ञानिकहरूलाई समग्र मौखिक प्रक्रियालाई त्यसको परिवेशगत सन्दर्भका आधारमा अध्ययन गर्न आग्रह गरेका छन्” (पृ. ०१) । कुक (सन् १९९६) का अनुसार “बीसौं शताब्दीको भाषाविज्ञान वा वाक्यभाषाविज्ञान समाजको एक अङ्गका रूपमा भाषाको अध्ययन गर्ने धारणाबाट प्रभावित थियो । उत्तरी अमेरिका यसै दृष्टिकोणमा आधारित थियो भने बेलायत पनि यसै किसिमको अवधारणामा थियो । यद्यपि यस परम्पराको विकास भने जे.आर. फर्थले गरेका हुन्” (पृ. १२) । उनले भाषालाई स्वायत्त प्रणालीका रूपमा नहेरी संस्कृतिको भागका रूपमा हेरेका छन् । यसबाट फर्थले भाषालाई सामाजिक-सांस्कृतिक अङ्गका रूपमा लिई भाषिक अर्थ निर्धारणमा परिस्थितिगत सन्दर्भले प्रभाव पार्ने कुरा उल्लेख गरेको बुझिन्छ । साथै भाषा खास परिस्थितिको सन्दर्भमा मात्र सार्थक हुने कुरा बताएको बुझ्न सकिन्छ । फर्थले आफ्नो भाषिक अध्ययनसम्बन्धी यस दृष्टिकोणलाई थप विस्तृत र व्यापक तुल्याउन नसकेको र परवर्ती भाषावैज्ञानिकहरूले पनि उनको दृष्टिकोणलाई अनुशरण नगरेको तथ्य पाइन्छ । तदपि फर्थका दृष्टिकोणमा सङ्कथन विश्लेषणलाई निर्देश गर्ने प्रशस्त अन्तर्दृष्टि रहेका छन् । सिफ्रिन (सन् १९९५) का अनुसार “सङ्कथनको प्रारम्भिक विकास विधागत बुझाइ र विश्लेषण विधिमा

आधारित थियो । यो पहिलोपल्ट भाषाविज्ञान, मानवशास्त्र, समाजशास्त्र, दर्शनशास्त्रलगायतका क्षेत्रमा विकसित भयो” (पृ. ०१) ।

सन् १९५२ मा बेलायती भाषावैज्ञानिक जेलिङ् ट्यारिसले सर्वप्रथम ‘डिस्कोर्स एनलाइसिस’ (सङ्कथन विश्लेषण) पदावलीको प्रयोग गरेको पाइन्छ । उनले ‘हेयर टनिक’ (कपालको औषधि) को विज्ञापन अध्ययन गरी तयार गरेको लेख (डिस्कोर्स एनलाइसिस) मा यस पदावलीको प्रयोग गरेका हुन् । जेलिङ् ट्यारिस वाक्यात्मक सम्बन्धको अध्ययन थालनी गर्ने पहिलो आधुनिक भाषावैज्ञानिकका रूपमा देखा पर्छन् । जोन्स (मि. न.) का अनुसार “सङ्कथनलाई उपवाक्य वा वाक्यभन्दा माथिल्लो तहको एकाइका रूपमा चर्चा गर्ने काम सम्भवतः जेलिङ् ट्यारिसबाट भएको हो जसले सन् १९५० को दशकमा भाषाविज्ञानको अध्ययनलाई नयाँ स्तरमा पुऱ्याए” (पृ. ४५) । यसपूर्व भाषावैज्ञानिकहरू लामो समयदेखि ध्वनिहरूलाई, शब्दनिर्माणमा, शब्दहरूलाई वाक्यनिर्माणमा कसरी मिलाएर राखिन्छ भन्ने बुझाइमा सीमित/केन्द्रित रहेका थिए तर ट्यारिसले वाक्यहरूलाई पाठ निर्माणमा कसरी मिलाएर राखिन्छ भन्ने कुराको अध्ययन गरे । उनका अनुसार ट्यारिसले पाठभरि भाषिक विशेषता कसरी वितरित हुन्छन् भन्ने बारेमा जान्ने रुचि राख्थे । साथै भाषिक विशेषताहरूले पाठको अभाषिक व्यवहारसँग कसरी सहसम्बन्ध कायम गर्छन् र पाठ सामाजिक परिवेशसँग कायम हुन पुग्छ भन्ने पनि बुझ्न चाहन्थे । ट्यारिसले हेयर टनिकको विज्ञापन अध्ययनका क्रममा पाठका वाक्यहरू समायोजित हुने भाषिक नियमहरूको खोजी गरेको पाइन्छ । यसमा उनले एउटा वाक्यले अर्को वाक्यलाई कसरी पछ्याउँछ भनी सूक्ष्म अन्वेषण गरेको देखिन्छ । कुक (सन् १९९६) का अनुसार “ट्यारिसले लेखको सुरुमा दुई सम्भावना औल्याएका थिए : एकल वाक्यको सीमाबाहिर व्याख्यात्मक भाषाको निरन्तरता र संस्कृति र भाषाको सहसम्बन्ध । निचोडमा उनले हरेक भाषिक अध्ययनको परिणाम अनुमानभन्दा फरक हुने कुरा व्यक्त गरेका थिए” (पृ. १३) । कोथर्ड (सन् १९७७) का अनुसार “ट्यारिसले व्याकरणका भाषातत्त्वलाई वितरणगत रूपमा गठन गर्न सम्भावना रहेको अवलोकन गरे । उनले पाठलाई व्याकरणिक दृष्टिकोणबाट हेर्ने हो भने त्यसमा उपवाक्यको क्रम रहेको हुने र आर्थी दृष्टिकोणबाट हेर्ने हो भने

त्यसमा प्रश्नोत्तर युग्मको क्रम रहेको हुने बताए” (पृ. ०३) । उनका अनुसार ह्यारिसले वितरणगत विश्लेषण वाक्यभन्दा माथिल्लो तहमा रहेको संरचनालाई पत्ता लगाउनका लागि सफलतापूर्वक पूर्ण पाठमा उपयोग गर्न सकिने सुझावसमेत प्रस्तुत गरेका छन् । शर्मा (सन् २०११) का अनुसार ह्यारिसको सन् १९५२ को लेखले भाषाको अध्ययनमा नवीन मार्ग उपलब्ध गराउँछ । संरचनावादीहरूबाट प्रभावित भए तापनि उनले यो निष्कर्ष निकालेका छन् कि भाषाको अध्ययन वाक्यभन्दा पर वा वाक्येतर तहमा पनि जान सक्छ । हामीले हाम्रो अध्ययनलाई वाक्यअन्तर्गत सीमित गर्न सक्दैनौं । उनले ज्यादै महत्त्वका साथ सुझाएका छन् कि भाषा र संस्कृति परम्परा अन्तर्सम्बन्धित रहेका हुन्छन् । त्यसैले भाषाको विस्तार वा फैलाउ सामाजिक र सांस्कृतिक परम्परा र मूल्यद्वारा अर्थपूर्ण हुन्छ । ह्यारिसद्वारा प्रस्तुत लेख र उनको दृष्टिकोणका बारेमा केही टीकाटिप्पणी एवम् आलोचना पनि भएको पाइन्छ । कुक (पूर्ववत्) का अनुसार वस्तुतः उनको लेख निराशाजनक रह्यो । उनले ब्लुमफिल्ड परम्पराभित्र रहेर बोलाइ र लेखाइसँग सम्बन्धित विश्लेषणको औपचारिक विधि तयार गरे जुन हरेक रूपहरूमा अन्तर्भूत निश्चित अर्थका बारेमा रहेको भाषावैज्ञानिकहरूको ज्ञानमा आधारित थिएन । यसबाट ह्यारिसले अर्थको आधारविना नै वर्गीकरण र वितरणका आधारमा वर्ण र रूपको विश्लेषण गरेको बुझिन्छ । जोन्स (पूर्ववत्) का अनुसार साहित्य समालोचनाको रुसी संरचनावादी समूहले कथा र उपन्यास विश्लेषणका लागि वाक्यको व्याकरण विश्लेषण गर्ने विधि (ह्यारिस समान) अवलम्बन गर्ने प्रयास गरेको थियो । यस क्रममा भ्लादिमिर पोप निकै चर्चित भए जसले रुसी लोकथाको अध्ययन गरेर कथाको व्याकरण (ग्रामर अफ स्टोरिज) मार्फत आफूलाई प्रकाशमा ल्याए । यिनले ह्यारिसद्वारा प्रस्तुत सङ्कथन विश्लेषणको विधिलाई वितरणगत विश्लेषणको संज्ञा दिए त्यो व्याकरण विश्लेषण विधिभन्दा ज्यादा फरक थिएन । ह्यारिसको वर्गीकीय विश्लेषणको यस सीमाभित्र रहेर अध्ययन-विश्लेषण गर्दा भाषाको पूर्ण विश्लेषण हुन नसक्ने अनुभव गरी त्यसको समाधानार्थ चम्स्कीले रूपान्तरण पद्धतिको विकास गरेको मानिन्छ ।

सन् १९६० को दशकपछि सङ्कथन विश्लेषणको विकास तीव्र गतिमा भएको देखिन्छ । मिल्स (सन् २००४) का अनुसार “डिस्कोर्सको सामान्यार्थ कुराकानी भए पनि यसलाई फ्रेन्च भाषामा डिस्कोर्सको अर्थमा लिइएको पाइन्छ । फ्रेन्च दार्शनिक विचारमा सन् १९६० पछि यो शब्द प्रचलित छ । यसको अर्थ डिस्कोर्स अङ्ग्रेजी शब्दका रूपमा प्रचलित हुनुपूर्व फ्रेन्च भाषामा डिस्कोर्सका रूपमा प्रचलित थियो भन्ने हो” (पृ. ०२) । उनका अनुसार सङ्कथनलाई शैक्षिक विधाका रूपमा पनि लिन थालिएको पाइन्छ । साथै यसलाई विभिन्न किसिममा अर्थ्याउने क्रम चलेको देखिन्छ । यस क्रममा डेभिड क्रिस्टलले यसलाई पाठका रूपमा अर्थ्याएका छन् । मेकार्थी (सन् २०१५) का अनुसार “सङ्कथन विश्लेषणसम्बन्धी कार्य सन् १९६० को दशक र १९७० को दशकपूर्व भाषाविज्ञान, मनोविज्ञान, अर्थविज्ञान मानवशास्त्र र समाजशास्त्रसम्बन्धी विभिन्न विधामा हुर्केबढेको छ” (पृ. ०५) । उनका अनुसार १९६० को दशकमा डेल हाइम्सले भाषण र त्यसको सामाजिक रीतिको अध्ययनसहित समाजशास्त्रीय दृष्टिकोण उपलब्ध गराए । यस क्रममा भाषावैज्ञानिकहरू जस्तै : अस्टिन (सन् १९६२) सर्ले (सन् १९६९) र ग्राइस (सन् १९७५) समेत सामाजिक कार्यका रूपमा भाषाको अध्ययन गर्ने कार्यमा प्रभावशाली थिए । सङ्कथन विश्लेषणलाई अमेरिकी र बेलायती कार्यका आधारमा पनि नियाल्न सकिन्छ । बेलायती सन्दर्भमा यो एम. ए. के. हालिडेको ‘फड्सनल एप्रोजेज टु ल्याङ्ग्वेज’ बाट ज्यादै प्रभावित भएको देखिन्छ । हालिडेको ढाँचा वा रूपरेखाले भाषाको सामाजिक कार्य र बोलाइ र लेखाइको वैषयिक र सूचनामूलक संरचनामा जोड दिन्छ । मेकार्थी (पूर्ववत्) का अनुसार “बेलायतको बिरमिङ्घम विश्वविद्यालयका सिङ्क्लेयर र कोथर्ड (सन् १९७५) ले सङ्कथन एकाइको श्रेणीमा आधारित रहेर शिक्षक विद्यार्थी कुराकानीमा आधारित कक्षाकोठाको सङ्कथन विश्लेषण गर्ने नमुना विकास गरे” (पृ. ०६) । वस्तुतः कथ्य सङ्कथन अध्ययनको एउटा प्रभावशाली दृष्टिकोण बिरमिङ्घम विश्वविद्यालयबाट विकसित भएको र त्यसको श्रेय सिङ्क्लेयर र कोथर्डलाई दिइएको पाइन्छ । उनीहरूले विद्यालयमा परम्परागत मातृभाषी वक्ताको भाषिक संरचना नियमनिष्ठ रहेको पाएका थिए । बेलायती कार्यले विशेषतः भाषिक संचरनात्मक आधारलाई उपयोग गरेको देखिन्छ ।

अमेरिकी सङ्कथन विश्लेषण मानव भाषाप्रयोगको समाजशास्त्रीय अध्ययनबाट प्रभावित देखिन्छ । यसले बोली व्यवहारका प्रकार जस्तै : विभिन्न सामाजिक र सांस्कृतिक परिवेशमा गरिने कथाकथन, धार्मिक अनुष्ठान, शाब्दिक भगडा आदिको परीक्षण गर्दछ । जसलाई कुराकानी विश्लेषण भनिन्छ । मेकार्थी (पूर्ववत्) का अनुसार अमेरिकी परम्परामा यसलाई (सङ्कथन विश्लेषण) डिस्कोर्स एनलाइसिस शीर्षकअन्तर्गत समावेश गरेको पनि पाइन्छ । कुराकानी विश्लेषणमा संरचनात्मक स्वरूपमाथि जोड दिइदैन । तथापि कुराकानीमा सहभागीको व्यवहारमा जोड वा ध्यान दिइन्छ । गफम्यान (सन् १९७६-१९७९) सक्स, सिगल्फ र जिफर्सन (सन् १९७४) का कार्य कुराकानी विश्लेषणमा निकै महत्त्वपूर्ण मानिन्छन् । यसअन्तर्गत उनीहरूले सङ्कथनको ढाँचा, सहभागीको व्यवहार, पालो आदिमा जोड दिएका छन् । सङ्कथन विश्लेषणको क्षेत्रमा सन् १९७६ मा एम. ए. के. हालिडे र रुकैया हसनद्वारा प्रकाशित कोहिजन इन इङ्गलिस नामक पुस्तक निकै महत्त्वपूर्ण सामग्रीका रूपमा देखा पर्छ । यस पुस्तकमा विशेषतः सङ्कथननिबद्ध संसक्ति र अंशतः संयुक्तिबारे चर्चा परिचर्चा गरिएको पाइन्छ । त्यसैगरी सन् १९८६ मा हालिडेद्वारा प्रकाशित एन इन्ट्रोडक्सन टु फड्सनल ग्रामर शीर्षकको ग्रन्थले पनि सङ्कथन विश्लेषणको क्षेत्रमा योगदान पुर्याएको देखिन्छ । यसअलावा पूर्ववर्ती सामग्रीमा रहेका कमीकमजोरीहरूलाई सुधार गर्दै थप परिष्कार र परिमार्जनका साथ सन् १९९१ मा हालिडे र हसनद्वारा प्रकाशित ल्याङ्ग्विज कन्टेक्ट एन्ड टेक्स्ट : आस्पेक्ट अफ ल्याङ्ग्विज इन अ सोसिअल सेमिओटिक पर्सपेक्टिभ नामक पुस्तकलाई सङ्कथन विश्लेषणको क्षेत्रमा निकै नै महत्त्व सामग्रीका रूपमा लिइन्छ । यस सामग्रीमा साङ्कथनिक संसक्तिका अलावा संयुक्तिनिबद्ध परिवेशगत सन्दर्भबारे सूक्ष्म चित्रण गरिएको पाइन्छ ।

सङ्कथन विश्लेषणको विकासमा पाठव्याकरणकारहरू (टेक्स्ट ग्रामेरिएन्स) को पनि उल्लेख्य योगदान देख्न सकिन्छ । पाठव्याकरणकारहरूले लिखित भाषा वा लेख्य सङ्कथनका क्षेत्रमा काम गरेको पाइन्छ । उनीहरूले पाठलाई परस्परमा सम्बन्ध राख्ने भाषिक तत्त्वका रूपमा हेरेका छन् । मेकार्थी (पूर्ववत्) का अनुसार पाठव्याकरणकारहरूले पाठमा भाषिक तत्त्वहरूलाई परस्परका

उनिएको देख्छन् । यस किसिमको धारणा राख्ने भाषावैज्ञानिकहरूमा भान डिक (सन् १९७२), हालिडे र हसन् (सन् १९७६), डि. बिउग्रान्डी (सन् १९८०) लगायत पर्दछन् । यिनले यस क्षेत्रमा महत्त्वपूर्ण प्रभाव पारेका छन् जसबाट सङ्कथन र व्याकरणका बीचको सम्बन्ध देखाउनमा निकै योगदान पुगेको छ । सम्प्रति सङ्कथन र सङ्कथन विश्लेषणसम्बद्ध विभिन्न सैद्धान्तिक पुस्तकहरूको प्रकाशन र प्रायोगिक कार्यहरूको सम्पादनसमेत गरिएको पाइन्छ । खासगरी मिल्स (सन् २००७), फेयरक्लफ (सन् १९९६), फुको (सन् १९८९), क्यामरुन (सन् २००७) सङ्कथन र सिद्धान्त, आलोचनात्मक सङ्कथन विश्लेषण, अन्तर्क्रियात्मक समाजभाषाविज्ञान र कुराकानी विश्लेषणका क्षेत्रमा देखा परेका छन् । सङ्कथन विश्लेषण पाठ र त्यसको अर्थ अध्ययनमा मात्र सीमित नरही समग्र अन्तर्क्रिया र कुराकानीको अध्ययनका रूपमा विकसित भएको छ । यसलाई विशेष परिवेश र प्रयोगद्वारा निर्दिष्ट गतिशील प्रक्रियाका रूपमा र यसमा प्रयुक्त भाषालाई उत्तरआधुनिक परिप्रेक्ष्यबाट हेर्न थालिएको छ । साहित्य र साहित्येतर फाँटमा यो निकै महत्त्वपूर्ण साबित हुँदै गएकोले यसको अध्ययन क्षेत्र व्यापक बन्दै गएको देखिन्छ । साथै भाषाशिक्षण र सिकाइ कार्यकलापअन्तर्गत पनि यसले महत्त्वपूर्ण स्थान ग्रहण गरेको छ ।

सङ्कथन विश्लेषणको क्षेत्र र प्रचलित विषय

सङ्कथन विश्लेषण कुनै खास विषय, सन्दर्भ र प्रसङ्गमा प्रस्तुत भाषाको प्रायोगिक विश्लेषणसँग सम्बन्धित रहेको छ । यसले भाषिक विषय वा मुद्दालाई मात्र नभई जीवनजगत्का बहुआयामिक पक्ष वा विषयहरूलाई समेट्दछ । यसमा मौखिक, लिखित वा साङ्केतिक रूपमा व्यक्त अभिव्यक्तिको भाषिक अभाषिक विश्लेषण गरिन्छ । यस क्रममा साहित्यिक विधा वा कृतिहरूका अलावा असाहित्यिक लेख रचनाहरूको पनि सूक्ष्म अध्ययन गरिन्छ । सङ्कथन विश्लेषणमा विश्लेष्य सामग्रीहरूलाई विभिन्न कोणबाट नियालिन्छ र त्यसमार्फत प्रस्तुत विषयको अवेक्षण गरिन्छ । कुनै पनि तरिकाले व्यक्त विषयको वस्तुगत विवेचनका लागि भाषिक सामग्री र प्रस्तुत विचारलाई हेरेर मात्र पुग्दैन । त्यसको तथ्यपरक विश्लेषणार्थ सहभागीको परिवेश, क्रियाप्रतिक्रिया,

पूर्वज्ञान बोधगम्यता, मानसिक धारणा, सामाजिक-सांस्कृतिक पक्ष, अनुभव र सामर्थ्य आदिमा ध्यान दिनु आवश्यक हुन्छ । विस्नेस्की (सन् २००६) का अनुसार सङ्कथन विश्लेषणको अध्ययन-विश्लेषण क्षेत्र भाषिक विषयका अतिरिक्त अन्य विषयसँग पनि सम्बन्धित रहेको छ । जस्तै : बोधका लागि कम्प्युटरलाई समर्थ तुल्याउनु र सुबोध्य पाठको उत्पादन गर्नु । यसबाट सङ्कथनले कृत्रिम बौद्धिकताको अध्ययनमा योगदान पुऱ्याएको देखिन्छ । उनका अनुसार सङ्कथन विश्लेषणमा मानसिक धारणा वा रूपरेखा (स्किमा) महत्त्वपूर्ण रूपमा देखा पर्छ । यसलाई खास परिवेशको पूर्वज्ञानका रूपमा परिभाषित गर्न सकिन्छ जसले मानिसलाई दिइएको पाठको शब्दमातहतमा रहेको अर्थ बुझ्न समर्थ तुल्याउँछ । उनको यस भनाइले भाषिक समुदायबाट प्राप्त ज्ञान र सम्प्रेषित शब्द वा सन्दर्भको अध्ययन सङ्कथन विश्लेषणको अर्को क्षेत्र हो भन्ने दर्साउँछ । कम्प्युटरमा यस किसिमको धारणा वा रूपरेखाको प्रयोग भने असम्भव देखिएको छ । सङ्कथन विश्लेषणले साञ्चारिक उत्पादनात्मक घटनाको विश्वव्यापी अवस्थाको सावधानीपूर्वक परीक्षण गर्दछ । कक्षाकोठाको सङ्कथन, कानुनी, वैज्ञानिक, राजनैतिक, आर्थिक, व्यापारिक आदि सङ्कथनहरू सङ्कथन विश्लेषणको अध्ययन दायराअन्तर्गत समेटिन्छन् । अझ यसो भनौं : सङ्कथन विश्लेषणबाट हरेक प्रकारका साञ्चारिक अभिव्यक्तिहरूको विश्लेषण सम्भव हुन्छ । यसमा सङ्कथन वा विनियमसम्बद्ध सहभागी, तिनको सामर्थ्य, सङ्कथन उत्पादन र प्रक्रियाको सन्दर्भ, सङ्कथनमा अन्तर्भूत सामाजिक, सांस्कृतिक, दार्शनिक, लैङ्गिक आदि दृष्टिकोण त्यसको प्रभाव, लक्षित उद्देश्य र प्राप्त उपलब्धि सबै विवेचनीय क्षेत्रका रूपमा रहेका हुन्छन् । त्यसैले कुनै एउटा कोणबाट सङ्कथनको विश्लेषण अपूर्ण र अपत्यारिलो हुन जान्छ ।

परम्परागत भाषिक अध्ययनले वाक्यभन्दा परको वा वाक्यभन्दा माथिल्लो भाषिक विश्लेषणतर्फ ध्यान नदिनु, सफल सञ्चारका लागि आवश्यक वाक्यात्मक तहका विशेषताको अध्ययन नगर्नु र गरिएका अध्ययन अपर्याप्त हुनु, भाषिक फैलाउ वा वितानमा सन्निहित संसक्ति र संयुक्तिको भूमिका अध्ययन गर्नु भाषाको प्रायोगिक वा विशिष्ट प्रयोगको अध्ययनमा ध्यान नदिनु लगायतका परिसीमाका कारण सङ्कथन विश्लेषणको प्रादुर्भाव भएको मानिन्छ । पछिल्ला केही दशकहरूमा

यसलाई भाषिक अध्ययनमा महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्ने शास्त्रका रूपमा ग्रहण गर्न थालिएको पाइन्छ । जसका माध्यमबाट तथोक्त समस्त पक्षको अध्ययन-विश्लेषण गर्न सकिन्छ, फलतः यस क्षेत्रमा विभिन्न भाषावैज्ञानिक, शिक्षण सिकाइका सिद्धान्तकारहरू तथा अनुसन्धानकर्ताहरूले आफ्नो ध्यान र रुचि दिएको देखिन्छ । यो भाषा सिकाइ, अभ्यास, सामग्री तथा विषयका लागि समेत महत्त्वपूर्ण रहेको छ । वाक्यलाई पृथक् गरेर गरिने भाषिक अध्ययनले भन्दा सन्दर्भपरक भाषिक अध्ययनले अभिव्यक्तिमा अर्थ कसरी सन्निहित हुन्छ भन्ने कुराको गहन दृष्टि उपलब्ध गराउँछ । सन्दर्भपरक अर्थका सन्दर्भमा सङ्कथन विश्लेषण र प्रकरणार्थविज्ञानमा समान दृष्टिकोण एवम् व्याख्या रहेको पाइन्छ । मूलतः प्रकरणार्थविज्ञानले सन्दर्भपरक अर्थको अध्ययन गर्छ भने सङ्कथन विश्लेषणले सन्दर्भ र सहपाठका सन्दर्भमा सङ्कथनको अध्ययन गर्दछ । शर्मा (सन् २०११) का अनुसार “सङ्कथन विश्लेषणले भाषाको विस्तार वा फैलाउ तिनका प्रयोक्ताका लागि कसरी अर्थपूर्ण र एकीकृत हुन्छ भन्ने कुराको परीक्षण गर्दछ । यो द्रुततर रूपमा विस्तारित क्षेत्र हो । जसले भाषाप्रयोग र सिकाइको प्रक्रिया एवम् समस्यामा अन्तर्दृष्टि उपलब्ध गराउँछ” (पृ. २४) । तसर्थ यो भाषाशिक्षक र भाषावैज्ञानिक सिद्धान्तहरूका लागि निकै महत्त्वपूर्ण रहेको छ । परम्परागत रूपमा स्थापित दृष्टिकोणहरू जस्तै: वर्णविज्ञान, वाक्यवैज्ञानिक सिद्धान्त र अन्यले भाषिक अध्ययनलाई ठीकसँग व्यवस्थित गर्न नसकेको दृष्टान्त देख्न सकिन्छ । उदारणका लागि वर्णविज्ञान वार्षिक अध्ययनमा मात्र सीमित रह्यो । वाक्यविज्ञान वाक्य सुसंरचित एवम् नियमनिष्ठ छ वा छैन भन्नेमा केन्द्रित रह्यो जसले बोलाइ वा लेखाइको अंश वा कुनै भाषिक वितान किन एकीकृत र सार्थक छैन भन्ने कुराको व्याख्या गरेन । कुराकानी वा पाठलाई केले सुसङ्गत र सुसम्बद्ध तुल्याउँछ भन्ने बारेमा चासो दिएन । यस परिप्रेक्ष्यमा सङ्कथन विश्लेषण त्यस कार्यार्थ समर्थ साबित हुन्छ । यसले परम्परागत अध्ययनको सीमापार पुगेर भाषिक विशेषताको अध्ययन-विश्लेषण गरेकाले पनि यसप्रतिको चासो बढ्दै गएको महसुस गर्न सकिन्छ । शर्मा (पूर्ववत्) का अनुसार सङ्कथन विश्लेषणले सफल साञ्चारिक कार्य र प्राप्तिका लागि भाषिक ज्ञान समावेश गर्न प्रेरित गर्छ । भाषिक विनियमलाई अपेक्षित र उद्देश्योन्मुख तुल्याउनका लागि साङ्कथनिक

ज्ञानको आवश्यकता पर्ने यस प्रसङ्गलाई सङ्कथन अध्ययनमा रुचि बढ्नुको तात्पर्य मान्न सकिन्छ । प्रारम्भिक समयमा यो कथ्य भाषाको अध्ययनमा मात्र प्रचलित रहे पनि सम्प्रति यसको विषयक्षेत्र व्यापक बन्दै गएको छ । यसले भाषावैज्ञानिक र कार्यात्मक दुवै दृष्टिकोणबाट कथन, बोली, कुराकानी वा लेखाइ आदिको विश्लेषण गर्छ । साथै वाक्यविज्ञान, अर्थविज्ञान र प्रकरणार्थविज्ञानबाट भिन्न रहेर विविध विषय वा मुद्दाहरूको विवेचन गर्दछ । त्यस्ता विषय वा मामलाअन्तर्गत कुराकानी, पाठ, आलोचनात्मक सङ्कथन, भाषाशिक्षण, कक्षाकोठाको सङ्कथन, अन्तर्क्रियात्मक समाजभाषाविज्ञान, वाक्क्रिया, नारीवादी, सङ्कथन, उत्तरआधुनिक सङ्कथन, लेखसङ्ग्रह, आख्यान आदि पर्दछन् । यसप्रकार सङ्कथन विश्लेषणको क्षेत्र र विषय विस्तीर्ण अनुभूत हुन्छ ।

प्रक्रिया र उत्पादनका रूपमा सङ्कथन

वस्तुतः सङ्कथन संरचनासम्बन्धी दुई किसिमका दृष्टिकोणहरू पाइन्छन् । प्रक्रियाका रूपमा सङ्कथन र उत्पादनका रूपमा सङ्कथन । सङ्कथनलाई प्रक्रियाका रूपमा हेर्ने दृष्टिकोणले सङ्कथन उत्पादनको प्रक्रियासम्बद्ध विविध पक्षलाई जनाउँछ भने उत्पादनका रूपमा हेर्ने दृष्टिकोणले उत्पादित सङ्कथन सामग्रीलाई दर्साउँदछ । मिश्र (सन् २००५) का अनुसार रिचार्डस र अन्य (सन् १९८५ : २२९) ले यसबारे भनेका छन् : “सङ्कथनलाई प्रक्रिया र उत्पादनका रूपमा हेर्ने अवधारणा सञ्चारको पूर्ण कार्य (उत्पादन) र यसलाई उत्पादन गर्ने दक्षता र सीपको प्रयोगका बीचको भिन्नता हो । चिठी, रचना र निबन्ध आदि लेखाइ उत्पादनका केही उदाहरणहरू हुन्” (पृ. ०६) । लामो निबन्ध लेखनमा केही मात्रामा प्रक्रियाहरूको संलग्नता रहन्छ । जसअन्तर्गत सूचना सङ्कलन, नोट ग्रहण, रूपरेखा निर्माण, खेस्रा लेखन र संशोधन पर्दछन् । यी प्रक्रियाहरूबाट निबन्ध लेखनको कार्य सम्पन्न गरिन्छ । यसबाट के बुझिन्छ, भने कथ्य, लेख्य वा साङ्केतिक कुनै पनि प्रकारको सङ्कथन विभिन्न चरणका प्रक्रिया पार गरेपछि मात्र निस्पन्न

हुन्छ । त्यसैले सङ्कथन सृजनार्थ चालिने समग्र कदमलाई प्रक्रिया र चालिएका कदमबाट उत्पन्न सङ्कथनलाई उत्पादनका रूपमा लिइन्छ ।

सङ्कथनलाई प्रक्रियाका रूपमा हेर्ने दृष्टिकोणलाई मोटामोटी तीन चरणमा विभाजन गर्न सकिन्छ । कथ्य र साङ्केतिक सङ्कथन उत्पादनमा धारणा निर्माण, कथन वा सङ्केतन र संशोधन प्रक्रियागत चरणका रूपमा देखापर्दन् भने लेख्य सङ्कथनमा पूर्वलेखन, लेखन र पश्चलेखन प्रक्रियागत चरणका रूपमा देखा पर्छन् । धारणा निर्माण वा पूर्वलेखन चरणमा सङ्कथन उत्पादनको तयारी र योजना समाविष्ट हुन्छन् । यस चरणमा लक्षित श्रोता वा पाठकको स्तर, पृष्ठभूमि, अभिव्यक्ति वा लेखनको उद्देश्य आदिको ख्याल गरिन्छ । अन्तर्वार्तात्मक सन्दर्भमा भने प्रश्नावली निर्माण, अवलोकन, विज्ञहरूको सहयोग समेतलाई ध्यान दिइन्छ । यसका अलावा सम्बन्धित विषयका बारेमा रहेको आफ्नो ज्ञान, अनुभव, तालिम र प्राज्ञिक शिक्षालाई पनि समेटिन्छ । मिश्र (सन् २००५) का अनुसार “यो चरण भवनको नक्साङ्कनजस्तै हो । यसपछि कथन वा लेखनको चरण आरम्भ हुन्छ । कथ्य सङ्कथनको यस चरणमा व्यक्त गर्नुपर्ने विषय अभिव्यक्त गरिन्छ भने लेख्य सङ्कथनको सन्दर्भमा प्राप्त सामग्रीको रूपरेखा निर्माण, सङ्गठन र प्रस्तुतिका लागि पहिलो खेसा तयार पारिन्छ” (पृ. ०६) । मिश्र (पूर्ववत) का अनुसार सङ्कथन प्रक्रियाको तेस्रो चरण संशोधित चरणका रूपमा रहन्छ । यस चरणमा कथ्य सङ्कथनमा आवश्यक थपघट, सुधार वा संशोधन र लेख्य सङ्कथनमा पुनर्लेखन, काँटछाट, सम्पादन, पठन, अन्तिम टङ्कन र मुद्रणको कार्य गरिन्छ । सङ्कथनका सन्दर्भमा उल्लिखित चरणहरू पार गर्दासम्मको स्थितिलाई प्रक्रिया र पारपश्चात् प्रस्तुत कथ्य-लेख्य सामग्री (बोली, कुराकानी, भाषण आदि/कथा, निबन्ध, लेख आदि) लाई उत्पादन भनिन्छ । कुक (सन् १९९६) का अनुसार “सङ्कथनको उत्पादनमा भाषाका विभिन्न पक्ष र सन्दर्भ जस्तै : प्रेषक/प्रापक, कार्य, परिवेश, भौतिक स्वरूप, शीर्षक, खुलस्त परिचय, पूर्वापर क्रम, आन्तरिक संरचना, संसक्ति, व्याकरण, शब्दभण्डार, उच्चारण, लिपिविज्ञान आदिको प्रयोग हुने गर्छ” (पृ. ९९) । उनका अनुसार यसरी उत्पादित सङ्कथनले खास प्रकारको सन्देश वा विचार प्रवाह गर्दछ । जसलाई साङ्कथनिक मान्यताका

आधारमा अध्ययन-विश्लेषण गर्न सकिन्छ । तथोक्त प्रक्रियाहरूको अनुप्रयोगबाट निष्पन्न सङ्कथन एक किसिमले विचार सम्प्रेषणको सग्लो वस्तुका रूपमा देखापर्ने भएकाले यसलाई उत्पादनका रूपमा ग्रहण गरिएको पाइन्छ, लिइएको पाइन्छ । यसप्रकार सङ्कथन प्रक्रिया र उत्पादन दुवै रूपमा देखा पर्छ ।

सङ्कथन विश्लेषणका पद्धति

सङ्कथन विश्लेषण सन्दर्भपरक भाषिक अभिव्यक्तिको अध्ययन गर्ने सिद्धान्त हो । यसबारेमा प्रायः सबै भाषावैज्ञानिकहरूको मतैक्यता पाइन्छ । मौखिक, लिखित र साङ्केतिक माध्यमबाट व्यक्त सङ्कथनको वस्तुगत अध्ययन-विश्लेषण गरी तार्किक निष्कर्षमा पुगनुपर्छ भन्नेमा पनि भाषाशास्त्रीहरू सहमत देखिन्छन् तर अध्ययन-विश्लेषण को आरम्भ कसरी र कुन पद्धतिबाट गर्ने भन्ने बारेमा भने भाषाशास्त्रीहरूका बीच बेमेल रहेको देखिन्छ । कतिपय भाषावैज्ञानिकहरूले सङ्कथन विश्लेषणका लागि उर्ध्वगमन र अधोगमन पद्धति उपयोगी रहेको कुरा गरेका छन् भने कतिपयले यी दुवै पद्धतिलाई अवैज्ञानिक भन्दै पारस्परिक पद्धतिको वकालत गरेका छन् ।

वस्तुतः श्रोता वा पाठकको मानसिक प्रक्रियाद्वारा सङ्कथनको व्याख्या हुन्छ र त्यो तिनको ज्ञान तथा अनुभवको पृष्ठभूमिका आधारमा बुझिन्छ । यसको अध्ययन-विश्लेषण भाषाको सानो एकाइ, स्थूल, एकाइ वा दुवैको पारस्परिक समन्वय/सम्बन्धबाट गर्न सकिन्छ । यथार्थतः उर्ध्वगमन, अधोगमन र पारस्परिक पद्धति यही मान्यतामा आधारित रहेका छन् । यिनको चर्चा निम्नानुसार गरिएको छ :

(क) उर्ध्वगमन पद्धति (बटम अप प्रोसेसिङ/एप्रोच)

भाषाको सबभन्दा सानो एकाइबाट क्रमशः स्थूल एकाइतर्फ अभिमुख भई सङ्कथन बोध र विश्लेषण गर्ने पद्धतिलाई उर्ध्वगमन पद्धति भनिन्छ । यस पद्धतिमा भाषाको विशिष्ट पक्षबाट सामान्य पक्षतिर विश्लेषण केन्द्रित हुन्छ । यस पद्धतिले भाषाका पृथक्-पृथक् संरचनात्मक विशेषतासँग व्यवहार गर्दछ । नुनन (सन् १९९३) का अनुसार “उर्ध्वगमन पद्धतिमा सर्वप्रथम

भाषाको सानोभन्दा सानो एकाइको पहिचान गरिन्छ र पछि त्यसमार्फत अन्य एकाइ (शब्द, उपवाक्य, वाक्य) लाई बुझ्ने प्रक्रिया अँगालिन्छ” (पृ. ११५) । कुक (सन् १९९६) का अनुसार “उर्ध्वगमन पद्धतिले सञ्चारलाई विभिन्न तहमा छुट्याउँछ वा अलग गर्छ जसलाई पृथक्-पृथक् रूपमा भाग लगाउन वा व्यवहार गर्न सकिन्छ” (पृ. ७९) । यस किसिमको तहगत अलग्याइले सङ्कथनको अध्ययन र शिक्षणमा राम्रो भूमिका निर्वाह गर्न सक्छ । विस्नेस्की (सन् २००६) का अनुसार उर्ध्वगमन प्रक्रिया सङ्कथनको सानो टुक्रा वा भाग (बोलाइमा ध्वनि र लेखाइमा अक्षर) बाट अन्य एकाइसँगको समायोजनमा सरिक हुन्छ । ब्राउन र युल (सन् १९९३) का अनुसार “उर्ध्वगमन पद्धतिमा शब्दार्थ र वाक्य संरचनासम्बद्ध कार्य गरिन्छ जसबाट वाक्यको संयुक्त वा मिश्रित अर्थ निर्माण गरिन्छ” (पृ. २३४) । साधारण भाषाविज्ञानमा विश्लेषणको मुख्य तरिका वाक्यको स्वरूप र अर्थको व्याकरणिक व्याख्याको विकासमा अभिमुख देखिन्छ । वाक्यको प्रक्रियामा मुख्यतया उर्ध्वगमन पद्धतिको दृष्टिकोण लिइन्छ । हामीले यो अनुमान गर्न सक्छौं कि सङ्कथनको अंशमा लेखकको अभिप्रायगत सूचनाका लागि पाठकसँग तार्किक व्याख्या हुन्छ । मानव संयन्त्रले पाठका वाक्यको वा वाक्यरचनाका तत्त्वको विश्लेषण गर्न सक्छ । यसबाट के बुझिन्छ भने उर्ध्वगमन पद्धति सङ्कथन विश्लेषणको त्यो पद्धति हो जहाँ भाषाको सानो एकाइलाई क्रमशः माथिल्ला एकाइसँग क्रमिक र सिलसिलेवार तुल्याई सङ्कथनको अध्ययन गरिन्छ । अर्थात् यस पद्धतिमा भाषाको वर्णतात्त्विक, रूपतात्त्विक, वाक्यतात्त्विक, अर्थतात्त्विक र प्रकरणपरक क्रमिक अध्ययन हुन्छ । यसलाई निम्नानुसार पनि प्रस्तुत गर्न सकिन्छ : वर्ण - शब्द - वाक्य - अनुच्छेद - पाठ ।

उर्ध्वगमन पद्धति भाषाशैक्षणिक सन्दर्भमा पनि प्रयोग प्रचलनमा रहेको पद्धति हो । यो पद्धित भाषा के हो र यसले कसरी कार्य गर्छ भन्ने कुराको बुझाइ प्रयत्नमा फलदायी देखा पर्छ । परम्परागत रूपमा हाम्रो भाषाशिक्षण विधि यसै दृष्टिकोणबाट प्रभावित हुँदै आएको छ जसलाई अंशकेन्द्री दृष्टिकोण (अटोमिस्टिक एप्रोच) पनि भनिन्छ । यो सीप प्राप्ति र पूर्व साञ्चारिक चरणका रूपमा देखा पर्छ । नुनन (सन् १९९३) का अनुसार “सम्प्रति यो प्रयोगसिद्ध भएको छ कि भाषाशिक्षणको

क्षेत्रमा उर्ध्वगमनको दृष्टिकोण अत्यधिक प्रयोगमा छ” (पृ. ७९) । उनका अनुसार यस पद्धतिअन्तर्गत पठन प्रक्रियामा पाठकले सर्वप्रथम सङ्कथन (पाठ) मा प्रयुक्त अक्षर पत्ता लगाउँछ र त्यसलाई शब्दमातहत रहेर हेर्दछ । तत्पश्चात् शब्दहरू वाक्यमा उतिएको, वाक्यहरू अनुच्छेदमा गाँसिएको र अनुच्छेदहरू पूर्ण सङ्कथन वा पाठसँग सम्बन्धित रहेको पत्ता लगाउँछ । यसपछि मात्र अन्तिम चरणमा बोधको कुरा आउँछ । यो कार्य सङ्कथन वा पाठ पठनको लामो प्रक्रियापछि सम्भव हुन्छ । कुक (सन् १९९६) का अनुसार “भाषाशिक्षणको असल व्यवहारले उर्ध्वगमन पद्धतिको अनुशरण गरेको पाइन्छ । यसले औपचारिक भाषिक प्रणालीलाई ध्यान दिन्छ” (पृ. ८३) । विस्नेस्की (सन् २००६) का अनुसार उर्ध्वगमन पद्धति बारम्बार तल्लो तहका सिकारुहरूका निम्ति प्रयोग गरिन्छ जो खास शब्दहरूलाई सङ्केत गर्न निकै सतर्क हुन्छन् । यस अर्थमा सिकाइ एउटा नयाँ भाषा सुरु गर्नु हो जहाँ पहिले वर्ण त्यसपछि शब्द र छोटो पदावली अनि सरल वाक्य र अन्तिममा संयुक्त वाक्यको विस्तार सिकाइन्छ । नेपाली भाषाशिक्षणको इतिहास हेर्ने हो भने पनि उर्ध्वगमन पद्धति प्रयोगको प्रभाव पाइन्छ । यस पद्धतिमा हामीले संरचनात्मक भाषिक प्रणालीमा ध्यान दिन्छौं । नेपाली भाषा शिक्षणअन्तर्गत पाठ, अभास, उच्चारण, शब्दभण्डार र अन्य व्याकरणिक एकाइ अंशकेन्द्री दृष्टिकोणबाट निर्देशित रहेका छन् ।

सङ्कथन अध्ययन र भाषाशैक्षणिक सन्दर्भमा प्रयोग व्यवहार गरिने उर्ध्वगमन पद्धतिका केही कमीकमजोरी वा परिसीमा रहेका छन् । पहिलो कुरा त यो भाषाको परम्परागत दृष्टिकोण हो । जुन साधारण देखा पर्छ र यसलाई पृष्ठभूमिगत ज्ञानसँग सम्बन्धित रूपमा लिइन्छ । यो विशेषतः मानवीय क्षमताको अनुसन्धानमा केन्द्रित रहेको छ । यसमा अर्को के पनि समस्या रहेको छ भने अक्षर र शब्दलाई क्रमिक प्रकारमा बुझ्न असम्भव हुन्छ किनकि एउटै अक्षर विभिन्न शब्दमा फरक-फरक आवाजमा बोलिन्छ । त्यसैले यो सिकारुका लागि प्रयुक्त पाठ्यसामग्रीका सन्दर्भमा जटिल र अपूर्वानुमेय रहेको छ ।

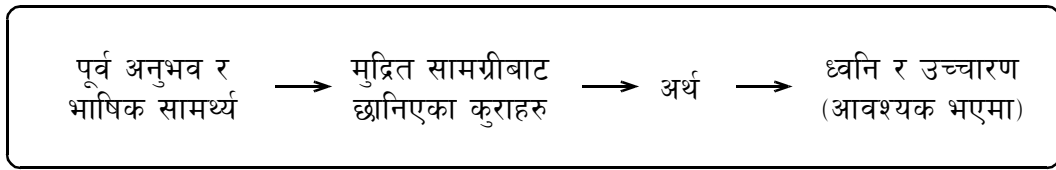
(ख) अधोगमन पद्धति (टप डाउन प्रोसेसिङ)

भाषाको स्थूल एकाइबाट क्रमशः ससाना एकाइतर्फ अभिमुख भई सङ्कथन बोध र विश्लेषण गर्ने पद्धतिलाई अधोगमन पद्धति भनिन्छ । यस पद्धतिमा भाषाको सामान्य पक्षबाट विश्लेषण सुरु गरेर क्रमशः विशिष्ट पक्षको विश्लेषणमा प्रवेश गरिन्छ । नुनन (१९९३) का अनुसार “अधोगमन पद्धतिलाई उर्ध्वगमन पद्धतिको ठीक विपरीत पद्धतिका रूपमा लिइन्छ” (पृ. ८१) । यसमा भाषाको माथिल्लो वा उपल्लो एकाइबाट तल्लो एकाइमा पुगी श्रोता वा पाठकले सङ्कथनको बोध गर्छन् । कुक (सन् १९९६) का अनुसार “अधोगमन पद्धतिले भाषाका सबै तहलाई समग्र रूपमा हेर्दछ । साथै तिनको पारस्परिक कार्यमा ध्यान दिन्छ” (पृ. ८२) । यसमा सङ्कथन, सम्प्रेषित भाषिक प्रयोग वा भाषाका सबै तहलाई पूर्ण रूपमा अवेक्षण गरिन्छ । त्यसैले यसलाई पूर्णकेन्द्री धारणा (होलिस्टिक एप्रोच) पनि भन्न सकिन्छ । उर्ध्वगमन पद्धतिमा भने भाषिक सञ्चारलाई खण्डीय रूपमा वा धेरै टुकामा विभाजित गरेर विश्लेषण गरिन्छ । ब्राउन र युल (सन् १९९६) का अनुसार “अधोगमन पद्धतिमा सन्दर्भ र वाक्यको मिश्रित अर्थमा आधारित भई अर्को वाक्यले दिने अर्थको अनुमान गरिन्छ” (पृ. ८२) । विस्नेस्की (सन् २००६) का अनुसार अधोगमन पद्धति पाठका साधारण विशेषतासँगै सुरु हुन्छ र क्रमिक रूपमा साना विशेषतामा गतिशील हुन्छ । यस धारणा वा दृष्टिकोणले समग्र एकाइका रूपमा (जसमा तत्त्वले एकीकृत रूपमा कार्य गर्छन्) सबै तहमा साञ्चारिक उत्पादनमा ध्यान दिन्छ । यसबाट के अधिगत हुन्छ भने अधोगमन पद्धति सङ्कथन विश्लेषणको त्यो पद्धति हो जहाँ भाषाको ठूलो एकाइ वा सन्दर्भबाट ससाना एकाइसम्म पुगी सङ्कथनको अध्ययन-विश्लेषण गरिन्छ ।

सङ्कथन बोध प्रक्रियामा हाम्रो भाषिक ज्ञान र सांसारिक ज्ञानका बीच सम्बन्ध कायम भएको हुन्छ । सङ्कथनमा भाषिक क्रमको निरन्तरताले विषयको बोधगम्यतामा सहजता सृजना गर्छ । अधोगमन पद्धतिले श्रोता वा पाठकमा निहित पूर्वज्ञानका आधारमा सङ्कथनिक बोध र विश्लेषण सम्भव हुने दृष्टिकोण प्रस्तुत गर्दछ । पूर्वज्ञानले श्रोता वा पाठकले कथ्य वा लेख्य भाषाको बोध

गर्न उपयोग गर्ने सांसारिक ज्ञानलाई जनाउँछ । नुनन (सन् १९९३) का अनुसार “अधोगमन पद्धतिमा श्रोता वा पाठकले पाठमा प्रस्तुत विषय, घटना, सन्दर्भ वा भाषिक कार्यको बोधका लागि आफ्नो पूर्वज्ञानको उपयोग गर्दछन्” (पृ. ८१) । अधोगमन पद्धतिको भाषिक प्रक्रियागत धारणा ओलर (सन् १९७९) द्वारा विकसित प्रगमाटिक एक्स्पेक्टेन्सी ग्रामरसँग धेरै हदसम्म मिल्दोजुल्दो रहेको छ । यी दुवै नमुनाले भाषिक सङ्कथनको बोधमा पूर्वज्ञानको भूमिकामाथि जोड दिएका छन् । ब्राउन र युल (सन् १९९३) का अनुसार “अधोगमन पद्धतिको आधार हामीद्वारा सङ्कथनको सन्दर्भले सङ्कथनको विषयसँग अपेक्षित सम्बन्ध सृजना गर्छ भन्ने हो” (पृ. २३६) । विस्नेस्की (सन् २००६) का अनुसार जब विद्यार्थीहरू खास वा निश्चित साञ्चारिक उत्पादनको मुख्य विचारसँग परिचित हुन्छन् । तिनीहरूले अधोगमन धारणाको फाइदा लिन सक्छन् । जब ठीक-बेठीक, सत्य-असत्य प्रश्नको उत्तर विस्तृतमा दिन्छन् । तिनीहरू उर्ध्वगमन पठनबाट लाभान्वित हुन्छन् । तथोक्त भाषावैज्ञानिक धारणानुसार अधोगमन पद्धतिमा पाठकको दक्षता र सामर्थ्यको अत्यधिक सदुपयोग हुन्छ । जस्तो कि, पृष्ठभूमिगत ज्ञान, सीप वा तरिकाको अवलोकन, पाठ र सन्दर्भतर्फको रुचि र धारणा आदि । यी सबैले सङ्कथन वा पाठको बोध र व्याख्यामा सघाउँछन् । साथै तदीय कार्यका लागि साधारण तरिका निर्माणमा सहयोग पुऱ्याउँछन् । मिश्र (सन् २००५) का अनुसार “पाठकले पूर्ण पाठको पठनपूर्व नै शीर्षकको ज्ञान र अनुच्छेदको पहिलो वाक्यमा आधारित भएर पाठको सन्दर्भ अनुमान गर्न सक्छन्” (पृ. ७०) । वस्तुतः भाषिक र परिवेशजन्य सङ्केतले पाठकलाई पूर्वानुमान गर्न सहयोग गर्छ । उनका अनुसार अधोगमन पद्धतिले सङ्कथन प्रक्रियाको कार्यका लागि प्रकरणार्थी धारणाको उपयोग गर्छ । साथै पाठकको पूर्वज्ञान, पाठ्य र सन्दर्भपरक ज्ञान, सांसारिक ज्ञान, विगतको अनुभव र पाठ्यज्ञानमा आधारित सुझबुझको अपेक्षा गर्दछ । यस सन्दर्भमा क्याम्बोर्न (सन् १९७९) ले पठन सम्बन्ध अध्ययन गर्न वा पत्ता लगाउन प्रस्तुत गरेको यस पद्धतिको खाका/नमुना निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

अधोगमन पद्धतिको नमुना

(नुनन, १९९३ : ८१)

नुनन (सन् १९९३) का अनुसार “अधोगमन पद्धतिमा एउटा असल पाठकले निम्न तरिकाद्वारा बोध गर्न र नवपाठकलाई सोहीअनुरूप सिकाउन सक्छ :

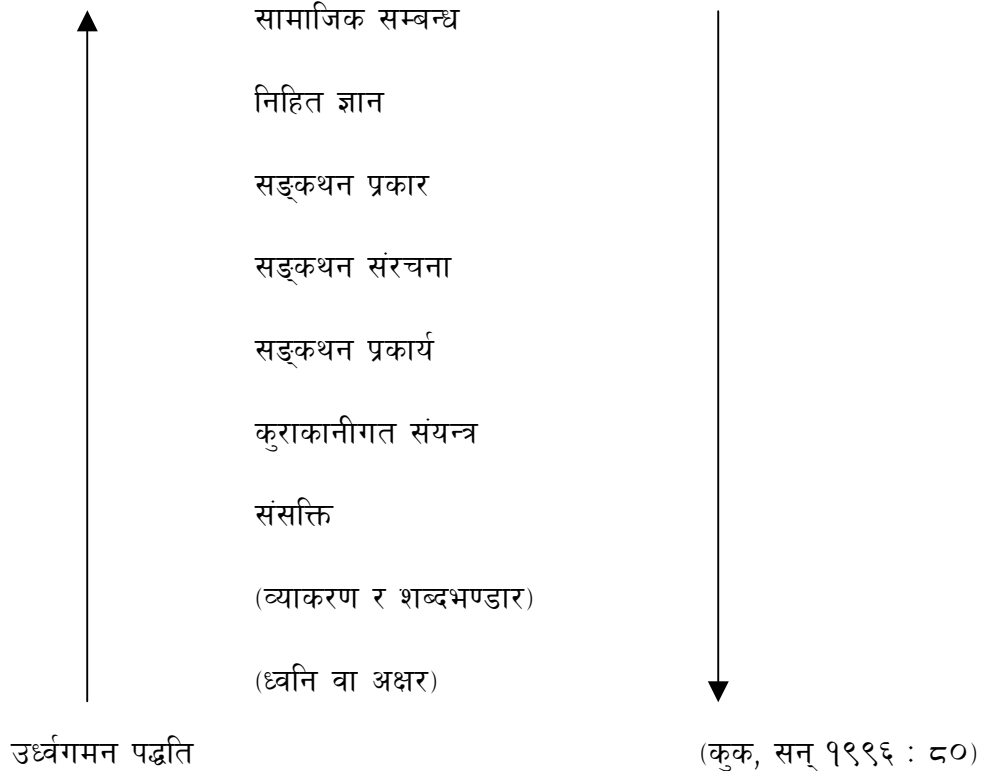
- (क) पूर्वज्ञानको प्रयोग गरेर
- (ख) शीर्षक, उपशीर्षक र अपाठ्य सामग्री (ग्राफ, चित्र, तालिका आदि) को अवलोकन गरेर
- (ग) पाठ र विषयका बारेमा सोचविचार गरेर
- (घ) पाठको विधा पत्ता लगाएर
- (ङ) निकै महत्त्वपूर्ण र कम महत्त्वपूर्ण जानकारी छुट्याएर” (पृ. ८२) ।

सङ्कथन व्याख्याको सहायतार्थ पूर्वज्ञान, पाठ संरचनाको ज्ञान आदिको प्रयोग गर्ने प्रक्रियासम्बद्ध अधोगमन पद्धतिका बारेमा सम्प्रति केही गम्भीर आलोचनाहरू गरिएका छन् । यस पद्धतिद्वारा प्रस्तुत पाठसम्बन्धी पूर्वानुमान (पाठमा के छ ?) तथा परिकल्पना चुनौतीपूर्ण छ । यसबारेमा गम्भीर आशङ्का सृजना भएको छ । साथै यो सिकारु र दक्ष पाठकका बीच भेद सृजना गर्ने खालको छ । जुन छुट्याउन कठिन छ । यीलगायतलाई यस पद्धतिका मुख्य कमजोरी मानिएको छ ।

मिश्र (पूर्ववत्) का अनुसार “विद्यार्थी, शिक्षक र परीक्षार्थीले विश्वव्यापी रूपमा मानेको वा स्वीकारेको कुरा के हो भने भाषाशिक्षण सिकाइमा अंशकेन्द्री धारणा ज्यादै नै सरल र सजिलो रहेको छ” (पृ. ३१) । प्रयोगात्मक क्षेत्रमा भने पूर्णकेन्द्री धारणा प्रयोग हुन सक्छ । उदाहरणार्थ: नवजात शिशुहरूले भाषा प्राप्तिमा, अनुभवमा पूर्णकेन्द्री धारणाद्वारा छिटो दक्षता प्राप्त गर्न

सकछन् । उनीहरूले औपचारिक संस्थामा कुनै बल वा नियमको सचेतनाविना नै यस किसिमको दक्षता हासिल गर्न सकछन् । मातृभाषीसरहको दक्षताको अभावलाई पूर्णकेन्द्री धारणाको अनुप्रयोगबाट समाधान गर्न सकिन्छ । यसलाई हाम्रो शिक्षण र दैनिक जीवनमा स्वीकार्नुपर्दछ । कुनै पनि तहको विकास र प्राकृतिक आर्जनमा यो नै गतिलो माध्यम बन्न सकछ । समग्रतः हाम्रो शिक्षण सिकाइका क्रममा अंशकेन्द्री र पूर्णकेन्द्री दुवै अवधारणालाई उपयोग गर्नुपर्ने देखिन्छ । भाषिक वा साङ्कथनिक व्याख्याको क्षेत्रमा उर्ध्वगमन र अधोगमन पद्धतिले कसरी कार्य गर्छन् भन्ने कुरालाई स्पष्ट पार्न कुकले निम्नानुसारको रेखाचित्र प्रस्तुत गरेका छन् :

अधोगमन पद्धति

(ग) पारस्परिक पद्धति (इन्ट्याक्टिभ प्रोसेसिङ/एप्रोच)

भाषाका एकाधिक तह वा श्रेणीको एकसाथ प्रयोग गरी सङ्कथन बोध र विश्लेषण गर्ने पद्धतिलाई पारस्परिक पद्धति भनिन्छ । यो उर्ध्वगमन र अधोगमन पद्धतिमा रहेका कमी, कमजोरीहरूको आलोचनासहित भाषावैज्ञानिक स्टानोभिक (सन् १९८०) द्वारा प्रस्तुत पद्धति हो । स्टानोभिकले

सङ्कथन प्रक्रियाका उल्लिखित दुई नमुनालाई सङ्कथन बोध र व्याख्या प्रक्रियामा अवैज्ञानिक र अपर्याप्त रहेको बताउँदै तेस्रो नमुनाका रूपमा यस पद्धतिको विकास गरेका हुन् । जुन विश्वव्यापी रूपमा समर्थित र स्वीकृत रूपमा आएको छ । यस पद्धतिलाई पठनबोधका सन्दर्भमा प्रयोग र अनुभवका साथ निकै उपयुक्त मानिएको छ । नुनन (सन् १९९३) का अनुसार “बोध सामान्य विषय होइन जुन सानो एकाइबाट ठूलो एकाइ वा ठूलो एकाइबाट सानो एकाइमा पुगेर बुझिन्छ । यो एउटा पारस्परिक प्रक्रिया हो” (पृ. ८३) । उनका अनुसार सङ्कथन बोधका लागि एकसाथ एकाधिक श्रेणीको प्रयोग गरिने स्टानोभिकद्वारा प्रस्तुत तेस्रो नमुनालाई अन्य नमुनाका तुलनामा उत्कृष्ट प्रक्रियाका रूपमा लिइएको पाइन्छ । उनका अनुसार उर्ध्वगमन पद्धति यो मानेमा कठिनाइपूर्ण छ कि यसले उच्च तहको एकाइ वा निष्कर्ष निर्माणका लागि तल्ला एकाइको समापनसम्म पर्खनै पर्ने हुन्छ । त्यस्तै अधोगमन पद्धतिले तल्लो तहको एकाइलाई सिधै माथिल्लो तहको एकाइसँग जोडेर हेर्ने अनुमति दिदैन । यसमा श्रोता वा पाठकले पूर्वानुमान गरेर सङ्कथनका कुनै एकाइको छनोट गरी अध्ययन गर्नमा पनि समस्या हुन्छ । यसर्थ पारस्परिक पद्धतिले उर्ध्वगमन र अधोगमन पद्धतिको अपर्याप्ततालाई पूरा गर्ने देखिन्छ । मिश्र (पूर्ववत्) का अनुसार “पारस्परिक पद्धतिमा पाठकको एक तहमा रहेको अल्पता वा अपूर्णतालाई अर्को तहद्वारा पूर्ण गरिन्छ । उदाहरणका लागि तल्लो तहको अपूर्णतालाई माथिल्लो तहको पूर्णताले पूरा गर्न सक्छ । अझ ठोस उदाहरण लिने हो भने कठिन शब्दहरू वाक्यात्मक तहबाट समाधान हुन सक्छन्” (पृ. ७३) । उनको यस दृष्टिकोणलाई आधार मान्दा कतिपय कठिन शब्दहरूलाई वाक्यात्मक प्रसङ्गबाट, कतिपय वाक्यहरूलाई अनुच्छेदबाट र कतिपय स्थूल एकाइ, पाठ वा विचारहरूलाई तिनका संरचक एकाइको गर्तबाट बुझ्न सकिन्छ । त्यस्तै भाषाको तल्लो र माथिल्लो तहका बीचको आपसी क्रियाले सङ्कथनमा अन्तर्भूत अर्थ पत्ता लगाउन सहयोग पुग्छ । साथै पाठकको कमजोर पठन सीप शब्दको वाक्यात्मक वर्ग र उच्च स्तरीय आर्थी ज्ञानको प्रयोग गरेर सुधार गर्न सकिन्छ । यसबाट पाठकीय समस्याको समाधान भई कुनै पनि सङ्कथनको बोध एवम् विश्लेषण प्रक्रिया सहज हुन्छ । यसप्रकार पारस्परिक पद्धतिलाई अन्य दुई पद्धतिका तुलनामा उपयुक्त विधिका रूपमा उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

सङ्कथन विश्लेषणका दुई रूप : व्याख्यात्मक र आलोचनात्मक

सङ्कथन विश्लेषण भाषिक प्रयोगको विधिसम्मत अध्ययन गर्ने शास्त्र हो । यसमा कथ्य, लेख्य वा साङ्केतिक भाषामा व्यक्त सङ्कथनको वस्तुगत विवेचन गरिन्छ । यी तीनै प्ररूपका साङ्कथनिक स्वरूपको अध्ययन-विश्लेषण मा पृथक्-पृथक् तर निश्चित मापदण्डको अनुप्रयोग हुन्छ । सङ्कथन विश्लेषणका सन्दर्भमा विभिन्न किसिमका धारणाहरू देखा परेका छन् । वस्तुतः कथ्य, सङ्कथन विश्लेषण, लेख्य सङ्कथन विश्लेषण, विधा विश्लेषण, कक्षाकोठाको सङ्कथन विश्लेषण, बहुस्वरूपात्मक पाठको सङ्कथन विश्लेषण, आलोचनात्मक सङ्कथन विश्लेषण आदिका सम्बन्धमा बहुविध धारणाहरू प्रस्तुत गरिएका छन् । तीमध्ये केहीले भाषाको विषय, विचार, छलफल वा समाचारका विषयलाई हेर्छन् भने केहीले भाषाको संरचना (व्याकरण) मा निकै ध्यान दिन्छन् र संरचनाले विशेष सन्दर्भमा अर्थ जनाउन कसरी कार्य गर्छ भन्ने कुरा हेर्दछन् । यी धारणा भाषाविज्ञानको अनुशासनमा दृढ रूपमा स्थिर रहेका देखिन्छन् । त्यसो त विभिन्न भाषिक अवधारणाहरूले सङ्कथन विश्लेषणका लागि व्याकरणका विभिन्न सिद्धान्त प्रयोग गरेका छन् र अर्थका बारेमा व्याख्या गर्न विभिन्न दृष्टिकोणहरूको उपयोग गरेका छन् । यद्यपि सङ्कथन विश्लेषणमा भाषिक संरचना, त्यसमार्फत व्यक्त विषय र त्यसको प्रभावकारिताको सूक्ष्म अवेक्षण प्रभावी हुन्छ । सङ्कथनमा भाषिक संरचनालाई नजिकबाट नियाल्ने हो भने त्यसले भनाइ (सेइड), गराइ (डोइड) र हुआइ (बिइड) बीचको सम्बन्ध अध्ययन गर्न मद्दत गर्छ । साथै यो तीनको सङ्गठित स्वरूपका रूपमा अर्थलाई ग्रहण गरी व्यक्त विषयको विश्लेषण गर्न सकिन्छ ।

सङ्कथन विश्लेषणका सम्बन्धमा देखा परेका विभिन्न धारणाहरूलाई मोटोमोटी रूपमा व्याख्यात्मक र आलोचनात्मक प्ररूपमा वर्गीकरण गरिएको पाइन्छ । यी दुई प्ररूपलाई सङ्कथन विश्लेषणका दुई रूप/स्वरूप पनि भन्ने गरिन्छ । गी (सन् २०११) का अनुसार “सङ्कथन विश्लेषक र भौतिकशास्त्रीहरूको अपेक्षा भाषाले कसरी कार्य गर्दछ भन्ने बारेमा गहिरो गरी

व्याख्या गर्नु रहेको छ । भाषाले यसको बोधका लागि कसरी कार्य गर्दछ, भनी व्याख्या गर्ने कार्य सङ्कथनको व्याख्यात्मक विश्लेषणसँग सम्बन्धित रहेको छ” (पृ. ०८) । उनको यस धारणाबाट सङ्कथन बोधसम्बद्ध भाषिक कार्य र भूमिकालाई सङ्कथन विश्लेषणको व्याख्यात्मक प्ररूपसँग सम्बन्धित तुल्याएर विवेचन गर्न सकिन्छ । सङ्कथन विश्लेषणको अर्को धारणा जुन आलोचनात्मक विश्लेषणसम्बद्ध रहेको छ । यस सम्बन्धमा गी (पूर्ववत्) भन्छन् : “यस धारणाको लक्ष्य वा उद्देश्य भाषाले कसरी कार्य गर्छ, भनी गहिरो गरी व्याख्या गर्नु नभई भाषाको प्रयोगबाट मानिसहरूले गर्ने हस्तक्षेप, सामाजिक र राजनैतिक विषय, समस्या, मतभेद/वादविवाद आदिबारे विश्लेषण गर्नु हुन्छ” । यसबाट सङ्कथन विश्लेषणको आलोचनात्मक प्ररूप भाषालाई साधनको रूपमा उपयोग गरी मानिसले त्यसमार्फत गर्ने कार्य र भूमिकानिबद्ध रहेको हुन्छ । व्याख्यात्मक अवधारणाका पक्षपातीहरूले आलोचनात्मक सङ्कथन विश्लेषकहरूले संसारमा रहेका विभिन्न समस्याहरूलाई आफ्नो रुचि र चाहनाबमोजिम प्रभाव पार्छन् वा हस्तक्षेप गर्छन् भन्दै आलोचनात्मक दृष्टिकोणलाई अवैज्ञानिक ठान्छन् भने आलोचनात्मक अवधारणाका हिमायतीहरूले व्याख्यात्मक दृष्टिकोणलाई सामाजिक र राजनैतिक उत्तरदायित्व वा जिम्मेवारीको आलटाल वा वाक्छलका रूपमा लिन्छन् गी (पूर्ववत्) स्वयम्ले पनि सङ्कथन विश्लेषण आलोचनात्मक हुनुपर्ने दृष्टिकोण प्रस्तुत गरेका छन् । उनका अनुसार भाषा आफैमा राजनीतिक हुन्छ । त्यसैले भाषाप्रयोगको व्याख्यालाई राजनीतिक व्यवहार गर्नुपर्छ । भाषाद्वारा कुनै चिजको निर्माण गर्न, मानिससँग सम्बन्ध जोड्न वा तोड्न सकिन्छ । बोल्दा वा लेख्दा सात चिज वा क्षेत्रको निर्माण गरिन्छ । त्यस्ता सात चिजअन्तर्गत महत्त्व, अभ्यास/कार्यकलाप, पहिचान/अस्तित्व, राजनीति, संयोजन र सङ्केत व्यवस्था र ज्ञान पर्दछन् । यी सात चिज वा क्षेत्रलाई भाषाद्वारा निर्मित सात कार्यका रूपमा लिन सकिन्छ । सङ्कथन विश्लेषकहरूले भने यिनलाई सात प्रश्नका रूपमा लिन्छन् । उनको यस धारणालाई दृष्टिगत गर्दा सङ्कथन विश्लेषणमा भाषिक भूमिकालाई आलोचनात्मक दृष्टिकोणले अन्वेषण गर्नुपर्ने हुन्छ । समग्रतः सङ्कथन विश्लेषणका सन्दर्भमा

व्याख्यात्मक र आलोचनात्मक अवधारणा देखा परेका छन् । यीमध्ये व्याख्यात्मक अवधारणा आलोचनात्मक अवधारणाका तुलनामा प्राचीन र आलोचनात्मक अवधारणाका व्याख्यात्मक अवधारणाका तुलनामा नूतन देखा पर्छ । सम्प्रति सङ्कथन विश्लेषणमा यी दुवैको प्रयोग-व्यवहार हुँदै आएको छ ।

सङ्कथन र पाठ

सङ्कथन र पाठका सन्दर्भमा विभिन्न किसिमका दृष्टिकोणहरू देखा परेका छन् । कतिपय भाषावैज्ञानिकहरूले सङ्कथन र पाठलाई समान आर्थी सन्दर्भमा प्रयोग गरेका छन् भने कतिपयले अलग अलग रूपमा परिभाषित गरेका छन् । सेल्की (सन् १९९५) का अनुसार “पाठ वा सङ्कथन भनेको भाषाको फैलाउ हो जुन वाक्यभन्दा लामो हुन्छ” (पृ. ix) । उनका अनुसार पाठ र सङ्कथन विश्लेषण भनेको वाक्यहरू पाठगत स्वरूपमा कसरी संयोजित हुन्छन् त्यसको विश्लेषण गर्नु हो । सिफ्रिन (सन् १९९५) का अनुसार “लियोन्स (सन् १९७७ : ३८५) ले सङ्कथनलाई पाठ वाक्यहरूको संयोजित स्वरूपका रूपमा व्याख्या गरेका छन्” (पृ. २७) । त्यस्तै मिल्स (सन् २००४) का अनुसार “सङ्कथनलाई विभिन्न रूपमा प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ । जस्तै : पाठ, वाक्य र विचारधारा” (पृ. ०३) । उनका अनुसार क्रिस्टलले सङ्कथन र पाठ सबै भाषामा व्यापक अर्थमा प्रयोग हुन सक्ने बताएका छन् । कतिपय ख्यातिप्राप्त विद्वान्हरूले कथ्य र लेख्य सङ्कथनको चर्चा गरेका छन् भने कतिपयले कथ्य र लेख्य पाठको कुरा गरेका छन् । सङ्कथन र पाठका सन्दर्भमा प्रस्तुत उल्लिखित धारणालाई हेर्दा सङ्कथन र पाठ समान आर्थी प्रकरणमा प्रयुक्त देखिन्छन् । एलेन र कर्डर (सन् १९७८) का अनुसार “परस्परमा सम्बन्धित वाक्यहरूलाई पाठका रूपमा र सामाजिक अर्थ र कार्यका बीचको सम्बन्धलाई सङ्कथनका रूपमा लिन सकिन्छ” (पृ. २००) । उनीहरूका अनुसार सङ्कथन पाठभन्दा भिन्न हुन्छ । यो वाक्यको बाहिरी रूपको विकासका रूपमा नदेखिई वाक्यको प्रयोगद्वारा हुने सञ्चारको कार्यका रूपमा देखा पर्छ । मिल्स (सन् २००४) का अनुसार “हथोर्न (सन् १९९२ : १६७) ले सङ्कथनलाई वक्ता र श्रोताको भाषिक सञ्चार र

सामाजिक अभिप्रायद्वारा निर्धारित हुने पारस्परिक कार्यका रूपमा अर्ध्याएका छन् भने पाठलाई सुनेर र देखेर प्राप्त गर्न सकिने भाषिक सूचनाका रूपमा व्याख्या गरेका छन्” (पृ. ०३) । स्टब्स (सन् १९८३) का अनुसार “सङ्कथन मौखिक, अन्तर्क्रियात्मक, निश्चित लम्बाइ र गहन संयुक्तियुक्त हुन्छ भने पाठ लिखित, अन्तर्क्रियात्मक, लामो - छोटो र सतही संसक्तियुक्त हुन्छ” (पृ. ०९) । हालिडे र हसनले पाठलाई कार्यात्मक भाषाका रूपमा निम्नानुसारले परिभाषित गरेका छन् :

“पाठ प्रकृतिको महत्त्वपूर्ण चिज हो । जुन विभिन्न शब्द र वाक्यहरूबाट बनेको हुन्छ । वास्तवमा यो अर्थहरूबाट निर्मित हुन्छ । यसलाई सञ्चारका लागि लेखिन्छ । वस्तुका रूपमा हेर्दा पाठ आफैमा आर्थी एकाइ हो । यसलाई वाक्यको अर्को प्रकार वा स्थूल स्वरूपका रूपमा परिभाषित गर्न सकिदैन । यसलाई अन्तर्क्रियात्मक घटना वा अर्थको सामाजिक विनिमयात्मक पक्षका रूपमा पनि लिन सकिन्छ” । (हालिडे र हसन, सन् १९९१ : १०)

सङ्कथन र पाठनिबद्ध यी धारणाहरूलाई दृष्टिगत गर्दा सङ्कथन र पाठ एउटै होइनन् भन्ने स्पष्ट हुन्छ वस्तुतः सङ्कथन कथ्य-लेख्य स्वरूपको हुन्छ । अर्को शब्दमा भन्ने हो भने सङ्कथनले सबै प्रकारका भाषिक अभिव्यक्तिलाई जनाउँदछ । परिणामस्वरूप पाठ सङ्कथनमातहत समेटिन सक्छ तर पाठले सबै प्रकारका भाषिक अभिव्यक्तिलाई जनाउन र समेट्न सक्दैन । यी सैद्धान्तिक दृष्टिले एकअर्काबाट भिन्न देखिन्छन् । साथै स्वरूप, प्रयोग, आकार र शैलीका दृष्टिले पनि पृथक् अनुभूत हुन्छन् ।

सङ्कथनमा सूचना

सङ्कथन निश्चित विचार, सन्देश, जानकारी वा सूचनाले युक्त हुन्छ । यसका हरेक भागमा केही न केही जानकारी वा सूचना पाउन सकिन्छ । त्यस्तो सूचना वाक्यात्मक संरचनाको रूपमा व्यक्त हुन्छ । मिश्र (सन् २००५ : ५३) का अनुसार “मनोवैज्ञानिक रूपमा पुष्टि भएको तथ्य यो छ कि

सङ्कथनमा जेजति सूचना प्रस्तुत गरिएको हुन्छ त्यो श्रोता वा पाठकका लागि पूर्ण रूपले नयाँ हुन सक्दैन” (पृ. ५३) । उनका अनुसार कर्ता, कर्म र क्रियाको स्तरीय क्रम सिकारलाई पनि थाहा हुन सक्छ तर त्यसद्वारा के प्रस्तुत भएको छ भन्ने कुरा उसका लागि नयाँ हुन सक्छ । वस्तुतः सङ्कथनमा सम्बोधितको स्तर, तह, उमेर, पूर्वानुभाव आदिसँग सम्बन्धित भएर सूचना प्रस्तुत हुन्छ । सम्बोधकले सम्बोधितलाई सम्बन्धित विषयबारे केकति जानकारी छ सोको पूर्वानुमान वा निर्णयका आधारमा साङ्कथनिक सूचनाको प्रवाह गर्दछ । कुक (सन् १९९६) का अनुसार “एउटा व्यापक रूपमा स्वीकृत व्याख्या के छ भने सूचनाको क्रम श्रोता/पाठक/ग्रहणकर्तालाई प्रस्तुत गर्न खोजिएको जानकारी वा विषयबारे थाहा छ वा छैन भन्ने प्रस्तोताको कल्पनाद्वारा निर्धारित हुन्छ” (पृ. ६४) । ग्रिगोरी र ब्रिनर (सन् २००१) का अनुसार “जानकारी वा सूचनालाई पुरानो सङ्कथन (डिस्कर्स वल्ड) र नयाँ सङ्कथन (डिस्कर्स न्यु) का रूपमा तथा पुरानो श्रोता (हेयरर वल्ड) र नयाँ श्रोता (हेयरर न्यु) का रूपमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ” (पृ. १२१) । सङ्कथनमा अन्तर्निहित हुने प्रदत्त (पुरानो) सूचना र नवीन (नयाँ) सूचनाका बारेमा निम्नानुसार चर्चा गरिएको छ :

(क) प्रदत्त (पूर्व) सूचना र नवीन (नव) सूचना (गिमन एन्ड न्यु इन्फर्मेसन)

सङ्कथनमा पहिले नै प्रस्तुत गरिसकिएको वा सम्बोधित/ग्रहणकर्तालाई ज्ञात छ भनी अनुमान गरिएको सूचना वा जानकारीलाई प्रदत्त सूचना र पहिले प्रस्तुत नगरी पहिलोपल्ट चिनारी वा जानकारीका लागि प्रस्तुत गरिएको सूचना वा जानकारीलाई नवीन सूचना भनिन्छ । प्रदत्त सूचनामा प्रस्तोताले ग्रहणकर्तालाई सम्बन्धित विषयको जानकारी पहिले नै छ भनी सोच्दछ भने नवीन सूचनामा प्रस्तोताले ग्रहणकर्तालाई कुनै विषयका बारे नयाँ जानकारी प्रदान गर्ने अभीष्ट राख्दछ । प्रदत्त र नवीन सूचनाको विषय सङ्कथन सम्बोधकद्वारा पूर्वानुमान/पूर्वधारणा वा अनुमानका आधारमा निर्णय गरिएको हुन्छ । वस्तुतः नवीन सूचना ज्ञात सूचनाको विपरीत हुन्छ । जसलाई सम्बोधकले पहिलोपल्ट चिनाउँदछ । मिश्र (सन् २००५) का अनुसार “मोटा मोटी रूपमा नवीन सूचना वाक्यका अन्त्यमा र प्रदत्त वा ज्ञात सूचना वाक्यको सुरु भागमा आउँछ” (पृ. ५३) । कुक (सन् १९९६) का अनुसार “एउटा सफल सञ्चारक/प्रस्तोताले उसका ग्रहणकर्ताको ज्ञान

ठीकसँग निक्यौल गर्न सक्छ र नयाँ के दिने भन्ने बारेमा सोच्न वा व्याख्या गर्न सक्दछ । यसमा प्रदत्त . . . नयाँको प्रक्रिया घटित हुन्छ” (पृ. ६४) । ग्रिगोरी र ब्रिनरले यस सम्बन्धमा निम्नानुसारको उदाहरण प्रस्तुत गरेका छन् :

रात रात चन्द्रमा निकै मोहक देखिएको थियो जुन

कुरा मैले फोनमार्फत साथीलाई सुनाएँ र उसलाई

बाहिर गई चन्द्रमा हेर्न लगाएँ ।

उनका अनुसार यस वाक्यमा ‘चन्द्रमा’ (द मुन) ले जुन सूचना प्रस्तुत गरेको छ त्यो नवीन सङ्कथन हो तर श्रोता चाहिँ पुरानो हो । यो पूर्व सङ्कथनमा प्रस्तुत कुरा होइन तदपि यसबारे श्रोता जानकार रहेको अनुमान गर्न सकिन्छ । वाक्यमा प्रयुक्त ‘साथी’ (अ फ्रेन्ड) ले जुन सूचना प्रस्तुत गर्छ त्यसमा दुवै : नवीन सङ्कथन र नवीन श्रोता रहेका हुन्छन् । त्यस्तै वाक्यमा प्रयुक्त ‘उसलाई’ (हिम) ले प्रदत्त सङ्कथन र पुरानो श्रोतालाई जनाउँदछ । घिमिरेले यस धारणालाई स्पष्ट पार्न निम्नानुसारको दृष्टान्त उल्लेख गरेको पाइन्छ :

(क) आज दिदीले बजारमा के किनिन् ?

(ख) आज दिदीले बजारमा सारी किनिन् ।

(घिमिरे वि. सं. २०६९ : २५)

उनका अनुसार वाक्य (क) मा प्रयुक्त सबै पदहरू नयाँ छन् । त्यसैले तिनले दिने जानकारी पनि नयाँ नै हुन्छ तर वाक्य (ख) मा सारीबाहेकका सबै पद अधिल्लै वाक्यांशका दोहोरिएका छन् । यी वितरित वा प्रदत्त पद हुन् भने ‘सारी’ चाहिँ नयाँ पदको रूपमा प्रयोग भएको छ ।

यसप्रकार सङ्कथनमा प्रदत्त सूचनाले श्रोता परिचित वा श्रोतासामु पूर्वप्रस्तुत सूचना वा जानकारीलाई र नवीन सूचनाले श्रोतामाझ सर्वप्रथम प्रस्तुत वा श्रोतासामु प्रस्तुत नयाँ जानकारी वा सूचनालाई दर्साउँदछ ।

(ख) अक्षक र वर्तक (थिम एन्ड रिम)

सङ्कथनमा सूचना वा जानकारी सम्बोधकद्वारा प्रस्तुत गरिएको हुन्छ । यसको प्रारम्भन सापेक्षतः महत्त्वपूर्ण र नवीन जानकारीबाट हुन्छ । यसमा सूचना वा जानकारीको व्यवस्थापन महत्त्वको प्रधानतामा निर्भर रहन्छ । भन्नुको मतलब सङ्कथनका भाषिक तत्त्वहरूको व्यवस्थितता र क्रमबद्धता सम्बोधकले त्यसमा दिएको महत्त्वमुताबिक हुन्छ । मिश्र (सन् २००५) का अनुसार “वाक्यको अक्षकीकरण सङ्गठन अक्षक र वर्तक संरचनाको मातहत रहेर अध्ययन गरिन्छ । कार्यपरक वाक्यात्मक दृष्टिकोणबाट हेर्दा अक्षक र वर्तक शब्दावली भाषिक विश्लेषणको प्रकारसँग सम्बन्धित छन् । जसले वाक्यमा सूचना कसरी वितरित हुन्छ भन्ने कुराको व्याख्या गर्दछन्” (पृ. ५४) । वस्तुतः सङ्कथन वा वाक्यको प्रारम्भिक भागमा प्रयोग हुने भाषिक एकाइलाई अक्षक र अक्षकलाई पछ्याउने वा अनुसरण गर्ने एकाइलाई वर्तकका रूपमा लिइन्छ । हालिडे (सन् १९८५) का अनुसार “अक्षकलाई वाक्यको पहिलो स्थानमा आउने तत्त्वका रूपमा पहिचान गर्न सकिन्छ” (पृ. ३९) । उनका अनुसार अक्षक नामिक समूह मात्र हुन्छ, हुनुपर्छ भन्ने छैन । यो क्रियायोगी वा नामयोगी समूह पनि हुन सक्छ । बन्धु (वि. सं. २०६६) का अनुसार “अक्षक वाक्यहरूको त्यो तत्त्व हो जो आदि स्थानमा हुन्छ र त्यसपछि आउने सबैलाई वर्तक भनिन्छ” (पृ. १४०) । उनका अनुसार अक्षक वाक्यको पहिलो तत्त्व हो तर पहिलो तत्त्वका रूपमा कर्ता नै हुनुपर्छ भन्ने केही छैन । अरू कुनै संरचना पनि हुन सक्छ । ब्राउन एन्ड युल (सन् १९८३) का अनुसार वाक्यको बायाँपट्टि अवस्थित रहने संरचनात्मक प्रकार/अवयवलाई अक्षकका रूपमा र अक्षकको बारेमा वक्ताले बोलेका सबै कुरालाई वर्तकका रूपमा लिइन्छ । अक्षकबाहेकका अरूले अक्षकलाई नै पछ्याउँछन् र ती पछ्याउने एकाइ वर्तक हुन् । नुनन (सन् १९९३) का अनुसार अक्षक संरचनात्मक व्याकरणिक प्रकार हो जसले वाक्यमा प्रारम्भिक तत्त्व/अवयवलाई जनाउँदछ । यो त्यस्तो अवयव हो जसको घेरामा वाक्य सङ्गठित हुन्छ । यसलाई लेखकले प्रधानता दिने अपेक्षा राख्दछ । उनका अनुसार अक्षकलाई पछ्याउने हरेक चिजलाई वर्तक भनिन्छ । अक्षक कार्य वा विचारको सङ्केत (विषय) हो । जब कि वर्तक अक्षकबारेको पूरक वा गौण विस्तृति हो । मिश्र

(सन् २००५) का अनुसार “अक्षकलाई वाक्यको भागका रूपमा परिभाषित गरिन्छ, जसले सञ्चारको विकास प्रक्रियाका लागि मात्रा थप्ने कार्य गर्दछ। यसका विपरीत वर्तकले साञ्चीरक गतिशीलताको उच्च तह/स्तर संवहन गर्दछ” (पृ. ५५)। अक्षक र वर्तकलाई निम्न उदाहरणद्वारा पनि स्पष्ट पार्न सकिन्छ :

अक्षक	वर्तक
हरि	विद्यालय जान्छ।
विद्यालय	हरि जान्छ।
जान्छ	हरि विद्यालय।

यसप्रकार वाक्यको अग्रभागमा शीर्ष रूपमा प्रयोग गरिने भाषिक तत्त्वलाई अक्षक र तिनको पश्च भागमा आउने तत्त्वहरूलाई वर्तक भनिन्छ। प्रत्येक उपवाक्यमा आफ्नो अक्षक रहेको हुन्छ। एउटा उपवाक्य अर्को उपवाक्यको अधीनस्थ भएको सन्दर्भमा पहिले आउने उपवाक्यलाई अक्षक भनिन्छ। वस्तुतः सामान्य वाक्यहरूमा उद्देश्य नै अक्षकका रूपमा आएको हुन्छ तर अन्य स्थितिमा उद्देश्यबाहेकका तत्त्वहरूलाई वाक्यारम्भमा ल्याएर अक्षक बनाउन सकिन्छ। यसरी अक्षक बनाउँदा वाक्यात्मक संरचनाको क्रम भने सामान्य रहदैन। साथै पूरक-विधेयक (क्रियापद), अधियोजी (क्रियायोगी) लगायतका तत्त्वहरू पनि अक्षकका रूपमा प्रयुक्त हुन सक्छन्। हालिडे (सन् १९८५) का अनुसार “अधिप्रकार्यात्मक (मेटाफड्सनल) दृष्टिले अक्षकलाई शीर्षकीय (टोपिकल), अन्तसम्बन्धित/अन्तर्वैयक्तिक (इन्टरपर्सनल) र वैषयिक/पाठगत (टेक्चुअल) तीन प्ररूपमा चर्चा गर्न सकिन्छ” (पृ. ५३)। शीर्षकीय अक्षकले उद्देश्य (कर्ता: व्यक्ति, वस्तु, संस्था) वा वाक्यको शीर्ष घटकलाई, अन्तसम्बन्धित वा अन्तर्वैयक्तिक अक्षकले वक्ता वा पाठकको धारणा (सम्बोधनात्मक प्रश्नात्मक, विचारात्मक, सम्भावनात्मक, मूल्याङ्कनात्मक, अनुमानात्मक आदि) लाई र वैषयिक वा पाठगत अक्षकले व्यक्त विषय वा भनाइको मूल अंश वा त्यसको निरन्तरता/संयोजनीयतालाई दर्साउँछ। मिश्र (सन् २००५) का अनुसार “एउटा राम्रो वाक्यमा

अक्षकका तीनै प्रकार अन्तर्भूत हुन्छन् तदपि अन्तर्वैयक्तिक/अन्तर्सम्बन्धित वा उपवाक्य जोडक वाक्यमा सधै उपस्थित हुनुपर्ने अपरिहार्यता भने रहदैन” (पृ. ५६) । प्रयोगका आधारमा अक्षकलाई चिन्हित र अचिन्हित गरी दुई प्रकारमा पनि वर्गीकरण गर्न सकिन्छ । सामान्य पदक्रमयुक्त वाक्यमा कर्ता वा उद्देश्यका रूपमा आएको घटकलाई अचिन्हित अक्षक र उक्त स्थानमा अक्षकका रूपमा आएका अन्य एकाइलाई चिन्हित घटक भनिन्छ । बन्धु (वि. सं. २०६६) का अनुसार “अचिन्हित अक्षकको रूपमा आउने घटकले विशेष अर्थ प्रदान गरेको हुँदैन भने चिन्हित अक्षकका रूपमा आउने घटकले विशेष अर्थ प्रदान गरेका हुन्छन्” (पृ. १४१) । साङ्कथनिक सन्दर्भमा वाक्यात्मक संरचनामा प्रयुक्त हुने यस प्रकृतिका अक्षक र वर्तकको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ । यिनको सही प्रयोगबाट लक्षित अर्थको गहनता र सङ्कथनको अपेक्षित स्तर वृद्धि हुन जान्छ । साथै यिनको सूक्ष्म सुभ्र र परिक्षणबाट साङ्कथनिक स्थितिको समुचित विवेचन सम्भव हुन्छ ।

सङ्कथनमा सन्दर्भ

सङ्कथन सन्दर्भपरक भाषिक अभिव्यक्ति हो । सङ्कथनमा सन्दर्भले महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको हुन्छ । हामीले बोल्दा वा लेख्दा कहिले पनि व्यक्त गर्न चाहेको आशयलाई सविस्तार खुलाएर व्यक्त गर्दैनौं । भाषिक सञ्चार वा सङ्कथनमा नभनिएका, नलेखिएका वा छुटाइएका त्यस्ता आशयलाई श्रोता वा पाठकले सन्दर्भमार्फत अर्थात् उने वा बोध गर्ने गर्दछन् । गी (सन् २०११) का अनुसार “सन्दर्भ प्रयोगमा रहेको भाषा र सङ्कथन विश्लेषणको प्रकृति बोधका लागि महत्त्वपूर्ण पक्ष हो । कथ्य, लेख्य र साङ्केतिक सबै प्रकारका सङ्कथनमा सन्दर्भको भूमिका विशिष्ट देखा पर्छ” (पृ. १००) । कथ्य सङ्कथनमा शारीरिक अवस्था, कुराकानी गरिएको स्थान र अन्य चिज जस्तै शरीर, आँखा, अविचल हेराइ, मुद्रा र चाल आदि सन्निहित हुन्छन् भने लेख्य सङ्कथनमा पूर्व-पश्च सन्दर्भका अतिरिक्त विषयगत, स्थानगत, कालिक आदि सन्दर्भले महत्त्वपूर्ण स्थान लिएका हुन्छन् । त्यस्तै साङ्केतिक सङ्कथनमा पनि सन्दर्भगत प्रयोगमा विविधता देखापर्दछ ।

वस्तुतः सन्दर्भ वक्ता वा लेखकले भन्न चाहेको कुरा आउने गरी सम्बन्धित हुनुपर्छ । वक्ता वा लेखकले के कसरी व्यक्त गर्छ भन्ने कुराले सम्बन्धित कुरा हो वा होइन भन्ने दर्सिन्छ । युल (सन् २०००) का अनुसार “सङ्कथनमा प्रस्तुत प्रसङ्गको व्याख्या गर्दा कुराकानी विश्लेषणको मुख्य सामाजिक सम्बन्धभन्दा बाहिर जानुपर्ने हुन्छ भने पाठमा प्रस्तुत संरचना वा रूपबाहिर पुग्नुपर्ने हुन्छ र मनोवैज्ञानिक धारणा जस्तै : पूर्वज्ञान, विश्वास अनि अपेक्षामा ज्यादै सतर्क हुनुपर्ने हुन्छ” (पृ. ८४) । यस क्रममा वक्ता वा लेखकको मस्तिष्कमा के छ भन्ने बारेमा पनि ध्यान दिनुपर्ने हुन्छ ।

सङ्कथनमा सन्दर्भलाई व्यक्त विषयवस्तुको व्याख्यार्थ अपरिहार्य तत्त्वका रूपमा लिइन्छ । यसले सङ्कथनको उदय, विकास र विस्तारमा महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दछ । यसबाट सङ्कथनले सम्बृद्धि र पूर्णता प्राप्त गर्दछ । मिल्स (सन् २००४) का अनुसार “सङ्कथनको विकास र प्रसारमा सामाजिक सन्दर्भले निर्धारणको कार्य गर्दछ । सङ्कथनको बुझाइमा सन्दर्भपरक ज्ञानको आवश्यकता पर्दछ” (पृ. १०) । अर्थात् सङ्कथनमा प्रस्तुत शब्द वा वाक्य क्रमको सिलसिलालाई सन्दर्भसापेक्ष तुल्याएर व्यक्त विषयको आशय बोध गर्नुपर्ने हुन्छ । मिश्र (सन् २००५) का अनुसार “सङ्कथन विश्लेषणमा सन्दर्भ महत्त्वपूर्ण विचार वा धारणा हो । यसले सङ्कथनलाई उठाउने वा सङ्कथनको प्रारम्भ गर्ने परिवेशलाई दर्साउँदछ । सन्दर्भले शब्द वा अभिव्यक्तिको अभिप्राययुक्त अर्थबोधमा सर्वदा सहयोग पुऱ्याउँदछ” (पृ. ५९) । सन्दर्भ भाषिक घटना जस्तै सामाजिक, ऐतिहासिक, आर्थिक, भौगोलिक, राजनीतिक, धार्मिक, कानुनी, साहित्यिक, व्यापारिक र अनगिन्ती अन्यमा रहन सक्छ । सङ्कथनमा भाषिक वाक्यहरूको व्याख्याका निम्ति सन्दर्भको महत्त्व अप्रश्नेय हुन्छ । एउटा सन्दर्भमा व्यक्त वाक्यको अर्थ र प्रभाव अर्को सन्दर्भमा पूर्णतः भिन्न हुन सक्छ । जब वक्ता-श्रोता अभिव्यक्तिगत स्थान र समय भिन्न हुन्छन् । सङ्कथन विश्लेषण भाषिक-अभाषिक अभिव्यक्तिलाई प्रकरणार्थी कोणबाट अध्ययन-विश्लेषण गर्ने शास्त्र भएकाले पनि यसमा सन्दर्भको विशेष स्थान रहेको देखिन्छ, जसको बोधका लागि पूर्वज्ञान धारणा र अनुभवको आवश्यकता पर्दछ ।

मिश्रका अनुसार सन्दर्भ भाषिक, परिवेशगत र अनुभूतिजन्य गरी तीन निम्न प्रकारका हुन्छन् :

- भाषिक सन्दर्भ : भाषिक सन्दर्भले त्यस्तो भाषालाई जनाउँछ । जुन सङ्कथनको टुक्रा, भाग वा सङ्कथनमा साथै रहन्छ । नुनका अनुसार भाषिक सन्दर्भले सङ्कथनमा रहने वा सङ्कथन वरिपरि वा आसपास रहेका शब्द वा अभिव्यक्तिलाई जनाउँदछ । ब्राउन एन्ड युलका अनुसार भाषिक सन्दर्भले पहिले के प्रस्तुत भएको थियो त्यसलाई जनाउँदछ । यो निर्दिष्ट सङ्कथनको पूर्ववर्ती र पश्चवर्ती पाठ हो । जसले पाठको व्याख्याका लागि सूचना उपलब्ध गराउँछ ।

- परिवेशगत सन्दर्भ : परिवेशगत सन्दर्भले कुनै खास परिवेशसम्बद्ध सन्दर्भलाई जनाउँछ । यो फर्थेली भाषिक सिद्धान्तमा प्रयुक्त विशिष्ट शब्द हो जहाँ अर्थलाई बहु वस्तुका रूपमा हेरिन्छ । यसका विभिन्न तथ्यहरू बाह्य संसारको विशेषतासँग सम्बन्धित गर्न मिल्ने खालका हुन्छन् । अर्थात् यसले बाह्य सांसारिक विशेषताको पूर्ण समुच्चयलाई जनाउँदछ । यसले भाषिक एकाइसँग सम्बन्धित तुल्याएर अभाषिक संसारका विशेषता व्याख्या गर्न समर्थ तुल्याउँछ । साथै पूर्वप्रस्तुत विषयका बारेमा वक्ता र श्रोताको सचेतता समावेश गर्छ ।

- अनुभवगत सन्दर्भ : अनुभवगत सन्दर्भले हाम्रो मस्तिष्कमा रहेका समस्त अनुभवहरूलाई दर्साउँदछ । यस्ता अनुभवहरू हाम्रा ज्ञानेन्द्रियका माध्यमबाट सुनेर, देखेर, स्पर्श गरेर, स्वाद लिएर र सुँधेर मस्तिष्कमा अनुभूत हुन्छन् । मानव मस्तिष्कका यी अनुभवहरू अशाब्दिक वा अकथित हुन्छन् । यीविना सङ्कथनको व्याख्या असम्भव हुन्छ । हामीले देखेको, हेरेको, सुँधेको, स्वाद लिएको र छोएको कुरा हाम्रो मस्तिष्कमा तुरुन्त सञ्चारित हुन्छ । अनुभवका यी पक्षहरू परिहास कथा, प्रवचन, शुभकामना, घटना आदिका अतिरिक्त वातावरण, परिवेशको भौतिक पक्ष, सहभागीहरू, तिनको आपसी सम्बन्ध, पृष्ठभूमिगत ज्ञानलगायतमा पनि संलग्न हुन्छन् । (मिश्र, सन् २००५ : ६९)

सङ्कथन विश्लेषणमा भाषिक, परिवेशगत र अनुभवगत सन्दर्भमा आधारित कथ्य वा लेख्य पाठमा निहित सामाजिक, आर्थिक, राजनैतिक, धार्मिक, शैक्षिक, वैज्ञानिक, ऐतिहासिक, लौकिक, मनोवैज्ञानिक आदि सन्दर्भको पनि समीक्षण गरिन्छ ।

सङ्कथन र बुनोट

सङ्कथन मानवीय अभिव्यक्तिको सग्लो एवम् सार्थक भाषिक स्वरूप हो । जुन निश्चित भाषिक परिवेश, प्रसङ्ग र भाषानुकूलको हुन्छ । यसलाई साङ्कथनिक आकृति (रूप) प्रदान गर्ने विभिन्न तत्त्वहरू हुन्छन् । त्यस्ता तत्त्वहरूमध्येको एउटा तत्त्वका रूपमा बुनोट (टेक्स्चर) लाई लिइन्छ । हालिडे र हसन (सन् १९७६) का अनुसार “बुनोट सङ्कथन वा पाठको त्यस्तो तत्त्व हो । जसले पाठका लागि आवश्यक पर्ने गुण वा विशेषतालाई जनाउँदछ । यसबाट पाठेतर एकाइ वा अपाठ छुट्टिने हुन्छ” (पृ. ०२) । क्रेन (सन् २०००) का अनुसार कुनै पनि सङ्कथन वा पाठको निश्चित संरचना वा रूपरेखा हुन्छ । जसलाई अर्थपूर्ण पाठात्मक एकता र आर्थी पारस्परिकताको आधारका रूपमा ग्रहण गरिन्छ । बुनोटको अभावमा वक्ता वा लेखकद्वारा प्रस्तुत सन्देश अग्राह्य एवम् अबोध बन्न पुग्दछ । साथै त्यो (सङ्कथन/पाठ) पृथक्-पृथक् वाक्यहरू (एक अर्कासँग असम्बन्धित) को समूहका रूपमा रहन पुग्दछ । मार्टिन (सन् २००१) का अनुसार बुनोट साङ्कथनिक संयुक्तिको एउटा महत्त्वपूर्ण पक्ष हो । जसलाई एउटा प्रक्रियाका रूपमा सोच्न सकिन्छ । यो सामाजिक सन्दर्भको बुझाइ र अपेक्षासँग सम्बन्धित हुन्छ । यसबाट पाठको पठनसमेत प्राकृतिक बन्ने मानिन्छ । बुनोट भाषिक कथन वा अभिव्यक्तिको सिलसिलेवार वा आनुक्रमिक आर्थी प्रस्तुति हो । जसका माध्यमबाट कथ्य, लेख्य वा साङ्केतिक रूपमा व्यक्त आशयको बोध गर्न सकिन्छ । यसलाई स्पष्ट पार्ने क्रममा भाषावैज्ञानिक हालिडे र हसनले निम्नानुसारको उदाहरण प्रस्तुत गरेका छन् :

उदाहरण १

एकादेशमा एउटी सानी केटी थिई
 र ऊ घुम्नका लागि बजारतिर गई
 र उसले एउटा राम्रो खेलौना (टेडी बेयर) देखी
 र त्यसलाई घरमा लिएर आई
 र सफासँग धोई ।

उदाहरण २

ऊ भैंसीमाथि चढ्यो ।
 मैले सिट रोकाएको छु ।
 मैले यसलाई दराजभित्र राखेको छु ।
 मैले यसलाई खाएको छैन ।

(हालिडे र हसन, सन् १९९१ : ७०)

तथोक्त दुई उदाहरणमध्ये पहिलो उदाहरण सिलसिलाबद्ध, व्याख्येय एवम् आर्थी सम्बन्धमा आधारित रहेको छ भने दोस्रो उदाहरणमा यी गुणको अभाव रहेको छ । तसर्थ पहिलो उदाहरण (संरचनात्मक दृष्टिले अपूर्ण भए पनि कथाको अंशका रूपमा देखा परे पनि) लाई बुनोटयुक्त र दोस्रो उदाहरण (कुन विधाको प्रतिनिधि उदाहरण हो भन्न नसकिने, संरचनात्मक निरन्तरता रहे पनि आर्थी निरन्तरता नपाइने) लाई बुनोटविहीन रूपमा व्याख्या गर्न सकिन्छ । हालिडे र हसन (सन् १९९१) का अनुसार “बुनोटको गुण वा विशेषता श्रोताको संयुक्तिगत धारणासँग सम्बन्धित हुने हुँदा पहिलो उदाहरणलाई संयुक्ति प्रक्रियाका रूपमा विवेचन गर्न सकिन्छ भने दोस्रोमा संयुक्तिको अभाव देख्न सकिन्छ” (पृ. ७१, ७२) ।

बुनोट सङ्कथन वा पाठको आन्तरिक पक्षसँग सम्बन्धित हुन्छ । सङ्कथनमा यसको सृजना संरचनात्मक र संसक्ति युक्तिबाट गरिन्छ (हालिडे, सन् १९८६ : ३१३) । संरचनात्मक युक्तिअन्तर्गत अक्षकीय संरचना : अक्षक-वर्तक र सूचना संरचना : प्रदत्त र नवीन सूचना पर्छन् । यी युक्तिलाई साङ्कथनिक बुनोट सृजनाका स्रोतका रूपमा उल्लेख गरिएको पाइन्छ । यीविना सङ्कथन वा पाठको निर्माण असम्भव हुने ठानिन्छ । हालिडे र हसन (सन् १९९१) का अनुसार “सङ्कथन वा पाठमा निरन्तरताको सृजना संरचनात्मक युक्तिबाट र सन्देशहरूका बीचको सम्बन्ध सृजना संसक्ति युक्तिबाट हुने मानिन्छ” (पृ. ८१) । यसअलावा बुनोटलाई पाठ संरचनालाई जस्तै परिस्थितिगत सन्दर्भ (जसअन्तर्गत साङ्कथनिक क्षेत्र, सहभागी र पद्धति पर्छन्) सँगसमेत

सम्बन्धित तुल्याउन सकिन्छ (पूर्ववत् : ७०) । हालिडे र हसनले बुनोट सृजनार्थ संरचनात्मक एवम् संसक्ति युक्ति तथा भाषिक कोड (रजिस्टर) को चर्चा गरेका भए पनि उनीहरूको मुख्य चासो वा केन्द्रीय जोड संसक्ति युक्तिमै रहेको छ । जसका माध्यमबाट बुनोटको सृजना हुने दाबी उनीहरूले प्रकट गरेका छन् (क्यारेल, सन् १९८२) । वास्तवमा सङ्कथन वा पाठको स्वरूपअनुसार बुनोटको स्वरूपमा पनि विविधता देख्न सकिन्छ । किंवा विभिन्न प्रकारका पाठमा विभिन्न प्रकारका बुनोट हुन्छन् । मूलतः व्याख्यात्मक पाठमा सार्वनामिक संसक्ति, विज्ञापनिक पाठमा पुनरावृत्ति संसक्ति, विश्लेषणात्मक र तार्किक पाठमा संयोजक संसक्तिको ज्यादा प्रयोग पाइन्छ । साथै सबै किसिमका सङ्कथन वा पाठमा अभिव्यक्तिको आर्थी श्रृङ्खला पनि कायम रहेको हुन्छ । हालिडे र हसन (१९७६) का अनुसार सङ्कथनमा संसक्तिको अधिक प्रयोगले बुनोटलाई अत्यन्तै कसिलो बनाउने र कम प्रयोगले खुकुलो बनाउने हुन्छ” (पृ. २९७) । साङ्कथनिक बुनोटले सङ्कथन वा पाठको एकता वा एकत्वका लागि महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दछ । सङ्कथनमा वक्ता वा लेखकले बुनोटलाई निर्दिष्ट गर्न संसक्तिको प्रयोग गर्ने र श्रोता वा पाठकले त्यसको (बुनोटबारे) प्रतिक्रिया जनाउने समेत ठानिन्छ । यसप्रकार सङ्कथन वा पाठमा सिलसिलेवार आर्थी सम्बन्ध स्थापित गर्ने आधारमा संसक्ति तथा संरचनात्मक एवम् सन्दर्भपरक युक्तिलाई बुनोट निर्माणको अवयवका रूपमा उल्लेख गरिएको पाइन्छ । यद्यपि सम्प्रति साङ्कथनिक बुनोटको सृजना संसक्ति वा अन्य युक्तिविना नै अनुमानका आधारमा हुने दृष्टिकोण विकसित हुँदै गएको पाइन्छ ।

सङ्कथन र आदर्श

सम्प्रति सङ्कथनलाई पाठ्य र सन्दर्भपरक रूपमा मात्र नभएर आदर्शपरक दृष्टिकोणबाट पनि अवेक्षण गर्न थालिएको पाइन्छ । वस्तुतः आलोचनात्मक सङ्कथन विश्लेषकहरू हालैका वर्षहरूमा सङ्कथन र आदर्शका बीचको सम्बन्ध अन्वेषण गर्नमा केन्द्रित रहेको देखिन्छ । सङ्कथनलाई भाषिक रूपमा र आदर्शलाई सामाजिक, राजनैतिक सिद्धान्त, विचार र प्रवृत्तिका रूपमा चित्रण गर्ने प्राचीन परम्परा रहेको भए पनि अहिले सङ्कथनमा आदर्श र आदर्शार्थ सङ्कथनको धारणा विकसित हुँदै गएको मानिन्छ । शर्मा (सन् २०११) का अनुसार “सांस्कृतिक र आलोचनात्मक

सङ्कथन सिद्धान्तको विकासमा मार्क्सवादी आदर्शको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको छ । परम्परागत दृष्टिमा सङ्कथन भाषिक वा भाषावैज्ञानिक अभिप्राय हो भने आदर्श दार्शनिक र सामाजिक अभिप्राय हो” (पृ. १६२) । मूलतः आदर्श वा विचार सामाजिक मुद्दा वा विषयसँग र सामाजिक सङ्कथनको ढाँचा निसन्देह रूपमा आदर्श वा विचारद्वारा निर्मित हुने हुँदा सङ्कथन र आदर्श परस्परमा भिन्न भए पनि अन्योन्याश्रित देखा पर्छन् ।

विशेषतः भाषाको प्रयोग-व्यवहार कक्षाकोठा, सामाजिक सन्दर्भ वा कुराकानीको प्रसङ्गअनुसार गरिन्छ । त्यसरी गरिने भाषिक प्रयोगमा निश्चित आदर्श र शक्ति सम्बन्ध अन्तर्भूत हुन्छ । तसर्थ आदर्शले सामाजिक वर्गको शक्तिलाई परिभाषित गर्दछ । यसले मानिसहरूलाई भाषा वा सङ्कथनको ढाँचा पछ्याउन वा अनुशरण गर्न निर्देशित गर्दछ । मिल्स (सन् २०११) का अनुसार सङ्कथन विभिन्न आदर्श वा विचारहरूको प्रभाव हो । धेरै सिद्धान्तकारहरू सङ्कथन सिद्धान्तअन्तर्गत आदर्शको अभिप्राय उपयोग गर्न अभिमुख रहेका छन् । शर्मा (सन् २०११) का अनुसार “भाषाशिक्षण र सिकाइमा आदर्श/सङ्कथनका मुद्दाहरूको उपयोग पाठ्यपुस्तकीय विषय र कार्यद्वारा प्रस्तुत गरिएको हुन्छ जुन प्रायः आदर्शहरूबाट प्रभावित हुन्छ” (पृ. १६२) । फेयरक्लफ (सन् २०१०) का अनुसार “आदर्शहरू पाठ वा सङ्कथनमा विद्यमान हुन्छन् । साथै आदर्शले केही भाषिक अभ्यासको स्वरूपमा प्रभाव पार्दछन्” (पृ. ५७) । यस आधारमा सङ्कथनलाई मानवीय आदर्श प्रस्तुति स्थल र आदर्शलाई सङ्कथन प्रस्तुतिको आधार मान्न सकिन्छ । यसप्रकार सङ्कथन र आदर्शका बीच पारस्परिक सम्बन्ध रहेको देखिन्छ । भाषाशिक्षण र सिकाइका योजनाकार र अभ्यासकर्ताका लागि यी दुईका बीचको सम्बन्ध निकै नै उपयोगी रहेको छ । सारतः सङ्कथनले आदर्श व्यक्त गर्नका लागि साधनको रूपमा कार्य गर्दछ भने आदर्शले साङ्कथनिक ढाँचा निर्धारण गर्दछ । समकालीन वा आधुनिक सन्दर्भमा प्रभावित आदर्शको माध्यमबाट सङ्कथनको निर्माण हुने ठानिएको छ ।

सङ्कथन विश्लेषण र व्याकरण

सङ्कथन विश्लेषणमा भाषाको कथ्य, लेख्य वा अन्य भाषिक सन्दर्भमा प्रस्तुत अभिव्यक्तिको सूक्ष्म समीक्षण गरिन्छ । यसमा भाषिक अभिव्यक्तिको सन्दर्भगत अर्थपूर्णता र एकीकृत अवस्थाको अध्ययन गरिन्छ । यसको संरचनात्मक स्वरूपार्थ भाषिक वाक्यहरूको वितान र विस्तार अपेक्षित हुन्छ । मिश्र (सन् २००५) का अनुसार “सङ्कथन विश्लेषणले भाषाको औपचारिक र कार्यात्मक विशेषताले हाम्रा विचार र अनुभूतिलाई प्रभावकारी तवरले प्रवाह गर्न कसरी सहयोग गर्छ भन्ने कुराको अध्ययन गर्दछ” (पृ. ३२) । सङ्कथन बोधका लागि समाजभाषिक, मनोभाषिक, आर्थी र प्रकरणार्थी सन्दर्भको पहिचान आवश्यक हुन्छ । यी सन्दर्भको सही बोध र समझविना सङ्कथन बोध गर्न सकिदैन । त्यसो त सङ्कथनमा प्रस्तुत व्याकरणिक प्रणालीको दखल आवश्यक हुन्छ । यस आधारमा सङ्कथन विश्लेषण र व्याकरण परस्परमा सम्बन्धित देखा पर्छन् । रिचार्डस् र अन्य (सन् १९८६) का अनुसार “व्याकरणले भाषिक संरचनाको व्याख्यालाई दर्साउँदछ जहाँ भाषिक एकाइहरू जस्तै: शब्द, पदावली, वाक्यको निर्माण वा उत्पादनमा संयोजित हुन्छन् । यिनले अर्थको व्याख्या, विवरण र कार्य ग्रहण गर्छन्” (पृ. १२५) । क्रिस्टल (सन् १९९२) का अनुसार “व्याकरणले भाषिक संरचनाको व्यवस्थित विश्लेषणलाई जनाउँदछ । यसले भाषाका वर्णात्मक रूपात्मक, वाक्यात्मक र आर्थी पक्षहरूलाई समेट्दछ” (पृ. १५९) । यी परिभाषाहरूका आधारमा व्याकरणलाई भाषिक संरचना वा विशेषताहरूलाई दर्साउने शास्त्रका रूपमा अधिगत गर्न सकिन्छ ।

सङ्कथन विश्लेषणमा भाषिक वाक्यहरूले प्रस्तुत गर्ने अर्थ, तिनको संयोजन तथा अभिव्यक्ति बोधमा गर्ने कार्यको अवेक्षण गरिने भएकाले यो प्रत्यक्षतः भाषिक व्याकरणसँग सम्बन्धित रहेको छ । यसमा प्रायः एकभन्दा बढी तार्किक रूपमा सम्बन्धित वाक्यहरू रहेका हुन्छन् जसको बोधका लागि व्याकरणिक ज्ञान आवश्यक हुन्छ तदपि सङ्कथन विश्लेषणका सन्दर्भमा व्याकरणको क्षेत्र भने सीमित रहेको पाइन्छ । मिश्र (सन् २००५) का अनुसार “सङ्कथन विश्लेषणमा व्याकरणिक विश्लेषणलाई भाषाका संरचनात्मक विशेषताको व्याख्यामा मात्र सीमित गरिएको छ । विशेषतः यो

सङ्कथन विश्लेषणमा सहायक सिद्ध हुन्छ । यसअन्तर्गत पूर्वसन्दर्भक पश्चसन्दर्भक, संयोजक, पुनरावृत्ति, प्रतिस्थापन, लोप जस्ता संसक्तिहरूको अध्ययन गरिन्छ” (पृ. ३३) । सङ्कथनमा यी तत्त्वहरूले भाषिक अर्थबोधका लागि समर्थ तुल्याउने कार्य गर्दछन् । पाठगत सन्दर्भमा व्याकरणिक प्रणालीको कार्य र बुझाइविना सङ्कथनको कार्यात्मक विश्लेषण पूरा हुन र व्यापक हुन सक्ने देखिदैन । त्यसैले व्याकरणलाई सङ्कथनको अवयवका रूपमा लिइन्छ । यसप्रकार सङ्कथन र व्याकरण परस्परमा अन्तर्सम्बन्धित छन् । व्याकरण सङ्कथनको सीमारेखामा पुगेर टुङ्गिन्छ भने सङ्कथन व्याकरणिक सीमापर पुग्दछ । सङ्कथनमा व्याकरण सामाजिक, मनोभाषिक कार्यको व्याख्यामा नभई संरचनात्मक विशेषताको व्याख्यामा केन्द्रित रहन्छ ।

सङ्कथन विश्लेषण र प्रकरणार्थविज्ञान

सङ्कथन विश्लेषणमा भाषाको संरचनात्मक एवम् अर्थतात्त्विक अध्ययन गरिने हुँदा संरचनात्मक पक्षको अध्ययनबाट समग्र पक्षको अध्ययन समेटिन सक्दैन । अर्थात् यो अर्थतात्त्विक पक्षको व्याख्या विवेचनामा पर्याप्त हुँदैन । मिश्र (सन् २००५) का अनुसार “संरचनात्मक एकाइले साङ्कथनिक एकाइ मजबुत पार्नमा योगदान गर्छन् तर यसको सृजना गर्न भने सक्दैनन् । कतिपय व्याकरणिक सिक्की पाठको व्याख्यार्थ न त पूर्ण रूपमा आवश्यक हुन्छन् न त पर्याप्त नै । ती भाषाका विभिन्न स्थूल र सूक्ष्म कार्यमा तटस्थ वा निरपेक्ष हुन्छन्” (पृ. ३४) । यसप्रकार सङ्कथन संरचनामा प्रयुक्त हुने व्याकरणिक एकाइ कथ्य वा लेख्य भाषिक अभिव्यक्तिको वर्णन गर्न असमर्थ हुन्छन् । तसर्थ भाषिक अभिव्यक्तिको समुचित बोध विवेचनाका लागि प्रकरणार्थविज्ञान आवश्यक हुन्छ ।

वस्तुतः प्रकरणार्थविज्ञानले सङ्कथनमा व्यक्त आशयको मीमांसामा महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दछ । यसले वक्ताको अभिप्रायगत एवम् सन्दर्भगत अर्थको सूक्ष्म विश्लेषण गर्दछ । साथै व्यक्त कुराका आधारमा अव्यक्त वा लुप्त कुराको परीक्षण गर्दछ । ब्रिन्टोन (सन् २००९) का अनुसार “सङ्कथन विश्लेषण ज्यादा पाठकेन्द्री स्थिर उत्पादनमा रुचि राख्ने र कुराकानी विश्लेषणसंग

समतुल्य हुन्छ भने प्रकरणार्थविज्ञान ज्यादा प्रयोक्ताकेन्द्री, गतिशील, पाठ उत्पादन प्रक्रियामा रुचि राख्ने र वाक्क्रिया सिद्धान्तसँग निकटस्थ हुन्छ” (पृ. १३८) । मिश्र (पूर्ववत्) का अनुसार प्रकरणार्थविज्ञान सामाजिक अन्तर्क्रियाका लागि भाषिक प्रयोक्ताहरूले गर्ने भाषाको छनोट र प्रयोगको अध्ययन हो । अर्थात् यो प्रयोक्ताका दृष्टिकोणबाट गरिने भाषिक अध्ययन हो । यसले सामाजिक सम्प्रेषणमा देखापर्ने भाषिक प्रयोगको प्रभावको पनि अध्ययन गर्दछ । प्रकरणार्थविज्ञानले अर्थमा आधारित रहेर व्यक्त भाषाको बोधमा सहयोग पुऱ्याउँदछ । किंवा यसले सन्दर्भअनुसारकोअर्थ सृजना र ग्रहणमा मद्दत गर्दछ । “रोस र कास्पर (सन् २००१) का अनुसार प्रकरणार्थविज्ञान सामाजिक, सांस्कृतिक सन्दर्भमा साञ्चारिक कार्यको अध्ययन हो” (शर्मा, सन् २०११ : ३१) । यसअनुसार प्रकरणार्थविज्ञानले वाक्क्रिया, सङ्कथन शैली र भाषाप्रयोगमा पर्ने सामाजिक, सांस्कृतिक प्रभावका समग्र सन्दर्भपरक पक्षको अवेक्षण गर्दछ । कुनै पनि भाषाका प्रयोक्तामा सङ्गत, अविच्छिन्न र विच्छिन्न सङ्कथनको पहिचान र ग्रहण सामर्थ्य अन्तर्भूत हुन्छ । व्याकरणिक विश्लेषणबाट यीको समीक्षण सम्भव नहुने भएकाले यस कार्यार्थ प्रकरणार्थविज्ञान उपयोगी रहेको छ । मिश्र (पूर्ववत्) का अनुसार “प्रकरणार्थविज्ञान र सङ्कथनको संरचना संस्कृतिनिर्दिष्ट हुन्छ । सङ्कथनको वास्तविक बुझाइ भाषिक प्रयोक्ताका बहुआवश्यकतामा निर्भर रहन्छ । हामीमा समग्र भाषिक प्रणाली : उच्चारण, व्याकरण, शब्दभण्डार, बोलीका विशेषता, मुखाकृति, शारीरिक हाउभाउ, संस्कृतिको ज्ञान आवश्यक हुन्छ । यिनले सङ्कथनको व्याख्यामा महत्तम भूमिका खेल्दछन्” (पृ. ३५) । कतिपय भाषावैज्ञानिकहरूले प्रकरणार्थविज्ञानलाई वक्ताद्वारा प्रेषित र श्रोताद्वारा वर्णित अर्थको अध्ययनका रूपमा चर्चा गरेको पनि पाइन्छ । प्रकरणार्थविज्ञान प्रयोक्ताले तिनका अभिव्यक्तिबाट के गर्न खोजेका छन् र वाक्यमा प्रयुक्त शब्द, पदावली र वाक्यले के अर्थ दिन्छन् त्यसको विश्लेषणसम्बद्ध रहेको छ । वाक्क्रियाका सन्दर्भमा प्रस्तुत हुने निर्विधानात्मक /वचनात्मक (लोक्युसनरी), अनुविधानात्मक/वचनेतर (इल्लोक्युसनरी) र प्रतिविधानात्मक/प्रभावी वचनात्मक (पर्लोक्युसनरी) कार्यको विश्लेषणका लागि पनि प्रकरणार्थविज्ञानको आवश्यकता पर्दछ । यसप्रकार प्रकरणार्थविज्ञान वक्ताको अभिप्रायगत अर्थ र

श्रोताको बोधगत अर्थको अध्ययन हो । यसले वक्ताश्रोताको सम्बन्ध, भाषिक पृष्ठभूमि, स्थान, विषय, सन्दर्भ आदिका आधारमा व्यक्त आशयको विवेचना गर्दछ । यसबाट लक्षित अर्थको समुचित विश्लेषण हुने भएकाले सङ्कथन विश्लेषणमा यो उपयोगी देखिन्छ ।

सङ्कथनका युक्तिहरू

सङ्कथन भाषाको सग्लो, सार्थक, एवम् विस्तारित पूर्ण अभिव्यक्ति हो । यसमा उपवाक्य वा वाक्यहरूको सन्दर्भपरक मिसोट हुन्छ । यो रूपतात्त्विक एकाइका रूपमा नभई आर्थी एकाइका रूपमा देखा पर्छ । यसलाई बोध वा समझका आधारमा आकारमुक्त रूपमा अभिव्यक्तिगत पारस्परिकताका दृष्टिले विश्लेषण गरिन्छ । यस क्रममा व्यक्त भाव वा सङ्केतलाई अर्को भाव वा सङ्केतसँग सम्बन्धित तुल्याइन्छ र प्रस्तुत आशयको अध्ययन गरिन्छ । ब्याकमोर (सन् २००१) का अनुसार सङ्कथनको सिद्धान्त नियम वा परम्पराको खोजीमा सरिक हुन्छ, जसले सङ्कथनको संरचनात्मक र कार्यपरक दुवै दृष्टिकोणको अवेक्षण गर्दछ” (पृ. १०१) । सङ्कथनको संरचनात्मक दृष्टिकोणमा नियम पहिचान्ने उद्देश्य राखिएको हुन्छ भने कार्यपरक दृष्टिकोणमा सङ्कथनको साञ्चारिक व्यवहार तथा सामाजिक परम्परा पत्ता लगाउने ध्येय लिइएको हुन्छ ।

सङ्कथनलाई सङ्गठित र श्रृङ्खलाबद्ध तुल्याउन विभिन्न प्रकारका तत्त्वहरूले भूमिका निर्वाह गरेका हुन्छन् । भाषावैज्ञानिक रूपमा त्यस्ता तत्त्वहरूलाई साङ्कथनिक युक्तिका रूपमा चर्चा गरिएको पाइन्छ । वस्तुतः त्यस्ता युक्तिअन्तर्गत संसक्ति र संयुक्ति युक्ति पर्दछन् । यहाँ तिनको सविस्तार चर्चा गरिएको छ :

(क) संसक्ति (कोहिजन)

सङ्कथनमा वाक्यीय (जटिल) - अन्तर्वाक्यीय सम्बन्ध दर्साउन आउने भाषिक युक्तिलाई संसक्ति भनिन्छ । संसक्तिले कथ्य वा लेख्य पाठभित्रका भाषिक एकाइ (वाक्यहरू) लाई परस्परमा सम्बन्धित तुल्याउने कार्य गर्दछ । यसलाई साङ्कथनिक सम्बन्ध निर्माणका लागि आवश्यक साधनहरूको समूहका रूपमा पनि परिभाषित गर्न सकिन्छ । स्टब्स (सन् २००१) का अनुसार

“संसक्तिले पाठको सतही संरचनामा उपलब्ध हुने भाषिक विशेषतालाई निर्देश गर्दछ” (पृ. ३०६) । वस्तुतः संसक्ति युक्तिहरू भाषिक रूपमै अनुभूत हुन्छन् र ती स्थूल भाषिक अभिव्यक्तिमा सघन रूपमा उपलब्ध हुन्छन् । हालिडे र हसन (सन् १९९२) का अनुसार “कुनै पनि पाठमा पहिलो वाक्यबाहेकका प्रत्येक वाक्यमा संसक्तिका केही रूप हुन्छन्” (पृ. २९३) । यसले पाठमा प्रस्तुत विचारलाई एकत्रित गर्न र पाठलाई पाठ्यात्मक बनाउन विशिष्ट सहयोग पुऱ्याउँदछ । त्याच (सन् १९९४) का अनुसार “संसक्ति युक्ति पाठका अंशलाई विशेष मार्गमा परस्परामा जोड्ने सिक्री वा डोरीका रूपमा प्रयोग गरिन्छन्” (पृ. २२३) । यी जटिल वाक्यका सन्दर्भमा वाक्यखण्डमा प्रस्तुत विषयलाई जनाउन र सरल वाक्यका सन्दर्भमा वाक्यान्तरिक कुनै विषय वा पाठेतर सन्दर्भलाई निर्देश गर्न प्रयुक्त हुन्छन् । बाए (सन् २००१) का अनुसार संसक्ति सम्बन्ध आर्थी सम्बन्धबाट प्राप्त हुन्छ जुन वाक्यभित्र र बाहिर विद्यमान रहन्छ । नुनन (सन् १९९३) का अनुसार “संसक्ति सङ्कथनमा विभिन्न प्रकारका वाक्यान्तरिक र अन्तर्वाक्यीय सम्बन्धलाई संरचनात्मक रूपमा जोड्ने चिन्हहरू हुन्” (पृ. ११६) । त्यस्तै मिश्र (सन् २००५) का अनुसार “संसक्तिले सङ्कथनमा विभिन्न प्रकारका वाक्यान्तरिक र अन्तर्वाक्यीय सम्बन्धलाई व्यक्त गर्छन्” (पृ. ४१) । उनका अनुसार उपवाक्यका तहमा कार्य गर्ने संसक्तिलाई वाक्यान्तरिक र पाठका तहमा कार्य गर्ने संसक्तिलाई अन्तर्वाक्यीय गरी दुई तहमा हेर्न सकिन्छ । संसक्ति भाषाका ती पद, पदावली हुन् जसले वक्ता वा लेखकलाई साङ्कथनिक वा पाठ्यसम्बन्ध स्थापित गर्न समर्थ तुल्याउँछन् । हालिडे र हसन (सन् १९९२) का अनुसार “संसक्ति पाठका तत्त्वहरूका बीचको आर्थी सम्बन्ध हो । यो स्पष्टतः वाक्यभन्दा माथिको सम्बन्ध हो जुन पूर्वप्रस्तुत विषयको जोडाइमा विद्यमान रहन्छ” (पृ. ०७) । यी विविध आधारमा संसक्तिलाई भाषिक अभिव्यक्ति वा पाठलाई पारस्परिक तुल्याउने सम्बन्ध तत्त्व वा सिक्रीका रूपमा उल्लेख गर्न सकिन्छ । यो मुख्यतः वाक्येतर सम्बन्ध जोड्न आउने भाषिक जोर्नीका रूपमा र अंशतः वाक्यात्मक विषय दर्साउने युक्तिका रूपमा देखा पर्छ ।

भूमिका

संसक्तिलाई पाठ संरचनात्मक एवम् आर्थी जोडकका रूपमा विवेचन गरिएको पाइन्छ । युल (सन् २००२) का अनुसार “पाठको संरचना वाक्यात्मक संरचनाका लागि आवश्यक तत्त्वभन्दा भिन्न तत्त्वमा आधारित हुन्छ । त्यस्ता तत्त्वमध्ये केहीलाई संसक्तिका रूपमा व्याख्या गर्न सकिन्छ” (पृ. १४०) । संसक्ति वाक्यात्मक संरचनामा आधारित नहुने भएकाले यसलाई असंरचनात्मक युक्तिका रूपमा लिइन्छ । संसक्तिले भाषिक वाक्यहरूका बीचको वैचारिक सम्बन्धलाई प्रस्तुत गर्दछ । यसले कथ्य वा लेख्य अभिव्यक्तिलाई निर्विघ्न रूपमा प्रवाहित गर्न सहयोग पुऱ्याउँदछ । हालिडे र हसन (सन् १९९२) का अनुसार “संसक्तिको अवधारणा अर्थतात्त्विक अवधारणामध्येको एउटा अवधारणा हो । यसले पाठमा विद्यमान आर्थी सम्बन्धलाई दर्साउँछ र त्यसलाई पाठका रूपमा परिभाषित गर्छ” (पृ. ०४) । यो हरेक वाक्य र अनुच्छेदमा वक्ता वा लेखकले प्रस्तुत गर्ने संरचनात्मक एवम् व्याकरणिक प्रक्रियामा पनि आधारित हुन्छ । मार्टिन (सन् २००१) का अनुसार “संसक्तिलाई सङ्कथनमा आर्थी प्रणालीको समूहका रूपमा सूत्रबद्ध गर्न सकिन्छ” (पृ. ३५) । यसका माध्यमबाट सङ्कथन सुसङ्गत र सार्थक हुने ठानिन्छ । ब्राउन एन्ड युल (सन् १९९३) का अनुसार “श्रोता वा पाठक पाठलाई पाठका रूपमा चिन्न संसक्तिका संरचनात्मक चिह्नमाथि भर पर्नु हुँदैन किनभने संसक्तिले पाठ पहिचानको प्रत्याभूति दिन सक्दैन । यसको प्रत्याभूति संयुक्तिले दिन सक्छ” (पृ. १९८) । जेहोस् संसक्तिले वाक्यको क्रमिक उत्पादन र पारस्परिक संयोजनमा सहयोग पुऱ्याउँछ । साथै वाक्त्विक वस्तु र घटनाका बीचको सम्बन्ध स्थापित गर्न सहयोग गर्दछ ।

संसक्तिले भाषिक अभिव्यक्ति वा पाठमा एकता र संयोजनीयताको भूमिका निर्वाह गर्दछ । यसलाई बुनोट अध्ययनको एउटा भागका रूपमा पनि चर्चा गरिन्छ । वाङ र गुओ (सन् २०१४) का अनुसार संसक्तिको भूमिकाले बुनोटको सृजना गर्छ । यसले पाठ सृजना गर्न सहयोग गर्छ । सङ्कथनका एक भाग र अर्को भागलाई निन्तर अभिव्यक्त गर्छ । तापनि यो पाठका लागि पर्याप्त

अवस्था भने होइन । संसक्तिका माध्यमबाट अर्थलाई साङ्कथनिक गति वा प्रवाहमा प्रसारित गर्न सकिन्छ । ब्राउन एन्ड युल (सन् १९९३) का अनुसार “पाठमा बुनोट हुन्छ र त्यो संसक्ति सम्बन्धबाट प्राप्त हुन्छ । पाठमा अन्तर्निहित हुने संसक्तिले भनिसकिएको र भन्न बाँकी विषयका बीच सम्बन्ध जोड्ने कार्य गर्दछ” (पृ. १९१) । यसले वाक्यहरूलाई अनियमित वा जथाभावी सङ्ग्रहबाट भिन्न तुल्याउँछ । संसक्तिले सङ्कथनमा प्रस्तुताको अभिवृद्धि गर्ने भएकाले पाठकहरू पाठमा प्रस्तुत विचारलाई सहजै पछ्याउन समर्थ हुने ठानिन्छ । हालिडे र हसन (सन् १९९२) का अनुसार “संसक्तिले पाठको एक भाग र अर्को भागमा विद्यमान निरन्तरतालाई प्रकट गर्ने काम गर्छ । अपितु उक्त निरन्तरता बुनोटको पूर्णता भने होइन” (पृ. २९८) । संसक्तिका माध्यमबाट वाक्य र पाठका भागहरू परस्परमा टाँसिन पुग्छन् । यसले मूलभूत रूपमा साङ्कथनिक एकाइलाई आपस्तमा जोड्ने गमको भूमिका निर्वाह गर्दछ ।

सम्बन्ध

संसक्ति व्याकरणिक र कोशीय युक्तिमा निर्भर हुन्छ । अर्थात् यसले व्याकरणिक र कोशीय क्षेत्रलाई दर्साउँदछ । यो हरेक भाषाका तत्त्वहरूको सम्बन्धमा विद्यमान हुन्छ । मार्टिन (सन् २००१) का अनुसार “संसक्ति व्याकरण र ध्वनिशास्त्रको पाठ संरचना साधनको प्रक्रियामा सहभागी हुन्छ” (पृ. ३५) । थोराट (सन् २००२) का अनुसार “संसक्तिको सम्बन्ध दृश्य व्याकरणिक सङ्केतसँग हुन्छ जसले अभिव्यक्तिलाई जोड्ने किलाको काम गर्छ । यससम्बन्धी भाषिक-व्याकरणिक दक्षताको अभावमा श्रोता वा पाठकले महत्त्वपूर्ण संयोजन छुटाउन पुग्छ” (पृ. ०२) । परिणामस्वरूप व्यक्त आशयको बोधमा कठिनाइ पैदा हुन्छ । युल (सन् २००२) का अनुसार “संसक्तिको विश्लेषणले लेखकद्वारा प्रस्तुत संरचनामा व्यक्त कुराको बोध गर्न र सारचनिक स्थिति केलाउन अन्तर्दृष्टि प्रदान गर्छ” (पृ. १४०) । संसक्तिको संरचना भाषापिच्छे भिन्न हुने भएकाले पाठको रूपान्तरणमा पनि कठिनाइको सामना गर्नुपर्ने हुन्छ । उसो त पढेका कुराको आशय बनाउन संसक्ति अपर्याप्त हुन्छ । उच्च संसक्तियुक्त पाठ सृजना गर्न जति सहज हुन्छ त्यसको व्याख्या गर्न त्यति नै असहज हुन्छ । सारतः संसक्तिले सङ्कथनमा अन्तर्वाक्यीय सम्बन्ध निर्वाह गर्दछ । हालिडे र हसन (सन्

१९९२) का अनुसार “भाषाको निर्देशक सिद्धान्त यो हो कि ज्यादै सामान्य अर्थ व्याकरणबाट र विशिष्ट अर्थ शब्दकोशबाट व्यक्त हुन्छ” (पृ. ०५) । उनीहरूका अनुसार संसक्ति आंशिक रूपमा व्याकरणबाट र आंशिक रूपमा शब्दभण्डारबाट व्यक्त हुन्छ । यसबाट के अधिगत हुन्छ भने संसक्तिको एउटा प्रकार व्याकरणमा आधारित हुन्छ, जसलाई व्याकरणिक संसक्ति भनिन्छ भने अर्को प्रकार शब्दार्थमा आधारित हुन्छ, जसलाई कोशीय संसक्ति भनिन्छ । यी दुवै प्ररूपका संसक्तिको चर्चा निम्नानुसार गरिएको छ :

संसक्तिका प्रकार

(अ) व्याकरणिक संसक्ति (ग्रामेटिकल कोहिजन)

सङ्कथनमा प्रयुक्त व्याकरणिक एकाइद्वारा सृजित संसक्तिलाई व्याकरणिक संसक्ति भनिन्छ । व्याकरणिक संसक्ति सङ्कथनको संरचनात्मक विषयसँग सम्बन्धित रहेको हुन्छ । यसलाई वाक्यको सीमापार वाक्य-वाक्यका बीच अन्तर्भूत व्याकरणिक विशेषताका रूपमा व्याख्या गरिएको पाइन्छ । यसलाई साङ्कथनिक अवयव वा तत्त्वहरू (वाक्य, अनुच्छेदलगायत) लाई परस्परमा जोड्ने युक्तिका रूपमा लिइन्छ । व्याकरणिक संसक्तिले सङ्कथनमा व्यक्त विषयलाई परस्परमा सम्बन्धित तुल्याउने सिक्कीको भूमिका निर्वाह गर्दछ । यसका माध्यमबाट साङ्कथनिक एकत्व र संसक्तता सृजना हुन्छ । परिणामस्वरूप सङ्कथन सङ्कथनका रूपमा र पाठ पाठका रूपमा दरिन पुग्छन् । वस्तुतः भाषावैज्ञानिक हालिडे र हसन (सन् १९७६/१९९२) ले व्याकरणिक संसक्तिका आधारभूत प्ररूप उपलब्ध गराएका छन् । जसअन्तर्गत सन्दर्भन, प्रतिस्थानपन, विलोपन र संयोजन पर्दछन् । यिनलाई व्याकरणिक संसक्तिका विशिष्ट प्रकार र सैद्धान्तिक आधारका रूपमा लिइएको पाइन्छ । यिनले सङ्कथनको व्याख्या र विश्लेषणमा प्रायोगिक आधार प्रदान गर्दछन् । व्याकरणिक संसक्तिअन्तर्गतका तथोक्त चार प्ररूपको चर्चा निम्नानुसार गरिएको छ :

● सन्दर्भन (रिफरेन्स)

सङ्कथनमा प्रस्तुत विषय, घटना, स्थान वा सहभागीलाई जनाउने कार्यलाई सन्दर्भन भनिन्छ । यसअन्तर्गत सङ्कथन वा पाठमा निहित, अनिहित सूचना वा जानकारी दर्साउन निश्चित भाषिक एकाइको प्रयोग गरिन्छ । साङ्कथनिक सन्दर्भन जनाउने त्यस्ता भाषिक तत्त्वलाई सन्दर्भक भनिन्छ । हालिडे र हसन (सन् १९७६/१९९२) का अनुसार सन्दर्भन पाठका तत्त्व र अन्य केहीका बीचको सम्बन्ध हो । यसले निर्धारक एकाइका रूपमा (एज अ डेइक्टिक) कार्य गर्दछ” (पृ. ३०८) । साङ्कथनिक सन्दर्भमा सन्दर्भक संसक्तिनिर्दिष्ट अर्थलाई त्यसको प्रयुक्तिगत परिवेशका आधारमा बोध गरिन्छ । कुक (सन् १९९६) का अनुसार “कतिपय शब्द यस्ता हुन्छन् जसको अर्थ अरू शब्दसँग सम्बन्धित तुल्याएर वा सन्दर्भगत तत्त्वलाई देखाएर मात्र लगाउन सकिन्छ । अन्य शब्द र सन्दर्भगत तत्त्वले प्रेषक र प्रापक दुवैलाई स्पष्ट बनाउने कार्य गर्छन्” (पृ. १६) । वास्तवमा सन्दर्भन त्यस्ता शब्दहरूको प्रयोगबाट सृजित हुन्छ, जसको आफ्नो अर्थ हुँदैन । यद्यपि तीबाट आर्थी सम्बन्ध भने कायम हुन्छ । सङ्कथनमा सन्दर्भक संसक्तिको अर्थ निकाल्न पाठकलाई पाठमा प्रस्तुत कुरा उल्लेख गर्नु पर्दछ । युल (सन् २००२) का अनुसार “सन्दर्भकलाई वक्ता वा लेखकले श्रोता वा पाठकलाई केही चिज पत्ता लगाउन समर्थ तुल्याउनका निम्ति भाषाको प्रयोग गर्ने कार्यका रूपमा परिभाषित गर्न सकिन्छ” (पृ. १३०) । सङ्कथनमा सन्दर्भकलाई व्याकरणमा पत्ता नलाग्ने तर अर्थविज्ञानमा भेटिने आधारका रूपमा उल्लेख गरिएको पाइन्छ । सेल्की (सन् १९९५) का अनुसार “सन्दर्भन शब्दको अर्थ र वातावरणको सम्बन्ध हो जहाँ परिवेश, पाठ वा वास्तविक संसार हुन सक्छ” (पृ. ६५) । कुनै पनि सङ्कथन वा पाठमा संसक्ति सृजनाका दृष्टिले सन्दर्भकलाई निकै महत्त्वपूर्ण तत्त्व मानिन्छ । यो एक किसिमले लाक्षणिक हुन्छ । सामान्यतया यसले समान चिजको पुनरागमनलाई निर्देश गर्दछ । कुक (सन् १९९६) का अनुसार “सन्दर्भकले पाठलाई एकीकृत गर्ने र मितव्ययी तुल्याउने दोहोरो उद्देश्य पूरा गर्दछ” (पृ. १८) । सन्दर्भक साङ्कथनिक विषयवस्तुमाथि आधारित हुन्छ र यसले बारम्बार हुन सक्ने विषयावृत्तिबाट जोगाउने

कार्य गर्दछ । युल (सन् २०००) का अनुसार “सन्दर्भकको सफलताका लागि अनुमानको महत्तम भूमिका रहेको हुन्छ । किनकि शब्द र अस्तित्वका बीच प्रत्यक्ष सम्बन्ध रहेको हुँदैन । भाषाप्रयोगका सन्दर्भमा सन्दर्भक वक्ताको लक्ष्य र विश्वासअनुरूप नियन्त्रित हुन्छ” (पृ. १७) । सङ्कथनमा यसको भूमिकालाई पाठको अर्थमा परिभाषित गर्ने गरिन्छ । हालिडे र हसन (सन् हालिडे र हसन (सन् १९७६/१९९२) का अनुसार सङ्कथनमा सन्दर्भनको कार्य सम्पादन गर्ने संसक्तिका पुरुषवाचक, दर्शकवाचक र तुलनात्मक गरी तीन प्ररूप हुन्छन् । यी तीन प्ररूपको चर्चा निम्नानुसार गरिएको छ :

- व्यक्तिवाचक सन्दर्भक (पर्सनल रिफरेन्स)

सङ्कथनमा व्यक्ति, वस्तु स्थान वा विषय जनाउने आउने सन्दर्भकलाई व्यक्तिवाचक सन्दर्भक भनिन्छ । व्यक्तिवाचक सन्दर्भकको प्रयोग त्यसको भूमिकागत अर्थमा आधारित हुन्छ । क्रेन (सन् २०००) का अनुसार व्यक्तिवाचक सन्दर्भकले अभिव्यक्तिगत परिवेशका मध्यमबाट कार्यात्मक मार्गको व्यवस्था गर्दछ । यसबाट वक्ता, श्रोता वा विषय दर्साउने काम हुन्छ । हालिडे र हसन (सन् १९९२) का अनुसार “व्यक्तिवाचक सन्दर्भकले अभिव्यक्ति भूमिकाका आधारमा सम्बोधक (एकल : म, बहु : हामी) र सम्बोधित (तिमी) तथा अन्य भूमिकाका आधारमा विशिष्ट (एकवचनात्मक, बहुवचनात्मक, मानवीय, मानेवतर : ऊ उनीहरू, यो, त्यो) र सामान्यीकृत मानव (एक, एउटा) लाई सङ्केत गर्दछ” (पृ. ४२) । सङ्कथनमा व्यक्तिवाचक सन्दर्भकका रूपमा प्रथम, द्वितीय र तृतीय पुरुषवाची सर्वनामको प्रयोग हुन्छ । सेल्की (सन् १९९५) का अनुसार “व्यक्तिवाचक सन्दर्भक साभा प्रसङ्गजनित शब्दहरू हुन् । जस्तै : म, तिमी, ऊ, उनी, यो हामी, तिनी । यसअन्तर्गत मलाई, उसलाई, हामीलाई लगायतका सन्दर्भकलाई उद्देश्यका रूपमा लिइन्छ भने मेरो, तिम्रो, हाम्रो, उसको, उनको, उनीहरूको, यसको आदिलाई सम्बन्धवाचक वा निर्धारकका रूपमा लिइन्छ” (पृ. ६६) । सङ्कथनमा प्रथम र द्वितीय पुरुषवाचक एकाइ वक्ता/लेखक र श्रोता/पाठकसँग सम्बन्धित हुन्छन् । हालिडे र हसन (सन् १९९२) का अनुसार “प्रथम र द्वितीय

पुरुषवाचक एकाइले पाठलाई पूर्णतः उल्लेख गर्न सक्दैनन् । साथै यी वक्ता श्रोताको अभिव्यक्ति भूमिकाका आधारमा परिभाषित हुन्छन् भने तृतीय पुरुषवाची सन्दर्भक संसक्तिका रूपमा प्रयुक्त हुन्छन् । यिनले पाठमा अधिपछि आउने एकाइलाई पूर्व पश्च सन्दर्भकका रूपमा जनाउन सक्छन्” (पृ. ४८) । उनीहरूका अनुसार अभिव्यक्ति भूमिकामा प्रथम र द्वितीय पुरुषवाचक सन्दर्भक विशेषत बहिः सन्दर्भक हुन्छन् । नुनन (सन् १९९३) का अनुसार “व्यक्तिवाचक सन्दर्भक पाठमा सर्वनाम र निर्धारकबाट प्रस्तुत हुन्छन् । यिनले व्यक्ति, वस्तु वा त्यसको सङ्केतलाई अरू शब्दबाट जनाउँछन्” (पृ. २३) । सङ्कथनमा व्यक्तिवाचक सन्दर्भक विशेषतः प्रयुक्त नाम वा नामिक समूह जनाउनका लागि प्रयोगमा आउँछन् । जस्तैः रवि घर गयो । ऊ भोलि आउँछ । मेरो कुकुर कालो छ । यो निकै भुक्छ । यी उदाहरणमा रेखाङ्कित ऊ र यो सन्दर्भक व्यक्तिवाचक सन्दर्भक हुन् ।

- दर्शकवाचक सन्दर्भक (डिमोन्स्ट्रेटिभ रिफरेन्स)

सङ्कथनमा प्रस्तुत व्यक्ति, वस्तु वा विषयको स्थान जनाउने सन्दर्भकलाई दर्शकवाचक सन्दर्भक भनिन्छ । यो शाब्दिक सङ्केतको त्यस्तो आवश्यकीय रूप हो जहाँ वक्ता/लेखकले सान्निध्यको तहअनुसार वस्तु वा विषयलाई त्यसको स्थानका आधारमा चिनाउँछन् । केन (सन् २०००) का अनुसार दर्शकवाचक सन्दर्भकले स्थानका आधारमा सान्निध्य सन्दर्भको प्रयोगद्वारा सूचनात्मक मार्गको व्यवस्था गर्दछ । जस्तै : यो, त्यो, ती, यहाँ, त्यहाँ आदि । दर्शकवाचक सन्दर्भकलाई स्थानका आशयबाट निर्मित हुने र सन्निकटताका तहबाट सृजित हुने सन्दर्भकका रूपमा चर्चा गर्न सकिन्छ । नुनन (१९९३) का अनुसार “दर्शकवाचक सन्दर्भक निर्धारक (सार्वनामिक विशेषण) र क्रियायोगी (समयबोधक) शब्दबाट व्यक्त हुन्छ । यसले एउटा सिङ्गो शब्द, पदावली वा पाठको ठूलो मात्रा (अनुच्छेद वा पृष्ठसमेत) को प्रतिनिधित्व गर्न सक्छ” (पृ. २३) । दर्शकवाचक सन्दर्भक व्यक्ति वा वस्तुको सामिप्यताका आधारमा स्थान जनाउने साधन हो । हालिडे र हसन (सन् १९९२) का अनुसार “दर्शकवाचक सन्दर्भकलाई छनोटका आधारमा निकट-दूर, एकवचनात्मक

(यो, त्यो), बहुवचनात्मक (यी,ती), स्थानिक (यहाँ-त्यहाँ) र कालिक (अहिले, पछि) स्वरूपमा चित्रण गर्न सकिन्छ” (पृ. ५७) । उनीहरूका अनुसार क्रिया विशेषणात्मक यहाँ, त्यहाँ अहिले, पछि जस्ता दर्शकवाचक सन्दर्भकले स्थान र समय जनाउँछन् यीमध्ये दर्शकवाचक सन्दर्भक ‘त्यहाँ’ (देयर) सर्वनामबाट भिन्न हुनुपर्छ । जस्तै : त्यहाँ ढोकामा एउटा मान्छे छ । त्यस्तै दर्शकवाचक अहिले/अब (नाओ) संयोजक ‘अब’ भन्दा भिन्न हुनुपर्छ । जस्तै अहिले हामी यो के गर्दै छौं ? साथै पछि (देन) सन्दर्भक पनि संयोजक ‘पछि’ भन्दा भिन्न हुनुपर्छ । जस्तै: त्यसो भएपछि/त्यसपछि (देन) तिमी मानसिक रूपले तयार भएका छौ । वस्तुतः यिनले (क्रियाविशेषण दर्शकवाचकले) नामिक समूहका रूपमा नभई उपवाक्यमा संलग्न भएर खास काम गर्छन् । त्यसैगरी यो, यी, त्यो, ती जस्ता सार्वनामिक दर्शकवाचक सन्दर्भकले कुनै खास वस्तुको स्थान र स्थिति जनाउँछन् । साथै यिनले नामिक समूहको तत्त्वका रूपमा कार्य गर्दछन् । दर्शकवाचक सन्दर्भकले शीर्ष वा विशेषकको भूमिकासमेत निर्वाह गर्न सक्छन् । साल्के (सन् १९९५) का अनुसार “यो, त्यो, यी ती लाई दर्शकवाचक सन्दर्भक भनिन्छ । यीमध्ये यो, यी ले नजिकको चिज वा वस्तुलाई र त्यो, ती ले टाढाको वस्तुलाई जनाउँछन्” (पृ. ६७) । पाठान्तर्गत सम्बन्धात्मक कार्यमा यी नामसँग सम्बन्धित भएर आउँछन् ।

- तुलनात्मक सन्दर्भक (कम्पेरेटिभ रिफरेन्स)

सङ्कथनमा प्रस्तुत व्यक्ति, वस्तु, स्थान, समय वा विषयको तुलना दर्साउने सन्दर्भकलाई तुलनात्मक सन्दर्भक भनिन्छ । तुलनात्मक सन्दर्भकले दुई वा दुईभन्दा बढी वस्तुका गुण वा विशेषतालाई दाँजे कार्य गर्दछ । हालिडे र हसन (सन् १९९२) का अनुसार “तुलनात्मक सन्दर्भक समानताका आधारमा दर्साइने अप्रत्यक्ष स्थान र सन्दर्भ हो । यसलाई सामान्य र विशिष्ट गरी दुई मुख्य प्ररूपमा वर्गीकरण गरिएको पाइन्छ” (पृ. ३७) । उनीहरूका अनुसार यसको सामान्य प्ररूपमा पहिचानात्मक (समान, बराबर आदि), समानार्थक (उस्तै, त्यस्तै आदि) र विपरीतार्थक (भिन्न, अरू भिन्न आदि) तुलना पर्छन् भने विशिष्ट प्रकारमा परिमाणात्मक (धेरै, थोरै, बराबरी आदि) र

गुणात्मक (राम्रो, बराबर राम्रो आदि) तुलना पर्छन् । सामान्य तुलनाअन्तर्गत वस्तुहरूका बीचको समानता, असमानताको साधारण तुलना (उस्तै, भिन्न आदि) र विशिष्ट तुलनाअन्तर्गत नामिक समूहमा परिमाणात्मक गुणात्मक तत्त्वको समावेशनसहितको तुलना (धेरै गल्तीहरू, धेरैभन्दा धेरै समस्याहरू, निकै सजिलो, ज्यादै भिन्न आदि) गरिन्छ । साल्के (सन् १९९५) का अनुसार “साधारण तुलनावाची सन्दर्भकमा कुनै दुई वस्तुका बीचको समानता र असमानतालाई सामान्य रूपमा व्याख्या गरिन्छ भने विशिष्ट तुलनावाची सन्दर्भकमा कुनै दुई चिज/वस्तुमा रहेका विशिष्ट विशेषताको आदरपूर्वक तुलना गरिन्छ । यसमा दुई चिज/वस्तुमध्ये कुनै एकमा रहेका गुणको ज्यादा वा कम व्याख्या गरिन्छ” (पृ. ६८) । तुलनात्मक सन्दर्भक मुख्यतः पूर्वसन्दर्भनका लागि र अंशतः पश्चसन्दर्भन र बहिसन्दर्भनका लागि प्रयोगमा आउँछ । नुनन (सन् १९९३) का अनुसार “तुलनात्मक सन्दर्भक विशेषण र क्रियाविशेषण शब्दबाट प्रस्तुत हुन्छ । यसमा सामान्य तुलना विशेषण र क्रियायोगीका केही निश्चित वर्ग वा प्रकारबाट व्यक्त हुन्छ भने विशिष्ट तुलना मात्रा र गुणबाट व्यक्त हुन्छ” (पृ. २३) । यसअन्तर्गत समान, उस्तै, त्यस्तै, फरक, धेरै, निकै कठिन, भिन्न, अरू भिन्न, केही उस्तै, उच्चतर, उच्चतम्, अझ राम्रो, बराबर राम्रो, लघुतर, लघुतम्, द्रुततर, द्रुततम् लगायतका तुलनात्मक शब्दहरूको प्रयोग गरिन्छ । यस्ता शब्दहरूले सङ्कथनमा संसक्तिको भूमिका निर्वाह गर्दछन् ।

सन्दर्भनका उल्लिखित प्रकारलाई सन्दर्भन संसक्तिका मूलभूत प्रकार मानिन्छ । यसअलावा ह्याच (सन् १९९४), लेबिन्सन (सन् २०१०) लगायतले निर्धारक वा सङ्केतक (डेइक्सिसः जुन शब्द ग्रीक भाषाबाट आएको हो र जसले तोक्नु वा सङ्केत गर्नु भन्ने अर्थ दिन्छ) का रूपमा व्यक्ति निर्दर्शक, स्थान निर्दर्शक, समय निर्दर्शक, सङ्कथन निर्दर्शक (त्यस्ता निर्दर्शक जसमा समय जनाउने शब्दहरू : गत हप्ता, अर्को बुधबार आदिको प्रयोग सङ्कथनको अंश जनाउने र दर्शकवाचक शब्दहरू : यो, त्यो, अन्तिम अनुच्छेद, अर्को अध्याय आदिको प्रयोग सङ्कथनको पूर्व पश्च अंश जनाउनका लागि गरिन्छ) र सामाजिक निर्दर्शक (जुन सामाजिक भूमिका र सम्बन्धमा

आधारित हुन्छ र जसले वक्ता-श्रोताका बीचको सम्बन्धअनुसारको नाम : श्रीमान्, शिक्षक आदि, सर्वनाम : तिमी, उनी आदि तथा क्रियापद : जाऊ, आउनुहोस् आदि प्रयोगलाई जनाउँदछ) को चर्चा गरेको पाइन्छ । यद्यपि सन्दर्भन (रिफरेन्स) र निर्धारक (डेइक्सिस) का बीच भने भिन्नता देखा पर्छ ।

सङ्कथनमा प्रयोग हुने सन्दर्भकको अर्थ पाठान्तर्गत रहेर वा पाठबाहिरको वास्तविक संसारमा पुगेर प्राप्त गर्न सकिन्छ । व्याकरणिक संसक्तिअन्तर्गत सन्दर्भन संसक्तिका रूपमा प्रयोगमा आउने तथोक्त प्ररूपहरूलाई तिनले दर्साउने क्षेत्र/दिशा, तिनको प्रयोग स्थान वा कार्यका आधारमा निम्न प्रकारमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ, जसलाई सन्दर्भनका स्थूल साधारण तह वा स्थूल रूप पनि भन्ने गरिन्छ ।

- अन्तः सन्दर्भक (इन्डोफोरिक रिफरेन्स)

सङ्कथनमा पहिले प्रस्तुत भएको वा पछि प्रस्तुत हुने व्यक्ति, विषय, घटना, कार्य वा अवस्थालाई निदर्शन गर्ने सन्दर्भक संसक्तिलाई अन्तः सन्दर्भक भनिन्छ । अन्तः सन्दर्भक संसक्तिद्वारा सन्दर्भित अर्थ वा आशयलाई सङ्कथन वा पाठभित्रैबाट प्राप्त गर्न सकिने हुँदा यसलाई पाठान्तरिक, पाठात्मक, पाठगत वा पाठकेन्द्री सन्दर्भक पनि भनिन्छ । हालिडे र हसन (सन् १९९२) का अनुसार “पहिचानको स्रोत पाठमै निहित हुने सन्दर्भकलाई अन्तः केन्द्रिक सन्दर्भक भनिन्छ” (पृ. ७१) । अन्तः केन्द्रिक सन्दर्भकमा पाठभित्रको एउटा एकाइले अर्को एकाइसँग सम्बन्ध राख्ने हुन्छ । यसको आफ्नो अर्थ हुँदैन । यद्यपि यसले सन्दर्भक सङ्केतलाई दर्साउने काम गर्छ । क्रेन (सन् २०००) का अनुसार पाठभित्रबाट पुनः प्राप्त गरिने सूचना जनाउने सन्दर्भकलाई अन्तः सन्दर्भक भनिन्छ । अन्तः सन्दर्भक सङ्कथन वा पाठको जुनसुकै स्थानमा आउन सक्छ । यसमा सन्दर्भक र सन्दर्भिक दुवै पाठान्तरिक हुन्छन् । यसलाई संसक्ति सिद्धान्तको नाभी वा केन्द्रका रूपमा लिइन्छ । यसनिर्दिष्ट आशयको बोधविना सङ्कथनमा व्यक्त भाव वा विचार ग्रहण गर्न सकिदैन । साल्के (सन् १९९५) का अनुसार “पाठभित्रबाट अर्थ दिने सन्दर्भक शब्दलाई अन्तः सन्दर्भक भनिन्छ ।

अन्तः सन्दर्भकले सङ्कथनलाई सङ्गठित एवम् एकीकृत तुल्याउन महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको हुन्छ” (पृ. ६५) । यस सन्दर्भकमा सन्दर्भकनिर्दिष्ट अर्थबोधका लागि छुट्टै पाठकीय संज्ञानको आवश्यकता पर्दैन । यसअन्तर्गत व्यक्तिवाचक, दर्शकवाचक र तुलनात्मक सन्दर्भकहरू प्रयुक्त हुन्छन् । यसलाई पूर्वसन्दर्भक र पश्चसन्दर्भक गरी निम्नानुसार दुई भागमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ ।

- पूर्वसन्दर्भक (एनाफोरिक रिफरेन्स)

सङ्कथनमा पूर्वप्रस्तुत व्यक्ति, विषय, घटना वा अवस्था जनाउन आउने सन्दर्भकलाई पूर्वसन्दर्भक भनिन्छ । यसलाई अग्रसन्दर्भक पनि भन्ने गरिन्छ । पूर्वसन्दर्भकले श्रोता वा पाठकलाई आशय बोधका लागि पूर्वस्थानतर्फ अभिमुख हुन निर्देश गर्दछ । ब्राउन एन्ड युल (सन् १९९३) का अनुसार “सन्दर्भ व्याख्याका लागि पाठको पूर्ववर्ती भागमा हेर्नुपर्ने सन्दर्भकलाई पूर्वसन्दर्भक भनिन्छ” (पृ. १९२) । यसको प्रयोग कुनै व्यक्ति वा वस्तुलाई पुनरावृत्ति हुन नदिनका लागि गरिन्छ । पूर्वसन्दर्भक संसक्तिका रूपमा सर्वनाम (पुरुषवाचक र दर्शकवाचक) र विशेषण (तुलनावाचक) शब्दहरूको प्रयोग हुन्छ । कुक (सन् १९९६) का अनुसार “सङ्कथनको भाग विस्तारमा साभा पद्धतिका रूपमा पूर्वसन्दर्भक रहेको हुन्छ । यसको प्रयोग पूर्वप्रयुक्त केही चिजको चिनारीका लागि गरिन्छ” (पृ. १६) । यसले सङ्कथनमा व्यक्त अभिव्यक्तिलाई परस्परमा जोड्ने सिक्कीको काम गर्छ । क्रेन (सन् २०००) का अनुसार संसक्ति प्रयोजनका लागि पूर्वसन्दर्भक ज्यादै सान्दर्भिक हुन्छ । यसले पूर्वप्रस्तुत कुराको पूर्वानुमानलाई दर्साउँदछ । हालिडे र हसन (सन् १९९२) का अनुसार “पूर्वसन्दर्भक सम्बन्धमा पूर्वानुमान प्रस्तुत वाक्यभन्दा पहिले प्रस्तुत वाक्यहरूमा गरिन्छ । यसलाई सन्दर्भित-सन्दर्भक सम्बन्धका रूपमा व्याख्या गर्न सकिन्छ । सङ्कथन वा पाठमा पश्चसन्दर्भकका तुलनामा यसको अत्यधिक प्रयोग हुन्छ” (पृ. १७) । यसअन्तर्गत ऊ, उनी, यो, त्यो, उस्तै, त्यस्तै लगायतका सन्दर्भक संसक्तिहरू प्रयोगमा आउँछन् जसले सङ्कथनमा अग्रप्रस्तुत विषयलाई दसाउने कार्य गर्छन् । जस्तै: हरि मेहनती विद्यार्थी हो । ऊ परीक्षामा सधैं प्रथम हुन्छ । यस उदाहरणमा रेखाङ्कित ‘ऊ’ पूर्वसन्दर्भक हो । जसले पूर्व वाक्यमा प्रस्तुत हरिलाई दर्साउँदछ ।

- पश्चसन्दर्भक (क्याटाफोरिक रिफरेन्स)

सङ्कथनमा पश्चप्रस्तुत व्यक्ति, वस्तु, विषय, घटना वा अवस्था जनाउन आउने सन्दर्भकलाई पश्चसन्दर्भक भनिन्छ । यसलाई उत्तरसन्दर्भक पनि भन्ने गरिन्छ । पश्चसन्दर्भकमा पछि आउने आशयलाई अगाडिको सन्दर्भकसँग सन्दर्भित गरिन्छ । ब्राउन एन्ड युल (सन् १९९३) का अनुसार “सङ्कथनमा सन्दर्भ व्याख्यार्थ पाठको पश्चवर्ती भागमा हेर्नुपर्ने सन्दर्भकलाई पश्चसन्दर्भक भनिन्छ । यसले श्रोता वा पाठकलाई प्रयुक्त सन्दर्भक बोधार्थ आउँदो विषयतर्फ अभिमुख हुन निर्देश गर्दछ” (पृ. १९२) । पश्चसन्दर्भकलाई पूर्वप्रस्तुत भाषिक एकाइले पश्चप्रस्तुत भाषिक एकाइलाई जनाउने सन्दर्भकका रूपमा परिभाषित गर्न सकिन्छ । कुक (सन् १९९६) का अनुसार “पहिले सर्वनाम प्रस्तुत गरेर त्यसको आशय पछि खोल्नुलाई पश्चसन्दर्भक भनिन्छ । साहित्यिक सन्दर्भमा रचनाकारहरूले कथा वा उपन्यासको सुरुवात प्रायः अपरिचित ‘ऊ’ वा ‘उनी’ बाट गर्छन् र पछि त्यसनिबद्ध पात्र उल्लेख गर्ने गर्छन् । उनीहरूका लागि पश्चसन्दर्भक मनपर्ने युक्ति हुन्छ” (पृ. १६) । नुनन (सन् १९९३) का अनुसार “पश्चसन्दर्भकले पछि आउने विषय वा घटनालाई सङ्केत गर्दछ । विशेषतः लेखकहरूले नाटकीय प्रभावका लागि पश्चसन्दर्भकको प्रयोग गर्ने गर्छन्” (पृ. २१) । पश्चसन्दर्भकले साङ्गिक स्वरूपमा अग्रस्थानमा आई पश्चस्थानमा निहित वस्तुसन्दर्भलाई जोड्ने काम गर्दछ । यसलाई सन्दर्भक-सन्दर्भित सम्बन्धका रूपमा व्याख्या गर्न सकिन्छ । हालिडे र हसन (सन् १९९२) का अनुसार “पश्चसन्दर्भक सम्बन्धमा पूर्वानुमान प्रस्तुत वाक्यभन्दा पछि प्रस्तुत वाक्यहरूमा गरिन्छ” (पृ. १७) । उनीहरूका अनुसार वाक्यात्मक ढाँचाभिन्न रहने र वाक्यको संरचनाद्वारा निर्धारित हुने पश्चसन्दर्भकले पाठको संसक्तिलाई मद्दत गर्न सक्दैनन् । यस्ता सन्दर्भकहरू उखान, टुक्का, लोकोक्ति, सङ्क्षिप्त भनाइ, आलङ्कारिक, साहित्यिक र पूजा, आराधनासम्बन्धी शैलीमा बढी प्रयुक्त हुन्छन् । यिनको प्रयोग बारम्बार विषयको नामाङ्कनका सन्दर्भमा हुन्छ (पूर्ववत् : ५६) । पश्चसन्दर्भकअन्तर्गत मूलतः तिमी, ऊ

उनी, यो त्यो जस्ता सर्वनाम शब्दहरू प्रयोगमा आउँछन् । जस्तै: उनले परीक्षामा निकै मेहनत गरेकी थिइन् । त्यसैले सुशीला प्रथम भइन् । यस उदाहरणमा रेखाङ्कित 'उनले' पश्चसन्दर्भक हो जसले पश्च वाक्यमा प्रयुक्त सुशीलालाई निदर्शित गरेको छ । सङ्कथन वा पाठमा पूर्वसन्दर्भकका तुलनामा पश्चसन्दर्भकको प्रयोग भने कमै हुने हुन्छ ।

- बहिः सन्दर्भक (एक्सोफोरिक रिफरेन्स)

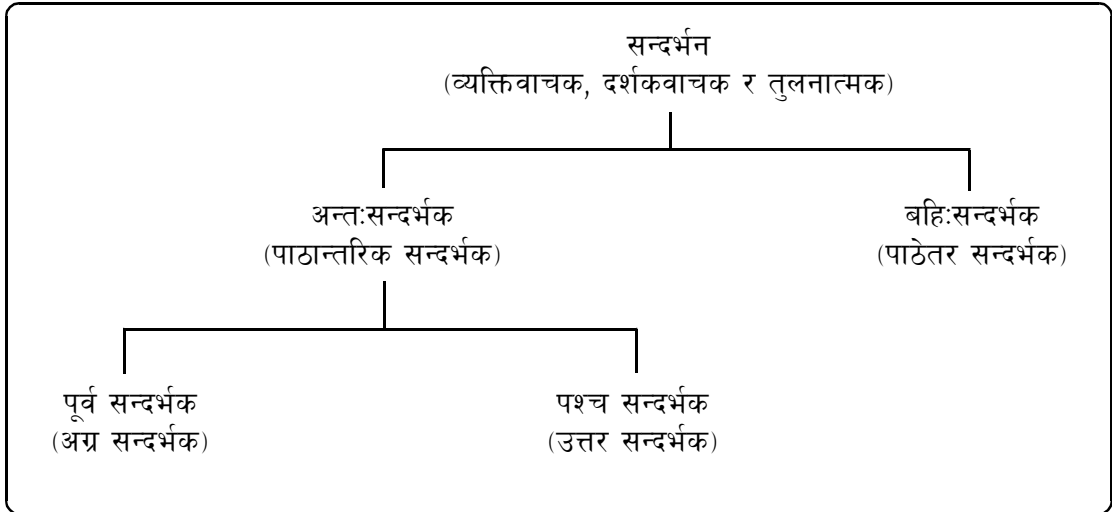
सङ्कथन वा पाठबाहिर निहित सन्दर्भ जनाउने निदर्शकलाई बहिः सन्दर्भक भनिन्छ । बहिःसन्दर्भक संसक्तिद्वारा निर्दिष्ट आशय सङ्कथन वा पाठभित्रबाट प्राप्त गर्न नसकिने हुँदा यसलाई पाठेतर सन्दर्भक पनि भनिन्छ । हालिडे र हसन (सन् १९९२) का अनुसार “पारिवेशिक प्रसङ्गबाट निर्मित सन्दर्भलाई बहिः सन्दर्भक भनिन्छ । यो सहभागीको अनुभव, पृष्ठभूमिगत ज्ञान, सामाजिक-सांस्कृतिक परिवेश आदिका माध्यमबाट ग्राह्य हुन्छ । यसले श्रोता वा पाठकलाई परिस्थितिगत सन्दर्भतर्फ अभिमुख हुन निर्देश गर्दछ” (पृ. ३३) । यसमा पाठान्तरिक एकाइलाई पाठबाहिरको व्यक्ति, वस्तु, घटना, अवस्था आदिसँग सन्दर्भित गरेर बोध गर्नुपर्ने हुन्छ । ब्राउन एन्ड युल (सन् १९९३) का अनुसार “बहिः सन्दर्भकले पाठकलाई पाठमा लिखित कुरा पाठबाहिर गएर हेर्न वा पहिचान गर्न अह्वाउँदछ । बहिः सन्दर्भक संसक्तिमा परिस्थितिको मूल्याङ्कनका आधारमा साङ्कथनिक भावार्थको बोध गरिन्छ” (पृ. १९२) । यसमा प्रस्तोताद्वारा प्रस्तुत पाठेतर सङ्केतलाई सहभागी श्रोता वा पाठकद्वारा सोही रूपमा मनन गरी आशयको ग्रहण गर्ने काम हुन्छ । साल्के (सन् १९९५) का अनुसार “बहिः सन्दर्भकको अर्थ पाठबाहिरको वास्तविक संसारका आधारमा बुझिन्छ । उनका अनुसार ‘हामी’ (वि) ले मीनसको समूह जनाउँछ । जसलाई पाठबाहिरबाट बुझ्न सकिन्छ । यसका माध्यमबाट साधारण वा अमूर्त कुरा (हरेक चिज/इभ्रिथिड) को व्याख्या गर्न सकिन्छ” (पृ. ५९) । जस्तै: ‘यो निकै मनमोहक देखिन्छ ।’ वाक्यमा ‘यो’ लाई बहिः सन्दर्भकको उदाहरणका रूपमा लिन सकिन्छ । त्यस्तै सूर्यलाई देखाएर भनिएको वाक्य ‘त्यो हेर ।’ मा प्रयुक्त ‘त्यो’ लाई पनि बहिः सन्दर्भकको उदाहरण मानिन्छ । यी दुई उदाहरणमा प्रयुक्त

‘यो’ र ‘त्यो’ ले पाठबाहिरको परिवेशगत सन्दर्भानुसारको वस्तुलाई जनाउँछन् । क्रेन (सन् २०००) का अनुसार बहिः सन्दर्भकले परिवेशको तात्कालिक वा तात्क्षणिक सन्दर्भबाट सूचना दिन्छ । यसमा भाषिक कुराकानी वा अभिव्यक्तिगत स्थान, परिवेश वा सन्दर्भ महत्त्वपूर्ण हुन्छ । बहिः सन्दर्भकले कुनै भौतिक परिवेश वा सहभागीको पूर्वज्ञानसम्बद्ध पाठेतर विषयलाई दर्साउँदछ । यसले सङ्कथनार्थ वा पाठार्थ ग्रहणका सन्दर्भमा महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको हुन्छ । हालिडे र हसन (सन् १९९२) का अनुसार “बहिः सन्दर्भकको एउटा विशेषता उमेर समूहको भाषा हो । विशेषतः युवा तथा बालबालिकाहरूले लगातार वस्तुसम्बद्ध सन्दर्भकको प्रयोग गर्छन् भने प्रौढले पनि आवश्यक सूचना परिवेशको सन्दर्भबाट उठाउने गर्छन्” (पृ. ३४) । त्यस्ता वस्तुहरू कुनै पनि समाजका आफ्ना मौलिक साभ्ना संस्कृति वा अनुभवका हुने हुँदा बहिः सन्दर्भकको प्रयोगबाट कुनै समस्या सृजना नहुने ठानिन्छ । यसबाट के स्पष्ट हुन्छ भने समाजमा बोलिने भाषा उच्च रूपमा बहिः सन्दर्भकयुक्त हुन्छ । समाजमा निषेधित वा प्रतिबन्धित शब्दहरू पनि सन्दर्भमा आधारित हुन्छन् । तिनलाई जनाउनका लागि समेत बहिः सन्दर्भक संसक्तिको प्रयोग गरिन्छ । उनीहरूका अनुसार बहिः सन्दर्भकले पाठ निर्माणमा सहयोग पुऱ्याउने तथा भाषालाई परिवेशगत सन्दर्भसँग जोड्ने कार्यमा सहयोग पुऱ्याउने भए पनि पाठको कुनै एउटा गद्यांश वा साङ्कथनिक तत्त्वलाई अर्को गद्यांश वा साङ्कथनिक तत्त्वसँग जोड्ने वा एकीकृत गर्ने कार्यमा योगदान गर्न नसक्ने हुँदा यसले प्रत्यक्षतः संसक्तिका लागि सहायता उपलब्ध गराउन भने सक्दैन (पूर्ववत् : ३७) । त्यसैले यसलाई संसक्ति मान्न नसकिने धारणासमेत रहेको पाइन्छ । यस आधारमा बहिः सन्दर्भक संसक्ति अन्तः सन्दर्भकतुल्य देखिदैन । यद्यपि यसले सङ्कथन वा पाठमा प्रयुक्त सन्दर्भकलाई पाठेतर सन्दर्भसँग सन्दर्भिक तुल्याई भावबोधका लागि निर्देश गर्ने भएकाले यसबाट परोक्ष रूपमा सङ्कथन वा पाठ रचनामा सहयोग पुग्ने देखिन्छ । बहिः सन्दर्भक संसक्तिअन्तर्गत हामी, तिमी, उनीहरू, योलगायतका सामान्यीकृत व्यक्तिवाचक सन्दर्भकहरूका अलावा परिवेशको तात्कालिक सन्दर्भमा सन्दर्भविना नै बुझिने ‘त्यो’, ‘त्यहाँ’ जस्ता दर्शकवाचक सन्दर्भकहरू र कतिपय सन्दर्भमा तुलनात्मक सन्दर्भकहरू (तुलनीय वस्तु, व्यक्ति, विषयको चर्चाविना पनि सिधै तुलनात्मक शब्दको

प्रयोग व्यवहार गर्नु) समेत प्रयोगमा आउँछन् । बहिः सन्दर्भकबाट सङ्कथन र त्यसका सन्दर्भका बीच लुप्त सम्बन्ध सृजित हुन्छ । त्यसैले यो वक्ता वा लेखकबाहिरको सन्दर्भसँग सम्बन्धित देखा पर्छ ।

यसप्रकार अन्तः सन्दर्भक र बहिः सन्दर्भक सङ्कथन वा पाठमा प्रस्तुत निदर्शक एकाइलाई पाठान्तरिक र पाठेतर रूपमा दर्साउने संसक्ति युक्ति हुन् । वस्तुतः सन्दर्भक वा निदर्शक एकाइ आफैमा अन्तः केन्द्री वा बहिः केन्द्री हुँदैनन् । सन्दर्भक मात्र हुन्छन् । यिनमा निदर्शनको गुण विद्यमान हुन्छ । सङ्कथन वा पाठमा प्रयुक्त भई निर्वाह गर्ने भूमिकाका आधारमा यिनलाई अन्तः सन्दर्भक र बहिः सन्दर्भकका रूपमा परिभाषित गरिन्छ ।

सन्दर्भनका उल्लिखित समग्र प्रकारलाई निम्नानुसारको रेखाचित्रमा देखाउन सकिन्छ :

- प्रतिस्थापन (सबिस्टट्युसन)

सङ्कथनमा प्रयुक्त कुनै पद, पदावली वा वाक्यांशलाई जनाउन तिनको सट्टामा आउने संसक्ति एकाइद्वारा सृजित स्थितिलाई प्रतिस्थापन भनिन्छ । यसलाई कुनै खास भाषिक एकाइका स्थानमा अर्को भाषिक एकाइ आई पूर्वभाषिक एकाइसह कार्य सम्पादन गर्ने अवस्थाका रूपमा परिभाषित गरिएको पाइन्छ । सङ्कथनमा यस किसिमको भूमिका निर्वाह गर्ने संसक्तिलाई प्रतिस्थापक भनिन्छ । हालिडे र हसन (सन् १९९२) का अनुसार “कुनै एउटा भाषिक एकाइलाई अर्को भाषिक

एकाइद्वारा स्थानापन्न गर्नुलाई प्रतिस्थापन भनिन्छ” (पृ. ८८) । प्रतिस्थापक संसक्तिले साङ्कथनिक विषय वा अभिव्यक्तिलाई सङ्क्षेपीकृत गरी सङ्कथनलाई सुगठित, एकीकृत एवम् संसक्त तुल्याउने कार्य गर्दछ । यस क्रममा पूर्वभाषिक एकाइको आवृत्ति नभई अनावृत्ति हुन्छ । ब्लुमफिल्ड (सन् २०१०) का अनुसार “प्रतिस्थापक संसक्ति भाषिक रूप वा व्याकरणिक विशेषता हो जसले प्रचलित परिवेशको मातहत रहेर भाषिक रूपको किसिम वा समूहलाई स्थानापन्न गर्दछ” (पृ. २४७) । प्रतिस्थापकको व्याकरणिक विशेषता छनोट गरिएको विशेषतामा भर पर्छ । जसले निश्चित किसिम वा स्वरूपलाई मात्र प्रतिस्थापित गर्न सक्छ । यसमा कुनै भाषिक एकाइ वा तत्त्वलाई जनाउन आर्थी भिन्नता नआउने गरी भिन्न पद, पदावलीको प्रयोग गरिन्छ । कुक (सन् १९९६) का अनुसार “प्रतिस्थापक संसक्ति धेरै लामो कुरा वा प्रश्नको उत्तरका रूपमा आउन सक्छ तर दुर्भाग्यवशः परम्परागत भाषाशिक्षणमा छोटो रूपमा नभई लामो रूपमा उत्तर दिन (कृपया पूर्ण वाक्यमा उत्तर दिनुहोला) आग्रह गरिएको पाइन्छ र विद्यार्थीलाई सङ्क्षेपण र अन्य विकल्पबाट वञ्चित गरिएको पाइन्छ” (पृ. २०) । यसअनुसार सङ्कथनमा लामा-लामा पदावली वा वाक्यांशहरू ससाना प्रतिस्थापक एकाइबाट प्रतिस्थापित हुन सक्छन् । हालिडे (सन् १९८६) का अनुसार “प्रतिस्थापकले केही वस्तु वा विषयको लोप वा व्याकरणिक कार्य देखाएर स्थान धारण गर्ने वा नियन्त्रण गर्ने युक्तिका रूपमा काम गर्छ । प्रतिस्थापनलाई कोशीय-व्याकरणिक तहको सम्बन्धका रूपमा लिइन्छ” (पृ. २९५) । यसको प्रयोग मूल शब्दको सट्टामा सम्बन्धित ठाउँमा गरिन्छ । साल्के (सन् १९९५) का अनुसार “प्रतिस्थापन केवल शब्दका बीचको सम्बन्ध हो । यसमा एउटाले अर्को शब्द वा पदावलीलाई प्रतिस्थापन गर्छ । जहाँ परिवेश प्रतिस्थापनको कुनै सन्दर्भ हुँदैन” (पृ. ६५) । सङ्कथन वा पाठमा अन्तः केन्द्री प्रतिस्थापकको प्रयोग पाइन्छ । त्यसमा पनि पूर्वसन्दर्भक प्रतिस्थापकको प्रयोग ज्यादा हुन्छ । यसलाई क्रियात्मक सम्बन्धका रूपमा लिने गरिन्छ । प्रतिस्थापक एकाइले समान संरचनात्मक कार्य गर्ने मानिन्छ । सङ्कथन वा पाठमा पूर्व पश्च प्रस्तुत कथन सन्दर्भ जनाउन आउने सन्दर्भक शब्दहरू तत्सन्दर्भमा प्रतिस्थापक देखा परे पनि सन्दर्भक र प्रतिस्थापकका बीच भिन्नता पाइन्छ । हालिडे (सन् १९८६) का अनुसार

“सन्दर्भकले आर्थी सम्बन्ध दर्साउँछ भने प्रतिस्थापकले कोशीय-व्याकरणिक सम्बन्ध दर्साउँछ । सन्दर्भक समान वस्तु जनाउन र प्रतिस्थापक समान वर्गको भिन्न वस्तु जनाउन (जस्तै, तिम्रो टोपी कहाँ छ ? मैले यो भेटाउन सकिन । यी यो लेऊ । यहाँ अधिल्लो वाक्यमा प्रयुक्त ‘यो’ ले सन्दर्भक र पछिल्लो वाक्यमा प्रयुक्त ‘यो’ ले प्रतिस्थापक जनाउँदछ ।) प्रयोग गरिन्छ” (पृ. ३०१) । त्यसो त सन्दर्भक पाठान्तरिक मात्र नभएर पाठेतर पनि हुन्छ भने प्रतिस्थापक केवल पाठान्तरिक मात्र हुन्छ । हालिडे र हसन (सन् १९९२) का अनुसार “सन्दर्भक एकाइ ऊ (हि) को अर्थ कुनै व्यक्ति/वक्ता वा सम्बोधित हुन्छ जसलाई परिवेशगत स्रोतका आधारमा पत्ता लगाउन सकिन्छ । प्रतिस्थापक निश्चित एकाइको पुनरावृत्ति स्थानमा आउने संसक्ति हो जसको सम्बन्ध पाठभित्र हुन्छ” (पृ. ८८) । अङ्ग्रेजी भाषामा प्रतिस्थापक एकाइका रूपमा वान, वान्स, सेम, डु, सो, नट जस्ता संसक्ति युक्तिको अत्यधिक प्रयोग गरिएको पाइन्छ भने नेपाली भाषामा यो, त्यो (उदा. एकदिन हामी मर्नुपर्छ । त्यो त छँदै छ नि) चाहिँ, त्यही, त्यस्तै, त्यसो, त्यसै गर्छ लगायतका विभिन्न संसक्ति शब्दहरू प्रतिस्थापकका रूपमा प्रयोग भएको पाइन्छ ।

भाषावैज्ञानिक हालिडे र हसन (सन् १९९२ : ९०) ले प्रतिस्थापनका नामिक, क्रियात्मक र उपवाक्यात्मक गरी तीन प्रकार प्रस्तुत गरेका छन् जसको चर्चा निम्नानुसार गरिएको छ :

- नामिक प्रतिस्थापक (नमिनल सब्स्टिच्युसन)

सङ्कथन वा पाठमा प्रयुक्त कुनै नाम वा नाम पदावलीको सङ्ग्रामा प्रयोग हुने संसक्ति एकाइलाई नामिक प्रतिस्थापक भनिन्छ । नामिक प्रतिस्थापकले नामिक पद-पदावलीलाई तिनको प्रकार्यमा उपस्थित भई स्थानापन्न गर्ने कार्य गर्दछ । अङ्ग्रेजीमा मूलतः वान, वान्स र सेम शब्दहरूले नामिक प्रतिस्थापकको कार्य गरेको पाइन्छ भने नेपालीमा चाहिँ, खाले, वाला, सोही, त्यही, उहीलगायतका शब्दहरूले नामिक प्रतिस्थापकको भूमिका निर्वाह गरेको भेटिन्छ । वस्तुतः अङ्ग्रेजी शब्द वान (एउटा) र सेम (उस्तै) शब्दले जनाउने सङ्ख्याबोधक विशेषण तथा तुलनात्मक सन्दर्भन र प्रतिस्थापनका बीच भिन्नता हुन्छ । यस्तो भिन्नता प्रयोग प्रसङ्गका

आधारमा पहिचान गर्नुपर्ने हुन्छ । यस प्रकारणमा 'वान' ले 'एउटा' अर्थ नदिई 'चाहिँ', 'खाले' वा 'वाला' अर्थ दिन्छ, भने 'सेम' ले विशेषता जनाउने रूपमा नभई नामको प्रतिस्थापनका रूपमा काम गर्छ । जस्तै :

क) - ट्विच ब्याग विल यु टेक ? (तिमी कुन भोला लिन्छौ ?)

- द ब्लु वान । (निलो चाहिँ ।)

ख) - रामसँग चाउचाउ र विस्कट छ ।

- मसँग पनि त्यही (सेम) छ ।

तथोक्त उदाहरणमध्ये (क) मा प्रयुक्त 'वान' (चाहिँ) शब्दले 'ब्याग' (भोला) लाई प्रतिस्थापन गरेको छ, भने (ख) मा प्रयुक्त त्यही (सेम) शब्दले 'चाउचाउ र विस्कट' लाई प्रतिस्थापन गरेको छ । यस आधारमा 'वान' (चाहिँ) र 'सेम' (त्यही) शब्दलाई नामिक प्रतिस्थापनका रूपमा चिनाउन सकिन्छ । नामिक प्रतिस्थापकले नामिक समूहको शीर्ष पद (नाम) लाई प्रतिस्थापन गर्छ । साथै यसले नामिक समूहको शीर्षका रूपमा कार्य सम्पादन गर्दछ । कतिपय भाषावैज्ञानिकहरू (टेरिलक; २००५ : ४८, ब्लुमफिल्ड २०१० : २४७) लगायतले नामको सङ्ग्रहमा प्रयोग हुने सर्वनाम शब्दहरूलाई नामिक प्रतिस्थापनका रूपमा उल्लेख गरेको पाइए पनि वास्तवमा (साङ्कथनिक सन्दर्भन सन्दर्भमा) सर्वनामद्वारा नामिक पदको प्रतिस्थापन हुने नभई सन्दर्भन हुने मानिन्छ । हालिडे र हसन (सन् १९९२) का अनुसार "पुरुषवाचक, दर्शकवाचक सन्दर्भक र प्रतिस्थापनका बीच भिन्नता रहेको छ" (पृ. ९५) । उनीहरूका अनुसार सन्दर्भनमा सन्दर्भक एकाइ र पूर्वानुमानका बीच पूर्ण सन्दर्भपरक परिचय रहेको हुन्छ, जहाँ परिभाषाका लागि कुनै चिजको थपोट गरिएको हुँदैन भने प्रतिस्थापनमा पुनर्परिभाषा गरिएको हुन्छ, जहाँ केही न केही विवरण वा बयान थपिएको हुन्छ । यसप्रकार नामिक प्रतिस्थापन सन्दर्भन संसक्तिभन्दा भिन्न संसक्तिका रूपमा देखा पर्छ । जसबाट साङ्कथनिक अभिव्यक्तिको पूर्व भागमा प्रस्तुत नामको स्थानापन्न हुन्छ ।

- क्रियात्मक प्रतिस्थापक (भर्बल सविस्टच्युसन)

सङ्कथन वा पाठमा प्रयुक्त क्रियापदलाई स्थानापन्न गर्न आउने संसक्ति एकाइलाई क्रियात्मक प्रतिस्थापक भनिन्छ । यस प्रतिस्थापनमा पूर्वप्रयुक्त क्रियापदको समान आशय व्यक्त गर्नका लागि वर्गीय क्रियाको प्रयोग हुन्छ । एउटा क्रिया वा क्रिया समूहको सट्टामा अर्को क्रियाको स्थापन हुने भएकाले यसलाई क्रियात्मक प्रतिस्थापनमा भनिएको हो । अङ्ग्रेजीमा क्रियात्मक प्रतिस्थापनका रूपमा डु, डज, डिड, डु सो जस्ता शब्दहरूको प्रयोग गरिन्छ, जसले क्रिया पदावली वा समूहमा शीर्षकको कार्य गर्छन् । नेपालीमा चाहिँ क्रियात्मक प्रतिस्थापकका रूपमा गर्छ, सकछ, गयो, सक्यो, गरे, बतायो, भन्योजस्ता शब्दहरूको प्रयोग गरिन्छ । जस्तै :

(क) - क्यान लायन्स किल एलिफेन्ट ? (सिंहले हात्ती मार्न सकछन् ?)

- नो बट दे क्यान जिराफस् । (अहँ तर तिनीहरूले जिराफलाई सकछन्)

(ख) - रविले कविलाई फोन लगायो ?

- अहँ, कविले रविलाई फोन गयो ।

(ग) - केटाहरूले गृहकार्य लेखे ।

- केटीहरूले पनि गृहकार्य गरे ।

तथोक्त उदाहरणमध्ये (क) मा प्रयुक्त 'मार्न सकछन्' क्रिया पदावलीलाई 'सकछन्' क्रियापदले (ख) मा प्रयुक्त 'लगायो' क्रियालाई 'गयो' क्रियाले र (ग) मा प्रयुक्त 'लेखे' क्रियालाई 'गरे' क्रियापदले प्रतिस्थापन गरेको छ । यस आधारमा 'सकछन्', 'गयो' र 'गरे' क्रियापदलाई क्रियात्मक प्रतिस्थापकका रूपमा चिनाउन सकिन्छ । क्रियात्मक प्रतिस्थापकले क्रिया वा क्रिया समूहको शीर्षकका रूपमा कार्य गर्दछ । साथै यसले तत्समूहको अन्तिममा स्थान लिन्छ । हालिडे र हसन (सन् १९९२) का अनुसार "ज्यादा सामान्यीकरणका रूपमा हेर्दा क्रियात्मक प्रतिस्थापक लेखाइमा भन्दा बोलाइमा बढी प्रयोग हुन्छ । यसलाई सन्दर्भनसरह सहजै पूर्वानुमान गर्न सकिदैन । किनकि

यसनिबद्ध पूर्वानुमानको क्षेत्रमा अन्य तत्त्व पनि देखापर्न सक्छ । (जस्तै : सिंहहरू भोका देखिन्छन् ? अहं, तिनीहरू थकित छन् ।)” (पृ. १७७) क्रियात्मक प्रतिस्थापकले पाठेतर कुरालाई प्रतिस्थापन गर्न सक्दैन । केवल पाठान्तरिक र त्यसमा पनि पूर्व वाक्यीय क्रियालाई स्थानापन्न गर्न सक्छ । यसको क्षेत्र कोशीय क्रियाका रूपमा पनि रहन सक्छ । यसप्रकार क्रियात्मक प्रतिस्थापन कुनै क्रिया आउनुपर्ने ठाउँमा प्रयुक्त अर्को क्रियाले पूर्वप्रयुक्त क्रियाको भूमिका निर्वाह गर्ने अवस्था हो । यसबाट आर्थी प्रतिस्थापन नभई शाब्दिक प्रतिस्थापन कायम हुन्छ ।

- उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापक (क्लजल सब्स्टिच्युसन)

सङ्कथन वा पाठमा प्रयुक्त उपवाक्य वा वाक्यांशलाई प्रतिस्थापन गर्ने संसक्ति एकाइलाई उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापक भनिन्छ । उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापकले पूर्वप्रस्तुत सन्दर्भलाई उपवाक्यात्मक तहमा पुनः सन्दर्भित तुल्याउँछ । यसमा सिङ्गो उपवाक्य नै स्थानापन्न हुन्छ । त्यसैले यो नामिक वा क्रियात्मक प्रतिस्थापन जस्तै देखा पर्छ । अङ्ग्रेजीमा उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापकका रूपमा मूलतः ‘सो’, ‘नट’ शब्दको प्रयोग गरिन्छ भने नेपालीमा यस प्रयोजनार्थ ‘त्यसो हो’, ‘त्यस्तै छ’, ‘यति हो’, ‘यस्तै हुन्छ’, ‘त्यस्तो लाग्दैन’ लगायतको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापनमा उपवाक्यभित्रका एकाइ वा तत्त्वको पूर्वानुमान नगरी समस्त उपवाक्यकै पूर्वानुमान गरिन्छ । अर्थात् यसमा पूरै वाक्यांश नै पूर्वानुमानित हुनुपर्ने र भिन्न तत्त्व (प्रतिस्थापक तत्त्व) उपवाक्यबाहिर हुनुपर्ने ठानिन्छ । जस्तै:

(क) - इज दिस म्याङ्गो राइप ? (आँप पोकेको हो ?)

- इट सिम्स सो । (त्यस्तै देखिन्छ ।)

(ख) - इज नट हि गोइड टु पास द इक्जाम ? (के उसले परीक्षा उत्तीर्ण गर्दैन होला त ?)

- आइ एम अफ्रेड नट । (गर्दैन होला ।)

तथोक्त दुई उदाहरणमध्ये (क) मा प्रयुक्त 'इज दिस म्याङ्गो राइप' उपवाक्यलाई 'सो' शब्दले र (ख) मा प्रस्तुत 'इज नट हि गोइड टु पास द इक्जाम' वाक्यांशलाई 'नट' शब्दले प्रतिस्थापन गरेको देखिन्छ। उल्लिखित उदाहरणमा प्रयुक्त पूर्वानुमान गर्नुपर्ने संसक्ति एकाइ 'सो' र 'नट' ले सिङ्गो उपवाक्यलाई प्रतिस्थापन गरेका छन्। साथै यी सम्बन्धित उपवाक्यबाहिर रहेका छन्। हालिडे र हसन (सन् १९९२) का अनुसार "उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापकले सङ्कथनमा स्थान लिने (वा कार्य गर्ने) तीन परिवेश रहेका हुन्छन् : प्रत्यक्ष कथनात्मक (रिपोर्टेड), अवस्थाजन्य (कन्डिशनल) र सम्भावनात्मक (मोडलाइज्ड)। यी परिवेशमा उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापकले सकारात्मक र नकारात्मक स्वरूप ग्रहण गर्छन्" (पृ. १३१)। जसमध्ये सकारात्मक स्वरूपको अभिव्यक्ति 'सो' बाट र नकारात्मक स्वरूपको अभिव्यक्ति 'नट' बाट हुन्छ। यसअनुसार उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापक स्वीकारोक्ति, अस्वीकारोक्ति, निश्चयार्थक, अनिश्चयार्थक शब्दका माध्यमबाट प्रकट हुन्छन्। नेपाली भाषाका सन्दर्भमा तिमीलाई भोक लागेको हो ? प्रश्नमा त्यस्तै छ भनी जबाफ प्राप्त भएमा 'त्यस्तै छ' ले अग्रउपवाक्यलाई प्रतिस्थापन गरेको देख्न सकिन्छ। जसलाई उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापनको उदाहरण मान्न सकिन्छ।

● विलोपन (इलिप्सिस)

सङ्कथन वा पाठमा प्रयुक्त कुनै पद, पदावली वा वाक्यांशलाई सुन्य रूपमा दर्साउनुलाई विलोपन भनिन्छ। यसलाई वक्ता वा लेखकद्वारा नभनिएको वा नलेखिएको भाषिक तत्त्वको छुटका रूपमा परिभाषित गर्न सकिन्छ। विलोपन त्यस्तो संसक्ति युक्ति हो जुन कुनै विषयको व्याख्या वा तत्त्वबद्ध विशिष्ट कथनपछि घटित हुन्छ। यसमा पद, पदावली वा उपवाक्यात्मक एकाइहरूको लोप हुन्छ। जसको पूर्तिका लागि पूर्वप्रस्तुत कथन घटना वा वाक्यमा आधारित हुनुपर्ने हुन्छ। साल्के (सन् १९९५) का अनुसार "विलोपनलाई जनाउने अङ्ग्रेजी शब्द 'इलिप्सिस' ग्रीक भाषाको 'इलेपेइन' शब्दबाट आएको हो जसको अर्थ 'टु लिभ आउट' (छाड्नु/हराउनु) भन्ने हुन्छ" (पृ. ५६)। विलोपनले भाषिक संरचनामा एक वा एकाधिक तत्त्व (पद, पदावली आदि) हटाइएको,

हटेको वा नरहेको अवस्थालाई जनाउँदछ । यद्यपि त्यहाँ वाक्यको व्याकरणिक र आर्थी पूर्णता भने अपरिहार्य मानिन्छ । वस्तुतः सङ्कथनमा वक्ता वा लेखकले कोशीय एकाइको पुनरावृत्तिलाई बेवास्ता गर्दै नभनिएको आशय दर्साउन व्याकरणिक उपायको अवलम्बन गर्दा लोप संसक्ति घटित हुने हुन्छ । यसलाई व्याकरणद्वारा सामान्यतया अपेक्षा गरिने भाषिक तत्त्वहरूको छुट (ओमिसन) का रूपमा लिइन्छ । सङ्कथनमा यसको सम्बन्ध वाक्यान्तरिक नभई अन्तर्वाक्यीय हुन्छ । युल (सन् २०००) का अनुसार “कतिपय भाषिक सन्दर्भमा कुनै भाषिक घटक वा प्रस्तुतिको अभाव वा अनुपस्थिति रहनुलाई विलोपन भनिन्छ । यस अवस्थामा पनि श्रोता वा पाठकले वक्ता वा लेखकले भन्न खोजेको कुरा स्पष्टसँग बुझ्दछन्” (पृ. २३) । विलोपनलाई सङ्कथन वा पाठमा छुट तत्त्वको संरचनाका आधारमा खुट्याउन सकिन्छ । यसले संरचनात्मक रूपमा आवश्यक तर अव्यक्त एकाइलाई दर्साउने हुँदा यसलाई पहिले नै बुझिसकिएको हुन्छ । यसमा लोप हो वा होइन भन्ने कुरा पत्ता लगाउन लुप्त तत्त्वलाई आवश्यक ठाउँमा राखेर पहिचान तथा परीक्षण गर्न सकिन्छ । नुनन (सन् १९९३) का अनुसार “लोपले पूर्ववर्ती पाठमा प्रयुक्त वाक्य, उपवाक्य वा वाक्यांशको छुटलाई दर्साउँछ । यसमा अन्य एकाइद्वारा लोप भएको एकाइको पूर्ति गरिन्छ” (पृ. २३) । सङ्कथनका हरेक वाक्य वा स्थानमा लोपको प्रयोग हुँदैन तदपि आवश्यक स्थानमा भने यसको प्रयोग स्वाभाविक हुने ठानिन्छ । श्रोता वा पाठकलाई लक्षित कुराको जानकारी दिनुपर्ने हुनाले लोपको अधिकाधिक प्रयोग नभई अत्यावश्यक प्रयोग हुन्छ । यसलाई जनाउन लोप स्थानमा कोष्ठकभित्र सून्य चिह्न (०) वा लुप्त शब्द राख्ने गरिएको पाइन्छ । ह्याच (सन् १९९४) का अनुसार “लोपलाई जोडक वा सिक्री नभनिए पनि सून्य जोडकका रूपमा उल्लेख गर्न सकिन्छ” (पृ. २२५) । सङ्कथनमा पद, पदावली वा उपवाक्यको लोप सङ्कथनिक भाषिक सन्दर्भका आधारमा बुझिन्छ । यसको रिक्त स्थान श्रोता वा पाठक स्वयम्ले पूर्वउपवाक्य वा वाक्य हेरेर बुझ्नुपर्ने हुन्छ । वास्तवमा विलोपनलाई श्रोता वा पाठकले प्रसङ्गनका आधारमा अनुमान गर्न सक्ने ठानी वक्ता वा लेखकले आवश्यक तत्त्व उल्लेख गर्न आवश्यक ठान्दैनन् । यसको अर्थ प्रत्येक अपूर्ण अभिव्यक्ति नै लोप हो भन्ने होइन । यसका लागि भाषिक सन्दर्भ आवश्यक हुन्छ ।

हालिडे (सन् १९८६) का अनुसार “उपवाक्य वा उपवाक्यको अंश शाब्दिक वा नामिक समूहको भागलाई पाठको अग्रवर्ती स्थानमा निश्चित लोप युक्तिद्वारा पूर्वानुमान गरिन्छ जहाँ केही भनिएको हुँदैन तर आशय बोधका लागि केहीको आवश्यकता पर्छ” (पृ. २८८) ।

सङ्कथनमा भाषाले विच्छेदित रूपमा नभई पाठका रूपमा कार्य गरेको हुन्छ, जहाँ श्रोता वा पाठकलाई वाक्यामार्फत विभिन्न किसिमका घटनाहरू उपलब्ध गराइएको हुन्छ । त्यही उपलब्ध घटनाका आधारमा श्रोता वा पाठकले अव्यक्त कुराको बोध गर्न पुग्छन् । तसर्थ साङ्कथनिक कुराको बोधका लागि विलोपनले समस्या वा जटिलता सृजना नगर्ने ठानिन्छ, तथापि कतिपय अवस्थामा यसबाट समस्या पैदा हुने देखिन्छ । म्याक्क्यार्थी (सन् २०१०) का अनुसार “लोप सम्भाव्य आशय जनाउने भाषाको विश्वव्यापी विशेषताका रूपमा रहेको हुन्छ । यो सिकारु वा विद्यार्थीका लागि त्यस क्षेत्रमा कठिनाइपूर्ण हुन्छ जहाँ यो व्याकरणको सहसम्बन्धमा आधारित भएर व्याप्त (ओभरल्याप वा खप्टिएको) हुन्छ” (पृ. ४३) । जस्तै : गोट्स मिल्क एन्ड (गोट्स) चिज । (बाखाको दूध र पनिर) यहाँ लुप्त शब्द गोट्स (बाखा) का कारण चिज वा पनिरको आशय बोधमा समस्या पर्ने मानिन्छ । तदपि बोध वा समझको विशेष नियमले भाषामा व्याप्ति हुन नहुने मान्यता राख्दछ । सङ्कथनमा विलोपन मूलतः पूर्वसन्दर्भक सम्बन्धका रूपमा प्रयुक्त हुन्छ । यदाकदा वा कहिलेकाहीं पूर्वानुमान गरिएको लोपगत संरचना पश्चसन्दर्भक सम्बन्धमा आधारित तथा बहिः सन्दर्भक पनि हुन सक्छ । यद्यपि त्यसलाई (बहिः सन्दर्भकका रूपमा आउने लोपलाई) सङ्कथन संसक्तिमा महत्त्व दिइदैन । हालिडे र हसन (सन् १९९२) का अनुसार “यदि गृहिणीले दूध बेच्ने मानिसलाई देखेर ‘टु प्लिज’ (कृपया दुई) भनिन् भने परिवेशगत सन्दर्भका आधारमा तिनले बहिसन्दर्भक लोपको प्रयोग गरेको मानिन्छ । जसले यसको व्याख्याका लागि सूचना वा जानकारी उपलब्ध गराउँछ तर संसक्तिमा बहिः सन्दर्भक लोपको कुनै स्थान रहँदैन” (पृ. १४४) । सङ्कथन वा पाठमा विलोपनले यान्त्रिक वा सुँगा रटाइको जबाफ दिनबाट रोक्न, अनावश्यक शब्दको आवृत्ति हटाउन र सङ्क्षिप्तता प्रदर्शन गर्न निकै सहयोग पुऱ्याउँदछ ।

विलोपन र प्रतिस्थापन व्याकरणिक संसक्तिका बीच निकतटम् सम्बन्ध रहेको पाइन्छ । विलोपनलाई एक अर्थमा सुन्यद्वारा हुने प्रतिस्थापनका रूपमा र अर्को अर्थमा रिक्तताद्वारा पदावली प्रतिस्थापित गर्ने युक्तिका रूपमा लिइन्छ । विलोपनले प्रतिस्थापनले जस्तै कोशीय व्याकरणिक तहमा भाषिक सिक्रीका रूपमा कार्य गर्दछ । विलोपन र प्रतिस्थापन संसक्ति सन्दर्भनको अनिरन्तरताको परिवेशमा उपयुक्त/सान्दर्भिक हुन्छन् । केन (सन् २०००) का अनुसार प्रतिस्थापन र विलोपन यिनको कार्यमा अनुरूप/उस्तै देखा पर्छन् । विलोपनले पूर्वानुमानित पूर्वसन्दर्भक एकाइलाई जनाउँदछ तदपि यसमा प्रतिस्थापनमा जस्तै स्थान चिह्न (प्लेस मार्कर) द्वारा सन्दर्भन हुँदैन । यसमा पूर्वानुमानित एकाइ त्यसको संरचनात्मक सम्बन्धद्वारा बुझिन्छ । साल्के (सन् १९९५) का अनुसार “लोप धेरै हिसाबले प्रतिस्थापन जस्तै हो जहाँ दुवैको भूमिका पाठमा पहिले व्यक्त कुरालाई निर्दिष्ट गर्नु हुन्छ । यीमध्ये प्रतिस्थापनमा निश्चित शब्दलाई अर्को शब्दले निर्दिष्ट गर्छ भने लोपमा पूर्वविषय जनाउन पाठको निश्चित स्थान खाली रहन्छ” (पृ. ५१) । कुक (सन् १९९६) का अनुसार “कतिपय अवस्थामा पूर्वप्रस्तुत शब्द वा पदावलीलाई जनाउन प्रतिस्थापनको आवश्यकता पर्दैन । हामीले त्यसलाई लोप गर्न सक्छौं र छुटेको भागको पूर्ण अर्थ लगाउन सक्छौं” (पृ. २०) । कुनै अवस्थामा विलोपनको प्रयोग प्रतिस्थापनको सट्टा सङ्क्षिप्तता/छोटोका लागि गरिन्छ । हालिडे र हसन (सन् १९९२) का अनुसार “विलोपन प्रतिस्थापनद्वारा गरिने पूर्वानुमानसँग ठ्याक्कै मिल्दछ । प्रतिस्थापनमा निश्चित स्थानअन्तर्गत प्रतिस्थापक चिह्नका रूपमा ‘वान’, ‘डु’ आदिको प्रयोग गरिन्छ भने विलोपनमा केही पनि निविष्ट गरिएको हुँदैन । त्यसैले भन्न सकिन्छ कि विलोपन प्रतिस्थापनको सून्य उपस्थितिद्वारा प्रस्तुत हुन्छ” (पृ. १४३) । यस आधारमा विलोपनलाई शून्य प्रतिस्थापनको रूपमा उल्लेख गर्न सकिन्छ । समग्रतः विलोपन र प्रतिस्थापन समान प्रकारका संसक्ति सम्बन्धका परस्पर भिन्न युक्ति हुन् । कुनै व्याकरणिक परिवेशमा विलोपन मात्रको सम्भावना हुन्छ भने कहीं प्रतिस्थापनको मात्र सम्भावना हुन्छ । हालिडे र हसन (सन् १९७६/१९९२) का अनुसार “प्रतिस्थापन र लोपका बीचको भिन्नता अल्पतम् रहेको पाइन्छ । हामीले लोपलाई सून्य प्रतिस्थापनका रूपमा र प्रतिस्थापनलाई निश्चित लोपका रूपमा व्याख्या

गर्न सक्छौं । तथापि यी दुईसम्बद्ध रूपको अर्थमा उल्लेखनीय भिन्नता रहेको हुन्छ” (पृ. ३१४) । साङ्कथन वा पाठका भागहरूमा प्रतिस्थापन र लोप आधारभूत सम्बन्धमा एकत्र हुने भए पनि प्रयोगात्मक प्रयोजनार्थ यी दुवैलाई पृथकीकृत रूपमा चर्चा गर्नु नै उपयुक्त हुन्छ ।

विलोपनलाई तत्त्वगत विशेषताका आधारमा विभिन्न प्रकारमा वर्गीकरण गरिएको पाइन्छ । भाषावैज्ञानिक हालिडे र हसन (सन् १९७६/१९९२) ले यसका नामिक, (नोमिनल), क्रियात्मक (भर्बल) र उपवाक्यात्मक (क्लाउजल) प्ररूप उल्लेख गरेका छन् भने थोराट (सन् २००२) ले यसका पाठात्मक (टेक्चुअल) र साङ्कथनिक (डिस्कोर्सल) प्ररूप प्रस्तुत गरेका छन् (पृ. ०४) । थोराटका अनुसार पाठात्मक लोपले वाक्यबाट आर्थी व्याकरणिक तत्त्वको लोपयुक्त अवस्था जनाउँछ, जसलाई यसको संरचना, सन्दर्भ वा विषय हरेर पूर्ति गर्न सकिन्छ भने साङ्कथनिक लोपले वाक्यमा आशय वा भावको अभाव रहेको र वाक्य आफैमा पूरा नभएको अवस्था जनाउँदछ । यी दुई प्रकारका लोपलाई प्राचीन भारतीय भाषाविज्ञानमा ‘अध्याहार’ वा ‘वाक्यशेष’ भनिन्छ । उनका अनुसार पाठात्मक लोपका संरचनात्मक, सन्दर्भपरक र सहपाठात्मक गरी तीन प्रकार हुन्छन् । संरचनात्मक लोप अचिन्हित पारदर्शी वाक्यमा देख्न सकिन्छ । जस्तै: ‘ओपेन द डोर प्लिज’ (कृपया ढोका खोल्नुहोस्) वाक्यमा ‘यु’ छुटेको छ जुन संरचनात्मक दृष्टिले पूरा हुने खालको छ । सन्दर्भपरक लोपले अशाब्दिक सन्दर्भबाट पनि विवरण वा आधार लिन्छ । जस्तै: (क) ‘ह्वेन आर यु गोइड मद्रास ?’ (तिमी मद्रास कहिले जाँदै छौ ?) (ख) ‘टुमरो’ (भोलि) । यस उदाहरणमा लोप भएको एकाइ वाक्यबाट पूर्ति गर्ने खालको छ । यस्तो लोप चिन्हित पारदर्शी वाक्यमा देख्न सकिन्छ । त्यस्तै सहपाठात्मक लोप पूर्वसन्दर्भका आधारमा बोधगम्य हुन्छ । जस्तै : दूध बेच्ने मान्छेहरूको सन्दर्भमा व्यक्त ‘टु पिन्ट्स प्लिज’ (कृपया दुई पिन्ट्स/लिट्रको एकाइ) वाक्यले दुई पिन्ट्स दूधको अर्थ दिन्छ भने बारको मान्छेसँग यसले वियरको दुई पिन्ट्स जनाउँदछ । साङ्कथनिक लोपमा चाहिं त्यस्तो वाक्यको प्रयोग हुन्छ जुन अस्पष्ट र अपारदर्शी हुन्छ । जस्तै: ‘हि डज नट वान्ट अ ब्याक एन्ड हाइट टि.भि.’ (उसले श्यामस्वेत टिभी चाहँदैन) ।

यस वाक्यमा प्रयुक्त 'हि' ले कसलाई जनाउन खोजेको हो त्यो अस्पष्ट छ । विलोपन प्ररूपका बारेमा थोराटले तथोक्त दृष्टिकोण प्रस्तुत गरेका भए पनि यसका बहुप्रचलित प्रकारका रूपमा हालिडे र हसनद्वारा प्रस्तुत नामिक-क्रियात्मक र उपवाक्यात्मक विलोपन नै देखा पर्छन् । यी प्ररूपको चर्चा निम्नानुसार गरिएको छ :

- नामिक विलोपन (नामिनल इलिप्सिस)

सङ्कथनमा प्रयुक्त कुनै नाम वा नाम पदावलीको लोप हुनुलाई नामिक विलोपन भनिन्छ । यसको संरचनामा वैकल्पिक विशेषकसहितको शीर्ष रहेको हुन्छ । अर्थात् नाम पदावलीमा नामको विशेषक भएर आएका एकाइहरू तत्पश्चात् नामको रूपमा आउँदा तिनबाट नामको लोप हुने हुन्छ । यस क्रममा विशेषक एकाइले शीर्षको रूप लिन्छ भने मुख्य शीर्ष रूपको लोप हुन्छ । जस्तै: - हरिले कालो टोपी मन परायो । निरवले निलो (०) मन परायो ।

उल्लिखित उदाहरणमा नामिक पद 'टोपी' को लोप भएको छ । जहाँ विशेषक पद 'निलो' ले शीर्षको काम गरेको छ । सङ्कथनमा यसरी लोप हुने नाम वा नाम पदावलीलाई पूर्वप्रस्तुत कथन वा वाक्यबाट अध्याहार गरी आशय बोध गर्ने काम हुन्छ । नामिक विलोपनपूर्वको वाक्यात्मक संरचनामा विशेषतः व्यक्तिवाचक, जातिवाचक नाम र अंशतः अन्यवाचक नाम शीर्षका रूपमा प्रयुक्त हुन्छन् । नामिक विलोपनका सन्दर्भमा यिनको लोप र यिनलाई दर्साउने विशेषक घटकको प्रयोग हुन्छ । भाषावैज्ञानिक हालिडे र हसन (सन् १९९२) ले नामिक विलोपनमा शीर्षको लोपका रूपमा कार्य गर्ने विशेषकहरूलाई डेइक्टिक (निर्धारक : यी, मेरो, दुवै, केही, अरू, सबै आदि), न्यूमेरेटिभ (सङ्ख्यावाचक : एउटा, दुईटा, पहिलो, दोस्रो, तेस्रो, चौथो, अन्तिम आदि) र एपिथेट (गुणवाचक विशेषण : धनी, लामो, छोटो, सानो, सस्तो, राम्रो आदि) प्ररूपमा प्रस्तुत गरेका छन् । (पृ. १४७) उनीहरूका अनुसार यीमध्ये निर्धारक र सङ्ख्यावाचक विशेषक निकै बारम्बार प्रयोगमा आउँछन् भने गुणबोधक विशेषक कमै मात्रामा प्रयोगमा आउँछन् । वस्तुतः यी (निर्धारकका सङ्ख्याबोधक, गुणाबोधक विशेषण) एकल वा शीर्ष रूपमा प्रयोग हुँदा वा प्रयोगमा आउँदा यीभन्दा

पछाडि नामिक विलोपन हुने हुन्छ । यसअलावा सम्बन्धवाचक (मेरो, तिम्रो, उसको आफ्नो आदि), परिमाणबोधक (केही, धेरै, अलिकति आदि) र विपरीतार्थी संयोजन (उदा. 'यदि उसले आफ्नो कुकुर ल्यायो भने म मेरो ल्याउछु' वाक्यमा आफ्नो = मेरो) को शीर्ष प्रयोगका माध्यमबाट पनि नामिक विलोपन हुन्छ । नामिक विलोपनका थप उदाहरण निम्नानुसार छन् :

(क) - मैले कुनै कलम देखिन ।

(ख) - कमल र करिना सहपाठी हुन् ।

- त्यहाँ कुनै (०) थिएन ।

- ती दुवै (०) अध्ययनशील छन् ।

(ग) - एउटा मान्छे आयो ।

(घ) हरिले आफ्नो विरालो ल्यायो ।

- एउटा (०) गयो ।

श्यामले आफ्नो (०) ल्यायो ।

उल्लिखित उदाहरणमध्ये (क) मा नामिक पद कलम, (ख) मा 'कमल र करिना', (ग) मा 'मान्छे र (घ) मा 'विरालो' को लोप देख्न सकिन्छ । सङ्कथनमा यस किसिमको लोपले अभिव्यक्तिलाई थप सङ्क्षिप्त तुल्याउने ठानिन्छ । साङ्कथनिक सन्दर्भमा नामिक विलोपनअन्तर्गत नाम शब्दका अलावा सर्वनाम शब्दहरूको लोपलाई समेत लिन सकिन्छ, समेट्न सकिन्छ ।

- क्रियात्मक विलोपन (भर्बल इलिप्सिस)

सङ्कथनमा प्रयुक्त कुनै क्रिया वा क्रिया पदावलीको लोप हुनुलाई क्रियात्मक विलोपन भनिन्छ । क्रियात्मक विलोपनमा लुप्त क्रियाको पहिचानार्थ साङ्कथनिक कथन, घटना वा वाक्यमा प्रयुक्त क्रिया समूहमा निर्भर हुनु पर्दछ । अर्थात् यसमा पूर्व/पश्च क्रियासमूहबाट एक वा एकाधिक शब्दको पूर्वानुमान गर्ने काम हुन्छ । क्रियात्मक विलोपनयुक्त संरचना व्यवस्थित स्वरूपमा पूर्णतः प्रस्तुत गरिएको हुँदैन । यद्यपि उक्त संरचनाबाट वाक्ताशयको बोध भने सहजै गर्न सकिन्छ । जस्तै: तिम्री भोलि कहाँ जान्छौ ? - म भोलि पोखरा (०) । प्रस्तुत उदाहरणमा मुख्य क्रियापद 'जान्छु' को लोप भएको छ तदपि अभिव्यक्ति बोधमा जटिलता पैदा भएको छैन । क्रियात्मक समूहको संरचना त्यसको व्यवस्थित स्वरूपमा पूर्णतः देखापर्दा भने क्रियात्मक विलोपनको स्थिति

रहँदैन । वास्तवमा सङ्कथन वा पाठमा सकारात्मक-नकारात्मक, कर्तृ, कर्म वा भाववाच्यात्मक, भूत, अभूत आदि क्रियाको प्रयोग हुन्छ । क्रिया वा क्रिया समूहका लागि यी अपरिहार्य मानिन्छन् । क्रियात्मक समूहमा एउटा मात्र कोशीय तत्त्व हुन्छ र त्यो क्रिया आफै हुन्छ । क्रियात्मक विलोपनमा यिनै स्वरूपका क्रियाको लोप हुन्छ । यसमा लोप वा शेष स्थानले पूर्व भागबाट उपयुक्त क्रिया छनोट गर्नुपर्ने अवस्थालाई दर्साउँदछ । सामान्यतया: क्रिया वा क्रियात्मक समूहलाई हेरेर त्यहाँ लोप छ वा छैन भन्ने कुरा बताउन सकिँदैन । यसका लागि सङ्कथन वा पाठको सहयोग लिनुपर्ने हुन्छ । सङ्कथन वा पाठमा प्रयुक्त क्रियात्मक समूहको लोपमा यसका उदाहरणहरूलाई हेरेर मात्र त्यहाँ लोप भए-नभएको ठम्याउन सकिन्छ । क्रियात्मक विलोपनका थप उदाहरणहरू निम्नानुसार छन् :

(क) - रविले जित्ला कि कविले जित्ला ?

(ख) - केटाहरू के गर्दैछन् ?

- रविले (०) ।

- केटाहरू पौडी खेल्दै (०) ।

तथोक्त उदाहरणमध्ये (क) मा 'जित्ला' मुख्य क्रियाको लोप भएको छ भने (ख) मा 'छन्' सहायक क्रियाको लोप भएको छ । जसलाई जनाउन रिक्त स्थानमा शून्य चिह्न (०) को प्रयोग गरिएको छ । हालिडे र हसन (सन् १९७६/१९९२) ले क्रियात्मक विलोपका क्रियात्मक समूह लोप, कोशीय क्रिया लोप र कार्यात्मक लोप गरी तीन प्ररूप प्रस्तुत गरेका छन् । यीमध्ये क्रियात्मक समूह लोप (भर्बल गुप इलिप्सिस) मा क्रिया समूहका एकाधिक तत्त्वको लोप हुन्छ । जस्तै : हायभ यु बिन स्वीमिड ? - यस आइ हायभ । यस उदाहरणमा 'बिन स्वीमिड' लोप भएको छ । कोशीय क्रिया लोप (लेक्सिकल इलिप्सिस) मा क्रिया समूहको अन्तिम तत्त्वको लोप हुन्छ । जस्तै : इज जोन गोइड टु कम ? - हि माइट । यस उदाहरणमा मुख्य क्रिया 'कम' को लोप भएको छ भने कार्यात्मक लोप (अपरेटर इलिप्सिस) मा क्रिया समूहको सुरुको तत्त्वको लोप हुन्छ । साथै कर्ताको समेत लोप हुन्छ । जस्तै : सीता इज लुकिङ् प्रिटी । - सीता इज प्रिटी । यस उदाहरणमा लुकिङ् मुख्य क्रियाको लोप भएको छ । त्यस्तै - हायज सि बिन क्राइड ? - नो लफिड । यस उदाहरणमा

कर्तासहित अग्रक्रियातत्त्वको लोप भएको छ । सारतः क्रियात्मक विलोपन सम्बन्धित उपवाक्यका ती तत्त्वको लोपसँग सम्बन्धित रहेको हुन्छ जुन क्रिया वा क्रिया समूहसँग सम्बन्धित हुन्छन् । यसको प्रयोग-व्यवहारबाट उपयोगबाट साङ्कथनिक संसक्तता र सङ्क्षिप्ततामा सहयोग पुग्ने मानिन्छ ।

- उपवाक्यात्मक विलोपन (क्लजल इलिप्सिस)

सङ्कथन वा पाठमा प्रयुक्त कुनै उपवाक्य वा वाक्यांशको लोप हुनुलाई उपवाक्यात्मक विलोपन भनिन्छ । उपवाक्यात्मक विलोपनमा उपवाक्यमा अन्तर्भूत उद्देश्य/साधन तत्त्व र विधेय/साध्य तत्त्वअन्तर्गतका एकाधिक तत्त्वहरूको लोप हुन्छ । यसमा उद्देश्य खण्डनिबद्ध कर्ता, विधेय खण्डनिबद्ध क्रियायोगी, सहायक क्रिया एवम् पूरक शब्दहरूको शीर्ष प्रयोगले उपवाक्यको लोप हुने हुन्छ । जस्तै:

(क) पियानो कसले बजाउँदै थियो ?
- बिमलले (०) ।	(ख) यो गाँठो कसले फुकाउन सक्छ ?
- मैले (०) ।
(ग) राम कहिले आयो ?
- हिजो (०)	(घ) तिनीहरूले के बनाए ?
- खाजा (०)
(ङ) राम विद्यालय गयो ?
- अँ (०) ।	

उल्लिखित उदाहरणहरूमध्ये पहिलो उदाहरणमा उपवाक्य 'पियानो बजाउँदै थियो', दोस्रोमा 'यो गाँठो फुकाउन सक्छ', तेस्रोमा 'राम हिजो आयो', चौथोमा 'तिनीहरूले खाजा बनाए' र पाँचौमा 'राम विद्यालय गयो' उपवाक्यको लोप भएको छ । उपवाक्यात्मक विलोपनमा लोपनिर्दिष्ट आशय पत्ता लगाउनका लागि उपवाक्यमा निहित हुने परिकल्पनात्मक सम्बन्धका अवस्था (कन्डिसन), थप अवस्था (एडिसन) र कथन (रिपोर्ट) मा ध्यान दिनुपर्ने हुन्छ । यसमा पूर्वकथन वा घटनापछि आउने वाक्यमा मुख्य क्रिया लोप (जस्तै : हायज सि टेकन हर मेडिसिन ? - सि हायज) वा क्रिया प्रतिस्थापन (जस्तै : हायज सि टेकन हर मेडिसिन ? - सि हायज डन) हुँदा पनि उपवाक्यात्मक विलोपन हुने देखिन्छ । हालिडे (सन् १९८६) का अनुसार "उपवाक्यात्मक विलोपन क्रियाभाव मा

मनोभावसँग सम्बन्धित हुन्छ । कुराकानीका सन्दर्भमा यो विशेषतः प्रश्नोत्तर प्रक्रियासँग सम्बन्धित हुन्छ । यसको निर्धारण हो/होइन लोप (एस/नो इलिप्सिस) र प्रश्नात्मक लोप (डब्लु एच इलिप्सिस) बाट गरिन्छ” (पृ. ९७) । यीबाट प्रतिस्थापनका लागि पनि काम हुन्छ तर सबै सन्दर्भमा भने होइन । साङ्कथन वा पाठका सन्दर्भमा (खासगरी कथ्यमा) अन्य लोपका तुलनामा उपवाक्यात्मक विलोपन नै बढी हुने मानिन्छ । साङ्कथनक वार्तालापका क्रममा आउने प्रत्यक्ष, अप्रत्यक्ष वा पूरक जबाफबाट उपवाक्यात्मक विलोपन हुने देखिन्छ । जस्तै: • तिनीहरूले टेबुल कसरी फोरे ? - म तिमीलाई देखाउँछु । • तिमीले हरिलाई भेट्यौ ? - ऊ त्यहाँ थिएन । • बिरामीको अवस्था कस्तो छ ? - चिन्तामुक्त । • श्याम विदेश गयो ? - सायद । • तिमी यहाँ कति बजेसम्म बस्छौ ? - साढे तीन बजेसम्म । यी उदाहरणहरूमा उपवाक्यात्मक विलोपन रहेको पाइन्छ । त्यस्तै प्रश्नात्मक सन्दर्भमा अभिव्यक्त हुने सकारात्मक, नकारात्मक तथा प्रतिप्रश्नात्मक सन्दर्भबाट पनि उपवाक्यात्मक विलोपन हुन्छ । जस्तै : • पानी पर्दैछ । - सायद । / - होइन । / - हो र ?, • मलाई एकलै छाड । - अहँ / - हुन्छ । / - किन ?, • उमेशले भोला किन्यो । - के ? / - किन ? • तिनीहरूले फेरि खाए । - कसले ? आदि । उल्लिखित उदाहरणहरूमा सन्निहित स्वीकृति, अस्वीकृति र जिज्ञासामूलक अभिव्यक्तिबाट उपवाक्यात्मक विलोपन भएको छ । यसअलावा सोधिएको प्रश्नको प्रत्यक्ष रूपमा उत्तर नआई अप्रत्यक्ष रूपमा प्रतिक्रिया आउँदा पनि उपवाक्यात्मक विलोपन भएको मानिन्छ । जस्तै : आज सोमबार हो ? - मलाई थाहा छैन । यी विविध प्ररूपका उपवाक्यात्मक विलोपनको प्रयोगबाट साङ्कथनिक संसक्ततामा थप सहयोग पुग्ने देखिन्छ ।

सारांशतः सन्दर्भन, प्रतिस्थापन र विलोपनलाई समीक्षण गर्दा यी तीन वटै प्ररूप साङ्कथनिक संसक्तिका महत्त्वपूर्ण युक्तिका रूपमा देखा पर्छन् । विशेषतः यी पूर्वानुमानका स्वरूप मानिन्छन् । यिनले साङ्कथन वा पाठमा पूर्वप्रयुक्त विषय/तत्त्वलाई दर्साउँछन् । यीमध्ये सन्दर्भनले अन्तकेन्द्रिक र बहिर्केन्द्रिक सन्दर्भनका रूपमा (विशेषतः अन्तकेन्द्रिक/पाठगत), प्रतिस्थापनले निश्चित एकाइको स्थानापन्नका रूपमा र विलोपनले प्रतिस्थापनको शून्य अवस्थाका रूपमा भूमिका निर्वाह गर्दछन् ।

अलग-अलग भूमिकामा देखापर्ने यी तीन संसक्ति स्वरूपका बीचको भिन्नतालाई भाषावैज्ञानिक हालिडे र हसनका आधारमा निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ :

आधार	सन्दर्भन	प्रतिस्थापन	विलोपन
• सैद्धान्तिक तह	अर्थतात्त्विक	कोशीय व्याकरणिक	कोशीय व्याकरणिक
• पूर्वानुमानको मुख्य स्रोत	परिवेश	पाठ	पाठ
• पूर्वानुमान गरिने अर्थ तत्त्व	अर्थ	एकाइहरू (पद, पदावली, उपवाक्य)	एकाइहरू (पद, पदावली उपवाक्य)
• वर्ग रक्षा	अवश्यक नहुने	हुने	हुने
• प्रतिस्थापनको सम्भावना	आवश्यक नहुने	हुने	हुने
• संसक्ति प्रयोग	एकाइको हुने पूर्वसन्दर्भक र पश्चसन्दर्भक	: हुने : पूर्वसन्दर्भक (यदाकदा पश्चसन्दर्भक)	हुने : पूर्वसन्दर्भक (यदाकदा पश्चसन्दर्भक)

(हालिडे र हसन, सन् १९७६/१९९२ : १४५)

● संयोजन (कन्जइसन)

सङ्कथन वा पाठमा प्रयुक्त वाक्य वा भाषिक तत्त्वहरूलाई पारस्परिक तुल्याउने कार्यलाई संयोजन भनिन्छ । संयोजन व्याकरणिक संसक्तिका चार प्ररूपमध्यको अन्तिम प्ररूपका रूपमा देखा पर्छ । यसले दुई वा दुईभन्दा बढी वाक्यांश वा वाक्यहरू आपसमा जोडिएर सृजना हुने साङ्कथनिक संसक्ततालाई दर्साउँदछ । सङ्कथनमा यस किसिमको भूमिका निर्वाह संयोजक संसक्तिले गरेका हुन्छन् । विस्नेस्की (सन् २००६) का अनुसार उपवाक्य वा वाक्यहरूका बीचको सम्बन्धलाई निर्दिष्ट गर्ने वा स्पष्ट तरिकाले वर्णन गर्ने संसक्तिलाई संयोजक भनिन्छ । संयोजकले सङ्कथनका विभिन्न भागहरूका बीच संसक्ति सिक्कीका रूपमा कार्य गर्दछ । यसले सङ्कथनमा भाषिक अभिव्यक्तिगत सिलसिला कायम राख्न र पाठलाई एकीकृत तुल्याउन महत्त्वपूर्ण सहयोग पुर्याउँदछ । हालिडे र हसन (सन् १९९२) का अनुसार “संयोजक संसक्ति अन्य संसक्ति सम्बन्धभन्दा केही भिन्न रहेको छ । यो वाक्यहरूका बीचमा व्यवस्थित सम्बन्धका भाषिक रूपहरू रहेका हुन्छन् भन्ने मान्यतामा आधारित हुन्छ” (पृ. ३२०) । यसले भाषिक प्रयोगलाई अन्वितिपूर्ण बनाउन र अर्थबोधलाई सहज तुल्याउन सहयोग गर्दछ ।

भाषामा निश्चित मौलिक एवम् तार्किक सम्बन्ध अन्तर्निहित हुन्छ । उक्त सम्बन्ध भाषिक संरचनामा सहसम्बन्ध सम्मिलन वा संयोजनका रूपमा एकत्रित हुन्छ । संयोजकले वाक्य-वाक्यका बीचको सार्थक समन्वय स्थापित गर्छ । साल्के (सन् १९९५) का अनुसार “पाठका विभिन्न भागहरूलाई विशिष्ट रूपमा संयोजन गर्न कतिपय शब्द वा पदावली प्रयोगमा आएका हुन्छन् । त्यस्ता शब्द वा पदावलीलाई संयोजक वा जोडक (कनेक्टिभ्स) भनिन्छ” (पृ. ७५) । संयोजक वाक्यांश वा वाक्यहरूका बीचको त्यस्तो सम्बन्ध हो जसले तिनका बीचको सम्बन्ध व्याख्यार्थ सहयोग पुर्याउँदछ । नुनन (सन् १९९३ : २६) का अनुसार “सङ्कथनमा संयोजकले अपूर्ण प्रकृतिको भनाइलाई अर्को वाक्यांश वा वाक्यसँग जोडेर पूर्णता दिन सघाउँछ । साथै अग्रकथनलाई पश्चकथनसँग जोडेर कालिक क्रमिकता प्रदान गर्दछ” (पृ. २६) । संयोजक संसक्तिका कारण श्रोता

वा पाठकले सङ्कथनमा व्यक्त पहिलो वाक्यको पूर्णार्थ बुझ्नका लागि दोस्रो र दोस्रो वाक्यको लक्षितार्थ बुझ्नका लागि पहिलो वाक्य दृष्टिगत गर्नुपर्ने हुन्छ । यो सङ्कथन वा पाठमा सतही रूपमा रहने भए पनि यसको स्थान (यही ठाउँमा प्रयोग हुन्छ भनेर) शाब्दिक व्याख्यामा निश्चित गर्न सकिदैन । जोन्स (मि. न.) का अनुसार “संयोजक शब्दहरूले दुई उपवाक्य वा वाक्यका बीचको सम्बन्ध स्थापित मात्र गर्दैनन् तिनको सम्बन्धगत प्रकारसमेत दर्साउँछन्” (पृ. ५०) । संयोजक संसक्तिका माध्यमबाट साङ्कथनिक अभिव्यक्तिका बीच आन्तरिक र बाह्य सम्बन्ध कायम हुन्छ । आन्तरिक संयोजक सम्बन्धले साञ्चारिक परिवेशभित्र निहित सम्बन्ध कायम गर्दछ, भने बाह्य संयोजक सम्बन्धले बाह्य परिघटनाका बीच सम्बन्ध कायम गर्दछ । यसलाई थप स्पष्ट रूपमा उल्लेख गर्नुपर्दा आन्तरिक सम्बन्धले व्यक्त गर्ने, गरिएका, भन्ने वा भनिएका कुरा पछाडिको विषय वा कारणलाई दर्साउँछ भने बाह्य सम्बन्धले व्यक्त कुरा, त्यसको निचोड, परिणाम, अवस्था वा परिणतिलाई दर्साउँछ । हालिडे र हसन (सन् १९७६/१९९२) का अनुसार “यी दुई सम्बन्धको प्रस्ट उदाहरण कालिक अनुक्रममा पाइन्छ । कालिक संयोजकका तुलनामा योगात्मक, विपरीतार्थक र कारणात्मक संयोजकमा आन्तरिक र बाह्य सम्बन्ध केही हदसम्म दुरुस्त पाउन सकिदैन तापनि यीबाट समेत आन्तरिक-बाह्य सम्बन्ध प्रकट भएको देख्न सकिन्छ” (पृ. २४०) । यसअलावा संयोजक संसक्तिबाट समानता, असमानता, आनुक्रमिकता, कार्यकारणात्मकता, समुच्चयात्मकता, सम्बन्धात्मकता, कालिकता, प्रयोजनीयता, पारिणामिकता लगायतको सम्बन्ध सृजना हुन्छ । यसबाट जटिल उपवाक्यको निर्माण, फैलाउ वा विस्तारसमेत हुन्छ । कुक (सन् १९९६) का अनुसार “संयोजक शब्द ज्यादै सरल हुन्छन् र यिनले पहिले भनिएका कुराको धेरै जानकारी उपलब्ध गराउँछन्” (पृ. २१) । उनका अनुसार संयोजकले पूर्वप्रस्तुत कुराको विस्तार (त्यसैले, अर्को शब्दमा, उदाहरणार्थ आदि), पुरानोसँग नयाँ जनाकारीको थपोट (यसअलावा, अर्कोतर्फ आदि), पूर्वजानकारीलाई नयाँ जानकारीसँग संयोजन (किनकि, यसकारण, त्यसैले, परिणामतः आदि), समयको समन्वयन (त्यसपछि, अन्त्यमा आदि), विचारको सारांशीकरण (जे होस्, सारांशतः जे भए पनि, समग्रतः आदि) लगायतका कार्य गर्छन् ।

सङ्कथनमा संयोजनीय भूमिका निर्वाह गर्ने यी र यस्ता संयोजक शब्दहरूको प्रयोग कहिले र कसरी गर्ने भन्ने बारेमा भाषाका प्रयोक्ताहरू जानकार हुनु आवश्यक हुन्छ । यद्यपि यसको अनावश्यक प्रयोगलाई भने उपयुक्त मानिदैन । सङ्कथनमा संयोजक सम्बन्ध व्याकरणिक संरचनाका रूपमा रूपान्तरित हुँदैन तर पाठको अवयवबीचका बन्धनमा वा श्रृङ्खलामा ज्यादै खुकुला र लचिला हुन्छन् ।

संयोजक संसक्ति व्याकरणिक संसक्तिका अन्य प्ररूप : सन्दर्भन, प्रतिस्थापन र विलोपनभन्दा भिन्न रहेको छ । नुनन (सन् १९९३) का अनुसार “संयोजक सन्दर्भन, प्रतिस्थापन र विलोपनभन्दा यस मानेमा भिन्न छ कि यसले पूर्वकथन वा कार्यको स्मरण गराउने भूमिका निर्वाह गर्दैन” (पृ. २६) । अर्को शब्दमा भन्नुपर्दा संयोजकले भाषाशास्त्रीले व्यक्त गर्ने वा लेखकले प्रस्तुत गर्ने पूर्वसन्दर्भको प्रस्तुतिमा भूमिका खेल्दैन तदपि यो पाठमा अन्य एकाइसँगै रहने युक्ति हो र यसले सन्दर्भमार्फत पाठका अरू भागको बोधमा सहयोग पुऱ्याउँछ । हालिडे र हसन (सन् १९७६/१९९२) का अनुसार “संयोजक न सन्दर्भगत अर्थमा आधारित हुन्छ न त शब्द विन्याससँग सम्बन्धमा । यद्यपि यसले पाठ निर्माण गर्न सक्ने सामर्थ्य भएका भाषिक तत्त्वहरूका बीचको आर्थी साङ्गोलाई प्रस्तुत गर्छ” (पृ. ३२१) । उनीहरूका अनुसार संयोजक सम्बन्ध आफैमा कुनै अभिव्यक्तिको खास क्रम जोड्ने सिक्री होइन तथापि यो सङ्कथनमा अन्य विशेषताको प्रयोगद्वारा अर्थमा पुग्दछ, र पाठलाई प्रत्यक्ष रूपमा नभई अप्रत्यक्ष रूपमा संयोजन गर्दछ । त्यस्तै म्याक्कार्थी (सन् २०१०) का अनुसार “संयोजकले विषय वा वस्तुको पूर्व-पश्चसन्दर्भ जनाउँदैन तर पाठगत क्रम र सङ्कथनका विभिन्न भागबीचको सम्बन्ध पूर्वानुमान गर्दछ” (पृ. ४६) । यी आधारमा संयोजक संसक्तिलाई सङ्कथनमा वाक्य-वाक्यका बीच सम्बन्ध सृजनामार्फत साङ्कथनिक संसक्ततामा मद्दत पुऱ्याउने युक्ति मान्न सकिन्छ ।

भाषावैज्ञानिक हालिडे र हसन (सन् १९९२) ले संयोजक संसक्तिलाई कार्यात्मक आधारमा एडिटिभ (योगात्मक वा अधियोजी), एड्भर्सेटिभ (विपरीतार्थक), कजल (कारणात्मक) र टेम्पोरल (कालिक) गरी चार प्रकारमा वर्गीकरण गरेका छन् (पृ. २३८) । यिनको चर्चा निम्नानुसार गरिएको छ :

- योगात्मक संयोजक (एडिटिभ कन्जड्सन)

सङ्कथनमा प्रस्तुत कुनै अभिव्यक्ति, कथन वा वाक्य (पूर्व वाक्य) मा अतिरिक्त सूचना थपेटका लागि प्रयोग गरिने संयोजक संसक्तिलाई योगात्मक संयोजक भनिन्छ । योगात्मक संयोजकले एकाधिक वाक्यांश वा वाक्यहरूलाई परस्पर सीधा/सोभो अर्थमा योजन गर्ने कार्य गर्दछ । यसबाट भनिएको कुरामा स्पष्टता र समुच्चयात्मक अर्थ प्रदानमा सहायता पुग्ने हुन्छ । सामान्य/समान खालका वा बेग्लाबेग्लै भाषिक/व्याकरणिक खण्डहरूलाई जोड्ने काममा योगात्मक संयोजकले विशिष्ट भूमिका निर्वाह गरेको हुन्छ । यसबाट पहिलो उपवाक्य वा वाक्यमा दिइएको वा प्रकट गरिएको जानकारीमा थप नयाँ जानकारीको समावेशन हुन्छ । ब्लोर एन्ड ब्लोर (सन् १९९५) का अनुसार “योगात्मक संयोजकले पूर्वानुमानित एकाइको थपेटद्वारा संरचनात्मक समन्वयको काम गर्दछ” (पृ. ९८) । यस संयोजकले जोडिएको वाक्यमा पछिल्लो उपवाक्यमा अर्थ केन्द्रित हुन्छ । साल्के (सन् १९९५) का अनुसार “यसले पाठको अंशलाई सङ्केत गर्दछ । यो नयाँ वाक्यांश वा वाक्यको सुरुमा प्रयुक्त हुन्छ र संरचनात्मक सम्बन्ध (वाक्यान्तरिक संयोजनको काम गर्ने) भन्दा भिन्न संसक्ति सम्बन्ध (जटिल वाक्यान्तरिक र वाक्येतर संयोजनको काम गर्ने) कायम गर्दछ” (पृ. ७७) । योगात्मक संयोजकअन्तर्गत मूलतः र, वा, न त (एन्ड, अर, नर) संसक्ति संयोजनका रूपमा प्रयोग हुन्छन् । यस अलावा ‘र’ कै अर्थमा काम गर्ने अनि (एन्ड), अरू, यस अतिरिक्त (फर्दर), अलावा, यसबाहेक (फर्दर मोर), फेरि (अगेन), पनि (अल्सो), अरू पनि (मोर ओभर), सिवाय (बिसाइड्स), अतिरिक्त/थप रूपमा (एडिस्नली), यसमा थप (इन एडिसन टु दिस), अर्को शब्दमा (इन अदर वर्ड्स) त्यति मात्र नभई (नट अवली दायट) लगायतका संयोजनहरू र ‘वा’ का रूपमा काम गर्ने अथवा (अर), कि त (अर), कि/नत्र (अर इल्स) लगायतका संयोजकहरू पनि यसैअन्तर्गत समेटिन्छन् । योगात्मक संयोजकहरूले कालिक संयोजकमा तुलनामा केही हदसम्म कम अभिव्यक्तिगत आन्तरिक र बाह्य सम्बन्ध दर्साउन सक्छन् ।

जस्तै : - वाज सि इन अ सिप ? एन्ड वाज दायट रियली ? - वाज इट रियली अ सीप दायट वाज सिटिड अन द अदर साइड अफ द काउन्टर (के उनी पसलमा थिइन् ? र वास्तवमा काउन्टरको अर्को साइडमा भेडो थियो त ?) (हालिडे हसन, सन् १९९२ : २४५) ।

उल्लिखित उदाहरणमा 'र' संयोजकपछि प्रस्तुत वाक्यांश 'काउन्टरको अर्को साइडमा भेडो थियो त' आन्तरिक सम्बन्ध हो भने पूर्व वाक्यांश 'के उनी पसलमा थिइन्' बाह्य सम्बन्ध हो । योगात्मक संयोजकले यसअलावा सङ्कथनमा व्यक्त विषयलाई थप खुलाउने, विस्तार वा व्याख्या गर्ने, समानअसमान सन्दर्भ जनाउने, वैकल्पिक एवम् उदाहरणीकृत अवस्था दसार्उनेलगायतका काममा महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दछ । यसका केही उदाहरण निम्नानुसार छन् :

- भविष्य तिम्रो हातमा छ । सुन्दर बनाऊ वा बर्बाद पार ।

- तिम्री विद्यालय जाऊ र नियमित पढ ।

तथोक्त उदाहरणमा प्रयुक्त 'वा' र 'र' संयोजकले पूर्वोक्त आशयलाई थप विस्तार गरेका छन् ।

भाषावैज्ञानिक हालिडे र हसनका अनुसार संयोजकात्मक सम्बन्धका योगात्मक प्ररूपहरूलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

योगात्मक संयोजक प्ररूप

- साधारण योगात्मक सम्बन्ध (बाह्य र आन्तरिक)

योगात्मक : र, र पनि, र..... पनि

नकरात्मक : न, न त, या त

वैकल्पिक : वा, कि नत्र/अन्यथा

- जटिल योगात्मक सम्बन्ध (आन्तरिक) जोडमूलक (पछिल्लो कुरामा जोड दिइनु)

योगात्मक : यसबाहेक, अरू पनि, अतिरिक्त रूपमा, त्यस सिवाय, थप रूपमा

वैकल्पिक : विकल्पका रूपमा

जटिल योगात्मक सम्बन्ध (आन्तरिक) जोडविहिन

सन्दर्भसूचक : अकस्मात्, प्रसङ्गवश

- तुलनात्मक सम्बन्ध (आन्तरिक)

समान : त्यसैगरी, त्यस्तै, समान रूपमा, यस रूपमा

असमान : अर्कोतिर, अर्कोतर्फ, भिन्न रूपमा, यसभन्दा भिन्न

- प्रस्तार्थक सम्बन्ध (आन्तरिक)

व्याख्यात्मक : भन्नुको मतलब, यो हो कि, अर्को शब्दमा, अर्को रूपमा भन्दा

उदाहरणात्मक : उदाहरणका लागि, उदाहरणार्थ । (हालिडे र हसन, सन् १९७६/१९९२ : २४९)

- **विपरीतार्थक संयोजक (एडभर्सेटिभ कन्जङ्क्सन)**

सङ्कथनमा प्रस्तुत कुनै पनि कथन वा वाक्यार्थको विपरीत अर्थ चोटन गर्न आउने संयोजकलाई विपरीतार्थक संयोजक भनिन्छ । विपरीतार्थक संयोजकले एउटा वाक्यमा निहित सूचना वा जानकारीलाई अर्को सूचनाद्वारा त्यसको विपरीत दिशामा प्रस्तुत गरी अन्तर्वाक्यीय सम्बन्ध कायम गर्दछ । यसको प्रयोग पूर्वोक्त आशयमा भेद जनाउका लागि गरिन्छ । यसले सङ्कथनमा प्रस्तुत कथनलाई परिमार्जन गर्ने, भिन्न तुल्याउने, विरुद्धार्थकता स्थापन गर्ने लगायतका कार्य गर्दछ । हालिडे र हसन (सन् १९७६/१९९२) का अनुसार “विपरीतार्थक संयोजकको आधारभूत अर्थ अपेक्षा विपरीतको अर्थ हो । ‘अपेक्षा’ विषय, प्रसङ्गमा के भनिएको छ भन्नेबाट प्राप्त गर्न सकिन्छ वा साञ्चारिक प्रक्रिया तथा वक्ता-श्रोताको परिवेशबाट प्राप्त गर्न सकिन्छ” (पृ. २५०) । विपरीतार्थी संयोजकबाट उल्टो, फरक, परस्पर विरोधी वा अमिल्दो भाव एवम् अर्थ प्रकट हुने भएकाले यसलाई विरुद्धार्थक वा व्यतिरेकात्मक पनि भन्न सकिन्छ । सङ्कथनमा यस किसिमको भूमिका निर्वाह गर्ने निश्चित संयोजकहरू हुन्छन् । जसमध्ये ‘तर’ र ‘तापनि’ (बट एन्ड एट) मुख्य मानिन्छन् । यसअतिरिक्त ‘तर’ र ‘तापनि’ कै अर्थमा समानता राख्ने किन्तु, परन्तु (बट), अपितु, यद्यपि (हाउएभर), तथापि (दउ), केवल, मात्र, सीर्फ, (अन्ली) र पनि, भए पनि (नेभरदिलेस), तैपनि, अझै पनि (एट), अर्कोतिर, अर्कोतर्फ (अन द अदर हेन्ड), त्यसविपरीत (एज अग्नेस्ट

दायट), हुन त, वास्तवमा (इन फ्याक्ट) लगायतका संयोजकहरूले पनि विपरीतार्थी सम्बन्ध स्थापनमा महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेका हुन्छन् । विपरीतार्थक संयोजकले साङ्कथनिक अभिव्यक्तिका बीच कालिक संयोजकका तुलनामा केही कम आन्तरिक र बाह्य सम्बन्ध दर्साउन सक्छन् ।

जस्तै : ...यु माइट क्याच अ ब्याट एन्ड दायट्स भेरी लाइक अ माउस, यु नो । बट डु क्याट्स इट ब्याट्स, आइ वन्डर ? (तिमीले चमेरो समात्न सक्छौ ? र तिमिलाई थाहा छ त्यो मुसाजस्तै हुन्छ तर के बिरालोले चमेरो खान्छ त ? (हालिडे र हसन, सन् १९७६/१९९२ : २५३)

उल्लिखित उदाहरणमा प्रयुक्त 'तर' संयोजकपछिको वाक्यांश 'के बिरालोले चमेरो खान्छ त' आन्तरिक सम्बन्ध हो भने त्यसपूर्वको वाक्यांश बाह्य सम्बन्ध हो । यसअलावा विपरीतार्थी संयोजकले साङ्कथनिक वाक्यहरूका बीच व्यतिरेकात्मक, सुधारात्मक, निसर्तपरक अभिव्यक्तिको संयोजन कार्य सम्पादन गर्दछ । यसका केही उदाहरणहरू निम्नानुसार छन् :

- सुनिलले पैसा कमाउँछ तर बचाउँदैन ।
- सुनिताले मिहिनेत गरेर पढी । यद्यपि सोचेजस्तो अड्क ल्याउन सकिन ।

तथोक्त उदाहरणमा प्रयुक्त 'तर' र 'यद्यपि' संयोजकले परस्पर विपरीत आशय दर्साएका छन् ।

भाषावैज्ञानिक हालिडे र हसनका अनुसार विपरीतार्थी संयोजकका प्रकारहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ :

विपरीतार्थी संयोजक प्ररूप

- विपरीतार्थी सम्बन्ध (बाह्य र आन्तरिक)

साधारण : तथापि, तापनि, यद्यपि, केवल, मात्र (यीमध्ये केवल र मात्र हरेक सन्दर्भमा

विपरीतार्थी नभई खास सन्दर्भ वा तर को अर्थ आउने गरी प्रयोग व्यवहार

भएमा मात्र विपरीतार्थी संयोजक मानिन्छन्)

‘र’ निहित : तर

जोडमूलक : अपितु, भए पनि, नभए पनि, यसबाहेक

- व्यतिरेकात्मक सम्बन्ध (बाह्य)

साधारण : तर, औ

जोडमूलक : तथापि, अर्कोतर्फ, सोही समयमा, त्यसविपरीत

व्यतिरेकात्मक सम्बन्ध (आन्तरिक)

प्रस्टोक्तिमूलक : वास्तवमा, सत्य भन्नुपर्दा, वास्तविक रूपमा

- सुधारात्मक सम्बन्ध (आन्तरिक)

अर्थ सुधार : सट्टामा, बरु, अर्को रूपमा

शब्दसुधार : कम्तीमा पनि, बरु, भनाइको तात्पर्य

- निसर्तपरक (सामान्यीकृत विपरीतार्थी) सम्बन्ध (बाह्य र आन्तरिक)

निसर्तयुक्त (बन्द) : कुनैमा, कुनै अवस्थामा, जेसुकै होस्, जेभए पनि

निसर्तयुक्त (खुला-बन्द) : जसरी पनि, त्यसो भए तपानि, कुनै पनि मूल्यमा ।

(हालिडे र हसन, सन् १९७६/१९९२ : २५५)

- **कारणात्मक संयोजक (कजल कन्जडसन)**

सङ्कथन वा पाठमा प्रस्तुत कुनै दुई उपवाक्य वा वाक्यका बीच कार्यकारण सम्बन्ध स्थापित गर्ने संयोजकलाई कारणात्मक संयोजक भनिन्छ । सङ्कथनको कुनै एउटा भाग वा अंशमा कारण र अर्को भाग वा अंशमा परिणाम वा प्रभाव रहेको अवस्थामा ती दुई भाग वा अंशका बीच संयोजन सम्बन्ध कायम गर्न कारणात्मक संयोजकको प्रयोग गरिन्छ । कारणात्मक संयोजकले कारण,

परिणाम वा हेतुलाई मुख्य रूपमा जनाएको हुन्छ । अर्थात् यसबाट परिणाम, कारण, प्रयोजन वा अभिप्राय व्यक्त हुन्छ । साल्के (सन् १९९५) का अनुसार “कारणात्मक संयोजकले पाठका दुई भाग जो कारण र प्रभावका रूपमा परस्पर सम्बन्धित छन् । त्यसलाई जनाउँदछ” (पृ. ७७) । सङ्कथनमा कारणात्मक सम्बन्ध संसक्ति सिक्रीका रूपमा बारम्बार घटित हुन्छन्; पुनरावृत्त भइरहन्छन् । हालिडे र हसन (सन् १९७६/१९९२) का अनुसार “कारणात्मक संयोजकको प्रकटीकरण साधारण रूप त्यसैले, यसर्थ, त्यसर्थ, अत, फलत, हुनाले (सो), यसरी, त्यसकारण, यस कारणले (दस), अतः अतएवः (हेन्स, देयरफोर), परिणामस्वरूप, फस्वरूप, परिणामतः (कन्सेक्वेन्टली), तदनुसार, त्यसअनुसार, त्यसबमोजिम (अकोडिडली) लगायतबाट हुन्छ” (पृ. २५६) । उनीहरूका अनुसार यसअन्तर्गतका कतिपय संयोजक प्रकारहरू, विपरीतार्थी प्रकारसँग (जस्तै : ‘सो’ एन्डसँग, ‘दस’ एटसँग, देयरफोर, हाउएभरसँग, ‘कन्सेक्वेन्टली’ नेभरदिलेससँग) निकट देखिन्छन् तथापि यिनको कार्य र भूमिकामा भने भिन्नता पाइन्छ । कारणात्मक संयोजकबाट कालिक संयोजकका तुलनामा अभिव्यक्तिका बीच केही हदसम्म कम आन्तरिक र बाह्य सम्बन्ध कायम भएको पाइन्छ । जस्तै : ‘सि वाज नेभर रियली हेपी हेयर । सो सि इज लिभिड ।’ (उनी यहाँ कहिल्यै खुसी रहन सकिनन् । त्यसैले उनी यहाँबाट जाँदैछिन्) (हालिडे र हसन, सन् १९७६/१९९२ : २४१) । उल्लिखित उदाहरणमा प्रयुक्त दोस्रो वाक्यांश ‘त्यसैले उनी यहाँबाट जाँदैछिन्’ आन्तरिक सम्बन्ध हो भने त्यसपूर्वको ‘उनी यहाँ कहिल्यै खुसी रहन सकिनन्’ वाक्यांश बाह्य सम्बन्ध हो । यसअलावा कारणात्मक संयोजकबाट साङ्थकनिक अभिव्यक्तिका बीच सामान्य, विशिष्ट, विरोधी, अवस्थाजन्य एवम् सम्बन्धित सम्बन्ध कायम हुन्छ । यसका केही उदाहरण निम्नानुसार छन् :

- रीताले आफ्नो परियोजना पाँच मिनेट ढिलो बुझाइन् । परिणामस्वरूप उनले पाँच अङ्क गुमाइन् ।
- कमलले बिमललाई राम्रोसँग चिनेको थिएन । त्यसैले उसले आफ्नो सम्पर्क नम्बर दिएन ।

उपर्युक्त उदाहरणमा प्रयुक्त कारणात्मक संयोजक 'परिणामस्वरूप' र 'त्यसैले' ले दुई वाक्यका बीच कारण र परिणामको सम्बन्ध दर्साएका छन् । नेपाली भाषाका सन्दर्भमा हालिडे र हसनद्वारा चर्चित उल्लिखित प्रकृतिका कारणात्मक संयोजकहरूलाई समानाधिकरण (किनकि, किनभने, भनेदेखि), कारणवाचक (यदि, भने, भनेदेखि), सङ्केतवाचक (यदि, भने, भनेदेखि) का रूपमा चर्चा गरिएको पाइन्छ । साथै हुनाले भएकाले, रहेकालेजस्ता कारणात्मक क्रियाविशेषण शब्दहरूले पनि कारणात्मक संयोजकको भूमिका निर्वाह गर्ने देखिन्छ ।

भाषावैज्ञानिक हालिडे र हसनका अनुसार कारणात्मक संयोजकका प्ररूपहरूलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

कारणात्मक संयोजक प्ररूप

- कारणात्मक सम्बन्ध 'साधारण' (बाह्य र आन्तरिक)

साधारण : त्यसैले, तसर्थ, त्यसकारण

जोडमूलक : परिणामस्वरूप, त्यसैअनुसार, यसका कारणले

- कारणात्मक सम्बन्ध 'विशिष्ट'

कारण : (मुख्यतः बाह्य) यस कारणले गर्दा, यसको परिणामस्वरूप, यसलाई पछ्याउँदा,

यस आधारमा

परिणाम : (मुख्यतः बाह्य) परिणामस्वरूप, परिणामतः, यसबाट के निस्कन्छ भने

उद्देश्य : (मुख्यतः बाह्य) यस उद्देश्यार्थ, यसलाई मनन गरी, यस अभिप्रायसाथ

- विरोधी कारणात्मक सम्बन्ध 'साधारण'

साधारण : किनभने, किनकि

- अवस्थाजन्य सम्बन्ध : (बाह्य र आन्तरिक)

साधारण : पछि, त्यसपछि

जोडमूलक : त्यस अवस्थामा, त्यो अवस्था भए पनि, यस्तो घटनाक्रममा, उक्त
अवस्थाअन्तर्गत

सामान्यीकृत : उक्त अवस्थामा

विपरीत ध्रुवीयता : अन्यथा, नत्र, उक्त अवस्थामा

- सम्बन्धित सम्बन्ध (आन्तरिक)

प्रत्यक्ष : यस सन्दर्भमा, यस सम्बन्धमा, यहाँ

विपरीत ध्रुवीयता : अन्यथा, अर्को सन्दर्भमा, यसबाहेक ।

(हालिडे र हसन सन् १९७६/१९९२ : २६१)

- **कालिक संयोजक (टेम्पोरल कन्जिङ्सन)**

सङ्कथन वा पाठमा प्रस्तुत उपवाक्य, वाक्य वा घटनाहरूका बीच समयगत सम्बन्ध स्थापित गर्न आउने संयोजकलाई कालिक संयोजक भनिन्छ । कालिक संयोजकले समयबोधी अर्थप्रदत्त वाक्य वा अभिव्यक्तिलाई संयोजन गर्ने कार्य गर्दछ । अर्थात् यसले दुई वा सोभन्दा बढी वाक्यांशहरूलाई समयावधिगत अर्थमा आई आपस्तमा जोड्ने भूमिका निर्वाह गर्दछ । यसमा कुनै कालखण्डमा घटेको घटनालाई सोही वा अर्को कालखण्डमा घटेको घटनाले पछ्याउने काम गर्दछ । यस क्रममा कुनै एउटा घटना अर्को घटनाको अनुगामी हुन पुग्छ । साल्के (सन् १९९५) का अनुसार “कालिक संयोजकले समय क्रमलाई जनाउँदछ । यसअन्तर्गत त्यसपछि (देन), सर्वप्रथम (एट फस्ट), अन्ततः (फाइनल्ली), पहिले (बिफोर) जस्ता संयोजकहरू पर्दछन्” (पृ. ७८) । कालिक संयोजकले अन्य संयोजकहरू: योगात्मक, विपरीतार्थी र कारणात्मकका तुलनामा अभिव्यक्ति वा कथन घटनाको आन्तरिक र वाह्य सम्बन्धलाई स्पष्ट रूपमा दर्साउँदछ । जस्तै :

नेक्स्ट, प्रिभियस्ली टु दिस हि हाएड अलेडी टु रिजाइन (अब, उसले पहिले नै राजीनामाको प्रस्ताव गरेको थियो) ।
(हालिडे र हसन (सन् १९७६/१९९२ : २४०)

उल्लिखित उदाहरणमा प्रयुक्त नेक्स्ट (अब) र प्रिभियस्ली (पहिले) ले कालिक संयोजकलाई, 'उसले पहिले नै राजीनामाको प्रस्ताव गरेको थियो' वाक्यांशले बाह्य सम्बन्धलाई र अब (नेक्स्ट, जुन कुरा भनिएको छैन तर भनिदै छ वा भनिने हो) ले आन्तरिक सम्बन्धलाई जनाउँछ । यसअलावा कालिक संयोजकले साङ्कथनिक घटना वा अभिव्यक्तिको कालक्रमिक, समकालिक, तात्कालिक, आवृत्तिमूलक, कालान्तरिक आदि विविध सम्बन्धलाई दर्साउँछ । यसका केही उदाहरण निम्नानुसार छन् :

- मोहनले पहिले साइकल किन्यो । त्यसपछि मोटरसाइल किन्यो ।
- रमिता भर्खर विद्यालय गई । ऊ केही समयअघि यहीं थिई ।

उल्लिखित उदाहरणमा प्रयुक्त पहिले, त्यसपछि, भर्खर र केही समयअघि कालिक संयोजक हुन् । जसले दुई वाक्यमा बीच कालगत सम्बन्ध कायम गरेका छन् । कालिक संयोजकअन्तर्गत अहिले (नाओ) त्यसपछि (अफ्टरवार्डस), सोही समयमा (मिन ह्वाइल) पहिले (अर्लिअर), त्यसपूर्व (बिफोर दायट), केही समय अघि (जस्ट बिफोर), हालै (प्रिजेन्टली), भर्खरै (जस्ट बिफोर सुन), केही समयपछि (अफ्टर अ टाइम), अघि नै (फर्मर्ली), यस बिन्दुमा (एट दिस प्वाइन्ट), सो अवधिमा (मिन ह्वाइल), अहिलेसम्म (बाइ दिस टाइम), त्यस बेलासम्म (अप टिल दायट टाइम), सुरुमा (फस्ट), अन्त्यमा (इन द इन्ड), निष्कर्षमा (इन कन्क्लुजन) लगायतका संयोजकहरू पर्दछन् । यी संयोजकहरूले साङ्कथनिक अभिव्यक्तिका बीच सामयिक आधारमा संयोजनीय कार्य सम्पादन गर्दछन् ।

भाषावैज्ञानिक हालिडे र हसनका अनुसार कालिक संयोजकका प्रकारहरूलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

कालिक संयोजक प्ररूप

- साधारण कालिक सम्बन्ध (बाह्य)
 - कालक्रमिक : पछि, अर्को, त्यसपछि, त्यसैगरी
 - समकालिक : पछि सोही समयमा, एउटै समयमा
 - अग्रकालिक : पहिले, त्यसपूर्व, अगाडि
- जटिल कालिक सम्बन्ध (बाह्य)
 - तात्कालिक : एकैचोटि, त्यही समयमा, जुन समयमा, केही समयअघि
 - विच्छिन्नकालिक : भर्खर, हालै, केही समयपछि, केही समयअघि, अघि नै
 - आवृत्तिमूलक : फेरि, अर्को पटक, अर्को अवसरमा, यस समयमा, यस अवसरमा, अन्तिम पटक, पूर्वावसरमा
 - विशिष्ट : अर्को दिन, पाँच मिनेटपछि, पाँच मिनेटपूर्व
 - कालावधिक : भनिरहेको समयमा, सो अवधिमा, यस समयभरि
 - कालान्तरिक : अहिलेसम्म, त्यस समयसम्म, त्यस बेलासम्म
 - एककालिक : अर्को क्षणमा, यस अवस्थामा, पहिलेको अवस्थामा
- निष्कर्षात्मक सम्बन्ध (बाह्य)
 - साधारण : अन्त्यमा, अन्त्यतिर
- क्रमिक र निष्कर्षात्मक (बाह्य) : सहसम्बन्धात्मक रूपहरू
 - क्रमिक : पहिले ... पछि, पहिलो... अर्को, पहिलो... दोस्रो
 - निष्कर्षात्मक : सर्वप्रथम ... अन्तत, सर्वप्रथम... अन्त्यमा

- कालिक सम्बन्ध (आन्तरिक)

क्रमिक : त्यसपछि, अर्को, दोस्रो...

निष्कर्षात्मक : अन्त्यमा, अन्तिम बिन्दुमा, निष्कर्षमा

- कालिक सम्बन्ध (आन्तरिक) : सहसम्बन्धात्मक रूप

क्रमिक : पहिलो ... अर्को, पहिले... पछि, पहिलो... दोस्रो... सुरुको स्थानमा... सुरुसँगै...

निष्कर्षात्मक : ... अन्तत ... निष्कर्षका साथ

- अहिले र अब सम्बन्ध (आन्तरिक)

भूत : अहिलेसम्म, यस बिन्दुसम्म, यस समयपूर्व

वर्तमान : यस बिन्दुमा, अब

भविष्यत् : अबदेखि, यसपछि

- सार सम्बन्ध (आन्तरिक)

सारात्मक : सारमा, सङ्क्षेपमा, छोटकरीमा

पुनरारम्भक : पुनः सुरु गर्नु, पुनः त्यही बिन्दुमा फर्कनु, जे भए पनि आदि ।

(हालिडे र हसन, सन् १९७६/१९९२ : २६६)

(आ) कोशीय संसक्ति (लेक्सिकल कोहिजन)

सङ्कथनमा प्रयुक्त कोशीय वा शाब्दिक एकाइद्वारा सृजित संसक्तिलाई कोशीय संसक्ति भनिन्छ ।

कोशीय संसक्ति अव्याकरणिक संसक्ति हो र यो सङ्कथनान्तरिक युक्तिका रूपमा देखा पर्छ ।

सङ्कथनमा अन्तर्वाक्यीय सम्बन्ध कायम गर्न व्याकरणिक संसक्ति (सन्दर्भन, प्रतिस्थापन, विलोपन

र संयोजन) ले मात्र नभई कोशीय सम्बन्धहरूले पनि भूमिका खेल्दछन् । कोशीय संसक्तिले

सङ्कथनमा व्यक्त विषयलाई पारस्परिक तुल्याउने सिक्रीको काम गर्छन् । हालिडे र हसन (सन् १९७६/१९९२) का अनुसार “कोशीय संसक्ति शब्दको छनोटबाट प्राप्त गरिने संसक्तात्मक प्रभाव हो । सङ्कथनमा वक्ता वा लेखकले कोशीय एकाइको चयनमार्फत संसक्तिको सृजना गर्छन्” (पृ. २७४) । यसका मध्यमबाट सङ्कथनमा एकत्व कायम हुन्छ । नुनन (सन् १९९३) का अनुसार “कोशीय संसक्तिले पाठमा प्रयुक्त कुनै दुई शब्दको अर्थतात्त्विक सम्बन्धलाई विभिन्न आधारमा जनाउँदछ । कोशीय संसक्ति सङ्कथनको त्यो विशेषता हो जसले सङ्कथनलाई मुक्त शब्दप्रयोग र असंयोजित कथन समूहबाट भिन्न तुल्याउँछ” (पृ. २८) । यसमा सङ्कथनमा प्रयुक्त हुने पदविन्यासलाई नै महत्त्व दिइन्छ । सङ्कथनमा कोशीय संसक्तिको आगमन पूर्वप्रस्तुत एकाइसँग सम्बन्धित एकाइको चयन गरेपश्चात् हुन्छ । विस्नेस्की (सन् २००६) का अनुसार अर्थ संवहन गर्ने शब्दहरू : नाम, विशेषण र क्रियाका बीचको सिक्री जनाउनुलाई कोशीय संसक्ति भनिन्छ । सङ्कथन वा पाठमा अधिकांश कोशीय सम्बन्धहरू विषयप्रसङ्गको घेरामा सीमित हुन्छन् । त्यसैले संसक्ति एकाइयुक्त पद, पदावलीहरू सम्बन्धित सङ्कथन वा पाठनिबद्ध हुन पुग्दछन् । कोशीय संसक्तिले पाठ्यात्मकता सृजनार्थ वस्तु, गुण, कार्य वा घटना जनाउने शब्दहरूका बीच आर्थी सम्बन्धगत भूमिका निर्वाह गर्दछ । होइ (सन् १९९१) का अनुसार कोशीय संयोजन संसक्तिको महत्त्वपूर्ण सग्लो रूप हो जसले सङ्कथन वा पाठमा विषयवस्तुको चालीस प्रतिशत वर्णन जोड्ने गर्दछ । पाठका विभिन्न वाक्यमा प्रयोग हुने कोशीय संसक्तिले पाठगत सम्बन्ध योजनमा भूमिका खेल्दछ । कोशीय संसक्तिले सङ्कथनलाई संसक्त मात्र नतुल्याई त्यसको क्षेत्र स्पष्ट पार्ने र लक्षित अर्थबोधका लागि सन्दर्भ प्रस्तुत गर्नमा समेत सहयोग पुऱ्याउने काम गर्दछ । यस कार्यार्थ प्रयुक्त हुने कोशीय संसक्तिमध्ये केही पूर्वप्रस्तुत एकाइको निकटस्थ र केही दुरस्थ भएर रहन्छन् । सङ्कथन वा पाठमा प्रस्तुत कोशीय वा शाब्दी सम्बन्ध बोधमा श्रोता वा पाठकको पूर्वज्ञानले महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको हुन्छ । नुनन (सन् १९९३) का अनुसार “कोशीय सम्बन्धको साम्बन्धिक ढाँचा त्यसले मात्र ग्रहण वा बोध गर्न सक्छ जो सम्बन्धित विषयका बारेमा परिचित वा जानकार

छ” (पृ. ३०) । सङ्कथन वा पाठको सीमा एवम् भाषिक प्रयोक्ताको ग्रहणावस्थालगायतका कारण भाषाशास्त्रीहरूलाई कोशीय संसक्तिको अर्थतात्त्विक व्याख्या गर्नमा भने कठिनाई पैदा हुन्छ ।

समग्रत : कोशीय संसक्ति सङ्कथनमा समान/निकटस्थ आर्थी सम्बन्धमा प्रयुक्त भई संसक्तात्मक भूमिका निर्वाह गर्ने कोशीय एकाइसँग सम्बन्धित हुन्छ । यसलाई कोशीय शब्दका बीच निश्चित आर्थी सम्बन्ध स्थापनमार्फत सङ्कथनलाई संसक्तता प्रदान गर्ने युक्तिका रूपमा लिइन्छ । सङ्कथनमा शाब्दी चयन, आवृत्ति र वैकल्पिक प्रयोगले कोशीय संसक्ति निर्माण गरेको पाइन्छ । भाषावैज्ञानिक हालिडे र हसन (सन् १९७६/१९९२) का अनुसार कोशीय संसक्तिका दुई प्रकार : पुनरुक्ति/पुनर्कथन र साहचर्यात्मक/सन्निधान रहेका छन् । यी दुई प्रकारको चर्चा निम्नानुसार गरिएको छ :

- पुनरुक्ति (रिडटरेसन)

सङ्कथनमा प्रयुक्त कोशीय एकाइ र त्यसनिबद्ध पुनर्कथनलाई पुनरुक्ति भनिन्छ । साङ्कथनिक कोशीय एकाइलाई जस्ताको तस्तै : आवृत्ति गरेर, सम्बन्धित अर्को शब्द वा निकट शब्दको प्रयोग गरेर, समावेशी-समावेश्य शब्दको अनुप्रयोगद्वारा र साधारण शब्द प्रस्तुत गरेर पुनर्व्यक्त गर्न सकिन्छ । हालिडे र हसन (सन् १९७६/१९९२) का अनुसार “पुनरुक्ति एकाइअन्तर्गत पुनरावृत्ति, पर्यायवाची, निकट पर्यायवाची, समावेशी-समावेश्य वा साधारण शब्द पर्दछन्” (पृ. २७८) । उनीहरूका अनुसार जब हामी पुनरुक्तिको बारेमा कुरा गर्छौं, हामीले त्यसमा समान कोशीय एकाइको पुनरावृत्ति मात्र समावेश गर्दैनौं । सम्बन्धित एकाइलाई पनि समावेश गर्छौं जुन पर्यायवाची वा निकट पर्यायवाचीका रूपमा आएका वा पर्यायवाची निकटस्थ हुन सक्छन्, साधारण शब्द हुन सक्छन् । यसबाट पुनरुक्ति संसक्तिले शब्दविन्यास र त्यसको अन्य शब्दसँगको आर्थी सम्बन्ध स्पष्ट पार्ने र संसक्ति सन्दर्भमा संयोजनीय सिक्कीको कार्य पूरा गर्ने देखिन्छ । नुनन (सन् १९९३) का अनुसार “पुनरुक्तिले कोशीय वा शाब्दिक संसक्तिको त्यस स्वरूपलाई जनाउँछ जहाँ सम्बन्धित दुई एकाइले समान घटना वा अस्तित्व दर्साउँछन्” (पृ. १२३) । पुनरुक्ति संसक्तिबाट

साङ्कथनिक संसक्ततामा विशिष्ट सहयोग पुग्ने ठानिन्छ । साथै सन्दर्भपरक भाव ग्रहणमा समेत सघाउ पुग्ने देखिन्छ । हालिडे र हसन (सन् १९७६/१९९२) ले आफ्नो ग्रन्थ 'कोहिजन इन इङ्गलिस' मा पुनरुक्ति संसक्तिका चार प्रकार [पुनरावृत्ति-पर्यायवाची (वा निकट पर्यायवाची), समावेशी-समावेश्य र साधारण शब्द] को चर्चा गरेका छन् (पृ. २८८), भने 'ल्याङ्ग्वेज कन्टेक्ट एन्ड टेक्स्ट : आस्पेक्ट अफ ल्याङ्ग्वेज इन अ सोसिअल सेमिओटिक पर्सपेक्टिभ' (सन् १९९१) मा विपरीतार्थी (एन्टनिमी) र अङ्गीअङ्ग (मेरनिमी) लाई समेत समेटी पाँच प्रकार (पुनरावृत्ति, पर्यायवाची, विपरीतार्थी, समावेशी-समावेश्य र अङ्गी-अङ्ग) को चर्चा गरेका छन् (पृ. ८०) । यी दुवै प्ररूपलाई दृष्टिगत गरी पुनरुक्ति संसक्तिअन्तर्गत निम्न पाँच प्रकारको चर्चा गर्न सकिन्छ :

- पुनरावृत्ति (रेपेटिसन)

सङ्कथनमा प्रयुक्त कुनै कोशीय एकाइको आवृत्ति हुनुलाई पुनरावृत्ति भनिन्छ । पुनरावृत्ति कोशीय संसक्तिको त्यस्तो रूप हो जसले समान कोशीय एकाइ वा सम शब्द एकाधिक पटक दोहोरिएको अवस्थालाई जनाउँदछ । हालिडे (सन् १९८६) का अनुसार "कोशीय संसक्तिको प्रत्यक्ष रूप कोशीय एकाइको पुनरावृत्ति हो" (पृ. ३१०) । यो कुनै वस्तु, चिज, पदार्थ वा प्राणी जनाउन गरिने समान शब्दावृत्तिगत विशेषता हो । कुक (सन् १९९६) का अनुसार "समान शब्दको पुनरावृत्तिले सर्वनामले जस्तै समान श्रृङ्खलाको सृजना गर्दछ" (पृ. १४) । यसबाट साङ्कथनिक एकाइका बीच संसक्तिपरक सम्बन्ध स्थापित हुन्छ । म्याक्कार्थी (सन् २०१०) का अनुसार "पुनरावृत्ति भनेको कुनै एकाइलाई सङ्कथनका कुनै भागमा प्रत्यक्ष आवृत्ति गरेर भन्नु हो" (पृ. ६५) । यो कतिपय अवस्थामा आंशिक पुनरावृत्ति (सखरखण्ड = सखर, टेलिफोन = फोन आदि) का रूपमा पनि देखा पर्छ । पुनरावृत्ति सम्बन्धले सङ्कथन संसक्ति व्यवस्थामा महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको हुन्छ । जोन्स (मि. न.) का अनुसार "पुनरावृत्ति कोशीय एकाइको सरलतम प्रकार हो" (पृ. ५२) । यसले अभिव्यक्तिगत समन्वयको काम गर्छ । जस्तै :

- दिनेशले कुकुरलाई देख्यो ।

- कुकुर बाटोमा थियो ।

उल्लिखित उदाहरणमा आवृत्त 'कुकुर' का बीच कोशीय सम्बन्ध कायम रहेको छ । यहाँ प्रस्तुत 'कुकुर' को दोस्रो घटनाले पहिलो घटनामा ध्यान दिनुपर्ने जनाउँछ । यस आधारमा पुनरावृत्ति पूर्वसन्दर्भकका रूपमा रहने देखिन्छ । यस प्रकरणमा यो प्रश्न (तर्क) उठ्न सक्छ, कि दोस्रो वाक्यमा प्रयुक्त 'कुकुर' र पहिलो वाक्यमा प्रयुक्त 'कुकुर' एउटै 'कुकुर' हो भनी कसरी पत्ता लगाउने ? यदि हो भने पहिलो वाक्यको 'कुकुर' लाई जनाउन दोस्रो वाक्यमा सर्वनाम (त्यो) को प्रयोग हुनुपर्थ्यो । वस्तुतः यसका लागि सन्दर्भगत अभिप्राय बुझ्नु आवश्यक हुन्छ । साथै एउटै (कुकुर) हो वा होइन पत्ता लगाउन थप सङ्केतको आवश्यकता पर्छ ।

- पर्यायवाची (सिननिमी)

सङ्कथनमा प्रयुक्त कोशीय एकाइका बीचको समानार्थी सम्बन्धलाई पर्यायवाची भनिन्छ । यसले भाषिक शब्दहरूका बीचको पर्याय सम्बन्धलाई दर्साउँदछ । यसबाट साङ्कथनिक अभिव्यक्तिमा एउटै कोशीय एकाइको आवृत्ति हटाउन र भाषाको विशाल शब्दभण्डारबाट मिल्दो शब्द छनोट गरी व्यक्त गर्न सघाउ पुग्ने हुन्छ । साथै साङ्कथनिक सरसता र शब्दप्रयोगगत विविधतामा समेत सघाउ पुग्ने देखिन्छ । पर्यायवाची शब्दहरू सङ्कथन वा पाठको जुनसुकै स्थानमा पनि प्रयोगयोग्य हुन्छन् । यद्यपि यिनले जनाउने अर्थ सम्बन्धित वस्तु वा विषयनिबद्ध नै हुन्छ । सङ्कथनमा पर्यायवाची शब्दहरूको प्रयोग प्रशस्त पाइन्छ । यसमा एउटा कोशीय एकाइको आशय दर्साउन एकाधिक एकाइको प्रयोग गर्न सकिन्छ । त्यसरी प्रयोग गरिने एकाइका माध्यमबाट संसक्ति सम्बन्ध कायम भएको हुन्छ । वस्तुतः सङ्कथन वा पाठमा प्रयुक्त हुने पर्यायवाची शब्दहरू पूर्ण पर्यायवाची प्रकृति (पूर्ण पर्यायवाचीले भिन्न-भिन्न शब्दको अर्थ हरतरहले समान हुने अवस्थालाई जनाउँछ) भाषामा दुई वा दुईभन्दा बढी शब्दहरू पूर्ण पर्यायवाची भएमा तीमध्ये एउटा मात्र प्रयोगमा रहने र अरू लोप हुने हुन्छ । तसर्थ कुनै पनि भाषामा पूर्ण पर्यायवाची शब्द पाउन सकिदैन ।) का नभई आंशिक पर्यायवाची प्रकृतिका हुन्छन् । यसअन्तर्गत भाषिकागत पर्यायवाची (अर्नी - खाजा, अम्बा - बेलौती, कडी - सोल्लर आदि), शैलीगत पर्यायवाची (आत्मीय मित्र =

नजिकको साथी, क्रोधिक मुद्रा = हसिलो अनुहार, स्वर्गेवास हुनु = मर्नु आदि), सन्दर्भगत पर्यायवाची (मौका - समय - अवसर - बेला - क्षण आदि) र अन्तर्भाषिक पर्यायवाची [घर (नेपाली), गृह (संस्कृत), मकान (हिन्दी), हाउस (अङ्ग्रेजी), छें (नेवारी) आदि] पर्दछन् । यसबाहेक निकट पर्यायवाची शब्दहरू जस्तै मन = चित्त, हृदय, दिल, असल/राम्रो = परिश्रमी/मिहिनेती लाई समेत यसैअन्तर्गत लिइन्छ । वक्ता वा लेखकले सङ्कथनलाई विस्तार गर्ने वा अगाडि बढाउने क्रममा विभिन्न किसिमका पर्यायवाची शब्दहरूको अनुप्रयोग गर्ने र त्यसमार्फत साङ्कथनिक संसक्तता कायम भई सङ्कथन थप संसक्त हुने देखिन्छ । सङ्कथनिक संसक्तिअन्तर्गत पर्यायवाची संसक्तिको भूमिका अध्ययन-विश्लेषणका क्रममा सङ्कथनमा अन्तर्वाक्यीय, अन्तरअनुच्छेदीय रूपमा वा सिङ्गो पाठअन्तर्गत जहाँकहीं आउन सक्ने एउटै वस्तु, विषय, पदार्थ वा कुरालाई जनाउने पर्याय शब्दलाई मात्र लिइन्छ । जसले पूर्वप्रस्तुप्रसङ्गलाई सोही तात्पर्यमै दर्साउने काम गर्छन् ।

- विपरीतार्थी (एन्टिनिमी)

सङ्कथनमा प्रयुक्त कोशीय एकाइका बीचको आमिल्दो वा उल्टो सम्बन्धलाई विपरीतार्थी भनिन्छ । विपरीतार्थीले साङ्कथनिक भाषिक एकाइ वा अवयवका बीच विरोधी सम्बन्ध स्थापित गर्दछ । यसले साङ्कथनिक सन्दर्भमा प्रस्तुत भनाइ वा अभिव्यक्तिको विपरीत अर्थ प्रवाहमा भूमिका खेल्दछ । हालिडे र हसन (सन् १९९१ : ८०) का अनुसार “विपरीतार्थीले अनुभूतिजन्य वा आनुभविक अर्थको विपरीतता व्याख्या गर्दछ । ‘सुन’ र ‘चाँदी’ यस किसिमको आर्थी सम्बन्धका उदाहरण हुन्” (पृ. ८०) । सङ्कथन वा पाठको पहिलो वाक्यमा प्रयुक्त शब्दको विपरीतार्थी शब्द अर्को वाक्यमा आएमा त्यसले पारस्परिक आर्थी साङ्गलीको निर्माण गर्ने हुन्छ । यसले भाषिक शब्दहरूका बीच समान वा सादृश्य सम्बन्ध नजनाई असमान सम्बन्ध जनाउँदछ । यसअन्तर्गतका एकाइहरू स्वरूपगत दृष्टिले भिन्न-भिन्न किसिमका हुन्छन् । यिनमा विपरीत अर्थ बभाउने प्रवृत्ति पाइन्छ । सङ्कथनमा प्रयुक्त हुने विपरीतार्थी एकाइहरूलाई तिनको स्वरूपमा आधारमा श्रेणीबद्ध,

परिपूरक, विलोमता र बहुविपरीतार्थी प्ररूपमा वगीकृत गर्न सकिन्छ । यीमध्ये श्रेणीबद्ध विपरीतार्थीले एकअर्काको तहगत भिन्नता (सानो-ठूलो, अग्लो-होचो, असल-खराब आदि) लाई परिपूरक विपरीतार्थीले शब्दको पूर्ण उल्टो सम्बन्ध (दिन-रात, आरम्भ-अन्त्य, भाले-पोथी आदि) लाई, विलोमताले श्रेणीबद्ध र परिपूरकबाहेकको विरुद्धार्थकता (अघि-पछि, तल-माथि, वारि-पारि आदि) लाई र बहुविपरीतार्थीले एउटा शब्दका अनेक विपरीतार्थी (सेतो = निलो, रातो, हरियो, कालो ..., गुलियो = अमिलो, पीरो, टर्रो, तीतो आदि) लाई दर्साउँछ । यी खालका विपरीतार्थी शब्दहरूका माध्यमबाट सङ्कथनमा निश्चित कोशीय संसक्तिको स्थापन हुन्छ । परिणामतः सङ्कथन थप संसक्त बन्न पुग्दछ । सङ्कथन संसक्तिको विपरीतार्थी प्ररूपमा पनि पर्यायवाची प्ररूपमा जस्तै सङ्कथनमा प्रस्तुत भाव वा आशयको विपरीत तात्पर्यमा मूलतः निकटवर्ती भई व्यवहृत विपरीतार्थी शब्दहरूलाई मात्र लिई अध्ययन-विश्लेषण गरिन्छ ।

- समावेशी-समावेश्य (हाइपनिमी)

सङ्कथनमा प्रयुक्त समावेशक र समावेशित शब्दका बीचको सम्बन्धलाई समावेशी-समावेश्य भनिन्छ । समावेशी शब्दले विभिन्न कोशीय एकाइको अर्थ समेट्ने भाषिक एकाइलाई र समावेशितले समावेशी शब्दअन्तर्गत समेटिने विभिन्न कोशीय एकाइलाई जनाउँदछ । अर्थात् जुन शब्दले अन्य शब्दको अर्थ आफूभित्र समेट्न सक्छ, त्यसलाई समावेशक शब्द र जुन शब्दको अर्थ अर्को शब्दको अर्थमा समाहित हुन जान्छ, त्यसलाई समावेशित शब्द भनिन्छ । हालिडे र हसन (सन् १९९१) का अनुसार “समावेशी सम्बन्ध साधारण वर्ग र त्यसको उपवर्गका बीचको जोडक सम्बन्ध हो । जहाँ साधारण वर्ग जनाउने एकाइलाई समावेशी (सुपर अर्डिनेट) र त्यसको उपवर्ग जनाउने एकाइलाई समावेशित (हाइपनिम) भनिन्छ” (पृ. ८०) । यदि हामीले समावेशक शब्दका रूपमा ‘जनावर’ शब्दलाई उदाहरणार्थ लियौं भने यसका समावेशित एकाइहरूअन्तर्गत बिरालो, कुकुर, भालु आदि पर्दछन् । यस सन्दर्भमा यो जानकारी राख्नु आवश्यक छ कि बिरालो, कुकुर र भालु समावेशी ‘जनावर’ का सहसमावेश्य (को हाइपनिमस) हुन् । समावेशी- समावेश्य

सम्बन्धलाई साधारण/सामान्य-विशिष्ट एवम् उच्च-निम्न सम्बन्धका रूपमा पनि व्याख्या गर्न सकिन्छ । यसअनुसार समावेशक शब्दलाई साधारण/सामान्य र उच्च पदका रूपमा र समावेश्य शब्दलाई विशिष्ट र निम्न पदका रूपमा लिइन्छ । जस्तै 'फलफूल' साधारण/उच्च शब्द हो भने आँप, केरा, स्याउ, सुन्तला आदि विशिष्ट/निम्न शब्द हुन् । 'फलफूल' ले आँप, केरा, स्याउ, सुन्तलालगायतलाई समेट्ने हुनाले यसलाई समावेशी शब्दका रूपमा र आँप, केरा, स्याउ, सुन्तला आदि फलफूलअन्तर्गत/वर्गमा समेटिने हुनाले यिनलाई समावेशितका रूपमा चिनाउन सकिन्छ । समावेशी-समावेश्य सम्बन्धमा समावेशक र समावेशित शब्दका बीचानुरूप (समान) सम्बन्ध रहेको हुन्छ भने समावेश्य शब्दहरूका बीच अननुरूप (असमान) सम्बन्ध रहेको हुन्छ । यसमा समावेशी शब्दले वर्गगत अर्थ र समावेश्यले स्वार्थ दर्साउने हुन्छ । यस आधारमा समावेशक शब्दलाई जातिवाचकका रूपमा र समावेशित शब्दलाई व्यक्तिवाचकका रूपमा उल्लेख गर्न सकिन्छ । सङ्कथन वा पाठमा समावेश्य शब्दको प्रयोग दुई वा सोभन्दा बढी हुन सक्छ । यद्यपि ती एउटै वर्ग (समावेशी) को केन्द्रीयतामा रहेका हुन्छन् । यस्ता शब्दको प्रयोगबाट विचार वा अभिव्यक्तिलाई सन्दर्भानुकूल प्रस्तुत गर्न, विस्तार गर्न र थप स्पष्ट पार्न सहयोग पुग्दछ ।

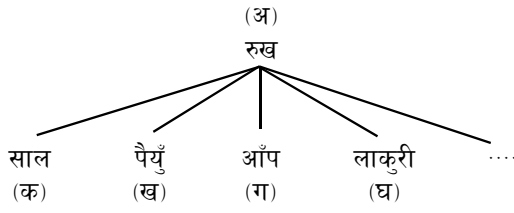
हालिडे र हसन (पूर्ववत्) का अनुसार भाषाको शब्दभण्डार समावेश्य सोपानमा सङ्गठित हुन्छ । त्यसैले भाषामा सामान्यीकृत/साधारणीकृत भेद्य (छुट्याउन/भेद गर्न सकिने) तहहरू हुन्छन् । अङ्ग्रेजीमा ज्यादै साधारण र समावेशी शब्द 'थिङ' (चिज वा वस्तु) रहेको छ । जुन प्रायः सबै चिजबिज जनाउन प्रयोग हुन सक्छ । उनीहरू (सन् १९७६/१९९२) का अनुसार "कोशीय कोणबाट हेर्दा साधारण शब्द (जनरल वर्ड्स) अन्तर्गत पर्ने शब्दहरू [मूलतः नाम र अंशतः अन्य शब्दहरू : मानव, व्यक्ति, जनावर, वस्तु, चिज, सामग्री, कारोबार, कार्य (मेक, डु), स्थान आदि] मुख्य कोशीय समूहका समावेशी सदस्यअन्तर्गत पर्छन् भने व्याकरणिक कोणबाट हेर्दा यी विशिष्ट निर्धारकसँग संयोजित (द म्यान, द थिङ् आदि) हुन्छन्" (पृ. २७५) । यस आधारमा उनीहरूद्वारा प्रस्तुत नाम वर्गअन्तर्गत सामान्यीकृत गर्न सकिने तथा नामको सानो समूह दर्साउने 'साधारण

शब्द' (जसलाई कोशीय एकाइ र प्रतिस्थापनको सीमानामा रहेको मानिन्छ । यद्यपि कोशीय एकाइ र प्रतिस्थापक शब्दका बीच कडा रेखा रहेको मानिदैन) लाई समावेशी-समावेश्य प्ररूपान्तर्गत समेट्न सकिन्छ । जसले विशेषतः कोशीय संसक्तिको भूमिका निर्वाह गर्दछ ।

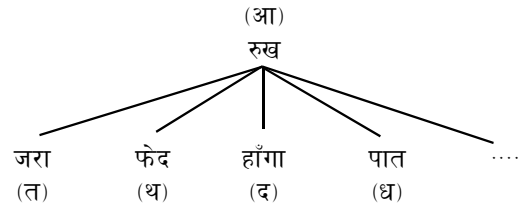
- अङ्गी-अङ्ग (मेरनिमी)

सङ्कथनमा प्रयुक्त पूर्णवाची र अंशवाची शब्दका बीचको सम्बन्धलाई अङ्गी-अङ्ग भनिन्छ । 'अङ्गी' शब्दले कुनै वस्तु, व्यक्ति, प्राणी, पदार्थ वा सामग्रीलाई र 'अङ्ग' शब्दले तदन्तर्गतका विभिन्न अंशलाई जनाउँदछ । यसमा सिङ्गो रूप (होल) र भाग रूप (पार्ट) का बीच सम्बन्ध स्थापित हुन्छ । हालिडे र हसन (सन् १९९१) का अनुसार "अङ्गी-अङ्गले पूर्ण-अंश सम्बन्धलाई दर्साउँदछ । जस्तै 'रुख', 'हाँगा' र 'जराका' सन्दर्भमा 'हाँगा' र 'जरा' सहअङ्गी (को मेरनिम्स) वा समावेशक (सुपर अर्डिनेट) शब्द 'रुख' का नामिक भाग हुन्छन् । यद्यपि अङ्गी-अङ्ग सम्बन्ध आभिप्रायिक (भावात्मक) सम्बन्ध जस्तो लाग्छ" (पृ. ८१) । सङ्कथनमा सन्दर्भानुसार अङ्गी-अङ्ग सम्बन्ध कायम हुन सक्छ । यसलाई थप स्पष्ट पार्ने क्रममा हालिडे (सन् १९८६) ले 'बोतल' र 'बगैचा' को प्रसङ्ग प्रस्तुत गरेका छन् (पृ. ३१२) । उनका अनुसार 'बिर्को/बुजो' 'बोतल' को अङ्ग (मेरनिम) हो भने 'फूल' र 'फोहोरा', 'बगैचा' का अङ्ग/अंश हरू (मेरनिम्स) हुन् । यसलाई दृष्टिगत गर्दा समावेशी-समावेश्य र अङ्गी-अङ्ग सम्बन्ध समान जस्तो लाग्न सक्छ । हुन त यी दुई सम्बन्धका बीच त्यति धेरै अन्तर रहेको पाइँदैन । हालिडे (सन् १९८६) का अनुसार पनि "समावेशी-समावेश्य र अङ्गी-अङ्ग सम्बन्धका बीच स्पष्ट भिन्नता देखिँदैन । तदपि यिनका बीच सूक्ष्म भिन्नता रहेको हुन्छ" । जस्तो कि समावेशी-समावेश्य सम्बन्धमा मूल वर्ग र वर्गान्तरिक एकाइका बीचको सम्बन्ध हुन्छ भने अङ्गी-अङ्ग सम्बन्धमा मूल वर्ग वा वर्गान्तरिक र तिनका भागका बीचको सम्बन्ध हुन्छ" (पृ. ३१२) । यी दुई बीचको भेदलाई थप स्पष्ट पार्न निम्नानुसारको आरेख प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

समावेशक-समावेशित सम्बन्ध

अङ्गी-अङ्ग सम्बन्ध

उल्लिखित उदाहरणका क, ख, ग, घ (अ) वर्गका प्रकार हुन् भने त, थ, द, ध, (आ) वर्गका भाग हुन् । जसमध्ये (अ) वर्गका प्रकारले समावेशी-समावेश्य सम्बन्धलाई र (आ) वर्गका भेदले अङ्गी-अङ्ग सम्बन्धलाई दर्साउँछन् । सङ्कथनमा प्रयुक्त हुने यी र यस किसिमका एकाइका बीचको समन्वयले सङ्कथन थप संसक्त हुने मानिन्छ ।

उल्लिखित पुनरावृत्ति, पर्यायवाची, विपरीतार्थी, समावेशी-समावेश्य र अङ्गी-अङ्ग सम्बन्धको प्रयोग वास्तविक वस्तु वा विषयलाई दर्साउन गरिन्छ । यसलाई कायम राखेर साङ्कथनिक विचार वा दृष्टिकोणलाई व्याकरणिकबाट कोशीय रूपमा अन्तरण गर्न सकिन्छ र सन्दर्भलाई कोशीय कोणबाट नियाल्न सकिन्छ ।

- सन्निधान (कलकेइसन)

सङ्कथनमा प्रयुक्त कोशीय एकाइका बीचको साहचर्चात्मक सम्बन्धलाई सन्निधान भनिन्छ । सन्निधानले सङ्कथनमा एकैपटक वा साथसाथै प्रयोगमा आउने एकाइको सान्निध्यतालाई जनाउँदछ । यसलाई परस्परमा सम्बन्धित शब्दप्रयोगको व्यवहारका रूपमा लिइन्छ । विस्नेस्की (सन् २००६) का अनुसार सन्निधान त्यस्तो युक्ति हो जसमा निश्चित शब्दहरू आपसमा आउँछन् । यसअन्तर्गत आउने भाषिक एकाइहरू एउटै विषयक्षेत्र वा परिवेशगत एकताअन्तर्गत आउँछन् र निहित अर्थका कारण परस्परमा सम्बन्धित हुन्छन् । यी एकाइहरू सङ्कथनमा सहअस्तित्वका साथ मिलेर रहन सक्छन् । क्रेन (सन् २०००) का अनुसार सन्निधानले त्यस्तो कोशीय एकाइलाई सङ्केत गर्दछ । जुन एउटै पाठअन्तर्गत परस्परमा फेला पर्दछन् । सङ्कथन वा पाठमा निकट कोशीय घटकहरू मूलतः वाक्यान्तरिक भएर देखा पर्छन् । सन्निधान सृजनार्थ प्रयुक्त

हुने भाषिक तत्त्वहरूले सङ्कथनलाई एकीकृत र सार्थक तुल्याउन महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेका हुन्छन् । सङ्कथनमा भाषिक एकाइका जोडा वा शब्दयुग्म आवश्यकीय रूपमा स्वतन्त्र नभई एकापसमा अन्तर्सम्बन्धित भई प्रयुक्त हुँदा सन्निधानात्मक स्थिति पैदा हुने हुन्छ । म्याक्कार्थी (सन् २०१०) का अनुसार “सन्निधानले कोशीय संसक्तिको आशय ठीकसँग प्रस्तुत गर्दछ । यसमा सम्बन्धित कोशीय एकाइ एकैपटक घटित हुन्छ” (पृ. ६५) । सन्निधान त्यस्तो कोशीय संसक्ति हो, जुन यसपूर्व चर्चा गरिएका कुनै पनि कोशीय संसक्तिका प्रकारमा आधारित हुँदैन, खास एकाइका बीचको सान्निध्य सम्बन्धमा आधारित हुन्छ । यो सँगसँगै रहने भाषिक एकाइगत प्रवृत्तिका रूपमा देखा पर्छ । ह्याच (सन् १९९४) का अनुसार “कोशीय एकाइहरू आपसी सम्मिलनद्वारा परस्परमा गाँसिएका हुन्छन् । जब हामी ‘फूल’ सोच्छौं तब हामी त्यसको डाँठ, पात, फूल रहेको गमला समेत सोच्छौं” (पृ. २२६) । उनका अनुसार जब हामी किराना पसल सोच्छौं तब हामी उत्पादन, सामान र किराना पसलका लागि आवश्यक अरू चिज सम्भन्छौं । यदि कुनै किराना पसल मिलाउनुपर्ने भएमा हामी किराना पसलका सामानलाई किराना स्टोरको धारणानुसार जोड्ने काम गर्दछौं । एकैकार्मा आधारित वा साहचर्य सम्बन्ध राख्ने यस किसिमको भाषिक प्रयोग-व्यवहारलाई सन्निधानले दर्साउँदछ । भाषावैज्ञानिक हालिडे (सन् १९८६) ले बम्बइको एउटा होचो मोटो मान्छेले ज्यादै गर्मी दिनमा धूमपान गरिरहेको बेला एउटा चराले केही वस्तु खसाली उसको पाइप उठाएर टाढा लगिदिएको र त्यस कुराले मोटो मान्छे रिसाएको प्रसङ्ग प्रस्तुत गर्दै धूमपान र पाइपका बीच सान्निध्य सम्बन्ध रहेको जनाएका छन् (पृ. ३१२) । उनका अनुसार चिसो र बरफ (कोल्ड एन्ड आइस) का बीच सुदृढ साहचर्यात्मक सम्बन्ध रहेको छ । यद्यपि चिसो र हिउ (कोल्ड एन्ड स्नो) का बीच अझ निकट साहचर्यात्मक सम्बन्ध रहेको छ । त्यस्तै साथी र सम्बन्ध (फ्रेन्ड्स एन्ड रिलेसन्स) अनि साथी र छिमेकीबीच सान्निध्य सम्बन्ध रहेको छ तर सम्बन्ध र छिमेकीका बीच त्यति सान्निध्यता रहेको देखिदैन । परिवार र छिमेकत्वका बीच भने साहचर्यात्मक सम्बन्ध रहेको पाइन्छ । कतिपय अवस्थामा सान्निध्यात्मक ढाँचा निश्चित पदावलीमा पनि पाउन सकिन्छ । जस्तै : मासु र रगत (फ्लेस एन्ड ब्लड), काल्पनिक तन्काइ (स्ट्रेट्स अफ इमाजिनेसन)

आदि । यसरी परस्परमा सानिविष्ट एकाइले एकल कोशीय वा शाब्दिक एकाइको रूपमा व्यवहार गर्ने मानिन्छ । ब्राउन एन्ड युल (सन् १९९३) का अनुसार “सोमबार र मङ्गलबारका बीच साहचर्चात्मक सम्बन्ध देख्न सकिन्छ । सन्निधानले अर्थतात्त्विक दृष्टिले परस्परमा सम्बन्धित समग्र एकाइलाई समेट्ने र यसलाई अभिव्यक्त गर्ने एकाइ असीमित हुने (कुनै सीमाङ्कन नरहने) हुँदा यसको नियमितता वा क्रमिकतासँग सम्बन्धित पद, पदावली स्थापित गर्न कठिन रहेको छ” (पृ. १९४) । साथै यसलाई विश्लेषणका दृष्टिले पनि कठिन कोशीय संसक्तिका रूपमा लिने गरिएको छ । हालिडे र हसन (सन् १९७६/१९९२) का अनुसार “पाठमा कोशीय र विशेषगरी सन्निधान संसक्ति अनुमान वा अन्दाज गर्न दुर्बोध्य वा कठिनाइपूर्ण हुन्छ । हरेक कोशीय एकाइले कोशीय सम्बन्ध ग्रहण गरेका हुन्छन् तर ती आफैले संसक्तात्मक कार्य गरे नगरेको सङ्केत गर्दैनन् । यी सन्दर्भका माध्यमबाट पाठमा स्थापित हुन्छन्” (पृ. २८८) । नुनन (सन् १९९३) का अनुसार “अधिकांश भाषावैज्ञानिकहरूले सन्निधानका बारेमा चर्चा गर्दै शाब्दिक संयोजनलाई समस्याका रूपमा उल्लेख गरेका छन्” (पृ. २९) । मार्टिन (सन् १९८१) का अनुसार सन्निधानको परिभाषाकरण कठिन हुनुले पाठमा यसको उच्च महत्त्व दर्सिन्छ, जसलाई अस्वीकार गर्न सकिदैन । यसप्रकार सन्निधान सङ्कथन वा पाठमा प्रयुक्त परस्परमा सम्बन्धित कोशीय एकाइका बीचको सम्मिलन हो । यसको अनुप्रयोगबाट सङ्कथन थप संसक्त हुने हुन्छ ।

व्याकरणिक र कोशीय संसक्ति स्वरूप, कार्य र भूमिकाका दृष्टिले परस्परमा भिन्न देखिए पनि यिनका बीच अन्तर्सम्बन्ध रहेको पाइन्छ । हालिडे (सन् १९९१) का अनुसार “सङ्कथन वा पाठमा व्याकरणिक र कोशीय संसक्ति सँगसँगै रहेका हुन्छन् र यिनले एकअर्कालाई सघाउँदछन्” (पृ. ०३) । यस आधारमा व्याकरणिक संसक्तिका लागि कोशीय संसक्तिको सहायता र कोशीय संसक्तिका लागि व्याकरणिक संसक्तिको सहायता आवश्यक पर्छ । यी दुवै एकअर्कामा निर्भर हुन्छन् ।

हालिडे र हसन (१९९१) ले सङ्कथनमा महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्ने संसक्ति सिक्कीलाई घटकीय सम्बन्धका आधारमा वास्तविक सिक्की सम्बन्धका रूपमा सहसन्दर्भात्मक (को- रिफरेन्स),

सहवर्गीय (को-क्लासिफिकेशन) र सहविस्तारक (को-एक्स्टेन्सन) प्ररूपमा प्रस्तुत गरेका छन् भने आङ्गिक सम्बन्धका आधारमा संयोजकात्मक (कन्जड्टिभ्स), निकटस्थ युग्म (एड्जासेन्सी पेयर्स) र निरन्तरताबोधक (कन्टिन्युएटिभ्स) प्ररूपमा उल्लेख गरेका छन् (पूर्ववत् : ८२) । उनीहरूका अनुसार सहसन्दर्भात्मक सम्बन्ध सन्दर्भन संसक्ति (सार्वनामिक, दर्शकवाचक, तुलनावाचक) बाट, सहवर्गीय सम्बन्ध प्रतिस्थापन र लोप संसक्ति (नामिक, क्रियात्मक र उपवाक्यात्मक) बाट र सहविस्तारक सम्बन्ध कोशीय संसक्ति (पुनरावृत्ति, पर्यायवाची, विपरीताथी, अङ्गअङ्गी) बाट अनुभूत गर्न सकिन्छ । यी तीन प्ररूपहरूलाई दुई वाक्यका बीच रहने निश्चित प्रकारका आर्थी सम्बन्धका रूपमा समेत व्याख्या गरिएको पाइन्छ । उनीहरूद्वारा प्रस्तुत असंरचनात्मक संसक्तिको यस प्ररूपलाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ :

असंरचनात्मक संसक्ति

(नन स्ट्रक्चरल कोहिजन)

घटकीय सम्बन्धहरू (कम्पोनेन्टल रिलेसनस)	आङ्गिक सम्बन्धहरू (अर्गानिक रिलेसनस)
युक्ति (डिभाइस)विशिष्ट सिक्री सम्बन्ध (टिपिकल टाइ रिलेसन)	
(क) सन्दर्भन १. सार्वनामिक (प्रोनमिनल्स) २. दर्शकवाचक (डेमोन्स्ट्रेटिभ) ३. निर्धारक (डिफिनिट आर्टिकल) ४. तुलनात्मक (कम्पेरेटिभ्स)	(क) संयोजन (कन्जड्टिभ्स) उदा. - कारणात्मक सिक्री (कजल टाइ) - स्वीकारोक्ति/मन्जुरीमूलक... (कन्सेसन टाइ)
(ख) प्रतिस्थापन र लोप (सब्सटिच्युसन एन्ड इलिप्सिस) १. नामिक (नमिनल) २. क्रियात्मक (भर्बल) ३. उपवाक्यात्मक (क्लजल)	(ख) निकटस्थ युग्म (एड्जासेन्सी पेयर्स) उदा. प्रश्न- उत्तर प्रस्ताव- स्वीकृति आदेश-आज्ञाकारी ...

(ग) सामान्य (जेनरल) १. पुनरावृत्ति (रिपिटिसन) २. पर्यायवाची (सिननिमी) ३. विपरीतार्थी (एन्टनिमी) ४. अङ्गी-अङ्ग (मेरनिमी)	सहवर्गीय वा सहविस्तारक (को- क्लासिफिकेसन अर को- एक्स्टेन्सन)	निरन्तरात्मक (कन्टिन्युएटिभ्स) उदा. अहिलेसम्म, पहिले ...
(घ) तात्कालिक (इन्स्टेन्सअल) १. तुलनीय (इक्विभ्यालेन्स) २. नामिक (नेमिङ्ग) ३. सादृश्य (सेम्ब्लन्स)	सहसन्दर्भात्मक वा सहवर्गीय (को- रिफरेन्स अर को क्लासिफिकेसन)	

(हालिडे र हसन, सन् १९९१ : ८२)

यीबाट साङ्कथनिक एवम् पाठात्मक निरन्तरताका लागि विशिष्ट सहयोग पुग्ने हुन्छ । यसरी संसक्ति स्वरूपका बारेमा विविध तवरले चर्चा गरिएको भए पनि साङ्कथनिक अध्ययन-विश्लेषण का दृष्टिले भने व्याकरणिक र कोशीय संसक्ति प्ररूपलाई नै मुख्य आधारका रूपमा ग्रहण गरिएको पाइन्छ ।

(ख) संयुक्ति (कोहिरन्स)

परिचय

सङ्कथनमा प्रस्तुत भाषिक अभिव्यक्ति वा विचारका बीचको आर्थी सम्बन्धलाई संयुक्ति भनिन्छ । संयुक्तिले सङ्कथनमा व्यक्त अभिप्रायको आनुक्रमिक श्रृङ्खलालाई जनाउँदछ । यसलाई कथ्य वा लेख्य भाषिक सञ्चारमा गतिशील प्रक्रियाबाट प्रतिविम्बित हुने युक्तिका रूपमा परिभाषित गरिएको पाइन्छ । नुनन (सन् १९९३) का अनुसार “संयुक्ति वाक्य वा अभिव्यक्तिको सिलसिला हो । यसले वाक्य वा बोलीलाई पाठगत वितान वा विस्तारित स्वरूपमा लम्ब्याउन मद्दत गर्दछ । यो सङ्कथन वा पाठको रेखीय एवम् सन्दर्भपरक प्रस्तुतिसँग सम्बन्धित हुन्छ” (पृ. २१) । यसले भाषिक पाठको मुख्य धारणा र तदन्तर्गतका विविध आशयको निरन्तरतालाई दर्साउँदछ । ओस्टेन र मर्सिया (सन् २००१) का अनुसार “संयुक्ति प्रायः क्रम र संरचनामा परम्परागत रूपमा सुहाउँदो र सांस्कृतिक

रूपमा स्वीकार्य किसिमको हुन्छ” (पृ. ७१८) । यो प्रवाहित सन्देश वा जानकारीको समग्र अर्थ हो । यसले पाठलाई सार्थक तुल्याउने कार्य गर्दछ । संयुक्तिलाई साम्बन्धिक सञ्जालका रूपमा पनि लिइन्छ जसले साङ्कथनिक वाक्यमा अन्तर्भूत एउटा अभिव्यक्ति/खण्डलाई अर्को अभिव्यक्ति/खण्डमा अविच्छिन्नतापूर्वक जोड्ने भूमिका निर्वाह गर्दछ । डिक (सन् १९७७) का अनुसार “संयुक्ति सङ्कथनको आर्थी गुण वा विशेषता हो जुन एउटा वाक्यलाई अरू वाक्यसँग सम्बन्धित तुल्याएर गरिने व्याख्यामा आधारित हुन्छ” (पृ. ९६) । यो विचार वा आशयको तार्किक संयोजनीयतासँग सम्बन्धित हुन्छ । यसले व्यक्त अभिव्यक्ति वा भावलाई बोधगम्य तुल्याउँदछ । यसका लागि साङ्कथनिक अवयवहरूका बीचमा उपयुक्त सम्बन्ध अपेक्षित हुन्छ । म्याक्कार्थी (सन् २०१०) का अनुसार “संयुक्ति परस्परमा पाठ जोडिएको एउटा अनुभूति हो । यो वाक्यहरूको जथाभावी पसारो होइन । यसले अर्थ वा आशयको निर्माण गर्छ” (पृ. २६) । कुनै पनि पाठ वा सङ्कथन सङ्गत, सार्थक, गाह्य एवम् सान्दर्भिक हुनका लागि संयुक्ति गुणले युक्त हुनुपर्दछ । सङ्कथनलाई एकीकृत र अर्थपूर्ण तुल्याउने योग्यता संयुक्तिमा निहित हुन्छ ।

संयुक्ति सङ्कथनको बोध र विचारको प्रस्ट्याईसँग सम्बन्धित तत्त्व हो । यसले सिङ्गो अनुभव, संस्कृति र परम्परामा आधारित भई पाठलाई उपयुक्त बनाउँछ । सङ्कथनमा श्रोता वा पाठकले व्यक्त विषयको सम्बन्ध पत्ता लगाउन सक्ने र मानसिक प्रतिमान निर्माण गर्न सक्ने संयुक्तियुक्त सामञ्जस्यताको अपेक्षा गरिएको हुन्छ । यस अर्थमा संयुक्ति भाषाबद्ध मात्र नभई संज्ञानात्मक रूपमा पनि देखापर्दछ । युल (सन् २००२) का अनुसार “संयुक्तिको धारणा केही होइन भाषामा जे विद्यमान रहन्छ तर केही हो जुन मानिसमा विद्यमान हुन्छ” (पृ. १४१) । यससम्बन्धी दृष्टिकोणलाई ज्ञानको हस्तान्तरण र सिकाइको सन्दर्भमा निकै उपयोगी मानिएको छ । सङ्कथनमा क्रम वा सिलसिलाले लेखकीय संयुक्ति ढाँचालाई पाठकीय संयुक्ति ढाँचामा संयोजन गर्ने मानिन्छ । सिफ्रिन (सन् १९८७) का अनुसार संयुक्ति सङ्कथन संरचनामा निहित अभिव्यक्तिका बीचको सम्बन्धका रूपमा रहेको हुन्छ । यसले वक्ताको शाब्दिक-अशाब्दिक अभिव्यक्तिबाट अर्थ प्रवाह गर्दछ । सङ्कथन संयुक्ति त्यस्तो युक्ति हो जसले अपाठलाई पाठ बनाउन सहयोग गर्दछ । अर्थात् यो

पाठलाई अपाठबाट भिन्न तुल्याउने आधार हो । कुनै पनि पाठ वा सङ्कथनको आवश्यकीय गुण वा विशेषता भनेको एकता र संयोजनीयता हो । पाठका बेग्लाबेग्लै वाक्यहरूलाई अभिव्यक्तिक सूत्रमा जोडेर त्यस्तो एकता र संयोजनीयता कायम गर्न सकिन्छ । सङ्कथनमा यस किसिमको दायित्व संयुक्ति युक्तिले निर्वाह गरेको हुन्छ । टनिन (सन् १९९४) का अनुसार “संयुक्ति शब्द र वाक्यको संरचनालाई सङ्गठित गरेर सङ्कथनको सिङ्गो रूप तयार पार्ने युक्ति हो” (पृ. ८६) । संयुक्तिविहीन वाक्यहरूले परस्परमा कार्य सम्पादन गर्न सक्दैनन् । सङ्कथनमा संयुक्तिले अभिव्यक्त विषयको वर्णनलाई दर्साउँदछ । त्यस्तो वर्णन निश्चित मान्यता, आवश्यकता एवम् सान्दर्भिकतामा आधारित हुन्छ । संयुक्तिले पाठका बहुविध अर्थी भागहरूलाई परस्परमा योजन गर्दछ । बाए (सन् २००१) का अनुसार संयुक्ति समग्र साङ्कथनिक तहको विशेषता हो । जसले पाठलाई आपस्तमा जोड्ने वा समाउने गर्दछ । सङ्कथनमा हरेक वाक्य वा विचारको अर्थ्याइँ वा व्याख्यासँग सापेक्षित तुल्याएर संयुक्तिलाई नियाल्ने काम हुन्छ । यो खास विषयको सन्दर्भपरक आशयका साथ उपस्थित हुन्छ । सङ्कथन संयुक्तियुक्त, ग्राह्य र ज्ञानगम्य हुनका लागि उपयुक्त संयुक्ति विन्यासको आवश्यकता पर्दछ । संयुक्ति विन्यासको अभावमा विषयक्रमको प्रक्रिया विच्छेदित हुने हुन्छ । फलस्वरूप सङ्कथन असङ्गत हुन पुग्दछ । लिच एन्ड सर्ट (सन् १९८१) का अनुसार “यसमा कुनै एउटा वाक्य वा धर्सोले अर्को वाक्य वा धर्सोलाई पछ्याउनु पर्दछ” (पृ. २४३, २४४) ।

सुसङ्गत पाठ वा सङ्कथनको निर्माण भाषिक एवम् साञ्चारिक दक्षतामा निर्भर हुन्छ । कथ्य वा लेख्य भाषिक व्यवहारका लागि भाषाको व्याकरणिक ज्ञानले मात्र पुग्दैन, प्रकरणपरक अभिव्यक्ति सीपको पनि आवश्यकता पर्दछ । पाठ निर्माणका क्रममा एकातिर कोशीय छनोट, व्याकरणिक व्यवस्थापन, रूपतात्त्विक एवम् वाक्यतात्त्विक संयोजनको आवश्यकता ठानिन्छ । भने अर्कोतर्फ बलाघात, सुर, मुखाकृति, अभिनय, चेष्टाका साथै ज्ञान, परिवेश, प्रसङ्ग वा सन्दर्भ, अनुकूलित व्यवहारको आवश्यकता दर्साइन्छ । यी दुवैको उपयुक्त संयोजनले मात्र पनि सङ्कथन सुसङ्गत हुन सक्दैन । यसका लागि संयुक्ति युक्तिको व्यवस्थित व्यवहार अपेक्षित हुन्छ । यस कार्यार्थ वक्ता-श्रोता वा लेखक-पाठक र तिनका बीचको वैषयिक बोध एवम् प्रतिक्रिया अपरिहार्य मानिन्छ ।

ओस्टेन र मर्सिया (सन् २००१) का अनुसार “संयुक्ति लेखकीय योजना र लेख्य पाठको सङ्कथन संसारलाई प्रकरणार्थी विशेषता र विषयक्षेत्रसँग सम्बन्धित तुल्याउनका लागि पाठकले गर्ने उपयुक्त प्रतिक्रियाको परिणाम हो” (पृ. ७१८) । सङ्कथनमा संयुक्ति स्थापनार्थ भाषिक र भाषेतर तत्त्वहरूको संलग्नता विशिष्ट देखापर्दछ । यसलाई सङ्कथन प्रस्तोता र ग्रहणकर्ताको आपसी समझदारीबाट प्राप्त हुने युक्तिका रूपमा समेत व्याख्या गरिएको पाइन्छ ।

सृजना र बोध

सङ्कथन वा पाठमा संयुक्तिको सृजना, निर्माण वा विकास र व्यक्त अभिप्रायको बोध कसरी हुन्छ भन्ने बारेमा विविध दृष्टिकोणहरू पाइन्छन् । भाषावैज्ञानिक हालिडे र हसन (सन् १९७६/१९९२) का अनुसार “सङ्कथन संसक्ति सङ्कथन संयुक्तिको आधार हो । संसक्तिको धारणा आर्थी धारणा हो । यसले पाठमा निहित आर्थी सम्बन्धलाई निर्देश गर्दछ र त्यसले पाठलाई पाठका रूपमा परिभाषित गर्दछ” (पृ.०४) । वस्तुतः सङ्कथन संयुक्तिको प्रारम्भिक दृष्टिकोण संसक्ति सिक्रीद्वारा संयोजित र अपेक्षित अभिप्रायमा आधारित रहेको पाइन्छ । जस्तै :

- तिमी के गर्दैछौ ? - म काम गर्दैछु ।

तथोक्त उदाहरणका दुई वाक्यबीच संसक्ति सिक्रीगत संयोजन र अपेक्षित अभिप्रायिक प्रतिक्रिया देख्न सकिन्छ । कोथर्ड (सन् १९७७) का अनुसार “वक्ताको अपेक्षाअनुसारको उत्तर श्रोताबाट नआएको खण्डमा संयुक्तियुक्त सङ्कथन उत्पादनको नियम उल्लङ्घन भएको मानिन्छ र त्यस प्रकारको नियमको अध्ययनलाई सङ्कथन विश्लेषणको आधारभूत उद्देश्य ठानिन्छ” (पृ. ०७) । उनका अनुसार वाक्यहरू पाठको स्वरूपमा र अभिव्यक्ति सङ्कथनको स्वरूपमा संयोजित हुने हुँदा वाक्यका बीचको सम्बन्ध संसक्तिको अपेक्षानुसार हुन्छ । एलेन र कर्डर (सन् १९७८) का अनुसार अभिव्यक्तिको साञ्चारिक संयुक्ति क्रममा निहित हुन्छ र यो अवस्था वा परिवेशसँग निकट रूपमा सम्बन्धित हुन्छ । उनीहरूले यस कुरालाई स्पष्ट पार्न निम्नानुसारको उदाहरण प्रस्तुत गरेका छन् :

क) तिमी आफ्नो उत्तरपुस्तिकामा उत्तर लेख्न सक्छौ ?

अहँ म सक्तन ।

ख) म तिमी आफ्नो अभ्यासपुस्तिकामा उत्तर लेखेको हेर्न चाहन्छु ।

मेरो कलम भाँचिएको छ ।

(एलेन र कर्डर, सन् १९७८, पृ. २०७)

एलेन र कर्डरका अनुसार कुराकानीको पहिलो उदाहरणमा दुई अभिव्यक्तिका बीच वाक्यात्मक सम्बन्ध रहेको र त्यसलाई दुई वाक्यका बीचको पाठात्मक संसक्तिका रूपमा व्याख्या गर्न सकिन्छ भन्ने दोस्रोमा अभिव्यक्तिका दुई वाक्यबीच पाठात्मक संसक्ति नरहेको भए पनि अभिप्राय बोध गर्न सकिन्छ ।

सङ्कथन संयुक्ति चर्चाका क्रममा संसक्तिलाई संयुक्तिको आधार (पाठ्य संयुक्ति निर्माणमा योगदान पुऱ्याउने युक्ति) मान्ने हालिडे र हसनको अवधारणा व्यापक रूपमा आलोचित भएको पाइन्छ । क्यारेल (सन् १९८२) का अनुसार “पाठगत गुण वा विशेषताका लागि सङ्कथन संसक्तिको आवश्यकता पर्दैन” (पृ. ४८१) । यसबाट सङ्कथन संयुक्तिको सृजना संसक्तिविना पनि हुन्छ भन्ने बुझिन्छ । वाङ् र गुओ (सन् २०१४) का अनुसार हालिडे र हसनले संयुक्ति अभिव्यक्त गर्ने संसक्ति सिक्री प्रस्तुत गरेका छन् र तीबाट आर्थी सम्बन्ध अनुभूत हुने दर्साएका छन् तर उनीहरू यो व्याख्या गर्न असफल भएका छन् कि सन्दर्भगत अनुरूपताले संसक्ति चिन्हहरूको छनोटमा कसरी प्रभाव पार्छ, जुन निकै महत्त्वपूर्ण छ । फल्चर (सन् १९८९) का अनुसार हालिडे र हसनको दृष्टिकोण आलोचना गर्नुको उद्देश्य संयुक्ति जनाउनका लागि बुनोट (टेक्स्चर) लाई लिइन्छ भनी बताउनु रहेको छ । म्याक्कार्थी (सन् २०१०) का अनुसार “सङ्कथनमा संसक्तिको अभाव हुन सक्छ तर आवश्यकीय रूपमा संयुक्तिको अभाव हुनु हुँदैन” (पृ. २६) । सङ्कथनमा व्यक्त अभिव्यक्तिको प्रतिक्रियास्वरूप आउने कुराहरू प्रासङ्गिक, सन्दर्भपूर्ण एवम् अर्थतात्त्विक हुने भएकाले सङ्कथन प्रायः संयुक्तियुक्त नै हुने मानिन्छ । एडमोन्सन (सन् १९८१) का अनुसार “क्रमविहीन वा जथाभावी वाक्यको प्रयोग गरेर अपाठ (नन टेक्स्ट) बनाउन कठिन छ किनभने

कतिपय प्रसङ्ग सामान्यतया स्वाभाविक रूपमा सृजित हुन्छन् । जसले कहींकहीं संयुक्तियुक्त अर्थ प्रस्तुत गर्छन्” (नुनन, सन् १९९३ : ६३) । यिनले डिक (सन् १९७७) द्वारा प्रस्तुत असङ्गत वाक्यहरूको उदाहरणप्रति असहमति जनाउँदै मातृभाषाका वक्ताले पूर्वप्रसङ्गमा परिचित भएको अवस्थामा ती वाक्यको अर्थ बुझ्ने दृष्टिकोण प्रस्तुत गरेका छन् । जस्तै: हामीसँग खाना खाने अतिथि हुनेछन् । - कोल्डम महान् लेखक थिए । उनका अनुसार कुनै पनि मातृभाषीले यी दुई वाक्यका बीच तुरुन्तै कारण सम्बन्ध बोध गर्छन् । सङ्कथनमा संसक्तिविना पनि संयुक्ति सम्बन्ध कायम रहन सक्ने अनेकन् उदाहरणहरू प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ । जस्तै :

(अ) (क) तिमी भोलि एडिनवर्ग जान सक्छौ ?

(ख) बि.इ.ए. पाइलटहरू बन्दहडतालमा छन् । (विडोसन, सन् १९७९ : ९६)

(आ) (क) फोनको घन्टी बज्यो ।

(ख) म नुहाउँदै छु ।

(क) ठीक छ । (विडोसन, सन् १९७८ : २९)

(इ) (क) मेरी बस्यो ।

(ख) जोन गयो । (ब्राउन एन्ड युल, सन् १९९३)

विडोसनद्वारा प्रस्तुत तथोक्त उदाहरणमा संयुक्ति सम्बन्ध कायम भएको देख्न सकिन्छ । जसमध्ये पहिलोमा (क) ले (ख) लाई एडिनवर्ग उडानबारे प्रश्न गरेको र (ख) ले नकारात्मक रूपमा उत्तर दिएको देखिन्छ । उद्यपि (ख) को जबाफबाट उडानलाई बन्दहडतालले रोक्न सक्ने सङ्केत गरेको बुझिन्छ भने दोस्रो उदाहरणमा (क) ले (ख) लाई फोन आएको जानकारी गराएको (उठाउन अनुरोध), (ख) ले आफूले नुहाउँदै गरेकाले फोन उठाउन नसक्ने प्रतिक्रिया दर्साएको (क्षमा/कारण प्रकट) तत्श्चात (क) स्वयम्ले फोन उठाउने जानकारी प्रस्तुत गरेको (क्षमा स्वीकार/कार्य वा जिम्मा ग्रहण) बुझ्न सकिन्छ । त्यस्तै तेस्रो उदाहरणमा प्रस्तुत दुई वाक्यहरू कालिक क्रममा

उत्पादित भएका र तीबाट कारण र प्रभावको अर्थ प्रवाह भएको देखिन्छ । यी त्यस्ता उदाहरण हुन् जसले संसक्तिविना पनि बोधगम्य अर्थ प्रवाह गरेका छन् । त्यस्तै :

(अ) (क) थोराट आकर्षक छ ?

(आ) (क) कति बज्यो होला ?

(ख) ऊ यहुदी हो र ?

(ख) हुलाकी अघिदेखि नै छ ।

(थोराट, सन् २००२ : ०८)

(ब्राउन एन्ड लेभिन्सन, सन् १९७८ : ६३)

(इ) (क) जोनले बेकरी पसलबाट केक किन्यो ।

(ख) सबै जागिरेहरूले हस्ताक्षर गरेर बर्थ डे कार्ड दिए ।

(ग) मध्यरात पछिसम्म पार्टी चल्यो । (वाड र गुओ : सन् २०१४)

उल्लिखित उदाहरणहरूमा सामान्य कुराकानी भएको छैन । यद्यपि सङ्कथन संयुक्तियुक्त एवम् बोध्य नै रहेको छ । जसमध्ये पहिलो उदाहरणमा साङ्केतिक शैलीमा थोराट यहुदी नभएकाले आकर्षक छैन भन्न खोजिएको छ । जुन (ख) ले दिएको तार्किक प्रतिक्रियाबाट बुझिन्छ । थोराट (पूर्ववत्) का अनुसार माथिको कुराकानीलाई यस रूपमा- पहिलो प्रतिज्ञप्ति : यहुदीहरू आकर्षक हुन्छन् । दोस्रो प्रतिज्ञप्ति : थोराट यहुदी होइन । समापक प्रतिज्ञप्ति : त्यसैले थोराट आकर्षक छैन । उल्लेख गर्न सकिन्छ । सङ्कथनको शैली ढाँचामा यसलाई प्रतिज्ञप्ति, व्याख्या र निष्कर्ष भनिन्छ । उपरोक्त दोस्रो उदाहरणलाई निश्चित तर्कका आधारमा बुझ्नुपर्ने देखिन्छ । जसमा (ख) ले दिएको प्रतिक्रियालाई सतर्क अनुमान गर्न सकिन्छ । जसअनुसार के निष्कर्ष निस्कन्छ भने समय बिहानको एघार बजिसकेको छ । उल्लिखित उदाहरणमध्ये तेस्रो उदाहरणलाई भट्ट हेर्दा सतही रूपमा अपूर्ण र असङ्गत जस्तो देखिन्छ तर त्यसको समग्र अर्थ एकीकृत एवम् सङ्गतिपूर्ण नै रहेको छ । वाड र गुओ (पूर्ववत्) का अनुसार मानिसहरूमा रहेको बर्थ डे बारेको अनुभवका कारण तिनीहरूलाई केक, कार्ड र पार्टी सबै एउटै घटना बर्थडे पार्टीसँग सङ्गत छन् भन्ने कुरा थाहा छ । यस ज्ञानले तिनीहरूलाई गद्यांशमा रहेका रिक्तताहरू पूरा गर्न आदेश दिन्छ । यसअलावा इन्क्भिस्ट (सन् १९८७) द्वारा प्रस्तुत - लिभरपुलले गोल गर्‍यो । ट्विस्टलाई चोट पार्‍यो । तथा

लावर्स र जुनिअक्स (सन् २००९ : २१४) द्वारा प्रस्तुत - मेरो छिमेकीले एकजोफोन (एक किसिमको बाजा) बजाउँछ । - धुन मन पराउँछ । लगायतका उदाहरणमा पनि संसक्तिको अनुपस्थितिमा संयुक्ति रहेको देख्न सकिन्छ । इन्क्भिस्ट (पूर्ववत्) का अनुसार - मेरो हजुरबुबा म भोलि उहाँलाई भेट्छु । उदाहरणलाई चाहिँ संसक्ति (उहाँ) र संयुक्ति भए पनि प्रकरणगत हिसाबले उपयुक्त मानिदैन । बाए (सन् २००१) का अनुसार संयुक्ति युक्ति एकलैले पाठलाई आवश्यकीय रूपमा संयुक्तियुक्त र बोधात्मक बनाउँदैन । साथै संसक्ति चिह्नहरूले भरिएको पाठ पनि स्थानिक रूपमा ठीक भए पनि समग्रतः असङ्गत र अबोध हुन्छ । यसप्रकार संसक्ति युक्ति सङ्कथन संयुक्तिका लागि अपरिहार्य एवम् पर्याप्त देखिदैन । यद्यपि सङ्कथन संयुक्ति सृजनार्थ भने यसले भूमिका निर्वाह गरेको हुन्छ ।

सङ्कथनमा संयुक्तिको सृजना संसक्तिइतर विभिन्न तत्त्व वा पक्षका आधारमा पनि हुन्छ । त्यस्ता आधारअन्तर्गत मानव मस्तिष्क, मनोविज्ञान, संस्कृति, पूर्वज्ञान, सन्दर्भलगायत पर्छन् । फल्चर (सन् १९८९) का अनुसार हसनका लागि संयुक्ति सिद्धान्ततः भाषाको विशेषता हो भने क्यारेल र अन्य धारणा सिद्धान्तकारहरूका लागि यो व्यक्तिगत पूर्वज्ञानबाट पलाउने विषय हो । हालिडे र हसन भाषिक प्रणालीको व्याख्यामा केन्द्रित रहेका छन् भने क्यारेल र धारणा सिद्धान्तकारहरूले मानव मनोविज्ञान र पठन प्रक्रियामा रुचि राखेका छन् । यसबाट सङ्कथन संयुक्तिको लागि भाषिक युक्तिको मात्र नभई भाषेतर युक्ति वा तत्त्वको पनि आवश्यकता पर्ने बुझिन्छ । ब्राउन एन्ड युल (सन् १९९३) का अनुसार सङ्कथन, संयुक्ति भाषिक तत्त्वको परोक्ष रहेर पनि सृजना गरिन्छ । यसका लागि पाठकमा सङ्कथनमा निहित ज्ञानभन्दा धेरै ज्ञान हुनुपर्ने, भाषिक सूचनाको लक्ष्य, त्यसको कार्य तथा स्थानीय ज्ञानबारे जानकारी हुनुपर्ने हुन्छ । यसबाट सङ्कथन संयुक्ति संज्ञानात्मक रूपमा वा पूर्वज्ञानमा आधारित भई सृजना हुने बुझिन्छ । ग्रेसर र अन्य (सन् २००४) का अनुसार संयुक्ति सम्बन्ध पाठकको मस्तिष्कमा निर्माण हुन्छ र पाठकले परिवेशअनुसार प्राप्त गर्ने ज्ञान र सीपमा निर्भर रहन्छ । कुनै पनि सङ्कथन वा पाठ त्यसका विभिन्न भागमा विचार वा सूचनालाई संयोजन गर्ने संयुक्तिका आधारमा विकसित हुन्छन् । ट्याच (सन् १९९२) का अनुसार

“सङ्कथनमा संयुक्तिको विकास विभिन्न तरिकाबाट हुन्छ । यदि हामी गोफमेनको सञ्चार प्रणालीको संरचनाबारेको दृष्टिकोण अवलोकन गर्‍यौं भने हाम्रो अभिलेखी ज्ञान, धारणा, वर्णन र आलङ्कारिक सङ्गठन तथा प्रस्तुत विषयको प्रयोगले पाठपाठका बीच परस्परमा संयुक्तिको सृजना हुन्छ” (पृ. २०९) । सङ्कथनका विषयहरू समग्र सङ्कथनको निश्चित दिशामा अभिमुख हुन्छन् । यसमा सङ्कथन शीर्षक र उपशीर्षक तथा साध्य कथन र साधन कथनका बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध एवम् समन्वय कायम रहेको हुन्छ । सङ्कथनमा संयुक्ति सम्बन्ध अनतिनीहत रूपमा रहने र त्यो श्रोता वा पाठकको श्रवण र पठनप्रक्रियाबाट बोध हुने मानिन्छ । साल्के (सन् १९९५) का अनुसार “पाठलाई सङ्गतिपूर्ण वा संयुक्तियुक्त बनाउन प्रेषक र प्रापकको अभिप्राय, अपेक्षा र ज्ञानको पृष्ठभूमि निकै महत्त्वपूर्ण हुन्छ” (पृ. X) । सङ्कथन बोधका लागि मनोवैज्ञानिक एवम् अन्य तत्त्वहरूको पनि आवश्यकता पर्दछ । सङ्कथन वा पाठमा संयुक्ति दृश्य रूपमा नरही अदृश्य रूपमा रहने हुन्छ । थोराट (सन् २००२) का अनुसार “संयुक्तिको बाह्य सतहमा शाब्दिक विनिमय विच्छेदित वा असम्बद्ध देखिन्छ तर यसको अदृश्य विषय पत्ता लगाउने प्रयत्न गर्ने हो भने भाषिक विनियममा सुन्दर संयोजन देख्न सकिन्छ” (पृ. ०२) । उनका अनुसार एउटा असल श्रोता वा आर्दश पाठकले ताँती वा पङ्क्तिहरूका बीचमा र त्यसभन्दा परसमेत सुन्न र पठ्न सक्छ । एउटा कुरा सजिलै भन्न सकिन्छ कि शब्द, उच्चारण र अनुच्छेदमा अर्थको सर्वदा उपस्थिति रहँदैन । यो मुद्रित पङ्क्ति वा बीचमा जहाँ पनि रहन सक्छ । कतिपय अर्थ लिखित रचनाको श्वेत भागमा र कतिपय अर्थ मौखिक अभिव्यक्तिको चुपचाप, मौन वा निशब्द क्षेत्र (साइलेन्स जोन) मा रहेको हुन्छ । कुनै पनि श्रोता वा पाठकले सन्दर्भ सङ्केत वा पूर्वज्ञानका आधारमा सङ्कथनमा व्यक्त विषयको बोध र अनुमान गर्न सक्छ । युल (सन् २०००) का अनुसार “सामान्य अनुभवजन्य कुनै विषयका बारेमा धारणा बनाउनका लागि के भनिन्छ वा लेखिन्छ, भन्ने बारेमा सामान्यतया भाषिक प्रयोक्ताको मस्तिष्कमा पूर्वानुमान रहेको हुन्छ । जसले बोध प्रक्रियामा सहयोग पुऱ्याउँछ” (पृ. ८४) । जस्तै :

जोन वाज अन हिज वे टु स्कुल लस्ट फ्राइडे ।

हि वाज रियली वरिड एबाउट द म्याथ लेखन ।

(युल, सन् २००२ : १४६)

यस उदाहरणमा धेरै पाठकले जोन विद्यालयमा पढ्ने केटा हो भने बुझ्छन् तर यो कुरा प्रत्यक्ष पाठमा भनिएको छैन । यद्यपि यो सूचना हाम्रो परम्परागत ज्ञानबाट प्राप्त हुन्छ । हाम्रो संस्कारमा 'गोड्ड टु स्कुल' भन्नाले जोन इज स्विमिड अर अन अ बोट (जोन पौड्दै छ वा डुङ्गामा छ) भन्ने कुरा जनाउँदैन । सङ्कथन वा पाठमा रहेको विषय प्रस्तुतिको सिलसिला, ज्ञान र भाषिक दक्षताका आधारमा बोधगम्य हुन्छ । सङ्कथन वा पाठको भावार्थ बुझ्ने सन्दर्भमा सम्बोधक र सम्बोधितका बीचको अन्तर्क्रियात्मक भूमिका विशेष देखापर्दछ । लि (सन् २००९) का अनुसार "संयुक्तियुक्त पाठ सांसारिक अर्थबाट स्वीकृत हुन्छ र त्यसलाई पाठकले निर्माण गर्छन् । यसमा पाठकलाई पाठको आशय बुझ्न सहयोग पुर्याउने हेतुले लेखकले वाक्य र अनुच्छेद, पुरानो र नयाँ जानकारीलाई जोड्ने काम गर्छन्" (पृ. ११३) । श्रोता वा पाठकले संयुक्ति सम्बन्धबाट जानकारी प्राप्त नगरेको अवस्थामा वा व्यक्त अभिप्राय बोधका लागि बहुसन्दर्भपरक संयोजनमा अभ्यस्त नभएको अवस्थामा प्रस्तोताद्वारा प्रस्तुत विषयको उपयुक्त ग्रहण गर्न नसकिने देखिन्छ । सेन्डर्स र स्पेटेन (सन् २००९) का अनुसार "संयुक्ति बोधका लागि सङ्कथनका विभिन्न भाग वा खण्डका बीचको सम्बन्ध निकर्ण गर्न पूर्वावश्यक हुन्छ । यदि पाठकले संयुक्ति सम्बन्ध निकर्ण गरेको छैन भने उसले पूर्ण रूपमा पाठ बुझेको हुँदैन" (पृ. १९८) । सङ्कथनको अर्थ कोशीय एकाइ, वाक्य र अनुच्छेदको संरचनामा आधारित भएर मात्र प्राप्त हुँदैन । यसका लागि वैयक्तिक अनुभव एवम् जानकारीको संयोजनसमेतको आवश्यकता पर्दछ । ब्राउन एन्ड युल (सन् १९९३) का अनुसार "सङ्कथन बोधका सन्दर्भमा वाक्यात्मक संरचनामा हाम्रो ज्ञानको थपोट हुन सक्छ । यदि पाठमा भाषिक तत्त्वलाई जोड्ने संरचनात्मक सिक्री छैन भने पनि त्यसका निकटवर्ती एकाइद्वारा आवश्यक जोडक भरेर अर्थ ग्रहण गर्नुपर्ने हुन्छ" (पृ. २२३) । पाठकमा सङ्कथनमा प्रस्तुत ज्ञानभन्दा धेरै ज्ञान हुनु

राम्रो मानिन्छ । जसले व्यक्त विषयको तीव्र र उपयुक्त बोधका लागि सहयोग उपलब्ध गराउँछ । सङ्कथनका हरेक खण्ड र अवयवहरूका बीच आपसी एकता र संयुक्तियुक्तता रहेको हुन्छ । जसले गर्दा सङ्कथन सग्लो भाषिक एकाइका रूपमा स्थापित हुन्छ । म्यान एन्ड थोमसन (सन् १९८८) का अनुसार आलङ्कारिक सिद्धान्तकारहरूको दृष्टिमा संयुक्ति वा एकता पाठको आलङ्कारिक संरचनाबाट अनुभूत हुन्छ । यदि सानोभन्दा सानो अभिव्यक्ति टुकाले तल्लो तहमा एकीकृत संरचनाको निर्माण गर्न सकेन भने पाठ असंयुक्त हुन पुग्दछ । सङ्कथन वा पाठमा व्यक्त विषयको अर्थ त्यसको प्रयोग प्रसङ्गमा आधारित हुन्छ । प्रकरणअनुसार व्यक्त एउटै कुराले पनि एकाधिक अर्थ सम्प्रेषण गर्न सक्छ । स्टब्ज (सन् १९८३) का अनुसार “सम्भवतः सबैजसो भाषावैज्ञानिकहरू के कुरामा सहमत छन् भने अभिव्यक्तिक अर्थ त्यसको प्रयोगमा निर्भर रहन्छ । वाक्यको वास्तविक अर्थ (अभिव्यक्तिगत, तर्किक, धारणात्मक, संज्ञानात्मक) एक मात्र त्यस्तो अर्थ हो जसले वाक्यको अभिव्यक्ति खास प्रयोगको अवस्थामा कसरी अर्थिन्छ सोको निर्धारण गर्दछ” (पृ. ८४) । सङ्कथन वा पाठमा व्यक्त सन्देश वा अभिव्यक्तिको पूर्ण बोधका लागि सम्बन्धित सङ्कथन वा सङ्कथनेतर विषयमा आधारित हुनुपर्ने हुन्छ । यस क्रममा व्यक्त विषय, अनुमान, पूर्वज्ञान र कल्पना सेतुको आवश्यकता पर्दछ । ब्लाकमोर (सन् १९९२) का अनुसार अभिव्यक्ति बोधका लागि दुई प्रक्रियाको आवश्यकता पर्दछ । व्यक्त प्रक्रिया (एक्स्प्लिसिट प्रोसेस) र अव्यक्त प्रक्रिया (इम्प्लिसिट प्रोसेस) । व्यक्त प्रक्रिया प्रतिज्ञप्तिगत अभिव्यक्तिमा के प्रकट भएको छ भन्ने कुरासँग सम्बन्धित हुन्छ भने अव्यक्त प्रक्रिया अतिरिक्त प्रतिज्ञप्ति स्थापनमा संलग्न हुन्छ । वस्तुतः आर्थी रूपमा एकीकृत र परिवेशगत रूपमा सुसङ्गत सङ्कथनको बोध सहज हुन्छ ।

हालिडे र हसन (सन् १९७६) द्वारा प्रस्तुत संसक्ति सिक्कीको प्रयोग गरेर सुसङ्गत एवम् सुलिखित पाठ विश्लेषण गर्दा देखा परेका परिसीमाका कारण हसन (सन् १९८४) र हालिडे र हसन (सन् १९८९) ले ‘कोहिरन्स एन्ड कोहिसिभ हर्मोनी’ तथा ल्याङ्ग्विज, कन्टेक्ट एन्ड टेक्ट : आस्पेक्ट अफ ल्याङ्ग्विज इन अ सोसिअल सेमिओटिक पर्सपेक्टिभ’ मा संसक्ति सिक्कीसम्बन्धी दृष्टिकोण परिमार्जन गरेको देखिन्छ । टङ्किङ्सिरिसिन (सन् २०१३) का अनुसार हसन (सन् १९८४) ले

संसक्तिले संयुक्तिका लागि योगदान गर्छ । संयुक्ति पाठमा प्रस्तुत संसक्तिका प्रकार र मात्राबाट निर्धारित हुँदैन तर यो मुख्य रूपमा यी सिक्रीबाट परस्परमा गरिने अन्तर्क्रियाको मात्रा र गुणबाट चित्रित हुन्छ । अन्तर्क्रिया गर्न सक्ने दुई वटा संसक्ति सिक्री एकात्मक/तादाम्यात्मक (सार्वनामिक संसक्तिबाट अभिव्यक्त हुने) र सादृश्यात्मक/समानात्मक (प्रतिस्थापन, लोप, पुनरावृत्ति, पर्यायवाची विपरीतार्थी, समावेशी-समावेश्य र अङ्गी-अङ्ग) बाट व्यक्त हुन्छ भन्ने विचार प्रकट गरेकी छन् । त्यस्तै हालिडे र हसन (सन् १९८९/१९९१) का अनुसार “प्रत्येक पाठ आफैमा सन्दर्भ हो । पाठलाई संयुक्तिद्वारा चित्रण गर्न सकिन्छ । संयुक्तिले पूर्व पश्च कुरालाई परस्परमा जोड्दछ । यसले आन्तरिक अपेक्षा स्थापित गरी पूर्वप्रस्तुत अपेक्षासँग सम्बन्धित तुल्याउँछ । जसलाई श्रोता वा पाठकले बाह्य स्रोत, परिवेश वा संस्कृतिको सन्दर्भबाट ग्रहण गर्छन् ।” यसप्रकार सङ्कथन संयुक्ति सङ्कथन संसक्ति, सङ्कथन वा पाठको सुस्वरूपात्मकता, पूर्वानुमानित धारणा, सामाजिक, सांस्कृतिक ज्ञान, परिवेश एवम् भाषिक सामर्थ्य र बोध क्षमतामा आधारित हुन्छ ।

व्याख्या-विवेचन

सङ्कथन वा पाठमा निहित अभिप्राय र सङ्कथन संयुक्तिको व्याख्या विभिन्न किसिमले गर्न सकिन्छ । सुरुसुरुमा सङ्कथन संयुक्तिको व्याख्यार्थ संसक्ति युक्तिलाई मात्र आधार बनाइएको भए पनि सम्प्रति यसको दायरा फराकिलो बन्दै गएको देखिन्छ । स्टब्ज (सन् १९८३) का अनुसार “संयुक्ति व्याख्याका लागि सतही व्याकरणिक र कोशीय संसक्तिको व्याख्याले मात्र पुग्दैन । तार्किक कथनात्मक विकासको पनि आवश्यकता पर्दछ । साथै वाक्क्रिया वर्णनको पनि आवश्यकता पर्दछ” (पृ. १४७) । सङ्कथनमा सूचना वा जानकारी वर्णनका लागि संयुक्ति महत्त्वपूर्ण हुन्छ । यसका आधारमा साङ्कथनिक अभिप्रायको सूक्ष्म समीक्षण गर्न सकिन्छ । सङ्कथनमा यसलाई भाषिक तत्त्वमा प्रत्यक्ष रहेर वा नरहेर प्रस्तुत विषयका बीचको सम्बन्ध व्याख्या गर्ने युक्तिका रूपमा लिइन्छ । कोनर एन्ड जोन्स (सन् १९९०) का अनुसार पाठकले पाठको व्याख्यार्थ आफ्नो सांसारिक ज्ञानको अनुप्रयोग गर्दछ । पाठकीय ज्ञान पाठको सङ्गठन र भनाइमा उत्तरदायी हुने अपेक्षा गरिन्छ । वस्तुतः सङ्कथन वा पाठकमा श्रोता वा पाठकको अपेक्षानुसार नै क्रमिक तार्किक विचार

प्रस्तुत गरिएको हुन्छ । जसको परिणामस्वरूप उपयुक्त बोध सम्भव हुन्छ । सङ्कथन संयुक्ति व्याख्यामा साङ्कथनिक वा पाठान्तरिक अनुक्रम वा सिलसिलालाई मात्र आधार बनाइदैन । त्यसभन्दा बाहिरी पक्ष जस्तै : परिवेश, सहभागी, तिनको अनुभव, ज्ञान, सामर्थ्य आदिमा पनि ध्यान दिइन्छ । ब्राउन एन्ड युल (सन् १९९३) का अनुसार “सङ्कथनमा वक्ता वा लेखकीय सन्देशको व्याख्या साञ्चारिक कार्यको अनुमान, सामाजिक, सांस्कृतिक ज्ञानको प्रयोग र निष्कर्ष निर्धारण गरेर गर्न सकिन्छ” (पृ. २२३) । सङ्कथन संयुक्ति व्याख्याका क्रममा श्रोता, पाठक वा विश्लेषकले व्यक्त अभिव्यक्तिको आशयमा विशेष ध्यान दिनुपर्दछ । ओस्टेन र मर्सिया (सन् २००१) का अनुसार “लेख्य पाठको व्याख्या प्रक्रियामा पाठकले पठनको उद्देश्य निक्यौल गर्छ र त्यसपछि आफूमा रहेको सामाजिक ज्ञान, पूर्वानुभव र लेख्य परम्परासँगको धनिष्ठता व्याख्याका विभिन्न शैलीमा आफूलाई सबल तुल्याउन पर्छ” (पृ. ७१८) । सङ्कथनमा प्रस्तुत अभिव्यक्तिको आर्थी व्याख्याका लागि सन्दर्भ, प्रकरणार्थी अनुमान एवम् पूर्वजानकारीको आवश्यकता पर्दछ । यस क्रममा मानव मस्तिष्कमा सञ्चित धारणा, ढाँचा, रूपरेखा, अभिलेख, परिदृश्य वा योजना आदिको समुचित उपयोग गर्नुपर्ने हुन्छ । ब्राउन एन्ड युल (सन् १९९३) का अनुसार यदि सङ्कथनको व्याख्या मानसिक रूपमा भण्डारित ज्ञान वा पृष्ठभूमिगत दृश्यमा अन्तर्भूत हुन्छ र अन्तर्सम्बन्धित एकताका रूपमा व्याख्या गर्न सकिन्छ भने सङ्कथन संयुक्तियुक्त छ भने बुझ्नुपर्छ । सङ्कथन संयुक्तिको उपयुक्त व्याख्याका लागि सङ्कथनमा व्यक्त अभिप्रायको प्रभावकारी पहिचान आवश्यक हुन्छ । ब्राउन एन्ड युल (पूर्ववत्) का अनुसार श्रोताले वास्तविक वस्तु वा सन्दर्भ (करेक्ट रिफरेन्स) छुट्याउन वा पत्ता लगाउन नसक्दा व्याख्या पनि गलत हुन सक्छ । सङ्कथनका श्रोता वा पाठकमा सांसारिक ज्ञान वा प्राप्त अनुभवका आधारमा सङ्कथन संयुक्ति व्याख्या गर्न सक्ने सामर्थ्य रहेको हुन्छ । जसका आधारमा सङ्कथनमा प्रत्यक्ष वा परोक्ष रूपमा व्यक्त अभिप्रायको वस्तुगत विवेचन सम्भव हुन्छ ।

अध्ययनका आधारहरू

सङ्कथन वा पाठमा निहित संयुक्तिको अध्ययन-विश्लेषण विभिन्न तरिकाले गर्न सकिने दृष्टिकोण विभिन्न भाषावैज्ञानिकहरूले प्रस्तुत गरेका छन् । जसको चर्चा निम्नानुसार गरिएको छ :

सङ्कथन संयुक्तिको अध्ययन-विश्लेषणार्थ कतिपय भाषावैज्ञानिकहरूले संयुक्ति सम्बन्ध, प्रकार, कार्य आदिलाई आधार बनाउनुपर्ने दृष्टिकोण प्रस्तुत गरेका छन् भने कतिपयले प्रकरणार्थ एवम् संज्ञानात्मक, मनोवैज्ञानिक दृष्टिकोणलाई अधि सारेका छन् । यहाँ यी दुवैखाले दृष्टिकोणको चर्चा गरिएको छ र सङ्कथन संयुक्ति अध्ययनका लागि उपयोगी अवधारणा प्रस्तुत गरिएको छ । डिक (सन् १९७७, १९८२) का अनुसार सङ्कथनमा संयुक्ति सम्बन्ध दुई तहमा प्रस्तुत हुन्छ : (क) रेखीय र आनुक्रमिक संयुक्ति (लिनियर एन्ड सेक्वेन्सअल कोहिरन्स) र (ख) समग्र संयुक्ति (ग्लोबल कोहिरन्स) । रेखीय संयुक्तिलाई स्थानिक संयुक्ति (लोकल कोहिरन्स) पनि भनिन्छ । यसले सङ्कथन वा पाठका क्रमागत वाक्यहरूका बीचको सम्बन्धलाई जनाउँदछ । समग्र संयुक्ति रेखीय संयुक्तिको विपरीत देखा पर्छ । यसले सङ्कथन वा पाठका अन्य भाग वा घटकहरूका बीचको सम्बन्धलाई जनाउँदछ । यो सङ्कथन र साङ्कथनिक खण्डको उद्देश्यमा निर्भर हुन्छ । साथै मनसायगत संरचना र सांसारिक सन्दर्भमा आधारित हुन्छ । टङ्किङ्सिरिसिन (सन् २०१३) का अनुसार सङ्कथन वा पाठलाई सुसङ्गत तुल्याउन दुई प्रकारका संयुक्ति : सूक्ष्म संयुक्ति (माइक्रो कोहिरन्स) र स्थूल संयुक्ति (म्याक्रो कोहिरन्स) को आवश्यकता पर्दछ । उनका अनुसार सूक्ष्म संयुक्तिले अभिव्यक्ति वा प्रतिज्ञप्तिका बीचको रेखीय वा क्रमिक सम्बन्धलाई र स्थूल संयुक्तिले शीर्षक वा विषयको क्रमिक विकासका रूपमा देखापर्ने समग्र संयुक्तिलाई दर्साउँछ । यसबाट सङ्कथन संयुक्ति अन्तर्वाक्यीय सन्दर्भमा रेखीय, स्थानिक वा सूक्ष्म संयुक्तिका रूपमा र वाक्येतर सन्दर्भमा सङ्कथन शीर्षक, खण्ड वा विषयको विकासका बीच समग्र वा स्थूल संयुक्तिका रूपमा अभिव्यक्त हुने देखिन्छ ।

हब्ज (सन् १९७९) का अनुसार संयुक्ति सम्बन्धका तीन प्रकार रहेका छन् : (क) विस्तृतीकरण (ख) समानान्तर र (ग) व्यतिरेकात्मक । विस्तृतीकरणले पूर्वप्रस्तुत वाक्यको विस्तृति प्रस्तुत गर्दछ ।

यसको पहिलो वाक्यमा साध्य कथन र दोस्रो वाक्यमा त्यसको स्पष्टीकरण व्यक्त गरिएको हुन्छ । यसअन्तर्गत आउने दोस्रो वाक्यले नवीन सूचना प्रवाहित गर्दछ । विस्तृतीकरणले बुझाइको अस्पष्टता हटाउँछ । कुराकानीगत व्यवहारका सन्दर्भमा प्रश्नोत्तरको क्रमलाई विस्तृतीकरणका रूपमा हेर्न सकिन्छ जहाँ प्रश्नको उत्तरले विषयको विस्तार गर्दछ । समानान्तरताले पूर्वप्रस्तुत विषय (पहिलो वाक्यको विषय) र पश्चप्रस्तुत विषय (दोस्रो वाक्यको विषय) मा समानता दर्साउँछ । यसमा वाक्यहरूका बीचको वैचारिक सम्बन्ध उस्तै हुन्छ । यसमा दोस्रो वाक्यमा ठूलो मात्रामा नवीन सूचना रहेको हुन्छ । उनका अनुसार विस्तृतीकरण सम्बन्ध समानान्तर सम्बन्धको सीमित अवस्था हो । व्यतिरेकात्मकताले पूर्वप्रस्तुत वाक्य र पश्चप्रस्तुत वाक्यका बीचको भिन्नतालाई जनाउँदछ । यसमा पूर्व वाक्यको असहमतिस्वरूप अर्को वाक्यको स्थापन हुन्छ । यसअन्तर्गत आउने व्यतिरेकात्मक तत्त्वले वाक्यहरूका बीचको अमिल्दो वा विरोधी आशय दर्साउने काम गर्दछ । हब्ज (सन् १९८५) का अनुसार विस्तृतीकरण, व्याख्यात्मक, समानान्तर, व्यतिरेकी, कालिक, आनुक्रमिक र यस्तै अरू सम्बन्धले पाठका निकटस्थ भागलाई समग्र संरचनामा बाँध्ने काम गर्छन् । सङ्कथनमा वक्ताले सूचना प्रवाह गर्न चाहने, सूचनाले लक्ष्यात्मक काम गर्ने, वक्ताले श्रोतालाई पूर्वजानकारीसँग जोडेर विचार प्रवाह गर्ने र वक्ताले श्रोताको बोधमा रहेका कठिनाइलाई सजिलो पार्ने आधारमा संयुक्ति सम्बन्धका चार प्रकार : घटना सम्बन्ध, मूल्याङ्कन सम्बन्ध, पूर्वज्ञानात्मक सम्बन्ध (पृष्ठभूमिगत र व्याख्यात्मक) र विस्तारात्मक सम्बन्ध (विशिष्ट-विशिष्ट, विशिष्ट-सामान्य, सामान्य-विशिष्ट, समानान्तर, साधारणीकरण, विस्तृतात्मक, उदाहरणीकरण, व्यतिरेकात्मक र अतिक्रमित अपेक्षा) देखा पर्छन् ।

रेइनहर्ट (१९८०) का अनुसार संयुक्तिले तीन वटा कुरा समावेश गर्छ : (क) संयोजनीयता (ख) अनुरूपता (ग) सान्दर्भिकता । उनका अनुसार संयोजनीयताले सङ्कथनका वाक्यहरू परस्परमा व्याकरणिक र आर्थी रूपमा अन्तर्सम्बन्धित भएको अवस्था जनाउँछ । अनुरूपताले वाक्यहरूमा व्यक्त प्रतिज्ञप्तिका बीच कुनै विरोधाभाष नभएको अवस्था र ती निश्चित क्षेत्रमा सत्य रहेको

अवस्था जनाउँछ भने सान्दर्भिकताले पाठ सन्दर्भसँग सम्बन्धित हुनुपर्ने र सबै वाक्यहरू पाठको साधारण शीर्षकसँग सम्बन्धित हुनुपर्ने जनाउँदछ ।

थोराट (सन् २००२) का अनुसार एलम (सन् १९८०) ले 'द सिमान्टिक अफ थिएटर एन्ड ड्रामा' नामक पुस्तकमा संयुक्तिका निम्न सात प्रकार प्रस्तुत गरेका छन् : (क) पाठात्मक (ख) प्रोएरिटिक (ग) प्रासङ्गिक (घ) साङ्कथनिक (ङ) तार्किक (च) आलङ्कारिक र शैलीकीय (छ) अर्थतात्त्विक (पृ. ०९) । थोराटका अनुसार आख्यानात्मक कुराकानीको अर्थतात्त्विक र प्रकरणार्थी संयुक्ति संरचनालाई पाठात्मक, उपन्यासमा घटनाको काल, क्रम र वाक्क्रियामातहतको कार्य संरचनामा संयोजन गर्नुलाई प्रोएरिटिक, संवादले प्रसङ्ग र सहप्रसङ्गबाट संसारको उद्घाटन गर्नुलाई प्रासङ्गिक, उपन्यासमा कसैले संसारलाई ठूलो, कसैले सूक्ष्म, कसैले स्थूल मानी आआफ्ना तर्क दिनुलाई तार्किक, यी चार संयुक्तिलाई आलङ्कारिक र शैलीकीय तथा सङ्कथनमा सङ्केतक र सङ्केतित महत्त्व, मूल्य, भाव, अर्थ र मानेलाई अर्थतात्त्विक संयुक्ति भनिन्छ । यी सबै प्रकारका संयुक्तिहरू परस्परमा सम्बन्धित हुन्छन् जसलाई अलग गरी देखाउन निकै गाह्रो पर्दछ ।

ब्युग्रान्डी एन्ड ड्रेसलर (सन् १९८१) का अनुसार कुनै पनि प्राकृतिक पाठमा निम्न सात विशेषता अन्तर्भूत हुन्छन् : (क) आभिप्रायिकता (ख) स्वीकारणीयता (ग) सूचनात्मकता (घ) परिस्थितिपरकता (ङ) अन्तर्पाठात्मकता (च) संसक्ति र (छ) संयुक्ति । यी विशेषताहरू पाठले पूरा गर्नुपर्ने महत्त्वपूर्ण आधारहरू हुन् जसलाई पाठात्मकताका सात मापदण्ड भनिएको पाइन्छ । यीमध्ये संसक्ति र संयुक्तिलाई पाठकेन्द्रित विशेषताका रूपमा र बाँकी सबैलाई प्रयोक्ताकेन्द्रित गुणका रूपमा उल्लेख गर्न सकिन्छ । जसमध्ये आभिप्रायिकताले लेखकीय अभिप्रायको पूर्णतालाई, स्वीकारणीयताले पाठ ग्रहणकर्ताका लागि सान्दर्भिक हुनुपर्ने विशेषतालाई, सूचनात्मकताले पाठकलाई सूचनाको उपयुक्त मात्रा उपलब्ध गराउनुपर्ने गुणलाई, परिस्थितिपरकताले खास समय र स्थानगत सामाजिक-सांस्कृतिक सम्बन्धलाई र अन्तर्पाठात्मकताले अन्य पाठसँगको सम्बन्धलाई जनाउँदछ । डिक (सन् १९८२) का अनुसार संयुक्ति वाक्यहरूका बीचको आनुक्रमिक सम्बन्धमा मात्र आधारित नभई स्थूल संरचनामा पनि आधारित हुन्छ । सङ्कथनको अर्थतात्त्विक सिद्धान्तमा अर्थका क्षेत्र (रेन्ज),

आयाम (डाइमेन्सन), अनुरूपता (कम्प्याटिविलिटी) र समानता (सिमिलारिटी) सङ्कथन संयुक्तिको परिभाषामा कसरी संलग्न हुन्छन् सो कुरा निश्चित गर्नुपर्दछ । यस्तो कार्य संरचनात्मक अर्थविज्ञानले सामान्य अनुमान र अर्थसम्बन्धको साधारण धारणात्मक तरिकाबाट र भाषिक तथा संज्ञानात्मक अर्थविज्ञानले वाक्य र क्रमिक अर्थको प्रचलित विषय, हाम्रो सम्भाव्य अपेक्षा र सांसारिक ज्ञानमा आधारित रहेर गर्न सक्छ । गिभन (सन् १९८३) का अनुसार शीर्षक वा विषय निरन्तरताका तीन तहगत ढाँचा रहेका छन् : (क) विषय प्रसङ्गगत निरन्तरता (ख) कार्यात्मक निरन्तरता र (ग) शीर्षक वा सहभागी निरन्तरता । यी तीन तहगत निरन्तरताका आधारमा कुनै पनि पाठ वा सङ्कथनमा प्रस्तुत अभिव्यक्तिको अध्ययन गर्न सकिने मानिन्छ । हालिडे (सन् १९८६) का अनुसार “भाषाका तीन अधिप्रकार्य हुन्छन् : (क) उद्भावनात्मक (ख) अन्तर्वैयक्तिक र (ग) पाठात्मक । जसलाई स्टब्ज (सन् १९८३) ले भाषिक कार्यका रूपमा र रेडेकर (सन् २०००) ले सम्बन्धका पछिल्ला समूहका रूपमा चर्चा गरेका छन्” (पृ. ५३) । उद्भावनात्मक अधिप्रकार्यले विषयका रूपमा अभिव्यक्त हुने सांसारिक अनुभवलाई दर्साउँछ । अन्तर्वैयक्तिक अधिप्रकार्यले भाषाका माध्यमबाट वक्ता वा लेखकले श्रोता वा पाठकसँग गर्ने कार्यलाई दर्साउँछ । पाठात्मक अधिप्रकार्य सन्दर्भ (पूर्ववर्ती पाठ र परिस्थितिगत सन्दर्भ) सँग सम्बन्धित हुन्छ जसले सन्देश निर्माणको कार्य गर्छ । हालिडे (पूर्ववत्) ले वाक्य-वाक्यका बीचको वाक्येतर सम्बन्धलाई संयोजक संसक्तिबाट सृजित हुने रूपमा विस्तृतात्मक (इलाबोरेसन), विस्तारात्मक (एक्स्टेन्सन) र अभिवृद्धिमूलक (इन्ट्यान्समेन्ट) प्रकारमा वर्गीकरण गरेका छन् । (पृ. २०३, ३०३) हालिडेद्वारा प्रस्तुत यस वर्गीकरणलाई म्याक्कार्थी (सन् २०१०) ले समेत संयोजकात्मक सम्बन्धका तीन प्रकार भनी व्याख्या गरेका छन् (पृ. ४७) । यी तीन प्रकारलाई सङ्कथनमा व्यक्त वाक्य, विचार वा अभिव्यक्तिलाई निरन्तर गर्ने तरिका वा पद्धतिका रूपमा लिइन्छ । वस्तुतः कुनै एउटा उपवाक्यले अर्को उपवाक्यको व्याख्या गरेर हुने विस्तारलाई विस्तारात्मक भनिन्छ । यसमा दोस्रो उपवाक्यले नयाँ सूचना प्रवाह नगरी पूर्व उपवाक्यमा निहित आशयलाई पुन व्यक्त गरेर, स्पष्ट पारेर वा परिमार्जन गरेर व्यक्त गर्ने काम गर्छ । यसका व्याख्यात्मक, उदाहरणीकरण र स्पष्टीकरण प्ररूप

रहेका छन् । कुनै एउटा उपवाक्यले केही नयाँ कुराको थपोटसहित अर्को उपवाक्यको अर्थ विस्तार गर्नुलाई विस्तारात्मक भनिन्छ । यसमा सकारात्मक, नकारात्मक वा विविध कुराको योग गरेर, प्रतिस्थापन गरेर वा वैकल्पिक रूपमा व्यक्त गरेर अभिव्यक्ति विस्तारको कार्य गरिन्छ । यसका योगात्मक, विपरीतात्मक र विविधतात्मक प्ररूप रहेका छन् । कुनै एउटा उपवाक्यले अर्को उपवाक्यको गुण वा विशेषता, समय, स्थान वा कारण दर्साएर हुने उपवाक्य वा सङ्कथन विस्तारको स्थितिलाई अभिवृद्धिमूलक भनिन्छ । यसमा स्थानिक, कालिक, तुलनात्मक, कारण, अवस्थालगायतका संसक्तिले भूमिका निर्वाह गर्दछन् ।

जोन्स (सन् १९८६) का अनुसार संयुक्तिलाई निम्न दुई भागमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ :
 (क) पाठाधारित संयुक्ति (ख) पाठकाधारित संयुक्ति । पाठाधारित संयुक्तिले पाठान्तर्गत अन्तर्भूत विशेषतालाई जनाउँछ । यसले संसक्ति र एकतालाई सामेल गर्छ । यस प्रकारको संयुक्ति वाक्यहरू कसरी परस्परमा संयोजित हुन्छन् र पाठ कसरी एकीकृत हुन्छ भन्ने कुरामा सहभागी हुन्छ । पाठकाधारित संयुक्तिले पाठक र पाठका बीचको एकल अन्तर्क्रियाको अपेक्षा गर्दछ । यस प्रकारको संयुक्ति पाठकीय अपेक्षा वा प्रत्याशाहरूको सामर्थ्यगत तह र पाठमा निहित अर्थका बीचमा आधारित हुन्छ ।

रेडेकर (सन् २०००) का अनुसार सिफ्रिन (सन् १९८७) ले सङ्कथन संसक्ति चिह्नहरूको बहुकार्यात्मकतालाई कुराकानीका पाँच तहमा छुट्याएका छन् : (क) सूचना संरचना : यसअन्तर्गत आउँदो अभिव्यक्तिले वक्ताको सूचना कथन परिवर्तन हुन लागेको जानकारी उपलब्ध गराउँछ । (ख) सहभागी संरचना : यसअन्तर्गत आउँदो अभिव्यक्तिले वक्ताको धारणामा स्थानान्तरण कायम गर्छ । (ग) विचारात्मक संरचना : यसअन्तर्गत आउँदो अभिव्यक्ति पूर्व अभिव्यक्तिसँग आर्थी रूपले सम्बन्धित हुन्छ । (घ) कार्यात्मक संरचना : यसअन्तर्गत आउँदो अभिव्यक्तिले कार्यात्मक क्रमको चरण कायम गर्छ वा पूर्वकार्यको प्रतिक्रिया दर्साउँछ । (ङ) विनिमयात्मक संरचना : यसअन्तर्गतको अभिव्यक्तिमा वक्ताको काम स्पष्ट बुझाउने वा व्यक्त विषयको खोलुवा गर्ने हुन्छ । कुराकानीका यी भागहरूले सङ्कथनमा संयुक्त रूपमा संयुक्तिको कार्य गर्ने मानिन्छ ।

म्यान एन्ड थोम्सन (सन् १९८८) का अनुसार पाठ संयुक्ति अध्ययनका लागि निम्न चौबीस सम्बन्ध उपयोगी रहेका छन् : (क) घटना (ख) समाधान (ग) विस्तृतीकरण (घ) पृष्ठभूमि (ङ) सामर्थ्य (च) उत्प्रेरणा (छ) प्रमाण (ज) औचित्य (झ) अतिक्रमित कारण (ञ) अअतिक्रमित कारण (ट) अतिक्रमित परिणाम (ठ) अअतिक्रमित परिणाम (ड) उद्देश्य (ढ) विरोध (ण) स्वीकृति (त) अवस्था (थ) अन्यथा (द) व्याख्या (ध) मूल्याङ्कन (न) पूनरुक्ति (प) सारांश (फ) अनुक्रम (ब) विपरीतता र (म) संयोजन । म्यान एन्ड थोम्सनद्वारा प्रस्तुत संयुक्ति सम्बन्धका यी प्रकारहरू विभिन्न भाषा र विभिन्न विधाहरूमा संयुक्ति अध्ययनका लागि उपयोगी रहेको मानिन्छ । हालिडे र हसन (सन् १९७६/१९९२) का अनुसार सबै भाषिक प्रयोगमा सन्दर्भ हुन्छ । पाठात्मक विशेषता वा गुणहरू आफैले मात्र सङ्कथनलाई सुसङ्गत तुल्याउन सक्दैनन् । यसका लागि परिवेशगत सन्दर्भ (सिचुएसनल कन्टेक्ट) को आवश्यकता पर्दछ । यसअन्तर्गत तीन अवयवहरू पर्दछन् । (क) सङ्कथनको क्षेत्र (फिल्ड अफ डिस्कोर्स) (ख) सङ्कथनका सहभागी (टेनर अफ डिस्कोर्स) र (ग) सङ्कथनको पद्धति (मोड अफ डिस्कोर्स) । यीमध्ये क्षेत्रले साङ्कथनिक विषय (सङ्कथन केसँग सम्बन्धित छ, कुन विषयमा आधारित छ) लाई, सहभागीले सङ्कथनमा संलग्न पात्रहरू (पात्रको भूमिका, तिनको चरित्र, सम्बन्ध आदिलाई) र पद्धतिले भाषाप्रयोग (भाषाको भूमिका, अपेक्षा, प्रकृति आदि) लाई दर्साउँछ । साङ्कथनिक परिवेशगत यी सन्दर्भ प्ररूपका आधारमा साङ्कथनिक संयुक्तिको अध्ययन गर्न सकिने मानिन्छ ।

सेन्डर्स, स्पेरेन र नुरमेन (सन् १९९२, १९९३) का अनुसार संयुक्ति, सम्बन्धका प्ररूपलाई चार द्विधा क्षेत्रबाट प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

- (क) *आधारभूत कार्य* : प्रत्येक सम्बन्धलाई कारण र योगात्मक अवयवका रूपमा अनुमान गरिन्छ । कारणात्मक सम्बन्धले सान्दर्भिक कारण सम्बन्धलाई जनाउँछ । बाँकी अरू सम्बन्धहरू योगात्मक हुन्छन् ।
- (ख) *संयुक्ति स्रोत* : सबै सम्बन्धहरू आर्थी वा प्रकरणार्थी पृष्ठभूमिमा सङ्गत हुन्छन् ।

(ग) खण्ड/भागको क्रम : यो भेद कारण सम्बन्धमा मात्र प्रयोग हुन्छ ।

(घ) ध्रुवीयता : यसले सकारात्मक-नकारात्मक सम्बन्धलाई जनाउँछ ।

यी संज्ञानात्मक प्रतिज्ञप्तिहरू संयुक्ति सम्बन्धका प्रकार उत्पन्न गर्न संयोजित हुने मानिन्छ । जसका आधारमा संयुक्ति सम्बन्धका बाह्र प्रकार उल्लेख गरिएको पाइन्छ :

(क) कारण/परिणाम (ख) विपरीतार्थी कारण/परिणाम (ग) परिणाम/कारण (घ) व्यतिरेकी क्रम/कारण (ङ) बहस/ दाबी (च) साधन/लक्ष्य वा अवस्था/परिणाम (च) व्यतिरेकी बहस/दाबी (छ) दाबी/बहस/दाबी (ज) व्यतिरेकी दाबी/बहस (झ) सूची (ञ) विपरीतार्थी (ट) विवरणात्मक (ठ) अपवाद/असामान्य । सेन्डर्स, स्प्योरेन र नुरम्यानद्वारा प्रस्तुत संयुक्ति सम्बन्धका उल्लिखित प्रकारहरू मेन एन्ड थोम्पसनद्वारा प्रस्तुत प्रकारसँग धेरै हदसम्म निकट देखिन्छन् ।

हराबेगु (सन् १९९९) का अनुसार पदावली सङ्केत र त्यसले सृजना गर्ने संयुक्ति सम्बन्धलाई निम्न प्रकारमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ : (क) विस्तृतात्मक (ख) व्याख्यात्मक (ग) स्वीकारात्मक (घ) परिमाणात्मक (ङ) संयोजनात्मक (च) आनुक्रमिक (छ) तुलनात्मक (ज) व्यतिरेकात्मक (झ) अतिक्रमित अभिव्यक्ति (ञ) उदाहरणीकृत ((ट) पृष्ठभूमिगत । उनका अनुसार यी प्ररूपहरू व्याकरणिक र कोशीय प्रक्रियाबाट उत्पन्न संयुक्ति सम्बन्धसँग सम्बन्धित रहेका छन् ।

क्रेन (सन् २०००) का अनुसार सङ्कथन संयुक्ति परिस्थितिगत र विधागत गरी दुई प्रकारका हुन्छन् । परिस्थितिगत संयुक्तिअन्तर्गत क्षेत्र (फिल्ड), सहभागी (टेनर) र पद्धति (मोड) को अध्ययन गरिन्छ भने विधागत संयुक्तिअन्तर्गत सङ्कथनलाई निश्चित विधाका मातहतमा रही अध्ययन गरिन्छ । संयुक्तिमा यी दुई प्ररूपमध्ये पहिलो प्ररूप परिस्थितिगत संयुक्तिका बारेमा हालिडे र हसन (सन् १९९१) ले विस्तृत चर्चा गरेको पाइन्छ । त्यस्तै जोन्स (मि. न.) का अनुसार “पाठको आशयबोधका लागि विभिन्न प्रकारका व्याख्यात्मक ढाँचा/संरचना प्रयोग गरिन्छन् । जसमध्येको एउटा प्रकार विधागत संरचना हो” (पृ. ५४) ।

ब्लाकमोर (सन् २००१) का अनुसार संयुक्ति सम्बन्धलाई निम्न चार प्रकारमा प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

- (क) *आनुक्रमिक* : यो सम्बन्ध कालिक र कारण सम्बन्ध पहिचानमा सरिक हुन्छ ।
- (ख) *व्याख्यात्मक* : यस सम्बन्धले पूर्वप्रस्तुत कुराको अतिरिक्त व्याख्या वर्णनलाई जनाउँछ ।
- (ग) *उदाहरणीकरण* : यसले व्यक्त अभिव्यक्तिलाई प्रामाणिक बनाउन गरिने सान्दर्भिक उदाहरणको उपयुक्त प्रयोगलाई जनाउँछ ।
- (घ) *पुनरुक्ति* : यसले साङ्कथनिक अभिव्यक्तिको आवृत्तिलाई जनाउँछ । जसअन्तर्गत व्यक्त अभिव्यक्तिको समानार्थी वा अनुरूप प्रवृत्तिलाई लिने गरिन्छ । ब्लाकमोरद्वारा प्रस्तुत तथोक्त संयुक्ति प्रकार सङ्कथन संयुक्ति अध्ययनमा उपयोगी देखा पर्छन् । रेडेकर (सन् २०००) का अनुसार सङ्कथन संयुक्ति तीन समानान्तर तत्त्वमा अन्तर्निहित हुन्छ । जसअन्तर्गत उद्भावनात्मक संरचना, आलङ्कारिक संरचना र आनुक्रमिक (खण्डगत) संरचना पर्छन् । यिनलाई आधार बनाएर सङ्कथन संयुक्ति अध्ययन गर्न सकिन् दृष्टिकोण रेडेकरमा पाइन्छ ।

लावर्स (सन् २००१) का अनुसार मनोभाषावैज्ञानिक साहित्यले बारम्बार पाँच दिशामा भिन्नता देखाएको छ । जहाँ संयुक्ति पाठ विस्तार वा फैलाउको वारपार रहेका हुन्छन् । यसअन्तर्गत निम्न प्ररूप पर्दछन् : (क) सन्दर्भपरक (ख) स्थानिक (ग) कारणात्मक (घ) कालिक (ङ) योगात्मक सम्बन्ध ।

उल्लिखित पाँच प्रकारका संयुक्ति सिक्नीलाई व्याकरणिक संसक्तिद्वारा चिनाउन सकिन्छ । यीमध्ये कारणात्मक, कालिक र योगात्मकलाई संयोजकद्वारा जनाउन सकिन्छ । उनका अनुसार बारम्बार प्रनरावृत्त भइरहने संयुक्ति सम्बन्धलाई सारांशीकृत गरी कारण, कालिक र योगात्मक सम्बन्ध, सकारात्मक-नकारात्मक सम्बन्ध, आर्थी र प्रकरणार्थी सम्बन्ध तथा सन्दर्भक सम्बन्धमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ भने संयुक्ति सम्बन्ध मापनका लागि प्रकार, ध्रुवीयता र सन्दर्भनको प्रयोग गर्न

सकिन्छ । यीमध्ये प्रकारअन्तर्गत कारण, कालिक र योगात्मक, ध्रुवीयताअन्तर्गत सकारात्मक नकारात्मक र सन्दर्भनअन्तर्गत पूर्वसन्दर्भन र पश्चसन्दर्भन पर्छन् ।

विस्नेस्की (सन् २००६) का अनुसार पाठमा ढाँचा वा संरचनाले संयुक्तिका लागि योगदान पुऱ्याउँछ । लेख्य सङ्कथनमा प्रायः दाबी-प्रतिदाबी, समस्या-समाधान, प्रश्न-उत्तर, सामान्य-विशिष्ट र भनाइ-क्रम बारम्बार ढाँचा वा स्वरूपका रूपमा आउँछन् । यिनको सूक्ष्म समीक्षणबाट सङ्कथन संयुक्तिको अध्ययन गर्न सकिन्छ ।

म्याक्कार्थी (सन् २०१०) का अनुसार पाठ विश्लेषणका क्रममा पाठका विभिन्न एकाइसँग सम्बन्धित तुल्याएर कार्यको व्याख्या गरिने अर्थात् एकअर्काको सम्बन्ध जस्तै: घटना-कारण, कारण-परिणाम, साधन-उपलब्धि, कारण सम्बन्ध आदि हरेर कार्य विश्लेषण गर्न सकिन्छ ।

उल्लिखित संयुक्ति सम्बन्ध र प्रकारहरू वस्तुतः शुद्ध भाषिक (संसक्तिद्वारा सृजित), कार्यात्मक (संसक्तिविना पनि सृजित), प्रकरणार्थी (प्रसङ्गबाट सृजित) एवम् संज्ञानात्मक (संज्ञानको प्रयोगबाट सृजित) प्रकृतिका देखा पर्छन् । यस किसिमको प्रकृति प्रस्तुत प्रकारमा समाविष्ट-असमाविष्ट रूपमा रहेको पाइन्छ ।

सङ्कथन संयुक्ति अध्ययनार्थ कतिपय भाषावैज्ञानिकहरूले वाक्क्रिया सिद्धान्त (स्पिच एक्ट थिअरी) लाई आधार बनाउनुपर्ने दृष्टिकोण प्रस्तुत गरेको पाइन्छ । वाक्क्रिया सिद्धान्त जे. आर. सर्ले (सन् १९६९) द्वारा प्रतिपादित सिद्धान्त हो । जसले भाषिक अभिव्यक्तिबाट हुने कार्य सम्पादनलाई दर्साउँदछ । यस सिद्धान्तअनुसार भाषिक उच्चारण एकै साथ तीन वटा कार्य : निर्विधानात्मक (लोक्वुसनरी) अनुविधानात्मक (इल्लोक्वुसनरी) र प्रतिविधानात्मक (पर्लोक्वुसनरी) कार्य सम्पन्न हुन्छन् । वस्तुतः वाक्क्रियाका निश्चयार्थक, निर्देशनात्मक, प्रतिज्ञामूलक, अभिव्यक्तिमूलक र धोषणात्मक गरी पाँच प्रकार रहेका छन् । प्रकरणार्थी भाषावैज्ञानिकहरूले यिनै प्रकारमा आधारित भई साङ्कथनिक संयुक्तिको अध्ययन गर्न सकिने धारणा प्रकट गरेका छन् ।

विडोसन (सन् १९७८) का अनुसार सङ्कथन संयुक्ति अनुविधानात्मक कार्य (इल्लोक्युसनरी एक्ट) का बीचको सम्बन्ध हो जसमा प्रतिज्ञप्ति प्रत्यक्ष जोडिएको हुँदैन । संयुक्तिका सन्दर्भमा अनुविधानात्मक कार्यहरूको व्याख्याबाट निहित प्रतिज्ञप्तिमूलक संयोजनको अनुमान वा निक्क्योल गर्न सकिन्छ । यसबाट सङ्कथन वा पाठमा व्यक्त अभिप्रायले गर्ने कार्य सम्पादनको समीक्षण सम्भव हुन्छ ।

स्टब्ज (सन् १९८३) का अनुसार “सङ्कथन संयुक्ति अध्ययनका बहुसिद्धान्तहरू रहेका छन् । जसमध्ये जे. एल. अस्टिनको वाक्क्रिया सिद्धान्त पनि एक हो । यसले भाषिक प्रयोगमार्फत विभिन्न अर्थ प्रकट हुने दसाउँछ । जस्तै : प्रतिज्ञामूलक, शैलीकीय, सामाजिक-प्रभावात्मक र यस्तै अरू” (पृ. १४७) ।

रेडेकर (सन् २०००) का अनुसार हरेक भाषिक अभिव्यक्तिलाई निम्न तीन संयुक्ति अवयवमा मूल्याङ्कन गर्न सकिन्छ : (क) विषय (ख) अभिव्यक्ति (ग) अनुक्रमिक स्थिति । साङ्कथनिक विकासमा संलग्न हुने यी तीन अवयवमध्ये सुरुका दुई अवयव (विषय र अभिव्यक्ति) निर्विधानात्मक (लोक्युसनरी) र अनुविधानात्मक (इल्लोक्युसनरी) अनुरूप हुन्छन् भने तेस्रो अवयवले भाव वा विचार अभिव्यक्त गर्दछ । उनका अनुसार यी तीन पक्षले सङ्कथनमा तीन समानान्तर संरचना : विचारात्मक वा आर्थी संरचना (सङ्कथनद्वारा व्यक्त प्रतिज्ञप्तिमूलक अर्थ), आलङ्कारिक संरचना (सङ्कथनमा व्यक्त अभिप्रायको क्रम) र विनिमयात्मक संरचना (साङ्कथनिक खण्डहरूको समन्वय र सहसम्बन्ध) बनाउने विश्वास गरिन्छ । वाड र गुओ (सन् २०१४) का अनुसार वाक्क्रिया सिद्धान्तलाई ठोस विश्लेषणमा प्रयोग गर्न कठिन र किनकि यसको सामान्य समस्या के छ भने मानिसलाई नियन्त्रित वातावरणमा कुराकानी गराउँदा त्यसको विश्लेषण कार्य कठिन हुन्छ ।

कतिपय भाषावैज्ञानिकहरूले संयुक्ति अध्ययनका लागि कुराकानीगत वा संवादात्मक सिद्धान्त उपयोगी हुने धारणा अधि सारेका छन् । संवादात्मक सिद्धान्त वक्ता र श्रोताबीचको भाषिक अन्तर्क्रिया अध्ययन गर्ने सिद्धान्त हो । यो मूलतः एच. पि. ग्राइस (सन् १९७५) द्वारा प्रस्तुत

सहकार्यात्मक सिद्धान्त र संवादात्मक अन्तरुक्तिमा आधारित रहेको छ । सहकार्यात्मक सिद्धान्तमा व्यक्त अभिव्यक्तिको विश्लेषणार्थ गुणोक्ति, परिमाणोक्ति, सम्बन्धोक्ति र व्यवहारोक्तिलाई आधार बनाउनुपर्ने दृष्टिकोण पाइन्छ भने संवादात्मक अन्तरुक्तिमा सामान्यीकृत र विशिष्टीकृत व्यञ्जनात्मक दृष्टिकोण पाइन्छ । वाड र गुओ (सन् २०१४) का अनुसार ग्राइस (सन् १९७५) द्वारा प्रस्तावित संवादात्मक अन्तरुक्ति (कन्भर्सेसनल इम्प्लिकेचर) ले संयुक्तिका लागि सिद्धान्त उपलब्ध गराएको छ । रेडेकर (सन् २०००) का दृष्टिमा संयुक्ति प्रधान रूपमा अर्थविज्ञानको क्षेत्र र ज्ञानको विषय हो जबकि वाक्क्रिया र संवाद विश्लेषकले संयुक्तिलाई अभिप्राय र अन्तर्क्रियात्मक संरचनाका रूपमा व्याख्या गरेका छन् । यद्यपि वाक्क्रिया र संवादात्मक सिद्धान्तमा आधारित भई सङ्कथन संयुक्तिको अध्ययन गर्न सकिने दृष्टिकोण पाइन्छ ।

सङ्कथन संयुक्ति अध्ययनका सन्दर्भमा केही भाषावैज्ञानिकहरूले सान्दर्भिकताको सिद्धान्त उपयोगी हुने विचार प्रकट गरेको पाइन्छ । सान्दर्भिकताको सिद्धान्त संज्ञानात्मक वैज्ञानिक डेडरुडे विल्सन र डन स्पेबर (सन् १९८५) द्वारा प्रतिपादित सिद्धान्त हो । यो सान्दर्भिकताको परिभाषा र यसका दुई सिद्धान्त : संज्ञानात्मक सिद्धान्त (सान्दर्भिकताको उत्कृष्टताका लागि मानव संज्ञानको आवश्यकता पर्छ) र साञ्चारिक सिद्धान्त (उत्कृष्ट सान्दर्भिकताको अपेक्षा अभिव्यक्तिले सृजना गर्छ) मा आधारित रहेको छ । यसमा भाषिक प्रयोग-प्रसङ्ग वा सन्दर्भमा विशेष ध्यान दिइन्छ । ब्लाकमोर (सन् २००१) का अनुसार “भाषिक अभिव्यक्ति वा कथन सान्दर्भिकताको सिद्धान्तसँग सम्बन्धित हुन्छ । कुनै पनि सङ्कथन सुसङ्गत छ भने त्यहाँ सन्दर्भको निरन्तरता हुन्छ । सङ्कथन संयुक्ति श्रोताको उत्कृष्ट सान्दर्भिकता खोजीको परिणामका रूपमा देखा पर्छ ।” (पृ. १०५) कुनै पनि पाठमा व्यक्त अभिव्यक्तिको सान्दर्भिकता पाठमा प्रस्तुत निश्चित वा स्पष्ट सूचना र त्यसबाट उत्पन्न सन्दर्भपरक अनुमानको सम्बन्धद्वारा निर्धारित हुन्छ । मार्टिन्ज (सन् २०१०) का अनुसार सान्दर्भिकताको सिद्धान्तबाट हेर्दा कुनै खास प्रतिज्ञप्ति पाठ वा सङ्कथनद्वारा आफै निर्धारित हुँदैन प्रयुक्त सन्दर्भद्वारा हुन्छ । यसमा शीर्षकीय तत्त्व, सन्दर्भपरक अनुमान, निश्चित/स्पष्ट,

अनिश्चित/अस्पष्ट सूचना, संज्ञानात्मक प्रभावलगायतलाई अध्ययनीय आधार बनाइन्छ । यस आधारमा साङ्कथनिक संयुक्तिको अध्ययन गर्न सकिने देखिन्छ ।

कतिपय भाषावैज्ञानिकहरूले साङ्कथन संयुक्ति अध्ययन-विश्लेषणार्थ संज्ञानात्मक एवम् मनोवैज्ञानिक पक्षलाई आधार बनाउनुपर्ने दृष्टिकोण प्रस्तुत गरेका छन् । वस्तुतः यस किसिमको दृष्टिकोण धारणा सिद्धान्त (स्किमा थिएरी) निबद्ध देखा पर्छ । धारणा सिद्धान्त मानव मस्तिष्कमा भण्डारित धारणा वा रूपरेखामा आधारित सिद्धान्त हो । यसको प्रतिपादन विभिन्न क्षेत्रमा विभिन्न विद्वानहरू (दर्शनशास्त्रमा इमानुएल कान्ट, मनोविज्ञानमा जिन पियाजे (सन् १९२६) मनोविज्ञान र शिक्षामा फ्रेडरिक वर्टलेट (सन् १९३२), शिक्षामा रिचार्डस सि. एन्डर्सन (सन् १९७७) आदि द्वारा भएको पाइन्छ । यस सिद्धान्तले पूर्वज्ञान (व्याक्ग्राउन्ड नलेज), सांस्कृतिक मूल्य, मान्यता (कल्चरल भेलुज), परम्परा (कन्भेन्सन) आदिका आधारमा धारणाको निर्माण हुने मान्यता राख्छ । यसरी निर्माण हुने धारणा र संज्ञानका आधारमा संयुक्ति अध्ययन गर्नुपर्ने जनाउँदै भाषावैज्ञानिकहरूले प्रेषक र प्रापकको मानसिक संघटना र संज्ञानात्मक पक्षमा जोड दिनुपर्ने अवधारणा अधि सारेका छन् । क्यारेल (सन् १९८२) का अनुसार साङ्कथन संयुक्ति हालिडे र हसन (सन् १९७६) ले उल्लेख गरेजस्तो पाठ वा साङ्कथनमा स्थिर रूपमा अवस्थित हुँदैन र यसका लागि संसक्ति सिक्रीको अपरिहार्य आवश्यकता पनि पर्दैन । यो धारणा सिद्धान्तमा आधारित रहेको छ । जसले पाठ प्रक्रिया वा पठनलाई पाठ र श्रोता वा पाठकको स्मृतिमा निहित पूर्वज्ञान र धारणाका बीचको अन्तर्क्रियात्मक प्रक्रियाका रूपमा व्याख्या गर्दछ । ब्राउन एन्ड युल (सन् १९८३, १९९२) का अनुसार साङ्कथन संयुक्तिको व्याख्याका लागि सहभागीहरूको पूर्वज्ञान महत्त्वपूर्ण हुन्छ, जुन उनीहरूको स्मृति (मेमोरी) मा धारणा, ढाँचा वा रूपरेखाका रूपमा अन्तर्भूत हुन्छ । यस दृष्टिकोणले साङ्कथनमा प्रस्तुत अभिव्यक्तिको व्याख्या विश्लेषणका लागि श्रोता वा पाठकको मानसिक क्षमता र पृष्ठभूमिगत ज्ञान (जुन परिवार, समाज, विद्यालय अनुभवलगायतबाट प्राप्त भई मस्तिष्कमा रहेको हुन्छ) लाई जोड दिएको बुझिन्छ । गिभन (सन् १९९५) का अनुसार संयुक्ति मानसिक संघटना हो । यो कथ्य वा लेख्य पाठको आन्तरिक गुण वा विशेषता होइन तर

अभिव्यक्ति उत्पादन र बोधमा देखापर्ने गुण हो । जसको व्याख्या मानसिक प्रक्रियासँग सम्बन्धित हुन्छ । रेडेकर (सन् २०००) का अनुसार मेन एन्ड थोम्सन (सन् १९८८) द्वारा आलङ्कारिक संरचना सिद्धान्तमा प्रस्तुत संयुक्ति सम्बन्धका केही प्ररूपहरू (जस्तो कि कारण र परिणाम सम्बन्ध) संज्ञानात्मक प्रकृतिका छन् । जसलाई समग्र क्षेत्रको गहन अध्ययन र हाम्रो धारणा वा सञ्चारबाट बोध गर्न सकिन्छ, भने केही सम्बन्धहरू (जस्तो कि पुनरुक्ति, सारांश आदि) भिन्न प्रकृतिका छन् जसलाई साञ्चारिक सन्दर्भको बाहिर गएर विचार गर्न सकिदैन । त्यस्तै रेडेकर (सन् २०००) र लावर्स (सन् २००१) का अनुसार सेन्डर्स, स्पोरेन र नुरमेन (सन् १९९२) द्वारा प्रस्तुत संयुक्ति सम्बन्धका प्रकार उत्पादनमा संयोजित हुने चार क्षेत्र : आधारभूत कार्य, संयुक्ति स्रोत, खण्ड/भागको क्रम र ध्रुवीयतालाई संज्ञानात्मक-मनोवैज्ञानिक धारणा वा लक्षणका रूपमा लिइन्छ । फल्वर (सन् १९८९) का अनुसार अनुसन्धानकर्ताहरूले पठन प्रक्रियामा मानव मनोविज्ञानलाई मुख्य केन्द्र बनाएमा संयुक्ति विश्लेषण उपयुक्त एवम् प्राकृतिक हुन्छ । सङ्कथनमा पाठ र पाठक दुवैलाई पठन प्रक्रियामा भूमिका निर्वाह गर्ने भागका रूपमा र पठनलाई एकैसाथ तथ्याङ्क र धारणा ग्रहणको विषयका रूपमा लिइन्छ । यसप्रकार सङ्कथन संयुक्तिको अध्ययनार्थ श्रोता वा पाठकको पूर्वज्ञान, संज्ञान वा मनोविज्ञानलाई महत्त्वपूर्ण आधार मानिएको पाइन्छ ।

सङ्कथन संयुक्ति अध्ययन-विश्लेषण सम्बन्धी उपर्युक्त दृष्टिकोणहरूलाई पर्यावलोकन गर्दा सङ्कथन संयुक्तिका आर्थी-प्रकरणार्थी, विषयगत-संज्ञानात्मक र वाक्क्रियात्मक, बाह्य-आन्तरिक, विषयवस्तुगत-प्रस्तुतिगत, विचारात्मक-अन्तर्वैयक्तिक र पाठात्मक, उद्भावनात्मक-आलङ्कारिक र आनुक्रमिकलगायतका विभिन्न स्वरूप देख्न सकिन्छ । जसलाई समग्रतः तीन भागमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ : शुद्ध भाषावैज्ञानिक दृष्टिकोण, प्रकरणार्थी दृष्टिकोण र संज्ञानात्मक-मनोवैज्ञानिक दृष्टिकोण ।

सङ्कथन संयुक्ति अध्ययनमा शुद्ध भाषावैज्ञानिक दृष्टिकोण अँगाल्ने भाषावैज्ञानिकहरूले सङ्कथन संयुक्तिका लागि संसक्तिलाई आवश्यकीय तत्त्वका रूपमा लिएका छन् । भाषावैज्ञानिकद्वय हालिडे र हसन यस अवधारणाका पक्षघर मुख्य विद्वान्का रूपमा देखा पर्छन् । संयुक्ति अध्ययनमा प्रकरणार्थी

दृष्टिकोणको आवश्यकता अघि सार्ने भाषावैज्ञानिकहरूले भाषाप्रयोगको प्रयोग प्रसङ्ग, वाक्क्रिया, कुराकानी सिद्धान्तलगायतलाई आधार बनाउनुपर्ने दृष्टिकोण प्रस्तुत गरेका छन् । भाषावैज्ञानिक विडोसन यस अवधारणामा पक्षघर मुख्य विद्वान् मानिन्छन् । सङ्कथन संयुक्ति अध्ययनमा संज्ञानात्मक एवम् मनोवैज्ञानिक दृष्टिकोण प्रस्तुत गर्ने भाषावैज्ञानिकहरूले पूर्वज्ञान, धारणा एवम् मनोविज्ञानलाई आधारका रूपमा लिनुपर्ने विचार प्रकट गरेका छन् । यस अवधारणाका पक्षघर मुख्य विद्वान्का रूपमा ब्राउन एन्ड युल रहेका छन् ।

सङ्कथनलाई उत्पादन र प्रक्रियाका रूपमा हेर्ने भाषावैज्ञानिकहरूले सङ्कथन संयुक्तिलाई पनि सोही अनुसार चर्चा गरेको पाइन्छ । वाड.एन्ड गुओ (सन् २०१४) का अनुसार सङ्कथनलाई उत्पादनको रूपमा लिने भाषावैज्ञानिकहरूले संयुक्तिलाई दृश्य र अवलोकनीय वस्तु वा चिजका रूपमा परिभाषित गरेका छन् । यस दृष्टिकोणअनुसार संयुक्ति विश्लेषण पाठाधारित हुन्छ र यसको प्रकृति वर्णनात्मक हुन्छ । यसमा साङ्कथनिक सतहमा संयुक्ति कसरी अनुभूत हुन्छ सोको अध्ययन गरिन्छ । यसलाई भाषिक सङ्घटनाका रूपमा सङ्कथन संयुक्तिलाई चित्रण गर्ने प्रत्यनका रूपमा लिइन्छ । यसमा अभाषिक तत्त्वले सन्दर्भ र सञ्चारमा पार्ने प्रभावमा पनि सामान्य ध्यान दिइन्छ । यस धारणाका प्रतिनिधि विद्वान्का रूपमा हालिडे र हसन (संसक्ति), डिक (स्थूल संरचना), मेन एन्ड थोम्सन (आलङ्कारिक संरचना), डेन्स एन्ड फ्राइज (विषयगत विकास) लगायत देखापदर्छन् । सङ्कथनलाई प्रक्रियाका रूपमा हेर्ने भाषावैज्ञानिकहरूले सङ्कथन संयुक्तिलाई गतिशील प्रक्रियाका रूपमा व्याख्या गरेका छन् । यस दृष्टिकोणअनुसार संयुक्ति सम्बोधक र सम्बोधितका बीच हुने अन्तर्क्रियाको अनुक्रम हो । जुन सञ्चारक र सम्बोधितका बीचको आपसी प्रयत्नबाट प्राप्त गर्न सकिन्छ । यसअन्तर्गत सङ्कथन संयुक्तिको अध्ययन प्रकरणार्थी र मनोवैज्ञानिक पक्षका आधारमा गरिन्छ । यसले अभाषिक तत्त्वमा जोड दिने भएकाले यो वर्णनात्मकभन्दा बढी विवेचनात्मक रहेको छ । हु (सन् १९९४) का अनुसार सङ्कथन संयुक्तिका लागि सहपाठ, परिस्थितिगत सन्दर्भ र सांस्कृतिक सन्दर्भलाई समावेश गरेर सन्दर्भको योगदान अध्ययन गर्न सकिन्छ । यस धारणाका प्रतिनिधि विद्वान्का रूपमा विडोसन (प्रकरणार्थी दृष्टिकोण), व्युग्रान्डी एन्ड ड्रेसलर (अभिप्रायको निरन्तरता) र ब्राउन एन्ड युल (मनोवैज्ञानिक दृष्टिकोण) लगायत देखा पर्छन् ।

अध्ययनका प्ररूपहरू

सङ्कथन संयुक्ति र संयुक्ति अध्ययनसम्बद्ध उपर्युल्लिखित विविध अवधारणाहरूलाई दृष्टिगत गर्दा संयुक्ति अध्ययन एक जटिल विषयका रूपमा देखिन्छ । यस सम्बन्धमा केही भाषावैज्ञानिकहरूले सङ्कथन वा पाठको रेखीय सम्बन्धलाई जोड दिएका छन् भने केहीले सन्दर्भमा ध्यान दिएका छन् । कतिपय भाषावैज्ञानिकहरूले चाहिँ यसभन्दा भिन्न संज्ञानात्मक निचोड वा अनुमानलाई अधि सारेका छन् । संयुक्ति विश्लेषणार्थ विभिन्न भाषावैज्ञानिकहरूले यी किसिमका दृष्टिकोण प्रस्तुत गरेका भए पनि यसको सर्वमान्य/सर्वस्वीकार्य अवधारणा वा मानक मापदण्ड पाउन सकिदैन । तथापि यसनिबद्ध विभिन्न अध्ययन, अनुसन्धानमा कुनै खास मान्यतालाई अङ्गीकार गरिएको पाइन्छ । साथै विभिन्न दृष्टिकोणका आधारमा उपयुक्त मापदण्ड तयार गरी संयुक्ति विश्लेषण गरिएको देखिन्छ । यहाँ संयुक्तिसम्बद्ध तथोक्त दृष्टिकोणहरूका आधारमा सङ्कथन संयुक्ति अध्ययनका प्ररूपहरू प्रस्तुत गरिएको छ । जसका आधारमा सङ्कथन वा पाठमा निहित संयुक्तिको वस्तुगत विवेचन गर्न सकिन्छ ।

(अ) अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति

सङ्कथन वा पाठमा प्रयुक्त वाक्यहरूका बीचको पारस्परिक आर्थी सम्बन्धलाई अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति भनिन्छ । यसले साङ्कथनिक वाक्यहरूको क्रमगत सम्बन्धलाई जनाउँदछ । डिक (सन् १९७०, १९८२) का अनुसार यसलाई रेखीय वा आनुक्रमिक संयुक्ति भनिन्छ भने टङ्किङ्सिरिसिन (सन् २०१३) का अनुसार यसलाई सूक्ष्म संयुक्ति भनिन्छ । अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति वाक्य-वाक्यका बीचको स्थानीय तहमा आधारित हुने भएकाले यसलाई स्थानिक संयुक्ति पनि भनिएको पाइन्छ । यसले भाषिक अभिव्यक्ति, कथन वा प्रतिज्ञप्तिका बीचको सिलसिलेवार सम्बन्धलाई दर्साउँदछ ।

अन्तर्वाक्यीय संयुक्तिको सृजना सङ्कथन संसक्तिको उपस्थिति-अनुपस्थितिमा हुन्छ । संसक्ति सिक्रीको उपस्थितिद्वारा संयोजित अन्तर्वाक्यीय सन्दर्भमा त्यसबाट निर्दिष्ट अर्थमार्फत संयुक्ति कायम हुन्छ भने संसक्तिविहीन निकटस्थ वाक्यहरूका सन्दर्भमा व्यक्त अभिप्रायको कार्यात्मक वा

लक्षित अर्थका आधारमा संयुक्ति कायम हुन्छ । यस दृष्टिले अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति भाषिक, प्रकरणार्थी एवम् संज्ञानात्मक प्रयोग, प्रसङ्ग र ज्ञानमा आधारित हुन्छ । सङ्कथन संयुक्ति अध्ययन-विश्लेषणको इतिहासलाई नियाल्दा सङ्कथन वा पाठमा अन्तर्भूत अन्तर्वाक्यीय संयुक्तिको व्याख्या-विश्लेषण मूलतः यसैमा आधारित देखिन्छ । यससम्बन्धी प्रारम्भिक अवधारणा हालिडे र हसन (सन् १९७६) बाट प्रस्तुत भएको पाइन्छ । पछि डिक (सन् १९७७), विडोसन (सन् १९७८), एलेन र कर्डर (सन् १९७८), क्यारेल (सन् १९८२) लगायतले यसलाई हालिडे र हसनको दृष्टिकोण (संसक्तिबाट संयुक्तिको सृजना हुन्छ) भन्दा केही भिन्न रूपमा (संसक्तिविना पनि संयुक्तिको सृजना हुन्छ र त्यो प्रकरणार्थी सन्दर्भमार्फत बोध हुन्छ) परिभाषित एवम् विस्तारित गरेको देखिन्छ ।

अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति सम्बन्धका सन्दर्भमा हब्ज (सन् १९७९) ले विस्तृतीकरण, समानान्तर र व्यतिरेकात्मक, रेइनहर्ट (सन् १९८०) ले संयोजनीयता, अनुरूपता र सान्दर्भिकता, हालिडे (सन् १९८६) ले संयोजक संसक्तिबाट सृजित हुने रूपमा विस्तृतात्मक, विस्तारात्मक र अभिवृद्धिमूलक, मेन एन्ड थोम्सन (पूर्ववत्) ले घटना, समाधान, विस्तृतीकरण, पृष्ठभूमि, सामर्थ्य, उत्प्रेरणा, प्रमाण, औचित्य, अतिक्रमित कारण, अतिक्रमित कारण, अतिक्रमित परिणाम, अतिक्रमित परिणाम, उद्देश्य, विरोध, स्वीकृति, अवस्था, अन्यथा, व्याख्या, मूल्याङ्कन, पुनरुक्ति, सारांश, अनुक्रम, विपरीतता र संयोजन, सेन्डर्स, स्पोरेन र नुरमेन (पूर्ववर्त) ले कारण/परिणाम, विपरीतार्थी कारण/परिणाम, परिणाम/कारण, व्यतिरेकी क्रम/कारण, बहस/दाबी, साधन/लक्ष्य वा अवस्था/परिणाम, व्यतिरेकी बहस/दाबी, दाबी/बहस/दाबी, व्यतिरेकी दाबी/बहस, सूची, विपरीतार्थी, विवरणात्मक र अपवाद/असामान्य, हराबेगु (सन् १९९९) ले विस्तृतात्मक, व्याख्यात्मक, स्वीकारात्मक, परिमाणात्मक, आनुक्रमिक, तुलनात्मक, व्यतिरेकात्मक, अतिक्रमित अभिव्यक्ति, व्याख्यात्मक, उदाहरणीकरण र पुनरुक्ति, लावर्स (सन् २००१) ले सन्दर्भपरक, स्थानिक-कारणात्मक, कालिक र योगात्मक, विस्नेस्की (सन् २००६) ले दाबी-प्रतिवादी, समस्या-समाधान, प्रश्न-उत्तर, सामान्य-विशिष्ट र भनाइ-क्रम तथा म्याक्कार्थी (सन् २०१०) ले घटना-करण, कारण-परिणाम, साधन उपलब्धि र कारण सम्बन्ध प्रस्तुत गरेका छन् । तथोक्त विविध

प्रकृतिका संयुक्ति सम्बन्धले अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति प्ररूपलाई दर्साउँछन् । बर्जलनोभिक (सन् २००८) का अनुसार अन्तर्वाक्यीय संयुक्तिका प्रकारमध्ये घटना, अवस्था, विस्तृतीकरण, मूल्याङ्कन, व्याख्या, अतिक्रमित र अतिक्रमित कारण, परिमाण, अन्यथा, उद्देश्य, समाधानलगायतलाई आर्थी (अर्थतात्त्विक) सम्बन्धअन्तर्गत र विरुद्धार्थक/व्यतिरेकी, पृष्ठभूमि, स्वीकृति, सामर्थ्य, प्रमाण, औचित्य, उत्प्रेरणा, पुनरुक्ति, सारांशलगायतलाई प्रकरणार्थी (प्रकरणपरक) सम्बन्धअन्तर्गत उल्लेख गर्न सकिन्छ । यीमध्ये आर्थी सम्बन्धहरूलाई पाठका भागहरूको विधानात्मक (इल्लोक्युसनरी) अर्थबाट उत्पन्न हुने मानिन्छ भने प्रकरणार्थी सम्बन्धहरूलाई पाठका भागहरूको अनुविधानात्मक (इल्लोक्युसनरी) अर्थबाट उत्पन्न हुने मानिन्छ । यद्यपि आर्थी र प्रकरणार्थी सम्बन्धका बीचको स्पष्ट भिन्नता छुट्याउने कार्य जटिल एवम् समस्यायुक्त देखा पर्छ । जेहोस् सङ्कथन संयुक्तिका उल्लिखित प्ररूपबाट सङ्कथन वा पाठमा वाक्य-वाक्यका बीच विभिन्न किसिमको संयुक्ति सम्बन्ध सृजना हुने बुझिन्छ । यिनै संयुक्ति सम्बन्धका आधारमा यहाँ केही मुख्य अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति प्रकारहरूको चर्चा गरिएको छ :

(क) सामान्य - विशिष्ट सम्बन्ध

सङ्कथनमा प्रयुक्त वाक्यमध्ये पूर्व वाक्य साधारण रूपमा र पश्च वाक्य विशिष्टीकृत रूपमा प्रस्तुत हुँदा कायम हुने सम्बन्धलाई सामान्य-विशिष्ट सम्बन्ध भनिन्छ । यस सन्दर्भलाई अङ्गी-अङ्ग, स्थूल-सूक्ष्म वा पूर्ण-अंश सम्बन्ध पनि भन्न सकिन्छ । यस किसिमको सम्बन्धमा अधिल्लो वाक्यले समग्र वा सिङ्गो भाव समेटेको हुन्छ भने पछिल्लो वाक्यले त्यसको सानो अंश मात्र समेटेको हुन्छ । जस्तै : हरिले आफ्ना अतितका दिनहरू सम्भयो । उसलाई धनिष्ठ मित्र कविको पनि याद आयो ।

(ख) विशिष्ट - सामान्य सम्बन्ध

सङ्कथनमा प्रयुक्त अग्रवाक्य विशिष्टीकृत रूपमा र तत्पश्चात्को वाक्य सामान्य रूपमा प्रस्तुत हुँदा सृजना हुने सम्बन्धलाई विशिष्ट-सामान्य सम्बन्ध भनिन्छ । विशिष्ट-सामान्य सम्बन्ध सामान्य-विशिष्ट सम्बन्धको ठीक विपरीत देखा पर्छ । यस सम्बन्धलाई अङ्ग-अङ्गी, अंश-पूर्ण वा

सूक्ष्म-स्थूल सम्बन्ध पनि भन्न सकिन्छ । यसमा अधिल्लो वाक्यले पछिल्लो वाक्यको सानो अंशलाई समेटेको हुन्छ । वस्तुतः स्थूल भाव बोकेको वाक्य पछाडि रही त्यसको अंश भाव बोकेको वाक्य अगाडि आउँदा विशिष्ट-सामान्य सम्बन्ध घटित हुन्छ । जस्तै : लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाले कविता, खण्डकाव्य, महाकाव्य, उपन्यासलगायतका विभिन्न विधामा कलम चलाएका छन् । उनी महाकवि हुन् ।

(ग) कार्य - करण सम्बन्ध

सङ्कथनमा प्रयुक्त पूर्व वाक्यमा कार्य प्रस्तुत भई त्यसपछिको वाक्यमा कारण प्रस्तुत हुँदा देखापर्ने सम्बन्धलाई कार्य-करण सम्बन्ध भनिन्छ । अर्थात् पहिलो वाक्यमा कुनै घटना र दोस्रो वाक्यमा त्यसको कारण खुलाउनुलाई कार्य-करण सम्बन्ध भनिन्छ । यस्तो सम्बन्ध जटिल प्रकृतिका एउटै वाक्यमा पनि देखापर्न सक्छ । जहाँ एकाधिक उपवाक्य रहेका हुन्छन् । जसमध्ये एउटा उपवाक्यमा मूल कार्य वा घटना र अन्यमा त्यसको कारण प्रस्तुत गरिएको हुन्छ । जस्तै : रमेशले हतार हतार खाना खाइरहेको थियो । उसलाई विद्यालय जान ढिला भइरहेको थियो ।

(घ) कारण - कार्य सम्बन्ध

सङ्कथनमा प्रयुक्त अग्रवाक्यमा कारण प्रस्तुत भई तत्पश्चात्को वाक्यमा कार्य प्रस्तुत हुँदा कायम हुने सम्बन्धलाई कारण-कार्य सम्बन्ध भनिन्छ । अर्थात् पहिलो वाक्यमा कुनै घटनाजन्य कारण र दोस्रो वाक्यमा त्यससृजित कार्य/घटना अभिव्यक्त हुनुलाई कारणकार्य सम्बन्ध भनिन्छ । यो सम्बन्ध जटिल प्रकृतिका एउटै वाक्यमा र सामान्य प्रकृतिका फरक-फरक वाक्यमा देखापर्न सक्छ । जटिल प्रकृतिका वा सामान्य प्रकृतिका वाक्यमा कारण-कार्य सम्बन्धको आनुक्रमिक उपस्थिति रहेको हुन्छ । जस्तै : समिरसँग धेरै पैसा थिएन । उसले थोरै तरकारी किनेर ल्यायो ।

(ङ) कारण - परिणाम सम्बन्ध

सङ्कथनको पूर्व वाक्यमा कारण र त्यसपछिको वाक्यमा परिणाम प्रस्तुत हुँदा सृजना हुने सम्बन्धलाई कारण-परिणाम सम्बन्ध भनिन्छ । यस सम्बन्धमा अधिल्लो वाक्यको कारणले पछिल्लो

घटना वा परिणति भएको बुझिन्छ । अर्थात् यसमा घटनापूर्व नै त्यसको कारण प्रस्तुत हुन्छ ।

जस्तै : सीताले राम्ररी पढिन । उसले प्रवेशिका पार गर्न सकिन ।

(च) परिणाम - कारण सम्बन्ध

साङ्कथनिक अग्रवाक्यमा कुनै घटना वा परिणाम प्रस्तुत भई तत्पश्चात्को वाक्यमा त्यसको

कारण प्रकट हुँदा देखापर्ने सम्बन्धलाई परिणाम-कारण सम्बन्ध भनिन्छ । यस सम्बन्धमा परिणाम

पूर्व र कारण पश्चरूपमा देखा पर्छ । अर्थात् कुनै घटना वा परिणतिपछि मात्र कारणको आगम

हुन्छ । यो सम्बन्ध पृथक्-पृथक् दुई वाक्यमा वा जटिल प्रकृतिका एकै वाक्यमा देखिन सक्छ ।

जस्तै : सुनिताको पक्की घर भूकम्पले लडाइदियो । उसको घर भूकम्प प्रतिरोधी थिएन ।

(छ) प्रभाव - परिणाम सम्बन्ध

साङ्कथनमा प्रस्तुत पूर्व वाक्य वा त्यसमा निहित अर्थको प्रभाव पश्च वाक्यमा देखापर्दा कायम हुने

सम्बन्धलाई प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध भनिन्छ । यस किसिमको सम्बन्धमा अग्रवाक्यमा उल्लिखित

घटनाको प्रभावले पश्च वाक्यको सृजना भएको बुझिन्छ । अर्थात् दोस्रो वाक्यको रचना पहिलो

वाक्यका प्रभावमा भएको बुझिन्छ । जस्तै : विमल वैदेशिक रोजगारीका लागि घरबाट निस्कन

लाग्यो । उसकी पत्नीको गह आँशुले भरियो ।

(ज) परिणाम - प्रभाव सम्बन्ध

साङ्कथनमा प्रयुक्त पश्च वाक्यको परिणामस्वरूप अग्रवाक्यको रचना हुँदा सृजना हुने सम्बन्धलाई

परिणाम-प्रभाव सम्बन्ध भनिन्छ । यस सम्बन्धमा अधिल्लो वाक्य रचनाको कारक पछिल्लो वाक्य

हुन्छ । अर्थात् यसमा पछिल्लो वाक्यमा घटित घटना वा प्रस्तुत कुराको प्रभावका कारण अधिल्लो

वाक्यको आगम हुन्छ । जस्तै : रीता दौड्दै फूल टिप्न पुगी । बाटोछेउमा ढकमक्क फूल फुलेका

थिए ।

(भ) समस्या - समाधान सम्बन्ध

सङ्कथनमा प्रस्तुत कुनै एउटा वाक्यमा समस्या र अर्को वाक्यमा समाधान प्रस्तुत हुँदा देखापर्ने सम्बन्धलाई समस्या-समाधान सम्बन्ध भनिन्छ । यस किसिमको सम्बन्धमा वक्ताद्वारा प्रस्तुत समस्याको समाधान ऊ आफैले वा श्रोताले दर्साएको हुन्छ । यसमा अग्र वा पश्च वाक्यमा समस्या वा समाधान आएको हुन्छ । जस्तै : दुई-चार हजार नभएर ठूलै समस्या परेको छ । साहुले दिइहाल्छ नि ।

(ज) परिवेश - घटना सम्बन्ध

सङ्कथनमा प्रयुक्त पूर्व वाक्यमा कुनै खास परिवेशको चर्चा भई त्यसपछिको वाक्यमा घटना प्रस्तुत हुँदा कायम हुने सम्बन्धलाई परिवेश-घटना सम्बन्ध भनिन्छ । यस सम्बन्धमा पहिले कुनै परिवेश वा वातावरणको वर्णन र पछि उक्त परिवेश वा वातावरणमा घटित घटना प्रकटित हुन्छ । यस्तो सम्बन्ध मूलतः दुई पृथक्-पृथक् वाक्यमा र अंशतः जटिल वाक्यका वाक्यांशहरू बीच देखा पर्छ । जस्तै : प्रेमीप्रेमिकाका बीच एकान्तमा कुराकानी भइरहेको थियो । प्रेमिकाका साथीहरू त्यही बाटो भएर घर फर्के ।

(ट) घटना - परिवेश सम्बन्ध

सङ्कथनमा प्रस्तुत अधिल्लो वाक्यमा कुनै खास घटनाको चर्चा भई तत्पश्चात्को वाक्यमा त्यसको परिवेशबारे चर्चा हुँदा सृजना हुने सम्बन्धलाई घटना-परिवेश सम्बन्ध भनिन्छ । यस सम्बन्धमा पूर्व वाक्यमा घटना र पश्च वाक्यमा उक्त घटनाको स्थान, अवस्था वा परिवेशबारे सूचना प्रस्तुत गरिएको हुन्छ । यस्तो सम्बन्ध जटिल वा सरल वाक्यहरूमा देख्न सकिन्छ । जस्तै : महेशका बुवा सुनेको नसुनेभै गरी विद्यालयतिर लागे । घरमा उनकी छोरी बुबा-बुवा भन्दै रोइरहेकी थिई ।

(ठ) घटना - प्रमाण सम्बन्ध

साङ्कथनमा प्रयुक्त वाक्यमध्ये एउटाको कुनै घटना र अर्कोको त्यससम्बद्ध प्रमाण प्रस्तुत हुँदा देखापर्ने सम्बन्धलाई घटना-प्रमाण सम्बन्ध भनिन्छ । यस किसिमको सम्बन्धमा आउने प्रभावात्मक अभिव्यक्ति घटनालाई पुष्टि गर्ने वा निश्चित गर्ने खालको हुन्छ । जस्तै: मेरो मोबाइल विनोदले नै चोरेको हो । उसले चारेर भागेको दृश्य सिस्सिटिभीमा कैद छ ।

(ड) आर्थी पर्याय सम्बन्ध

साङ्कथनमा प्रस्तुत दुई वाक्यमा बीच संरचनात्मक समानता नरहे पनि आर्थी समानता रहँदा कायम हुने सम्बन्धलाई आर्थी पर्याय सम्बन्ध भनिन्छ । साङ्कथनिक विचार वा अभिव्यक्तिलाई स्पष्ट पार्ने सन्दर्भमा व्यक्त वाक्यहरूका बीच यस किसिमको संयुक्ति सम्बन्ध पाउन सकिन्छ । यो प्रायः दुई पृथक् वाक्यहरूका बीच देखा पर्छ । जस्तै : छिमेकीलाई समस्या पर्दा सहयोग गर्नुपर्छ । आफूलाई समस्या पर्दा पनि उनीहरूले सहयोग गर्छन् ।

(ढ) आर्थी विपर्याय सम्बन्ध

साङ्कथनमा प्रयुक्त वाक्यमध्ये अघिल्लो वाक्यको प्रतिकुल अर्थ दिने गरी पछिल्लो वाक्य आउँदा सृजना हुने सम्बन्धलाई आर्थी विपर्याय सम्बन्ध भनिन्छ । यस्तो सम्बन्धलाई विपरीतार्थी सम्बन्ध पनि भन्न सकिन्छ । यसमा पूर्व वाक्यको पूर्ण, अंश वा श्रेणीगत विपरीतार्थी पश्च वाक्यमा प्रस्तुत हुन्छ । जस्तै : गाउँका धेरै मानिस गरिब हुन्छन् तर केही धनी पनि हुन्छन् ।

(ण) तुलनात्मक सम्बन्ध

साङ्कथनिक वाक्यहरूमा कुनै वस्तु, व्यक्ति, पदार्थ, स्थान आदिका बीच समानता-असमानता प्रस्तुत हुँदा देखापर्ने सम्बन्धलाई तुलनात्मक सम्बन्ध भनिन्छ । यसमा अग्र वा पश्च वाक्यमा समानता वा असमानता प्रस्तुत गरिएको हुन्छ । यसअन्तर्गत आउने वाक्यहरू परस्परमा विपरीतार्थी नभई व्यतिरेकी वा असमान हुन सक्छन् । जस्तै : स्कूल पढ्दा रामले खाजाका लागि रोटी लिएर आउँथ्यो । श्यामले चाहिँ मकै भुटेर ल्याउँथ्यो ।

(त) उद्देश्य वा प्रयोजन सम्बन्ध

सङ्कथनमा प्रस्तुत कुनै एउटा वाक्यमा कारण वा घटना र अर्कोमा त्यसको लक्ष्य, उद्देश्य वा प्रयोजन प्रकट हुँदा कायम हुने सम्बन्धलाई उद्देश्य वा प्रयोजन सम्बन्ध भनिन्छ । यस सम्बन्धमा निश्चित उद्देश्यार्थ गरिने कार्यकलाप पनि आउने हुँदा यसलाई कार्य-उद्देश्य वा उद्देश्य-कार्य पनि भन्न सकिन्छ । यसमा उद्देश्य वा तत्लक्षित कार्य पूर्व वा पश्च वाक्यमा आउन सक्छ । जस्तै : विनोदले विदेशमा गएर प्रशस्त घनपैसा कमायो । उसको एक मात्र उद्देश्य धनी हुनु थियो ।

(थ) साधन - साध्य/लक्ष्य/प्राप्ति सम्बन्ध

सङ्कथनमा प्रस्तुत कुनै एउटा वाक्यमा साधन र अर्को वाक्यमा त्यसको लक्ष्य/प्रयोजन वा प्राप्ति प्रस्तुत हुँदा कायम हुने सम्बन्धलाई साधन-साध्य/लक्ष्य/प्राप्तिसम्बन्ध भनिन्छ । यो सम्बन्ध प्रायः पृथक् वाक्यहरूका बीच देखा पर्छ । जस्तै: यो पुस्तक मेरो हो । म यो पढेर ठूलो मान्छे बन्ने छु ।

(द) इन्द्रिय - मस्तिष्क सम्बन्ध

सङ्कथनमा प्रयुक्त वाक्यमध्ये पूर्व वाक्यमा इन्द्रियगोचर कार्यघटना वा यथार्थ प्रस्तुत भई पछिल्लो वाक्यमा त्यसले पारेको मनोवैज्ञानिक प्रभाव प्रकट हुँदा सृजना हुने सम्बन्धलाई इन्द्रिय-मस्तिष्क सम्बन्ध भनिन्छ । यस्तो सम्बन्धमा अघिल्लो घटना वा कार्यको परिणामस्वरूप उत्पन्न हुने हर्ष, घृणा, डर, शङ्का, आश्चर्य आदि दोस्रो वाक्यमा प्रस्तुत हुन्छ । जस्तै : हजुरबुबाले युद्धमा गोली चलाएर धेरैलाई मारेको सुनाउनु भयो । त्यो सुनेर सानो भाइ आमा छेउ पुग्यो ।

(ध) व्याख्यात्मक सम्बन्ध

सङ्कथनमा प्रस्तुत एउटा वाक्यलाई स्पष्ट पार्ने गरी अर्को वाक्य आउँदा देखापर्ने सम्बन्धलाई व्याख्यात्मक सम्बन्ध भनिन्छ । यस्तो सम्बन्धमा वक्ताको पूर्व आशयलाई पश्च वाक्यमा प्रस्तुत आशयले खुलाउने वा स्पष्ट पार्ने काम गर्छ । यसलाई स्पष्टोक्ति वा परिचय-विस्तार/पुष्टिको सम्बन्ध पनि भनिन्छ । यसअन्तर्गत आशयलाई स्पष्ट पार्ने उदाहरणसमेत दिन सकिन्छ । जस्तै : तिमी हरिसँग घुम्न जाऊ । उसले राम्रा राम्रा ठाउँहरू देखेको छ ।

(न) अप्रत्यक्ष सम्बन्ध

साङ्कथनमा प्रयुक्त वाक्यहरूका बीच प्रत्यक्ष सम्बन्ध नदेखिई परोक्ष रूपमा सम्बन्ध रहँदा कायम हुने सम्बन्धलाई अप्रत्यक्ष सम्बन्ध भनिन्छ । यस्तो सम्बन्ध भट्ट हेर्दा नदेखिने खालको अदृश्य हुन्छ । तथापि भावगत सोपक्षतामा पहिचानयोग्य हुन्छ । यसलाई शीर्ष प्रत्यक्ष-पूरक अप्रत्यक्ष सम्बन्ध पनि भनिन्छ । जस्तै : तिमिले अहिले राम्ररी पढ्नु नै वेश हुन्छ । कसलाई के थाहा भाग्यको कुरा मानिस प्राध्यापक, डाक्टर, इन्जिनियर पनि त भएका छन् ।

(प) अनुमानित सम्बन्ध

साङ्कथनमा प्रस्तुत निकटस्थ दुई वाक्यमध्ये एउटा वाक्यको अनुमानमा अर्को वाक्य प्रस्तुत हुँदा सृजना हुने सम्बन्धलाई अनुमानित सम्बन्ध भनिन्छ । यस किसिमको सम्बन्धमा कुनै एउटा वाक्यको अर्थलाई आधार मानेर अघिल्लो वा पछिल्लो वाक्यको अर्थ अनुमान गरिन्छ । विशेषतः यो कुनै कार्य, घटना, अवस्था वा स्थितिमा आधारित भई व्यक्त हुन्छ । जस्तै : टाढाबाट आउनु भयो । थकाइ लाग्यो होला ।

(फ) परिचयात्मक सम्बन्ध

साङ्कथनिक वाक्यमध्ये पूर्व वाक्यमा कुनै वस्तु, व्यक्ति वा स्थानको परिचय दिई तत्पश्चात्को वाक्यमा त्यसको विशेषता प्रस्तुत गर्दा देखापर्ने सम्बन्धलाई परिचयात्मक सम्बन्ध भनिन्छ । यस किसिमको सम्बन्धलाई विशेष्य-विशेषणको सम्बन्ध पनि भनिन्छ । यसमा आउने पश्च वाक्यमा पूर्व वाक्यको चिनारीमूलक वर्णन प्रस्तुत गरिएको हुन्छ । जस्तै : हामी दुवैको घर एकै ठाउँ हो । उनको घर मेरो घरभन्दा पारि र मेरो घर उनको घरभन्दा वारि पर्छ ।

(ब) आनुक्रमिक सम्बन्ध

साङ्कथनिक वाक्यमा कुनै खास विषय वा घटनाका बारेमा क्रमिक प्रस्तुति रहँदा कायम हुने सम्बन्धलाई आनुक्रमिक सम्बन्ध भनिन्छ । यस्तो सम्बन्धमा वाक्यहरूका बीच स्थानिक, कालिक,

वैषयिक एवम् तार्किक सम्बन्ध हुन्छ । विषय वा घटना वर्णनका सन्दर्भमा यस किसिमको सम्बन्ध देख्न सकिन्छ । जस्तै : सरिताले बाटोमा पुरानो साथीलाई भेटे । उसले साथीलाई घरतिर लगी ।

(भ) समुच्चयात्मक सम्बन्ध

सङ्कथनमा प्रयुक्त वाक्यका बीच समानान्तर सम्बन्ध कायम हुँदा सृजना हुने सम्बन्धलाई समुच्चयात्मक सम्बन्ध भनिन्छ । यस किसिमको सम्बन्धमा कुनै एउटा वाक्य अर्को वाक्यमा अन्तर्भूत नभई समान सम्बन्धमा अवस्थित हुन्छन् । यसमा एउटा वाक्यले अर्को वाक्यको अर्थ स्पष्ट पार्न मद्दत गर्छ । जस्तै : तिमीले मिहिनेत गर्‍यो भने पैसा कमाउँछौ । तिम्रो मान पनि बढ्छ ।

(म) रीतिबोधक सम्बन्ध

सङ्कथनमा प्रस्तुत वाक्यमध्ये एउटामा कुनै कार्य वा घटना र अर्कोमा त्यसको तौरतरिका वा शैली प्रस्तुत हुँदा देखापर्ने सम्बन्धलाई रीतिबोधक सम्बन्ध भनिन्छ । यसमा कुनै कार्य वा घटना कसरी हुन्छ वा भयो भन्ने कुरालाई व्यक्त गरिएको हुन्छ । जस्तै : सरिताले सुमिनाका कुरा काट्न थाली । गीता र रीताले उसले भनेका कुरा सुनिरहेका थिए ।

(य) निहितार्थ सम्बन्ध

सङ्कथनमा प्रस्तुत वाक्यमध्ये कुनै एउटा वाक्यको अर्थ अर्को वाक्यमा निहित हुँदा कायम हुने सम्बन्धलाई निहितार्थ सम्बन्ध भनिन्छ । यस किसिमको सम्बन्धमा पूर्व वाक्यको अर्थ पश्च वाक्यमा र पश्च वाक्यको अर्थ अग्रवाक्यमा अन्तर्भूत हुन सक्छ । यसमा एउटा वाक्यमा आर्थी समग्रता र अर्कोमा विशिष्टता रहन्छ । जस्तै : तिमीले अब खेतीपाती गर । आलु लगाऊ, सागसब्जी उब्जाऊ ।

(र) शीघ्रताबोधक सम्बन्ध

सङ्कथनमा प्रस्तुत दुई वाक्यमा व्यक्त घटना वा कार्य तत्कालै, छिट्टै वा सँगसँगै भएको देखिदा सृजना हुने सम्बन्धलाई शीघ्रताबोधक सम्बन्ध भनिन्छ । यस्तो सम्बन्धमा अधिल्लो/पूर्व- कार्य वा घटनापछि पछिल्लो/पश्च कार्य वा घटना तुरुन्तै भएको वा घटेको देखाइन्छ । यसमा दुवै कार्य

सँगसँगै हुने भएकाले यसलाई तीव्रताबोधक सम्बन्ध पनि भन्न सकिन्छ जस्तै : आकासलाई बादलले ढाक्यो । हेर्दाहेर्दै ठूलो पानी पच्यो ।

(ल) स्मरण सम्बन्ध

सङ्कथनमा प्रयुक्त वाक्यमध्ये एउटामा वर्तमानको चर्चा गरेर अर्कोमा त्यसनिबद्ध अतीतको सम्झना गर्दा वा घटना प्रस्तुत गर्दा देखापर्ने सम्बन्धलाई स्मरण सम्बन्ध भनिन्छ । यस किसिमको सम्बन्धमा अहिलेको कुरा वा यथार्थान्तर्गत पहिलेको कुरा वा याद थपिएको हुन्छ । यस्तो कार्य अग्र-पश्च जुनसुकै वाक्यमा व्यवहृत हुन सक्छ । जस्तै : काठमाडौंमा अहिले पनि पानीको हाहाकार रहेछ । म दस वर्ष पहिले आउँदा पनि यस्तै थियो ।

(व) विध्यर्थक सम्बन्ध

सङ्कथनमा प्रस्तुत वाक्यमध्ये कुनै एउटामा अवस्था, आवश्यकता, घटना, कारण र अर्कोमा त्यसमा आधारित इच्छा वा आज्ञार्थ भाव प्रकट हुँदा कायम हुने सम्बन्धलाई विध्यर्थक सम्बन्ध भनिन्छ । यस्तो सम्बन्धमा अग्र वा पश्च वाक्यार्थलाई आधार बनाएर कुनै कार्यार्थ आज्ञा वा आदेश तथा इच्छाभाव प्रकट गरिएको हुन्छ । यस्तो सम्बन्धलाई कारण/अवस्था-आज्ञा/आदेश/इच्छा सम्बन्ध पनि भन्न सकिन्छ । जस्तै : घाम चर्को छ । टाउकोमा कपडा राख ।

(श) प्रश्नार्थक सम्बन्ध

सङ्कथनमा प्रयुक्त वाक्यमध्ये पूर्व-पश्च दुई वाक्य प्रश्नात्मक स्वरूपमा आउँदा वा पूर्व वाक्यमा व्यक्त विषयबारे पश्च वाक्यमा जिज्ञासा वा प्रश्न पैदा भएमा सृजना हुने सम्बन्धलाई प्रश्नार्थक सम्बन्ध भनिन्छ । यस्तो सम्बन्धमा वक्ताले श्रोतालाई एकै पटकमा एकभन्दा बढी प्रश्न गर्ने स्थिति देखा पर्छ । परिणामस्वरूप अभिव्यक्तिमा प्रश्न-प्रश्नको सम्बन्ध कायम हुन पुग्दछ । जस्तै : तिम्रो नाउँ के हो ? तिम्री कति कक्षामा पढ्छौ ?

(ष) प्रश्नोत्तर सम्बन्ध

सङ्कथनमा प्रस्तुत वाक्यमध्ये पूर्व वाक्यमा प्रश्न र पश्च वाक्यमा उत्तर आउँदा देखापर्ने सम्बन्धलाई प्रश्नोत्तर सम्बन्ध भनिन्छ । यस किसिमको सम्बन्धमा वक्ताद्वारा सोधिएको प्रश्नको उत्तर श्रोताले दिएको देखाइन्छ । वक्ताको प्रश्नप्रति श्रोताले प्रतिप्रश्न गरी प्रतिक्रिया जनाउँदाको अवस्थालाई पनि यसै प्रकृतिको सम्बन्ध मान्न सकिन्छ । जस्तै : तिम्रो घर कहाँ हो ? मेरो घर अर्घाखाँची हो ।

(स) पुनरुक्ति सम्बन्ध

सङ्कथनमा प्रयुक्त कुनै वाक्य वा अभिव्यक्तिलाई समान रूपमा पुनः दोहोर्‍याई प्रस्तुत गर्दा कायम हुने सम्बन्धलाई पुनरुक्ति सम्बन्ध भनिन्छ । यस सम्बन्धमा समान आशयार्थ भिन्न वाक्यको उपस्थापन नभई (आर्थी पर्यायजस्तो) पूर्व वाक्यकै हुबहु आवृत्ति हुन्छ । जस्तै: तिमी असल छौ । तिमी असल छौ ।

(ह) उत्प्रेरणा सम्बन्ध

सङ्कथनमा प्रयुक्त कुनै एक वाक्यमा कार्यप्रतिको इच्छा-अनिच्छा प्रकट हुनु र अर्को वाक्यमा त्यसका लागि प्रेरित गर्ने विषय वा विचार अभिव्यक्त हुँदा कायम हुने सम्बन्धलाई उत्प्रेरणा सम्बन्ध भनिन्छ । यसमा अग्र वा पश्च वाक्यमा प्रस्तुत प्रेरणादायी कुराले कुनै कार्यप्रतिको रुचि वा जागरुकतालाई बढाइदिन्छ । जस्तै : मलाई विद्यावारिधि गर्ने ठूलो रहर छ । त्यसो भए म तिमीलाई पूर्ण सहयोग गर्छु ।

(क्ष) स्वीकारात्मक सम्बन्ध

सङ्कथनमा प्रस्तुत वाक्यमध्ये अघिल्लो वाक्यमा कुनै विषयसम्बद्ध प्रस्ताव, अनुरोध, आग्रह वा अभिव्यक्ति प्रस्तुत भई पछिल्लो वाक्यमा त्यसको समर्थन, मञ्जुरी वा स्वीकारोक्ति व्यक्त हुँदा सृजना हुने सम्बन्धलाई स्वीकारात्मक सम्बन्ध भनिन्छ । यस्तो सम्बन्धमा वक्ताद्वारा पूर्व वाक्यमा

प्रस्तुत अभिव्यक्तिको स्वीकारोक्ति श्रोताद्वारा पश्च वाक्यमा गरिएको देखाइन्छ । जस्तै : पर्सि पोखरा घुम्न जाऊँ ल । हुन्छ, भैहाल्छ नि ।

(त्र) विरोध सम्बन्ध

साङ्कथनिक पूर्व वाक्यमा प्रस्तुत कुनै विषयको विरोधी भाव पश्च वाक्यमा अभिव्यक्त हुँदा देखापर्ने सम्बन्धलाई विरोध सम्बन्ध भनिन्छ । यस किसिमको सम्बन्धमा पहिलो वाक्य वा वाक्यार्थका विरुद्ध दोस्रो वाक्य वा वाक्यार्थको उपस्थापन हुन्छ । यसमा व्यक्त पहिलो अभिव्यक्ति दोस्रो अभिव्यक्तिबाट अस्वीकृत हुन पुग्दछ । जस्तै : आफ्नो पद टिकाइराख्न सबैसँग भुक्नुपर्छ । कुनै हालतमा भुक्नु हुँदैन ।

(ज्ञ) मूल्याङ्कन सम्बन्ध

साङ्कथनिक वाक्यमध्ये कुनै एउटामा विषयवस्तुको चर्चा र अर्कोमा त्यसको मूल्याङ्कन प्रकट हुँदा कायम हुने सम्बन्धलाई मूल्याङ्कन सम्बन्ध भनिन्छ । यस सम्बन्धमा कुनै व्यक्ति, वस्तु, स्थान, प्राणी आदिको अवस्था, स्थिति, विशेषता, उपयोगिता, प्रयोग, महत्त्व आदिका आधारमा त्यसको मूल्य वा स्तर रेखाङ्कन गरिएको हुन्छ । जस्तै : मैले यो भोला हिजो किनेको हो । यो त्यति टिकाउजस्तो लागेन ।

(आ) अन्तरअनुच्छेदीय संयुक्ति

सङ्कथन वा पाठमा निहित अनुच्छेदहरूका बीचको वैचारिक एवम् आर्थी सम्बन्धलाई अन्तरअनुच्छेदीय संयुक्ति भनिन्छ । अन्तरअनुच्छेदीय संयुक्तिले सङ्कथनमा व्यक्त विषयको निरन्तरता, तार्किक गतिशीलता र पारस्परिक समन्वयात्मकतालाई जनाउँदछ । यसले साङ्कथनिक विषयको उनाइ, सन्निकटता एवम् साम्बन्धिकतालाई समेत दर्साउँदछ । सङ्कथनमा अनुच्छेदहरू आपस्तमा एकीकृत र सुसङ्गत नभएको खण्डमा व्यक्त अभिव्यक्तिको बोधमा जटिलता आउने मात्र नभई सङ्कथन सङ्कथनकै रूपमा नरहने स्थिति पैदा हुन्छ । यस दृष्टिले अन्तरअनुच्छेदीय संयुक्तिलाई सङ्कथन सुसङ्गत तुल्याउने र साङ्कथनिक विचार वा सञ्चारलाई स्पष्ट पार्ने महत्त्वपूर्ण युक्तिका रूपमा लिइन्छ ।

सङ्कथन संरचना विभिन्न अनुच्छेद, खण्ड वा भागको रुख संरचनाका रूपमा प्रस्तुत हुन्छ । यसअन्तर्गतका विभिन्न अनुच्छेदहरूमा सम्बन्धित साङ्कथनिक विषयको सिलसिलेवार प्रस्तुति अपेक्षा गरिएको हुन्छ । तथापि सङ्कथनमा संयुक्ति सृजनाको विषय जटिल विषयका रूपमा देखा पर्छ । विशेषतः प्रारम्भिक लेखनका तुलनामा उत्तरवर्ती लेखन बढी संयुक्तियुक्त हुने मानिन्छ भने कथ्य अभिव्यक्ति (अभिव्यक्ति बोधार्थ अभाषिक सङ्केतले पनि काम गर्ने) का तुलनामा लेख्य अभिव्यक्तिलाई सुसङ्गत तुल्याउने कार्यलाई कठिन ठानिन्छ । त्यसर्थ लेख्य सङ्कथन वा पाठमा व्यक्त विषयलाई सुसङ्गत तुल्याउन लेखकले साङ्कथनिक अनुच्छेदहरूका बीच पारस्परिक एकताको सृजना गर्नु आवश्यक हुन्छ ।

साङ्कथनिक अनुच्छेद सङ्कथनमा एकाधिक साना एकाइ वा उपवाक्यहरूबाट निर्मित हुन्छ । यो सङ्कथन वा पाठको शीर्षक खण्डसँग दृढतापूर्व सम्बन्धित हुन्छ । यसको विस्तार साङ्कथनिक शीर्षकअनुसार हुने मानिन्छ । वस्तुतः साङ्कथनिक शीर्षक सीमित वा सीमाबद्ध छ भने अनुच्छेदहरू पनि सीमित हुन पुग्दछन् । सङ्कथनमा आनुच्छेदिक एकतार्थ लेखकले मुख्यतः दुई कुरामा ध्यान दिनु पर्दछ । पहिलो कुरा अनुच्छेदमा साधारणीकरण योग्य एउटा मुख्य विचार हुनुपर्दछ र त्यो अनुच्छेदको शीर्ष विषय वा वाक्यका रूपमा रहनुपर्दछ । दोस्रो कुरा अनुच्छेदमा प्रयुक्त हुने अन्य वाक्यहरूले शीर्ष विषय वा वाक्यलाई विशिष्टतापूर्वक प्रकाशित गरेको हुनुपर्दछ र शीर्ष वाक्यले जस्तै समान रूपमा ध्यान तान्न सक्नु पर्दछ । रेडेकर (सन् २०००) का अनुसार अनुच्छेद पूर्वकुरामुखी वा शीर्षक/विषय परिवर्तन/अन्तरणसँग सम्बन्धित भएर आउँछ । प्राकृतिक सङ्कथनका सन्दर्भमा अनुच्छेद एउटा महत्त्वपूर्ण अवयवका रूपमा रहन्छ र यसको सम्बन्ध अन्य अनुच्छेद अवयवहरूसँग हुन्छ । ट्यारिस (सन् १९९०) का अनुसार साङ्कथनिक अनुच्छेदका सुरुवाती वाक्यहरूलाई पाँच समूहमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ । यसअन्तर्गत - केही वाक्यहरूले पाठको मुख्य शीर्षक वा विषय प्रस्तुत गर्छन् । - केहीले शीर्षकीय विषयको समानता वा असमानता प्रस्तुत गर्छन् । - केहीले महत्त्वपूर्ण पूर्वघटना प्रस्तुत गर्छन् र - केही वाक्यहरू बुझाइका क्रममा गलत अनुमान गरिने र बुझाइका लागि घटनाको अभाव हुने खालका हुन्छन् ।

उनका अनुसार यी सबै आरम्भक वाक्यहरूले साङ्कथनिक अनुच्छेदमा विचार वा सूचना सङ्गठनमा महत्त्वपूर्ण भूमिका विवाह गर्छन् । वस्तुतः अनुच्छेदका आरम्भक वाक्यहरूले पाठकलाई पढ्न, सहज बोध गर्न र व्याख्या गर्नका लागि सहयोग पुऱ्याउँछन् । अनुच्छेदमा आउने यिनै प्रकृतिका वाक्य वरिपरि विविध स्वरूपका वाक्यहरू केन्द्रीकृत हुन्छन् र तिनले समग्रमा अनुच्छेदमा व्यक्त आशयलाई स्पष्ट पार्ने काम गर्छन् ।

साङ्कथन कुनै खास विषयमा आधारित हुन्छ र त्यसले तदन्तर्गतका विभिन्न अनुच्छेदहरूमा व्यक्त अभिव्यक्ति वा विचारका आधारमा पूर्णता प्राप्त गर्दछ । साङ्कथन संरचनामा आउने विभिन्न अनुच्छेदहरूका बीच अभिव्यक्तिगत सम्बन्ध एवम् सिलसिलेवार प्रस्तुतिको आवश्यकता पर्दछ । यसमा अनुच्छेदको मात्रा र ढाँचाले भन्दा पनि आभिप्रायिक निरन्तरताले महत्त्व राख्दछ । रेडेकर (पूर्ववत्) का अनुसार साङ्कथन उत्पादन प्राणालीमा संयुक्ति सम्बन्ध सामान्यतया अनुच्छेद आकार वा विस्तारसँग सम्बन्धित हुँदैन । यो भाषाप्रयोगको क्रिया वा अर्थी एवम् आभिप्रायिक सुसङ्गत अवस्था वा संयुक्तियुक्ततासँग सम्बन्धित हुन्छ । साङ्कथनिक अनुच्छेदहरू सामान्य-विशिष्टको समग्र संरचनामा मात्र नरही विनिमयात्मक संरचनाका रूपमा पनि रहेका हुन्छन् । यसमा व्यक्त विषयको बोधका लागि पूर्वोक्त विषयको स्मरणका अलावा पूर्वज्ञानको पनि आवश्यकता पर्दछ ।

साङ्कथनमा विभिन्न अनुच्छेदहरूका बीच अर्थी सिक्री वा वैचारिक निरन्तरता कायम गर्न विभिन्न तौरतरिका अवलम्बन गरिएको हुन्छ । यसमा खासगरी पूर्वअनुच्छेदमा व्यक्त विषयलाई जनाउन सन्दर्भन (रिफरेन्स जुन साङ्कथन चिह्न 'सर्वनाम' बाट व्यक्त हुन्छ) लाई युक्तिका रूपमा प्रयोग गरिएको पाइन्छ । यसबाट विभिन्न अनुच्छेदहरूमा पूर्वप्रस्तुत विषयको निरन्तरता कायम हुन्छ । त्यस्तै साङ्कथनिक विषयको बोधार्थ सहयोग पुऱ्याउने हेतुले विभिन्न किसिमका कोशीय शब्दहरूको पुनरावृत्ति गरिन्छ । यस कार्यबाट व्यक्त आशयको बोधमा सहजता पैदा हुन्छ । त्यसैगरी साङ्कथनिक अनुच्छेदहरूका बीच पारस्परिक अर्थी सामञ्जस्य स्थापित गर्न र कथन वा लेखनलाई सुगठित तुल्याउन आरम्भन, मध्यन र समापन भागमा परिचय, व्याख्या र निचोडको आनुक्रमिक श्रृङ्खला प्रस्तुत गरिएको हुन्छ । जसले साङ्कथनिक सूचना संरचनालाई व्यवस्थित

पार्ने काम गर्छ । यसको परिचय र निचोड भागमा एक-एक अनुच्छेद रहने भए पनि व्याख्या भागमा एकाधिक व्याख्यात्मक, विवरणात्मक, तार्किक, तुलनात्मक, ऐतिहासिक, विश्लेषणात्मक-लगायतका बहुरूपीय अनुच्छेदहरू अन्तर्भूत हुन्छन् । जसबाट व्यक्त विषयलाई आनुक्रमिक तुल्याउन र बोध प्रक्रियालाई सरलीकृत गर्न सहयोग पुग्ने देखिन्छ । यिनै विविध आधारमा नै सङ्कथन संयुक्तिको एक प्ररूप अन्तरअनुच्छेदीय संयुक्तिको व्याख्या-विवेचन गर्न सकिन्छ ।

(इ) सन्दर्भपरक संयुक्ति (कन्टेक्चुअल कोहिरन्स)

सङ्कथन वा पाठको सन्दर्भमा आधारित संयुक्तिलाई सन्दर्भपरक संयुक्ति भनिन्छ । सन्दर्भपरक संयुक्ति साङ्कथनिक विषयसन्दर्भ र तत्निबद्ध विविध पक्षका आधारमा व्यक्त आशय, त्यसको ग्रहण एवम् बोध प्रक्रियासँग सम्बन्धित रहेको छ । यसले कथ्य वा लेख्य सङ्कथन सन्दर्भपरक हुने र त्यसलाई पाठात्मक वा साङ्कथनिक विशेषता वा गुणले मात्र सुसङ्गत तुल्याउन नसक्ने दृष्टिकोणसहित परिवेशगत सन्दर्भको आवश्यकतालाई दर्साउँदछ । सन्दर्भपरक संयुक्ति भाषाप्रयोगको खास सन्दर्भ हुन्छ, कुनै पनि पाठ आफैमा सन्दर्भ हो, परिस्थितिगत सन्दर्भबाट उपयुक्त अनुमानको सृजना हुन्छ र त्यसमार्फत अभिव्यक्त विचारको ग्रहण गर्न सकिन्छ भन्ने मान्यतासम्बद्ध देखा पर्छ । यसले सन्दर्भेतर रूपमा सङ्कथन वा पाठको समग्र अर्थ प्राप्त गर्न नसकिने र यसको अभावमा प्रस्तुत विषयको समग्रता समेत प्राप्त नहुने अभिप्राय व्यक्त गर्दछ ।

वस्तुतः पाठ सिद्धान्तको विकास हुनुपूर्व सन्दर्भ सिद्धान्त (परिस्थितिगत सन्दर्भ सिद्धान्त) को विकास भएको पाइन्छ । हालिडे र हसन (सन् १९९१) का अनुसार “परिस्थितिगत सन्दर्भ सिद्धान्तका व्याख्याता मानवशास्त्री ब्रोनिस्ल मेलिनोस्की (सन् १९२३, १९३५) हुन् जसले आइल्यान्डका मानिसहरूको भाषिक अध्ययन गरेका थिए” (पृ. ०५) । उनीहरूका अनुसार पछि फर्थले मेलिनोस्कीको पारिस्थितिगत सन्दर्भको धारणा ग्रहण गरी भाषिक सिद्धान्त निर्माण गरेको र सबै भाषिक अध्ययनलाई अर्थको अध्ययनका रूपमा र अर्थलाई सामाजिक सन्दर्भबाट निर्धारित हुने रूपमा व्याख्या गरेको देखिन्छ । फर्थले परिस्थितिगत सन्दर्भअन्तर्गत परिवेशका सहभागी, सहभागीको कार्य, परिवेशका अन्य सम्बन्धित विशेषता र शाब्दिक क्रियाको प्रभाव उल्लेख गरेको

पाइन्छ । यस आधारमा उनका शिष्य हालिडेले परिस्थितिगत सन्दर्भ र सांस्कृतिक सन्दर्भको व्याख्या गर्दै परिस्थितिगत सन्दर्भलाई पाठको पारिस्थितिक परिवेशका रूपमा र सांस्कृतिक सन्दर्भलाई व्यापक रूपमा (यसअन्तर्गत परिस्थितिगत सन्दर्भ पनि अन्तर्भूत हुन सक्ने) परिभाषित गरेका छन् । उनले परिस्थितिगत सन्दर्भको चर्चाका क्रममा यसका तीन विशेषता : क्षेत्र, सहभागी र माध्यम वा पद्धति उल्लेख गरेका छन् । उनका अनुसार परिस्थितिगत सन्दर्भको व्याख्या यिनै तीन शीर्षकीय धारणात्मक रूपरेखामा गर्न सकिन्छ जसले पाठको सामाजिक सन्दर्भ व्याख्यामा सहयोग गर्दछ । साथै पाठको वास्तविक विशेषता अध्ययनमा पनि सघाउ पुऱ्याउँदछ । यसबाट सामाजिक, सांस्कृतिक वा पारिस्थितिक सन्दर्भमार्फत वक्ता-श्रोता वा लेखक-पाठकका बीच साझा ज्ञान वा धारणाको विकास भई व्यक्त आशयको बोध हुने बुझिन्छ । हालिडे र हसन (पूर्ववत्) का अनुसार प्राचीन समयमा पाठ संरचनाको व्याख्यार्थ व्यापक रूपमा प्रचलित नमुनाका रूपमा ग्रिसेली वियोगान्त साहित्यको एरिस्टोटलियन परिभाषामा उल्लिखित आरम्भ (द बिगिनिड), मध्य (द मिडिल) र अन्त्य (द इन्ड) को उपयोग गरिएको पाइन्छ । यद्यपि यसका लागि (पाठ संरचना व्याख्याका लागि) क्षेत्र, सहभागी र माध्यमको आवश्यकता पर्दछ । सन्दर्भगत स्वरूपको यो दृष्टिकोण पाठको समग्र व्याख्याका लागि उपयुक्त हुने मानिन्छ ।

सन्दर्भपरक संयुक्ति सङ्कथन वा पाठमा प्रस्तुत विषयसन्दर्भले प्रसङ्गअनुसार व्यक्त गर्ने अर्थमा आधारित रहेको छ । कटिड (सन् २००८) का अनुसार सन्दर्भलाई परिस्थितिगत सन्दर्भ, पूर्वज्ञानात्मक सन्दर्भ र सहपाठात्मक सन्दर्भ गरी तीन भागमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ । जसमध्ये परिस्थितिगत सन्दर्भले पाठगत परिस्थितिलाई, पूर्वज्ञानात्मक सन्दर्भले पाठेतर सांस्कृतिक-अन्तर्वैयक्तिक सन्दर्भलाई र सहपाठात्मक सन्दर्भले सन्दर्भकद्वारा निर्दिष्ट पाठान्तरिक सन्दर्भलाई जनाउँदछ । वस्तुतः हालिडे र हसनद्वारा चर्चित परिस्थितिगत सन्दर्भका आधारमा सङ्कथन संयुक्ति अध्ययन-विश्लेषण को प्रयोजनार्थ सन्दर्भपरक संयुक्तिलाई क्षेत्र (फिल्ड), सहभागी (टेनर) र माध्यम वा पद्धति (मोड) गत प्रकारमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ । हालिडे र हसन (सन् १९९१) का अनुसार “परिस्थितिगत सन्दर्भका तीन स्वरूपमध्ये साङ्कथनिक क्षेत्रलाई उद्भावनात्मक कार्य वा अर्थका

आधारमा सङ्कथनका सहभागीलाई अन्तर्वैयक्तिक कार्य वा अर्थका आधारमा र साङ्कथनिक माध्यम वा पद्धतिलाई पाठात्मक कार्य वा अर्थका आधारमा व्यक्त गरिन्छ” (पृ. २५) । यस दृष्टिले उद्भावनात्मक, अन्तर्वैयक्तिक र पाठात्मक अर्थ सङ्कथन वा पाठको क्षेत्र, सहभागी र पद्धतिसँग क्रमशः सम्बन्धित देखा पर्छन् । यिनै प्ररूपको समग्रतामा सङ्कथन वा पाठको अर्थ प्रवाह र बोध सम्भव हुने ठानिन्छ । अतएव सन्दर्भपरक संयुक्तिअन्तर्गत क्षेत्र, सहभागी र माध्यम वा पद्धतिको चर्चा गर्नु समीचीन हुन्छ ।

(क) क्षेत्र (फिल्ड)

सङ्कथन वा पाठमा वक्ता वा लेखकद्वारा प्रस्तुत सांसारिक जगत्सम्बद्ध विषयाई क्षेत्रका रूपमा लिइन्छ । यसले भाषाद्वारा वर्णित सांसारिक परिस्थितिलाई जनाउँदछ । अर्थात् भाषाका माध्यमबाट व्यक्त स्थितिको सूचनालाई दर्साउँदछ । हालिडे (सन् १९८६) का अनुसार “क्षेत्र साङ्कथनिक वा पाठात्मक विषयको अर्थका रूपमा देखा पर्छ । यसलाई कथ्य वा लेख्य अभिव्यक्ति वा पाठको अवधारणात्मक स्थितिका रूपमा पनि लिइन्छ । यसले प्राकृतिक संसार र हाम्रो मस्तिष्कअन्तर्गतको आनुभविक ढाँचा र तर्कको व्याख्या गर्दछ” (पृ. ५३) । साङ्कथनिक विषय वा क्षेत्र (फिल्ड) उद्भावनात्मक कार्य वा अर्थसँग सम्बन्धित हुन्छ । यसले कृतिको विषय, विचार, वातावरण, घटना र त्यसको समयलाई जनाउँदछ । यसबाट कृतिमा प्रस्तुत कुराको जानकारी प्राप्त गर्न सकिन्छ । हालिडे र हसन (सन् १९७६/१९९२) का अनुसार सङ्कथनको क्षेत्र कृतिको विषय, कार्य, त्यसको प्रकृति, लक्ष्य, स्थान, सहभागीको संलग्नता (सहभागी केमा संलग्न छ ?) लगायतसँग सम्बन्धित हुन्छ र यो आनुभविक र तार्किक अर्थबाट व्यक्त हुन्छ । यस आधारमा क्षेत्रलाई आनुभविक र तार्किक अर्थको समुच्चयस्वरूप सृजित हुने विषय मानिन्छ ।

• आनुभविक अर्थ

आनुभविक अर्थ वक्ता वा लेखकको वास्तविक वा काल्पनिक संसारको अनुभवसँग सम्बन्धित हुन्छ । यसले सङ्कथन वा पाठमा प्रस्तोताद्वारा प्रस्तुत कुनै विषय, घटना, अवस्था, व्यक्ति, वस्तु

वा कार्यव्यापारलाई जनाउँदछ । हालिडे र हसन (सन् १९९१) का अनुसार यसअन्तर्गत भाषाले दर्साउने प्रक्रियाहरू, सहभागीहरू र परिस्थितिहरू पर्छन् । यीमध्ये प्रक्रियाअन्तर्गत घटना, कार्यव्यापार, अवस्था र समय, सहभागीअन्तर्गत व्यक्ति, वस्तु र विषय पर्दछन् । सङ्कथनमा निहित आनुभविक अर्थ अध्ययनका क्रममा वाक्य, वाक्यमा व्यक्त विषयलाई अवधारणात्मक स्थितिका रूपमा लिई सहभागी, प्रक्रिया र परिस्थितिका आधारमा व्याख्या-विवेचन गर्न सकिन्छ । साथै कृतिगत विषय र व्यक्त विचारलाई आधार मानेर पनि अध्ययन गर्न सकिन्छ ।

- *तार्किक अर्थ*

तार्किक अर्थ साङ्कथनिक वाक्य-वाक्यका बीचको तर्कगत संयोजनसँग सम्बन्धित हुन्छ । यसले सङ्कथनमा व्यक्त अवधारणा (वाक्यीय अर्थ) का बीचको सम्बन्धलाई दर्साउँदछ । हालिडे र हसन (सन् १९९१) का अनुसार यो भाषामा तार्किक तत्त्वबाट अर्थ व्यक्त गर्ने माध्यम हो । यसले बृहत् स्थिति (एकाधिक वाक्यमा निहित विषय) मा लघु स्थिति (कुनै एक वाक्य/वाक्यांशमा निहित) को संयोजनात्मक अवस्थाको जानकारी उपलब्ध गराउँदछ । यसमा वाक्यहरूका बीच निश्चित तर्कका आधारमा स्थापित सम्बन्धलाई नियाल्ने काम हुन्छ । तार्किक अर्थको सृजना निरपेक्ष, सापेक्ष संयोजक संयोजन र समानाधिकरण सम्बन्धका आधारमा हुन्छ । अर्थात् साङ्कथनिक अवधारणाका बीच निरपेक्ष-सापेक्ष संयोजकहरूले अन्तर्वाक्यीय तार्किक सम्बन्ध स्थापित गर्छन् । फलस्वरूप सङ्कथन वा पाठमा तार्किक अर्थको उपस्थापन हुन्छ ।

यी दुवै आनुभविक र तार्किक अर्थका आधारमा साङ्कथनिक विषय वा क्षेत्रको पहिचान र अध्ययन गर्न सकिन्छ । जसअन्तर्गत कृतिमा प्रस्तुत विषय, घटना, सहभागी संलग्नता, स्थान, समय र अवधारणात्मक, तार्किक संयोजनको मूलतः समीक्षण हुन्छ । आर्थी वर्गीकरणका दृष्टिले यसलाई बाह्य वा अभिधेय वर्गमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ ।

(ख) सहभागी (टेनर)

सङ्कथन वा पाठमा वक्ता वा लेखकद्वारा प्रस्तुत विषयअन्तर्गत संलग्न पात्रहरूलाई सहभागीका रूपमा लिइन्छ । यो सङ्कथनमा सहभागी वक्ता वा लेखकको उद्देश्य र श्रोता वा पाठकको प्रतिक्रियासँग सम्बन्धित हुन्छ । यसमा पात्र-पात्रका बीचको भाषिक व्यवहार एवम् कार्यकलापको समीक्षा गरिन्छ । सङ्कथन वा पाठमा यो अन्तर्वैयक्तिक कार्य वा अर्थसँग सम्बन्धित हुन्छ । हालिडे (सन् १९८६) का अनुसार “अन्तर्वैयक्तिक अर्थ वक्ता वा लेखकले श्रोता वा पाठकलाई भाषाका माध्यमबाट केही गर्नु हो” (पृ. ५३) । उनका अनुसार उपवाक्य वा वाक्यांशको अन्तर्वैयक्तिक कार्य भनाइ, प्रश्न-प्रस्ताव, प्रतिक्रियाजस्ता आलङ्कारिक अन्तर्क्रियामा भूमिकाको विनियम वा आदानप्रदान गर्नु हो । यो सहभागीहरूका बीच सम्बन्ध स्थापन (सहभागीका बीच सामाजिक सम्बन्ध निर्माण), जाहेरी र पालनासँग सम्बन्धित हुन्छ । यसअन्तर्गत सङ्कथन वा कृतिमा प्रयुक्त पात्र वा सहभागी (टेनर), तिनको चरित्र, भूमिका, पारस्परिक सम्बन्धलगायतको अध्ययन गरिन्छ । यस क्रममा सम्बोधनका प्रकार (सामान्य, मध्यम र उच्च आदर) कथन क्रिया (अभिधार्थ, लक्ष्यार्थ) र भाव वा वृत्ति (सामान्यार्थ, विध्यर्थ, सम्भावनार्थ, सङ्केतार्थ आदि) लाई सूक्ष्म रूपमा नियालिन्छ । हालिडे र हसन (सन् १९९१) का अनुसार यो पाठमा संलग्न सहभागी, तिनको प्रवृत्ति, भूमिका र सम्बन्धसम्बद्ध रहेको छ । यसमा व्यापक रूपमा पुरुष र महिला सहभागी हुन्छन् । यसअन्तर्गत बच्चादेखि अभिभावकसम्म र नियोक्तादेखि नियुक्तसम्म छनोट गरिन्छ । सङ्कथनमा अन्तर्वैयक्तिक अर्थ सहभागी पात्रहरूको पारस्परिक कार्यका आधारमा निर्धारित हुन्छ । सहभागीहरू विभिन्न सामाजिक पृष्ठभूमि, उमेर समूह, पेसा, योग्यता एवम् व्यक्तिगत विविधतायुक्त हुने हुँदा तिनको स्थिति वा स्तरले भाषिक सम्प्रेषणमा समेत प्रभाव पार्दछ । यसमा सहभागीहरूको स्थितिलाई लिङ्ग, कार्य, प्रवृत्ति, सक्रियता, जीवनचेतना, आसन्नता, आबद्धता आदिका आधारमा अध्ययन गर्न सकिन्छ । आख्यानात्मक विधाका सन्दर्भमा सहभागीको व्यक्तित्व, भूमिका, हेतृत्व, अवस्था, परिवेश, भाषिक क्रियालगायतका आधारमा व्यक्त अभिव्यक्तिको आशय पहिचान/बोध गर्न सकिन्छ । आर्थी वर्गीकरणका दृष्टिले यसलाई बाह्य वा अभिन्नेय वर्गमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ ।

(ग) माध्यम (मोड)

सङ्कथन वा पाठमा वक्ता वा लेखकद्वारा प्रस्तुत भाषामा आधारित पद्धतिलाई माध्यमका रूपमा लिइन्छ। वस्तुतः यो सङ्कथन वा कृतिको पाठसँग सम्बन्धित हुन्छ। अर्थात् यो पाठात्मक कार्य वा अर्थका आधारमा अभिव्यक्त हुन्छ। यसले सङ्कथनलाई कथ्य वा लेख्य स्वरूपमा सङ्गठित र एकीकृत तुल्याउँछ। हालिडे (सन् १९८६) का अनुसार “पाठात्मक अर्थ पूर्वप्रस्तुत पाठ र परिस्थितिगत सन्दर्भ दुवैसँग सम्बन्धित हुन्छ” (पृ. ५३)। उनका अनुसार उपवाक्य वा वाक्यांशको पाठात्मक कार्य सन्देशको निर्माण वा रचना गर्नु हुन्छ। सङ्कथनमा यसले उद्भावनात्मक र अन्तर्व्यक्तिक प्रकार्यसँग सम्बन्ध कायम गरी कार्य सम्पादन गर्दछ। यसअन्तर्गत मूलतः संसक्तता, अक्षकीकरण र सूचना संरचना पर्छन्। जसमध्ये संसक्ताताले साङ्कथनिक भाषिक एकाइका बीचको व्याकरणिक, आर्थी, सन्दर्भगत, तार्किक लगायतका सम्बन्धलाई, अक्षकीकरण (उपवाक्यलाई सन्देशका रूपमा सङ्गठित गर्ने आधार नै अक्षक-वर्तक संरचना) ले साङ्कथनिक वाक्यमा उद्देश्य र विधेय खण्डका बीचको सम्बन्धलाई र सूचना संरचनाले प्रदत्त (पुरानो) र नव (नयाँ) सूचनाको व्यवस्थापनलाई जनाउँदछ। साङ्कथनिक माध्यम वा पद्धतिसम्बद्ध यी तीन कुराले पाठलाई सुसङ्गत र सुसम्बद्ध तुल्याउने कार्य गर्दछन्। सङ्कथनमा माध्यम वा पद्धति साङ्कथनिक पाठमा भाषाले खेल्ने भूमिकानिबद्ध देखा पर्दछ। यसमा भाषिक प्रकार (कथ्य, लेख्य वा दुवैको संयोजनयुक्त), सङ्गठन, विशिष्टार्थ (लक्ष्यार्थ वा व्यङ्ग्यार्थ) आदिको निर्धारण र पाठात्मक अर्थको समीक्षण गर्ने काम हुन्छ। हालिडे र हसन (सन् १९९१) का अनुसार पाठात्मक कार्य वा अर्थअन्तर्गत सङ्कथन वा पाठको भाषिक स्वरूप, सहभागीको भाषाप्रयोग र अपेक्षा, भाषाको सन्दर्भपरक कार्य, आलङ्कारिक प्रस्तुति, पाठबाट प्राप्त हुने प्रभावी, हृदयग्राही, व्याख्यात्मक, उपदेशात्मकलगायतका कुराहरू पर्दछन्। यसमा पाठात्मक घटकले वक्ता वा श्रोताको पूर्वज्ञान, सन्दर्भ आदिमार्फत कृतिमा विशिष्ट अर्थको सृजना गर्ने तथा विभिन्न स्थानमा अक्षकीकरणद्वारा बलाघातपूर्वक आर्थी विशिष्टता उत्पन्न गर्ने मानिन्छ। यसबाट कृतिमा अर्थको अभिव्यक्तिका लागि भाषा केकसरी सङ्गठित हुन्छ भन्ने कुरा थाहा पाउन सकिन्छ। आर्थी वर्गीकरणका दृष्टिले

यसलाई आन्तरिक वा व्यञ्जनात्मक वर्गमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ । यसप्रकार उपरिल्लिखित क्षेत्र, सहभागी र माध्यम वा पद्धतिको सुसंयोजनबाट सङ्कथन वा पाठमा सन्दर्भपरक संयुक्तिको सृजना हुने मानिन्छ ।

समग्रतः संयुक्ति सङ्कथन वा पाठमा व्यक्त विचारको सुसङ्गत आर्थी सिलसिला र अभिप्रायसँग सम्बन्धित हुन्छ । यो वाक्यहरूमा बीचको क्रमिक सम्बन्धमा मात्र आधारित हुँदैन । सङ्कथन वा पाठको विषय, विकास र त्यसबाट प्रतीत हुने अर्थमा पनि आधारित हुन्छ । यसको सम्बन्ध श्रोता वा पाठकको मस्तिष्कमा निर्माण हुन्छ । यो ज्यादा सांसारिक र प्रायोगिक विशेषताले युक्त देखिन्छ । साङ्कथनिक संयुक्ति श्रोता वा पाठकले परिवेश वा सन्दर्भबाट प्राप्त गर्ने ज्ञान, सीप र सामर्थ्यमा भर पर्छ । सङ्कथन वा पाठमा भाषिक र साङ्कथनिक सङ्केत वा व्यवहार उपयुक्त भएमा र श्रोता वा पाठकमा व्यक्त विषयवस्तुका बारेमा यथोचित ज्ञान रहेमा व्यक्त सङ्कथनको सहज बोध सम्भव हुन्छ । त्यसैले यसलाई मनोवैज्ञानिक प्रवृत्ति र प्रक्रियाको उत्पादनात्मक उपलब्धिका रूपमा लिइन्छ । यसको केही चिज भाषिक संरचनामा र केही चिज मानिसमा विद्यमान रहने मानिन्छ । यस दृष्टिले संयुक्तिलाई सुसङ्गत, सार्थक एवम् एकीकृत भाषिक गुण वा विशेषताका रूपमा उल्लेख गर्न सकिन्छ । यसको अध्ययनार्थ उल्लिखित अन्तर्वाक्यीय, अन्तरअनुच्छेदीय र सन्दर्भपरक संयुक्ति प्ररूपलाई आधारका रूपमा उपयोग गर्न सकिन्छ । जसबाट सङ्कथन वा पाठको संयुक्तिगत स्थिति केलाउन सकिन्छ । साथै सिङ्गो कृति वा रचनामा व्यक्त अर्थको सूक्ष्म समीक्षण गर्न सकिन्छ ।

संयुक्ति अध्ययनको पर्यावलोकन

सङ्कथन संयुक्ति सङ्कथनको आधारभूत विशेषता हो । यसलाई सङ्कथनको आवश्यकीय तत्त्वका रूपमा लिइन्छ । सङ्कथन अध्ययन, विश्लेषणका सन्दर्भमा केही दशकयता संयुक्ति अध्ययन, अनुसन्धानको केन्द्र बनेको पाइन्छ । नट र सेन्डर्स (सन् १९८८) का अनुसार संयुक्ति सम्बन्ध पत्ता लगाएर पाठ संयुक्तिको व्याख्या गर्ने कार्य सङ्कथन विश्लेषकहरूका माभ निकै प्रसिद्ध रहेको छ । वस्तुतः सन् १९६० को दशकपछि भाषावैज्ञानिकहरू सङ्कथन संसक्ति र संयुक्तिको खोजबिन वा

अन्वेषणमा लागेको भए पनि सन् १९७६ मा हालिडे र हसनद्वारा प्रकाशित 'कोहिजन इन इङ्गलिस' लाई यस अध्ययनको उद्गम, उत्पत्ति वा आरम्भनका रूपमा लिइन्छ । वाड र गुओ (सन् २०१४) का अनुसार सङ्कथनमा संयुक्ति अभिप्रायको भाषिक विश्लेषण डिक (सन् १९७२, १९७७, १९८५) हालिडे र हसन (सन् १९७६/१९९२), विडोसन (सन् १९७८, १९७९), किन्स (सन् १९७४), कोथर्ड (सन् १९७७, १९८५), ब्युग्रान्डी (सन् १९८१), ब्राउन एन्ड युल (सन् १९८३), टनिन (सन् १९८४), ब्लाकमोर (सन् १९८७, १९८८, १९९२), कुक (सन् १९८९), सिफ्रिन (सन् १९९४) आदिले उपलब्ध गराएका छन् । संयुक्ति अध्ययनका क्षेत्रमा हब्ज (सन् १९७९, १९८५), रेइनहर्ट (सन् १९८०), क्यारेल (सन् १९८२), जोन्स (सन् १९८६), मेन एन्ड थोम्सन (सन् १९८८) सेन्डर्स, स्पारेन र नुन मेन (सन् १९९२, १९९३), रडेकर (सन् २०००), क्रेन (सन् २०००), विस्नेस्की (सन् २००६) लगायतको पनि उल्लेख्य योगदान देख्न सकिन्छ । सङ्कथन विश्लेषणका प्रारम्भिक अनुसन्धानहरूमा संयुक्तिलाई स्थिर उत्पादनका रूपमा लिई भाषिक तहमा व्याख्या गरिएको पाइन्छ भने सम्प्रति यसलाई एउटा गतिशील प्रक्रियामा रूपमा लिइन्छ । रेडेकर (सन् २०००) का अनुसार "सुरुसुरुमा संयुक्ति सम्बन्ध उपवाक्य र स्थूल सङ्कथन खण्डका बीचको प्रतिज्ञप्तिमूलक सम्बन्ध (जस्तै : संयोजक, कारण, विकल्प, कालिक, अनुक्रम, व्यतिरेक आदि) व्याख्यामा सीमित थियो तर अहिले यस सम्बन्धमा व्यापक व्याख्यात्मक प्रणाली विकसित भएको छ जसले प्रकरणार्थी सम्बन्ध (दाबी-प्रणाण, समानता-असमानता, समस्या-समाधान, अनुरोध-समर्थन आदि) लाई समर्थन गरेको छ । पछिल्ला दशकहरूमा सङ्कथन विश्लेषण र संयुक्ति सिद्धान्तमा व्यापक विकास भएको देखिन्छ र यसका लागि निकै ठूलो सङ्ख्यामा सैद्धान्तिक पद्धति वा प्रणाली प्रस्तावित गरिएको पाइन्छ । वाड र गुओ (सन् २०१४) का अनुसार संयुक्तिलाई केही भाषावैज्ञानिकहरू (हालिडे र हसन, भान डिक) ले शुद्ध भाषिक दृष्टिकोणबाट, केही (विडोसन र क्रिस्टल) ले प्रकरणार्थी कोणबाट र केही (ब्राउन एन्ड युललगायत) ले संज्ञानात्मक एवम् मनोवैज्ञानिक दृष्टिकोणबाट अध्ययन गरेका छन् । यसरी सङ्कथन संयुक्ति अध्ययनका क्षेत्रमा व्यापक शोधखोज एवम् अन्वेषण भएको देखिए पनि अहिलेसम्म संयुक्ति सम्बन्ध अध्ययनको मानक

सैद्धान्तिक अवधारणा भने विकसित हुन सकेको छैन । यस सम्बन्धमा अनेकन् तर्कवितर्क एवम् विवाद वा बहस कायमै रहेका छन् ।

उल्लिखित समग्र व्याख्याका आधारमा हेर्दा सङ्कथन विश्लेषण संसक्ति र संयुक्ति अध्ययनमा आधारित देखा पर्छ । सङ्कथनका यी दुई युक्तिमध्ये संसक्तिलाई पहिचान योग्य भाषिक सिक्रीका रूपमा र संयुक्तिलाई ग्रहणयोग्य प्रकरणार्थी एवम् संज्ञानात्मक युक्तिका रूपमा लिइन्छ । सङ्कथन संसक्ति सङ्कथन वा पाठको सतही संरचनामा र संयुक्ति सतही संरचनाको अन्तस्तलमा अन्तर्भूत हुने मानिन्छ । संसक्तिलाई श्रोता वा पाठकको भाषिक ज्ञानका आधारमा पहिचान गर्न सकिन्छ भने संयुक्तिलाई पूर्वज्ञान, प्रकरण, अनुमान एवम् भाषिक सामर्थ्यका आधारमा ग्रहण गर्न सकिन्छ । थोराट (सन् २००२) का अनुसार “संसक्तिलाई पानीमा तैरिरहने हिमढिक्का (आइस बर्ग) जस्तै दृश्य अवयवका रूपमा र संयुक्तिलाई त्यसका अदृश्य अवयवका रूपमा उल्लेख गर्न सकिन्छ” (पृ. ०८) । सङ्कथन संसक्तिलाई भाषिक वाक्यांश वा अभिव्यक्ति जोड्ने संरचनात्मक सञ्जालका रूपमा व्याख्या गरिएको पाइन्छ भने संयुक्तिलाई सङ्कथन वा पाठमा अन्तर्निहित धारणात्मक सञ्जालका रूपमा लिइएको देखिन्छ । ग्रेसर र अन्य (सन् २००४) का अनुसार “संसक्तिलाई पाठगत वस्तुका रूपमा र संयुक्तिलाई मनोवैज्ञानिक वस्तुका रूपमा लिन सकिन्छ । संसक्ति सिक्रीले साङ्कथनिक अवयवहरूलाई व्याकरणिक र कोशीय दृष्टिले संयोजन गर्ने मानिन्छ । संयुक्तिले चाहिँ सङ्कथन वा पाठलाई अन्तर्वाक्यीय, अन्तरअनुच्छेदीय र सन्दर्भपरक निरन्तरताका रूपमा संयोजन गर्ने ठानिन्छ । डी ब्युग्रान्डी र ड्रेसलर (सन् १९८१) का अनुसार संसक्तिलाई पाठात्मक तहमा परीक्षण गर्न सकिन्छ भने संयुक्तिलाई पाठ र सन्दर्भको कार्यात्मक तहमा अनुभूत गर्न सकिन्छ । सङ्कथन संसक्ति कुनै पनि भाषामा प्रचलित एवम् परम्परित भाषिक एकाइमा आधारित हुन्छ भने संयुक्ति मानसिक धारणा र अर्थमा आधारित हुन्छ । सङ्कथन संसक्तिले संयुक्तिको सृजना गर्ने दृष्टिकोण पाइए पनि यसबाट सङ्कथन संयुक्तिका लागि आधार मात्र उपलब्ध हुने र त्यो पर्याप्त नहुने देखिन्छ । संसक्तिलाई संसक्ति सिद्धान्तका आधारमा मात्र विवेचन गर्न सकिन्छ भने संयुक्तिलाई प्रकरणार्थ, वाक्क्रियात्मक, संवादात्मक, सान्दर्भिकता,

पाठात्मकतालगायतका विविध सिद्धान्तका आधारमा विवेचना गर्न सकिन्छ । यसप्रकार सङ्कथन संसक्ति र संयुक्ति दुई भिन्न धारणाका रूपमा देखा पर्छन् । तथापि यी दुवैका बीच पारस्परिक सम्बन्ध रहेको पाइन्छ । सङ्कथन संसक्तिले संयुक्तिको अगुवाइ गर्न नसक्ने/योविना सङ्कथन वा पाठको स्वरूप तयार नहुने र संयुक्ति मात्रले पनि पाठलाई सुसङ्गत तुल्याउन नसक्ने/योविना सृजित सङ्कथन वा पाठको ग्रहण असम्भव हुने भएकाले यी दुईको उपयुक्त संयोजनबाट मात्र सङ्कथन वा पाठले पूर्णता प्राप्त गर्न सक्ने र अपेक्षित लक्ष्य सिद्ध गर्न सक्ने देखिन्छ । साथै साङ्कथनिक संसक्ति र संयुक्ति अध्ययनका आधारमा सङ्कथनको सूक्ष्म अध्ययन, अनुसन्धान एवम् समीक्षण सम्भव हुन्छ ।

सङ्कथन विश्लेषणको परवर्ती प्रकृति

सङ्कथन विश्लेषणको परवर्ती प्रकृति पूर्ववर्ती प्रकृतिका तुलनामा भिन्न देखा पर्छ । वस्तुतः यसमा आधुनिक मूल्य, मान्यता र त्यसनिबद्ध अभिप्रायको असहमतिस्वरूप विकसित उत्तरआधुनिकतावाद (पोस्ट मोडनिजम) को प्रभाव पाइन्छ । उत्तरआधुनिकतावाद आफैमा कुनै खास वाद वा सिद्धान्त हो वा होइनबारे विभिन्न मतान्तर रहेका भए पनि यसलाई एक किसिमको अवधारणाका रूपमा लिइन्छ । जीवन्जगत्का विभिन्न क्षेत्र (जस्तै: मानवशास्त्र, राजनीतिशास्त्र, इतिहास, कला, दर्शन, विज्ञान आदि) र विधा (कविता, नाटक, उपन्यास आदि) मा उत्तरआधुनिकता भित्र्याउने काम विभिन्न विद्वान्हरूले गरेका छन् । यद्यपि यसको विकासमा ज्या-फ्राँस्वा ल्योटार्डको मुख्य भूमिका रहेको देखिन्छ । त्यसैले ल्योटार्डलाई उत्तरआधुनिकतावादका प्रवर्तक मानिन्छ । उत्तरआधुनिकतावादले सर्वसामाजिक पक्षको व्याख्यामा एउटै मात्र सैद्धान्तिक दृष्टिकोण हुने, हरेक साहित्यिक रचनाहरू सम्बन्धित विधागत प्रकृतिमा आधारित रहने, सत्य निरपेक्ष हुने (अन्तिम सत्य नहुने), मानव दृनियाँमा पुरुष, गोरा एवम् उच्च कुलीनहरूको मात्र केन्द्र रहने, भाषिक अभिव्यक्ति र अर्थमा निश्चित, उपस्थित, सार्वकालिक, अनुशासित गहन, संश्लेषणात्मक आदि प्रवृत्ति अन्तर्भूत हुने लगायतका आधुनिकतावादी मान्यताको विरोध गर्छ र हरेक चिजको व्याख्यामा विविध दृष्टिकोण रहने, साहित्यमा नवीन विषय र स्वरूपको प्रविष्टि (अकथा, अकविता अउपन्यास,

छन्दमुक्तता, विधाभञ्जकता, अन्तर्पाठात्मकता आदि) हुने, सत्य सापेक्ष हुने (अन्तिम सत्य नहुने), मानव जगत्मा महिला, निम्न वर्गीय, काला, दलित, अल्पसङ्ख्यकसमेतको केन्द्र रहने (बहुकेन्द्री अवधारणा), विचार र विश्वासको निर्माणमा भाषा, शक्ति सम्बन्ध एवम् अभिप्रेरणाको भूमिका महत्त्वपूर्ण हुने, व्यक्त अभिव्यक्ति र त्यसको अर्थमा अनिश्चितता, अनुपस्थिति, तात्कालिकता, अराजकता, सतहीपन, व्यतिरेकी, अन्तर्पाठात्मकतालगायतका विशेषता सन्निहित हुने अवधारणा प्रस्तुत गर्दछ। यसले सङ्कथनलाई कुनै ज्ञान वा अनुभवको कथ्य शब्द (स्पोकन वर्ड्स) मा गरिने विमर्शका रूपमा व्याख्या गर्छ भने साहित्यिक भाषालाई आख्यानात्मक भाषाका रूपमा उल्लेख गर्दै त्यसमा सूचना प्रविधिबाट सृजित नवीन भाषाको प्रभाव रहने दृष्टिकोण प्रकट गर्दछ। साङ्कथनिक अध्ययन-विश्लेषण का सन्दर्भमा उत्तरआधुनिकतावादले सन्दर्भपरक विवेचन, सामाजिक परिस्थितिप्रतिको आलोचनात्मक व्यवहारको अन्वेषण तथा साङ्कथनिक शक्ति वा समार्थको समीक्षण गर्नुपर्ने मान्यता जाहेर गरेको पाइन्छ। यसअन्तर्गत विनिर्माणवाद, नवमार्क्सवाद, नवइतिहासवाद, नारीवादलगायतका साहित्य सिद्धान्तसम्बद्ध बहुविध दृष्टिकोणहरू समेटिन्छन्। जसका आधारमा भाषिक अभिव्यक्ति वा सङ्कथनको विश्लेषण गर्नुपर्ने मान्यता समकालीन बन्दै गएको देखिन्छ।

विनिर्माणवाद (डिकन्स्ट्रक्सन) फ्रान्सेली दार्शनिक एवम् भाषावैज्ञानिक जाक डेरिडाद्वारा सन् १९६६ मा प्रतिपादित सिद्धान्त हो। प्रसिद्ध दार्शनिक फ्रेडरिक नित्सेको संसारमा विकल्परहित सत्य केही छैन र कुनै पनि व्याख्या अन्तिम हुन सक्दैन भन्ने दृष्टिकोण र हाइडेगरको भाषाले वस्तुको प्रकृतिबारे विविध कुराको बोध गराउँछ भन्ने अवधारणाबाट प्रभावित भई डेरिडाले यस सिद्धान्तको विकास गरेको मानिन्छ। विनिर्माणवादी सिद्धान्तले भाषाको कथ्य स्वरूपलाई भन्दा लेख्य स्वरूपलाई, पाठको एकसरो पठन र व्याख्यालाई भन्दा विविध पठन र व्याख्यालाई, पाठार्थ पाठबाहिर नरही पाठभिन्न रहने र त्यो अनिर्धारित तथा अनिश्चित हुने कुरालाई, समालोचनामा दोहोरो पठन प्रक्रिया (पहिलो पठनमा कृतिको यथारूप पठन गरिने, दोस्रो पठनमा कृतिका मुख्य तत्त्व यताउता सारी पढिने) अपनाउनुपर्ने दृष्टिकोणलाई मान्यताका रूपमा अधि सारेको छ। यसले

परम्परागत मान्यतालाई अल्ट्याएर, विधात्मकतालाई भत्क्याएर र विषयको सत्तालाई समाप्त पारेर नवीन अवधारणा प्रस्तुत गरेको छ र पाठ पठन वा समालोचनामा एक मात्र दृष्टिकोण नरही अनेक दृष्टिकोण र बहुल धारणा उद्घाटित हुन सक्ने अभिप्राय प्रकट गरेको छ ।

सङ्कथन विश्लेषणको अर्को परवर्ती दृष्टिकोण युरोपेली चिन्तक मिसेल फुकोको सङ्कथनसम्बन्धी दृष्टिकोण हो । उनले सङ्कथनलाई भाषिक र संरचनात्मक संघटनाका रूपमा मात्र नभई सांसारिक विषयलाई प्रभाव पार्न सक्ने सामाजिक सांस्कृतिक अभ्यासका रूपमा उल्लेख गरेका छन् । साथै सङ्कथनमा आर्थिक र भौतिक शक्तिसरहकै सांसारिक शक्ति निहित हुने, सङ्कथनमा सत्य, ज्ञान र आदर्शमा आधारित सामर्थ्य र प्रभाव रहने तथा यसबाट मानवीय सांसारिक बुझाइको अभिव्यक्ति हुने जस्ता विचार प्रकट गरेका छन् । फुकोको साङ्कथनिक दृष्टिकोणको केन्द्रीय पक्षका रूपमा शक्ति (पावर) लाई लिइन्छ । जसले ज्ञानको उत्पादन गर्ने र ज्ञानलाई परिभाषित गर्ने मानिन्छ । मूलतः सङ्कथनसम्बन्धी फुकोको धारणालाई मानवीय आत्मविम्बको परीक्षण गर्ने र आधुनिक समाजका वास्तविकतालाई उजागर गर्ने दृष्टिकोणका रूपमा उल्लेख गरिएको पाइन्छ ।

सङ्कथन विश्लेषणसम्बन्धी अर्को परवर्ती अवधारणा नवमार्क्सवादी (निओमार्क्सिजम) अवधारणा हो । बीसौं शताब्दीको मध्यपछि विकसित यो अवधारणा मार्क्सवादको नयाँ व्याख्यामा आधारित रहेको छ । यसलाई नवीन रूपमा व्याख्या गर्ने प्रसिद्ध विश्लेषकका रूपमा अमेरिकी विद्वान् फ्रेडरिक जेम्सन, बेलायती विद्वान् टेरी इगलटन लगायत देखा परेका छन् । जेम्सनले आधुनिकतामा स्वीकृत तर उत्तरआधुनिकतामा अस्वीकृत समग्रता (टोटालिटी) सम्बन्धी दृष्टिकोणको पक्षमा वकालत गरेका छन् । यिनले समाजको आधारभूत मार्क्सवादी विश्लेषण पद्धतिलाई अङ्गीकार गर्दै उत्तरआधुनिकतालाई मार्सेली सिद्धान्तद्वारा वर्णित पूँजीवादको नयाँ सांस्कृतिक प्रभुत्वका रूपमा व्याख्या गरेका छन् । साथै उत्तरआधुनिक संस्कृतिलाई चरम पूँजीवाद (जसलाई मार्सेले विश्व बजार र पूँजीवादको अन्तिम क्षितिज भनेका थिए) को अवस्था भनेका छन् । त्यसैगरी इगलटनले सङ्कथन निर्माणमा वैचारिक शक्तिलाई देखाउनुलाई सङ्कथन विश्लेषणको उद्देश्यका रूपमा

व्याख्या गरेका छन् । यिनले सांस्कृतिक एवम् शैक्षिक संस्थानहरूमा राजनीति र शक्तिको साकार उपस्थितिमा जोड दिएका छन् । साथै मार्क्सवादी समालोचक वा विश्लेषकले पण्य (आर्थी) वर्चस्वको प्रतिरोध गरी जनतालाई मुक्त तुल्याउने भूमिका निर्वाह गर्नुपर्ने दृष्टिकोण प्रस्तुत गरका छन् । यसबाट उनको विश्लेषणले सङ्कथनभित्र निहित विचारको खोजी र विश्लेषकको भूमिकालाई महत्त्व दिएको देखिन्छ ।

सङ्कथन विश्लेषणसम्बन्धी अर्को परवर्ती धारणा नवइतिहासवाद हो । सन् १९८० को दशकमा स्टेफन ग्रिनब्लाटबाट सुरुवात गरिएको यससम्बन्धी मान्यताले ऐतिहासिक सन्दर्भबाट सङ्कथनलाई र सङ्कथन सन्दर्भबाट इतिहासलाई नियाल्नुपर्ने अवधारणा प्रस्तुत गर्छ । कुनै पनि सङ्कथन वा पाठलाई इतिहासबाट अलग्याएर हेर्न नसकिने दृष्टिकोणनिबद्ध यस सिद्धान्तले मार्क्सवादी आलोचनाले जस्तै शक्तिलाई वर्गका रूपमा मात्र नहेरी सामाजिक-सांस्कृतिक रूपमा भाँड्नुगिएर रहेको स्वरूपका रूपमा व्याख्या गर्दछ र सङ्कथन विश्लेषणमा क्रममा त्यसको ऐतिहासिकता र लेखकीय विशेषतामा दृष्टि पुऱ्याउनुपर्ने विचार प्रकट गर्दछ । विशेषतः नवमार्क्सवाद र नवइतिहासवादका धेरैजसो प्रवृत्ति परस्परमा मिल्दाजुल्दा देखिएकाले कतिपय समीक्षकहरूले नवइतिहासवादलाई नवमार्क्सवादको एउटा स्वरूपका रूपमा समेत उल्लेख गरेको पाइन्छ ।

सङ्कथन विश्लेषणको परवर्ती अवधारणाका रूपमा नारीवादलाई पनि लिन सकिन्छ । नारीवाद पुरुषप्रधान साङ्कथनिक व्याख्याका विरुद्ध स्थापित सिद्धान्त हो । सन् १९७० को दशकपछि विकसित (यसको विकासमा म्यारी एल्मन, केट मिलेट, मिसेल बारेट आदिको योगदान रहेको) यस सिद्धान्तले कुनै पनि सङ्कथन वा पाठको विश्लेषणमा नारीवादी मान्यता अवलम्बन गर्नुपर्ने दृष्टिकोण प्रस्तुत गरेको छ । विनिर्माणवाद, मार्क्सवाद, मनोविश्लेषणवाद आदिसँग निकट सम्बन्ध राख्ने यस मान्यताले पितृसत्तात्मकताको विरोध, पुरुषप्रधान सरकार, संघ, सस्था, विद्यालय, वा कार्यको आलोचना एवम् नारी संसारको खोजी गर्दछ र साहित्य लेखनका सन्दर्भमा नारीको बेग्लै अभिव्यक्ति प्रकार हुने दृष्टिकोण प्रस्तुत गर्दछ । नारीवादी सिद्धान्तले सङ्कथनलाई पितृसत्तात्मक

संस्कृतिको रूपमा र नारीवादी सौन्दर्यशास्त्रका रूपमा विवेचना गर्दछ । अर्थात् यसले नारीलाई पाठकका रूपमा र सर्जकका रूपमा विश्लेषण गर्दछ । नारीलाई केन्द्रमा राखी साङ्कथनिक व्याख्या-विवेचन गर्ने यस अवधारणालाई नारी मुक्ति र समानताको पक्षघर अवधारणा (कतिपयको दृष्टिमा स्त्री समालोचना) का रूपमा समेत लिइएको देखिन्छ ।

यसरी सङ्कथन विश्लेषणलाई परवर्ती कोणबाट हेर्नुपर्ने मान्यता विकसित हुँदै गएको भए पनि तथोक्त आधारमा सङ्कथनको अध्ययन-विश्लेषण भने कमै भएको पाइन्छ ।

सङ्कथन विश्लेषण र भाषाशिक्षण

भाषाशिक्षणमा सङ्कथन विश्लेषणलाई एक नवीन धारणाका रूपमा लिइन्छ । सङ्कथन विश्लेषण भाषाशिक्षणमा व्यवहृत हुनुपूर्वको स्थिति विशुद्ध भाषिक एवम् सांरचनिक स्वरूपमा आधारित रहेको देखिन्छ । “भाषाशिक्षणमा साञ्चारिक धारणा (साञ्चारका लागि/रूपमा भाषा) को सुरुवात सन् १९७० को दशकपूर्व भएको र क्रमशः संसारभर भाषाशिक्षणलाई आदर्शका रूपमा लिन थालिएको पाइन्छ” (ओस्टेन र मर्सिया, सन् २००१) । परम्परागत रूपमा यसको सम्बन्ध उच्चारण, व्याकरण र शब्दभण्डारमा मात्र सीमित थियो भने यसको शिक्षण विदेशी भाषाको ज्ञानमा आधारित रहेको थियो (कुक, सन् १९९६ : ix) यस समयमा धेरैजसो भाषाको अध्ययन र भाषाशिक्षणको व्यवहार वाक्यकेन्द्री देखा पर्छ । समयका हिसाबले बीसौं शताब्दीको धेरै वर्षसम्म पनि भाषाशिक्षणमा भाषाविज्ञानमा जस्तै वाक्यलाई विश्लेषणको आधारभूत एकाइका रूपमा प्रयोग गरिएको देखिन्छ । अर्थात् “बीसौं शताब्दीका केही दशकसम्म भाषावैज्ञानिक अध्ययनले भाषिक रूप वा संरचना (व्याकरण, उच्चारण) र त्यसमा पनि वाक्यात्मक अध्ययनमा जोड दिएको पाइन्छ” (म्याक्कार्थी, सन् २००२) । यसको अर्थ परस्परित भाषाशिक्षणमा वाक्यको नियम, उदाहरण, अभ्यास र कार्यकलापलाई जोड दिइन्थ्यो । जसबाट विद्यार्थीहरूमा वाक्यीय ज्ञान र एकल वाक्य प्रयोग क्षमताको विकास भए पनि सन्दर्भपरक वाक्यको अर्थबोध र अर्थपूर्ण विस्तार क्षमता कमजोर रहन पुग्यो । परिणामस्वरूप भाषाशिक्षणमा वाक्यात्मक तहेतर साङ्कथनिक स्वरूपलाई निकै महत्त्वका

साथ उपयोगमा ल्याउन थालिएको मानिन्छ । सम्प्रति यो (सङ्कथन/पाठ) अध्ययन-विश्लेषण को आधारभूत एकाइका रूपमा देखा परेको छ ।

भाषाशिक्षणको उद्देश्य विद्यार्थीहरूमा भाषिक सीप अभिवृद्धि गर्नु हो भने सङ्कथन विश्लेषणको उद्देश्य भाषिक फैलाउ वा वितानको विश्लेषण गर्नु हो । भाषाशिक्षणले सिकारुलाई लक्षित भाषाको प्रयोग गरेर सञ्चार गर्न, सञ्चरित कुराको ग्रहण गर्न, आवश्यकतानुसार प्रतिक्रिया जनाउन र विभिन्न विषयमा साहित्यिक रचना गर्न समर्थ तुल्याउँछ भने सङ्कथन विश्लेषणले भाषिक सङ्गठन (सङ्गत-असङ्गत), एकत्व र सन्दर्भगत प्रयोगको पहिचान गर्न, प्ररिस्थितिअनुसार सृजनात्मक प्रतिक्रिया जनाउन र सुसङ्गत एवम् बोधगम्य सङ्कथन रचना गर्न सक्षम तुल्याउँछ । “शिक्षणको एउटा ज्यादै महत्त्वपूर्ण पक्ष भनेको सङ्कथनको उत्पादन गर्नु हो । शिक्षकले शिक्षण गर्नुको र प्रशिक्षकले प्रशिक्षण दिनुको उद्देश्य विद्यार्थीलाई छानिएको शीर्षकबाट सुसङ्गत र संयोजित तरिकाले कुरा गर्न सक्षम बनाउनु हो” (हालिडे र हसन, सन् १९९१ : ९५) । सङ्कथन विश्लेषण व्यापक क्षेत्र र विजातीय विधामा विस्तारित विषय हो । यसले वाक्यभन्दा माथिल्लो भाषिक एकाइ वा सन्दर्भमा व्यक्त विषय एवम् सामाजिक-सांस्कृतिक पक्षको व्याख्या गर्दछ । यस क्रममा सङ्कथन वा पाठमा अन्तर्भूत संसक्ति र संयुक्तिलाई निश्चित मान्यताका आधारमा विवेचन गर्दछ । यो भाषाको भूमिका र महत्त्वको व्याख्यामा प्रयत्नशील हुन्छ (विस्नेस्की, सन् २००६) । भाषा सिकाइमा सफलता प्राप्त गर्न कथ्य र लेख्य दुवै रूपमा अन्तर्क्रियाको आवश्यकता पर्दछ । सिकाइ शिक्षणका सन्दर्भमा व्याकरण, शब्दभण्डार र पाठको उपयुक्त शिक्षणार्थ सङ्कथन विश्लेषण निकै उपयोगी मानिन्छ । सङ्कथनकेन्द्री धारणामा व्याकरणको स्थान महत्त्वपूर्ण हुन्छ । सङ्कथन वा पाठलाई संयोजन गर्ने एकाइहरूले विभिन्न व्याकरणिक रूपबाट भूमिका पूरा गर्दछन् (ओस्टेन र मर्सिया, पूर्ववत्) । भाषिक व्याकरण सुसंस्कृत भाषिक उत्पादनका लागि मात्र नभई सङ्कथन ग्रहण र बोधका लागि पनि महत्त्वपूर्ण हुन्छ । “सङ्कथनमा उपवाक्य, वाक्य र पालो जोड्ने कार्यमा व्याकरणको प्रत्यक्ष भूमिका देखिन्छ” (म्याकक्यार्थी, सन् १९९१) । धेरैजसो पाठकहरूले पाठ एकतामा योगदान पुऱ्याउने संसक्ति युक्तिको पहिचानबाट लाभ प्राप्त

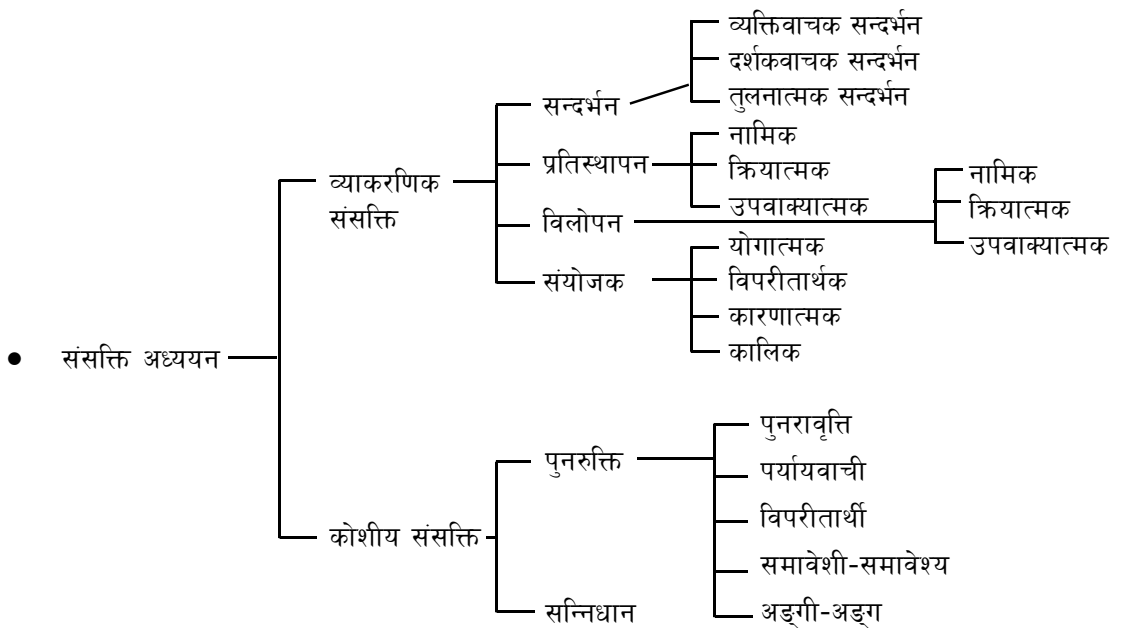
गर्न सक्छन् । संसक्ति युक्तिको पहिचान गर्न नसकेको अवस्थामा व्यक्त आशयको बोध कठिन बन्न पुग्दछ (विस्नेस्की, पूर्ववत्) । सङ्कथनमा प्रयुक्त हुने पूर्वसन्दर्भक र पश्चसन्दर्भकलाई सिकाइ शिक्षणका सन्दर्भमा महत्त्वका साथ लिइन्छ । यसले सङ्कथन वा पाठमा व्यक्त कुराको उपयुक्त बोधका लागि सघाउ पुऱ्याउँदछ । यसद्वारा लक्षित आशयको पहिचान अभावमा प्रस्तुत अभिव्यक्तिको अर्थबोध गर्न सकिदैन । सङ्कथन विश्लेषणका आधारमा भाषिक शब्दभण्डारको प्रभावकारी शिक्षण गर्न सकिन्छ । शब्दभण्डारको शिक्षण र सिकाइमा सङ्कथनको परिप्रेक्ष्य स्पष्ट रूपमा खडा हुन्छ (ओस्टेन र मर्सिया, पूर्ववत्) सन्दर्भविना शब्दभण्डारको सिकाइ शिक्षणलाई अपेक्षित तुल्याउन सकिदैन । सङ्कथन वा पाठको सानो-ठूलो अंशअन्तर्गत शब्दभण्डारको लक्षित अर्थ स्पष्ट हुन्छ । वक्ता वा लेखकद्वारा प्रस्तुत शब्द वा अभिव्यक्तिको अर्थ बोधका लागि सुनाइ र पढाइगत सन्दर्भको ज्ञान आवश्यक पर्दछ । वास्तावमा विद्यार्थीहरूका लागि शब्दभण्डार बारम्बार समस्याको कारक बन्दछ । किनकि यो व्याकरणभन्दा खुला-बन्द प्रणाली हो । जसमा नवीन एकाइहरू अविच्छिन्न रूपमा थपिइरहन्छन् । त्यसैले सन्दर्भ र सहसन्दर्भमा ध्यान दिएर नवीन पारिभाषिक शब्दावली सिकाउनु लाभप्रद हुन्छ (विस्नेस्की, पूर्ववत्) । सङ्कथन विश्लेषकहरूद्वारा गरिएको अध्ययनबाट कोशीय सिक्रीहरू सबै प्रकारका सुसङ्गत पाठमा सन्निहित हुन्छन् भन्ने कुरा पत्ता लागेको छ । शाब्दिक सिक्री वा बन्धनका सम्बन्धहरू एउटा वाक्यमा मात्र सीमित हुँदैनन् । तिनले शब्दका जोडालाई एक अर्कामा जोड्न सक्छन् । साथै विभिन्न वाक्यको वितान वा पूर्व पाठलाई समेत परस्परमा संयोजन गर्न सक्छन् । वस्तुतः कक्षाकोठामा पर्यायवाची, पुनरावृत्ति, समावेशीलगायतका शब्दहरूको प्रयोग हुन्छ । बालबालिकाहरूका लागि अन्य शब्दका तुलनामा पर्यायवाची शब्दहरू सापेक्ष रूपमा सरल हुन्छन् (विस्नेस्की, पूर्ववत्) । सङ्कथन विश्लेषण व्याकरण र शब्दभण्डारका अतिरिक्त कथ्य वा लेख्य पाठको व्याख्या विवेचनाका लागि पनि उपयोगी देखा पर्छ । यो कृत्रिम रूपमा निर्मित वाक्यहरूसँग भन्दा सन्दर्भपरक भाषिक प्रयोगसँग सम्बन्धित हुन्छ । यसमा कथ्य वा लेख्य पाठको व्याख्या आर्थी पहिचानात्मक कार्यका रूपमा गर्न सकिन्छ (विस्नेस्की पूर्ववत्) । यसका लागि ग्रहणकर्ताको पूर्वज्ञान, अनुभव, भाषिक सामर्थ्य एवम् मानसिक धारणाको आवश्यकता पर्दछ ।

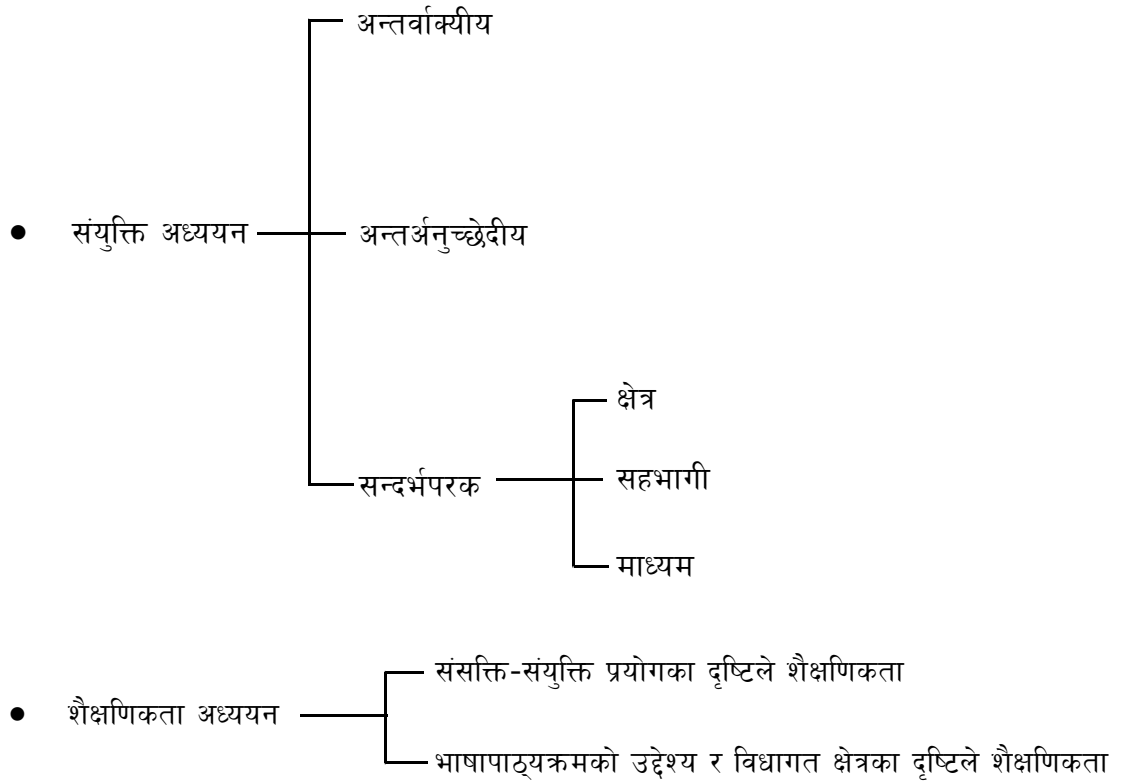
सङ्कथन विश्लेषण विश्लेषणीय प्रतिफल प्राप्त गर्नका लागि मात्र नभई प्राप्त नतिजा भाषाशिक्षण र सिकाइ कार्यक्रममा लागु गर्नका लागि पनि गरिन्छ । यस दृष्टिले सङ्कथन विश्लेषणलाई भाषाशिक्षण र सिकाइ कार्यक्रमको साधनका रूपमा लिइन्छ । यो भाषा कक्षाकोठाभित्र कार्यात्मक अनुसन्धानको स्वरूपमा देखा पर्न सक्छ । “कुनै पनि शिक्षकले विद्यार्थीबाट उत्पादित सङ्कथनको विश्लेषण गर्दा त्यसबाट प्राप्त परिणामलाई आफ्नो पाठको योजना निर्माणमा प्रयोग गर्न सक्छन्” (शर्मा, सन् २०११) । सङ्कथन विश्लेषणले शिक्षकलाई सङ्कथन छनोट र मूल्याङ्कन गर्न तथा साङ्कथनिक प्रकारमा निहित विशेषताको व्याख्या गर्न अन्तर्दृष्टि उपलब्ध गराउँछ । यसबाट कक्षाकोठाको सङ्कथन (क्लास रुम डिस्कोर्स) लाई व्यवस्थित तुल्याउने सुझ प्राप्त हुन्छ । कक्षाकोठाको सङ्कथनमा सहभागीको पालो, मुखमुद्रा, हेराइ, शारीरिक आकृति, ढाँचा आदि आर्थी व्यवहारका लागि महत्त्वपूर्ण हुन्छन् (हालिडे र हसन, पूर्ववत्) । जसका आधारमा साङ्कथनिक व्यवहारको वस्तुगत विश्लेषण गर्न सकिन्छ । सङ्कथन विश्लेषणबाट दोस्रो भाषा शिक्षणलाई समेत प्रभावकारी बनाउन सकिन्छ । यसले सङ्कथनमा प्रस्तुत सामाजिक, सांस्कृतिक पक्षको समीक्षण गर्ने हुँदा दोस्रो भाषी विद्यार्थीलाई व्यक्त भाषाको बोधार्थ सघाउ पुग्ने हुन्छ । “यसमा दोस्रो भाषा शिक्षकले चार प्रक्रिया : अभिलेख, अवलोकन, लिप्यान्तरण र विश्लेषणलाई पछ्याएर कक्षाकोठाको अन्तर्क्रियात्मक ढाँचा पत्ता लगाउन सक्छन्” (डेमो, सन् २००१) । यस प्रक्रियाले शिक्षकलाई आफ्नो शिक्षण व्यवहार र त्यसको प्रभाव अध्ययन गर्न सहयोग गर्दछ । “दोस्रो भाषी विद्यार्थीमा साङ्कथनिक क्षमता अभिवृद्धि गर्नका लागि उर्ध्वगमन र अधोगमन पद्धतिलाई महत्त्वपूर्ण मानिन्छ” (कुक, सन् १९८९) । यी दुवै पद्धति बोध तहका लागि महत्त्वपूर्ण रहेका छन् । सङ्कथन विश्लेषणका माध्यमबाट विद्यार्थीहरूले कुराकानी वा पाठको आरम्भ र अन्त्य कसरी गर्ने, भाषिक अभिव्यक्ति कसरी अर्थपूर्ण हुन्छ, अभिव्यक्तिका जोडक युक्ति के-के हुन्, भनिएको भन्दा ज्यादा सञ्चरित कसरी हुन्छ लगायतबारे ज्ञान आर्जन गर्छन् । जब विद्यार्थीहरूले साङ्कथनिक विशेषता ठीकसँग बोध गर्न सक्छन् तब उनीहरू सुसंरचित सङ्कथन उत्पादन गर्न अभिप्रेरित हुन्छन् । यस प्रयोजनार्थ विद्यार्थीहरूलाई साङ्कथनिक प्रक्रिया, बोध एवम् अन्तर्क्रियामा सहभागी गराउनु

आवश्यक हुन्छ । यसप्रकार भाषाशिक्षणमा सङ्कथन शिक्षणले संसक्ति, संयुक्ति, संरचनात्मक एवम् कार्यात्मक विशेषता, वाक्क्रियात्मक, सहयोगात्मक एवम् कुराकानीगत सिद्धान्त, आलोचनात्मक सोचाइ, पढाइ र लेखाइ, विधागत, प्राञ्जिक तथा अनुसन्धानमूलक लेखनलगायतलाई समाहित गर्ने देखिन्छ । यसको प्रयोग भाषाशिक्षणको पहिचान वा अनुसन्धान गर्ने विधिका रूपमा मात्र नभई सिकारुका बीचको अन्तर्क्रिया अध्ययन, साञ्चारिक लक्ष्यार्थ भाषिक प्रयोगको विश्लेषण एवम् सङ्कथन वा पाठको बोध, उत्पादन र विवेचन सामर्थ्य समीक्षणमा समेत केन्द्रित हुनु युक्तियुक्त हुन्छ ।

विधा विश्लेषणका आधार

सङ्कथन र सङ्कथन विश्लेषणसम्बद्ध उल्लिखित सैद्धान्तिक चर्चाका आधारमा साहित्यिक विधाका पाठहरूको अध्ययन-विश्लेषणका लागि विविध आधारहरूको उपयोग गर्न सकिने देखिन्छ । तदपि प्रस्तुत अनुसन्धानका लागि भाषावैज्ञानिक हालिडे र हसन (सन् १९७६, १९९१), डिक (सन् १९७७), विडोसन (सन् १९७८), क्यारेल (१९८२), ह्यारिस (सन् १९९०), नुनन (सन् १९९३), साल्के (सन् १९९५), युल (सन् २०००, २००२), रेडेकर (सन् २०००) लगायतका विद्वानहरूका दृष्टिकोणका आधारमा निम्नानुसारका विधा विश्लेषणका प्रारूप निर्धारण गरिएको छ :

प्रस्तुत अनुसन्धानमा उल्लिखित प्रतिमानका आधारमा निर्दिष्ट कथाहरूको अध्ययन -विश्लेषण गरिएको छ ।

परिच्छेद पाँच

माध्यमिक तहका नेपाली आख्यानमात्मक विधामा संसक्ति

‘शिशिर र वसन्तको कथा’ मा संसक्ति

‘शिशिर र वसन्तको कथा’ कथाकार बोधविक्रम अधिकारी (वि.सं. १९५१ - २००८) द्वारा लिखित लोककथा हो । यो वि.सं. १९९६ मा प्रकाशित उनको ‘नेपाली दन्त्यकथा’ नामक कथासङ्ग्रहमा सङ्कलित छ । साहित्यजगत्मा विशेषतः कथा क्षेत्रमा कलम चलाएका अधिकारी लोकप्रचलित एवम् सुस्वादु कथाहरू सङ्कलन गर्न र तिनलाई सरल एवम् सरस भाषामा प्रस्तुत गर्न सिपालु देखिन्छन् । प्रस्तुत कथा नेपाली समाजमा सदियौंदेखि सुनाइँदै र सुनिँदै आएको ‘शिशिर र वसन्तको कथा’ मा आधारित रहेको छ । कुल छयालीस अनुच्छेदमा संरचित नौ पृष्ठको यस कथामा विभिन्न प्रकारका व्याकरणिक र कोशीय संसक्तिहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त संसक्ति युक्ति र तिनले कथाको संरचना निर्माणमा खेलेको भूमिकाको अध्ययन-विश्लेषण निम्नानुसार गरिएको छ :

(क) व्याकरणिक संसक्ति

व्याकरणिक संसक्ति सङ्कथन वा पाठमा प्रयुक्त वाक्य वा विषयलाई परस्परमा संयोजन गर्ने भाषिक युक्तिहरू हुन् । यसअन्तर्गत सन्दर्भन, प्रतिस्थापन, विलोपन र संयोजन संसक्ति पर्छन् । ‘शिशिर र वसन्तको कथा’ मा यी चारै प्रारूपका व्याकरणिक संसक्तिको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त व्याकरणिक संसक्ति र तिनले कथामा खेलेको भूमिकाको अध्ययन निम्नानुसार गरिएको छ :

(अ) सन्दर्भन

सङ्कथन वा पाठमा प्रस्तुत विषय, घटना, स्थान वा सहभागीलाई जनाउन सन्दर्भन संसक्तिको प्रयोग गरिएको हुन्छ । यसका व्यक्तिवाचक, दर्शकवाचक र तुलनात्मक गरी तीन प्रकार हुन्छन् ।

सङ्कथन वा पाठमा पूर्व वा पश्च रूपमा आई यिनले व्यक्ति वस्तु वा विषयलाई सन्दर्भित गर्ने गर्दछन् । प्रस्तुत कथामा यसका तीनवटै भेदको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । जसको अध्ययन निम्नानुसार गरिएको छ :

व्यक्तिवाचक सन्दर्भन

सङ्कथन वा पाठमा प्रयुक्त व्यक्ति, वस्तु वा विषयलाई दर्साउनका लागि व्यक्तिवाचक सन्दर्भकहरूको प्रयोग गरिन्छ । यसअन्तर्गत प्रथम, द्वितीय र तृतीय पुरुष सर्वनाम शब्दहरूको प्रयोग हुन्छ । साथै सम्बन्धवाचकका रूपमा षष्ठी विभक्तियुक्त विशेषण शब्दहरूको पनि व्यवहार गरिन्छ । 'शिशिर र वसन्तको कथा' मा प्रयुक्त व्यक्तिवाचक सन्दर्भकहरू निम्नानुसार रहेका छन् :

उनका, परस्पर, उनको, आफ्ना, आफ्ना, उसलाई, आफ्नै, त्यसलाई, त्यसले, तिनले, म, मेरा, उनले, तिमीलाई, यसरी, त्यसको, आफ्नो, तिमी, तिम्रो, मेरो, आफ्नै, मेरा, म, हजुरले, मेरा, तिमी, तिम्रो, त्यसमा, म, उनको, उनको, उनलाई, उनलाई, उनलाई, हाम्रो, हजुरको, हामीले, आफ्नै, मलाई, म, हामीदेखि, म, उनी, आफ्ना, तिनले, उनको आफू, हजुरका, मलाई, मलाई, मलाई, तिनले, यिनीहरूको, उनले, यिनीहरूको, उनीहरूसँग, तिमी, म, उनी, उनको, उनी, उनलाई, आफ्नो, आफूलाई, उनलाई, उनले, यसको, उनलाई, उनी, उनी, उनी, आफू, तिनलाई, यो, त्यो, आफैलाई, आफ्नो, त्यसलाई, उनलाई, उनी, सबैलाई, उनीहरूले, उनीहरूले, सबैलाई, सबै, उनी, उनी, मेरा, म, तिमीलाई, उनी, आफ्नो, उनी, उसको, ऊ, त्यसका, आफ्नो, उसले, उनीमाथि, मेरा, यसलाई, यसलाई, त्यसले, उनलाई, उनी, उनलाई, उनको, उनी, तिमी, म, उनको, उनी, आफ्नो, उनलाई, आफ्नी, उनलाई, उसैकहाँ, उनी, आफ्नी, उसैलाई, उनी, यो, तपाईंको, उसले, आफ्नो, उनीहरूकै, उनले, आफ्नो, उनले, सबैले, सबै, सबै, मेरा, यिनलाई, म, आफ्नो, यसको, उनी, म, उनले, उनले, आफ्नो, आफू, म, हजुरको, उनले, तिमी, मलाई, मैले, हजुर, उनले, म, आफ्नो, आफूलाई, आफूले, उनलाई, उनको उनी, हामी, तिनलाई, म, मेरो, उनलाई, परस्परमा, तिम्री, मलाई, मकहाँ, मेरो, मेरा, तिम्री, मेरा । = जम्मा १७१ वटा

यसअनुसार 'शिशिर र वसन्तको कथा' मा कुल १७१ वटा व्यक्तिवाचक सन्दर्भहरूको प्रयोग गरिएको छ । कथामा प्रयुक्त उल्लिखित व्यक्तिवाचक सन्दर्भहरू परिशिष्टमा उल्लेख गरिएभैं कथाका पहिलो, दोस्रो, तेस्रो, चौथो, पाँचौं, छैटौं, आठौं, नवौं, एघारौं, बाह्रौं, चौधौं, पन्ध्रौं, सोह्रौं, सत्रौं, अठारौं, बीसौं, एक्काईसौं, बाईसौं, तेईसौं, चौबीसौं, पच्चीसौं, छब्बीसौं, अट्ठाईसौं, उनन्तीसौं, तीसौं, एकतीसौं, बत्तीसौं, तेत्तीसौं, चौतीसौं, पैतीसौं, छत्तीसौं, अठतीसौं, उनन्चालीसौं, बयालीसौं, चवालीसौं, पैतालीसौं र छयालीसौं अनुच्छेदमा रहेका छन् । कथाका विभिन्न अनुच्छेदमा प्रयुक्त व्यक्तिवाचक सन्दर्भहरूले कथामा प्रस्तुत व्यक्ति, वस्तु वा विषयलाई सन्दर्भित गर्ने काम गरेका छन् । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त व्यक्तिवाचक सन्दर्भहरू पूर्ववर्ती विषयसन्दर्भ जनाउने भूमिकामा रहेका छन् । कथामा रहेका सन्दर्भहरू प्रथम, द्वितीय, तृतीय पुरुषवाचक र सम्बन्धवाचक सार्वनामिक विशेषणका रूपमा आएका छन् । कथामा प्रयुक्त व्यक्तिवाचक सन्दर्भहरूले पूर्ववर्ती विषयसन्दर्भसँग पश्चवर्ती विषयसन्दर्भलाई संयोजित गर्ने कार्यमा उल्लेख्य भूमिका निर्वाह गरेका छन् । परिणामस्वरूप 'शिशिर र वसन्तको कथा' संसक्त बनेको देखिन्छ ।

दर्शकवाचक सन्दर्भ

सङ्कथन वा पाठमा प्रस्तुत व्यक्ति, वस्तु वा विषयको स्थान जनाउन दर्शकवाचक सन्दर्भहरूको प्रयोग गर्ने गरिन्छ । यसअन्तर्गत निकटवर्ती र दूरवर्ती, एकवचनात्मक र बहुवचनात्मक, स्थानिक वा कालिक दर्शकवाचक सन्दर्भहरू पर्दछन् । 'शिशिर र वसन्तको कथा' मा विभिन्न किसिमका दर्शकवाचक सन्दर्भहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त दर्शकवाचक सन्दर्भहरू निम्नानुसार रहेका छन् :

त्यो (गुँड), त्यो (नयाँ पोथीले), यो (भुटो), ती (बच्चाहरूलाई), ती (बिचरा बच्चाहरू), त्यहाँसम्म, यही (चिन्ताले), त्यो (अवस्था), यो (कुरा), यो (अनित्य संसारको), ती (टुहुरा शिशिर-वसन्तमाथि), ती (बालकहरू), ती (दुई दाजुभाइ), ती (पाजीहरूलाई), यो (भकुण्डो), यो (सब), त्यो (दुर्दशा), यो (अत्याचार), यो (कुरा), ती (पाजीहरूलाई), यी (दुई कुमारलाई), यी (राजकुमारहरू), ती (बालकहरूको), ती (राजकर्मचारीहरू), ती (बालकहरूलाई) त्यहीं, ती (बिचरा बालकहरूले), त्यो

(घोर जङ्गलमा), यो (काइदाले), यहीं, त्यतैतिर, त्यहाँ, यो (सबै), त्यस (देशमा), त्यो (दिन), त्यहाँ, त्यस्तो (राम्रो पुरुष), त्यस (दिनको), यो (खबर), ती (वसन्त), त्यस्तो (राम्रो बालकलाई), त्यहीं, त्यो (मूर्ख पसलेलाई), यसै (ठिटाको), त्यस (जङ्गलमा), त्यस्तो (राम्रो भर्खरको जवानलाई), यस्तो (जबाफ), यो (जवान), त्यस (पसलेले), यो (मालताल र धनदौलत), त्यस्ती (परमसुन्दरी युवतीलाई), त्यस (पसलेले), ती (राजकुमारीलाई), त्यस्ती (सुकुमारीसँग), त्यो (मानिसलाई), त्यहाँ, त्यो (बगेर आइरहेको थैलो), यस (थैलामा), त्यस (थैलालाई), यो (हल्ला), त्यो (कथा), त्यति, त्यति, यो (निवेदन), यस्तो (असावधान), त्यहाँका, यस (थैलाभिन्न), यी (कन्या), ती (कन्या), ती (कन्या), त्यस (दिन), यो (कथा) । = जम्मा ७२ वटा

यसअनुसार 'शिशिर र वसन्तको कथा' मा कुल ७२ वटा दर्शकवाचक सन्दर्भकहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । कथामा प्रयोग गरिएका दर्शकवाचक सन्दर्भकहरू परिशिष्टमा उल्लेख गरिएबमोजिम कथाका विभिन्न अनुच्छेदहरूमा रहेका छन् र तिनले सन्दर्भ र प्रसङ्गअनुसार विभिन्न व्यक्ति, वस्तु वा विषयलाई निर्देशित गरेका छन् । वस्तुतः कथाका छयालीस वटा अनुच्छेदहरूमध्ये दोस्रो, तेस्रो, चौथो, पाँचौं, बाह्रौं, चौधौं, पन्ध्रौं, सोह्रौं, सत्रौं, अठारौं, उन्नाईसौं, बीसौं, एक्काईसौं, बाईसौं, तेईसौं, पच्चीसौं, छब्बीसौं, उनन्तीसौं, तीसौं, एकतीसौं, बत्तीसौं, तेत्तीसौं, चौत्तीसौं, पैतीसौं, अठतीसौं, बयालीसौं, त्रिचालीसौं, पैतालीसौं र छयालीसौं अनुच्छेदहरूमा दर्शकवाचक सन्दर्भकहरूको प्रयोग गरिएको देखिन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त दर्शकवाचक सन्दर्भकहरूले कथामा प्रस्तुत व्यक्ति, वस्तु वा विषयलाई निकटवर्ती र दूरवर्ती रूपमा सन्दर्भित गरेको पाइन्छ । कथामा प्रयुक्त सबै दर्शकवाचक सन्दर्भकहरू पूर्ववर्ती विषयसन्दर्भ जनाउने गरी प्रयोगमा आएका छन् । जसमध्ये त्यो, ती, त्यस, त्यस्तो, त्यस्ती, त्यही जस्ता दूरवर्ती दर्शकवाचक सन्दर्भकको अधिक प्रयोग देख्न सकिन्छ । प्रस्तुत कथामा व्यवहृत दर्शकवाचक सन्दर्भकहरूले पूर्व पश्च विषयसन्दर्भलाई संयोजित तुल्याई कथालाई थप संसक्त तुल्याउने कार्यमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको पाइन्छ ।

तुलनात्मक सन्दर्भन

सङ्कथन वा पाठमा प्रस्तुत व्यक्ति, वस्तु, स्थान, समय वा विषयको तुलना दर्साउने सन्दर्भक तुलनात्मक सन्दर्भक हुन् । यसअन्तर्गत सामान्य र विशिष्ट प्ररूपअन्तर्गत पर्ने पहिचानात्मक, समानार्थक, विपरीतार्थी, परिमाणात्मक एवम् गुणात्मक तुलनावाची शब्दहरू प्रयुक्त हुन्छन् । 'शिशिर र वसन्तको कथा' मा व्यक्तिवाचक र दर्शकवाचक सन्दर्भकको तुलनामा निकै कम मात्रामा तुलनात्मक सन्दर्भकको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । निर्दिष्ट कथामा प्रयुक्त तुलनात्मक सन्दर्भकहरू निम्नानुसार रहेका छन् :

अनुच्छेद	तुलनात्मक सन्दर्भक	सन्दर्भित एकाइ/सूचना
३	उसै गरी	हिजोजस्तै गरी
४	निठुर	मृत भंगेरीका तुलनामा निठुर
१९	कलिला सुकुमार	शिशिर-वसन्त दुवै सुकुमार
२६	चिरस्थायी	पहिले फेरिरहने क्षणिक राजाभन्दा दीर्घकालीन
३०	दोब्बर	सदाको तुलनामा दोब्बर
३५	भुत्रेभाम्रे	राजा शिशिरभन्दा भुत्रे

उसै गरी, निठुर, कलिला सुकुमार, चिरस्थायी, दोब्बर, भुत्रेभाम्रे । = जम्मा ६ वटा

यसअनुसार 'शिशिर र वसन्तको कथा' मा जम्माजम्मी ६ वटा तुलनात्मक सन्दर्भकहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । कथामा प्रयुक्त उल्लिखित तुलनात्मक सन्दर्भकहरू कथाका तेस्रो, चौथो, उन्नाईसौं, छब्बीसौं, तीसौं र पैतीसौं अनुच्छेदमा रहेका छन् । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त तुलनात्मक सन्दर्भकले दुई व्यक्ति, विषय गुण वा प्रवृत्तिलाई तुलना गरी पूर्ववर्ती विषयसन्दर्भसँग पश्चवर्ती विषयसन्दर्भलाई निर्देशित तुल्याउने कार्य गरेको देखिन्छ । कथामा व्यवहृत तुलनात्मक सन्दर्भकहरूले कथामा पूर्ववर्ती सन्दर्भकका रूपमा कार्य सम्पादन गरेका छन् । मूलतः गुणबोधक र

मात्राबोधक विशेषण शब्दका रूपमा आई तुलनात्मक सन्दर्भनको भूमिकामा रहेका तथोक्त सन्दर्भकहरूले कथाको संसक्ति सृजनामा महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको पाइन्छ ।

समग्रतः 'शिशिर र वसन्तको कथा' मा प्रयुक्त सन्दर्भन संसक्तिलाई निम्नानुसार तालिकामा देखाउन सकिन्छ :

तालिका १

'शिशिर र वसन्तको कथा' मा प्रयुक्त सन्दर्भन संसक्तिको समग्र स्थिति

सन्दर्भन संसक्ति	प्रयुक्त सङ्ख्या	प्रतिशत
व्यक्तिवाचक सन्दर्भक	१७१	६८.६७%
दर्शकवाचक सन्दर्भक	७२	२८.९१%
तुलनात्मक सन्दर्भक	६	२.४०%
जम्मा	२४९	

यसप्रकार 'शिशिर र वसन्तको कथा' मा कुल २४९ वटा सन्दर्भक संसक्तिको प्रयोग गरिएको देखिन्छ । जसमध्ये व्यक्तिवाचक सन्दर्भक संसक्तिको प्रयोग अत्यधिक अर्थात् ६८.६७% रहेको पाइन्छ भने दर्शकवाचक र तुलनात्मक संसक्तिको प्रयोग क्रमशः २८.९१% र २.४०% रहेको देखिन्छ ।

(आ) प्रतिस्थापन

सङ्कथन वा पाठमा प्रयुक्त कुनै पद, पदावली वा वाक्यांशलाई जनाउन तिनका स्थानमा आउने भाषिक एकाइद्वारा सृजित हुने अवस्था नै प्रतिस्थापन हो । सङ्कथनमा यस किसिमको भूमिका प्रतिस्थापक संसक्तिले निर्वाह गरेका हुन्छन् । सिद्धान्ततः यसका नामिक, क्रियात्मक र उपवाक्यात्मक गरी तीन प्रकार रहेका हुन्छन् । 'शिशिर र वसन्तको कथा' मा यी तीनै किसिमका प्रतिस्थापन संसक्तिको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । कथामा प्रयुक्त प्रतिस्थापन संसक्ति र तिनले कथाको संरचनालाई संसक्त तुल्याउन खेलेको भूमिकाको अध्ययन निम्नानुसार गरिएको छ :

नामिक प्रतिस्थापन

सङ्कथन वा पाठमा नाम पद वा पदावलीका सट्टा आई सोहीअनुरूपको कार्य सम्पादन गर्ने संसक्ति नामिक प्रतिस्थापक हुन् । 'शिशिर र वसन्तको कथा' मा पर्याप्त मात्रामा नामिक प्रतिस्थापनको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा नामिक प्रतिस्थापनार्थ प्रयोग गरिएका नामिक प्रतिस्थापकहरू निम्नानुसार रहेका छन् :

राजकुमार, माउ, पोथी, भाले, पोथी, नयाँ पोथी, सौताका छोराछोरी, वैरीका पोथ्रा, सौता, बालक छोराहरू, बालक कुमारहरू, छोराहरू, पुनर्विवाह, अर्को विवाह, बालकहरू, दाजुभाइ, पाजीहरू, सौताका छोराहरू, मुमा, मुमा, राजकुमारहरू, पाजीहरू, कुमार, राजकुमारहरू, बालकहरू, बालकहरू, भाइ, पुरुष, दाज्यू, बिचरा, बिचरा, बालक, बाबु, जवान, जवान, राजकुमारी, युवती, राजकुमारी, युवती, राजकुमारी, सुकुमारी, भाइ, महाराज, महाराज, सरकार, भाइ, सानी आमा, भाइ, दाजु, महाराज, महाराज, दाजु, भाइ, परमसुन्दरी, भाइ । = जम्मा ५५ वटा

यसअनुसार 'शिशिर र वसन्तको कथा' मा कुल ५५ वटा नामिक प्रतिस्थापकहरूको प्रयोग गरिएको देखिन्छ । कथामा प्रयोग गरिएका उल्लिखित नामिक प्रतिस्थापकहरू परिशिष्टमा उल्लेख गरिएबमोजिम कथाका विभिन्न अनुच्छेदमा व्यवहृत भएका छन् । वस्तुतः कथाका पहिलो, दोस्रो, तेस्रो, चौथो, नवौं, एघारौं, तेह्रौं, चौधौं, पन्ध्रौं, सत्रौं, अठारौं, उन्नाईसौं, बीसौं, तेईसौं, अट्ठाईसौं, उनन्तीसौं, एकतीसौं, बत्तीसौं, तेत्तीसौं, सैंतीसौं, उनन्चालीसौं, बयालीसौं, त्रिचालीसौं, पैतालीसौं र छयालीसौं अनुच्छेदमा नामिक प्रतिस्थापकहरू रहेका छन् । कथामा प्रयोग गरिएका नामिक प्रतिस्थापकहरूले कथामा प्रस्तुत व्यक्ति र चराचुरुङ्गीलाई नै मूल रूपमा स्थानापन्न गरेका छन् । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त नामिक प्रतिस्थापकहरूले सबैभन्दा बढी शिशिर-वसन्तलाई नै प्रतिस्थापित गरेका छन् । पूर्ववर्ती नाम वा नामिक समूहलाई स्थानापन्न गरी सोहीअनुरूप कार्य सम्पादन गरेका तथोक्त नामिक प्रतिस्थापकहरूले कथामा संसक्ति सृजनार्थ महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको पाइन्छ ।

क्रियात्मक प्रतिस्थापन

साङ्कथनिक वाक्यमा निहित कुनै क्रियाका सट्टामा अर्को क्रिया आई प्रयुक्त क्रियालाई प्रतिस्थापन गर्नु क्रियात्मक प्रतिस्थापन हो । क्रियात्मक प्रतिस्थापनका लागि प्रयोग हुने त्यस्तो क्रियालाई क्रियात्मक प्रतिस्थापक भनिन्छ । क्रियात्मक प्रतिस्थापकले वाक्यमा प्रयुक्त क्रियाकै अर्थ वा आशयको भूमिका निर्वाह गर्दछ । 'शिशिर र वसन्तको कथा' मा अत्यन्त न्यून मात्रामा क्रियात्मक प्रतिस्थापकको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । कथामा प्रयुक्त क्रियात्मक प्रतिस्थापक र तीद्वारा प्रतिस्थापित एकाइलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ :

अनुच्छेद	क्रियात्मक प्रतिस्थापक	प्रतिस्थापित क्रियापद/एकाइ
१२	खड्किरह्यो	गडिरह्यो
२१	लागे	गए
२६	गरियो	भयो

खड्किरह्यो, लागे, गरियो । = जम्मा ४ वटा

यसअनुसार 'शिशिर र वसन्तको कथा' मा जम्माजम्मी ३ वटा क्रियात्मक प्रतिस्थापकको प्रयोग गरिएको देखिन्छ । कथामा प्रयुक्त उल्लिखित क्रियात्मक प्रतिस्थापकहरू कथाका बाह्रौं, एक्काईसौं र छब्बीसौं अनुच्छेदमा प्रयोग गरिएका छन् । कथामा प्रयोग गरिएका क्रियात्मक प्रतिस्थापकमध्ये बाह्रौं अनुच्छेदमा प्रयुक्त 'खड्किरह्यो' क्रियात्मक प्रतिस्थापकले त्यसपूर्व प्रस्तुत 'भित्री मनमा उनको शङ्का गडिरह्यो' वाक्यको 'गडिरह्यो' क्रियालाई स्थानापन्न गरेको छ । त्यस्तै कथाको एक्काईसौं अनुच्छेदमा प्रयुक्त 'लागे' क्रियाले त्यसपूर्व प्रस्तुत 'शिशिर आगोको खोजीमा गए' वाक्यको क्रिया 'गए' लाई प्रतिस्थापन गरेको छ । पूर्व वाक्यमा प्रयुक्त गए क्रिया नै पश्च वाक्यमा प्रयोग गर्न सकिने सन्दर्भमा पनि लागे क्रिया प्रयोग गरेर गए क्रियालाई नै जनाउँदा यस्तो प्रतिस्थापन कायम भएको छ । त्यस्तै कथाको छब्बीसौं अनुच्छेदमा प्रयुक्त गरियो क्रियाले त्यसपूर्वको वाक्य 'राज्यभरमा अनेक नाचगान र सिन्दूरयात्रा भयो' वाक्यको क्रिया 'भयो' कै रूपमा कार्य सम्पादन गरेको छ । यस दृष्टिले प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त क्रियात्मक प्रतिस्थापकहरूलाई

सन्दर्भका आधारमा पहिचान गर्न सकिन्छ । नेपाली भाषाका सन्दर्भमा अङ्ग्रेजीमा जस्तो साभा रूपमा प्रयोग हुने क्रियात्मक प्रतिस्थापक नभए पनि सन्दर्भअनुसार प्रतिस्थापकको भूमिकामा आउने क्रियात्मक प्रतिस्थापकहरू भने रहेको पाइन्छ ।

उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापन

सङ्कथन वा पाठमा प्रयुक्त उपवाक्य वा वाक्यलाई स्थानापन्न गर्ने संसक्ति युक्ति उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापक हुन् । उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापकबाट एउटा सिङ्गो उपवाक्य वा वाक्यखण्ड नै प्रतिस्थापित हुन्छ । वस्तुतः उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापकको प्रयोग सम्बन्धित उपवाक्यबाहिर हुने हुन्छ । 'शिशिर र वसन्तको कथा' मा पूर्ववर्ती उपवाक्य वा वाक्यांशलाई दर्साउने केही उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापकहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । जसलाई निम्नानुसार उल्लेख गरी विश्लेषण गरिएको छ :

अनुच्छेद	उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापक	प्रतिस्थापित उपवाक्य/एकाइ
८	त्यो त छँदैछ नि	यस्तो राम्रो संसार एक दिन चटक्क छोडेर जानुपर्दछ ।
	जुन कुराको उपाय छैन	यस्तो राम्रो संसार एक दिन चटक्क छोडेर जानुपर्दछ ।
१२	त्यस्तो	म केही गरी चाँडै नै मरिहालें भने हजुरले दोस्रो विवाह नगरी अवश्य छोडिबक्सने छैन
१४	यो	भकुन्डो अकस्मात् उफ्रेर शृङ्गार गर्न लागेकी रानीको ऐनामा बज्रन गई शृङ्गारका सामान जथाभाबी भए ।
	यो	रानीले अनेक तरहका गाली गरी भकुन्डो दिन्नँ भनेर अड्डी लिइन् ।
१६	यसो गन्यौ	भकुन्डोले हान्यौ ।
१७	त्यसो हो	ती पाजीहरूलाई सजाय दिने हो ।
२५	त्यो	हात्ती भने डेग चलेन ।
२८	ऋशा	दाज्यू आउलान्, आगो ल्याउलान्
४२	यो	उनले (शिशिरले) आँखाबाट आँसु खसाल्न थाले ।
४४	त्यसो भए	वसन्त मरेका छैनन् ।

त्यो त छँदैछ नि, जुन कुराको उपाय छैन, त्यस्तो, यो, यो, यसो गच्यौ, त्यसो हो, त्यो, आशा, यो, त्यसो भए । = जम्मा ११ वटा

यसप्रकार शिशिर र वसन्तको कथामा कुल ११ वटा उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापकहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । कथामा प्रयुक्त उल्लिखित उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापकहरू कथाका आठौं, बाहौं, चौधौं, सोह्रौं, सत्रौं, पच्चीसौं, अट्ठाईसौं, बयालीसौं र चवालीसौं अनुच्छेदमा प्रयोग भएका छन् । कथाका विभिन्न अनुच्छेदमा आई व्यवहृत भएका तथोक्त उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापकहरूबाट कथामा प्रस्तुत पूर्व वाक्यलाई सोही रूपमै दर्साउने कार्य सम्पादन भएको छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त उपवाक्यात्मक सन्दर्भकहरू पूर्ववर्ती वाक्य वा उपवाक्यलाई स्थानापन्न गर्न समर्थ देखा पर्छन् । कथामा प्रयोग गरिएका उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापकहरूले पूर्ववर्ती उपवाक्यलाई सोही रूपमै दर्साएर कथामा पूर्व पश्च विषयलाई संयोजन गर्ने कार्य गरेकाले कथामा संसक्ति सृजनार्थ यिनको भूमिका महत्त्वपूर्ण रहेको देखिन्छ ।

समग्रतः 'शिशिर र वसन्तको कथा' मा प्रयुक्त प्रतिस्थापन संसक्तिको अवस्थालाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ :

तालिका २

'शिशिर र वसन्तको कथा' मा प्रयुक्त प्रतिस्थापन संसक्तिको समग्र स्थिति

प्रतिस्थापन संसक्ति	प्रयुक्त सङ्ख्या	प्रतिशत
नामिक प्रतिस्थापक	५५	७९.७१%
क्रियात्मक प्रतिस्थापक	३	४.३४%
उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापक	११	१५.९४%
जम्मा	६९	

यसप्रकार 'शिशिर र वसन्तको कथा' मा प्रतिस्थापन संसक्तिका तीन प्रकारमध्ये नामिक प्रतिस्थापनको अत्यधिक अर्थात् ७९.७१% प्रयोग भएको देखिन्छ भने उपवाक्यात्मक र क्रियात्मक प्रतिस्थापनको प्रयोग क्रमशः १५.९४% र ४.३४% रहेको पाइन्छ ।

(इ) विलोपन

सङ्कथन वा पाठमा प्रयुक्त कुनै पद, पदावली वा वाक्यांशलाई शून्य रूपमा दर्साउनु विलोपन हो । यो मूलतः कुनै विषयको व्याख्या वा कथनपछि घटित हुने रिक्त स्थान हो । जहाँ आउनुपर्ने एकाइको अनुपस्थिति रहन्छ । यस परिवेशमा रिक्त स्थानमा निहित हुनुपर्ने भाषिक तत्त्वलाई मूलतः पूर्वप्रसङ्गका आधारमा अध्याहार गर्नुपर्ने हुन्छ । वस्तुतः विलोपन संसक्तिका नामिक, क्रियात्मक र उपवाक्यात्मक विलोपन गरी तीन भेद रहेका छन् । 'शिशिर र वसन्तको कथा' मा यी तीनै प्रकृतिका विलोपनको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । जसको अध्ययन-विश्लेषण निम्नानुसार गरिएको छ :

नामिक विलोपन

सङ्कथनमा प्रयुक्त कुनै नाम वा नाम पदावलीको लोप हुनु नामिक विलोपन हो । यसमा पूर्वप्रस्तुत शीर्ष नामको लोप भई त्यसको रिक्त स्थान कायम रहेको हुन्छ । यस क्रममा शीर्षको लोपका रूपमा कार्य गर्न विशेषक एकाइहरू (निर्धारक, सङ्ख्या एवम् गुणवाचक विशेषण) प्रयुक्त हुन्छन् । आख्यानात्मक विधाका सन्दर्भमा सन्दर्भानुसार विभिन्न नामिक शब्दहरूको लोप हुने हुन्छ । 'शिशिर र वसन्तको कथा' मा निम्नानुसारका नामिक पदहरू विलोपन भएका छन् :

उनकी, उनकी, गुँडमा, भँगेरोले, पोथी, भँगेरो, भँगेरो, आहारा, मलाई, रानी, दरबार, रानीलाई, तिमि, अरू कारण, म, मलाई, तिमिले, रानीलाई, रानी, उनी, आफ्नो, मृत रानीको माया, उनको, शिशिरवसन्तको, रानीका, रानीले, मुमाले, शिशिरलाई, रानी, ढोकामा, दरबार, रानी, खोपी, रानीलाई, राजाले, शिशिरवसन्तले, म, राजाले, राजकर्मचारीहरूले, उनीहरू, शिशिरवसन्तले, शिशिरवसन्तको, जङ्गलमा, शिशिरले, उनी, कारण, राजारानी, राज्यभर, उनले, वसन्त, बाबु, पसलेको, पसलेलाई, वसन्तको, जङ्गलका, गीत, गीत, दरबारमा, वसन्तलाई, वसन्तलाई,

दरबारमा, शिशिर-वसन्तको कथा, तिमिले, मेरो, वसन्तले, शिशिरलाई, कथा, वसन्तले, कथा, तिमि, कथा, हजुर, वसन्त, महाराज, कथा, वसन्तले, वसन्तलाई, मैले, राजाले । = जम्मा ७९ वटा यसअनुसार 'शिशिर र वसन्तको कथा' मा कुल ७९ वटा नामिक शब्दहरूको विलोपन भएको पाइन्छ । कथामा व्यवहृत उक्त विलोपन परिशिष्टमा उल्लेख गरिएबमोजिम कथाका विभिन्न अनुच्छेदहरूमा देख्न सकिन्छ । वस्तुतः प्रस्तुत कथामा अत्यधिक मात्रामा नामिक शब्दहरू (नाम-सर्वनाम) को विलोपन भएको देखिन्छ । कथामा विलुप्त उल्लिखित नामिक शब्दहरूलाई कथाका पूर्व वाक्यमा प्रयुक्त नामिक पद तथा सन्दर्भअनुसार पहिचान गर्न सकिन्छ । प्रस्तुत कथामा विषयवस्तुलाई थप सङ्क्षिप्त तुल्याउन र भाषिक प्रयोगको प्रकृतिलाई व्यावहारिक रूप प्रदान गर्न नामिक विलोपनबाट सहायता पुगेको पाइन्छ । अन्य विलोपनका तुलनामा अत्यधिक प्रयोग गरिएको वा व्यवहृत तुल्याइएको नामिक विलोपनले कथामा प्रस्तुत विषयवस्तुको बोधमा सहजता सृजना गरी पूर्वप्रस्तुत नामिक शब्द वा सन्दर्भमा रिक्तता छाडी कथागत विषयप्रसङ्गलाई संयोजन गर्न मद्दत पुऱ्याएकाले प्रस्तुत कथामा संसक्ति सृजनार्थ नामिक विलोपनको महत्त्वपूर्ण भूमिका देख्न सकिन्छ ।

क्रियात्मक विलोपन

साङ्कथनिक वाक्यमा प्रयुक्त कुनै क्रियाको लोप हुनु क्रियात्मक विलोपन हो । यसमा लुप्त क्रियाको पहिचानार्थ पूर्वकथन घटना वा वाक्यमा भर पर्नुपर्ने हुन्छ । क्रियात्मक विलोपनयुक्त वाक्यीय संरचना व्यवस्थित रूपमा पूर्णतः उपस्थित हुँदैन । यद्यपि उक्त संरचनाबाट वक्ताको भाव वा आशय बोध गर्न सकिन्छ । 'शिशिर र वसन्तको कथा' मा केही मात्रामा क्रियात्मक विलोपनको प्रयोग गरिएको देखिन्छ जसलाई पूर्व वाक्य वा कथागत सन्दर्भका आधारमा पहिचान गर्न सकिन्छ । प्रस्तुत कथामा रहेका क्रियात्मक विलोपकहरू निम्नानुसार रहेका छन् :

- जति खुवाए पनि आँ आँ मात्र गरिरहने यी खन्चुवा वैरीका पोश्राको निमित्त के को यो भुटो (हो) ? (अ. ३)

- राजा : रानी ! तिमिलाले के भयो ? किन यसरी रोइरहेकी (छ्यौ) ? (अ. ६)
- सौताका छोराहरू भए पनि आफ्नै समान मानेर कत्रो दयामाया गरेको त भन् मलाई शत्रु देखी भकुन्डाले ताकेर हान्ने (गछ्छौ) । (अ. १४)
- भोलिपल्ट बिहान त राजा मरिराखेको (हुँदो रहेछ) । (अ. २२)
- सितैमा यसलाई किन खुवाउने (हो) ? (अ. ३०)
- महाराज ! किन यस्तो असावधान होइबक्सेको (हो) ? (अ. ४३)

हो, छ्यौ, गछ्छौ, हुँदो रहेछ, हो, हो । = जम्मा : ६ वटा

यसअनुसार 'शिशिर र वसन्तको कथा' मा जम्माजम्मी छवटा क्रियात्मक विलोपन रहेको देखिन्छ । कथामा रहेका उल्लिखित विलोपनहरू कथाका तेस्रो, छैटौं, चौधौं, बाईसौं, तीसौं र त्रिचालीसौं अनुच्छेदमा रहेका छन् । जसमध्ये तेस्रो अनुच्छेदमा हो, छैटौं अनुच्छेदमा छ्यौ, चौधौं अनुच्छेदमा गछ्छौ, बाईसौं अनुच्छेदमा हुँदो रहेछ, तीसौं अनुच्छेद र त्रिचालीसौं अनुच्छेदमा हो क्रियापदको लोप रहेको छ । जसलाई उल्लिखित वाक्यहरूमा देखाइएको छ । प्रस्तुत कथाका तथोक्त वाक्यहरूमा लुप्त रहेका क्रियापदहरूलाई कथामा प्रस्तुत विषयसन्दर्भ र आशयका आधारमा पहिचान गर्न सकिन्छ । कथामा लुप्त उल्लिखित क्रियापदहरू लुप्त रहँदा पनि व्यक्त भाव वा आशयको बोध गर्न सकिन्छ । कथामा लुप्त रहेका क्रियात्मक विलोपकबाट 'शिशिर र वसन्तको कथा' मा व्यक्त विषयप्रसङ्गलाई सही रूपमा ग्रहण गर्न र कथालाई थप सङ्क्षिप्त तुल्याउन मद्दत पुगेको देखिन्छ । जसको परिणामस्वरूप प्रस्तुत कथा थप संसक्त बन्न पुगेको छ ।

उपवाक्यात्मक विलोपन

सङ्कथनमा प्रयुक्त उपवाक्य वा वाक्यांशको लोप हुनु नै उपवाक्यात्मक विलोपन हो । यमसा उपवाक्यमा अन्तर्निहित उद्देश्य र विधेय खण्डअन्तर्गतका एकाधिक तत्त्वहरूको विलोपन हुने हुन्छ । उपवाक्यात्मक विलोपन पहिचानका लागि सङ्कथन वा पाठको पूर्वप्रसङ्ग वा भनाइसँग परिचित हुनु आवश्यक हुन्छ । अर्थात् यसको पहिचान पूर्वसन्दर्भ वा प्रसङ्गबाट मात्र सम्भव हुन्छ । 'शिशिर

र वसन्तको कथा' मा केही उपवाक्यात्मक विलोपनको स्थिति देख्न सकिन्छ । प्रस्तुत कथामा व्यवहृत उपवाक्यात्मक विलोपनलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

- रानी : यस्तो राम्रो संसार चटक्क छाडेर एक दिन जानुपर्छ भनेर (म रोइरहेकी हुँ) । (अ. ७)
- छैन प्रभु ! (मेरो शोकको कुनै कारण छैन) । (अ. ९)
- राजा : किन (तिमीले बालक कुमारहरूका लागि किन पीर लिइरहेकी छ्यौ) ? (अ. १०)
- लौ कबुल भयो । (तिमीले कथा भनेसम्म म रुँदिन) । (अ. ४०)
- साँच्चै हो (वसन्त मरेका छैनन्) ? (अ. ४४)

म रोइरहेकी हुँ, मेरो शोकको कुनै कारण छैन, तिमीले बालक कुमारहरूका लागि पीर लिइरहेकी छ्यौ, तिमीले कथा भनेसम्म म रुदिन, वसन्त मरेका छैनन् । = जम्मा : ५ वटा

यसप्रकार 'शिशिर र वसन्तको कथा' मा जम्माजम्मी पाँच वटा उपवाक्यात्मक विलोपन रहेको पाइन्छ । कथामा रहेका उल्लिखित उपवाक्यात्मक विलोपनहरू कथाका सातौं, नवौं, दसौं, चालीसौं र चवालीसौं अनुच्छेदमा रहेका छन् । जसमध्ये सातौं अनुच्छेदमा म रोइरहेकी छु, नवौं अनुच्छेदमा मेरो शोकको कुनै कारण छैन, दसौं अनुच्छेदमा तिमीले बालक कुमारहरूका लागि किन पीर लिइरहेकी छ्यौ, चालीसौं अनुच्छेदमा तिमीले कथा भनेसम्म म रुँदिन र चवालीसौं अनुच्छेदमा वसन्त मरेका छैनन् उपवाक्यको लोप रहेको देखिन्छ । कथामा रहेका यी विभिन्न उपवाक्यात्मक विलोपनहरू कथामा प्रस्तुत पूर्वसन्दर्भ, घटना, प्रसङ्ग वा विषयवस्तुका आधारमा अध्याहार गर्न सकिन्छ । यीबाट कथामा व्यक्त विषयवस्तुलाई उपयुक्त रूपमा प्रस्तुत गर्न र बोध गर्न सम्भव भएको छ । यिनको अभावमा पनि व्यक्त आशयको बोधमा बाधा पैदा नभएकाले कथाको संसक्ति सृजनामा यिनको भूमिका महत्त्वपूर्ण रहेको देख्न सकिन्छ ।

समग्रतः शिशिर-वसन्तको कथामा प्रयुक्त विलोपन संसक्तिलाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ :

तालिका ३

‘शिशिर र वसन्तको कथा’ मा व्यवहृत विलोपन संसक्तिको समग्र स्थिति

विलोपन संसक्ति	प्रयुक्त सङ्ख्या	प्रतिशत
नामिक विलोपक	७९	८७.७७%
क्रियात्मक विलोपक	६	६.६६%
उपवाक्यात्मक विलोपक	५	५.५५%
जम्मा	९०	

यसअनुसार ‘शिशिर र वसन्तको कथा’ मा प्रयुक्त विलोपन संसक्तिमध्ये नामिक विलोपनको प्रयोग अन्य विलोपनका तुलनामा अत्यधिक अर्थात् ८७.७७% रहेको पाइन्छ भने क्रियात्मक र उपवाक्यात्मक विलोपनको प्रयोग क्रमशः ६.६६% र ५.५५% रहेको देख्न सकिन्छ।

(ई) संयोजन

सङ्कथन वा पाठमा प्रयुक्त वाक्यांश वा वाक्यहरूलाई परस्परमा जोड्नु नै संयोजन हो। सङ्कथनमा यस किसिमको भूमिका संयोजक संसक्तिले निर्वाह गरेका हुन्छन्। संयोजनलाई व्याकरणिक संसक्तिका चार प्रकारमध्येको अन्तिम प्रकारका रूपमा लिइन्छ। यसका योगात्मक, विपरीतार्थक, कारणात्मक र कालिक संयोजन गरी चार प्रकार रहेका छन्। ‘शिशिर र वसन्तको कथा’ मा यी चारै प्रकारका संयोजन संसक्तिको प्रयोग गरिएको पाइन्छ। निर्दिष्ट कथामा प्रयुक्त संयोजन संसक्तिलाई यसका भेदअनुसार निम्नानुसार व्याख्या गरिएको छ :

योगात्मक संयोजन

सङ्कथनमा प्रस्तुत विषय, घटना वा विचारमा अतिरिक्त सूचना थपेटका लागि प्रयोग गरिने संयोजकबाट सृजित संयोजन योगात्मक संयोजन हो। यसअन्तर्गत र, पनि, अथवा, वा, अर्कोतिर,

नत्र, त्यसैगरी, उदाहरणार्थजस्ता अनेकौं संयोजकहरूको प्रयोग हुन्छ । 'शिशिर र वसन्तको कथा' मा निम्नानुसारका योगात्मक संयोजकहरूको प्रयोग रहेको पाउन सकिन्छ :

अकस्मात्, अनि, पनि, अनि, अनि, र, र, पनि, अकस्मात्, पनि, र, र, पनि, अनि, पनि, पनि, उता, पनि, यसै गरी, पनि, र, र, र, उता, पनि, र, अरू, अनि, अनि । = जम्मा : ३० वटा

यसप्रकार शिशिर र वसन्तको कथामा कुल ३० वटा योगात्मक संयोजकहरूको प्रयोग भएको पाइन्छ । कथामा प्रयुक्त योगात्मक संयोजकहरू परिशिष्टमा उल्लेख गरिएबमोजिम कथाका विभिन्न अनुच्छेदहरूमा रहेका छन् । खासगरी कथाका दोस्रो, तेस्रो, चौथो, एघारौं, बाह्रौं, तेह्रौं, चौधौं, पन्ध्रौं, उन्नाईसौं, तेईसौं, चौबीसौं, छब्बीसौं, तीसौं, एकतीसौं, तेत्तीसौं, पैतीसौं, बयालीसौं, चवालीसौं र पैतालीसौं अनुच्छेदमा योगात्मक संयोजकहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त योगात्मक संयोजकहरूले पूर्ववर्ती वाक्यमा निहित कुरामा अतिरिक्त सूचना थपेटको कार्य सम्पादन गरेका छन् । जसबाट वाक्य-वाक्यका बीच सीधा अर्थमा समन्वय कायम भएको देखिन्छ । समग्रतः प्रस्तुत कथाका वाक्यमा प्रस्तुत पूर्ववर्ती र उत्तरवर्ती विषयवस्तुलाई संयोजन गरी कथालाई संसक्त तुल्याउन योगात्मक संयोजकले महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको देखिन्छ ।

विपरीतार्थी संयोजन

सङ्कथन वा पाठमा प्रस्तुत विचार वा अभिव्यक्तिको विपरीत अर्थ द्योतन गर्न प्रयोग गरिने संयोजकबाट सृजित संयोजन विपरीतार्थी संयोजन हो । यसअन्तर्गत तर, तापनि, भए पनि, केवल, बरु, अर्कोतर्फ, जेभए पनि, जसरी पनि आदि संयोजकको प्रयोग हुन्छ । 'शिशिर र वसन्तको कथा' मा यस्ता विविध विपरीतार्थी संयोजकद्वारा संसक्ति सृजना भएको पाइन्छ । निर्दिष्ट कथामा प्रयुक्त विपरीतार्थी संयोजकहरू निम्नानुसार रहेका छन् :

तर, तर, तर, खुवाए पनि, तर, त्यसमा पनि, तर, तर, तर, भए पनि, खालि, तर, जे भए पनि, तर, तर, तर, तर, तैपनि, तर, तर, खालि, भएर पनि, बरु, तर, भए पनि, भए पनि, तर । = जम्मा

२९ वटा

यस प्रकार 'शिशिर र वसन्तको कथा' मा कुल २९ वटा विपरीतार्थी संयोजकहरूको प्रयोग गरिएको देखिन्छ । कथामा प्रयुक्त उल्लिखित विपरीतार्थी संयोजकहरू परिशिष्टमा उल्लेख गरिएबमोजिम कथाका विभिन्न अनुच्छेदहरूमा प्रयोग भएका छन् । खासगरी कथाका दोस्रो, तेस्रो, नवौं, बाह्रौं, तेह्रौं, चौधौं, पन्ध्रौं, उन्नाईसौं, बीसौं., एक्काईसौं, तेईसौं, पच्चीसौं, अट्ठाईसौं, तीसौं, बत्तीसौं, तेत्तीसौं, पैतीसौं, अठतीसौं र उनन्चालीसौं अनुच्छेदमा विपरीतार्थी संयोजकहरूको प्रयोग गरिएको छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त उल्लिखित विपरीतार्थी संयोजकहरूले कथामा पूर्व र पश्च रूपमा प्रस्तुत विषयसन्दर्भलाई विपरीतार्थी रूपमा संयोजन गर्ने कार्य सम्पादन गरेका छन् । जसबाट कथाको संसक्ति सृजनार्थ महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह भएको पाइन्छ ।

कारणात्मक संयोजन

सङ्कथनमा प्रस्तुत उपवाक्य वा वाक्यबीच कार्यकारण सम्बन्ध स्थापित गर्ने संयोजकद्वारा सृजित संयोजन कारणात्मक संयोजन हो । कारणात्मक संयोजनमा प्रयुक्त हुने संयोजकले कारण, परिणाम वा हेतुलाई मुख्यतः जनाउँदछ । यसअन्तर्गत त्यसैले, तसर्थ, त्यसकारण, किनकि, किनभने, भनी, भन्ने, भनेर जस्ता संयोजकहरू पर्दछन् । 'शिशिर र वसन्तको कथा' मा यस्ता विभिन्न कारणात्मक संयोजकहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त कारणात्मक संयोजकहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ :

भनेर, भन्ने, भने, भनेर, भनेर, भने, भनेर, भनेर, भनेर, भनेर, भनेर, भनेर, भने, भने, भनेर, त्यसकारण, भनेर, भने, भनेर, भन्ने, भनेर, भनेर, भनेर, भनेर, भनेर, भन्ने, भनेर, भन्ने, भनी, हुनाले, भन्ने, भन्ने, भनी, हुनाले, भन्ने, भनेर, भनी, भन्ने, भन्ने, भन्ने, भनेर, भनेर, भन्ने, त्यसैले, भन्ने, भनेर, भनेर, भन्ने, भनेर, भनेर, भनेर, हुनाले, भनेर, भनेर, भन्ने, भनेर, भन्ने, भनेर, भनेर भन्ने, भनेर, भनेर, भन्ने, भनेर, भनेर, भनी । = जम्मा ६६ वटा

यसप्रकार 'शिशिर र वसन्तको कथा' मा कुल ६६ वटा कारणात्मक संयोजकको प्रयोग गरिएको देखिन्छ । कथामा प्रयोग गरिएका उल्लिखित कारणात्मक संयोजकहरू परिशिष्टमा उल्लेख

गरिएबमोजिम कथाका विभिन्न अनुच्छेदहरूमा रहेका छन् । वस्तुतः कथाका तेस्रो, चौथो, सातौं, नवौं, एघारौं, तेह्रौं, चौधौं, सत्रौं, अठारौं, बीसौं, एक्काईसौं, बाईसौं, तेईसौं, चौबीसौं, पच्चीसौं, छब्बीसौं, अट्ठाईसौं, तीसौं, एकतीसौं, बत्तीसौं, तेत्तीसौं, चौतीसौं, पैतीसौं, छत्तीसौं, बयालीसौं, पैतालीसौं र छयालीसौं अनुच्छेदहरूमा कारणात्मक संयोजकको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त कारणात्मक संयोजकहरूले कथामा प्रस्तुत विषयवस्तुलाई कार्यकारण एवम् कारण-कार्य रूपमा संयोजन गरेका छन् । कथामा प्रयुक्त कारणात्मक संयोजकहरूमध्ये भनी, भन्ने, भनेर संयोजकको अत्यधिक प्रयोग भएको देखिन्छ । साथै त्यसैले, त्यसकारण जस्ता संयोजकको पनि प्रयोग भएको पाइन्छ । यसअलावा कथामा हुनाले जस्ता कारणवाची क्रियाविशेषणात्मक शब्दहरूको पनि प्रयोग गरिएको देखिन्छ । जसले पूर्व पश्च घटनाप्रसङ्गलाई कारणकार्य वा कार्यकारण रूपमा योजन गरेका छन् । यस किसिमले कथामा विषयवस्तुलाई संयोजन गर्ने भूमिकामा रहेका कारणात्मक संयोजकबाट कथा थप संसक्त बनेको देखिन्छ ।

कालिक संयोजन

सङ्कथनमा प्रस्तुत घटना वा विचारका बीच समयगत सम्बन्ध कायम गर्ने संयोजकबाट सृजित संयोजन कालिक संयोजन हो । यसमा काल वा समयबोधक संयोजकहरूको प्रयोग हुन्छ । यसअन्तर्गत त्यसपछि, पहिले, त्यस समयमा, अब, अर्को पटक, हालै आदि संयोजकहरू प्रयोगमा आउँछन् । 'शिशिर र वसन्तको कथा' मा कालिक संयोजकहरूको प्रशस्त प्रयोग पाइन्छ । निर्दिष्ट कथामा प्रयुक्त कालिक संयोजकहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ :

एक दिन, एकछिनपछि, केहीबेरसम्म, केही दिनसम्म, पछिपछि, साँझ परेपछि, एक दिन, अहिले, धेरै वर्ष, कहिल्यै, रातदिन, हरबखत, रातदिन, एकदिन, अलिदिनसम्म, सधैं, दिनप्रतिदिन, केही काल, एक दिन, केहीबेरपछि, अब, जब, साँझमा, अब, अब, आखिर, भोलिपल्ट, अब, भोजन समाप्त भएपछि, बल्ल, दिनको, दिनभर, राती, भोलिपल्ट, त्यो दिन, जब, सुकलाको समय, धेरै बेरसम्म, त्यसपछि, आधा रातको समय, यस्तैमा, अब, हरेक दिन, रातभर, जब, जब, हरेक दिन, सधैं, अब, अब, जब, प्रतिदिन, एक दिन, केही समय बितेपछि, अलि दिन, बाटो काटिसकेपछि, यतिका

दिनसम्म, हाजिर पुग्नासाथ, विछोड भएपछि, कथा भनेसम्म, त्यसपछि, फेरि, फेरि, फेरि, फेरि, जब, फेरि, एकदिन, सम्मुख पर्नासाथ, अब, त्यस दिनपछि । = जम्मा ७१ वटा

यसअनुसार 'शिशिर र वसन्तको कथा' मा कुल ७१ वटा कालिक संयोजकहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । कथामा प्रयोग गरिएका कालिक संयोजकहरू परिशिष्टमा उल्लेख गरिएबमोजिम विभिन्न अनुच्छेदहरूमा रहेका छन् । खासगरी कथाका पहिलो, दोस्रो, तेस्रो, पाँचौं, सातौं, बाह्रौं, तेह्रौं, चौधौं, पन्ध्रौं, सत्रौं, अठारौं, बीसौं, बाईसौं, तेईसौं, चौबीसौं, पच्चीसौं, छब्बीसौं, सत्ताईसौं, अट्ठाईसौं, तीसौं, एकतीसौं, बत्तीसौं, पैतीसौं, सैंतीसौं, उनन्चालीसौं, एकचालीसौं, बयालीसौं, पैतालीसौं र छयालीसौं अनुच्छेदमा कालिक संयोजकहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त कालिक संयोजकहरूले कथाका विभिन्न घटनाप्रसङ्गलाई संयोजन गरेका छन् । जसको परिणामस्वरूप कथामा निहित पूर्वप्रस्तुत घटनाप्रसङ्ग र पश्चप्रस्तुत घटनाप्रसङ्गका बीच समयगत सिलसिला कायम हुन पुगेको छ । फलतः प्रस्तुत कथा थप संसक्त बन्न पुगेको छ ।

समग्रतः 'शिशिर र वसन्तको कथा' मा प्रयुक्त संयोजन संसक्तिको समग्र स्थितिलाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ :

तालिका ४

'शिशिर र वसन्तको कथा' मा प्रयुक्त संयोजन संसक्तिको समग्र स्थिति

संयोजन संसक्ति	प्रयुक्त सङ्ख्या	प्रतिशत
योगात्मक संयोजक	३०	१५.३८%
विपरीतार्थी संयोजक	२८	१४.३५%
कारणात्मक संयोजक	६६	३३.८४%
कालिक संयोजक	७१	३६.४१%
जम्मा	१९५	

यसप्रकार 'शिशिर र वसन्तको कथा' मा प्रयुक्त संयोजन संसक्तिमध्ये सबैभन्दा बढी कालिक संयोजकको प्रयोग (३६.४१%) रहेको देखिन्छ भने कारणात्मक, योगात्मक र विपरीतार्थी संयोजकको प्रयोग क्रमशः ३३.८४%, १५.३८% र १४.३५% रहेको पाइन्छ ।

समग्रत 'शिशिर र वसन्तको कथा' मा प्रयुक्त व्याकरणिक संसक्तिलाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ :

तालिका ५

'शिशिर र वसन्तको कथा' मा प्रयुक्त व्याकरणिक संसक्तिको समग्र स्थिति

व्याकरणिक संसक्ति	प्रयुक्त सङ्ख्या	प्रतिशत
सन्दर्भन	२४९	४१.२९%
प्रतिस्थापन	६९	११.४४%
विलोपन	९०	१४.९२%
संयोजन	१९५	३२.३३%
जम्मा	६०३	

यसप्रकार 'शिशिर र वसन्तको कथा' मा सन्दर्भन व्याकरणिक संसक्तिको प्रयोग अत्यधिक अर्थात् ४१.२९% रहेको पाइन्छ भने संयोजन, विलोपन र प्रतिस्थापन संसक्तिको प्रयोग क्रमशः ३२.३३%, १४.९२% र ११.४४% रहेको देखिन्छ ।

(ख) कोशीय संसक्ति

सङ्कथनमा प्रयुक्त कोशीय वा शाब्दिक एकाइद्वारा सृजित संसक्ति नै कोशीय संसक्ति हो । कोशीय संसक्तिलाई अव्याकरणिक एवम् सङ्कथनान्तरिक युक्तिका रूपमा लिइन्छ । जसले सङ्कथन वा पाठमा प्रस्तुत विचार वा घटनाको योजनमा महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेका हुन्छन् । यसअन्तर्गत पुनरुक्ति र सन्निधान गरी मुख्य दुई प्रकार पर्दछन् । 'शिशिर र वसन्तको कथा' मा यी दुवै

प्रकारका कोशीय संसक्तिको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । कथामा प्रयुक्त यी संसक्तिको अध्ययन-विश्लेषण निम्नानुसार गरिएको छ :

(अ) पुनरुक्ति

पुनरुक्ति सङ्कथनमा प्रयुक्त कोशीय एकाइको पुनर्कथन हो । यसमा कोशीय एकाइलाई जस्ताको तस्तै आवृत्ति गरेर, समानार्थी वा विपरीतार्थी शब्दद्वारा दर्साएर, समावेशी, समावेश्य वा अङ्गी-अङ्ग सम्बन्ध कायम गरेर सङ्कथनलाई संसक्त तुल्याउने कार्य गरिन्छ । यसका पुनरावृत्ति, पर्यायवाची, विपरीतार्थी, समावेशी-समावेश्य र अङ्गी-अङ्ग गरी पाँच भेद रहेका छन् । 'शिशिर र वसन्तको कथा' मा यी पाँचवटै भेदको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । कथामा प्रस्तुत पुनरुक्ति संसक्तिको अध्ययन-विश्लेषण निम्नानुसार गरिएको छ :

पुनरावृत्ति

सङ्कथनमा प्रयुक्त कुनै कोशीय एकाइको आवृत्ति हुनु पुनरावृत्ति हो । यसअन्तर्गत समान कोशीय एकाइको आवृत्तिलाई लिइन्छ । 'शिशिर र वसन्तको कथा' मा कोशीय एकाइहरूको पर्याप्त आवृत्ति भएको पाइन्छ ।

वस्तुतः 'शिशिर र वसन्तको कथा' मा एक वा अनेक शब्दको एक वा अनेक पटक गरी भएको आवृत्तिगत सङ्ख्या ४३७ देखा पर्छ । कथामा आवृत्त शब्दहरू परिशिष्टमा उल्लेख गरिएबमोजिम विभिन्न अनुच्छेदहरूमा रहेका छन् । कथामा आवृत्त कोशीय शब्दहरूलाई दृष्टिगत गर्दा सबैभन्दा बढी बयालीसौं अनुच्छेदमा आवृत्ति (५३) रहेको पाइन्छ भने सर्वाधिक आवृत्त शब्दका रूपमा राजा (६६ पटक) रहेको देखिन्छ । कथामा आवृत्त कोशीय शब्दहरूलाई सूक्ष्म रूपमा नियाल्दा मुख्य घटनासँग सम्बन्धित पात्र वा विषयको अधिक आवृत्ति भएको पाइन्छ । साथै पूर्ववर्ती अनुच्छेदका तुलनामा पश्चवर्ती अनुच्छेदहरूमा कोशीय एकाइको आवृत्तिगत सङ्ख्या बढी हुँदै गएको देखिन्छ । समग्र कथाका सन्दर्भमा मुख्य विषयसम्बद्ध शब्दको आवृत्ति बढी रहने पाइन्छ भने अनुच्छेदगत

सन्दर्भमा आनुच्छेदिक विषय प्रसङ्गजनित शब्दको आवृत्ति बढी पाइन्छ । जसबाट कथाको संसक्ति सृजनामा महत्त्वपूर्ण सहयोग पुगेको देखिन्छ ।

पर्यायवाची

सङ्कथनमा प्रयुक्त कोशीय एकाइका बीचको समानार्थी सम्बन्ध नै पर्यायवाची हो । यसबाट साङ्कथनिक अभिव्यक्तिमा एउटै कोशीय एकाइको आवृत्ति हटाउन र भाषाको विशाल शब्दभण्डारबाट मिल्दो शब्द चयन गरी आशय व्यक्त गर्न सघाउ पुग्ने हुन्छ । पर्यायवाची शब्दहरू सङ्कथनको जुनसुकै स्थानमा पनि प्रयोगयोग्य हुन्छन् अपितु यिनले जनाउने अर्थ सम्बन्धित व्यक्ति, वस्तु वा विषयसम्बद्ध हुनुपर्ने हुन्छ । 'शिशिर र वसन्तको कथा' मा विभिन्न शब्दका पर्यायवाची शब्दहरू प्रयोग गरिएको पाइन्छ । जसलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

- बच्चाहरू = छोराछोरीहरू (अ. २/३)
- आहारा = चारो (अ. २-४)
- विषाद = चिन्ता (अ. २-४)
- सौताका छोराछोरी = वैरीका पोथ्रा (अ. ३)
- हृदय = दिल (अ. ४)
- चिन्ता = शोक (अ. ८)
- चित्त = मन (अ. १२)
- रातदिन = हरबखत (अ. १२)
- दोस्रो विवाह = पुनर्विवाह, अर्को विवाह (अ.१२-१३)
- शृङ्गार = सिङ्गारपटार (अ. १४-१५)
- मुमा = आमा (अ. १४)
- रिस = रिसानी (अ. १४)

- राजगद्दी = सिंहासन (अ. २१-४६)
- कारण = हेतु .अ. २२)
- देश = राज्य (अ. २२)
- सारा = सबै (अ. २२-२५)
- नाग = सर्प (अ. २४-२६)
- खोपी = अन्तःपुर (अ. २५-४६)
- गद्गद = खुसियाली (अ. २६)
- बिचरा = असहाय (अ. २८-३०)
- छोरा = पुत्र .अ. २९)
- छोराछोरी = सन्तान .(अ. ३०)
- कुदृष्टि = कुविचार (अ. ३१)
- धोक्रो = थैलो .अ. ३३-३४)
- धेरै = प्रशस्त .अ. ३३)
- घाट = किनार .अ. ३४)
- चाख : जिज्ञासा (अ. ३५) । = जम्माजम्मी : २७ वटा

यसप्रकार 'शिशिर र वसन्तको कथा' मा माथि उल्लेख गरिएबमोजिमका वच्चाहरू, आहारा, विषाद, सौताका छोराछोरी, हृदय, चिन्ता, चित्त, रातदिन, दोस्रो विवाह, शृङ्गार, मुमा, रिस, राजगद्दी, कारण, देश, सारा, नाग, खोपी, गद्गद, बिचरा, छोरा, छोराछोरी, कुदृष्टि, धोक्रो, धेरै, घाट र चाख गरी सत्ताईसवटा शब्दका पर्यायवाची शब्दहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । कथामा प्रयुक्त उल्लिखित शब्दहरू वाक्यान्तरिक एवम् वाक्येतर रूपमा र अनुच्छेदान्तरिक एवम् अन्तरअनुच्छेदीय रूपमा प्रयोग भएका छन् । यद्यपि अन्तर्वाक्यीय एवम् अनुच्छेदान्तरिक रूपमा

यिनको प्रयोग व्यापक देखिन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त पर्यायवाची शब्दहरू निकटवर्ती एवम् दूरवर्ती अनुच्छेदमा (उदा. मुमा = आमा : अ. १४ र ४२, राजगद्दी = सिंहासन अ. २१ र ४६, खोपी = अन्तःपुर अ. २५ र ४६) समेत प्रयोग गरिएका छन् । कथामा प्रयुक्त उल्लिखित सबै प्रकृतिका पर्यायवाची शब्दहरूले पूर्वप्रयुक्त/प्रस्तुत व्यक्ति, विषय, वस्तु वा भावलाई सोही रूपमै चोतन गरी आशयगत सिक्रीको सृजना गरेकाले कथामा संसक्ति सृजनार्थ प्रयुक्त पर्यायवाची शब्दहरूको भूमिका महत्त्वपूर्ण देखा पर्छ ।

विपरीतार्थी

सङ्कथनमा प्रयुक्त कोशीय एकाइका बीचको अमिल्दो वा उल्टो सम्बन्ध विपरीतार्थी हो । यसले भाषिक एकाइका बीच विरोधी सम्बन्ध स्थापित गर्दछ । विपरीतार्थी कोशीय संसक्तिको प्रयोग सङ्कथन वा पाठमा अनुच्छेदान्तरिक एवम् अन्तरअनुच्छेदीय रूपमा हुन्छ । वस्तुतः सङ्कथनको पूर्व भागमा प्रयुक्त शब्दको विपरीत शब्द पश्च वाक्यमा प्रयोग हुँदा विपरीतार्थी संसक्तिको सृजना हुने हुन्छ । यसअन्तर्गत प्रयोग हुने भाषिक एकाइहरू स्वरूपगत दृष्टिले भिन्न-भिन्न हुन्छन् । 'शिशिर र वसन्तको कथा' मा विभिन्न शब्दका विपरीतार्थी स्वरूपहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । जसलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

- एकादेश = अर्को देश (अ. १-३१)
- राजा = रानी (अ. १)
- बच्चा = माउ (अ. २)
- पोथी = भाले (अ. २-३)
- हडबडाइ = नहडबडाइ (अ. ५-२४)
- मुलाहिजा = यथार्थ (अ. ११-१२)
- भित्र = बाहिर (अ. १२)
- खोलिनन् = खोलिन् (अ. १५)

- दुवैजना = एकलै (अ. २०-२१)
- नजिकै = टाढा (अ. २०-२१)
- गाउँ = सहर (अ. २०-२१)
- मरिराखेको = जिउँदो (अ. २२-२५)
- दिन = रात (अ. २३)
- चिन्ता = आनन्द (अ. २३-४६)
- आशा = निराशा (अ. २८)
- धर्म = पाप (अ. २९-३३)
- छोरा = छोरी (अ. २९-४२)
- राजकुमार = राजकुमारी (अ. ३१-३२)
- सुख = कष्ट (अ. ३२-३५)
- सुन्दरी = सुन्दर (अ. ३३-३४)
- युवती = युवक (अ. ३३-३४)
- पत्ता = बेपत्ता (अ. ३३-४२)
- बिछोड = भेट (अ. ३७-४४)
- भाइ = दाजु (अ. ४२) । = जम्मा २४ वटा

यसअनुसार 'शिशिर र वसन्तको कथा' मा कुल चौबीस वटा शब्दका विपरीतार्थी शब्दहरू प्रयोग गरिएको पाइन्छ । जसअन्तर्गत एकादेश, राजा, बच्चा, पोथी, हडबडाइ, मुलाहिजा, भित्र, खोलिनन्, दुवै जना, नजिकै, गाउँ, मरिराखेको, दिन, चिन्ता, आशा, धर्म, छोरा, राजकुमार, सुख, सुन्दरी, युवती, पत्ता, बिछोड र भाइ शब्दहरू रहेका छन् । प्रस्तुत कथामा उल्लिखित शब्दका विपरीतार्थी शब्दहरूको प्रयोग मूलतः अन्तरअनुच्छेदीय रूपमा र अंशतः अनुच्छेदान्तरिक रूपमा गरिएको छ । कथामा प्रयुक्त विपरीतार्थी शब्दहरू निकटवर्ती अनुच्छेदका अलावा दूरवर्ती अनुच्छेद (उदा.

एकादेश = अर्को देश, अ.१-३१ हडबडाइ = नहडबडाइ अ. ५-२४, चिन्ता = आनन्द अ. २३-४६ आदि) मा समेत प्रयोग गरिएको पाइन्छ । कथामा प्रयुक्त यी विभिन्न किसिमका विपरीतार्थी शब्दहरूले पूर्ववर्ती विचार वा भावलाई पश्चवर्ती विचार वा भावसँग संयोजन गर्ने कार्य सम्पादन गरेको देखिन्छ । जसबाट कथामा संसक्ति कायम हुन पुगेको छ ।

समावेशी - समावेश्य

सङ्कथनमा प्रयुक्त समावेशक र समावेशित शब्दका बीचको सम्बन्धलाई समावेशी-समावेश्य भनिन्छ । वस्तुतः समावेशी शब्दले आफूअन्तर्गत विभिन्न शब्दहरूलाई समेट्न सक्ने जातीय प्रवृत्तिलाई दर्साउँछ भने समावेश्य शब्दले समावेशी शब्दमातहत समेटिने व्यक्तिगत प्रवृत्तिलाई दर्साउँछ । यस सम्बन्धलाई सामान्य-विशिष्ट वा उच्च-निम्न सम्बन्धका रूपमा पनि व्याख्या गर्न सकिन्छ । सङ्कथन वा पाठमा विचार वा विषय प्रस्तुतिका क्रममा समावेशी, समावेश्य शब्दहरूको प्रयोग गरिन्छ । 'शिशिर र वसन्तको कथा' मा पनि केही समावेशी-समावेश्य शब्दहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । कथामा प्रयुक्त समावेशी शब्द र तीअन्तर्गत समाहित समावेशित शब्दहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ :

- देश : एकादेश, अर्को देश
- राजकुमार : शिशिर, वसन्त
- काल/समय : एक दिन, भोलिपल्ट, केहीबेर, केही दिन, धेरै वर्ष, रातदिन, साँझ, बिहान, दिन, राती, दिनभर, हरेक दिन, रातभर, सधैं, केही समय, अलि दिन, प्रतिदिन, यतिका दिन, त्यस दिन आदि ।
- विवाह : दोस्रो विवाह, अर्को विवाह, पुनर्विवाह
- कथा : शिशिर-वसन्तको कथा
- पशुपक्षी : हात्ती, भँगेरो, भँगेरी
- दिशा : पूर्व

- दृष्टि : कुदृष्टि
- विचार : कुविचार
- दरबार : राजदरबार
- मानिस/मान्छे : राजा, रानी, शिशिर, वसन्त, गुरु, पुरोहित, पसले, छोराछोरी, बालबालिका, माभी आदि ।
- माभी : बूढो माभी
- सन्तान : छोरा, छोरी । = जम्मा १३ वटा

यसअनुसार 'शिशिर र वसन्तको कथा' मा देश, राजकुमार, काल/समय, विवाह, कथा, पशुपक्षी, दिशा, दृष्टि, विचार, दरबार, मानिस/मान्छे, माभी र सन्तान गरी कुल तेह्र वटा समावेशी शब्दहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ जसले आफूमातहत विभिन्न शब्दहरूलाई समावेशित गरेका छन् । यसबाट कथामा प्रस्तुत व्यक्ति, विषय, प्राणी, वस्तु वा भावका बीच संसक्ति संयोजन कायम भएको देखिन्छ । यस्ता शब्दहरू कथाको एउटै अनुच्छेदभित्र, बाहिर एवम् सिङ्गो कथाका विभिन्न स्थानमा प्रयोग गरिएका छन् । जसबाट एउटै विषयक्षेत्रका विविध शब्दहरूको समन्वय कायम भई प्रस्तुत कथा थप संसक्त बन्न पुगेको देखिन्छ ।

अङ्गी - अङ्ग

सङ्कथनमा प्रस्तुत पूर्णवाची र अंशवाची शब्दका बीचको सम्बन्धलाई अङ्गी-अङ्ग भनिन्छ । सङ्कथनमा सन्दर्भ वा प्रसङ्गअनुसार अङ्गी-अङ्ग सम्बन्ध कायम भएको हुन्छ । वस्तुतः यसमा मूल वर्ग वा वर्गान्तरिक र तिनका भागका बीचको सम्बन्ध कायम हुन्छ । 'शिशिर र वसन्तको कथा' मा विभिन्न भाषिक एकाइका बीच अङ्गी-अङ्ग सम्बन्ध देख्न सकिन्छ । कथामा प्रयुक्त त्यस्ता अङ्गी शब्द र तिनका अङ्गगत एकाइहरूलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

- देश : गाउँ, सहर
- घर : भ्याल, ढोका

- भँगेरो : चुच्चो, चुच्चा, प्वाँख
- दरबार : खोपी, बैठक, राजगद्दी
- जङ्गल : भिँजा, काँडा
- मृग : मुटुकलेजो
- दिन : बिहान, रात
- हात्ती : पीठ
- रानी : हात, काख, आँखा, कपाल, नाक
- खोपी : ढोका, भ्याल
- राजा : हात
- समारोह : नाचगान, सिन्दुरयात्रा
- वसन्त : हातपाउ, कान
- सहर : बाटो, पसल
- शिशिर : आँखा, गह, मुख
- थैलो/धोक्रो : छाला । = जम्मा १६ वटा

यसअनुसार 'शिशिर र वसन्तको कथा' मा देश, घर, भँगेरो, दरबार, जङ्गल, मृग, दिन, हात्ती, रानी, खोपी, राजा, समारोह, वसन्त, सहर, शिशिर र थैलो/धोक्रो गरी कुल १६ वटा अङ्गी शब्दहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ जसका विभिन्न अङ्ग शब्दहरू प्रयोग गरिएको देखिन्छ । प्रस्तुत कथामा उल्लिखित अङ्गी-अङ्ग शब्दहरूको प्रयोग एउटै अनुच्छेदभित्र र बाहिर देख्न सकिन्छ । एक वा अनेक अनुच्छेदमा प्रयुक्त तथोक्त अङ्गी-अङ्ग शब्दहरूले 'शिशिर र वसन्तको कथा' मा प्रस्तुत व्यक्ति, वस्तु, प्राणी वा विषयका बीच पूर्ण-अंशको सम्बन्ध कायम गरेका छन् । जसबाट प्रस्तुत विषयवस्तुका बीच संसक्ति सृजना भई कथा थप संसक्त बन्न पुगेको देखिन्छ ।

समग्रतः 'शिशिर र वसन्तको कथा' मा प्रयुक्त पुनरुक्ति संसक्तिको स्थितिलाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ :

तालिका ६

'शिशिर र वसन्तको कथा' मा प्रयुक्त पुनरुक्ति संसक्तिको समग्र स्थिति

पुनरुक्ति	प्रयुक्त सङ्ख्या	प्रतिशत
पुनरावृत्ति	४३७	८४.५२%
पर्यायवाची	२७	५.२२%
विपरीतार्थी	२४	४.६४%
समावेशी-समावेश्य	१३	२.५१%
अङ्गी-अङ्ग	१६	३.०९%
जम्मा	५१७	

यसप्रकार 'शिशिर र वसन्तको कथा' मा पुनरावृत्ति कोशीय संसक्तिको प्रयोग अन्यका तुलनामा अत्यधिक अर्थात् ८४.५२% रहेको पाइन्छ भने पर्यायवाची, विपरीतार्थी, समावेशी-समावेश्य र अङ्गी-अङ्गको प्रयोग क्रमशः ५.२२%, ४.६४%, २.५१% र ३.०९% रहेको देखिन्छ ।

(आ) सन्निधान

सङ्कथनमा प्रयुक्त कोशीय एकाइका बीचको साहचर्यात्मक सम्बन्ध नै सन्निधान हो । यसले सङ्कथनमा एकैपटक वा साथासथै (वाक्यान्तरिक वा अन्तर्वाक्यीय रूपमा) प्रयोगमा आउने एकाइका बीचको सन्निकटता दर्साउँछ । यसअन्तर्गत आउने एकाइहरू एउटै विषयक्षेत्र वा परिवेशसम्बद्ध हुन्छन् । 'शिशिर र वसन्तको कथा' मा परस्परमा सन्निकट सम्बन्ध राख्ने विभिन्न शब्दहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त सान्निध्य सम्बन्धयुक्त शब्द र तिनका साम्बन्धिक शब्दहरूलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

- भंगैरो - गुंड (अ. २)
- व्याधा - गुलेली (अ. २)
- कालो बादल - अन्धकार (अ. ४)
- रानी - दरबार (.अ. १३)
- राजगद्दी - राजा (.अ. १३)
- रानी - शूङ्गार (अ. १४)
- उज्यालो - घाम (.अ. २१)
- निद्रा - हाइहाइ (अ. २३)
- लास - मलामी (अ. २५)
- नाचगान - खुसियाली (अ. २६)
- पसल - पसले (अ. २९)
- पसल - व्यापार (अ. ३०)
- जङ्गल - पशुपक्षी (अ. ३१)
- नदी - वेग (अ. ३४)
- नदी - घाट .अ. ३४)
- आँखा - आँसु (अ. ४२) ।

= जम्मा १६ वटा

यसप्रकार 'शिशिर र वसन्तको कथा' मा जम्माजम्मी १६ वटा शब्दको निकटस्थ शब्दसँग सान्निध्य सम्बन्ध कायम रहेको देखिन्छ । प्रस्तुत कथामा परस्परमा साहचर्यात्मक सम्बन्ध राख्ने शब्दहरूको प्रयोग सबै अनुच्छेदहरूमा नभई केही अनुच्छेदहरूमा मात्र भएको पाउन सकिन्छ । सन्निधानात्मक रूपमा रहेका उल्लिखित शब्दहरू एउटै विषय, वस्तु वा क्षेत्रसम्बद्ध भई प्रयुक्त देखिन्छन् र ती मूलतः वाक्यान्तरिक रूपमा नै प्रयोग भएका छन् । साथै केही शब्दहरू अन्तर्वाक्यीय रूपमा (निद्रा-हाइहाइ, पसल-पसले, जङ्गल-पशुपक्षीलगायत) व्यवहृत भएका छन् । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त

सन्निकट सम्बन्धयुक्त शब्दहरूबाट कथागत विषय प्रसङ्गका बीच परस्परमा सान्निध्यता कायम भई कथालाई थप संसक्त तुल्याउन मद्दत पुगेको देखिन्छ ।

समग्रतः 'शिशिर र वसन्तको कथा' मा प्रयुक्त कोशीय संसक्तिको स्थितिलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

तालिका ७

'शिशिर र वसन्तको कथा' मा प्रयुक्त कोशीय संसक्तिको समग्र स्थिति

कोशीय संसक्ति	प्रयुक्त सङ्ख्या	प्रतिशत
पुनरुक्ति	५१७	९६.९९%
सन्निधान	१६	३.००%
जम्मा	५३३	

यसप्रकार 'शिशिर र वसन्तको कथा' मा पुनरुक्ति संसक्तिको प्रयोग अत्यधिक अर्थात् ९६.९९% रहेको देखिन्छ भने सन्निधान संसक्तिको प्रयोग ३% मात्र रहेको देखिन्छ ।

सारतः 'शिशिर र वसन्तको कथा' मा प्रयुक्त संसक्ति युक्तिको अवस्थालाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ :

तालिका ८

'शिशिर र वसन्तको कथा' मा प्रयुक्त संसक्ति युक्तिको समग्र स्थिति

संसक्ति प्ररूप	प्रयुक्त सङ्ख्या	प्रतिशत
व्याकरणिक संसक्ति	६०३	५३.०८%
कोशीय संसक्ति	५३३	४६.९१%
जम्मा	११३६	

यसप्रकार 'शिशिर र वसन्तको कथा' मा कोशीय संसक्तिका तुलनामा व्याकरणिक संसक्तिको प्रयोग अधिक अर्थात् ५३.०८% गरिएको देखिन्छ भने कोशीय संसक्तिको प्रयोग ४६.९१% गरिएको पाइन्छ ।

'भविष्य निर्माण' कथामा संसक्ति

'भविष्य निर्माण' कथा कथाकार देवकुमारी थापा (वि.सं. १९८४) द्वारा लिखित बालमनोवैज्ञानिक कथा हो । विशेषतः कथा विधा र त्यसमा पनि बालमनोवैज्ञानिक कथामा कलम चलाएकी थापाका कथाहरू जीवनवादी चिन्तन र सामाजिक चेतनाले युक्त देखिन्छन् । उनका 'टपरी', 'भोकतृप्ति', 'प्रलय', 'प्रतीक्षा' र 'देवकुमारी थापाका प्रतिनिधि कथाहरू' प्रकाशित कथा सङ्ग्रहका रूपमा रहेका छन् । प्रस्तुत कथामा उनले बालकहरूमाथि वातावरणले पार्ने गहिरो प्रभावको प्रसङ्ग प्रस्तुत गर्दै सकारात्मक सन्देशबाट मात्र बालबालिकाको 'भविष्य निर्माण' गर्न सकिने दृष्टिकोण व्यक्त गरेकी छन् । कुल एक्काईस अनुच्छेदमा संरचित चार पृष्ठको यस कथामा विभिन्न प्रकारका व्याकरणिक र कोशीय संसक्तिको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त संसक्ति युक्ति र तिनले कथाको संरचना निर्माणमा खेलेको भूमिकाको अध्ययन-विश्लेषण निम्नानुसार गरिएको छ :

(क) व्याकरणिक संसक्ति

'भविष्य निर्माण' कथामा वाक्य एवम् अनुच्छेदहरूलाई परस्परमा संयोजन गर्नका लागि विभिन्न किसिमका व्याकरणिक संसक्तिहरूको प्रयोग गरिएको देखिन्छ । प्रस्तुत कथामा सबै प्रकारका व्याकरणिक संसक्तिहरू : सन्दर्भन, प्रतिस्थापन, विलोपन र संयोजनको प्रयोग गरिएको छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त यी प्ररूपका व्याकरणिक संसक्तिहरूलाई पृथक्-पृथक् रूपमा निम्नानुसार अध्ययन गरिएको छ :

(अ) सन्दर्भन

प्रस्तुत कथामा समाविष्ट विषय, घटना, स्थान वा सहभागीलाई दर्साउनका निमित्त सन्दर्भन संसक्तिको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । सैद्धान्तिक दृष्टिले सन्दर्भनका व्यक्तिवाचक, दर्शकवाचक र

तुलनात्मक सन्दर्भन गरी तीन प्रकार हुन्छन् । प्रस्तुत कथामा यी तीनै प्रकारका सन्दर्भनको प्रयोग गरिएको देखिन्छ । कथामा व्यवहृत सन्दर्भन संसक्तिको अध्ययन निम्नानुसार गरिएको छ :

व्यक्तिवाचक सन्दर्भन

‘भविष्य निर्माण’ कथामा व्यक्ति, वस्तु वा विषय जनाउनका लागि व्यक्तिवाचक सन्दर्भनको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । यसका लागि मूलतः प्रथम, द्वितीय र तृतीय पुरुषको प्रयोग गर्ने गरिन्छ । साथै सम्बन्धवाचक विशेषण शब्दहरूको पनि प्रयोग-व्यवहार गरिन्छ । प्रस्तुत कथामा मूलतः पूर्वप्रस्तुत विषयसन्दर्भलाई दर्साउन अन्य सन्दर्भकको तुलनामा व्यक्तिवाचक सन्दर्भकको प्रयोग व्यापक रूपमा भएको देखिन्छ । कथामा प्रयुक्त व्यक्तिवाचक सन्दर्भकहरू देहायबमोजिम रहेका छन् :

त्यसको, तिनी, तिनमा, तिनी, तिनी, आफ्नै, तिनको, तिनको, तिनले, तिनको, तिनी, तिनको, तिनी, आफ्ना, तिनी, उनीहरूले, उनीहरूको, तिनी, उसको, आफ्ना, तपाईंलाई, तपाईंले, तिनी, म, तिनी, आफै, तिनलाई, आफ्नो, तिनका, दुवैले, यसैले, म, दुवैका तिनीहरू, उनीहरू, उनीहरू, उनीहरूले, उसले, म, त्यो, तिमी, आफ्नो, आफ्ना, मैले, म, तिनले, तिनको, तिनले । = जम्मा : ४८ वटा

यसप्रकार ‘भविष्य निर्माण’ कथामा कुल अठचालीस वटा व्यक्तिवाचक सन्दर्भकहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । कथामा प्रयुक्त उल्लिखित व्यक्तिवाचक सन्दर्भकहरू परिशिष्टमा उल्लेख गरिएबमोजिम कथाका विभिन्न अनुच्छेदमा प्रयुक्त छन् । वस्तुतः कथाका पहिलो, दोस्रो, तेस्रो, चौथो, पाँचौं, आठौं, दसौं, एघारौं, बाह्रौं, तेह्रौं, पन्ध्रौं, सत्रौं, अठारौं, उन्नाईसौं र एककाईसौं अनुच्छेदमा व्यक्तिवाचक सन्दर्भकको प्रयोग पाइन्छ । कथामा प्रयोग गरिएका उल्लिखित व्यक्तिवाचक सन्दर्भकहरू मूलतः प्रथम, द्वितीय र तृतीय पुरुषसम्बद्ध रहेका छन् । यसअलावा कतिपय सम्बन्धवाचक वा भेदक विशेषण (उदा. आफ्नो, आफ्ना तिनको आदि) र निर्धारक (उदा. दुवै = कृष्णबहादुर र पार्वती) हरूले पनि व्यक्तिवाचक सन्दर्भकको भूमिका निर्वाह गरेका छन् । कथामा व्यवहृत तथोक्त सन्दर्भकहरूले कथामा पूर्वप्रस्तुत विषय प्रसङ्गलाई सन्दर्भित गरेर संसक्ति निर्माणको कार्य सम्पादन गरेको देखिन्छ । कथामा प्रयुक्त व्यक्तिवाचक सन्दर्भकमध्ये

सबैभन्दा बढी 'तिनी' सन्दर्भकको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । जसले प्रसङ्गअनुसार कृष्णबहादुर र पार्वती दुवैलाई निर्देशित गरेको छ । यस किसिमका सन्दर्भकबाट कथामा प्रस्तुत विषयवस्तुलाई सोहीबमोजिम सन्दर्भित गर्ने कार्य भएकाले कथाको संसक्ति सृजनामा यसको भूमिका महत्त्वपूर्ण देखिएको छ ।

दर्शकवाचक सन्दर्भक

'भविष्य निर्माण' कथामा प्रस्तुत व्यक्ति, वस्तु वा विषयलाई जनाउन विभिन्न दर्शकवाचक सन्दर्भकहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । सैद्धान्तिक दृष्टिले दर्शकवाचक सन्दर्भकअन्तर्गत निकटवर्ती र दूरवर्ती विषयसन्दर्भ जनाउने तृतीय पुरुष सर्वनाम शब्दहरू र अन्य शब्दहरू (सार्वनामिक विशेषण) को प्रयोग हुने मानिन्छ । प्रस्तुत कथामा समीपवर्ती र दूरवर्ती दुवै किसिमका दर्शकवाचक सन्दर्भकहरूको प्रयोग गरिएको छ । कथामा प्रयुक्त दर्शकवाचक सन्दर्भकहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ :

त्यस (घर), त्यस (घर), त्यस (घर), यो (छोरा), यो (छोरा), यो (देश), यो (स्वप्न), यो (विश्वयुद्ध), यस्तो (विश्व), यस्तै (कुराहरू), यस्तो (विषय), यस्तो (सम्पर्क), यहाँ, यस (प्रश्न), अरू (दुष्ट), यस (कुरा), त्यो (रात), त्यस (अबोध बालक), त्यही (रात) । = जम्मा : १९ वटा

यसअनुसार 'भविष्य निर्माण' कथामा जम्माजम्मी उन्नाईस वटा दर्शकवाचक सन्दर्भकहरूको प्रयोग गरिएको देखिन्छ । कथामा प्रयुक्त उल्लिखित दर्शकवाचक सन्दर्भकहरू परिशिष्टमा उल्लेख गरिएबमोजिम कथाका पहिलो, दोस्रो, तेस्रो, चौथो, पाँचौं, दसौं, पन्ध्रौं, सत्रौं, उन्नाईसौं, बीसौं र एककाईसौं अनुच्छेदमा रहेका छन् । कथामा प्रयुक्त दर्शकवाचक सन्दर्भकहरूले सन्दर्भअनुसार विभिन्न व्यक्ति, वस्तु र विषयलाई सन्दर्भित गरेका छन् । यस क्रममा यो, यस, यस्तो, यहाँ सन्दर्भकले निकटवर्ती विषयलाई र त्यो, त्यस, त्यही जस्ता सन्दर्भकले दूरवर्ती विषयलाई सन्दर्भित गरेका छन् । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त दर्शकवाचक शब्दहरू मूलतः सार्वनामिक विशेषणका रूपमा प्रयुक्त छन् भने अंशतः स्थानवाची (यहाँ) शब्दका रूपमा व्यवहृत छन् । कथामा प्रयुक्त दर्शकवाचक शब्दहरूले कथामा पूर्ववर्ती र पश्चवर्ती विषयप्रसङ्गलाई निर्देशित गरेकाले प्रयुक्त

सन्दर्भकहरू पूर्वसन्दर्भक एवम् पश्चसन्दर्भकका रूपमा देखा परेका छन् । कथामा प्रयोग गरिएका दर्शकवाचक सन्दर्भकले विषय तथा कथाका पात्र, स्थान एवम् भावविशेषलाई सन्दर्भित गरी पूर्वोत्तर भागका बीच संरचनात्मक सिक्रीको कार्य गरेकाले कथामा संसक्ति सृजनार्थ यिनको भूमिका महत्तम देखा पर्दछ ।

तुलनात्मक सन्दर्भक

‘भविष्य निर्माण’ कथामा व्यक्तिवाचक र दर्शकवाचक सन्दर्भन संसक्तिका तुलनामा तुलनात्मक सन्दर्भनको निकै कम प्रयोग गरिएको पाइन्छ । सिद्धान्ततः सङ्कथन वा पाठमा कुनै दुई व्यक्ति, विषय, स्थान, घटना, वस्तु, आदिको तुलना दर्साउने सन्दर्भमा तुलनात्मक सन्दर्भनको प्रयोग-व्यवहार गरिन्छ । यस प्रयोजनार्थ प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त तुलनात्मक सन्दर्भकहरू निम्नानुसार रहेका छन् :

अनुच्छेद	तुलनात्मक सन्दर्भक	सन्दर्भित एकाइ/सूचना
१३	बडा ज्ञानी	खराब जर्मनहरूभन्दा ज्ञानी
१५	दुष्ट	ज्ञानी जर्मनभन्दा दुष्ट

बडा ज्ञानी, दुष्ट । = जम्मा : २ वटा

यसप्रकार ‘भविष्य निर्माण’ कथामा जम्माजम्मी दुई वटा तुलनात्मक सन्दर्भक : बडा ज्ञानी र दुष्ट को प्रयोग गरिएको पाइन्छ । कथामा प्रयुक्त उल्लिखित तुलनात्मक सन्दर्भकहरू कथाका तेह्रौं र पन्ध्रौं अनुच्छेदमा प्रयोग गरिएका छन् । जसमध्ये तेह्रौं अनुच्छेदमा प्रयुक्त बडा ज्ञानीले खराब जर्मनहरूका तुलनामा कतिपय जर्मनहरू ज्ञानी भएको सन्दर्भलाई र पन्ध्रौं अनुच्छेदमा प्रयुक्त दुष्ट सन्दर्भकले ज्ञानी जर्मनभन्दा अरू दुष्ट जर्मनहरूलाई तुलनात्मक रूपमा निर्देशित गरेको देखिन्छ । कथामा प्रयुक्त तथोक्त तुलनात्मक सन्दर्भकहरूले पूर्ववर्ती विषयप्रसङ्गलाई दर्साएकाले यिनको भूमिका पूर्वसन्दर्भकका रूपमा रहेको पाइन्छ । तुलनात्मक सन्दर्भकको प्रयोगले प्रस्तुत कथामा व्यक्त कतिपय विषयप्रसङ्गलाई सन्दर्भित गरी पूर्व पश्च भावलाई संयोजन गरेकाले कथाको संसक्ति सृजनामा तुलनात्मक सन्दर्भकले सहयोग पुऱ्याएको देखिन्छ ।

समग्रतः 'भविष्य निर्माण' कथामा प्रयुक्त सन्दर्भन संसक्तिको स्थितिलाई निम्नानुसार देखाइएको छ :

तालिका ९

'भविष्य निर्माण' कथामा प्रयुक्त सन्दर्भन संसक्तिको समग्र स्थिति

सन्दर्भन संसक्ति	प्रयुक्त सङ्ख्या	प्रतिशत
व्यक्तिवाचक सन्दर्भक	४८	६९.५६%
दर्शकवाचक सन्दर्भक	१९	२७.५३%
तुलनात्मक सन्दर्भक	२	२.८९%
जम्मा	६९	

यसप्रकार 'भविष्य निर्माण' कथामा व्यक्तिवाचक सन्दर्भकको प्रयोग अत्यधिक अर्थात् ६९.५६% रहेको देखिन्छ, भने दर्शकवाचक र तुलनात्मक सन्दर्भकको प्रयोग क्रमशः २७.५३% र २.८९% रहेको देखिन्छ ।

(आ) प्रतिस्थापन

'भविष्य निर्माण' कथामा व्याकरणिक संसक्तिअन्तर्गत पर्ने अर्को महत्त्वपूर्ण युक्ति प्रतिस्थापनको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । सैद्धान्तिक दृष्टिकोणअनुसार सङ्कथन वा पाठमा प्रयुक्त पद, पदावली वा वाक्यलाई स्थानापन्न गर्ने विभिन्न, भाषिक तत्त्वहरू हुन्छन् । त्यस्ता भाषिक तत्त्वहरूको प्रयोग यस कथामा पाउन सकिन्छ । प्रस्तुत कथामा नामिक, क्रियात्मक र उपवाक्यात्मक तीनै प्रकारका प्रतिस्थापन संसक्तिको प्रयोग गरिएको छ । जसलाई निम्नानुसार अध्ययन गरिएको छ :

नामिक प्रतिस्थापन

सङ्कथन वा पाठमा प्रयुक्त कुनै व्यक्ति, वस्तु वा विषय जनाउने नामिक पद, पदावलीका सङ्घा विभिन्न प्रतिस्थापक एकाइहरूको प्रयोग गर्ने गरिन्छ । 'भविष्य निर्माण' कथामा पनि कतिपय नाम वा नाम पदावलीका सङ्घामा नामिक प्रतिस्थापकको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । वस्तुतः यस कथामा

प्रतिस्थापनका अन्य दुई भेदः क्रियात्मक प्रतिस्थापन र उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापनमा तुलनामा नामिक प्रतिस्थापनको प्रयोग बढी भएको देखिन्छ । कथामा नामिक प्रतिस्थापकका रूपमा प्रयुक्त भाषिक एकइहरू निम्नानुसार रहेका छन् :

छोरो, छोरा, पति, छोरा, पति, पतिपत्नी, छोरा, बाबु, बा, बाबु, बा, बाबु, बा, छोरा, छोरा, पतिपत्नी, बा, पति, छोरा, छोरा, आमा, आमा, बाबु, बा, आमा, आमा, आमा, छोरा, बाबु, आमा, बालक, छोरा, आमा, आमा, छोरा, बाबु, छोरा, छोरा, आमा, छोरा । = जम्मा ४० वटा

यसअनुसार 'भविष्य निर्माण' कथामा कुल ४० वटा नामिक प्रतिस्थापकको प्रयोग भएको पाइन्छ । कथामा प्रयुक्त उल्लिखित नामिक प्रतिस्थापकहरू परिशिष्टमा उल्लेख गरिएबमोजिम कथाका तेस्रो, चौथो, पाँचौं, छैटौं, नवौं, दसौं, एघारौं, बाह्रौं, तेह्रौं, चौधौं, सोह्रौं, सत्रौं, अठारौं, बीसौं र एक्काईसौं अनुच्छेदमा रहेका छन् । कथामा प्रयोग गरिएका उल्लिखित नामिक प्रतिस्थापकमध्ये छोरो, छोरा, बाबु, प्रतिस्थापकले नरेशलाई, पति, बाबु, बा प्रतिस्थापकले कृष्णबहादुरलाई, आमाले पार्वतीलाई, र पतिपत्नीले कृष्णबहादुर र पार्वतीलाई स्थानापन्न गरेका छन् । कथामा प्रयुक्त यी विभिन्न नामिक प्रतिस्थापकहरूले कथामा पूर्वप्रस्तुत व्यक्ति वा पात्रलाई भिन्न नामद्वारा दर्साएकाले यीबाट नामिक प्रतिस्थापन कायम भएको देखिन्छ । यस कथामा प्रयुक्त नामिक प्रतिस्थापनमध्ये सबैभन्दा बढी छोरो/छोरा प्रतिस्थापकको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । कथामा प्रयुक्त नामिक प्रतिस्थापकले कथामा प्रस्तुत पात्रलाई सोही रूपमा जनाएर संसक्ति सृजनार्थ महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको देखिन्छ ।

क्रियात्मक प्रतिस्थापन

सङ्कथन वा पाठमा कुनै एक क्रियालाई स्थानापन्न गरी सोही तात्पर्यमा आशय व्यक्त गर्न अर्को कुनै क्रियाको प्रयोग गर्ने गरिन्छ । यस्तो प्रयोग विषयगत सन्दर्भ, लेखकीय प्रकृति एवम् भाषागत विशेषतामा पनि भर पर्ने हुन्छ । 'भविष्य निर्माण' कथामा प्रयुक्त विभिन्न क्रियापदहरूमध्ये निकै कम मात्रामा प्रतिस्थापक क्रियापदको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । सिद्धान्ततः यसअन्तर्गत आउने क्रियात्मक प्रतिस्थापकले पूर्व वाक्यमा प्रयुक्त क्रियापदकै भूमिका निर्वाह गर्ने हुन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त क्रियात्मक प्रतिस्थापकलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ :

अनुच्छेद	क्रियात्मक प्रतिस्थापक	प्रतिस्थापित क्रियापद
१९	खिन्न भए	छटपटाइरहिन्

खिन्न भए = जम्मा : १ वटा

यसप्रकार 'भविष्य निर्माण' कथामा एउटा मात्र क्रियात्मक प्रतिस्थापकको प्रयोग गरिएको देखिन्छ जसले छोराको प्रश्नले पार्वती रातभर छटपटाएको एवम् रितले कृष्णबहादुर पनि छटपटाएको सन्दर्भगत आशयमा 'खिन्न भए' ले भूमिका निर्वाह गरेको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त क्रियात्मक प्रतिस्थापक (खिन्न भए) पूर्ववर्ती क्रियापद (छटपटाइरहिन्) को तात्पर्य बोधार्थ व्यवहृत भएकाले यो पूर्ववर्ती आशय अभिमुख रहेको छ । नेपाली भाषाका सन्दर्भमा अङ्ग्रेजीमा जस्तो साभ्ना क्रियात्मक प्रतिस्थापक (डज) रहेको पाइँदैन । यद्यपि सन्दर्भ र प्रसङ्गअनुसार पश्चक्रियाले पूर्वक्रियालाई स्थानापन्न गरेको पाइन्छ । उल्लिखित क्रियात्मक प्रतिस्थापकले पनि सन्दर्भगत आधारमा प्रतिस्थापकको भूमिका निर्वाह गरेको देखिन्छ जसबाट वाक्य-वाक्यका बीच समन्वय कायम भई कथामा संसक्ति सृजनार्थ सघाउ पुगेको छ ।

उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापक

सङ्कथन वा पाठमा उपवाक्य वा वाक्यांशलाई स्थानापन्न गर्ने विभिन्न उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापकहरूको प्रयोग गर्ने गरिन्छ । सिद्धान्ततः उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापन सृजना गर्ने प्रतिस्थापकको प्रयोग सम्बन्धित उपवाक्यबाहिर हुने हुन्छ । 'भविष्य निर्माण' कथामा प्रयुक्त प्रतिस्थापन संसक्तिमध्ये उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापकको प्रयोग नामिक प्रतिस्थापकका तुलनामा कम र क्रियात्मक प्रतिस्थापकका तुलनामा बढी रहेको देखिन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापनको स्थितिलाई निम्नानुसार देखाइएको छ :

अनुच्छेद	उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापक	प्रतिस्थापित उपवाक्य
९	यस्तै हुन्छ	लडाइँमा गोली लाग्छ/दुख्छ ।
१०	इति	धेरै जर्मनहरूलाई मारेर त म कप्तान भएँ ।
१४	उसो भए	जर्मनहरू ज्ञानी पनि हुन्छन् ।

यस्तै हुन्छ, यति, उसो भए । = जम्मा ३ वटा

यसप्रकार ‘भविष्य निर्माण’ कथामा कुल तीन वटा उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापकको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । कथामा प्रयुक्त उल्लिखित प्रतिस्थापकहरू कथाका नवौं, दसौं र चौधौं अनुच्छेदमा रहेका छन् । कथामा प्रयुक्त उल्लिखित उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापकमध्ये ‘यस्तै हुन्छ’ ले लडाइँमा गोली लाग्छ वा दुःख्छ उपवाक्यलाई ‘यति’ ले धेरै मान्छे मारेर कृष्णबहादुर कप्तान भएको कुरालाई र ‘उसो भए’ ले जर्मनहरू पनि ज्ञानी हुन्छन् भन्ने वाक्यलाई प्रतिस्थापन गरेको देखिन्छ । यसबाट प्रस्तुत कथामा उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापकले संसक्ति सृजनार्थ महत्त्वपूर्ण सहयोग पुऱ्याएको देखिन्छ ।

समग्रतः ‘भविष्य निर्माण’ कथामा प्रयुक्त प्रतिस्थापन व्याकरणिक संसक्तिको अवस्थालाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ :

तालिका १०

‘भविष्य निर्माण’ कथामा प्रयुक्त प्रतिस्थापन संसक्तिको समग्र स्थिति

प्रतिस्थापन संसक्ति	प्रयुक्त सङ्ख्या	प्रतिशत
नामिक प्रतिस्थापन	४०	९०.९०%
क्रियात्मक प्रतिस्थापन	१	२.२७%
उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापन	३	६.८१%
जम्मा	४४	

यसप्रकार 'भविष्य निर्माण' कथामा नामिक प्रतिस्थापन व्याकरणिक संसक्तिको प्रयोग अन्य प्रतिस्थापनका तुलनामा अत्यधिक अर्थात् ९०.९०% रहेको पाइन्छ भने क्रियात्मक र उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापनको प्रयोग २.२७% र ६.८१% रहेको देखिन्छ ।

(इ) विलोपन

सङ्कथन वा पाठमा प्रयुक्त पद, पदावली वा वाक्यांशलाई शून्य रूपमा दर्साउन विलोपन संसक्तिको प्रयोग गरिएको हुन्छ । 'भविष्य निर्माण' कथामा पनि विलोपन संसक्तिको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । सिद्धान्ततः यसलाई वाक्य वा लेखकद्वारा नभनिएको वा नलेखिएको भाषिक तत्त्वको छुट जसलाई पूर्वप्रसङ्ग एवम् सन्दर्भद्वारा अध्याहार गरिन्छ भनी व्याख्या गरिएको छ । प्रस्तुत कथामा यसका नामिक, क्रियात्मक र उपवाक्यात्मक तीनै किसिमका विलोपनको प्रयोग गरिएको पाउन सकिन्छ । कथामा प्रयुक्त यी तीनै किसिमका विलोपन संसक्तिको अध्ययन निम्नानुसार गरिएको छ :

नामिक विलोपन

'भविष्य निर्माण' कथाका विभिन्न स्थानमा प्रयुक्त नाम वा नाम पदावलीको विलोपन भएको पाइन्छ । पूर्व/पश्च प्रस्तुत वाक्य वा प्रसङ्गमा प्रयुक्त नाम पश्च/पूर्वप्रस्तुत वाक्य वा प्रसङ्गमा लोप हुनुलाई यसअन्तर्गत लिइन्छ । प्रस्तुत कथामा विलुप्त नामिक पदहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ :

घरको, घरका, दार्जिलिङको, पार्वती, उनी, केटाकेटीहरू, नरेशलाई, छोरालाई, बाबु, कृष्णबहादुरले, नरेशलाई, कृष्णबहादुरलाई, पार्वतीले, बाबु, नरेशलाई, जर्मनहरूले, गोली, गोली, मान्छे, पार्वतीको, छोरालाई, तिमी, आमालाई, मैले, छोरालाई, पार्वतीको । = जम्मा २६ वटा

यसप्रकार 'भविष्य निर्माण' कथामा कुल छब्बीस वटा नामिक पदहरूको विलोपन भएको देखिन्छ । कथामा विलुप्त उल्लिखित शब्दहरू परिशिष्टमा उल्लेख गरिएबमोजिम कथाका पहिलो, दोस्रो, चौथो, पाँचौ, दसौं, एघारौं, बाह्रौं, तेह्रौं, चौधौं, पन्ध्रौं, सत्रौं, अठारौं र एककाईसौं अनुच्छेदमा प्रयुक्त छन् । कथामा प्रयुक्त तथोक्त नामिक विलोपनहरू मूलतः पूर्वप्रस्तुत नामसम्बद्ध भएर देखा परेका

छन् । जसलाई अध्याहार गरी व्यक्त आशयको पहिचान गर्न सकिन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त नामिक विलोपन क्रियात्मक एवम् उपवाक्यात्मक विलोपनका तुलनामा बढी नै रहेको पाइन्छ । कथामा व्यवहृत यस किसिमको विलोपनबाट कथामा प्रस्तुत व्यक्ति, वस्तु वा विषयका बीचको समन्वय कायम भएको देखिन्छ । परिणामस्वरूप प्रस्तुत कथा थप संसक्त बन्न पुगेको छ ।

क्रियात्मक विलोपन

‘भविष्य निर्माण’ कथामा प्रयुक्त कतिपय वाक्यमा आउनुपर्ने क्रियापदको विलोपन भएको पाइन्छ । सैद्धान्तिक दृष्टिकोणअनुसार कुनै पनि वाक्यको क्रिया स्थानमा क्रिया नआई उक्त स्थान रिक्त रहँदा क्रियात्मक विलोपन घटित हुन्छ । प्रस्तुत कथामा निकै कम मात्रामा क्रियात्मक विलोपन रहेको देखिन्छ । कथामा निहित क्रियात्मक विलोपनलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ :

- कृष्णबहादुरले भने, “लडाइँमा गोली लागेको (हो) बाबु ।” (अ. ५)
- ऊ हेर, कस्ती राम्री पुतली (आइछ) (अ. १२) ।

हो, आइछ । = जम्मा २ वटा

यसअनुसार ‘भविष्य निर्माण’ कथामा कुल दुईवटा क्रियात्मक विलोपन रहेको पाइन्छ । उल्लिखित दृष्टान्तअनुसार कथाको पाँचौं र बाह्रौं अनुच्छेदमा यसको प्रयोग गरिएको देखिन्छ । जसमध्ये पाँचौं अनुच्छेदमा ‘हो’ क्रिया र बाह्रौं अनुच्छेदमा ‘आइछ’ क्रियापदको लोप देख्न सकिन्छ । कथामा अन्तर्निहित तथोक्त क्रिया लोपलाई कथागत विषयवस्तुको सन्दर्भ वा प्रसङ्गअनुसार सहजै पहिचान गर्न सकिन्छ । क्रिया आउनुपर्ने स्थानमा क्रिया नआए पनि आएसरहको कार्य सम्पादन भएकाले प्रस्तुत कथामा संसक्ति सृजनार्थ क्रियात्मक विलोपन संसक्तिले सहयोग पुऱ्याएको देख्न सकिन्छ ।

उपवाक्यात्मक विलोपन

‘भविष्य निर्माण’ कथाका केही स्थानहरूमा उपवाक्यात्मक विलोपन रहेको छ । वस्तुतः यसको प्रयोग नामिक विलोपनभन्दा कम र क्रियात्मक विलोपनभन्दा बढी रहेको पाइन्छ । सिद्धान्ततः

सङ्कथन वा पाठका वाक्यमा आउनुपर्ने उपवाक्य पूर्ण रूपमा नआई अन्य केही वा कुनै एकाइ मात्र उपस्थित हुँदा उपवाक्यात्मक विलोपन घटित हुन्छ । प्रस्तुत कथामा निहित उपवाक्यात्मक विलोपनलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ :

- तिनको पाँच वर्षको एउटा छोरो छ - नरेश (जसको नाम नरेश हो) । (अ. ३)
- हठात् उसको दृष्टि आफ्ना बाबुको पाखुराको लामो दागमा पयो र सोध्यो (नरेशले बाबुलाई सोध्यो) । (अ. ५)
- कृष्ण : जर्मनहरूले (जर्मनहरूले गोली हानेका थिए) । (अ. ७)
- हो (मैले मानिस मारें) । (अ. १०)
- हो ? (जर्मनहरू साह्रै खराब हुन्छन् ?) (अ. १३)
- हुन्छ (तिमी जर्मन गएर जर्मनहरूलाई साथी बनाएर रोगीलाई निको पार्ने औषधि बनाउला) (अ. २१) ।

जसको नाम नरेश हो, नरेशले बाबुलाई सोध्यो, जर्मनहरूले गोली हानेका थिए, मैले मानिस मारें, जर्मनहरू साह्रै खराब हुन्छन्, तिमी जर्मन गएर जर्मनहरूलाई साथी बनाएर रोगीलाई निको पार्ने औषधि बनाउला । = जम्मा : ६ वटा

यसप्रकार 'भविष्य निर्माण' कथामा जम्माजम्मी ६ वटा उपवाक्यात्मक विलोपन रहेको देख्न सकिन्छ । कथामा व्यवहृत उल्लिखित विलोपनहरू कथाका तेस्रो, पाँचौं, सातौं, दसौं, तेह्रौं र एक्काईसौं अनुच्छेदमा रहेका छन् । जसलाई कथागत विषयसन्दर्भअनुसार पहिचान गर्न सकिन्छ । प्रस्तुत कथामा निहित उल्लिखित उपवाक्यात्मक विलोपनले उक्त स्थानमा आउनुपर्ने उपवाक्यलाई रिक्ततापूर्वक दर्साएका छन् जहाँ अपेक्षित उपवाक्यको उपस्थापन नभए पनि भएसरहको तात्पर्य अधिगत गर्न सकिन्छ । यस दृष्टिले पूर्वप्रस्तुत विषयप्रसङ्गअनुरूप उपस्थित नभईकन तथोक्त उपवाक्यात्मक विलोपनले पूर्ववत् आशय द्योतन गरेकाले प्रस्तुत कथाको संसक्ति सृजनामा यिनको भूमिका अहम् देखा पर्छ ।

समग्रतः 'भविष्य निर्माण' कथामा व्यवहृत विलोपन संसक्तिको अवस्थालाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ :

तालिका ११

'भविष्य निर्माण' कथामा व्यवहृत विलोपन संसक्तिको समग्र स्थिति

विलोपन संसक्ति	प्रयुक्त सङ्ख्या	प्रतिशत
नामिक विलोपक	२६	७६.४७%
क्रियात्मक विलोपक	२	५.८८%
उपवाक्यात्मक विलोपक	६	१७.६४%
जम्मा	३४	

यसअनुसार 'भविष्य निर्माण' कथामा प्रयुक्त विलोपन संसक्तिका तीन भेदमध्ये नामिक विलोपनको प्रयोग अधिक अर्थात् ७६.४७% रहेको पाइन्छ भने क्रियात्मक र उपवाक्यात्मक विलोपनको प्रयोग क्रमशः ५.८८% र १७.६४% रहेको देखिन्छ ।

(ई) संयोजन

सङ्कथन वा पाठमा वाक्यान्तरिक र अन्तर्वाक्यीय रूपमा वाक्य खण्डहरूलाई परस्परमा जोड्ने संयोजन संसक्तिको प्रयोग गरिएको हुन्छ । सिद्धान्ततः यसका योगात्मक, विपरीतार्थी, कारणात्मक र कालिक संयोजन गरी चार प्रकार रहेका छन् । 'भविष्य निर्माण' कथामा यी चारवटै प्रकारका संयोजकहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ जसलाई निम्नानुसार अध्ययन-विश्लेषण गरिएको छ :

योगात्मक संयोजन

'भविष्य निर्माण' कथामा उपवाक्य एवम् वाक्यहरूलाई आपसमा योग गर्ने विभिन्न स्वरूपका योगात्मक संयोजकहरूको प्रयोग गरिएको छ । वस्तुतः योगात्मक संयोजकहरूले वाक्यहरूलाई

परस्पर सीधा वा सोभो अर्थमा संयोजन गर्ने मानिन्छ । प्रस्तुत कथामा योगात्मक संयोजनको भूमिका निर्वाह गर्न व्यवहृत योगात्मक संयोजकहरू निम्नानुसार रहेका छन् :

- आफ्ना पतिसँग पनि तिनी यस्तो विषय लिएर कुरा गर्थिन् । (अ. ४)
- यो आइतबार पनि अखबारमा तिनले कोरियाका युद्धसम्बन्धी खबर पढिन् । (अ. ५)
- हठात् उसको दृष्टि आफ्ना बाबुको पाखुरामा पयो र सोध्यो । (अ. ५)
- छोराको यस प्रश्नले तिनी एकछिन गम्भीर भए र भने । (अ. १०)
- कलकाँटाको काममा पनि उनीहरू सिपालु हुन्छन् । (अ. १३)
- आमा म खराब छु कि राम्रो छु ? (अ. १७)
- छोराको प्रश्नले पार्वती मनमनै हाँसिन् र भनिन् तिमी राम्रा छौ । (अ. १८)
- कृष्णबहादुर पनि आफ्नो बेसुद्धीमा खिन्न भए । (अ. १९)
- भोलिपल्ट पनि नरेशले आमा चाहँलाई जर्मनहरूकै कुरा सोध्यो । (अ. २०)

पनि, पनि, हठात्, र, र, पनि, कि, र, पनि, पनि ।

= जम्मा १० वटा

यसप्रकार 'भविष्य निर्माण' कथामा जम्माजम्मी दसवटा योगात्मक संयोजकहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । कथामा प्रयुक्त उल्लिखित योगात्मक संयोजकहरू कथाका चौथो, पाँचौं, दसौं, तेह्रौं, सत्रौं, अठारौं, उन्नाईसौं र बीसौं अनुच्छेदमा रहेका छन् । कथामा प्रयुक्त योगात्मक संयोजकहरूले कथामा प्रस्तुत विषयवस्तुमा थप वा अतिरिक्त सूचना वा जानकारी थप्ने काम गरेका छन् । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त योगात्मक संयोजकमध्ये 'पनि' संयोजकको प्रयोग अन्यका तुलनामा बढी रहेको देखिन्छ । कथामा प्रयुक्त तथोक्त संयोजकहरूले कथामा पूर्वप्रस्तुत र पश्चप्रस्तुत विषयसन्दर्भ, घटना वा प्रसङ्गलाई उपयुक्त तरिकाले संयोजन गरेका छन् । परिणामतः प्रस्तुत कथा थप संसक्त बन्न पुगेको छ ।

विपरीतार्थी संयोजन

‘भविष्य निर्माण’ कथामा पूर्वप्रस्तुत अभिव्यक्ति, विचार वा वाक्यका विपरीत तात्पर्यमा प्रस्तुत अभिव्यक्ति, विचार वा वाक्य स्वरूपलाई संयोजन गर्ने विभिन्न विपरीतार्थी संयोजकहरूको प्रयोग गरिएको छ । जसबाट विपरीतार्थी संयोजन कायम भई संसक्ति सृजना भएको छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त भई कथालाई थप संसक्त तुल्याउन भूमिका निर्वाह गर्ने विपरीतार्थी संयोजकहरू निम्नानुसार रहेका छन् :

- साह्रै सुन्दरी नभए पनि तिनमा स्त्रीसुलभ सौन्दर्य अवश्य थियो । (अ. २)
- यो छोरालाई यस देशको एक जना श्रेष्ठ व्यक्ति बनाउने तिनको एकान्त स्वप्न थियो तर यो स्वप्न तिनले पतिसम्मलाई पनि भनेकी थिइनन् । (अ. ३)
- तिनी आफैँ भ्रसङ्ग भएर छोराको अनुहारमा पुलुकक हेरे । तर नरेशको निर्दोष अनुहारमा जिज्ञासा र द्विविधा झल्किरहेको थियो । (अ. १०)
- अब पार्वतीले के भन्निन् भन्ने तिनका मनमा पयो । तर कुरा सम्हाल्नु व्यर्थ थियो । (अ. १०)
- पार्वतीले केही भनिनन् । केवल टोलिँदै छोरालाई हप्काइन् । (अ. १२)
- छोरो निदाइसकेर मीठो स्वप्नमा खेलिरहँदा पनि आमामाचारिँ छोराको ‘भविष्य निर्माण’मा झुलिरहेकी थिइन् । (अ. २१)

नभए पनि, तर, तर, तर, केवल, खेलिरहँदा पनि । = जम्मा ६ वटा

यसप्रकार ‘भविष्य निर्माण’ कथामा जम्माजम्मी छ वटा विपरीतार्थी संयोजकहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । कथामा प्रयोग गरिएका उल्लिखित विपरीतार्थी संयोजकहरू कथाका दोस्रो, तेस्रो, दसौँ, बाह्रौँ र एक्काईसौँ अनुच्छेदमा रहेका छन् । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त विपरीतार्थी शब्दहरू यसका मूल स्वरूप तर, केवलका अतिरिक्त विपरीतार्थी क्रियायोगी नभए पनि, खेलिरहँदा पनि स्वरूपमा समेत प्रयुक्त देखिन्छन् जसले पूर्ववर्ती आशयको विपरीत तात्पर्यमा कार्य सम्पादन गरेका छन् । प्रस्तुत

कथामा प्रयोग गरिएका विपरीतार्थी संयोजकहरूमध्ये तर संयोजकको प्रयोग अन्यका तुलनामा बढी देखिन्छ । कथामा व्यवहृत विपरीतार्थी संयोजकहरूबाट सन्दर्भ र प्रसङ्गअनुसार विरोधी आशयलाई संयोजन गरी कथालाई संसक्त तुल्याउने भूमिका निर्वाह भएकाले प्रस्तुत कथामा संसक्ति सृजनार्थ यिनको भूमिका महत्त्वपूर्ण देखा पर्छ ।

कारणात्मक संयोजन

सङ्कथन वा पाठमा पूर्वप्रस्तुत र पश्चप्रस्तुत विषयका बीच कार्य-कारण सम्बन्ध स्थापित गर्ने विभिन्न कारणात्मक संयोजकहरूको प्रयोग गरिएको हुन्छ । ‘भविष्य निर्माण’ कथामा पनि यस किसिमका संयोजकहरू केही मात्रामा प्रयोग गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त कारणात्मक संयोजकहरू निम्नानुसार रहेका छन् :

- साढे सुन्दर नभए पनि तिनमा स्त्रीसुलभ सौन्दर्य अवश्य थियो । यसैले कप्तान कृष्णबहादुर सुखी छन् । (अ. २)
- पार्वती योग्य गृहिणी भएकी हुनाले यो छोराको पालनपोषणमा विशेष ध्यान दिन्थिन् । (अ ३)
- अब पार्वतीले के भन्निन् भन्ने तिनका मनमा प्यो । (अ. १०)
- तर कुरा सम्हाल्नु व्यर्थ थियो किनभने नरेश बाहिर गइसकेको थियो । (अ १०)

यसैले, हुनाले, भन्ने, किनभने । = जम्मा ४ वटा

यसअनुसार ‘भविष्य निर्माण’ कथामा कुल चारवटा कारणात्मक संयोजकहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । कथामा प्रयुक्त कारणात्मक संयोजकहरू कथाका दोस्रो, तेस्रो र दसौं अनुच्छेदमा रहेका छन् । जसले कथामा पूर्वप्रस्तुत विषयसन्दर्भलाई पश्चप्रस्तुत विषयप्रसङ्गसँग संयोजन गर्ने काम गरेका छन् । कथामा प्रयुक्त उल्लिखित कारणात्मक संयोजकहरूमध्ये दोस्रो, तेस्रो र दसौं अनुच्छेदमा प्रयुक्त ‘यसैले’, ‘हुनाले’ र ‘भन्ने’ ले कारण-कार्य रूपमा दुई वाक्यलाई संयोजन गरेका छन् भने दसौं अनुच्छेदमा प्रयुक्त ‘किनभने’ ले कार्य-कारणात्मक रूपमा दुई उपवाक्यलाई परस्परमा संयोजन गरेको देखिन्छ । यस क्रममा कारणात्मक क्रियायोगी (हुनाले) ले पनि भूमिका

निर्वाह गरेको पाइन्छ । कारण-कार्य वा कार्यकारणात्मक रूपमा अन्तर्वाक्यीय संयोजनको कार्य सम्पादन गरेका तथोक्त संयोजकहरूबाट कथामा संसक्ति सृजनार्थ सहयोग पुगेको देख्न सकिन्छ ।

कालिक संयोजन

सङ्कथन वा पाठमा प्रस्तुत विचार वा अभिव्यक्तिगत सिलसिलालाई समयको अनुक्रममा संयोजन गर्नका लागि कालिक संयोजकको प्रयोग गर्ने गरिन्छ । 'भविष्य निर्माण' कथामा कथानक वा घटनाहरूलाई कालक्रममा प्रस्तुत गर्न विभिन्न कालिक संयोजकहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त कालिक संयोजकहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ :

- दोस्रो महायुद्धमा तिनी लप्टन भएका थिए । (अ. २)
- पछि कप्तान भए । (अ. २)
- तिनी पल्टनबाट फर्केपछि आफ्नै सानोतिनो व्यापार गरेर अहिले जीवन बिताइरहेका छन् । (अ. २)
- एक आइतबार तिनी एउटा दैनिक अखबार पढ्दै थिइन् । (अ. ४)
- धेरै दिनदेखि तिनको हृदय भारी थियो - दाम्पत्यभारले । (अ. ४)
- यो आइतबार पनि अखबारमा तिनले कोरियाका युद्धसम्बन्धी खबर पढिन् । (अ. ५)
- नरेशले फेरि हठात् प्रश्न गर्‍यो । (अ. १०)
- छोराको यस प्रश्नले तिनी एकछिन्न गम्भीर भए । (अ. १०)
- अब पार्वतीले के भन्निन् भन्ने तिनका मनमा प‍यो । (अ. १०)
- बा हेर्नुस् त बन्दुक, यसैले म ठूलो भएर पछि जर्मनहरूलाई मार्छु । (अ. ११)
- राति सुत्ने बेलामा नरेशले फेरि आमासित सोध्यो । (अ. १३)
- भोलिपल्ट पनि नरेशले आमा चाहिँलाई जर्मनहरूकै कुरा सोध्यो । (अ. २०)

- आमा, आजदेखि मैले बन्दुक फालिदिउँ है । (अ. २१)
- पछि म ठूलो भएर जर्मनी जान्छु । (अ. २१)

दोस्रो महायुद्धमा, पछि, पल्टनबाट फर्केपछि, अहिले, एक आइतबार, धेरै दिनदेखि, यो आइतबार, फेरि, एकछिन, अब, पछि, राति, फेरि, भोलिपल्ट, आजदेखि, पछि । = जम्मा १६ वटा

यसप्रकार 'भविष्य निर्माण' कथामा कुल सोह्रवटा कालिक संयोजकहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । कथामा प्रयुक्त उल्लिखित कालिक संयोजकहरू कथाका दोस्रो, चौथो, पाँचौं, दसौं, एघारौं, तेह्रौं, बीसौं र एक्काईसौं अनुच्छेदमा रहेका छन् । जसले पूर्वप्रस्तुत घटनाप्रसङ्गलाई समयगत क्रममा निरन्तरतासाथ पश्चप्रस्तुत विषयसन्दर्भसँग संयोजन गरी प्रकट गरेका छन् । यिनका माध्यमबाट कथामा प्रस्तुत कथानक कालिक शृङ्खलामा उनिएर विषयवस्तुगत अनुक्रममा अभिव्यक्त हुन पुगेको छ । कथामा प्रयुक्त कतिपय वाक्य-वाक्यका बीच संरचनात्मक साङ्गलीको भूमिका निर्वाह गरी प्रस्तुत कथालाई थप संसक्त तुल्याउन तथोक्त कालिक संयोजकहरूले सघाएको देख्न सकिन्छ ।

समग्रतः 'भविष्य निर्माण' कथामा प्रयुक्त संयोजन संसक्तिको स्थितिलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ :

तालिका १२

'भविष्य निर्माण' कथामा प्रयुक्त संयोजन संसक्तिको समग्र स्थिति

संयोजन संसक्ति	प्रयुक्त सङ्ख्या	प्रतिशत
योगात्मक संयोजक	१०	२७.७७%
विपरीतार्थी संयोजक	६	१६.६६%
कारणात्मक संयोजक	४	११.११%
कालिक संयोजक	१६	४४.४४%
जम्मा	३६	

यसप्रकार 'भविष्य निर्माण' कथामा कालिक संसक्तिको प्रयोग अत्यधिक अर्थात् ४४.४४% रहेको देखिन्छ भने योगात्मक, विपरीतार्थी र कारणात्मक संयोजकको प्रयोग क्रमशः २७.७७%, १६.६६ र ११.११% रहेको पाइन्छ ।

सारतः 'भविष्य निर्माण' कथामा प्रयुक्त व्याकरणिक संसक्तिको समग्र अवस्थालाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ :

तालिका १३

'भविष्य निर्माण' कथामा प्रयुक्त व्याकरणिक संसक्तिको समग्र स्थिति

व्याकरणिक संसक्ति	प्रयुक्त सङ्ख्या	प्रतिशत
सन्दर्भन	६९	३७.७०%
प्रतिस्थापन	४४	२४.०४%
विलोपन	३४	१८.५७%
संयोजन	३६	१९.६७%
जम्मा	१८३	

यसप्रकार 'भविष्य निर्माण' कथामा प्रयुक्त व्याकरणिक संसक्तिमध्ये सबैभन्दा बढी सन्दर्भन संसक्तिको प्रयोग (३७.७०%) पाइन्छ भने प्रतिस्थापन, विलोपन र संयोजन संसक्तिको प्रयोग क्रमशः २४.०४%, १८.५७% र १९.६७% रहेको देखिन्छ ।

(ख) कोशीय संसक्ति

सङ्कथनलाई संसक्त तुल्याउन व्याकरणिक संसक्तिको जस्तै कोशीय संसक्तिको पनि विशिष्ट भूमिका रहेको हुन्छ । सैद्धान्तिक दृष्टिले यसका पुनरुक्ति र सन्निधान गरी मुख्य दुई भेद हुन्छन् । 'भविष्य निर्माण' कथामा कोशीय संसक्तिका यी दुवै भेदको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त कोशीय संसक्तिको अध्ययन-विश्लेषण निम्नानुसार गरिएको छ :

(अ) पुनरुक्ति

‘भविष्य निर्माण’ कथामा विभिन्न किसिमका कोशीय शब्दहरूको पुनरुक्ति गरिएको पाइन्छ। सिद्धान्ततः यसअन्तर्गत पुनरावृत्ति, पर्यायवाची, विपरीतार्थी, समावेशी-समावेश्य र अङ्गी-अङ्गी जस्ता प्ररूपहरू पर्दछन्। पुनरुक्तिका यी विविध प्ररूपहरूले प्रस्तुत कथामा संसक्ति सृजनार्थ महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको देखिन्छ। कथामा प्रयुक्त यी संसक्तिको अध्ययन-विश्लेषण निम्नानुसार गरिएको छ :

पुनरावृत्ति

पुनरावृत्तिले सङ्कथन वा पाठमा समान कोशीय एकाइको आवृत्तिलाई दर्साउँदछ। ‘भविष्य निर्माण’ कथामा विभिन्न किसिमका कोशीय एकाइहरूको पर्याप्त आवृत्ति भएको पाइन्छ।

वस्तुतः ‘भविष्य निर्माण’ कथामा परिशिष्टमा उल्लेख गरिएबमोजिम एक वा अनेक पटक गरी विभिन्न ११४ शब्दहरूको आवृत्ति भएको देखिन्छ। कथामा आवृत्त पुनरावृत्त शब्दहरूलाई हेर्दा सबैभन्दा बढी एक्काईसौं अनुच्छेदमा आवृत्ति (१५ शब्दको) भएको पाइन्छ। कथामा आवृत्त शब्दहरूमध्ये नाम शब्दको अत्यधिक आवृत्ति भएको छ र त्यसमा पनि नरेश शब्दको आवृत्ति सर्वाधिक (१७ पटक) देखा पर्छ। प्रस्तुत कथामा पूर्ववर्ती अनुच्छेदका तुलनामा पश्चवर्ती अनुच्छेदहरूमा पुनरावृत्त शब्दहरूको प्रयोग बढी रहेको देखिन्छ। साथै कथाको मूल विषय वा प्रसङ्गसम्बद्ध शब्दको आवृत्ति निकै रहेको पाइन्छ। वस्तुतः प्रस्तुत कथामा पुनरावृत्ति कोशीय संसक्तिले पूर्वप्रस्तुत विषयप्रसङ्गलाई तत् रूपमा संयोजन गर्ने कार्य सम्पादन गरेकाले संसक्ति सृजनामा यसको भूमिका महत्त्वपूर्ण रहेको छ।

पर्यायवाची

‘भविष्य निर्माण’ कथामा प्रयुक्त व्यक्ति, विषय वा वस्तुलाई भिन्न शब्दका माध्यमबाट सोही रूपमा दर्साउन केही पर्यायवाची शब्दहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ। सैद्धान्तिक दृष्टिले सङ्कथन वा पाठमा पूर्वप्रस्तुत व्यक्ति, वस्तु वा विषयलाई जनाउन आउने समानार्थी शब्दहरूबाट कोशीय

सिक्री कायम भई सङ्कथन संसक्त हुने मानिन्छ । प्रस्तुत कथामा यस प्रयोजनले प्रयोग गरिएका पर्यायवाची शब्दहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ :

- घर = गृह (अ. २)
- युद्ध = क्रान्ति (अ. ४)
- कोसिस = चेष्टा (अ. ४-२०)
- सन्देश = खबर (अ. ४५)
- साह्रै = बडा (अ. १३)
- खराब = दुष्ट (अ. १७)
- कण्ठ = गला (अ. २१) । = जम्मा : ७ वटा

यसअनुसार 'भविष्य निर्माण' कथामा घर, युद्ध, कोसिस, सन्देश, साह्रै, खराब र कण्ठ गरी कुल ७ वटा शब्दका पर्यायवाची शब्दहरू प्रयोग गरिएको पाइन्छ । कथामा प्रयुक्त उल्लिखित पर्यायवाची शब्दहरू वाक्यान्तरिक एवम् अन्तर्वाक्यीय रूपमा, अनुच्छेदगत तथा अन्तरअनुच्छेदगत रूपमा प्रयोग भएका छन् । कथामा प्रयोग गरिएका उल्लिखित पर्यायवाची शब्दहरूबाट पूर्वप्रस्तुत विषय, वस्तु वा भावलाई दर्साउने काम भएको छ । एउटै वा समान कोशीय आशय जनाउने गरी प्रयोग गरिएका तथोक्त पर्यायवाची शब्दहरूले पूर्व पश्च विषयवस्तुलाई संयोजन गरेकाले यीबाट कथाको संसक्ति सृजनामा सहयोग पुगेको देखिन्छ ।

विपरीतार्थी

सङ्कथन वा पाठमा प्रस्तुत गरिने कतिपय विषय, भाव, विचार वा आशयको विपरीत तात्पर्यमा प्रस्तुत गरिने कोशीय एकाइहरूले परस्परमा संयोजनीय भूमिका निर्वाह गरेका हुन्छन् । यस प्रयोजनार्थ मूलतः विपरीतार्थी कोशीय संसक्तिको प्रयोग-व्यवहार गरिन्छ । 'भविष्य निर्माण' कथामा पनि केही विपरीतार्थी कोशीय संसक्तिको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । जसको परिणामस्वरूप कथा थप

संसक्त बन्न पुगेको देखिन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त त्यस्ता विपरीतार्थी संसक्तिहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ :

- रातो = हरियो (अ. १)
- युद्ध = शान्ति (अ. ४)
- पति = पत्नी (अ. ४)
- दिन = रात (अ. ४-१९)
- शान्ति = अशान्ति (अ. ४)
- केटा = केटी (अ. ४)
- युद्धवीर = शान्तिवीर (अ. ४)
- आमा = बा (अ. १३-१४)
- भित्र = बाहिर (अ. ५-१०)
- खराब = ज्ञानी (अ. १३)
- हुँदैनन् = हुन्छन् (अ. १३)
- अरू = आफू (अ. १७)
- खराब = राम्रो (अ. १७) ।

= जम्मा : १३ वटा

यसअनुसार 'भविष्य निर्माण' कथामा राम्रो, युद्ध, पति, दिन, शान्ति, केटा, युद्धवीर, आमा, भित्र, खराब, हुँदैनन् अरू र खराब गरी कुल १३ वटा शब्दका विपरीतार्थी शब्दहरू प्रयोग गरिएका छन् । कथामा प्रयुक्त उल्लिखित विपरीतार्थी शब्दहरूले कथामा प्रस्तुत विषयवस्तुलाई विपरीत तात्पर्यमा संयोजन गरेका छन् । वस्तुतः तथोक्त विपरीतार्थी शब्दहरू कथामा वाक्यान्तरिक, अन्तर्वाक्यीय, अनुच्छेदान्तरिक एवम् अन्तरअनुच्छेदीय रूपमा व्यवहृत भएका छन् । यिनले एउटै विषयवस्तुगत अभिप्रायमा आधारित भई पूर्वोत्तर भागमा व्यक्त विषयप्रसङ्गलाई पारस्परिक तुल्याएकाले प्रस्तुत कथामा संसक्ति सृजनार्थ यिनको भूमिका महत्त्वपूर्ण रहेको देख्न सकिन्छ ।

समावेशी - समावेश्य

‘भविष्य निर्माण’ कथामा समावेशक र समावेशित शब्दहरूका बीचको प्रयोगपरक सम्बन्ध देख्न सकिन्छ । आफूमातहत अन्य भाषिक एकाइलाई समेट्न सक्ने जातिगत स्वरूपका समावेशक एकाइ र समावेशक एकाइअन्तर्गत समाहित हुने व्यक्तिगत प्रकृतिका समावेश्य एकाइको प्रयोगबाट कथामा संसक्ति सृजना भएको देखिन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त समावेशक-समावेशित कोशीय एकाइहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ :

- बस्ती : घर
- घर : सानो घर, एकतले घर
- रड : रातो रड, हरियो रड
- मानिस : कृष्णबहादुर, पार्वती, नरेश, केटाकेटी
- स्त्रीसुलभ सौन्दर्य : शिक्षिता, गुणवती
- युद्ध : महायुद्ध, विश्वयुद्ध, दोस्रो विश्वयुद्ध, जनक्रान्ति, आक्रमण, लडाइँ, हिंसा
- स्वभाव : भावुक, गम्भीर
- विश्व : देश
- खेल : युद्धको खेल
- विषय : युद्धको विषय
- शान्ति सन्देश : युद्धवाणी, गान्धीवाणी
- देश : कोरिया, नेपाल, रुस, अमेरिका, जर्मनी
- कोठा : सुत्ने कोठा
- दृष्टि : जिज्ञासु दृष्टि । = जम्मा १४ वटा

यसअनुसार 'भविष्य निर्माण' कथामा बस्ती, घर, रड, मानिस, स्त्रीसुलभ सौन्दर्य, युद्ध, स्वभाव, विश्व, खेल, विषय, शान्ति सन्देश, देश, कोठा र दृष्टि गरी कुल चौध वटा समावेशी शब्दको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । जसअन्तर्गत उपरिल्लिखित विभिन्न भाषिक एकाइहरू समेटिएका छन् । कथाका विभिन्न अनुच्छेदहरूमा प्रयोग गरिएका तथोक्त प्रकृतिका समावेशी शब्द र तीमातहत समाहित शब्दहरूबाट भाषिक एकाइका बीच जातिगत र व्यक्तिगत सम्बन्ध कायम भएको देखिन्छ । यसबाट एउटै क्षेत्रका विभिन्न शब्दहरूबीच तालमेल स्थापित भई कथामा संसक्ति सृजनार्थ सहयोग पुगेको पाइन्छ ।

अङ्गी-अङ्ग

सङ्कथन वा पाठमा कुनै व्यक्ति, वस्तु, प्राणी वा विषयको व्याख्या गर्ने क्रममा तीनवट्टा विभिन्न भाग वा तिनका अवयवहरूको पनि चर्चा गरिएको पाइन्छ । जसबाट साङ्कथनिक स्वरूपमा संसक्ति स्थापन हुने मानिन्छ । सैद्धान्तिक दृष्टिकोणअनुसार संसक्तिको यस सम्बन्धमा भाषिक एकाइका बीच पूर्ण/स्थूल र अंश/सूक्ष्म सम्बन्ध कायम हुन्छ । 'भविष्य निर्माण' कथामा पनि यस किसिमको अङ्गी-अङ्ग सम्बन्ध रहेको देख्न सकिन्छ । कथामा व्यवहृत यस सम्बन्धलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ :

- दार्जिलिङ : तुङसुङ बस्ती
- तुङसुङ बस्ती : घर
- घर : छानो, भित्तो, सङ्घार, ढोका, भ्याल, कोठा
- अखबार : खबर
- देश : मानिस
- पार्वती : हृदय
- खेल : केटाकेटी
- बाबु : पाखुरा

- जर्मनी : जर्मन
- छोरो : अनुहार
- बन्दुक : काठ
- पतिपत्नी : आँखा । = जम्मा : १२ वटा

यसअनुसार 'भविष्य निर्माण' कथामा दार्जिलिङ, तुङसुङ बस्ती, घर, अखबार, देश, पार्वती, खेल, बाबु, जर्मनी, छोरो, बन्दुक र पतिपत्नी गरी कुल बाह्र वटा अङ्गी शब्दहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ, जसका अङ्गअन्तर्गत उपरिल्लिखित विभिन्न भाषिक एकाइहरूको प्रयोग गरिएको देखिन्छ । कथामा प्रयुक्त तथोक्त अङ्गी-अङ्ग सम्बन्धबाट कथामा प्रस्तुत एउटै व्यक्ति, वस्तु वा विषयको पूर्णरूप र त्यसका अंश रूपका बीच सम्बन्ध कायम भएको पाइन्छ । जसको परिणामस्वरूप कथा थप संसक्त बन्न पुगेको छ ।

समग्रतः 'भविष्य निर्माण' कथामा प्रयुक्त पुनरुक्ति संसक्तिको अवस्थालाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ :

तालिका १४

'भविष्य निर्माण' कथामा प्रयुक्त पुनरुक्ति संसक्तिको समग्र स्थिति

पुनरुक्ति	प्रयुक्त सङ्ख्या	प्रतिशत
पुनरावृत्ति	११४	७१.२५%
पर्यायवाची	७	४.३७%
विपरीतार्थी	१३	८.१२%
समावेशी-समावेश्य	१४	८.७५%
अङ्गी-अङ्ग	१२	७.५%
जम्मा	१६०	

यसप्रकार 'भविष्य निर्माण' कथामा पुनरावृत्ति कोशीय संसक्तिको प्रयोग अत्यधिक अर्थात् ७१.२५% रहेको देखिन्छ भने पर्यायवाची, विपरीतार्थी, समावेशी, समावेश्य र अङ्गी-अङ्ग कोशीय संसक्तिको प्रयोग क्रमशः ४.३७%, ८.१२%, ८.७५% र ७.५% रहेको देखिन्छ ।

(आ) सन्निधान

'भविष्य निर्माण' कथामा परस्परमा सान्निध्य सम्बन्ध राख्ने साहचर्यात्मक शब्दहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । मूलतः वाक्यान्तरिक र अंशतः निकट वाक्यीय घटकमा एउटै विषयक्षेत्र र परिवेशगत एकताअन्तर्गत आउने साहचर्यात्मक शब्दहरूबाट सङ्कथन वा पाठमा संसक्ति सृजना हुने मानिन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त सान्निध्य सम्बन्धयुक्त शब्दहरूलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

- घर - आँगन (अ. १)
- गमला - चमेलिया (अ. १)
- ढोका/भ्याल - पर्दा (अ. १)
- घर - मानिस (अ. १)
- युद्ध - पल्टन (अ. २)
- विश्वयुद्ध - अशान्ति (अ. ४)
- खेल - अभिनय (अ. ४)
- लडाइँ - शत्रु (अ. ९)
- रोगी - औषधी (अ. १३)
- आँखा - हर्षाश्रु (अ. २१) । = जम्मा: १० वटा

यसप्रकार 'भविष्य निर्माण' कथामा कुल दस वटा शब्दको निकटघटक शब्दसँग साहचर्यात्मक सम्बन्ध रहेको देखिन्छ । अर्थात् यस कथामा घर-आँगन, गमला-चमेलिया, ढोका/भ्याल-पर्दा, घर-मानिस, युद्ध-पल्टन, विश्वयुद्ध-अशान्ति, खेल-अभिनय, लडाइँ-शत्रु, रोगी-औषधि र आँखा-

हर्षाश्रुका बीच साहचर्यात्मक सम्बन्ध कायम भएको छ । सान्निध्यात्मक सम्बन्धमा प्रयुक्त उल्लिखित शब्दहरू कथामा एउटै क्षेत्र र परिवेशसम्बद्ध भएर रहेका छन् । कथामा प्रयुक्त यी शब्दहरू मूलतः वाक्यान्तरिक रूपमा र अंशतः अन्तर्वाक्यीय रूपमा (उदा. युद्ध - पल्टन, लडाइँ-शत्रु) व्यवहृत भएका छन् । जसले कथाको संरचनालाई थप संसक्त तुल्याउन महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेका छन् ।

समग्रतः 'भविष्य निर्माण' कथामा प्रयुक्त कोशीय संसक्तिको स्थितिलाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ :

तालिका १५

'भविष्य निर्माण' कथामा प्रयुक्त कोशीय संसक्तिको समग्र स्थिति

कोशीय संसक्ति	प्रयुक्त सङ्ख्या	प्रतिशत
पुनरुक्ति	१६०	९४.११%
सन्निधान	१०	५.८८%
जम्मा	१७०	

यसप्रकार 'भविष्य निर्माण' कथामा प्रयुक्त कोशीय संसक्तिमध्ये पुनरुक्ति संसक्तिको प्रयोग अत्यधिक अर्थात् ९४.११% रहेको पाइन्छ भने सन्निधान संसक्तिको प्रयोग ५.८८% रहेको देखिन्छ ।

सारतः 'भविष्य निर्माण' कथामा प्रयुक्त संसक्ति युक्तिको स्थितिलाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ :

तालिका १६

'भविष्य निर्माण' कथामा प्रयुक्त संसक्ति युक्तिको समग्र स्थिति

संसक्ति प्ररूप	प्रयुक्त सङ्ख्या	प्रतिशत
व्याकरणिक संसक्ति	१८३	५१.८४%
कोशीय संसक्ति	१७०	४८.१५%
जम्मा	३५३	

यसप्रकार 'भविष्य निर्माण' कथामा प्रयुक्त संसक्ति युक्तिमध्ये व्याकरणिक संसक्तिको अधिक अर्थात् ५१.८४% प्रयोग गरिएको पाइन्छ भने कोशीय संसक्तिको प्रयोग ४८.१५% रहेको देखिन्छ ।

'खड्गबहादुर' कथामा संसक्ति

'खड्गबहादुर' कथा कथाकार बदरीनाथ भट्टराई (वि.सं. १९६५-२०५२) द्वारा लिखित ऐतिहासिक कथा हो । इतिहास, पुराण र वेदलाई अलग-अलग क्षेत्र बनाएर कथा लेख्ने कथाकार भट्टराई विगतका घटना, चरित्र र प्रवृत्तिलाई समसामयिक समाजका निम्ति प्रेरणादायी तुल्याई प्रस्तुत गर्न सिपालु देखिन्छन् । सत्य घटनामा आधारित यस कथामा चेलीबेटी बेचबिखनजस्तो गम्भीर विषय प्रस्तुत गरिएको छ र त्यसका आधारमा नेपाली समाजको ऐतिहासिक वस्तुस्थिति झल्काउने प्रयत्न गरिएको छ । कुल एघार अनुच्छेदमा संरचित पाँच पृष्ठको प्रस्तुत कथामा विभिन्न किसिमका व्याकरणिक र कोशीय संसक्तिको प्रयोग भएको पाइन्छ । यस कथामा प्रयुक्त संसक्ति युक्ति र तिनले कथाको संरचना निर्माणमा खेलेको भूमिकाको अध्ययन-विश्लेषण निम्नानुसार गरिएको छ :

(क) व्याकरणिक संसक्ति

'खड्गबहादुर' कथामा वाक्य र अनुच्छेदहरूलाई परस्परमा संयोजन गर्ने विभिन्न व्याकरणिक संसक्तिको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । सैद्धान्तिक दृष्टिकोणअनुसार व्याकरणिक संसक्तिलाई मूलतः उपवाक्य वा वाक्यको सीमापार वाक्य-वाक्यका बीच अन्तर्निहित विशेषताका रूपमा लिइन्छ । प्रस्तुत कथामा यसका चार प्ररूपः सन्दर्भन, प्रतिस्थापन, विलोपन र संयोजनको प्रयोग गरिएको छ । कथामा प्रयुक्त यी चारै प्रकारका व्याकरणिक संसक्ति र तिनले कथामा खेलेको भूमिकाको अध्ययन निम्नानुसार गरिएको छ :

(अ) सन्दर्भन

'खड्गबहादुर' कथामा प्रस्तुत विषयवस्तुलाई पूर्व पश्च रूपमा सन्दर्भित तुल्याउन सन्दर्भन संसक्तिको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा यसका तीन प्ररूप : व्यक्तिवाचक, दर्शकवाचक

र तुलनात्मक सन्दर्भनको प्रयोग गरिएको छ । कथामा प्रयुक्त सन्दर्भन र यिनको अवस्था अध्ययन निम्नानुसार गरिएको छ :

व्यक्तिवाचक सन्दर्भन

व्यक्तिवाचक सन्दर्भन सङ्कथनमा प्रस्तुत व्यक्ति, वस्तु वा विषयलाई सन्दर्भित तुल्याउने संसक्तिद्वारा सृजित स्थिति हो । 'खड्गबहादुर' कथामा यसका लागि आवश्यक पर्ने विभिन्न सर्वनाम तथा सार्वनामिक विशेषण शब्दहरूको प्रयोगद्वारा व्यक्तिवाचक सन्दर्भन कायम गरिएको देखिन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त त्यस्ता व्यक्तिवाचक सन्दर्भकहरू निम्नानुसार रहेका छन् :

उनलाई, उनको, आफ्ना, उनी, उनले, उनको, उनी, उनी, उनलाई, उनलाई, उनले, उनको, उनी, उनको, उनले, उनी, तँ, तेरो, तैले, तेरो, जसले, आफ्नी, त्यसलाई, तिनीहरू, त्यसले, म, उनले, उनलाई, तँलाई, त्यसैलाई, यसैमा, मैले, तँलाई, उनी, म, म, उनले, मलाई, यहाँ, आफूलाई, तपाईंले, तपाईंका, यहाँलाई, आफू, उसले, त्यस, उनले, उनले, तँ, म, उसले, उसको, उनी, उनले, यसैगरी, यसको, मलाई, यसो, मेरो, मलाई, यसरी, आफू, मैले, मलाई, उनले, तपाईं, मैले, तपाईंको, यो, यसरी, त्यसको, तपाईंले, यसरी । = जम्मा ७३ वटा

यसअनुसार 'खड्गबहादुर' कथामा कुल त्रिहत्तरवटा व्यक्तिवाचक सन्दर्भकहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । कथामा प्रयुक्त उल्लिखित सन्दर्भकहरू परिशिष्टमा उल्लेख गरिएभैं कथाका एघारवटै अनुच्छेदमा प्रयुक्त भएका छन् । कथामा प्रयुक्त तथोक्त व्यक्तिवाचक सन्दर्भकहरूले कथामा प्रस्तुत व्यक्ति वा पात्र, संस्था वा विषयलाई मूलभूत रूपमा दर्साएका छन् । व्यक्तिवाचक सन्दर्भक प्रयोगका दृष्टिले कथाको तेस्रो अनुच्छेदमा सबैभन्दा बढी (१६ वटा) सन्दर्भकहरूको प्रयोग गरिएको छ । कथामा प्रयुक्त व्यक्तिवाचक सन्दर्भकहरूले कथामा प्रस्तुत खड्गबहादुर, हिरालाल, पुण्यप्रसादलगायतलाई सन्दर्भित गरेका छन् । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त व्यक्तिवाचक सन्दर्भकहरू मूलतः पूर्वसन्दर्भकका रूपमा व्यवहृत भएका छन् भने अंशतः पश्चसन्दर्भकका रूपमा प्रयोग (जसले = पुण्यप्रसादले) गरिएका छन् । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त व्यक्तिवाचक सन्दर्भकहरूले कथाले

पूर्व वा पश्चप्रस्तुत व्यक्ति वा विषयप्रसङ्गलाई समुचित रूपमा सन्दर्भित गरेकाले संसक्ति सृजनामा महत्त्वपूर्ण सहयोग पुगेको देखिन्छ ।

दर्शकवाचक सन्दर्भन

सङ्कथन वा पाठमा पूर्व वा पश्च रूपमा प्रस्तुत विषयसन्दर्भलाई निकट वा दूर रूपमा सन्दर्भित गर्नका लागि दर्शकवाचक सन्दर्भनको प्रयोग गर्ने गरिन्छ । 'खड्गबहादुर' कथामा पनि यस किसिमका सन्दर्भन संसक्तिको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा यसको सृजनार्थ प्रयोग गरिएका दर्शकवाचक सन्दर्भहरू निम्नानुसार रहेका छन् :

त्यस (संस्था), ती (योजना), त्यो (कागत), त्यो (कागत), ती (युवती), त्यो (कागत), यहाँसम्मको, त्यो (द्रव्यपिशाच), ती (युवती), यो (प्रस्ताव), त्यही (बमोजिम), त्यति (विलम्ब), यस (कुराको), ती (युवती), तिनै (युवती), त्यहाँ, यस्तै (अन्याय), यो (घोर व्यभिचार), यस्ता (कीटाणु), उही (कागत), यो (व्यक्ति), त्यस्तो (गुण्ड्याइँ), उही (गद्दी), यस्तो (कुरा), यहाँ, त्यो (सबै), यस्तो (हतारो), त्यस (व्यक्ति), त्यो (हाँसिलो चेहरा), त्यो (ठूलो निधार), ती (चम्किला आखा), त्यो (खाइलाग्दो उमेर), त्यो (कालो टोपी), त्यो (कालो कोट), त्यो (लबेदा सुरुवाल), त्यो (साबरको जुत्ता), यस (किसिमको शूरता), यहाँ, त्यो (खबर), यस्तो (कडा दण्ड) । = जम्मा : ४० वटा

यसअनुसार 'खड्गबहादुर' कथामा कुल चालीस वटा दर्शकवाचक सन्दर्भहरूको प्रयोग गरिएको देखिन्छ । कथामा प्रयोग गरिएका उल्लिखित सन्दर्भहरू परिशिष्टमा उल्लेख गरिएबमोजिम कथाका एघार वटै अनुच्छेदहरूमा प्रयोग गरिएका छन् । जसमध्ये दसौँ अनुच्छेदमा यसको अत्यधिक प्रयोग (११ वटा) गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त दर्शकवाचक सन्दर्भहरूमध्ये यहाँ, यो, यस, यस्तै, यस्ता जस्ता सन्दर्भहरूले निकटवर्ती र त्यस, ती, त्यो, त्यही, तिनै, उही जस्ता सन्दर्भहरूले दूरवर्ती व्यक्ति, वा विषयलाई निर्देशित गरेका छन् । कथामा प्रयुक्त तथोक्त दर्शकवाचक सन्दर्भहरू सबै पूर्वसन्दर्भकका रूपमा व्यवहृत भएका छन् । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त भएर पूर्व पश्च विषयलाई निर्देशनद्वारा संयोजित तुल्याउने सिक्कीको कार्य सम्पादन गरेकाले दर्शकवाचक सन्दर्भकबाट कथामा संसक्ति सृजनार्थ सहयोग पुगेको देख्न सकिन्छ ।

तुलनात्मक सन्दर्भन

‘खड्गबहादुर’ कथामा प्रस्तुत कतिपय व्यक्ति वा विषयका बीच तुलना गरी सन्दर्भन सृजना गरिएका केही संसक्तिको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । वस्तुतः तुलनात्मक सन्दर्भकबाट पूर्व वा पश्चप्रस्तुत विषयवस्तुलाई पहिचानात्मक, समानार्थक वा विपरीतार्थी रूपमा दाँजेर अभिव्यक्तिगत प्रसङ्गलाई संयोजन गर्ने काम हुन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त तुलनात्मक सन्दर्भक र तीद्वारा सृजित संसक्तिगत अवस्थाको चर्चा निम्नानुसार गरिएको छ :

अनुच्छेद	तुलनात्मक सन्दर्भक	सन्दर्भित एकाइ
३	छियाछिया डगडग दण्डनीय	बजुले हानेको भन्दा बढी छियाछिया शिशिरमा जस्तै डगडग हिरालालभन्दा पनि दण्डनीय
६	ज्यादै राम्रा	हिरालालले लिएका भन्दा राम्रा
७	कालो चर्को चमचमाउँदो	हिरालालजस्तै कालो ज्वालामुखीभन्दा चर्को ज्वालाजस्तै चमचमाउँदो

छियाछिया, डगडग, दण्डनीय, ज्यादै राम्रा, कालो, चर्को, चमचमाउँदो । = जम्मा ७ वटा

यसप्रकार ‘खड्गबहादुर’ कथामा कुल सात वटा तुलनात्मक सन्दर्भकहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । कथामा प्रयुक्त उल्लिखित सन्दर्भकहरू कथाका तेस्रो, छैटौं र सातौं अनुच्छेदहरूमा प्रयोग गरिएका छन् । कथामा प्रयुक्त तुलनात्मक सन्दर्भकले पूर्वप्रस्तुत विषय प्रसङ्गसँग पश्चप्रस्तुत विषयलाई सन्दर्भित गरेका छन् । जस्तो कि छियाछिया ले खड्गबहादुरको हृदय बजुले हानेभन्दा बढी छियाछिया भएको प्रसङ्गलाई, डगडग ले वसन्त ऋतुमा पनि शिशिरमा जस्तै खड्गबहादुर डगडग कामेको सन्दर्भलाई, दण्डनीय ले हिरालालभन्दा पुण्यप्रसाद बढी दण्डनीय भएको कुरालाई, ज्यादै राम्रा ले हिरालाले पहिले खरिद गरेकाभन्दा राम्रा युवतीलाई, कालो ले हिरालालले खड्गबहादुरलाई आफूजस्तै कालो सोचेको कुरालाई, चर्को ले खड्गबहादुरले ज्वालामुखीभन्दा बढी चर्को भएर सोचविचार गरेको कुरालाई र चमचमाउँदो ले खड्गबहादुरको खुकुरी ज्वालाजस्तै

चमचमाउँदो रहेको कुरालाई तुलनात्मक रूपमा सन्दर्भित गरेका छन् । यस किसिमको तुलनात्मक सन्दर्भनबाट कथामा प्रस्तुत विषयवस्तुका बीच समन्वय कायम भई कथा थप संसक्त बन्न पुगेको देखिन्छ ।

समग्रतः 'खड्गबहादुर' कथामा प्रयुक्त सन्दर्भन संसक्तिको स्थितिलाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ :

तालिका १७

'खड्गबहादुर' कथामा प्रयुक्त सन्दर्भन संसक्तिको समग्र स्थिति

सन्दर्भन संसक्ति	प्रयुक्त सङ्ख्या	प्रतिशत
व्यक्तिवाचक सन्दर्भक	७३	६०.८३%
दर्शकवाचक सन्दर्भक	४०	३३.३३%
तुलनात्मक सन्दर्भक	७	५.८३%
जम्मा	१२०	

यसप्रकार 'खड्गबहादुर' कथामा प्रयुक्त सन्दर्भन संसक्तिमध्ये सबैभन्दा बढी अर्थात् ६०.८३% व्यक्तिवाचक सन्दर्भनको प्रयोग गरिएको पाइन्छ भने दर्शकवाचक र तुलनात्मक सन्दर्भनको प्रयोग क्रमशः ३३.३३% र ५.८३% रहेको देखिन्छ ।

(आ) प्रतिस्थापन

'खड्गबहादुर' कथामा प्रस्तुत पद, पदावली एवम् उपवाक्यलाई स्थानापन्न गर्ने विविध प्रकृतिका प्रतिस्थापकहरूबाट प्रतिस्थापन संसक्ति कायम भएको पाइन्छ । वस्तुतः यसका नामिक, क्रियात्मक र उपवाक्यात्मक गरी तीन प्ररूप हुन्छन् । यी तीनै प्ररूपको प्रयोग प्रस्तुत कथामा गरिएको देखिन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त भई प्रतिस्थापनको भूमिका निर्वाह गरेका प्रतिस्थापक संसक्तिहरूको अध्ययन निम्नानुसार गरिएको छ :

नामिक प्रतिस्थापन

सङ्कथन वा पाठमा पूर्व वा पश्च रूपमा प्रयुक्त नाम वा नाम पदावलीका सट्टामा नामिक प्रतिस्थापकको प्रयोग गरिन्छ जसबाट नामिक प्रतिस्थापनको स्थापन हुन्छ । 'खड्गबहादुर' कथामा यस किसिमको भूमिकामा प्रयुक्त केही नामिक प्रतिस्थापकहरू रहेका छन् जसलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरी तिनको भूमिका व्याख्या गरिएको छ :

अनुच्छेद	नामिक प्रतिस्थापक	प्रतिस्थापित नाम
१	स्वदेशी भाइहरू	प्रवासी नेपालीहरू
३.	द्रव्यपिशाच	पुण्यप्रसाद
	महिला जाति	चेलीबेटी
	स्वदेशी चेली	बेचिएकी युवती
	विदेशी गुण्डा	हिरालाल
४	कागत खसेको ठाउँ	चितपुर रोड
७	ऐरावण	हिरालाल
	हिमालयकी छोरी	बेचिएकी युवती

स्वदेशी भाइहरू, द्रव्यपिशाच, महिला जाति, स्वदेशी चेली, विदेशी गुण्डा, कागत खसेको ठाउँ, ऐरावण र हिमालयकी छोरी । = जम्मा ८ वटा

यसप्रकार 'खड्गबहादुर' कथामा जम्माजम्मी आठ वटा नामिक प्रतिस्थापकहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । कथामा प्रयुक्त उल्लिखित नामिक प्रतिस्थापकहरू कथाको पहिलो, तेस्रो, चौथो र सातौं अनुच्छेदमा रहेका छन् । कथामा प्रयुक्त नामिक प्रतिस्थापकहरूमध्ये स्वदेशी भाइहरू ले प्रवासी नेपालीहरूलाई, द्रव्यपिशाच ले पुण्यप्रसादलाई, महिला जातिले चेलीबेटीलाई, स्वदेशी चेली र हिमालयकी छोरी ले बेचिएकी युवतीलाई, विदेशी गुण्डा र ऐरावणले हिरालाललाई र कागत खसेको ठाउँ ले चितपुर रोडलाई स्थानापन्न गरेका छन् । कथामा प्रयुक्त तथोक्त प्रतिस्थापकहरूले मूलतः पूर्वप्रस्तुत नाम वा नाम पदावलीलाई प्रतिस्थापन गरेका छन् । एक मात्र नामिक प्रतिस्थापक

द्रव्यपिशाचले चाहिँ पश्चप्रयुक्त नाम द्रव्यप्रसादलाई स्थानापन्न गरेको छ । कथामा प्रयुक्त यी विभिन्न नामिक प्रतिस्थापकले पूर्व पश्च रूपमा प्रस्तुत कथाका पात्रलाई स्थानापन्न गरी सोही तात्पर्यमा कार्य सम्पादन गरेकाले कथामा संसक्ति सृजनार्थ नामिक प्रतिस्थापनको भूमिका महत्तम देखा पर्छ ।

क्रियात्मक प्रतिस्थापन

‘खड्गबहादुर’ कथामा पूर्वप्रस्तुत क्रियापदलाई स्थानापन्न गर्ने क्रियात्मक प्रतिस्थापकहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । यसको प्रयोग नामिक प्रतिस्थापनका तुलनामा निकै कम र उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापनको तुलनामा केही बढी रहेको देखिन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त क्रियात्मक प्रतिस्थापक र तिनको भूमिकाको व्याख्या निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

अनुच्छेद	क्रियात्मक प्रतिस्थापक	प्रतिस्थापित क्रियापद
३	पत्तो पाएनन् लडूँ	देखेनन् गरूँ
१०	नियाले	हेरे

पत्तो पाएनन्, लडूँ, नियाले ।

= जम्मा ३ वटा

यसप्रकार ‘खड्गबहादुर’ कथामा कुल तीन वटा क्रियात्मक प्रतिस्थापकको प्रयोग गरिएको देखिन्छ । कथामा प्रयुक्त उल्लिखित क्रियात्मक प्रतिस्थापकहरू कथाका तेस्रो र दसौँ अनुच्छेदमा प्रयोग भएका छन् । जसमध्ये तेस्रो अनुच्छेदमा प्रयुक्त पत्तो पाएनन् क्रियाले देखेनन् क्रियालाई र लडूँ क्रियाले गरूँ क्रियालाई स्थानापन्न गरेका छन् भने दसौँ अनुच्छेदमा प्रयुक्त नियाले क्रियाले हेरे क्रियालाई स्थानापन्न गरेको छ । कथामा व्यवहृत तथोक्त क्रियात्मक प्रतिस्थापकहरूले वस्तुतः पूर्व वाक्यमा निहित क्रियाको सट्टामा कार्य सम्पादन गरेका छन् । अङ्ग्रेजी भाषामा जस्तो विभिन्न क्रियाको प्रतिस्थापक बन्न सक्ने साभ्ना क्रियाको प्रयोग नेपाली भाषामा नपाइने भए पनि सन्दर्भ एवम् प्रसङ्गअनुसार प्रयोग गरिने समानार्थी प्रकृतिमा क्रियाले क्रियात्मक प्रतिस्थापकको भूमिका

निर्वाह गर्ने आधारमा उल्लिखित क्रिया प्रतिस्थापकका रूपमा देखा परेका छन् जसको भूमिकाले प्रस्तुत कथा थप संसक्त बन्न पुगेको छ ।

उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापन

‘खड्गबहादुर’ कथामा पूर्वप्रस्तुत उपवाक्य वा वाक्यलाई स्थानापन्न गर्ने केही उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापकको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । सिद्धान्ततः उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापकले पूर्वप्रस्तुत सन्दर्भलाई उपवाक्यात्मक तहमा पुनः सन्दर्भित तुल्याउने हुन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापक र त्यसले कथामा खेलेको संसक्तिगत भूमिकाको चर्चा निम्नानुसार गरिएको छ :

‘खड्गबहादुर’ कथामा प्रयुक्त उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापक

अनुच्छेद	उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापक	प्रतिस्थापित उपवाक्य
११	यस्तै हुन्छ	हिरालाल हत्याको स्वरूपजस्तै हुन्छ

यस्तै हुन्छ ।

= जम्मा : १ वटा

यसप्रकार ‘खड्गबहादुर’ कथामा एउटा मात्र उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापकको प्रयोग गरिएको देखिन्छ । कथामा प्रयुक्त उल्लिखित उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापक कथाको एघारौँ अनुच्छेदमा प्रयोग गरिएको छ । कथामा प्रयुक्त उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापक ‘यस्तै हुन्छ’ ले हिरालाल हत्याको स्वरूपजस्तै हुन्छ भन्ने वाक्यांशलाई स्थानापन्न गरेको छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त तथोक्त उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापक पूर्ववर्ती वाक्यको प्रतिस्थापनार्थ उपस्थित देखिन्छ । यसबाट पूर्व वाक्य र पश्च वाक्यगत विषयसन्दर्भबीच समन्वय कायम भई संसक्ति सृजना भएको पाइन्छ । परिणामस्वरूप ‘खड्गबहादुर’ कथामा उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापनले पनि संसक्ति सृजनार्थ धेरथोर सहयोग पुऱ्याएको देख्न सकिन्छ ।

समग्रतः 'खड्गबहादुर' कथामा प्रयुक्त प्रतिस्थापन संसक्तिको अवस्थालाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ :

तालिका १८

'खड्गबहादुर' कथामा प्रयुक्त प्रतिस्थापन संसक्तिको समग्र स्थिति

प्रतिस्थापन संसक्ति	प्रयुक्त सङ्ख्या	प्रतिशत
नामिक प्रतिस्थापक	८	६६.६६%
क्रियात्मक प्रतिस्थापक	३	२५%
उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापक	१	८.३३%
जम्मा	१२	

यसप्रकार 'खड्गबहादुर' कथामा नामिक प्रतिस्थापनको प्रयोग अन्यका तुलनामा अत्यधिक अर्थात् ६६.६६% रहेको देखिन्छ, भने क्रियात्मक र उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापनको प्रयोग क्रमशः २५% र ८.३३% रहेको देखिन्छ ।

(इ) विलोपन

सङ्कथन वा पाठमा आउनुपर्ने कुनै पद, पदावली वा वाक्यांशको स्थान रिक्त गरेर पनि संसक्तिको सृजना गर्ने गरिन्छ । यस अवस्थामा मूलतः पूर्वप्रसङ्गबाट रिक्त स्थानमा भाषिक तत्त्वको पूर्ति गरी व्यक्त विचार वा भाव पहिचान्ने काम हुन्छ । सैद्धान्तिक दृष्टिले यसका नामिक, क्रियात्मक र उपवाक्यात्मक विलोपन गरी तीन भेद रहेका छन् । 'खड्गबहादुर' कथामा यी तीनै भेदको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा व्यवहृत विलोपन संसक्ति र यसका भेदहरूको अध्ययन-विश्लेषण निम्नानुसार गरिएको छ :

नामिक विलोपन

‘खड्गबहादुर’ कथामा कुनै नाम वा नाम पदावली आउनुपर्ने स्थानमा त्यसको विलोपन भएको पाइन्छ । यस क्रममा विशेषक घटकहरू शीर्ष भएर व्यवहृत भएको देखिन्छ । कथामा प्रयुक्त नामिक विलोपन र त्यसमार्फत सृजित संसक्तिलाई निम्नानुसार चर्चा गरिएको छ । वस्तुतः प्रस्तुत कथामा निम्न नामिक शब्दहरूको विलोपन रहेको छ :

चितपुर रोड, उनले, उनलाई, उनले, उनी, उनले, कोटको, युवतीलाई, उनमा, उनको, सडकको, उनले, उनी, हिरालाल, त्यसले, त्यसले, मैले, मैले, उद्धार, मैले, तिनलाई, म, मुद्दा, मैले, मैले, मैले, मैले, मैले, उनले, उनी, उनमा, उनलाई, तँ, तँ, उनलाई, तैले, तँ, तैले, तैले, तैले, तैले, उनी, म, मैले, युवती, युवतीको, मैले, तपाईंले, मैले, युवतीहरूलाई, तपाईंले, बन्दोबस्त, मैले, उसले, खड्गबहादुरसमक्ष, खड्गबहादुरलाई, हिरालालले, हिरालाललाई, तैले, ऊ, उसले, खड्गबहादुरलाई, उसको, म, मैले, उनलाई, मलाई, मैले, म, काललाई, मैले, मेरो, हिरालाल, मेरो, मैले, हिरालालको, खड्गबहादुर, कलेक्टरले, कलेक्टरले, खड्गबहादुरको, खड्गबहादुरको, खड्गबहादुरलाई, म, म, तपाईंलाई, खड्गबहादुरको, खड्गबहादुरलाई, हाइकोर्टमा, प्रतिनिधिको, हाइकोर्ट, तपाईं, तपाईं, तपाईंले । = जम्मा ९३ वटा

यसप्रकार ‘खड्गबहादुर’ कथामा कुल त्रियानब्दे वटा नामिक शब्दहरूको विलोपन भएको देखिन्छ । कथामा विलुप्त उल्लिखित शब्दहरू परिशिष्टमा उल्लेख गरिएबमोजिम पहिलो अनुच्छेदबाहेकका सबै अनुच्छेदहरूमा रहेका छन् । कथामा अन्तर्निहित नामिक विलोपनहरू पूर्वप्रस्तुत नाम पदको स्थानमा प्रयोग भएका छन् । साथै नाम पद आउनुपर्ने स्थानमा नआएर रिक्तता रहँदा आवश्यक देखा परेका छन् । प्रस्तुत कथामा निहित नामिक विलोपनलाई दृष्टिगत गर्दा यसको स्थिति क्रियात्मक र उपवाक्यात्मक विलोपनका तुलनामा अत्यधिक रहेको देखिन्छ । कथामा व्यवहृत यस किसिमको विलोपनलाई कथामा प्रस्तुत व्यक्ति, विषय वा सन्दर्भका आधारमा पहिचान गर्न सकिन्छ । नामिक विलोपनको उपरुल्लिखित स्थितिले कथागत आशय वा भावबोध एवम् प्रस्तुतिमा सहजता सृजना गरेको देखिन्छ । कथामा प्रस्तुत पूर्वविषयवस्तुलाई उपस्थितिबिना नै दर्साएर

नामिक विलोपनले भूमिका निर्वाह गरेकाले कथाको संसक्ति सृजनामा यसको भूमिकालाई महत्त्वका साथ लिन सकिन्छ ।

क्रियात्मक विलोपन

‘खड्गबहादुर’ कथाका कतिपय वाक्यमा क्रियात्मक विलोपन रहेको पाइन्छ । वस्तुतः क्रियापद आउनुपर्ने स्थानमा नआई रिक्त रहेको अवस्थामा क्रियात्मक विलोपन घटित भएको मानिन्छ । अर्थात् यसले अपेक्षित क्रियाको अनुपस्थितिगत स्थितिलाई दर्साउँदछ । प्रस्तुत कथामा विलुप्त क्रियापदहरूलाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ :

- बेइमान (रहेछस्) हिरालाल । (अ. ३)
- तँ जस्तो दुष्ट कामुकलाई अब कस्तो दण्ड दिने (हो) ? (अ. ३)
- हामी वीर नेपालीका चेलीबेटीलाई दासी बनाएर यहाँसम्मको अत्याचार गर्न तेरो कत्रो हिम्मत (हो) ? (अ. ३)
- तर गर्ने कसरी (हो) ? (अ. ३)
- युवतीका बुवाआमालाई बुटवलमा खबर गरूँ भने पनि वानरको पुच्छर लौरो न हतियार (हुन्छ) (अ. ३)
- यसमा गडिस् भने तँलाई उतार्ने को (हुन्छ) ? (अ. ४)
- तपाईंले लिनुभएकी भन्दा पनि ज्यादै राम्रा (छन्) । (अ. ६)
- यदि यसैगरी बलिदान दिएर सारा चेलीबेटीको जीवन सुधन्छ भने पछि हट्ने किन (हो) ? (अ. ८)
- यस्तो हतारो किन (गर्छस्) ? (अ. ९)
- यसरी कालसँग डराउने नै हो भने जिस्क्याएको किन (हो) ? (अ. ९)

रहेछस्, हो, हो, हो, हुन्छ, हुन्छ, छन्, हो, गर्छस्, हो ।

= जम्मा १० वटा

यसप्रकार 'खड्गबहादुर' कथामा कुल दसवटा क्रियात्मक प्रतिस्थापकको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । कथामा प्रयुक्त उल्लिखित क्रियात्मक प्रतिस्थापकहरू कथाका तेस्रो, चौथो, छैटौं, आठौं र नवौं अनुच्छेदमा रहेका छन् । कथामा निहित क्रियात्मक प्रतिस्थापकहरूलाई कथामा प्रस्तुत विषयसन्दर्भका आधारमा पहिचान गर्न सकिन्छ । प्रस्तुत कथामा क्रिया आउनुपर्ने स्थानमा नआई रहेको रिक्तताले व्यक्त आशय वा भावबोधमा सहजता नै सृजना गरेको देखिन्छ । यसबाट पूर्वप्रस्तुत विषयसन्दर्भलाई सोही तात्पर्यमै जनाउने काम भएको पाइन्छ । तसर्थ कथालाई संसक्त तुल्याउनमा क्रियात्मक प्रतिस्थापकले सघाउ पुऱ्याएको देखिन्छ ।

उपवाक्यात्मक विलोपन

सङ्कथन वा पाठमा उपवाक्य वा वाक्य स्थानमा उपवाक्य वा वाक्यको विलोपन गरेर पनि संसक्ति सृजना गर्न सकिने हुन्छ । 'खड्गबहादुर' कथाका कतिपय स्थानमा पनि उपवाक्यात्मक विलोपनद्वारा संसक्ति सृजना भएको पाउन सकिन्छ । सैद्धान्तिक दृष्टिकोणअनुसार उपवाक्यात्मक विलोपनमा उपवाक्यमा अन्तर्निहित उद्देश्य र विधेय तत्त्वअन्तर्गतका एकाधिक तत्त्वहरूको लोप हुने हुन्छ । प्रस्तुत कथामा व्यवहृत उपवाक्यात्मक विलोपनलाई निम्नानुसार देखाइएको छ :

- हेर्नु कर्तव्य हो कि होइन (हेर्नु कर्तव्य होइन) ? (अ. २)
- हेर्लास् (तैले आफ्नो गति हेर्लास्) । (अ. ३)
- गर्ने कसरी (युवतीको उद्धार गर्ने कसरी) ? (अ. ३)
- अहँ (मुद्दा लड्नु हुँदैन) । (अ. ३)
- मिलाउनुभयो (तपाईंले बन्दोबस्त मिलाउनु भयो) । (अ. ६)
- रोयो (हिरालाल रोयो) । (अ. ८)

हेर्नु कर्तव्य होइन, तैले आफ्नो गति हेर्लास्, युवतीको उद्धार गर्ने कसरी, मुद्दा लड्नु हुँदैन, तपाईंले बन्दोबस्त मिलाउनु भयो, हिरालाल रोयो ।

= जम्मा ६ वटा

यसप्रकार 'खड्गबहादुर' कथामा जम्माजम्मी ६ वटा उपवाक्यात्मक विलोपनको प्रयोग व्यवहार देख्न सकिन्छ । कथामा व्यवहृत उल्लिखित उपवाक्यात्मक विलोपकहरू कथाका दोस्रो, तेस्रो, छैटौँ र आठौँ अनुच्छेदमा रहेका छन् । जसमध्ये दोस्रो अनुच्छेदमा हेर्नु कर्तव्य होइन, तेस्रो अनुच्छेदमा तैले आफ्नो गति हेर्लास्, युवतीको उद्धार गर्ने कसरी, मुद्दा लड्नु हुँदैन, छैटौँ अनुच्छेदमा तपाईंले बन्दोबस्त मिलाउनुभयो र आठौँ अनुच्छेदमा हिरालाल रोयो उपवाक्यको विलोपन रहेको पाइन्छ । कथामा निहित यी विभिन्न उपवाक्यहरूको विलोपनबाट कथामा पूर्वप्रस्तुत वाक्यकै आशयले स्थान पाएको देखिन्छ । यस किसिमको उपवाक्यात्मक विलोपनले कथामा प्रस्तुत भाव वा आशयको संयोजनमा महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको पाइन्छ । नामिक र क्रियात्मक विलोपनका तुलनामा कम्पै मात्रामा व्यवहृत भएको भए पनि प्रस्तुत कथामा यसको प्रयोगले संसक्ति सृजनामा सघाउ पुगेको देखिन्छ ।

समग्रतः 'खड्गबहादुर' कथामा प्रयुक्त विलोपन संसक्तिको अवस्थालाई देहायबमोजिम उल्लेख गर्न सकिन्छ :

तालिका १९

'खड्गबहादुर' कथामा व्यवहृत विलोपन संसक्तिको समग्र स्थिति

विलोपन संसक्ति	प्रयुक्त सङ्ख्या	प्रतिशत
नामिक विलोपन	९३	८५.३२%
क्रियात्मक विलोपन	१०	९.१७%
उपवाक्यात्मक विलोपन	६	५.५०%
जम्मा	१०९	

यसप्रकार 'खड्गबहादुर' कथामा व्यवहृत विलोपन संसक्तिका तीन प्रकारमध्ये नामिक विलोपनको अत्यधिक अर्थात् ८५.३२% प्रयोग गरिएको पाइन्छ भने क्रियात्मक र उपवाक्यात्मक विलोपनको प्रयोग क्रमशः ९.१७% र ५.५०% रहेको देखिन्छ ।

(ई) संयोजन

सङ्कथन वा पाठमा प्रयुक्त उपवाक्य एवम् वाक्यहरूलाई आपसमा योजन गर्नका लागि संयोजन संसक्तिको प्रयोग गर्ने गरिन्छ । सिद्धान्ततः यसका योगात्मक, विपरीतार्थी, कारणात्मक र कालिक गरी चार प्रकार रहेका छन् । 'खड्गबहादुर' कथामा यी चारै किसिमका संयोजकहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त संयोजन संसक्तिका प्ररूप र तिनले कथामा खेलेको भूमिकाको अध्ययन-विश्लेषण निम्नानुसार गरिएको छ :

योगात्मक संयोजन

'खड्गबहादुर' कथामा प्रयुक्त कतिपय उपवाक्य वा वाक्यहरूलाई थप वा अतिरिक्त सूचनाको निरन्तरताका लागि योगात्मक संयोजकद्वारा संयोजन गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त भई वाक्य-वाक्यका बीचको सम्बन्धलाई सोझो अर्थमा संयोजन गर्ने भूमिकामा रहेका योगात्मक संयोजकहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ :

पनि, कि, अनि, अनि, पनि, पनि, अथवा, अनि, पनि, जहाँ-त्यहाँ, अनि, त्यहीं-जहाँ, न, पनि, अनि, पनि, पनि, पनि, अथवा, पनि, कि, र । = जम्मा २२ वटा

यसप्रकार 'खड्गबहादुर' कथामा कुल २२ वटा योगात्मक संयोजकहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । कथामा प्रयुक्त उल्लिखित संयोजकहरू परिशिष्टमा उल्लेख गरिएबमोजिम कथाका पहिलो, दोस्रो, तेस्रो, चौथो, सातौं, आठौं, नवौं र दसौं अनुच्छेदमा प्रयुक्त रहेका छन् । कथामा प्रयुक्त तथोक्त योगात्मक संयोजकहरूले पूर्व वाक्यमा निहित सूचनामा थप वा अतिरिक्त सूचना थपेटको कार्य सम्पादन गरेका छन् । कथामा प्रयोग गरिएका योगात्मक संयोजकहरूलाई दृष्टिगत गर्दा सबैभन्दा बढी 'पनि' संयोजकको प्रयोग (९ पटक) गरिएको पाइन्छ । कथामा प्रयुक्त उल्लिखित

संयोजकहरूले पूर्वप्रस्तुत र पश्चप्रस्तुत विषयसन्दर्भ एवम् घटनाहरूलाई सोभो अर्थमा योग गरेको देखिन्छ । जसबाट कथामा संसक्ति सृजनार्थ सहयोग पुगेको पाइन्छ ।

विपरीतार्थी संयोजन

‘खड्गबहादुर’ कथामा प्रस्तुत कतिपय उपवाक्य वा वाक्यमा निहित आशय वा अभिप्रायको विपरीत तात्पर्यमा व्यक्त विषयलाई परस्परमा संयोजन गर्नका लागि विपरीतार्थी संयोजनको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । पूर्वोक्त आशयमा भेद जनाउनका लागि प्रयोग-व्यवहार गरिने विपरीतार्थी संयोजकहरूबाट यस किसिमको संसक्ति सृजना हुने हुन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त विपरीतार्थी संयोजक र तीद्वारा सृजित संसक्तिलाई निम्नानुसार चर्चा गरिएको छ :

- तीन-चार किसिमका योजना उनले बनाएका पनि थिए तर विनाअर्थले ती योजनाको एउटा पाङ्गो पनि चल्दैनथ्यो । (अ. १)
- सबभन्दा पहिले त ती युवतीको उद्धार गर्नुपरेको छ । तर गर्ने कसरी ? (अ. ३)
- त्यसले जे ठहर गर्छ त्यहीबमोजिम गरौंला । तर त्यति विलम्ब गर्ने समय पनि छैन । (अ. ३)
- मुखमा चाउरी परिसकेको यो व्यक्तिले त्यस्तो गुन्ड्याइँ गन्यो होला र ! खालि हावाको खबरमा म आइरहेछु । (अ. ५)
- अरू दुई युवती काशी आइपुगेका छन् तर तपाईंले लिनुभएकी भन्दा पनि ज्यादै राम्रा । (अ. ६)
- ओठमुख सुकेको उसले हात जोन्यो, रोयो, लाख रुपियाँको लालच देखायो तर त्यो सबै जङ्गलको रुवाइ भयो (अ. ८)
- त्यसैले अनजानजस्तो भएर पत्रपत्रिकाको टिप्पणी र समाजको मनोवृत्तिको अध्ययन गरौं न । तर यसो गर्नु पनि ठीक होइन । (अ. ९)

तर, तर, तर, खालि, तर, तर, तर । = जम्मा ७ वटा

यसप्रकार 'खड्गबहादुर' कथामा जम्माजम्मी सात वटा विपरीतार्थी संयोजकहरूको प्रयोग गरिएको देखिन्छ । कथामा प्रयुक्त उल्लिखित संयोजकहरू कथाका पहिलो, तेस्रो, पाँचौं, छैटौं, आठौं र नवौं अनुच्छेदमा रहेका छन् । प्रस्तुत कथामा प्रयोग गरिएका विपरीतार्थी संयोजकहरूले पूर्वप्रस्तुत विषय वा वाक्यमा निहित आशयका विपरीत प्रस्तुत पश्च वाक्य वा विषयलाई संयोजन गर्ने कार्य सम्पादन गरेका छन् । कथामा प्रयोग गरिएका विपरीतार्थी संयोजकहरूमध्ये 'तर' संयोजकको अत्यधिक प्रयोग गरिएको पाइन्छ । कथामा व्यवहृत तथोक्त विपरीतार्थी संयोजकहरूले कथाका कतिपय वाक्यलाई विरुद्धार्थक रूपमा संयोजन गरेकाले कथामा अन्तर्वाक्यीय संयोजन वा साङ्गिको स्थापन भएको पाइन्छ । परिणामस्वरूप प्रस्तुत कथा थप संसक्त बन्न पुगेको छ ।

कारणात्मक संयोजन

'खड्गबहादुर' कथामा पूर्व/पश्चप्रस्तुत विषय प्रसङ्गलाई कार्यकारणात्मक रूपमा संयोजन गर्न कारणात्मक संयोजकको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । वाक्य-वाक्यका बीच परिणाम, कारण, प्रयोजन वा अभिप्रायको योजन हुने कारणात्मक संयोजकबाट सङ्कथन थप संसक्त हुने मानिन्छ । प्रस्तुत कथामा कारणात्मक संयोजनार्थ प्रयुक्त संयोजकहरू निम्नानुसार रहेका छन् :

भन्ने, भएकाले, भन्ने, भएकाले, त्यसैले, भनी, भन्ने, भन्ने, गएकाले, भने, त्यसकारण, यदि-भने, भने, भनी, भन्ने, भने, भन्ने, यदि-भने, भने, भनी, त्यसैले, किनभने, यदि-भने, त्यसैले, भनी, यदि-भने, भने, त्यसैले, भने, यदि-भने, त्यसैले, त्यसैले, यदि-भने, भने, भने, त्यसैले, भन्ने, भन्ने, भनी, यदि-भने, यदि-भने । = जम्मा ४१ वटा

यसप्रकार 'खड्गबहादुर' कथामा कुल एकचालीस वटा कारणात्मक संयोजकहरूको प्रयोग गरिएको देखिन्छ । कथामा प्रयोग गरिएका उल्लिखित कारणात्मक संयोजकहरू परिशिष्टमा उल्लेख गरिएबमोजिम कथाका पहिलो, दोस्रो, तेस्रो, चौथो, छैटौं, सातौं, आठौं, नवौं, दसौं र एघारौं अनुच्छेदमा रहेका छन् । कथामा प्रयोग भएका कारणात्मक संयोजकहरूले कारण-कार्य वा कार्य-कारण रूपमा पूर्व-पश्च वाक्यहरूलाई संयोजन गर्ने काम गरेका छन् । यस क्रममा मुख्य

कारणात्मक संयोजकहरू: त्यसैले, त्यसकारण, भने, भन्ने, यदि-भने का अतिरिक्त कारणात्मक क्रियायोगी भएकाले, गएकाले लगायतको भूमिका पनि महत्त्वपूर्ण रहेको छ । कथामा प्रयुक्त कारणात्मक संयोजकहरूमध्ये भन्ने, यदि-भने र भने कारणात्मक संयोजकको अधिक प्रयोग (आठ-आठ पटक) रहेको देखिन्छ । अधिक प्रयोगमा रहेका यी र अन्य संयोजकहरूले पूर्व/पश्चप्रस्तुत विषय प्रसङ्गलाई कारणात्मक रूपमा संयोजन गरेकाले कथाको संसक्ति सृजनामा कारणात्मक संयोजकको भूमिका महत्त्वपूर्ण देख्न सकिन्छ ।

कालिक संयोजन

सङ्कथन वा पाठमा प्रस्तुत गरिने विषयवस्तुलाई सिलसिलाबद्ध तुल्याउनका लागि विभिन्न किसिमका कालिक संयोजकहरूको प्रयोग गर्ने गरिन्छ । 'खड्गबहादुर' कथामा पनि घटनाक्रमहरूलाई क्रमिक रूपमा प्रस्तुत गर्न विभिन्न कालिक संयोजकहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा कालिक संयोजनार्थ प्रयुक्त कालिक संयोजकहरू निम्नानुसार रहेका छन् :

सात बजे, आज, गत वर्ष, एक दुई पलासम्म, अन्त्यमा, वसन्त ऋतुमा, अब, अब, पछि, सबभन्दा पहिले, अन्त्यमा, अहिलेको, लागेपछि, अन्त्यमा, अन्त्यमा, देखेपछि, पुगेपछि, बसालेपछि, तोक्नुभएकै दिनमा, ९/१० बजेकै, ९/१० बजेकै, फेरि, पहिले, अब, भर्खर, अन्त्यमा, आजसम्म, केही घडी, पुग्नासाथ, फेरि । = जम्मा ३० वटा

यसप्रकार 'खड्गबहादुर' कथामा जम्माजम्मी ३० वटा कालिक संयोजकहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । कथामा प्रयुक्त उल्लिखित कालिक संयोजकहरू कथाका पहिलो, दोस्रो, तेस्रो, चाथो, पाँचौं, छैटौं, आठौं, नवौं, दसौं र एघारौं अनुच्छेदमा रहेका छन् । कथामा प्रयोग गरिएका तथोक्त कालिक संयोजकहरूले कथामा प्रस्तुत विषयवस्तु वा घटनाहरूलाई समयको अनुक्रमका संयोजन गर्ने काम गरेका छन् । कथामा प्रयुक्त कालिक संयोजकहरूमध्ये 'अन्त्यमा' कालिक संयोजकको प्रयोग अन्यका तुलनामा बढी (पाँच पटक) रहेको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त कालिक संयोजकहरूले कथागत विषय प्रसङ्गलाई घटना घटेको समयका आधारमा परस्पर संयोजन गर्ने काम गरेकाले यसबाट कथाको संसक्ति सृजनामा थप सहयोग पुगेको देखिन्छ ।

समग्रतः प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त संयोजन संसक्तिको अवस्थालाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ :

तालिका २०

‘खड्गबहादुर’ कथामा प्रयुक्त संयोजन संसक्तिको समग्र स्थिति

संयोजन संसक्ति	प्रयुक्त सङ्ख्या	प्रतिशत
योगात्मक संयोजक	२२	२२%
विपरीतार्थी संयोजक	७	७%
कारणात्मक संयोजक	४१	४१%
कालिक संयोजक	३०	३०%
जम्मा	१००	

यसप्रकार ‘खड्गबहादुर’ कथामा प्रयुक्त संयोजन संसक्तिमध्ये सबैभन्दा बढी कारणात्मक संयोजनको प्रयोग (४१%) रहेको देखिन्छ, भने योगात्मक, विपरीतार्थी र कालिक संयोजनको प्रयोग क्रमशः २२%, ७% र ३०% रहेको देखिन्छ।

सारतः प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त व्याकरणिक संसक्तिको स्थितिलाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ :

तालिका २१

‘खड्गबहादुर’ कथामा प्रयुक्त व्याकरणिक संसक्तिको समग्र स्थिति

व्याकरणिक संसक्ति	प्रयुक्त सङ्ख्या	प्रतिशत
सन्दर्भन	१२०	३५.१९%
प्रतिस्थापन	१२	३.५१%
विलोपन	१०९	३१.९६%
संयोजन	१००	२९.३२%
जम्मा	३४१	

यसप्रकार 'खड्गबहादुर' कथामा प्रयुक्त व्याकरणिक संसक्तिमध्ये सबैभन्दा बढी अर्थात् ३५.१९% सन्दर्भन संसक्तिको प्रयोग गरिएको पाइन्छ भने प्रतिस्थापन, विलोपन र संयोजन संसक्तिको प्रयोग क्रमशः ३.५१%, ३१.९६% र २९.३२% रहेको देखिन्छ ।

(ख) कोशीय संसक्ति

सङ्कथन वा पाठलाई संसक्त तुल्याउन व्याकरणिक संसक्ति जस्तै कोशीय संसक्तिको पनि आवश्यकता पर्दछ । सैद्धान्तिक दृष्टिले यसलाई कोशीय एकाइको चयनमार्फत सृजित हुने संसक्ति युक्तिका रूपमा लिइन्छ । यसका पुनरुक्ति र सन्निधान गरी दुई भेद हुन्छन् । 'खड्गबहादुर' कथामा यी दुवै किसिमका कोशीय संसक्तिको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त कोशीय संसक्तिका यी भेदको अध्ययन-विश्लेषण निम्नानुसार गरिएको छ :

(अ) पुनरुक्ति

'खड्गबहादुर' कथामा कोशीय संसक्ति सृजनार्थ विभिन्न किसिमका कोशीय शब्दहरूको पुनरुक्ति गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा यसअन्तर्गतका पुनरावृत्ति, पर्यायवाची, विपरीतार्थी, समावेश-समावेश्य र अङ्गी-अङ्गी प्ररूपको प्रयोग-व्यवहार गरिएको छ । जसको अध्ययन निम्नानुसार गरिएको छ :

पुनरावृत्ति

वस्तुतः पुनरावृत्तिले एउटै कोशीय एकाइको बारम्बारको आवृत्तिलाई जनाउँदछ । यसबाट सङ्कथनमा प्रस्तुत व्यक्ति, वस्तु वा विषयलाई सोही रूपमै प्रकट गर्न सकिने हुन्छ । 'खड्गबहादुर' कथामा यस किसिमको भूमिकामा आबद्ध विभिन्न कोशीय एकाइहरूको आवृत्ति देख्न सकिन्छ ।

वस्तुतः 'खड्गबहादुर' कथामा परिशिष्टमा उल्लेख गरिएबमोजिम एक वा अनेक शब्दको एक वा अनेक पटक गरी व्यवहृत आवृत्ति सङ्ख्या ८८ रहेको देखिन्छ । प्रस्तुत कथामा पुनरावृत्त शब्दहरू कथाका सबै अनुच्छेदमा रहेका छन् । कथामा आवृत्त उल्लिखित शब्दहरूलाई हेर्दा सबैभन्दा बढी सातौँ अनुच्छेदमा विभिन्न पूर्वप्रयुक्त शब्दहरूको आवृत्ति भएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा आवृत्त

शब्दहरूमध्ये सबैभन्दा बढी नाम शब्दहरूकै आवृत्ति भएको देखिन्छ । प्रस्तुत कथामा पुनरावृत्त शब्दहरू मूल विषयसम्बद्ध र आनुच्छेदिक विषयप्रसङ्गनिबद्ध भएर रहेका छन् । वस्तुतः कथाको मूल विषयसम्बद्ध शब्दहरू कथाभर र अनुच्छेदानुसार उपस्थित शब्दहरू सम्बन्धित अनुच्छेद र त्यसपश्चात्का अनुच्छेदहरूमा आवृत्त हुँदै गएको देखिन्छ । प्रस्तुत कथामा पुनरावृत्त शब्दहरूले पूर्वविषयवस्तु, पात्र वा प्रसङ्गलाई सोही तात्पर्यमा पश्चप्रयोग वा प्रसङ्गद्वारा संयोजन गरेकाले कथाको संसक्ति सृजनामा यसको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको पाइन्छ ।

पर्यायवाची

‘खड्गबहादुर’ कथामा कोशीय एकाइका बीच पर्याय सम्बन्धमार्फत संसक्ति सृजना गरिएको पाइन्छ । यसबाट साङ्कथनिक अभिव्यक्तिमा एउटै कोशीय एकाइको आवृत्ति हटाउन र मिल्दो शब्द छान्नी विषयवस्तुलाई सोही रूपमै प्रस्तुत गर्न सकिएको देखिन्छ । साथै शब्दगत विविधतामा समेत सघाउ पुगेको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयोग गरिएका पर्यायवाची शब्दहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ :

- रोड = सडक (अ. १-३)
- अर्थ = धन (अ. १)
- युवती = महिला (अ. २-३)
- अकमक्क = द्विविधा (अ. २)
- जिज्ञासा = खुलदुली (अ. २)
- बढी = ज्यादै (अ. ३)
- हृदय = मन (अ. ३-४)
- कामुक = मत्त (अ. ३-७)
- गुन्डा = नराधम (अ. ३-७)
- उद्धार = उपकार (अ. ३-४)

- उजुर = मुद्दा (अ. ३)
- खबर = तार (अ. ३)
- अन्याय = थिचोमिचो (अ. ४-७)
- विकास = उन्नति (अ. ४)
- गुन्ड्याइँ = अत्याचार (अ. ५-७)
- दाम = रुपिया (अ. ६-८)
- सजाय = दण्ड (अ. ९-११)
- हेरे = नियाले (अ. १०)
- शूरता = बहादुरी (अ. १०-११)
- बहादुरी = वीरता (अ. ११)
- हाइकोर्ट = न्यायमन्दिर (अ. ११) । = जम्मा २१ वटा

यसप्रकार 'खड्गबहादुर' कथामा रोड, अर्थ, युवती, अकमकक, जिज्ञासा, बढी, हृदय, कामुक, गुन्डा, उद्धार, उजुर, खबर, अन्याय, विकास, गुन्ड्याइँ, दाम, सजाय, हेरे, शूरता, बहादुरी र हाइकोर्ट गरी कुल एककाईस शब्दका पर्यायवाची शब्दहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । कथामा प्रयुक्त उल्लिखित पर्यायवाची शब्दहरू कथाका विभिन्न अनुच्छेदहरूमा प्रयोग गरिएका छन् । वस्तुतः कथामा प्रयुक्त पर्यायवाची शब्दहरू अन्तर्वाक्यीय, आनुच्छेदिक तथा अन्तरअनुच्छेदीय रूपमा व्यवहृत भएका छन् । पूर्वप्रस्तुत विषयप्रसङ्ग वा सन्दर्भलाई सोही तात्पर्यमै दर्साउन भिन्न स्वरूपका साथ कथामा उपस्थित तथोक्त पर्यायवाची शब्दहरू अन्तरअनुच्छेदीय रूपमा बढी प्रयुक्त देखा पर्छन् । यस क्रममा पर्यायवाची शब्दहरू निकटवर्ती अनुच्छेदका अलावा दूरवर्ती अनुच्छेद (जस्तै : रोड = सडक (अ. १-३), गुन्डा = नराधम (अ. ३-७), सजाय = दण्ड (अ. ९-११) आदि) मा समेत रहेका छन् । यसरी कथाका विभिन्न स्थानमा प्रयुक्त भई पूर्ववर्ती कोशीय एकाइलाई पश्च रूपमा समान अर्थमा जनाउन प्रयोग भएका पर्यायवाची शब्दहरूबाट प्रस्तुत विषयमा समान आशयको

निरन्तरताका साथ संरचनात्मक सिक्री कायम भएकाले कथामा संसक्ति सृजनार्थ पर्यायवाची शब्दले उल्लेख्य सहयोग पुऱ्याएको देखिन्छ ।

विपरीतार्थी

‘खड्गबहादुर’ कथामा प्रस्तुत कतिपय विषय वा भावको विपरीत तात्पर्य दर्साउन केही विपरीतार्थी कोशीय शब्दहरूको प्रयोग गसिएको छ । सैद्धान्तिक दृष्टिकोणअनुसार विपरीतार्थी शब्दहरूले सङ्कथनमा विरोधी सम्बन्ध स्थापित गरी सङ्कथनलाई संसक्त तुल्याउने कार्य गर्दछन् । साथै यस किसिमको प्रयोगबाट अभिव्यक्ति वा विचारका बीच पारस्परिक सिक्रीको सृजना हुने मानिन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त विपरीतार्थी शब्दहरू निम्नानुसार रहेका छन् :

- स्वदेशी = विदेशी (अ. ३)
- पछि = पहिले (अ. ३)
- धैर्य = हडबड (अ. ४)
- शान्ति = क्रान्ति (अ. ४)
- अन्याय = न्याय (अ. ४-७)
- पशु = मानव (अ. ४)
- महापाप = महापुण्य (अ. ७)
- शिर = पाउ (अ. १०)
- रिहाइ = कैद (अ. १०) । = जम्मा ९ वटा

यसप्रकार ‘खड्गबहादुर’ कथामा स्वदेशी, पछि, धैर्य, शान्ति, अन्याय, पशु, महापाप, शिर र रिहाइ गरी कुल नौ वटा शब्दका विपरीतार्थी शब्दहरू प्रयोग गरिएको पाइन्छ । कथामा प्रयुक्त उल्लिखित विपरीतार्थी शब्दहरू कथाका तेस्रो, चौथो, सातौं, दसौं र एघारौं अनुच्छेदमा रहेका छन् । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त विपरीतार्थी शब्दहरू मूलतः एउटै अनुच्छेदभित्र र अंशतः अन्तरअनुच्छेदीय रूपमा

समेत आएका छन् । कथामा रहेका विपरीतार्थी शब्दहरूले एउटै विषयक्षेत्र वा सन्दर्भ एवम् आशयको विरोधी तात्पर्यमा भाव सम्प्रेषण गरी व्यक्त विचारका बीच समन्वय कायम गरेका छन् । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त विपरीतार्थी शब्दहरू दूरवर्ती अनुच्छेद (अन्याय = न्याय : अ. ४-७) मा समेत रहेका छन् । कथामा रहेका विपरीतार्थी शब्दहरूले पूर्वप्रस्तुत विषय प्रसङ्ग र पश्चप्रस्तुत विषयप्रसङ्गका बीच विपरीत सम्बन्धमार्फत संरचनात्मक सिक्रीको सृजना गरेकाले कथामा संसक्ति सृजनार्थ यिनको भूमिका महत्तम देखा पर्दछ ।

समावेशी-समावेश्य

‘खड्गबहादुर’ कथामा आफूमातहत अन्य शब्दहरूलाई समाहित गर्न सक्ने समावेशी शब्दहरू र समावेशी शब्दअन्तर्गत समेटिने किसिमका समावेश्य शब्दहरूको प्रयोग गरी संसक्ति सृजना गरिएको पाइन्छ । कथामा प्रयुक्त सामान्यीकृत वा साधारणीकृत गर्न सकिने समावेशी शब्द र तीअन्तर्गत अन्तर्निहित समावेश्य शब्द स्वरूपहरूलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

- सडक : चितपुर रोड
- संस्था : गोर्खा कल्याण संस्था
- समय : सात बजे, ९/१० बजे, भर्खर, ६ वर्ष, पला, घडी
- योजना : धन नचाहिने योजना
- मानिस : खड्गबहादुर, हिरालाल, पुण्यप्रसाद, युवती, चेलीबेटी, महिला, छोरी
- हतियार : खुकुरी, बन्चरो
- ठाउँ : चितपुर रोड, काशी, युगलसराय, हावडा
- गद्दी : ठूलो गद्दी
- धन : पैसा, दाम, लाख
- अपराध : अन्याय, अत्याचार, थिचोमिचो, आतङ्क, हत्या
- पाप : महापाप
- खबर : तारखबर
- दण्ड : कडा दण्ड । = जम्मा १३ वटा

यसअनुसार 'खड्गबहादुर' कथामा सडक, संस्था, समय, योजना, मानिस, हतियार, ठाउँ, गद्दी, धन, अपराध, पाप, खबर र दण्ड गरी कुल तेह्र वटा समावेशक शब्द र यीअन्तर्गतका विभिन्न समावेशित शब्दहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । कथामा प्रयुक्त उल्लिखित समावेशक-समावेशित शब्दहरू सन्दर्भ वा प्रसङ्गअनुसार कथाका विभिन्न स्थानमा आएका छन् । प्रस्तुत कथामा आएका समावेशी-समावेश्य शब्दहरूबाट जातिगत र व्यक्तिगत सम्बन्ध स्थापित भएको देखिन्छ । एउटै विषयक्षेत्र र सोमातहत समेटिएका विभिन्न शब्दहरूका माध्यमबाट सम्बन्धित विषय प्रसङ्गको उचित समन्वय कायम भएको छ । जसको परिणामस्वरूप प्रस्तुत कथा थप संसक्त बन्न पुगेको पाइन्छ ।

अङ्गी - अङ्ग

'खड्गबहादुर' कथामा प्रस्तुत व्यक्ति, वस्तु र विषयको व्याख्याका क्रममा तीसम्बद्ध विभिन्न अवयवहरूको पनि चर्चा गरिएको छ । सिद्धान्ततः व्यक्ति, वस्तु र विषयजनित स्थूल भाषिक स्वरूपलाई अङ्गीका रूपमा र तिनका भाग वा अवयवहरूलाई अङ्गका रूपमा लिने गरिन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयोग गरिएका त्यस्ता अङ्गी-अङ्ग शब्द स्वरूपहरूलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

- खड्गबहादुर : आँखा, मुटो, हात, मुटु, शिर, पाउ, चेहरा, निधार
- महल : भ्याल, ढोका, बैठक
- हिरालाल : कपाल, मुख, ओठ, हात, गर्धन
- गुन्डा : हात
- वानर : पुच्छर
- रूख : जरो, हाँगाबिंगा
- समाज : मानिस, व्यक्ति
- थाना : कलेक्टर, पुलिस
- न्यायमन्दिर : न्यायासन
- पत्रपत्रिका : टिप्पणी, टीकाटिप्पणी । = जम्मा १० वटा

यसप्रकार 'खड्गबहादुर' कथामा कुल दस वटा अङ्गी शब्दका अङ्ग शब्दहरू प्रयोग गरिएको पाइन्छ। जसअनुसार खड्गबहादुर, महल, हिरालाल, गुन्डा, वानर, रूख, समाज, थाना, न्यायमन्दिर र पत्रपत्रिका अङ्गीका रूपमा र यिनका विभिन्न भाग अङ्गका रूपमा व्यवहृत भएका छन्। कथामा प्रयुक्त उल्लिखित अङ्गी-अङ्ग शब्दहरू कथाका विभिन्न स्थानमा रहेका छन्। प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त अङ्गी-अङ्ग शब्दहरूले कुनै व्यक्ति, वस्तु वा विषयका बीचको पूर्ण-अंश सम्बन्धलाई स्थापित गरेका छन्। एउटा सिङ्गो व्यक्ति, वस्तु वा विषय दर्साउने शब्द र तिनका भाग वा अवयव जनाउने शब्दहरूबाट परस्परमा सम्बन्धात्मक सिक्री कायम भई कथामा संसक्ति सृजनार्थ थप सहयोग पुगेको देख्न सकिन्छ।

समग्रतः 'खड्गबहादुर' कथामा प्रयुक्त पुनरुक्ति संसक्तिको स्थितिलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ :

तालिका २२

'खड्गबहादुर' कथामा प्रयुक्त पुनरुक्ति संसक्तिको समग्र स्थिति

पुनरुक्ति	प्रयुक्त सङ्ख्या	प्रतिशत
पुनरावृत्ति	८८	६२.४१%
पर्यायवाची	२१	१४.८९%
विपरीतार्थी	९	६.३८%
समावेशी-समावेश्य	१३	९.२१%
अङ्गी-अङ्ग	१०	७.०९%
जम्मा	१४१	

यसअनुसार 'खड्गबहादुर' कथामा पुनरावृत्ति कोशीय संसक्तिको प्रयोग अत्यधिक अर्थात् ६२.४१% रहेको देखिन्छ भने पर्यायवाची, विपरीतार्थी, समावेशी-समावेश्य र अङ्गी-अङ्ग संसक्तिको प्रयोग क्रमशः १४.८९%, ६.३८%, ९.२१% र ७.०९% रहेको पाइन्छ।

(आ) सन्निधान

‘खड्गबहादुर’ कथामा एकापसमा साहचर्यात्मक सम्बन्ध राख्ने विभिन्न सान्निध्य शब्दहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । सिद्धान्ततः सङ्कथन वा पाठमा परस्परमा सम्बन्धित शब्दप्रयोगको व्यवहारबाट कोशीय संसक्ति सृजना हुने मानिन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त एउटै विषयक्षेत्र र परिवेशगत एकताअन्तर्गत आउने त्यस्ता कोशीय एकाइहरूलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

- सभा - छलफल (अ. १)
- महल - ढोके (अ. १)
- होटेल - भाँडामभुवा (अ. १)
- अग्नि - पुरोडास (अ. १)
- संस्था - सदस्य (अ. १)
- हृदय - रगत (अ. ३)
- पेटी - सडक (अ. ३)
- सडक - ट्राम, बस, कार (अ. ३)
- दुष्ट - दण्ड (अ. ३)
- विक्रेता - बेपार (अ. ३)
- थाना- उजुर, मुद्दा (अ. ३)
- उद्धार - उपाय (अ. ३)
- पशु - घाँस (अ. ४)
- रोग - कीटाणु (अ. ४)
- दरबान - ढोका (अ. ६)
- अपराध - अभियोग (अ. ९)
- न्यायासन - न्याय (अ. ११) । = जम्मा १७ वटा

यसअनुसार 'खड्गबहादुर' कथामा कुल सत्र वटा शब्दको अन्य शब्दसँग सन्निध्य सम्बन्ध कायम रहेको देखिन्छ । जसअनुसार सभा-छलफल, महल-ढोके, होटेल-भाँडामभुवा, अग्नि-पुरोडास, संस्था-सदस्य, हृदय-रगत, पेटी-सडक, सडक-ट्राम, बस, कार, दुष्ट-दण्ड, विक्रेता-ब्यापार, थाना-उजुर, मुद्दा, उद्धार-उपाय, पशु-घाँस, रोग-कीटाण, दरबान-ढोका, अपराध-अभियोग र न्यायासन-न्यायका बीच साहचर्यात्मक सम्बन्ध कायम रहेको छ । कथामा व्यवहृत उल्लिखित सन्निधानात्मक शब्दहरू मूलतः वाक्यान्तरिक रूपमा र अंशतः अन्तर्वाक्यीय रूपमा प्रयोग (जस्तै: हृदय-रगत, पेटी-सडक) भएका छन् । कथामा प्रयुक्त तथोक्त साहचर्यात्मक शब्दहरूबाट व्यक्त विषयप्रसङ्गका बीच आपसी सान्निध्य कायम भई कथालाई थप संसक्त तुल्याउन सहयोग पुगेको देखिन्छ ।

समग्रतः 'खड्गबहादुर' कथामा प्रयुक्त कोशीय संसक्तिको अवस्थालाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ :

तालिका २३

'खड्गबहादुर' कथामा प्रयुक्त कोशीय संसक्तिको समग्र स्थिति

कोशीय संसक्ति	प्रयुक्त सङ्ख्या	प्रतिशत
पुनरुक्ति	१४१	८९.२४%
सान्निधान	१७	१०.७५%
जम्मा	१५८	

यसअनुसार 'खड्गबहादुर' कथामा प्रयुक्त कोशीय संसक्तिमध्ये पुनरुक्ति संसक्तिको प्रयोग अत्यधिक अर्थात् ८९.२४% रहेको पाइन्छ भने सान्निधान कोशीय संसक्तिको प्रयोग १०.७५% रहेको देखिन्छ ।

सारतः 'खड्गबहादुर' कथामा प्रयुक्त संसक्ति युक्तिको अवस्थालाई निम्नानुसार तालिकामा देखाउन सकिन्छ :

तालिका २४

‘खड्गबहादुर’ कथामा प्रयुक्त संसक्ति युक्तिको समग्र स्थिति

संसक्ति प्ररूप	प्रयुक्त सङ्ख्या	प्रतिशत
व्याकरणिक संसक्ति	३४१	६८.३३%
कोशीय संसक्ति	१५८	३१.६६%
जम्मा	४९९	

यसप्रकार ‘खड्गबहादुर’ कथामा प्रयुक्त संसक्ति युक्तिमध्ये व्याकरणिक संसक्तिको प्रयोग अत्यधिक अर्थात् ६८.३३% गरिएको पाइन्छ भने कोशीय संसक्तिको प्रयोग ३१.६६% गरिएको देखिन्छ ।

‘कर्तव्य’ कथामा संसक्ति

‘कर्तव्य’ कथा कथाकार गुरुप्रसाद मैनाली (वि.सं. १९५७-२०२८) द्वारा लिखित सामाजिक कथा हो । यो कथा उनको नासो कथासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत छ । समाजमा घट्ने यथार्थ घटनाहरूलाई आधार बनाएर कथा लेख्ने मैनालीका कथाहरूमा नेपाली समाजमा व्याप्त अन्धविश्वास, कुरीति, शोषण, अत्याचार आदिको जीवन्त प्रस्तुति पाइन्छ । यस अर्थमा उनलाई सामाजिक यथार्थवादी एवम् आदर्शवादी कथाकारका रूपमा लिइन्छ । प्रस्तुत कथामा मैनालीले मानवीय सामाजिक कर्तव्यको चर्चा गरेका छन् र त्यसका आधारमा मानवीय सम्बन्ध सम्पत्तिभन्दा ठूलो हुने दृष्टिकोण प्रकट गरेका छन् । कुल अठ्चालीस अनुच्छेदयुक्त आठ पृष्ठको यस कथामा विभिन्न किसिमका व्याकरणिक र कोशीय संसक्तिको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त संसक्ति युक्ति र तिनले कथाको संरचना निर्माणमा निर्वाह गरेको भूमिकाको अध्ययन-विश्लेषण निम्नानुसार गरिएको छ :

(क) व्याकरणिक संसक्ति

सङ्कथन वा पाठमा वाक्य र अनुच्छेदहरूलाई आपसमा संयोजित तुल्याउनका लागि विभिन्न किसिमका व्याकरणिक संसक्तिको प्रयोग गर्ने गरिन्छ । सिद्धान्ततः यसका सन्दर्भन, प्रतिस्थापन, विलोपन र संयोजन गरी चार प्रकार हुन्छन् । 'कर्तव्य' कथामा यी चारवटै प्रकारका व्याकरणिक संसक्तिको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त व्याकरणिक संसक्तिको अध्ययन-विश्लेषण निम्नानुसार गरिएको छ :

(अ) सन्दर्भन

'कर्तव्य' कथामा समाविष्ट विषयवस्तु, भाव वा अभिव्यक्तिलाई पूर्व र पश्च रूपमा दर्साउन सन्दर्भन संसक्तिको प्रयोग गरिएको छ । प्रस्तुत कथामा यसका तीन भेद : व्यक्तिवाचक, दर्शकवाचक र तुलनात्मक सन्दर्भनको प्रयोग गरिएको छ । कथामा प्रयुक्त सन्दर्भन संसक्ति र तीद्वारा सृजित संसक्तिगत अवस्थाको अध्ययन निम्नानुसार गरिएको छ :

व्यक्तिवाचक सन्दर्भन

व्यक्तिवाचक सन्दर्भन सङ्कथन वा पाठमा प्रस्तुत व्यक्ति, वस्तु, विषय वा घटनालाई सन्दर्भित तुल्याउन प्रयोग गरिने व्याकरणिक संसक्ति हो । 'कर्तव्य' कथामा यसको व्यापक प्रयोग गरिएको पाइन्छ । वस्तुतः प्रस्तुत कथामा प्रथम, द्वितीय, तृतीय पुरुष र सम्बन्धवाचक विशेषण शब्दहरूद्वारा व्यक्तिवाचक सन्दर्भन कायम भएको देखिन्छ । प्रस्तुत कथामा व्यक्तिवाचक सन्दर्भकका रूपमा आई सन्दर्भन संसक्तिको भूमिका निर्वाह गर्ने संसक्तिहरू निम्नानुसार रहेका छन् :

उनी, आफ्नू, उनी, आफूलाई, तिनीहरूकै, उनको, उसका, हामीले, उनी, आफ्नो, उनैका, उनको, उनी, उनी, उनको, त्यसो, उनी, उनलाई, उनको, उनी, आफ्नू, आफ्ना, उनी, उनलाई, उनी, उनी, उनी, उनका, उनले, उनका, उनी, आफूलाई, उनको, उनबाट, उनी, आफ्नो, मेरा, मेरो, उनै, परस्पर, आफ्नो, उनलाई, उनको, उनी, उनले, आफ्ना, तिनीहरू, आफ्नो, आफ्नो, मेरो, यिनले,

आफ्ना, उनले, मेरो, आफै, मेरो, यिनै, उनैलाई, म, उनलाई, हामीले, तिमी, तिमीलाई, उनलाई, उनलाई, म, आफूनेर, उसको, उसलाई, आफ्नो, परस्पर, उनलाई, आफ्नो, आफ्ना, आफ्नो, आफ्नो, हजुरलाई, उसका, मैले, तिमीलाई, आफ्नो, हजुरलाई, उनको, मलाई, मैले, हजुरका, उनको, आफ्नो, उहाँको, हाम्रो, तिमीलाई, आफ्नो । = जम्मा : ९२ वटा

यसअनुसार 'कर्तव्य' कथामा कुल ९२ वटा व्यक्तिवाचक सन्दर्भहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । कथामा प्रयोग गरिएका उल्लिखित व्यक्तिवाचक सन्दर्भहरू परिशिष्टमा उल्लेख गरिएबमोजिम कथाका चौथो, दसौं, चौधौं, अठारौं, बीसौं, एक्काईसौं, तेईसौं, उनन्तीसौं, तीसौं, पैतीसौं, छत्तीसौं, उनन्चालीसौं र चवालीसौं अनुच्छेदबाहेकका सबै अनुच्छेदहरूमा प्रयोग गरिएको देखिन्छ । कथामा प्रयुक्त उल्लिखित व्यक्तिवाचक सन्दर्भहरूले मूलतः कथामा प्रयुक्त पात्रहरू (गड्गाधर, मुरलीधर, श्रीधर, शशीधर, कमला आदि) लाई नै सन्दर्भित गरेका छन् । कथामा व्यवहृत तथोक्त सन्दर्भहरूले पूर्वसन्दर्भका रूपमा कार्य सम्पादन गरेका छन् । कथामा प्रयुक्त व्यक्तिवाचक सन्दर्भहरूमध्ये उनी, आफू, म, तिमीजस्ता सन्दर्भहरूको अधिक प्रयोग गरिएको पाइन्छ । समग्रतः प्रस्तुत कथामा प्रयोग गरिएका व्यक्तिवाचक सन्दर्भहरूले कथामा प्रस्तुत व्यक्ति, सम्बन्ध एवम् विषयलाई जोड्ने साङ्गेलीको भूमिका निर्वाह गरेकाले कथामा संसक्ति सृजनार्थ यिनको भूमिका उल्लेख्य देखा पर्छ ।

दर्शकवाचक सन्दर्भ

'कर्तव्य' कथामा प्रस्तुत व्यक्ति, वस्तु एवम् विषयलाई निकटवर्ती र दूरवर्ती रूपमा दर्साउनका लागि विभिन्न दर्शकवाचक सन्दर्भहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । जसबाट दर्शकवाचक सन्दर्भ संसक्ति स्थापित भएको देखिन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त दर्शकवाचक सन्दर्भहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ :

त्यस (सम्पत्ति), यही (परिधान), त्यस (महात्माको), त्यहाँ, यिनै (एउटी छोरी), यति (सानै उमेर), यी (ठिठाहरू), यस्तो (टन्टलापुर घाम), त्यस (पाजीलाई), यहाँ, यहीं, यी (दुई दाजुभाइ), यस

(अज्ञानीको), यी (नाबालक छोराछोरी), त्यस (महान् तपस्या), यहाँका, यो (घटना) ।
= जम्मा १७ वटा

यसप्रकार 'कर्तव्य' कथामा कुल सत्रवटा दर्शकवाचक सन्दर्भकहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । कथामा प्रयुक्त उल्लिखित दर्शकवाचक सन्दर्भकहरू परिशिष्टमा उल्लेख गरिएबमोजिम कथाका पहिलो, पाँचौं, नवौं, तेह्रौं, उन्नाईसौं, छब्बीसौं, सत्ताईसौं, एकतीसौं, चवालीसौं, पैतालीसौं, छयालीसौं र अठचालीसौं अनुच्छेदमा रहेका छन् । कथामा प्रयोग गरिएका तथोक्त दर्शकवाचक सन्दर्भकहरूले कथामा प्रयुक्त व्यक्ति वा पात्र एवम् विषयलाई निकटवर्ती तथा दूरवर्ती रूपमा सन्दर्भित गरेका छन् । जसमध्ये यही, यिनै, यी, यति, यहाँ, यस, यो जस्ता सन्दर्भकहरूले निकटवर्ती व्यक्ति वा विषयलाई र त्यस, त्यहीं जस्ता सन्दर्भकहरूले दूरवर्ती वस्तु वा व्यक्तिलाई सन्दर्भित गरेका छन् । यस आधारमा हेर्दा प्रस्तुत कथामा दूरवर्ती दर्शकवाचकका तुलनामा निकटवर्ती दर्शकवाचक सन्दर्भकहरूको बढी प्रयोग गरिएको देखिन्छ । कथामा प्रयोग-व्यवहार गरिएका दर्शकवाचक सन्दर्भकहरू पूर्वसन्दर्भकका रूपमा देखा परेका छन् । यिनले कथामा प्रस्तुत व्यक्ति, वस्तु वा विषयलाई पश्च रूपमा आई सन्दर्भित गरेकाले कथामा संसक्ति सृजनार्थ यिनको भूमिका महत्त्वपूर्ण रहेको देखिन्छ ।

तुलनात्मक सन्दर्भन

सङ्कथन वा पाठमा प्रस्तुत कुनै दुई व्यक्ति, वस्तु वा विषयका गुण, दोष वा विशेषताको चर्चा गर्ने क्रममा तुलना दर्साउन तुलनात्मक सन्दर्भकको प्रयोग गर्ने गरिन्छ । सिद्धान्ततः यसअन्तर्गत वस्तु, व्यक्ति वा विषयको तुलना पहिचानात्मक, समानार्थक, विपरीतार्थक, परिमाणात्मक एवम् गुणात्मक रूपमा हुने गर्छ । 'कर्तव्य' कथामा सन्दर्भनका तीन प्रकारमध्ये तुलनात्मक सन्दर्भनको प्रयोग निकै कम गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा तुलनात्मक सन्दर्भकका रूपमा प्रयुक्त सन्दर्भकहरू निम्नानुसार रहेका छन् :

अनुच्छेद	तुलनात्मक सन्दर्भक	सन्दर्भित एकाइ/ सूचना
८	बराबर	मुरलीधर - श्रीधर दुवै बराबर
१०	बर्ता	हो भन्नेको सङ्ख्याभन्दा बर्ता
११	बर्ता	बकितम्लाई भन्दा बर्ता
२२	ज्ञानवान्	कुकुरभन्दा ज्ञानवान्
२६	जेठो	कुलका अरू सन्तानभन्दा जेठो

बराबर, बर्ता, बर्ता, ज्ञानवान्, जेठो ।

= जम्मा ५ वटा

यसप्रकार 'कर्तव्य' कथामा जम्माजम्मी पाँचवटा तुलनात्मक सन्दर्भकहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । कथामा प्रयोग गरिएका उल्लिखित तुलनात्मक सन्दर्भकहरू कथाका आठौं, दसौं, एघारौं, बाईसौं र छब्बीसौं अनुच्छेदमा रहेका छन् । कथामा प्रयुक्त तुलनात्मक सन्दर्भकहरूमध्ये बराबर ले गङ्गाधरका दृष्टिमा मुरलीधर र श्रीधर दुवै बराबर रहेको कुरालाई, बर्ता ले होइन भन्नेको सङ्ख्या हो भन्नेको तुलनामा बढी भएको सन्दर्भलाई तथा अदालतमा बकितम्लाई भन्दा लिखितम्लाई बर्ता महत्त्व दिइने रीति रहेको कुरालाई, ज्ञानवान् ले कुकुरभन्दा मानिस ज्ञानवान् हुने प्रसङ्गलाई र जेठो ले मुरलीधर र श्रीधरको कुलसन्तानमा सबैभन्दा जेठो सन्तान शशीधर रहेको कुरालाई तुलनात्मक रूपमा सन्दर्भित तुल्याएका छन् । वस्तुतः प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त तुलनात्मक सन्दर्भकहरू पूर्वसन्दर्भकका रूपमा व्यवहृत भएका छन् । यिनले कथामा प्रयुक्त विषयलाई तुलनात्मक तवरले निदर्शित गरेकाले कथामा संसक्ति सृजनार्थ यिनको भूमिका महत्त्वपूर्ण देखा पर्छ ।

समग्रतः प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त सन्दर्भन संसक्तिको स्थितिलाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ :

तालिका २५

‘कर्तव्य’ कथामा प्रयुक्त सन्दर्भन संसक्तिको समग्र स्थिति

सन्दर्भन संसक्ति	प्रयुक्त सङ्ख्या	प्रतिशत
व्यक्तिवाचक सन्दर्भक	९२	८०.७०%
दर्शकवाचक सन्दर्भक	१७	१४.९१%
तुलनात्मक सन्दर्भक	५	४.३८%
जम्मा	११४	

यसप्रकार ‘कर्तव्य’ कथामा प्रयुक्त सन्दर्भन संसक्तिमध्ये व्यक्तिवाचक सन्दर्भकको प्रयोग अन्यका तुलनामा अधिक अर्थात् ८०.७०% रहेको देखिन्छ भने दर्शकवाचक र तुलनात्मक सन्दर्भकको प्रयोग क्रमशः १४.९१% र ४.३८% रहेको पाइन्छ ।

(आ) प्रतिस्थापन

‘कर्तव्य’ कथामा प्रयुक्त पद, पदावली तथा वाक्यांशलाई सोही रूपमा व्यक्त गर्न तिनको सट्टामा विभिन्न भाषिक एकाइहरू प्रयोग गरी प्रतिस्थापन कायम गरिएको पाइन्छ । जसबाट पूर्वभाषिक एकाइकै भूमिका निर्वाह भएको देख्न सकिन्छ । सिद्धान्ततः यसका नामिक, क्रियात्मक र उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापन गरी तीन प्रकार हुन्छन् । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त नामिक, क्रियात्मक र उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापन र तीद्वारा सृजित संसक्तिगत स्थितिको चर्चा निम्नानुसार गरिएको छ :

नामिक प्रतिस्थापन

‘कर्तव्य’ कथामा प्रयुक्त कतिपय नाम वा नाम पदावलीका सट्टामा नामिक प्रतिस्थापकको प्रयोग गरी नामिक प्रतिस्थापन स्थापन गरिएको छ । कथामा प्रयोग गरिएका नामिक प्रतिस्थापकहरूबाट पूर्वप्रस्तुत नाम वा नाम पदावलीले गर्ने कार्य सोही रूपमै सम्पन्न भएको देखिन्छ । प्रस्तुत कथामा यस भूमिकानिबद्ध भई प्रयुक्त नामिक प्रतिस्थापकहरू निम्नानुसार रहेका छन् :

मुखिया बा, मुखिया बा, बूढा, बाबु, धन्वन्तरि, बाबु, छोराहरू, बूढा, बाबु, बाबु, छोरा, बा, न्यायाधीश, सन्ता, बाबु, छोरा, महाआत्मा, पण्डित बाजे, बाबु, छोरा, बाबु, छोरा, बूढा, ठिटो, छोरा, चाडउत्सव, दाज्यूभाउज्यू, दाज्यू, स्वर्गीय पिता, दुलाहा, दुलाहा, ठिटा, बा, बा, ठिटाहरू, बाबु, बाबुबाजे, जहान, पति, दाज्यू, बाबु, असत्ती, दाज्यूभाउज्यू, पाजी, बाबुबाजे, जेठो सन्तान, बाबु, ठिटा, भाइ, पितृहरू, दुलाहादुलही, दुलहा, दुलही, दुलाहा, दुलही, दुलाहादुलही, दुलही, सम्धी, दुलही, पिता, जेठाबाबु, छोरा, नानी, बाबु, ठिटाहरू, कन्या, कन्या, महापुरुष, सन्तान, जेठाबाबु, छोरा, दुलही, बुहारी, बुहारी, छोराबुहारी, दुलहीदुलाहा, दुलही, दाज्यू, ठिटाहरू, दाज्यू, पण्डित बाजे, ठूला बा, बा, बाबुछोरा, ठुलबा, बा, छोरी, भाइ, दाज्यू, भाइ, दाज्यूभाइ, दाज्यू, अज्ञानीको, छोराछोरी, भाइ, छोराछोरी, भाइ, बा, भाइ, भाइ । = जम्मा १०० वटा

यसप्रकार 'कर्तव्य' कथामा जम्माजम्मी १०० वटा नामिक प्रतिस्थापकहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । कथामा प्रयोग गरिएका उल्लिखित नामिक प्रतिस्थापकहरू परिशिष्टमा उल्लेख गरिएबमोजिम कथाका चौथो, छैटौं, एघारौं, बाह्रौं, चौधौं, बीसौं, एक्काईसौं, बाईसौं, चौबीसौं, सत्ताईसौं, अट्ठाईसौं, सैंतीसौं, एकचालीसौं अनुच्छेदबाहेकका सबै अनुच्छेदहरूमा रहेका छन् । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त नामिक प्रतिस्थापकहरूले विशेषतः गड्गाधर, मुरलीधर, श्रीधर, कमला, शशीधर र कुटुम्बकी छोरीलाई स्थानापन्न गरेका छन् । यसका लागि मुखिया बा, बाबु, छोरा, पण्डित बाजे, दाज्यूभाउज्यू, दुलाहा, दुलही जस्ता प्रतिस्थापकहरूको प्रयोग गरिएको छ । कथामा प्रयुक्त नामिक प्रतिस्थापकहरूमध्ये नवौं अनुच्छेदमा सबैभन्दा बढी (८ वटा) नामिक प्रतिस्थापकको प्रयोग गरिएको देखिन्छ । कथामा प्रयोग गरिएका नामिक प्रतिस्थापकहरूले कथामा पूर्वप्रस्तुत नाम वा नाम पदावलीलाई स्थानापन्न गरी तिनकै भूमिकामा कार्य सम्पादन गरेका छन् । जसको परिणामस्वरूप प्रस्तुत कथा थप संसक्त बन्न पुगेको छ ।

क्रियात्मक प्रतिस्थापन

'कर्तव्य' कथामा प्रयुक्त विभिन्न वाक्यहरूमध्ये कतिपय वाक्यमा प्रयुक्त क्रियापदलाई स्थानापन्न गर्ने गरी सोही प्रयोजनार्थ अन्य क्रियापदको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त

क्रियात्मक प्रतिस्थापकहरू नामिक प्रतिस्थापक र उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापकका तुलनामा निकै कम मात्रामा रहेका छन् । कथामा प्रयुक्त क्रियात्मक प्रतिस्थापक र तीद्वारा सृजित संसक्तिगत अवस्थाको व्याख्या निम्नानुसार गरिएको छ :

अनुच्छेद	क्रियात्मक प्रतिस्थापक	प्रतिस्थापित क्रिया
९	लागे	गए
१५	डाकेनन्	बोलाएनन्
२६	भनिठान्लान्	भन्लान्
२९	बसाए	राखे

लागे, डाकेनन्, भनिठान्लान्, बसाए । = जम्मा : ४ वटा

यसअनुसार 'कर्तव्य' कथामा जम्माजम्मी चारवटा क्रियात्मक प्रतिस्थापकहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । कथामा प्रयुक्त उल्लिखित क्रियात्मक प्रतिस्थापकहरू कथाका नवौं, पन्ध्रौं, छब्बीसौं र उनन्तीसौं अनुच्छेद रहेका छन् । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त क्रियात्मक प्रतिस्थापकहरूमध्ये अनुच्छेद नौमा प्रयुक्त 'लागे' क्रियाले 'गए' क्रियालाई, पन्ध्रौं अनुच्छेदमा प्रयुक्त 'डाकेनन्' क्रियाले 'बोलाएनन्' क्रियालाई, छब्बीसौं अनुच्छेदमा प्रयुक्त 'भनिठान्लान्' क्रियाले 'भन्लान्' क्रियालाई र उनन्तीसौं अनुच्छेदमा प्रयुक्त 'बसाए' क्रियाले 'राखे' क्रियालाई सन्दर्भअनुसार प्रतिस्थापित गरेका छन् । कथामा व्यवहृत तथोक्त क्रियात्मक प्रतिस्थापकहरूबाट पूर्वक्रियाकै कार्य सम्पादन भएको देखिन्छ । कथामा प्रयुक्त क्रियात्मक प्रतिस्थापकहरू निकटस्थ वाक्य (लागे, भनिठान्लान्) एवम् अनिकटस्थ वाक्य (डाकेनन्, बसाए) मा रहेको देखिन्छ । समग्रतः वाक्यनिकट वा अनिकट रूपमा रहेर पनि उल्लिखित क्रियात्मक प्रतिस्थापकहरूले पूर्ववर्ती क्रियाको स्थानमा आई तदनुरूपको भूमिका निर्वाह गरेकाले कथामा संसक्ति सृजनार्थ क्रियात्मक प्रतिस्थापकबाट महत्त्वपूर्ण सहयोग पुगेको देख्न सकिन्छ ।

उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापन

सङ्कथन वा पाठमा प्रयुक्त उपवाक्य वा वाक्यांशलाई स्थानापन्न गर्न उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापकको प्रयोग गर्ने गरिन्छ । जसबाट उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापन कायम हुन पुग्दछ । 'कर्तव्य' कथामा पनि पूर्वप्रस्तुत कतिपय उपवाक्यलाई पश्चप्रस्तुत उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापकहरूद्वारा स्थानापन्न गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा व्यवहृत उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापक र त्यसद्वारा सृजित संसक्तिगत अवस्थाको चर्चा निम्नानुसार गरिएको छ :

अनुच्छेद	उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापक	प्रतिस्थापित उपवाक्य
२२	ठीक भन्यौ	नबोलाईकन त कुकुर पनि नजाओस् ।
२४	त्यसको	मरेपछि खानुपर्थ्यो, जिउँदैमा खाए ।
२६	त्यो	कुलको मानमर्यादा भनेको कत्रो कुरा हो ।
४७	इति	तिमीलाई देशतिर औषधि गर्न लैजान्छु ।

ठीक भन्यौ, त्यसको, त्यो, यति ।

= जम्मा ४ वटा

यसप्रकार 'कर्तव्य' कथामा कुल चारवटा उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापकहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । कथामा प्रयोग गरिएका उल्लिखित उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापकहरू कथाका बाईसौ, चौबीसौ, छब्बीसौ र सतचालीसौ अनुच्छेदमा रहेका छन् । जसमध्ये बाईसौ अनुच्छेदमा प्रयुक्त 'ठीक भन्यौ' ले नबोलाईकन त कुकुर पनि नजाओस् उपवाक्यलाई, चौबीसौ अनुच्छेदमा प्रयुक्त 'त्यसको' ले मरेपछि खानुपर्थ्यो, जिउँदैमा खाए उपवाक्यलाई, छब्बीसौ अनुच्छेदमा प्रयुक्त 'त्यो' ले कुलको मानमर्यादा भनेको कत्रो कुरा हो उपवाक्यलाई र सतचालीसौ अनुच्छेदमा प्रयुक्त 'यति' ले तिमीलाई देशतिर औषधि गर्न लैजान्छु उपवाक्यलाई प्रतिस्थापन गरेका छन् । कथामा व्यवहृत तथोक्त उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापकहरू सबै पूर्ववर्ती वाक्यलाई स्थानापन्न गर्ने भूमिकामा रहेका छन् । जसले कथामा प्रयुक्त भई पूर्व वाक्यकै रूपमा कार्य सम्पादन गरेका छन् । यीबाट पूर्वप्रस्तुत

वाक्यको उपस्थितिबिना नै सोहीअनुरूपको भूमिका निर्वाह भएकाले प्रस्तुत कथामा संसक्ति सृजनार्थ उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापकहरूले मद्दत पुऱ्याएको देखिन्छ ।

समग्रतः 'कर्तव्य' कथामा प्रयुक्त प्रतिस्थापन व्याकरणिक संसक्तिको अवस्थालाई निम्नानुसारको तालिकामा देखाउन सकिन्छ :

तालिका २६

'कर्तव्य' कथामा प्रयुक्त प्रतिस्थापन संसक्तिको समग्र स्थिति

प्रतिस्थापन संसक्ति	प्रयुक्त सङ्ख्या	प्रतिशत
नामिक प्रतिस्थापन	१००	९२.५९%
क्रियात्मक प्रतिस्थापन	४	३.७०%
उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापन	४	३.७०%
जम्मा	१०८	

यसप्रकार 'कर्तव्य' कथामा प्रयुक्त प्रतिस्थापन संसक्तिमध्ये नामिक प्रतिस्थापनको अत्यधिक अर्थात् ९२.५९% प्रयोग गरिएको पाइन्छ भने क्रियात्मक र उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापनको प्रयोग बराबर अर्थात् ३.७०% रहेको देखिन्छ ।

(इ) विलोपन

सङ्कथन वा पाठमा प्रस्तुत पद, पदावली एवम् वाक्यांशलाई शून्य रूपमा दर्साउन प्रयोग-व्यवहार गरिने संसक्तिका रूपमा विलोपन संसक्तिलाई लिइन्छ । 'कर्तव्य' कथामा विलोपन संसक्तिको निकै प्रयोग गरिएको पाइन्छ । सैद्धान्तिक दृष्टिले यसका नामिक, क्रियात्मक र उपवाक्यात्मक गरी तीन प्रकार हुन्छन् । यी तीनै प्रकारका विलोपनको प्रयोग प्रस्तुत कथामा पाउन सकिन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त विलोपन संसक्ति र यसबाट सृजित संसक्तताको स्थितिलाई निम्नानुसार अध्ययन गरिएको छ :

नामिक विलोपन

‘कर्तव्य’ कथामा प्रयुक्त कतिपय नामपद तथा पदावलीलाई पूर्वप्रसङ्गका आधारमा ग्रहण गर्नुपर्ने गरी तिनका स्थानमा रिक्तता कायम गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा नामिक विलोपनको प्रयोग क्रियात्मक तथा उपवाक्यात्मक विलोपनका तुलनामा व्यापक रहेको देखिन्छ । साथै तीबाट कथामा संसक्ति सृजनार्थ महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह भएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा व्यवहृत लुप्त नामिक पदहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ :

उनले, गरीबहरूलाई, अन्नपैसा, अन्नपैसा, अन्नपैसा, उनी, घरको, गाउँमा, गाउँमा, केटाकेटीले, केटाकेटीले, केटाकेटीले, गाउँका, गाउँमा, गाउँका, गाउँमा, गाउँलेले, गङ्गाधरको, गङ्गाधरका, गाउँका, छोरा, छोरा, मुरलीधरले, उनले, उनी, उनका, उनले, उनले, उनले, उनले, उनले, उनले, उनले, उनी, काममा, काममा, गङ्गाधरको, गङ्गाधरको, जिउनी, जिउनी, बाबुको, भेलामा, जिउनी, जिउनी, भेलामा, अदालतमा, अदालतमा, अदालतमा, जिउनी, अदालतमा, अदालतमा, उनले, अदालतमा, बाबुको, उनले उनले, उनको, श्रीधरकहाँ, उनले, उनको, उसले, श्रीधरको, बिहेको, उनले, श्रीधरका, श्रीधरले, उनले, उनलाई, उनले, श्रीधरका परिवार र आफन्तले, शशीधर, मुरलीधरले, शशीधर, बरियातीमा, बरियाती, बरियातीको, बरियातीले, चुरोटको, आफ्नो, हजुर, जन्त, तिमिले, जन्त, जन्त, जन्त, खेत, म, खेत, म, खेत, जन्त, उनलाई, जन्त, हाम्रो, जन्तीमा, कमला, मुरलीधरलाई, बरियातका, मुरलीधर, दुलहीको घर, पुरोहितले, यज्ञमा, सम्धी, म, उनलाई, श्रीधरका, आफ्ना, कन्या पक्षले, आफ्नी, बिहेको, दुलही, घरमा, बिहेका, बरियातबाट, पण्डित बाजे, मलाई, उसलाई, मुरलीधरलाई, बुवाले, मलाई, विद्यार्थीलाई, श्रीधरले, हजुरले, मुरलीधरले, तिमिलेलाई, तिमि, हामी, म । = जम्मा १२८ वटा

यसअनुसार ‘कर्तव्य’ कथामा कुल एक सय अट्ठाईसवटा एक वा अनेक प्रकृतिका नामिक शब्दहरूको विलोपन भएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा निहित नामिक विलोपकहरू कथाका तेस्रो, बीसौं, चौतीसौं, बयालीसौं, सतचालीसौं र अठचालीसौं अनुच्छेदबाहेकका सबै अनुच्छेदहरूमा

रहेका छन् । प्रस्तुत कथामा रहेका उल्लिखित नामिक विलोपकहरूलाई कथागत सन्दर्भअनुसार पहिचान गर्न सकिन्छ । जसले पूर्ववर्ती नाम वा नामिक पदावलीको स्थानगत रिक्तता दर्साएका छन् र त्यसमार्फत पूर्ववर्ती नाम वा नामिक पदावलीको कार्य सम्पादन गरेका छन् । कथामा व्यवहृत तथोक्त नामिक पदावलीलाई दृष्टिगत गर्दा अधिकांश रूपमा सार्वनामिक प्रकृतिका शब्दहरूको विलोपन भएको देखिन्छ । कथामा विलुप्त नामिक शब्दहरूमध्ये सबैभन्दा बढी 'उनको' शब्दको विलोपन रहेको पाइन्छ । कथामा निहित उल्लिखित सबै विलोपकहरूले पूर्ववर्ती नामिक पदलाई पश्चवर्ती सम्बन्धित स्थानमा रिक्ततामार्फत अध्याहार गरी ग्रहण गर्नुपर्ने स्थितिको सृजना गरेकाले कथामा संसक्ति सृजनार्थ नामिक विलोपनको भूमिका महत्त्वपूर्ण देखा पर्छ ।

क्रियात्मक विलोपन

'कर्तव्य' कथाका कतिपय वाक्यहरूमा क्रियात्मक विलोपन रहेको पाइन्छ । पूर्व/पश्च वाक्यमा प्रयुक्त क्रियापदका आधारमा वाक्यमा आवश्यक क्रिया अध्याहार गर्नुपर्ने स्थिति सृजना हुँदा क्रियात्मक विलोपन हुने मानिन्छ । प्रस्तुत कथामा व्यवहृत क्रियात्मक रिक्तता र तीद्वारा सृजित संसक्तताको चर्चा निम्नानुसार गरिएको छ :

- कोही औंला (समाउँथे), कोही लबेदाको फेर (समाउँथे) कोही उनको लट्ठी समाउँथे ।
(अ. २)
- जेठा मुरलीधर (थिए) र कान्छा श्रीधर (थिए) । (अ. ५)
- कुलको जेठो सन्तान (हो) । (अ. १७)
- मेरो पिण्डपानीको दाता ! (हो) । (अ. १७)
- सबै अल्लारे ठिटा मात्रै (थिए) । (अ. १८)
- यस्तो टट्यानपुर घाममा कता हिँड्न लाग्नुभएको (हो) नि ? (अ. १९) ।
- उनलाई दाज्यूभाउज्यू नचाहिएपछि हामीले मात्र किन अँगालो हाल्दै हिँड्ने (गर्नुप्यो) ? (अ. २५)

- कुलमा सबैभन्दा जेठो सन्तानको बिहे (हुँदैछ) । (अ. २६)
- आज एकादशी (हो) भनेर पण्डित बाजेले केही खानुभएन । (अ. ३९)
- बाले भनेर पठाउनुभएको (हो) । (अ. ४०) ।
- हजुरलाई बोलाउन पठाउनुभा'को (हो) । (अ. ४३)

समाउँथे, समाउँथे, थिए, थिए, हो, हो, थिए, हो, गर्नुप्यो, हुँदैछ, हो, हो, हो । = जम्मा : १३ वटा यसअनुसार 'कर्तव्य' कथामा जम्माजम्मी तेह्रवटा क्रियात्मक विलोपन रहेको पाइन्छ । कथामा रहेका उल्लिखित क्रियात्मक विलोपकहरू कथाका दोस्रो, पाँचौं, सत्रौं, अठारौं, उन्नाईसौं, पच्चीसौं, छब्बीसौं, उनन्चालीसौं, चालीसौं र त्रिचालीसौं अनुच्छेदमा रहेका छन् । कथामा व्यवहृत क्रियात्मक विलोपकमध्ये सबैभन्दा बढी 'हो' क्रियाको विलोपन देख्न सकिन्छ । प्रस्तुत कथामा रिक्त वा विलोपित क्रियापदहरूलाई कथाको सन्दर्भअनुसार पहिचान गर्न सकिन्छ । जसले कथामा प्रत्यक्ष उपस्थितिविना नै उपस्थितिसरहको कार्य सम्पादन गरेका छन् । कथामा रिक्त रहेका उल्लिखित विलोपनबाट व्याकरणिक सिक्रीको कार्य सम्पादन भई कथाको संसक्ति सृजनार्थ उल्लेख्य सहयोग पुगेको देखिन्छ ।

उपवाक्यात्मक विलोपन

सङ्कथन वा पाठका कतिपय स्थानमा आवश्यकतानुसार उपवाक्य वा वाक्यलाई विलोपन गरेर संसक्ति सृजना गर्ने गरिन्छ । 'कर्तव्य' कथाका कतिपय स्थानमा पनि उपवाक्यात्मक विलोपन गरिएको पाइन्छ । सङ्कथनमा उपवाक्यअन्तर्गतका कतिपय एकाइ शीर्ष रूपमा आएर अन्य एकाइ नआउँदा उपवाक्यात्मक विलोपन हुने मानिन्छ । प्रस्तुत कथामा व्यवहृत उपवाक्यात्मक विलोपनको स्थितिलाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ :

- श्रीधरका प्रभावमा परेका नयाँ ठिटाहरूले चाहिँ श्रीधरको (श्रीधरको पक्ष लिए) । (अ. ९)
- ठिटाहरूले ऐनको (ठिटाहरूले ऐनको पक्ष लिए) । (अ. ९)

- ठिटाहरूले चाहिँ होइन (मर्ने बेला दुवै छोराले आधाआधा बाँडेर खानू भनी बूढाले भनेका होइनन्) भने । (अ.१०)
- होइन (मर्ने बेला दुवै छोराले आधाआधा खानू भनी बूढाले भनेका होइनन्) भन्नेकै सङ्ख्या बर्ता भो । (अ. १०)
- जन्त (म जन्त जान लागेको हुँ) । (अ. २०)
- जन्त (तपाईं जन्त जान लाग्नुभएको हो) ? (अ.२०)
- दाज्यूलाई बाबुले मर्ने बेलामा दिएको खेत पनि खोसेर खाने त्यस्ता असत्तीको... (त्यस्ता असत्तीको छोराको बिहेमा जन्त जानु पऱ्या छैन) । (अ. २३)
- खाऊन् (दाज्यूलाई बाबुले मर्ने बेलामा दिएको खेत खोसेर खाऊन्) । (अ. २४)

श्रीधरको पक्ष लिए, ठिटाहरूले ऐनको पक्ष लिए, मर्ने बेला दुवै छोराले आधाआधा बाँडेर खानू भनी बूढाले भनेका होइनन्, मर्ने बेला दुवै छोराले आधाआधा खानू भनी बूढाले भनेका होइनन्, म जन्त जान लागेको हुँ, तपाईं जन्त जान लाग्नु भएको हो ?, त्यस्ता असत्तीको छोराको बिहेमा जन्त जानु पऱ्या छैन, दाज्यूलाई बाबुले मर्ने बेलामा दिएको खेत खोसेर खाऊन् । = जम्मा : ८ वटा यसप्रकार 'कर्तव्य' कथामा कुल आठवटा उपवाक्यात्मक विलोपनको स्थिति देख्न सकिन्छ । कथामा निहित उल्लिखित उपवाक्यात्मक विलोपनहरू कथाका नवौं, दसौं, बीसौं, तेईसौं र चौबीसौं अनुच्छेदमा रहेका छन् । कथामा निहित उपवाक्यात्मक विलोपकहरूले उक्त स्थानमा आउनुपर्ने उपवाक्य नआएको अवस्थालाई दर्साएका छन् । यद्यपि उक्त स्थानमा लुप्त उपवाक्यलाई अध्याहार गरी ग्रहण गर्न सकिने देखिन्छ । वस्तुतः कथामा प्रस्तुत घटना वा विषय प्रसङ्गका आधारमा तथोक्त विलोपकहरूको पहिचान गर्न सकिन्छ । उपवाक्यात्मक विलोपन रहे पनि त्यसको कारणले कथामा प्रस्तुत विषयवस्तुको ग्रहणार्थ असहज स्थिति भने पैदा भएको देखिँदैन । यस दृष्टिले कथामा व्यवहृत उपवाक्यात्मक विलोपनबाट कथाको संसक्ति सृजनामा सहयोग पुगेको देखिन्छ ।

समग्रतः 'कर्तव्य' कथामा निहित विलोपन संसक्तिको स्थितिलाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ :

तालिका २७

'कर्तव्य' कथामा व्यवहृत विलोपन संसक्तिको समग्र स्थिति

विलोपन संसक्ति	प्रयुक्त सङ्ख्या	प्रतिशत
नामिक विलोपन	१२८	८५.९०%
क्रियात्मक विलोपन	१३	८.७२%
उपवाक्यात्मक विलोपन	८	५.३६%
जम्मा	१४९	

यसप्रकार 'कर्तव्य' कथामा नामिक विलोपनको स्थिति अन्यका तुलनामा अत्यधिक अर्थात् ८५.९०% रहेको देखिन्छ, भने क्रियात्मक तथा उपवाक्यात्मक विलोपन प्रयोगको स्थिति क्रमशः ८.७२% र ५.३६% रहेको देखिन्छ ।

(ई) संयोजन

सङ्कथन वा पाठमा वाक्यान्तरिक एवम् अन्तर्वाक्यीय रूपमा संयोजनीय भूमिका निर्वाह गर्ने संयोजन संसक्तिको प्रयोग गरिएको हुन्छ । सङ्कथनमा आई निर्वाह गर्ने भूमिकाका आधारमा संयोजनलाई योगात्मक, विपरीतार्थी, कारणात्मक र कालिक गरी चार भेदमा छुट्याइएको पाइन्छ । 'कर्तव्य' कथामा संयोजन संसक्तिका चारवटै भेदको प्रयोग गरिएको देखिन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त संयोजन संसक्ति र तिनको भूमिकालाई निम्नानुसार अध्ययन गरिएको छ :

योगात्मक संयोजक

'कर्तव्य' कथामा उपवाक्य वा वाक्यहरूलाई सधा वा सोभो अर्थमा परस्परमा संयोजन गर्ने विभिन्न योगात्मक संयोजकहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । सिद्धान्ततः यसको प्रयोग वाक्य-

वाक्यका बीच अतिरिक्त सूचना संयोजनार्थ गरिन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त योगात्मक संयोजकहरू निम्नानुसार रहेका छन् :

र, र, र, र, या, जुन-त्यही, जुन-उसै, पनि, पनि, पनि, उसमाथि, यता, उता, पनि, पनि, पनि, अनि, पनि, पनि, र, पनि, र, अनि, र, पनि, पनि । = जम्मा २६ वटा ।

यसप्रकार 'कर्तव्य' कथामा कुल छब्बीसवटा योगात्मक संयोजकहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । कथामा प्रयुक्त उल्लिखित योगात्मक संयोजकहरू कथाका पहिलो, दोस्रो, छैटौं, नवौं, दसौं, एघारौं, बाह्रौं, तेह्रौं, पन्ध्रौं, सोह्रौं, उन्नाईसौं, चौबीसौं, अट्ठाईसौं र उनन्तीसौं अनुच्छेदमा रहेका छन् । प्रस्तुत कथामा प्रयोग गरिएका योगात्मक संयोजकहरूले पूर्व वाक्यमा प्रस्तुत आशय वा विषयमा थप वा अतिरिक्त सूचना संयोजन गर्ने कार्य गरेका छन् । कथामा प्रयुक्त योगात्मक संयोजकहरूमध्ये सबैभन्दा बढी 'पनि' संयोजकको प्रयोग गरिएको देखिन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त योगात्मक संयोजकहरूबाट पूर्व पश्च वाक्यहरूलाई सीधा अर्थमा संयोजन गरिएको छ । जसको परिणामस्वरूप प्रस्तुत कथा थप संसक्त बन्न पुगेको देखिन्छ ।

विपरीतार्थी संयोजक

'कर्तव्य' कथाका कतिपय वाक्यमा प्रस्तुत भाव वा आशयको विपरीत तात्पर्यसम्बद्ध निकट वाक्यहरूलाई संयोजन गर्न विपरीतार्थी संयोजकहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । पूर्वोक्त आशयमा भेद जनाउन भूमिका निर्वाह गर्ने विपरीतार्थी संयोजकबाट कथामा संसक्ति सृजना भएको देखिन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त भई विपरीतार्थक वा विरुद्धार्थक सम्बन्ध स्थापित गर्ने त्यस्ता संयोजकहरू निम्नानुसार रहेका छन् :

- गाउँका तालुकदार भए पनि उनी मुखियाबाका नाउँले प्रसिद्ध थिए । (अ. २)
- छोराको यति सानै उमेरमा बिहा गर्न त श्रीधरको मन थिएन । तर एउटी छोरीमात्र भएका धनी कुटुम्बले घरै आएर छोरी दिँदा उनी बडो असमञ्जसमा परे । (अ. १३)

- एकछिनपछि, सकीनसकी मण्डपमा आएर श्रीधरले पूर्वाङ्ग कर्म गर्न लागे तर घर गृहस्थीको यति ठूलो चाडउत्सवमा दुई कान्लामाथि घर भएका आफ्ना सहोदर दाज्यूभाउज्यूलाई श्रीधरले बोलाएनन् । (अ. १४-१५)
- अरूलाई नभए पनि दाज्यूका दुई जना छोरीलाई त अवश्य डाक्नुपर्थ्यो । (अ. १५)
- जन्तीमा बूढोपाको एउटा छैन खालि ओठ निचोर्दा दूध भर्ने अल्लारे ठिटा मात्र छन् । (अ. २६)
- उहाँको त्यस महान् तपस्याका प्रभावले हाम्रो अनिष्ट कदापि हुने छैन । बरु अब यहाँका वैद्यको भर गरेर बस्नु भएन । (अ. ४६)

भए पनि, तर, तर, नभए पनि, खालि, बरु ।

= ६ वटा

यसअनुसार 'कर्तव्य' कथामा जम्माजम्मी छवटा विपरीतार्थी संयोजकहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । कथामा प्रयोग गरिएका उल्लिखित विपरीतार्थी संयोजकहरू कथाका दोस्रो, तेह्रौं, पन्ध्रौं, छब्बीसौं र छयालीसौं अनुच्छेदमा रहेका छन् । प्रस्तुत कथामा प्रयोग गरिएका विपरीतार्थी संयोजकहरूले पूर्व वाक्यमा प्रस्तुत आशयसँग अमिल्दो वा विपरीत आशयलाई मूलतः अनुच्छेदान्तरिक रूपमा र अंशतः अन्तरअनुच्छेदीय रूपमा संयोजन गर्ने कार्य गरेका छन् । यस क्रममा सबैभन्दा बढी 'तर' संयोजकको प्रयोग गरिएको देखिन्छ । कथामा प्रयुक्त विपरीतार्थी संयोजकहरूले पूर्व पश्च वाक्यांशलाई विरुद्धार्थक रूपमा संयोजन गरी अन्तर्वाक्यीय साङ्गीको भूमिका निर्वाह गरेकाले कथामा संसक्ति सृजनार्थ सहयोग पुगेको पाइन्छ ।

कारणात्मक संयोजन

'कर्तव्य' कथामा पूर्वप्रस्तुत र पश्चप्रस्तुत विषयसन्दर्भलाई कार्य-कारण वा कारण-कार्य रूपमा पारस्परिक तुल्याउनका लागि कारणात्मक संयोजकहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । सिद्धान्ततः कारणात्मक संयोजकले कारण, परिणाम वा हेतुलाई जनाउने मानिन्छ । प्रस्तुत कथामा कारणात्मक संयोजनको स्थापनार्थ प्रयोग गरिएका कारणात्मक संयोजकहरू निम्नानुसार रहेका छन् :

भने, भन्ने, भन्ने, भने, भने, भन्ने, यस प्रकारले, भने, त्यसो हुनाले, उनी, भन्ने, भनी, जानुभएकाले, भन्ने, भनेर, भन्ने, भन्ने, भन्ने, भनी, भनी, भने, त्यसो हुनाले, भन्ने, भनेर, भनेर हुनाले, हुनाले, भनेर, तब, भनेर, भनेर, भनेर, भनेर, भन्ने । = जम्मा ३४ वटा

यसप्रकार 'कर्तव्य' कथामा कुल चौतीसवटा कारणात्मक संयोजकहरूको प्रयोग गरिएको देखिन्छ । कथामा प्रयोग गरिएका कारणात्मक संयोजकहरू कथाका पहिलो, दोस्रो, छैटौं, आठौं, नवौं, दसौं, एघारौं, तेह्रौं, उन्नाईसौं, बाईसौं, बत्तीसौं, चौतीसौं, सैंतीसौं, उनन्चालीसौं, चालीसौं, सतचालीसौं र अठचालीसौं अनुच्छेदमा रहेका छन् । कथामा प्रयोग गरिएका उल्लिखित कारणात्मक संयोजकहरूले कार्य-कारण, कारण-कार्य र परिणामात्मक रूपमा वाक्य-वाक्यका बीच संयोजनीय भूमिका निर्वाह गरेका छन् । यसका लागि मुख्य कारणात्मक संयोजकहरू यसप्रकारले, त्यसो हुनाले, भने, भनेर, भन्ने आदिका अलावा कारणात्मक क्रियायोगीहरू हुनाले, जानुभएकाले लगायतको समेत प्रयोग गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त यी विविध प्रकृतिका कारणात्मक संयोजकहरूले कुनै कार्यका पछाडि निहित कारणलाई संयोजन गरेका छन् । जसको परिणामस्वरूप पूर्व पश्च वाक्यका बीच संयोजनात्मक सिक्री कायम हुन पुगेको छ र प्रस्तुत कथा थप संसक्त हुन पुगेको छ ।

कालिक संयोजन

सङ्कथन वा पाठमा प्रस्तुत विषय वा घटनाहरूलाई समयको अनुक्रममा संयोजन गर्नका लागि विभिन्न कालिक संयोजकहरूको प्रयोग गर्ने गरिन्छ । 'कर्तव्य' कथामा पनि विभिन्न घटनाहरूलाई कालक्रमिक रूपमा प्रस्तुत गर्नका लागि कतिपय वाक्य-वाक्यका बीच कालिक संयोजकहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा कालिक संयोजनार्थ प्रयोग गरिएका कालिक संयोजकहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएका छन् :

नौ दिन, सधैं, सुन्नेबित्तिकै, जीवनकालमा, सुन्नासाथ, छउन्जेल, नउभिदिएसम्म, शासनकालमा, केहीबेरपछि, सबेरै, आधा दिनसम्म, सधैं, कहिलेकाहीं, केही दिनपछि, मनें बेलामा, भोलिपल्ट, आज,

आखिर, अलि दिनपछि, मर्ने बेला, जनक्रान्तिदेखि यता, अन्त्यमा, केही महिनादेखि, यस्तै बेलामा, वैशाखको महिना, एकछिनपछि, एक पटक, केहीबेरपछि, अपराह्नतिर, एकछिनपछि, त्यसपछि, आज, अब, मर्ने बेलामा, आखिरमा, मरेपछि, जिउँदैमा, साँझ परेपछि, केही बेरपछि, सम्पन्न भएपछि, एकछिनपछि, बसेपछि, बसेपछि, अब, वर्षदिनसम्म, बखतबखतमा, भोलिपल्ट दिउँसो, साँझ पर्ने बेलामा, पुगेपछि, भित्र्याएपछि, आज, एक महिनापछि, एक दिन बिहान, त्यस्तैमा, एक दिन, त्यस्तैमा, सुन्नेबित्तिकै, चार वर्षपछि, अस्तिदेखि, अब धेरैदिन, एकछिनपछि, केहीबेरपछि, कदापि, अब, केहीबेरपछि, छ-सात दिनपछि । = जम्मा ६६ वटा

यसअनुसार 'कर्तव्य' कथामा कुल छयसट्ठीवटा कालिक संयोजकहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । कथामा प्रयुक्त उल्लिखित कालिक संयोजकहरू परिशिष्टमा उल्लेख गरिएबमोजिम कथाका पहिलो, चौथो, पाँचौं, छैटौं, आठौं, नवौं, दसौं, एघारौं, बाब्रौं, तेह्रौं, चौधौं, सोहौं, सत्रौं, उन्नाईसौं, तेईसौं, चौबीसौं, अठ्ठाईसौं, उनन्तीसौं, तीसौं, चौतीसौं, पैंतीसौं, छत्तीसौं, सैंतीसौं, अठतीसौं, उनन्चालीसौं, चालीसौं, त्रिचालीसौं, चवालीसौं, पैतालीसौं, छयालीसौं, सतचालीसौं र अठ्चालीसौं अनुच्छेदमा रहेका छन् । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त कालिक संयोजकहरूले कथामा समाविष्ट घटनाक्रमलाई कालक्रमिक सिलसिलामा प्रस्तुत गर्ने महत्त्वपूर्ण कार्य सम्पादन गरेका छन् । कथामा घटेका घटनाहरूलाई एकपछि अर्को गर्दै निश्चित क्रममा प्रस्तुत गर्न कालिक संयोजकहरूले सघाएका छन् । वस्तुतः कालिक संयोजकहरूले पूर्ववर्ती घटनाशृङ्खलाहरूलाई पश्चवर्ती घटनाशृङ्खलासँग संयोजन गरेका छन् । कथामा व्यक्त विषयवस्तुलाई कालिक अनुक्रममा संयोजन गरी कथालाई थप संसक्त तुल्याउने भूमिका निर्वाह गरेकाले प्रस्तुत कथामा कालिक संयोजकहरूको महत्त्वपूर्ण स्थान रहेको देखिन्छ ।

समग्रतः 'कर्तव्य' कथामा प्रयुक्त संयोजन संसक्तिको अवस्थालाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ :

तालिका २८

'कर्तव्य' कथामा प्रयुक्त संयोजन संसक्तिको समग्र स्थिति

संयोजन संसक्ति	प्रयुक्त सङ्ख्या	प्रतिशत
योगात्मक संयोजक	२६	१९.६९%
विपरीतार्थी संयोजक	६	४.५४%
कारणात्मक संयोजक	३४	२५.७५%
कालिक संयोजक	६६	५०%
जम्मा	१३२	

यसप्रकार 'कर्तव्य' कथामा प्रयुक्त संयोजन संसक्तिमध्ये कालिक संयोजकको प्रयोग अत्यधिक अर्थात् ५०% रहेको देखिन्छ भने योगात्मक, विपरीतार्थी र कारणात्मक संयोजकको प्रयोग क्रमशः १९.६९%, ४.५४% र २५.७५% रहेको देखिन्छ ।

सारतः 'कर्तव्य' कथामा प्रयुक्त व्याकरणिक संसक्तिको अवस्थालाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ :

तालिका २९

'कर्तव्य' कथामा प्रयुक्त व्याकरणिक संसक्तिको समग्र स्थिति

व्याकरणिक संसक्ति	प्रयुक्त सङ्ख्या	प्रतिशत
सन्दर्भन	११४	२२.६६%
प्रतिस्थापन	१०८	२१.४७%
विलोपन	१४९	२९.६२%
संयोजन	१३२	२६.२४%
जम्मा	५०३	

यसप्रकार 'कर्तव्य' कथामा प्रयोग गरिएका व्याकरणिक संसक्तिमध्ये विलोपन संसक्तिको अधिक अर्थात् २९.६२% प्रयोग गरिएको पाइन्छ भने सन्दर्भन, प्रतिस्थापन र संयोजन संसक्तिको प्रयोग क्रमशः २२.६६, २१.४७ र २६.२४% गरिएको देखिन्छ ।

(ख) कोशीय संसक्ति

सङ्कथनमा व्याकरणिक एकाइका अलावा कोशीय एकाइद्वारा पनि संसक्तिको सृजना हुन्छ । अव्याकरणिक एवम् सङ्कथनान्तरिक संसक्तिका रूपमा रहने कोशीय संसक्तिअन्तर्गत पुनरुक्ति र सन्निधान पर्दछन् । 'कर्तव्य' कथामा यी दुवै किसिमका कोशीय संसक्तिको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त कोशीय संसक्ति र संसक्ति सृजनामा तिनले खेलेको भूमिकाको अध्ययन निम्नानुसार गरिएको छ :

(अ) पुनरुक्ति

'कर्तव्य' कथामा कोशीय संसक्तिको सृजनार्थ विभिन्न किसिमका कोशीय शब्दहरूको पुनरुक्ति गरिएको पाइन्छ । वस्तुतः यसअन्तर्गत पुनरावृत्ति, पर्यायवाची, विपरीतार्थी, समावेशी-समावेश्य र अङ्गी-अङ्ग पर्दछन् । 'कर्तव्य' कथामा यी सबै प्रकृतिका पुनरुक्ति कोशीय संसक्तिको प्रयोग गरिएको छ । जसको विश्लेषण निम्नानुसार गरिएको छ :

पुनरावृत्ति

'कर्तव्य' कथामा पूर्वप्रस्तुत व्यक्ति, वस्तु वा विषयलाई सोही रूपमै दर्साउनका निमित्त विभिन्न किसिमका कोशीय एकाइहरूको आवृत्ति गरिएको छ । प्रस्तुत कथामा कोशीय संसक्तिका अन्य भेदको तुलनामा पुनरावृत्तिको अधिक प्रयोग गरिएको पाइन्छ ।

वस्तुतः 'कर्तव्य' कथामा परिशिष्टमा उल्लेख गरिएबमोजिम विभिन्न शब्दहरूको एक वा अनेक पटक गरी भएको आवृत्ति सङ्ख्या तीन सय छयालीस देखा पर्छ । प्रस्तुत कथामा आवृत्त शब्दहरूमध्ये सबैभन्दा बढी नाम शब्दहरूको आवृत्ति भएको पाइन्छ । कथामा आवृत्त शब्दहरूलाई

हेर्दा अनुच्छेद नौमा सबैभन्दा बढी कोशीय शब्दहरूको आवृत्ति (३७) रहेको पाइन्छ । कथामा आवृत्त शब्दहरू कथाको विषयप्रसङ्गसम्बद्ध रहेका छन् । जसले कथामा पूर्वप्रस्तुत व्यक्ति, वस्तु वा विषयलाई सोही रूपमा दर्साउने काम गरेका छन् । यसबाट कोशीय संसक्तिको सृजना भई प्रस्तुत कथा थप संसक्त बन्न पुगेको देखिन्छ ।

पर्यायवाची

‘कर्तव्य’ कथामा पूर्वप्रस्तुत व्यक्ति, वस्तु वा विषयलाई समानार्थी रूपमा दर्साउनका लागि विभिन्न किसिमका पर्यायवाची शब्दहरूको प्रयोग गरिएको छ । एउटै शब्दको बारम्बार आवृत्ति घटाउन र भाषाको विपुल शब्दभण्डारबाट मिल्दो शब्द छानी समान आशय प्रकट गर्न सङ्कथनमा पर्यायवाची शब्दहरूको प्रयोग गर्ने गरिन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त पर्यायवाची शब्द र तीबाट सृजित संसक्तिगत अवस्थाको चर्चा निम्नानुसार गरिएको छ । कथामा प्रयुक्त पर्यायवाची शब्दहरू निम्नानुसार छन् :

- गरीब = भोकानाङ्गा/दुःखीदरिद्री (अ. १-२)
- जनता = मानिस (अ. १)
- ढोका = दैलो (अ. १-४२)
- गाउँ = ग्राम (अ. २)
- सारा = सबै (अ. २)
- देहावसान = मरण (अ. ३-४)
- पिता = बाबु (अ. ५)
- धाक = रोबरवाफ (अ. ६-११)
- कब्जा = अधीन (अ. ६)
- न्याय = निसाफ (अ. ९)
- निरोपण = टुङ्गो (अ. ९)

- भेला = जम्मा (अ. ९)
- मत = पक्ष (अ. ९)
- निर्णय = फैसला (अ. ९)
- लिखत = लिखितम् (अ. ९-११)
- अदालत = अड्डा (अ. १०-११)
- मुद्दा = मामिला (अ. १०-११)
- तरुणतन्नेरी = ठिटा (अ. १०)
- वर्ष = उमेर (अ. १३)
- नसनाता = इष्टमित्र (अ. १४)
- स्मृति = सम्भना (अ. १६)
- यश/कीर्ति = नाउँ/इज्जत (अ. १९)
- बाबुबाजे = पितृ (अ. २६)
- कुटुम्ब = जोरीपारी (अ. २६)
- बरियाती = जन्ती (अ. २६) ।

जम्मा = २५ वटा

यसप्रकार 'कर्तव्य' कथामा कुल पच्चीसवटा शब्दका पर्यायवाची शब्दहरू प्रयोग गरिएको पाइन्छ । कथामा प्रयुक्त उल्लिखित पर्यायवाची शब्दहरूले कथामा पूर्वप्रयुक्त शब्दको तात्पर्यमा भूमिका निर्वाह गरेका छन् । कथामा प्रयुक्त पर्यायवाची शब्दहरू सबैभन्दा बढी (चारवटा) नवौं अनुच्छेदमा रहेका छन् । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त पर्यायवाची शब्दहरू अनुच्छेदान्तरिक एवम् अनुच्छेदेतर रूपमा व्यवहृत भएका छन् । जसमध्ये अनुच्छेदान्तरिक रूपमा प्रयुक्त पर्यायवाची शब्दहरूको सङ्ख्या बढी रहेको देखिन्छ । पूर्वप्रस्तुत व्यक्ति वा विषयलाई कथाका विभिन्न वाक्यमा आएर सोही रूपमै दर्साई पूर्व पश्च वाक्य वा प्रसङ्गलाई समुचित रूपमा संयोजन गरेकाले

प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त पर्यायवाची शब्दहरूले कोशीय संसक्ति सृजनामा उल्लेख्य सहयोग पुऱ्याएको देखिन्छ ।

विपरीतार्थी

‘कर्तव्य’ कथामा प्रस्तुत कतिपय व्यक्ति, भाव वा विषयका विपरीत तात्पर्यमा विभिन्न विपरीतार्थी शब्दहरूको प्रयोग गरी कोशीय संसक्ति सृजना गरिएको पाइन्छ । मूलतः पूर्वप्रस्तुत भाव वा आशयको विपरीत प्रारूपमा प्रयोग गरिने विपरीतार्थी कोशीय संसक्तिबाट सङ्कथन वा पाठ थप संसक्त हुने मानिन्छ । प्रस्तुत कथामा व्यक्त अभिव्यक्ति वा विचारका बीच विरोधी सम्बन्धमार्फत संरचनात्मक सिक्री स्थापन गर्ने विपरीतार्थी कोशीय संसक्तिहरू निम्नानुसार रहेका छन् :

- पुरुष = आइमाई (अ. १-५)
- जेठा = कान्छा (अ. ५)
- सेतो = रातो (अ. ५)
- छोरी = छोरा (अ. ५)
- पढेका = अशिक्षित (अ. ६)
- भोलिपल्ट = आज (अ. ९)
- अन्याय = न्याय (अ. ९)
- बूढापाका = ठिटा (अ. ९)
- एक = अनेक (अ. १६)
- जहान = पति (अ. १९)
- नबोलाईकन = बोलाएपछि (अ. २१-२२)
- अज्ञानी = ज्ञानवान् (अ. २२)
- पशु = मानिस (अ. २२)

- मरेपछि = जिउँदैमा (अ. २४)
- होइन = हो (अ. २६)
- दुलाहा = दुलही (अ. २९)
- आरम्भ = समाप्त (अ. ३५)
- बिस्तारबिस्तार = छिटोछिटो (अ. ४०-४२)
- दाज्यू = भाइ (अ. ४४) । = जम्मा १९ वटा

यसप्रकार 'कर्तव्य' कथामा जम्माजम्मी उन्नाईस वटा शब्दका विपरीतार्थी शब्दहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त उल्लिखित विपरीतार्थी कोशीय शब्दहरूले पूर्वप्रस्तुत व्यक्ति, वस्तु वा विषयको विपरीत तात्पर्यमा पश्चप्रस्तुत भाव वा आशयलाई जोड्ने काम गरेका छन् । कथामा प्रयोग गरिएका विपरीतार्थी शब्दहरूमध्ये सबैभन्दा बढी (चारवटा) पाँचौं अनुच्छेदमा प्रयोग गरिएको देखिन्छ । प्रस्तुत कथामा व्यवहृत विपरीतार्थी शब्दहरू अनुच्छेदान्तरिक एवम् अन्तरअनुच्छेदीय रूपमा रहेका छन् । जसले कथामा प्रस्तुत कतिपय विषय, सन्दर्भ वा प्रसङ्गलाई विरुद्धार्थक सम्बन्धमार्फत संयोजन गरी कथालाई थप संसक्त तुल्याएका छन् ।

समावेशी-समावेश्य

'कर्तव्य' कथामा समावेशक र समावेशित शब्दको प्रयोगद्वारा समावेशी-समावेश्य कोशीय संसक्ति सृजना गरिएको पाइन्छ । सिद्धान्ततः समावेशी शब्दले विभिन्न कोशीय एकाइको अर्थ समेट्ने भाषिक एकाइलाई र समावेश्यले समावेशी शब्दअन्तर्गत समेटिने कोशीय एकाइलाई जनाउँदछ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त समावेशी र समावेश्य शब्दहरूलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

- महान् पुरुष : गङ्गाधर
- सम्पत्ति : अन्न, पैसा, खेत
- गाउँ : दस गाउँ

- मानिस : जनता, गङ्गाधर, कमला, श्रीधर, शशीधर, रमालगायत
- चाडबाड/धर्म संस्कृति : बिहावर्तुन, किरियाश्राद्ध, दसैतिहार, पूजापाठ, सप्ताह, पुराण ।
- अशक्त : लुलालङ्गडा, कानाखोरन्डा
- खेत : जिउनी खेत, पिपले खेत, आधा खेत
- विवाद : ठूलो विवाद, हरेक विवाद
- ठिटा : नयाँ ठिटा, अल्लारे ठिटा
- कुटुम्ब : धनी कुटुम्ब, घरानियाँ कुटुम्ब
- घर : श्रीधरको घर, अर्काका घर, दुलहीको घर, आफ्नो घर
- मन : श्रीधरको मन, मुरलीधरको मन
- मालसर्जाम : यज्ञ सामग्री
- पोसाक/लुगा : पगरी, दोसल्ला
- बाबु : जेठा बाबु
- बा : ठुलबा
- छोरी : श्रीधरकी सानी छोरी
- दाज्यूभाइ : मुरलीधर, श्रीधर । = जम्मा : १८ वटा

यसप्रकार 'कर्तव्य' कथामा महान् पुरुष, सम्पत्ति, गाउँ, मानिस, चाडबाड/धर्मसंस्कृति, अशक्त, खेत, विवाद, ठिटा, कुटुम्ब, घर, मन, मालसर्जाम, पोसाक/लुगा, बाबु, बा, छोरी र दाज्यूभाइ गरी कुल अठार वटा समावेशी शब्दका समावेश्य शब्दहरू प्रयोग गरिएको पाइन्छ । कथामा प्रयुक्त उल्लिखित समावेशी-समावेश्य शब्दहरू कथागत सन्दर्भ वा प्रसङ्गअनुसार प्रयोग गरिएका छन् । साथी यी एउटै अनुच्छेदअन्तर्गत र अनुच्छेदइतरसमेत रहेका छन् । कथामा प्रयुक्त समावेशी-समावेश्य शब्द प्रयोगका माध्यमबाट कथामा प्रस्तुत कतिपय विषयवस्तुका बीच पूर्व पश्च

संयोजन कायम भएको देखिन्छ । कुनै एक जातिगत प्रकृतिका समावेशी शब्द र तिनले समेटेका व्यक्तिगत प्रारूपका समावेश्य शब्दहरूका बीचको समन्वयमार्फत प्रस्तुत कथा थप संसक्त बन्न पुगेको छ ।

अङ्गी-अङ्ग

'कर्तव्य' कथामा पूर्णवाची र अंशवाची शब्दका बीचको सम्बन्धमार्फत अङ्गी-अङ्ग सम्बन्ध कायम गरिएको पाइन्छ । सिद्धान्ततः अङ्गी-अङ्ग सम्बन्धमा मूल वर्ग र तिनका भागका बीचको सम्बन्ध स्थापित हुन्छ र त्यसमार्फत संसक्ति सृजना भई सङ्कथन थप संसक्त बन्न पुग्दछ । प्रस्तुत कथामा यस किसिमको भूमिकानिबद्ध केही कोशीय शब्दहरूको प्रयोग गरिएको छ । जसलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ :

- गङ्गाधर : जीउ, औला
- घर : ढोका, पूजाकोठा, ञ्याल, दलान, बैठक, कोठा
- गाउँ : मानिस, घर
- लबेदा : फेर
- केटाकेटी : गाला, चिउँडो
- जिल्ला : गाउँ, बजार
- मुरलीधर : शिर, काँध, ललाट, छाती, गोडा, गह, हृदय
- परिधान : धोती, लबेदा, पटुका, टोपी, च्यादर, सुरुवाल, कुर्ता
- श्रीधर : निधार, टाउको, हात, शरीर, हाडछाला, आँखा, गह, छाती, गोडा
- बुलबुल : अग्रभाग
- सभा : मानिसहरू
- अदालत : न्यायाधीश, डिट्ठाविचारी

- बिहा : वरियात, मण्डप, दुलाहादुलही, यज्ञ
- विद्यालय : कक्षा
- पिता : अनुहार
- शशीधर : शिर, काँध, गला, निधार, कान
- दिन : बिहान, अपराह्न, साँझ
- मानिस : मुख
- यज्ञ : पुरोहित, यज्ञ सामग्री
- वर्ष : महिना, दिन
- बुहारी : मुख, रूप
- नित्यकर्म : पूजापाठ
- रमा : मुख, हात । = जम्मा : २३ वटा

यसप्रकार 'कर्तव्य' कथामा गङ्गाधर, घर, गाउँ, लबेदा, केटाकेटी, जिल्ला, मुरलीधर, परिधान, श्रीधर, बुलबुल, सभा, अदालत, बिहा, विद्यालय, पिता, शशीधर, दिन, मानिस, यज्ञ, वर्ष, बुहारी, नित्यकर्म र रमा गरी कुल तेईस वटा अङ्गी शब्दका अङ्ग शब्दहरू प्रयोग गरिएको पाइन्छ । कथामा प्रयुक्त उल्लिखित अङ्गी-अङ्ग शब्दहरू परस्परमा सम्बन्धित रहेका छन् जसका बीच पूर्ण-अंश वा समग्र भागको सम्बन्ध कायम भएको देखिन्छ । प्रस्तुत कथामा अङ्गी-अङ्ग शब्दहरूका माध्यमबाट एउटै व्यक्ति, वस्तु वा विषयका बीच सिक्रीगत सम्बन्ध स्थापित हुन पुगेको छ । जसको परिणामस्वरूप प्रस्तुत कथा थप संसक्त बन्न पुगेको छ ।

समग्रतः 'कर्तव्य' कथामा प्रयुक्त पुनरुक्ति संसक्तिको अवस्थालाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ :

तालिका ३०

‘कर्तव्य’ कथामा प्रयुक्त पुनरुक्ति संसक्तिको समग्र स्थिति

पुनरुक्ति	प्रयुक्त सङ्ख्या	प्रतिशत
पुनरावृत्ति	३४६	८०.२७%
पर्यायवाची	२५	५.८०%
विपरीतार्थी	१९	४.४०%
समावेशी-समावेश्य	१८	४.१७%
अङ्गी-अङ्ग	२३	५.३३%
जम्मा	४३१	

यसप्रकार ‘कर्तव्य’ कथामा प्रयुक्त पुनरुक्ति संसक्तिको सबैभन्दा बढी अर्थात् ८०.२७% पुनरावृत्ति संसक्तिको प्रयोग गरिएको देखिन्छ भने पर्यायवाची, विपरीतार्थी, समावेशी-समावेश्य र अङ्गी-अङ्ग कोशीय संसक्तिको प्रयोग क्रमशः ५.८०%, ४.४०%, ४.१७% र ५.३३% रहेको देख्न सकिन्छ ।

(आ) सन्निधान

सङ्कथन वा पाठमा प्रयुक्त शब्दहरूका बीच परस्परमा सान्निध्य सम्बन्ध राख्ने विभिन्न किसिमका साहचर्यात्मक शब्दहरूको प्रयोग गरिएको हुन्छ । एउटै विषय प्रसङ्गनिबद्ध भई निकटस्थ रूपमा प्रयुक्त हुने सान्निध्य सम्बन्धयुक्त कोशीय शब्दहरूबाट संसक्तिको सृजना हुने मानिन्छ । ‘कर्तव्य’ कथामा यस किसिमको भूमिकामा विभिन्न कोशीय एकाइहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त सान्निध्य सम्बन्धयुक्त शब्दहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ :

- चुलो - आगो (अ. १)

- गरीब - भुपडी (अ. १)
- धर्म - संस्कृति (अ. ५)
- धोती - लबेदा (अ. ५)
- शिर - टोपी (अ. ५)
- काँध - च्यादर (अ. ५)
- ललाट - चन्दन (अ. ५)
- पार्टी - सदस्य (अ. ६)
- सुरुवाल - कुर्ता (अ. ६)
- जुँगा - दाही (अ. ६)
- पूजापाठ - टीकाचन्दन (अ. ६)
- चन्दा बुक - चन्दा (अ. ६)
- कुलो - पानी (अ. ७)
- न्यायाधीश - निसाफ (अ. ९)
- ऐन - कानुन (अ. ९)
- अदालत - नालिस (अ. १०)
- घर - आँगन (अ. १४)
- मण्डप - ध्वजापताका (अ. १४)
- बाजावाला - मङ्गलधुन (अ. १७)
- शिर - पगरी (अ. १७)
- काँध- दोसल्ला (अ. १७)
- गला - माला (अ. १७)

- निधार - तिलक (अ. १७)
- कान - टप (अ. १७)
- गह - आँसु (अ. १७)
- चुरोट - धूवाँ (अ. १८)
- फलैचा - ओछ्यान (अ. १८)
- वरियात - वरणी (अ. २८)
- दुलाहादुलही - डोली (अ. ३६)
- चौध - पन्ध्र (अ. ४३)
- आँखा - आँसु (अ. ४४)
- छ - सात (अ. ४८) । = जम्मा ३२ वटा

यसप्रकार 'कर्तव्य' कथामा कुल बत्तीसवटा सन्निधानात्मक शब्दहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त उल्लिखित सान्निध्य सम्बन्धयुक्त शब्दहरू मूलतः वाक्यान्तरिक रूपमा र अंशतः अन्तर्वाक्यीय रूपमा (घर-आँगन, चुरोट-धूवाँ, वरियात-वरणी आदि) प्रयोग भएका छन् । वस्तुतः प्रस्तुत कथामा चुलो र आगो, गरीब र भुपडी, धर्म र संस्कृति, धोती र लबेदा, शिर र टोपी, काँध र च्यादर, ललाट र चन्दन, पार्टी र सदस्य, सुरुवाल र कुर्ता, जुँगा र दाही, पूजापाठ र टीकाचन्दन, चन्दाबुक र चन्दा, कुलो र पानी, न्यायाधीश र निसाफ, ऐन र कानुन, अदालत र नालिस, घर र आँगन, मण्डप र ध्वजापताका, बाजावाला र मङ्गलधुन, शिर र पगरी, काँध र दोसल्ला, गला र माला, निधार र तिलक, कान र टप, गह र आँसु, चुरोट र धूवाँ, फलैचा र ओछ्यान, वरियात र वरणी दुलाहादुलही र डोली, चौध र पन्ध्र, आँखा र आँसु तथा छ र सात शब्दका बीच साहचर्यात्मक सम्बन्ध कायम भएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा व्यवहृत यी साहचर्यात्मक शब्दहरूले अनुच्छेदान्तरिक रूपमा उपस्थित भई कोशीय संसक्ति सृजनार्थ भूमिका निर्वाह गरेको देखिन्छ । यिनका माध्यमबाट 'कर्तव्य' कथामा कोशीय शब्दका बीच निकटस्थ

सम्बन्ध स्थापित भएको छ । एउटै क्षेत्र र परिवेशसम्बद्ध भई देखा परेका तथोक्त साहचर्यात्मक शब्दहरूले कथाको संसक्ति सृजनामा धेरथोर सहयोग पुऱ्याएको पाइन्छ ।

समग्रतः 'कर्तव्य' कथामा प्रयुक्त कोशीय संसक्तिलाई निम्नानुसारको तालिकामा देखाउन सकिन्छ :

तालिका ३१

'कर्तव्य' कथामा प्रयुक्त कोशीय संसक्तिको समग्र स्थिति

कोशीय संसक्ति	प्रयुक्त सङ्ख्या	प्रतिशत
पुनरुक्ति	४३१	९३.०८%
सन्निधान	३२	६.९१%
जम्मा	४६३	

यसप्रकार 'कर्तव्य' कथामा प्रयुक्त कोशीय संसक्ति : पुनरुक्ति र सन्निधानमध्ये पुनरुक्ति संसक्तिको प्रयोग अत्यधिक अर्थात् ९३.०८% रहेको देखिन्छ भने सन्निधान संसक्तिको प्रयोग ६.९१% रहेको देखिन्छ ।

सारतः 'कर्तव्य' कथामा प्रयुक्त संसक्ति युक्तिको अवस्थालाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ :

तालिका ३२

'कर्तव्य' कथामा प्रयुक्त संसक्ति युक्तिको समग्र स्थिति

संसक्ति प्ररूप	प्रयुक्त सङ्ख्या	प्रतिशत
व्याकरणिक संसक्ति	५०३	५२.०७%
कोशीय संसक्ति	४६३	४७.९२%
जम्मा	९६६	

यसप्रकार 'कर्तव्य' कथामा प्रयुक्त संसक्ति युक्तिमध्ये व्याकरणिक संसक्तिको प्रयोग अत्यधिक अर्थात् ५२.०७% रहेको पाइन्छ भने कोशीय संसक्तिको प्रयोग ४७.९२% रहेको देखिन्छ ।

'दोषी चस्मा' कथामा संसक्ति

'दोषी चस्मा' कथा कथाकार विश्वेश्वरप्रसाद कोइराला (वि.सं. १९७१-२०३९) द्वारा लिखित मनोवैज्ञानिक कथा हो । कथाकार कोइराला मानव मनमा उत्पन्न हुने डर, रिस, घृणा, हर्ष आदि विविध संवेगहरूलाई कथाका माध्यमबाट प्रस्तुत गर्न सिपालु कथाकारका रूपमा चिनिन्छन् । विशेषगरी यौन तथा नरनारीबीचको प्रेमाकर्षणसम्बन्धी मनोविज्ञानलाई आधार बनाएर उनले उत्कृष्ट कथाहरू रचना गरेका छन् । सिगमन्ड फ्रायडका मनोविश्लेषणसम्बन्धी मान्यताको अनुसरण गरी कथा रचना गर्ने भएकाले उनलाई फ्रायडवादी कथाकार पनि भनिन्छ । मानवीय मनोविज्ञान चित्रणमा केन्द्रित यस कथामा मनको डरले मानिसलाई कहाँ पुऱ्याउँछ भन्ने विषयलाई बडो सुन्दर रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । कुल तेईस अनुच्छेदमा संरचित छ, पृष्ठको यस कथामा विभिन्न प्रकारका व्याकरणिक र कोशीय संसक्तिको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त संसक्ति युक्ति र तिनले कथाको संरचना निर्माणमा निर्वाह गरेको भूमिकाको अध्ययन-विश्लेषण निम्नानुसार गरिएको छ :

(क) व्याकरणिक संसक्ति

सङ्कथन वा पाठमा प्रयुक्त वाक्य एवम् अनुच्छेदहरूलाई परस्परमा एकीकृत तुल्याउनका लागि विभिन्न किसिमका व्याकरणिक संसक्तिहरूको प्रयोग गरिएको हुन्छ । व्याकरणिक संसक्तिले सङ्कथनमा संरचनात्मक सिक्रीको काम गर्दछन् । सिद्धान्ततः यसका सन्दर्भन, प्रतिस्थापन, विलोपन र संयोजन गरी चार प्रकार हुन्छन् । 'दोषी चस्मा' कथामा यी चारै प्रकारका व्याकरणिक संसक्तिको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । कथामा प्रयुक्त व्याकरणिक संसक्ति र तिनले खेलेको भूमिकाको अध्ययन निम्नानुसार गरिएको छ :

(अ) सन्दर्भन

‘दोषी चस्मा’ कथामा प्रस्तुत विषय, घटना वा सहभागीलाई पूर्व वा पश्च रूपमा दर्साउनका लागि विभिन्न किसिमका सन्दर्भन संसक्तिको प्रयोग गरिएको छ । प्रस्तुत कथामा यसका तीन भेद: व्यक्तिवाचक, दर्शकवाचक र तुलनात्मक सन्दर्भकको प्रयोग गरिएको पाउन सकिन्छ । ‘दोषी चस्मा’ कथामा प्रयुक्त यी तीन प्रकारमा सन्दर्भन संसक्तिको अध्ययन निम्नानुसार गरिएको छ :

व्यक्तिवाचक सन्दर्भन

‘दोषी चस्मा’ कथामा प्रस्तुत व्यक्ति, वस्तु वा विषयलाई जनाउन विभिन्न किसिमका व्यक्तिवाचक सन्दर्भकहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । वस्तुतः यसअन्तर्गत पुरुषवाचक सर्वनाम र सम्बन्धवाचक विशेषणको प्रयोगद्वारा व्यक्ति, वस्तु वा विषयलाई निर्देशित गरिएको देखिन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त भई व्यक्तिवाचक सन्दर्भनको कार्य सम्पादन गर्ने सन्दर्भकहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ :

उनी, उनको, उनका, उनी, उनी, उनलाई, उनी, उनी, उनलाई, उनी, उनले, उनले, उनलाई, उनले, उनले, उनले, म, उनी, उनले, उनले, उनलाई, उनले, उनले, उनलाई, उनी, उहाँबाट, उनले, उनलाई, उनका, उहाँले, उनको, उनलाई, उनको, आफू, उनले, उनको, उनको, उनको, उनी, उनकी, म, आफूलाई, यसलाई, आफ्नो, उनकी, उनी, उनीबाट, आफ्ना, आफूले, यो, उनले, आफ्नो, उनले, उनको, उनको, यसमा, उनको, मैले, उनले, उनलाई, उनले, आफ्नो, आफ्नी, उनलाई, उनलाई, तिनले, मबाट, मैले, उहाँ, आफ्नी, उनले, उनलाई, उनले, उनले, आफ्नो, उनी, उनको, उहाँको, उहाँ, उहाँको, उहाँको, उहाँलाई, उनीहरूको, उनीहरू, उनले, आफै, उनी, उनले, आफूले, उनी, तिनको, आफ्नो, उनलाई, आफूमाथि, मेरो, मेरो, उहाँलाई, उहाँबाट, म, मलाई, आफूले, उनको, उहाँको, आफै, हामी, उनले, उनले, उनी, उनले, उनको, उनी, आफूले, उनले, आफ्नी, उनले, उनले, उहाँ, आफै, उनी, म, तिमी, उहाँ, उनलाई, उनको, उनी, उनको, उनले, उनकी, उनी, उनको, म, तिमी, उनको, उनले, आफै, उनी ।

= जम्मा : १३६ ।

यसप्रकार 'दोषी चस्मा' कथामा कुल एक सय छत्तीसवटा व्यक्तिवाचक सन्दर्भकहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त उल्लिखित व्यक्तिवाचक सन्दर्भकहरू परिशिष्टमा उल्लेख गरिएबमोजिम कथाका पहिलो, दोस्रो, तेस्रो, चौथो, पाँचौं, छैटौं, आठौं, नवौं, दसौं, बाह्रौं, तेह्रौं, चौधौं, पन्ध्रौं, सत्रौं, अठारौं, उन्नाईसौं, बीसौं, एक्काईसौं र बाईसौं अनुच्छेदमा प्रयोग गरिएका छन् । कथामा प्रयुक्त सबै व्यक्तिवाचक सन्दर्भकहरू पूर्वसन्दर्भकका रूपमा देखा परेका छन् जसले पूर्वप्रस्तुत व्यक्ति वा विषयलाई सन्दर्भित गरेका छन् । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त व्यक्तिवाचक सन्दर्भकहरूमध्ये 'उनले' सन्दर्भकको अत्यधिक प्रयोग (२८ पटक) गरिएको पाइन्छ । कथामा प्रयुक्त व्यक्तिवाचक सन्दर्भकहरूले पूर्वप्रस्तुत व्यक्ति र विषयलाई पश्च रूपमा प्रयुक्त भई निर्देशित गरेकाले कथामा संरचनात्मक संसक्ति सृजनार्थ यिनको भूमिका महत्त्वपूर्ण देखा पर्छ ।

दर्शकवाचक सन्दर्भन

'दोषी चस्मा' कथामा निकटवर्ती एवम् दूरवर्ती वस्तु वा विषयलाई दर्साउन विभिन्न किसिमका दर्शकवाचक सन्दर्भकहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । यसअन्तर्गत विशेषतः तृतीय पुरुष सर्वनाम शब्दहरू, स्थानवाची एवम् दर्शकवाचक विशेषण शब्दहरूको प्रयोग गर्ने गरिन्छ । प्रस्तुत कथामा दर्शकवाचक सन्दर्भनार्थ प्रयुक्त सन्दर्भकहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ :

यस (दृश्य), त्यो (टाढाको कालो वस्तु), यो (विचार), यस (चस्मा), यहाँ, अर्को (कुरो), यस्तो (गलत धारणा), यो (कुरा), यो (ठाडो), यो (मूर्ख), जहाँ, यहाँ, यो (क्रोध), त्यो (भूल), यस (प्रश्न), यस (विषय), त्यो (विशेष घटना), त्यही यस्तो (कुरा), यो (क्रुद्ध अवस्था), यो (अवस्था), यो (विचार), त्यत्ति (कुरा), यस्तो (जाबो कुरामा), यी (सबै गुण), यहाँ, यी (सबै कुरा), यत्तिको (मानसिक चिन्ता), त्यति (कुरा), यस्तो (जाबो कुरामा) । = जम्मा : ३०

यसअनुसार 'दोषी चस्मा' कथामा जम्माजम्मी तीस वटा दर्शकवाचक सन्दर्भकहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त उल्लिखित दर्शकवाचक सन्दर्भकहरू परिशिष्टमा उल्लेख गरिएबमोजिम कथाका दोस्रो, तेस्रो, चौथो, पाँचौं, नवौं, तेह्रौं, चौधौं, उन्नाईसौं, बीसौं र एक्काईसौं

अनुच्छेदमा प्रयोग गरिएका छन् । कथामा प्रयुक्त दर्शकवाचक सन्दर्भहरूले निकटवर्ती र दूरवर्ती वस्तु एवम् विषयलाई निर्देशित गरेका छन् । यस क्रममा यस, यो, यहाँ, यस्तो, यी, यत्तिको जस्ता सन्दर्भहरूले निकटवर्ती रूपमा र त्यो, त्यही, त्यत्ति जस्ता सन्दर्भहरूले दूरवर्ती रूपमा वस्तु वा विषयलाई सन्दर्भित गरेका छन् । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त अधिकांश, दर्शकवाचक सन्दर्भहरू पूर्वसन्दर्भकका रूपमा र केही सन्दर्भहरू (उदा.त्यो कालो वस्तु, अर्को कुरा) पश्चसन्दर्भकका रूपमा व्यवहृत भएका छन् । कथामा रहेका दर्शकवाचक सन्दर्भहरूमध्ये सबैभन्दा बढी (६ वटा) चौथो अनुच्छेदमा प्रयोग गरिएका छन् । साथै अन्य सन्दर्भकको तुलनामा 'यो' सन्दर्भकको बढी प्रयोग (आठ पटक) गरिएको पाइन्छ । कथामा प्रयुक्त भई पूर्व पश्च विषयसन्दर्भलाई उपयुक्त तवरले संयोजित गरेकाले प्रस्तुत कथामा दर्शकवाचक सन्दर्भकको भूमिका संसक्ति स्थापनका दृष्टिले महत्त्वपूर्ण रहेको देखिन्छ ।

तुलनात्मक सन्दर्भन

'दोषी चस्मा' कथामा व्यक्त विषयवस्तु वा कतिपय भावप्रसङ्गलाई तुलनात्मक रूपमा सन्दर्भित तुल्याउने तुलनात्मक सन्दर्भहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । यद्यपि प्रस्तुत कथामा सन्दर्भकका तीन भेदमध्ये तुलनात्मक सन्दर्भकको प्रयोग भने निकै कम मात्रामा गरिएको देखिन्छ । सिद्धान्ततः सङ्कथन वा पाठमा प्रस्तुत कुनै दुई व्यक्ति, वस्तु वा विषयको तुलना दर्साउन तुलनात्मक सन्दर्भकको प्रयोग गर्ने गरिन्छ । प्रस्तुत कथामा तुलनात्मक सन्दर्भनार्थ प्रयुक्त सन्दर्भक संयुक्ति र तीद्वारा सन्दर्भित एकाइ एवम् भूमिकाको व्याख्या निम्नानुसार गरिएका छ :

अनुच्छेद	तुलनात्मक सन्दर्भक	सन्दर्भित एकाइ/सूचना
९	असल	आफ्नो घरमा पर्खनुभन्दा असल
१०	छुट्टै	अरू चाकरीबाजभन्दा छुट्टै
	राम्रो	घुइँचोमा भन्दा राम्रो

असल, छुट्टै, राम्रो ।

= जम्मा : ३ वटा

यसप्रकार 'दोषी चस्मा' कथामा जम्माजम्मी तीन वटा तुलनात्मक सन्दर्भकहरूको प्रयोग गरिएको देखिन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त उल्लिखित तुलनात्मक सन्दर्भकहरू कथाका नवौं र दसौं अनुच्छेदमा रहेका छन् । जसमध्ये नवौं अनुच्छेदमा प्रयुक्त 'असल' तुलनात्मक सन्दर्भकले केशवराजले आफ्नो घरमा समय कुरेर बस्नुभन्दा जर्साबको घरमा गएर कुर्नुलाई असल ठानेको कुरालाई तुलनात्मक रूपमा सन्दर्भित गरेको छ भने दसौं अनुच्छेदमा प्रयुक्त 'छुट्टै' ले जर्साबको घरमा चाकरी गर्न आएका चाकरीबाजहरू सबै एकै ठाउँमा रहेको अवस्थामा केशवराज छुट्टै बसेको अवस्थालाई र 'राम्रो' ले घुइँचोमा रहँदा भन्दा एकान्तमा छुट्टै रहँदा जर्साबको राम्रो चाकरी पाइने कुरालाई तुलनात्मक रूपमा निदर्शित गरेको छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त यी तीन किसिमका तुलनात्मक सन्दर्भकहरू पूर्वसन्दर्भकका रूपमा प्रयुक्त छन् । जसले कथामा पूर्वप्रस्तुत विषयसन्दर्भलाई पश्च रूपमा प्रयुक्त भई सन्दर्भित गरेका छन् । अन्य सन्दर्भकका तुलनामा कमै मात्रामा प्रयुक्त भएका भए पनि प्रस्तुत कथामा संसक्ति सृजनार्थ तुलनात्मक सन्दर्भकको समेत भूमिका देख्न सकिन्छ ।

समग्रतः 'दोषी चस्मा' कथामा प्रयुक्त सन्दर्भक संसक्तिको अवस्थालाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ :

तालिका ३३

'दोषी चस्मा' कथामा प्रयुक्त सन्दर्भन संसक्तिको समग्र स्थिति

सन्दर्भन संसक्ति	प्रयुक्त सङ्ख्या	प्रतिशत
व्यक्तिवाचक सन्दर्भक	१३६	८०.४७%
दर्शकवाचक सन्दर्भक	३०	१७.७५%
तुलनात्मक सन्दर्भक	३	१.७७%
जम्मा	१६९	

यसप्रकार 'दोषी चस्मा' कथामा सन्दर्भन संसक्तिका तीन प्रकारमध्ये व्यक्तिवाचक सन्दर्भन संसक्तिको अत्यधिक अर्थात् ८०.४७% प्रयोग रहेको पाइन्छ भने दर्शकवाचक र तुलनात्मक संसक्तिको प्रयोग क्रमशः १७.७५% र १.७७% रहेको देखिन्छ ।

(आ) प्रतिस्थापन

'दोषी चस्मा' कथामा विभिन्न पद, पदावली तथा वाक्यांशलाई स्थानापन्न गरी सोही रूपमै कार्य सम्पादन गर्ने विविध प्रकृतिका प्रतिस्थापक संसक्तिहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । सिद्धान्ततः यसका नामिक, क्रियात्मक र उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापन गरी तीन भेद हुन्छन् । प्रस्तुत कथामा यी तीनै प्रकृतिका प्रतिस्थापक संसक्तिहरूको प्रयोग गरिएको छ । कथामा प्रयुक्त प्रतिस्थापक संसक्ति र तीद्वारा सृजित संसक्तिगत स्थितिको अध्ययन निम्नानुसार गरिएको छ :

नामिक प्रतिस्थापन

'दोषी चस्मा' कथामा प्रयुक्त कतिपय नाम वा नाम पदावलीका सट्टामा नामिक प्रतिस्थापकको प्रयोग गरी नामिक प्रतिस्थापन कायम गरिएको पाइन्छ । कथामा प्रयोग-व्यवहार गरिने नामिक प्रतिस्थापनबाट पूर्व-पश्च रूपमा प्रयुक्त नामकै भूमिका निर्वाह हुने हुन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त भई नामिक प्रतिस्थापनको कार्य सम्पादन गर्ने नामिक प्रतिस्थापकहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ :

अनुच्छेद	नामिक प्रतिस्थापक	प्रतिस्थापित नाम
४	ठाँडो	चस्मा
	मूर्ख	केशवराज
	पोइ	केशवराज
	मोरी	पत्नी
	गाँस	भात
	स्त्री	पत्नी

५	अन्नदाता	जर्साब
६	ठूलो मानिस	जर्साब
१०	मान्छे	चाकरीबाज
१५	प्रभु	जर्साब
२०	बूढी	पत्नी
	बिचरी	पत्नी

= जम्मा १२ वटा

यसप्रकार 'दोषी चस्मा' कथामा ठाँडो, मूर्ख, पोइ, मोरी, गाँस, स्त्री, अन्नदाता, ठूलो मानिस, मान्छे, प्रभु, बूढी र बिचरी गरी कुल बाह्र वटा नामिक प्रतिस्थापकहरूको प्रयोग गरिएको देखिन्छ । कथामा प्रयुक्त नामिक प्रतिस्थापकहरू कथाका चौथो, पाँचौं, छैटौं, दसौं, पन्ध्रौं र एक्काईसौं, अनुच्छेदमा रहेका छन् । कथामा प्रयुक्त उल्लिखित नामिक प्रतिस्थापकहरूले क्रमशः चस्मा, केशवराज, पत्नी, भात, पत्नी, जर्साब, चाकरीबाज, जर्साब र पत्नीलाई स्थानापन्न गरेका छन् । प्रस्तुत कथामा रहेका नामिक प्रतिस्थापकहरू सबैभन्दा बढी चौथो अनुच्छेदमा (६ वटा) रहेका छन् । उल्लिखित सबै नामिक प्रतिस्थापकहरूले कथामा आई पूर्वप्रयुक्त नामिक शब्दकै भूमिकामा कार्य सम्पादन गरी कथालाई थप संयुक्त तुल्याउन महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेका छन् ।

क्रियात्मक प्रतिस्थापन

'दोषी चस्मा' कथाका कतिपय वाक्यमा रहेका क्रियापदहरूलाई स्थानापन्न गर्ने गरी सोही प्रयोजनार्थ अन्य क्रियापदहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । नामिक प्रतिस्थापकका तुलनामा निकै कम र उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापनका तुलनामा केही बढी मात्रामा प्रयुक्त क्रियात्मक प्रतिस्थापकहरूले प्रस्तुत कथामा संसक्ति सृजनार्थ महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको देखिन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त क्रियात्मक प्रतिस्थापक र तीद्वारा प्रतिस्थापित क्रियापदहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ :

अनुच्छेद	क्रियात्मक प्रतिस्थापक	प्रतिस्थापित क्रियापद
४	रहेन	बढ्यो
६	लागेन	थिएन
	गरें	भयो
२१	नाच्च थाल्यो	खेलन थाल्यो

रहेन, लागेन, गरें, नाच्च थाल्यो । = जम्मा: ४ वटा

यसप्रकार 'दोषी चस्मा' कथामा जम्माजम्मी चारवटा क्रियात्मक प्रतिस्थापकहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । कथामा प्रयुक्त उल्लिखित क्रियात्मक प्रतिस्थापकहरू कथाका चौथो, छैटौं र एक्काईसौं अनुच्छेदमा रहेका छन् । जसमध्ये चौथो अनुच्छेदमा प्रयुक्त 'रहेन' क्रियाले त्यसपूर्वको वाक्यमा प्रयुक्त 'बढ्यो' क्रियालाई, छैटौं अनुच्छेदमा प्रयुक्त 'लागेन' र 'गरें' क्रियाले तीपूर्वका वाक्यमा प्रयुक्त 'थिएन' र 'भयो' क्रियालाई र एक्काईसौं अनुच्छेदमा प्रयुक्त 'नाच्च थाल्यो' क्रियाले त्यसपूर्वप्रयुक्त 'खेलन थाल्यो' क्रियालाई स्थानापन्न गरेका छन् । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त क्रियात्मक प्रतिस्थापकहरूले पूर्ववर्ती वाक्यमा निहित क्रियाले गर्ने कार्य सम्पादन गरेका छन् । जसबाट पूर्व-पश्च वाक्यका बीच सम्बन्ध कायम भई कथा थप संसक्त बन्न पुगेको छ ।

उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापन

'दोषी चस्मा' कथामा प्रयुक्त कतिपय उपवाक्य वा वाक्यलाई स्थानापन्न गरी सोही रूपमै कार्य सम्पादन गर्न उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापक संसक्तिको प्रयोग गरिएको छ । विशेषतः उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापनमा पूर्वप्रस्तुत वाक्यांशलाई पश्चप्रस्तुत उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापकले स्थानापन्न गर्ने हुन्छ । प्रस्तुत कथामा व्यवहृत उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापक र तीद्वारा प्रतिस्थापित उपवाक्यहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ :

अनुच्छेद	उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापक	प्रतिस्थापित उपवाक्य
३	यो	उनी ठिङ्ग मोटरतिर फर्किरहे, स्वस्ति गरेनन् ।
१४	त्यति	मेरो मनसुबा उहाँलाई नटेने भएको भए यसरी किन चाकरी गर्थे ?

यो, यति । = जम्मा २ वटा

यसअनुसार 'दोषी चस्मा' कथामा कुल दुई वटा उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापकको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त उल्लिखित उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापकहरू कथाका तेस्रो र चौधौं अनुच्छेदमा रहेका छन् । जसमध्ये तेस्रो अनुच्छेदमा प्रयुक्त 'यो' ले 'उनी ठिङ्ग मोटरतिर फर्किरहे, स्वस्ति गरेनन्' । उपवाक्यलाई र चौधौं अनुच्छेदमा प्रयुक्त 'त्यति' उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापकले 'मेरो मनसुबा उहाँलाई नटेने भएको भए यसरी किन चाकरी गर्थे' उपवाक्यलाई स्थानापन्न गरेको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापकहरूले पूर्वप्रयुक्त वाक्यकै तात्पर्यका कार्य सम्पादन गरेका छन् जसबाट व्यक्त आशयको हुबहु सांरचनिक आवृत्तिमा कमी आएको देखिन्छ । कथामा प्रयुक्त उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापकहरूले कथामा प्रस्तुत कतिपय पूर्व वाक्यलाई स्थानापन्न गरी सोही तात्पर्यमा भूमिका निर्वाह गरेकाले संसक्ति सृजनार्थ धेरथोर सहयोग पुगेको देखिन्छ ।

समग्रतः 'दोषी चस्मा' कथामा प्रयुक्त प्रतिस्थापन संसक्तिको समग्र स्थितिलाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ :

तालिका ३४

‘दोषी चस्मा’ कथामा प्रयुक्त प्रतिस्थापन संसक्तिको समग्र स्थिति

प्रतिस्थापन संसक्ति	प्रयुक्त सङ्ख्या	प्रतिशत
नामिक प्रतिस्थापक	१२	६६.६६%
क्रियात्मक प्रतिस्थापक	४	२२.२२%
उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापक	२	११.११%

जम्मा : १८

यसप्रकार ‘दोषी चस्मा’ कथामा प्रयुक्त प्रतिस्थापन संसक्तिका तीन भेदमध्ये नामिक प्रतिस्थापनको प्रयोग अधिक अर्थात् ६६.६६% रहेको देखिन्छ भने क्रियात्मक र उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापनको प्रयोग क्रमशः २२.२२% र ११.११% रहेको देखिन्छ ।

(इ) विलोपन

‘दोषी चस्मा’ कथामा प्रयुक्त कतिपय पद, पदावली तथा वाक्यांशलाई शून्य रूपमा दर्साउनका लागि विलोपन संसक्तिको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । वस्तुतः विलोपन संसक्तिबाट पूर्वप्रस्तुत विषयप्रसङ्गलाई उल्लेख नगरिकनै सोही रूपमा दर्साउन सकिन्छ । प्रस्तुत कथामा यसका नामिक, क्रियात्मक र उपवाक्यात्मक तीनै प्ररूपको प्रयोग-व्यवहार गरिएको छ । जसलाई निम्नानुसार पृथक्-पृथक् रूपमा अध्ययन गरिएको छ :

नामिक विलोपन

‘दोषी चस्मा’ कथाका विभिन्न वाक्यीय स्थानमा आउनुपर्ने नामिक पद, पदावलीलाई लोप गरिएको छ । जसलाई पूर्वप्रस्तुत नाम वा नामिक एकाइका माध्यमबाट पहिचान्न सकिन्छ । प्रस्तुत कथामा व्यवहृत नामिक विलोपनबाट पूर्वप्रस्तुत नामकै कार्य सम्पादन भएको पाइन्छ । ‘दोषी चस्मा’

कथामा प्रयुक्त भई नामिक विलोपनार्थ भूमिका निर्वाह गरेका विलुप्त नामिक पदहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ :

उनलाई, उनी, जर्साबका, जर्साबको, जर्साबको, घर, जर्साबको, जर्साबलाई, उनलाई, जर्साबलाई, चस्मा, चस्मा, चस्मा, जर्साबलाई, उनले, केशवराजले, केशवराजले, उनलाई, उनीहरूले, उनको रिस, उनले, सिंढी, अनेक कुरा, आगो, पत्नीले, यसले, आफू, आफू, उनले, पतिको, यो, जर्साबलाई, उनको, केशवराज, तपाईंलाई, तपाईंलाई, पत्नीको, यसले, पत्नीलाई, उनले, मैले, उनकी, उनलाई, तपाईं, उनी, उनलाई, जर्साबको, उनको, उनको, उनले, जर्साबको, जर्साबको, नजर, जर्साबको, जर्साबलाई, आफैले, दरबारको, जर्साबका, सइसले, जर्साब, उहाँलाई, उनको, आफ्नो, उनलाई, उनलाई, मेरो, मोटरको नम्बर, मैले, मैले, म, मैले, उहाँको, उहाँले, मेरो, उहाँको, उनी, उनको, मेरो, म, जर्साबको, जर्साबलाई, मैले, केशवराजको कुरा, केशवराजलाई, केशवराज, तिमीले, उहाँले, उनको, केशवराजलाई, जर्साबका, उनी, आफ्नो, उनी, उनले, उनी, उनले, उनले, जर्साबको, उनले, उनलाई, मैले, उनलाई, उहाँलाई, उनले, जर्साबलाई, उनी, पत्नीलाई, ए मोरी, उनलाई, पत्नीको कुरा, उनले, उनलाई, उनका, मैले, उनको, उनकी, उनलाई, जर्साबको, जर्साबको, केशवराजको, उनलाई, केशवराजलाई । = जम्मा १२२ वटा

यसअनुसार 'दोषी चस्मा' कथामा कुल एक सय बाईस वटा नामिक विलोपन रहेको देखिन्छ । कथामा निहित उल्लिखित नामिक विलोपनहरू परिशिष्टमा उल्लेख गरिएबमोजिम कथाका सबै अनुच्छेदहरूमा रहेका छन् । कथामा व्यवहृत तथोक्त नामिक विलोपनले पूर्ववर्ती वाक्यमा प्रयुक्त नामका अलावा सन्दर्भ र प्रसङ्गअनुसार आउनुपर्ने नामिक शब्दहरूलाई दर्साएका छन् । कथामा निहित नामिक विलोपनलाई कथागत प्रसङ्गअनुसार पहिचान गर्न र अध्याहारको आवश्यकता बोध गर्न सकिन्छ । प्रस्तुत कथामा रहेको नामिक विलोपनको स्थानले समावेश हुनुपर्ने नम समावेश नभए पनि समावेश भएसरह नै भूमिका निर्वाह गरेको देखिन्छ । जसबाट कथामा व्याकरणिक संसक्तिगत सिक्की कायम भई कथा थप संसक्त बन्न पुगको छ ।

क्रियात्मक विलोपन

‘दोषी चस्मा’ कथाका कतिपय वाक्यहरूमा क्रियात्मक विलोपन रहेको पाइन्छ । सिद्धान्ततः क्रियापद आउनुपर्ने वाक्यीय स्थानमा क्रियापद नआई रिक्त रहेको अवस्थामा क्रियात्मक विलोपन घटित भएको मानिन्छ । सङ्कथन वा पाठमा क्रियापदको लोप हुँदा पूर्वक्रिया वा सन्दर्भानुसारको क्रिया अध्याहार गरी व्यक्त आशय ग्रहण गर्ने गरिन्छ । प्रस्तुत कथामा क्रियात्मक विलोपनार्थ रिक्त रहेका वाक्यीय स्थान र लुप्त क्रियापदहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ :

- यो मूर्ख काम बिगारेपछि आँखा देख्ने (गर्छ) । (अ.४)
- यत्रो ठूलो कुरा (हो) । (अ.६)
- अब के उपाय गर्ने (होला) ? (अ.६)
- जसले चाकरीकै भरमा दुई साँभ गाँस टिप्छ, ऊजस्ता भुत्रेले टेक राखेर के (हुन्छ) ? (अ.१४)
- प्रभु, चस्माको दोष (हो) । (अ.१५)
- केको माफी (हो) ? (अ.१६)
- कत्ति धूवाँ पारेको (हो) ? (अ.२१)

गर्छ, हो, होला, हुन्छ, हो, हो, हो । = जम्मा : ७ वटा

यसप्रकार ‘दोषी चस्मा’ कथामा जम्माजम्मी सात वटा वाक्यीय स्थानमा क्रियापदको लोप रहेको देखिन्छ । प्रस्तुत कथामा व्यवहृत उल्लिखित विलुप्त क्रियाहरू कथाका चौथो, छैटौँ, चौधौँ, पन्ध्रौँ, सौहौँ, र एक्काईसौँ अनुच्छेदमा रहेका छन् । कथामा विलुप्त उल्लिखित क्रियापदहरूलाई कथामा प्रस्तुत विषयप्रसङ्ग वा सन्दर्भका आधारमा पहिचान गर्न सकिन्छ । कथामा व्यवहृत यस किसिमको क्रियात्मक विलोपनले पूर्ववर्ती भाव वा अशयलाई पश्चवर्ती भाव वा आशयसँग सम्बन्धित तुल्याउन सहजता सृजना गरेको पाइन्छ । त्यसैले प्रस्तुत कथामा संसक्ति सृजनार्थ क्रियात्मक विलोपनले धेरथोर सहयोग पुऱ्याएको देखिन्छ ।

उपवाक्यात्मक विलोपन

‘दोषी चस्मा’ कथामा कतिपय उपवाक्य वा वाक्यस्थानमा उपवाक्य वा वाक्यको विलोपन गरी संसक्ति सृजना गरिएको पाइन्छ । सिद्धान्ततः उपवाक्यात्मक विलोपनमा उपवाक्य वा वाक्यअन्तर्गतका एकाधिक तत्त्वहरूको लोप हुने हुन्छ । यसमा मूलतः कर्ता, क्रियायोगी, सहायक क्रिया एवम् पूरक शब्दहरूको प्रयोगबाट उपवाक्य विलोपन हुने मानिन्छ । प्रस्तुत कथामा अन्तर्निहित उपवाक्यात्मक विलोपनलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

- यो ठाँडो (चस्माले धोका दियो) (अ.४)
- यो मूर्ख काम पहिले बिगारेपछि आँखा देख्ने, (हगिसक्यो) दैलो देख्यो । (अ.४)
- लखतरान भई घर फर्क्यो र अब गाँस टिप्न पाइएला भन्यो त यहाँ (भात पाकेकै हुन्न) । (अ.४)
- पहिले नै चस्मा नसाट्नु (उनको सानो बिराम हो) । (अ.५)
- भइहाल्छ नि । (तपाईंले गरेको भूल निवारण भइहाल्छ) । (अ.७)
- घुइँचोमा कसलाई नजर हुन्छ, कसलाई हुँदैन (घुइँचोमा कसलाई नजर हुँदैन) । (अ.१०)
- उहाँ रिसाएको कसैले देखेको छैन, सुनेको छैन (उहाँ रिसाएको कसैको सुनेको छैन) । (अ.१२)
- कहीं क्रोधको धारा आफ्नै टाउकामाथि बग्ग गयो भने (बरबादै हुन्छ) । (अ.१३)
- अहँ (जर्साबसँग टेक राख्नु हुँदैन) । (अ.१४)
- प्रभु, चस्माको दोष (मैले अस्ति हजुरलाई राम्रोसँग स्वस्ति गर्न सकिन) । (अ.१५)
- उनले आफ्नी पत्नीलाई खान्ने (म भात खान्ने) भनेर समाचार पठाए । (अ.१८)
- बुभें, बुभें (मैले तिमिले भनेको कुरा बुभें) । (अ.१९)

- यस्तो जाबो कुरामा (माफी माग्नु पर्छ) ? (अ.१९)
- बुभ्नें, बुभ्नें (मैले तिमिले भनेको कुरा बुभ्नें) (अ.२१)
- यस्तो जाबो कुरामा (माफी माग्नु पर्छ) ? (अ. २१)
- उनी बाहिरको (उनी बाहिरको दुःख खेप्छन्) । (अ.२१)

चस्माले धोका दियो, हगिसक्यो, भात पाकेकै हुन्न, उनको सानो बिराम हो, तपाईंले गरेको भूल निवारण भइहाल्छ, घुइँचोमा कसैलाई नजर हुँदैन, उहाँ रिसाएको कसैले सुनेको छैन, बर्बादै हुन्छ, जर्साबसँग टेक राख्नु हुँदैन, मैले अस्ति हजुरलाई राम्रोसँग स्वस्ति गर्न सकिन्न, म भात खान्न, मैले तिमिले भनेको कुरा बुभ्नें, माफी माग्नुपर्छ ?, मैले तिमिले भनेको कुरा बुभ्नें, माफी माग्नुपर्छ, उनी बाहिरको दुःख खेप्छन् । = जम्मा १६ वटा

यसअनुसार 'दोषी चस्मा' कथामा कुल सोह्र वटा उपवाक्यहरू विलुप्त भएको देखिन्छ । कथामा विलुप्त उल्लिखित उपवाक्यहरू कथाका चौथो, पाँचौं, सातौं, दसौं, बाहौं, तेहौं, चौधौं, पन्ध्रौं, अठारौं, उन्नाईसौं, एक्काईसौं र बाईसौं अनुच्छेदमा देख्न सकिन्छ । कथामा लुप्त तथोक्त उपवाक्यहरू विलुप्त भए पनि यिनको रिक्त स्थानले उपवाक्य आएसरहकै कार्य सम्पादन गरेको पाइन्छ । कथामा निहित उपवाक्यात्मक विलोपनलाई कथामा प्रस्तुत घटना, प्रसङ्ग तथा पूर्व वाक्यका आधारमा निकर्षण गर्न सकिन्छ । प्रस्तुत कथामा व्यवहृत उपवाक्यात्मक विलोपनले पूर्व पश्च वाक्यात्मक सम्बन्धलाई संयोजन गर्ने काम गरेको पाइन्छ । जसको परिणामस्वरूप 'दोषी चस्मा' कथा थप संसक्त हुन पुगेको छ ।

समग्रतः 'दोषी चस्मा' कथामा प्रयुक्त विलोपन संसक्तिको अवस्थालाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ :

तालिका ३५

‘दोषी चस्मा’ कथामा व्यवहृत विलोपन संसक्तिको समग्र स्थिति

विलोपन संसक्ति	प्रयुक्त सङ्ख्या	प्रतिशत
नामिक विलोपन	१२२	८४.१३%
क्रियात्मक विलोपन	७	४.८२%
उपवाक्यात्मक विलोपन	१६	११.०३%

जम्मा : १४५

यसप्रकार ‘दोषी चस्मा’ कथामा व्यवहृत नामिक, क्रियात्मक र उपवाक्यात्मक विलोपनमध्ये नामिक विलोपनको अत्यधिक अर्थात् ८४.१३% प्रयोग गरिएको पाइन्छ भने क्रियात्मक र उपवाक्यात्मक विलोपनको प्रयोग क्रमशः ४.८२% र ११.०३% रहेको देखिन्छ।

(ई) संयोजन

‘दोषी चस्मा’ कथामा वाक्यान्तरिक तथा अन्तर्वाक्यीय रूपमा संयोजनीय भूमिका निर्वाह गर्ने विभिन्न किसिमका संयोजक संसक्तिहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ। सिद्धान्ततः यसका योगात्मक, विपरीतार्थी, कारणात्मक र कालिक गरी चार भेद हुन्छन्। प्रस्तुत कथामा यी चारै किसिमका संयोजकहरूको प्रयोग गरिएको छ। कथामा प्रयुक्त संयोजक संसक्ति र तिनले कथाको संसक्ति सृजनामा खेलेको भूमिकाको अध्ययन निम्नानुसार गरिएको छ :

योगात्मक संयोजन

‘दोषी चस्मा’ कथामा उपवाक्य वा वाक्यांशहरूलाई सीधा वा सोभो अर्थमा संयोजन गर्ने योगात्मक संयोजकहरूको प्रयोग गरिएको छ। वस्तुतः पूर्वप्रस्तुत सूचना वा विषयमा अतिरिक्त सूचना वा जानकारी थपेटका लागि योगात्मक संयोजकहरूको प्रयोग गर्ने गरिन्छ। प्रस्तुत कथामा

योगात्मक संयोजनार्थ प्रयोग गरिएका योगात्मक संयोजकहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ :

पनि, कि, कि, कि, अनि, र, र, र, र, र, र, पनि, र, र, र, र, र, पनि, र, पनि, र, एक्कासि, र, र, र । = जम्मा २५ वटा

यसप्रकार 'दोषी चस्मा' कथामा कुल पच्चीस वटा योगात्मक संयोजकहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । कथामा प्रयुक्त उल्लिखित योगात्मक संयोजकहरू परिशिष्टमा उल्लेख गरिएबमोजिम कथाका दोस्रो, तेस्रो, चौथो, पाँचौं, आठौं, दसौं, चौधौं, अठारौं, उन्नाईसौं र एक्काईसौं अनुच्छेदमा रहेका छन् । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त योगात्मक संयोजकहरूले पूर्वप्रस्तुत आशय वा विषयमा अतिरिक्त सूचना थपेटको कार्य सम्पादन गरेका छन् । कथामा प्रयुक्त योगात्मक संयोजकहरूमध्ये 'र' संयोजकको अत्यधिक प्रयोग (१६ पटक) रहेको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा व्यवहृत योगात्मक संयोजकहरूले पूर्वप्रस्तुत विषयवस्तुलाई पश्चप्रस्तुत विषयवस्तुसँग संयोजन गरेका छन् । जसबाट अन्तर्वाक्यीय संयोजन कायम भई कथा थप संसक्त बन्न पुगेको देखिन्छ ।

विपरीतार्थी संयोजक

'दोषी चस्मा' कथाका कतिपय वाक्यमा प्रस्तुत विषय वा भावको विपरीत तात्पर्यमा व्यक्त विषयवस्तुलाई परस्परमा योजन गर्नका लागि विपरीतार्थी संयोजकहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । वस्तुतः विपरीतार्थी संयोजकहरूले एउटा वाक्यमा निहित सूचना वा जानकारीलाई अर्को सूचनाद्वारा त्यसको विपरीत दिशामा प्रस्तुत गरी अन्तर्वाक्यीय संयोजन कायम गर्दछन् । प्रस्तुत कथामा यस भूमिकानिबद्ध भई प्रयुक्त विपरीतार्थी संयोजकहरूलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

तर, तर, तर, तर, तर, तर, तर, केवल, यद्यपि, तर, तर, तर, तर, केवल, तर, तर, तर । = जम्मा : १७ वटा

यसप्रकार 'दोषी चस्मा' कथामा कुल सत्र वटा विपरीतार्थी संयोजकहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । कथामा प्रयुक्त उल्लिखित विपरीतार्थी संयोजकहरू परिशिष्टमा उल्लेख गरिएबमोजिम कथाका

पहिलो, दोस्रो, पाँचौं, छैटौं, आठौं, चौधौं, उन्नाईसौं र एक्काईसौं अनुच्छेदमा रहेका छन् । कथामा प्रयुक्त विपरीतार्थी संयोजकहरूमध्ये दोस्रो अनुच्छेदमा सबैभन्दा बढी (पाँच वटा) विपरीतार्थी संयोजकहरूको प्रयोग गरिएको देखिन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त विपरीतार्थी संयोजकहरूले पूर्व वाक्यमा निहित आशयको विपरीत तात्पर्यमा पश्च वाक्यलाई संयोजित गर्ने कार्य सम्पादन गरेका छन् । कथामा रहेका विपरीतार्थी संयोजकहरूलाई दृष्टिगत गर्दा सबैभन्दा बढी 'तर' विपरीतार्थी संयोजकको प्रयोग (१४ पटक) गरिएको पाइन्छ । 'दोषी चस्मा' कथामा प्रयुक्त तथोक्त विपरीतार्थी संयोजकहरूले विरुद्धार्थक रूपमा अन्तर्वाक्यीय संयोजनको कार्य गरेकाले यसबाट कथामा संसक्ति सृजनार्थ महत्त्वपूर्ण सहयोग पुगेको देखिन्छ ।

कारणात्मक संयोजन

'दोषी चस्मा' कथामा वाक्य-वाक्यका बीच कार्यकारणात्मक संयोजन कायम गर्ने कारणात्मक संयोजकहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । सैद्धान्तिक दृष्टिकोणअनुसार कारणात्मक संयोजनबाट सङ्कथनमा कारण, परिणाम, प्रयोजन वा अभिप्रायको अन्तर्वाक्यीय संयोजन हुन्छ । प्रस्तुत कथामा कारणात्मक संयोजनको भूमिका निर्वाह गर्न प्रयुक्त कारणात्मक संयोजकहरू निम्नानुसार रहेका छन् :

भन्ने, हुनाले, भन्ने, भए, भए, भन्ने, भए, भन्ने, भनेर, भन्ने, त्यसैले, भन्त, भनेर, भन्ने, भन्ने, भन्ने, त्यसो हुनाले, भने, भन्ने, भनेर, भनी, भने, भने, भनी, त्यसो हुनाले, भए, भने, भनेर भए, भनेर, भए, हुनाले, हुनाले । = जम्मा ३३ वटा

यसप्रकार 'दोषी चस्मा' कथामा कुल तेत्तीस वटा कारणात्मक संयोजकहरूको प्रयोग गरिएको छ । कथामा प्रयुक्त उल्लिखित कारणात्मक संयोजकहरू परिशिष्टमा उल्लेख गरिएबमोजिम कथाका दोस्रो, तेस्रो, पाँचौं, छैटौं, आठौं, नवौं, दसौं, एघारौं, चौधौं, अठारौं, उन्नाईसौं, बीसौं र एक्काईसौं अनुच्छेदमा रहेका छन् । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त कारणात्मक संयोजकहरूले पूर्व पश्च वाक्यमा प्रस्तुत विषयवस्तुलाई कार्य-कारण वा कारण-कार्यका अतिरिक्त परिणाम वा अभिप्रायगत आधारमा समेत संयोजन गरेका छन् । कथामा प्रयुक्त कारणात्मक संयोजकहरू कथाको दोस्रो अनुच्छेदमा

अन्य अनुच्छेदका तुलनामा अलिक बढी (सात वटा) रहेको देखिन्छ । कथामा प्रयोग गरिएका कारणात्मक संयोजकहरूलाई हेर्दा सबैभन्दा बढी 'भन्ने' कारणात्मक संयोजकको प्रयोग (९ पटक) गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा कारणात्मक संयोजक जनाउने मुख्य संयोजक (त्यसैले, त्यसो हुनाले, भने, भनेर आदि) का अतिरिक्त कारणात्मक क्रियायोगी (भए, हुनाले) को समेत प्रयोग भएको देखिन्छ । समग्रतः कथामा प्रयुक्त सबै प्रकृतिका कारणात्मक संयोजकहरूले पूर्व पश्च वाक्यलाई कारण, परिणाम, प्रभाव, प्रयोजन आदिका आधारमा संयोजित गरेकाले प्रस्तुत कथामा संसक्ति सृजनार्थ कारणात्मक संयोजकहरूको भूमिका महत्त्वपूर्ण देखिन्छ ।

कालिक संयोजन

'दोषी चस्मा' कथामा प्रस्तुत कतिपय उपवाक्य, वाक्य वा घटनाहरूका बीच समयगत सम्बन्ध स्थापित गर्न विभिन्न किसिमका कालिक संयोजकहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । जसका माध्यमबाट समयबोधी अर्थप्रद वाक्य वा अभिव्यक्तिलाई संयोजन गर्ने कार्य भएको छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त भई वाक्यहरूलाई समयावधिगत रूपमा संयोजन गर्ने कालिक संयोजकहरू निम्नानुसार रहेका छन् :

धेरै दिनदेखि, अझै, एकदिन, ५:३० बज्दा, आज, आज, धेरैबेरसम्म, साँझ, आज, अरू दिन, आज, फेरि, धेरैबेर, त्यसै बखतमा, त्यसै बखतमा, धेरै दिनदेखि, आजै, पहिले, आजको, यत्तिका दिन, पछिसम्म, साँझ, सबैभन्दा पहिले, त्यसपछि, बिगारेपछि, जब, दिउँसो, यत्तिका बेर, दुई घडी रात, अब, सुत्दा, रातभर, पहिले, पहिले, अब, भोलि बिहानै, अब, बिहान, रात, भिसमिसेमै, अझै, आठ नबजी, ६ बजे, दुई घण्टा, आज, हिजो, हिजो राती, सधैं, पहिले, दुई साँझ, फेरि, त्यसपछि, पछि, भोलिपल्ट बिहान, फेरि, हिजै, हिजो, हिजो, अहिले बिहान, बिहान, दिउँसो, फेरि, कहिले । =

जम्मा ६३ वटा

यसप्रकार 'दोषी चस्मा' कथामा कुल त्रिसट्ठी वटा कालिक संयोजकहरूको प्रयोग गरिएको देखिन्छ । कथामा प्रयुक्त उल्लिखित कालिक संयोजकहरू परिशिष्टमा उल्लेख गरिएबमोजिम कथाका पहिलो, दोस्रो, तेस्रो, चौथो, पाँचौं, छैटौं, आठौं, नवौं, दसौं, बाह्रौं, तेह्रौं, चौधौं, पन्ध्रौं,

अठारौ, उन्नाईसौ, बीसौ, एक्काईसौ, बाईसौ र तेईसौ अनुच्छेदमा रहेका छन् । कथामा प्रयुक्त तथोक्त कालिक संयोजकहरू सबैभन्दा बढी दोस्रो अनुच्छेदमा (१७ वटा) व्यवहृत भएका छन् । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त कालिक संयोजकहरूले कथामा प्रस्तुत घटना वा विषयलाई कालक्रमिक रूपमा संयोजन गर्ने कार्य सम्पादन गरेका छन् । मूलतः अन्तर्वाक्यीय रूपमा प्रयुक्त कालिक संयोजकहरूबाट घटनाको क्रमिक प्रस्तुतिमा सहयोग पुगेको देखिन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त भई पूर्ववर्ती विषयसन्दर्भलाई पश्चवर्ती विषयप्रसङ्गसँग कालिक अनुक्रममा संयोजन गरी कथामा संसक्ति सृजना गरेकाले प्रस्तुत कथामा कालिक संयोजकको भूमिका महत्त्वपूर्ण रहेको देख्न सकिन्छ ।

समग्रतः 'दोषी चस्मा' कथामा प्रयुक्त संयोजन संसक्तिको स्थितिलाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ :

तालिका ३६

'दोषी चस्मा' कथामा प्रयुक्त संयोजन संसक्तिको समग्र स्थिति

संयोजन संसक्ति	प्रयुक्त सङ्ख्या	प्रतिशत
योगात्मक संयोजक	२५	१८.११%
विपरीतार्थी संयोजक	१७	१२.३१%
कारणात्मक संयोजक	३३	२३.९१%
कालिक संयोजक	६३	४५.६५%
जम्मा	१३८	

यसप्रकार 'दोषी चस्मा' कथामा प्रयुक्त संयोजन संसक्तिमध्ये कालिक संयोजकको अत्यधिक अर्थात् ४५.६५% प्रयोग रहेको देखिन्छ भने योगात्मक, विपरीतार्थी र कारणात्मक संयोजकको प्रयोग क्रमशः १८.११%, १२.३१% र २३.९१% रहेको देखिन्छ ।

सारतः 'दोषी चस्मा' कथामा प्रयुक्त व्याकरणिक संसक्तिको अवस्थालाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ :

तालिका ३७

‘दोषी चस्मा’ कथामा प्रयुक्त व्याकरणिक संसक्तिको समग्र स्थिति

संयोजन संसक्ति	प्रयुक्त सङ्ख्या	प्रतिशत
सन्दर्भन	१६९	३५.९५%
प्रतिस्थापन	१८	३.८२%
विलोपन	१४५	३०.८५%
संयोजन	१३८	२९.३६%
जम्मा	४७०	

यसप्रकार ‘दोषी चस्मा’ कथामा प्रयुक्त व्याकरणिक संसक्तिमध्ये सबैभन्दा बढी अर्थात् ३५.९५% सन्दर्भन संसक्तिको प्रयोग गरिएको पाइन्छ भने प्रतिस्थापन, विलोपन र संयोजन संसक्तिको प्रयोग क्रमशः ३.८२%, ३०.८५% र २९.३६% रहेको देखिन्छ ।

(ख) कोशीय संसक्ति

सङ्कथन वा पाठलाई संसक्त तुल्याउनका लागि व्याकरणिक संसक्तिका अलावा कोशीय संसक्तिले पनि महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेका हुन्छन् । यस किसिमको भूमिकामा मूलतः पुनरुक्ति र सन्निधान गरी दुई प्रकारका कोशीय संसक्तिहरू व्यवहृत हुन्छन् । ‘दोषी चस्मा’ कथामा यी दुवै प्रकृतिका कोशीय संसक्तिहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त कोशीय संसक्ति र तिनले कथा संरचनालाई संसक्त तुल्याउन खेलेको भूमिकाको अध्ययन निम्नानुसार गरिएको छ :

(अ) पुनरुक्ति

‘दोषी चस्मा’ कथामा कोशीय संसक्तिको सृजनार्थ विभिन्न किसिमका शब्दहरूको पुनरुक्ति गरिएको छ । वस्तुतः यसअन्तर्गत पुनरावृत्ति, पर्यायवाची, विपरीतार्थी, समावेशी-समावेश्य र अङ्गी-अङ्ग कोशीय संसक्तिको प्रयोग गर्ने गरिन्छ । प्रस्तुत कथामा पुनरुक्ति संसक्तिका यी समग्र भेदको

प्रयोग-व्यवहार गरिएको पाइन्छ । कथामा प्रयुक्त यी भेद र यिनले खेलेको भूमिकालाई निम्नानुसार व्याख्या गरिएको छ :

पुनरावृत्ति

‘दोषी चस्मा’ कथामा प्रस्तुत कतिपय व्यक्ति, वस्तु वा विषयलाई सोही रूपमा दर्साउन एउटै कोशीय एकाइको बारम्बार आवृत्ति गरिएको पाइन्छ । जसबाट कथामा संसक्तिको सृजना हुन पुगेको छ । सङ्कथनमा समान वा सम शब्दहरूलाई दोहोर्‍याएर प्रस्तुत गर्दा उपयुक्त रूपमा पूर्व पश्च प्रसङ्गको संयोजन हुने मानिन्छ ।

वस्तुतः ‘दोषी चस्मा’ कथामा विभिन्न कोशीय शब्दहरूको एक वा अनेक पटक गरी भएको आवृत्ति सङ्ख्या २३३ रहेको छ । प्रस्तुत कथामा आवृत्त कोशीय शब्दहरू परिशिष्टमा उल्लेख गरिएबमोजिम कथाका सबै अनुच्छेदहरूमा रहेका छन् । कथामा पुनरावृत्त कोशीय शब्दहरूलाई आवृत्तिगत व्यापकताका दृष्टिले हेर्दा कथाको दोस्रो अनुच्छेदमा यसको व्यापकता (आवृत्ति सङ्ख्या ३७) पाउन सकिन्छ । प्रस्तुत कथामा आवृत्त शब्दहरूमध्ये सबैभन्दा बढी नाम शब्दहरू नै आवृत्त देखिन्छन् । कथामा पुनरावृत्त शब्दहरूले कथामा आई पूर्वप्रस्तुत व्यक्ति, वस्तु वा विषयलाई सोही रूपमै अभिव्यक्त गर्ने काम गरेका छन् । जसको परिणामस्वरूप कथामा पूर्व पश्च रूपमा व्यक्त विषयवस्तुका बीच संसक्तिगत स्थिति कायम भएको पाइन्छ । जसबाट कथा थप संसक्त बन्न पुगेको देखिन्छ ।

पर्यायवाची

‘दोषी चस्मा’ कथामा प्रयुक्त कतिपय कोशीय एकाइका बीच समानार्थी सम्बन्ध कायम गरी कोशीय संसक्ति सृजना गरिएको पाइन्छ । यसबाट कथामा एउटै कोशीय एकाइको थप आवृत्ति हटाउन र मिल्दो शब्दमार्फत सोही रूपमा कार्य सम्पादन गर्न सकिने हुन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त यस भूमिकासम्बद्ध शब्द र तिनका पर्यायवाची रूपहरूलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

- अलिक = निकै (अ.१)

- बल = पावर (अ.१)
- महल = दरबार (अ. २-१०)
- अगाडि = अधिल्लिटर (अ.२- १०)
- दुःखित = चिन्तित (अ.२)
- स्वस्ति = अभिवादन (अ. ३-५)
- धारणा = भावना (अ. ३-५)
- चित्त = दिल, मन (अ.५)
- विराम = भूल, कसूर (अ.५)
- अपराध = कसूर (अ.५-६)
- युक्ति = उपाय (अ. ५-६)
- क्रोध = रिस (अ. १२-१६)
- चोट = धक्का (अ.१३)
- सानो कुरा = जाबो कुरा (अ. १४-१९)
- क्षमा = माफ (अ.१५)
- दया = करुणा (अ. १९-२०)
- पत्नी = बूढी (अ. २०)
- कष्ट = दुःख (अ.२०) । = जम्माजम्मी १८ वटा

यसप्रकार 'दोषी चस्मा' कथामा अलिक, बल, महल, अगाडि, दुःखित, स्वस्ति, धारणा, चित्त, विराम, अपराध, युक्ति, क्रोध, चोट, सानो कुरा, क्षमा, दया, पत्नी र कष्ट गरी कुल अठार वटा शब्दका पर्यायवाची शब्दहरू प्रयोग गरिएको छ । कथामा प्रयुक्त उल्लिखित शब्दका पर्यायवाची शब्दहरू कथाका विभिन्न अनुच्छेदहरूमा आएका छन् । वस्तुतः कथामा प्रयुक्त पर्यायवाची शब्दहरू

अनुच्छेदान्तरिक एवम् अन्तरअनुच्छेदीय रूपमा व्यवहृत भएका छन् । जसले पूर्ववर्ती वस्तु, व्यक्ति वा विषयलाई भिन्न स्वरूपमा आई सोही तात्पर्यमै द्योतन गरेका छन् । जसको परिणामस्वरूप प्रस्तुत कथा थप संसक्त बन्न पुगेको छ ।

विपरीतार्थी

‘दोषी चस्मा’ कथामा प्रयुक्त कोशीय एकाइका बीच अमिन्द्रो वा विपरीत तात्पर्य जनाउनका लागि केही विपरीतार्थी कोशीय संसक्तिको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । वस्तुतः सङ्कथनमा विपरीतार्थी शब्द प्रयोगले अनुभूतिजन्य वा आनुभविक अर्थको विपरीतधर्मी संयोजनमा भूमिका खेल्ने मानिन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त भई विपरीतार्थी कोशीय संसक्ति सृजनार्थ भूमिका निर्वाह गर्ने कोशीय एकाइहरू निम्नानुसार रहेका छन् :

- निकै = कम (अ.१)
- निराश = आशा (अ.२)
- पृथ्वी = आकास (अ. २)
- विकास = काम (अ. २)
- हो = होइन (अ.५)
- छैन = छ (अ.६)
- प्रश्न = उत्तर (अ. ६)
- सबै = केही (अ. ६)
- घुइँचो = एकान्त (अ.१०)
- सानो = ठूलो (अ.१४)
- सधैं = कहिले (अ. १४-२३)
- गोडा = हात (अ. १७-१८)

- सुख = दुःख (अ. २२)
- छैन = छ (अ. २२) । = जम्मा १४ वटा

यसप्रकार 'दोषी चस्मा' कथामा निकै, निराश, पृथ्वी, विकास, हो, छैन, प्रश्न, सबै, धुँड्चो, सानो, सधैं, गोडा, सुख र छैन गरी कुल चौधवटा शब्दका विपरीतार्थी शब्दहरूको प्रयोग गरिएको छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त उल्लिखित विपरीतार्थी शब्दहरू कथाका विभिन्न अनुच्छेदहरूमा रहेका छन् । विशेषतः यस कथामा प्रयुक्त विपरीतार्थी शब्दहरू अनुच्छेदान्तरिक र अन्तरअनुच्छेदीय रूपमा प्रयोग-व्यवहार गरिएका छन् । जसले पूर्वप्रस्तुत अवधारणाको विपरीत तात्पर्यमा कार्य सम्पादन गरेका छन् । समग्रतः प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त विपरीतार्थी कोशीय एकाइहरूले पूर्व पश्च वाक्यहरूलाई विरुद्धार्थ रूपमा संयोजन गरेकाले कथामा संसक्ति सृजनार्थ यिनको भूमिका उल्लेख्य देखा पर्छ ।

समावेशी - समावेश्य

'दोषी चस्मा' कथामा समावेशक र समावेशित शब्दको प्रयोगमार्फत संसक्ति सृजना गरिएको छ । मूलतः आफूमातहत अन्य शब्दहरूलाई समेट्न सक्ने साधारण प्रकृतिका समावेशी शब्द र तीअन्तर्गत समेटिने विशिष्ट प्रकृतिका समावेशित शब्दहरूको समन्वयबाट सङ्कथनमा संरचनात्मक सिक्री कायम हुने हुन्छ । प्रस्तुत कथामा यस भूमिकानिबद्ध भई प्रयुक्त समावेशी शब्द र तीअन्तर्गतका समावेश्य शब्दहरू निम्नानुसार रहेका छन् :

- चस्मा : केशवराजको चस्मा
- मानिस : केशवराज, जर्साब, केशवराजकी पत्नी
- विचार : यो विचार, पहिलकै विचार, हिजोको विचार
- चाकरी : जर्साबको चाकरी
- सधैं : एक दिन, धेरै दिन, अरू दिन, यत्तिका दिन, आज, भोलि
- सवारी : जर्साबको सवारी

- साँभः : दुई साँभ
- डेग : एक डेग
- वस्तु : ढुङ्गा, मुढो
- हात : देब्रे हात, दुवै हात
- मन : जर्साबको मन, केशवराजको मन
- कुरा: इज्जतका कुरा, अर्को कुरा, ठूलो कुरा, माफीको कुरा, हिजोका कुरा, सानो कुरा, जाबो कुरा, सबै कुरा
- घर : केशवराजको घर
- रिस : केशवराजको रिस, जर्साबको रिस
- लुगा : सुरुवाल
- क्रोध : केशवराजको क्रोध, जर्साबको क्रोध
- दाउरा : चिसो दाउरा
- पत्नी : केशवराजकी पत्नी
- टायम : ५:३० बजे, धेरै बेर, यत्तिका बेर, दुई घडी, बिहानै, ३ घन्टा, ६ बजे, दुई घण्टा,
हिजो राती, बिहान-बेलुका, भोलि बिहान, दिउँसो, दुई बजे
- भात : तीन छाक भात
- अपराध : ठूलो अपराध
- दुःख : घरको दुःख
- युक्ति : पत्नीको युक्ति
- घटना : आजको घटना, विशेष घटना
- रात : बाँकी रात

- टाप : घोडाको टाप
- कोठा : केशवराजको कोठा । = जम्मा २७ वटा

यसप्रकार 'दोषी चस्मा' कथामा चस्मा, मानिस, विचार, चाकरी, सधैं, सवारी, साँभ, डेग, वस्तु, हात, मन, कुरा, घर, रिस, लुगा, क्रोध, दाउरा, पत्नी, टायम, भात, अपराध, दुःख, युक्ति, घटना, रात, टाप र कोठा गरी कुल सत्ताईस वटा समावेशी शब्दका विभिन्न समावेश्य शब्दहरू प्रयोग गरिएको पाइन्छ । कथामा प्रयुक्त उल्लिखित समावेशी शब्द र तिनका समावेश्य शब्दहरू कथाका विभिन्न अनुच्छेदहरूमा रहेका छन् । जसका बीच सामान्य-विशिष्टको सम्बन्ध कायम भएको देखिन्छ । एउटै विषयक्षेत्रान्तर्गत समेटिएका प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त समावेशी-समावेश्य शब्दहरूबाट कथामा पूर्व पश्च रूपमा व्यक्त विषयवस्तुलाई जातिगत-व्यक्तिगत स्वरूपमा संयोजन गर्ने कार्य भएको छ । जसको परिणामरूप प्रस्तुत कथा थप संसक्त बन्न पुगेको देखिन्छ ।

अङ्गी - अङ्ग

'दोषी चस्मा' कथामा प्रस्तुत कतिपय व्यक्ति, वस्तु, प्राणी वा विषयको व्याख्याका क्रममा तीसम्बद्ध विभिन्न अवयवहरूको समेत चर्चा गरिएको पाइन्छ । सङ्कथनका सन्दर्भमा अङ्गीले पूर्णवाची शब्दलाई र अङ्गले अंशवाची शब्दलाई दर्साउँदछ । जसलाई सिङ्गो रूप र भाग रूपका रूपमा पनि उल्लेख गर्न सकिन्छ । प्रस्तुत कथामा सन्दर्भअनुसार अङ्गी-अङ्ग शब्दको प्रयोग गरी संसक्ति सृजना गरिएको देखिन्छ । कथामा प्रयुक्त अङ्गी-अङ्ग कोशीय एकाइहरूलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

- केशवराज : आँखा, फोक्सो, हात, औंला, गोडा, हृदय, मुख, कान, टाउको, कम्मर, खुट्टा
- दिन : बिहान, दिउँसो, साँभ, राती
- मोटर : नम्बरप्लेट, क्यारेज बक्स
- घर : कोठा, बुइँगल, सिँढी, ढोका, भान्साघर । = जम्मा ४ वटा

यसप्रकार 'दोषी चस्मा' कथामा केशवराज, दिन, मोटर र घर गरी कुल चारवटा अङ्गी शब्दका अङ्ग शब्दहरूको प्रयोग गरी अङ्गी-अङ्ग सम्बन्ध कायम गरिएको देखिन्छ । जसअनुसार केशवराजका अङ्गका रूपमा आँखा, फोक्सो हात, औंला, गोडा, हृदय, मुख, कान, टाउको, कम्मर र खुट्टा, दिनका अङ्गका रूपमा बिहान, दिउँसो, साँझ र राती, मोटरका अङ्गका रूपमा नम्बरप्लेट र क्यारेज बक्स अनि घरका अङ्गका रूपमा कोठा, बुँडगल, सिंढी, ढोका र भान्साघर प्रयुक्त छन् । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त उल्लिखित अङ्गी-अङ्ग शब्दहरू कथाका विभिन्न अनुच्छेदहरूमा व्यवहृत भएका छन् र ती पूर्ण-अंश सम्बन्धमा कायम रहेका छन् । कथाको सन्दर्भ वा प्रसङ्गअनुसार प्रयुक्त अङ्गी-अङ्ग कोशीय शब्दहरूले कथामा व्यक्त विषयवस्तुका बीच समन्वयात्मक सम्बन्ध स्थापित गरेका छन् । फलतः प्रस्तुत कथामा संसक्ति सृजनार्थ अङ्गी-अङ्ग कोशीय संसक्तिको भूमिका महत्त्वपूर्ण रहेको देखिन्छ ।

समग्रतः 'दोषी चस्मा' कथामा प्रयुक्त पुनरुक्ति संसक्तिको स्थितिलाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ :

तालिका ३८

'दोषी चस्मा' कथामा प्रयुक्त पुनरुक्ति संसक्तिको समग्र स्थिति

पुनरुक्ति	प्रयुक्त सङ्ख्या	प्रतिशत
पुनरावृत्ति	२३३	७८.७१%
पर्यायवाची	१८	६.०८%
विपरीतार्थी	१४	४.७२%
समावेशी-समावेश्य	२७	९.१२%
अङ्गी-अङ्ग	४	१.३५%
जम्मा: २९६		

यसप्रकार 'दोषी चस्मा' कथामा प्रयुक्त पुनरुक्ति संसक्तिमध्ये सबैभन्दा बढी अर्थात् ७८.७१% पुनरावृत्ति कोशीय संसक्तिको प्रयोग गरिएको देखिन्छ भने पर्यायवाची, विपरीतार्थी, समावेशी-समावेश्य र अङ्गी-अङ्ग कोशीय संसक्तिको प्रयोग क्रमशः ६.०८% ४.७२% ९.१२% र १.३५% रहेको देखिन्छ ।

(आ) सन्निधान

'दोषी चस्मा' कथामा परस्परमा साहचर्यात्मक सम्बन्ध राख्ने सन्निधानात्मक शब्दहरूको प्रयोगबाट कोशीय संसक्ति सृजना गरिएको पाइन्छ । सिद्धान्ततः सन्निधानलाई परस्परमा सम्बन्धित शब्दप्रयोगको व्यवहारका रूपमा लिइन्छ । जसअन्तर्गत आउने भाषिक एकाइहरू एउटै विषयक्षेत्र एवम् परिवेशनिबद्ध हुन्छन् । साथै ती सङ्कथनमा सहअस्तित्वका साथ रहने हुन्छन् । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त सन्निधान सम्बन्धयुक्त कोशीय शब्दहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ :

- आँखा - चस्मा (अ.१)
- चस्मा - पावर (अ.१)
- चाकरी - चाकरिया (अ.२)
- आकाश - सूर्य (अ.२)
- सूर्य - रश्मि (अ.२)
- बादल - आकाश (अ.२)
- धान - खेत (अ.२)
- वायु - फोक्सो (अ.२)
- मोटर - नम्बरप्लेट (अ.२)
- सुरुवाल - गोडा (अ.४)
- दही - कहतरा (अ.९)
- घोडा- सइस (अ ११-१२)

- भूल - माफी (अ.१४)
- धूलो - सडक (अ. १७) । = जम्मा १४ वटा

यसप्रकार 'दोषी चस्मा' कथामा कुल चौधवटा सन्निधान संसक्तिको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त सन्निधानात्मक सम्बन्धयुक्त शब्दहरू कथाका पहिलो, दोस्रो, चौथो, नवौं, एघारौं, बाह्रौं, चौधौं, र सत्रौं अनुच्छेदमा रहेका छन् । जसमध्ये दोस्रो अनुच्छेदमा यसको अधिक प्रयोग (७ वटा) पाइन्छ । कथामा प्रयोग गरिएका साहचर्यात्मक शब्दहरू एउटै विषयक्षेत्र र परिवेशसम्बद्ध भई व्यवहृत भएका छन् । साथै ती मूलतः वाक्यान्तरिक रूपमा र अंशतः अन्तर्वाक्यीय रूपमा (आँखा-चस्मा, चाकरी-चाकरिया, भूल-माफी, घोडा-सइस) समेत प्रयुक्त छन् । कथामा प्रयुक्त उल्लिखित सन्निधानात्मक कोशीय संसक्तिबाट एउटै विषयक्षेत्रका शब्दहरूबीच साहचर्यात्मक सम्बन्ध कायम भई कथामा संसक्ति सृजनार्थ सहयोग पुगेको देखिन्छ ।

समग्रत : 'दोषी चस्मा' कथामा प्रयुक्त कोशीय संसक्तिको अवस्थालाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ :

तालिका ३९

'दोषी चस्मा' कथामा प्रयुक्त कोशीय संसक्तिको समग्र स्थिति

कोशीय संसक्ति	प्रयुक्त सङ्ख्या	प्रतिशत
पुनरुक्ति	२९६	९५.४८%
सन्निधान	१४	४.५१%
जम्मा : ३१०		

यसप्रकार 'दोषी चस्मा' कथामा प्रयुक्त कोशीय संसक्तिमध्ये पुनरुक्ति संसक्तिको प्रयोग अत्याधिक अर्थात् ९५.४८% रहेको पाइन्छ भने सन्निधान संसक्तिको प्रयोग ४.५१% रहेको देखिन्छ ।

सारतः 'दोषी चस्मा' कथामा प्रयुक्त संसक्ति युक्तिको समग्र अवस्थालाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ :

तालिका ४०

'दोषी चस्मा' कथामा प्रयुक्त संसक्ति युक्तिको समग्र स्थिति

संसक्ति प्ररूप	प्रयुक्त सङ्ख्या	प्रतिशत
व्याकरणिक संसक्ति	४७०	६०.२५%
कोशीय संसक्ति	३१०	३९.७४%
जम्मा : ७८०		

यसप्रकार 'दोषी चस्मा' कथामा प्रयुक्त संसक्ति युक्तिमध्ये व्याकरणिक संसक्तिको प्रयोग अत्यधिक अर्थात् ६०.२५% रहेको देखिन्छ भने कोशीय संसक्तिको प्रयोग ३९.७४% रहेको पाइन्छ ।

'न्यायको पक्ष' कथामा संसक्ति

'न्यायको पक्ष' कथा कथाकार बदरीनाथ भट्टराई (वि.सं. १९६५-२०५२) द्वारा लेखिएको पौराणिक कथा हो । नेपाली कथाजगत्मा आफ्नो अलग्गै पहिचान कायम गरेका कथाकार भट्टराईले आफ्ना कथामा इतिहास, पुराण र वेदलाई कथाको भिन्नभिन्नै क्षेत्र बनाएर विगतका यथार्थ र तथ्यमाथि प्रकाश पारेको पाइन्छ । उनका कथामा सामाजिक नीतिचेतना, सच्चरित्रता, देशप्रेम, मानवतावाद, दायित्वबोध आदि प्रवृत्तिहरू कथागत वैशिष्ट्यका रूपमा पाउन सकिन्छ । महाभारतको वनपर्वमा आधारित यस कथामा सत् र असत्का बीचको द्वन्द्व देखाई असत्माथि सत्ले विजय गरेको दृष्टान्त प्रस्तुत गरिएको छ र सत् नै न्याय हो भन्ने विचार प्रकट गरिएको छ । कुल एकतीस अनुच्छेदमा संरचित चार पृष्ठको यस कथामा विभिन्न प्रकारका व्याकरणिक र कोशीय संसक्तिहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त संसक्ति युक्ति र तिनले कथामा खेलेको भूमिकाको अध्ययन-विश्लेषण निम्नानुसार गरिएको छ :

(क) व्याकरणिक संसक्ति

सङ्कथन वा पाठमा विभिन्न वाक्य वा अनुच्छेदहरूलाई परस्परमा संयोजन गरी प्रस्तुत गर्न विभिन्न किसिमका व्याकरणिक संसक्तिहरूको प्रयोग गर्ने गरिन्छ । वस्तुतः व्याकरणिक संसक्तिका सन्दर्भन, प्रतिस्थापन, विलोपन र संयोजन गरी चार प्ररूप हुन्छन् । यिनको प्रयोगमार्फत सङ्कथन संसक्त हुने हुन्छ । 'न्यायको पक्ष' कथामा यी चारै प्रकारका व्याकरणिक संसक्तिहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त व्याकरणिक संसक्ति र कथामा तिनले खेलेको भूमिकाको अध्ययन निम्नानुसार गरिएको छ :

(अ) सन्दर्भन

'न्यायको पक्ष' कथामा कथागत विषय वा भावलाई दर्साउन विभिन्न किसिमका सन्दर्भकहरूको प्रयोग गरिएको छ । प्रस्तुत कथामा विषयवस्तुलाई पूर्व र पश्च रूपमा सन्दर्भित गर्ने व्यक्तिवाचक, दर्शकवाचक र तुलनात्मक सन्दर्भकहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । कथामा प्रयुक्त सन्दर्भन संसक्तिका यी तीन भेद र यिनले कथामा गरेको कार्य सम्पादनको अध्ययन निम्नानुसार गरिएको छ :

व्यक्तिवाचक सन्दर्भन

'न्यायको पक्ष' कथामा प्रस्तुत व्यक्ति, वस्तु वा विषयलाई सन्दर्भित तुल्याउनका लागि विभिन्न व्यक्तिवाचक सन्दर्भकहरूको प्रयोग गरिएको छ । वस्तुतः सङ्कथन वा पाठमा प्रथम, द्वितीय र तृतीय पुरुषवाची सर्वनाम शब्दहरू तथा सम्बन्धवाचक विशेषण शब्दहरूबाट यस्तो कार्य सम्पादन हुने हुन्छ । प्रस्तुत कथामा संसक्ति सृजनार्थ प्रयोग गरिएका व्यक्तिवाचक सन्दर्भकहरू निम्नानुसार रहेका छन् :

उनले, यिनी, यसरी, तपाईंका, उनीहरू, मलाई, तपाईं, यसरी, म, तपाईंलाई, तपाईं, उनलाई म, उनी, मैले, तपाईंलाई, उनले, तपाईंले, उनका, मैले, उनले, तिमीले, तिम्रो, आफ्नो, म आफै, तिमी, मैले, तपाईं, मैले, मेरो, उनले, मेरो तँ, मलाई तँ, तँलाई, मैले, आफ्नो, तँ, मेरो, तँ, तपाईं, तिनी, मलाई, मैले, म, म, मलाई, तपाईंका, मैले, तपाईंका, मैले, मेरो, हाम्रो, मेरा, आफ्नो, तँ, तँ, तँ,

आफै, तैले, तैले, तँलाई, म, हाम्रो, हामीलाई, म, मैले, तैले, मलाई, म, तेरो, तेरो, म, म, तँलाई, मैले, उनीहरूकै, मलाई, तपाईंले । = जम्मा ८० वटा

यसप्रकार 'न्यायको पक्ष' कथामा जम्माजम्मी असी वटा व्यक्तिवाचक सन्दर्भहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त उल्लिखित व्यक्तिवाचक सन्दर्भहरू परिशिष्टमा उल्लेख गरिएबमोजिम कथाका पहिलो, आठौं, नवौं, एघारौं, अठारौं, पच्चीसौं, अट्ठाईसौं र एकतीसौं, अनुच्छेदबोहकका सबै अनुच्छेदहरूमा प्रयोग गरिएका छन् । कथामा प्रयुक्त व्यक्तिवाचक सन्दर्भहरूलाई हेर्दा सबैभन्दा बढी (१५१ वटा) व्यक्तिवाचक सन्दर्भहरूले पूर्ववर्ती व्यक्ति वा पात्रलाई सन्दर्भित गर्ने कार्य गरेका छन् । जसमध्ये म, तपाईं, तँ, उनी, हामी जस्ता सन्दर्भहरूको अधिक प्रयोग रहेको छ । यिनले क्रमशः विदुर, दुर्योधन, धृतराष्ट्र परिवारलाई निर्देशित गरेका छन् । कथामा प्रयुक्त तथोक्त व्यक्तिवाचक सन्दर्भहरूले कथामा प्रस्तुत व्यक्ति, वस्तु वा विषयलाई उपयुक्त तवरले सन्दर्भित गरेकाले कथाको संसक्ति सृजनामा व्यक्तिवाचक सन्दर्भको भूमिका महत्त्वपूर्ण देखा पर्छ ।

दर्शकवाचक सन्दर्भक

'न्यायको पक्ष' कथामा प्रस्तुत कतिपय व्यक्ति, वस्तु वा विषयलाई निकट वा दूर रूपमा दर्साउनका लागि दर्शकवाचक सन्दर्भहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । वस्तुतः यसलाई वक्ता वा लेखकले व्यक्ति, वस्तु वा विषयलाई त्यसको स्थानका आधारमा चिनाउने युक्ति मानिन्छ । प्रस्तुत कथामा यस भूमिकानिबद्ध भई प्रयुक्त दर्शकवाचक सन्दर्भहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ :

त्यही, यस्तो (शान्त स्थान), यस्ता (गम्भीर मानिस), यता, यता, वर, यहाँ, त्यस्ता (जाली), यहाँ, यस्ता (चाल), यो (प्रलयाग्नि), यस्ता (अपराध), यस्ता (उल्लु), उही (वृत्तान्त), यही, यहाँसम्मको, यतातिर । = जम्मा १७ वटा

यसप्रकार 'न्यायको पक्ष' कथामा कुल सत्र वटा दर्शकवाचक सन्दर्भहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त उल्लिखित दर्शकवाचक सन्दर्भहरू परिशिष्टमा उल्लेख

गरिएबमोजिम कथाका दोस्रो, तेस्रो, नवौं, एघारौं, बाहौं, सत्रौं, तेईसौं, चौबीसौं, छब्बीसौं, अट्ठाईसौं र उन्नतीसौं अनुच्छेदमा रहेका छन् । कथामा प्रयोग गरिएका दर्शवाचक सन्दर्भहरूले कथामा प्रस्तुत व्यक्ति, वस्तु वा विषयलाई निकट र दूर रूपमा सन्दर्भित गरेका छन् । जसमध्ये यस्तो, यता, वर, यहाँ, यो, यही जस्ता सन्दर्भहरूले निकटवर्ती र त्यही, त्यस्ता, उही जस्ता सन्दर्भहरूले दूरवर्ती रूपमा विषयसन्दर्भलाई निर्देशित गरेका छन् । कथामा प्रयुक्त प्रायजसो सन्दर्भहरू (अनुच्छेद नौमा प्रयुक्त यहाँ सन्दर्भकबाहेक) पूर्वसन्दर्भकका रूपमा प्रयुक्त छन् । जसमध्ये दोस्रो अनुच्छेदमा अधिक (५ वटा) सन्दर्भकको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । समग्रतः प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त दर्शकवाचक सन्दर्भक संसक्तिले पूर्व पश्च वाक्यहरूलाई सन्दर्भ वा विषयप्रसङ्गअनुसार उपयुक्त तवरले सन्दर्भित गरेकाले कथाको संसक्ति सृजनामा यसको भूमिका महत्तम देख्न सकिन्छ ।

तुलनात्मक सन्दर्भन

‘न्यायको पक्ष’ कथामा प्रस्तुत कतिपय व्यक्ति, वस्तु वा विषयका गुण, दोष वा विशेषताको तुलना दर्साउन तुलनात्मक सन्दर्भकहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । वस्तुतः यसअन्तर्गत वस्तु, व्यक्ति वा विषयलाई पहिचानात्मक, समानार्थक, विपरीतार्थक, परिमाणात्मक तथा गुणात्मक रूपमा तुलना गर्ने गरिन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त भई यस किसिमको भूमिका निर्वाह गरेका तुलनात्मक सन्दर्भकहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ :

अनुच्छेद	तुलनात्मक सन्दर्भक	सन्दर्भित एकाइ/सूचना
१७	त्यस्तै	विदुरजस्तै चित्त शुद्ध भएका
	त्यस्तै	विदुरजस्तै चित्त शुद्ध भएका
२३	बेस	दुर्योधन मरेकै भए बेस

त्यस्तै, त्यस्तै, बेस । = जम्मा ३ वटा

यसप्रकार 'न्यायको पक्ष' कथामा कुल तीन वटा तुलनात्मक सन्दर्भकहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त उल्लिखित तुलनात्मक सन्दर्भकहरू कथाका सत्रौं र तेईसौं अनुच्छेदमा रहेका छन् । जसमध्ये सत्रौं अनुच्छेदमा प्रयुक्त 'त्यस्तै' ले युधिष्ठिर, भीमसेन र अर्जुन विदुरजस्तै चित्त शुद्ध भएका छन् त ? भनी धृतराष्ट्रले विदुरसँग राखेको जिज्ञासालाई र तेईसौं अनुच्छेदमा प्रयुक्त 'बेस' ले विदुरले दुर्योधनलाई ऊ बाँचनुभन्दा मरेकै भए बेस हुन्थ्यो भनी व्यक्त गरेको कुरालाई तुलनात्मक रूपमा निदर्शित गरेका छन् । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त तुलनात्मक सन्दर्भकहरू पूर्वसन्दर्भकका रूपमा आएका छन् र यिनले कथामा प्रयुक्त पात्रहरूको गुणलाई तुलनात्मक रूपमा सन्दर्भित गरेका छन् । जसको परिणामस्वरूप पूर्व पश्च वाक्यप्रसङ्गका बीच संसक्ति सृजना भई कथा थप संसक्त बन्न पुगेको देखिन्छ ।

समग्रतः 'न्यायको पक्ष' कथामा प्रयुक्त सन्दर्भन संसक्तिको अवस्थालाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ :

तालिका ४१

'न्यायको पक्ष' कथामा प्रयुक्त सन्दर्भन संसक्तिको समग्र स्थिति

सन्दर्भन संसक्ति	प्रयुक्त सङ्ख्या	प्रतिशत
व्यक्तिवाचक सन्दर्भक	८०	८०%
दर्शकवाचक सन्दर्भक	१७	१७%
तुलनात्मक सन्दर्भक	३	३%

जम्मा : १००

यसप्रकार 'न्यायको पक्ष' कथामा प्रयुक्त सन्दर्भन संसक्तिमध्ये व्यक्तिवाचक सन्दर्भनको अधिक अर्थात् ८०% प्रयोग रहेको देखिन्छ, भने दर्शकवाचक र तुलनात्मक सन्दर्भनको प्रयोग क्रमशः १७% र ३% रहेको देखिन्छ ।

(आ) प्रतिस्थापन

‘न्यायको पक्ष’ कथामा विभिन्न पद, पदावली तथा उपवाक्यलाई स्थानापन्न गर्ने विभिन्न प्रतिस्थापकहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । जसबाट प्रतिस्थापन संसक्ति कायम भएको देखिन्छ । सिद्धान्ततः यसका नामिक, क्रियात्मक र उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापन गरी तीन भेद रहेका छन् । प्रस्तुत कथामा यी तीनै किसिमका प्रतिस्थापन संसक्तिको प्रयोग गरिएको छ । जसको अध्ययन निम्नानुसार गरिएको छ :

नामिक प्रतिस्थापन

‘न्यायको पक्ष’ कथामा प्रयुक्त कतिपय नाम वा नाम पदावलीलाई स्थानापन्न गर्ने नामिक प्रतिस्थापकहरूको प्रयोग गरिएको छ । जसले पूर्वप्रयुक्त नाम शब्दहरूको सट्टामा आई सोहीबमोजिमको कार्य सम्पादन गरेको पाइन्छ । यसबाट कथामा संसक्ति सिक्रीको स्थापन भएको देखिन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त भई नामिक प्रतिस्थापनार्थ भूमिका निर्वाह गर्ने नामिक प्रतिस्थापकहरू निम्नानुसार रहेका छन् :

शान्त स्थान, मानिस, जाली, चाल, भाइहरू, छोरा, दाजु, भाइ, दाजु, दाइ, छोराहरू, भाइ, कुलाङ्गार, उल्लु, काका । = जम्मा १५ वटा

यसप्रकार ‘न्यायको पक्ष’ कथामा कुल पन्ध्रवटा शब्दहरू नामिक प्रतिस्थापकका रूपमा प्रयुक्त छन् । जसले नामिक प्रतिस्थापनको भूमिका निर्वाह गरेका छन् । परिशिष्टमा उल्लेख गरिएबमोजिम नामिक प्रतिस्थापकका रूपमा प्रयुक्त उल्लिखित प्रतिस्थापकहरू कथाका दोस्रो, एघारौं, सोहौं, सत्रौं, उन्नाईसौं, बीसौं, एक्काईसौं, तेईसौं, र छब्बीसौं, अनुच्छेदमा रहेका छन् । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त नामिक प्रतिस्थापनहरूले क्रमशः सरस्वती नदीको किनार, विदुर, धृतराष्ट्र, शासक नीति, पाण्डव-कौरवहरू, दुर्योधन, धृतराष्ट्र, विदुर, धृतराष्ट्र, दुर्योधन, विदुर, दुर्योधन, विदुरलगायतलाई प्रतिस्थापित गरी तिनकै भूमिका निर्वाह गरेका छन् । अर्थात् प्रस्तुत कथामा व्यवहृत नामिक प्रतिस्थापकहरूले कथामा प्रयुक्त उल्लिखित नाम शब्दहरूलाई स्थानापन्न गर्ने काम गरेका छन् ।

यस किसिमको कार्यबाट कथामा संसक्ति सृजना भई प्रस्तुत कथा थप संसक्त बन्न पुगेको देखिन्छ ।

क्रियात्मक प्रतिस्थापन

‘न्यायको पक्ष’ कथामा पूर्वप्रस्तुत क्रियापदलाई स्थानापन्न गर्ने क्रियात्मक प्रतिस्थापकहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । यसको प्रयोग नामिक र उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापनका तुलनामा निकै कम मात्रामा रहेको देखिन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त भई यस किसिमको भूमिका निर्वाह गरेका क्रियात्मक प्रतिस्थापक र तीद्वारा प्रतिस्थापित क्रियापदहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ :

अनुच्छेद	क्रियात्मक प्रतिस्थापक	प्रतिस्थापित क्रियापद
१७	छाड्नु हुन्न छन्	त्यागनु हुन्न होलान्
२१	लिन्छु	लाग्छु

छाड्नु हुन्न, छन्, लिन्छु । = जम्मा ३ वटा

यसप्रकार ‘न्यायको पक्ष’ कथामा कुल तीन वटा क्रियात्मक प्रतिस्थापकहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । कथामा प्रयुक्त उल्लिखित क्रियात्मक प्रतिस्थापकहरू कथाका सत्रौं र एक्काईसौं अनुच्छेदमा रहेका छन् । जसमध्ये सत्रौं अनुच्छेदमा प्रयुक्त ‘छाड्नु हुन्न’ क्रियाले सोही अनुच्छेदमै सोनिहित वाक्यपूर्व प्रयुक्त वाक्यमा रहेको ‘त्यागनु हुन्न’ क्रियालाई र ‘छन्’ क्रियाले ‘होलान्’ क्रियालाई स्थानापन्न गरेको पाइन्छ । त्यस्तै एक्काईसौं अनुच्छेदमा प्रयुक्त ‘लिन्छु’ क्रियाले सोही अनुच्छेदमा प्रयुक्त पूर्व वाक्यमा निहित ‘लाग्छु’ क्रियालाई प्रतिस्थापित गरेको छ । प्रस्तुत कथामा प्रयोग गरिएका तथोक्त क्रियात्मक प्रतिस्थापकहरूले साभ्ना रूपमा क्रियात्मक प्रतिस्थापनको कार्य सम्पादन नगरी सन्दर्भ वा प्रसङ्गअनुसार क्रियात्मक प्रतिस्थापनको कार्य गरेका छन् । जसबाट पूर्व वाक्यमा प्रयुक्त क्रियापदकै भूमिका निर्वाह भएको छ । परिणामस्वरूप प्रस्तुत कथा थप संसक्त बन्न पुगेको छ ।

उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापन

‘न्यायको पक्ष’ कथामा पूर्वप्रस्तुत सन्दर्भलाई उपवाक्यात्मक तहका पुनः सन्दर्भित तुल्याउने केही उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापकहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । वस्तुतः उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापकहरूबाट पूर्वउपवाक्यको प्रतिस्थापन भई सोही रूपमै कार्य सम्पादन हुने हुन्छ । प्रस्तुत कथामा उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापकका रूपमा आई संसक्ति सृजनार्थ भूमिका निर्वाह गरेका प्रतिस्थापकहरू निम्नानुसार रहेका छन् :

अनुच्छेद	उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापक	प्रतिस्थापित उपवाक्य
१२	त्यसो भए	धृतराष्ट्रले पछुतो मानेनन् ?
१४	उसो भए	दुर्योधनका हातमा सारा राज्य परिहाल्यो ।
१५	किन पर्देनथे	उनी मक्ख परेर बसेका छन् ?
१६	त्यसको	जन्मेपछि मर्नु त अवश्य पर्छ तर मर्नुपर्छ भन्दैमा शासकले नीति त्याग्नु हुन्न ।
२७	त्यत्ति	खूब गरे जा भन्लास् ।

त्यसो भए, उसो भए, किन पर्देनथे, त्यसको, त्यत्ति ।

= जम्मा ५ वटा

यसप्रकार ‘न्यायको पक्ष’ कथामा जम्माजम्मी पाँच वटा उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापकहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापकहरू कथाका बाह्रौं, चौधौं, पन्ध्रौं, सोह्रौं, र सत्ताईसौं अनुच्छेदमा रहेका छन् । कथामा प्रयुक्त उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापकहरूले त्यसपूर्व प्रयुक्त उपवाक्यहरूलाई स्थानापन्न गर्ने कार्य गरेका छन् । जसबाट पूर्वप्रस्तुत वाक्यकै कार्य सम्पादन भएको छ । प्रस्तुत कथामा प्रयोग गरिएका उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापकहरूमध्ये बाह्रौं अनुच्छेदमा प्रयुक्त ‘त्यसो भए’ ले ‘धृतराष्ट्रले पछुतो मानेनन्’ उपवाक्यलाई, चौधौं अनुच्छेदमा प्रयुक्त ‘उसो भए’ ले ‘दुर्योधनका हातमा सारा राज्य परिहाल्यो’ उपवाक्यलाई, पन्ध्रौं अनुच्छेदमा

प्रयुक्त 'किन पर्देनथे' ले 'उनी मक्ख परेर बसेका छन्' उपवाक्यलाई, सोही' अनुच्छेदमा प्रयुक्त 'त्यसको' ले 'जन्मेपछि त अवश्य मर्नुपर्छ तर मर्नुपर्छ भन्दैमा शासकले नीति त्याग्नु हुन्न' उपवाक्यलाई र सत्ताईसौं अनुच्छेदमा प्रयुक्त 'त्यत्ति' ले 'खुब गरे जा भन्लास्' उपवाक्यलाई प्रतिस्थापित गरेका छन् । यी विभिन्न किसिमका उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापकहरूबाट पूर्व वाक्य र पश्च वाक्यका बीच समान तात्पर्यमा समन्वय कायम भई कथाको संसक्ति सृजनार्थ उल्लेख्य सहयोग पुगेको देखिन्छ ।

समग्रतः 'न्यायको पक्ष' कथामा प्रयुक्त प्रतिस्थापन संसक्तिलाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ :

तालिका ४२

'न्यायको पक्ष' कथामा प्रयुक्त प्रतिस्थापन संसक्तिको समग्र स्थिति

प्रतिस्थापन संसक्ति	प्रयुक्त सङ्ख्या	प्रतिशत
नामिक प्रतिस्थापन	१५	६५.२१%
क्रियात्मक प्रतिस्थापन	३	१३.०४%
उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापन	५	२१.७३%
जम्मा: २३		

यसप्रकार 'न्यायको पक्ष' कथामा प्रयुक्त प्रतिस्थापन संसक्तिमध्ये नामिक प्रतिस्थापनको प्रयोग अधिक अर्थात् ६५.२१% रहेको देखिन्छ भने क्रियात्मक र उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापनको प्रयोग क्रमशः १३.०४% र २१.७३% रहेको देखिन्छ ।

(इ) विलोपन

'न्यायको पक्ष' कथामा प्रयुक्त कतिपय पद, पदावली तथा उपवाक्यलाई शून्य रूपमा दर्साउन विलोपन संसक्तिको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । सिद्धान्ततः यसलाई वक्ता वा लेखकद्वारा नभनिएको वा नलेखिएको भाषिक तत्त्वको छुटका रूपमा लिइन्छ । यद्यपि पूर्वप्रसङ्गका आधारमा यसको

पहिचान गर्न सकिन्छ । प्रस्तुत कथामा यसका नामिक, क्रियात्मक र उपवाक्यात्मक गरी तीनै प्ररूपको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । जसको अध्ययन निम्नानुसार गरिएको छ :

नामिक विलोपन

‘न्यायको पक्ष’ कथाका विभिन्न स्थानमा नाम वा नाम पदावलीको विलोपन गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा विलोपनका तीन प्रकारमध्ये नामिक विलोपनको अत्यधिक प्रयोग गरिएको देख्न सकिन्छ । जसलाई कथामा प्रयुक्त नाम वा नाम पदावलीका आधारमा सन्दर्भअनुसार पहिचान गर्न सकिन्छ । प्रस्तुत कथामा संसक्ति सृजनार्थ व्यवहृत नामिक विलोपनसम्बद्ध शब्दहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ :

धौम्यलाई, मैले, मैले, तपाईं, हामी, तपाईं, मलाई, म, मलाई, तपाईंको, तपाईंलाई, मलाई, तपाईंले, उनले, मैले, म , तपाईंलाई धृतराष्ट्रको, तपाईंले, उनी, मक्ख, धृतराष्ट्र, उनलाई, मलाई, उनलाई, तपाईंका, तपाईंले, तपाईंले, तपाईं, उनलाई, मलाई, मलाई, धौम्यलाई, तपाईंले, उनलाई, तपाईंले, मलाई, तँ, तँ, विदुरलाई, उनलाई, तपाईंले, न्यायी, तपाईंले, तपाईंले, विदुरलाई, धौम्यलाई, उसले, तपाईंले, विदुर, तपाईंलाई, तपाईंले, विदुरको, मैले, तँ, तँ, तँ, तँ, तँलाई, मैले, तपाईंले, दुर्योधनलाई, धौम्यलाई, मलाई, तपाईंले, तपाईंलाई, तपाईंको, उसलाई, तैले, मलाई, तैले, मेरो, तपाईं, तपाईं, धौम्यलाई, मलाई, तँ, तँ, तँ, म, विदुरलाई, तपाईं, हामी, उनी । = जम्मा ८४ वटा

यसप्रकार ‘न्यायको पक्ष’ कथामा कुल चौरासी वटा नामिक विलोपन रहेको पाइन्छ । कथामा विलुप्त उल्लिखित नामिक शब्दहरू कथाका विभिन्न अनुच्छेदमा पाउन सकिन्छ । वस्तुतः परिशिष्टमा उल्लेख गरिएबमोजिम प्रस्तुत कथामा अधिकांशतः सर्वनाम शब्दहरूको लोप भएको देखिन्छ । कथामा लुप्त रहेका नामिक शब्दहरूलाई कथामा प्रस्तुत पूर्ववर्ती नामिक शब्दहरू र सन्दर्भ वा प्रसङ्गअनुसार अध्याहार गर्नुपर्ने देखिन्छ । प्रस्तुत कथाका विभिन्न वाक्यमा आउनुपर्ने नामिक एकाइहरू नआए पनि वा तिनको लोप भए पनि शून्य रूपमा रहेको रिक्त स्थानले तिनलाई पूर्ति गर्न सकेको देखिन्छ । जसले गर्दा प्रस्तुत कथामा व्यक्त विषयगत निरन्तरताका लागि

जटिलता पैदा भएको देखिँदैन । अन्य विलोपनका तुलनामा अत्यधिक मात्रामा व्यवहार गरिएको नामिक विलोपनले प्रस्तुत कथामा व्यक्त वस्तु, व्यक्ति वा विषयनिबद्ध नामिक एकाइलाई सोहीअनुरूप नै दर्साउने कार्य गरी पूर्व-पश्चप्रसङ्गलाई संयोजन गरेकाले कथामा संसक्ति सृजनार्थ यसको भूमिका महत्त्वपूर्ण देखा परेको छ ।

क्रियात्मक विलोपन

‘न्यायको पक्ष’ कथाका कतिपय वाक्यहरूमा क्रियात्मक विलोपन गरिएको पाइन्छ । सिद्धान्ततः पूर्व वाक्यमा प्रस्तुत क्रियापदका आधारमा पश्च वाक्यमा आवश्यक क्रियापद अध्याहार गर्नुपर्ने अवस्थामा क्रियात्मक विलोपन भएको मानिन्छ । कतिपय सन्दर्भमा पश्च वाक्यमा प्रयुक्त क्रियापदलाई पूर्वउपवाक्यमा अध्याहार गर्नुपर्ने स्थिति पनि सृजना हुन सक्छ । प्रस्तुत कथामा निहित क्रियात्मक विलोपनलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ :

थियो, थियो, आउनुहोस्, आउनुहोस्, भयो, छ, हो, भो, होस्, हो, भो, लाग्छ, देखियोस्, हो, गर्छस्, गर्छन्, हो, हो, हो ।

= जम्मा १९ वटा

यसप्रकार ‘न्यायको पक्ष’ कथामा जम्माजम्मी उन्नाईस वटा क्रियापदहरूको विलोपन रहेको देखिन्छ । प्रस्तुत कथामा विलुप्त उल्लिखित क्रियापदहरू परिशिष्टमा उल्लेख गरिएबमोजिम कथाका पहिलो, दोस्रो, तेस्रो, नवौं, बाह्रौं, तेह्रौं, उन्नाईसौं, बीसौं, एक्काईसौं, तेईसौं, चौबीसौं, छब्बीसौं र अट्ठाईसौं अनुच्छेदमा रहेका छन् । जसमध्ये ‘हो’ क्रियाको विलोपन अन्यका तुलनामा बढी (६ स्थानमा) रहेको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा व्यवहृत क्रियात्मक विलोपनलाई पूर्व वाक्यमा प्रयुक्त क्रियाका अलावा सन्दर्भ र प्रसङ्गअनुसार पहिचान गर्न सकिन्छ । प्रस्तुत कथामा निहित क्रियात्मक विलोपनले उपस्थितिबिना नै आवश्यक क्रियाको पूर्ति गरेको पाइन्छ । जसको परिणामस्वरूप उपयुक्त क्रियाको अध्याहारमार्फत व्यक्त आशय वा भाव ग्रहण गर्न सकिन्छ । क्रियात्मक विलोपनबाट प्रस्तुत कथामा पूर्वव्यक्त अभिप्रायलाई सोहीमुताबिक व्यक्त गरिएको र पूर्व वाक्यसँग रिक्ततामार्फत समन्वय कायम गरिएकाले संसक्ति सृजनामा सहयोग पुगेको देखिन्छ ।

उपवाक्यात्मक विलोपन

‘न्यायको पक्ष’ कथाका कतिपय स्थानमा उपवाक्य वा वाक्यांशलाई विलोपन गरेर संसक्ति सृजना गरिएको पाइन्छ । वस्तुतः उपवाक्यअन्तर्गतका कतिपय एकाइ शीर्ष रूपमा आएर वा अन्य एकाइका साथ उपस्थित भएर देखा पर्दा उपवाक्यात्मक विलोपन हुने हुन्छ । ‘न्यायको पक्ष’ कथामा प्रयुक्त भई उपवाक्यात्मक विलोपनार्थ भूमिका खेल्ने विभिन्न एकाइहरू व्यवहृत भएका छन् । जसको परिणामस्वरूप उपवाक्यात्मक विलोपन कायम भएको देखिन्छ । प्रस्तुत कथामा विलुप्त उपवाक्यहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ :

- हैन (एकछिन नबसौं) मलाई ज्यादै हतपत छ । (अ. ५)
- किन (कलियुगले छोपिसकेछ) ? के भो र ? (अ. ८)
- मर्नुपर्छ (जन्मेपछि अवश्य मर्नुपर्छ) भन्दैमा शासकले नीति त्याग्नु हुन्न (अ. १५)
- उनले भने भाते कहाँको (तँ भाते कहाँको होस्) । (अ. १९)
- म त ‘न्यायको पक्ष’ लिन्छु न्याय (न्यायको पक्ष लिन्छु) । (अ. २१)
- कहाँ भन्नुहुन्छ (उहाँले भन्नै पाउनुभएन) त्यत्तिकैमा दुर्योधन आइपुग्यो । (अ. २३)

एकछिन नबसौं, कलियुगले छोपिसकेछ, जन्मेपछि अवश्य मर्नुपर्छ, तँ भाते कहाँको होस्, न्यायको पक्ष लिन्छु, उहाँले भन्नै पाउनुभएन । = जम्मा : ६ वटा

यसप्रकार ‘न्यायको पक्ष’ कथामा जम्माजम्मी ६ वटा उपवाक्यात्मक विलोपन रहेको देखिन्छ । प्रस्तुत कथामा निहित उपवाक्यात्मक विलोपनहरू कथाका पाँचौं, आठौं, पन्ध्रौं, उन्नाईसौं, एक्काईसौं र तेईसौं अनुच्छेदमा रहेका छन् । कथामा अन्तर्निहित उपवाक्यात्मक विलोपनलाई उपवाक्यअन्तर्गतका शीर्ष एकाइका आधारमा र कथागत सन्दर्भका आधारमा पहिचान गर्न सकिन्छ । कथामा प्रयुक्त तथोक्त उपवाक्यात्मक विलोपनहरू नामिक तथा क्रियात्मक विलोपनका तुलनामा निकै कम मात्रामा रहेका छन् । जसले पूर्ववर्ती र सन्दर्भपरक उपवाक्यात्मक लुप्ततालाई

दर्शाएका छन् । कथामा व्यवहृत उपवाक्यात्मक विलोपनबाट व्यक्त भाव वा आशयबोधमा बाधा पैदा नभई व्यक्त आशयलाई आध्याहार गरी ग्रहण गर्नुपर्ने स्थिति सृजना भएको देखिन्छ । यसका माध्यमबाट पूर्व पश्च वाक्यमा बीच संरचनात्मक सिक्री कायम भएकाले प्रस्तुत कथामा संसक्ति सृजनार्थ उपवाक्यात्मक विलोपनको भूमिका उल्लेख्य देखा पर्छ ।

समग्रतः 'न्यायको पक्ष' कथामा व्यवहृत विलोपन संसक्तिलाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ :

तालिका ४३

'न्यायको पक्ष' कथामा व्यवहृत विलोपन संसक्तिको समग्र स्थिति

विलोपन संसक्ति	प्रयुक्त सङ्ख्या	प्रतिशत
नामिक विलोपन	८४	७७.०६%
क्रियात्मक विलोपन	१९	१७.४३%
उपवाक्यात्मक विलोपन	६	५.५०%
जम्मा	१०९	

यसप्रकार 'न्यायको पक्ष' कथामा प्रयुक्त विलोपन संसक्तिका तीन भेदमध्ये नामिक विलोपनको अत्यधिक अर्थात् ७७.०६% प्रयोग रहेको पाइन्छ भने क्रियात्मक र उपवाक्यात्मक विलोपनको प्रयोग क्रमशः १७.४३% र ५.५०% रहेको देख्न सकिन्छ ।

(ई) संयोजन

'न्यायको पक्ष' कथामा प्रयुक्त उपवाक्य एवम् वाक्यहरूलाई परस्परमा योजन गर्नका लागि संयोजन संसक्तिको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । वस्तुतः संयोजन संसक्तिका योगात्मक, विपरीतार्थी, कारणात्मक र कालिक गरी चार प्रकार हुन्छन् । यी चारै प्रकारका संयोजनको प्रयोग 'न्यायको पक्ष' कथामा गरिएको छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त संयोजन संसक्ति र कथामा संसक्ति सृजनार्थ यसले खेलेको भूमिकाको अध्ययन निम्नानुसार गरिएको छ :

योगात्मक संयोजन

‘न्यायको पक्ष’ कथामा प्रयुक्त कतिपय उपवाक्य एवम् वाक्यहरूलाई योगात्मक संयोजकद्वारा संयोजन गरी संसक्ति कायम गरिएको छ । प्रस्तुत कथामा पूर्व वाक्यमा निहित सूचनामा थप वा अतिरिक्त सूचना थपेटका लागि प्रयोग गरिने योगात्मक संयोजकद्वारा सोभ्रो वा सीधा अर्थमा उपवाक्य वा वाक्यहरूलाई योग गरिएको देखिन्छ । कथामा प्रयुक्त यस भूमिकानिबद्ध योगात्मक संयोजकहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ :

उसमाथि, त्यसमाथि, पनि, अनि, पनि, अनि, अनि, पनि, पनि, पनि, पनि, अनि, कि, न-न, या, अनि, अनि, पनि, अनि, अथवा, कि, अनि, अनि । = जम्मा २३ वटा

यसप्रकार ‘न्यायको पक्ष’ कथामा कुल तेईस वटा योगात्मक संयोजकहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त योगात्मक संयोजकहरू परिशिष्टमा उल्लेख गरिएबमोजिम कथाका पहिलो, दोस्रो, चौथो, छैटौं, पन्ध्रौं, सत्रौं, अठारौं, उन्नाईसौं, बीसौं, एक्काईसौं, तेईसौं, अट्ठाईसौं, उनन्तीसौं र एकतीसौं अनुच्छेदमा रहेका छन् । कथामा प्रयुक्त उल्लिखित संयोजकहरूमध्ये सबैभन्दा बढी ‘अनि’ संयोजकको प्रयोग (नौ स्थानमा) गरिएको पाइन्छ । कथामा प्रयोग गरिएका उल्लिखित योगात्मक संयोजकहरूले पूर्व वाक्यमा प्रस्तुत विषय वा सूचनामा अतिरिक्त सूचना थपेटको कार्य सम्पादन गरेका छन् । जसको परिणामस्वरूप पूर्व पश्च वाक्यका बीच संयोजन कायम भई कथा थप संसक्त हुन पुगेको छ ।

विपरीतार्थी संयोजन

‘न्यायको पक्ष’ कथामा प्रयुक्त कतिपय वाक्यमा निहित आशयको विपरीत तात्पर्यमा व्यक्त अभिप्रायलाई परस्परमा संयोजन गर्नका लागि विपरीतार्थी संयोजकहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । जसबाट विपरीतार्थी संयोजन कायम हुन पुगेको छ । प्रस्तुत कथामा पूर्वप्रस्तुत विषय वा भावको भेद दर्साउनका लागि प्रयोग गरिएका विपरीतार्थी संयोजकहरू निम्नानुसार रहेका छन् :

आएर पनि, बरु, तर, तर, तर, तर, फेरि, बरु, तर, तर । = जम्मा १० वटा

यसप्रकार 'न्यायको पक्ष' कथामा जम्माजम्मी दस वटा विपरीतार्थी संयोजकहरूको प्रयोग गरिएको छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त उल्लिखित विपरीतार्थी संयोजकहरू परिशिष्टमा उल्लेख गरिएबमोजिम कथाका दोस्रो, पाँचौं, सातौं, पन्ध्रौं, सत्रौं, उन्नाईसौं, तेईसौं, सत्ताईसौं, उनन्तीसौं र तीसौं अनुच्छेदमा रहेका छन् । कथामा प्रयुक्त विपरीतार्थी संयोजकहरूलाई दृष्टिगत गर्दा प्रस्तुत कथामा सबैभन्दा बढी 'तर' विपरीतार्थी संयोजकको प्रयोग (६ स्थानमा) गरिएको पाइन्छ । कथामा व्यवहृत उल्लिखित विपरीतार्थी संयोजकहरूले पूर्व वाक्यमा व्यक्त आशयको विपरीत तात्पर्यमा प्रस्तुत वाक्यलाई संयोजन गर्ने काम गरेका छन् । जसको परिणामस्वरूप पूर्व पश्च वाक्यको संयोजन भएको छ र कथा थप संसक्त बन्न पुगेको छ ।

कारणात्मक संयोजन

'न्यायको पक्ष' कथामा पूर्व-पश्च रूपमा प्रस्तुत विषयप्रसङ्गलाई कार्यकारणात्मक रूपमा संयोजन गर्ने कारणात्मक संयोजकहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । वस्तुतः कारणात्मक संयोजकहरूबाट सङ्कथनमा वाक्य-वाक्यका बीच कारण, परिणाम वा प्रयोजनका आधारमा अन्तर्वाक्यीय संयोजन कायम हुने हुन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त भई कारणात्मक संयोजनार्थ भूमिका निर्वाह गर्ने कारणात्मक संयोजकहरू निम्नानुसार रहेका छन् :

भनेर, भन्ने, भन्ने, यदि-भने, भनेर, भनेर, भन्ने, भनेर, भन्ने, भनेर, भनेर, भने, भन्ने, किनभने, भने, भनेर, भनी, भनेर, भने । = जम्मा १९ वटा

यसप्रकार 'न्यायको पक्ष' कथामा कुल उन्नाईस वटा कारणात्मक संयोजकहरूको प्रयोग गरिएको छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त उल्लिखित कारणात्मक संयोजकहरू परिशिष्टमा उल्लेख गरिएबमोजिम कथाका दोस्रो, दसौं, सत्रौं, अठारौं, उन्नाईसौं, एक्काईसौं, तेईसौं, चौबीसौं, पच्चीसौं, छब्बीसौं, अट्ठाईसौं र उनन्तीसौं अनुच्छेदमा रहेका छन् । कथामा प्रयुक्त कारणात्मक संयोजकहरूमध्ये सबैभन्दा बढी 'भनेर' संयोजकको प्रयोग (आठ स्थानमा) गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त तथोक्त कारणात्मक संयोजकहरूले पूर्व पश्च वाक्यहरूलाई कार्यकारणात्मक, कारण-कार्यात्मक तथा प्रयोजनका रूपमा संयोजन गरेका छन् । कथामा व्यवहृत कारणात्मक संयोजकहरूले कथामा

प्रस्तुत विषय प्रसङ्गलाई निश्चित कारण, परिणाम वा प्रयोजनका आधारमा संयोजन गरी प्रस्तुत विषयवस्तुलाई निश्चित सिक्कीमा संसक्त तुल्याएकाले प्रस्तुत कथामा संसक्ति सृजनार्थ कारणात्मक संयोजकहरूको भूमिका महत्त्वपूर्ण देखा पर्छ ।

कालिक संयोजन

‘न्यायको पक्ष’ कथामा प्रस्तुत उपवाक्य, वाक्य वा घटनाहरूका बीच समयगत सम्बन्ध स्थापित गर्ने विभिन्न कालिक संयोजकहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । सिद्धान्ततः कालिक संयोजकहरूले सङ्कथनमा विषयवस्तु वा घटनालाई क्रमिक एवम् सिलसिलेवार तुल्याउने मानिन्छ । प्रस्तुत कथामा यस भूमिकानिबद्ध भई प्रयुक्त कालिक संयोजकहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ :

एकैछिन, आज, अझ, अब, अब, भनेपछि, त्यसपछि, सुन्नासाथ, आज, आज, अहिले, परिणाममा, त्यत्तिकैमा, अब, उहिल्यै, अब, त्यसपछि, अहिलेसम्म, बाह्र वर्षसम्म, फेरि, आज, अब, जन्मभरमा, त्यसपछि, अहिले, पोखेपछि । = जम्मा २६ वटा

यसप्रकार ‘न्यायको पक्ष’ कथामा कुल छब्बीस वटा कालिक संयोजकहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त उल्लिखित कालिक संयोजकहरू परिशिष्टमा उल्लेख गरिएबमोजिम कथाका चौथो, छैटौं, सातौं, एघारौं, तेन्नाँ, सत्रौं, उन्नाईसौं, एक्काईसौं, तेईसौं, चौबीसौं, छब्बीसौं, सत्ताईसौं, अट्ठाईसौं, उनन्तीसौं र एकतीसौं अनुच्छेदमा रहेका छन् । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त कालिक संयोजकहरूले कथामा प्रस्तुत विषय वा घटना-सन्दर्भलाई समयको अनुक्रममा संयोजन गर्ने कार्य गरेका छन् । कथामा प्रयुक्त कालिक संयोजकहरूमध्ये तेईसौं अनुच्छेदमा सबैभन्दा बढी (८ वटा) कालिक संयोजकको प्रयोग गरिएको छ । प्रस्तुत कथामा व्यवहृत कालिक संयोजकहरूले अन्तर्वाक्यीय संयोजनको रूपमा कार्य सम्पादन गरी घटनाको कालक्रमिक निरन्तरताका लागि सहयोग पुऱ्याएकाले प्रस्तुत कथामा संसक्ति सृजनार्थ कालिक संयोजकको भूमिका महत्त्वपूर्ण देख्न सकिन्छ ।

समग्रतः ‘न्यायको पक्ष’ कथामा प्रयुक्त संयोजन संसक्तिको समग्र अवस्थालाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ :

तालिका ४४

‘न्यायको पक्ष’ कथामा प्रयुक्त संयोजन संसक्तिको समग्र स्थिति

संयोजन संसक्ति	प्रयुक्त सङ्ख्या	प्रतिशत
योगात्मक संयोजक	२३	२९.४८%
विपरीतार्थी संयोजक	१०	१२.८२%
कारणात्मक संयोजक	१९	२४.३५%
कालिक संयोजक	२६	३३.३३%
जम्मा	७८	

यसप्रकार ‘न्यायको पक्ष’ कथामा प्रयुक्त संयोजकहरूमध्ये सबैभन्दा बढी अर्थात् ३३.३३% कालिक संयोजकको प्रयोग गरिएको पाइन्छ, भने योगात्मक, विपरीतार्थी र कारणात्मक संयोजकहरूको प्रयोग क्रमशः २९.४८%, १२.८२% र २४.३५% रहेको देखिन्छ।

सारतः ‘न्यायको पक्ष’ कथामा प्रयुक्त व्याकरणिक संसक्तिको स्थितिलाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ :

तालिका ४५

‘न्यायको पक्ष’ कथामा प्रयुक्त व्याकरणिक संसक्तिको समग्र स्थिति

व्याकरणिक संसक्ति	प्रयुक्त सङ्ख्या	प्रतिशत
सन्दर्भन	१००	३२.२५%
प्रतिस्थापन	२३	७.४१%
विलोपन	१०९	३५.१६%
संयोजन	७८	२५.१६%
जम्मा	३१०	

यसअनुसार 'न्यायको पक्ष' कथामा प्रयुक्त व्याकरणिक संसक्तिमध्ये विलोपन संसक्तिको प्रयोग अत्यधिक अर्थात् ३५.१६% रहेको देखिन्छ भने सन्दर्भन, प्रतिस्थापन र संयोजन संसक्तिको प्रयोग क्रमशः ३२.२५%, ७.४१% र २५.१६% रहेको देखिन्छ ।

(ख) कोशीय संसक्ति

सङ्कथन वा पाठलाई संसक्त तुल्याउन व्याकरणिक संसक्तिका अलावा कोशीय संसक्तिले पनि महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेका हुन्छन् । वस्तुतः यसमा कोशीय एकाइहरूको उपयुक्त चयन र प्रयोगको प्रक्रिया अंगालिन्छ । सैद्धान्तिक दृष्टिले कोशीय संसक्तिका पुनरुक्ति र सन्निधान गरी मुख्य दुई भेद हुन्छन् । 'न्यायको पक्ष' कथामा यी दुवै प्रकृतिका कोशीय संसक्तिको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त कोशीय संसक्ति र कथामा तिनले खेलेको भूमिकाको अध्ययन निम्नानुसार गरिएको छ :

(अ) पुनरुक्ति

'न्यायको पक्ष' कथामा संसक्ति सृजनार्थ विभिन्न किसिमका कोशीय एकाइहरूको पुनरुक्ति गरिएको पाइन्छ । कुनै वस्तु, व्यक्ति वा विषयसम्बद्ध कुरालाई सोही रूपमा वा सोहीसम्बद्ध तुल्याएर व्यक्त गर्न कतिपय शब्दहरूको पुनरावृत्ति गरिन्छ भने कतिपय शब्दका पर्यायवाची, विपरीतार्थी, समावेशी-समावेश्य र अङ्गी-अङ्ग स्वरूपहरूको प्रयोग गरिन्छ । प्रस्तुत कथामा व्यवहृत यीसम्बद्ध कोशीय पुनरुक्तिको अध्ययन निम्नानुसार गरिएको छ :

पुनरावृत्ति

सङ्कथनमा प्रयुक्त कतिपय कोशीय एकाइलाई हुबहु वा जस्ताको तस्तै आवृत्त गरी प्रयोग व्यवहार गर्नुलाई पुनरावृत्ति कोशीय संसक्तिका रूपमा लिइन्छ । 'न्यायको पक्ष' कथामा कतिपय कोशीय शब्दहरूको आवृत्ति गरिएको देखिन्छ ।

वस्तुतः 'न्यायको पक्ष' कथामा एक वा अनेक शब्दहरूको आवृत्तिगत सङ्ख्या उनासी रहेको छ ।

प्रस्तुत कथामा आवृत्त शब्दहरू परिशिष्टमा उल्लेख गरिएबमोजिम कथाको पहिलो अनुच्छेद-

बाहेकका सबै अनुच्छेदहरूमा रहेका छन् । जसमध्ये तेईसौं अनुच्छेदमा आवृत्त शब्दहरूको सङ्ख्या अधिक (एघार) रहेको छ । 'न्यायको पक्ष' कथामा आवृत्त शब्दहरू मूलतः व्यक्ति, स्थान र भावसम्बद्ध रहेका छन् । जसले पूर्वप्रस्तुत पात्र, स्थान र विषयलाई सोही रूपमा दर्साएका छन् । प्रस्तुत कथामा आवृत्त शब्दहरूबाट पूर्वप्रस्तुत विषय र पश्चप्रस्तुत विषयका बीच संसक्ति सिक्री कायम भएको देखिन्छ । जसको परिणामस्वरूप कथा थप संसक्त बन्न पुगेको छ ।

पर्यायवाची

'न्यायको पक्ष' कथामा विभिन्न व्यक्ति, विषय, वस्तु वा भावलाई सोही रूपमा दर्साउनका लागि प्रयोग गरिने विभिन्न किसिमका पर्यायवाची कोशीय संसक्तिको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । वस्तुतः सङ्कथनमा स्वरूपगत दृष्टिले भिन्न भए पनि समान अर्थ दिने शब्दहरूको प्रयोगबाट पूर्वप्रस्तुत व्यक्ति, स्थान, विषय वा भावलाई दर्साउँदा पर्यायवाची सम्बन्ध कायम हुने हुन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त भई संसक्ति सृजनार्थ भूमिका निर्वाह गरेका पर्यायवाची कोशीय युक्तिहरू निम्नानुसार रहेका छन् :

- गम्भीर = धीर (अ. २-६)
- हस्याडफस्याड = हतपत (अ. ३-५)
- दाजु = दाइ (अ. २०-२१)
- कङ्केर = गर्जेर (अ. २१ = २३)
- परिणाम = फल (अ. २१-३१)
- कुकर्म = अपराध (अ. २३-२४)
- आड = ज्यान (अ. २३-२७)
- राज्य = देश (अ. २७-३०) । = जम्मा ढ वटा

यसप्रकार 'न्यायको पक्ष' कथामा गम्भीर, हस्याडफस्याड दाजु, कङ्केर, परिणाम, कुकर्म, आड र राज्य गरी कुल आठ वटा कोशीय शब्दका पर्यायवाची शब्दहरू प्रयोग गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत

कथामा प्रयुक्त उल्लिखित पर्यायवाची शब्दहरूले पूर्ववर्ती वाक्य वा विषयसन्दर्भमा प्रयुक्त शब्दकै अर्थमा आई कार्य सम्पादन गरेका छन् । अर्थात् कथामा प्रयुक्त शब्दहरूले पूर्वप्रस्तुत व्यक्ति, स्थान वा भावलाई सोही रूपमै दर्साउने काम गरेका छन् । कथामा व्यवहृत तथोक्त पर्यायवाची शब्दहरूको प्रयोग अन्तरअनुच्छेदीय रूपमा भएको देखिन्छ र तिनको प्रकृति निकटवर्तीका अलावा दूरवर्ती समेत रहेको पाइन्छ । यद्यपि प्रयुक्त पर्यायवाची शब्दहरूले पूर्ववर्ती विषयलाई समान तात्पर्यमा दर्साई पूर्वापर सम्बन्ध कायम गरेकाले कथाको संसक्ति सृजनामा यिनको भूमिका महत्त्वपूर्ण देख्न सकिन्छ ।

विपरीतार्थी

‘न्यायको पक्ष’ कथामा प्रस्तुत कतिपय विचार वा भावजनित कोशीय एकाइको विपरीत तात्पर्यमा विभिन्न विपरीतार्थी शब्दहरूको प्रयोग गरिएको छ । सङ्कथनमा विपरीतार्थी कोशीय संसक्तिले कोशीय एकाइका बीच अमिल्दो सम्बन्ध सृजना गरी पारस्परिक आर्थी साङ्गलीको निर्माण गर्ने मानिन्छ । प्रस्तुत कथामा विपरीतार्थी कोशीय एकाइका रूपमा प्रयुक्त भई यस किसिमको भूमिका निर्वाह गर्ने संसक्ति युक्तिहरू निम्नानुसार रहेका छन् :

- पिशाचनीति = धर्मनीति (अ. १७)
- भित्र = बाहिर (अ. १८)
- दाजु = भाइ (अ. १९)
- सत्यनाश = जय (अ. १९-२१)
- न्याय = अन्याय (अ. २१-२७)
- निर्धो = बलियो (अ. २१)
- अब = उहित्यै (अ. २३)
- आफ्नो = अर्काको (अ. २३)
- मरेको = बाँचिरहेको (अ. २३)
- बुद्धिमान् = धूर्त (अ. २९) । = जम्मा १० वटा

यसप्रकार 'न्यायको पक्ष' कथामा पिशाचनीति, भित्र, दाजु, सत्यनाश, न्याय, निर्धो, अब, आफ्नो, मरेको र बुद्धिमान् गरी जम्माजम्मी दस वटा शब्दका विपरीतार्थी शब्दहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ। कथामा प्रयुक्त उल्लिखित विपरीतार्थी शब्दहरूले पूर्ववर्ती वाक्य वा विषयप्रसङ्गमा व्यक्त आशयको विपरीत तात्पर्यमा प्रयुक्त भई कार्य सम्पादन गरेका छन्। कथामा प्रयुक्त विपरीतार्थी शब्दहरू अनुच्छेदोन्तरिक एवम् अन्तरअनुच्छेदीय रूपमा व्यवहृत भएका छन्। जसले पूर्वप्रस्तुत व्यक्ति, स्थान वा भावको विरोधी अभिप्रायमा भूमिका निर्वाह गरेका छन्। कथामा प्रयुक्त विपरीतार्थी कोशीय संसक्तिबाट कथामा प्रस्तुत कतिपय विचार वा भावका बीच अमिन्द्रो सम्बन्ध कायम भई संसक्ति सृजनामा महत्त्वपूर्ण सहयोग पुगेको देखिन्छ।

समावेशी-समावेश्य

'न्यायको पक्ष' कथामा समावेशी-समावेश्य शब्दहरूका बीचको सम्बन्धबाट संसक्ति सृजना भएको पाइन्छ। सिद्धान्ततः सङ्कथन वा पाठमा आफूमातहत अन्य शब्दहरूलाई समेट्न सक्ने समावेशक शब्दहरू र समावेशक शब्दअन्तर्गत समेटिने समावेशित शब्दहरूको प्रयोगबाट संसक्ति सिक्री कायम हुने मानिन्छ। प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त भई संसक्ति सृजनामा भूमिका निर्वाह गरेका समावेशी-समावेश्य कोशीय एकाइहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ :

- पाण्डव : युधिष्ठिर, भीमसेन, अर्जुन
- मानिस : धौम्य, विदुर, धृतराष्ट्र, दुर्योधन, युधिष्ठिर, भीमसेन, अर्जुन, लाहा
- राज्य : हाम्रो राज्य, तेरो राज्य
- नीति : पिशाचनीति, धर्मनीति
- भाइहरू : भीमसेन, अर्जुनलगायत
- कुरा : मेरो कुरा, तपाईंका कुरा
- अपराध : विष खुवाउनु, आगो लगाउनु। = जम्मा ७ वटा

यसप्रकार 'न्यायको पक्ष' कथामा पाण्डव, मानिस, राज्य, नीति, भाइहरू, कुरा र अपराध गरी कुल सात वटा समावेशी शब्द र तीअन्तर्गतका विभिन्न समावेश्य शब्दहरू प्रयोग गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त उल्लिखित समावेशी-समावेश्य शब्दहरू कथाका विभिन्न अनुच्छेदहरूमा व्यवहृत भएका छन् । कथामा प्रयोग गरिएका समावेशी-समावेश्य शब्दहरूका बीच जातिगत-व्यक्तिगत सम्बन्ध कायम भएको देखिन्छ । एउटै क्षेत्र र तीअन्तर्गत समेटिएका शब्दहरूका बीचको पारस्परिक अन्वयमार्फत प्रस्तुत कथा थप संसक्त बन्न पुगेको छ ।

अङ्गी-अङ्ग

'न्यायको पक्ष' कथामा प्रस्तुत कतिपय व्यक्ति, वस्तु, चिज वा विषयको चर्चाका क्रममा तीसम्बद्ध विभिन्न पक्षहरूको पनि चर्चा गरिएको छ । वस्तुतः सङ्कथनमा व्यक्ति, वस्तु वा विषयलाई जनाउने भाषिक एकाइलाई अङ्गी वा पूर्ण स्वरूपका रूपमा र तिनका अवयवलाई अङ्ग वा अंशका रूपमा लिने गरिन्छ । यस किसिमका स्थूल र सूक्ष्म भागजनित शब्दप्रयोगबाट सङ्कथनमा संसक्ति सृजना हुन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त यस किसिमका कोशीय एकाइहरूलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

- नदी : खोला
- प्रकृति : वन, नदी, चराचुरुङ्गी, पानी, ढुङ्गा
- धौम्य : हात, मुख
- विदुर : मुख, आँखीभौं, आँखा, हात, कन्सरी, ज्यान
- दुर्योधन : हात, तालु, आङ, दाहा
- राज्य : मानिस, घर
- माला : बेली
- वर्ष : दिन । = कुल ८ वटा

यसप्रकार 'न्यायको पक्ष' कथामा जम्माजम्मी आठवटा अङ्गी-अङ्ग शब्दहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । जसमध्ये अङ्गी शब्द नदीको अङ्गका रूपमा खोला, प्रकृतिको अङ्गका रूपमा वन, नदी,

चराचुरुङ्गी, पानी, ढुङ्गा, धौम्यको अङ्गका रूपमा हात, मुख, विदुरको अङ्गका रूपमा मुख, आँखीभौं, आँखा, हात, कन्सरी, ज्यान, दुर्योधनको अङ्गका रूपमा हात, तालु, आङ, दाह्रा, राज्यको अङ्गका रूपमा मानिस, घर, मालाको अङ्गका रूपमा बेली र वर्षको अङ्गका रूपमा दिन को प्रयोग गरिएको छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त अङ्गी अङ्ग शब्दहरू पूर्णवाची र अंशवाची शब्दका रूपमा देखा परेका छन् र तिनले कथाको सन्दर्भअनुसार विभिन्न अनुच्छेदमा आई मूल भागको कार्य सम्पादन गरेका छन् । जसबाट कथामा व्यक्त विषयवस्तुको उपयुक्त संयोजन भई प्रस्तुत कथा थप संसक्त बन्न पुगेको छ ।

समग्रतः 'न्यायको पक्ष' कथामा प्रयुक्त पुनरुक्ति संसक्तिको अवस्थालाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ :

तालिका ४६

'न्यायको पक्ष' कथामा प्रयुक्त पुनरुक्ति संसक्तिको समग्र स्थिति

पुनरुक्ति	प्रयुक्त सङ्ख्या	प्रतिशत
पुनरावृत्ति	७९	७०.५३%
पर्यायवाची	८	७.१४%
विपरीतार्थी	१०	८.९२%
समावेशी-समावेश्य	७	६.२५%
अङ्गी-अङ्ग	८	७.१४%
जम्मा	११२	

यसअनुसार 'न्यायको पक्ष' कथामा प्रयुक्त पुनरुक्ति संसक्तिका पुनरावृत्ति, पर्यायवाची, विपरीतार्थी, समावेशी-समावेश्य र अङ्गी-अङ्ग प्ररूपमध्ये पुनरावृत्ति कोशीय संसक्तिको प्रयोग अत्यधिक अर्थात् ७०.५३% रहेको देखिन्छ भने पर्यायवाची, विपरीतार्थी, समावेशी-समावेश्य र अङ्गी-अङ्ग कोशीय संसक्तिको प्रयोग क्रमशः ७.१४%, ८.९२, ६.२५% र ७.१४% रहेको देखिन्छ ।

(आ) सन्निधान

‘न्यायको पक्ष’ कथामा परस्परमा सान्निध्य सम्बन्ध राख्ने विभिन्न किसिमका साहचर्यात्मक शब्दहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । सङ्कथनमा एकापसमा सम्बन्धित शब्दहरूको प्रयोग-व्यवहारबाट संसक्ति सृजना हुने मानिन्छ । मूलतः यसअन्तर्गत आउने शब्दहरू एउटै क्षेत्र र परिवेशनिबद्ध हुन्छन् । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त यस किसिमका कोशीय एकाइहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ :

- नदी - किनार (अ. १)
- शासक - नीति (अ. १५)
- सर्प - विष (अ. १९)
- न्याय - न्यायी (अ. २१)
- मुख - थुक (अ. २३)
- काना - आँखो (अ. २९)
- मन - बह (अ. ३१) । = जम्मा : ७ वटा

यसप्रकार ‘न्यायको पक्ष’ कथामा कुल ७ वटा सान्निध्य सम्बन्धयुक्त शब्दहरूको प्रयोग गरिएको देखिन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त साहचर्यात्मक सम्बन्धजनित कोशीय एकाइहरू कथाका पहिलो, पन्ध्रौं, उन्नाईसौं, एक्काईसौं, तेईसौं, उनन्तीसौं र एकतीसौं अनुच्छेदमा रहेका छन् । कथामा प्रयुक्त साहचर्यात्मक सम्बन्धयुक्त शब्दहरूलाई दृष्टिगत गर्दा नदी र किनारका बीच, शासक र नीतिका बीच, सर्प र विषका बीच, न्याय र न्यायीका बीच, मुख र थुकका बीच, काना र आँखोका बीच तथा मन र बहका बीच सान्निध्य सम्बन्ध रहेको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त तथोक्त सान्निध्य सम्बन्धयुक्त कोशीय एकाइहरू मूलतः वाक्यान्तरिक रूपमा र अंशतः अन्तर्वाक्यीय रूपमा (न्याय-न्यायी) परस्परमा सम्बन्धित भई व्यवहृत भएका छन् । कथामा प्रयुक्त साहचर्यात्मक सम्बन्धयुक्त शब्दहरू एउटै विषयक्षेत्र र परिवेशसम्बद्ध भएर सहअस्तित्वका साथ मिलेर रहेका छन् । जसका माध्यमबाट प्रस्तुत कथा एकीकृत एवम् संसक्त बन्न पुगेको देखिन्छ ।

समग्रतः प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त कोशीय संसक्तिलाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ :

तालिका ४७

‘न्यायको पक्ष’ कथामा प्रयुक्त कोशीय संसक्तिको समग्र स्थिति

कोशीय संसक्ति	प्रयुक्त सङ्ख्या	प्रतिशत
पुनरुक्ति	११२	९४.११%
सन्निधान	७	५.८८%
जम्मा	११९	

यसप्रकार ‘न्यायको पक्ष’ कथामा प्रयुक्त कोशीय संसक्तिका दुई भेदमध्ये पुनरुक्ति संसक्तिको प्रयोग अत्यधिक अर्थात् ९४.११% रहेको देखिन्छ भने सन्निधान संसक्तिको प्रयोग ५.८८% रहेको देखिन्छ ।

सारतः ‘न्यायको पक्ष’ कथामा प्रयुक्त संसक्ति युक्तिको समग्र अवस्थालाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ :

तालिका ४८

‘न्यायको पक्ष’ कथामा प्रयुक्त संसक्ति युक्तिको समग्र स्थिति

संसक्ति प्ररूप	प्रयुक्त सङ्ख्या	प्रतिशत
व्याकरणिक संसक्ति	३१०	७२.२६%
कोशीय संसक्ति	११९	२७.७३%
जम्मा	४२९	

यसअनुसार ‘न्यायको पक्ष’ कथामा प्रयुक्त संसक्ति युक्तिमध्ये व्याकरणिक संसक्तिको प्रयोग अधिक अर्थात् ७२.२६% रहेको पाइन्छ भने कोशीय संसक्तिको प्रयोग २७.७३% रहेको देखिन्छ ।

परिच्छेद छ

माध्यमिक तहका आख्यानात्मक विधामा संयुक्ति

संयुक्ति सङ्कथन वा पाठमा प्रस्तुत भाषिक अभिव्यक्ति वा विचारका बीचको आर्थी सम्बन्ध हो । सङ्कथनमा संयुक्तिले व्यक्त अभिप्रायको आनुक्रमिक श्रृङ्खलालाई जनाउँदछ । वस्तुतः यो सङ्कथनको रेखीय एवम् सन्दर्भपरक प्रस्तुतिसँग सम्बन्धित हुन्छ । यसले सङ्कथनमा प्रस्तुत मुख्य अवधारणा र तदन्तर्गतका विविध धारणाहरूको निरन्तरतालाई जनाउँछ । साथै सङ्कथनलाई सार्थक तुल्याउने वा अपाठलाई पाठ तुल्याउने कार्य गर्दछ । सङ्कथनमा संयुक्तिलाई साङ्कथनिक बोध र विचारको प्रस्त्याइसँग सम्बन्धित तत्त्वका रूपमा लिइन्छ । कुनै पनि सङ्कथनको बोधका लागि निश्चित ढाँचामा आधारित सङ्कथन, श्रोता वा पाठकको पृष्ठभूमिगत ज्ञान र संज्ञानात्मक सामर्थ्यको आवश्यकता पर्दछ । सङ्कथनमा संयुक्ति अध्ययनका लागि भाषिक, संज्ञानात्मक तथा सन्दर्भपरक आधारहरूलाई उपयोग गर्ने गरिन्छ । यस क्रममा वाक्य-वाक्यका बीचको आर्थी सम्बन्ध, अनुच्छेद-अनुच्छेदहरूका बीचको आर्थी सम्बन्ध र साङ्कथनिक क्षेत्र, सहभागी र भाषिक पद्धतिलाई नियाल्ने काम हुन्छ । प्रारम्भिक समयमा यससम्बन्धी दृष्टिकोण भाषावैज्ञानिक हालिडे र हसन (सन् १९७६) ले प्रस्तुत गरेको पाइन्छ भने उत्तरवर्ती समयमा यससम्बन्धी दृष्टिकोणलाई भाषावैज्ञानिकहरू डिक, विडोसन, क्यारेल, मेन एन्ड थोम्सन, रेडेकर, ह्यारिस, कटिड, फुको आदिले थप विस्तार गरेको देखिन्छ । यद्यपि साङ्कथनिक संयुक्ति अध्ययनका लागि सर्वमान्य दृष्टिकोणको भने विकास भएको पाइँदैन । अपितु यसका लागि विभिन्न आधारहरू चाहिँ तय गरिएको पाइन्छ । माध्यमिक तहका नेपाली आख्यानात्मक विधाहरूको सङ्कथन अध्ययनमा आधारित प्रस्तुत अध्ययनमा संयुक्ति अध्ययनका लागि मूलतः हालिडे र हसनद्वारा प्रस्तुत दृष्टिकोणका आधारमा तीन वटा आधारहरूको स्थापन गरिएको छ । जसअन्तर्गत अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति, आन्तर्नुच्छेदीय संयुक्ति र सन्दर्भपरक संयुक्ति रहेका छन् । यिनै तीन आधारमा माध्यमिक तहका नेपाली आख्यानात्मक विधाको संयुक्ति अध्ययन निम्नानुसार गरिएको छ :

‘शिशिर र वसन्तको कथा’ मा संयुक्ति

‘शिशिर र वसन्तको कथा’ कथाकार बोधविक्रम अधिकारीद्वारा लिखित लोककथा हो । लोकप्रचलित दन्त्यकथाका रूपमा समेत रहेको यस कथामा व्यक्त विषयवस्तुलाई सङ्गतिपूर्ण एवम् संयुक्तियुक्त रूपमा प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा कथागत विषयवस्तुको व्यवस्थित तथा सम्प्रेष्य प्रवाहका निमित्त संयुक्ति युक्तिका विविध सम्बन्ध एवम् प्ररूपहरूको प्रयोग गरिएको देखिन्छ । प्रस्तुत कथालाई संरचनात्मक रूपमा एकीकृत तुल्याउन संसक्ति युक्तिको प्रयोग व्यवहार गरिएजस्तै आर्थी दृष्टिले श्रृङ्खलित तुल्याउन संयुक्ति युक्तिको व्यवहार गरिएको छ । यस क्रममा वाक्य वाक्यभन्दा बीचको आर्थी सम्बन्धलाई सुदृढ तुल्याउने अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति, अनुच्छेद-अनुच्छेदका बीचको सम्बन्धलाई आभिप्रायिक निरन्तरतामा उन्ने अन्तरअनुच्छेदीय संयुक्ति तथा कथाको विषयवस्तु, सहभागी र भाषिक प्रयोग व्यवहारलाई परस्परमा अन्वितिपूर्ण तुल्याउने सन्दर्भपरक संयुक्तिको उपयुक्त प्रयोग गरिएको छ । कथामा व्यवहृत यी प्रकृतिका संयुक्ति युक्तिले प्रस्तुत कथालाई एकीकृत र सार्थक तुल्याएका छन् । जसको परिणामस्वरूप प्रस्तुत कथा पठनीय, बोधगम्य एवम् ग्राह्य बन्न पुगेको छ । प्रस्तुत कथालाई यस स्वरूपमा व्यवस्थित तुल्याउने संयुक्तिका उल्लिखित प्ररूप : अन्तर्वाक्यीय, अन्तरअनुच्छेदीय र सन्दर्भपरक संयुक्तिको अध्ययन-विश्लेषण निम्नानुसार गरिएको छ :

(क) अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति

‘शिशिर र वसन्तको कथा’ मा प्रस्तुत लोकप्रचलित विषयवस्तुलाई वाक्य-वाक्यमा श्रृङ्खलित तुल्याई अर्थतात्त्विक दृष्टिले सार्थक बनाउन अन्तर्वाक्यीय संयुक्तिले महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको पाइन्छ । सैद्धान्तिक दृष्टिकोणअनुसार अन्तर्वाक्यीय संयुक्तिले सङ्कथन वा पाठका कुनै एक वाक्यमा निहित विषय, घटना वा प्रसङ्गलाई अर्को वाक्यमा निहित घटना, प्रसङ्ग वा सन्दर्भसँग सम्बन्धित तुल्याई आर्थी सिलसिला कायम गर्दछ । प्रस्तुत कथामा यस किसिमको भूमिकामा अन्तर्वाक्यीय संयुक्तिका सामान्य-विशिष्ट, विशिष्ट-सामान्य, कार्य-कारण, कारण-कार्य, आर्थी पर्याय, आर्थी विपर्याय, आनुक्रमिक आदि विविध सम्बन्धगत प्ररूपहरूको प्रयोग गरिएको देखिन्छ ।

स्थानीय तहमा रही रेखीय क्रममा अन्तर्वाक्यीय संयुक्तिको कार्य सम्पादन गर्ने तथोक्त प्रकृतिका विभिन्न संयुक्तिहरूले प्रस्तुत कथालाई एक किसिमको आभिप्रायिक निरन्तरतामा प्रस्तुत गरेका छन् । संसक्ति सिक्रीका माध्यमबाट र सन्दर्भपरक भाषिक प्रयोगका माध्यमबाट प्रस्तुत कथामा सृजित अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति सम्बन्धले कथामा प्रवाहित मुख्य आशय र त्यसअन्तर्गतका विविध आशयलाई परस्परमा संयोजन गरेका छन् ।

वस्तुतः 'शिशिर र वसन्तको कथा' मा कुल ३४७ वटा उपवाक्य एवम् वाक्यहरू प्रयोग गरिएको पाइन्छ र तिनका बीच पारस्परिक संयुक्ति सम्बन्ध कायम गरिएको देखिन्छ । जसलाई वाक्य-वाक्यका बीच संरचनात्मक संयोजनको कार्य सम्पादन गर्ने संसक्ति सिक्री र सन्दर्भ वा प्रसङ्गपरक भाषिक प्रयोगका आधारमा खुट्याइएको छ । प्रस्तुत कथामा परिशिष्टमा उल्लेख गरिएबमोजिम विभिन्न वाक्यहरूका बीच अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति सम्बन्ध स्थापन गरिएको छ । जसअनुसार वाक्य १ र २ का बीच परिचयात्मक सम्बन्ध, २ र ३ का बीच समुच्चयात्मक सम्बन्ध, ३ र ४ का बीच व्याख्यात्मक सम्बन्ध, ४ र ५ का बीच अप्रत्यक्ष सम्बन्ध, ५ र ६ का बीच घटना-परिवेश सम्बन्ध, ६ र ७ का बीच शीघ्रताबोधक सम्बन्ध, ७ र ८ का बीच समुच्चयात्मक सम्बन्ध, ८, ९ र १० का बीच परिवेश-घटना सम्बन्ध कायम भएको देखिन्छ । त्यसैगरी वाक्य १० र ११ का बीच प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध, ११, १२ र १३ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, १३ र १४ का बीच आर्थी विपर्याय सम्बन्ध, १४ र १५ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, १५ र १६ का बीच अप्रत्यक्ष सम्बन्ध, १६ र १७ का बीच परिवेश-घटना सम्बन्ध, १७ र १८ का बीच व्याख्यात्मक सम्बन्ध, १८ र १९ बीच आर्थी विपर्याय सम्बन्ध तथा १९ र २० का बीच प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध कायम रहेको पाइन्छ । त्यस्तै २० र २१ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, २१ र २२ का बीच कारण-परिणाम सम्बन्ध, २२ र २३ का बीच अप्रत्यक्ष सम्बन्ध, २३ र २४ का बीच प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध, २४ र २५ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, २५ र २६ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, २६, २७ र २८ का बीच अनुमानित सम्बन्ध, २८ र २९ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध तथा २९, ३० र ३१ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध कायम रहेको पाइन्छ । त्यसैगरी वाक्य ३१ र ३२ का बीच

रीतिबोधक सम्बन्ध, ३२, ३३ र ३४ का बीच प्रश्नार्थक सम्बन्ध, ३४ र ३५ का बीच प्रश्नोत्तर सम्बन्ध, ३५ र ३६ का बीच आर्थी पर्याय सम्बन्ध ३६ र ३७ का बीच व्याख्यात्मक सम्बन्ध, ३७ र ३८ का बीच मूल्याङ्कनात्मक सम्बन्ध, ३८ र ३९ का बीच अनुमानित सम्बन्ध तथा ३९ र ४० का बीच प्रश्नोत्तर सम्बन्ध रहेको देखिन्छ । त्यस्तै वाक्य ४० र ४१ का बीच आर्थी विपर्याय सम्बन्ध, ४१ र ४२ का बीच व्याख्यात्मक सम्बन्ध, ४२ र ४३ का बीच प्रश्नार्थक सम्बन्ध, ४३ र ४४ का बीच प्रश्नोत्तर सम्बन्ध ४४ र ४५ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध ४५ र ४६ का बीच अनुमानित सम्बन्ध ४६ र ४७ का बीच प्रश्नार्थक सम्बन्ध, ४७ र ४८ का बीच प्रश्नोत्तर सम्बन्ध, ४८ र ४९ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध तथा ४९ र ५० का बीच परिचयात्मक सम्बन्ध कायम रहेको पाइन्छ । त्यसैगरी वाक्य ५० र ५१ का बीच व्याख्यात्मक सम्बन्ध, ५१ र ५२ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, ५२ र ५३ का बीच प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध, ५३ र ५४ का बीच आर्थी विपर्याय सम्बन्ध, ५४ र ५५ का बीच आर्थी पर्याय सम्बन्ध, ५५ र ५६ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, ५६, ५७ र ५८ का बीच आर्थी विपर्याय सम्बन्ध, ५८ र ५९ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध तथा ५९ र ६० का बीच प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध रहेको छ । त्यस्तै वाक्य ६० र ६१ का बीच समुच्चयात्मक सम्बन्ध, ६१ र ६२ का बीच आर्थी विपर्याय सम्बन्ध, ६२ र ६३ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, ६३ र ६४ का समुच्चयात्मक सम्बन्ध ६४ र ६५ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, ६५ र ६६ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, ६६ र ६७ का बीच व्याख्यात्मक सम्बन्ध, ६७ र ६८ का बीच आर्थी विपर्याय सम्बन्ध, ६८ र ६९ का बीच सामान्य-विशिष्ट सम्बन्ध तथा ६९ र ७० का बीच अप्रत्यक्ष सम्बन्ध रहेको पाइन्छ । त्यसैगरी वाक्य ७० र ७१ का बीच परिवेश-घटना सम्बन्ध, ७१, ७२, ७३ र ७४ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, ७४ र ७५ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, ७५ र ७६ का बीच व्याख्यात्मक सम्बन्ध ७६, ७७ र ७८ का बीच विध्यर्थक सम्बन्ध, ७८ र ७९ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध तथा ७९ र ८० का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध रहेको देखिन्छ । त्यस्तै वाक्य ८१ र ८२ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, ८२ र ८३ का बीच विध्यर्थक सम्बन्ध ८३ र ८४ का बीच प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध, ८४, ८५ र ८६ का बीच आनुक्रमिक

सम्बन्ध, ८६ र ८७ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, ८७ र ८८ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, ८८ र ८९ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध तथा ८९ र ९० का बीच विरोधात्मक सम्बन्ध कायम भएको पाइन्छ । त्यस्तै वाक्य ९० र ९१ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, ९१ र ९२ का बीच प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध ९२ र ९३ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, ९३ र ९४ का बीच प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध, ९४ र ९५ का बीच सामान्य-विशिष्ट सम्बन्ध, ९५, ९६ र ९७ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध ९७ र ९८ का बीच घटना-परिवेश सम्बन्ध, ९८ र ९९ का बीच उत्प्रेरणा सम्बन्ध तथा ९९ र १०० का बीच इन्द्रिय-मस्तिष्क सम्बन्ध कायम भएको पाइन्छ । त्यस्तै वाक्य १००, १०१ र १०२ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध १०२ र १०३ का बीच व्याख्यात्मक सम्बन्ध , १०३ र १०४ का बीच कारण-परिणाम सम्बन्ध, १०४ र १०५ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, १०५, १०६ र १०७ का बीच विध्यर्थक सम्बन्ध, १०७ र १०८ का बीच प्रश्नार्थक सम्बन्ध, १०८ र १०९ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, १०९ र ११० का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, ११० र १११ का बीच विध्यर्थक सम्बन्ध, १११ र ११२ का बीच कारण-परिणाम सम्बन्ध, ११२ र ११३ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, ११३ र ११४ का बीच कार्य-कारण सम्बन्ध, ११४, ११५ र ११६ का बीच विध्यर्थक सम्बन्ध, ११६ र ११७ का बीच निहितार्थ सम्बन्ध, ११७, ११८ र ११९ का बीच आर्थी विपर्याय सम्बन्ध, ११९, १२०, १२१ र १२२ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध कायम भएको पाइन्छ । त्यसैगरी वाक्य १२२ र १२३ का बीच व्याख्यात्मक सम्बन्ध, १२३ र १२४ का बीच परिवेश-घटना सम्बन्ध १२४ र १२५ का बीच कारण-परिणाम सम्बन्ध, १२५ र १२६ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध १२६ र १२७ का बीच आर्थी विपर्याय सम्बन्ध, १२७ र १२८ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, १२८ र १२९ का बीच मूल्याङ्कनात्मक सम्बन्ध, १२९ र १३० का बीच विध्यर्थक सम्बन्ध रहेको देखिन्छ । त्यस्तै वाक्य १३० र १३१ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, १३१ र १३२ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, १३२ र १३३ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, १३३ र १३४ का बीच आर्थी विपर्याय सम्बन्ध, १३४ र १३५ का बीच अप्रत्यक्ष सम्बन्ध, १३५ र १३६ का बीच शीघ्रताबोधक सम्बन्ध, १३६ र १३७ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, १३७ र १३८ का बीच परिवेश-घटना सम्बन्ध, १३८ र १३९ का बीच

आनुक्रमिक सम्बन्ध तथा १३९ र १४० का बीच इन्द्रिय-मस्तिष्क सम्बन्ध रहेको देखिन्छ । त्यस्तै वाक्य १४० र १४१ का बीच प्रश्नार्थक सम्बन्ध, १४१, १४२ र १४३ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, १४३, १४४ र १४५ का बीच व्याख्यात्मक सम्बन्ध, १४५ र १४६ का बीच परिवेश-घटना सम्बन्ध, १४६ र १४७ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, १४७ र १४८ का बीच परिवेश - घटना सम्बन्ध, १४८ र १४९ का बीच कारण-परिणाम सम्बन्ध तथा १४९ र १५० का बीच अप्रत्यक्ष सम्बन्ध कायम भएको छ । त्यसैगरी वाक्य १५० र १५१ का बीच आर्थी विपर्याय सम्बन्ध, १५१, १५२ र १५३ का बीच प्रश्नार्थक सम्बन्ध, १५३ र १५४ का बीच अनुमानित सम्बन्ध, १५४ र १५५ का बीच कारण-परिणाम सम्बन्ध, १५५, १५६ र १५७ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, १५७, १५८ र १५९ का बीच इन्द्रिय-मस्तिष्क सम्बन्ध तथा १५९ र १६० का बीच परिवेश-घटना सम्बन्ध कायम भएको देखिन्छ । त्यस्तै वाक्य १६० र १६१ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, १६१ र १६२ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, १६२, १६३ र १६४ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, १६४ र १६५ का बीच कारण-परिणाम सम्बन्ध, १६५ र १६६ का बीच आर्थी विपर्याय सम्बन्ध, १६६ र १६७ का बीच घटना-परिवेश सम्बन्ध, १६७ र १६८ र का बीच परिवेश-घटना सम्बन्ध, १६८ र १६९ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध तथा १६९ र १७० का बीच कारण-परिणाम सम्बन्ध स्थापन भएको छ । त्यसैगरी वाक्य १७० र १७१ का बीच रीतिबोधक सम्बन्ध, १७१ र १७२ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, १७२ र १७३ का बीच अनुमानित सम्बन्ध, १७३ र १७४ का बीच कारण-परिणाम सम्बन्ध, १७४ र १७५ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, १७५ र १७६ का बीच उद्देश्य वा प्रयोजन सम्बन्ध, १७६ र १७७ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, १७७ र १७८ का बीच आर्थी विपर्याय सम्बन्ध, १७८ र १७९ का बीच इन्द्रिय-मस्तिष्क सम्बन्ध तथा १७९ र १८० का बीच अप्रत्यक्ष सम्बन्ध रहेको छ । त्यस्तै वाक्य १८० र १८१ का बीच कारण-परिणाम सम्बन्ध, १८१, १८२ र १८३ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, १८३ र १८४ मा बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, १८४ र १८५ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, १८५ र १८६ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, १८६ र १८७ का बीच अप्रत्यक्ष सम्बन्ध, १८७ र १८८ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, १८८ र १८९ का बीच घटना-

परिवेश सम्बन्ध तथा १८९ र १९० का बीच परिवेश-घटना सम्बन्ध कायम भएको छ । त्यसैगरी वाक्य १९० र १९१ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, १९१ र १९२ का बीच प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध, १९२ र १९३ का बीच समुच्चयात्मक सम्बन्ध, १९३, १९४ र १९५ का बीच अप्रत्यक्ष सम्बन्ध, १९५ र १९६ का बीच समुच्चयात्मक सम्बन्ध, १९६ र १९७ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, १९७ र १९८ का बीच परिवेश-घटना सम्बन्ध, १९८ र १९९ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध तथा १९९ र २०० का बीच आर्थी विपर्याय सम्बन्ध कायम भएको छ ।

त्यस्तै वाक्य २०० र २०१ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, २०१ र २०२ का बीच आर्थी विपर्याय सम्बन्ध, २०२ र २०३ का बीच कारण-परिणाम सम्बन्ध, २०३ र २०४ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, २०४ र २०५ का बीच उद्देश्य वा प्रयोजन सम्बन्ध, २०५ र २०६ का बीच कारण-परिणाम सम्बन्ध, २०६ र २०७ का बीच समुच्चयात्मक सम्बन्ध, २०७ र २०८ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध २०८ र २०९ का बीच विध्यर्थक सम्बन्ध २०९ र २१० का बीच व्याख्यात्मक सम्बन्ध कायम भएको पाइन्छ । त्यसैगरी वाक्य २१० र २११ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, २११ र २१२ का बीच स्वीकारोक्ति सम्बन्ध, २१२ र २१३ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, २१३ र २१४ का बीच प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध, २१४ र २१५ का बीच कारण-परिणाम सम्बन्ध, २१५ र २१६ का बीच समुच्चयात्मक सम्बन्ध, २१६ र २१७ का बीच परिणाम-प्रभाव सम्बन्ध, २१७, २१८ र २१९ का बीच, कारण-कार्य सम्बन्ध तथा २१९ र २२० का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध रहेको छ । त्यस्तै २२० र २२१ का बीच प्रश्नार्थक सम्बन्ध, २२१ र २२२ का बीच विध्यर्थक सम्बन्ध, २२२ र २२३ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध २२३ र २२४ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, २२४ र २२५ का बीच आर्थी पर्याय सम्बन्ध, २२५ र २२६ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, २२६ र २२७ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध २२७ र २२८ का बीच कारण-परिणाम सम्बन्ध, २२८ र २२९ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध तथा २२९ र २३० का बीच अप्रत्यक्ष सम्बन्ध कायम भएको पाइन्छ । त्यसैगरी वाक्य २३० र २३१ का बीच मूल्याङ्कनात्मक सम्बन्ध, २३१ र २३२ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, २३२ र २३३ का बीच प्रश्नार्थक सम्बन्ध, २३३ र २३४ का बीच प्रश्नोत्तर सम्बन्ध, २३४ र २३५ का बीच

इन्द्रिय-मस्तिष्क सम्बन्ध, २३५ र २३६ का बीच अनुमानित सम्बन्ध, २३६ र २३७ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, २३७, २३८ र २३९ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, २३९ र २४० का बीच कारण-परिणाम सम्बन्ध रहेको पाइन्छ । त्यस्तै २४० र २४१ का बीच आर्थी विपर्याय सम्बन्ध, २४१, २४२ र २४३ का बीच कारण-परिणाम सम्बन्ध, २४३, २४४ र २४५ का बीच समुच्चयात्मक सम्बन्ध, २४५ र २५६ का बीच अनुमानित सम्बन्ध, २४६ र २४७ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, २४७ र २४८ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, २४८, २४९ र २५० का बीच प्रश्नार्थक सम्बन्ध कायम भएको पाइन्छ । त्यसैगरी वाक्य २५० र २५१ का बीच प्रश्नोत्तर सम्बन्ध, २५१ र २५२ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, २५२ र २५३ का बीच प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध २५३ र २५४ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, २५४ र २५५ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, २५५ र २५६ का बीच उद्देश्य वा प्रयोजन सम्बन्ध, २५६ र २५७ का बीच प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध, २५७ र २५८ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, २५८ र २५९ का बीच अप्रत्यक्ष सम्बन्ध, २५९ र २६० का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध रहेको पाइन्छ । त्यस्तै वाक्य २६० र २६१ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, २६१, २६२ र २६३ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, २६३ र २६४ का बीच अप्रत्यक्ष सम्बन्ध, २६४ र २६५ का बीच घटना-परिवेश सम्बन्ध, २६५ र २६६ का बीच परिवेश-घटना सम्बन्ध, २६६, २६७ र २६८ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, २६८ र २६९ का बीच इन्द्रिय-मस्तिष्क सम्बन्ध तथा २६९ र २७० का बीच अप्रत्यक्ष सम्बन्ध कायम भएको छ । त्यसैगरी वाक्य २७० र २७१ का बीच समुच्चयात्मक सम्बन्ध, २७१ र २७२ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, २७२ र २७३ का बीच अप्रत्यक्ष सम्बन्ध, २७३ र २७४ का बीच कारण-परिणाम सम्बन्ध, २७४ र २७५ का बीच सामान्य-विशिष्ट सम्बन्ध, २७५ र २७६ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, २७६ र २७७ का बीच कारण-परिणाम सम्बन्ध, २७७ र २७८ का बीच उद्देश्य वा प्रयोजन सम्बन्ध तथा २७८, २७९ र २८० का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध कायम भएको देखिन्छ । त्यस्तै वाक्य २८० र २८१ का बीच शीघ्रताबोधक सम्बन्ध, २८१ र २८२ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, २८२ र २८३ का बीच समुच्चयात्मक सम्बन्ध, २८३ र २८४ वा बीच आर्थी विपर्याय सम्बन्ध, २८४ र २८५ का बीच

कार्य-कारण सम्बन्ध २८५ र २८६ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, २८६ र २८७ का बीच अप्रत्यक्ष सम्बन्ध, २८७ र २८८ का बीच कार्य-कारण सम्बन्ध, २८८ र २८९ का बीच प्रश्नार्थक सम्बन्ध तथा २८९ र २९० का बीच प्रश्नोत्तर सम्बन्ध कायम रहेको छ । त्यसैगरी वाक्य २९० र २९१ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, २९१ र २९२ का बीच सामान्य-विशिष्ट सम्बन्ध, २९२ र २९३ का बीच विध्यर्थक सम्बन्ध, २९३ र २९४ का बीच व्याख्यात्मक सम्बन्ध, २९४ र २९५ का बीच स्वीकारात्मक सम्बन्ध, २९५ र २९६ का बीच आर्थी विपर्याय सम्बन्ध, २९६ र २९७ का बीच विध्यर्थक सम्बन्ध, २९७ र २९८ का बीच स्वीकारात्मक सम्बन्ध, २९८, २९९ र ३०० का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध कायम भएको पाइन्छ । त्यस्तै वाक्य ३०० र ३०१ का बीच कारण-परिणाम सम्बन्ध, ३०१, ३०२ र ३०३ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, ३०३, ३०४ र ३०५ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, ३०५ र ३०६ का बीच व्याख्यात्मक सम्बन्ध, ३०६ र ३०७ का बीच विध्यर्थक सम्बन्ध, ३०७ र ३०८ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, ३०८ र ३०९ का बीच प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध तथा ३०९ र ३१० का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध रहेको पाइन्छ । त्यसैगरी वाक्य ३१० र ३११ का बीच विध्यर्थक सम्बन्ध, ३११ र ३१२ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, ३१२ र ३१३ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, ३१३ र ३१४ का बीच प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध, ३१४ र ३१५ का बीच अनुमानित सम्बन्ध, ३१५ र ३१६ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, ३१६ र ३१७ का बीच प्रश्नार्थक सम्बन्ध, ३१७ र ३१८ का बीच व्याख्यात्मक सम्बन्ध, ३१८ र ३१९ का बीच विध्यर्थक सम्बन्ध, तथा ३१९, ३२० र ३२१ का बीच प्रश्नार्थक सम्बन्ध कायम भएको पाइन्छ । त्यस्तै वाक्य ३२१ र ३२२ का बीच विध्यर्थक सम्बन्ध, ३२२ र ३२३ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, ३२३ र ३२४ का बीच परिवेश-घटना सम्बन्ध, ३२४ र ३२५ का बीच कारण-परिणाम सम्बन्ध, ३२५ र ३२६ का बीच उद्देश्य वा प्रयोजन सम्बन्ध, ३२६ र ३२७ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, ३२७ र ३२८ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, ३२८ र ३२९ का बीच विध्यर्थक सम्बन्ध तथा ३२९ र ३३० का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध रहेको देखिन्छ । त्यसैगरी वाक्य ३३० र ३३१ का बीच घटना-परिवेश सम्बन्ध, ३३१ र ३३२ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, ३३२ र ३३३ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, ३३३ र

३३४ का बीच शीघ्रताबोधक सम्बन्ध, ३३४ र ३३५ का बीच प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध, ३३५, ३३६ र ३३७ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, ३३७ र ३३८ का बीच अनुमानित सम्बन्ध, ३३८ र ३३९ का बीच व्याख्यात्मक सम्बन्ध तथा ३३९ र ३४० का बीच घटना-परिवेश सम्बन्ध कायम रहेको पाइन्छ । त्यस्तै वाक्य ३४० र ३४१ का बीच मूल्याङ्कनात्मक सम्बन्ध, ३४१ र ३४२ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, ३४२ र ३४३ का बीच अनुमानित सम्बन्ध, ३४३ र ३४४ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, ३४४ र ३४५ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, ३४५ र ३४६ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध तथा ३४६ र ३४७ का बीच व्याख्यात्मक सम्बन्ध कायम रहेको पाउन सकिन्छ ।

यसप्रकार 'शिशिर र वसन्तको कथा' मा विभिन्न अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति सम्बन्धलाई प्रयोग- व्यवहार गरिएको देखिन्छ । जसले कथामा प्रयुक्त ३४७ वटा वाक्यहरूलाई आर्थी सिलसिलामा सुसंयोजित तुल्याएका छन् । परिणामस्वरूप प्रस्तुत कथा एकीकृत, अन्वितिपूर्ण एवम् सार्थक बन्न पुगेको छ । मूलतः प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त भई अन्तर्वाक्यीय संयुक्तिको भूमिका निर्वाह गरेका संयुक्ति सम्बन्धहरूलाई दृष्टिगत गर्दा यस कथामा निम्न अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति सम्बन्धहरूको प्रयोग- व्यवहार गरिएको पाउन सकिन्छ :

सामान्य-विशिष्ट सम्बन्ध, कार्य-कारण सम्बन्ध, कारण-कार्य सम्बन्ध, कारण-परिणाम सम्बन्ध, प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध, परिणाम-प्रभाव सम्बन्ध, परिवेश-घटना सम्बन्ध, घटना-परिवेश सम्बन्ध, आर्थी पर्याय सम्बन्ध, आर्थी विपर्याय सम्बन्ध, उद्देश्य वा प्रयोजन सम्बन्ध, इन्द्रिय- मस्तिष्क सम्बन्ध, व्याख्यात्मक सम्बन्ध, अप्रत्यक्ष सम्बन्ध, अनुमानित सम्बन्ध, परिचयात्मक सम्बन्ध, आनुक्रमिक सम्बन्ध, समुच्चयात्मक सम्बन्ध, रीतिबोधक सम्बन्ध, निहितार्थ सम्बन्ध, शीघ्रताबोधक सम्बन्ध, विध्यर्थक सम्बन्ध, प्रश्नार्थक सम्बन्ध, प्रश्नोत्तर सम्बन्ध, उत्प्रेरणा सम्बन्ध, स्वीकारात्मक सम्बन्ध, विरोधात्मक सम्बन्ध र मूल्याङ्कनात्मक सम्बन्ध ।

यसअनुसार 'शिशिर र वसन्तको कथा' मा कुल २८ वटा अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति सम्बन्धहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति सम्बन्धहरूले कथालाई

संयुक्तियुक्त तुल्याउन महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेका छन् । यस क्रममा अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति सम्बन्धहरू एक वा अनेक पटक व्यवहृत भएका छन् । प्रस्तुत कथामा अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति सृजनार्थ प्रयुक्त संयुक्ति सम्बन्धहरूमध्ये सामान्य-विशिष्ट सम्बन्धले निकटस्थ पूर्व वाक्यमा विषयवस्तुको स्थूल प्रस्तुति र पश्च वाक्यमा निहित सूक्ष्म प्रस्तुतिलाई, कार्य-कारण सम्बन्धले पूर्व वाक्यमा कुनै कार्य र पश्च वाक्यमा त्यसको कारणजन्य अवस्थालाई, कारण-कार्य सम्बन्धले पूर्व वाक्यमा निहित कारणका कारण पश्च वाक्यमा निहित कार्य सम्पादन भएको कुरालाई, कारण-परिणाम सम्बन्धले कथाको पूर्व वाक्यमा निहित कारणले पश्च वाक्यमा देखा परेको नतिजालाई, परिणाम-प्रभाव सम्बन्धले पूर्व वाक्यमा प्रस्तुत परिणाम पश्च वाक्यमा व्यक्त आशयका प्रभावले देखा परेको अवस्थालाई, परिवेश-घटना सम्बन्धले पूर्व वाक्यको परिवेशमा पश्च वाक्यको घटना घटित भएको विषय प्रसङ्गलाई, घटना-परिवेश सम्बन्धले पूर्व वाक्यको घटना पश्च वाक्यमा प्रस्तुत परिवेशमा भएको अवस्थालाई, आर्थी पर्याय सम्बन्धले पूर्व-पश्च दुवै वाक्यमा निहित आशयको विपरीत पश्च वाक्यको उपस्थापन भएको विषयलाई, उद्देश्य वा प्रयोजन सम्बन्धले कथामा सहभागीद्वारा प्रस्तुत विषयको लक्ष्यगत सन्दर्भलाई, इन्द्रिय-मस्तिष्क सम्बन्धले कथामा प्रस्तुत घटना वा विषयले मानव मस्तिष्कमा पारेको प्रभावलाई, व्याख्यात्मक सम्बन्धले पूर्व वाक्यमा प्रस्तुत विषय र त्यसको स्पष्टार्थलाई, अप्रत्यक्ष सम्बन्धले पूर्व पश्च वाक्य सीधा रूपमा असम्बन्धित भए पनि परोक्ष रूपमा सम्बन्धित भएको अवस्थालाई, अनुमानित सम्बन्धले कथामा प्रस्तुत घटना वा विषयसन्दर्भको अनुमानलाई, परिचयात्मक सम्बन्धले कथामा प्रस्तुत विषयको चिनारीमूलक चर्चालाई, आनुक्रमिक सम्बन्धले कथागत विषयवस्तुको कालिक, तार्किक एवम् वैषयिक अनुक्रमलाई, समुच्चयात्मक सम्बन्धले दुई वाक्यका बीचको समानान्तर सम्बन्धलाई, रीतिबोधक सम्बन्धले पूर्व वाक्यमा प्रस्तुत कुरा वा घटनाको तौरतरिकालाई, निहितार्थ सम्बन्धले पूर्व वाक्यमा पश्च वाक्यको आशय निहित हुने सन्दर्भलाई, शीघ्रताबोधक सम्बन्धले कुनै घटनापश्चात् तत्कालै अर्को घटना घट्दा वाक्यहरूका बीच देखा पर्ने सम्बन्धलाई, विध्यर्थक सम्बन्धले कथामा प्रस्तुत आज्ञा, इच्छा वा अनुरोधार्थ सम्बन्धलाई, प्रश्नार्थक सम्बन्धले कथामा

प्रस्तुत विषयप्रतिको सन्दर्भपरक जिज्ञासालाई, उत्प्रेरणा सम्बन्धले कुनै कार्य वा घटनाका लागि प्रेरित गर्ने वाक्यहरूका बीचको सम्बन्धलाई, स्वीकारात्मक सम्बन्धले कुनै विषयप्रतिको मन्जुरीलाई, विरोधात्मक सम्बन्धले पूर्व वाक्य र पश्च वाक्यका बीचको विरोधी सम्बन्धलाई र मूल्याङ्कनात्मक सम्बन्धले कथाका कतिपय वाक्यमा प्रस्तुत विषयको मूल्याङ्कन गरिएको प्रसङ्गलाई अन्तर्वाक्यीय तात्पर्यमा सुसंयोजित तुल्याई प्रस्तुत कुरालाई संयुक्तियुक्त बनाउने कार्य गरेका छन् । जसको परिणामस्वरूप 'शिशिर र वसन्तको कथा' थप संयुक्तियुक्त बन्न पुगेको छ ।

प्रस्तुत कथामा प्रयोग गरिएका उल्लिखित अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति सम्बन्ध र तिनको प्रयोगपरक अवस्थालाई समग्रतः निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ :

तालिका ४९

'शिशिर र वसन्तको कथा' मा व्यवहृत अन्तर्वाक्यीय संयुक्तिको समग्र स्थिति

क्र.सं.	अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति	प्रयुक्त सङ्ख्या	प्रतिशत
१	सामान्य-विशिष्ट सम्बन्ध	४	०.१५%
२	कार्य-कारण सम्बन्ध	३	०.८६%
३	कारण-कार्य सम्बन्ध	५७	१६.४७%
४	कारण-परिणाम सम्बन्ध	२१	६.०६%
५	प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध	१५	४.३३%
६	परिणाम-प्रभाव सम्बन्ध	१	०.२८%
७	परिवेश-घटना सम्बन्ध	१४	४.०४%
८	घटना-परिवेश सम्बन्ध	७	२.०२%
९	आर्थी पर्याय सम्बन्ध	३	०.८६%
१०	आर्थी विपर्याय सम्बन्ध	२०	५.७८%

११	उद्देश्य वा प्रयोजन सम्बन्ध	५	१.४४%
१२	इन्द्रिय-मस्ताष्क सम्बन्ध	७	२.०२%
१३	व्याख्यात्मक सम्बन्ध	१७	४.९१%
१४	अप्रत्यक्ष सम्बन्ध	१६	४.६२%
१५	अनुमानित सम्बन्ध	११	३.१७%
१६	परिचयात्मक सम्बन्ध	२	०.५७%
१७	आनुक्रमिक सम्बन्ध	७४	२१.३८%
१८	समुच्चयात्मक सम्बन्ध	१२	३.४६%
१९	रीतिबोधक सम्बन्ध	२	०.५७%
२०	निहितार्थ सम्बन्ध	१	०.२८%
२१	शीघ्रताबोधक सम्बन्ध	४	१.१५%
२२	विध्यर्थक सम्बन्ध	१८	५.२०%
२३	प्रश्नार्थक सम्बन्ध	१६	४.६२%
२४	प्रश्नोत्तर सम्बन्ध	७	२.०२%
२५	उत्प्रेरणा सम्बन्ध	१	०.२८%
२६	स्वीकारात्मक सम्बन्ध	३	०.८६%
२७	विरोधात्मक सम्बन्ध	१	०.२८%
२८	मूल्याङ्कनात्मक सम्बन्ध	४	१.१५%

यसप्रकार 'शिशिर र वसन्तको कथा' मा प्रयुक्त कुल २८ वटा अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति सम्बन्धहरूमध्ये सबैभन्दा बढी अर्थात् २१.३८% आनुक्रमिक सम्बन्धको प्रयोग गरिएको पाइन्छ भने सबैभन्दा कम अर्थात् ०.२८% परिणाम-प्रभाव, निहितार्थ, उत्प्रेरणा र विरोधात्मक सम्बन्धहरूको

प्रयोग गरिएको देखिन्छ । समग्रतः प्रस्तुत कथामा व्यवहृत तथोक्त विविध प्रकृतिका अन्तर्वाक्यीय संयुक्तिका माध्यमबाट कथामा व्यक्त विषयवस्तुको आर्थी सिलसिला वा अनुक्रम व्यवस्थित एवम् सुदृढ हुन पुगेको छ । परिणामस्वरूप प्रस्तुत कथा सङ्गतियुक्त र सार्थक बन्न पुगेको छ ।

(ख) अन्तरअनुच्छेदीय संयुक्ति

‘शिशिर र वसन्तको कथा’ मा प्रस्तुत लौकिक विषयवस्तु विभिन्न अनुच्छेदहरूमा व्यवहृत भएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथाका अनुच्छेद-अनुच्छेदहरूमा प्रस्तुत खण्ड-खण्ड विषयवस्तुले सिङ्गो कथालाई सङ्गठित एवम् पूर्ण तुल्याउने कार्य गरेको देखिन्छ । सैद्धान्तिक दृष्टिकोणअनुसार अन्तरअनुच्छेदीय संयुक्तिअन्तर्गत सङ्कथनमा व्यक्त विषयवस्तुको निरन्तरता, अनुच्छेदहरूका बीचको तार्किक सम्बन्ध, शीर्ष विचार र त्यसअन्तर्गत सम्बन्धित अन्य विचारहरू, आदि, मध्य र अन्त्यको समुचित विन्यासलगायतको सूक्ष्म समीक्षण गरिन्छ । प्रस्तुत कथामा यी प्रकृतिका विविध पक्षहरूको प्रभावकारी संयोजन गरिएको पाउन सकिन्छ ।

वस्तुतः ‘शिशिर र वसन्तको कथा’ मा जम्माजम्मी ४६ वटा अनुच्छेदहरू रहेका छन् । जसमा कथागत विषयवस्तु एवम् घटनासन्दर्भको क्रमिक आगमन भएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथाका विभिन्न अनुच्छेदहरूमा एक वा अनेक वाक्यहरूको उपस्थिति रहेको छ । जसले पूर्वअनुच्छेदमा प्रस्तुत विषयवस्तुको निरन्तरतामा भूमिका निर्वाह गरेका छन् । प्रस्तुत कथाको पहिलो अनुच्छेद कथाको प्रारम्भिक अनुच्छेदका रूपमा रहेको छ । जम्माजम्मी ४ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा राजाको चिनारीमूलक वर्णन गरिएको छ । कथाको दोस्रो अनुच्छेद कथागत विषयवस्तु विस्तारका रूपमा आएको छ । कुल ११ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा राजा सिकार गर्न गएको बेला रानीले भँगेराले चारो ल्याई बच्चालाई खुवाएको दृश्य हेरेको, व्याधाले भँगेरी मारेपछि भँगेरो भोक्राएको दृश्यले रानीको मनमा विषाद पैदा भएको कुरा प्रस्तुत गरिएको छ । जहाँ शीर्ष भाव/सन्दर्भका रूपमा रानीका मनमा परेको विषादलाई प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको तेस्रो अनुच्छेद घटनाक्रमकै निरन्तरतामा आएको छ । कुल ७ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा शीर्ष अभिव्यक्तिका रूपमा अर्को दिन भँगेरोले नयाँ पोथी ल्याएपछि नयाँ पोथीले मृत भँगेरीका बच्चाहरू गुँडबाट खसालेर मारेको

प्रसङ्ग प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको चौथो अनुच्छेद तेस्रो अनुच्छेदमा घटेका घटनाले रानीको मनमा परेको प्रभाव वर्णनमा केन्द्रित रहेको छ । कुल ८ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा मुख्य आशयका रूपमा रानीले आफ्नो मृत्यु भएमा आफ्ना छोराहरूको हालत पनि त्यस्तै हुने होला भनी रूँदै दिन बिताएको प्रसङ्ग प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको पाँचौँ अनुच्छेद आनुक्रमिक सिलसिलामा आएको छ । २ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा राजा सिकारबाट घर फर्केपछि रानीको अवस्था देखेर सोधपुछ गरेको प्रसङ्ग शीर्ष रूपमा प्रस्तुत भएको छ । कथाको छैटौँ अनुच्छेद राजाको जिज्ञासात्मक प्रश्नबाट प्रारम्भ भएको छ । कुल २ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा राजाले रानीलाई के भयो भनी प्रश्न गरेको कुरा उल्लिखित छ । कथाको सातौँ अनुच्छेद छैटौँ अनुच्छेदको उत्तरका रूपमा आएको छ । एक वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा एक दिन संसार छाडेर जानु पर्ने भएकाले रानीले रोएको कुरा राजालाई बताएको प्रसङ्ग प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको आठौँ अनुच्छेद पूर्ववर्ती घटनाक्रमको निरन्तरताका रूपमा आएको छ । कुल ४ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा राजाले रुनुको कारण अन्य हुन सक्ने भनी प्रश्न गरेको कुरा मूलभूत रूपमा प्रस्तुत भएको छ । कथाको नवौँ अनुच्छेद आठौँ अनुच्छेदमा राजाले सोधेको प्रश्नको उत्तरका रूपमा आएको छ । कुल ३ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा रानीले आफ्नो मृत्युसम्बन्धी पीर बालक कुमारहरूका लागि भएको कुरा बताएको उल्लेख गरिएको छ । कथाको दसौँ अनुच्छेदमा प्रयुक्त एक मात्र वाक्यमा राजाले रानीलाई कुमारहरूका बारेमा लिएको चिन्ताबारे सोधेको कुरा प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको एघारौँ अनुच्छेद पूर्ववर्ती घटनाको निरन्तरताका रूपमा आएको छ । कुल ४ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा आफ्नो मृत्युपछि राजाले अर्की रानी ल्याउँदा कुमारहरूको गति के होला भनी सुनाएको कुरा मुख्य रूपमा प्रस्तुत भएको छ । कथाको बाह्रौँ अनुच्छेदमा निहित कुल १२ वाक्यमा राजाले अर्की विवाह नगर्ने भनी रानीलाई सम्झाए पनि चिन्तैचिन्ताका कारण रानीको मृत्यु हुन पुगेको कुरा उल्लेख गरिएको छ । कथाको तेह्रौँ अनुच्छेदमा रानीको मृत्युपछिको अवस्था वर्णन गरिएको छ । कुल ६ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा राजाले केही समय बिहेको कुरा मनमा नल्याए पनि पछि बिहे गरेको कुरा मुख्य रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको चौधौँ अनुच्छेद पूर्ववर्ती घटनाहरूकै निरन्तरताका रूपमा आएको छ ।

कुल २८ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा कुमारहरू भकुन्डो खेल्दा भकुन्डो रानीको खोपीमा गई श्रृङ्गारका सामान जभाथावी भएपछि रानीले भकुन्डो नदिने अड्डी लिएको तर शिशिरले उनको काखबाट भकुन्डो टिपी हिंडेको घटना मूलभूत रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको पन्ध्रौं अनुच्छेद चौधौं अनुच्छेदमा घटित घटनाको निरन्तरतामा आएको छ । कुल ८ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा रानी रिसाएर बसेको, राजा आउंदा पनि ढोका नखोलेको र राजाले फकाएपछि ढोका खोली रिसाउनुको कारण बताउन लागेको कुरा प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको सौहौं अनुच्छेदमा प्रयुक्त ३ वाक्यमा रानीले शिशिर र वसन्तले गरेको व्यवहारलाई बढाइचढाइ गरी राजालाई सुनाएको कुरा मुख्य रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको सत्रौं अनुच्छेदमा कुल ७ वटा वाक्यहरूको प्रयोग गरिएको छ जहाँ रानीले राजासँग शिशिर-वसन्तलाई मारी तिनीहरूको मुटुकलेजो ल्याउन लगाएको कुरा प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको अठारौं अनुच्छेद पूर्ववर्ती घटनाको अनुक्रममा आएको छ । कुल ५ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा राजाले कुनै उपाय नदेखी शिशिर वसन्तलाई जङ्गलमा लगी मार्न लगाएर तिनीहरूको मुटुकलेजो ल्याउन लगाएको घटना प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको उन्नाईसौं अनुच्छेद व्याख्यात्मक अनुच्छेदका रूपमा आएको छ । कुल ५ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा राजकर्मचारीहरूले शिशिर-वसन्तलाई जङ्गल लगेर छाडी मृग मारेर मुटुकलेजो लिई दरबार फर्केको घटना प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको बीसौं अनुच्छेदमा कुल १० वटा वाक्यहरू रहेका छन् । जहाँ आगोको खोजीमा शिशिर वसन्तलाई जङ्गलमै छाडेर हिंडेको कुरा मुख्य रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको एक्काईसौं अनुच्छेद शिशिरको चर्चामा केन्द्रित रहेको छ । कुल ८ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा शिशिरले आगो भेटाउन नसकेको, उज्यालो भएपछि एउटा ठूलो सहरमा पुग्दा उनलाई हात्तीले पीठमा राखी दरबारमा लगेको र उनलाई राजा बनाइएको घटना प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको बाईसौं अनुच्छेदमा कुल १० वाक्य रहेका छन् । जहाँ राती सकुशल सुतेको राजा बिहान उठ्दा मर्ने हुनाले दैनिक राजा फेर्नुपरेको अवस्थालाई मुख्य रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको तेईसौं अनुच्छेदमा प्रयुक्त १४ वाक्यहरूमा शिशिर चनाखो भई रातभर नसुतीकन बसेको प्रसङ्ग प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको चौबीसौं अनुच्छेद तेईसौं अनुच्छेदको अनुक्रममा आएको छ ।

कुल ११ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा मध्यरातमा रानीको नाकको प्वालबाट निस्कको सर्पलाई शिशिरले नहडबडाई काटेर टुक्राटुक्रा पारिदिएको घटना प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको पच्चीसौं अनुच्छेदमा बिहानपखको अवस्था वर्णन गरिएको छ । कुल १० वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा राजा खोज्न मन्त्रीवर्ग हात्तीलाई उठाउन लाग्दा हात्ती नउठेको, मन्त्रीहरूले राजा जीवितै देखेपछि घारो लुकाएको र राजालाई स्वस्ति गरी जयजयकार गरेको घटना प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको छब्बीसौं अनुच्छेदमा कुल ९ वटा वाक्यहरू रहेका छन् । यस अनुच्छेदमा राजा जीवितै रहेको हल्ला जताततै फैलिएपछि राज्यभर नाचगानसहित सिन्दूरयात्रा गरिएको कुरा प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको सत्ताईसौं अनुच्छेदमा प्रयुक्त १ मात्र वाक्यमा शिशिरपछि वसन्तलाई ध्यान दिन गरिएको आग्रह प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको अट्ठाईसौं अनुच्छेदमा वसन्तबारे चर्चा गरिएको छ । कुल ११ वटा वाक्यहरू रहेको यस अनुच्छेदमा दाजु नआएकाले वसन्त बिहान भएपछि शिशिरलाई खोज्न हिँडेको प्रसङ्ग प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको उनन्तीसौं अनुच्छेदमा वसन्तकै चर्चा गरिएको छ । कुल ६ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा वसन्त एउटा पसलेको घरमा पसलेको आग्रहअनुसार धर्मपुत्र भई बसेको घटना मुख्य रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको तीसौं अनुच्छेदमा प्रयुक्त कुल १२ वाक्यमा पसलेले धनी र छोराछोरी भएपछि वसन्तलाई हटाउन खोजेको प्रसङ्ग प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको एकतीसौं अनुच्छेदमा कुल १६ वटा वाक्यहरू रहेका छन् । जहाँ वसन्त पसलेको टोकसोका कारण दिक्क भएर जङ्गलतिर गई गीत गाउन थालेको र अर्को देशका राजाले उनलाई दरबारमा लगी केही दिनपछि आफ्नी छोरीसँग बिहे गरिदिएको घटना प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको बत्तीसौं अनुच्छेदमा निहित कुल १२ वाक्यहरूमा वसन्त पसलेकहाँ फर्किने विचार गरी यात्रा थाल्दा राजाले छोरीसहित दिएको दाइजो दाइजो बोक्नेहरूलाई दिई पत्नीलाई मात्र लिएर पसलेकहाँ पुगेको र पसलेले सोध्दा अर्को देशमा गएको बताई उनीहरूका लागि सेठानी ल्याइदिएको कुरा बताएको घटना प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको तेत्तीसौं अनुच्छेदमा प्रयुक्त कुल ११ वाक्यहरूमा पसलेले वसन्तलाई चर्मकारहरूमर्फत बोरामा हाली नदीमा बगाइदिएको, वसन्तकी पत्नीलाई पैसा पाउने लोभले राजा शिशिरकहाँ चढाएको र इनाम पाएको, शिशिरले उक्त युवतीसँग भाइको बिहे गरिदिने

इच्छा गरी शिशिर वसन्तको कथा भन्न सक्ने मानिस खोजी ल्याऊ भनी राजकर्मचारीहरूलाई हुकुम दिएको घटना प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको चौतीसौं अनुच्छेदमा कुल ९ वटा वाक्यहरू रहेका छन् जसमा वसन्तलाई माफीहरूले भेटेपछि एउटा बूढो माफीले धर्मपुत्रका रूपमा पालन घर लगेको घटना प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको पैतीसौं अनुच्छेदमा कुल १६ वटा वाक्यहरू रहेका छन् । जहाँ राजाले शिशिर-वसन्तको कथा भन्ने मान्छे खोजेको थाहा पाएर खबर पठाई बोलावट भएपछि वसन्त कथा भन्न दरबार पुग्दा दाजुलाई चिनेको प्रसङ्ग प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको छत्तीसौं अनुच्छेदमा रहेका २ वाक्यमा राजाले वसन्तलाई तिमि शिशिर वसन्तको कथा जान्दछौ ? भनी सोधेको कुरा उल्लिखित छ । कथाको सैंतीसौं अनुच्छेदमा प्रयुक्त कुल २ वाक्यमा पूरा कथा नजाने पनि धेरथोर जान्दछु भनी वसन्तले दिएको जबाफ प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको अठतीसौं अनुच्छेदमा प्रयुक्त २ वाक्यमा राजाले वसन्तलाई जानेजति कथा भन्न लगाएको कुरा प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको उनन्चालीसौं अनुच्छेदमा निहित २ वाक्यमा वसन्तले राजालाई नरुन गरेको अनुरोध र चालीसौं अनुच्छेदमा प्रयुक्त एक वाक्यमा राजाले नरुने कबुल गरेको कुरा उल्लेख गरिएको छ । कथाको एकचालीसौं अनुच्छेदमा प्रयुक्त एक वाक्यमा राजाले गरेको कबुलपछि वसन्तले कथा भन्न थालेको कुरा मूलभूत रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको बयालीसौं अनुच्छेदमा कुल १७ वटा वाक्यहरू रहेका छन् । जहाँ वसन्तले कथा भन्दै जाँदा राजा शिशिर असह्य भई रोएको घटना प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको त्रिचालीसौं अनुच्छेदमा प्रयुक्त ३ वाक्यमा वसन्तले शिशिरलाई वसन्त मरेका छैनन् भनी बताएको तथा चवालीसौं अनुच्छेदमा प्रयुक्त ३ वाक्यमा राजाले उज्यालो मुख लगाउँदै त्यसो भए हाम्रो भेट हुन्छ त भन्दै थप कथा भन्न लगाएको कुरा उल्लेख गरिएको छ । कथाको पैतालीसौं अनुच्छेदमा कुल १० वाक्यहरू रहेका छन् । जहाँ वसन्तले कथा भन्न उपस्थित हुँदा राजा त आफ्नै दाजु भएको थाहा पाएको कुरा प्रस्तुत गरिएको छ भने कथाको अन्तिम अनुच्छेद छयालीसमा राजाले वसन्तलाई अड्कमाल गरेको, वसन्तपत्नी आई वसन्तको पाउमा परेको तथा शिशिर राजा र वसन्त मन्त्री भई आनन्दले बसेको मार्मिक घटना प्रस्तुत गरिएको छ ।

यसप्रकार प्रस्तुत कथामा रहेका कुल छयालीस वटा अनुच्छेदहरूका बीच पारस्परिक सम्बन्ध कायम रहेको देख्न सकिन्छ । वस्तुतः प्रस्तुत कथाका सबै अनुच्छेदहरू एउटै विषयवस्तु वा घटनाप्रसङ्गमा आबद्ध भई व्यवहृत भएका छन् । कथाका प्रत्येक अनुच्छेदहरूमा प्रस्तुत विषयका बीच वैचारिक श्रृङ्खला कायम हुन पुगेको छ । परिणामस्वरूप प्रस्तुत कथा आन्वितिपूर्ण, सार्थक एवम् एकीकृत बन्न पुगेको छ । प्रस्तुत कथामा रहेका सबै अनुच्छेदहरूले पूर्वअनुच्छेदमा प्रस्तुत आशयलाई नियमिततापूर्वक प्रवाह गरेका छन् । यसअलावा प्रस्तुत कथा आदि, मध्य र अन्त्यका दृष्टिले समेत सृष्टि देखा पर्छ । जसअनुसार कथाको पहिलो अनुच्छेद आदि वा परिचयात्मक भागका रूपमा, दोस्रो अनुच्छेददेखि पैतालीसौं अनुच्छेदसम्मका अनुच्छेदहरू मध्य वा व्याख्या भागका रूपमा र छयालीसौं अनुच्छेद अन्त्य वा समापन भागका रूपमा रहेका छन् । यस किसिमको अर्थतात्त्विक संरचनात्मक अन्वयले प्रस्तुत कथालाई थप संयुक्त एवम् सुसङ्गत तुल्याएको देखिन्छ । अनुच्छेदविन्यासका दृष्टिले चाहिँ प्रस्तुत कथामा केही कमीकमजोरी (उदा. अनुच्छेद ५, ६, ७, ८ र ९ लाई, १०, ११ र १२, लाई १५ र १६ लाई ३६, ३७, ३८ ३९, ४० र ४१ लाई र ४३ र ४४ लाई एउटै अनुच्छेद बनाउँदा उचित हुने) रहेको भए पनि कथामा व्यक्त आशयको बोध एवम् पठनीयतामा भने त्यसले खासै असर पुऱ्याएको देखिदैन । समग्रतः प्रस्तुत कथा अन्तरअनुच्छेदीय संयुक्तिका दृष्टिले संयुक्त एवम् अन्वितिपूर्ण नै देखा पर्छ ।

(ग) सन्दर्भपरक संयुक्ति

‘शिशिर र वसन्तको कथा’ मा अन्तर्वाक्यीय र अन्तरअनुच्छेदीय संयुक्तिका अलावा सन्दर्भपरक संयुक्तिको पनि व्यवस्थित व्यवहार गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथा विषयसन्दर्भ र तत्सम्बद्ध विभिन्न पक्षका दृष्टिले बोधगम्य एवम् पठनीय रहेको देखिन्छ । सिद्धान्ततः सन्दर्भपरक संयुक्ति कथ्य वा लेख्य भाषाप्रयोगको खास सन्दर्भ हुन्छ, कुनै पनि पाठ आफैमा सन्दर्भ हो, परिस्थितिगत सन्दर्भबाट उपयुक्त अनुमानको सृजना गरिन्छ र त्यसमार्फत अभिव्यक्त विचारको ग्रहण गर्न सकिन्छ भन्ने मान्यतासम्बद्ध देखा पर्छ । प्रस्तुत कथामा परिस्थितिगत एवम् विषयगत सन्दर्भका लागि आवश्यक क्षेत्र, सहभागी र माध्यम वा पद्धतिको समुचित व्यवहार गरिएको पाइन्छ । जसले

श्रोता वा पाठकका बीच साझा ज्ञान वा धारणाको विकास गराउन र व्यक्त आशयको उपयुक्त बोध गर्न सहयोग पुऱ्याएको छ । प्रस्तुत कथामा व्यवहृत सन्दर्भपरक संयुक्तिलाई क्षेत्र, सहभागी र माध्यम वा पद्धतिका आधारमा निम्नानुसार अध्ययन-विश्लेषण गरिएको छ ।

क्षेत्र (फिल्ड)

‘शिशिर र वसन्तको कथा’ मा सन्दर्भपरक संयुक्तिको सृजनार्थ कथागत विषय वा क्षेत्रले महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा यसका लागि निश्चित विचार वा अभिव्यक्तिको सार्थक सम्प्रेषण गरिएको देखिन्छ । कुनै पनि सङ्कथन वा पाठमा वैयक्तिक ज्ञान, कल्पना, सामाजिक संरचना, परम्परा आदिका बारेमा व्यवस्थित वर्णन गरिएको हुन्छ । जसको बोधार्थ तत्निबद्ध विषयप्रसङ्गमा ध्यान दिनु आवश्यक हुन्छ । प्रस्तुत कथा यस दृष्टिले सुसङ्गत देखा पर्छ । वस्तुतः साङ्कथनिक विषय वा क्षेत्र उद्भावनात्मक कार्य वा अर्थका आधारमा व्यक्त हुन्छ जसले कृतिको विषय, विचार, वातावरण, घटना र त्यसको समयलाई जनाउँदछ । प्रस्तुत कथामा यसको समुचित व्यवहार गरिएको देखिन्छ । सङ्कथन वा पाठको क्षेत्र अध्ययनका क्रममा आनुक्रमिक र तार्किक अर्थलाई सूक्ष्म रूपमा नियाल्ने कार्य गरिन्छ । जसमध्ये आनुभविक अर्थअन्तर्गत साङ्कथनिक विषय-घटना, समय आदि र तार्किक अर्थअन्तर्गत वाक्य-वाक्यका बीचको अन्तर्वाक्यीय तार्किक सम्बन्ध पर्दछन् । ‘शिशिर र वसन्तको कथा’ मा साङ्कथनिक विषय वा क्षेत्रसम्बद्ध यी दुवै पक्षको प्रभावकारी विन्यास गरिएको पाइन्छ ।

‘शिशिर र वसन्तको कथा’ मा लौकिक विषयवस्तुलाई कथागत क्षेत्रका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । यसमा दरबारिया घटनालाई पारिवारिक घटनाका रूपमा चित्रण गरिएको छ । यस क्रममा लोकजीवनका यथार्थ घटनाप्रसङ्ग एवम् मानवीय मनोवृत्तिलाई स्पष्ट रूपमा व्यक्त गरिएको छ । प्रस्तुत कथामा रानीले कथञ्चित् आफ्नो मृत्यु भएमा राजाले अर्की रानी ल्याउने र तत्पश्चात् आफ्ना कुमार छोराहरूले दुःख पाउने ठानी चिन्ता लिएको र त्यही चिन्ताले उनको मृत्यु हुन पुगेको, उनको मृत्युपश्चात् राजाले ल्याएकी अर्की/दोस्री रानीको दुर्व्यवहारका कारण शिशिर-वसन्तले जङ्गलको बास गर्नुपरेको, आगोको खोजीका क्रममा उनीहरूको बिछोड भएकाले अनेक

दुःख-पीडा भोग्नुपरेको र अन्तमा उनीहरूमा बीच पुनर्मिलन भएको घटनासन्दर्भलाई कारुणिक रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । कथामा वर्णित घटना-प्रसङ्गहरूलाई सूक्ष्म रूपमा नियाल्दा यस कथामा पारिवारिक शान्ति, प्रेम र मेलमिलापको अभावले समस्या सृजना गर्ने र त्यसले विकराल रूप लिई पारिवारिक विखण्डनसमेत निम्त्याउने कुरा उल्लेख गरिएको छ । प्रस्तुत कथामा शिशिर वसन्त दरबारबाट निकालिनुपरेको घटना, उनीहरूले भोग्नुपरेको पीडा, उनीहरूका बीचको पुनर्मिलन, आमाको शङ्कालु मनोदशा, सौतेनी आमाको दूर्व्यवहार, जोइटिङ्ग्रे बाबुको निरीहता र भ्रातृप्रेमलाई मूलभूत रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । कथामा अभिव्यक्त विषयवस्तु एवम् घटित घटनाक्रममा राजा, उनका रानीहरू र शिशिर वसन्तको सहभागिता रहेको छ । प्रस्तुत कथामा व्यक्त विषयवस्तु एकाधिक वाक्यका माध्यमबाट व्यक्त भएको पाइन्छ, जहाँ निरपेक्ष-सापेक्ष संयोजकहरूको उपस्थिति र अनुपस्थितिका माध्यमबाट वाक्य-वाक्यका बीच निश्चित तार्किक समन्वय कायम भई कथागत विषयवस्तु अन्वितपूर्ण हुन पुगेको छ । साथै कथामा वर्णित विषयप्रसङ्ग श्रृङ्खलित रूपमा प्रस्तुत भएको छ । समग्रतः आनुभविक र तार्किक अर्थको सुसंयोजनबाट प्रस्तुत कथाको विषय वा क्षेत्र सृष्टि भई कथा थप संयुक्तियुक्त बन्न पुगेको छ ।

सहभागी (टेनर)

‘शिशिर र वसन्तको कथा’ मा सन्दर्भपरक संयुक्ति सृजनार्थ आवश्यक पर्ने विभिन्न सहभागीहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । वस्तुतः सङ्कथनमा सहभागी अन्तर्वैयक्तिक अर्थका आधारमा अभिव्यक्त हुन्छन् । यसअन्तर्गत सहभागी वा पात्रको भूमिका, चरित्र, पारस्परिक सम्बन्ध, कथन क्रिया, पृष्ठभूमि, स्थिति, व्यक्तित्व आदिलाई सूक्ष्म रूपमा नियालिन्छ र तत्माफत, कृतिमा व्यक्त आशयको विश्लेषण गरिन्छ । प्रस्तुत कथामा विभिन्न पृष्ठभूमि, भूमिका र चरित्रले युक्त पात्र वा सहभागीहरूको प्रयोग गरिएको छ । जसका माध्यमबाट निश्चित अर्थको प्रवाह भएको छ ।

‘शिशिर र वसन्तको कथा’ मा मानवीय-मानेवतर पात्रहरू सहभागी रहेका छन् । प्रस्तुत कथामा मानवीय पात्रहरूअन्तर्गत राजा, रानी, कान्छी रानी, शिशिर, वसन्त, मन्त्रीवर्ग, राजकर्मचारी, गुरुपुरोहित, रानी, मलामी, पसले, राजा, राजाकी छोरी (वसन्तपत्नी), चर्मकार र माभीहरू

सहभागी छन् भने मानेवतर पात्रहरूअन्तर्गत भँगेरा-भँगेरी, हात्ती, नाग र पशुपक्षी सहभागी रहेका छन् । कथामा प्रयुक्त यी विभिन्न पात्रहरूमध्ये राजा आफ्ना सन्तानप्रति निर्दयी, अमानवीय, जोडिटिङ्ग्रे तथा अविवेकी पात्रका रूपमा, रानी सन्तानप्रति दयालु, मायालु तर पतिप्रति शङ्कालु पात्रका रूपमा, कान्छी रानी निष्ठुर, निर्दयी, कठोर, जाली, एवम् अमानवीय पात्रका रूपमा, शिशिर साहसी, निडर, बहादुर, आदर्शवादी एवम् नैतिक चरित्रले युक्त पात्रका रूपमा, वसन्त सङ्घर्षशील, सहनशील एवम् गुणी पात्रका रूपमा, पसले स्वार्थी, अविवेकी, लोभी, पापी, निर्दयी, जाली एवम् अमानवीय पात्रका रूपमा तथा बूढो माझी सहयोगी, मानवीय, दयालु एवम् परोपकारी पात्रका रूपमा देखा परेका छन् भने मन्त्रीवर्ग, राजकर्मचारी, चर्मकार, मलामी, राजाकी छोरीलगायत आज्ञापालकका रूपमा र भँगेरा-भँगेरी-हात्ती, नाग र पशुपक्षी आआफ्नो भूमिकामा देखा परेका छन् जसले मानवीय पात्रलाई कुनै न कुनै रूपमा प्रभावित तुल्याएका छन् । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त उल्लिखित चरित्रका सहभागीहरूबाट कथाकारले व्यक्त गर्न चाहेको भाव वा आशय अभिव्यक्त हुन पुगेको छ । वस्तुतः प्रस्तुत कथामा रानीको मृत्युपछि राजाले ल्याएकी कान्छी रानीको कपटपूर्ण जालझेलमा परी राजाले शिशिर वसन्तलाई दरबारबाट निकालेको, तत्पश्चात् शिशिर-वसन्त अनेक दुःख, कष्ट र सङ्घर्ष गर्दै अर्कै देशको राजा र मन्त्री बन्न सफल भएको विषयप्रसङ्ग प्रस्तुत गरिएको छ । जसमा राजा, रानी र शिशिर वसन्तको भूमिका मूलभूत रूपले देख्न सकिए पनि शिशिर र वसन्तकै भूमिका केन्द्रीय रहेको पाइन्छ । सक्रियता, जीवनचेतना, आसन्नता र आबद्धताका दृष्टिले फरक-फरक भूमिकामा आबद्ध तथोक्त पात्रहरूका माध्यमबाट कथाकारले एकातिर आमाको शङ्कालु स्वभाव, सौतेनी आमाको दुर्व्यवहार र बाबुको नालायकीपनले घरपरिवारमा सृजना हुने समस्या देखाएका छन् भने अर्कोतिर अनेक दुःख, कष्ट र सङ्घर्षले मानिसलाई सफलताको शिखरमा पुऱ्याउने दृष्टान्त प्रस्तुत गरेका छन् । यसप्रकार कथाको मूल विषयवस्तुमा आबद्ध कथाका सहभागी र तिनको भूमिकाले सन्दर्भपरक संयुक्तिलाई सुदृढ तुल्याई प्रस्तुत कथालाई थप संयुक्तियुक्त बनाउन महत्तम भूमिका निर्वाह गरेको देखिन्छ ।

माध्यम (मोड)

‘शिशिर र वसन्तको कथा’ मा सन्दर्भपरक संयुक्तिको सृजनार्थ यसअन्तर्गत पर्ने क्षेत्र र सहभागीका अलावा माध्यम वा पद्धतिको समेत प्रभावकारी प्रयोग-व्यवहार गरिएको पाइन्छ । सैद्धान्तिक दृष्टिकोणअनुसार सङ्कथनका माध्यम वा पद्धति पाठात्मक कार्य वा अर्थका आधारमा अभिव्यक्त हुन्छ । यसले मूलतः कथ्य वा लेख्य भाषिक स्वरूपलाई जनाउँदछ । जसअन्तर्गत संसक्तता, अक्षकीकरण र सूचना संरचनाका अतिरिक्त सङ्कथन वा पाठको भाषिक स्वरूप, सहभागीको भाषाप्रयोग, सन्दर्भपरक प्रस्तुति, व्यक्त सन्देश वा अभिप्राय, भाषिक सङ्गठनलगायतको अध्ययन-विश्लेषण गरिन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त भाषा र त्यसको भूमिकालाई पनि यी विविध कोणबाट अध्ययन-विश्लेषण गर्न सकिन्छ ।

वस्तुतः ‘शिशिर र वसन्तको कथा’ लेख्य भाषिक पद्धतिमा आधारित रहेको छ । यस कथामा प्रयुक्त प्रायः हरेक उपवाक्य एवम् वाक्यहरूले सन्देशको निर्माण वा रचना गर्ने कार्य गरेका छन् । प्रस्तुत कथामा मूलतः व्याख्यात्मक तथा संवादात्मक शैलीको प्रयोग गरिएको छ । यस क्रममा छोटो छोटो सरल वाक्यका अतिरिक्त लामा लामा जटिल वाक्यहरूको पनि प्रयोग (उदा. एकादेशमा एक बडा प्रतापी राजा थिए, सौताको दिल त्यहाँसम्म निष्ठुर हुँदो रहेछ, भन्ने देखेर रानीको मनलाई चिन्ताको अघोर कालो बादलले ढपक्क ढाकी अन्धकार पारिदियो आदि) गरिएको छ । कथन पद्धति वा दृष्टिविन्दुका दृष्टिले प्रस्तुत कथामा तृतीय पुरुष दृष्टिविन्दुको प्रयोग गरिएको पाइन्छ भने पदक्रमका दृष्टिले मूलभूत रूपमा सामान्य पदक्रमको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । आख्यानात्मक विधाअन्तर्गत पर्ने भएकाले यस कथामा आख्यानात्मक कथन ढाँचाको उपयोग गरिएको छ । यस क्रममा पुनरावृत्ति शैलीको समेत प्रयोग गरिएको छ जहाँ पूर्वकथन वा घटनालाई अध्याहार गरी कथाको आशय बोध गर्नुपर्ने अवस्था रहेको छ । प्रस्तुत कथामा व्यवहृत संसक्तता, अक्षकीकरण र सूचना संरचनाले कथालाई थप सुदृढ तुल्याएका छन् । व्याकरणिक र कोशीय संसक्ति प्रयोगका दृष्टिले कथामा प्रस्तुत भाषा सङ्गठित देखा पर्छ भने अक्षकीकरणका दृष्टिले वाक्यहरूमा अक्षक-वर्तकको सम्बन्ध कायम गरिएको देखिन्छ । सूचना संरचनाका दृष्टिले हेर्दा प्रस्तुत कथामा

घटनाहरूको क्रमिक सिलसिला प्रस्तुत गरिएकाले प्रदत्त सूचना र नवीन सूचनाको थपोट हुँदै गएको देख्न सकिन्छ । प्रस्तुत कथामा मूलतः नेपाली भाषाको मानक प्रयोग गरिएको छ र सहभागीअनुसार त्यसको उचित व्यवहार पनि भएको छ । मूलतः कथामा प्रयुक्त प्रमुख पात्रहरूमध्ये राजाको भाषामा आदेशात्मकता, कठोरता एवम् विवेकहीनता, दोस्री वा सौतेनी रानीको भाषामा दरबारीयता, कर्कशपन, एवम् कुटिलता र शिशिर-वसन्तको भाषामा नम्रता एवम् कोमलता देख्न सकिन्छ । प्रस्तुत कथामा व्यवहृत यस किसिमको भाषिक प्रयोगबाट कथाको मूलभूत विषयवस्तु अभिव्यक्त भएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा व्यवहृत भाषिक प्रयोगलाई सुगठित तुल्याउन अभिधात्मक अभिव्यक्तिका अतिरिक्त केही टुक्काहरूको समेत प्रयोग (मन राख्नु, अड्डी लिनु, आग्लो ठोक्नु आदि) गरिएको छ । यस कथामा विषय र सहभागीअनुसारको भाषाप्रयोगले कथाको भाषिक सङ्गठनलाई सुदृढ तुल्याएको छ । साथै सरल, सहज र बोध्य भाषाका माध्यमबाट मानिसलाई चिन्ताले चितामा र सङ्घर्षले सफलतामा पुऱ्याउने सन्देश प्रकट भएको छ । भाषिक माध्यम वा पद्धतिबाट निष्पन्न यस किसिमको भूमिकाबाट सन्दर्भपरक संयुक्ति सृजनामा महत्त्वपूर्ण सहयोग पुगेको देख्न सकिन्छ ।

यसप्रकार 'शिशिर र वसन्तको कथा' मा कथात्मक विषय वा क्षेत्र, कथाका पात्र वा सहभागी र प्रयुक्त भाषिक माध्यम वा पद्धतिको समुच्चयबाट सन्दर्भपरक संयुक्ति कायम हुन पुगको छ । सन्दर्भपरक संयुक्तिअन्तर्गतका यी तीन पक्ष कथाकारले व्यक्त गर्न खोजेको भावलाई एकीकृत एवम् अन्वितिपूर्ण तुल्याउने कार्यमा निबद्ध रहेकाले प्रस्तुत कथा थप संयुक्तियुक्त बन्न पुगेको देखिन्छ ।

‘भविष्य निर्माण’ कथामा संयुक्ति

‘भविष्य निर्माण’ कथा कथाकार देवकुमारी थापाद्वारा लिखित बालमनोवैज्ञानिक कथा हो । बालबालिकाहरूलाई वातावरणले पार्ने प्रभावमा केन्द्रित भई तयार पारिएको प्रस्तुत कथामा विषयवस्तुलाई अर्थतात्त्विक दृष्टिले सिलसिलेवार रूपमा प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ । यस प्रयोजनार्थ प्रस्तुत कथामा संयुक्ति सम्बन्धका विविध भेद एवम् प्ररूपहरूको व्यवस्थित प्रयोग गरिएको छ ।

मूलतः प्रस्तुत कथामा वाक्य-वाक्यका बीच अन्तर्वाक्यीय आर्थी सम्बन्ध कायम गर्ने अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति, अनुच्छेदहरूका बीच वैचारिक सिलसिला स्थापित गर्ने अन्तरअनुच्छेदीय संसक्ति र विषय, सहभागी र भाषिक माध्यमको सममन्वयमार्फत कथालाई बोधगम्य तुल्याउने सन्दर्भपरक संयुक्तिको प्रयोग व्यवहार गरिएको छ । जसको परिणामस्वरूप प्रस्तुत कथा ग्राह्य, पठनीय, सम्प्रेष्य तथा बोधगम्य बन्न पुगेको छ । प्रस्तुत कथामा व्यवहृत संयुक्ति युक्तिले कथामा व्यक्त आशयलाई तार्किक क्रममा सङ्गठित गर्ने, कथाको मुख्य र अन्य आशयलाई परस्परमा सम्बन्धित तुल्याउने, व्यक्त अभिव्यक्तिको अर्थतात्त्विक श्रृङ्खला कायम राख्ने, बेगलाबेगलै वाक्य, अनुच्छेद वा प्रसङ्गमा प्रस्तुत विषयवस्तुलाई एकीकृत रूपमा समन्वित तुल्याउने लगायतका कार्य सम्पादन गरेको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा व्यवहृत भई यस किसिमको भूमिका निर्वाह गरेर कथालाई अन्वितिपूर्ण तुल्याउने संयुक्ति युक्तिका उल्लिखित अन्तर्वाक्यीय, अन्तर्अनुच्छेदीय र सन्दर्भपरक प्ररूपको अध्ययन-विश्लेषण निम्नानुसार गरिएको छ :

(क) अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति

‘भविष्य निर्माण’ कथामा प्रयुक्त वाक्यहरूका बीच अर्थतात्त्विक सिलसिला वा वैचारिक आनुक्रमिकता कायम गर्नका लागि विभिन्न किसिमका अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति सम्बन्धहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । जसको परिणामस्वरूप प्रस्तुत कथा थप सार्थक र बोधगम्य बन्न पुगेको छ । सैद्धान्तिक दृष्टिकोणअनुसार अन्तर्वाक्यीय संयुक्तिले वाक्य-वाक्यका बीचको पारस्परिक आर्थी सम्बन्धलाई जनाउँदछ । जसलाई विषयवस्तुको रेखीय तथा स्थानिक सम्बन्धका रूपमा लिइन्छ । प्रस्तुत कथामा यसअन्तर्गतका सामान्य-विशिष्ट, कार्य-कारण, कारण-कार्य, परिवेश-घटना, उद्देश्य वा प्रयोजन, व्याख्यात्मक आदि विभिन्न प्रकारहरू व्यवहृत भएको देखिन्छ । कथामा व्यवहृत यी र यी किसिमका विविध प्ररूपहरूले कथागत विषयप्रसङ्गलाई वाक्यात्मक तहमा सुसङ्गत तुल्याउने कार्य गरेका छन् ।

वस्तुतः ‘भविष्य निर्माण’ कथामा कुल ११३ वटा उपवाक्य एवम् वाक्यहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त ११३ वाक्यहरू निश्चित आर्थी सम्बन्धमा आई परस्परमा समन्वित

भएको देखिन्छ । मूलतः कथामा प्रयुक्त वाक्यहरूका बीच विभिन्न अन्तर्वाक्यीय सम्बन्ध रहेको पाउन सकिन्छ । परिशिष्टमा उल्लेख गरिएबमोजिम प्रस्तुत कथाका वाक्यहरूबीच अन्तर्वाक्यीय संयुक्त सम्बन्धको व्यवस्थित विन्यास भएको देख्न सकिन्छ । जसअनुसार कथाका वाक्य १, २, ३, ४ र ५ का बीच परिचयात्मक सम्बन्ध, ५ र ६ का बीच अप्रत्यक्ष सम्बन्ध, ६ र ७ का बीच परिचयात्मक सम्बन्ध, ७ र ८ का बीच अप्रत्यक्ष सम्बन्ध, ८ र ९ का बीच प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध तथा ९ र १० का बीच अप्रत्यक्ष सम्बन्ध कायम भएको पाइन्छ । त्यसैगरी वाक्य १०, ११ र १२ का बीच परिचयात्मक सम्बन्ध, १२ र १३ का बीच कारण-परिणाम सम्बन्ध, १३ र १४ का बीच परिचयात्मक सम्बन्ध, १४ र १५ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, १५ र १६ का बीच घटना-परिवेश सम्बन्ध, १६ र १७ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध १७ र १८ का बीच परिचयात्मक सम्बन्ध, १८ र १९ का बीच अप्रत्यक्ष सम्बन्ध तथा १९ र २० का बीच उद्देश्य वा प्रयोजन सम्बन्ध कायम रहेको देखिन्छ । त्यसैगरी वाक्य २० र २१ का बीच आर्थी विपर्याय सम्बन्ध २१ र २२ का बीच कार्य-कारण सम्बन्ध, २२ र २३ का बीच अप्रत्यक्ष सम्बन्ध, २३ र २४ का बीच परिवेश-घटना सम्बन्ध २४ र २५ का बीच घटना-परिवेश सम्बन्ध, २५ र २६ का बीच प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध, २६ र २७ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, २७ र २८ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, २८ र २९ का बीच अनुमानित सम्बन्ध तथा २९ र ३० का बीच व्याख्यात्मक सम्बन्ध कायम भएको पाइन्छ । त्यस्तै वाक्य ३० र ३१ का बीच सामान्य-विशिष्ट सम्बन्ध, ३१ र ३२ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, ३२ र ३३ का बीच व्याख्यात्मक सम्बन्ध, ३३ र ३४ का बीच उद्देश्य वा प्रयोजन सम्बन्ध, ३४ र ३५ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, ३५ र ३६ का बीच अप्रत्यक्ष सम्बन्ध, ३६ र ३७ का बीच समुच्चयात्मक सम्बन्ध, ३७ र ३८ का बीच परिवेश-घटना सम्बन्ध, ३८ र ३९ का बीच प्रश्नार्थक सम्बन्ध तथा ३९ र ४० का बीच प्रश्नोत्तर सम्बन्ध कायम भएको पाइन्छ । त्यस्तै वाक्य ४० र ४१ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, ४१ र ४२ का बीच प्रश्नार्थक सम्बन्ध, ४२ र ४३ का बीच प्रश्नोत्तर सम्बन्ध, ४३ र ४४ का बीच प्रश्नार्थक सम्बन्ध ४४ र ४५ का बीच प्रश्नोत्तर सम्बन्ध, ४५, ४६ र ४७ का बीच व्याख्यात्मक सम्बन्ध, ४७ र ४८ का बीच

आनुक्रमिक सम्बन्ध ४८ र ४९ का बीच प्रश्नार्थक सम्बन्ध तथा ४९ र ५० का बीच प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध रहेको देखिन्छ। त्यसैगरी वाक्य ५० र ५१ का बीच स्वीकारात्मक सम्बन्ध, ५१ र ५२ का बीच व्याख्यात्मक सम्बन्ध, ५२ र ५३ का बीच इन्द्रिय-मस्तिष्क सम्बन्ध, ५३ र ५४ का बीच आर्थी विपर्याय सम्बन्ध, ५४ र ५५ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, ५५ र ५६ का बीच इन्द्रिय-मस्तिष्क सम्बन्ध, ५६ र ५७ का बीच आर्थी विपर्याय सम्बन्ध, ५७ र ५८ का बीच कार्य-कारण सम्बन्ध, ५८ र ५९ का बीच अप्रत्यक्ष सम्बन्ध तथा ५९ र ६० का बीच परिवेश-घटना सम्बन्ध कायम भएको देखिन्छ। त्यसैगरी वाक्य ६० र ६१ का बीच घटना-परिवेश सम्बन्ध, ६१ र ६२ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध ६२ र ६३ का बीच विध्यर्थक सम्बन्ध, ६३ र ६४ का बीच साधन-लक्ष्य सम्बन्ध ६४ र ६५ का बीच प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध, ६५ र ६६ का बीच कारण-परिणाम सम्बन्ध, ६६ र ६७ का बीच प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध ६७ र ६८ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, ६८ र ६९ का बीच आर्थी विपर्याय सम्बन्ध, तथा ६९ र ७० का बीच घटना-परिवेश सम्बन्ध रहेको छ। त्यस्तै वाक्य ७० र ७१ का बीच विध्यर्थक सम्बन्ध, ७१ र ७२ का बीच व्याख्यात्मक सम्बन्ध, ७२ र ७३ का बीच प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध, ७३ र ७४ का बीच अप्रत्यक्ष सम्बन्ध, ७४ र ७५ का बीच प्रश्नार्थक सम्बन्ध, ७५ र ७६ का बीच प्रश्नोत्तर सम्बन्ध, ७६ र ७७ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, ७७ र ७८ का बीच व्याख्यात्मक सम्बन्ध, ७८ र ७९ का बीच आर्थी पर्याय सम्बन्ध तथा ७९ र ८० का बीच कार्य-कारण सम्बन्ध कायम भएको पाइन्छ। त्यस्तै वाक्य ८० र ८१ का बीच समुच्चयात्मक सम्बन्ध, ८१ र ८२ का बीच प्रश्नार्थक सम्बन्ध, ८२ र ८३ का बीच प्रश्नोत्तर सम्बन्ध, ८३ र ८४ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, ८४ र ८५ का बीच प्रश्नार्थक सम्बन्ध, ८५ र ८६ का बीच प्रश्नोत्तर सम्बन्ध, ८६, ८७, ८८ र ८९ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध तथा ८९ र ९० का बीच व्याख्यात्मक सम्बन्ध कायम भएको छ। त्यसैगरी वाक्य ९० र ९१ का बीच प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध, ९१ र ९२ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध ९२ र ९३ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, ९३ र ९४ का बीच प्रश्नार्थक सम्बन्ध, ९४ र ९५ का बीच प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध, ९५ र ९६ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, ९६ र ९७ का बीच व्याख्यात्मक

सम्बन्ध, ९७ र ९८ का बीच अप्रत्यक्ष सम्बन्ध, ९८ र ९९ का बीच तुलनात्मक सम्बन्ध तथा ९९ र १०० का बीच अप्रत्यक्ष सम्बन्ध रहेको छ । त्यस्तै १०० र १०१ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, १०१ र १०२ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, १०२ र १०३ का बीच परिवेश- घटना सम्बन्ध, १०३ र १०४ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, १०४ र १०५ का बीच उद्देश्य वा प्रयोजन सम्बन्ध, १०५, १०६ र १०७ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, १०७ र १०८ का बीच प्रभाव र परिणाम सम्बन्ध, १०८ र १०९ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, १०९ र ११० का बीच कार्य-कारण सम्बन्ध, ११० र १११ का बीच आर्थी विपर्याय सम्बन्ध, १११ र ११२ का बीच अप्रत्यक्ष सम्बन्ध तथा ११२ र ११३ का बीच कारण-परिणाम सम्बन्ध कायम रहेको पाइन्छ ।

यसअनुसार 'भविष्य निर्माण' कथामा विभिन्न किसिमका अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति सम्बन्धहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा व्यवहृत उल्लिखित अन्तर्वाक्यीय संयुक्तिहरूले कथामा प्रस्तुत वाक्य-वाक्यका बीचको अर्थतात्त्विक श्रृङ्खलालाई व्यवस्थित रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् । परिणामस्वरूप कथाका कुल ११३ वाक्यका बीच सार्थक अन्विति कायम हुन पुगेको छ । साथै कथा सम्प्रेष्य, पठनीय र ग्राह्य बन्न पुगेको छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति सम्बन्धको तथोक्त प्रयोग-व्यवहारलाई दृष्टिगत गर्दा यस कथामा समग्रतः निम्न अन्तर्वाक्यीय सम्बन्धहरू व्यवहृत भएको देखिन्छ :

सामान्य-विशिष्ट सम्बन्ध, कार्य-कारण सम्बन्ध, कारण-कार्य सम्बन्ध, कारण-परिणाम सम्बन्ध, प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध, परिवेश-घटना सम्बन्ध, घटना-परिवेश सम्बन्ध, आर्थी पर्याय सम्बन्ध, आर्थी विपर्याय सम्बन्ध, तुलनात्मक सम्बन्ध, उद्देश्य वा प्रयोजन सम्बन्ध, इन्द्रिय-मस्तिष्क सम्बन्ध, व्याख्यात्मक सम्बन्ध, अप्रत्यक्ष सम्बन्ध, अनुमानित सम्बन्ध, परिचयात्मक सम्बन्ध, आनुक्रमिक सम्बन्ध, समुच्चयात्मक सम्बन्ध, विध्यर्थक सम्बन्ध, प्रश्नार्थक सम्बन्ध, प्रश्नोत्तर सम्बन्ध, स्वीकारात्मक सम्बन्ध र साधन-साध्य सम्बन्ध ।

यसप्रकार 'भविष्य निर्माण' कथामा कुल २३ वटा अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति सम्बन्धहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त उल्लिखित अन्तर्वाक्यीय संयुक्तिहरू कथागत विषय,

प्रसङ्ग एवम् घटनाक्रमानुसार व्यवहृत भई कथालाई युक्तियुक्त तुल्याउने भूमिकामा रहेका छन् । जसमध्ये सामान्य-विशिष्ट सम्बन्धले पूर्व वाक्य र पश्च वाक्यका बीचको स्थूल-सूक्ष्म सम्बन्धलाई, कार्य-कारण सम्बन्धले पूर्व वाक्यमा निहित कार्य र पश्च वाक्यमा प्रस्तुत कारणलाई, करण-कार्य सम्बन्धले पूर्व वाक्यमा निहित कारणले पश्च वाक्यमा घटित कार्यलाई, कारण-परिणाम सम्बन्धले दुई वाक्यमध्ये एउटामा कारण र अर्कोमा नतिजा वा परिणाम रहेको सम्बन्धात्मक अवस्थालाई, प्रभाव-परिणाम सम्बन्धले पूर्व वाक्यको प्रभाव पश्च वाक्यमा देखा परेको अवस्थालाई, परिवेश-घटना सम्बन्धले दुई वाक्यमध्ये पूर्व वाक्यमा घटनाको परिवेश र पश्च वाक्यमा प्रस्तुत घटनालाई, घटना-परिवेश सम्बन्धले पूर्व वाक्यमा निहित घटनाप्रसङ्ग र पश्च वाक्यमा प्रस्तुत त्यसको वातावरणलाई, आर्थी पर्याय सम्बन्धले दुई वाक्यका बीचको समानार्थी सम्बन्धलाई, आर्थी विपर्याय सम्बन्धले वाक्य-वाक्यका बीचको असमानार्थी सम्बन्धलाई, तुलनात्मक सम्बन्धले कथागत विषयप्रसङ्गमा प्रस्तुत तुलनालाई, उद्देश्य वा प्रयोजन सम्बन्धले प्रस्तोताद्वारा प्रस्तुत लक्ष्यगत सन्दर्भलाई, इन्द्रिय-मस्तिष्क सम्बन्धले कुनै घटनाको प्रभावस्वरूप व्यक्त अभिव्यक्तिलाई, व्याख्यात्मक सम्बन्धले पूर्व वाक्यमा व्यक्त कुराको अतिरिक्त वर्णनलाई, अप्रत्यक्ष सम्बन्धले कथाका वाक्यहरूका बीचको परोक्ष सम्बन्धलाई, अनुमानित सम्बन्धले कुनै घटनाबारे गरिएको अनुमानात्मक सन्दर्भलाई, परिचयात्मक सम्बन्धले कुनै व्यक्ति, वस्तु, स्थान र त्यसको विशेषताजन्य वर्णनलाई, आनुक्रमिक सम्बन्धले कथागत विषयप्रसङ्गको क्रमिक निरन्तरतालाई, समुच्चयात्मक सम्बन्धले समानान्तर वाक्यीय सम्बन्धलाई, विध्यर्थक सम्बन्धले कथामा प्रस्तुत आज्ञा, इच्छा र अनुरोध भावार्थलाई, प्रश्नार्थक सम्बन्धले कुनै विषयप्रतिको जिज्ञासा एवम् क्रमिक प्रश्नको उपस्थापनलाई प्रश्नोत्तर सम्बन्धले पूर्व वाक्यको प्रश्न र पश्च वाक्यको उत्तर सम्बन्धलाई, स्वीकारात्मक सम्बन्धले पूर्व वाक्यमा निहित आशयको स्वीकारोक्तिमूलक सम्बन्धलाई र साधन-साध्य सम्बन्धले पूर्व वाक्यमा प्रयुक्त साधन र पश्च वाक्यमा प्रस्तुत साधनलक्षित साध्य प्रसङ्गलाई परस्परमा सम्बन्धित तुल्याई प्रस्तुत कथामा संयुक्ति कायम गरेका छन् जसको परिणामस्वरूप प्रस्तुत कथा ग्राह्य, बोध्य एवम् अन्वितिपूर्ण बन्न पुगेको देखिन्छ ।

प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त उल्लिखित अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति सम्बन्ध र तिनको प्रयोगात्मक अवस्थालाई निम्नानुसारको तालिकामा समेत देखाउन सकिन्छ :

तालिका ५०

‘भविष्य निर्माण’ कथामा व्यवहृत अन्तर्वाक्यीय संयुक्तिको समग्र स्थिति

क्र.सं.	अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति	प्रयुक्त सङ्ख्या	प्रतिशत
१	सामान्य-विशिष्ट सम्बन्ध	१	०.८९%
२	कार्य-कारण सम्बन्ध	४	३.५७%
३	कारण-कार्य सम्बन्ध	६	५.३५%
४	कारण-परिणाम सम्बन्ध	३	२.६७%
५	प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध	९	८.०३%
६	परिवेश-घटना सम्बन्ध	४	३.५७%
७	घटना-परिवेश सम्बन्ध	४	३.५७%
८	आर्थी पर्याय सम्बन्ध	१	०.८९%
९	आर्थी विपर्याय सम्बन्ध	५	४.४६%
१०	तुलनात्मक सम्बन्ध	१	०.८९%
११	उद्देश्य वा प्रयोजन सम्बन्ध	३	२.६७%
१२	इन्द्रिय-मस्तिष्क सम्बन्ध	२	१.७८%
१३	व्याख्यात्मक सम्बन्ध	९	८.०३%
१४	अप्रत्यक्ष सम्बन्ध	११	९.८२%
१५	अनुमानित सम्बन्ध	१	०.८९%
१६	परिचयात्मक सम्बन्ध	९	८.०३%
१७	आनुक्रमिक सम्बन्ध	१९	१६.९६%
१८	समुच्चयात्मक सम्बन्ध	२	१.७८%

१९	विध्यर्थक सम्बन्ध	२	१.७८%
२०	प्रश्नार्थक सम्बन्ध	८	७.१४%
२१	प्रश्नोत्तर सम्बन्ध	६	५.३५%
२२	स्वीकारात्मक सम्बन्ध	१	०.८९%
२३	साधन-लक्ष्य सम्बन्ध	१	०.८९%

यसप्रकार 'भविष्य निर्माण' कथामा प्रयुक्त कुल २३ वटा अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति सम्बन्धहरूमध्ये सबैभन्दा बढी आर्थत् १६.९६% आनुक्रमिक सम्बन्धको प्रयोग गरिएको पाइन्छ, भने सबैभन्दा कम र्थात् ०.८९% सामान्य-विशिष्ट, आर्थी पर्याय, तुलनात्मक, अनुमानित, स्वीकारात्मक र साधन-लक्ष्य सम्बन्धहरूको प्रयोग गरिएको देखिन्छ। कथामा व्यवहृत यी विविध प्रकृतिका अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति सम्बन्धहरूबाट प्रस्तुत कथा थप सङ्गतिपूर्ण एवम् बोधगम्य बन्न पुगेको छ।

(ख) अन्तरअनुच्छेदीय संयुक्ति

'भविष्य निर्माण' कथामा प्रस्तुत बालमनोवैज्ञानिक विषयवस्तु कथाका विभिन्न अनुच्छेदहरूमा व्यवहृत भएको पाइन्छ। प्रस्तुत कथामा समाविष्ट विषयवस्तु सुरुदेखि अन्त्यसम्मका विविध अनुच्छेदहरूमा घटनाक्रमअनुसार आनुक्रमिक रूपमा प्रस्तुत भएको देखिन्छ। यस क्रममा कथाको शीर्ष विषयसन्दर्भ र प्रसङ्गअनुसार व्याख्यात्मक, समीक्षात्मक, कालक्रमिक आदि विभिन्न प्ररूपमा प्रवाहित भएको छ। साथै प्रस्तुत कथावस्तु आदि, मध्य र अन्त्यको निश्चित ढाँचामा अन्वितिपूर्ण रहेको छ। प्रस्तुत कथाका अनुच्छेदहरूमा खण्डित रूपमा रहेको विषयले अन्तरअनुच्छेदीय सम्बन्ध र समन्वयका माध्यमबाट अर्थतात्त्विक सिलसिलामा एकीकृत भई पूर्णता प्राप्त गरेको छ।

वस्तुतः 'भविष्य निर्माण' कथामा कुल २१ वटा अनुच्छेदहरू रहेका छन्। एक वा अनेक वाक्यहरूले युक्त प्रस्तुत कथाका अनुच्छेदहरूमा कथाका विविध घटना, प्रसङ्गहरू क्रमिक रूपमा प्रस्तुत भएका छन्। जसका माध्यमबाट 'भविष्य निर्माण' कथाले सिङ्गो वैचारिक आकृति ग्रहण गरेको छ। प्रस्तुत कथाको पहिलो अनुच्छेद कथाको प्रारम्भिक अनुच्छेदका रूपमा रहेको छ। जसमा कुल ९ वटा वाक्यहरू रहेका छन्। यस अनुच्छेदमा दार्जिलिङको तुङसुङ बस्तीमा रहेको घरबारे

परिचयात्मक वर्णन गरिएको छ । कथाको दोस्रो अनुच्छेदमा कुल ८ वटा वाक्यहरू रहेका छन् । जहाँ उक्त घरका पार्वती र कृष्णबहादुरबारे चर्चा गरिएको छ । कथाको तेस्रो अनुच्छेद पार्वती र कृष्णबहादुरको एक मात्र छोरो नरेशको वर्णनमा केन्द्रित रहेको छ । कुल ५ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा नरेशलाई एक श्रेष्ठ व्यक्ति बनाउने पार्वतीको लक्ष्यलाई मूलभूत रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । त्यसैगरी कथाको चौथो अनुच्छेदमा विश्वपरिवेश र छोराको भविष्यबारे चर्चा गरिएको छ । १२ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा अशान्त विश्वपरिवेशमा पनि पार्वती र कृष्णबहादुरले छोरा नरेशलाई शान्तिवीर बनाउने ध्येयले सुत्ने कोठामा, गान्धीवाणी, बुद्धवाणीजस्ता सन्देश टाँगोको कुरा प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको पाँचौँ अनुच्छेद नरेशले बुबा कृष्णबहादुरलाई राखेको जिज्ञासामा आधारित रहेको छ । कुल ७ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा नरेशले आफ्ना बाबुको पाखुरामा लागेको दागबारे सोधेको र कृष्णबहादुरले गोलीको दाग भएको बताएको कुरा उल्लेख गरिएको छ । कथाको छैटौँ, सातौँ र आठौँ अनुच्छेदमा १११ वाक्य रहेका छन् जहाँ नरेशले गोली हान्ने व्यक्तिबारे सोधेको, कृष्णबहादुरले जर्मनले गोली हानेको बताएका र नरेशले बुबालाई गोली लाग्दा तपाईंलाई दुखेन ? भनी प्रश्न गरेको कुरा उल्लेख छ । कथाको नवौँ अनुच्छेदमा कुल ३ वटा वाक्यहरू प्रस्तुत गरिएको छ । जहाँ कृष्णबहादुरले छोरा नरेशको जिज्ञासाको उत्तर दिँदै गोली लागेर दुखे पनि शुत्रहरू मार्नुपर्ने कुरा व्यक्त गरेको प्रसङ्ग प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको दसौँ अनुच्छेदमा नरेशले गरेको थप प्रश्न र कृष्णबहादुरले दिएको उत्तर प्रस्तुत गरिएको छ । कुल ११ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा नरेशको प्रश्नको उत्तरमा कृष्णबहादुरले मान्छे मारेको बताएपछि कृष्णबहादुर पछुताएको घटना प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको एघारौँ अनुच्छेद कृष्णबहादुर र पार्वतीको संवादमा आधारित रहेको छ । कुल ६ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा नरेशले बन्दुक लिएर आई ठूलो भएपछि जर्मनलाई मार्ने कुरा गरेको प्रसङ्ग प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको बाह्रौँ अनुच्छेदमा एघारौँ अनुच्छेदमा घटित घटनापछिको परिवेश प्रस्तुत गरिएको छ । कुल ९ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा पार्वतीले छोरालाई घटना-प्रसङ्ग बिसाउन पुतलीतिर हेर्न लगाएको कुरा मूलभूत रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । त्यस्तै कथाको तेह्रौँ अनुच्छेदमा नरेश र पार्वतीबीचको संवाद प्रस्तुत

गरिएको छ । कुल ८ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा छोरा नरेशको जिज्ञासामा पार्वतीले जर्मनहरू खराब मात्र नभई असल पनि हुने कुरा बताएको उल्लेख गरिएको छ । कथाको चौधौं अनुच्छेदमा एक मात्र वाक्यको प्रयोग गरिएको छ । जसमा नरेशले जर्मनहरूले बुबालाई गोली हानेको कारणबारे सोधेको कुरा उल्लेख गरिएको छ । कथाको पन्ध्रौं अनुच्छेदमा निहित २ वाक्यमा नरेशको प्रश्नको उत्तर दिँदै पार्वतीले खराब जर्मनले गोली हानेको कुरा व्यक्त गरिएको छ । कथाको सोह्रौं अनुच्छेदमा प्रयुक्त एक मात्र वाक्यमा नरेशले दुष्टहरूबारे जिज्ञासा राखेको कुरा उल्लेख गरिएको छ । त्यसैगरी कथाको सत्रौं अनुच्छेदमा पार्वतीले दुष्टहरूबारे गरेको व्याख्या प्रस्तुत गरिएको छ । कुल ९ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा अरूलाई दुःख दिने, भागवान्को प्रार्थना नगर्ने लयागतलाई दुष्टको रूपमा चित्रण गरिएको छ । साथै यसबाट नरेश प्रभावित भई आफूबारे जिज्ञासा राखेको कुरा उल्लेख छ । कथाको अठारौं अनुच्छेदमा प्रस्तुत ३ वाक्यमा पार्वतीले नरेशलाई राम्रो भएको बताएको कुरा उल्लेख गरिएको छ । कथाको उन्नाईसौं अनुच्छेदमा प्रयुक्त २ वाक्यमा त्यो रात पार्वती र कृष्णबहादुर दुवै छटपटाएको तथा खिन्न भएको घटना प्रस्तुत गरिएको छ । त्यस्तै कथाको बीसौं अनुच्छेदमा अर्को दिनको घटनाप्रसङ्ग प्रस्तुत गरिएको छ । कुल २ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा नरेशले पार्वतीलाई जर्मनबारे राखेको जिज्ञासा प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको एककाईसौं अनुच्छेदमा चाहिँ छोरा नरेशमा आएको परिवर्तनबारे चर्चा गरिएको छ । कुल १२ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा नरेशले बन्दुक फ्याँकेको, ठूलो भएपछि जर्मनी गई जर्मनहरूलाई साथी बनाई राम्रो काममा लाग्ने विचार प्रस्तुत गरेको घटना उल्लेख गरिएको छ । साथै छोरोमा आएको परिवर्तनले पार्वतीमा छाएको खुसी प्रस्तुत गरिएको छ ।

यसरी प्रस्तुत कथाका कुल २१ वटा अनुच्छेदहरूमा पार्वती र कृष्णबहादुरको परिवारमा घटेको घटना र त्यसले बालमनोविज्ञानमा पारेको प्रभावलाई क्रमिक रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । प्रस्तुत कथाका विभिन्न अनुच्छेदहरूमा प्रस्तुत विषयवस्तुहरू अनुच्छेदनिबद्ध मात्र नभई पूर्वअनुच्छेदसम्बद्धसमेत भई व्यवहृत भएकाले कथामा वैचारिक श्रृङ्खला कायम भएको देख्न सकिन्छ । साथै प्रस्तुत कथा आदि, मध्य र अन्त्यको क्रममा सुसङ्गठित रहेको पनि पाउन

सकिन्छ । जसअनुसार कथाको पहिलो अनुच्छेद आदि वा परिचयात्मक भागका रूपमा, दोस्रोदेखि बीसौसम्मका अनुच्छेदहरू मध्य वा व्याख्या भागका रूपमा र एक्काईसौ अनुच्छेद अन्त्य वा समापन भागका रूपमा रहेका छन् । प्रस्तुत कथाका विभिन्न भागमा रहेका एक वा अनेक अनुच्छेदहरूले कथाको मूल वा शीर्ष मनोवैज्ञानिक विषयलाई क्रमिक रूपमा पछ्याई सिङ्गो कथालाई सार्थक र अन्वितिपूर्ण बनाउन विशिष्ट सहयोग पुऱ्याएका छन् । यद्यपि कतिपय अनुच्छेदहरू भिन्न प्रसङ्ग वा सन्दर्भविना नै विन्यास गरिएकाले एउटै अनुच्छेद बनाउन उपयुक्त हुने (उदा. अनुच्छेद ६, ७, ८ र ९, १४, १५ र १६ तथा १७ र १८ लाई एउटा-एउटा अनुच्छेद बनाउनु उपयुक्त हुने) देखिन्छ । तथापि यसले प्रस्तुत कथाको बोध एवम् पठनीयतामा भने खासै असर पुऱ्याएको देखिदैन । समग्रतः प्रस्तुत कथा अन्तरअनुच्छेदीय संयुक्तिका दृष्टिले युक्तियुक्त नै देखा पर्छ ।

(ग) सन्दर्भपरक संयुक्ति

‘भविष्य निर्माण’ कथामा अन्तर्वाक्यीय र अन्तरअनुच्छेदीय संयुक्तिका अलावा सन्दर्भपरक संयुक्तिको समेत व्यवस्थित प्रयोग-व्यवहार गरिएको पाइन्छ । वस्तुतः प्रस्तुत कथा कुनै खास विषयसन्दर्भमा आधारित रहेको छ । जसमा अभिव्यक्त सन्दर्भपरक विषयले व्यक्त आशयको बोधमा सहजता सृजना गरेको छ । सैद्धान्तिक दृष्टिकोणअनुसार साङ्कथनिक क्षेत्र, सहभागी र माध्यमको उचित विन्यासले साङ्कथनको सन्दर्भपरक संयुक्तिलाई सुदृढ तुल्याउने हुन्छ । हुन पनि साङ्कथन वा पाठको आशय सन्दर्भपरक अर्थबाट व्यक्त हुन्छ । प्रस्तुत कथामा सन्दर्भपरक संयुक्तिको सृजनार्थ आवश्यक क्षेत्र, सहभागी र माध्यम वा पद्धतिको समुचित व्यवहार गरिएको छ । जसबाट कथाको अर्थ वा भाव प्रवाहमा महत्त्वपूर्ण सहयोग पुगेको छ । सन्दर्भपरक संयुक्ति सृजनामा भूमिका निर्वाह गर्ने यी तीन पक्षका आधारमा प्रस्तुत कथाको अध्ययन-विश्लेषण निम्नानुसार गरिएको छ :

क्षेत्र (फिल्ड)

‘भविष्य निर्माण’ कथामा सन्दर्भपरक संयुक्तिको सृजनार्थ कथागत क्षेत्र वा विषयले महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको पाइन्छ। प्रस्तुत कथामा यसका लागि आवश्यक पर्ने आनुभविक र तार्किक अर्थको प्रभावकारी संयोजन गरिएको देखिन्छ। जसमध्ये आनुभविक अर्थअन्तर्गत निश्चित विषय-घटना वा विचार र तार्किक अर्थअन्तर्गत अन्तर्वाक्यीय तार्किक सम्बन्धको स्थापन गरिएको छ। कथाको क्षेत्र वा विषयसम्बद्ध यस किसिमको साङ्कथनिक व्यवहारले प्रस्तुत कथा थप संयुक्त बन्न पुगेको छ।

वस्तुतः ‘भविष्य निर्माण’ कथामा बालमनोवैज्ञानिक विषयवस्तुलाई कथागत क्षेत्रका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ। यस कथामा दोस्रो विश्वयुद्धले निम्त्याएको अशान्त वातावरण, भय र अन्योलग्रस्त परिवेशको चित्रण गरिएको छ। यस क्रममा देश, काल र परिवेशले बालबालिकाको अन्तर्मनमा पार्न सक्ने प्रभावलाई गहन रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ। प्रस्तुत कथामा दार्जिलिङको तुङ्सुङ बस्तीमा घर भएका कृष्णबहादुर र पार्वतीले एक मात्र छोरो नरेशलाई एक श्रेष्ठ व्यक्ति एवम् शान्तिवीर बनाउने सपना सजाएको भए पनि विश्वपरिवेशले उक्त स्वप्नमा बाधा पुऱ्याइरहेको, कृष्णबहादुरसँग खेलिरहेको नरेशले उनको पाखुरामा दाग देखेपछि जिज्ञासा राखेको, कृष्णबहादुरले उक्त दाग जर्मनहरूले हानेको गोलीका कारणले भएको बताएको, त्यसले नरेशका मनमा बदलाको भाव जागृत भएको, त्यसबारे नरेशले पार्वतीलाई पटक पटक जिज्ञासा राखेको, पार्वतीले जर्मनहरू खराब मात्र नभई असल पनि हुने बताई सत्मार्गमा लाग्न प्रेरित गरेको, जसको परिणामस्वरूप नरेशको मनमा परिवर्तन आएको घटना-सन्दर्भ प्रस्तुत गरिएको छ। कथामा प्रस्तुत यस किसिमको मनोवैज्ञानिक विषयसन्दर्भलाई हेर्दा यस कथामा अभिभावकहरूले आफ्ना बालबालिकाहरूका अगाडि संवेदनशील कुरा गर्न नहुने दृष्टान्त प्रस्तुत गरिएको छ। घरपरिवारको वातावरणले बालबालिकाहरूको भविष्य निर्धारण गर्ने भएकाले हरेक घरपरिवारमा उचित वातावरणको आवश्यकता औल्याइएको यस कथामा नेतृत्वदायी अभिभावकीय भूमिका र सकारात्मक सन्देशबाट मात्र बालबालिकाहरूको ‘भविष्य निर्माण’ गर्न सकिने धारणा प्रस्तुत गरिएको छ। साथै युद्धमय

विश्वको परिकल्पनासहित शान्ति, विकास र मानवताको पक्षमा बकालत गरिएको छ । कथामा प्रस्तुत यस किसिमको विषयवस्तु कथाका विभिन्न वाक्यहरूका माध्यमबाट अभिव्यक्त भएको पाइन्छ । कथाका वाक्यहरूमा ससाना घटनाप्रसङ्गहरू निरपेक्ष-सापेक्ष संयोजकहरूको उपस्थिति-अनुपस्थितिमा जोडिदै तार्किक रूपमा अन्य घटनाहरूसँग सम्बन्धित भएको देखिन्छ । जसबाट सिङ्गो विषयवस्तुको स्थापन हुन पुगेको छ । परिणामस्वरूप कथाको विषयवस्तु अन्वितिपूर्ण एवम् तार्किक बन्न पुगेको छ । समग्रतः आनुभविक र तार्किक अर्थका माध्यमबाट प्रस्तुत कथाको क्षेत्र वा विषय अभिव्यक्त भई कथा थप संयुक्तियुक्त बन्न पुगेको छ ।

सहभागी (टेनर)

‘भविष्य निर्माण’ कथामा सन्दर्भपरक संयुक्ति सृजनार्थ आवश्यक पर्ने विभिन्न सहभागीको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । वस्तुतः यसअन्तर्गत सङ्कथन वा पाठमा संलग्न पात्रहरू, तिनको चरित्र, भूमिका, स्थिति, कथनक्रिया, व्यक्तित्वलगायतको अध्ययन-विश्लेषण गरिन्छ । प्रस्तुत कथामा यस किसिमको गुण वा विशेषताले युक्त विभिन्न पात्रहरूको प्रयोग गरिएको छ । जसका माध्यमबाट कथाकारले व्यक्त गर्न चाहेको विचार वा भाव प्रवाह भएको देखिन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त पात्र वा सहभागीले कथागत विषय एवम् घटनाक्रमलाई निश्चित तात्पर्यमा अभिव्यक्त गर्न समेत मद्दत पुर्याएको पाइन्छ ।

‘भविष्य निर्माण’ कथामा मूलतः मानवीय पात्रहरूको प्रयोग गरिएका छन् । जसअन्तर्गत पार्वती, कृष्णबहादुर र नरेश देखा परेका छन् । प्रस्तुत कथामा सहभागी पात्रहरूमध्ये पार्वती शिक्षिता, गुणवती, स्त्रीसुलभ सौन्दर्ययुक्त, कुशल गृहिणी, ममतामयी, विवेकी, दूरदर्शी, बौद्धिक एवम् असल अभिभावकका रूपमा देखा परेकी छन् भने कृष्णबहादुर पल्टनबाट फर्केपछि सानोतिनो व्यापार-व्यवसाय गरी बसेका, सीधा स्वभावका, होस नपुऱ्याई बोल्ने र पछि पछुताउने पात्रका रूपमा देखा परेका छन् । पार्वती र कृष्णबहादुरको पुत्र नरेश चाहिँ जिज्ञासु, उत्सुक एवम् परिवर्तनशील पात्रका रूपमा देखा परेको छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त यी सहभागीहरूमध्ये नरेशकै केन्द्रीय सरोफेरामा कथाको समग्र घटनाक्रम वा विषयवस्तु घटित/केन्द्रित भएको छ । वस्तुतः देश, काल र परिवेशले

बालबालिकाको मनमा गहिरो प्रभाव पार्ने कुरा व्यक्त गरिएको यस कथामा घरपरिवारको सकारात्मक वा नकारात्मक परिवेशले बालबालिकाहरूको 'भविष्य निर्माण' को भूमिका खेल्ने दृष्टान्त प्रस्तुत गरिएको छ । प्रस्तुत कथामा बाबु कृष्णबहादुरको पाखुरामा बालक नरेशले दाग देखेपछि जिज्ञासा राख्दा उनले जर्मनहरूले हानेको गोलीका कारण दाग बसेको बताएको र आफूले पनि जर्मनहरूलाई मारेर कप्तान भएको लगायतका कुरा गरेपछि नरेशका मनमा परेको मनोवैज्ञानिक प्रभाव प्रस्तुत गरिएको छ । साथै त्यसले नरेशमा उब्जिएको प्रतिशोधी भावना विवेकी आमा पार्वतीले सबै जर्मन खराब नभएर असल पनि हुने भन्दै सकारात्मक बाटोमा लाग्न नरेशलाई प्रेरित गरेबाट हटेको देखाइएको छ । यसरी बालबालिकाको उज्ज्वल 'भविष्य निर्माण'मा हरेक अभिभावकको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहने कुरा प्रस्तुत कथाका माध्यमबाट व्यक्त गरिएको छ । कथाकारको यस अभिप्रायलाई कथाका सहभागीहरूले आ-आफ्नो भूमिकामार्फत सार्थक तुल्याएका छन् । वस्तुतः प्रस्तुत कथामा कृष्णबहादुर र नरेश पुरुष पात्रका रूपमा र पार्वती स्त्री पात्रका रूपमा आई प्रमुख-सहायक (नरेश-पार्वती, कृष्णबहादुर) भूमिकामा रही, अनुकूल प्रवृत्ति र व्यक्तिगत जीवनचेतनाका साथ गतिशील र गतिहीन (नरेश-कृष्णबहादुर, पार्वती) भई मञ्चीय एवम् बद्ध भूमिकामा देखा परेका छन् । यिनको व्यवहार एवम् भूमिकाबाट सकारात्मक सन्देशले मात्र बालबालिकाहरूको सुन्दर भविष्य निर्धारण गर्न सकिने कुरा प्रवाह भएको छ । कथामा सहभागी उल्लिखित सहभागी वा पात्रहरूका माध्यमबाट व्यक्त यस किसिमको कथात्मक आशयले सन्दर्भपरक संयुक्ति सृजनामा महत्त्वपूर्ण सहयोग पुगेको देख्न सकिन्छ ।

माध्यम (मोड)

'भविष्य निर्माण' कथामा सन्दर्भपरक संयुक्ति सृजनार्थ क्षेत्र र सहभागीका अतिरिक्त माध्यम वा पद्धतिको समेत प्रयोग-व्यवहार गरिएको पाइन्छ । वस्तुतः यो पाठात्मक कार्य वा अर्थसंग सम्बन्धित हुन्छ । यसअन्तर्गत संसक्तता, अक्षकीकरण, सूचना संरचना, भाषिक स्वरूप, सहभागीको भाषाप्रयोग, प्रयुक्त भाषाको सन्दर्भपरक कार्य र सम्प्रेषित सन्देश, भाषिक सङ्गठनलगायतको सूक्ष्म

अवेक्षण गरिन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त भाषिक स्वरूपमा पनि यी किसिमका विविध अभिलक्षणहरू पाउन सकिन्छ । जसको परिणामस्वरूप प्रस्तुत कथा सार्थक एवम् बोधगम्य बन्न पुगेको छ ।

वस्तुतः 'भविष्य निर्माण' कथामा लिखित भाषिक माध्यमको प्रयोग गरिएको छ । प्रस्तुत कथामा व्याख्यात्मक तथा संवादात्मक शैलीको प्रयोग गरिएको छ । वाक्यात्मक संरचनाका दृष्टिले यस कथामा मूलतः छोटो छोटो सरल वाक्य र अंशतः लामा लामा जटिल वाक्यहरूको प्रयोग (उदा. घर काठको एकतले छ, पार्वती योग्य गृहिणी भएकी हुनाले यो छोराको पालनपोषणमा विशेष ध्यान दिन्थिन् आदि) गरिएको छ भने पदक्रमका दृष्टिले सामान्य पदक्रमयुक्त र विशिष्ट पदक्रमयुक्त वाक्यहरूको प्रयोग (उदा. घर काठको एकतले छ, पार्वती हुन् त्यस घरकी गृहलक्ष्मी, तिनको एउटा छोरो छ नरेश, आदि) गरिएको छ । दृष्टिविन्दुका दृष्टिले चाहिँ यस कथामा तृतीय पुरुष दृष्टिविन्दुको प्रयोग गरिएको छ । प्रस्तुत कथा व्याकरणिक र कोशीय दृष्टिले समग्रतः संसक्त, अक्षक-वर्तक संरचनाको प्रयोग-व्यवहारका दृष्टिले उपयुक्त र कथात्मक विषयप्रसङ्ग एवम् घटनाहरूको सिलसिलेवार प्रस्तुतिका दृष्टिले प्रदत्त र नवीन सूचनाको आनुक्रमिक प्रस्तुतिमा आधारित देखा पर्छ । आख्यानात्मक विधाअन्तर्गत पर्ने भएकाले यसको स्वरूप आख्यानात्मक ढाँचामा निबद्ध रहेको छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त भाषिक प्रयोगलाई सङ्गठित तुल्याउन यसमा मूलभूत रूपमा अभिधात्मक र केही मात्रामा टुक्काहरूको प्रयोग (उदा. कण्ठ भरिनु, रुद्ध हुनु आदि) गरिएको देखिन्छ । भाषिक प्रयोग-व्यवहारका दृष्टिले हेर्दा प्रस्तुत कथाका कतिपय स्थानमा असङ्गत र सन्दर्भहीन व्यवहार (उदा. 'तुडसुड वस्तीतिर जाने मानिस त्यस घरतर्फ आकर्षित हुन्छ ।' यसमा सन्दर्भअनुसार 'हुन्छन्' हुनुपर्ने हो, "दोस्रो विश्वयुद्धमा तिनी लप्टन भएका थिए, पछि कप्तान भए, युद्ध थामियो, तिनी पल्टनबाट फर्केपछि आफ्नै सानोतीनो व्यापार गरेर अहिले जीवन बिताइरहेका छन् ।" यहाँ 'युद्ध थामियो' वाक्य त्यति सङ्गत छैन, "दुष्टहरू को हुन् आमा?" भन्ने नरेशको प्रश्नमा 'दुष्टको परिचयात्मक व्याख्या गरिएको छ' जहाँ गोली हान्ने दुष्ट को हुन् भनी नरेशले सोधेको छ, आदि) भएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा सहभागीअनुसारको भाषिक स्वरूप व्यवहृत भएको देखिन्छ । जसमध्ये पार्वतीको भाषिक अभिव्यक्तिमा बुद्धिमता, कोमलता,

सहनशीलता, नम्रता आदि, कृष्णबहादुरको भाषिक अभिव्यक्तिका अभिधार्थकता र नरेशको भाषिक अभिव्यक्तिका जिज्ञासात्मक, प्रतिशोधात्मक, निश्चयार्थक, घोषणात्मक आदि विशेषता वा गुण अन्तर्भूत रहेको पाउन सकिन्छ । यस कथामा अभिव्यक्त बालमनोवैज्ञानिक विषयवस्तु कथामा व्यवहृत सरल, सहज एवम् सुबोध्य भाषिक व्यवहारका माध्यमबाट सम्प्रेषित हुन पुगेको छ । यसमा देश, काल र परिवेशले बालमस्तिष्कमा पार्न सक्ने प्रभावको रौचिरात्मक प्रस्तुति गरिएको छ । साथै प्रत्येक बालबालिकाको 'भविष्य निर्माण'मा हरेक अभिभावकको सोद्देश्यमूलक, सक्रिय र सकारात्मक भूमिका हुनुपर्ने सन्देश प्रवाह गरिएको छ । प्रस्तुत कथामा व्यक्त यस किसिमको सन्देशात्मक अभिव्यक्ति कथामा प्रस्तुत भाषाका माध्यमबाट अधिगत गर्न सकिन्छ । कथाको विषय वा क्षेत्र र सहभागीअनुसारको भाषिक प्रयोगबाट प्रस्तुत कथा थप संयुक्तियुक्त बन्न पुगेको छ ।

यसप्रकार भविष्य निर्माण कथामा कथात्मक क्षेत्र वा विषय, त्यसअन्तर्गत संलग्न पात्र वा सहभागी र प्रयुक्त भाषिक माध्यम वा पद्धतिको समन्वयमार्फत सन्दर्भपरक संयुक्ति कायम हुन पुगेको छ । सन्दर्भपरक संयुक्तिनिबद्ध यी तीन विशेषता, गुण वा पक्षमध्ये माध्यम वा पद्धतिमा केही कसरमसर देखिए पनि समग्रतः कथा ग्राह्य एवम् बोधगम्य नै रहेको छ ।

'खड्गबहादुर' कथामा संयुक्ति

'खड्गबहादुर' कथा कथाकार बदरीनाथ भट्टराईद्वारा लिखित ऐतिहासिक कथा हो । चेलीबेटी बेचबिखनजस्तो गम्भीर विषयमा आधारित भई लेखिएको यस कथामा व्यक्त विषयवस्तु अर्थतात्त्विक दृष्टिले बोधगम्य एवम् सुदृढ रहेको देखिन्छ । यसका लागि प्रस्तुत कथामा संयुक्ति युक्तिको प्रभावकारी प्रयोग-व्यवहार गरिएको पाइन्छ । सिद्धान्ततः सङ्कथन वा पाठमा वक्ता वा लेखकद्वारा सम्प्रेषित विचार वा आशय तब मात्र सम्प्रेष्य र बोध्य हुन्छ जब त्यो संयुक्ति युक्तिले पूर्ण हुन्छ । प्रस्तुत कथाको आन्तरिक संरचना एवम् बुनोटलाई व्यवस्थित तुल्याउन संयुक्ति युक्तिले महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको देखिन्छ । कथामा निहित विषय एवम् घटना-प्रसङ्गलाई अर्थतात्त्विक एवम् तार्किक दृष्टिले सुसंयोजित तुल्याउने कार्यमा संयुक्ति युक्तिका अन्तर्वाक्यीय, अन्तरअनुच्छेदीय र सन्दर्भपरक प्ररूपहरूको उपयुक्त समन्वय रहेको पाइन्छ । जसमध्ये वाक्य-

वाक्यका बीचको अर्थतात्त्विक श्रृङ्खला संयोजनमा अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति सम्बन्धहरू, खण्ड-खण्ड वा अनुच्छेद-अनुच्छेदका बीचको आर्थी सिलसिला संयोजनमा अन्तरअनुच्छेदीय संयुक्ति र कथात्मक विषय, सहभागी र भाषाप्रयोगको तालमेलद्वारा व्यक्त विचार वा आशयका बीच आर्थी सम्बन्ध कायम गर्नका लागि सन्दर्भपरक संयुक्ति युक्तिले विशिष्ट कार्य सम्पादन गरेका छन् । प्रस्तुत कथामा व्यवहृत यी तीनै प्रकृतिका संयुक्ति युक्ति र तिनको भूमिका अध्ययन निम्नानुसार गरिएको छ :

(क) अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति

‘खड्गबहादुर’ कथामा प्रयुक्त वाक्यहरूमा बीच अर्थतात्त्विक समन्वय एवम् श्रृङ्खला कायम गर्नका लागि अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति युक्तिको प्रयोग-व्यवहार गरिएको पाइन्छ । सिद्धान्ततः अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति वाक्य-वाक्यका बीचको क्रमगत सम्बन्ध वा पारस्परिक आर्थी सम्बन्धसँग निबद्ध रहेको हुन्छ । जसले रेखीय एवम् स्थानीय संयुक्ति सम्बन्धलाई द्योतन गर्दछ । प्रस्तुत कथामा अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति सृजनार्थ विभिन्न संसक्ति सिक्रीका अलावा सन्दर्भपरक एवम् प्रकरणपरक भाषिक प्रयोग गरिएको देखिन्छ । जसमध्ये संसक्तिपरक प्रयोग-व्यवहारलाई संसक्ति भूमिकाका आधारमा र सन्दर्भ वा प्रसङ्गपरक प्रयोगलाई विषयवस्तुको प्रयोग-व्यवहारका आधारमा पर्गेल्न सकिन्छ । प्रस्तुत कथामा अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति सम्बन्धका विभिन्न प्ररूपहरू जस्तै : सामान्य-विशिष्ट, कार्य-कारण, कारण-कार्य, प्रभाव-परिणाम, परिवेश-घटना, व्याख्यात्मक आदिको समुचित व्यवहार गरिएको पाइन्छ । परिणामस्वरूप प्रस्तुत कथा थप संयुक्तियुक्त बन्न पुगेको छ ।

वस्तुतः ‘खड्गबहादुर’ कथामा जम्माजम्मी १७८ वटा उपवाक्य एवम् वाक्यहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । जसका बीच परिशिष्टमा उल्लेख गरिएबमोजिम अन्तर्वाक्यीय सम्बन्ध कायम गरिएको छ र त्यसका माध्यमबाट व्यक्त आशयलाई बोध्य तुल्याउने कार्य सम्पादन गरिएको छ । परिणामस्वरूप प्रस्तुत कथा एकीकृत एवम् अन्वितिपूर्ण बनेको छ । प्रस्तुत कथामा वाक्य १ र २ का बीच कार्य-कारण सम्बन्ध, २ र ३ का बीच समुच्चयात्मक सम्बन्ध, ३ र ४ का बीच अनुमानित सम्बन्ध, ४ र ५ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, ५ र ६ का बीच व्याख्यात्मक सम्बन्ध,

६ र ७ का बीच कार्य-कारण सम्बन्ध, ७ र ८ का बीच आर्थी विपर्याय सम्बन्ध, ८ र ९ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध तथा ९ र १० का बीच अप्रत्यक्ष सम्बन्ध कायम गरिएको छ । त्यस्तै वाक्य १० र ११ का बीच परिवेश-घटना सम्बन्ध, ११, १२ र १३ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध १३ र १४ का बीच रीतिबोधक सम्बन्ध, १४ र १५ का बीच समुच्चयात्मक सम्बन्ध, १५ र १६ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध १६ र १७ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, १७ र १८ का बीच प्रश्नार्थक सम्बन्ध, १८ र १९ का बीच कार्य-कारण सम्बन्ध तथा १९ र २० औं वाक्यका बीच स्मरण सम्बन्ध कायम गरिएको देखिन्छ । त्यसैगरी वाक्य २० र २१ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध २१ र २२ का बीच प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध २२ र २३ का बीच सामान्य-विशिष्ट सम्बन्ध, २३ र २४ का बीच कारण-परिणाम सम्बन्ध, २४ र २५ का बीच परिवेश-घटना सम्बन्ध, २५ र २६ का बीच समुच्चयात्मक सम्बन्ध, २६ र २७ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध २७ र २८ का बीच समुच्चयात्मक सम्बन्ध २८ र २९ का बीच प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध तथा २९ र ३० औं वाक्यका बीच कारण-कार्य सम्बन्ध रहेको छ । त्यस्तै वाक्य ३०, ३१ र ३२ का बीच प्रश्नार्थक सम्बन्ध ३२ र ३३ का बीच व्याख्यात्मक सम्बन्ध, ३३ र ३४ का बीच कारण-परिणाम सम्बन्ध, ३४ र ३५ का बीच तुलनात्मक सम्बन्ध, ३५ र ३६ का बीच व्याख्यात्मक सम्बन्ध ३६ र ३७ का बीच विशिष्ट-सामान्य सम्बन्ध, ३७ र ३८ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, ३८ र ३९ का बीच विध्यर्थक सम्बन्ध तथा ३९ र ४० का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध कायम भएको पाइन्छ । त्यसैगरी वाक्य ४०, ४१, ४२ र ४३ का बीच प्रश्नार्थक सम्बन्ध, ४३ र ४४ का बीच अनुमानित सम्बन्ध, ४४ र ४५ का बीच विध्यर्थक सम्बन्ध, ४५ र ४६ का बीच आर्थी विपर्याय सम्बन्ध, ४६ र ४७ का बीच प्रश्नार्थक सम्बन्ध, ४७ र ४८ का बीच आर्थी पर्याय सम्बन्ध, ४८ र ४९ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध तथा ४९ र ५० का बीच स्वीकारात्मक सम्बन्ध रहेको छ । त्यस्तै वाक्य ५० र ५१ का बीच आर्थी विपर्याय सम्बन्ध, ५१, ५२ र ५३ का बीच अनुमानित सम्बन्ध, ५३ र ५४ का बीच कारण-परिणाम सम्बन्ध, ५४ र ५५ का बीच अप्रत्यक्ष सम्बन्ध, ५५ र ५६ का बीच अनुमानित सम्बन्ध, ५६ र ५७ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, ५७ र ५८ का बीच समुच्चयात्मक सम्बन्ध,

५८ र ५९ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध तथा ५९ र ६० का बीच कारण-परिणाम सम्बन्ध कायम भएको देखिन्छ । त्यसैगरी वाक्य ६० र ६१ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, ६१ र ६२ का बीच घटना-परिवेश सम्बन्ध, ६२ र ६३ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, ६३ र ६४ का बीच विध्यर्थक सम्बन्ध, ६४ र ६५ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, ६५ र ६६ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, ६६ र ६७ का बीच व्याख्यात्मक सम्बन्ध, ६७ र ६८ का बीच अनुमानित सम्बन्ध, ६८ र ६९ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध तथा ६९, ७०, ७१ र ७२ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध रहेको छ । त्यस्तै वाक्य ७२ र ७३ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, ७३ र ७४ का बीच विध्यर्थक सम्बन्ध, ७४ र ७५ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, ७५ र ७६ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, ७६, ७७ र ७८ का बीच समुच्चयात्मक सम्बन्ध, ७८ र ७९ का बीच व्याख्यात्मक सम्बन्ध तथा ७९ र ८० का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध कायम भएको पाइन्छ । त्यसैगरी वाक्य ८० र ८१ का बीच कारण-परिणाम सम्बन्ध, ८१ र ८२ का बीच समुच्चयात्मक सम्बन्ध ८२, ८३ र ८४ का बीच व्याख्यात्मक सम्बन्ध, ८४ र ८५ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, ८५ र ८६ का बीच कार्य-कारण सम्बन्ध, ८६ र ८७ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, ८७ र ८८ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध ८८ र ८९ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, तथा ८९ र ९० का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध रहेको छ । त्यस्तै वाक्य ९० र ९१ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध ९१ र ९२ का बीच घटना-परिवेश सम्बन्ध, ९२ र ९३ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, ९३ र ९४ का बीच स्मरण सम्बन्ध, ९४ र ९५ का बीच प्रश्नार्थक सम्बन्ध, ९५ र ९६ का बीच मूल्याङ्कनात्मक सम्बन्ध, ९६ र ९७ का बीच स्मरण सम्बन्ध, ९७, ९८ र ९९ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध तथा ९९ र १०० का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध रहेको देख्न सकिन्छ । त्यसैगरी वाक्य १००, १०१ र १०२ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, १०२ र १०३ का बीच आर्थी विपर्याय सम्बन्ध, १०३ र १०४ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, १०४ र १०५ का बीच व्याख्यात्मक सम्बन्ध, १०५ र १०६ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, १०६ र १०७ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, १०७ र १०८ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, १०८ र १०९ का बीच अनुमानित सम्बन्ध तथा १०९ र ११० का बीच पुनरुक्ति सम्बन्ध कायम भएको छ । त्यस्तै ११० र

१११ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, १११ र ११२ का बीच प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध, ११२ र ११३ का बीच समुच्चयात्मक सम्बन्ध, ११३ र ११४ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, ११४ र ११५ का बीच सामान्य-विशिष्ट सम्बन्ध, ११५ र ११६ का बीच घटना-परिवेश सम्बन्ध, ११६ र ११७ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, ११७ र ११८ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, ११८ र ११९ का बीच तुलनात्मक सम्बन्ध तथा ११९ र १२० का बीच व्याख्यात्मक सम्बन्ध रहेको देखिन्छ । त्यसैगरी वाक्य १२०, १२१ र १२२ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, १२२ र १२३ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, १२३ र १२४ का बीच प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध, १२४ र १२५ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, १२५ र १२६ का बीच समुच्चयात्मक सम्बन्ध, १२६ र १२७ का बीच आर्थी विपर्याय सम्बन्ध, १२७ र १२८ का बीच परिवेश-घटना सम्बन्ध, १२८ र १२९ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध तथा १२९ र १३० का बीच समुच्चयात्मक सम्बन्ध कायम भएको देखिन्छ । त्यस्तै वाक्य १३० र १३१ का बीच प्रश्नार्थक सम्बन्ध, १३१ र १३२ का बीच आर्थी विपर्याय सम्बन्ध, १३२, १३३ र १३४ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, १३४ र १३५ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, १३५ र १३६ का बीच प्रश्नार्थक सम्बन्ध, १३६ र १३७ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, १३७ र १३८ का बीच व्याख्यात्मक सम्बन्ध, १३८ र १३९ का बीच समुच्चयात्मक सम्बन्ध तथा १३९ र १४० का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध रहेको छ । त्यसैगरी वाक्य १४० र १४१ का बीच आर्थी विपर्याय सम्बन्ध, १४१, १४२ र १४३ का बीच अनुमानित सम्बन्ध, १४३ र १४४ का बीच कारण-परिणाम सम्बन्ध, १४४ र १४५ का बीच रीतिबोधक सम्बन्ध, १४५ र १४६ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, १४६ र १४७ का बीच रीतिबोधक सम्बन्ध, १४७ र १४८ का बीच कार्य-कारण सम्बन्ध, १४८ र १४९ का बीच व्याख्यात्मक सम्बन्ध तथा १४९ र १५० का बीच अप्रत्यक्ष सम्बन्ध रहेको पाउन सकिन्छ । त्यस्तै वाक्य १५० र १५१ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, १५१ र १५२ का बीच कारण-परिणाम सम्बन्ध, १५२, १५३ र १५४ का बीच अनुमानित सम्बन्ध, १५४ र १५५ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, १५५ र १५६ का बीच समुच्चयात्मक सम्बन्ध १५६ र १५७ का बीच आर्थी पर्याय सम्बन्ध, १५७, १५८ र १५९ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध तथा १५९ र १६० का बीच कारण-

कार्य सम्बन्ध रहेको पाइन्छ । त्यसैगरी वाक्य १६०, १६१ र १६२ का बीच विध्यर्थक सम्बन्ध, १६२ र १६३ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, १६३ र १६४ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, १६४ र १६५ का बीच व्याख्यात्मक सम्बन्ध, १६५, १६६ र १६७ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, १६७ र १६८ का बीच कारण परिणाम सम्बन्ध, १६८ र १६९ का बीच प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध तथा १६९ र १७० का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध रहेको पाइन्छ । त्यस्तै वाक्य १७०, १७१, १७२ र १७३ का बीच प्रश्नार्थक सम्बन्ध, १७३ र १७४ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, १७४ र १७५ का बीच अनुमानित सम्बन्ध, १७५ र १७६ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, १७६ र १७७ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध तथा १७७ र १७८ का बीच व्याख्यात्मक सम्बन्ध कायम रहेको देखिन्छ ।

यसप्रकार 'खड्गबहादुर' कथामा विभिन्न प्रकारका अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति सम्बन्धहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । कथामा प्रयुक्त अन्तर्वाक्यीय सम्बन्धहरूले प्रस्तुत कथालाई समग्रतः सङ्गत, सार्थक, ग्राह्य एवम् सान्दर्भिक बनाउने काम गरेका छन् । प्रस्तुत कथामा व्यवहृत अन्तर्वाक्यीय सम्बन्धहरूलाई दृष्टिगत गर्दा यस कथामा समग्रतः निम्नानुसारका अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति सम्बन्धहरूको प्रयोग गरिएको देखिन्छ :

सामान्य-विशिष्ट सम्बन्ध, विशिष्ट-सामान्य सम्बन्ध, कार्य-कारण सम्बन्ध, कारण-कार्य सम्बन्ध, कारण-परिणाम सम्बन्ध, प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध, परिवेश-घटना सम्बन्ध, घटना-परिवेश सम्बन्ध, आर्थी पर्याय सम्बन्ध, आर्थी विपर्याय सम्बन्ध, तुलनात्मक सम्बन्ध, व्याख्यात्मक सम्बन्ध, अप्रत्यक्ष सम्बन्ध, अनुमानित सम्बन्ध, आनुक्रमिक सम्बन्ध, समुच्चयात्मक सम्बन्ध, रीतिबोधक सम्बन्ध, स्मरण सम्बन्ध, विध्यर्थक सम्बन्ध, प्रश्नार्थक सम्बन्ध, स्वीकारात्मक सम्बन्ध, मूल्याङ्कनात्मक सम्बन्ध र पुनरावृत्ति सम्बन्ध ।

यसअनुसार 'खड्गबहादुर' कथामा कूल २३ वटा अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति सम्बन्धहरू प्रयोग गरिएका छन् । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त उल्लिखित अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति सम्बन्धहरूले कथाका विभिन्न वाक्यहरूमा व्यक्त आशय वा भावलाई परस्परमा एकीकृत तुल्याई सिङ्गो कथालाई वैचारिक दृष्टिले पूर्ण तुल्याउने कार्य गरेका छन् । यस क्रममा सामान्य-विशिष्ट सम्बन्धले पूर्व वाक्यमा

प्रस्तुत पूर्णप्रसङ्ग र पश्च वाक्यमा प्रस्तुत अंश प्रसङ्गलाई, विशिष्ट-सामान्य सम्बन्धले पूर्व वाक्यमा प्रस्तुत अंश र पश्च वाक्यमा प्रस्तुत पूर्ण विषयलाई, कार्य-कारण सम्बन्धले दुई वाक्यमध्ये पूर्व वाक्यमा प्रस्तुत कार्य र पश्च वाक्यमा प्रस्तुत त्यसको कारणलाई, कारण-कार्य सम्बन्धले पूर्व वाक्यमा निहित कारण र पश्च वाक्यमा प्रस्तुत त्यससम्बद्ध कार्यलाई, कारण-परिणाम सम्बन्धले पूर्व वाक्यमा निहित कारणले पश्च वाक्यमा प्रस्तुत नतिजा देखा परेको अवस्थालाई, प्रभाव-परिणाम सम्बन्धले दुई वाक्यमध्ये पूर्व वाक्यमा प्रस्तुत कुराको प्रभावले पश्च वाक्यमा देखा परेको परिणाम प्रसङ्गलाई, परिवेश-घटना सम्बन्धले पूर्व वाक्यको परिवेशमा घटेको घटना पश्च वाक्यमा प्रस्तुत भएको अवस्थालाई, घटना-परिवेश सम्बन्धले पूर्व वाक्यीय घटना पश्च वाक्यीय परिवेशमा भएको सन्दर्भलाई, आर्थी पर्याय सम्बन्धले दुई वाक्यका बीचको समानार्थी सम्बन्धलाई, आर्थी विपर्याय सम्बन्धले पूर्व-पश्च वाक्यका बीचको असमान सम्बन्धलाई, तुलनात्मक सम्बन्धले कथागत विषय, प्रसङ्गका क्रममा देखा परेको तुलनात्मक सन्दर्भलाई, व्याख्यात्मक सम्बन्धले पूर्व वाक्यको स्पष्टोक्तिस्वरूप पश्च वाक्य आएको प्रसङ्गलाई, अप्रत्यक्ष सम्बन्धले पूर्व पश्च वाक्यका बीचको परोक्ष सम्बन्धलाई, अनुमानित सम्बन्धले कथामा प्रस्तुत घटना वा विषयसम्बद्ध अनुमानलाई, आनुक्रमिक सम्बन्धले घटना वा विषयको कालिक, तार्किक वा वैषयिक निरन्तरतालाई, समुच्चयात्मक सम्बन्धले पूर्व पश्च वाक्यको समानान्तर सम्बन्धलाई, रीतिबोधक सम्बन्धले पूर्व वाक्यको घटना र त्यसको तौरतरिकालाई, स्मरण सम्बन्धले पूर्वघटना वा विषयको स्मरणलाई, विध्यर्थक सम्बन्धले कथामा प्रस्तुत आज्ञा, इच्छा र अनुरोध सम्बन्धलाई, प्रश्नार्थक सम्बन्धले कुनै विषय र त्यसप्रतिको जिज्ञासामूलक सम्बन्धलाई, स्वीकारात्मक सम्बन्धले कुनै विषयप्रति जनाइएको मन्जुरीलाई, मूल्याङ्कनात्मक सम्बन्धले कथामा प्रस्तुत विषयको लेखाजोखामूलक अभिव्यक्तिलाई र पुनरावृत्ति सम्बन्धले पूर्व-पश्च वाक्य समान रूपमा आवृत्त भएको अवस्थालाई अर्थतात्त्विक सिलसिलामा संयोजन गरी प्रस्तुत कथालाई युक्तिसङ्गत तुल्याएका छन् । जसको परिणामस्वरूप 'खड्गबहादुर' कथा एकीकृत एवम् सार्थक बन्न पुगेको छ ।

सारतः प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त अन्तर्वैयक्तिक संयुक्तिहरूले एक वा अनेक पटक आवृत भई कथामा प्रस्तुत विषयवस्तुलाई अन्वितिपूर्ण तुल्याउने कार्य गरेका छन् । यस भूमिकामा आबद्ध अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति र तिनको प्रयोगपरक अवस्थालाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ :

तालिका ५१

‘खड्गबहादुर’ कथामा व्यवहृत अन्तर्वाक्यीय संयुक्तिको समग्र स्थिति

क्र.सं.	अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति	प्रयुक्त सङ्ख्या	प्रतिशत
१	सामान्य-विशिष्ट सम्बन्ध	२	१.१२%
२	विशिष्ट-सामान्य सम्बन्ध	१	०.५६%
३	कार्य-कारण सम्बन्ध	३	१.६९%
४	कारण-कार्य सम्बन्ध	३७	२०.९०%
५	कारण-परिणाम सम्बन्ध	९	५.०८%
६	प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध	५	२.८२%
७	परिवेश-घटना सम्बन्ध	३	१.६९%
८	घटना-परिवेश सम्बन्ध	३	१.६९%
९	आर्थी पर्याय सम्बन्ध	२	१.१२%
१०	आर्थी विपर्याय सम्बन्ध	७	३.९५%
११	तुलनात्मक सम्बन्ध	२	१.१२%
१२	व्याख्यात्मक सम्बन्ध	१३	७.३४%
१३	अप्रत्यक्ष सम्बन्ध	३	१.६९%
१४	अनुमानित सम्बन्ध	१२	६.७७%
१५	आनुक्रमिक सम्बन्ध	३५	१९.७७%
१६	समुच्चयात्मक सम्बन्ध	१३	७.३४%

१७	रीतिबोधक सम्बन्ध	३	१.६९%
१८	स्मरण सम्बन्ध	२	१.१२%
१९	विध्यर्थक सम्बन्ध	६	३.३८%
२०	प्रश्नार्थक सम्बन्ध	१३	७.३४%
२१	स्वीकारात्मक सम्बन्ध	१	०.५६%
२२	मूल्याङ्कनात्मक सम्बन्ध	१	०.५६%
२३	पुनरावृत्ति सम्बन्ध	१	०.५६%

यसप्रकार 'खड्गबहादुर' कथामा प्रयुक्त कुल २३ वटा अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति सम्बन्धहरूमध्ये सबैभन्दा बढी अर्थात् २०.९०% कारण-कार्य सम्बन्धको प्रयोग गरिएको पाइन्छ भने सबैभन्दा कम अर्थात् ०.५६% विशिष्ट-सामान्य, स्वीकारात्मक, मूल्याङ्कनात्मक र पुनरावृत्ति संयुक्ति सम्बन्धहरूको प्रयोग गरिएको देख्न सकिन्छ । कथाको विषय प्रसङ्ग र सन्दर्भअनुसार व्यवहृत तथोक्त अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति सम्बन्धहरूले उपवाक्य वा वाक्यहरूका बीच आर्थी निरन्तरता कायम गरी प्रस्तुत कथालाई थप संयुक्तियुक्त तुल्याउन महत्त्वपूर्ण सहयोग पुऱ्याएको पाइन्छ ।

(ख) अन्तरअनुच्छेदीय संयुक्ति

'खड्गबहादुर' कथामा प्रस्तुत ऐतिहासिक विषयवस्तु कथाका विभिन्न अनुच्छेदहरूमा अभिव्यक्त भएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथाको सुरुदेखि अन्तिमसम्मका अनुच्छेदहरूमा शीर्ष विषयवस्तु आनुक्रमिक रूपमा प्रस्तुत भएको देखिन्छ । अनुच्छेद-अनुच्छेदहरूमा व्यक्त विषयवस्तुका बीचको तार्किक संयोजनका माध्यमबाट प्रस्तुत कथाले पूर्णता प्राप्त गरेको छ । अर्थात् यसमा खण्ड-खण्डमा व्यक्त विषय मूल विषयमा उनिएर प्रवाहित भएको छ । साथै आदि, मध्य र अन्त्य भागको सुसंयोजनबाट प्रस्तुत कथा संयुक्तियुक्त बन्न पुगेको छ । प्रस्तुत कथाले अनुच्छेदहरूको पूर्वापर अर्थतात्त्विक समन्वयबाट पूर्णता प्राप्त गरेको छ ।

वस्तुतः 'खड्गबहादुर' कथामा जम्माजम्मी ११ वटा अनुच्छेदहरू रहेका छन् । जसमा कथागत विषयवस्तुको सिलसिलेवार प्रस्तुति रहेको छ । प्रस्तुत कथाका अनुच्छेदहरू पूर्वअनुच्छेदमा व्यक्त विषय वा घटनाउन्मुख भएर व्यवहृत भएका छन् । जसको परिणामस्वरूप अनुच्छेद-अनुच्छेदका बीच आर्थी समन्वय कायम हुन पुगेको छ र कथाले वैषयिक एकत्व ग्रहण गरेको छ । प्रस्तुत कथाको पहिलो अनुच्छेद प्रारम्भिक अनुच्छेदका रूपमा रहेको छ । यस अनुच्छेदमा कुल ९ वटा वाक्यहरू प्रयुक्त छन् । जसमा कथाको मुख्य पात्र खड्गबहादुरबारे चर्चा गरिएको छ । यसअन्तर्गत उसले प्रवासी नेपालीहरूको उन्नतिका निमित्त विभिन्न योजना बनाएको कुरा मूलभूत रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको दोस्रो अनुच्छेद अनुच्छेद एकै विस्तारका रूपमा आएको छ । कुल १२ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा चितपुर रोडमा लम्किरहेका खड्गबहादुरको सामुन्ने माथि भ्यालतिरबाट एउटी युवतीले कागत खसाएको र त्यसलाई उनले टिपी खल्लीमा राखी पर पुगेर खोली हेरेको प्रसङ्ग प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको तेस्रो अनुच्छेद दोस्रो अनुच्छेदको क्रमिक वर्णनमा केन्द्रित रहेको छ । कुल ३२ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा पत्र पढ्दा नेपाली चेली बेचिएको थाहा पाएपछि खड्गबहादुरले आक्रोशित भई युवतीलाई बन्दी बनाई राख्ने हिरालाल र बेच्ने पुष्पप्रसादसँग बदला लिई छाड्ने प्रतिज्ञा गरेको कुरा मुख्य रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको चौथो अनुच्छेद तेस्रो अनुच्छेदमा घटित घटनाको निरन्तरताका रूपमा आएको छ । कुल ३८ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा खड्गबहादुर हिरालाललाई सिद्ध्याउन उसको महलमा पुगेको घटनालाई मूलभूत रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको पाँचौं अनुच्छेद खड्गबहादुर हिरालालको महलमा पुगेपछिको घटना वर्णनमा केन्द्रित रहेको छ । कुल ८ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा खड्गबहादुरले कपाल फुलिसकेको हिरालाललाई परीक्षण गर्न काशीका पुष्पप्रसादले पठाएको भनी कुरा अधि बढाएको कुरा मुख्य रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको छैटौं अनुच्छेदमा खड्गबहादुर र हिरालालबीचको कुराकानी प्रस्तुत गरिएको छ । कुल ११ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा पुष्पप्रसादले पठाएको सन्देश (युवती लिन चाहेमा थप दुई राम्रा युवती काशीका आइपुगेको) खड्गबहादुरले हिरालाललाई सुनाएको प्रसङ्ग प्रस्तुत गरिएको छ । त्यसैगरी कथाको सातौं अनुच्छेद छैटौं

अनुच्छेदमा प्रस्तुत घटनाको निरन्तरताका रूपमा आएको छ । कुल १२ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा खड्गबहादुरले हिरालाललाई सिद्ध्याउन आफू त्यहाँ उपस्थित भएको बताएको कुरा उल्लेख गरिएको छ । कथाको आठौँ अनुच्छेदमा खड्गबहादुरले हिरालालको हत्या गरेको घटना प्रस्तुत गरिएको छ । कुल ११ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा पुष्पप्रसादलाई समेत सिद्ध्याउन खड्गबहादुर अर्को खुकुरी लिन डेरातिर लम्केको प्रसङ्ग प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको नवौँ अनुच्छेद हिरालाल हत्यापछिको अवस्था वर्णनमा केन्द्रित रहेको चर्चा गरिएको छ । कुल १५ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा खड्गबहादुरले हिरालाल हत्याको परिणाम हेर्ने र आफूले गरेको हत्याको प्रकाश आफैले पार्ने विचारसमेत गरेको कुरा प्रस्तुत गरिएको छ । त्यस्तै कथाको दसौँ अनुच्छेदमा खड्गबहादुर थाना पुगेको घटना प्रस्तुत गरिएको छ । कुल १२ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा खड्गबहादुरले थानामा पुगी आफूले गरेको हत्याबारे जानकारी दिएको र थाना कलेक्टरले छक्क पढेँ उनलाई केहीछिन बस्न गरेको अनुरोध प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको एघारौँ अनुच्छेदमा चाहिँ हिरालाल हत्याको सजाय र त्यससम्बन्धी प्रतिक्रियाको चर्चा गरिएको छ । कुल १७ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा खड्गबहादुरलाई सुनाइएको ६ वर्ष कैद सजायको विरोधमा महिलाहरू उत्रेको र खड्गबहादुरको वीरताको कदर गर्दै अदालती निर्णयमा पुनर्विचार गर्न गरेको अनुरोध प्रस्तुत गरिएको छ ।

यसप्रकार प्रस्तुत कथाका कुल ११ वटा अनुच्छेदहरूमा चेलीबेटी बेचबिखनसम्बन्धी मूल विषयलाई घटनाहरूको आनुक्रमिक सिलसिलामा प्रस्तुत गरिएको देखिन्छ । प्रस्तुत कथाका विभिन्न अनुच्छेदहरूमा पूर्वअनुच्छेदनिबद्ध भई प्रस्तुत गरिएका विषय-प्रसङ्गले कथागत विषयवस्तुको अर्थतात्त्विक प्रवाहलाई दर्साएको पाइन्छ । कथाका अनुच्छेद-अनुच्छेदमा व्यक्त विषय एवम् घटनाहरू परस्परमा अन्तर्सम्बन्धित भएकाले कथाको सिङ्गो आकृति सृजनामा अन्तरअनुच्छेदीय विषयले सघाएको देख्न सकिन्छ । साथै प्रस्तुत कथाको समग्र विषयवस्तु आदि, मध्य र अन्त्यको सङ्गठनमा सुसम्बद्ध भएको देखिन्छ । जसअनुसार कथाको पहिलो अनुच्छेद आदि वा परिचयात्मक भागका रूपमा, दोस्रोदेखि दसौँसम्मका अनुच्छेदहरू मध्य वा व्याख्या भागका रूपमा र एघारौँ

अनुच्छेद अन्त्य वा समापन भागका रूपमा आएका छन् । कथाका यी तीनवटै भागमा प्रस्तुत विषयवस्तुको प्रभावकारी अन्वितिले प्रस्तुत कथा थप संयुक्तियुक्त एवम् युक्तियुक्त बन्न पुगेको छ । साथै कथाको अनुच्छेदविन्याससमेत उपयुक्त रहेको छ ।

(ग) सन्दर्भपरक संयुक्ति

‘खड्गबहादुर’ कथामा संयुक्तिका अन्तर्वाक्यीय, अन्तरअनुच्छेदीय भेदका अतिरिक्त सन्दर्भपरक संयुक्तिको पनि प्रयोग-व्यवहार गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा कुनै खास विषयवस्तुलाई कथाको विषयवस्तुका रूपमा लिई त्यसनिबद्ध विविध घटनाप्रसङ्गरूलाई सिलसिलेवार रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । सिद्धान्ततः कुनै पनि कथामा व्यक्त आशय सन्दर्भपरक हुन्छ र त्यसको बोधार्थमा समेत सन्दर्भ वा प्रसङ्गको ज्ञान आवश्यक पर्दछ । प्रस्तुत कथामा व्यक्त विषयवस्तु त्यसको क्षेत्र, त्यसमा सहभागी र व्यवहृत भाषिक पद्धति वा माध्यमका माध्यमबाट अन्वितपूर्ण एवम् सार्थक बन्न पुगेको छ । यस कथामा सन्दर्भपरक संयुक्तिको सृजनार्थ विन्यस्त क्षेत्र, सहभागी र माध्यम क्रमशः उद्भावनात्मक, अन्तर्वैयक्तिक र पाठात्मक कार्य वा अर्थबाट अभिव्यक्त भएको देखिन्छ । जसको परिणामस्वरूप प्रस्तुत कथा थप संयुक्तियुक्त बन्न पुगेको छ । प्रस्तुत कथालाई संयुक्त तुल्याउने सन्दर्भपरक संयुक्तिका तथोक्त भेदका आधारमा कथाको अध्ययन-विश्लेषण निम्नानुसार गरिएको छ :

क्षेत्र (फिल्ड)

‘खड्गबहादुर’ कथामा सन्दर्भपरक संयुक्तिको सृजनार्थ कथात्मक क्षेत्रको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा यसका लागि कथाको विषय, घटना, समय, अवस्था वा कार्यव्यापारसम्बद्ध आनुभविक अर्थ र कथामा प्रस्तुत लघु आशयको बृहत् विषयसंगको तर्कपूर्ण सम्बन्धमा आधारित तार्किक अर्थका बीच समन्वय कायम गरिएको पाइन्छ । जसका माध्यमबाट प्रस्तुत कथा थप संयुक्तियुक्त एवम् पठनीय बनेको छ । वस्तुतः कथात्मक विषय वा क्षेत्र सङ्कथन वा पाठमा उद्भावनात्मक अर्थका माध्यमबाट व्यक्त हुन्छ । जसअन्तर्गत तथोक्त आनुभविक र तार्किक अर्थको

समन्वय कायम हुन्छ । सङ्कथन वा पाठमा क्षेत्रले विषयवस्तु र त्यसको तार्किक अनुच्छेदलाई निदर्शित गर्छ । प्रस्तुत कथामा यसको व्यवस्थित विन्यास भएको पाइन्छ ।

‘खड्गबहादुर’ कथामा ऐतिहासिक विषयवस्तुलाई कथागत विषयवस्तुका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । चेलीबेटी बेचबिखन जस्तो गम्भीर विषयमा आधारित यस कथामा वि. सं. १९८४-८५ तिर घटेको घटना प्रस्तुत गरिएको छ । प्रस्तुत कथामा उल्लिखित घटनाहरू राजकुमारी काण्डका नामले समेत चर्चित रहेको र ती सबै कल्पित नभई सत्य रहेको मानिन्छ । सामाजिक घटनामा आधारित यस कथामा कथाकारले नेपाली चेलीबेटीहरूमाथि हुने गरेका दुर्व्यवहारहरू उल्लेख गरेका छन् । वस्तुतः प्रस्तुत कथामा प्रवासी नेपालीहरूको उन्नतिका लागि लागि रहेका खड्गबहादुरले चितपुर रोड हिँडेरहँदा भवनको माथिल्लो तलाबाट एउटी युवतीले खसाएको कागत पढ्दा नेपाली चेली बेचिएको थाहा पाएको, उनले सो कार्यमा संलग्न हिरालाल र पुण्यप्रसादलाई सिद्ध्याउने योजना बनाई हिरालालको हत्या गरेको, हत्यापश्चात् आफैले हत्या गरेकोले पक्राउ गर्न भनी थाना पुगेको, खड्गबहादुरले गरेको हत्या प्रकरण अदालतसम्म पुगेको र उनलाई ६ वर्षको कैद सजाय सुनाइएको जसप्रति महिलाहरूले कडा असहमति जनाई रिहाइको माग गरेको घटनासन्दर्भ प्रस्तुत गरिएको छ । कथामा प्रस्तुत यस किसिमको घटनासन्दर्भलाई हेर्दा प्रस्तुत कथामा नेपाली चेलीले दलालहरूका फन्दामा परी बेचिनुपरेको र अनेक दुःखकष्ट भेल्नुपरेको यथार्थलाई मार्मिक रूपमा उल्लेख गरिएको छ । प्रस्तुत कथामा सामाजिक विकृति र विसङ्गतिका विरुद्ध एकलै लडेका खड्गबहादुरले सामाजिक अपराधीलाई समाप्त पारेर जुन समाजको परिकल्पना गरेको देखाइएको छ । त्यसबाट सच्चरित्रता, देशप्रेम र मानवतावादी भावनाको उजागर भएको छ । साथै मानवसभ्यताको स्थापना र इतिहासको निर्माणार्थ क्रान्ति वा सङ्घर्ष अपरिहार्य रहेको सन्देश प्रवाह गरिएको छ । यसरी प्रस्तुत कथामा उल्लिखित घटना-प्रसङ्ग वा विषयवस्तु विभिन्न वाक्यहरूका माध्यमबाट व्यवहृत भएको देखिन्छ । कथाका वाक्यहरूमा लघु घटना वा विषयको संयोजन भई बृहत् एवम् सग्लो विषयको सृजना भएको पाइन्छ । यस कार्यमा विभिन्न सापेक्ष-निरपेक्ष संयोजकहरूको उपस्थिति र अनुपस्थितिबाट भूमिका निर्वाह भएको छ । जसका माध्यमबाट

अन्तर्वाक्यीय तार्किक सम्बन्ध कायम हुन पुगेको छ । समग्रतः आनुभविक र तार्किक अर्थका आधारमा प्रस्तुत कथामा कथात्मक विषय वा क्षेत्र सुदृढ भई कथा थप संयुक्तियुक्त बन्न पुगेको छ ।

सहभागी (टेनर)

‘खड्गबहादुर’ कथामा सन्दर्भपरक संयुक्ति सृजनार्थ आवश्यक पर्ने विभिन्न पात्र वा सहभागीको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । सैद्धान्तिक दृष्टिकोणअनुसार सङ्कथनमा पात्र वा सहभागीको अभिव्यक्ति अन्तर्वैयक्तिक अर्थका माध्यमबाट व्यक्त हुन्छ । जसअन्तर्गत सहभागीको चरित्र, भूमिका, कथन क्रिया, भाव, स्थिति वा स्तरलगायतको अध्ययन गरिन्छ । यसबाट सङ्कथनले व्यक्त गर्न खोजेको अर्थ पहिचान्ने काम हुन्छ । प्रस्तुत कथामा विभिन्न भूमिकामा निबद्ध पात्रहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । जसका माध्यमबाट निश्चित अर्थको प्रवाह भएको देखिन्छ ।

‘खड्गबहादुर’ कथामा मूलतः मानवीय पात्रहरूको प्रयोग गरिएको छ । जसअन्तर्गत खड्गबहादुर, बेचिएकी नेपाली चेली, हिरालाल, पुण्यप्रसाद, कलेक्टर, जज र महिलाहरू सक्रिय पात्रका रूपमा देखा परेका छन् । कथामा सहभागी यी पात्रहरूमध्ये खड्गबहादुर सुधारवादी, न्यायप्रेमी, सहयोगी, शिक्षित, परिवर्तनकामी, साहसी, नैतिकवान्, इमानदार, कर्तव्यनिष्ठ, सत्यवादी, देशप्रेमी, मानवसेवामा समर्पित पात्रका रूपमा, बेचिएकी चेली सीधा स्वभावकी, सहाराविहीन, व्यथित, शोषित, नारकीय जीवन बिताउन बाध्य, हिरालालको दासत्वबाट मुक्त हुन प्रयत्नशील नारीका रूपमा, हिरालाल अनुदार, सामन्ती, व्यभिचारी, शोषक, अपराधी, धन र कामवासनाले मत्त, दुष्ट एवम् खल पात्रका रूपमा, पुण्यप्रसाद द्रव्यपिचास, सामाजिक कलङ्क, छली, अपराधी, ढोंगी, राष्ट्रघाती एवम् दुष्ट चरित्रका रूपमा, कलेक्टर कर्तव्यनिष्ठ, प्रशंसक, बौद्धिक, व्यावहारिक चरित्रका रूपमा, जज अविवेकी, अनुदार, कानूनपालकका रूपमा र महिलाहरू सचेत, सक्रिय एवम् खड्गबहादुरको रिहाइका दबावकर्ताका रूपमा देखा परेका छन् । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त पात्र र तिनको चरित्र एवम् भूमिका हेर्दा कथाको सिङ्गो विषयवस्तु खड्गबहादुरकै वरिपरि घुमेको देखिन्छ । तसर्थ खड्गबहादुरलाई यस कथाको केन्द्रीय पात्रका रूपमा लिइन्छ । प्रस्तुत कथामा

प्रयुक्त उल्लिखित पात्रहरू कुनै न कुनै रूपमा परस्परमा सम्बन्धित रहेका छन् । जसमध्ये अधिकांश पात्रहरू पुरुष पात्रका रूपमा देखा परेका छन् । कथामा प्रयुक्त उल्लिखित पात्रहरू कार्यका दृष्टिले प्रमुख-सहायक (खड्गबहादुर-बेचिएकी चेली, हिरालाल, पुण्यप्रसाद, कलेक्टर, जज, महिला), प्रवृत्तिका दृष्टिले अनुकूल र प्रतिकूल (खड्गबहादुर, बेचिएकी चेली, कलेक्टर, महिलाहरू-हिरालाल, पुण्यप्रसाद, जज), जीवनचेतनाका दृष्टिले व्यक्तिगत र वर्गीय (हिरालाल, पुण्यप्रसाद, बेचिएकी चेली, कलेक्टर-खड्गबहादुर, महिलाहरू), स्वभावका दृष्टिले गतिहीन, आसन्नताका दृष्टिले मञ्चीय र आबद्धताका दृष्टिले बद्ध किसिमका देखिन्छन् । कथामा सहभागी तथोक्त किसिमका चरित्र र भूमिकाले युक्त पात्रहरूका माध्यमबाट प्रस्तुत कथामा चेलीबेटी बेचबिखनजस्तो गम्भीर विषय प्रस्तुत भएको छ । यस क्रममा एकातिर धन पैसाको लोभमा नेपाली चेलीलाई विदेशमा लगेर बेच्ने र चेलीबेटी खरिद गरी आफ्नो व्यवसाय सञ्चालन गर्ने प्रवृत्तिले मानवजातिकै उपहास गरेको र त्यसमा पनि नारी जातिलाई किनेर पाइने बजारका पुतलीसरह बनाएको तथ्य प्रस्तुत गरिएको छ भने अर्कोतिर अनुदार एवम् अविवेकी जजका कारण न्यायमन्दिरको नवनिर्माणमा समेत अवरोध सृजना भएको आशय अभिव्यक्त गरिएको छ । साथै चेलीबेटी बेचबिखनको अन्त्य र न्यायालय सुधारको आवश्यकता औल्याइएको छ । कथामा प्रस्तुत यी सबै विषयवस्तु तथा घटनाप्रसङ्गहरू कथामा प्रयुक्त पात्र वा सहभागीका माध्यमबाट अभिव्यक्त भएका छन् । परिणामस्वरूप कथामा सन्दर्भपरक संयुक्तिको सृजनार्थ महत्त्वपूर्ण सहयोग पुगेको छ ।

माध्यम (मोड)

‘खड्गबहादुर’ कथामा सन्दर्भपरक संयुक्तिअन्तर्गत पर्ने क्षेत्र र सहभागीका अलावा माध्यमको समेत उचित प्रयोग गरिएको देखिन्छ । सिद्धान्ततः सङ्कथनमा माध्यम वा पद्धतिले साङ्कथनिक भाषाको स्वरूप, सहभागीले गर्ने भाषिक प्रयोग, भाषिक सङ्गठन, सन्दर्भपरक भाषिक व्यवहार, संसक्तता, अक्षकीकरण, सूचना संरचनालगायतका कुरालाई जनाउँदछ । प्रस्तुत कथामा कथाकारको सन्देश वा अभिप्राय सम्प्रेषित तहसम्म पुऱ्याउन भाषाको व्यवस्थित प्रयोग गरिएको छ । विषय र

सहभागीका आधारमा व्यवहृत हुने भाषिक माध्यम वा पद्धतिले प्रस्तुत कथालाई थप संयुक्त तुल्याएको देखिन्छ ।

वस्तुतः 'खड्गबहादुर' कथा लेख्य भाषिक पद्धतिमा आधारित रहेको छ । यसमा प्रयोग गरिएका भाषिक वाक्यहरूबाट निश्चित अर्थको प्रवाह भएको छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त भाषिक वाक्यहरू मूलतः सामान्य पदक्रमयुक्त र अंशतः विशिष्ट पदक्रमयुक्त (उदा. गोर्खा कल्याण संस्थामा ठीक सात बजे उनलाई पुगिसक्नुपर्थ्यो, तीन-चार किसिमका योजना उनले बनाएका पनि थिए आदि) रहेका छन् । यस कथामा विशेषगरी व्याख्यात्मक तथा एकालापात्मक शैलीको प्रयोग गरिएको छ । दृष्टिविन्दुका दृष्टिले यस कथामा तृतीय पुरुष दृष्टिविन्दुको प्रयोग गरिएको छ भने वाक्य संरचनाका दृष्टिले लामा एवम् जटिल वाक्यात्मक संरचनाको अधिक प्रयोग गरिएको छ । प्रस्तुत कथामा संसक्तता, अक्षकीकरण र सूचना संरचनाको समेत समुचित विन्यास भएको छ । जसमध्ये व्याकरणिक र कोशीय संसक्तिको सुसंयोजनबाट संसक्तता, वाक्यमा व्यक्त गर्न चाहेको मूल भावको शीर्षीकरणबाट अक्षकीकरण र विषय वा घटनाहरूको प्रदत्त-नवीन सूचनाका माध्यमबाट सूचना संरचना व्यवस्थित भएको देखिन्छ । आख्यानात्मक विधा भएकाले प्रस्तुत कथामा आख्यानात्मक कथन ढाँचाको व्यवहार गरिएको छ । यस क्रममा लाक्षणिक तथा आलङ्कारिक भाषाको प्रयोग (उदा. विनाअर्थले ती योजनाको एउटा पाङ्गो पनि चल्दैनथ्यो, खड्गबहादुरले तोरीको फूल देखे, समाजका सर्पलाई टुक्र्याउनै पर्छ आदि) गरिएको छ । साथै उखानटुक्काहरू (उदा. वानरको पुच्छर लौरो न हतियार, खल्ली भर्नु, सुइँको पाउनु, दिल खोल्नु आदि) को समेत युक्तियुक्त प्रयोग गरिएको छ । प्रस्तुत कथामा सहभागी पात्रअनुसारको भाषिक प्रयोग-व्यवहार गरिएको पाइन्छ । जसअनुसार खड्गबहादुरको भाषिक प्रयोगमा शिष्टता, वीरता, चातुर्य, धैर्यलगायतको भाव पाइन्छ भने हिरालालको भाषिक प्रयोगबाट निःसन्देहात्मक, अनिश्चयात्मक र पुकारात्मक भाव व्यक्त भएको पाइन्छ । त्यस्तै कलेक्टरको भाषामा अनुमानात्मक, आश्चर्यात्मक, अनुरोधार्थक भाव प्रस्तुत भएको देखिन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त उल्लिखित विशेषतायुक्त भाषिक प्रयोगलाई दृष्टिगत गर्दा यस कथामा व्यवहृत भाषिक माध्यम वा पद्धति अन्त्यन्त सरल, सहज,

बोधगम्य एवम् सुगठित देखा पर्छ । जसका माध्यमबाट चेलीबेटी बेचबिखनजस्तो गम्भीर विषयवस्तु र त्यसले निम्त्याएको समस्या मार्मिक रूपमा प्रस्तुत भएको छ । चेलीबेटी बेचबिखन गर्ने र दासी बनाउने व्यक्तिहरू समाजमा रहँदासम्म सुन्दर समाजको निर्माण असम्भव भएकाले तिनीहरूलाई समाजबाटै निर्मूल गर्नुपर्ने जुन सन्देश कथाले व्यक्त गरेको छ त्यो भाषिक माध्यमबाट नै अभिव्यक्त भएको छ । यसरी कथात्मक विषय र सहभागीअनुसारको भाषिक प्रयोगका माध्यमबाट कथामा व्यवहृत माध्यम वा पद्धतिले सिङ्गो कथालाई निश्चित सम्बन्धमा सुगठित र एकीकृत तुल्याएको छ जसको परिणामस्वरूप सन्दर्भपरक संयुक्ति सृजनामा थप मद्दत पुगेको छ ।

यसप्रकार 'खड्गबहादुर' कथामा प्रस्तुत विषय वा क्षेत्र, त्यसमा संलग्न पात्र वा सहभागी र प्रयुक्त भाषिक माध्यम वा पद्धतिको सुसमन्वयबाट सन्दर्भपरक संयुक्ति कायम हुन पुगेको छ ।

'कर्तव्य' कथामा संयुक्ति

'कर्तव्य' कथा कथाकार गुरुप्रसाद मैनालीद्वारा लिखित सामाजिक कथा हो । मानवीय सामाजिक कर्तव्यको चर्चा-परिचर्चा गरिएको प्रस्तुत कथामा विषयवस्तुलाई आर्थी दृष्टिले सम्प्रेषणात्मक एवम् बोधगम्य तुल्याउनका निमित्त संयुक्ति युक्तिको प्रभावकारी प्रयोग-व्यवहार गरिएको पाइन्छ । यस क्रममा वाक्य-वाक्यका बीचको आर्थी सम्बन्धलाई सिलसिलेवार तुल्याउन अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति, अनुच्छेदहरूका बीच वैषयिक निरन्तरता कायम राख्न अन्तरअनुच्छेदीय संयुक्ति र विषय एवम् सन्दर्भअनुसारको भाषिक प्रयोग-व्यवहारमा तालमेल सृजना गर्न सन्दर्भपरक संयुक्तिको प्रबन्धन गरिएको देखिन्छ । जसको परिणामस्वरूप प्रस्तुत कथा सङ्गतिपूर्ण, युक्तियुक्त र वैचारिक श्रद्धालात्मक बन्न पुगेको छ । प्रस्तुत कथालाई आर्थी दृष्टिले बोध्य र पठनीय तुल्याउने कार्यमा यी विविध प्रकृतिका संयुक्ति युक्तिहरूको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको छ । यस कार्यमा संलग्न संयुक्ति युक्ति र तिनले खेलेको भूमिकाको अध्ययन निम्नानुसार गरिएको छ :

(क) अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति

‘कर्तव्य’ कथामा प्रस्तुत सामाजिक विषयवस्तुलाई आर्थी दृष्टिले अन्वितिपूर्ण तुल्याउने कार्यमा अन्तर्वाक्यीय संयुक्तिको विशिष्ट भूमिका रहेको देखिन्छ । सिद्धान्ततः अन्तर्वाक्यीय संयुक्तिका माध्यमबाट साङ्कथनिक वाक्यहरूमा विषयवस्तुको सिलसिलेवार एवम् आनुक्रमिक प्रस्तुति हुन्छ । यस क्रममा भाषिक, प्रकरणार्थी एवम् संज्ञानात्मक प्रयोग, प्रसङ्ग र ज्ञानलाई निकै ध्यान दिइन्छ । अन्तर्वाक्यीय संयुक्तिमा वाक्य-वाक्यका बीच आर्थी सिलसिला कायम गर्ने कार्यमा संसक्ति युक्तिका अतिरिक्त सन्दर्भ वा प्रसङ्गपरक भाषिक प्रयोगसमेत महत्त्वपूर्ण देखा पर्छ । ‘कर्तव्य’ कथामा वाक्य-वाक्यका बीच अर्थतात्त्विक समन्वय कायमार्थ विभिन्न किसिमका अन्तर्वाक्यीय संयुक्तिहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । जसअन्तर्गत सामान्य-विशिष्ट, विशिष्ट-सामान्य, कार्य-कारण, कारण-कार्य, प्रभाव-परिणाम, घटना-परिवेश आदि विविध प्रकृतिका अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति सम्बन्धहरू व्यवहृत भएका छन् ।

वस्तुतः ‘कर्तव्य’ कथामा जम्माजम्मी २९९ वटा वाक्यहरू प्रयोग गरिएका छन् । कथामा प्रयुक्त वाक्यहरू कथागत विषय, प्रसङ्ग एवम् घटनाप्रसङ्गसँग निबद्ध रहेका छन् । जसका माध्यमबाट कथाकारले व्यक्त गर्न चाहेको विषयवस्तु अपेक्षित रूपमा प्रस्तुत भएको देखिन्छ । प्रस्तुत कथामा विषयवस्तुलाई अन्तर्वाक्यीय रूपमा सुसङ्गत तुल्याउने कार्यमा परिशिष्टमा उल्लेख गरिएबमोजिमका संयुक्ति सम्बन्धहरूले विशेष कार्य सम्पादन गरेका छन् । परिणामस्वरूप प्रस्तुत कथा थप संयुक्तियुक्त बन्न पुगेको छ । ‘कर्तव्य’ कथाका कुल २९९ वाक्यमध्ये वाक्य १, २ र ३ का बीच परिचयात्मक सम्बन्ध, ३ र ४ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, ४ र ५ का बीच समुच्चयात्मक सम्बन्ध, ५ र ६ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, ६ र ७ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, ७ र ८ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, ८ र ९ का बीच कारण-परिणाम सम्बन्ध तथा ९ र १० का बीच समुच्चयात्मक सम्बन्ध कायम रहेको देखिन्छ । त्यसैगरी वाक्य १०, ११ र १२ का बीच कारण-परिणाम सम्बन्ध, १२ र १३ का बीच समुच्चयात्मक सम्बन्ध, १३ र १४ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, १४, १५ र १६ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, १६ र १७ का बीच अप्रत्यक्ष सम्बन्ध, १७ र

१८ का बीच आर्थी विपर्याय सम्बन्ध, १८ र १९ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध तथा १९ र २० का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध रहेको पाइन्छ । त्यस्तै वाक्य २० र २१ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, २१, २२ र २३ का बीच रीतिबोधक सम्बन्ध, २३ र २४ का बीच कारण-परिणाम सम्बन्ध, २४ र २५ का बीच आर्थी पर्याय सम्बन्ध, २५ र २६ का बीच अप्रत्यक्ष सम्बन्ध, २६ र २७ का बीच व्याख्यात्मक सम्बन्ध २७, २८, २९, ३० र ३१ का बीच आर्थी पर्याय सम्बन्ध, ३१ र ३२ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, ३२ र ३३ का बीच आर्थी पर्याय सम्बन्ध, ३३ र ३४ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, ३४ र ३५ का बीच प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध, ३५, ३६ र ३७ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, ३७ र ३८ का बीच व्याख्यात्मक सम्बन्ध, ३८ र ३९ का बीच अप्रत्यक्ष सम्बन्ध तथा ३९ र ४० का बीच व्याख्यात्मक सम्बन्ध रहेको पाइन्छ । त्यसैगरी वाक्य ४० र ४१ का बीच परिचयात्मक सम्बन्ध, ४१, ४२, ४३, ४४ र ४५ का बीच समुच्चयात्मक सम्बन्ध, ४५ र ४६ का बीच प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध, ४६, ४७ का बीच कार्य-कारण सम्बन्ध, ४७ र ४८ का बीच व्याख्यात्मक सम्बन्ध ४८ र ४९ का बीच विशिष्ट-सामान्य सम्बन्ध तथा ४९ र ५० का बीच अप्रत्यक्ष सम्बन्ध रहेको छ । त्यस्तै वाक्य ५० र ५१ का बीच व्याख्यात्मक सम्बन्ध, ५१ र ५२ का बीच आर्थी विपर्याय सम्बन्ध, ५२ र ५३ का बीच अप्रत्यक्ष सम्बन्ध, ५३ र ५४ का बीच परिचयात्मक सम्बन्ध, ५४, ५५ र ५६ का बीच समुच्चयात्मक सम्बन्ध, ५६ र ५७ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, ५७ र ५८ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, ५८ र ५९ का बीच समुच्चयात्मक सम्बन्ध तथा ५९ र ६० का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध कायम भएको देख्न सकिन्छ । त्यसैगरी वाक्य ६० र ६१ का बीच समुच्चयात्मक सम्बन्ध, ६१ र ६२ का बीच अप्रत्यक्ष सम्बन्ध, ६२ र ६३ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, ६३ र ६४ का बीच समुच्चयात्मक सम्बन्ध, ६४ र ६५ का बीच आर्थी विपर्याय सम्बन्ध, ६५, ६६ र ६७ का बीच विध्यर्थक सम्बन्ध, ६७ र ६८ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, ६८ र ६९ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध तथा ६९ र ७० का बीच विशिष्ट-सामान्य सम्बन्ध रहेको छ । त्यस्तै वाक्य ७० र ७१ का बीच अप्रत्यक्ष सम्बन्ध, ७१ र ७२ का बीच परिचयात्मक सम्बन्ध, ७२ र ७३ का बीच अप्रत्यक्ष सम्बन्ध, ७३ र ७४ का बीच कार्य-कारण सम्बन्ध, ७४ र ७५ का बीच

आनुक्रमिक सम्बन्ध, ७५, ७६ र ७७ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, ७७, ७८ र ७९ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध तथा ७९ र ८० का बीच उद्देश्य वा प्रयोजन सम्बन्ध कायम भएको पाइन्छ । त्यसैगरी वाक्य ८० र ८१ का बीच परिवेश-घटना सम्बन्ध, ८१ र ८२ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, ८२ र ८३ का बीच तुलनात्मक सम्बन्ध, ८३ र ८४ का बीच विध्यर्थक सम्बन्ध, ८४, ८५ र ८६ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, ८६ र ८७ का बीच विध्यर्थक सम्बन्ध, ८७ र ८८ का बीच कारण-परिणाम सम्बन्ध, ८८ र ८९ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध तथा ८९ र ९० का बीच समुच्चयात्मक सम्बन्ध रहेको छ । त्यस्तै वाक्य ९० र ९१ का बीच आर्थी विपर्याय सम्बन्ध, ९१ र ९२ का बीच घटना-परिवेश सम्बन्ध, ९२ र ९३ का बीच परिवेश-घटना सम्बन्ध, ९३ र ९४ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, ९४ र ९५ का बीच कारण-परिणाम सम्बन्ध, ९५ र ९६ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, ९६ र ९७ का बीच समुच्चयात्मक सम्बन्ध, ९७ र ९८ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, ९८ र ९९ का बीच रीतिबोधक सम्बन्ध तथा ९९ र १०० का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध कायम भएको छ । त्यसैगरी वाक्य १०० र १०१ का बीच परिवेश-घटना सम्बन्ध, १०१ र १०२ का बीच विध्यर्थक सम्बन्ध, १०२ र १०३ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, १०३ र १०४ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, १०४ र १०५ का बीच आर्थी विपर्याय सम्बन्ध, १०५ र १०६ का बीच व्याख्यात्मक सम्बन्ध, १०६ र १०७ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, १०७ र १०८ का बीच परिवेश-घटना सम्बन्ध तथा १०८, १०९ र ११० का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध रहको पाइन्छ । त्यस्तै वाक्य ११० र १११ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध १११, ११२ र ११३ का बीच समुच्चयात्मक सम्बन्ध, ११३ र ११४ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, ११४ र ११५ का बीच कारण-परिणाम सम्बन्ध, ११५ र ११६ का बीच आर्थी विपर्याय सम्बन्ध, ११६ र ११७ का बीच अप्रत्यक्ष सम्बन्ध, ११७ र ११८ का बीच सामान्य-विशिष्ट सम्बन्ध तथा ११८, ११९ र १२० का बीच समुच्चयात्मक सम्बन्ध रहेको छ । त्यसैगरी वाक्य १२० र १२१ का बीच कार्य-कारण सम्बन्ध, १२१ र १२२ का बीच कारण-परिणाम सम्बन्ध, १२२ र १२३ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, १२३ र १२४ का बीच परिचयात्मक सम्बन्ध, १२४, १२५, १२६ र १२७ का बीच समुच्चयात्मक सम्बन्ध, १२७ र १२८

का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, १२८ र १२९ का बीच अप्रत्यक्ष सम्बन्ध तथा १२९ र १३० का बीच परिचयात्मक सम्बन्ध कायम रहेको देखिन्छ । त्यस्तै वाक्य १३० र १३१ का बीच समुच्चयात्मक सम्बन्ध, १३१ र १३२ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, १३२ र १३३ का बीच आर्थी विपर्याय सम्बन्ध, १३३ र १३४ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, १३४ र १३५ का बीच प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध, १३५ र १३६ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, १३६ र १३७ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, १३७ र १३८ का बीच अप्रत्यक्ष सम्बन्ध, १३८ र १३९ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध तथा १३९ र १४० का बीच परिवेश-घटना सम्बन्ध रहेको छ । त्यसैगरी वाक्य १४० र १४१ का बीच घटना-परिवेश सम्बन्ध, १४१ र १४२ का बीच परिवेश-घटना सम्बन्ध, १४२ र १४३ का बीच आर्थी विपर्याय सम्बन्ध, १४३, १४४ र १४५ का बीच आर्थी विपर्याय सम्बन्ध १४५ र १४६ का बीच प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध, १४६ र १४७ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, १४७ र १४८ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, १४८ र १४९ का बीच सामान्य-विशिष्ट सम्बन्ध तथा १४९, १५० र १५१ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध रहेको देखिन्छ । त्यस्तै वाक्य १५१ र १५२ का बीच घटना-परिवेश सम्बन्ध, १५२, १५३ र १५४ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, १५४ र १५५ का बीच घटना-परिवेश सम्बन्ध, १५५ र १५६ का बीच परिचयात्मक सम्बन्ध, १५६ र १५७ का बीच प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध तथा १५७, १५८, १५९ र १६० का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध रहेको छ । त्यसैगरी वाक्य १६० र १६१ का बीच घटना-परिवेश सम्बन्ध, १६१ र १६२ का बीच आर्थी पर्याय सम्बन्ध, १६२, १६३ र १६४ का बीच समुच्चयात्मक सम्बन्ध, १६४ र १६५ का बीच घटना-परिवेश सम्बन्ध, १६५ र १६६ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, १६६ र १६७ का बीच स्मरण सम्बन्ध १६७ र १६८ का बीच आर्थी पर्याय सम्बन्ध, १६८ र १६९ का बीच तुलनात्मक सम्बन्ध तथा १६९ र १७० का बीच आर्थी विपर्याय सम्बन्ध रहेको छ । त्यस्तै वाक्य १७० र १७१ का बीच समुच्चयात्मक सम्बन्ध, १७१ र १७२ का बीच परिवेश-घटना सम्बन्ध, १७२ र १७३ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, १७३ र १७४ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, १७४ र १७५ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, १७५ र १७६ का बीच विध्यर्थक सम्बन्ध, १७६ र १७७ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, १७७ र १७८ का बीच प्रश्नार्थक सम्बन्ध,

१७८ र १७९ का बीच प्रश्नोत्तर सम्बन्ध तथा १७९ र १८० का बीच प्रश्नार्थक सम्बन्ध रहेको पाइन्छ । त्यसैगरी वाक्य १८० र १८१ का बीच विध्यर्थक सम्बन्ध, १८१ र १८२ का बीच आर्थी पर्याय सम्बन्ध, १८२ र १८३ का बीच व्याख्यात्मक सम्बन्ध, १८३ र १८४ का बीच तुलनात्मक सम्बन्ध, १८४ र १८५ का बीच आर्थी विपर्याय सम्बन्ध, १८५ र १८६ का बीच व्याख्यात्मक सम्बन्ध, १८६ र १८७ का बीच विध्यर्थक सम्बन्ध, १८७ र १८८ का बीच आर्थी पर्याय सम्बन्ध तथा १८८ , १८९ र १९० का बीच आर्थी विपर्याय सम्बन्ध रहेको देखिन्छ । त्यस्तै वाक्य १९० र १९१ का बीच व्याख्यात्मक सम्बन्ध, १९१ र १९२ का बीच अप्रत्यक्ष सम्बन्ध, १९२ र १९३ का बीच समुच्चयात्मक सम्बन्ध, १९३ र १९४ का बीच प्रश्नोत्तर सम्बन्ध, १९४ र १९५ का बीच व्याख्यात्मक सम्बन्ध, १९५ र १९६ का बीच समुच्चयात्मक सम्बन्ध, १९६ र १९७ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, १९७, १९८ र १९९ का बीच समुच्चयात्मक सम्बन्ध तथा १९९ र २०० का बीच आर्थी पर्याय सम्बन्ध रहेको छ । त्यसैगरी वाक्य २००, २०१ र २०२ का बीच प्रश्नार्थक सम्बन्ध, २०२ र २०३ का बीच अप्रत्यक्ष सम्बन्ध, २०३ र २०४ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, २०४ र २०५ का बीच व्याख्यात्मक सम्बन्ध, २०५ र २०६ का बीच अप्रत्यक्ष सम्बन्ध, २०६ र २०७ का बीच विध्यर्थक सम्बन्ध, २०७ र २०८ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, २०८ र २०९ का बीच रीतिबोधक सम्बन्ध तथा २०९ र २१० का बीच घटना-परिवेश सम्बन्ध कायम भएको पाइन्छ । त्यस्तै वाक्य २१० र २११ का बीच परिवेश-घटना सम्बन्ध २११, २१२ र २१३ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, २१३ र २१४ का बीच घटना-परिवेश सम्बन्ध, २१४ र २१५ का बीच परिवेश-घटना सम्बन्ध, २१५, २१६ र २१७ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, २१७ र २१८ का बीच समुच्चयात्मक सम्बन्ध तथा २१८, २१९, २२०, २२१ र २२२ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध रहेको छ । त्यसैगरी वाक्य २२२ र २२३ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, २२३ र २२४ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, २२४ र २२५ का बीच प्रश्नार्थक सम्बन्ध, २२५ र २२६ का बीच विध्यर्थक सम्बन्ध तथा २२६, २२७, २२८, २२९, २३० र २३१ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध रहेको पाइन्छ । त्यस्तै वाक्य २३१ र २३२ का बीच सामान्य-विशिष्ट सम्बन्ध, २३२ र २३३ का बीच विध्यर्थक

सम्बन्ध, २३३ र २३४ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, २३४, २३५ र २३६ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, २३६ र २३७ का बीच अप्रत्यक्ष सम्बन्ध, २३७ र २३८ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, २३८ र २३९ का बीच समुच्चयात्मक सम्बन्ध, २३९ र २४० का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध रहेको छ । त्यसैगरी वाक्य २४० र २४१ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, २४१ र २४२ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, २४२ र २४३ का बीच अप्रत्यक्ष सम्बन्ध, २४३ र २४४ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, २४४, २४५ र २४६ का बीच समुच्चयात्मक सम्बन्ध, २४६, २४७, २४८ र २४९ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध तथा २४९ र २५० का बीच परिचयात्मक सम्बन्ध कायम भएको पाइन्छ । त्यस्तै वाक्य २५० र २५१ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, २५१, २५२ र २५३ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, २५३ र २५४ का बीच घटना-परिवेश सम्बन्ध, २५४ र २५५ का बीच विध्यर्थक सम्बन्ध, २५५ र २५६ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, २५६ र २५७ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, २५७ र २५८ का बीच प्रश्नार्थक सम्बन्ध, २५८ र २५९ का बीच प्रश्नोत्तर सम्बन्ध तथा २५९ र २६० का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध रहेको छ । त्यसैगरी वाक्य २६० र २६१ का बीच अप्रत्यक्ष सम्बन्ध, २६१ र २६२ का बीच घटना-परिवेश सम्बन्ध, २६२ र २६३ का बीच परिवेश-घटना सम्बन्ध, २६३, २६४, २६५, २६६, २६७, २६८ र २६९ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध तथा २६९ र २७० का बीच प्रश्नार्थक सम्बन्ध रहेको छ । त्यस्तै वाक्य २७० र २७१ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, २७१ र २७२ का बीच घटना-परिवेश सम्बन्ध, २७२ र २७३ का बीच अप्रत्यक्ष सम्बन्ध, २७३ र २७४ का बीच परिवेश-घटना सम्बन्ध, २७४ र २७५ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, २७५ र २७६ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, २७६ र २७७ का बीच शीघ्रताबोधक सम्बन्ध, २७७ र २७८ का बीच घटना-परिवेश सम्बन्ध २७८ र २७९ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध तथा २७९ र २८० का बीच प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध कायम भएको देखिन्छ । त्यसैगरी वाक्य २८० र २८१ का बीच विशिष्ट-सामान्य सम्बन्ध, २८१, २८२ र २८३ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, २८३ र २८४ का बीच अनुमानित सम्बन्ध, २८४ र २८५ का बीच समुच्चयात्मक सम्बन्ध, २८५ र २८६ का बीच विध्यर्थक सम्बन्ध, २८६ र २८७ का बीच

आनुक्रमिक सम्बन्ध, २८७ र २८८ का बीच प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध, २८८ र २८९ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध तथा २८९ र २९० का बीच प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध रहेको छ । त्यस्तै वाक्य २९० र २९१ का बीच सामान्य-विशिष्ट सम्बन्ध, २९१ र २९२ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, २९२ र २९३ का बीच विध्यर्थक सम्बन्ध, २९३ र २९४ का बीच कार्य-कारण सम्बन्ध, २९४ र २९५ का बीच कारण-परिणाम सम्बन्ध २९५ र २९६ का बीच आर्थी विपर्याय सम्बन्ध तथा २९६, २९७, २९८ र २९९ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध रहेको पाइन्छ ।

यसप्रकार 'कर्तव्य' कथामा प्रयुक्त विभिन्न वाक्यहरूका बीच अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति सम्बन्ध कायम भएको देखिन्छ । कथामा व्यवहृत अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति सम्बन्धलाई दृष्टिगत गर्दा प्रस्तुत कथामा व्यक्त विषयवस्तुलाई अन्तर्वाक्यीय रूपमा अर्थतात्त्विक तुल्याउने कार्यमा अन्तर्वाक्यीय संयुक्तिको भूमिका महत्त्वपूर्ण रहेको छ । जसबाट अन्तर्वाक्यीय घटना-प्रसङ्गलाई निश्चित क्रममा सिलसिलेवार तुल्याउने कार्य सम्पादन भएको छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त कुल २९९ वटा वाक्यहरूलाई आर्थी शृङ्खलामा शृङ्खलित गर्ने अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति सम्बन्धहरू निम्नानुसार रहेका छन् :

सामान्य-विशिष्ट सम्बन्ध, विशिष्ट-सामान्य सम्बन्ध, कार्य-कारण सम्बन्ध, कारण-कार्य सम्बन्ध, कारण-परिणाम सम्बन्ध, प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध, परिवेश-घटना सम्बन्ध, घटना-परिवेश सम्बन्ध, आर्थी पर्याय सम्बन्ध, आर्थी विपर्याय सम्बन्ध, तुलनात्मक सम्बन्ध, उद्देश्य वा प्रायेजन सम्बन्ध, व्याख्यात्मक सम्बन्ध, अप्रत्यक्ष सम्बन्ध, अनुमानित सम्बन्ध, परिचयात्मक सम्बन्ध, आनुक्रमिक सम्बन्ध, समुच्चयात्मक सम्बन्ध, रीतिबोधक सम्बन्ध, शीघ्रताबोधक सम्बन्ध, स्मरण सम्बन्ध, विध्यर्थक सम्बन्ध, प्रश्नार्थक सम्बन्ध र प्रश्नोत्तर सम्बन्ध ।

यसअनुसार 'कर्तव्य' कथामा कुल २४ वटा अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति सम्बन्धहरूको प्रयोग-व्यवहार गरिएको देखिन्छ । प्रस्तुत कथामा व्यवहृत उल्लिखित अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति सम्बन्धहरू विषय, प्रसङ्ग एवम् घटनाक्रमअनुसार एक वा अनेक पटक आवृत्ति भई प्रयोग भएका छन् । जसमध्ये सामान्य-विशिष्ट सम्बन्धले पूर्व पश्च वाक्यको सामान्यीकृत एवम् विशिष्टीकृत विषयलाई,

विशिष्ट-सामान्य सम्बन्धले पूर्व पश्च वाक्यको विशिष्टीकृत-सामान्यीकृत विषयलाई, कार्य-कारण सम्बन्धले पूर्व वाक्यमा कार्य वा घटना र पश्च वाक्यमा त्यसको कारणलाई, कारण-कार्य सम्बन्धले पूर्व वाक्यमा घटनाको कारण र पश्च वाक्यमा त्यसनिबद्ध कार्यलाई, कारण-परिणाम सम्बन्धले पूर्व वाक्यमा निहित अर्थका कारण पश्च वाक्यमा परिणाम देखा परेको प्रसङ्गलाई, प्रभाव-परिणाम सम्बन्धले पूर्व वाक्यको प्रभावले पश्च वाक्यमा देखा परेको असरलाई, परिवेश-घटना सम्बन्धले पूर्व वाक्यको परिवेश वा वातावरणले सृजित घटना पश्च वाक्यमा प्रस्तुत भएको कुरालाई, घटना-परिवेश सम्बन्धले पूर्व वाक्यमा प्रस्तुत घटना र पश्च वाक्यमा निहित परिवेश वा वातावरणलाई आर्थी पर्याय सम्बन्धले पूर्व पश्च वाक्यमा प्रस्तुत समानार्थी आशयलाई, आर्थी विपर्याय सम्बन्धले पूर्व पश्च वाक्यमा प्रस्तुत विपरीतार्थी विषय प्रसङ्गलाई, तुलनात्मक सम्बन्धले पूर्व पश्च वाक्यमा प्रस्तुत कुनै व्यक्ति, वस्तु वा विषयको तुलनालाई, उद्देश्य वा प्रयोजन सम्बन्धले कथामा प्रयुक्त पात्रको लक्ष्यगत अभिप्रायलाई, व्याख्यात्मक सम्बन्धले पूर्व वाक्यमा प्रस्तुत वस्तु, व्यक्ति वा विषयलाई स्पष्ट पार्ने वाक्यीय सम्बन्धलाई, अप्रत्यक्ष सम्बन्धले दुई वाक्यका बीच सीधा सम्बन्ध नरही परोक्ष सम्बन्ध रहेको अवस्थालाई, अनुमानित सम्बन्धले कथामा प्रस्तुत घटनाजन्य कुराको पूर्वानुमानलाई, परिचयात्मक सम्बन्धले कथामा प्रस्तुत वस्तु, व्यक्ति वा विषयको चिनारीमूलक व्याख्यालाई, आनुक्रमिक सम्बन्धले कथागत विषयवस्तुको कालिक, तार्किक वा वैषयिक अनुक्रमलाई, समुच्चयात्मक सम्बन्धले कथाका वाक्यमा प्रस्तुत कुराका बीचको समानान्तर समयलाई, रीतिबोधक सम्बन्धले घटनाको तौरतरिका वा शैलीलाई, शीघ्रताबोधक सम्बन्धले कथामा घटेको कुनै घटनासँगै घटेको अर्को घटनालाई, स्मरण सम्बन्धले पूर्वघटनाको स्मरण प्रस्तुतिलाई, विध्यर्थक सम्बन्धले कथामा प्रयुक्त पात्रले व्यक्त गरेका आज्ञा, इच्छा र अनुरोध भावलाई, प्रश्नार्थक सम्बन्धले कुनै विषयबारे उठेका जिज्ञासालाई र प्रश्नोत्तर सम्बन्धले प्रश्नप्रतिको प्रतिक्रिया वा जबाफलाई आर्थी सिलसिलामा संयोजन गरी प्रस्तुत कथालाई संयुक्तियुक्त तुल्याएका छन् ।

प्रस्तुत कथामा व्यवहृत उल्लिखित अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति सम्बन्धको समग्र प्रयोगगत अवस्थालाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ :

तालिका ५२

'कर्तव्य' कथामा व्यवहृत अन्तर्वाक्यीय संयुक्तिको समग्र स्थिति

क्र.सं.	अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति	प्रयुक्त सङ्ख्या	प्रतिशत
१	सामान्य-विशिष्ट सम्बन्ध	४	१.३४%
२	विशिष्ट-सामान्य सम्बन्ध	३	१.००%
३	कार्य-कारण सम्बन्ध	४	१.३४%
४	कारण-कार्य सम्बन्ध	३२	१०.७३%
५	कारण-परिणाम सम्बन्ध	९	३.०२%
६	प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध	८	२.६८%
७	परिवेश-घटना सम्बन्ध	११	३.६९%
८	घटना-परिवेश सम्बन्ध	१२	४.०२%
९	आर्थी पर्याय सम्बन्ध	११	३.६९%
१०	आर्थी विपर्याय सम्बन्ध	१५	५.०३%
११	तुलनात्मक सम्बन्ध	३	१.००%
१२	उद्देश्य वा प्रयोजन सम्बन्ध	१	०.३३%
१३	व्याख्यात्मक सम्बन्ध	१२	४.०२%
१४	अप्रत्यक्ष सम्बन्ध	१८	६.०४%
१५	अनुमानित सम्बन्ध	१	०.३३%
१६	परिचयात्मक सम्बन्ध	९	३.०२%
१७	आनुक्रमिक सम्बन्ध	८३	२७.८५%

१८	समुच्चयात्मक सम्बन्ध	३२	१०.७३%
१९	रीतिबोधक सम्बन्ध	४	१.३४%
२०	शीघ्रताबोधक सम्बन्ध	१	०.३३%
२१	स्मरण सम्बन्ध	१	०.३३%
२२	विध्यर्थक सम्बन्ध	१३	४.३६%
२३	प्रश्नार्थक सम्बन्ध	८	२.६८%
२४	प्रश्नोत्तर सम्बन्ध	३	१.००%

यसप्रकार 'कर्तव्य' कथामा प्रयुक्त अन्तर्वाक्यीय संयुक्तिका २४ वटा प्ररूपहरूमध्ये आनुक्रमिक सम्बन्धको प्रयोग अत्यधिक अर्थात् २७.८५% रहेको देखिन्छ, भने उद्देश्य वा प्रयोजन, अनुमानित, रीतिबोधक र स्मरण सम्बन्धको प्रयोग निकै कम अर्थात् ०.३३% रहेको पाइन्छ। समग्रतः प्रस्तुत कथामा व्यवहृत तथोक्त अन्तर्वाक्यीय संयुक्तिहरूले कथामा व्यक्त विषयवस्तुलाई परस्परमा अर्थतात्त्विक दृष्टिले समन्वित तुल्याई प्रस्तुत कथालाई बोध्य, सम्प्रेष्य एवम् पठनीय बनाउने कार्यमा अहम् भूमिका निर्वाह गरेको देखिन्छ।

(ख) अन्तरअनुच्छेदीय संयुक्ति

'कर्तव्य' कथामा प्रस्तुत सामाजिक विषयवस्तु कथाका विभिन्न अनुच्छेदहरूका माध्यमबाट व्यक्त भएको पाइन्छ। प्रस्तुत कथाका अनुच्छेदहरूले कथागत विषयवस्तु एवम् घटना-प्रसङ्गहरूलाई सन्दर्भअनुसार संवहन गरेका छन्। साथै ती पूर्वप्रस्तुत अनुच्छेदमा निहित विषयनिबद्ध भई व्यवहृत भएका छन्। प्रस्तुत कथामा अनुच्छेद-अनुच्छेदका बीचको पारस्परिक आर्थी श्रृङ्खला कायम भएको छ र त्यसमार्फत एक किसिमको तार्किक संयोजन स्थापित भएको छ। जसले कथामा व्यक्त विषयलाई एकीकृत तुल्याई कथाको सिङ्गो स्वरूप निर्माणमा मद्दत पुर्याएको छ। यसअलावा प्रस्तुत कथाका अनुच्छेदहरूमा आदि, मध्य र अन्त्यको समेत सुसंयोजन कायम भएको छ। जसले कथाको शीर्ष विषयसँग कथागत खण्डहरूलाई सम्बन्धित तुल्याउने कार्य सम्पादन गरेको छ।

वस्तुतः 'कर्तव्य' कथामा कुल ४८ वटा अनुच्छेदहरू रहेका छन् । कथामा निहित हरेक अनुच्छेदहरू अनुच्छेदान्तरिक र अन्तरअनुच्छेदीय रूपमा सुसम्बद्ध रहेका देखिन्छन् । प्रस्तुत कथाका अनुच्छेदहरू कथाका पूर्ववर्ती अनुच्छेदोन्मुख भई व्यवहृत भएका छन् । जसमा व्यक्त विषयका बीच आनुक्रमिक, व्याख्यात्मक एवम् सन्दर्भपरक सम्बन्ध र समन्वय स्थापित भएको छ । परिणामस्वरूप कथा थप संयुक्तियुक्त बन्न पुगेको छ । प्रस्तुत कथाको पहिलो अनुच्छेद 'लगालग नौ दिन ज्वरो आएर मुखिया गङ्गाधरले संसार छोडे' भन्ने शीर्ष वाक्यबाट प्रारम्भ भएको छ । कुल १६ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा गङ्गाधरका स्वभाव तथा आनीबानीको वर्णन गरिएको छ । कथाको दोस्रो अनुच्छेद अनुच्छेद एकको विस्तारका रूपमा आएको छ । कुल ९ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा गङ्गाधर गाउँका केटाकेटी, युवावृद्धा सबैका निम्ति प्रिय रहेको कुरा भूलभूत रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको तेस्रो अनुच्छेद उनको देहावसानले भएको क्षति वर्णनमा केन्द्रित रहेको छ । कुल ६ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा गङ्गाधरको मृत्युका कारण भोकानाङ्गा, लुलालङ्गडालगायतलाई निकै असर पुगेको कुरा प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको चौथो अनुच्छेद गङ्गाधरको मृत्युपश्चात्को अवस्था वर्णनमा आधारित रहेको छ । कुल ७ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा गाउँलेहरूद्वारा व्यक्त गरिएको पीडा प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको पाँचौं अनुच्छेद गङ्गाधरको परिवार वर्णनमा केन्द्रित रहेको छ । कुल १४ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा उनका जेठा छोरा मुरलीधरको चर्चा गरिएको पाइन्छ । कथाको छैटौं अनुच्छेद पाँचौं अनुच्छेदमा व्यक्त विषयको निरन्तरताका रूपमा आएको छ । कुल १८ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा गङ्गाधरका कान्छा छोरा श्रीधरको चर्चा गरिएको छ । कथाको सातौं अनुच्छेदमा गङ्गाधरको सम्पत्तिबारे वर्णन गरिएको छ । कुल २ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा गङ्गाधरले जिउनीस्वरूप राखेको पिपले नामक खेत निकै असल रहेको कुरा प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको आठौं अनुच्छेद सातौं अनुच्छेदमा व्यक्त विषयको थप व्याख्यामा केन्द्रित रहेको छ । कुल ५ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा गङ्गाधरको मृत्युपछि मुरलीधर र श्रीधरबीच जिउनीलाई लिएर भएको विवाद प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको नवौं अनुच्छेद जिउनीबारेको विवादमा भएको भेलामा आधारित रहेको छ । कुल २० वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा बूढापाकाले मुरलीधरको र ठिटाहरूले

श्रीधरको पक्षमा तर्क प्रस्तुत गरेको कुरा उल्लेख गरिएको छ । कथाको दसौँ अनुच्छेद नवौँ अनुच्छेदीय घटनाको कालिक निरन्तरताका रूपमा आएको छ । कुल १० वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा मुरलीधरले जिउनी पाऊँ भनी अदालतमा दिएको मुद्दामा पनि गाउँले दुई भागमा विभक्त भएको कुरा प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको एघारौँ अनुच्छेद अदालती निर्णयमा आधारित रहेको छ । कुल १० वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा अदालतले कानूनलाई आधार मानी श्रीधरका पक्षमा गरेको निर्णय प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको बाह्रौँ अनुच्छेद श्रीधर बिरामी भएको घटनामा केन्द्रित रहेको छ । कुल ६ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा श्रीधर बिरामी भई हाडछाला मात्र बाँकी रहेको कुरा प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको तेह्रौँ अनुच्छेद शशीधरलाई छोरी दिन श्रीधरको घरमा कुटुम्ब आएको घटना प्रस्तुत गरिएको छ । कुल १५ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा शशीधरको बिहे कुटुम्बकी छोरीसँग गरिदिने निर्णय गरिएको कुरा उल्लेख गरिएको छ । कथाको चौधौँ अनुच्छेद शशीधरको वैवाहिक कार्यक्रममा केन्द्रित रहेको छ । कुल ५ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा श्रीधरको घरमा देखिएको वैवाहिक तामभ्राम मुरलीधरले घरको भ्यालबाट हेरेको परिवेश प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको पन्ध्रौँ अनुच्छेदमा विवाहको निमन्त्रणाबारे चर्चा गरिएको छ । कुल ३ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा श्रीधरले मुरलीधरको परिवारलाई विवाहमा निमन्त्रणा नगरेको कुरा प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको सोह्रौँ अनुच्छेद शशीधरको विवाहबाट मुरलीधरमा परेको प्रभाव वर्णनमा केन्द्रित रहेको छ । कुल ५ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा मुरलीधरले घोरिएर आकाशतिर हेरेको, पिताजीको अनुहार सम्झिएको कुरा उल्लेख गरिएको छ । कथाको सत्रौँ अनुच्छेद वैवाहिक कार्यक्रम वर्णनकै सिलसिलामा आएको छ । कुल ९ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा दुलाहा अन्माउन थालिएको दृश्य देखेर मुरलीधरले गहभरि हर्षाश्रु पारेको घटना प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको अठारौँ अनुच्छेदमा मुरलीधरसम्बद्ध विषय प्रस्तुत गरिएको छ । कुल ६ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा मुरलीधरले सबै वरियाती अल्लारे देखेको र श्रीधर बिरामी भएर लडिरहेको प्रसङ्ग प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको उन्नाईसौँ अनुच्छेद पनि मुरलीधरकै प्रसङ्गमा केन्द्रित रहेको छ । कुल १३ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा इज्जत सम्भरेर मुरलीधरले जन्त जानैपर्ने सोची पत्नी कमलासँग दोसल्ला मागेको कुरा

प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको बीसौं अनुच्छेदमा एक मात्र वाक्य प्रस्तुत गरिएको छ । जसमा मुरलीधरले पत्नीलाई जन्त जान लागेको जबाफ दिएको प्रसङ्ग उल्लिखित छ । कथाको एक्काईसौं अनुच्छेदमा प्रयुक्त दुई वाक्यमा पत्नीले विनाबोलावट जन्त जान नहुने धारणा राखेको कुरा प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको बाईसौं अनुच्छेदमा एक्काईसौं अनुच्छेदको निरन्तरतामूलक विषय प्रस्तुत गरिएको छ । कुल ३ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा मुरलीधरले मानिस ज्ञानवान् भएकाले विनानिमन्त्रणा पनि जन्त जानुपर्ने धारणा राखेको कुरा उल्लेख गरिएको छ । कथाको तेईसौं अनुच्छेद पूर्ववर्ती विषयमै आधारित रहेको छ । कुल २ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा कमलाले जन्त जानै नहुने कुरा दोहोर्‍याएको कुरा प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको चौबीसौं अनुच्छेदमा मुरलीधरको प्रतिक्रिया प्रस्तुत गरिएको छ । कुल ५ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा आफ्ना छोरा नभएकाले आफ्नो खेत पनि शशीधरले नै खाने कुरा उल्लेख गरिएको छ । कथाको पच्चीसौं अनुच्छेदमा प्रयुक्त २ वाक्यमा मुरलीधरलाई जन्त जान नदिने कमलाको अडान प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको छब्बीसौं अनुच्छेदमा मुरलीधरले जन्त जान लागेको बारे प्रस्ट्याएको कुरा उल्लिखित छ । कुल १४ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा मुरलीधरले कमलालाई इज्जत राख्नकै लागि भए पनि जन्त जानैपर्ने बताएको कुरा उल्लेख गरिएको छ । कथाको सत्ताईसौं अनुच्छेदमा प्रयुक्त ३ वाक्यमा कमलाले भर्कदै दोसल्ला दिएको र मुरलीधर टट्ट्यानपुर घाममा जन्त हिंडेको घटना प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको अट्ठाईसौं अनुच्छेदमा मुरलीधर दुलहीघर पुगेको घटना प्रस्तुत गरिएको छ । कुल ५ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा उनी फलैचामा बसेको प्रसङ्गसमेत प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको उनन्तीसौं अनुच्छेदमा यज्ञमण्डपको चर्चा गरिएको छ । कुल ८ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा दुलही बसेपछिको अवस्था वर्णन गरिएको छ । त्यसैगरी कथाको तीसौं अनुच्छेदमा प्रयुक्त ३ वाक्यमा दुलहीका पिताले सम्झीलाई मण्डपमा बस्न बोलाएको कुरा प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको एकतीसौं अनुच्छेद तीसौं अनुच्छेदमा व्यक्त विषयको निरन्तरताका रूपमा आएको छ । कुल ३ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा मुरलीधरले मण्डपमा आउन लागेको जबाफ दिएको कुरा प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको बत्तीसौं अनुच्छेदमा प्रयुक्त ६ वाक्यमा मुरलीधर मण्डपमा गई शशीधरलाई आफ्नो काखनेर राखेको

घटना प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको तेत्तीसौं अनुच्छेदमा प्रयुक्त एक वाक्यमा मुरलीधरलाई देखेर वरियातमा आएका ठिटाहरूले अचम्म मानेको कुरा प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको चौतीसौं अनुच्छेदमा मुरलीधरको चर्चा गरिएको छ । कुल ६ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा कन्या पक्षका मानिसहरूले मुरलीधरको कर्तव्यबारे चर्चा गरेको कुरा उल्लेख गरिएको छ । कथाको पैतीसौं अनुच्छेदमा विवाह विधि सामपन भएको घटना प्रस्तुत गरिएको छ । कुल ५ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा शशीधरलाई विवाहका क्रममा मुरलीधरले सघाएको विषयसमेत उल्लिखित छ । कथाको छत्तीसौं अनुच्छेदमा प्रयुक्त ५ वाक्यमा दुलाहादुलहीलाई अघि लाएर मुरलीधर घरतर्फ फर्केको घटना प्रस्तुत गरिएको छ । त्यस्तै कथाको सैंतीसौं अनुच्छेदमा प्रयुक्त कुल ४ वाक्यमा गाउँमा रमिता हेर्नेको घुइँचो रहेको र मुरलीधर दुलही भित्र्याउन लगाई आफ्नो घरतिर गएको घटना प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको अठतीसौं अनुच्छेदमा प्रयुक्त २ वाक्यमा मुरलीधर बिहेमा गएको थाहा पाएपछि श्रीधरले मुरलीधरको खानपानबारे वरियातीसँग जिज्ञासा राखेको कुरा प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको उनन्चालीसौं अनुच्छेदमा प्रयुक्त २ वाक्यमा मुरलीधरले एकादशी भनेर केही नखाएको कुरा वरियातीले श्रीधरलाई बताएको कुरा उल्लेख गरिएको छ । कथाको चालीसौं अनुच्छेदमा कालक्रमिक घटना प्रस्तुत गरिएको छ । कुल ७ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा बिहे सिद्धिएको एक महिनापछि शशीधरले बुबाले पठाएको भनी मुरलीधरलाई आधा खेत लिन गरेको अनुरोध प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको एकचालीसौं अनुच्छेदमा प्रयुक्त ३ वाक्यमा मुरलीधरले उक्त खेत नलिने भनी दिएको जबाफ प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको बयालीसौं अनुच्छेदमा प्रयुक्त २ वाक्यमा शशीधर घर गएको र कमलाले बाबुछोराका कुरा सुनिरहेको प्रसङ्ग प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको त्रिचालीसौं अनुच्छेदमा केही दिनपछिको अर्को घटना प्रस्तुत गरिएको छ । कुल ४ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा बाबु बिरामी भएकाले मुरलीधरलाई लिन श्रीधरकी छोरी रमा आएको घटना प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको चवालीसौं अनुच्छेदमा कुल पाँच वाक्यहरू रहेका छन् । जसअन्तर्गत मुरलीधर श्रीधरकहाँ पुगेको घटना प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको पैतालीसौं अनुच्छेदमा श्रीधरले गरेको पश्चात्ताप प्रस्तुत गरिएको छ । कुल ५ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा श्रीधरले

मुरलीधरलाई आफू धेरै नबाँच्ने भनी छोराछोरीको शरण लिइदिन गरेका अनुरोधसमेत प्रस्तुत गरिएको छ । त्यसैगरी कथाको छयालीसौं अनुच्छेद मुरलीधरको प्रतिक्रियाका रूपमा आएको छ । कुल ११ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा मुरलीधरले श्रीधरलाई औषधी गराउन लैजाने कुरा गरेको उल्लिखित छ । कथाको सतचालीसौं अनुच्छेदमा प्रयुक्त एक वाक्यमा केहीबेरपछि मुरलीधर आफ्नो घरतर्फ लागेको कुरा प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको अठचालीसौं अनुच्छेदमा प्रयुक्त एक वाक्यमा मुरलीधर श्रीधरलाई औषधी गराउन देशतिर हिंडेको घटना प्रस्तुत गरिएको छ ।

यसरी प्रस्तुत कथामा कुल अठचालीसवटा अनुच्छेदहरूमा समाजमा घट्ने घटनाहरूको आनुक्रमिक एवम् व्यवस्थित विन्यास गरिएको देखिन्छ । प्रस्तुत कथामा व्यक्त विषयवस्तु अनुच्छेद-अनुच्छेदका माध्यमबाट प्रवाहित भएको पाइन्छ । कथामा रहेका सबै अनुच्छेदहरूले पूर्ववर्ती अनुच्छेदनिबद्ध आशय एवम् घटनाक्रमलाई नियमिततापूर्वक प्रस्तुत गरेकाले प्रस्तुत कथा सङ्गतियुक्त बन्न पुगेको छ । प्रस्तुत कथाको मूल विषयभन्दा बाहिर रहेर कुनै पनि अनुच्छेद व्यवहृत नभएकाले कथाको संयुक्ति सृजनामा महत्त्वपूर्ण सहयोग पुगेको देख्न सकिन्छ । प्रस्तुत कथाका अनुच्छेदहरू आपसमा वैचारिक सिलसिलामा उनिएर प्रस्तुत भएकाले तीबाट कथागत विषयवस्तुले एकत्व ग्रहण गरेको देखिन्छ । साथै अन्तरअनुच्छेदीय संयुक्तिको व्यवस्थित व्यवहारबाट प्रस्तुत कथा पठनीय एवम् बोधगम्य हुन पुगेको छ । अनुच्छेद विन्यासका दृष्टिले चाहिँ प्रस्तुत कथामा केही कमी-कमजोरी (उदा. अनुच्छेद ७ र ८, १४, १५, २०, २१, २२, २३, २४ र २५, २६ र २७, ३० र ३१, ३८ र ३९, ४०, ४१ र ४२ तथा ४३ र ४४ अनुच्छेद एकै ठाउँमा गाभिएको अवस्थामा रहँदा उपयुक्त हुने) रहेको देखिए पनि त्यसले बोध एवम् कथात्मक आर्थी सिलसिलामा भने बाधा पैदा गरेको देखिँदैन । समग्रतः प्रस्तुत कथा अन्तरअनुच्छेदीय दृष्टिले उपयुक्त नै देखा पर्छ ।

(ग) सन्दर्भपरक संयुक्ति

‘कर्तव्य’ कथामा संयुक्तिका अन्तर्वाक्यीय र अन्तरअनुच्छेदीय प्ररूपका अलावा सन्दर्भपरक संयुक्तिको पनि व्यवस्थित व्यवहार गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथा कुनै खास विषयसन्दर्भमा आधारित रहेकाले यसमा सन्दर्भपरक संयुक्ति अन्तर्भूत रहेको देख्न सकिन्छ । सिद्धान्ततः सन्दर्भपरक

संयुक्ति सङ्कथन वा पाठमा प्रस्तुत हुने परिस्थितिगत सन्दर्भमा आधारित हुन्छ । जसका माध्यमबाट व्यक्त विषय वा विचारको सही बोध र ग्रहण सम्भव हुन्छ । प्रस्तुत कथामा सन्दर्भपरक संयुक्ति सृजनार्थ आवश्यक पर्ने क्षेत्र, सहभागी र माध्यम वा पद्धतिको समुचित विन्यास गरिएको छ । जसको अभिव्यक्ति उद्भावनात्मक, अन्तर्वैयक्तिक र पाठात्मक अर्थका माध्यमबाट भएको छ । यी तीन विशेषता वा गुणले प्रस्तुत कथालाई थप संयुक्तियुक्त तुल्याएका छन् । यिनै आधारमा प्रस्तुत कथामा निहित सन्दर्भपरक संयुक्तिको अध्ययन निम्नानुसार गरिएको छ :

क्षेत्र (फिल्ड)

‘कर्तव्य’ कथामा सन्दर्भपरक संयुक्तिअन्तर्गतको एउटा मुख्य प्ररूप क्षेत्र वा विषयको उपयुक्त व्यवहार भएको पाइन्छ । वस्तुतः कथात्मक क्षेत्र सङ्कथन वा पाठको उद्भावनात्मक अर्थसँग सम्बन्धित हुन्छ । जसले साङ्कथनिक घटनाप्रसङ्ग, समय, अवस्थाका अतिरिक्त कथामा प्रस्तुत लघु र बृहत् वैषयिक स्थितिको तार्किक सम्बन्धलाई समेत दर्साउँदछ । साङ्कथनिक क्षेत्रका दृष्टिले साङ्कथनिक विषय, घटना, अवस्था वा कार्यव्यापारजन्य अवस्थालाई आनुभविक अर्थ र वाक्य-वाक्यका बीच अन्तर्भूत विषयलाई तार्किक रूपमा समन्वित तुल्याउने विशेषताजन्य अर्थलाई तार्किक अर्थका रूपमा लिइन्छ । प्रस्तुत कथामा कथात्मक क्षेत्र वा विषयलाई सुदृढ तुल्याउने आनुभविक र तार्किक दुवै अर्थ व्यवहृत भएको पाइन्छ । जसको परिणामस्वरूप प्रस्तुत कथा थप सङ्गतिपूर्ण एवम् सार्थक बन्न पुगेको छ ।

वस्तुतः ‘कर्तव्य’ कथामा सामाजिक विषयवस्तुलाई कथागत विषयवस्तुका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । यस कथामा मध्यम वर्गीय परिवारमा घटेको घटनालाई सजीव रूपमा चित्रण गरिएको छ । मानवीय कर्तव्यलाई केन्द्रीय रूपमा प्रस्तुत गरिएको प्रस्तुत कथामा सकारात्मक सामाजिक परिवर्तनका लागि धनसम्पत्तिमा भन्दा पनि मानवीय सम्बन्धमा जोड दिनुपर्ने विचार व्यक्त गरिएको छ । वि.सं. २००७ सालको आसपासमा लेखिएको प्रस्तुत कथा आदर्शोन्मुख यथार्थवादी कथाका रूपमा देखा परेको छ । मूलतः यस कथामा समाजमा लब्धप्रतिष्ठित गड्गाधरका दुई छोरा मुरलीधर र श्रीधरका बीच जिउनी खेतलाई लिएर झगडा भएको, मुरलीधर र श्रीधरले आआफ्ना

तर्क राखी उक्त खेत आफूले पाउनुपर्ने भनी अड्डी लिएको, ग्रामसभाले कुनै निर्णय लिन नसकेपछि मुरलीधरले अदालतमा उजुरी दिएको, अदालतले कानूनलाई आधार मानी श्रीधरका पक्षमा निर्णय गरेको, यसको केही समयपछि श्रीधरपुत्र शशीधरको बिहेमा मुरलीधरलाई निमन्त्रणा नगरिएको भए पनि मुरलीधर आफ्नो कर्तव्य सम्झी जन्त गएको, त्यसको अलिदिनपछि बिरामी श्रीधरले मुरलीधरलाई बोलाई आफू नबाँच्ने भन्दै पश्चात्ताप व्यक्त गरेको र मुरलीधरले श्रीधरलाई उपचार गराउन लगेको घटनाप्रसङ्ग प्रस्तुत गरिएको छ । कथामा प्रस्तुत यस किसिमको घटनाप्रसङ्गलाई हेर्दा प्रस्तुत कथामा मुख्यतः मानवीय कर्तव्य, नातासम्बन्ध र भ्रातृप्रेम उजागर भएको देखिन्छ । जसका माध्यमबाट परिवारमा सबैले आआफ्नो कर्तव्य निर्वाह गर्नुपर्ने दृष्टिकोण व्यक्त गरिएको छ । प्रस्तुत कथामा आफन्तहरूबीच भगडा र मनमुटाव भए पनि मिलेर बस्नुपर्ने विचार प्रकट गरिएको छ । असल र सुभबुभूपूर्ण व्यवहारबाट मात्र अपेक्षित परिवर्तन सम्भव हुनेतर्फ सङ्केत गरिएको यस कथामा दाजुभाइका बीच सामान्य कुरामा मनमुटाव भए पनि आफ्नो जिम्मेवारीबाट भने पन्छन नहुने अभिप्राय प्रस्तुत गरिएको छ । सारतः प्रस्तुत कथाले पारिवारिक-सामाजिक मेलमिलाप र मानवीय कर्तव्यका पक्षमा सन्देश प्रवाह गरेको छ । कथामा प्रस्तुत यस किसिमको विषयवस्तु एवम् घटना-प्रसङ्ग कथाका विभिन्न वाक्यहरूका माध्यमबाट व्यक्त भएको देखिन्छ । कथामा व्यवहृत वाक्य-वाक्यका बीच निरपेक्ष-सापेक्ष संयोजकको उपस्थिति र अनुपस्थितिमा तार्किक सम्बन्ध स्थापित भई कथाको लघु र बृहत् विषय समन्वित हुन पुगेको छ । परिणामस्वरूप प्रस्तुत कथा थप संयुक्तियुक्त बन्न पुगेको छ । यस कार्यमा आनुभविक र तार्किक रूपमा व्यक्त कथात्मक विषय वा क्षेत्रको भूमिका महत्त्वपूर्ण रहेको छ ।

सहभागी (टेनर)

‘कर्तव्य’ कथामा सन्दर्भपरक संयुक्ति सृजनार्थ साङ्कथनिक सहभागी वा पात्रहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । वस्तुतः यो साङ्कथन वा पाठमा अन्तर्वैयक्तिक अर्थका माध्यमबाट अभिव्यक्त हुन्छ । यसअन्तर्गत सहभागीको भूमिका, चरित्र, कथनक्रिया, अवस्था, स्तर आदिको अध्ययन-विश्लेषण गरी त्यसबाट अभिव्यक्त अर्थ नियाल्ने कार्य गरिन्छ । प्रस्तुत कथामा कथाकारद्वारा लक्ष्यअनुसार

कार्य सम्पादन गर्ने विभिन्न भूमिकाले युक्त पात्र वा सहभागीहरूको प्रयोग गरिएको छ । जसको परिणामस्वरूप प्रस्तुत कथा थप संयुक्तियुक्त बन्न पुगेको छ ।

‘कर्तव्य’ कथामा विशेषतः मानवीय सहभागीहरू रहेका छन् । जसअन्तर्गत गङ्गाधर, मुरलीधर, श्रीधर, कमला, शशीधर, रमा, गाउँले केटाकेटी, ठिटाहरू, कुटुम्ब, बरियाती, पुरोहित, दुलहीलगायत रहेका छन् । कथामा प्रयुक्त यी पात्रहरूमध्ये गङ्गाधर, मुरलीधर, श्रीधर र कमला मुख्य रूपमा देखा परेका छन् । त्यसमा पनि मुरलीधर र श्रीधर केन्द्रीय रूपमा उपस्थित भएका छन् । प्रस्तुत कथामा सहभागी यी पात्रहरू आआफ्ना गुण र भूमिकाले युक्त रहेका छन् । जसमध्ये गङ्गाधर गाउँका मुखिया, लब्ध प्रतिष्ठित, समाजसेवी, इमानदार, परोपकारी, ग्रामपिता, न्यायमूर्ति, नैतिकवान्, सहनशील, उदार, त्यागी एवम् महान् पुरुषका रूपमा, मुरलीधर ब्राह्मण, पण्डित, हिन्दू सभ्यता र परम्पराका अनुयायी, संस्कृतिप्रेमी, आध्यात्मिक, आदर्शवादी, कर्तव्यनिष्ठ, शालीन, एवम् दूरदर्शी पात्रका रूपमा, श्रीधर राजनीतिकेन्द्री, प्रगतिवादी, आधुनिक सभ्यताका अनुयायी, यथार्थवादी, अस्थिर, हठी, पश्चात्तापी, अदालती ज्ञानयुक्त एवम् अदूरदर्शी पात्रका रूपमा र कमला गृहिणी, हठी, क्रोधी एवम् प्रतिशोधी नारी पात्रका रूपमा आई भूमिका निर्वाह गरेका छन् । यीबाहेकका अन्य पात्रहरूले कथामा प्रस्तुत विषयवस्तु वा घटनाक्रमलाई अघि बढाउन सहयोगी भूमिका निर्वाह गरेका छन् । प्रस्तुत कथामा सहभागी उल्लिखित पात्रहरू लैङ्गिक दृष्टिले पुरुष-स्त्री (गङ्गाधर, मुरलीधर, श्रीधर, शशीधर/कमला, रमा, दुलहीलगायत), कार्यका दृष्टिले प्रमुख-सहायक (मुरलीधर, श्रीधर/गङ्गाधर, कमला, शशीधर, रमा, बूढापाका, ठिटाहरू, बरियाती, दुलही आदि), प्रवृत्तिका दृष्टिले अनुकूल-प्रतिकूल (गङ्गाधर, मुरलीधर, कमला, रमा, दुलही, कुटुम्ब/श्रीधर, ठिटाहरू, बरियातीलगायत), जीवनचेतनाका दृष्टिले व्यक्तिगत, स्वभावका दृष्टिले गतिशील-गतिहीन (श्रीधर/गङ्गाधर, मुरलीधर, कमला, शशीधर, रमालगायत), आसन्नता र आबद्धताका दृष्टिले प्रायः मञ्चीय र बद्ध किसिमका देखिन्छन् । प्रस्तुत कथामा सहभागी पात्रहरूका माध्यमबाट कथाकारले व्यक्त गर्न खोजेको विषय र भाव प्रकट भएको पाइन्छ । पारिवारिक समस्यामा केन्द्रित यस कथाले पारिवारिक मेलमिलाप, मानवीय कर्तव्यको सही पालना र

भातृप्रेमले मात्र पारिवारिक एकता र सामाजिक सद्भाव कायम राख्न सक्ने दृष्टिकोण प्रस्तुत गरेको छ । साथै घरपरिवार एवम् समाजमा रहँदाबस्दा ससानो मनमुटाव भए पनि आफ्नो जिम्मेवारीबाट नभागी सुभक्तबुक्तपूर्ण व्यवहारका माध्यमबाट समस्या समाधान गरी सकारात्मक परिवर्तनका लागि अग्रसर हुनुपर्ने अभिप्राय अधि सारेको छ । कथामा प्रस्तुत यस किसिमको विषयवस्तु कथाका सहभागी र तिनको भूमिकाबाट प्रकट भएको पाइन्छ । जसको परिणामस्वरूप सन्दर्भपरक संयुक्ति सृजनामा थप सहयोग पुगेको छ ।

माध्यम (मोड)

‘कर्तव्य’ कथामा सन्दर्भपरक संयुक्ति सृजनार्थ क्षेत्र र सहभागीका अतिरिक्त भाषिक माध्यम वा पद्धतिको पनि प्रयोग-व्यवहार गरिएको पाइन्छ । वस्तुतः सङ्कथनमा भाषिक माध्यम वा पद्धतिले संसक्तता, अक्षकीकरण र सूचना संरचनाका साथै भाषिक स्वरूप, सङ्गठन, संरचना, सहभागीको भाषिक व्यवहार, आलङ्कारिक प्रस्तुतिलगायतलाई जनाउँदछ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त भाषिक माध्यम वा पद्धतिमा पनि यी विविध विशेषता वा गुण पाउन सकिन्छ । कथात्मक क्षेत्र वा विषय र संलग्न पात्र वा सहभागीका आधारमा व्यवहृत हुने भाषिक माध्यम वा पद्धतिका माध्यमबाट प्रस्तुत कथा थप संयुक्तियुक्त एवम् एकीकृत बनेको देखिन्छ ।

वस्तुतः ‘कर्तव्य’ कथामा लिखित भाषिक माध्यमको प्रयोग गरिएको छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त भाषिक अभिव्यक्तिलाई हेर्दा मूलतः यसमा व्याख्यात्मक, संवादात्मक तथा अतितावलोकनात्मक शैलीको प्रयोग गरिएको छ । वाक्यात्मक पदक्रमका दृष्टिले हेर्दा यस कथामा प्रायः सामान्य पदक्रमयुक्त र कहींकतै विशिष्ट पदक्रमयुक्त वाक्यहरूको प्रयोग (उदा. पैतालीस दिनको भोलिपल्ट जिउनी खेतको निर्णयका निमित्त मुरलीधरले गाउँका मानिसहरूलाई बोलाए, त्यस महात्माको अन्तिम आज्ञा श्रीधरले मान्नुपर्छ भन्ने निर्णय बूढापाकाले गरे आदि) रहेको पाइन्छ, भने संरचनाका दृष्टिले हेर्दा मूलतः छोटो छोटो सरल वाक्य र अंशतः लामा लामा जटिल वाक्यहरूको प्रयोग पाउन सकिन्छ । दृष्टिविन्दु वा कथन पद्धतिका दृष्टिले प्रस्तुत कथामा तृतीय पुरुष दृष्टिविन्दुको प्रयोग-

व्यवहार गरिएको देखिन्छ । कथात्मक संसक्तता, अक्षकीकरण र सूचना संरचनाका दृष्टिले हेर्दा प्रस्तुत कथामा व्याकरणिक र कोशीय संसक्तिको उपयुक्त संयोजन, वाक्यमा व्यक्त गर्न खोजिएको मुख्य कुरा शीर्ष भएर आउने अक्षकीय संरचनाको व्यवस्थापन र पुरानो सूचनामा नवीन सूचनाको क्रमिक थपोटको व्यवहार देख्न सकिन्छ । आख्यानात्मक विधाअन्तर्गत पर्ने भएकाले यस कथामा आख्यानात्मक कथन ढाँचाको प्रयोग गरिएको छ । यस क्रममा लाक्षणिक तथा आलङ्कारिक भाषाको प्रयोग (उदा. बूढाबूढी, लुलालङ्गडा, कानाखोरण्डाको टेक्ने लट्ठी भाँचियो, न्यायको बत्ती निभ्यो, अनाथहरूको आशास्तम्भ ढल्यो आदि) गरिएको छ । साथै टुक्काहरूको समेत प्रयोग (संसार छाड्नु, डाँको छाड्नु, इज्जत पखाल्नु आदि) गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा सहभागी पात्रहरूको भाषिक व्यवहारबाट उनीहरूमा निहित गुण वा विशेषता पहिचान गर्न सकिन्छ । जसअनुसार गङ्गाधरमा सहयोगी, मानवीय एवम् दयालु भावना, मुरलीधरमा आदर्श, कर्तव्यबोध, एवम् आध्यात्मिकता र श्रीधरमा प्रगतिवादी, एवम् पश्चात्तापपूर्ण व्यवहार पाउन सकिन्छ । प्रस्तुत कथामा व्यवहृत यस किसिमको सरल, सहज एवम् बोधगम्य भाषिक विशेषतायुक्त माध्यम वा पद्धतिबाट कथाको सिङ्गो आशय अभिव्यक्त भएको छ । प्रस्तुत कथाले पारिवारिक अन्तर्कलहलाई लिएर आफ्नो कर्तव्यबाट च्युत नभई अभिभावकहरूले भूमिका निर्वाह गर्दा पारिवारिक शान्ति र मेलमिलाप कायम हुने जुन सन्देश प्रस्तुत गरेको छ, त्यसमा कथात्मक विषयक्षेत्र र सहभागीसम्बद्ध भाषिक प्रयोगकै भूमिका मुख्य रहेको छ । यसरी प्रस्तुत कथामा भाषिक माध्यम वा पद्धतिले खेलेको भूमिकाले सन्दर्भपरक संयुक्तिको सृजनार्थ उल्लेख्य सहयोग पुगेको देख्न सकिन्छ ।

यसप्रकार 'कर्तव्य' कथामा उल्लिखित विषय वा क्षेत्र, संलग्न पात्र वा सहभागी र व्यवहृत भाषिक माध्यम वा पद्धतिको समुच्चयस्वरूप प्रस्तुत कथामा सन्दर्भपरक संयुक्ति कायम भएको देखिन्छ । जसको परिणामस्वरूप प्रस्तुत कथा थप संयुक्तियुक्त, ग्राह्य एवम् सार्थक बन्न पुगेको छ ।

‘दोषी चस्मा’ कथामा संयुक्ति

‘दोषी चस्मा’ कथा कथाकार विश्वेश्वरप्रसाद कोइरालाद्वारा लिखित मनोवैज्ञानिक कथा हो । मानवीय मनोविज्ञान चित्रणमा केन्द्रित प्रस्तुत कथामा संसक्ति युक्तिका अलावा संयुक्ति युक्तिको समेत प्रभावकारी प्रयोग-व्यवहार गरिएको पाइन्छ । जसको परिणामस्वरूप प्रस्तुत कथा पठनीय, सम्प्रेष्य एवम् बोधगम्य बन्न पुगेको छ । प्रस्तुत कथामा यसका लागि वाक्य-वाक्यका बीच आर्थी श्रृङ्खलाको निरन्तरतार्थ भूमिका निर्वाह गर्ने अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति, अनुच्छेद-अनुच्छेदलाई वैषयिक घटना, प्रसङ्ग वा सन्दर्भअनुसार परस्परमा सुसंयोजन गर्ने अन्तरअनुच्छेदीय संयुक्ति र कथागत विषय, सहभागी र भाषाका माध्यमबाट कथालाई थप संयुक्त तुल्याउने सन्दर्भपरक संयुक्तिको व्यवस्थित व्यवहार गरिएको देखिन्छ । प्रस्तुत कथामा व्यवहृत यी तीनै किसिमका संयुक्ति युक्ति र तीअन्तर्गतका विभिन्न सम्बन्ध एवम् पक्षहरूले कथालाई अन्वितिपूर्ण तुल्याई सार्थक स्वरूप प्रदान गरेका छन् । साथै कथामा प्रस्तुत मुख्य अवधारणा र तदन्तर्गतका विविध धारणालाई सङ्गठित गरी कथागत अभिप्रायलाई नियमित तुल्याउने कार्य सम्पादन गरेका छन् । प्रस्तुत कथालाई यस किसिमले एकीकृत तुल्याउन भूमिका निर्वाह गरेका संयुक्ति युक्तिका अन्तर्वाक्यीय, अन्तरअनुच्छेदीय र सन्दर्भपरक प्ररूपहरू र तिनले खेलेको भूमिकाको अध्ययन-विश्लेषण निम्नानुसार गरिएको छ :

(क) अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति

‘दोषी चस्मा’ कथामा प्रस्तुत मनोवैज्ञानिक विषयसन्दर्भलाई संयुक्तियुक्त तुल्याउन महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्ने संयुक्ति युक्तिका विभिन्न भेदहरूमध्ये अन्तर्वाक्यीय संयुक्तिको पनि प्रयोग-व्यवहार गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा वाक्यहरूमा व्यक्त विषयवस्तुलाई पारस्परिक रूपमा अर्थतात्त्विक एवम् सिलसिलेवर बनाउने कार्यमा अन्तर्वाक्यीय संयुक्तिले महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको देखिन्छ । सैद्धान्तिक दृष्टिकोणअनुसार यस संयुक्तिले साङ्कथनिक वाक्यहरूमा निहित आशयलाई एकअर्का वाक्यसँग विषय, सन्दर्भ वा घटनाअनुसार सुसंयोजित तुल्याई श्रोता वा पाठकलाई सङ्कथन वा पाठको अपेक्षित ग्रहणार्थ सहयोग पुऱ्याउने कार्य गर्दछ । जसको परिणामस्वरूप कुनै पनि सङ्कथन वा पाठ ग्रहणीय एवम् पठनीय बन्दछ । प्रस्तुत कथामा अन्तर्वाक्यीय संयुक्तिका सामान्य-विशिष्ट, कार्य-कारण, घटना-परिवेश, आर्थी पर्याय आदि विभिन्न सम्बन्धहरूको प्रयोगबाट कथालाई सङ्गतिपूर्ण बनाउने काम भएको छ ।

वस्तुतः 'दोषी चस्मा' कथामा कुल २८० वटा वाक्यहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त २८० वटै वाक्यहरूका बीच कुनै न कुनै प्रकारका अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति सम्बन्धहरू व्यवहृत भएको देखिन्छ । यस कार्यमा संसक्ति सिक्रीका अलावा विषयसन्दर्भ एवम् प्रसङ्गहरूको भूमिका महत्त्वपूर्ण देखा पर्छ । प्रस्तुत कथामा परिशिष्टमा उल्लेख गरिएबमोजिम वाक्य १ र २ का बीच व्याख्यात्मक सम्बन्ध, २ र ३ का बीच समुच्चयात्मक सम्बन्ध, ३ र ४ का बीच कार्यकारण सम्बन्ध ४ र ५ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, ५ र ६ का बीच आर्थी विपर्याय सम्बन्ध ६ र ७ का बीच अप्रत्यक्ष सम्बन्ध ७ र ८ का बीच सामान्य-विशिष्ट सम्बन्ध, ८ र ९ का बीच आर्थी विपर्याय सम्बन्ध तथा ९ र १० का बीच प्रश्नार्थक सम्बन्ध कायम भएको पाइन्छ । त्यसैगरी वाक्य १० र ११ का बीच आर्थी पर्याय सम्बन्ध, ११ र १२ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, १२ र १३ का बीच आर्थी विपर्याय सम्बन्ध, १३ र १४ का बीच अप्रत्यक्ष सम्बन्ध, १४ र १५ का बीच व्याख्यात्मक सम्बन्ध, १५ र १६ का बीच आर्थी विपर्याय सम्बन्ध, १६ र १७ का बीच समुच्चयात्मक सम्बन्ध, १७ र १८ का बीच इन्द्रिय-मस्तिष्क सम्बन्ध, १८ र १९ का बीच अप्रत्यक्ष सम्बन्ध तथा १९ र २० का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध कायम रहेको देखिन्छ । त्यस्तै वाक्य २० र २१ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध २१ र २२ का बीच तुलनात्मक सम्बन्ध, २२ र २३ का बीच रीतिबोधक सम्बन्ध २३ र २४ का बीच अनुमानित सम्बन्ध २४, २५, २६, २७ र २८ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, २८ र २९ का बीच कार्य-कारण सम्बन्ध, तथा २९ र ३० का बीच स्मरण सम्बन्ध रहेको छ । त्यसैगरी वाक्य ३० र ३१ का बीच आर्थी विपर्याय सम्बन्ध, ३१ र ३२ का बीच रीतिबोधक सम्बन्ध, ३२ र ३३ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, ३३ र ३४ का बीच विशिष्ट-सामान्य सम्बन्ध, ३४ र ३५ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, ३५ र ३६ का बीच शीघ्रताबोधक सम्बन्ध ३६, ३७ र ३८ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, ३८ र ३९ का बीच कार्य-कारण सम्बन्ध तथा ३९ र ४० का बीच व्याख्यात्मक सम्बन्ध रहेको पाइन्छ । त्यस्तै वाक्य ४० र ४१ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, ४१ र ४२ का बीच इन्द्रिय-मस्तिष्क सम्बन्ध, ४२ र ४३ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, ४३, ४४ र ४५ का बीच समुच्चयात्मक सम्बन्ध, ४५ र ४६ का बीच आर्थी पर्याय सम्बन्ध, ४६ र ४७ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, ४७ र ४८ का बीच स्मरण सम्बन्ध, ४८ र ४९ का बीच अप्रत्यक्ष सम्बन्ध तथा ४९ र ५० का बीच अनुमानित सम्बन्ध कायम रहेको छ । त्यसैगरी वाक्य ५० र ५१ का बीच रीतिबोधक सम्बन्ध, ५१ र ५२ का बीच समुच्चयात्मक सम्बन्ध, ५२ र ५३ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, ५३ र ५४ का बीच आर्थी पर्याय सम्बन्ध, ५४ र ५५ का बीच अनुमानित

सम्बन्ध, ५५ र ५६ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, ५६ र ५७ का बीच अनुमानित सम्बन्ध, ५७ र ५८ का बीच इन्द्रिय-मस्तिष्क सम्बन्ध, ५८ र ५९ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध तथा ५९ र ६० का बीच समुच्चयात्मक सम्बन्ध रहेको पाइन्छ । त्यस्तै वाक्य ६० र ६० का बीच कार्य-कारण सम्बन्ध, ६१ र ६२ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, ६२ र ६३ का बीच कारण-परिणाम सम्बन्ध, ६३ र ६४ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, ६४ र ६५ का बीच घटना-परिवेश सम्बन्ध, ६५ र ६६ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, ६६ र ६७ का बीच सामान्य-विशिष्ट सम्बन्ध, ६७, ६८ र ६९ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध तथा ६९ र ७० का बीच कार्य-कारण सम्बन्ध रहेको छ । त्यसैगरी वाक्य ७० र ७१ का बीच व्याख्यात्मक सम्बन्ध, ७१ र ७२ का बीच अप्रत्यक्ष सम्बन्ध, ७२ र ७३ का बीच आर्थी विपर्याय सम्बन्ध, ७३ र ७४ का बीच कारण-परिणाम सम्बन्ध, ७४, ७५ र ७६ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, ७६ र ७७ का बीच कारण-परिणाम सम्बन्ध, ७७ र ७८ का बीच रीतिबोधक सम्बन्ध, ७८ र ७९ का बीच घटना-परिवेश सम्बन्ध तथा ७९ र ८० का बीच परिचयात्मक सम्बन्ध कायम भएको पाइन्छ । त्यस्तै वाक्य ८०, ८१ र ८२ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, ८२ र ८३ का बीच समुच्चयात्मक सम्बन्ध, ८३, ८४ र ८५ का बीच प्रश्नार्थक सम्बन्ध, ८५ र ८६ का बीच अप्रत्यक्ष सम्बन्ध, ८६ र ८७ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, ८७ र ८८ का बीच अनुमानित सम्बन्ध, ८८ र ८९ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध तथा ८९ र ९० का बीच इन्द्रिय-मस्तिष्क सम्बन्ध रहेको छ । त्यसैगरी वाक्य ९० र ९१ का बीच अप्रत्यक्ष सम्बन्ध, ९१ र ९२ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, ९२ र ९३ का बीच कार्य-कारण सम्बन्ध, ९३ र ९४ का बीच व्याख्यात्मक सम्बन्ध, ९४ र ९५ का बीच आर्थी पर्याय सम्बन्ध, ९५ र ९६ का बीच आर्थी विपर्याय सम्बन्ध, ९६ र ९७ का बीच कार्य-कारण सम्बन्ध, ९७ र ९८ का बीच परिचयात्मक सम्बन्ध, ९८ र ९९ का बीच समुच्चयात्मक सम्बन्ध तथा ९९ र १०० का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध रहेको छ । त्यस्तै वाक्य १०० र १०१ का बीच व्याख्यात्मक सम्बन्ध, १०१ र १०२ का बीच आर्थी विपर्याय सम्बन्ध, १०२ र १०३ का बीच व्याख्यात्मक सम्बन्ध, १०३ र १०४ का बीच आर्थी विपर्याय सम्बन्ध, १०४ र १०५ का बीच अनुमानित सम्बन्ध, १०५, १०६ र १०७ का बीच समुच्चयात्मक सम्बन्ध, १०७ र १०८ का बीच अप्रत्यक्ष सम्बन्ध तथा १०८, १०९ र ११० का बीच प्रश्नार्थक सम्बन्ध, रहेको छ । त्यसैगरी वाक्य ११० र १११ का बीच विध्यर्थक सम्बन्ध, १११ र ११२ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, ११२ र ११३ का बीच समुच्चयात्मक सम्बन्ध, ११३ र ११४ का बीच आर्थी विपर्याय सम्बन्ध, ११४ र ११५ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, ११५ र ११६ का बीच समुच्चयात्मक

सम्बन्ध, ११६ र ११७ का बीच अनुमानित सम्बन्ध, ११७ र ११८ का बीच कार्य-कारण सम्बन्ध, ११८ र ११९ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध तथा ११९ र १२० का बीच आर्थी विपर्याय सम्बन्ध रहेको छ । त्यस्तै वाक्य १२० र १२१ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, १२१ र १२२ का बीच व्याख्यात्मक सम्बन्ध, १२२ र १२३ का बीच प्रश्नार्थक सम्बन्ध, १२३ र १२४ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, १२४ र १२५ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, १२५ र १२६ का बीच घटना-परिवेश सम्बन्ध तथा १२६, १२७, १२८, १२९, १३०, १३१ र १३२ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध कायम भएको पाइन्छ । त्यस्तै वाक्य १३२ र १३३ का बीच आर्थी विपर्याय सम्बन्ध, १३३ र १३४ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, १३४ र १३५ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, १३५ र १३६ का बीच आर्थी विपर्याय सम्बन्ध, १३६ र १३७ का बीच कार्य-कारण सम्बन्ध, १३७ र १३८ का बीच समुच्चयात्मक सम्बन्ध, १३८ र १३९ का बीच व्याख्यात्मक सम्बन्ध तथा १३९ र १४० का बीच रीतिबोधक सम्बन्ध रहेको छ । त्यसैगरी वाक्य १४० र १४१ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, १४१ र १४२ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, १४२ र १४३ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, १४३ र १४४ का बीच कार्य-कारण सम्बन्ध, १४४ र १४५ का बीच अनुमानित सम्बन्ध, १४५, १४६ र १४७ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, १४७ र १४८ का बीच घटना-परिवेश सम्बन्ध, १४८ र १४९ का बीच उद्देश्य वा प्रयोजन सम्बन्ध तथा १४९, १५०, १५१, १५२, १५३ र १५४ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध रहेको पाइन्छ । त्यस्तै वाक्य १५४ र १५५ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, १५५ र १५६ का बीच अप्रत्यक्ष सम्बन्ध, १५६ र १५७ का बीच घटना-परिवेश सम्बन्ध, १५७ र १५८ का बीच आर्थी विपर्याय सम्बन्ध, १५८ र १५९ का बीच परिचयात्मक सम्बन्ध, १५९ र १६० का बीच आर्थी पर्याय सम्बन्ध, १६० र १६१ का बीच आर्थी विपर्याय सम्बन्ध, १६१ र १६२ र का बीच घटना-परिवेश सम्बन्ध, १६२ र १६३ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, १६३, १६४ र १६५ का बीच कार्य-कारण सम्बन्ध, १६५ र १६६ का बीच व्याख्यात्मक सम्बन्ध, १६६ र १६७ का बीच इन्द्रिय-मस्तिष्क सम्बन्ध, १६७ र १६८ का बीच अप्रत्यक्ष सम्बन्ध, १६८ र १६९ का बीच प्रश्नार्थक सम्बन्ध तथा १६९ र १७० बीच अनुमानित सम्बन्ध कायम रहेको देखिन्छ । त्यसैगरी वाक्य १७० र १७१ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, १७१ र १७२ का बीच कार्य-कारण सम्बन्ध, १७२ र १७३ का बीच समुच्चयात्मक सम्बन्ध, १७३ र १७४ का बीच कारण-परिणाम सम्बन्ध, १७४ र १७५ का बीच सामान्य-विशिष्ट सम्बन्ध, १७५ र १७६ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, १७६ र १७७ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, १७७ र १७८ का बीच प्रश्नार्थक सम्बन्ध, १७८ र १७९ का बीच

व्याख्यात्मक सम्बन्ध तथा १७९, १८० र १८१ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध रहेको छ । त्यस्तै वाक्य १८१ र १८२ का बीच रीतिबोधक सम्बन्ध, १८२ र १८३ का बीच प्रश्नार्थक सम्बन्ध, १८३ र १८४ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, १८४ र १८५ का बीच अनुमानित सम्बन्ध, १८५ र १८६ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, १८६, १८७ र १८८ का बीच समुच्चयात्मक सम्बन्ध, १८८ र १८९ का बीच आर्थी विपर्याय सम्बन्ध तथा १८९ र १९० का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध रहेको पाइन्छ । त्यसैगरी वाक्य १९० र १९१ का बीच अप्रत्यक्ष सम्बन्ध, १९१ र १९२ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, १९२, १९३, १९४ र १९५ का बीच प्रश्नार्थक सम्बन्ध, १९५ र १९६ का बीच प्रश्नोत्तर सम्बन्ध, १९६ र १९७ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, १९७ र १९८ का बीच आर्थी विपर्याय सम्बन्ध १९८ र १९९ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध तथा १९९ र २०० का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध कायम भएको देखिन्छ । त्यस्तै वाक्य २०० र २०१ का बीच समुच्चयात्मक सम्बन्ध २०१ र २०२ का बीच रीतिबोधक सम्बन्ध, २०२, २०३ र २०४ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, २०४ र २०५ का बीच विध्यर्थक सम्बन्ध, २०५ र २०६ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, २०६, २०७ र २०८ का बीच प्रश्नार्थक सम्बन्ध, २०८ र २०९ का बीच कारण-परिणाम सम्बन्ध तथा २०९ र २१० का बीच व्याख्यात्मक सम्बन्ध कायम भएको पाइन्छ । त्यसैगरी वाक्य २१० र २११ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, २११ र २१२ का बीच घटना-परिवेश सम्बन्ध, २१२ र २१३ का बीच समुच्चयात्मक सम्बन्ध, २१३ र २१४ का बीच रीतिबोधक सम्बन्ध, २१४ र २१५ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, २१५ र २१६ का बीच शीघ्रताबोधक सम्बन्ध, २१६ र २१७ का बीच कारण-परिणाम सम्बन्ध, २१७, २१८ र २१९ का बीच समुच्चयात्मक सम्बन्ध तथा २१९ र २२० का बीच अप्रत्यक्ष सम्बन्ध रहेको छ । त्यस्तै वाक्य २२० र २२१ का बीच समुच्चयात्मक सम्बन्ध, २२१ र २२२ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, २२२ र २२३ र २२४ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, २२४ र २२५ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, २२५ र २२६ का बीच अप्रत्यक्ष सम्बन्ध, २२६ र २२७ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, २२७ र २२८ का बीच समुच्चयात्मक सम्बन्ध, २२८ र २२९ का बीच अनुमानित सम्बन्ध तथा २२९ र २३० का बीच परिचयात्मक सम्बन्ध रहेको छ । त्यसैगरी वाक्य २३० र २३१ का बीच प्रश्नार्थक सम्बन्ध, २३१ र २३२ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, २३२ र २३३ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, २३३ र २३४ का बीच व्याख्यात्मक सम्बन्ध, २३४, २३५ र २३६ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, २३६ र २३७ का बीच स्वीकारात्मक सम्बन्ध, २३७ र २३८ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, २३८ र २३९ का बीच आर्थी पर्याय सम्बन्ध तथा २३९ र २४० का बीच

मूल्याङ्कनात्मक सम्बन्ध कायम भएको पाइन्छ । त्यस्तै वाक्य २४०, २४१ र २४२ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, २४२ र २४३ का बीच कार्य-कारण सम्बन्ध, २४३ र २४४ का बीच परिचयात्मक सम्बन्ध, २४४ र २४५ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, २४५ र २४६ का बीच समुच्चयात्मक सम्बन्ध, २४६ र २४७ का बीच अप्रत्यक्ष सम्बन्ध, २४७ र २४८ का बीच शीघ्रताबोधक सम्बन्ध, २४८ र २४९ का बीच अप्रत्यक्ष सम्बन्ध तथा २४९ र २५० का बीच कारण-परिणाम सम्बन्ध रहेको छ । त्यसैगरी वाक्य २५० र २५१ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, २५१ र २५२ का बीच घटना-परिवेश सम्बन्ध, २५२ र २५३ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, २५३ र २५४ का बीच प्रश्नार्थक सम्बन्ध, २५४ र २५५ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, २५५ र २५६ का बीच आर्थी विपर्याय सम्बन्ध, २५६ र २५७ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, २५७ र २५८ का बीच व्याख्यात्मक सम्बन्ध, २५८ र २५९ का बीच विशिष्ट-सामान्य सम्बन्ध तथा २५९ र २६० का बीच अप्रत्यक्ष सम्बन्ध कायम भएको पाइन्छ । त्यस्तै वाक्य २६० र २६१ का बीच इन्द्रिय-मस्तिष्क सम्बन्ध, २६१ र २६२ का बीच स्मरण सम्बन्ध, २६२ र २६३ का बीच आर्थी पर्याय सम्बन्ध, २६३ र २६४ का बीच मूल्याङ्कनात्मक सम्बन्ध, २६४ र २६५ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, २६५ र २६६ का बीच अप्रत्यक्ष सम्बन्ध, २६६ र २६७ का बीच कारण-परिणाम सम्बन्ध, २६७ र २६८ का बीच आर्थी विपर्याय सम्बन्ध, २६८ र २६९ का बीच अनुमानित सम्बन्ध तथा २६९ र २७० का बीच व्याख्यात्मक सम्बन्ध रहेको छ । त्यसैगरी वाक्य २७० र २७१ का बीच कार्य-कारण सम्बन्ध, २७१ र २७२ का बीच प्रश्नार्थक सम्बन्ध, २७२ र २७३ का बीच समुच्चयात्मक सम्बन्ध, २७३ र २७४ का बीच तुलनात्मक सम्बन्ध, २७४ र २७५ का बीच व्याख्यात्मक सम्बन्ध, २७५ र २७६ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, २७६ र २७७ का बीच आर्थी विपर्याय सम्बन्ध, २७७ र २७८ का बीच समुच्चयात्मक सम्बन्ध, २७८ र २७९ का बीच अप्रत्यक्ष सम्बन्ध तथा २७९ र २८० का बीच इन्द्रिय-मस्तिष्क सम्बन्ध कायम भएको देख्न सकिन्छ ।

यसप्रकार 'दोषी चस्मा' कथामा प्रयुक्त वाक्यहरूका बीच विभिन्न प्रकृतिका अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति सम्बन्धहरूको प्रयोग-व्यवहार भएको पाइन्छ । जसले प्रस्तुत कथामा रहेका २८० वटा वाक्यहरूलाई परस्परमा अर्थतात्त्विक दृष्टिले सुसंयोजन गर्ने कार्य सम्पादन गरेका छन् । परिणामतः प्रस्तुत कथा थप संयुक्तियुक्त एवम् ग्राह्य बनेको छ ।

प्रस्तुत कथामा अन्तर्वाक्यीय संयुक्तिको भूमिकामा रहेका संयुक्ति सम्बन्धहरू समग्रतः निम्नानुसार रहेका छन् :

सामान्य-विशिष्ट सम्बन्ध, विशिष्ट-सामान्य सम्बन्ध, कार्य-कारण सम्बन्ध, कारण-कार्य सम्बन्ध, कारण-परिणाम सम्बन्ध, घटना-परिवेश सम्बन्ध, आर्थी पर्याय सम्बन्ध, आर्थी विपर्याय सम्बन्ध, तुलनात्मक सम्बन्ध, उद्देश्य वा प्रयोजन सम्बन्ध, इन्द्रिय-मस्तिष्क सम्बन्ध, व्याख्यात्मक सम्बन्ध, अप्रत्यक्ष सम्बन्ध, अनुमानित सम्बन्ध, परिचयात्मक सम्बन्ध, आनुक्रमिक सम्बन्ध, समुच्चयात्मक सम्बन्ध, रीतिबोधक सम्बन्ध, शीघ्रताबोधक सम्बन्ध, स्मरण सम्बन्ध, विध्यर्थक सम्बन्ध, प्रश्नार्थक सम्बन्ध, प्रश्नोत्तर सम्बन्ध, स्वीकारात्मक सम्बन्ध र मूल्याङ्कनात्मक सम्बन्ध ।

यसअनुसार दोषी चस्मा कथामा कुल २५ वटा अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति सम्बन्धहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा व्यवहृत अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति सम्बन्धहरूले कथाका २८० वटै वाक्यका बीचको आर्थी सिक्रीलाई सुदृढ तुल्याएको देखिन्छ । जसमध्ये सामान्य-विशिष्ट सम्बन्धले पूर्व वाक्यमा निहित स्थूल विषय र पश्च वाक्यमा निहित सूक्ष्म विषयलाई, विशिष्ट-सामान्य सम्बन्धले पूर्व वाक्यमा प्रस्तुत सूक्ष्म विषय र पश्च वाक्यमा प्रस्तुत स्थूल विषयलाई, कार्य-कारण सम्बन्धले पूर्व वाक्यमा प्रस्तुत घटना पश्च वाक्यमा निहित कारणले भएको सन्दर्भलाई, कारण-कार्य सम्बन्धले पूर्व वाक्यमा निहित कारणले पश्च वाक्यको घटना घटेको विषय सन्दर्भलाई, कारण-परिणाम सम्बन्धले पूर्व वाक्यमा निहित कारणले पश्च वाक्यमा अभिव्यक्त परिणाम देखा परेको कुरालाई, घटना-परिवेश सम्बन्धले पूर्व वाक्यमा निहित घटना र पश्च वाक्यमा निहित परिवेशलाई, आर्थी पर्याय सम्बन्धले निकटस्थ दुई वाक्यका बीचको समानार्थी सम्बन्धलाई, आर्थी विपर्याय सम्बन्धले पूर्व वाक्यको आशयविपरीत पश्च वाक्यको उपस्थिति भएको घटनाप्रसङ्गलाई, तुलनात्मक सम्बन्धले पूर्व पश्च वाक्यमा प्रस्तुत विषयप्रसङ्गको तुलनालाई, उद्देश्य वा प्रयोजन सम्बन्धले सहभागीहरूबाट व्यक्त लक्ष्यात्मक प्रसङ्गलाई, इन्द्रिय-मस्तिष्क सम्बन्धले पूर्व वाक्यमा प्रस्तुत घटनाले पारेको मनोवैज्ञानिक प्रभाव पश्च वाक्यमा देखा परेको अवस्थालाई, व्याख्यात्मक सम्बन्धले पूर्व वाक्यलाई स्पष्ट पार्न पश्च वाक्य आएको प्रसङ्गलाई, अप्रत्यक्ष सम्बन्धले वाक्य-

वाक्यका बीच सीधा सम्बन्ध नरहे पनि परोक्ष सम्बन्ध रहेको अवस्थालाई, अनुमानित सम्बन्धले कथामा प्रस्तुत घटनाप्रसङ्गको अनुमान गरिएको अवस्थालाई, परिचयात्मक सम्बन्धले पूर्व वाक्यको विषय र त्यसको चिनारीमूलक पश्च वाक्यीय सन्दर्भलाई, आनुक्रमिक सम्बन्धले कथामा व्यक्त घटनाहरू निश्चित क्रममा प्रस्तुत भएको अवस्थालाई, रीतिबोधक सम्बन्धले घटनाको तौरतरिकालाई, शीघ्रताबोधक सम्बन्धले पूर्व वाक्यमा घटेको घटनापश्चात् लगत्तै घटेको अर्को घटना सम्बन्धलाई, स्मरण सम्बन्धले पूर्वघटना वा विषयको स्मरण हुनुलाई, विध्यर्थक सम्बन्धले वाक्यका बीचको आज्ञा, इच्छा, अनुरोध सम्बन्धलाई, प्रश्नार्थक सम्बन्धले पूर्व पश्च वाक्यका बीचको जिज्ञासात्मक सम्बन्धलाई प्रश्नोत्तर सम्बन्धले पूर्व वाक्यमा निहित प्रश्नको जबाफ पश्च वाक्यमा प्रस्तुत भएको अन्तर्वाक्यीय सम्बन्धलाई, स्वीकारात्मक सम्बन्धले कथामा प्रस्तुत विषय, प्रस्ताव वा अनुरोध सकारिएको अवस्थालाई र मूल्याङ्कनात्मक सम्बन्धले गुण, दोष आदिका आधारमा विषयवस्तुबारे गरिएको मूल्याङ्कन सम्बन्धलाई दर्साई प्रस्तुत कथामा संयुक्ति कामय गरेका छन् । परिणामस्वरूप प्रस्तुत कथा अन्वितपूर्ण एवम् एकीकृत बन्न पुगेको देखिन्छ ।

प्रस्तुत कथामा व्यवहृत उल्लिखित अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति सम्बन्ध र तिनको प्रयोगपरक अवस्थालाई समग्रतः निम्नानुसारको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ :

तालिका ५३

‘दोषी चस्मा’ कथामा व्यवहृत अन्तर्वाक्यीय संयुक्तिको समग्र स्थिति

क्र.सं.	अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति	प्रयुक्त सङ्ख्या	प्रतिशत
१	सामान्य-विशिष्ट सम्बन्ध	३	१.०७%
२	विशिष्ट-सामान्य सम्बन्ध	२	०.७१%
३	कार्य-कारण सम्बन्ध	१५	५.३७%
४	कारण-कार्य सम्बन्ध	२५	८.९६%
५	कारण-परिणाम सम्बन्ध	८	२.८६%
६	घटना-परिवेश सम्बन्ध	८	२.८६%

७	आर्थी पर्याय सम्बन्ध	७	२.५०%
८	आर्थी विपर्याय सम्बन्ध	२०	७.१६%
९	तुलनात्मक सम्बन्ध	२	०.७१%
१०	उद्देश्य वा प्रयोजन सम्बन्ध	१	०.३५%
११	इन्द्रिय-मस्तिष्क सम्बन्ध	७	२.५०%
१२	व्याख्यात्मक सम्बन्ध	१६	५.७३%
१३	अप्रत्यक्ष सम्बन्ध	१८	६.४५%
१४	अनुमानित सम्बन्ध	१२	४.३०%
१५	परिचयात्मक सम्बन्ध	५	१.७९%
१६	आनुक्रमिक सम्बन्ध	६८	२४.३७%
१७	समुच्चयात्मक सम्बन्ध	२५	८.९६%
१८	रीतिबोधक सम्बन्ध	८	२.८६%
१९	शीघ्रताबोधक सम्बन्ध	३	१.०७%
२०	स्मरण सम्बन्ध	३	१.०७%
२१	विध्यर्थक सम्बन्ध	२	०.७१%
२२	प्रश्नार्थक सम्बन्ध	१७	६.०९%
२३	प्रश्नोत्तर सम्बन्ध	१	०.३५%
२४	स्वीकारात्मक सम्बन्ध	१	०.३५%
२५	मूल्याङ्कनात्मक सम्बन्ध	२	०.७१%

यसप्रकार 'दोषी चस्मा' कथामा प्रयुक्त अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति सम्बन्धका २५ प्ररूपहरूमध्ये सबैभन्दा बढी अर्थात् २४.३७% आनुक्रमिक संयुक्ति सम्बन्धको प्रयोग गरिएको पाइन्छ, भने सबैभन्दा कम अर्थात् ०.३५% उद्देश्य वा प्रयोजन, प्रश्नोत्तर र स्वीकारात्मक सम्बन्धको प्रयोग गरिएको देखिन्छ। समग्रतः प्रस्तुत कथामा व्यवहृत अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति सम्बन्धहरूले कथागत विषयवस्तु एवम् घटना-प्रसङ्गलाई ग्राह्य एवम् पठनीय तुल्याई कथालाई संयुक्तियुक्त बनाउने कार्यमा विशिष्ट भूमिका निर्वाह गरेको पाइन्छ।

(ख) अन्तरअनुच्छेदीय संयुक्ति

‘दोषी चस्मा’ कथामा प्रस्तुत मनोवैज्ञानिक विषयवस्तु कथाका विभिन्न अनुच्छेदहरूका माध्यमबाट समग्र रूपमा व्यक्त भएको पाइन्छ। प्रस्तुत कथामा रहेका अनुच्छेदहरू कथामा पूर्वअनुच्छेदहरूसँग अन्तर्सम्बन्धित भई अर्थतात्त्विक सिलसिलामा व्यवहृत भएको देखिन्छ। यस क्रममा हरेक अनुच्छेदहरूमा कथासम्बद्ध पृथक्-पृथक् घटना-प्रसङ्ग प्रस्तुत भई कथाको सग्लो अभिप्राय प्रवाहित भएको पाउन सकिन्छ। प्रस्तुत कथामा अनुच्छेद-अनुच्छेदका बीचको पारस्परिक वैचारिक अन्वयमार्फत तार्किक संयोजन कायम भएको देख्न सकिन्छ। यसअतिरिक्त आदि, मध्य र अन्त्य भागका दृष्टिले समेत प्रस्तुत कथा एकीकृत, सार्थक एवम् सुसङ्गठित रहेको पाइन्छ।

वस्तुतः ‘दोषी चस्मा’ कथामा जम्माजम्मी २३ वटा अनुच्छेदहरू रहेका छन्। कथामा निहित हरेक अनुच्छेदहरू अनुच्छेदान्तरिक तथा अन्तरअनुच्छेदीय रूपमा सुसंयोजित देखा पर्छन्। जसमा व्यक्त विषयवस्तुका बीच आपसी सम्बन्ध कायम भई कथाको केन्द्रीय विषयले पूर्णता प्राप्त गरेको छ। परिणामस्वरूप प्रस्तुत कथा सङ्गतिपूर्ण एवम् संयुक्तियुक्त बन्न पुगेको छ। प्रस्तुत कथाको पहिलो अनुच्छेद प्रारम्भिक अनुच्छेदका रूपमा आएको छ। कुल ७ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा केशवराजको चस्मा दोषी भएकाले उनी अर्को चस्मा लिने विचारमा रहेको सन्दर्भ मूलभूत रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ। कथाको दोस्रो अनुच्छेद केशवराजको प्रवृत्ति वर्णनमा केन्द्रित रहेको छ। कुल ४२ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा केशवराजले चस्माले दिएको धोकाका कारण जर्साबको मोटर ठम्याउन नसकी मोटर गएपछि मात्र चिनेर स्वस्ति गरेको घटनासन्दर्भ प्रस्तुत गरिएको छ। कथाको तेस्रो अनुच्छेद केशवराजमा परेको मनोवैज्ञानिक प्रभावमा केन्द्रित रहेको छ। कुल १५ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा जर्साबको मनमा केशवराजले नटेरेर स्वस्ति नगरेको भन्ने परेको हुन सक्ने ठानी केशवराज चिन्तित बनेको कुरा प्रस्तुत गरिएको छ। कथाको चौथो अनुच्छेद केशवराज घर पुगेको घटना वर्णनमा केन्द्रित रहेको छ। कुल २७ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा केशवराज चस्मासँग, आफैसँग र पत्नीसँग रिसाएको घटना प्रस्तुत गरिएको छ। कथाको पाँचौ अनुच्छेद चौथो अनुच्छेदमा घटित घटनाको आनुक्रमिक श्रृङ्खलाका रूपमा आएको छ। कुल १७ वाक्ययुक्त यस

अनुच्छेदमा केशवराजले चस्माका कारण राम्रोसँग स्वस्ति गर्न नपाएकाले जर्साब रिसाएको हुन सक्ने ठानी रातभर सुत्न नसकी छट्पटाएको तथा गल्ती निवारणको कुनै उपायसमेत नदेखेको कुरा प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको छैटौँ अनुच्छेद पाँचौँ अनुच्छेदकै निरन्तरताका रूपमा आएको छ । कुल १८ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा पत्नीले ढिपी गर्दा केशवराजले आफूबाट गल्ती भएकाले ठूला मानिसलाई नटेरेको जस्तो हुन पुगेको कुरा उल्लेख गरिएको छ । त्यस्तै कथाको सातौँ अनुच्छेदमा केशवराजकी पत्नीले केशवराजलाई सुभाएको उपाय प्रस्तुत गरिएको छ । कुल चार वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा केशवराजकी पत्नीले केशवराजलाई गएर माफी माग्न अनुरोध गरेको कुरा उल्लेख गरिएको छ । कथाको आठौँ अनुच्छेदमा पत्नीको अनुरोधमा केशवराजले जनाएको प्रतिक्रिया प्रस्तुत गरिएको छ । कुल ७ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा केशवराजलाई पत्नीको युक्ति मन परेकाले उनी माफी माग्न जान भनी भिसमिसेमै तयार परेको घटना प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको नवौँ अनुच्छेद आठौँ अनुच्छेदमा व्यक्त विषयको क्रमिक सिलसिलाका रूपमा प्रस्तुत भएको छ । कुल ९ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा केशवराज बिहानै जर्साबको घर हिंडेको कुरा प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको दसौँ अनुच्छेदमा केशवराज जर्साबको घरमा पुगेको घटना प्रस्तुत गरिएको छ । कुल १० वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा केशवराजले घुइँचोमा जर्साबको नजर नपर्ने ठानी अलग्गै बसेको घटना-प्रसङ्ग प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको एघारौँ अनुच्छेदमा एक मात्र वाक्यको प्रयोग गरिएको छ । जसमा केशवराजका कानमा जर्साबको क्रुद्ध वाणी परेको घटना प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको बाह्रौँ अनुच्छेद एघारौँ अनुच्छेदको व्याख्याका रूपमा आएको छ । कुल ६ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा जर्साब सइसले कुनै काम बिगारेकाले रिसाएको हुन सक्ने कुरा व्यक्त गरिएको छ । कथाको तेह्रौँ अनुच्छेदमा केशवराजमा जर्साब रिसाएको ठानी परेको प्रभाव प्रस्तुत गरिएको छ । कुल ८ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा जर्साब रिसाएको ठानेर केशवराज घरतर्फ फर्किएको घटना प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको चौधौँ अनुच्छेद तेह्रौँ अनुच्छेदको आनुक्रमिक व्याख्याका रूपमा देखा परेको छ । कुल २९ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा केशवराज भोलिपल्ट जर्साबको घरमा गई माफी माग्ने निष्कर्षमा पुगेको कुरा प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको पन्ध्रौँ अनुच्छेदमा कुल ६ वटा वाक्यहरू

रहेका छन् । जसमा केशवराज जर्साबको घर पुगी बिन्ती गरेको घटना प्रस्तुत गरिएको छ । त्यस्तै कथाको सोह्रौं अनुच्छेदमा पन्ध्रौं अनुच्छेदमा प्रस्तुत घटनाको आनुक्रमिक व्याख्या गरिएको छ । कुल ३ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा केशवराजले माफी माग्दा जर्साबले भर्केर केको माफी भनी प्रश्न गरेको कुरा प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको सत्रौं अनुच्छेदमा जर्साबको प्रश्नले केशवराजमा परेको प्रभावबारे चर्चा गरिएको छ । जम्माजम्मी ८ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा जर्साबको प्रश्नले केशवराजको सातो गएको कुरा प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको अठारौं अनुच्छेदमा सत्रौं अनुच्छेदमा प्रस्तुत घटनाको परिणाम प्रस्तुत गरिएको छ । कुल ९ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा केशवराज निराश भएर घर फर्केको तथा पत्नीलाई खाना नखाने समाचार पठाएको घटना प्रस्तुत गरिएको छ । त्यसैगरी कथाको उन्नाईसौं अनुच्छेदमा अर्को दिन पुनः केशवराज जर्साबसँग माफी माग्नु गएको घटनाप्रसङ्ग प्रस्तुत गरिएको छ । कुल १६ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा जर्साबले केशवराजलाई सहजै माफी दिएको घटना प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको बीसौं अनुच्छेदमा कुल ७ वाक्यहरू रहेका छन् । जसमा केशवराजले माफी पाएपछि प्रसन्न भई जर्साबको बयान गरेको कुरा वर्णन गरिएको छ, कथाको एक्काईसौं अनुच्छेद बीसौं अनुच्छेदपछिको आनुक्रमिक घटना प्रस्तुतिमा केन्द्रित रहेको छ । कुल २३ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा केशवराजले तीन छाक भात नखाएकाले कमजोरी महसुस गरेको, कोठा धूवाँले अँध्यारो भए पनि प्रसन्न नै रहेको घटना प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको बाईसौं अनुच्छेदमा केशवराज र उनकी पत्नी दुवैले पाएको दुःखबारे चर्चा गरिएको छ । कुल ७ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा पत्नीले घरको काममा र केशवराजले चाकरीमा दुःख पाएको कुरा वर्णन गरिएको छ । कथाको तेईसौं अनुच्छेदमा दुई वाक्यहरू रहेका छन् । जसमा जर्साबको चाकरीमा जाँदा कहिलेकाहीं जर्साब नभेटिने भएकाले केशवराजलाई ग्लानि भएको कुरा प्रस्तुत गरिएको छ ।

यसरी 'दोषी चस्मा' कथाका २३ वटा अनुच्छेदहरूमा कथात्मक विषयवस्तुलाई घटना-प्रसङ्ग एवम् सन्दर्भअनुसार सिलसिलाबद्ध रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । कथामा प्रस्तुत विषयवस्तुले कथाका अलगअलग अनुच्छेदमा व्यक्त घटना-प्रसङ्गका माध्यमबाट पूर्ण आकृति प्राप्त गरेको देखिन्छ ।

कथामा व्यवहृत क्रमिक घटनाक्रमले पठनीय कौतुहलसमेत सृजना गरेको पाइन्छ । जसको परिणामस्वरूप प्रस्तुत कथा बोधगम्य, अन्वितिपूर्ण, सार्थक एवम् एकीकृत बन्न पुगेको छ । यसअलावा आदि, मध्य र अन्त्यको सङ्गठनात्मक सुसंयोजनले समेत कथालाई संयुक्त तुल्याएको छ । जसअनुसार कथाको पहिलो अनुच्छेद आदि वा परिचय भागका रूपमा, दोस्रोदेखि बाईसौसम्मका अनुच्छेद मध्य वा व्याख्या भागका रूपमा र तेईसौ अनुच्छेद अन्त्य वा समापन भागका रूपमा आएका छन् । यस किसिमको अर्थतात्त्विक संरचनात्मक अन्वयले प्रस्तुत कथालाई थप संयुक्त र सङ्गत तुल्याएको देख्न सकिन्छ । अनुच्छेद विन्यासका दृष्टिले चाहिँ प्रस्तुत कथामा केही कमीकमजोरी (उदा. अनुच्छेद १५ र १६ तथा २२ र २३ लाई संयोजन गर्दा र अनुच्छेद २ लाई टुक्याउँदा उचित हुने) रहेको देख्न सकिन्छ । यद्यपि साङ्कथनिक संयुक्ति वा बोधगम्यताका दृष्टिले प्रस्तुत कथा सङ्गतिपूर्ण एवम् सार्थक नै देखिन्छ ।

(ग) सन्दर्भपरक संयुक्ति

‘दोषी चस्मा’ कथामा संयुक्तिका अन्तर्वाक्यीय र अन्तरअनुच्छेदीय प्ररूपका अतिरिक्त सन्दर्भपरक संयुक्तिको समेत प्रयोग-व्यवहार गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथा कुनै निश्चित विषयसन्दर्भ एवम् प्रसङ्ग र तत्निबद्ध घटनाक्रमको सिलसिलेवार प्रस्तुतिमा रहेकाले यसमा सन्दर्भपरक संयुक्तिको व्यवस्थित विन्यास देख्न सकिन्छ । प्रस्तुत कथामा सन्दर्भपरक संयुक्तिका लागि आवश्यक कथात्मक विषय वा क्षेत्र, सहभागी र माध्यम वा पद्धति विशिष्ट गुण वा विशेषताका रूपमा व्यवहृत भएका छन् । जसमध्ये क्षेत्र उद्भावनात्मक कार्य वा अर्थका माध्यमबाट, सहभागी अन्तर्वैयक्तिक गुण वा विशेषताका माध्यमबाट र माध्यम वा पद्धति पाठात्मक अर्थका माध्यमबाट व्यक्त भएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा सन्दर्भपरक संयुक्ति सृजनार्थ यी तीनै प्रकृतिका गुण वा विशेषताले भूमिका निर्वाह गरेका छन् । परिणामस्वरूप प्रस्तुत कथा थप संयुक्तियुक्त बन्न पुगेको छ । कथामा अन्तर्निहित यिनै तीन विशेषता/गुणका आधारमा प्रस्तुत कथाको अध्ययन-विश्लेषण निम्नानुसार गरिएको छ :

क्षेत्र (फिल्ड)

‘दोषी चस्मा’ कथामा सन्दर्भपरक संयुक्तिसम्बद्ध कथात्मक क्षेत्र वा विषयको व्यवस्थित प्रयोग गरिएको पाइन्छ । सैद्धान्तिक दृष्टिकोणअनुसार साङ्कथनिक क्षेत्र वा विषय साङ्कथनमा प्रस्तुत उद्भावनात्मक अर्थका माध्यमबाट अभिव्यक्त हुन्छ । ‘दोषी चस्मा’ कथामा यसका मुख्य दुई पक्षः आनुभविक अर्थ र तार्किक अर्थको समुचित प्रयोग गरिएको देखिन्छ । साङ्कथनिक विषय वा क्षेत्र अध्ययनका क्रममा आनुभविक अर्थअन्तर्गत पर्ने साङ्कथनिक विषय, अवस्था, कार्य, घटना आदि र तार्किक अर्थअन्तर्गत पर्ने अन्तर्वाक्यीय तार्किक संयोजन, साङ्कथनिक लघु, बृहत् विषयको योजनालगायतलाई सूक्ष्म रूपमा नियालिन्छ । प्रस्तुत कथा यस दृष्टिले अन्वितिपूर्ण एवम् संयुक्त रहेको देखिन्छ ।

वस्तुतः ‘दोषी चस्मा’ कथामा मनोवैज्ञानिक विषयवस्तुलाई कथागत विषय वा क्षेत्रका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । यसअन्तर्गत राणाकालीन समाजमा व्याप्त चाकरी प्रथा र त्यसले पारेको प्रभावलाई चित्रण गरिएको छ । कथाका मुख्य पात्र केशवराजलाई केन्द्रबिन्दु बनाएर तत्कालीन नेपाली समाजको मनोवृत्ति उजागर गरिएको यस कथामा राणाकालीन समयका सामान्य कर्मचारीहरूको दिनचर्चा प्रस्तुत गरिएको छ । प्रस्तुत कथामा आफ्नो काम र कर्तव्यभन्दा पनि हाकिमको निगाहमा विश्वास गरी उनीहरूकै चाकरीमा तल्लीन कर्मचारीतन्त्र र समाजमनोविज्ञानको विश्लेषण गरिएको छ । मूलतः यस कथामा जर्साबको दर्शन नपाएपछि केशवराज घर फर्केको, बाटोमा मोटर चढेर आएका जर्साबलाई चस्माका कारण नचिनेपछि स्वस्ति नगरेको, आफूलाई नटेरेर स्वस्ति नगरेको भन्ने जर्साबका मनमा परेको ठानी चिन्तित भएको, घरमा पुगेपछि आफू, चस्मा र पत्नीसँग रिसाएको, पत्नीको सुभावअनुसार जर्साबसँग माफी मागेको र जर्साबले माफी दिएको घटना-प्रसङ्ग प्रस्तुत गरिएको छ । कथामा प्रस्तुत यस किसिमको घटना-प्रसङ्गले प्रस्तुत कथाका मुख्य पात्र केशवराजको शङ्कालु प्रवृत्ति, राणाकालीन परिवेश, कर्मचारीतन्त्र र चाकरीबाजको प्रवृत्तिलाई उद्घाटन गरेको छ । मानव मनको सूक्ष्म वा रौचिरात्मक अन्तर्निरीक्षण गरिएको यस कथामा केशवराजको चस्मालाई प्रतीकका रूपमा प्रस्तुत

गरी मानवीय कमजोरीको चिरफार गरिएको छ । साथै चाकरीका भरमा परनिर्भर भई बाँच्नुपर्ने परिस्थितिको चर्चासहित आफ्नो स्वाभिमानलाई उच्च राख्नुपर्ने विचार प्रवाह गरिएको छ । कथामा प्रस्तुत यस किसिमको विषयवस्तु र घटनाक्रम कथाका विभिन्न वाक्यहरूका माध्यमबाट व्यक्त भएको देखिन्छ । जहाँ वाक्य-वाक्यका बीच अन्तर्वाक्यीय तार्किक संयोजन र सूक्ष्म-बृहत् विषयका बीचको अर्थतात्त्विक समन्वय कायम भएको छ । समग्रतः प्रस्तुत कथा आनुभविक र तार्किक रूपमा व्यक्त साङ्कथनिक विषय वा क्षेत्रका माध्यमबाट थप संयुक्तियुक्त बन्न पुगेको देखिन्छ ।

सहभागी (टेनर)

‘दोषी चस्मा’ कथामा सन्दर्भपरक संयुक्ति सृजनार्थ आवश्यक पर्ने विभिन्न पात्र वा सहभागीको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । सिद्धान्ततः साङ्कथनिक पात्र वा सहभागी सङ्कथन वा पाठमा प्रस्तुत अन्तर्वैयक्तिक अर्थ वा कार्यका आधारमा अभिव्यक्त हुन्छन् । यसअन्तर्गत सङ्कथनका पात्र वा सहभागीको चरित्र, भूमिका, व्यक्त भाव वा वृत्ति, स्थितिलगायतलाई लिइन्छ र त्यसका माध्यमबाट व्यक्त साङ्कथनिक आशय वा विचार केलाइन्छ । प्रस्तुत कथामा विभिन्न चरित्र र भूमिकामा रहेका विभिन्न पात्रहरूको प्रयोग गरिएको छ । जसले कथागत विषय र घटनाक्रमलाई निश्चित तात्पर्यमा प्रकट गर्न सघाउ पुऱ्याएका छन् । साथै तिनको भूमिकाबाट सन्दर्भपरक संयुक्ति सृजना हुन पुगेको देखिन्छ ।

‘दोषी चस्मा’ कथामा मानवीय-मानवेतर सहभागीहरूको प्रयोग गरिएको छ । जसमध्ये मानवीय सहभागीअन्तर्गत केशवराज, जर्साब, केशवराजकी पत्नी र चाकरियाहरू तथा मानवेतर पात्रअन्तर्गत घोडाको प्रयोग गरिएको छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त यी पात्रहरूले कथाको विषयसन्दर्भ र प्रसङ्गअनुसार विभिन्न भूमिका निर्वाह गरेका छन् । कथामा प्रयुक्त मानवीय पात्रहरूमध्ये केशवराज साधारण कर्मचारी, इमानदार, सरल स्वभावयुक्त, हाकिमको चाकरीमा लिप्त, शङ्कालु, लघुताभाव र हीनताबोधले युक्त, अकर्मण्य एवम् अन्तर्मुखी पात्रका रूपमा, जर्साब, उच्च वर्गीय, उच्च पदस्थ, हाकिम, शक्तिशाली, श्रद्धा र सम्मानको अपेक्षा गर्ने पात्रका रूपमा र केशवराजकी पत्नी गृहिणी, परिश्रमी, सहनशील, सहयोगी, पतिको राम्रो हेरचाह गर्ने निम्नवर्गीय

पात्रका रूपमा देखा परेका छन् भने चाकरियाहरू जर्साबको चाकरीमा लिप्त सामान्य कर्मचारीका रूपमा रहेका छन्। प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त उल्लिखित चरित्र र भूमिकायुक्त पात्रहरूमध्ये केशवराज कथाको केन्द्रीय पात्र वा नायकका रूपमा रहेको छ। जसको वरिपरि कथाका समग्र घटनाहरू केन्द्रीकृत भएका छन्। प्रस्तुत कथामा अभिव्यक्त चाकरीको जगमा अडेको तत्कालीन नेपाली समाज र चाकरीमा लिप्त भई जीवन गुजारा गर्ने कर्मचारीहरूको दिनचर्यालाई यिनै पात्रका माध्यमबाट प्रस्तुत गरिएको छ। प्रस्तुत कथामा सहभागीहरूको उपस्थिति र भूमिकालाई नियाल्दा यस कथामा लैङ्गिक दृष्टिले पुरुष-स्त्री (केशवराज, जर्साब, चाकरिया/केशवराजकी पत्नी), कार्यका दृष्टिले प्रमुख-सहायक (केशराज/जर्साब, चाकरिया, केशवराजकी पत्नी), प्रवृत्तिका दृष्टिले अनुकूल, जीवनचेतनाका दृष्टिले व्यक्तिगत, स्वभावका दृष्टिले गतिशील-गतिहीन (केशवराज/जर्साब, चाकरिया, केशवराजकी पत्नी), आसन्नता र आबद्धताका दृष्टिले मञ्चीय र बद्ध पात्रहरूको प्रयोग गरिएको छ। प्रस्तुत कथामा सहभागी यिनै पात्रहरूका माध्यमबाट कथाकारको मूल आशय प्रकट भएको देखिन्छ। चरित्रप्रधान यस कथाले एकातिर मानव मनमा पैदा हुने असन्तुष्टि र शङ्कालु स्वभावका कारण मानिसले भोग्नुपर्ने पीडा र अर्कोतिर चाकरी प्रथाले टिकेको तत्कालीन नेपाली कर्मचारीतन्त्रको वस्तुता उद्घाटन गरेको छ। यस कार्यमा कथामा सहभागी, तिनको भूमिका र चरित्रको महत्त्वपूर्ण स्थान रहेको छ। जसको परिणामस्वरूप प्रस्तुत कथा थप संयुक्त बन्न पुगेको छ।

माध्यम (मोड)

‘दोषी चस्मा’ कथामा सन्दर्भपरक संयुक्तिअन्तर्गत पर्ने क्षेत्र र सहभागीका अलावा माध्यमको समेत प्रयोग गरिएको पाइन्छ। सिद्धान्ततः सङ्कथनमा माध्यम वा पद्धतिले संसक्तता, अक्षकीकरण, सूचना संरचना, भाषिक स्वरूप, सङ्गठन, सहभागीको भाषिक व्यवहार, आलङ्कारिक प्रस्तुतिलगायतलाई दर्साउँदछ। प्रस्तुत कथामा यी विविध विशेषताले युक्त भाषिक माध्यम वा पद्धतिको प्रयोग गरिएको छ। कथात्मक क्षेत्र वा सहभागीका आधारमा व्यवहृत हुने भाषिक माध्यम वा पद्धतिले प्रस्तुत कथालाई थप सङ्गतिपूर्ण तुल्याएको देखिन्छ।

वस्तुतः 'दोषी चस्मा' कथा लेख्य भाषिक पद्धतिमा आधारित रहेको छ । प्रस्तुत कथामा विशेषगरी व्याख्यात्मक, संवादात्मक तथा एकालापात्मक शैलीको प्रयोग गरिएको छ । वाक्यात्मक संरचनाका दृष्टिले यस कथामा मूलतः सामान्य पदक्रमयुक्त वाक्य र अंशतः विशिष्ट पदक्रमयुक्त वाक्यको प्रयोग (उदा. चस्माको पावर उनका आँखाका लागि कम भएछ, चस्माको घेरालाई देब्रे हातको बूढी र चोर औलाले समातेर उनले मोटरको नम्बरप्लेटलाई गौर गरे आदि) गरिएको छ । साथै लामा लामा जटिल वाक्यका तुलनामा छोटो छोटो सरल वाक्यको अत्यधिक प्रयोग गरिएको छ । आख्यानात्मक विधाअन्तर्गत पर्ने भएकाले यस कथामा आख्यानात्मक कथन ढाँचाको अवलम्बन गरिएको छ । यस क्रममा तृतीय पुरुष दृष्टिविन्दुको प्रयोग-व्यवहार गरिएको छ । कथात्मक संसक्तता, अक्षकीकरण र सूचना संरचनाका दृष्टिले पनि प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त भाषिक पद्धति उपयुक्त रहेको छ । यस कथामा व्याकरणिक र कोशीय संसक्तिको प्रभावकारी विन्यास गरिएको छ भने वाक्यात्मक भावको शीर्षीकरणका रूपमा अक्षकीकरण र पूर्वप्रस्तुत विषयको निरन्तरतामा थप नवीन विषय वा घटनाको प्रवाहलाई सूचना संरचनाका रूपमा व्यवस्थित तुल्याइएको छ । प्रस्तुत कथामा अभिधात्मक भाषिक शैलीका अलावा लाक्षणिक तथा आलङ्कारिक भाषिक शैलीको प्रयोग (उदा. ठूला मानिसको अहङ्कारमा धक्का दिनु उनीहरूको सबैभन्दा कोमल स्थानमा स्पर्श गर्नु हो, कहीं क्रोधको धारा आफ्नै टाउकामाथि बग्गन गयो भने ? आदि) गरिएको पाइन्छ । साथै भाषिक अभिव्यक्तिलाई सुदृढ एवम् सुगठित तुल्याउन विभिन्न उखान-टुक्काहरूको समेत प्रयोग (उदा. हगिसक्यो दैलो देख्यो, लखतरान हुनु, गाँस टिप्नु, काबुमा राख्नु आदि) गरिएको छ । प्रस्तुत कथामा सहभागी पात्रहरूको भाषिक प्रयोग-व्यवहारका आधारमा उनीहरूको चरित्र वा स्तर पहिचान गर्न सकिन्छ । जसअनुसार केशवराजमा हीनताबोध, लघुताभास, शङ्कालुपन, चाकरीपन आदि देख्न सकिन्छ भने जर्साबमा दरबारियापन, मितभाषी गुण तथा क्षमाशील व्यवहार पाउन सकिन्छ । प्रस्तुत कथामा व्यवहृत यस किसिमको भाषिक विशेषता वा गुणका माध्यमबाट कथाको समग्र आशय अभिव्यक्त भएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथाका माध्यमबाट एकातिर राणकालीन समाजको मनोविज्ञान र अर्कोतिर शङ्कालु मानिसले भोग्नुपर्ने पीडाको जुन जीवन्त प्रस्तुति

गरिएको छ, त्यसमा सरल, सहज भाषिक माध्यम वा पद्धतिको विशिष्ट भूमिका देखा पर्छ । यसप्रकार प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त भाषिक माध्यम वा स्वरूपको उचित प्रयोग-व्यवहार हुन पुगेको छ । जसको परिणामस्वरूप सन्दर्भपरक संयुक्ति सृजनामा सहयोग पुगेको छ ।

समग्रतः 'दोषी चस्मा' कथामा प्रस्तुत कथात्मक क्षेत्र वा विषय, कथामा संलग्न पात्र वा सहभागी र भाषिक माध्यम वा पद्धतिको प्रभावकारी समन्वयमार्फत सन्दर्भपरक संयुक्ति कायम हुन पुगेको छ । फलस्वरूपः प्रस्तुत कथा थप संयुक्तियुक्त बन्न पुगेको छ ।

'न्यायको पक्ष' कथामा संयुक्ति

'न्यायको पक्ष' कथा कथाकार बदरीनाथ भट्टराईद्वारा लिखित पौराणिक कथा हो । महाभारतको वनपर्वमा आधारित भई तयार पारिएको प्रस्तुत कथामा विषयवस्तुलाई संयुक्तियुक्त एवम् सङ्गतिपूर्ण रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । प्रस्तुत कथामा व्यक्त अभिप्राय वा विचारलाई अर्थतात्त्विक दृष्टिले आनुक्रमिक एवम् सिलसिलेवार रूपमा प्रवाहित गर्नका लागि संयुक्ति युक्तिका विविध प्ररूप एवम् सम्बन्धहरूको यथोचित व्यवहार गरिएको पाइन्छ । यस क्रममा उपवाक्य वा वाक्यहरूका बीच पारस्परिक आर्थी साङ्गलीको कार्य सम्पादन गर्ने अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति, कथाका विभिन्न अनुच्छेदहरूका बीच विषयवस्तुगत सिलसिला एवम् घटनाको आनुक्रमिक निरन्तरता कायम राख्ने अन्तरअनुच्छेदीय संयुक्ति तथा कथाको सिङ्गो विषयक्षेत्र, त्यसमा सहभागीहरू र प्रयुक्त भाषालाई सन्दर्भित गर्ने सन्दर्भपरक संयुक्ति युक्तिको युक्तियुक्त व्यवहार गरिएको देखिन्छ । जसको परिणामस्वरूप प्रस्तुत कथा अन्वितिपूर्ण, अर्थपूर्ण, ग्राह्य एवम् पठनीय बन्न पुगेको छ । साथै कथामा व्यवहृत संयुक्ति युक्तिले कथामा प्रस्तुत अभिव्यक्तिलाई पाठगत वितानमा लम्ब्याई अभिप्रायको आनुक्रमिक श्रृङ्खलामार्फत कथालाई एकीकृत तुल्याउने भूमिका निर्वाह गरेकाले प्रस्तुत कथा वैषयिक दृष्टिले एकीकृत बन्न पुगेको छ । प्रस्तुत कथालाई यस किसिमको स्वरूपमा सङ्गठित तुल्याउन भूमिका निर्वाह गर्ने संयुक्ति युक्तिका अन्तर्वाक्यीय, अन्तरअनुच्छेदीय, सन्दर्भपरक संयुक्ति र तिनको भूमिकालाई निम्नानुसार अध्ययन-विश्लेषण गरिएको छ :

(क) अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति

‘न्यायको पक्ष’ कथामा प्रस्तुत पौराणिक विषयवस्तुलाई वाक्य-वाक्यमा समन्वित तुल्याई आर्थी श्रृङ्खला कायम गर्न अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति सम्बन्धहरूको प्रयोग-व्यवहार गरिएको पाइन्छ । यस क्रममा अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति सम्बन्धका सामान्य-विशिष्ट, विशिष्ट-सामान्य, कार्य-कारण, कारण-कार्य, परिवेश-घटना, घटना-परिवेश आदि विविध प्ररूपहरूको प्रयोग गरिएको देखिन्छ । कथामा व्यवहृत यी किसिमका विविध अन्तर्वाक्यीय संयुक्तिहरूले प्रस्तुत कथामा समाविष्ट विषयवस्तुलाई बोध्य एवम् सम्प्रेष्य तुल्याउने कार्य सम्पादन गरेका छन् । प्रस्तुत कथामा संसक्ति सिक्रीका माध्यमबाट र प्रकरण वा सन्दर्भपरक भाषिक प्रयोगका माध्यमबाट यस प्रकारको संयुक्ति कायम भएको पाइन्छ । परिणामतः प्रस्तुत कथामा व्यक्त विषयवस्तु तार्किक, सङ्गठित एवम् अन्वितिपूर्ण बन्न पुगेको छ ।

वस्तुतः ‘न्यायको पक्ष’ कथामा कुल १४२ वटा उपवाक्य एवम् वाक्यहरूको प्रयोग गरिएको छ । जसका बीच पारस्परिक आर्थी सम्बन्ध रहेको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा विभिन्न अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति सम्बन्धहरूको प्रयोग एक वा अनेक पटक गरिएको देखिन्छ । यस क्रममा कथागत विषयवस्तुको सन्दर्भ, प्रसङ्ग वा प्रकरणलाई विशेष ख्याल गरिएको छ र कथात्मक घटनाहरूलाई साङ्कथनिक दृष्टिले नियमित तुल्याउने कार्य गरिएको छ । प्रस्तुत कथामा परिशिष्टमा उल्लेख गरिएबमोजिम वाक्य १ र २ का बीच परिचयात्मक सम्बन्ध, २ र ३ का बीच परिवेश-घटना सम्बन्ध, ३ र ४ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, ४ र ५ का बीच अनुमानित सम्बन्ध, ५ र ६ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, ६ र ७ का बीच अनुमानित सम्बन्ध, ७ र ८ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, ८ र ९ का बीच रीतिबोधक सम्बन्ध तथा ९, १० र ११ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध कायम भएको पाइन्छ । त्यसैगरी वाक्य ११ र १२ का बीच प्रश्नार्थक सम्बन्ध, १२ र १३ का बीच प्रश्नोत्तर सम्बन्ध, १३ र १४ का बीच विध्यर्थक सम्बन्ध, १४ र १५ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध १५ र १६ का बीच विरोधात्मक सम्बन्ध, १६, १७ र १८ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, १८ र १९ का बीच व्याख्यात्मक सम्बन्ध तथा १९ र २० का बीच प्रश्नार्थक सम्बन्ध रहेको छ । त्यस्तै वाक्य

२० र २१ का बीच विध्यर्थक सम्बन्ध, २१ र २२ का बीच प्रश्नोत्तर सम्बन्ध, २२ र २३ का बीच आर्थी विपर्याय सम्बन्ध, २३ र २४ का बीच प्रश्नार्थक सम्बन्ध, २४ र २५ का बीच प्रश्नोत्तर सम्बन्ध, २५ र २६ का बीच प्रश्नार्थक सम्बन्ध, २६ र २७ का बीच अनुमानित सम्बन्ध, २७ र २८ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध २८ र २९ का बीच प्रश्नोत्तर सम्बन्ध तथा २९ र ३० का बीच प्रश्नार्थक सम्बन्ध कायम भएको देखिन्छ । त्यसैगरी वाक्य ३० र ३१ का बीच प्रश्नोत्तर सम्बन्ध, ३१ र ३२ का बीच व्याख्यात्मक सम्बन्ध, ३२ र ३३ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, ३३, ३४ र ३५ का बीच प्रश्नार्थक सम्बन्ध, ३५ र ३६ का बीच प्रश्नोत्तर सम्बन्ध, ३६ र ३७ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, ३७ र ३८ का बीच प्रश्नार्थक सम्बन्ध, ३८ र ३९ का बीच प्रश्नोत्तर सम्बन्ध तथा ३९ र ४० का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध रहेको छ । त्यस्तै वाक्य ४० र ४१ का बीच आर्थी विपर्याय सम्बन्ध, ४१ र ४२ का बीच प्रश्नार्थक सम्बन्ध, ४२ र ४३ का बीच प्रश्नोत्तर सम्बन्ध, ४३ र ४४ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, ४४ र ४५ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, ४५ र ४६ का बीच विध्यर्थक सम्बन्ध, ४६ र ४७ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, ४७ र ४८ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, ४८ र ४९ का बीच व्याख्यात्मक सम्बन्ध तथा ४९ र ५० का बीच अनुमानित सम्बन्ध कायम भएको पाइन्छ । त्यसैगरी वाक्य ५० र ५१ का बीच तुलनात्मक सम्बन्ध, ५१ र ५२ का बीच प्रश्नार्थक सम्बन्ध, ५२ र ५३ का बीच विध्यर्थक सम्बन्ध ५३ र ५४ का बीच अप्रत्यक्ष सम्बन्ध, ५४ र ५५ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, ५५, ५६, ५७ र ५८ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, ५८ र ५९ का बीच अनुमानित सम्बन्ध तथा ५९ र ६० का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध रहेको छ । त्यस्तै वाक्य ६० र ६१ का बीच व्याख्यात्मक सम्बन्ध, ६१ र ६२ का बीच प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध, ६२, ६३ र ६४ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, ६४ र ६५ का बीच परिचयात्मक सम्बन्ध, ६५ र ६६ का बीच प्रश्नार्थक सम्बन्ध, ६६ र ६७ का बीच व्याख्यात्मक सम्बन्ध, ६७ र ६८ का बीच आर्थी विपर्याय सम्बन्ध, ६८ र ६९ का बीच समुच्चयात्मक सम्बन्ध तथा ६९ र ७० का बीच व्याख्यात्मक सम्बन्ध रहेको पाइन्छ । त्यसैगरी वाक्य ७० र ७१ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, ७१ र ७२ का बीच प्रश्नार्थक सम्बन्ध, ७२ र ७३ का बीच प्रश्नोत्तर सम्बन्ध, ७३ र ७४

का बीच रीतिबोधक सम्बन्ध, ७४, ७५ र ७६ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, ७६ र ७७ र ७८ का बीच व्याख्यात्मक सम्बन्ध, ७८ र ७९ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध तथा ७९ र ८० का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध रहेको छ । त्यस्तै वाक्य ८० र ८१ का बीच रीतिबोधक सम्बन्ध, ८१, ८२ र ८३ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, ८३ र ८४ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, ८४ र ८५ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, ८५ र ८६ का बीच प्रश्नार्थक सम्बन्ध, ८६ र ८७ का बीच प्रश्नोत्तर सम्बन्ध, ८७ र ८८ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, ८८ र ८९ का बीच व्याख्यात्मक सम्बन्ध तथा ८९, ९० र ९१ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध कायम भएको पाइन्छ । त्यसैगरी वाक्य ९१ र ९२ का बीच व्याख्यात्मक सम्बन्ध, ९२ र ९३ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, ९३ र ९४ का बीच प्रश्नार्थक सम्बन्ध, ९४ र ९५ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, ९५ र ९६ का बीच कारण-परिणाम सम्बन्ध, ९६ र ९७ का बीच प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध, ९७ र ९८ का बीच रीतिबोधक सम्बन्ध, ९८ र ९९ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध तथा ९९ र १०० का बीच व्याख्यात्मक सम्बन्ध रहेको छ । त्यस्तै वाक्य १०० र १०१ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, १०१ र १०२ का बीच समुच्चयात्मक सम्बन्ध, १०२ र १०३ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, १०३ र १०४ का बीच समुच्चयात्मक सम्बन्ध, १०४ र १०५ का बीच विध्यर्थक सम्बन्ध, १०५ र १०६ का बीच व्याख्यात्मक सम्बन्ध, १०६ र १०७ का बीच प्रश्नार्थक सम्बन्ध, १०७ र १०८ का बीच विशिष्ट-सामान्य सम्बन्ध, १०८ र १०९ का बीच विध्यर्थक सम्बन्ध तथा १०९ र ११० का बीच कार्य-कारण सम्बन्ध कायम भएको पाइन्छ । त्यसैगरी वाक्य ११० र १११ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, १११ र ११२ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, ११२ र ११३ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, ११३ र ११४ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, ११४ र ११५ का बीच अप्रत्यक्ष सम्बन्ध, ११५ र ११६ का बीच प्रश्नार्थक सम्बन्ध, ११६, ११७, ११८ र ११९ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध तथा ११९ र १२० का बीच प्रश्नार्थक सम्बन्ध रहेको छ । त्यस्तै वाक्य १२० र १२१ का बीच व्याख्यात्मक सम्बन्ध, १२१ र १२२ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, १२२ र १२३ का बीच व्याख्यात्मक सम्बन्ध, १२३ र १२४ का बीच अनुमानित सम्बन्ध, १२४ र १२५ का बीच समुच्चयात्मक सम्बन्ध, १२५ र १२६

का बीच प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध, १२६ र १२७ का बीच प्रश्नार्थक सम्बन्ध, १२७ र १२८ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, १२८ र १२९ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध तथा १२९ र १३० का बीच रीतिबोधक सम्बन्ध कायम भएको पाइन्छ । त्यसैगरी वाक्य १३० र १३१ का बीच मूल्याङ्कनात्मक सम्बन्ध, १३१ र १३२ का बीच आर्थी विपर्याय सम्बन्ध, १३२ र १३३ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, १३३ र १३४ का बीच कारण-कार्य सम्बन्ध, १३४ र १३५ का बीच विध्यर्थक सम्बन्ध, १३५ र १३६ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, १३६, १३७ र १३८ का बीच रीतिबोधक सम्बन्ध, १३८ र १३९ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध, १३९ र १४० का बीच आर्थी विपर्याय सम्बन्ध तथा १४०, १४१ र १४२ का बीच आनुक्रमिक सम्बन्ध रहेको देखिन्छ ।

यसप्रकार 'न्यायको पक्ष' कथामा विभिन्न किसिमका अन्तर्वाक्यीय संयुक्तिहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति सम्बन्धहरूले वाक्य-वाक्यका बीच आर्थी सिलसिला कायम गरी प्रस्तुत कथालाई बोध्य एवम् सम्प्रेष्य बनाउन महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको देखिन्छ ।

प्रस्तुत कथामा यस किसिमको कार्य सम्पादन गरी कथालाई संयुक्त तुल्याउन भूमिका निर्वाह गरेका समग्र अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति सम्बन्धहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ :

विशिष्ट-सामान्य सम्बन्ध, कार्य-कारण सम्बन्ध, कारण-कार्य सम्बन्ध, कारण-परिणाम सम्बन्ध, प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध, परिवेश-घटना सम्बन्ध, आर्थी विपर्याय सम्बन्ध, तुलनात्मक सम्बन्ध, व्याख्यात्मक सम्बन्ध, अप्रत्यक्ष सम्बन्ध, अनुमानित सम्बन्ध, परिचयात्मक सम्बन्ध, आनुक्रमिक सम्बन्ध, समुच्चयात्मक सम्बन्ध, रीतिबोधक सम्बन्ध, विध्यर्थक सम्बन्ध, प्रश्नार्थक सम्बन्ध, प्रश्नोत्तर सम्बन्ध, विरोधात्मक सम्बन्ध र मूल्याङ्कनात्मक सम्बन्ध ।

यसअनुसार 'न्यायको पक्ष' कथामा कुल २० वटा अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति सम्बन्धहरूको प्रयोग गरिएको देखिन्छ । कथामा व्यवहृत उल्लिखित अन्तर्वाक्यीय संयुक्तिहरूले कथामा प्रयुक्त १४२ वाक्यहरूका बीच अर्थतात्त्विक सिलसिला कायम गरेका छन् । जसमध्ये विशिष्ट-सामान्य सम्बन्धले

पूर्व वाक्यमा प्रस्तुत सूक्ष्म प्रसङ्ग र पश्च वाक्यमा निहित स्थूल सन्दर्भलाई, कार्य-कारण सम्बन्धले पूर्व वाक्यमा प्रस्तुत घटनाको कारण पश्च वाक्यमा रहेको सन्दर्भलाई, कारण-कार्य सम्बन्धले पूर्व वाक्यमा निहित कारण र पश्च वाक्यमा प्रस्तुत कार्यलाई, कारण-परिणाम सम्बन्धले पूर्व वाक्यमा प्रस्तुत कारण र पश्च वाक्यमा निहित त्यसको परिणामलाई, प्रभाव-परिणाम सम्बन्धले पूर्व वाक्यको प्रभावका कारण पश्च वाक्यको घटना भएको अवस्थालाई, परिवेश-घटना सम्बन्धले पश्च वाक्यको घटना पूर्व वाक्यको परिवेशमा भएको कुरालाई, आर्थी विपर्याय सम्बन्धले दुई वाक्यका बीचको असमान आर्थी सम्बन्धलाई, तुलनात्मक सम्बन्धले कथाका वाक्यमा प्रस्तुत विषयका बीचको तुलनालाई, व्याख्यात्मक सम्बन्धले पूर्वप्रस्तुत कुराको थप प्रस्ट्याइँलाई, अप्रत्यक्ष सम्बन्धले निकटस्थ दुई वाक्य परोक्ष रूपमा सम्बन्धित रहेको अवस्थालाई, अनुमानित सम्बन्धले प्रस्तुत विषयका बारे गरिएको पूर्वानुमानलाई, परिचयात्मक सम्बन्धले पूर्व वाक्यमा प्रस्तुत विषयको चिनारीमूलक वर्णनलाई, आनुक्रमिक सम्बन्धले पूर्व वाक्यमा प्रस्तुत विषयको कालिक, तार्किक तथा वैषयिक अनुक्रमलाई, समुच्चयात्मक सम्बन्धले वाक्य-वाक्यका बीचको समानान्तर सम्बन्धलाई, रीतिबोधक सम्बन्धले पूर्व वाक्यमा घटेको घटना र त्यसको तौरतरिकालाई, विध्यर्थक सम्बन्धले वाक्य-वाक्यका बीच प्रस्तुत इच्छा, आज्ञा र अनुरोध सम्बन्धलाई, प्रश्नार्थक सम्बन्धले वाक्य-वाक्यका बीचको जिज्ञासात्मक सम्बन्धलाई, प्रश्नोत्तर सम्बन्धले पूर्व वाक्यमा प्रस्तुत प्रश्नको जबाफ पश्च वाक्यमा रहेको अवस्थालाई, विरोधात्मक सम्बन्धले पूर्व वाक्यको आशयविपरीत गरिएको विरोध प्रसङ्गलाई र मूल्याङ्कनात्मक सम्बन्धले कथाका वाक्यमा प्रस्तुत विषयबारे गरिएको मूल्याङ्कनलाई समन्वित गरी वाक्य-वाक्यका बीच अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति कायम गरेको देखिन्छ । जसको परिणामस्वरूप प्रस्तुत कथा थप संयुक्तियुक्त बन्न पुगेको छ ।

प्रस्तुत कथामा प्रयोग गरिएका उल्लिखित अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति सम्बन्धहरू र तिनको प्रयोगपरक अवस्थालाई समग्रतः निम्नानुसारको तालिकामा देखाइएको छ :

तालिका ५४

'न्यायको पक्ष' कथामा व्यवहृत अन्तर्वाक्यीय संयुक्तिको समग्र स्थिति

क्र.सं.	अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति	प्रयुक्त सङ्ख्या	प्रतिशत
१	विशिष्ट - सामान्य सम्बन्ध	१	०.७०%
२	कार्य-कारण सम्बन्ध	१	०.७०%
३	कारण-कार्य सम्बन्ध	१७	१२.०५%
४	कारण-परिणाम सम्बन्ध	१	०.७०%
५	प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध	३	२.१२%
६	परिवेश-घटना सम्बन्ध	१	०.७०%
७	आर्थी विपर्याय सम्बन्ध	५	३.५४%
८	तुलनात्मक सम्बन्ध	१	०.७०%
९	व्याख्यात्मक सम्बन्ध	१४	९.९२%
१०	अप्रत्यक्ष सम्बन्ध	२	१.४१%
११	अनुमानित सम्बन्ध	६	४.२५%
१२	परिचयात्मक सम्बन्ध	२	१.४१%
१३	आनुक्रमिक सम्बन्ध	३९	२७.६५%
१४	समुच्चयात्मक सम्बन्ध	४	२.८३%
१५	रीतिबोधक सम्बन्ध	७	४.९६%
१६	विध्यर्थक सम्बन्ध	७	४.९६%
१७	प्रश्नार्थक सम्बन्ध	१८	१२.७६%
१८	प्रश्नोत्तर सम्बन्ध	१०	७.०९%
१९	विरोधात्मक सम्बन्ध	१	०.७०%
२०	मूल्याङ्कनात्मक सम्बन्ध	१	०.७०%

यसप्रकार 'न्यायको पक्ष' कथामा प्रयुक्त कुल २० वटा अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति सम्बन्धहरूमध्ये सबैभन्दा बढी अर्थात् २७.६५% आनुक्रमिक सम्बन्धको प्रयोग गरिएको पाइन्छ भने सबैभन्दा कम अर्थात् ०.७०% विशिष्ट-सामान्य, कार्य-कारण, कारण-परिणाम, परिवेश-घटना, तुलनात्मक, विरोधात्मक र मूल्याङ्कनात्मक सम्बन्धको प्रयोग गरिएको देखिन्छ । प्रस्तुत कथामा व्यवहृत उल्लिखित अन्तर्वाक्यीय संयुक्तिहरूले कथामा प्रस्तुत विषयवस्तुलाई सन्दर्भ एवम् प्रसङ्गानुसार अर्थतात्त्विक श्रृङ्खलामा सुसंयोजित गरेकाले कथामा संयुक्ति सृजनार्थ यिनको भूमिका महत्तम देख्न सकिन्छ ।

(ख) अन्तरअनुच्छेदीय संयुक्ति

'न्यायको पक्ष' कथामा प्रस्तुत पौराणिक विषयवस्तु कथाका विभिन्न अनुच्छेदहरूका माध्यमबाट समग्र रूपमा व्यक्त भएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथाका विभिन्न अनुच्छेदहरूमा कथाको शीर्ष विषयवस्तुसम्बद्ध घटना, प्रसङ्गहरू पृथक्-पृथक् रूपमा व्यवहृत भएका छन् र तिनले अन्तरअनुच्छेदीय वैचारिक सम्बन्ध तथा समन्वयका माध्यमबाट निश्चित अर्थ प्रवाह गरेका छन् । यस क्रममा अनुच्छेद-अनुच्छेदका बीच आनुक्रमिक, व्याख्यात्मक, प्रश्नोत्तरात्मकलगायतका सम्बन्ध कायम भएको देख्न सकिन्छ । साथै आदि, मध्य र अन्त्यका दृष्टिले समेत प्रस्तुत कथाको विषयवस्तु निश्चित ढाँचामा अन्वितिपूर्ण रहेको पाउन सकिन्छ ।

वस्तुतः 'न्यायको पक्ष' कथामा कुल ३१ वटा अनुच्छेदहरू रहेका छन् । एक वा अनेक वाक्यहरूले युक्त यस कथाका अनुच्छेदहरूमा कथात्मक विषयवस्तु श्रृङ्खलित रूपमा प्रस्तुत भएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथाका अनुच्छेदहरू पूर्वअनुच्छेदमा व्यक्त विषय तथा घटनाप्रसङ्गसम्बद्ध भएर रहेका छन् । जसका माध्यमबाट कथाले वैषयिक एकत्व ग्रहण गरेको छ र कथा थप संयुक्तियुक्त एवम् सङ्गतिपूर्ण बन्न पुगेको छ । प्रस्तुत कथाको पहिलो अनुच्छेद 'सरस्वती नदीको किनार प्रकृतिको भण्डार भने हुन्छ' भन्ने शीर्ष वाक्यबाट प्रारम्भ भएको छ । कुल २ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा सरस्वती नदीको किनारमा अवस्थित प्राकृतिक परिवेशको वर्णन गरिएको छ । कथाको दोस्रो अनुच्छेद सरस्वती नदी किनारमा घटित घटनाको वर्णनका रूपमा आएको छ । कुल ६ वाक्ययुक्त

यस अनुच्छेदमा धौम्य ऋषिले लम्कँदै आइरहेका विदुरलाई आफूतिर बोलाएको घटना प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको तेस्रो अनुच्छेद धौम्य र विदुरका बीचको संवाद आरम्भनका रूपमा आएको छ । कुल ४ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा विदुरले धौम्यसँग पाण्डवहरूबारे सोधेको प्रसङ्ग प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको चौथो अनुच्छेद विदुरले धौम्यसँग राखेको जिज्ञासाको जबाफका रूपमा आएको छ । कुल ३ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा धौम्यले पाण्डवहरू आश्रमतिर रहेको जनाउँदै विदुरलाई एकछिन बस्न गरेको आग्रह उल्लेख गरिएको छ । त्यसैगरी कथाको पाँचौँ अनुच्छेदमा विदुरले व्यक्त गरेको प्रतिक्रिया प्रस्तुत गरिएको छ । कुल २ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा विदुरले पाण्डवहरू रहेको आश्रम जाने बाटो बताइदिन धौम्यलाई गरेको अनुरोध प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको छैटौँ अनुच्छेदमा कुल ४ वाक्यहरू रहेका छन् । जसअन्तर्गत धौम्यले विदुर आत्तिएको देखेर के भयो भनी गरेको प्रश्न प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको सातौँ अनुच्छेद अनुच्छेद ६ मा धौम्यले राखेको प्रश्नको जबाफका रूपमा आएको छ । कुल २ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा विदुरले कलियुगले छोपिसकेको समयबारे चर्चा गरेको कुरा उल्लेख गरिएको छ । कथाको आठौँ अनुच्छेदमा एक वाक्य रहेको छ । जसमा धौम्यले विदुरलाई के भयो भनी सोधेको प्रश्न उल्लेख गरिएको छ । कथाको नवौँ अनुच्छेदमा विदुरले दिएको जबाफ प्रस्तुत गरिएको छ । एक वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा विदुरले यहाँभन्दा के हुनु भनी धौम्यलाई दिएको जबाफ प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको दसौँ अनुच्छेदमा कुल ३ वाक्य रहेका छन् । जसमा धृतराष्ट्रले पाण्डवहरूलाई लिन तपाईंलाई पठाएका हुन् कि भनी धौम्यले विदुरसँग राखेको जिज्ञासा प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको एघारौँ अनुच्छेदमा विदुरले दिएको जबाफ प्रस्तुत गरिएको छ । एक वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा विदुरले धृतराष्ट्रजस्ता जालीले पछुतो नमान्ने कुरा व्यक्त गरेको उल्लेख गरिएको छ । त्यस्तै कथाको बाह्रौँ अनुच्छेद प्रश्नात्मक रूपमा आएको छ । एक वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा धौम्यले विदुरलाई आउनुको कारणबारे सोधेको कुरा प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको तेह्रौँ अनुच्छेदमा कुल ४ वाक्यहरू रहेका छन् । जसमा विदुरले धौम्यलाई दुर्योधनका हातमा राज्य परेको बताएको कुरा उल्लेख गरिएको छ । कथाको चौधौँ अनुच्छेद धौम्यले विदुरलाई राखेको जिज्ञासामा आधारित रहेको छ ।

एक वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा दुर्योधनका हातमा राज्य पर्दा धृतराष्ट्र मक्ख परेर बसेका छन् ? भनी धौम्यले विदुरलाई राखेको जिज्ञासा प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको पन्ध्रौं अनुच्छेदमा विदुरको जबाफ प्रस्तुत गरिएको छ । कुल ६ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा विदुरले धृतराष्ट्रलाई प्रश्न गर्दा उनले मर्नु परे पनि नीति त्याग्न नहुने प्रतिक्रिया दिएको कुरा प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको सोह्रौं अनुच्छेदमा धौम्यले विदुरलाई राखेको जिज्ञासा प्रस्तुत गरिएको छ । एक वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा विदुरलाई धृतराष्ट्रको प्रतिक्रियामा के जबाफ दिनुभयो भनी सोधिएको प्रश्न उल्लेख गरिएको छ । कथाको सत्रौं अनुच्छेदमा कुल ११ वाक्यहरू रहेका छन् । जसअन्तर्गत पिशाचनीति र धर्मनीतिको चर्चासहित धृतराष्ट्रले छोरालाई राजगद्दीबाट नहटाउने कुरा गरेको विदुर अभिव्यक्ति प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको अठारौं अनुच्छेद सत्रौं अनुच्छेदमा व्यक्त विषयको प्रभावका रूपमा आएको छ । कुल २ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा धृतराष्ट्र अन्धा रहेछन् भनी धौम्य ऋषिले रातो मुख लगाएको घटना प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको उन्नाईसौं अनुच्छेदमा कुल १४ वटा वाक्यहरू रहेका छन् । जसअन्तर्गत धृतराष्ट्रले विदुरलाई पाण्डवहरूतिर लागेको भन्दै हप्काएको प्रसङ्ग प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको बीसौं अनुच्छेद धौम्यले विदुरसँग राखेको प्रश्नमा आधारित रहेको छ । कुल २ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा धौम्यले विदुरलाई धृतराष्ट्रको प्रचण्ड आकार देखी यहाँ आउनुभएको हो कि भनी गरेको प्रश्न उल्लिखित छ । कथाको एक्काईसौं अनुच्छेदमा कुल १२ वाक्यहरू रहेका छन् । जसमा विदुरले धृतराष्ट्रलाई आफू न्यायको पक्षमा लाग्ने भनी दिएको जबाफ मूलभूत रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको बाईसौं अनुच्छेदमा धौम्यले विदुरसँग राखेको जिज्ञासा प्रस्तुत गरिएको छ । कुल २ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा धौम्यले विदुरलाई त्यसपछि धृतराष्ट्रले के भने भनी गरिएको प्रश्न प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको तेईसौं अनुच्छेदमा कुल १९ वाक्यहरू रहेका छन् । यस अनुच्छेदमा विदुरले धृतराष्ट्रसँग कुरा गरिरहेका बेला दुर्योधन आएर अनेक कुरा गरेकाले उसलाई विदुरले हप्काएको कुरा प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको चौबीसौं अनुच्छेद तेईसौं अनुच्छेदको अनुक्रममा आएको छ । कुल ५ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा विदुरले अपराध हेरी बाह्र वर्ष वनवास त दुर्योधन जानुपर्ने हो भनी व्यक्त गरेको विचार प्रस्तुत गरिएको

छ । कथाको पच्चीसौं अनुच्छेदमा कुल २ वाक्यहरू रहेका छन् । जसअन्तर्गत विदुरको कुरा सुनेर धौम्य ऋषि खित्त हाँसेको घटना प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको छब्बीसौं अनुच्छेदमा प्रयुक्त ६ वाक्यमा दुर्योधनले विदुरलाई हाम्रै राज्यमा बसी हामीलाई नै जथाभावी भन्दा मिति पुऱ्याइदिउंला भनी धम्क्याएको कुरा प्रस्तुत गरिएको छ । त्यसैगरी कथाको सत्ताईसौं अनुच्छेदमा दुर्योधनको भनाइमा विदुरले जनाएको प्रतिक्रिया प्रस्तुत गरिएको छ । कुल ७ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा विदुरले दुर्योधनलाई उसको राज्यमा नबस्ने भनी बताएको कुरा उल्लेख गरिएको छ । कथाको अट्ठाइसौं अनुच्छेदमा धौम्यले विदुरलाई राखेको जिज्ञासा प्रस्तुत गरिएको छ । कुल ३ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा धौम्यले विदुरलाई यसरी रन्केको जीवनमा पहिलोपटक हो कि भनी सोधेको कुरा उल्लेख गरिएको छ । कथाको उनन्तीसौं अनुच्छेदमा कुल ९ वाक्यहरू रहेका छन् । जसअन्तर्गत विदुर सरासर धौम्य ऋषिको आश्रमतिर आइपुगेको घटना मूलभूत रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको तीसौं अनुच्छेदमा धौम्यले विदुरलाई भनेको कुरा प्रस्तुत गरिएको छ । कुल ३ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा धौम्यले विदुरलाई सँगसँगै अधि बढौंला भनी दिएको भरोसा प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको एकतीसौं अनुच्छेद अन्तिम अनुच्छेदका रूपमा आएको छ । कुल २ वाक्ययुक्त यस अनुच्छेदमा धौम्यसँग मनको बह पोखेपछि विदुरको मन शान्त भएको र धौम्य विदुर दुवै आश्रमतिर लागेको घटना प्रस्तुत गरिएको छ ।

यसरी प्रस्तुत कथाका हरेक अनुच्छेदहरू कथाको मूल विषयसँग सम्बन्धित भई व्यवहृत भएका देखिन्छन् । प्रस्तुत कथाका धेरैजसो अनुच्छेदहरूका बीच संवादात्मक तथा प्रश्नोत्तरात्मक सम्बन्ध कायम भएको पाइन्छ । यस क्रममा कथामा प्रस्तुत घटनाहरूलाई श्रृङ्खलाबद्ध रूपमा प्रस्तुत गरिएको देखिन्छ । प्रस्तुत कथाका अनुच्छेदहरूमा निहित विषय, प्रसङ्ग एवम् घटनाहरू पारस्परिक आर्थी सिक्रीमा उनिएर रहेको देख्न सकिन्छ । जसको परिणामस्वरूप प्रस्तुत कथा एकीकृत, सार्थक एवम् बोधगम्य बन्न पुगेको छ । यसअलावा आदि, मध्य र अन्त्यका दृष्टिले समेत कथा सुसङ्गत रहेको देखिन्छ । जसअनुसार प्रस्तुत कथाको पहिलो अनुच्छेद आदि भाग वा परिचय भागका रूपमा रहेको छ भने दोस्रोदेखि तीसौंसम्मका अनुच्छेदहरू मध्य वा व्याख्या भागका रूपमा

र एकतीसौ अनुच्छेद अन्त्य वा समापन भागका रूपमा रहेको छ । आदि, मध्य र अन्त्यको यस समन्वयले प्रस्तुत कथालाई थप सुसङ्गत र संयुक्तियुक्त तुल्याएको पाइन्छ । अनुच्छेद विन्यासका दृष्टिले भने यस कथामा केही कमीकमजोरी (उदा. ३-१६ सम्मका अनुच्छेदहरूलाई निश्चित सन्दर्भ वा प्रसङ्गका आधारमा २-३ वटा अनुच्छेदमा व्यवस्थित गर्नु उपयुक्त हुने) रहेको देखिन्छ । अपितु कथामा व्यक्त आशयको बोध वा ग्रहणार्थ भने त्यसले खास असर पुऱ्याएको देखिदैन । समग्रतः प्रस्तुत कथा अन्तरानुच्छेदीय संयुक्तिका दृष्टिले अन्वितिपूर्ण नै रहेको छ ।

(ग) सन्दर्भपरक संयुक्ति

‘न्यायको पक्ष’ कथामा संयुक्तिका अन्तर्वाक्यीय तथा अन्तरानुच्छेदीय प्ररूपका अलावा सन्दर्भपरक संयुक्तिको पनि व्यवस्थित प्रयोग-व्यवहार गरिएको पाइन्छ । निश्चित विषयसन्दर्भमा आधारित यस कथामा प्रस्तुत विभिन्न घटनाहरू आनुक्रमिक सिलसिलामा आएका छन् । प्रस्तुत कथामा सन्दर्भपरक संयुक्तिको सृजनार्थक क्षेत्र, सहभागी र माध्यम वा पद्धतिको प्रभावकारी संयोजन कायम गरिएको देखिन्छ । सन्दर्भपरक संयुक्तिका लागि आवश्यक यी तीन विशेषता वा गुणमध्ये क्षेत्रान्तर्गत साङ्कथनिक विषय, घटना, परिवेश, अवस्था, समय आदि, सहभागीअन्तर्गत साङ्कथन वा पाठमा प्रयुक्त पात्रहरू तथा माध्यम वा पद्धतिअन्तर्गत साङ्कथनमा व्यवहृत भाषा, त्यसको स्वरूप र भूमिकालगायतलाई लिइन्छ । उद्भावनात्मक, अन्तर्वैयक्तिक र पाठात्मक अर्थका माध्यमबाट अभिव्यक्त हुने तथोक्त तीन विशेषता वा गुणले ‘न्यायको पक्ष’ कथालाई अन्वितिपूर्ण एवम् बोधगम्य तुल्याएका छन् । यस आधारमा प्रस्तुत कथाको अध्ययन-विश्लेषण निम्नानुसार गरिएको छ :

क्षेत्र (फिल्ड)

‘न्यायको पक्ष’ कथामा सन्दर्भपरक संयुक्तिसम्बद्ध कथात्मक विषय वा क्षेत्रको अभिव्यक्ति पाइन्छ । वस्तुतः साङ्कथनिक क्षेत्र साङ्कथन वा पाठको उद्भावनात्मक अर्थसँग सम्बन्धित हुन्छ । प्रस्तुत कथामा यसका लागि आवश्यक पर्ने आनुक्रमिक र तार्किक अर्थको उचित संयोजन गरिएको छ ।

वस्तुतः आनुभविक अर्थले कथामा प्रस्तुत विषय-घटना, कार्य, समय वा अवस्थालाई र तार्किक अर्थले वाक्य-वाक्यमा व्यक्त कथागत विषयका बीचको पारस्परिक तर्कपूर्ण सम्बन्धलाई दर्साउँदछ । 'न्यायको पक्ष' कथामा आनुभविक र तार्किक अर्थको अन्वितिमार्फत लक्षित विषयवस्तुलाई अपेक्षित रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । जसको परिणामस्वरूप प्रस्तुत कथा थप संयुक्तियुक्त बन्न पुगेको छ ।

'न्यायको पक्ष' कथामा पौराणिक विषयवस्तुलाई कथागत विषयवस्तु वा क्षेत्रका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । प्रस्तुत कथामा महाभारतको वनपर्वमा आधारित घटनाप्रसङ्गको चित्रण गरिएको छ । महाभारतकालीन समयमा कौरव र पाण्डव पक्षका बीच भएको भ्रगडालाई मूल विषयका रूपमा प्रस्तुत गरिएको यस कथामा अन्ततः सत् वा न्यायको जित हुने विचार प्रस्तुत गरिएको छ । प्रस्तुत कथामा यस किसिमको विचार कथाको प्रमुख पात्र विदुरका माध्यमबाट अभिव्यक्त भएको छ ।

मूलतः कथामा पाण्डवका पुरोहित धौम्य ऋषिले काम्यक वनको सरस्वती नदी किनारमा मध्याह्न स्नान गरी धोती फेर्दै गरेको बेला हडबढाउँदै पाण्डवहरूको आश्रम खोज्दै विदुर पुगेको, विदुरलाई देखेर धौम्य ऋषिले बोलाई हडबडाउनुको कारणबारे सोधपुछ गर्दा विदुरले हस्तिनापुर दरबार धृतराष्ट्रका जेठा छोरा दुर्योधनका हातमा परेको र आफूलाई धृतराष्ट्र र दुर्योधन दुवैले गालीगलौज तथा अपमान गरेकाले स्वेच्छाले राज्य त्याग गरी पाण्डवहरूको आश्रम खोज्दै आएको साथै आफू सत्य र न्यायको पक्षधर भएकाले अन्यायपूर्ण व्यवहार र क्रियाकलाप हुने राज्यमा बस्नुभन्दा सत्य र न्यायका अनुयायी पाण्डवहरूको आश्रममा रहनु उचित ठानेको कुरा बताएको र तत्पश्चात् उनीहरू पाण्डवहरू रहेको आश्रमतिर गएको घटनाप्रसङ्ग प्रस्तुत गरिएको छ । प्रस्तुत कथामा उल्लिखित तथोक्त घटनाप्रसङ्गलाई हेर्दा यस कथामा एकातिर तन र मन दुवैले अन्धा धृतराष्ट्रले सत्ता जोगाउन चाहेको देखिन्छ भने अर्कोतिर विदुरले सत्य र न्यायको रक्षा गर्न खोजेको कुरा व्यक्त गरिएको छ । धौम्य ऋषि र विदुरका बीच भएको संवादका माध्यमबाट प्रस्तुत कथामा अदूरदर्शी, अक्षम, अन्यायी र अन्धा राजाहरू नै कुनै पनि राज्य पतनका मुख्य कारण भएको दर्साइएको छ । साथै अन्याय, अनैतिकता र असत्यको क्षणिक विजय भए पनि अन्त्यमा न्याय र सत्यको नै विजय हुने विचार व्यक्त गरिएको छ । छलकपटपूर्ण पासा खेलमा पाण्डवहरूलाई हराएर

वनवास पठाइएको घटनाप्रसङ्ग प्रस्तुत गरिएको यस कथामा न्यायको पक्षमा निरन्तर लागि रहनुपर्ने सन्देश प्रवाह गरिएको छ । प्रस्तुत कथामा व्यक्त यस किसिमको विषयवस्तु एवम् भावार्थ कथाका विभिन्न वाक्यहरूका माध्यमबाट प्रकट भएको पाइन्छ । यस क्रममा वाक्य-वाक्यका बीच कथाको लघु विषयवस्तु र समग्रमा सिङ्गो वा बृहत् विषयवस्तु प्रस्तुत भई कथा आर्थी दृष्टिले एकीकृत बन्न पुगको छ । आनुभविक र तार्किक अर्थको उचित समन्वयबाट प्रस्तुत कथाको कथात्मक विषय वा क्षेत्रले सन्दर्भपरक संयुक्ति सृजनार्थ महत्त्वपूर्ण सहयोग पुऱ्याएको देख्न सकिन्छ ।

सहभागी (टेनर)

‘न्यायको पक्ष’ कथामा सन्दर्भपरक संयुक्ति सृजनार्थ भूमिका निर्वाह गर्ने साङ्कथनिक पात्र वा सहभागीको समुचित प्रयोग गरिएको पाइन्छ । वस्तुतः साङ्कथनिक पात्र वा सहभागी अन्तर्वैयक्तिक अर्थका माध्यमबाट व्यक्त हुने मानिन्छ । यसअन्तर्गत पात्र वा सहभागीको साङ्कथनिक भूमिका, चरित्र, कथनक्रिया, स्थितिलगायतको पर्यावलोकन गरिन्छ र त्यसका माध्यमबाट व्यक्त आशय वा विचारको समीक्षण गरिन्छ । प्रस्तुत कथामा यस किसिमको भूमिका र स्तरले युक्त विभिन्न पात्रहरूको प्रयोग गरिएको छ । जसका माध्यबाट कथाकारले व्यक्त गर्न खोजेको विषय र भाव सम्प्रेषित हुन पुगेको छ ।

‘न्यायको पक्ष’ कथामा मूलतः मानवीय सहभागीहरू रहेका छन् । जसअन्तर्गत धौम्य ऋषि, विदुर, धृतराष्ट्र र दुर्योधन मुख्य पात्रका रूपमा देखा परेका छन् र यीमध्ये पनि विदुर नै केन्द्रीय पात्रका रूपमा उपस्थित भएका छन् । जसको वरिपरि कथाको मूल विषयवस्तु केन्द्रित भएको छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त उल्लिखित पात्रहरू आआफ्नो गुण, चरित्र वा भूमिकामा रहेका छन् । जसमध्ये धौम्य ऋषि धार्मिक एवम् आध्यात्मिक, नैतिक तथा निष्ठावान् व्यक्तित्वका रूपमा, विदुर अध्यात्मवादी, तत्त्वज्ञानी, इमानदार, सदाचारी, सत्यवादी, न्यायप्रेमी, कुशल राजनीतिज्ञ, नैतिकवान्, स्वतन्त्रताप्रिय, नीतिज्ञ, स्पष्टवक्ता मितभाषी, धीर, विवेकी, विनयशील, बौद्धिक, निडर, शान्त, निःस्वार्थी, चलाख एवम् दूरदर्शी पात्रका रूपमा, धृतराष्ट्र सत्तामोही, पुत्रमोही, अन्यायी, अनैतिक,

असत्, न्यायविरोधी, धूर्त, तन-मन दुवै दृष्टिले अन्धो, अवसरवादी, कुटिल, स्वार्थी, दम्भी, अक्षम एवम् अदूरदर्शी पात्रका रूपमा र दुर्योधन अन्यायी, दुराचारी, क्रोधी, कुलङ्गार, अपराधी, षड्यन्त्रकारी, अधर्मी, कुकर्मी, पथभ्रष्ट तथा मतिभ्रष्ट पात्रका रूपमा सहभागी भएका छन् । प्रस्तुत कथामा सहभागी उल्लिखित पात्रहरू लैङ्गिक दृष्टिले पुरुष, कार्यका दृष्टिले प्रमुख-सहायक, (विदुर/धौम्य ऋषि, धृतराष्ट्र, दुर्योधन), प्रवृत्तिका दृष्टिले अनुकूल-प्रतिकूल (विदुर, धौम्य ऋषि/ धृतराष्ट्र), जीवनचेतनाका दृष्टिले व्यक्तिगत-वर्गगत (धृतराष्ट्र, दुर्योधन, धौम्य ऋषि/विदुर) र स्वभावका दृष्टिले गतिहीन, आसन्नता र आबद्धताका दृष्टिले मञ्चीय र बद्ध किसिमका देखिन्छन् । प्रस्तुत कथामा सहभागी यिनै पात्रहरूका माध्यमबाट कथाकारले व्यक्त गर्न चाहेको विषय र भाव अभिव्यक्त भएको पाइन्छ । खासगरी महाभारतको वनपर्वमा आधारित यस कथामा अनेक जालभेल र षड्यन्त्र गरी पाण्डवहरूलाई वनवास पठाउन सफल धृतराष्ट्र र दुर्योधनको धूर्त योजना विदुरले राज्य त्याग गरी न्यायको पक्षमा लागेर पाण्डवहरूकेन्द्री भएबाट धरमराएको र अन्ततः न्यायको नै जित हुने यथार्थ स्थितिको जुन चर्चा गरिएको छ त्यो सबै कथामा सहभागीका माध्यमबाट व्यक्त भएको छ । प्रस्तुत कथामा सहभागीका माध्यमबाट नै व्यक्त विषय वा विचारले पूर्णता प्राप्त गरेको छ । जसको परिणामस्वरूप प्रस्तुत कथा थप संयुक्त बन्न पुगेको छ ।

माध्यम (मोड)

‘न्यायको पक्ष’ कथामा सन्दर्भपरक संयुक्ति सृजनार्थ क्षेत्र र सहभागीका अतिरिक्त भाषिक माध्यम वा पद्धतिको पनि प्रभावकारी प्रयोग-व्यवहार गरिएको पाइन्छ । मूलतः सङ्कथनमा भाषिक माध्यम वा पद्धतिले साङ्कथनिक भाषाको स्वरूप, सङ्गठन, सहभागीहरूको भाषाप्रयोग, संसक्तता, अक्षकीकरण, सूचना संरचना, आलङ्कारिक प्रस्तुतिलगायतलाई दसाउँदछ । प्रस्तुत कथामा व्यवहृत भाषामा यी विविध गुण एवम् विशेषताहरू पाउन सकिन्छ । जसको परिणामस्वरूप प्रस्तुत कथा थप संयुक्तियुक्त एवम् एकीकृत बन्न पुगेको देखिन्छ ।

वस्तुतः ‘न्यायको पक्ष’ कथामा लेख्य भाषिक पद्धतिको अवलम्बन गरिएको छ । प्रस्तुत कथामा विशेषगरी व्याख्यात्मक, संवादात्मक तथा अतितावलोकनात्मक शैलीको प्रयोग गरिएको छ ।

वाक्यात्मक संरचनाका दृष्टिले यस कथामा छोटो छोटो सरल वाक्यका अतिरिक्त लामा लामा जटिल वाक्यहरूको प्रयोग (उदा. खै पाण्डवहरू कहाँ छन् ?, एक त लहलहाउँदो काम्यक वनको अपूर्व शोभा, उसमाथि चराचुरुङ्गीको मीठो तान भन् त्यसमाथि बगिरहेको स्वच्छ पानीको कलकलले स्वर्गलाई समेत गिज्याइरहेको थियो आदि) गरिएको छ भने पदक्रमका दृष्टिले सामान्य पदक्रमका अतिरिक्त विशिष्ट पदक्रमको पनि प्रयोग (उदा. पाण्डवका पुरोहित धौम्य ऋषि पनि मध्यान्ह स्नान गर्न भनेर त्यही आइपुगे, विधिमुताबिक नुहाएर धोती फेर्न लाग्दा उनले खुब लम्कँदै आएका विदुरलाई देखे, आदि) गरिएको छ । आख्यानात्मक विधाअन्तर्गत पर्ने भएकाले प्रस्तुत कथामा आख्यानात्मक कथन ढाँचाको समुचित प्रयोग गरिएको छ । यसअन्तर्गत तृतीय पुरुष दृष्टिबिन्दुको अवलम्बन गरिएको छ । प्रस्तुत कथामा कथात्मक संसक्तता, अक्षकीकरण र सूचना संरचनाको समेत उचित विन्यास गरिएको पाइन्छ । जसअनुसार व्याकरणिक र कोशीय संसक्तिका माध्यमबाट संसक्तता, वाक्यात्मक मूल भावको शीर्षाकरणबाट अक्षकीकरण र पूर्वप्रस्तुत विषयप्रसङ्गको निरन्तरतामा नवीन सूचनाको क्रमिक प्रस्तुतिबाट सूचना संरचना सुदृढ भएको देखिन्छ । प्रस्तुत कथामा अभिधात्मक भाषिक व्यवहारका अतिरिक्त लाक्षणिक तथा आलङ्कारिक भाषाको प्रयोग (उदा. म त द्वापरयुग अझ बाँकी नै छ भन्ठान्छे तर कलियुगले छोपिसकेछ, तपाईंजस्ता अन्धाहरूले बेलीको माला छुँदा सर्प भनेर तर्सिएको मैले देखेको छु, आदि) गरिएको छ । साथै भाषिक अभिव्यक्तिलाई सुगठित तुल्याउन उखान-टुक्काहरूको समेत प्रयोग (ढुङ्गो खोज्दा देउता भेट्याउनु, आफ्नो आडको भैसी पनि नदेख्ने फेरि अर्काको आडमा जुम्रो पनि छ कि भनी शङ्का गर्ने/इसारा गर्नु, रातो मुख लाउनु, मनपेट दिनु आदि) गरिएको छ । प्रस्तुत कथामा सहभागी पात्रहरूले गरेको भाषिक प्रयोगबाट उनीहरूको भूमिका वा स्तर नियाल्न सकिन्छ । जसअनुसार धौम्य ऋषिको भाषिक प्रयोगमा जिज्ञासात्मक, प्रोत्साहनात्मक तथा सहयोगात्मक विशेषता पाइन्छ भने विदुरको भाषाप्रयोगमा लाक्षणिक, व्याख्यात्मक, अभिनयात्मक एवम् तार्किक व्यवहार पाइन्छ । त्यसैगरी धृतराष्ट्रको भाषिक प्रयोगमा अहङ्कार, आडम्बर, छलकपट र कुटिलता भल्किएको देखिन्छ । प्रस्तुत कथामा व्यवहृत यस किसिमको भाषिक व्यवहारबाट कथाको

विषयवस्तु सग्लो रूपमा प्रस्तुत भएको पाउन सकिन्छ । प्रस्तुत कथाले अदूरदर्शी तथा अक्षम राजाहरू नै जुनसुकै राज्य पतनका मूल कारण हुन् तथा सत् नै न्याय भएकाले समस्त मानवसमुदाय सत्यको पक्षधर हुनुपर्ने जुन सन्देश प्रवाह गरेको छ । त्यो सबै कथामा व्यवहृत भाषिक माध्यम वा पद्धतिबाट नै सम्भव भएको छ । यसप्रकार प्रस्तुत कथामा कथाको विषय र सहभागीका आधारमा प्रयुक्त भाषिक माध्यम वा पद्धतिले सन्दर्भपरक संयुक्ति सृजनार्थ सहयोग पुऱ्याएको देख्न सकिन्छ ।

समग्रतः 'न्यायको पक्ष' कथाको विषय वा क्षेत्र, कथामा संलग्न पात्र वा सहभागी र प्रयुक्त भाषिक माध्यम वा पद्धतिको सुसमन्वयबाट प्रस्तुत कथामा सन्दर्भपरक संयुक्ति कायम भएको छ । फलस्वरूप प्रस्तुत कथा थप संयुक्तियुक्त, अन्वितिपूर्ण एवम् पठनीय बन्न पुगेको छ ।

परिच्छेद सात

माध्यमिक तहका नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकमा साहित्यका विभिन्न विधाहरू समावेश गरिएको पाइन्छ ।

माध्यमिक तहको नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकमा साहित्यका विभिन्न विधाहरू समावेश गरिएको पाइन्छ । जसअन्तर्गत कथा, कविता, जीवनी, निबन्ध, रूपक (संवाद, मनोवाद/वादविवाद, एकाङ्की), दैनिकी तथा चिठी विधा रहेका छन् । कक्षा ९ मा सत्र र १० मा सोह्रवटा गरी कुल ३३ वटा पाठहरू समावेश गरिएको यस तहको नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकमा जम्माजम्मी छवटा कथाहरू राखिएका छन् । जसमध्ये कक्षा ९ मा तीनवटा कथा : शिशिर-वसन्तको कथा, 'भविष्य निर्माण' र 'खड्गबहादुर' कथा राखिएको छ भने कक्षा १० मा पनि तीन वटा कथा : 'कर्तव्य', 'दोषी चस्मा' र 'न्यायको पक्ष' समावेश गरिएको छ ।

वस्तुतः भाषापाठ्यपुस्तकमा समावेश गरिएका साहित्यिक विधाका पाठहरू स्तरानुकूल पठनीय-बोधगम्य एवम् ग्राह्य हुनुपर्ने मानिन्छ । कुनै पनि साहित्यिक विधा वा पाठ यी दृष्टिले उपयुक्त एवम् प्रभावकारी हुनका लागि विभिन्न गुण एवम् विशेषताले युक्त हुनुपर्दछ । विशेषतः सङ्कथन वा पाठलाई सङ्कथन वा पाठको आकार प्रदान गर्नका निमित्त साङ्कथनिक मान्यताको सही अनुप्रयोग आवश्यक हुन्छ । सङ्कथन सिद्धान्तअनुसार सङ्कथन वा पाठमा मुख्यतः दुई युक्तिहरू संसक्ति र संयुक्तिको व्यवस्थित विन्यास अपेक्षित हुन्छ । यी दुवै युक्तिको कुशल विन्यासले कुनै पनि अपाठलाई पाठ तुल्याउने मानिन्छ । त्यसो त अध्ययन, अध्यापन वा शिक्षणका दृष्टिले कुनै पनि साहित्यिक विधा वा पाठ युक्तियुक्त हुनका लागि पनि त्यसमा संसक्ति-संयुक्तिको सही व्यवहार आवश्यक ठानिन्छ । अर्कोतर्फ भाषापाठ्यपुस्तकमा समावेश गरिएका कथाहरू निश्चित नियम वा मापदण्डका आधारमा समावेश गरिएका हुन्छन् । मूलतः यसका लागि भाषापाठ्यक्रमलाई नै आधार बनाउने गरिन्छ । जहाँ सम्बन्धित विधा शिक्षणका उद्देश्य, विधागत क्षेत्र एवम् रखाइक्रम वा स्तरणसमेत निर्दिष्ट गरिएको हुन्छ । प्रस्तुत अध्ययनमा अध्ययनीय कथाहरूको समावेशन यसअनुसार भए-नभएको अध्ययन-विश्लेषण गर्दा माध्यमिक तहका नेपाली कथाहरूको उपयुक्तता

र स्तरअनुकूलता पहिचान गर्न सकिन्छ । यस अध्ययनमा माध्यमिक तहमा समाविष्ट आख्यानात्मक विधा वा कथाहरूलाई साङ्कथनिक संसक्ति-संयुक्तिको प्रयोग-व्यवहार तथा भाषापाठ्यक्रमको उद्देश्य र विधागत क्षेत्रअनुरूपताका दृष्टिले अध्ययन-विश्लेषण एवम् मूल्याङ्कन गर्दा तिनको शैक्षणिकता खुट्याउन सकिने ठानिएको छ । वस्तुतः यसै मान्यताका आधारमा माध्यमिक तहका नेपाली आख्यानात्मक विधा वा कथाहरूको शैक्षणिकता नियाल्ने प्रयत्न गरिएको छ :

संसक्ति र संयुक्ति व्यवहारका दृष्टिले आख्यानात्मक विधाको शैक्षणिकता

माध्यमिक तहका नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट छवटै कथाहरूमा साङ्कथनिक संसक्ति र संयुक्ति युक्तिको प्रयोग-व्यवहार गरिएको पाइन्छ । यस तहमा समाविष्ट कथाहरूमा संसक्ति युक्तिका मुख्य दुई भेदः व्याकरणिक र कोशीय संसक्ति तथा संयुक्ति युक्तिका मुख्य तीन भेदः अन्तर्वाक्यीय, अन्तरअनुच्छेदीय र सन्दर्भपरक युक्तिको व्यवस्थित विन्यास गरिएको छ । संसक्ति-संयुक्तिका यी भेदमध्ये व्याकरणिक संसक्तिअन्तर्गत सन्दर्भन, प्रतिस्थापन, विलोपन र संयोजन तथा कोशीय संसक्तिअन्तर्गत पुनरुक्ति र सन्निधान संसक्ति र यीअन्तर्गतका विविध प्ररूपका अलावा अन्तर्वाक्यीय संयुक्तिअन्तर्गतका अनेकन् प्ररूपहरूको प्रयोग गरिएको देखिन्छ । जसका माध्यमबाट समाविष्ट कथात्मक विधाका पाठहरू समग्रतः पठनीय, बोधगम्य एवम् ग्राह्य बन्न पुगेका छन् । माध्यमिक तहमा समाविष्ट कथाहरूमा व्यवहृत संसक्ति र संयुक्ति युक्ति र तीबाट सृजित शैक्षणिक स्थितिको चर्चा निम्नानुसार गरिएको छ :

कथाकार बोधविक्रम अधिकारीद्वारा लिखित 'शिशिर र वसन्तको कथा' नेपाली जनजिब्रोमा परम्परादेखि नै प्रचलित एवम् चर्चित लोककथा हो । दरबारिया परिवारमा घटेको घटनामा आधारित यस कथामा साङ्कथनिक संसक्ति र संयुक्ति युक्तिको व्यवस्थित व्यवहार गरिएको पाइन्छ । वस्तुतः प्रस्तुत कथामा संसक्ति युक्तिका मुख्य दुई भेदः व्याकरणिक संसक्ति (५३.०८%) र कोशीय संसक्ति (४६.९१%) को प्रयोग गरिएको छ भने संसक्ति युक्तिका प्रमुख तीन भेद : अन्तर्वाक्यीय, अन्तरअनुच्छेदीय र सन्दर्भपरक प्ररूपको प्रयोग गरिएको छ । यस कथामा

व्याकरणिक संसक्तिअन्तर्गत सन्दर्भन (४१.२९%), प्रतिस्थापन (११.४४%), विलोपन (१४.९२%) र संयोजन संसक्ति (३२.३३%) तथा कोशीय संसक्तिअन्तर्गत पुनरुक्ति (९६.९९%) र सन्निधान (३.००%) संयुक्तिको प्रयोग गरिएको छ । यस क्रममा व्याकरणिक संसक्तिअन्तर्गत व्यक्तिवाचक (६६.६७%) दर्शकवाचक (२६.९१%) र तुलनात्मक सन्दर्भन (२.४०%), नामिक (७९.७७%), क्रियात्मक (४.३४%) र उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापन (१५.९४%), नामिक (६७.७७%) क्रियात्मक (६.६६%) र उपवाक्यात्मक विलोपन (५.५५%) तथा योगात्मक (१५.३६%), विपरीतार्थी (१४.३५%), कारणात्मक (३३.६४%) र कालिक संयोजकहरू (३६.४१%) को प्रयोग गरिएको छ । साथै पुनरुक्ति संसक्तिअन्तर्गत पुनरावृत्ति (६४.५२%), पर्यायवाची (५.२२%), विपरीतार्थी (४.६४%), समावेशी-समावेश्य (२.५१%) र अङ्गी-अङ्ग (३.०९%) भेदहरूको प्रयोग-व्यवहार गरिएको छ । प्रस्तुत कथामा व्यवहृत तथोक्त विभिन्न व्याकरणिक र कोशीय संसक्तिहरूले प्रस्तुत कथालाई संरचनात्मक रूपमा एकीकृत तुल्याउने कार्य गरेका छन् । यस क्रममा सन्दर्भन संसक्तिले पूर्व पश्च रूपमा प्रस्तुत व्यक्ति, वस्तु वा विषयलाई व्यक्तिवाचक, दर्शकवाचक र तुलनात्मक रूपमा सन्दर्भित गरेर, प्रतिस्थापन संसक्तिले पूर्वप्रयुक्त भाषिक एकाइहरूलाई नामिक, क्रियात्मक र उपवाक्यात्मक रूपमा स्थानापन्न गरेर, विलोपन संसक्तिले पूर्वप्रस्तुत नामिक, क्रियात्मक र उपवाक्यात्मक भाषिक एकाइलाई शून्य रूपमा दर्साएर तथा संयोजन संसक्तिले वाक्यात्मक संरचनामा अतिरिक्त सूचनाको थपोटद्वारा, विपरीतार्थी आशयद्वारा, कार्यकारणात्मक सम्बन्धद्वारा र कालक्रमिक प्रस्तुतिद्वारा सन्दर्भित गरी समन्वय कायम गरेका छन् भने पुनरुक्ति संसक्तिअन्तर्गत पर्ने पुनरावृत्ति संसक्तिले पूर्वप्रयुक्त भाषिक एकाइको आवृत्तिद्वारा, विपरीतार्थी संसक्तिले पूर्वआशयका विपरीत तात्पर्यमा प्रयुक्त भाषिक एकाइद्वारा, समावेशी-समावेश्य संसक्ति प्ररूपले जातिगत र व्यक्तिगत विशेषतायुक्त भाषिक एकाइका बीचको सम्बन्धद्वारा, अङ्गी-अङ्ग सम्बन्धले स्थूल र सूक्ष्म आशयजनित भाषिक एकाइका बीचको संयोजनमार्फत र सन्निधान संसक्तिले साहचर्यात्मक शब्दहरूको माध्यमबाट संसक्ति स्थापित गरेका छन् । प्रस्तुत कथामा साङ्कथनिक संसक्तिका अतिरिक्त संयुक्ति युक्तिको समेत व्यवस्थित विन्यास गरिएको देखिन्छ । यस कथामा

संयुक्ति युक्तिका रूपमा प्रयुक्त तीन भेदमध्ये अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति सम्बन्धका २८ प्ररूपको प्रयोग गरिएको छ । जसमध्ये सबैभन्दा बढी अर्थात् २१.३८% आनुक्रमिक सम्बन्धको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । यस कथामा प्रयुक्त आनुक्रमिक तथा अन्य अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति युक्तिहरूले वाक्यवाक्यका बीच अर्थतात्त्विक श्रृङ्खला कायम गरेका छन् । साथै कथामा प्रयुक्त ४६ वटा अनुच्छेदहरूमा व्यक्त विषयवस्तुका बीच अन्तरअनुच्छेदीय संयुक्तिमार्फत सार्थक समन्वय कायम हुन पुगेको छ । यसअलावा कथात्मक विषय वा क्षेत्र, सहभागी र भाषिक माध्यम वा पद्धतिको प्रभावकारी सुसमन्वयबाट प्रस्तुत कथा थप संयुक्तियुक्त बन्न पुगेको छ । प्रस्तुत कथामा व्यवहृत यी विविध किसिमका संसक्ति र संयुक्ति युक्ति तथा यीअन्तर्गतका विविध भेदहरूको उपयुक्त प्रयोग-व्यवहारले प्रस्तुत कथालाई थप अन्वितिपूर्ण, सार्थक एवम् शैक्षणिक तुल्याएको देख्न सकिन्छ ।

कथाकार देवकुमारी थापाद्वारा लिखित 'भविष्य निर्माण' कथा बालमनोवैज्ञानिक कथा हो । घरपरिवारमा गरिने संवेदनशील विषयवस्तुको कुराकानीले बालबालिकाको मनमा पर्न सक्ने गहिरो प्रभावको चित्रणमा केन्द्रित यस कथामा साङ्कथनिक संसक्ति र संयुक्ति युक्तिको प्रयोग -व्यवहार गरिएको पाइन्छ । वस्तुतः प्रस्तुत कथामा साङ्कथनिक संसक्तिका व्याकरणिक (५१.८४%) र कोशीय (४८.१५%) गरी मुख्य दुई प्ररूपको प्रयोग गरिएको छ भने संयुक्ति युक्तिका अन्तर्वाक्यीय, अन्तरअनुच्छेदीय र सन्दर्भपरक संयुक्तिको प्रयोग गरिएको छ । प्रस्तुत कथामा व्याकरणिक संसक्तिअन्तर्गत पर्ने सन्दर्भन (३७.७०%), प्रतिस्थापन (२४.०४%), विलोपन (१८.५७%) र संयोजन संसक्ति (१९.६७%) तथा कोशीय संसक्तिअन्तर्गत पर्ने पनुरुक्ति (९४.११%) र सन्निधान (५.८८%) संसक्तिको प्रयोग गरिएको छ । यस क्रममा सन्दर्भन संसक्तिअन्तर्गत व्यक्तिवाचक (६९.५६%), दर्शकवाचक (२७.५३%) र तुलनात्मक सन्दर्भन (२.८९%), प्रतिस्थापन संसक्तिअन्तर्गत नामिक (९०.९०%), क्रियात्मक (२.२७%) र उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापन (६.८१%), विलोपनअन्तर्गत नामिक (७६.४७%), क्रियात्मक (५.८८%) र उपवाक्यात्मक विलोपन (१७.६४%) र संयोजनअन्तर्गत योगात्मक (२७.७७%), विपरीतार्थी (१६.६६%), कारणात्मक (१०.११%) र कालिक (४४.४४%), संयोजनको प्रयोग गरिएको छ । साथै पनुरुक्ति संसक्तिअन्तर्गत पुनरावृत्ति (७१.२५%), पर्यायवाची

(४.३७%), विपरीतार्थी (८.१२%), समावेशी-समावेश्य (८.७५%) र अङ्गी-अङ्ग (७.०५%) संसक्तिको प्रयोग गरिएको छ । प्रस्तुत कथामा व्यवहृत यी विविध किसिमका व्याकरणिक र कोशीय संसक्तिहरूले कथामा प्रयुक्त विभिन्न उपवाक्य र वाक्यका बीच संरचनात्मक सिक्री वा साङ्गलीको कार्य सम्पादन गरेका छन् । यस क्रममा सन्दर्भन संसक्तिले व्याक्तिवाचक, दर्शकवाचक र तुलनात्मक रूपमा कथामा प्रस्तुत व्यक्ति, वस्तु वा विषयलाई पूर्वपश्च रूपमा दर्साएर, प्रतिस्थापन संसक्तिले पूर्वप्रस्तुत नामिक, क्रियात्मक र उपवाक्यात्मक भाषिक एकाइलाई स्थानापन्न गरेर, विलोपन संसक्तिले पूर्व पश्च नामिक, क्रियात्मक र उपवाक्यात्मक एकाइलाई शून्य रूपमा सन्दर्भित गरेर, संयोजन संसक्तिले वाक्य-वाक्यका बीच अतिरिक्त सूचना थपेट गर्ने योगात्मक, असमान आशय जोड्ने विपरीतार्थी, कार्य-कारण सम्बन्ध संयोजन गर्ने कार्यकारण र घटना वा विषयलाई समयानुक्रममा संयोजन गर्ने कालिक संयोजकहरूको समन्वयात्मक भूमिकाद्वारा अन्तर्वाक्यीय संरचनात्मक संयोजन कायम गरेका छन् । यसअलावा पुनरुक्ति संसक्तिअन्तर्गत पर्ने पुनरावृत्ति संसक्तिले पूर्वप्रस्तुत व्यक्ति, वस्तु वा विषयको हुबहु आवृत्ति गरेर, पर्यायवाचीले पूर्वप्रयुक्त शब्दको समानार्थी रूपमा आई कार्य सम्पादन गरेर, विपरीतार्थी शब्दले पूर्वप्रयुक्त विषयका विपरीत तात्पर्यमा उपस्थित भई कार्य गरेर, समावेशी-समावेश्य संसक्तिले समावेशक र समावेशित शब्दबीचको समन्वय स्थापित गरेर, अङ्गी-अङ्ग सम्बन्धले भाषिक विषयवस्तुका बीच पूर्ण-अंश सम्बन्ध कायम गरेर र सन्निधान संसक्तिले साहचर्यात्मक सम्बन्धमार्फत संयोजन कायम गरेर वाक्यात्मक संरचनाका बीचको व्याकरणिक-कोशीय संयोजन स्थापित गरेको देखिन्छ । प्रस्तुत कथामा संसक्ति युक्तिका अतिरिक्त संयुक्ति युक्तिको पनि प्रयोग-व्यवहार गरिएको पाइन्छ । यस कथामा संयुक्ति युक्तिका तीन भेदमध्ये अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति सम्बन्धका २३ प्रकारहरूको प्रयोग गरिएको छ । जसमध्ये सबैभन्दा बढी आनुक्रमिक संयुक्ति सम्बन्ध (१६.९६%) को प्रयोग गरिएको छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त आनुक्रमिक संयुक्ति सम्बन्ध र अन्य संयुक्ति सम्बन्धका माध्यमबाट समग्रतः अन्तर्वाक्यीय आर्थी सिलसिला स्थापित हुन पुगेको छ । यद्यपि कहींकतै अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति सृजनामा कमी कमजोरी (उदा. अनुच्छेद १६ मा रहेको

प्रश्नात्मक वाक्य र त्यसको उत्तरमा सत्रौं अनुच्छेदमा आएका वाक्यबीच अपेक्षित आर्थी सम्बन्ध कायम नरहेको) रहेको पाइन्छ । यस कथामा प्रयुक्त कुल २१ अनुच्छेदका बीच अन्तरअनुच्छेदीय संयुक्ति कायम भएको देखिन्छ । यस क्रममा अनुच्छेद-अनुच्छेदमा व्यक्त विविध विचार वा घटनाका बीच समग्रतः आपसी वैचारिक श्रृङ्खलाको निर्माण भएको छ । साथै कथात्मक विषय वा क्षेत्र, त्यसमा संलग्न सहभागी र भाषिक माध्यमका बीचको सार्थक अन्वयबाट प्रस्तुत कथामा सन्दर्भपरक संयुक्तिको सृजना भएको छ । प्रस्तुत कथामा व्यवहृत संसक्ति र संयुक्ति युक्तिका उल्लिखित भेद तथा उपभेदहरूको सुसंयोजनका कारण प्रस्तुत कथा पठनीय एवम् शैक्षणिक बनेको देखिन्छ ।

कथाकार बदरीनाथ भट्टराईद्वारा लिखित 'खड्गबहादुर' कथा ऐतिहासिक कथा हो । चेलीबेटी बेचबिखनजस्तो गम्भीर विषयमा आधारित यस कथामा साङ्कथनिक संसक्ति र संयुक्तिको समुचित प्रयोग गरिएको देखिन्छ । वस्तुतः प्रस्तुत कथामा साङ्कथनिक संसक्तिका व्याकरणिक (६८.३३%) र कोशीय (३१.६६%) प्ररूप तथा संयुक्तिका अन्तर्वाक्यीय, अन्तरअनुच्छेदीय र सन्दर्भपरक भेदको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । यस कथामा व्याकरणिक संसक्तिअन्तर्गत सन्दर्भन (३५.१९%) प्रतिस्थापन (३.५१%), विलोपन (३१.९६%) र संयोजन संसक्ति (२९.३२%) का अलावा कोशीय संसक्तिअन्तर्गतका पुनरुक्ति (८९.२४%) र सन्निधान संसक्ति (१०.७५%) को प्रयोग गरिएको छ । प्रस्तुत कथामा सन्दर्भन संसक्तिअन्तर्गत पर्ने व्यक्तिवाचक (६०.८३%), दर्शकवाचक (३३.३३%) र तुलनात्मक (५.८३%), प्रतिस्थापनअन्तर्गत पर्ने नामिक (६६.६६%), क्रियात्मक (२५%) र उपवाक्यात्मक (८.३३%), विलोपनअन्तर्गत पर्ने नामिक (८५.३२%) क्रियात्मक (९.१७%) र उपवाक्यात्मक (५.५०%) तथा संयोजनअन्तर्गत पर्ने योगात्मक (२२%), विपरीतार्थी (७%), कारणात्मक (४१%) र कालिक (३०%) संसक्तिको प्रयोग गरिएको छ । साथै पुनरुक्ति संसक्तिअन्तर्गतका पुनरावृत्ति (६२.४१%), पर्यायवाची (१४.८९%), विपरीतार्थी (६.३८%), समावेशी-समावेश्य (९.२१%) र अङ्गी-अङ्ग संसक्ति (७.०९%) को प्रयोग गरिएको छ । यस कथामा व्यवहृत उल्लिखित विभिन्न व्याकरणिक र कोशीय संसक्तिका माध्यमबाट कथामा संरचनात्मक

समन्वय कायम हुन पुगेको छ । यस क्रममा सन्दर्भन संसक्तिले व्यक्तिवाचक, दर्शकवाचक र तुलनात्मक रूपमा पूर्व पश्च विषयवस्तुलाई सन्दर्भित गरेर, प्रतिस्थापन संसक्तिले नामिक, क्रियात्मक र उपवाक्यात्मक भाषिक एकाइलाई स्थानापन्न गरेर, विलोपन संसक्तिले नामिक, क्रियात्मक र उपवाक्यात्मक पूर्वभाषिक एकाइलाई शून्य उपस्थितिमार्फत दर्साएर र संयोजन संसक्तिले योगात्मक, विपरीतार्थी, कारणात्मक र कालिक संयोजनमार्फत अतिरिक्त सूचना थपेर, विपरीत तात्पर्य दर्साएर, कार्य-कारण सम्बन्ध कायम गरेर र समयको सिलसिलामा कथात्मक घटनाहरूलाई जोडेर कथालाई संरचित तुल्याउने कार्य गरेका छन् । साथै पुनरुक्ति संसक्तिअन्तर्गतका पुनरावृत्ति कोशीय संसक्तिले पूर्वप्रयुक्त भाषिक एकाइको आवृत्तिमार्फत, पर्यायवाचीले समानार्थी शब्दको प्रयोगमार्फत, विपरीतार्थीले पूर्वप्रयुक्त भाषिक एकाइको असमान तात्पर्यमार्फत, समावेशी-समावेश्यले जातिगत-व्यक्तिगत सम्बन्धमार्फत, अङ्गी-अङ्ग सम्बन्धले भाषिक अभिव्यक्तिको पूर्ण र अंश सम्बन्धमार्फत र सन्निधान संसक्तिले साहचर्यात्मक सम्बन्धयुक्त शब्दमार्फत समन्वय कायम गरेको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा संसक्ति युक्ति र यसका विविध भेदका अतिरिक्त संयुक्ति युक्ति र यसका विविध भेदका माध्यमबाट अर्थतात्त्विक सिलसिला स्थापित हुन पुगेको छ । यस कथामा खासगरी अन्तर्वाक्यीय संयुक्तिका २३ प्रकारहरूको प्रयोग-व्यवहार गरिएको पाइन्छ । जसअन्तर्गत कारण-कार्य संयुक्ति सम्बन्धको अत्यधिक (२०.९०%) प्रयोग गरिएको देखिन्छ । यसका माध्यमबाट प्रस्तुत कथाका वाक्यहरूबीच अन्तर्वाक्यीय अर्थतात्त्विक अन्विति कायम भएको छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त कुल ११ अनुच्छेदहरूमा व्यक्त आशय वा विषयका बीच अन्तरअनुच्छेदीय संयुक्ति सम्बन्धले सार्थक समन्वयको कार्य सम्पादन गरेको पाइन्छ । यस क्रममा कथात्मक मूल विचार र अनुच्छेदगत विचारका बीच अर्थपूर्ण एकान्वय स्थापित भएको छ । साथै कथात्मक विषय, कथाका सहभागी र कथामा व्यवहृत भाषाका बीचको त्रिकोणात्मक सम्बन्धबाट प्रस्तुत कथामा व्यक्त विचारका बीच अर्थतात्त्विक सङ्गति सृजना भएको छ । समग्रतः प्रस्तुत कथामा व्यवहृत तथोक्त संसक्ति युक्ति र संयुक्ति युक्तिका विविध भेद-उपभेदका माध्यमबाट प्रस्तुत कथा ग्रहणीय, बोधगम्य एवम् शैक्षणिक बन्न पुगेको देखिन्छ ।

कथाकार गुरुप्रसाद मैनालीद्वारा लिखित 'कर्तव्य' कथा सामाजिक विषयवस्तुमा आधारित कथा हो । मानवीय कर्तव्य बोध र पारिवारिक-सामाजिक मेलमिलापमा जोड दिइएको यस कथामा साङ्कथनिक संसक्ति र संयुक्ति युक्तिको प्रयोग-व्यवहार गरिएको पाइन्छ । वस्तुतः यस कथामा संसक्ति युक्तिका मुख्य दुई भेद : व्याकरणिक संसक्ति (५२.०७%) र कोशीय संसक्ति (४७.९२%) को प्रयोग गरिएको छ भने संयुक्ति युक्तिका अन्तर्वाक्यीय, अन्तरअनुच्छेदीय र सन्दर्भपरक प्ररूपको प्रयोग गरिएको छ । यस कथामा व्याकरणिक संसक्तिअन्तर्गत पर्ने सन्दर्भन (२२.६६%), प्रतिस्थापन (२१.४७%), विलोपन (२९.६३%) र संयोजन संसक्ति (२६.२४%) तथा कोशीय संसक्तिअन्तर्गतका पुनरुक्ति (९३.०८%) र सन्निधान (६.९१%) संसक्तिको प्रयोग गरिएको छ । यस क्रममा सन्दर्भन संसक्तिअन्तर्गत व्यक्तिवाचक (८०.७०%), दर्शकवाचक (१४.९१%) र तुलनात्मक सन्दर्भन (४.३८%), प्रतिस्थापनअन्तर्गत नामिक (९२.५९%) क्रियात्मक (३.७०%) र उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापन (३.७०%), विलोपनअन्तर्गत नामिक (८५.९०%), क्रियात्मक (८.७२%) र उपवाक्यात्मक विलोपन (५.३६%) तथा संयोजनअन्तर्गत योगात्मक (१९.६९%), विपरीतार्थी (४.५४%), कारणात्मक (२५.७५%) र कालिक संयोजन (५०%) को प्रयोग गरिएको छ । साथै पुनरुक्ति संसक्तिअन्तर्गत पुनरावृत्ति (८०.२७%), पर्यायवाची (५.८०%), विपरीतार्थी (४.४०%) समावेशी-समावेश्य (४.१७%) र अङ्गी-अङ्ग (५.३३%) संसक्तिको प्रयोग गरिएको छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त यी विविध किसिमका संसक्ति युक्तिहरूले कथामा प्रयुक्त वाक्यात्मक तथा उपवाक्यात्मक संरचनालाई परस्परमा जाड्ने सिक्री वा गमको कार्य सम्पादन गरेका छन् । जसअन्तर्गत सन्दर्भन संसक्तिले व्यक्तिवाचक, दर्शकवाचक र तुलनात्मक विषयसन्दर्भलाई पूर्व-पश्च रूपमा सन्दर्भित गरेर, प्रतिस्थापन संसक्तिले नामिक, क्रियात्मक र उपवाक्यात्मक एकाइलाई स्थानापन्न गरेर, विलोपन संसक्तिले नामिक, क्रियात्मक र उपवाक्यात्मक एकाइका स्थानमा रिक्तता दर्साएर, संयोजन संसक्तिले सूचनाको अतिरिक्त थपेटका रूपमा, विपरीतार्थी रूपमा, कार्य-कारण रूपमा र समयको अनुक्रममा घटनाहरूलाई संयोजन गरेर निर्दिष्ट कथालाई एकीकृत तुल्याएका छन् भने पुनरुक्ति संसक्तिअन्तर्गतका पर्यायवाची शब्दले पूर्वप्रयुक्त शब्दको रूपमा, विपरीतार्थी शब्दले

पूर्वप्रयुक्त शब्दाशयको विपरीत ताप्पर्यमा, समावेशी-समावेश्यले जातिगत-व्यक्तिगत सम्बन्धका रूपमा, अङ्गी-अङ्ग शब्दहरूले पूर्ण-अंश सम्बन्धका रूपमा र सन्निधान संसक्तिले निकटस्थ शब्दहरूका बीचको साहचर्यात्मक सम्बन्धका रूपमा कार्य सम्पादन गरी कथाको संरचनात्मक एकत्वमा महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेका छन् । त्यसैगरी प्रस्तुत कथामा संयुक्ति युक्तिका तीन भेदमध्ये अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति सम्बन्धका २४ प्रकारहरूको प्रयोग गरिएको छ । यसअन्तर्गत सबैभन्दा बढी आनुक्रमिक सम्बन्धको प्रयोग गरिएको छ । यस कथामा आनुक्रमिक सम्बन्ध र अन्य सम्बन्धका माध्यमबाट वाक्य-वाक्यका बीचको अर्थतात्त्विक समन्वय कायम भएको छ । त्यसैगरी अनुच्छेद-अनुच्छेदका बीचको आर्थी सिलसिला कायम गर्ने अन्तरअनुच्छेदीय संयुक्तिले प्रस्तुत कथाका ४८ वटा अनुच्छेदमा व्यक्त विषय वा विचारका बीच वैचारिक सिलसिला कायम गरेका छन् भने विषय, सहभागी र भाषिक माध्यमका आधारमा निष्पन्न हुने सन्दर्भपरक संयुक्तिका आधारमा प्रस्तुत कथामा व्यक्त विषयवस्तु एवम् विचारको श्रृङ्खला सङ्गठित हुन पुगेको छ । प्रस्तुत कथामा व्यवहृत संसक्ति युक्ति र संयुक्ति युक्तिका यिनै भेद-उपभेदको प्रभावकारी सुसंयोजनका माध्यमबाट प्रस्तुत कथा संरचनात्मक दृष्टिले एकीकृत र वैचारिक दृष्टिले सुदृढ बन्न गई पठनीय, बोधगम्य एवम् शैक्षणिक बन्न पुगेको देखिन्छ ।

कथाकार विश्वेश्वरप्रसाद कोइरालाद्वारा लिखित 'दोषी चस्मा' कथा मनोवैज्ञानिक कथा हो । मानवीय मनोविज्ञानको सूक्ष्म चित्रण गरिएको प्रस्तुत कथा साङ्कथनिक संसक्ति र संयुक्ति प्रयोग-व्यवहारका दृष्टिले व्यवस्थित देखा पर्छ । वस्तुतः यस कथामा साङ्कथनिक संसक्तिका व्याकरणिक (६०.२५%) र कोशीय प्ररूप (३९.७४%) तथा संयुक्तिका अन्तर्वाक्यीय, अन्तरअनुच्छेदीय र सन्दर्भपरक भेदको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । यस कथामा व्याकरणिक संसक्तिअन्तर्गत पर्ने सन्दर्भन (३५.९५%), प्रतिस्थापन (३.८२%), विलोपन (३०.८५%) र संयोजन संसक्ति (२९.३६%) का अलावा कोशीय संसक्तिअन्तर्गतका पुनरुक्ति (९५.४८%) र सन्निधान (४.५१%) संसक्तिको प्रयोग गरिएको छ । प्रस्तुत कथामा सन्दर्भन संसक्तिअन्तर्गत व्यक्तिवाचक (८०.४७%), दर्शकवाचक (१७.३५%) र तुलनात्मक सन्दर्भन (१.७७%), प्रतिस्थापनअन्तर्गत नामिक (६६.६६%), क्रियात्मक (२२.२२%) र

उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापन (११.११%), विलोपनअन्तर्गत नामिक (८४.१३%), क्रियात्मक (४.८२%) र उपवाक्यात्मक विलोपन (११.०३%) तथा संयोजनअन्तर्गत योगात्मक (१८.११%), विपरीतार्थी (१२.३१%), कारणात्मक (२३.९१%) र कालिक संयोजन (४५.६५%) संसक्तिको प्रयोग गरिएको छ । साथै पुनरुक्ति संसक्तिअन्तर्गत पुनरावृत्ति (७८.७१%), पर्यायवाची (६.०८%), विपरीतार्थी (४.७२%), समावेशी-समावेश्य (९.१२%) र अङ्गी-अङ्ग (१.३५%) संसक्तिको प्रयोग गरिएको छ । प्रस्तुत कथामा व्यवहृत तथोक्त विविध किसिमका संसक्ति युक्तिहरूले कथालाई संरचनात्मक दृष्टिले एकीकृत तुल्याएको देखिन्छ । यस क्रममा सन्दर्भन संसक्तिले व्यक्तिवाचक, दर्शकवाचक र तुलनात्मक रूपमा पूर्व-पश्च विषयवस्तुलाई सन्दर्भित गरेर, प्रतिस्थापन संसक्तिले नामिक, क्रियात्मक र उपवाक्यात्मक भाषिक एकाइलाई समवर्गीय एकाइद्वारा स्थानापन्न गरेर, विलोपन संसक्तिले नामिक, क्रियात्मक र उपवाक्यात्मक भाषिक घटकलाई लुप्त माध्यमबाट दर्साएर र संयोजन संसक्तिले अतिरिक्त सूचना थपेर, विपरीत रूपमा योग गरेर, कार्य-कारण सम्बन्ध दर्साएर र समयको अनुक्रममा वाक्यात्मक संरचनालाई जोडेर संसक्ति सम्बन्ध कायम गरेका छन् भने पुनरुक्ति संसक्तिअन्तर्गतका पर्यायवाची संसक्तिले समानार्थी रूपमा, विपरीतार्थीले असमानार्थी रूपमा, समावेशी-समावेश्यले जातिगत-व्यक्तिगत रूपमा, अङ्गी-अङ्गले पूर्ण-अंश विषयका रूपमा र सन्निधान संसक्तिले निकटवर्ती भाषिक एकाइका बीचको सान्निध्यका रूपमा भाषिक एकाइका बीच सम्बन्ध स्थापित गरेर प्रस्तुत कथालाई सुसंरचित तुल्याएका छन् । प्रस्तुत कथामा व्यवहृत संयुक्ति युक्तिले चाहिँ कथात्मक विषयवस्तुका बीच अर्थतात्त्विक सिलसिला कायम गरेका छन् । यसअन्तर्गतका प्रमुख तीन भेदमध्ये अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति युक्तिका २५ सम्बन्धको प्रयोग व्यवहार गरिएको पाइन्छ । जसमध्ये आनुक्रमिक संयुक्ति सम्बन्धको अत्यधिक अर्थात् २४.३७% प्रयोग देख्न सकिन्छ । प्रस्तुत कथामा आनुक्रमिक संयुक्ति र अन्य संयुक्ति सम्बन्धका माध्यमबाट वाक्यहरूका बीच निश्चित आर्थी निरन्तरता कायम भएको पाउन सकिन्छ । यस कथामा प्रयुक्त कुल २३ वटा अनुच्छेदहरूका बीचको अर्थतात्त्विक सिलसिला अन्तरअनुच्छेदीय संयुक्तिबाट कायम भएको छ । जसबाट भिन्न-भिन्न विषय प्रसङ्गलाई मूल विषय प्रसङ्गसँग जोडेर कथात्मक

आशयलाई अन्वितिपूर्ण तुल्याउने काम गरिएको छ । साथै कथात्मक विषय, सहभागी र प्रयुक्त भाषिक माध्यमको सुसंयोजनबाट सन्दर्भपरक संयुक्ति स्थापित भई प्रस्तुत कथा वैचारिक दृष्टिले एकीकृत बन्न पुगेको छ । समग्रतः प्रस्तुत कथामा व्यवहृत संसक्ति-संयुक्ति युक्ति र यीअन्तर्गतका विविध भेदहरूको व्यवस्थित विन्यासबाट प्रस्तुत कथा पठनीय, ग्राह्य, सम्प्रेष्य एवम् शैक्षणिक बन्न पुगेको देखिन्छ ।

कथाकार बदरीनाथ भट्टराईद्वारा लिखित 'न्यायको पक्ष' कथा पौराणिक विषयवस्तुमा आधारित कथा हो । महाभारतको वनपर्वमा आधारित भई तयार पारिएको यस कथामा साङ्कथनिक संसक्ति र संयुक्ति युक्तिको प्रयोग-व्यवहार गरिएको पाइन्छ । वस्तुतः प्रस्तुत कथामा संसक्ति युक्तिका मुख्य दुई भेद : व्याकरणिक संसक्ति (७२.२६%) र कोशीय संसक्ति (२७.७३%) को प्रयोग गरिएको छ भने संयुक्ति युक्तिका मुख्य तीन भेद : अन्तर्वाक्यीय, अन्तरअनुच्छेदीय र सन्दर्भपरक प्ररूपको प्रयोग गरिएको छ । प्रस्तुत कथामा व्याकरणिक संसक्तिअन्तर्गत पर्ने सन्दर्भन (३२.२५%), प्रतिस्थापन (७.४९%), विलोपन (३५.९६%) र संयोजन संसक्ति (२५.९६%) तथा कोशीय संसक्तिअन्तर्गत पर्ने पुनरुक्ति (९४.९९%) र सन्निधान (५.८८%) संसक्तिको प्रयोग गरिएको छ । यस क्रममा व्याकरणिक संसक्तिअन्तर्गत पर्ने व्यक्तिवाचक (८०%), दर्शकवाचक (१७%) र तुलनात्मक सन्दर्भन (३%), नामिक (६५.२९%), क्रियात्मक (१३.०४%), र उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापन (२९.७३%), नामिक (७७.०६%), क्रियात्मक (१७.४३%), र उपवाक्यात्मक विलोपन (५.५०%) तथा योगात्मक (२९.४८%), विपरीतार्थी (१२.८२%), कारणात्मक (२४.३५%) र कालिक संयोजन (३३.३३%) को प्रयोग गरिएको छ । साथै पुनरुक्ति संसक्तिअन्तर्गत पर्ने पुनरावृत्ति (७०.५३%), पर्यायवाची (७.९४%), विपरीतार्थी (८.९२%), समावेशी-समावेश्य (६.२५%) र अङ्गी-अङ्ग (७.९४%) प्ररूपहरूको प्रयोग गरिएको छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त उल्लिखित व्याकरणिक र कोशीय संसक्तिहरूले प्रस्तुत कथालाई संरचनात्मक दृष्टिले सुसंयोजित तुल्याएको पाइन्छ । यस क्रममा सन्दर्भन संसक्तिले व्यक्तिवाचक, दर्शकवाचक र तुलनात्मक तवरले पूर्व पश्च रूपमा प्रस्तुत विषयसन्दर्भलाई दर्साएर, प्रतिस्थापन संसक्तिले पूर्वप्रस्तुत नामिक, क्रियात्मक वा उपवाक्यात्मक

भाषिक एकाइलाई स्थानापन्न गरेर, विलोपन संसक्तिले पूर्वप्रस्तुत वस्तु, व्यक्त वा विषयलाई विलुप्त रूपमा दर्साएर र संयोजन संसक्तिले पूर्व-पश्च वाक्यलाई योगात्मक, विपरीतार्थी, कारणात्मक र कालिक रूपमा संयोजन गरेर सिङ्गो कथालाई एकीकृत बनाएका छन् भने पुनरुक्ति संसक्तिअन्तर्गत पुनरावृत्ति शब्दहरूले पूर्वप्रयुक्त शब्दको आवृत्तिका माध्यमबाट, पर्यायवाची शब्दहरूले पूर्वप्रयुक्त शब्दको सट्टा समान शब्दका माध्यमबाट, विपरीतार्थी शब्दले पूर्वप्रयुक्त शब्दका विपरीत तात्पर्यमा प्रयुक्त भएर, समावेशी-समावेश्य शब्दहरूले आफूभिन्न अन्य शब्दहरूलाई समेटेर, अङ्गी-अङ्ग शब्दहरूले पूर्ण-अंश वा स्थूल-सूक्ष्म शब्द सम्बन्धका माध्यमबाट र सन्निधान संसक्तिले साहचर्यात्मक शब्दका माध्यमबाट कोशीय संसक्ति सृजना गरी प्रस्तुत कथाको सिङ्गो स्वरूपलाई निश्चित आकृति प्रदान गरेका छन् । प्रस्तुत कथामा संसक्ति युक्तिका अलावा विभिन्न संयुक्ति युक्तिले पनि महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेका छन् । खासगरी कथाको वैचारिक एवम् अर्थतात्त्विक सिलसिलामा संयुक्ति युक्तिको अहम् भूमिका देख्न सकिन्छ । प्रस्तुत कथामा अन्तर्वाक्यीय आर्थी समन्वयका निमित्त व्यवहृत अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति सम्बन्धहरूको सङ्ख्या २० रहेको छ । जसमध्ये आनुक्रमिक संयुक्ति सम्बन्धको प्रयोग अधिक (२७.६५%) देख्न सकिन्छ । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त आनुक्रमिक संयुक्ति र यसबाहेकका विभिन्न अन्तर्वाक्यीय संयुक्तिहरूले वाक्य-वाक्यका बीच तार्किक समन्वय कायम गरेका छन् । प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त कुल ३१ वटा अनुच्छेदहरूमा व्यक्त विषयवस्तुका बीचको सार्थक समन्वय स्थापनार्थ अन्तरअनुच्छेदीय संयुक्ति सम्बन्ध तथा कथात्मक विषय, सहभागी र भाषिक माध्यमका माध्यमबाट स्थापित हुने सन्दर्भपरक संयुक्तिको पनि व्यवस्थित विन्यास गरिएको पाइन्छ । यसका लागि कथाको मूलभूत विषयसँग पृथक्-पृथक् अनुच्छेदमा व्यक्त विषयको संयोजन गरिएको देखिन्छ भने कथाका विषय, क्षेत्रअनुसारका पात्र र भाषिक पद्धतिको तालमेलद्वारा वैचारिक अभिप्रायको अन्विति स्थापित गरिएको पाइन्छ । यसप्रकार प्रस्तुत कथामा व्यवहृत संसक्ति-संयुक्ति युक्ति र यीअन्तर्गतका विविध भेद-उपभेदहरूको कुशल प्रयोग-व्यवहारका कारण प्रस्तुत कथा पठनीय एवम् शैक्षणिक बन्न पुगेको छ ।

भाषापाठ्यक्रमको उद्देश्य र विधागत क्षेत्रका दृष्टिले आख्यानात्मक विधाको शैक्षणिकता

माध्यमिक तहको नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट आख्यानात्मक विधा र कथाहरूको शैक्षणिकता अध्ययनका लागि साङ्कथनिक संसक्ति र संयुक्ति युक्तिका अलावा भाषापाठ्यक्रमको उद्देश्य र विधागत क्षेत्रलाई समेत आधार बनाउन सकिन्छ। माध्यमिक तहमा समाविष्ट कथाहरू विद्यालय तहमा अध्ययन-अध्यापन हुने विधागत पाठहरू भएकाले तिनको शैक्षणिकता अध्ययन-विश्लेषणमा यो आधार विशेषोपयोगी देखा पर्छ। माध्यमिक तहमा समावेश गरिएका साहित्यिक विधाका पाठहरू भाषापाठ्यक्रमद्वारा निर्धारित विधागत क्षेत्रका आधारमा छनोट गरिने र तिनका माध्यमबाट विद्यार्थीहरूमा निश्चित भाषिक सीप विकासको अपेक्षा गरिने हुनाले भाषापाठ्यक्रमको उद्देश्य र क्षेत्रमा ध्यान दिई साहित्यिक विधाका पाठहरू छनोट गरिएको हुनुपर्छ। यी दुवै आधारमा समाविष्ट विधागत पाठहरू उपयुक्त भएमा मात्र तिनको शैक्षणिकता सिद्ध हुने मानिन्छ। यस दृष्टिले माध्यमिक तहमा समाविष्ट कथाहरूको उपयुक्तता अध्ययन निम्नानुसार गरिएको छ :

कथाकार बोधविक्रम अधिकारीद्वारा लिखित 'शिशिर र वसन्तको कथा' माध्यमिक तहको नेपाली भाषापाठ्यक्रममा निर्दिष्ट ६ कथाहरूमध्येको एक हो। माध्यमिक तहअन्तर्गत कक्षा ९ मा समावेश गरिएको यस कथाको क्षेत्र लौकिक हो। जसले लोकपरम्परामा सदियौंदेखि प्रचलित तथा जनजिब्रोमा समेत बसेका विविध कथाहरूको क्षेत्रलाई समेट्दछ। वस्तुतः यस कथाका माध्यमबाट माध्यमिक तहमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूलाई नेपाली लोकपरम्परासँग परिचित गराउने, उनीहरूमा सुनाइ, बोलाइ, पढाइ र लेखाइ सक्षमताको विकास गराउने, बोध एवम् सृजनात्मक क्षमताको विकास गराउने, सत्चरित्र, सत्गुण एवम् जीवनोपयोगी व्यवहारको विकास गराउने लगायतका उद्देश्यहरू पूरा हुने अपेक्षा गरिएको छ। दरबारिया परिवारमा राजाले अर्को विवाह गरेपछि उत्पन्न परिस्थितिले सृजना गरेको समस्या र अनेक समस्या र सङ्घर्षबाट प्राप्त भएको सफलताको चित्रण गरिएको यस कथाले सौतेनी आमाको दुर्व्यवहार, जोइटिङ्गे बाबुको नालायकीपन र शिशिर-वसन्तले भोग्नुपरेको सङ्घर्षमयी जीवन देखाएर माया, ममता र कर्तव्यबोधले मात्र मानवजीवन सुन्दर हुने सन्देश सम्प्रेषित गरेको छ। साथै माध्यमिक तहमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूलाई

बालबालिकाहरूप्रति माया, ममता दर्साउन, आफ्नो कर्तव्य र जिम्मेवारीबाट कहिल्यै नपन्छन र जस्तोसुकै कठिन परिस्थितिमा पनि धैर्यपूर्वक अगाडि बढ्न प्रेरित गरेको छ । समग्रतः प्रस्तुत कथा भाषापाठ्यक्रमनिर्दिष्ट क्षेत्र, नेपाली लोकपरम्परामा प्रचलित विषयवस्तु, सरल, सहज भाषाशैली एवम् रेखीय प्रस्तुति र जीवनोपयोगी सन्देशका कारण पठनीय, बोधगम्य एवम् शैक्षणिक बन्न पुगेको देखिन्छ ।

कथाकार देवकुमारी थापाद्वारा लिखित 'भविष्य निर्माण' कथा माध्यमिक तहको नेपाली भाषापाठ्यक्रममा निर्दिष्ट छ कथाहरूमध्येको दोस्रो कथा हो । माध्यमिक तहअन्तर्गत कक्षा ९ मा समाविष्ट यस कथाको क्षेत्र बालमनोविज्ञान हो । जसमा बालबालिकाको मनमा पर्ने मनोवैज्ञानिक प्रभावको चित्रणलाई नै कथागत वैशिष्ट्यका रूपमा लिइएको हुन्छ । वस्तुतः यस कथाका माध्यमबाट माध्यमिक तहको भाषापाठ्यक्रमले विद्यार्थीहरूलाई बालमनोविज्ञानबारे जानकारी प्रदान गर्नु, बालबालिकाहरूलाई उनीहरूको मनोविज्ञान बुझ्ने व्यवहार गर्नुपर्ने कुराको बोध गराउनु, भाषाका चार सीप : सुनाइ, बोलाइ, पढाइ र लेखाइ सक्षमताको अभिवृद्धिमा सघाउनु, बोध तथा अभिव्यक्ति क्षमताको विकास गराउनु, सृजनात्मक क्षमताको विकास गराउनु, जीवनजगत्का आन्तरिक र बाह्य पक्षसँग परिचित गराउनु लगायतका उद्देश्य पूरा हुने अपेक्षा गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा कृष्णबहादुर र पार्वतीको एक मात्र छोरो नरेशले आफ्ना बाबुको पाखुरामा रहेको दागबारे राखेको जिज्ञासाका क्रममा बाबुले जर्मनहरूले हानेको गोलीका कारण दाग लागेको बताएपछि उसको मनमा जर्मनसँग बदला लिने प्रतिशोधी भावना जागृत भएको कुरा प्रस्तुत भएबाट बालबालिकाको मनमा सानो कुराले पनि कति धेरै प्रभाव पार्छ भन्ने कुरा प्रकाश पारिएको छ । साथै प्रस्तुत कथामा अशान्त विश्वलाई शान्त तुल्याउन युद्धको अन्त्य हुनुपर्ने र सबैमा शान्ति, विकास, मानवता र भाइचाराको सम्बन्ध कायम हुनुपर्ने विचार अभिव्यक्त गरिएको छ । यसबाट माध्यमिक तहमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूमा एकातिर बालमनोविज्ञानमा ध्यान दिई कुराकानी तथा व्यवहार गर्नुपर्ने सन्देश दिन खोजिएको छ भने अर्कोतिर शान्ति र मेलमिलापको पक्षमा अग्रसर हुन प्रेरित गरिएको छ । समग्रतः प्रस्तुत कथा भाषापाठ्यक्रमले निर्धारण गरेको

विषयक्षेत्र, तहअनुसारको सरल-सहज भाषाशैली र अपेक्षित उद्देश्य पूर्तिमा केन्द्रित रहेकाले यस तहका लागि उपयुक्त एवम् शैक्षणिक देखा पर्छ ।

कथाकार बदरीनाथ भट्टराईद्वारा लिखित 'खड्गबहादुर' कथा माध्यमिक तहमा समाविष्ट ६ वटा कथाहरूमध्येको तेस्रो कथा हो । माध्यमिक तहअन्तर्गत कक्षा ९ मा समावेश गरिएको यस कथाको क्षेत्र इतिहास रहेको छ । चेलीबेटी बेचबिखनजस्तो गम्भीर विषयमा आधारित यस कथामा ऐतिहासिक घटनाप्रसङ्ग प्रस्तुत गरिएको छ । वस्तुतः ऐतिहासिक कथाका माध्यमबाट माध्यमिक तहको नेपाली भाषापाठ्यक्रमले विद्यार्थीहरूलाई इतिहासमा घटेको घटनाबारे अवगत गराउनु, बोध तथा अभिव्यक्ति क्षमताको विकास गराउनु, भाषिक सीप विकासमा समर्थ तुल्याउनु, सच्चरित्र एवम् सत्मार्ग अवलम्बनार्थ दिशानिर्देश गर्नु लगायतका उद्देश्य पूरा गर्ने अपेक्षा राखेको देखिन्छ । नेपाली चेलीबेटी बेचबिखनमा संलग्न पुण्यप्रसाद, खरिदमा संलग्न हिरालाल र हिरालालको हत्यामा संलग्न खड्गबहादुरको भूमिका चर्चामा केन्द्रित यस कथामा इतिहासको सत्य घटनाको उद्घाटन गरिएको छ र यसका माध्यमबाट मानवीय मुक्ति, लैङ्गिक समानता र सामाजिक न्यायको स्थापनामा जोड दिनुपर्ने विचार प्रवाह गरिएको छ । साथै न्यायलयको नवनिर्माणमा लाग्नुपर्ने सन्देश अभिव्यक्त गरिएको छ । यस कथाका माध्यमबाट माध्यमिक तहमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूमा नैतिकता, मानवता, देशभक्ति, बहादुरी, जिम्मेवारी र मानवीय कर्तव्यको बोध गराई गलत कार्यका विरुद्ध अडिग भई भूमिका निर्वाह गर्न प्रेरित गरिएको देखिन्छ । समग्रतः प्रस्तुत कथा माध्यमिक तहको भाषापाठ्यक्रमले निर्दिष्ट गरेको उद्देश्य, विषयक्षेत्र र स्तरअनुकूल भाषाशैलीयुक्त रहेकाले यस तहका लागि ग्राह्य, पठनीय एवम् शैक्षणिक रहेको देख्न सकिन्छ ।

कथाकार गुरुप्रसाद मैनालीद्वारा लिखित 'कर्तव्य' कथा माध्यमिक तहको नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथाहरूमध्येको चौथो कथा हो । माध्यमिक तहअन्तर्गत कक्षा १० मा समाविष्ट प्रस्तुत कथा सामाजिक विषयस्तुमा आधारित रहेको छ । मानवीय जिम्मेवारी र कर्तव्यलाई मुख्य विषय बनाइएको यस कथामा नेपाली समाजमा घट्ने पारिवारिक घटना प्रस्तुत गरिएको छ । वस्तुतः सामाजिक कथाका माध्यमबाट माध्यमिक तहको नेपाली भाषापाठ्यक्रमले

विद्यार्थीहरूलाई समाजमा घट्ने पारिवारिक घटनाबारे जानकारी प्रदान गर्नु, भाषाका चारवटै सीपको विकास गराउनु, बोध-अभिव्यक्ति तथा सृजनात्मक क्षमताको विकास गर्नु, सामाजिक मेलमिलाप तथा मानवीय कर्तव्य बोध र व्यवहारमा उद्दत तुल्याउनु लगायतका उद्देश्य पूरा गर्ने अपेक्षा राखेको देखिन्छ । गङ्गाधरका दुई छोरा श्रीधर र मुरलीधरका बीच जिउनी खेतको विषयलाई लिएर भएको भगडापश्चात् बोलचाल बन्द भएको र यसै आधारमा भाइ श्रीधरले आफ्ना छोराको बिहेमा दाजु मुरलीधरलाई निमन्त्रणा नगरे पनि आफ्नो कर्तव्य सम्भरेर मुरलीधर जन्त गएको तथा बिरामी श्रीधरलाई उपचार गराउन मुरलीधर देशतिर हिंडेको घटनालाई मूलभूत रूपमा प्रस्तुत गरिएको यस कथाका माध्यमबाट सकारात्मक सामाजिक परिवर्तनका लागि पारिवारिक एकता र मावनीय सम्बन्धमा जोड दिइएको छ । साथै भाइ-भाइका बीचमा भ्रातृप्रेम हुनुपर्ने विचार प्रकट गरिएको छ । यसबाट माध्यमिक तहमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूमा मानवीय दायित्वबोध र सोहीअनुसारको व्यवहार विकास हुने आशा लिइएको छ । समग्रतः माध्यमिक नेपाली भाषापाठ्यक्रमको उद्देश्य र निर्दिष्ट क्षेत्रअनुसार समावेश गरिएको यस कथाका माध्यमबाट विद्यार्थीहरूमा अपेक्षित गुण एवम् सक्षमताको विकास हुने देखिएकाले प्रस्तुत कथा माध्यमिक तहका लागि उपयुक्त एवम् शैक्षणिक देखा पर्छ ।

कथाकार विश्वेश्वरप्रसाद कोइरालाद्वारा लिखित 'दोषी चस्मा' कथा माध्यमिक तहमा समाविष्ट कथाहरूमध्येको पाँचौं कथा हो । माध्यमिक तहअन्तर्गत कक्षा १० मा समाविष्ट यो कथा मनोवैज्ञानिक विषयवस्तुमा आधारित रहेको छ । मानवीय मनोविज्ञान चित्रणमा केन्द्रित प्रस्तुत कथामा 'वनको बाघले खाओस् नखाओस् तर मनको बाघले खान्छ' भन्ने उक्ति चरितार्थ भएको देखाइएको छ । वस्तुतः यस किसिमको मनोवैज्ञानिक कथाका माध्यमबाट भाषापाठ्यक्रमले विद्यार्थीहरूमा मानवीय मनोविज्ञान र त्यसले पार्ने प्रभावबारे जानकारी प्रदान गर्ने, शङ्कालु तथा अनुमानात्मक प्रवृत्ति र त्यसबाट सृजित परिस्थितिले निम्त्याउन सक्ने सम्भाव्य समस्या अवगत गराउने, भाषाका सुनाइ, बोलाइ, पढाइ र लेखाइ सीप विकासमा सघाउने, राणाकालीन नेपाली समाजमा व्याप्त चाकरीप्रथाको वास्तविक धारणा बसाल्ने, साथै बोध, अभिव्यक्ति तथा सृजनात्मक

क्षमता अभिवृद्धि गर्ने ध्येय राखेको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा सहभागी मुख्य पात्र केशवराजले चस्माको पावरमा रहेको कमजोरीका कारण जर्साबलाई राम्रोसँग स्वस्ति गर्न नसकेका कारण जर्साब रिसाएको ठानी लिएको चिन्ताले रातदिन पीडा खेपेको र कमजोर हुन पुगेको घटना प्रस्तुत गरिएको छ । जसका माध्यमबाट केशवराजको मनोवृत्ति र तत्कालीन नेपाली समाजको स्थिति चित्रण भएको छ । प्रस्तुत कथाका माध्यमबाट माध्यमिक तहमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूले मानवीय मनोविज्ञान र राणाकालीन सामाजिक प्रवृत्तिबारे जानकारी प्राप्त गर्ने र सही-गलतको उचित पहिचान गरी स्पष्ट धारणा र व्यवहारको निर्माण गर्न सक्ने देखिन्छ । समग्रतः प्रस्तुत कथा माध्यमिक नेपाली भाषापाठ्यक्रममा उल्लिखित उद्देश्य र निर्धारित क्षेत्र वा विषयसम्बद्ध भई सरल, सहज भाषाशैलीमा प्रस्तुत भएकाले माध्यमिक तहका लागि पठनीय एवम् शैक्षणिक रहेको देख्न सकिन्छ ।

कथाकार बदरीनाथ भट्टराईद्वारा लिखित 'न्यायको पक्ष' कथा माध्यमिक तहमा समावेश गरिएका कथाहरूमध्येको छैटौँ कथा हो । माध्यमिक तहअन्तर्गत कक्षा १० मा समाविष्ट यो कथा पौराणिक विषयवस्तुकेन्द्रित रहेको छ । महाभारतको वनपर्वमा आधारित भई तयार पारिएको यस कथामा असत्य र अन्यायको क्षणिक विजय भए पनि अन्ततः सत्य, न्याय र नैतिकताकै जित हुने विचार प्रवाह गरिएको छ । वस्तुतः माध्यमिक तहको नेपाली भाषापाठ्यक्रमले यस किसिमका कथाका माध्यमबाट विद्यार्थीहरूमा पौराणिक विषयवस्तुको जानकारी गराउने, भाषाका चारवटै सीप विकासमा सहयोग पुर्याउने, बोध-अभिव्यक्ति तथा सृजनात्मक क्षमताको विकास गराउने र सच्चरित्र, सत्गुण, सत्मार्ग र न्यायको पक्षमा रहन प्रेरित गर्ने ध्येय राखेको देखिन्छ । प्रस्तुत कथामा धृतराष्ट्र र दुर्योधनलगायतलाई अन्याय र असत्यका हिमायती र पाण्डव, विदुरलगायतलाई न्याय र सत्यका पक्षधरको रूपमा प्रस्तुत गर्दै अन्त्यमा न्यायकै जित भएको दृष्टान्त प्रस्तुत गरिएको छ । साथै समस्त मानवसमुदाय सत्य वा न्यायको पक्षमा लागी सिङ्गो संसारलाई न्यायको ज्योतिले आलोकित पार्नुपर्ने सन्देश व्यक्त गरिएको छ । यस कथाका माध्यमबाट माध्यमिक तहमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूलाई एकातिर सत्य, न्याय र नैतिकताको पक्षमा अभिमुख

हुन प्रेरित गरिएको छ भने अर्कोतिर अदूरदर्शिता, छलकपट र अनैतिकताले कुनै पनि कार्यमा सफलता प्राप्त नहुनेतर्फ सचेत तुल्याइएको छ । समग्रतः प्रस्तुत कथा माध्यमिक तहको नेपाली भाषापाठ्यक्रममा निर्दिष्ट साधारण-विशिष्ट उद्देश्य तथा विधागत क्षेत्रअनुकूल सरल, सहज भाषाशैलीका साथ प्रस्तुत भएको पाइन्छ । साथै यस तहका लागि पठनीय, ग्राह्य एवम् शैक्षणिक रहेको देखिन्छ ।

यसप्रकार माध्यमिक तहमा समाविष्ट आख्यानात्मक विधा वा कथाहरू संसक्ति-संयुक्ति युक्तिका अलावा भाषापाठ्यक्रमको उद्देश्य र विधागत क्षेत्रका दृष्टिले समेत उपयुक्त रहेको पाइन्छ । यस तहमा समाविष्ट कथाहरूलाई समग्रतः सरलदेखि जटिलतातिरको अनुक्रममा मिलाएर राखिएको देखिन्छ । भाषापाठ्यक्रममा यसको क्रम विन्यास एक किसिमको (लौकिक, ऐतिहासिक, बालमनोवैज्ञानिक/पौराणिक, सामाजिक र मनोवैज्ञानिक) भए पनि भाषापाठ्यपुस्तक लेखकहरूले त्यसलाई भिन्न क्रममा (लौकिक, बालमनोवैज्ञानिक, ऐतिहासिक/सामाजिक, मनोवैज्ञानिक र पौराणिक) प्रस्तुत गरेको पाइन्छ । समग्रतः माध्यमिक तहमा समाविष्ट ६ वटै कथाहरू संसक्ति युक्तिको संरचनात्मक संयोजन, संयुक्ति युक्तिको अर्थतात्त्विक सिलसिला र भाषापाठ्यक्रमको उद्देश्य एवम् विधागत क्षेत्रअनुरूप व्यवस्थित रूपमा प्रस्तुत गरिएकाले तहअनुकूल पठनीय, बोधगम्य एवम् शैक्षणिक रहेको देख्न सकिन्छ ।

परिच्छेद आठ

निष्कर्ष, प्राप्ति र उपादेयता

निष्कर्ष

‘माध्यमिक तहका नेपाली आख्यानात्मक विधाको सङ्कथन’ शीर्षकमा गरिएको प्रस्तुत अनुसन्धान मूलतः सङ्कथन विश्लेषणको सैद्धान्तिक स्वरूप निर्धारण, आख्यानात्मक विधाको संसक्ति र संयुक्तिपरक अध्ययन तथा निर्दिष्ट विधाको शैक्षणिकता विश्लेषणमा आधारित रहेको छ । माध्यमिक तह (कक्षा ९ र १०) को नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कुल ६ वटा कथाहरू : ‘शिशिर र वसन्तको कथा’, ‘भविष्य निर्माण’, ‘खड्गबहादुर’, ‘कर्तव्य’, ‘दोषी चस्मा’ र ‘न्यायको पक्ष’ कथाको अध्ययनमा केन्द्रित यस अनुसन्धानबाट सङ्कथन सिद्धान्त, सङ्कथन अध्ययनको परम्परा, यससम्बद्ध विविध विचार एवम् आख्यानात्मक विधामा संसक्ति र संयुक्ति प्रयोग-व्यवहारको अवस्थाबारे विविध तथ्यहरू प्राप्त भएका छन् । जसलाई यस अनुसन्धानको प्राप्ति एवम् निचोडका रूपमा लिइएको छ ।

प्राप्ति

माध्यमिक तहका नेपाली आख्यानात्मक विधाको सङ्कथन अध्ययननिबद्ध प्रस्तुत अनुसन्धानबाट विभिन्न तथ्यहरू प्राप्त भएका छन् । जसलाई प्रस्तुत अनुसन्धानको उपलब्धिका रूपमा लिन सकिन्छ । यस अनुसन्धानका मुख्यमुख्य प्राप्तिहरूलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

- माध्यमिक तहका नेपाली आख्यानात्मक विधामा सङ्कथन संसक्तिका मुख्य प्रकार व्याकरणिक र कोशीय संसक्तिको प्रयोग-व्यवहार गरिएको पाइन्छ । जसमध्ये व्याकरणिक संसक्तिअन्तर्गत सन्दर्भन, प्रतिस्थापन, विलोपन र संयोजन संसक्ति तथा कोशीय संसक्तिअन्तर्गत पुनरुक्ति र सन्निधान संसक्तिको प्रयोग गरिएको देखिन्छ । सङ्कथन संसक्ति प्रयोगको यो स्थिति मूलतः हालिडे र हसन (सन् १९७६/१९९२) द्वारा प्रस्तुत दृष्टिकोणसँग मिल्दो देखा पर्छ ।

- माध्यमिक तहका नेपाली आख्यानात्मक विधाका पाठमा मूलतः अन्तसन्दर्भक र गौणतः बहिसन्दर्भकहरू (उदा. सबै, अर्को, आफै, कोही आदि) को प्रयोग गरिएको देखिन्छ। साथै प्रायः सबै सन्दर्भकहरू पूर्वसन्दर्भकका रूपमा मात्र व्यवहृत भएको पाइन्छ।
- सन्दर्भन संसक्तिका रूपमा प्रथम, द्वितीय र तृतीय पुरुष सर्वनामको प्रयोग हुने हालिडे र हसन (सन् १९७६/१९९२) को सैद्धान्तिक मान्यता रहेको भए पनि माध्यमिक तहका नेपाली आख्यानात्मक विधामा पारस्परिक सर्वनाम (उदा. परस्पर, आपस आदि) र सम्बन्धवाचक विशेषण शब्दहरू (उदा. मेरो, उनको, हाम्रो, तिम्रो आदि) को समेत प्रयोग गरिएको पाइन्छ। जुन साल्के (सन् १९९५) द्वारा प्रस्तुत दृष्टिकोणसँग सम्बद्ध देखा पर्छ। साथै यसअन्तर्गत क्रियायोगी शब्दहरू (उदा. यसैगरी, यसरी आदि) ले समेत सन्दर्भनको कार्य सम्पादन गरेको पनि पाइन्छ।
- माध्यमिक तहका नेपाली आख्यानात्मक विधामा हालिडे र हसन (सन् १९७६/१९९२) तथा अन्यद्वारा प्रस्तुत दर्शकवाचक सन्दर्भकका अतिरिक्त तत्तात्पर्यमा कार्य सम्पादन गर्ने विभिन्न निर्धारकहरूको समेत प्रयोग (उदा. एक वडा प्रतापी राजा, दुवै पतिपत्नी, एउटा छोरो, सारा चाकरिया आदि) गरिएको पाइन्छ।
- माध्यमिक तहका नेपाली आख्यानात्मक विधामा प्रतिस्थापनका नामिक, क्रियात्मक र उपवाक्यात्मक भेदको निकै कम व्यवहार भएको देखिन्छ। साथै कतिपय एउटै शब्दहरू प्रतिस्थापन र पुनरावृत्ति दुवै भूमिकामा समेत आएको पाइन्छ।
- सैद्धान्तिक दृष्टिकोणअनुसार सङ्कथनमा प्रतिस्थापन संसक्ति पूर्वप्रयुक्त भाषिक घटकलाई स्थानापन्न गर्ने रूपमा आउने मानिए पनि प्रस्तुत अध्ययनका आधारमा हेर्दा यो कतिपय सन्दर्भमा पश्चप्रस्तुत विषयलाई प्रतिस्थापन गर्न पहिले नै व्यवहृत हुने गरेको (उदा. 'न्यायको पक्ष' कथाको सत्रौं अनुच्छेदमा भाइहरूको प्रयोग पूर्ववर्ती रूपमा र अर्जुन, भिमसेनलगायतको चर्चा तत्पश्चात् भएको) देखिन्छ।

- माध्यमिक नेपाली आख्यानात्मक विधामा अङ्ग्रेजी भाषामा जस्तो साभ्ना नामिक, क्रियात्मक र उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापकहरूको प्रयोग भएको पाइदैन । तदपि सन्दर्भअनुसार पूर्वप्रयुक्त नाम, क्रिया र उपवाक्यलाई स्थानापन्न गर्ने विभिन्न प्रतिस्थापन शब्दहरूको भने प्रायोग-व्यवहार गरिएको पाइन्छ ।
- वस्तुतः विलोपन संसक्तिको बोध पूर्वप्रस्तुत विषयको विलोपन भएको पश्चसन्दर्भका आधारमा हुने सैद्धान्तिक मान्यता रहेको भए पनि माध्यमिक तहको आख्यानात्मक विधाको अध्ययनबाट यसको बोध यसको ठीक विपरीत समेत हुने देखिएको (उदा. अहिले (न्यायी) निर्धो देखियास् या बलियो, परिणाममा न्यायीको नै जित हुन्छ भन्ने मलाई दृढ निश्चय छु : 'न्यायको पक्ष' कथा) छ ।
- सङ्कथन संसक्ति अध्ययनका क्रममा नामिक विलोपनअन्तर्गत सर्वनाम तथा सम्बन्धवाचक विशेषणलाई लिइने नलिइनेबारे स्पष्ट धारणा नपाइए पनि प्रस्तुत अध्ययनका आधारमा सर्वनाम तथा सम्बन्धवाचक विशेषण शब्दहरूको विलोपनलाई समेत नामिक विलोपनअन्तर्गत समेट्न सकिने दृष्टिकोणको विकास गरिएको छ । जसको स्थिति अत्यधिकसमेत देखा परेको छ ।
- माध्यमिक तहका नेपाली आख्यानात्मक विधाका पाठहरूमा एउटै संयोजकले एकाधिक भूमिका निर्वाह गरेको (उदा. 'फेरि' संयोजकले कालिक र योगात्मक संयोजकको कार्य गरेको देखिन्छ) पाइन्छ । साथै अङ्ग्रेजीमा जस्तो किनकि, किनभने जस्ता कारणात्मक संयोजकहरूका अलावा भनी, भन्ने, भनेर जस्ता सापेक्ष संयोजक तथा हुनाले, भएकाले, गर्नाले जस्ता क्रियायोगी शब्दहरूको समेत प्रयोग गरिएको देखिन्छ ।
- माध्यमिक नेपाली आख्यानात्मक विधाका पाठहरूमा कोशीय संसक्तिअन्तर्गत मूलतः पुनरुक्ति र सन्निधान संसक्तिको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । जसमध्ये पुनरुक्ति संसक्तिअन्तर्गत पुनरावृत्ति, पर्यायवाची, विपरीतार्थी, समावेशी-समावेश्य र अङ्गी-अङ्ग संसक्तिको प्रयोग अत्यधिक गरिएको देखिन्छ भने सन्निधान संसक्तिको प्रयोग निकै कम भएको पाइन्छ ।

- माध्यमिक तहका नेपाली आख्यानात्मक विधामा कोशीय संसक्तिअन्तर्गत पुनरावृत्तिको अत्यधिक प्रयोग गरिएको पाइन्छ । यस क्रममा पुनरावृत्ति शब्दलाई पूर्ण रूपमा मात्र नभई अपूर्ण (छोटकरी) रूपमा समेत प्रयोग गरिएको (उदा. सन्तान=सन्ता, बुबा=बा आदि) देखिन्छ ।
- सिद्धान्ततः कोशीय संसक्तिअन्तर्गतको सन्निधान संसक्तिले निकटता वा वाक्यान्तरिक घटकका बीचको सान्निध्य जनाउने मानिए पनि माध्यमिक नेपाली आख्यानात्मक विधामा यसले अन्तर्वाक्यीय रूपमा समेत कार्य सम्पादन गरेको देखिएको (उदा. 'कर्तव्य' कथाको अनुच्छेद दसमा प्रयुक्त वकपत्र-साक्षी, छब्बीसमा प्रयुक्त घर-आंगन, अट्ठाईसमा प्रयुक्त वरियात-वरणी आदि) छ ।
- माध्यमिक तहमा समाविष्ट छ कथाहरूमध्ये 'शिशिर र वसन्तको कथा' मा ५३.०८% व्याकरणिक संसक्ति र ४६.९१% कोशीय संसक्तिको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । जसमध्ये व्याकरणिक संसक्तिअन्तर्गत ४१.२९% सन्दर्भन संसक्ति, ११.४४% प्रतिस्थापन संसक्ति, १४.९२% विलोपन संसक्ति र ३२.३३% संयोजन संसक्तिको प्रयोग गरिएको पाइन्छ भने कोशीय संसक्तिअन्तर्गत ९६.९९% पुनरुक्ति र ३.००% सन्निधान संसक्तिको प्रयोग गरिएको पाइन्छ ।
- 'भविष्य निर्माण' कथामा ५१.८४% व्याकरणिक संसक्ति र ४८.१५% कोशीय संसक्तिको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । जसमध्ये व्याकरणिक संसक्तिअन्तर्गत ३७.७०% सन्दर्भन, २४.०४% प्रतिस्थापन, १८.५७% विलोपन र १९.६७% संयोजन संसक्तिको प्रयोग गरिएको छ भने कोशीय संसक्तिअन्तर्गत ९४.११% पुनरुक्ति र ५.८८% सन्निधान संसक्तिको प्रयोग गरिएको छ ।
- 'खड्गबहादुर' कथामा ६८.३३% व्याकरणिक संसक्ति र ३१.६६% कोशीय संसक्तिको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । जसमध्ये व्याकरणिक संसक्तिअन्तर्गत ३५.१९% सन्दर्भन संसक्ति, ३.५१% प्रतिस्थापन संसक्ति, ३१.९६% विलोपन संसक्ति र २९.३२% संयोजन संसक्तिको प्रयोग गरिएको छ भने कोशीय संसक्तिअन्तर्गत ८९.२४% पुनरुक्ति र १०.७५% सन्निधान संसक्तिको प्रयोग गरिएको छ ।

- 'कर्तव्य' कथामा ५२.०७% व्याकरणिक संसक्ति र ४७.९२% कोशीय संसक्तिको प्रयोग गरिएको छ । जसमध्ये व्याकरणिक संसक्तिअन्तर्गत २२.६६% सन्दर्भन संसक्ति, २१.४७% प्रतिस्थापन संसक्ति, २९.६२% विलोपन संसक्ति र २६.२४% संयोजन संसक्तिको प्रयोग गरिएको पाइन्छ भने कोशीय संसक्तिअन्तर्गत ९३.०८% पुनरुक्ति र ६.९१% सन्निधान संसक्तिको प्रयोग गरिएको पाइन्छ ।
- 'दोषी चस्मा' कथामा ६०.२५% व्याकरणिक संसक्ति र ३९.७४% कोशीय संसक्तिको प्रयोग गरिएको छ । जसमध्ये व्याकरणिक संसक्तिअन्तर्गत ३५.९५% सन्दर्भन, ३.८२% प्रतिस्थापन, ३०.८५% विलोपन र २९.३६% संयोजन संसक्तिको प्रयोग गरिएको पाइन्छ भने कोशीय संसक्तिअन्तर्गत ९५.४८% पुनरुक्ति र ४.५१% सन्निधान संसक्तिको प्रयोग गरिएको पाइन्छ ।
- 'न्यायको पक्ष' कथामा ७२.२६% व्याकरणिक संसक्ति र २७.७३% कोशीय संसक्तिको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । जसमध्ये व्याकरणिक संसक्तिअन्तर्गत ३२.२५% सन्दर्भन संसक्ति, ७.४१% प्रतिस्थापन संसक्ति, ३५.१६% विलोपन संसक्ति र २५.१६% संयोजन संसक्तिको प्रयोग गरिएको पाइन्छ भने कोशीय संसक्तिअन्तर्गत ९४.११% पुनरुक्ति र ५.८८% सन्निधान संसक्तिको प्रयोग गरिएको पाइन्छ ।
- तुलनात्मक दृष्टिले हेर्दा माध्यमिक तहको नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट छ कथामध्ये सबैभन्दा बढी 'न्यायको पक्ष' कथामा व्याकरणिक संसक्तिको प्रयोग (७२.२६%) गरिएको पाइन्छ भने 'भविष्य निर्माण' कथामा कोशीय संसक्तिको प्रयोग (४८.१५%) गरिएको पाइन्छ । व्याकरणिक र कोशीय संसक्तिमध्ये व्याकरणिक संसक्तिअन्तर्गतका सन्दर्भन, प्रतिस्थापन, विलोपन र संयोजन संसक्ति प्रयोगको अवस्थालाई दृष्टिगत गर्दा 'शिशिर र वसन्तको कथा' मा सन्दर्भन संसक्ति, 'भविष्य निर्माण' कथामा प्रतिस्थापन संसक्ति, 'न्यायको पक्ष' कथामा विलोपन संसक्ति र 'शिशिर र वसन्तको कथा' मा संयोजन संसक्तिको अधिक प्रयोग गरिएको पाइन्छ भने कोशीय संसक्तिअन्तर्गतका पुनरुक्ति र सन्निधान संसक्ति प्रयोगको अवस्था अवेक्षण गर्दा 'शिशिर र वसन्तको कथा' मा पुनरुक्ति र 'खड्गबहादुर' कथामा सन्निधान

संसक्तिको अत्यधिक प्रयोग गरिएको पाइन्छ । पुनरुक्ति कोशीय संसक्तिअन्तर्गत पनि 'शिशिर र वसन्तको कथा' मा पुनरावृत्ति, 'खड्गबहादुर' कथामा पर्यायवाची, 'न्यायको पक्ष' कथामा विपरीतार्थी, 'खड्गबहादुर' कथामा समावेशी-समावेश्य र 'न्यायको पक्ष' कथामा अङ्गी-अङ्ग संसक्तिको अधिक प्रयोग रहेको पाउन सकिन्छ ।

- माध्यमिक तहका नेपाली आख्यानात्मक विधामा प्रयुक्त संसक्ति युक्ति अध्ययनका आधारमा नेपाली आख्यानात्मक विधामा संसक्ति युक्तिका मुख्य दुई भेदमध्ये व्याकरणिक संसक्तिको, व्याकरणिक संसक्तिका चार भेदमध्ये सन्दर्भन संसक्तिको, सन्दर्भन संसक्तिका तीन भेदमध्ये व्यक्तिवाचक सन्दर्भनको, प्रतिस्थापन संसक्तिका तीन भेदमध्ये नामिक प्रतिस्थापनको, विलोपन संसक्तिका तीन भेदमध्ये नामिक विलोपनको र संयोजन संसक्तिका चार भेदमध्ये कालिक संयोजनको अधिक प्रयोग गरिने तथ्य पाउन सकिन्छ भने कोशीय संसक्तिका दुई भेदमध्ये पुनरुक्ति संसक्तिको र पुनरुक्ति संसक्तिका पाँच भेदमध्ये पुनरावृत्ति संसक्तिको अत्यधिक प्रयोग हुने तथ्य पाउन सकिन्छ ।
- माध्यमिक तहका नेपाली आख्यानात्मक विधालाई अर्थतात्त्विक सिलसिलमा अन्वितिपूर्ण तुल्याउने कार्यमा संयुक्ति युक्तिले महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको देखिन्छ । वस्तुतः यस प्रयोजनार्थ यसका तीन भेद अन्तर्वाक्यीय, अन्तरअनुच्छेदीय र सन्दर्भपरक प्ररूपको विशिष्ट स्थान रहेको पाइन्छ ।
- माध्यमिक नेपाली आख्यानको संयुक्तिपरक अध्ययन-विश्लेषणका क्रममा कुल ३३ वटा अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति सम्बन्धहरूको प्रयोग-व्यवहार भएको पाइएको छ । जसमध्ये सबैभन्दा बढी 'शिशिर र वसन्तको कथा' मा यसको प्रयोग (२८ वटा अन्तर्वाक्यीय संयुक्तिको प्रयोग) पाउन सकिन्छ । वस्तुतः माध्यमिक तहका सबै कथामा एकै किसिमका अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति सम्बन्धहरूको प्रयोग नपाइए पनि कुल ११ वटा सम्बन्धहरू (कार्य-कारण, कारण-कार्य, कारण-परिमाण, आर्थी विपर्याय, व्याख्यात्मक, अप्रत्यक्ष, अनुमानित, आनुक्रमिक, समुच्चयात्मक, विध्यर्थक र प्रश्नार्थक) सबै कथामा व्यवहृत भएको देखिन्छ ।

- अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति सम्बन्धका दृष्टिले सबैभन्दा बढी आनुक्रमिक र कार्य-कारण सम्बन्धको प्रयोग रहेको पाइन्छ । जसमध्ये 'कर्तव्य' कथामा आनुक्रमिक सम्बन्धको प्रयोग २७.८५% पाइन्छ भने 'खड्गबहादुर' कथामा कार्यकारण सम्बन्धको प्रयोग २०.९०% पाइन्छ । साथै आख्यानात्मक विधाका पाठहरूमा अन्य सम्बन्धका तुलनामा अप्रत्यक्ष संयुक्ति सम्बन्धको अधिक प्रयोग गर्दा त्यसले सङ्कथन वा पाठको बोधगम्यतामा जटिलता सृजना गर्न सक्ने देखिएको छ ।
- माध्यमिक तहमा नेपाली आख्यानात्मक विधाका रूपमा समाविष्ट कुल ६ वटा कथाहरूमध्ये 'भविष्य निर्माण' कथामा व्यवहृत संयुक्ति विन्यासमा केही कमीकमजोरी (उदा. सङ्गतिमा त्रुटि: तुङ्सुङ बस्तीतिर जाने मानिस त्यस घरतर्फ आकर्षित हुन्छ, सन्दर्भान्तर: नरेशले दुष्ट को हुन् आमा ? भनी राखेको जिज्ञासामा दुष्ट जर्मन हुनुपर्नेमा 'दुष्ट' शब्दको परिचयात्मक व्याख्या प्रस्तुत गरिएको आदि) रहेको पाइएको छ । जसका कारण कथात्मक विषय बोधमा सामान्य समस्या सृजना भएको देखिन्छ ।
- माध्यमिक तहको नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट सबै कथाहरूमा तृतीय पुरुष दृष्टिबिन्दुको प्रयोग गरिएको छ । साथै तिनमा व्याख्यात्मक (सबै कथामा), संवादात्मक ('शिशिर र बसन्तको कथा', 'भविष्य निर्माण' कथा, 'कर्तव्य' कथा, 'दोषी चस्मा' कथा र 'न्यायको पक्ष' कथामा), एकालापात्मक (खड्गबहादुर र 'दोषी चस्मा' कथामा) र अतीतावलोकनात्मक शैलीको प्रयोग ('कर्तव्य' र 'न्यायको पक्ष' कथामा) गरिएको पाइन्छ ।
- अनुच्छेद विन्यासका दृष्टिले माध्यमिक तहका सबै कथामा कमीकमजोरी रहेको पाइन्छ । तापनि कथामा विन्यस्त अनुच्छेदहरूमा निहित मूल आशयसँग अन्य सहायक आशयको आर्थी संयोजन कायम भएकाले कथाहरू बोधगम्य एवम् ग्राह्य बनेको देखिन्छ । अर्थात् अन्तरअनुच्छेदीय संयुक्ति विन्यासका दृष्टिले सबै कथा समग्रमा उपयुक्त नै रहेको देखिन्छ ।
- सन्दर्भपरक संयुक्ति विन्यासका दृष्टिले हेर्दा माध्यमिक तहका नेपाली आख्यानात्मक विधामा कथात्मक क्षेत्र वा विषय आनुभविक र तार्किक माध्यमबाट, पात्र वा सहभागी तिनको भूमिका

वा चरित्रका माध्यमबाट र भाषिक माध्यम वा पद्धति विषय र सहभागीका माध्यमबाट प्रकाशित भएको पाइन्छ । साथै कथागत क्षेत्र, सहभागी र माध्यमका बीच उपयुक्त तालमेल कायम भई कथाहरू संयुक्तियुक्त बन्न पुगेको देखिन्छ ।

- माध्यमिक तहमा समाविष्ट कथाहरूमा संसक्ति र संयुक्ति प्रयोगको अवस्थालाई दाँजेर हेर्दा संसक्ति प्रयोगअन्तर्गत 'शिशिर र वसन्तको कथा' मा यसको सर्वाधिक प्रयोग (व्याकरणिक संसक्ति ६०३ र कोशीय संसक्ति ५३३ गरी कुल ११३६ संसक्तिको प्रयोग) गरिएको देखिन्छ भने 'भविष्य निर्माण' कथामा यसको कम प्रयोग (व्याकरणिक संसक्ति १८३ र कोशीय संसक्ति १७० गरी कुल ३५३ संसक्तिको प्रयोग) देख्न सकिन्छ । त्यसैगरी 'शिशिर र वसन्तको कथा' मा संयुक्तिअन्तर्गतका तीन भेदमध्ये अन्तर्वाक्यीय संयुक्तिको अधिक प्रयोग (२८ वटा) गरिएको देखिन्छ भने 'भविष्य निर्माण' र 'खड्गबहादुर' कथामा यसको कम प्रयोग (२३ वटा) गरिएको देखिन्छ ।
- माध्यमिक तहमा समाविष्ट आख्यानान्तात्मक विधा वा कथाहरू संसक्ति-संयुक्ति प्रयोगका दृष्टिले मात्र नभई भाषापाठ्यक्रमनिर्दिष्ट उद्देश्य र विधागत क्षेत्रका दृष्टिले समेत पठनीय, बोधगम्य एवम् शैक्षणिक देखा पर्छन् । यस तहका भाषापाठ्यपुस्तकमा भाषापाठ्यक्रममा प्रस्तुत विधागत क्षेत्रको अनुक्रमभन्दा भिन्न रूपमा कथाहरू समावेश गरिएको (भाषापाठ्यक्रममा कथा रखाइको क्रम विन्यास लौकिक, ऐतिहासिक, बालमनोवैज्ञानिक/पौराणिक, सामाजिक र मनोवैज्ञानिक रहेकामा भाषापाठ्यपुस्तकमा यसको क्रम लौकिक, बालमनोवैज्ञानिक, ऐतिहासिक/सामाजिक, मनोवैज्ञानिक र पौराणिक गरी विन्यास गरिएको पाइने) समेत पाइन्छ । जसका माध्यमबाट कथात्मक पाठको स्तरण मिलाउने कार्य सम्पादन गरिएको देखिन्छ ।
- यसप्रकार माध्यमिक तहका नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट आख्यानान्तात्मक विधामा व्यवहृत साङ्कथनिक संसक्ति युक्तिको प्रयोग अङ्ग्रेजी सैद्धान्तिक मान्यतासँग अधिकांशतः मिल्दो र अंशतः भिन्न देखा पर्छ भने संयुक्ति व्यवहारको स्थिति समग्रतः उपयुक्त नै रहेको

देखिन्छ । साथै यस अध्ययनबाट संसक्ति र संयुक्तिको उचित विन्यासबाट मात्र सङ्कथनले साङ्कथनिक आकृति ग्रहण गर्ने र त्यसबाट निश्चित सन्देश प्रवाह हुने सुझाव अधिगत गर्न सकिन्छ ।

शैक्षिक उपादेयता

माध्यमिक तहका नेपाली आख्यानात्मक विधाको सङ्कथन विश्लेषणमा आधारित प्रस्तुत अनुसन्धानले नेपाली भाषाशिक्षण र सङ्कथनसम्बद्ध विविध अध्ययन-अनुसन्धानका लागि महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउने अपेक्षा गरिएको छ । माध्यमिक तहमा समाविष्ट कथाहरूको संसक्ति, संयुक्ति र शैक्षणिकता अध्ययन गरिएको यस अनुसन्धानबाट सङ्कथन वा पाठमा साङ्कथनिक युक्तिहरूको भूमिका नियाल्न र सोहीअनुरूप अध्ययन-अनुसन्धान कार्यलाई व्यवस्थित तुल्याउन सहयोग पुग्ने देखिएको छ । प्रस्तुत अध्ययनका क्रममा प्राप्त सैद्धान्तिक अवधारणा, तथ्य एवम् निर्दिष्ट कथाहरूको अध्ययन-विश्लेषणका आधारमा यसको उपादेयतालाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

- 'माध्यमिक तहका नेपाली आख्यानात्मक विधाको सङ्कथन' अध्ययनमा आधारित प्रस्तुत अनुसन्धानबाट सङ्कथन विश्लेषणको सैद्धान्तिक स्वरूप निर्धारित भएकाले यसबारे जानकारी प्राप्त गर्न यसले सहयोग प्रदान गर्ने विश्वास लिइएको छ ।
- यस अनुसन्धानले सङ्कथन विश्लेषणका क्रममा साहित्यिक विधा वा पाठहरूको अध्ययन-विश्लेषण गर्न, आवश्यक प्रतिमानहरू तय गर्न र सोहीअनुरूप अध्ययन-अनुसन्धान कार्यलाई अघि बढाउन मद्दत गर्ने अपेक्षा गरिएको छ ।
- यस अनुसन्धानले कुनै पनि सङ्कथन वा पाठलाई साङ्कथनिक संसक्ति र संयुक्ति तथा शैक्षणिक कोणबाट सूक्ष्मतर रूपमा अध्ययन-विश्लेषण गर्न सघाउनेछ । जसबाट साङ्कथनिक स्वरूप, प्रकृति, सङ्गठन तथा अभिव्यक्त भाषिक सन्देश ग्रहण गर्न सहजता प्राप्त हुने ठानिएको छ ।

- प्रस्तुत अध्ययनले माध्यमिक तहमा समाविष्ट कथाहरूको संसक्तिगत, संयुक्तिगत र शैक्षणिक दृष्टिले अध्ययन-अध्यापन गर्न र श्रोता र पाठकलाई निर्दिष्ट कथाहरूको साङ्कथनिक स्थितिबारे जानकारी ग्रहण गर्न सहयोग पुऱ्याउने आशा राखिएको छ ।
- प्रस्तुत अध्ययनले कुनै पनि तहका लागि संसक्ति र संयुक्तिका दृष्टिले उपयुक्त विधागत रचनाहरू छनोट गर्नुपर्ने सुझ प्रदान गर्ने ठानिएको छ । जसका आधारमा भाषापाठ्यपुस्तक लेखक तथा विज्ञहरूलाई उपयुक्त रचनाको छनोट गर्न सघाउ पुग्ने विश्वास गरिएको छ ।
- प्रस्तुत अध्ययनले कुनै पनि साहित्यिक वा साहित्येतर विधा रचनामा संलग्न साहित्यकार, रचनाकार वा लेखकलाई सुसङ्गठित एवम् सिलसिलेवार रचना सृजनार्थ अभिमुख तुल्याउन मद्दत पुऱ्याउने अपेक्षा गरिएको छ ।
- यस अनुसन्धानले कुनै पनि सङ्कथन वा पाठ रचनामा आवश्यक पर्ने युक्तिहरू र तिनको प्रयोग-व्यवहारबारे जानकारी प्रदान गर्ने भएकाले माध्यमिक तथा उच्च तहका विद्यार्थीहरूलाई सृजनात्मक तथा रचनात्मक कार्यमा भाषिक सुगठन तथा सिलसिलाबद्ध प्रस्तुतिका लागि मार्ग प्रदान गर्ने आशा राखिएको छ ।
- प्रस्तुत अध्ययनले भाषिक सङ्कथन वा पाठमा निहित संरचनात्मक तथा अर्थतात्त्विक त्रुटिको पहिचान गर्न र त्यसलाई सच्याउन वा मूल्याङ्कन गर्न सहयोग पुऱ्याउने विश्वास लिइएको छ ।
- यस अनुसन्धानले सङ्कथन वा यसको क्षेत्रमा रही अध्ययन, अनुसन्धान गर्न चाहने जोकोहीलाई आवश्यक सहयोग पुऱ्याउने अपेक्षा राखिएको छ । साथै यसबाट नेपाली भाषावैज्ञानिक अध्ययनमा थप टेवा पुगेको ठानिएको छ ।

यसप्रकार प्रस्तुत अनुसन्धान माध्यमिक तहमा अध्ययनरत, अध्यापनरत विद्यार्थी, शिक्षक, भाषापाठ्यक्रम निर्माता, भाषापाठ्यपुस्तक लेखक, योजनाकार, उच्च तहका विद्यार्थी, प्राज्ञिक, व्यक्तित्व तथा साङ्कथनिक क्षेत्रमा रुचि राख्ने वा अध्ययन, अनुसन्धान गर्न चाहने शोधार्थी सबैका लागि उपयोगी रहेको देखिन्छ । यसै आधारमा प्रस्तुत अनुसन्धानको शैक्षिक उपादेयलाई स्पष्ट्याउन सकिन्छ ।

भावी अनुसन्धानका लागि सम्भाव्य विषय

माध्यमिक तहको नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट आख्यानात्मक विधा वा कथाहरूको सङ्कथन विश्लेषणसम्बद्ध यस अनुसन्धानका आधारमा सङ्कथन विश्लेषणको क्षेत्रमा थप अध्ययन-अनुसन्धान गर्न चाहने शोधार्थी वा अनुसन्धाताका लागि निम्न विषयक्षेत्रहरू अध्ययनीय विषयक्षेत्रका रूपमा प्रस्ताव गरिएको छ :

- विद्यालय तहका कक्षाकोठाको सङ्कथन
- आधारभूत तहका कथाहरूको बहुस्वरूपात्मक सङ्कथन
- नेपाली उपन्यासको आलोचनात्मक सङ्कथन
- माध्यमिक तहका विद्यार्थीहरूको संवाद अध्ययन
- आधुनिक नेपाली कथामा प्रकरणार्थ ।

सन्दर्भ सामग्री

अधिकारी, तेजविलास (२०६९), *सहिदको शालिक कथा सङ्ग्रहको सङ्कथन विश्लेषण*, अप्रकाशित दर्शनाचार्य शोधपत्र, नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रि.वि. ।

अधिकारी, हरिकला (२०६८), *सम्पादकीय प्रयुक्तिमा संसक्ति र संयुक्ति*, अप्रकाशित दर्शनाचार्य शोधपत्र, नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रि.वि. ।

अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०६५), *सामाजिक र प्रायोगिक भाषाविज्ञान*, काठमाडौं : रत्न पुस्तक भण्डार ।

अमेरिकन साइकलजिकल एसोसिएसन (सन् २००९) *पब्लिकेशन म्यानुअल अफ द अमेरिकन साइकलजिकल एसोसिएसन* (छैटौं सं), वासिङ्टन, डी. सी. : अथर ।

आचार्य, माधवप्रसाद र गौतम रामप्रसाद (२०६६), *प्रायोगिक भाषाविज्ञानका प्रमुख आयाम*, काठमाडौं : दीक्षान्त प्रकाशन ।

एलेन, जे. पी. बी. र कर्डर एस. पिट. (सम्पा.), (सन् १९७८) *पेपर्स इन अप्लाइड लिङ्ग्विस्टिक्स*, लन्डन : अक्सफोर्ड युनिभर्सिटी प्रेस ।

कटिङ, जे (सन् २००८), *प्राग्मेटिक्स एण्ड डिस्कोर्स*, लण्डन : राउटलेज ।

कुक, जी. (सन् १९९६), *डिस्कोर्स*, लन्डन : अक्सफोर्ड युनिभर्सिटी प्रेस ।

कुमार, रञ्जित (सन् २००९), *रिसर्च मेथोडोलोजी अ स्टेप बाइ स्टेप गाइड फर बिगिनर्स*, अस्ट्रेलिया : पियर्सन एजुकेशन ।

कोथर्ड, एम. (सन् १९७७), *एन इन्ट्रोडक्सन टु डिस्कोर्स एनलाइसिस*, लन्डन : लङ्गम्यान ।

क्यामरुन, डी. (सन् २००७), *वर्किङ विथ स्पोकन डिस्कोर्स*, लण्डन : सेज पब्लिकेशन ।

क्यारेल, पी. एल. (सन् १९८२), कोहिजन इज नट कोहिरन्स, *टिचर्स अफ इङ्लिस टु स्पिकर्स अफ अदर ल्याङ्ग्वेज*, Inc (TESOL), अङ्क १६, पृ. ४७९-४८७ ।

क्यारेल, पी. एल. (सन् १९८२), *कोहिजन इज नट कोहिरन्स* TESOL Quarterly, 16 (4), 479-488.

क्रेन, पी. ए. (सन् २०००), *टेक्चर इन टेक्स्ट : अ डिस्कोर्स एनलाइसिस अफ अ न्युज आर्टिकल युजिड हालिडे एन्ड हसन मोडल अफ कोहिजन* <https://nufs-nuas.repo.nil.ac.JP/index.php>.

खनाल, पेसल (२०७१), *शैक्षिक अनुसन्धान पद्धति*, काठमाडौं : सनलाइट पब्लिकेसन ।

गी, जे. पी. (सन् २०११), *एन इन्ट्रोडक्सन टु डिस्कोर्स एनलाइसिस, थियरी एन्ड मेथड*, लन्डन : राउटलेज ।

गिफर्ट, आर. पी. (सन् १९९९), *प्याराडायम्स एन्ड रिसर्च मेथड्स*, रिसर्च मेथड डिभिजन फोरम, 4, aom.pace.edu/rmd ।

ग्राइस, एच. पी. (सन् १९७५), *लजिक एन्ड कन्भर्सेसन, सिन्ट्याक्स एन्ड सिमान्टिक्स* [Http://www.sfu.ca/ieffpell](http://www.sfu.ca/ieffpell) बाट प्राप्त ।

ग्रेसर, ए. सी. र अन्य (सन् २००४) को *मेट्रिक्स : एनलाइसिस अफ टेक्स्ट अन कोहिजन एन्ड ल्याङ्ग्विज बिहेभिहर रिसर्च मेथड्स, इन्स्ट्रुमन्टस् एन्ड कम्प्युटर्स* (३६), १९३-२०२ ।

घिमिरे, वासुदेव (२०६९), *सङ्कथन विश्लेषण परिचय र पद्धति*, काठमाडौं : इन्टेलेक्चुअल बुक प्यालेस ।

जोन्स, आर. एच. (मि.न.), *डिस्कोर्स एनलाइसिस अ रिसोर्स बुक फर स्टुडेन्ट्स*, लन्डन ।

जवाली, विष्णु (२०६९), *रक्तिमका गीतहरूको सङ्कथन विश्लेषण*, अप्रकाशित दर्शनाचार्य शोधपत्र, नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रि.वि. ।

टङ्किङ्सिरिसिन, एस. (सन् २०१३), *कोहिजन एन्ड कोहिरन्स इन टेक्स्ट* www.stangkiemgsirisin-2013-164.115.22.25.

टनिन, डी. (सन् १९८४), *कोहिरन्स इन स्पोकन एन्ड रिटन डिस्कोर्स*, नरउड न्यू जर्सी : एब्लेक्स पब्लिसिङ्ग कर्पोरेसन ।

डिक, भी., टिउन, ए. (सन् १९८२), *टेक्स्ट एन्ड कन्टेक्स्ट : एक्सप्लोरेसन इन द सिमान्टिक्स एन्ड प्रग्माटिक्स अफ डिस्कोर्स*, लन्डन : लङ्गम्यान ।

डेन्जिन, के. एन. एम. र लिङ्कन, एस. आइ. (सम्पा.) (सन् २००५), *द सेज हेन्डबुक अफ क्वालिटेटिभ रिसर्च*, लन्डन : सेज पब्लिकेसन ।

डेमो, डी. ए. (सन् २००१), *डिस्कोर्स एनलाइसिस फर ल्याङ्ग्विज टिचर्स*, ERIC. Digest.

ढकाल, दीपकप्रसाद (२०६९), *मैनालीका कथाको सङ्कथन विश्लेषण*, अप्रकाशित दर्शनाचार्य शोधपत्र, नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रि.वि. ।

ढकाल, दीपकप्रसाद (२०७०), *समाख्यानशास्त्र : सिद्धान्त र प्रयोग*, काठमाडौं : ओरिएन्टल पब्लिकेसन ।

थोराट, अशोक (सन् २००२), *अ डिस्कोर्स एनलाइसिस अफ फाइभ इन्डियन नोभल्स*, न्यू दिल्ली : म्याकमिलन ।

देवकोटा, डिल्लीकुमार (२०६९), *श्रीकृष्ण चरित्र काव्यको सङ्कथन विश्लेषण*, अप्रकाशित दर्शनाचार्य शोधपत्र, नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रि.वि. ।

नट, ए. र सेन्डर्स, टी. (सन् १९९८), *द क्लासिफिकेसनल अफ कोहिरन्स रिसेसन एन्ड दियर लिङ्ग्विस्टिक्स मार्कर्स* : एन एक्सप्लोरेसन अफ टु ल्याङ्ग्विज, *जर्नल अफ प्रग्माटिक्स*, २०, १३५-७५ ।

नुनन, डी. (सन् १९९३), *इन्ट्रोड्युसिङ डिस्कोर्स एनलाइसिस*, लन्डन : पेन्गुइन बुक्स ।

नोबिकोब एलेक्जेन्डर एम. एन्ड नोबिकोब डिमाइट्री ए. (सन् २०१३) *रिसर्च मेथडलजी क्रम फिलोसफी अफ साइन्स टु रिसर्च डिजाइन*, न्यूयोर्क : सिआरसी प्रेस ।

न्यौपाने, केदार (२०६९), *स्वास्थ्य क्षेत्रमा प्रयुक्त नेपाली भाषाको सङ्कथन विश्लेषण*, अप्रकाशित विद्यावारिधि शोधपत्र, नेपाल संस्कृत विश्वविद्यालय, अनुसन्धान केन्द्र ।

न्यौपाने, भुवन (२०६९), *विश्वेश्वरप्रसाद कोइरालाका कथामा सम्बन्धन व्यवस्था*, अप्रकाशित दर्शनाचार्य शोधपत्र, नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रि.वि. ।

पौड्याल, परशुराम (२०६६), *कथाको रूपविन्यास सिद्धान्त र विवेचना*, काठमाडौं : बुद्ध पब्लिकेसन ।

फल्चर, जी. (सन् १९८९), कोहिजन एन्ड कोहिरन्स इन द थियरी एन्ड रिडिड रिसर्च, *जर्नल अफ रिसर्च इन रिडिड*, अङ्क १२, पृ. १४६-१६३ ।

फेयरक्लफ (सन् २००३), *एनलाइजिड डिस्कोर्स*, लन्डन : राउटलेज ।

जङ्गक, बे. (सन् २००१), कोहिजन एन्ड कोहिरन्स इन चिल्ड्रेन्स रिटन इङ्ग्लिस : इमर्सन एन्ड इङ्गलिस अन्ली क्लासेस, *इस्युज इन अप्लाइड लिङ्ग्विस्टिक्स*, अङ्क १२, पृ. ५१-८८ ।

ब्युग्रान्डी, डी. आर र ड्रेसलर, डब्लु. यु. (सन् १९८१), *इन्ट्रोडक्सन टु टेक्स्ट लिङ्ग्विस्टिक्स*, लन्डन : लङ्म्यान ।

ब्राउन, जी. र युल जे. (सन् १९९३), *डिस्कोर्स एनलाइसिस*, लन्डन : क्याम्ब्रिज युनिभर्सिटी प्रेस ।

ब्लुमफिल्ड, एल. (सन् २०१०), *ल्याङ्ग्विज*, न्यु दिल्ली : सर्जित पब्लिकेसन ।

भट्टराई, गोविन्दराज (२०६२), सङ्कथन विश्लेषण : एक प्रारम्भिक परिचय, *सम्प्रेषण*, अङ्क २, पृ. ४१-४३ ।

भट्टराई, गोविन्दराज (२०६५), सङ्कथन विश्लेषणका प्रारम्भिक आधार, *सम्प्रेषण*, अङ्क ५, पृ. ५१-५२ ।

भण्डारी, रामकृष्ण (२०७०), *कुञ्जिनी खण्डकाव्यको सङ्कथन विश्लेषण*, अप्रकाशित दर्शनाचार्य शोधपत्र, नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रि.वि. ।

महर्जन, लक्ष्मीबहादुर (सन् २०१०), *फाउन्डेसन अफ ल्याङ्गिबज एन्ड लिङ्गिस्टिक्स*, काठमाडौं : सनलाइट पब्लिकेसन ।

मार्टिन्स, एम. डी. (सन् २०१५), *रिसर्च एन्ड इभालुएसन इन एजुकेसन एन्ड साइकलजी इन्टिग्रेटेड डाइभर्सिटी विथ क्वान्टिटेटिभ, क्वालिटेटिभ एन्ड मिक्स मेथड्स*, लन्डन : सेज पब्लिकेसन ।

मिल्स, एस. (सन् २००४), *डिस्कोर्स*, लन्डन : राउटलेज ।

मिल्स, म्याट्ट्यु बी. एन्ड ह्युबरमेन, मिसेल ए. (सन् १९९४), *क्वालिटेटिभ डाटा एनलाइसिस : एन एक्स्पान्डेड सोर्स बुक*, लन्डन : सेज पब्लिकेसन

मिश्र, चन्द्रेश्वर (सन् २००५), *डिस्कोर्स एनलाइसिस*, काठमाडौं : निलम पब्लिकेसन ।

म्याक्क्यार्थी, एम. (सन् २०१०), *डिस्कोर्स एनलाइसिस फर ल्याङ्गिबज टिचर*, लन्डन : क्याम्ब्रिज युनिभर्सिटी प्रेस ।

म्यान, डब्लु. सी. र थोम्सन एस. ए. (सन् १९८८), *रिटोरिकल स्ट्रक्चर थियरी : टुवार्ड अ फड्सनल थियरी अफ टेक्स्ट अर्गनाइजेसन*, *टेक्स्ट. ८ (३)*, २४३-८१ ।

युल, जी. (सन् २०००), *प्रारमाटिक्स*, लन्डन : अक्सफोर्ड युनिभर्सिटी प्रेस ।

युल, जी. (सन् २००२), *द स्टडी अफ ल्याङ्गिबज*, लन्डन : क्याम्ब्रिज युनिभर्सिटी प्रेस ।

रेइनहर्ट, टी (सन् १९८०), *कन्डिसन्स फर टेक्स्ट कोहिरन्स*, *पोएटिक्स टुडे 1/4:161-180*

रेड्केमा, जाँ (सम्पा.), (सन् २००९), *डिस्कोर्स अफ कोर्स*, फिलाडेल्फिया : जोन बेन्जामिन्स पब्लिसिङ कम्पनी ।

रेडेकर, जी. (सन् २०००), *कोहिरन्स एन्ड स्ट्रक्चर इन टेक्स्ट एन्ड डिस्कोर्स*, www.let.rug.nl/~redeker

लावर्स, एम. (सन् २००१), एन एनलाइटिक एन्ड कग्निटिभ प्यारामिटराइजेसन अफ कोहरेन्स
रिलेसन्स, *कग्निटिभ लिङ्ग्विस्टिक्स*, १२-३, २९१-३१५ ।

लेभिन्सन एस. सि. (सन् २०१०), *प्रग्माटिक्स*, लन्डन : क्याम्ब्रिज युनिभर्सिटी प्रेस ।

वाड, जे र वरिड, एच. जेड. (सन् २०१०), *कन्भर्सेसन एनलाइसिस एन्ड सेकेन्ड ल्याङ्ग्विज
पेडागोजी*, लन्डन : राउटलेज ।

वाड, वाइ. एन्ड गुओ, एम. (सन् २०१४), अ सर्ट एनलाइसिस अफ डिस्कोर्स कोहिरन्स, *जर्नल
अफ ल्याङ्ग्विज टिचिङ एन्ड रिसर्च*, vol. 5, No. 2, pp. 460-465.

विडोसन, एच. जी. (सन् १९७८), *टिचिङ ल्याङ्ग्विज एज कम्प्युनिकेसन*, लन्डन : अक्सफोर्ड
युनिभर्सिटी प्रेस ।

विस्नेस्की, के. (सन् २००६), *डिस्कोर्स एनलाइसिस*, इन्जिएल्स्की अनलाइन डट htm.

शर्मा, मोहनराज (२०६३), *समकालीन समालोचना सिद्धान्त र प्रयोग*, काठमाडौं : अक्सफोर्ड
इन्टरनेसनल पब्लिकेसन ।

शर्मा, मोहनराज (२०६६), *आधुनिक तथा उत्तरआधुनिक पाठकमैत्री समालोचना*, काठमाडौं : क्वेस्ट
पब्लिकेसन ।

शर्मा, विकास (२०११), *प्रग्माटिक्स एन्ड डिस्कोर्स एनलाइसिस*, काठमाडौं : सनलाइट पब्लिकेसन ।

साउद, भरतकुमार (२०६९), *बन्दी र चन्द्रागिरि लामो कविताको सङ्कथन विश्लेषण*, अप्रकाशित
दर्शनाचार्य शोधपत्र, नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रि.वि. ।

साल्के, आर. (सन् १९९५), *टेक्स्ट एन्ड डिस्कोर्स एनलाइसिस*, लन्डन : राउटलेज ।

सिफ्रिन, डी. (सन् १९९५), *एप्रोचिङ टु डिस्कोर्स एनलाइसिस*, लन्डन ब्याकवेल ।

सिफ्रिन, डी. टनिन, डी. र हमिल्टन, एच. (सन् २००१) *द हेन्डबुक अफ डिस्कोर्स एनलाइसिस*,
लन्डन : ब्याकवेल ।

सुवेदी, राजेन्द्र र गौतम लक्ष्मणप्रसाद (सम्पा.) (२०६८), *रत्न बृहत् नेपाली समालोचना सैद्धान्तिक खण्ड*, काठमाडौं : रत्न पुस्तक भण्डार ।

स्टब्ज, एम. (सन् १९८३), *डिस्कर्स एनलाइसिस द सोसिओ लिङ्ग्विस्टिक एनलाइसिस अफ नेचरल ल्याङ्ग्विज*, लन्डन : ब्याकवेल ।

स्टोक्स, एन. र अन्य (सन् २००४), सेलेक्ट : अ लेक्सिकल कोहिजन बेस्ड न्यूज स्टोरी सेग्मेन्टेसन सिस्टम *अल कम्युनिकेसन्स*, १७ (१), ३-१२ ।

स्याक र अन्य (सन् १९७४), अ सिम्प्लेस्ट सिस्टेमेटिक्स फर द अर्गनाइजेसन अफ टर्न टेकिड इन कन्भर्सेसन, *ल्याङ्ग्वेज* <https://www.researchgate.net> बाट प्राप्त ।

हब्ज, जे. आर. (सन् १९७९), कोहिरन्स एन्ड कोरिफरेन्स, *कग्निटिभ साइन्स*, Vol 3, No. 1.

हब्ज, जे. आर. (सन् १९८५), *अन द कोहिरन्स एन्ड स्ट्रक्चर अफ डिस्कर्स* hf.vio.no. बाट प्राप्त

हराबेगु एस. एम्. (सन् १९९९), फ्रम लेक्सिकल कोहिजना टु टेक्चुअल, कोहिरन्स : अ डेटा ड्राइभन पर्सपेक्टिभ, *इन्टरनेसनल जर्नल अफ प्यार्टर्न रिकग्निसन एन्ड आर्टिफिसिअल इन्टेलिजन्स*, अड्क १३, पृ. २४७-२६५ ।

हालिडे, एम. ए. के. र हसन, आर. (सन् १९७६), *कोहिजन इन इङ्गलिस*, लन्डन : लड्गम्यान ।

हालिडे, एम. ए. के. (सन् १९८६), *एन इन्ट्रोडक्सन टु फड्सनल ग्रामर*, लन्डन : एडवार्ड आर्नोल्ड ।

हालिडे, एम. ए. के. र हसन, आर. (सन् १९९१), *ल्याङ्ग्विज कन्टेक्ट एन्ड टेक्ट* : आस्पेक्ट अफ *ल्याङ्ग्विज इन अ सोसिअल सेमिओटिक पर्सपेक्टिभ*, लन्डन : अक्सफोर्ड युनिभर्सिटी प्रेस ।

हिङ्केल, इ. (सन् २००१), म्याटर्स अफ कोहिजन इन एलटु अक्याडमिक टेक्स्ट्स, *अप्लाइड ल्याङ्ग्विज लर्निङ*, अड्क १२, पृ. १११-१३२ ।

होभी, आइ. एच. र माइअर ए. (सन् १९९४), *परसिमोनिअस अर प्रोफिलगोट* : हाउ मे एन्ड ट्विच *डिस्कर्स स्ट्रक्चर रिलेसन्स ?* अप्रकाशित ।

ह्याच, ए. (सन् १९९४), *डिस्कॉर्स एन्ड ल्याङ्ग्विज एजुकेसन*, लन्डन : क्याम्ब्रिज युनिव्हर्सिटी प्रेस ।

ह्यारिस डी. पी. (सन् १९९०), *द युज अफ अर्गनाइजिङ्ग सेन्टेन्सेज इन द स्ट्रक्चर अफ प्याराग्राफ*

इन साइन्स टेक्स्ट बुक्स, यु कनर एन्ड ए. एम. जोन्स (सम्पा), *कोहिरेन्स इन राइटिङ्ग :*

रिसर्च एन्ड पेडागोजिकल पर्सपेक्टिव्ह्स (पृ. १९६-२०५), Alexandria, VAMTESOL.

परिशिष्ट क
अङ्ग्रेजी-नेपाली शब्दसूची

Act	कार्य
Additive	योगात्मक
Adjacency pair	निकटस्थ युग्म
Adversative	विपरीतार्थी
Anaphoric reference	पूर्वसन्दर्भक
Antonymy	विपरीतार्थी
Applied	प्रायोगिक वा अनुप्रयुक्त
Applied linguistics	प्रायोगिक भाषाविज्ञान
Approach	पद्धति वा धारणा
Background knowledge	पूर्वज्ञान
Bottom up processing	उर्ध्वगमन पद्धति
Cataphoric reference	पश्चसन्दर्भक
Causal	कारणात्मक
Classroom discourse	कक्षाकोठाको सङ्कथन
Clausal	उपवाक्यात्मक
Coherence	संयुक्ति
Cohesion	संसक्ति
Cohesive device	संसक्ति युक्ति
Collocation	सन्निधान
Commercial discourse	व्यापारिक सङ्कथन
Comparative	तुलनात्मक
Compatibility	अनुरूपता
Conjunction	संयोजन
Context	सन्दर्भ
Contextual	सन्दर्भपरक

Conversational analysis	कुराकानी विश्लेषण
Conversational implicature	संवादात्मक अन्तरुक्ति
Co operative principle	सहकार्यात्मक सिद्धान्त
Corpus	सङ्ग्रह
Co-textual	अन्तर्पाठात्मक
Co-textual relations	अन्तर्पाठात्मक सम्बन्ध
Critical discourse analysis	आलोचनात्मक सङ्कथन विश्लेषण
Deconstruction	विनिर्माण
Deictic	निर्धारक
Deixis	निर्धारक
Demonstrative	दर्शकवाचक
Dimension	आयाम
Discourse	सङ्कथन
Discourse analysis	सङ्कथन विश्लेषण
Ellipsis	विलोपन
Endophoric	अन्तःसन्दर्भक
Exchange	विनिमय
Exophoric	बहिःसन्दर्भक
Experiential	आनुभविक
Field	क्षेत्र
Fiction	आख्यान
Formal	रूपगत वा औपचारिक
Formal discourse	औपचारिक सङ्कथन
Functional	प्रकार्यात्मक
Genre	विधा
Gestural	हाउभाउयुक्त
Giveninformation	प्रदत्त सूचना
Grammatical	व्याकरणिक

Grammatical cohesion	व्याकरणिक संसक्ति
Hyponymy	समावेशी-समावेश्य
Ideational	उद्भावनात्मक
Illocutionary	अनुविधानात्मक
Inserted sequence	अन्तः प्रविष्ट अनुक्रम
Interactional discourse	अन्तर्क्रियात्मक सङ्कथन
Interactive processing	पारस्परिक पद्धति
Inter paragraphic	अन्तरअनुच्छेदीय
Interpersonal	अन्तर्वैयक्तिक
Inter sentential	अन्तर्वाक्यीय
Intertextuality	अन्तर्पाठात्मकता
Legal discourse	कानुनी सङ्कथन
Lexical	कोशीय
Lexical cohesion	कोशीय संसक्ति
Lexis	कोशीय
Literary discourse	साहित्यिक सङ्कथन
Logical	तार्किक
Marker	चिन्हक
Marxism	मार्क्सवाद
Media discourse	साञ्चारिक सङ्कथन
Medical discourse	चिकित्साशास्त्रीय सङ्कथन
Mode	माध्यम
Model	नमुना
Move	चाल
Meronymy	अङ्गी-अङ्ग

परिशिष्ट ख

माध्यमिक तह (कक्षा ९ र १०) का कथाहरूमा प्रयुक्त संसक्तिहरू

'शिशिर र वसन्तको कथा' मा प्रयुक्त व्यक्तिवाचक सन्दर्भकहरू

अनुच्छेद	व्यक्तिवाचक सन्दर्भक	सन्दर्भित एकाइ वा सूचना
१	एनका	राजाका
	परस्पर	राजा र रानी
२	उनको	रानीको
	आफ्ना	भँगेरीका
	आफ्ना	भँगेरीका
	उसलाई	भँगेरीलाई
	आफ्नै	भँगेरीकै
३	त्यसलाई	भँगेरीलाई
	त्यसले	भँगेरीले
४	तिनले	रानीले
	म	रानी
	मेरा	रानीका
५	उनले	राजाले
६	तिमीलाई	रानीलाई
	यसरी	बरबर्ती आँसु खसाली
८	त्यसको	उपाय नभएका कुराको
	आफ्नो	रानीको
	तिमी	रानी
	तिम्रो	रानीको
९	मेरो	रानीको
	आफ्नै	रानीको
	मेरा	रानीका
११	म	रानी

	हजुरले	राजाले
	मेरा	रानीका
१२	तिमी	रानी
	तिम्रो	रानीको
	त्यसमा	धेरै वर्षमा
	म	राजा
	उनको	रानीको
	उनको	रानीको
	उनलाई	रानीलाई
१४	उनलाई	रानीलाई
	उनलाई	रानीलाई
	हाम्रो	शिशिर-वसन्तको
	हजुरको	रानीको
	हामीले	शिशिर-वसन्तले
	आफ्नै	रानीकै
	मलाई	रानीलाई
	म	रानी
	हामीदेखि	शिशिर-वसन्तदेखि
	म	शिशिर
	उनी	शिशिर
१५	आफ्ना	रानीका
	तिनले	रानीले
	उनको	रानीको
	आफू	रानी
१६	हजुरका	राजाका
	मलाई	रानीलाई
	मलाई	रानीलाई

	मलाई	रानीलाई
१७	तिनले	रानीले
	यिनीहरूको	शिशिर-वसन्तको
१८	उनले	राजाले
	यिनीहरूको	शिशिर-वसन्तको
२०	उनीहरूसँग	शिशिर-वसन्तसँग
	तिमी	वसन्त
	म	शिशिर
२१	उनी	शिशिर
	उनको	शिशिरको
	उनी	शिशिर
	उनलाई	शिशिरलाई
	आफ्नो	हात्तीको
२२	आफूलाई	शिशिरलाई
	उनलाई	शिशिरलाई
	उनले	शिशिरले
	यसको	राजा मर्ने कारणको
२३	उनलाई	शिशिरलाई
	उनी	शिशिर
	उनी	शिशिर
	उनी	रानी
	आफू	शिशिर
२४	तिनलाई	रानीलाई
	यो	रानीको नाकबाट निस्केको वस्तु
	त्यो	रानीको नाकबाट निस्केको वस्तु
	आफैलाई	राजालाई
	आफ्नो	राजाको

	त्यसलाई	नागलाई
	उनलाई	राजालाई
	उनी	राजा
२५	सबैलाई	मन्त्री वर्गलगायतलाई
	उनीहरूले	मलामीहरूले
	उनीहरूले	मलामीहरूले
२६	सबैलाई	मन्त्री वर्ग, गुरु, पुरोहितलगायतलाई
	सबै	मन्त्री वर्ग, गुरु, पुरोहितलगायत
२८	उनी	वसन्त
२९	उनी	वसन्त
	मेरा	पसलेका
	म	पसले
	तिमीलाई	वसन्तलाई
३०	उनी	वसन्त
	आफ्नो	वसन्तको
	उनी	वसन्त
	उसको	पसलेको
	ऊ	पसले
	त्यसका	पसलेका
	आफ्नो	पसलेको
	उसले	पसलेले
	उनीमाथि	वसन्तमाथि
	मेरा	पसलेका
	यसलाई	वसन्तलाई
	यसलाई	वसन्तलाई
	त्यसले	पसलेले
	उनलाई	वसन्तलाई

३१	उनी	वसन्त
	उनलाई	वसन्तलाई
	उनको	वसन्तको
	उनी	एकादेशका राजा
	तिमी	वसन्त
	म	वसन्त
	उनको	वसन्तको
	उनी	राजा
	आफ्नो	राजाको
	उनलाई	वसन्तलाई
	आफ्नी	राजाकी
३२	उनलाई	वसन्तलाई
	उसैकहाँ	पसलेकहाँ
	उनी	वसन्त
	आफ्नी	वसन्तकी
	उसैलाई	सामान बोक्नेहरूलाई
	उनी	वसन्त
	यो	दुलही
	तपाईंको	पसलेको
३३	उसले	पसलेले
	आफ्नो	पसलेको
	उनीहरूकै	चर्मकारहरूकै
	उनले	शिशिरले
	आफ्नो	शिशिरको
	उनले	शिशिरले
३४	सबैले	माभीहरूले
	सबै	माभीहरू

	सबै	माभीहरू
	मेरा	बूढो माभीका
	यिनलाई	वसन्तलाई
	म	बूढो माभी
	आफ्नो	बूढो माभीको
३५	यसको	शिशिर-वसन्तको कथा भन्ने मानिस खोज्नुको
	उनी	वसन्त
	म	वसन्त
	उनले	वसन्तले
	उनले	वसन्तले
	आफ्नो	वसन्तको
	आफू	वसन्त
	म	वसन्त
	हजुरको	शिशिरको
	उनले	वसन्तले
३६	तिमी	वसन्त
३८	मलाई	शिशिरलाई
३९	मैले	वसन्तले
	हजुर	शिशिर
४२	उनले	शिशिरले
	म	शिशिर
	आफ्नो	वसन्तको
	आफूलाई	वसन्तलाई
	आफूले	वसन्तले
	उनलाई	वसन्तलाई
	उनको	वसन्तको
	उनी	शिशिर

४४	हामी	शिशिर-वसन्त
४५	तिनलाई	वसन्तलाई
	म	माभी
	मेरो	वसन्तको
४६	उनलाई	वसन्तलाई
	परस्परमा	शिशिर-वसन्तमा
	तिम्री	वसन्तकी
	मलाई	शिशिरलाई
	मकहाँ	शिशिरकहाँ
	मेरो	शिशिरको
	मेरा	वसन्तका
	तिम्री	वसन्तकी
	मेरा	वसन्त पत्नीका

जम्मा : १७१ वटा

शिशिर र वसन्तको कथामा प्रयुक्त दर्शकवाचक सन्दर्भहरू

अनुच्छेद	दर्शकवाचक सन्दर्भक	सन्दर्भित एकाइ/सूचना
२	त्यो (गुँड)	भँगेराको गुँड
३	त्यो (नयाँ पोथीले)	भाले भँगेराले ल्याएको नयाँ पोथी
	यो (भुटो)	आहारा ल्याएर खुवाउने भुटो
	ती (बच्चाहरूलाई)	भँगेराका बच्चाहरूलाई
	ती (बिचरा बच्चाहरू)	भँगेराका बच्चाहरू
४	त्यहाँसम्म	बच्चाहरू बसालेर मार्नुसम्म
	यही (चिन्ताले)	आफूविनाका छोराहरूको गतिसम्बन्धी चिन्ताले
५	त्यो (अवस्था)	रानी रोइरहेको अवस्था
१२	यो (कुरा)	कहिल्यै दोस्रो विवाह नगर्ने कुरा
	यो (अनित्य संसारको)	यो संसारको
१४	ती (टुहुरा शिशिर- वसन्तमाथि)	शिशिर-वसन्तमाथि

	ती (बालकहरू)	शिशिर-वसन्त
	ती (दुई दाजुभाइ)	शिशिर-वसन्त
	ती (पाजीहरूलाई)	शिशिर-वसन्त
	यो (भकृण्डो)	शिशिर-वसन्त खेलेको भकृण्डो
	यो (सब)	रानीले गाली गरेको, भकृण्ड नदिने भनी अड्डी लिएको
१५	त्यो (दुर्दशा)	रानी रोइरहेको अवस्था
१६	यो (अत्याचार)	शिशिर-वसन्तले गरेको अत्याचार
१७	यो (कुरा)	शिशिर-वसन्तले रानीलाई भाँगलभुगल पारेको कुरा
	ती (पाजीहरूलाई)	शिशिर-वसन्तलाई
	यी (दुई कुमारलाई)	शिशिर-वसन्तलाई
१८	यी (राजकुमारहरू)	शिशिर-वसन्त
१९	ती (बालकहरू)	शिशिर-वसन्त
	ती (राजकर्मचारीहरू)	राजकर्मचारीहरू
	ती बालकहरूलाई	शिशिर-वसन्तलाई
	त्यहीं	जङ्गलमा
२०	ती (बिचरा बालकहरूले)	शिशिर-वसन्तले
	त्यो (घोर जङ्गलमा)	शिशिर-वसन्तलाई पुऱ्याइएको जङ्गलमा
	यो (काइदाले)	भ्रिंजा बटुलेर आगो पार्ने काइदाले
	यहीं	जङ्गलमा
२१	त्यतैतिर	पूर्वपट्टि आगो पिलपिल गरिरहेतिर
	त्यहाँ	दरवारमा
२२	यो (सबै)	हात्तीले दरवारमा लाग्नु, शिशिरलाई राजा बनाइनु
	त्यस (देशमा)	काल्पनिक देशमा
२३	त्यो (दिन)	राजा हुँदाको दिन
	त्यहाँ	खोपीमा
	त्यस्तो (राम्रो पुरष)	शिशिर
२५	त्यस (दिनको)	शिशिर राजा भएका दिनको

२६	यो (खबर)	राजा जीवितै भएको खबर
२९	ती (वसन्त)	शिशिरका भाइ वसन्त
	त्यस्तो (राम्रो बालकलाई)	वसन्तलाई
३०	त्यहीं	पसलमा
	त्यो (मूर्ख पसलेलाई)	वसन्तलाई धर्म पुत्र पाल्ने पसलेलाई
	यसै (ठिटाको)	वसन्तको
३१	त्यस (जङ्गलमा)	शिशिर-वसन्तलाई छाडिएको जङ्गलमा
	त्यस्तो (राम्रो भर्खरको जवानलाई)	वसन्तलाई
	यस्तो (जबाफ)	अदना दुःखी भएको जबाफ
	यो (जवान)	वसन्त
३२	त्यस (पसलेले)	वसन्तलाई धर्मपुत्र पाल्ने पसलेले
	यो (मालताल र धनदौलत)	वसन्तले दाइजोस्वरूप ल्याएका मालसमान
३३	त्यस्ती (परमसुन्दरी युवतीलाई)	वसन्तकी दुलहीलाई
	त्यस (पसलेले)	वसन्तलाई धर्मपुत्र पाल्ने पसलेले
	ती (राजकुमारीलाई)	वसन्तकी दुलहीलाई
	त्यस्ती (सुकुमारीसँग)	वसन्तकी दुलहीसँग
	त्यो (मानिसलाई)	शिशिर-वसन्तको कथा भन्ने सक्ने मानिसलाई
३४	त्यहाँ	नदीको घाटमा
	त्यो (बगेर आइरहेको थैलो)	वसन्तलाई बगाइएको छालाको थैलो
	यस (थैलामा)	बगेर आएको थैलामा
	त्यस (थैलालाई)	बगेर आएको थैलालाई
३५	यो (हल्ला)	शिशिर वसन्तको कथा भन्ने मान्छे खोजी भएको हल्ला
	त्यो (कथा)	शिशिर-वसन्तको कथा
३८	त्यति	वसन्तको कथा
	त्यति	वसन्तको कथा
४२	यो (निवेदन)	वसन्तले कबुल स्मरण गराएको निवेदन

४३	यस्तो (असावधान)	शिशिर डाँको छोडेर रुनु
४५	त्यहाँका	बन्दरगाहका
	यस (थैलाभिन्न)	बगेर आएको थैलाभिन्न
४६	यी (कन्या)	पसलेले दरबारमा चढाएकी युवती/वसन्तकी दुलही
	ती (कन्या)	पसलेले दरबारमा चढाएकी युवती/वसन्तकी दुलही
	ती (कन्या)	पसलेले दरबारमा चढाएकी युवती/वसन्तकी दुलही
	त्यस (दिन)	शिशिर, वसन्तको पुनर्मिलन भएको दिन
	यो (कथा)	शिशिर-वसन्तको कथा

जम्मा : ७२ वटा

‘शिशिर र वसन्तको कथा’ मा प्रयुक्त नामिक प्रतिस्थापकहरू

अनुच्छेद	नामिक प्रतिस्थापक	प्रतिस्थापित नाम
१	राजकुमार	शिशिर र वसन्त
२	माउ	भँगेरी
	पोथी	भँगेरी
३	भाले	भँगेरो
	पोथी	भँगेरोले ल्याएको नयाँ भँगेरी
	नयाँ पोथी	भँगेरोले ल्याएको नयाँ भँगेरी
	सौताका छोराछोरी	मृत भँगेरीका बच्चाहरू
	वैरीका पोथ्रा	मृत भँगेरीका बच्चाहरू
४	सौता	भँगेरोले ल्याएको नयाँ भँगेरी
	बालक छोराहरू	शिशिर-वसन्त
९	बालक कुमारहरू	शिशिर-वसन्त
११	छोराहरू	शिशिर-वसन्त
१३	पुनर्विवाह	दोस्रो विवाह
	अर्को विवाह	दोस्रो विवाह
१४	बालकहरू	शिशिर-वसन्त
	दाजुभाइ	शिशिर-वसन्त

	पाजीहरू	शिशिर-वसन्त
	सौताका छोराहरू	शिशिर-वसन्त
	मुमा	राजाकी दोस्री रानी
	मुमा	राजाकी दोस्री रानी
१५	राजकुमारहरू	शिशिर-वसन्त
१७	पाजीहरू	शिशिर वसन्त
	कुमार	शिशिर-वसन्त
१८	राजकुमारहरू	शिशिर-वसन्त
१९	बालकहरू	शिशिर-वसन्त
	बालकहरू	शिशिर-वसन्त
२०	भाइ	वसन्त
२३	पुरुष	शिशिर
२८	दाज्यू	शिशिर
	बिचरा	वसन्त
	बिचरा	वसन्त
२९	बालक	वसन्त
	बाबु	वसन्त
३१	जवान	वसन्त
	जवान	वसन्त
३२	राजकुमारी	वसन्तकी दुलही
३३	युवती	वसन्तकी दुलही
	राजकुमारी	वसन्तकी दुलही
	युवती	पसलेले राजाकहाँ चढाएकी सुन्दरी
	राजकुमारी	पसलेले राजाकहाँ चढाएकी सुन्दरी
	सुकुमारी	पसलेले राजाकहाँ चढाएकी सुन्दरी
	भाइ	वसन्त
३७	महाराज	शिशिर
३९	महाराज	शिशिर
	सरकार	शिशिर

४२	भाइ	शिशिर-वसन्त
	सानी आमा	शिशिर-वसन्तकी सौतेनी आमा
	भाइ	वसन्त
	दाजु	शिशिर
	महाराज	शिशिर
४३	महाराज	शिशिर
४५	दाजु	शिशिर
४६	भाइ	वसन्त
	परमसुन्दरी	पसलेले राजाकहाँ चढाएकी युवती
	भाइ	वसन्त

जम्माजम्मी : ५५ वटा

‘शिशिर र वसन्तको कथा’ मा विलुप्त नामिक पदहरू

- (उनकी) रानी पनि परमसुन्दरी थिइन् । (अ. १)
- (उनकी) रानी भ्यालमा बसेर बत्ती कात्न लागेकी थिइन् । (अ. २)
- एकछिनपछि भँगेरो आहारा लिएर (गुँडमा) आयो । (अ. २)
- (भँगेरोले) बच्चाहरूलाई आहारा खुवाई चिर्बिर् गरी पोथीलाई खोज्यो तर (पोथी) कतै पनि पत्ता नलाग्दा (भँगेरो) केही बेरसम्म भोक्याइरह्यो अनि (भँगेरो) आफ्नै सूसेधन्दामा लाग्यो । (अ. २)
- जति (आहारा) खुवाए पनि आँ आँ मात्रै गरिरहने यी खन्चुवा वैरीका पोथ्राको निमित्त (मलाई) केको भुटो ? (अ. ३)
- केही गरी म चाँडै मरिहाले भने राजाले अवश्य अर्कै (रानी) बिहे गर्ने छुन् । (अ. ४)
- साँभ्र परेपछि राजा सिकारबाट फर्केर (दरबार) आए । (अ. ५)
- रानीको त्यो अवस्था देखेर खुब हडबडाएर उनले (रानीलाई) सोध्न लागे । (अ. ५)
- किन (तिमी) यसरी रोइरहेकी (अ. ६)
- (अरू कारण) छैन प्रभु ! (म) मरुला कि भनेर (मलाई) पिर लागेको हो । (अ. ९)
- त्यसैमा पनि दैवको कुदृष्टि केही गरी (तिमीलाई) पर्न आएमा म अर्को बिहे गर्ने छैन । (अ. १२)
- (रानीलाई) बाहिर देख्दा भने व्यथा केही छैन । (अ. १२)
- (रानी) रातदिन भन्भन् दुब्लाउँदै गइन् र एकदिन (उनी) यो संसारको स्याहासेस्ता बुझाउन ईश्वरको सम्मुख उपस्थित भइन् । (अ. १२)

- राजाले अलिदिनसम्म त पुनर्विवाहको विचारलाई (आफ्नो) मनमा आउन दिएनन् । (अ. १३)
- (मृत रानीको माया) दिनप्रतिदिन घट्दै गयो । (अ. १३)
- (उनको) केही काल त सुखसँग बित्यो । (अ. १४)
- (शिशिरवसन्तको) भकुण्डो अकस्मात् उफ्रेर शृङ्गार गर्न लागेकी रानीको ऐनामा बज्रन गई (रानीका) शृङ्गारका समान जथाभाबी भए । (अ. १४)
- (रानीले) ती पाजीहरूलाई यो भकुण्डो दिँदै दिन्न भनेर काखमा च्यापिरहिन् । (अ. १४)
- (मुमाले) भकुण्डो बक्सिएन । (अ. १४)
- रानीले (शिशिरलाई) अनेक तरहका गाली गरी भकुण्डो दिन्न भनेर अड्डी लिइन् । (अ. १४)
- (रानी) आफ्ना सिँगारपटार सबै बिगारी बाटेको कपाल पनि लुछलाछ पारी उल्टो (ढोकामा) आग्लो ठोकी रोएर बसिरहिन् । (अ. १५)
- जब राजा साँभ्रमा (दरबार) आए । (अ. १५)
- (रानी) खालि घुँकघुँक गरेर (खोपी) भित्रै बसिरहिन् । (अ. १५)
- राजाले (रानीलाई) अनेक फकाइफुल्याइ गर्दा बल्लतल्ल तिनले ढोका खोलिन् । (अ. १५)
- (राजाले) सोधपुछ गर्दा रानीले आफूमाथि राजकुमारहरूले गरेका व्यवहारबारे बढाइचढाइ गरेर बिन्ती गरिन् । (अ. १५)
- किन यसो गयौं भन्दा त उल्टो मलाई (शिशिर-वसन्तले) भाँगलभुँगल पारी कपालसमेत लुछिदिए । (अ. १६)
- लौं भन (म) ती पाजीहरूलाई के सजाय दिऊँ । (अ. १७)
- रानीले भनेको (राजाले) नमानून् भने उनले बाचामा हारिसके । (अ. १८)
- (राजकर्मचारीहरूले) दुईटा मृग मारी मुटुकलेजो भिकेर ती बालकहरूलाई त्यहीं छोडेर (उनीहरू) दरबारतिर फर्के । (अ. १९)
- (शिशिरवसन्तले) देखेसुनेको कहीं कतै छैन । (अ. २०)
- जाडाले (शिशिरवसन्तको) मुटु पनि कमाउन थाल्यो । (अ. २०)
- यति भनेर वसन्तलाई (जङ्गलमा) छाडेर शिशिर आगोको खोजमा गए । (अ. २१)
- (शिशिरले) जङ्गलबाट निस्केर यताउता हेर्दा पूर्वपट्टि अलि टाढा आगो पिलपिल गरिराखेको देखेर (उनी) त्यतातिर लागे । (अ. २१)
- (कारण) के रहेछ भने त्यस देशमा दिनको एउटा राजा फेरिदो रहेछ । (अ. २२)
- खोपीको ढोका पुग्दा भित्रबाट (राजारानी) गुनगुन गरेको आवाज सुनियो । (अ. २५)
- सिन्दुरयात्रा पनि ठूलो समारोहका साथ (राज्यभर) गरियो । (अ. २६)

- (उनले) आगो ल्याउलान् । (अ. २८)
- पशुहरू हिँडेर छसाकछुसुक हुँदा पनि “लौ दाजु आए” भनी आशाले फुल्दथे । (अ. २८)
- बाबु आऊ (बाबु) बस । (अ. २९)
- उनी पसलमा बस्ता सदाको भन्दा दोब्बर व्यापार हुन्थ्यो । (अ. ३०)
- उनी (पसलेलाई) केही भन्दैनथे । (अ. ३१)
- (वसन्तको) गीत साँढै राम्रो हुनाले (जङ्गलका) पशुपक्षीहरू पनि मोहित भएर चुपचाप लागेर (गीत) सुन्न थाले । (अ. ३१)
- वसन्तको गीत सुनेर यस्तो मीठो (गीत) गाउने को रहेछ भन्ने विचार गरेर उनी वसन्त भएको ठाउँमा आए । (अ. ३१)
- वसन्तले (दरबारमा) अलि दिन सुखपूर्वक बिताए । (अ. ३२)
- राजाले पनि (वसन्तलाई) अनेक लावालस्कर र दाइजो साथ लगाइदिए । (अ. ३२)
- “यिनलाई म धर्मपुत्र पाल्छु” भनेर (बुढो माभीले) आफ्नो घरमा लग्यो । (अ. ३४)
- राजाको हजुरमा हाजिर पुग्नासाथ वसन्तलाई (दरबारमा) बोलाहट भयो । (अ. ३५)
- (शिशिरवसन्तको कथा) पूरा त जान्दिन । (अ. ३७)
- त्यति मात्रै भए पनि (तिमीले) भन । (अ. ३८)
- लौ (मेरो) कबुल भयो । (अ. ४०)
- (वसन्तले) दुई भाइको जन्म र बालककालबाट कथा सुरु गरी सानी आमाको पेचले घोर जङ्गलमा परी जाडाले सताउँदा दाजु शिशिर आगाको खोजमा जाँदा बेपत्ता भएको र भाइ एकलै जङ्गलमा “दाजु आउलान्” भन्ने आशाले काम्दै बसिराखेको घटनासम्म कथा पुऱ्याउँदा शिशिरलाई असह्य भयो । (अ. ४२)
- यो देखेर वसन्तले (शिशिरलाई) भने, महाराज कबुल नि ? (अ. ४२)
- “म रोएको होइन, लौ फेरि (कथा) भन ।” (अ. ४२)
- (वसन्तले) पसलेको टोकसो असह्य भई वसन्त जङ्गलमा गएर गति गाउन लागेका कुरासम्म (कथा) पुऱ्याउँदा राजाको फेरि गहभरि आँसु भयो । (अ. ४२)
- राजाले आफूलाई समालेर वसन्तलाई (तिमी) “कथा भन्दै जाऊ” भनेर हुकुम गरे । (अ. ४२)
- जब वसन्तले आफूले राजाकी छोरी बिहा गरेर पसलेकहाँ ल्याउँदा पसलेले धोका दिई छजना चर्मकारको मद्दतले उनलाई छालाको धोक्रामा हालेर नदीमा बगाइदिएको घटनासम्म (कथा) पुऱ्याएका थिए, शिशिरलाई फेरि असह्य भयो । (अ. ४२)
- महाराज ! (हजुर) किन यस्तो असावधान होइबक्सेको ? (अ. ४३)

- (वसन्त) मरेका छैनन् । (अ. ४३)
- (महाराज) हडबडाइबक्सनु पर्दैन । (अ. ४३)
- लौ अरू (कथा) भन । (अ. ४४)
- राजाको सम्मुख पर्नासाथ (वसन्तले) राजा त मेरो दाजु पो हुनुहुँदो रहेछ भनेर चिनिहालेछन् । (अ. ४५)
- शिशिरले (वसन्तलाई) भने, “भाइ ! तिम्री दुलही पनि बेपत्ता भइन् भन्ने मलाई लाग्दैन । (अ. ४६)
- यी कन्या मेरा भाइका लागि योग्य छिन् भनेर (मैले) अन्तपुरमा राखेको छु । (अ. ४६)
- (राजालो) यति भनेर ती कन्या पनि राजाको बैठकमा आएर वसन्तलाई देखासाथ “मेरा स्वामी !” भनी वसन्तका पाउमा परिन् । (अ. ४६)

जम्मा : ७९

‘शिशिर र वसन्तको कथा’ मा प्रयुक्त योगात्मक संयोजकहरू

- अकस्मात् उनको नजर एउटा भँगेराको गुँडमा पयो । (अ. २)
- कतै पनि पत्ता नलाग्दा केहीबेरसम्म भोग्र्याइरह्यो अनि आफ्नै सुसेधन्दामा लाग्यो । (अ. २)
- भोलिपल्ट पनि उसैगरी रानी भ्यालमा बसी भँगेराको गुँडतिर हेर्छिन् त भालेले अर्को पोथी ल्याइसकेछ । (अ. ३)
- केही गरी म चाँडै नै मरिहालें भने राजाले अवश्य अर्को विहा गर्ने छन् अनि मेरा बालक छोराहरूको के गति होला ? (अ. ४)
- म केही गरी चाँडै नै मरिहालें भने हजुरले दोस्रो विवाह नगरी अवश्य छोडिबक्सने छैन । अनि मेरा छोराहरूको कुन हालत होला ? (अ. ११)
- रातदिन भन्भन् दुब्लाउँदै गइन् र एकदिन यो अनित्य संसारको स्याहास्रेस्ता बुझाउन ईश्वरको सम्मुख उपस्थित भइन् । (अ. १२)
- दिनप्रतिदिन घट्दै गयो र रानीविनाको राजगद्दीको शोभा भएन भनेर मन्त्रीवर्गले पनि कराउँदा राजाले अर्को विवाह गरे । (अ. १३)
- भकुण्डो अकस्मात् उफ्रेर शृङ्गार गर्न लागेकी रानीको ऐनामा बज्रन गई शृङ्गारका सामान जथाभावी भए । (अ. १४)
- आफ्ना सिंगारपटार सबै बिगारी बाटेको कपाल पनि लुछलाछ पारी उल्टो आग्लो ठोकी रोएर बसिरहन् । (अ. १५)
- जे भए पनि ती बालकहरूलाई लिएर ती राजकर्मचारीहरू एउटा घोर जङ्गलमा गए र दुईटा मृग मारी मुटु कलेजो भिके र ती बालकहरूलाई त्यहीं छोडेर दरबारतर्फ फर्के । (अ. १९)

- शिशिरले पनि त्यो दिन त सुखमा बिताए । (अ. २३)
- जब रात पच्यो अनि के होला ? कसो होला ? मरिने पो हो कि भन्ने चिन्ताले उनलाई पोल्न थाल्यो । (अ. २३)
- रानी पनि त्यस्तो राम्रो पुरुषलाई पतिका रूपमा पाउँदा दङ्ग परिन् । (अ. २३)
- अरू पनि केही त्यसरी नै आउँछ कि भनेर उनी रातभर बिउँभै रहे । (अ. २४)
- उता राजाको लास लान भनेर मुडुलै भएर मलामीहरू घारो लिएर खोपीको ढोका पुग्दा भित्रबाट गुनगुन गरेको आवाज सुनियो । (अ. २५)
- सिन्दुरयात्रा पनि ठूलो समारोहका साथ गरियो । (अ. २६)
- यसैगरी प्रतिदिन उसको व्यापार बढ्दाखेरि ऊ अपार धनी भयो । (अ. ३०)
- त्यसका छोराछोरीहरू पनि भए । (अ. ३०)
- एकदिन त उनलाई साह्रै दिक्दार लाग्यो र मनलाई शान्ति मिलोस् भनी जङ्गलमा गएर शिशिर र वसन्तको गीत गाउन थाले । अ. ३१)
- वसन्तलाई लिएर उनी आफ्नो दरबारमा पुगे र उनलाई कदरसाथ राखे । (अ. ३१)
- उसले छ जना चर्मकारहरू आफ्नो मतोमा लियो र एउटा बलियो छालाको धोक्रो सिउन लगाई उनीहरूकै मद्दतले वसन्तलाई जबरजस्ती धोक्रामा हाली नदीमा बगाइदियो (अ. ३३)
- त्यस्तो परमसुन्दरी युवतीलाई देखेर राजा खुब खुसी भए र त्यस पसलेलाई प्रशस्त इनाम दिए । (अ. ३३)
- उता छालाको थैलीमा कोचिएका बिचरा वसन्तलाई नदीको बेगले बगाउँदै एउटा घाटमा पुऱ्यायो । (अ ३४)
- यो हल्ला विस्तारै वसन्तका कानमा पनि पच्यो । (अ. ३५)
- दाजु शिशिर आगोको खोजमा जाँदा बेपत्ता भएको र भाइ एकलै जङ्गलमा “दाजु आउलान्” भन्ने आशाले काम्दै बसिराखेको घटनासम्म कथा पुऱ्याउँदा शिशिरलाई असत्य भयो (अ. ४२)
- लौ अरू भन । (अ. ४४)
- वसन्त : अनि त वसन्त छालाको थैलामा बग्दैबग्दै एउटा बन्दरगाहमा पुगेछन् । (अ. ४५)
- त्यहाँका माभीहरूले यस थैलाभित्र के रहेछ भनेर किनारमा ल्याएर खोल्दा त वसन्त पो निस्केछन् अनि एउटा बूढो माभीले तिनलाई म धर्मपुत्र पाल्छु भनेर घरमा लगेछ । (अ. ४५)

‘शिशिर र वसन्तको कथा’ मा प्रयुक्त विपरीतार्थी संयोजकहरू

- त्यो गुँडमा रहेका बच्चाहरूलाई माउले आफ्नो चुच्चामा आहारा ल्याएर बराबर खुवाइरहेको रानीलाई खुब रमाइलो लाग्यो । तर अपशोच ! भँगेरी आफ्ना बच्चाहरूलाई चारो खुवाएर के बाहिर निस्केकी थिई, एउटा व्याधाले प्याट्ट गुलेलीले हानेर उसलाई मारिदियो । (अ. २)
- बच्चाहरूलाई आहारा खुवाई चिर्चिर् गरी पोथीलाई खोज्यो तर कतै पनि पत्ता नलाग्दा केही बेरसम्म भोक्राइरह्यो अनि आफ्नै सुसेधन्धामा लाग्यो । (अ. २)
- केही दिनसम्म त त्यो नयाँ पोथीले सौताका छोराछोरीहरूलाई आहारा ल्याउँदै खुवाउँदै गरी तर पछिपछि भने त्यसलाई भर्को लाग्न थाल्यो । (अ. ३)
- जति खुवाए पनि आँआँ मात्रै गरिरहने यी खन्चुवा वैरीका पोथ्राको निमित्त केको यो भुटो ? (अ. ३)
- रानी : “छैन प्रभु ! मरुँला कि भनेर पिर लागेको हो । तर मेरो पिर आफ्नो लागि होइन खालि मेरा बालक कुमारहरूका लागि हो ।” (अ. ९)
- साधारण हिसाबले तिम्रो आयु अझ धेरै वर्ष छ । त्यसमा पनि दैवको कुदृष्टि केही गरी पर्न आएमा म कहिल्यै दोस्रो विवाह गर्ने छैन । (अ. १२)
- राजाको यो कुरा सुनेर रानीले मुलाहिजाको निमित्त मात्र चित्त बुझेको जस्तो देखाइन्, तर भित्री मनमा उनको शङ्का गडिरह्यो । (अ. १२)
- राजाले अलि दिनसम्म त पुनर्विवाहको विचारलाई मनमा आउन पनि दिएनन्, तर मरेकाको माया मात्र सधैं अटल किन रहन्थ्यो । (अ. १३)
- राजाको मन राख्नका निमित्त कान्छी रानीले पनि बिचरा ती टुहुरा शिशिर, वसन्तमाथि निकै माया देखाएको जस्तो गरिन्, तर यथार्थमा उनलाई सौतेनी रोगले दबाउँदै आएको थियो । (अ. १४)
- सौताका छोराहरू भए पनि आफ्नै समान मानेर कत्रो दयामाया गरेको त भन्नु मलाई शत्रुदेखि भकुन्डाले ताकेर हान्ने ! (अ. १४)
- जब राजा साँभमा आए, रानीले ढोका खोल्दै खोलिनन्, खालि घुँक्कघुँक्क गरेर भित्रै बसिरहिन् । (अ. १५)
- राजाको हुकुम त मन्त्रीले मान्नेपर्ने हो तर त्यस्ता कलिला सुकुमार बालकहरूलाई मार्न कसको दिलले मान्ला ? जे भए पनि ती बालकहरूलाई लिएर ती राजकर्मचारीहरू एउटा घोर जङ्गलमा गए । (अ. १९)
- दुवैजना मिलेर भिँजा बटुले, तर आगो पार्ने सरजाम उनीहरूसँग केही थिएन । (अ. २०)
- जङ्गलबाट निस्केर यताउता हेर्दा पूर्वपट्टि अलि टाढा आगो पिलपिल गरिराखेको देखेर त्यतैतिर लागे । तर उनी जति गए पनि आगो भएको ठाउँमा पुग्न सकेनन् । (अ. २१)

- शिशिरले पनि त्यो दिन त सुखमा बिताए । तर जब रात पच्यो अनि के होला ? कसो होला ? मरिने पो हो कि भन्ने चिन्ताले उनलाई पोल्न थाल्यो । (अ. २३)
- त्यस दिनको राजा खोज्न भनेर मन्त्रीवर्ग हात्तीलाई उठाउन आए तर हात्ती भने डेग चलेन । (अ. २५)
- पशुहरू हिँडेर छस्राकछसुक हुँदा पनि “लौ दाजु आए” भनी आशाले फुल्दथे । तर बिचराको सब आशा निराश भयो । अ. २८)
- सारा रात बिती पूर्व दिशातिर लाली चढेर आयो तैपनि दाजुको पत्तै भएन । (अ. २८)
- उसका छोराछोरीहरू पनि भए, तर त्यो मूर्ख पसलेलाई आफ्नो धन, सम्पत्ति र सन्तान भएको यसै ठिटाको लक्षणले गर्दा हो भन्ने होसै भएन (अ. ३०)
- वसन्तले अलि दिन सुखपूर्वक बिताए तर उनलाई त्यस पसलेले के भन्यो होला भन्ने विचारले शान्ति दिएन । (अ. ३२)
- वसन्तले सारा लावालस्करलाई फर्काइदिए । खालि राजकुमारीलाई मात्र साथ लिएर उनी पसलेका घरमा गए । (अ. ३२)
- त्यस पसलेको वसन्तको प्रभावबाट त्यति धनी भएर पनि अझ धेरै पाउने लोभले ती राजकुमारीलाई शिशिर राजाकहाँ लगी चढायो । (अ. ३३)
- उनले ती राजकुमारीलाई बिहा गर्ने विचार गरेनन्, बरु त्यस्ती सुकुमारीसँग आफ्नो भाइ वसन्तको विवाह गरिदिन पाए राम्रो हुन्थ्यो भन्ने विचार गरे । (अ. ३३)
- उनले ‘शिशिर र वसन्तको कथा’ मा राजाको चाख लाग्नाको कारण पनि बुझिहाले, तर उनले झटपट आफ्नो परिचय दिनु ठीक ठानेनन् । (अ. ३५)
- शिशिर : त्यति मात्रै भए पनि भन । (अ. ३८)
- मलाई त्यति भए पनि पुग्दछ । (अ. ३८)
- वसन्त : “जो हुकुम महाराज ? तर सरकारबाट एउटा कबुल गरिबक्सनुपर्दछ (अ. ३९)

‘शिशिर र वसन्तको कथा’ मा प्रयुक्त कारणात्मक संयोजकहरू

- जति खुवाए पनि आँआँ मात्रै गरिरहने यी खन्चुवा वैरीका पोथ्राको निमित्त केको यो भुटो ?” भनेर ढुङ्गा जस्तो हृदय भएकी त्यसले ती बच्चाहरूलाई चुच्चाले तानीतानी गुँडबाट खसालिदिई । (अ. ३)
- सौताको दिल त्यहाँसम्म निठुर हुँदो रहेछ भन्ने देखेर रानीको मनलाई चिन्ताको अघोर कालो बादलले ढपक्क ढाकी अन्धकार पारिदियो । (अ. ४)
- केही गरी म चाँडै नै मरिहालँ भने राजाले अवश्य अर्कै बिहा गर्ने छुन् (अ. ४)

- रानी : यस्तो राम्रो संसार चटक्क छाडेर एकदिन जानुपर्छ भनेर (अ. ७)
- रानी : छैन प्रभु मरुला कि भनेर पिर लागेको हो । (अ. ९)
- म केही गरी चाँडै नै मरिहालें भने हजुरले दोस्रो विवाह नगरी अवश्य छोडिबक्सने छैन । (अ. ११)
- रानीबिनाको राजगद्दीको शोभा भएन भनेर मन्त्रीवर्गले पनि कराउँदा राजाले अर्को विवाह गरे । (अ. १३)
- ती पाजीहरूलाई यो भकुन्डो दिँदै दिन्नँ” भनेर काखमा च्यापिराखिन् । (अ. १४)
- केही बेरपछि हस्याङफस्याङ गर्दै वसन्त रानीको खोपीमा आएर “मुमा ! संयोगले हाम्रो भकुन्डो हजुरको खोपीमा पर्न आयो, हामीले जानीजानी गरेका होइनौं, रिसानी माफ रहोस्, भकुन्डो फिर्ता पाऊँ” भनेर बिन्ती गरे । (अ. १४)
- “हामीदेखि मुमा साढे रिसानी भयो, भकुन्डो बक्सिएन” भनेर बिन्ती गरे । (अ. १४)
- “भैगयो म मागेर ल्याउँछु” भनेर शिशिरले मुमाको खोपीमा गएर भकुन्डो मागे । (अ. १४)
- रानीले अनेक तरहका गाली गरी “भकुन्डो दिन्न” भनेर अड्डी लिइन् । (अ. १४)
- त्यसो हो भने यी दुई कुमारलाई जङ्गलमा लगेर काट्न लगाई यिनीहरूको मुटुकलेजो ल्याउन लाइदिबक्सियोस् । (अ. १७)
- रानीले भनेको नमानून् भने उनले वाचामा हारिसके (अ. १८)
- आखिर केही सीप नलाग्दा राजाले भोलिपल्ट कर्मचारीहरूलाई बोलाई “यी राजकुमारहरूलाई जङ्गलमा लगेर मारी यिनीहरूको मुटुकलेजो ल्याउनु” भनेर हुकुम दिए । (अ. १८)
- दुवैजना मिलेर फिँजा बटुले, तर आगो पार्ने सरजाम उनीहरूसँग केही थिएन । त्यसकारण शिशिरले वसन्तलाई भने, “भाइ यो काइदाले भएन (अ. २०)
- यति भनेर वसन्तलाई एकलै छोडेर शिशिर आगाको खोजमा गए । (अ. २१)
- के रहेछ भने त्यस देशमा दिनको एउटा राजा फेरिदो रहेछ । (अ. २२)
- राती सुत्ने भनेर रानीको खोपीमा गयो । (अ. २२)
- जब रात पच्यो अनि के होला ? कसो होला ? मरिने पो हो कि भन्ने चिन्ताले उनलाई पोल्न थाल्यो । (अ. २३)
- यो के होला भनेर राम्रोसँग राजाले विचार गर्न नपाउँदैमा त्यो त अकस्मात् भयङ्कर कालो नाग बनी आफैँलाई डस्न भनेर आइलाग्यो । (अ. २४)
- अरू पनि केही त्यसरी नै आउँछ कि भनेर उनी रातभर बिउँभै रहे । (अ. २४)

- त्यस दिनको राजा खोज्न भनेर मन्त्रीवर्ग हात्तीलाई उठाउन आए तर हात्ती भने डेग चलेन । (अ. २५)
- उता राजाको लास लान भनेर मुडुलै भएर मलामीहरू घारो लिएर खोपीको ढोका पुग्दा भित्रबाट गुनगुन गरेको आवाज सुनियो । (अ. २५)
- हरेक दिन राजालाई मार्ने सर्प पो रहेछ भन्ने सबैलाई थाहा भयो । (अ. २६)
- अब भने चिरस्थायी राजा पायौं भनेर सबै हर्षले गदगद भए । (अ. २६)
- “दाज्यू आउलान्, आगो ल्याउलान्” भन्ने आशाले बिचरा वसन्त एकलै जङ्गलमा जाडाले लुगलुग कामेर बसिराखेका थिए । (अ. २८)
- पशुहरू हिँडेरे छस्राकछसुक हुँदा पनि “लौ दाजु आए” भनी आशाले फुल्दथे । (अ. २८)
- असहाय बालक हुनाले वसन्तले पनि पसलेले दिएको शरण ग्रहण गर्ने पन्यो । (अ. ३०)
- त्यो मूर्ख पसलेलाई आफ्नो धन, सम्पत्ति र सन्तान भएको यसै ठिठाको लक्षणले गर्दा हो भन्ने होसै भएन । (अ. ३०)
- यसलाई अलिअलि गरेर हटाऊँ” भन्ने कुविचार राखेर त्यसले उनलाई अनेक घोचपेच गर्न थाल्यो । (अ. ३०)
- मनलाई शान्ति मिलोस् भनी जङ्गलमा गएर शिशिर र वसन्तको गीत गाउन थाले । (अ. ३१)
- गीत साँढै राम्रो हुनाले पशुपक्षीहरू पनि मोहित भएर चुपचाप लागेर सुन्न थाले । (अ. ३१)
- वसन्तको गीत सुनेर यस्तो मीठो गाउने को रहेछ भन्ने विचार गरेर उनी वसन्त भएको ठाउँमा आए । (अ. ३१)
- त्यस्तो राम्रो भर्खरको जवानलाई देखेर राजाले “तिमी को हो ?” भनेर सोद्धा “म एक अदना दुःखी हुँ” भनी वसन्तले जबाफ दिए । (अ. ३१)
- यो जवान कोही राजकुमार हुनुपर्छ भन्ने मनमा निश्चय गरी वसन्तलाई लिएर उनी आफ्नो दरबारमा पुगे र उनलाई कदरसाथ राखे । (अ. ३१)
- उनलाई त्यस पसलेले के भन्यो होला भन्ने विचारले शान्ति दिएन । (अ. ३२)
- केही बाटो काटिसकेपछि यो मालताल र धनदौलत पसलेका घरमा अटाउँदैन भन्ने ठानेर जजसले जेजे बोकेको छ, सो उसैलाई भयो भनेर वसन्तले सारा लावालस्करलाई फर्काइदिए । (अ. ३२)
- वसन्तलाई देखेर पसलेले “यतिका दिनसम्म कहाँ गएको थिइस् ? यो कसलाई ल्याइस् ?” भनेर सोद्धा “वसन्तले काम विशेषले अर्कै देशमा गएको थिएँ । (अ. ३२)
- बरु त्यस्ती सुकुमारीसँग आफ्नो भाइ वसन्तको विवाह गरिदिन पाए राम्रो हुन्थ्यो भन्ने विचार गरे । (अ. ३३)

- त्यसैले उनले भाइलाई पत्ता लगाउने उद्देश्यले “शिशिर र वसन्तको कथा’ जसले भन्न सक्छ त्यो मानिसलाई खोजेर ल्याउनु” भन्ने हुकुम दिए । (अ. ३३)
- यस थैलामा के रहेछ, हेर्नुप्यो भनेर एउटा माभीले भटपट पानीमा हाम फालेर त्यस थैलालाई घिसारेर किनारमा ल्यायो । (अ. ३४)
- एउटा बूढो माभीले “मेरा सन्तान छैनन् यिनलाई म धर्मपुत्र पाल्छु” भनेर आफ्नो घरमा लग्यो । (अ. ३४)
- “राजाले शिशिर र वसन्तको कथा’ भन्ने मान्छे खोजेका छन्” भन्ने हल्ला जताततै फैलियो । (अ. ३५)
- राजालाई शिशिर र वसन्तको कथा’ मा किन त्यस्तो चाख लागेछ भनेर वसन्तलाई जिज्ञासा भयो । (अ. ३५)
- यसको हेतु बुझ्नुप्यो भनेर उनी दरबारमा गई “त्यो कथा धेरथोर म जान्दछु” भनेर राजाको हजुरमा खबर पठाए । (अ. ३५)
- आफू भुत्रेभाम्रे माभीको धर्मपुत्र बनेर बसेको हुनाले त्यत्रा राजासँग “म हजुरको भाइ वसन्त हुँ” भनेर उनले कसरी भनून् ? (अ. ३५)
- “तिमी शिशिर र वसन्तको कथा’ जान्दछौ ?” भनेर राजाबाट सोधनी हुँदा वसन्त भन्दछन् (अ. ३६)
- दाजु शिशिर आगाको खोजमा जाँदा बेपत्ता भएको र भाइ एकलै जङ्गलमा “दाजु आउलान्” भन्ने आशाले काम्दै बसिराखेको घटनासम्म कथा पुऱ्याउँदा शिशिरलाई असह्य भयो । (अ. ४२)
- राजाले आफूलाई समालेर वसन्तलाई “कथा भन्दै जाऊ” भनेर हुकुम गरे । (अ. ४२)
- भाइ वसन्त पसलेको धोकामा पर्दा उनको ज्यान समेत गुमेछ क्यारे भन्ने मनमा पर्दा उनी डाँको छोडेर रुन थाले । (अ. ४२)
- त्यहाँका माभीहरूले यस थैलाभित्र के रहेछ भनेर किनारमा ल्याएर खोल्दा त वसन्त पो निस्केछन् (अ. ४५)
- एउटा बूढो माभीले तिनलाई म धर्मपुत्र पाल्छु भनेर घरमा लगेछ । (अ. ४५)
- माभीको घरमा रहँदाबस्ता एकदिन वसन्तले फलानो देशका राजाले शिशिर र वसन्तको कथा’ सुन्न इच्छा गरेका छन् भन्ने खबर पाउँदा जाने जति कथा सुनाऊँ भनेर दरबारमा हाजिर भएछन् । (अ. ४५)
- राजाको सम्मुख पर्नासाथ राजा त मेरो दाजु पो हुनुहुँदो रहेछ भनेर चिनिहालेछन् । अ. ४५)
- तिम्री दुलही पनि बेपत्ता भइन् भन्ने मलाई लाग्दैन । (अ. ४६)
- यी कन्या मेरा भाइका लागि योग्य छिन् भनेर अन्तपुरमा राखेको छु । (अ. ४६)

- यति भनेर ती कन्या पनि राजाको बैठकमा आएर वसन्तलाई देखासाथ “मेरा स्वामी !” भनी वसन्तका पाउमा परिन् । (अ. ४६)

‘शिशिर र वसन्तको कथा’ मा प्रयुक्त कालिक संयोजकहरू

- एकदिन राजा सिकार खेलन गएका थिए । (अ. १)
- एकछिनपछि भँगेरो आहारा लिएर आयो । (अ. २)
- कतै पनि पत्ता नलाग्दा केही बेरसम्म भोक्याइरह्यो । (अ. २)
- भोलिपल्ट पनि उसैगरी रानी भ्यालमा बसी भँगेराको गुँडतिर हेर्छिन् त भालेले अर्कै पोथी ल्याइसकेछ । (अ. ३)
- केही दिनसम्म त त्यो नयाँ पोथीले सौताका छोराछोरीहरूलाई आहारा ल्याउँदै खुवाउँदै गरी तर पछिपछि भने त्यसलाई भर्को लाग्न थाल्यो । (अ. ३)
- साँभ परेपछि राजा सिकारबाट फर्केर आए । (अ. ५)
- रानी : यस्तो राम्रो संसार चटक्क छाडेर एकदिन जानुपर्छ भनेर । (अ. ७)
- अहिले तिम्री भरखरकी छ्यौ । (अ. १२)
- साधारण हिसाबले तिम्रो आयु अझ धेरै वर्ष छ । (अ. १२)
- त्यसमा पनि दैवको कुदृष्टि केही गरी पर्न आएमा म कहिल्यै दोस्रो विवाह गर्ने छैन । (अ. १२)
- सौतेनी आमाको हातमा परेका भँगेराका बच्चाहरूको दुर्दशा उनको मनमा रातदिन खड्किरह्यो । (अ. १२)
- चिन्ता ! चिन्ता ! हरबखत चिन्ता । (अ. १२)
- रातदिन भन्भन् दुब्लाउँदै गइन् र एकदिन यो अनित्य संसारको स्याहासेस्ता बुझाउन ईश्वरको सम्मुख उपस्थित भइन् । (अ. १२)
- राजाले अलि दिनसम्म त पुनर्विवाहको विचारलाई मनमा आउन पनि दिएनन् । (अ. १३)
- तर मरेकाको माया मात्र सधैं अटल किन रहन्थ्यो । (अ. १३)
- दिन प्रतिदिन घट्टै गयो । (अ. १३)
- केही काल त सुखैसँग बित्यो । (अ. १४)
- एकदिन त्यी दुई दाजुभाइ भकुण्डो खेलन लागेका थिए । (अ. १४)
- केही बेरपछि हस्याङफस्याङ गर्दै वसन्त रानीको खोपीमा आएर “मुमा ! संयोगले हाम्रो भकुण्डो हजुरको खोपीमा पर्न आयो । (अ. १४)
- अब रानीको रिसको सीमा रहेन । (अ. १५)

- जब राजा साँभ्रमा आए रानीले ढोका खोल्दै खोलिनन् । (अ. १५)
- अब रानीलाई ठूलो मौका पऱ्यो । (अ. १७)
- आखिर केही सीप नलाग्दा राजाले भोलिपल्ट कर्मचारीहरूलाई बोलाई “यी राजकुमारहरूलाई जङ्गलमा लगेर मारी यिनीहरूको मुटुकलेजो ल्याउनु” भनेर हुकुम दिए । (अ. १८)
- अब ती बिचरा बालकहरूले त्यो घोर जङ्गलमा के गरुन् । (अ. २०)
- भोजन समाप्त भएपछि मन्त्रीवर्गसँग कुराकानी गर्दा बल्ल उनले यथार्थ कारण बुझे । (अ. २२)
- के रहेछ भने त्यस देशमा दिनको एउटा राजा फेरिदो रहेछ । (अ. २२)
- दिनभर राज्यको सुखभोग गऱ्यो, राती सुत्न भनेर रानीको खोपीमा गयो, भोलिपल्ट बिहान त राजा मरिराखेको । (अ. २२)
- शिशिरले पनि त्यो दिन त सुखमा बिताए । तर जब रात पऱ्यो अनि के होला ? कसो होला ? मरिने पो हो कि भन्ने चिन्ताले उनलाई पोल्न थाल्यो । (अ. २३)
- जब सुकलाको समय भयो, उनी रानीको खोपीमा गए । (अ. २३)
- धेरै बेरसम्म राजारानी नसुती मीठामीठा कुरा गरिरहे । (अ. २३)
- त्यसपछि राजाले रानीलाई पलडमा सुताई आफूचाहिँ हातमा एउटा नाङ्गो तरबार लिएर खुब चनाखो भएर बसिरहे । (अ. २३)
- आधा रातको समय थियो । (अ. २४)
- यस्तैमा रानीको नाकको दाहिने प्वालबाट एउटा मसिनो धागोजस्तै केही कुरा निस्क्यो । (अ. २४)
- अब बल्ल हरेक दिन राजा मारिएको कारण उनलाई थाहा भयो । (अ. २४)
- अरू पनि केही त्यसरी नै आउँछ कि भनेर उनी रातभर विउँभै रहे । (अ. २४)
- जब मिरमिरे उज्यालो भयो, त्यस दिनको राजा खोज्न भनेर मन्त्रीवर्ग हात्तीलाई उठाउन आए । (अ. २५)
- उनीहरूले जब ढोकामा ट्याकट्याक गरे, “ए, उज्यालो भइसक्यो?” भन्दै राजाले ढोका खोले । (अ. २५)
- हरेक दिन राजालाई मार्ने सर्प पो रहेछ भन्ने सबैलाई थाहा भयो । (अ. २६)
- सधैँ राजा फेरिरहनुपर्दा सब हैरान थिए । (अ. २६)
- अब भने चिरस्थायी राजा पायौँ भनेर सबै हर्षले गदगद भए । (अ. २६)
- अब हामी शिशिरलाई छाडेर वसन्ततर्फ ध्यान दिऔँ । (अ. २७)
- जब राम्ररी उज्यालो भयो उनी दाजुको खोजमा हिँडे । (अ. २८)
- यसै गरी प्रतिदिन उसको व्यापार बढ्दाखेरि ऊ अपार धनी भयो । (अ. ३०)
- एकदिन त उनलाई साह्रै दिक्दार लाग्यो । (अ. ३१)

- केही समय बितेपछि एक शुभ दिन पारेर राजाले वसन्तसँग आफ्नी छोरीको विवाह गरिदिए । (अ. ३१)
- वसन्तले अलिदिन सुखपूर्वक बिताए । (अ. ३२)
- केही बाटो काटिसकेपछि यो मालताल र धनदौलत पसलेका घरमा अटाउँदैन भन्ने ठानेर जजसले जेजे बोकेको छ, सो उसैलाई भयो भनेर वसन्तले सारा लावालस्करलाई फर्काइदिए । (अ. ३२)
- वसन्तलाई देखेर पसलेले “यतिका दिनसम्म कहाँ गएको थिइस् ? यो कसलाई ल्याइस् ?” भनेर सोद्धा “वसन्तले काम विशेषले अर्कै देशमा गएको थिएँ । यो तपाईंको सेठानीलाई सुसारे ल्याइदिएको हुँ” भने । (अ. ३२)
- राजाको हजुरमा हाजिर पुग्नासाथ वसन्तलाई बोलाहट भयो । (अ. ३५)
- जङ्गलमा शिशिरसँग विछोड भएपछिको वसन्तको कथासम्म त जान्दछु । (अ. ३७)
- मैले कथा भनेसम्म हजुर रोइबक्सनु हुँदैन । (अ. ३९)
- त्यसपछि वसन्तले कथा भन्न थाले । (अ. ४१)
- म रोएको होइन, लौ फेरि भन । (अ. ४२)
- वसन्तले फेरि कथा भन्न थाले । अ. ४२)
- पसलेको टोकसो असह्य भई वसन्त जङ्गलमा गएर गति गाउन लागेका कुरासम्म पुग्याउँदा राजाको फेरि गहभरि आँसु भयो । (अ. ४२)
- वसन्तले फेरि राजालाई आफ्नो कबुल सम्झाए । (अ. ४२)
- जब वसन्तले आफूले राजाकी छोरी बिहा गरेर पसलेकहाँ ल्याउँदा पसलेले धोका दिई छजना चर्मकारको मद्दतले उनलाई छालाको धोक्रामा हालेर नदीमा बगाइदिएको घटनासम्म पुग्याएका थिए (अ. ४२)
- शिशिरलाई फेरि असह्य भयो । (अ. ४२)
- माभीको घरमा रहँदाबस्ता एकदिन वसन्तले फलानो देशका राजाले ‘शिशिर र वसन्तको कथा’ सुन्न इच्छा गरेका छन् भन्ने खबर पाउँदा जाने जति कथा सुनाऊँ भनेर दरबारमा हाजिर भएछन् । (अ. ४५)
- राजाको सम्मुख पर्नासाथ राजा त मेरो दाजु पो हुनुहुँदो रहेछ भनेर चिनिहालेछन् । (अ. ४५)
- अब शिशिर र वसन्तको आनन्दको मात्रा पूरा गर्न केही बाँकी रहेन । (अ. ४६)
- त्यस दिनदेखि राजा शिशिर, मन्त्री वसन्त भई परम आनन्दले रहे । (अ. ४६)

जम्माजम्मी : ७१ जटा

‘शिशिर र वसन्तको कथा’ मा पुनरावृत्त कोशीय शब्दहरू

- राजा, रानी (अ. १) = २
- राजा, रानी, गुँड, रानी, बच्चाहरू, रानी, भँगेरो, आहारा, बच्चाहरू, आहारा (अ. २) = १०
- रानी, भ्याल, भँगेरा, गुँड, पोथी, पोथी, आहारा, बच्चाहरू, चुच्चा, गुँड, बच्चाहरू (अ. ३) = ११
- सौता, रानी, मन, राजा, चिन्ता, रानी (अ. ४) = ६
- राजा, सिंकार, रानी (अ. ५) = ३
- राजा, रानी (अ. ६) = २
- रानी (अ. ७) = १
- राजा, चिन्ता (अ. ८) = २
- रानी, बालक (अ. ९) = २
- राजा (अ. १०) = १
- रानी, भँगेरा, राजा, चाँडै, मरिहाले, विवाद, छोराहरू (अ. ११) = ७
- राजा, रानी, विवाह, राजा, रानी, मन, भँगेरा, बच्चाहरू, मन, चिन्ता, चिन्ता, चिन्ता, चिन्तै, संसार (अ. १२) = १४
- रानी, राजा, रानी, राजा, विवाह (अ. १३) = ५
- राजा, मन, रानी, शिशिर, वसन्त, सौतेनी, बालकहरू, भकुण्डो, रानी, शृङ्गार रानी, भकुण्डो, वसन्त, रानी, खोपी, भकुण्डो, खोपी, भकुण्डो, रानी, सौता, छोराहरू, माया, भकुण्डो, भकुण्डो, फिर्ता, रानी, वसन्त, शिशिर, रिसानी, भकुण्डो, विन्ती, शिशिर, मुमा, खोपी, भकुण्डो, रानी, शिशिर, रानी, भकुण्डो (अ. १४) = ३९
- रानी, रिस, राजा, रानी, राजा, ढोका, राजा, रानी, राजकुमारहरू, विन्ती (अ. १५) = १०
- छोराहरू, भकुण्डो, कपाल, असत्य (अ. १६) = ४
- रानी, राजा, रानी, पाजीहरू, रानी, राजा, कुमार (अ. १७) = ७
- राजा, रानी, बाचा, राजा, राजकुमारहरू, जङ्गल, मुटुकलेजो (अ. १८) = ७
- राजा, हुकुम, बालकहरू, बालकहरू, राजकर्मचारीहरू, जङ्गल, मुटुकलेजो, बालकहरू, दरबार (अ. १९) = ९
- बालकहरू, जङ्गल, शिशिर, वसन्त, आगो (अ. २०) = ४
- वसन्त, शिशिर, आगो, जङ्गल, आगो, आगो, सहर, शिशिर (अ. २१) = ८
- शिशिर, मन्त्री वर्ग, राजा, राजा (अ. २२) = ४
- शिशिर, रानी, खोपी, रानी, रानी, रानी, राजा, रानी (अ. २३) = ८

- रानी, निद्रा, रानी, रूप, राजा, रानी, राजा, राजा, राजा (अ. २४) = ९
- राजा, मन्त्री वर्ग, हात्ती, हात्ती, राजा, खोपी, राजा, ढोका, राजा, घारो, राजा (अ. २५) = ११
- दरबार, मन्त्री वर्ग, गुरु, पुरोहित, राजा, राजा, राजा, राज्य (अ. २६) = ८
- शिशिर, वसन्त (अ. २७) = २
- दाज्यू, आगो, वसन्त, जङ्गल, जाडो, दाजु, आशा, दाजु, दाजु, खोज (अ. २८) = १०
- राजा, छोरा, वसन्त, जङ्गल, सहर, बालक (अ. २९) = ६
- बालक, वसन्त, पसले, पसले, पसल, व्यापार, छोरा, पसले, सन्तान (अ. ३०) = ९
- पसले, वसन्त, जङ्गल, शिशिर, वसन्त, गीत, जङ्गल, गीत, जङ्गल, वसन्त, गीत, वसन्त, वसन्त, राजा, वसन्त, राजा, वसन्त (अ. ३१) = १७
- वसन्त, पसले, राजा, राजा, वसन्त, पसले, बाटो, पसले, घर, वसन्त, पसले, घर, वसन्त, पसले, वसन्त, अर्के देश (अ. ३२) = १६
- पसले, वसन्त, घोक्रो, पसले, वसन्त, राजकुमारी, शिशिर, राजा, युवती, राजा, पसले, शिशिर, राजा, राजकुमारी, भाइ, वसन्त, विवाह, भाइ, शिशिर, वसन्त (अ. ३३) = २०
- छाला, वसन्त, नदी, थैलो, थैलो, माभ्नी, थैलो, थैलो, माभ्नी, (अ. ३४) = ९
- राजा, शिशिर, वसन्त, कथा, हल्ला, वसन्त, राजा, शिशिर, वसन्त, कथा, वसन्त, दरबार, कथा, राजा, राजा, वसन्त, वसन्त, राजा, शिशिर, वसन्त, कथा, राजा, चाख, माभ्नी, धर्मपुत्र, राजा, भाइ, वसन्त, शिशिर, वसन्त, वसन्त (अ. ३५) = ३१
- शिशिर, वसन्त, कथा, राजा, वसन्त (अ. ३६) = ५
- वसन्त, जङ्गल, शिशिर, वसन्त, कथा (अ. ३७) = ५
- शिशिर (अ. ३८) = १
- वसन्त, महाराज, कथा (अ. ३९) = ३
- शिशिर, कबुल (अ. ४०) = २
- वसन्त, कथा (अ. ४१) = २
- भाइ, कथा, जङ्गल, जाडो, दाजु, शिशिर, आगो, खोज, भाइ, जङ्गल, दाजु, आशा, कथा, शिशिर, वसन्त, महाराज, कबुल, वसन्त, शिशिर, आँसु, वसन्त, कथा, पसले, वसन्त, जङ्गल, गीत, राजा, आँसु, वसन्त, राजा, कबुल, राजा, वसन्त, कथा, हुकुम, वसन्त, राजा, छोरी, विहा, पसले, पसले, चर्मकार, मद्दत, छाला, धोक्रा, नदी, घटना, शिशिर, असह्य, भाइ, वसन्त, पसले, धोका (अ. ४२) = ५३
- वसन्त, महाराज (अ. ४३) = २

- शिशिर (अ. ४४) = १
- वसन्त, वसन्त, छाला, थैला, माभीहरू, थैला, किनार, वसन्त, माभी, धर्मपुत्र, घर, माभी, घर, वसन्त, देश, राजा, शिशिर, वसन्त, कथा, खबर, कथा, दरबार, हाजिर, राजा, राजा, दाजु (अ. ४५) = २६
- वसन्त, शिशिर, शिशिर, भाइ, दुलही, पसले, परमसुन्दरी, विहा, भाइ, कन्या, दुलही, कन्या, राजा, वसन्त, वसन्त, शिशिर, वसन्त, राजा, शिशिर, वसन्त, आनन्द, माला, कथा (अ. ४६) = २३
= कुल : ४३७

‘भविष्य निर्माण’ कथामा प्रयुक्त व्यक्तिवाचक सन्दर्भकहरू

अनुच्छेद	व्यक्तिवाचक सन्दर्भक	सन्दर्भित एकाइ/सूचना
१	त्यसको	घरको
२.	तिनी	पार्वती
	तिनमा	पार्वतीमा
	तिनी	कृष्णबहादुर
	तिनी	कृष्णबहादुर
	आफ्नै	कृष्णबहादुरकै
	३	तिनको
४	तिनको	पार्वतीको
	तिनले	पार्वतीले
	तिनको	पार्वतीको
	तिनी	पार्वती
	तिनको	पार्वतीको
५	तिनी	पार्वती
	आफ्ना	पार्वतीका
	तिनी	पार्वती
	उनीहरूले	कृष्णबहादुर र पार्वतीले
	उनीहरूको	कृष्णबहादुर र पार्वतीको
	तिनी	कृष्णबहादुर
	उसको	नरेशको

	आफ्ना	नरेशका
८	तपाईंलाई	कृष्णबहादुरलाई
१०	तपाईंले	कृष्णबहादुरले
	तिनी	कृष्णबहादुर
	म	कृष्णबहादुर
	तिनी	कृष्णबहादुर
	आफै	कृष्णबहादुर
	तिनलाई	कृष्णबहादुरलाई
	आफ्नो	कृष्णबहादुरको
	तिनका	कृष्णबहादुरका
११	दुवैले	कृष्णबहादुर र पार्वतीले
	यसैले	काठको बन्दुकले
	म	नरेश
१२	दुवैका	कृष्णबहादुर र पार्वतीका
१३	तिनीहरू	जर्मनहरू
	उनीहरू	जर्मनहरू
	उनीहरू	जर्मनहरू
१५	उनीहरूले	जर्मनहरूले
१७	उसले	नरेशले
	म	नरेश
	त्यो	अरूलाई दुःख दिने, आफू मात्र खाने, ठूलाको अर्ति नमान्ने र भगवानको प्रार्थना नगर्नेहरू
१८	तिमी	नरेश
१९	आफ्नो	कृष्णबहादुरको
२१	आफ्ना	नरेशका
	मैले	नरेशले
	म	नरेश
	तिनले	पार्वतीले

तिनको

पार्वतीको

तिनले

पार्वतीले

= जम्मा : ४८

‘भविष्य निर्माण’ कथामा प्रयुक्त दर्शकवाचक सन्दर्भकहरू

अनुच्छेद	दर्शकवाचक सन्दर्भक	सन्दर्भित एकाइ
१	त्यस (घर)	तुडसुड बस्तीको घर
	त्यस (घर)	तुडसुड बस्तीको घर
२	त्यस (घर)	तुडसुड बस्तीको घर
३.	यो (छोरा)	नरेश
	यो (छोरा)	नरेश
	यस (देश)	कुनै काल्पनिक देश
	यो (स्वप्न)	छोरालाई श्रेष्ठ व्यक्ति बनाउने स्वप्न
४.	यो (विश्वयुद्ध)	दोस्रो विश्वयुद्ध
	यस्तो (विश्व)	युद्धमय विश्व
	यस्तै (कुराहरू)	अशान्त विश्व र छोराको भविष्यसम्बन्धी कुरा
	यस्तो (विषय)	युद्धको विषय
	यस्तो (सम्पर्क)	युद्धसम्बन्धी कुराको सम्पर्क
५	यहाँ	पाखुरामा
१०.	यस (प्रश्न)	तपाईंले पनि मानिस मारुभयो भन्ने प्रश्न
१५.	अरू (दुष्ट)	दुष्ट जर्मनहरू
१७	यस (कुरा)	आमाले भनेको कुरा
१९.	त्यो (रात)	छोरा नरेशसँग प्रश्नोत्तर भएको रात
२०.	त्यस (अबोध बालक)	नरेश
२१.	त्यही (रात)	नरेले पुनः जर्मनहरूकै कुरा सोधेको अर्को दिनको रात

जम्मा : १९

‘भविष्य निर्माण’ कथामा प्रयुक्त नामिक प्रतिस्थापकहरू

अनुच्छेद	नामिक प्रतिस्थापक	प्रतिस्थापित नाम/एकाइ
३	छोरो	नरेश
	छोरा	नरेश
	पति	कृष्णबहादुर
४	छोरा	नरेश
	पति	कृष्णबहादुर
	पतिपत्नी	कृष्णबहादुर र पार्वती
	छोरा	नरेश
५	बाबु	कृष्णबहादुर
	बा	कृष्णबहादुर
	बाबु	नरेश
६	बा	कृष्णबहादुर
९	बाबु	नरेश
१०	बा	कृष्णबहादुर
	छोरा	नरेश
	छोरा	नरेश
११	पतिपत्नी	कृष्णबहादुर र पार्वती
	बा	कृष्णबहादुर
१२	पति	कृष्णबहादुर
	छोरा	नरेश
	छोरा	नरेश
१३	आमा	पार्वती
	आमा	पार्वती
	बाबु	नरेश
१४	बा	कृष्णबहादुर
१६	आमा	पार्वती
१७	आमा	पार्वती
	आमा	पार्वती

१८	छोरा	नरेश
	बाबु	नरेश
२०	आमा	पार्वती
	बालक	नरेश
२१	छोरा	नरेश
	आमा	पार्वती
	आमा	पार्वती
	छोरा	नरेश
	बाबु	नरेश
	छोरा	नरेश
	छोरो	नरेश
	आमा	पार्वती
	छोरा	नरेश

= जम्माजम्मी : ४० वटा

‘भविष्य निर्माण’ कथामा विलुप्त नामिक पदहरू

- (घरको) सङ्घारमा दुवैपट्टि गमलामा चमेलियाका बोट छन् (अ. १)
- (घरका) ढोका र भ्यालहरूमा हरियो रङको पर्दा छ । (अ. १)
- (दार्जिलिङको) तुङ्सुङ वस्तीतिर जाने मानिस त्यस घरतर्फ आकर्षित हुन्छ (अ. १)
- (पार्वती) साह्रै सुन्दरी नभए पनि तिनमा स्त्रीसुलभ सौन्दर्य अवश्य थियो । (अ. २)
- पछि (उनी) कप्तान भए । (अ. २)
- (केटाकेटीहरू) खेलमा कोही कप्तान हुने कोही कर्णेल हुने अभिनय गर्छन् । (अ. ४)
- कृष्णबहादुरले (नरेशलाई) भने, “लडाइमा गोली लागेको बाबु ।” (अ. ५)
- छोराको यस प्रश्नले तिनी एकछिन गम्भीर भए र (छोरालाई) भने, हो (बाबु) धेरै जर्मनहरूलाई मारेर त म कप्तान भएँ । (अ. १०)
- (कृष्णबहादुरले) यति मात्र भनेको थिए । (अ. १०)
- दुवैले (नरेशलाई) हेरेका थिए । (अ. ११)
- पार्वतीले (कृष्णबहादुरलाई) केही भनिनन् । (अ. १२)
- (पार्वतीले) एउटा उड्दै आएको पुतलीतिर देखाएर छोरालाई टोलाइन् (अ. १२)

- (बाबु) ऊ हेर कस्ती राम्री पुतली । (अ. १२)
- पार्वतीले (नरेशलाई) भनिन्, होइन बाबु सबै जर्मनहरू खराब हुँदैनन् । अ. १३)
- उसो भए (जर्मनहरूले) बालाई किन गोली हाने त ? (अ. १४)
- पार्वती: उनीहरूले (गोली) हानेनन्, अरू दुष्टहरूले (गोली) हानेका थिए । (अ. १५)
- पार्वती : जो (मान्छे) अरूलाई दुःख दिन्छ, । (अ. १७)
- (पार्वतीको) यस कुराले नरेशको मनमा गहिरो प्रभाव पऱ्यो । (अ. १७)
- छोराको प्रश्नले पार्वती मनमनै हाँसिन् र (छोरालाई) भनिन् तिमी राम्रा छौ, (तिमी) सबैभन्दा राम्रा छौ, बाबु । (अ. १८)
- नरेशले आफ्ना सानासाना बाहुले आमाको जाला छोपेर लाडे स्वरमा (आमालाई) भन्यो, आमा ! आजदेखि मैले बन्दुक फालिदिँँ है । (अ. २१)
- (मैले) जर्मनहरूलाई साथी बनाउँछु । (अ. २१)
- तिनले (छोरालाई) हुन्छ बाबुसम्म भन्न सकिनन् । (अ. २१)
- (पार्वतीको) आँखामा हर्षाश्रु थियो । (अ. २१) = जम्मा : २६ वटा

‘भविष्य निर्माण’ कथामा प्रयुक्त पुनरावृत्त कोशीय शब्दहरू

- घर, घर, घर, गमला, हरियो, तुडसुड, वस्ती, घर (अ. १) = ७
- घर, कप्तान, युद्ध (अ. २) = ३
- पार्वती, छोरा, छोरा, स्वप्न (अ. ३) = ४
- युद्ध, युद्ध, खेल, कप्तान, विश्व, अशान्त, छोरा, पति, छोरा, शान्ति, नरेश, स्वप्न (अ. ४) = १२
- अखबार, युद्ध, कृष्णबहादुर, घर, नरेश, बा, कृष्णबहादुर (अ. ५) = ७
- नरेश, गोली, बा (अ. ६) = ३
- कृष्ण (अ. ७) = १
- नरेश, गोली (अ. ८) = २
- कृष्ण, लडाईँ, बाबु (अ. ९) = ३
- नरेश, बा, छोरा, प्रश्न, जर्मनहरू, कप्तान, छोरा, नरेश, अनुहार, पार्वती, नरेश (अ. १०) = ११
- पतिपत्नी, नरेश, नरेश, कोठा, काठ, बा, जर्मनहरू (अ. ११) = ७
- पार्वती, पति, कृष्णबहादुर, अनुहार, पार्वती, छोरा, छोरा, पुतली, नरेश, पुतली (अ. १२) = १०
- नरेश, आमा, जर्मनहरू, पार्वती, बाबु, जर्मनहरू खराब (अ. १३) = ७
- नरेश, बा, गोली (अ. १४) = ३

- पार्वती (अ. १५) = १
- नरेश, दुष्टहरू, आमा (अ. १६) = ३
- पार्वती, दुष्ट, नरेश, आमा, आमा (अ. १७) = ५
- छोरा, पार्वती, राम्रा, बाबु (अ. १८) = ४
- पार्वती, कृष्णबहादुर (अ. १९) = २
- नरेश, आमा, जर्मनहरू, पार्वती, मन (अ. २०) = ५
- पार्वती, छोरा, नरेश, आमा, आमा, बन्दुक, जर्मनहरू, छोरा, पार्वती, बाबु, छोरा, छोरो, आमा, छोरो, भविष्य (अ. २१) = १५

जम्मा : ११४

‘खड्गबहादुर’ कथामा प्रयुक्त व्यक्तिवाचक सन्दर्भक

अनुच्छेद	व्यक्तिवाचक सन्दर्भक	सन्दर्भित एकाइ/सूचना
१	उनलाई	खड्गबहादुरलाई
	उनको	खड्गबहादुरको
	आफ्ना	खड्गबहादुरका
	उनी	खड्गबहादुर
	उनले	खड्गबहादुरले
	उनको	खड्गबहादुरको
२	उनी	खड्गबहादुर
	उनी	खड्गबहादुर
	उनलाई	खड्गबहादुरलाई
	उनलाई	खड्गबहादुरलाई
	उनले	खड्गबहादुरले
३	उनको	खड्गबहादुरको
	उनी	खड्गबहादुर
	उनको	खड्गबहादुरको
	उनले	खड्गबहादुरले
	उनी	खड्गबहादुर
	तँ	हिरालाल

	तेरो	हिरालालको
	तैले	हिरालालले
	तेरो	हिरालालको
	जसले	पुण्यप्रसादले
	आफ्नी	पुण्यप्रसादकी
	त्यसलाई	पुण्यप्रसादलाई
	तिनीहरू	युवतीका बुवाआमा
	त्यसले	कार्यकारिणी समितिले
	म	खड्गबहादुर
४	उनले	खड्गबहादुरले
	उनलाई	खड्गबहादुरलाई
	तँलाई	खड्गबहादुरलाई
	त्यसैलाई	अन्यायलाई
	यसैमा	ऐनकानुनमा
	मैले	साहसले
	तँलाई	खड्गबहादुरलाई
	उनी	खड्गबहादुर
५.	म	खड्गबहादुर
	म	खड्गबहादुर
	उनले	खड्गबहादुरले
	मलाई	खड्गबहादुरलाई
	यहाँ	हिरालाल
६	आफूलाई	हिरालाललाई
	तपाईंले	हिरालालले
	तपाईंका	हिरालालका
	यहाँलाई	हिरालाललाई
७	आफू	हिरालाल
	उसले	हिरालालले
	त्यस	हिरालालले दिल खोलेर खड्गबहादुरलाई बताएका कुरा

	उनले	खड्गबहादुरले
	उनले	खड्गबहादुरले
	तँ	हिरालाल
	म	खड्गबहादुर
८	उसले	हिरालालले
	उसको	हिरालालको
	उनी	खड्गबहादुर
	उनले	खड्गबहादुरले
	यसैगरी	हिरालाललाई सिध्याएजस्तै गरी
९	यसको	हिरालाल हत्याको
	मलाई	खड्गबहादुरलाई
	यसो	पत्रिकाको टिप्पणी र समाजको मनोवृत्ति अध्ययन
	मेरो	खड्गबहादुरको
	मलाई	खड्गबहादुरलाई
	यसरी	आफ्नो अपराधको अभियोग निरपराधिलाई लागेमा वा सरकारद्वारा आफू समातिएमा
	आफै	खड्गबहादुर
१०	मैले	खड्गबहादुरले
	मलाई	खड्गबहादुरलाई
	उनले	कलेक्टरले
	तपाईं	खड्गबहादुर
	मैले	कलेक्टरले
	तपाईंको	खड्गबहादुरको
११	यो	हिरालालको हत्या
	यसरी	महिलामाथि अन्याय हुने गरी
	त्यसको	महिला जातिमाथि बन्चरो चलाउनुको
	तपाईंले	जजले
	यसरी	महिलामाथि अन्याय गरेर

‘खड्गबहादुर’ कथामा प्रयुक्त दर्शकवाचक सन्दर्भक

अनुच्छेद	दर्शकवाचक सन्दर्भक	सन्दर्भित एकाइ
१	त्यस (संस्था)	गोर्खा कल्याण संस्था
	ती (योजना)	खड्गबहादुरले बनाएका तीन, चार योजना
२	त्यो (कागत)	एउटी युवतीद्वारा खसालिएको कागत
	त्यो (कागत)	एउटी युवतीद्वारा खसालिएको कागत
	ती (युवती)	कागत खसाउने युवती
	त्यो (कागत)	एउटी युवतीद्वारा खसालिएको कागत
३	यहाँसम्मको	चेलीबेटीलाई दासी बनाउनेसम्मको
	त्यो (द्रव्यपिशाच)	पुण्यप्रसाद
	ती (युवती)	बेचिएको नेपाली युवती
	यो (प्रस्ताव)	नेपाली युवतीलाई उद्धार गर्ने प्रस्ताव
	त्यही (बमोजिम)	कार्यकारिणी समितिले ठहर गरेबमोजिम
	त्यति (विलम्ब)	कार्यकारिणी समितिले ठहर गर्दासम्म विलम्ब
	यस (कुराको)	बेचिएको नेपाली युवतीलाई उद्धार गर्न लागेको कुराको
	ती (युवती)	बेचिएको नेपाली युवती
	तिनै (युवती)	बेचिएको नेपाली युवती
४	त्यहाँ	डेरामा
	यस्तै (अन्याय)	चेलीबेटी बेचबिखनजस्तो अन्याय
	यो (घोर व्यभिचार)	नेपाली युवती बेचिएको अवस्था
	यस्ता (कीटाणु)	युवती बेच्नेहरू
	उही (कागत)	एउटी युवतीद्वारा खसालिएको कागत
५	यो (व्यक्ति)	हिरालाल
	त्यस्तो (गुण्ड्याइँ)	युवती खरिद गर्ने कार्य
६	उही (गद्दी)	हिरालाल लडिरहेको ठूलो गद्दी
	यस्तो (कुरा)	युवती किनबेचसम्बन्धी कुरा
७	यहाँ	हिरालालको महलमा
८	त्यो (सबै)	हिरालालले देखाएको लालचा
९	यस्तो (हतारो)	पुण्यप्रसादलाई सिध्याउने हतारो

१०	त्यस (व्यक्ति)	खड्गबहादुर
	त्यो (हँसलो चेहरा)	खड्गबहादुरको चेहरा
	त्यो (ठूलो निधार)	खड्गबहादुरको ठूलो निधार
	ती (चम्किला आँखा)	खड्गबहादुरका चम्किला आँखा
	त्यो (खाइलागदो उमेर)	खड्गबहादुरको खाइलागदो उमेर
	त्यो (कालो टोपी)	खड्गबहादुरको कालो टोपी
	त्यो (कालो कोट)	खड्गबहादुरको कालो कोट
	त्यो (लबेदा सुरुवाल)	खड्गबहादुरको लबेदा सुरुवाल
	त्यो (सावरको जुत्ता)	खड्गबहादुरको सावरको जुत्ता
	यस (किसिमको शूरता)	मलाई पक्राउ गर भन्ने शूरता
	यहाँ	थानामा
११	त्यो (खबर)	खड्गबहादुरलाई छ वर्षको कैद सजाय सुनाइएको खबर
	यस्तो (कडा दण्ड)	६ वर्षको कैदजस्तो कडा दण्ड

= जम्मा : ४० वटा

'खड्गबहादुर' कथामा विलुप्त नामिक पदहरू

- (चितपुर रोड) लम्कुरहेका खड्गबहादुरको सामुन्ने एककासि एउटा कागत खस्यो । (अ. २)
- (उनले) माथि भ्यालतिर दृष्टि दिँदा (उनलाई) कृपासाथ त्यो कागत हेर्नुहोला भनी एउटी युवती अलप भइन् । (अ. २)
- (उनले) यताउति पल्याकपुलुक हेरे । (अ. २१)
- (उनी) हेर्नु कर्तव्य हो कि होइन भन्ने द्विविधामा परे । (अ. २)
- (उनले) अन्त्यमा त्यो कागत टिपेर (कोटको) खल्लीमा हाली उनी सरासर गए । (अ. २)
- (युवतीलाई) कति सम्झदा पनि कतै देखेजस्तो वा चिनेजस्तो उनलाई लागेन । (अ. २)
- (उनमा) खुलदुली बढ्दै गएकाले अलि पर पुगेपछि उनले त्यो कागत हेरे । (अ. २)
- (उनको) रगत ज्यादै तातेर उम्लला जस्तै भयो । (अ. ३)
- (सडकको) पेटीमा उभिएका उनले आवतजावत गरिरहेका मानिस देखेनन् । (अ. ३)
- (उनले) सडकमा चलिरहेका ट्राम, बस, कारहरूका बारेमा केही पत्तो पाएनन् । (अ. ३)
- (उनी) जोसमा भुतभुताए । (अ. ३)

- हेर् (हिरालाल) सबैले मान्नुपर्ने महिला जातिलाई पैसाले किनिने बजारको पुतली बनाएर जुत्ताले कुल्चने तेरो अब कुन गति हुन्छ, हेर्लास् । (अ. ३)
- (त्यसले) काशीमा पुस्तक विक्रेता भन्ने परिचय पाटी टाँगेर मानिसको बेपार गऱ्यो । (अ. ३)
- अनि (त्यसले) पुण्यप्रसाद नाम भएर पनि महापाप गऱ्यो । (अ. ३)
- त्यसलाई (मैले) पछि दण्ड दिँदै गरूँला । (अ. ३)
- सबभन्दा पहिलो त (मैले) ती युवतीको उद्धार गर्नुपरेको छ । (अ. ३)
- (उद्धार) गर्ने कसरी (अ. ३)
- के (मैले) थुनामा गएर (तिनलाई) उजुरी गरूँ ? (अ. ३)
- (म) मुद्दा लडूँ ? (अ. ३)
- अहँ, घगडान वकिल राखेर अन्तमा हिरालालले नै (मुद्दा) जितिदिन्छ (अ. ३)
- (मैले) युवतीका बाबुआमालाई बुटवलमा खबर गरूँ भने पनि बानरको पुच्छर लौरो न हतियार । (अ. ३)
- (मैले) प्राइममिनिस्टर चन्द्रशमशेरलाई तार दिनु पनि खालि हल्ला गर्नु मात्र हो । (अ. ३)
- त्यसकारण (मैले) अहिलेको कार्यकारिणी समितिमा नै यो प्रस्ताव राख्नुपऱ्यो । (अ. ३)
- त्यसले जे ठहर गर्छ (मैले) त्यहीबमोजिम गरौँला (अ. ३)
- तर (मैले) त्यति बिलम्ब गर्ने समय पनि छैन । (अ. ३)
- (उनले) हात जोरे । (अ. ४)
- अनि (उनी) कता जाने हो भन्ने द्विविधामा परे । (अ. ४)
- त्यहाँ पनि (उनमा) धैर्य र आँधीको प्रतिद्वन्द्विता चल्यो । अ. ४)
- (उनलाई) धैर्यले भन्यो । अ. ४)
- (तँ) हडबडसंग हाम नफाल् । (अ. ४)
- (तँ) भासमा गडिस् भने तलाई उतार्ने को ? (अ. ४)
- साहसले (उनलाई) भन्यो । (अ. ४)
- यदि (तैले) यो घोर व्यभिचार हटाउन सक्तैनस् भने पशुको समाजमा मिलेर घाँस खा (अ. ४)
- (तँ) कालो ओडारमा गएर बस् । (अ. ४)
- (तैले) मानव इतिहास हेर्ने होस् भने दरो मुटु पारेर क्रान्ति गर्नेपछि (अ. ४)
- समाजका सर्पलाई (तैले) टुक्र्याउनै पछि । अ. ४)
- (तैले) बेलीका लहरा र चन्दनका रुखको विकास गराउनै पछि । (अ. ४)

- त्यसैले (तैले) खुकुरी भीर् । (अ. ४)
- अर्के कारण औल्याएर (उनी) साथसाथै त्यही महलको सानदार बैठकमा पुगे जहाँ सेठ हिरालाल खत्री ठूलो गद्दीमा लडिरहेको थियो । (अ. ४)
- (म) निधो नगरी अगाडि बढ्नु ठीक होइन । (अ. ५)
- यहाँसँग (मैले) केही कुरा गर्न छ । (अ. ५)
- तपाईंले लिनुभएकी (युवती) भन्दा पनि ज्यादै राम्रा । (अ. ६)
- त्यसैले (युवतीको) दाम पनि दोब्बर नभई कुरो मिल्ला जस्तो छैन । (अ. ६)
- यस्तो कुरा चिठीमा किन लेख्नु भनी (मैले) मानिस पठाएको हुँ । (अ. ६)
- यदि तपाईंका साथीहरू चाहन्छन् भने (तपाईंले) तोक्नुभएकै दिनमा (मैले) लोग्ने मानिसको भेष गराएर मुगलसरायबाट (युवतीहरूलाई) पञ्जाब मेलमा पठाइदिन्छु । (अ. ६)
- हावडामा उत्रनासाथ (तपाईंले) बन्दोबस्त मिलाउनुहुन्यै छ । (अ. ६)
- (बन्दोबस्त) मिलाउनुभयो भने सैकडा एक कमिसन (मैले) यहाँलाई पनि टर्क्याउँला । (अ. ६)
- न त (उसले) भनाइको रहस्य नै बुझ्न सक्यो । (अ. ७)
- त्यसैले आफूजस्तै कालो सम्भेर भित्रको धमिलो बाढीलाई हिरालालले (खड्गबहादुरसमक्ष) दिल खोलेर बगायो । (अ. ७)
- उसले (खड्गबहादुरलाई) पैशाची र राक्षसी विवाहको पनि दुरूपयोग गरेको रूपरेखा दर्सायो । (अ. ७)
- हिमालयजस्तो खड्गबहादुरको सामुन्ने (हिरालालले) त्यस किसिमको सर्पको प्रणाली प्रकट गर्नु अक्षम्य अपराध हुन गयो । (अ. ७)
- अग्नि जुरुक्क उठी पटुकाभित्रबाट सेतो ज्वाला जस्तै चमचमाउँदो खुकुरी भिकेर उनले (हिरालाललाई) भने । (अ. ७)
- (तैले) हिमालयकी एउटी छोरीमाथि अत्याचार गरेको फल भोग् । (अ. ७)
- (ऊ) रोयो । (अ. ८)
- (उसले) लाख रूपैयाको लालच (खड्गबहादुरलाई) देखायो । (अ. ८)
- तर त्यो सबै (उसको) जड्गलको रुवाइ गयो । (अ. ८)
- यदि यसैगरी बलिदान दिएर दिएर सारा चेलीबेटीको जीवन सुधन्छ भने (म) पछि हट्ने किन ? (अ. ८)
- त्यसैले (मैले) ९/१० बजेकै ट्रेनबाट काशी गएर पुण्यप्रसादलाई पनि सिध्याउँछु । (अ. ८)
- खड्गबहादुरको मनले (उनलाई) फेरि भन्यो । (अ. ९)

- (मलाई) कतै रगतको दाग लागेको छैन । (अ. ९)
- तर (मैले) यसो गर्नु पनि ठीक होइन । (अ. ९)
- यसरी (म) कालसँग डराउने हो भने (काललाई) जिस्क्याएको किन ? (अ. ९)
- (मैले) हाँसीहाँसी फाँसीको सजाय भोग्नु नै अब (मेरो) कर्तव्य हो । (अ. ९)
- (हिरालाल) हत्याको बदला (मेरो) हत्या हुनै पर्छ । (अ. ९)
- फेरि (मैले) आफैँ पापको प्रकाश गर्नु प्रायश्चित्तको चिह्न पनि त हो । (अ. ९)
- भर्खर मैले (हिरालालको) हत्या गरेको हुँ । (अ. १०)
- (खड्गबहादुर) बौलाहा हो कि जड्याहा हो भन्ने तर्कवितर्क (कलेक्टरले) गरे । (अ. १०)
- (कलेक्टरले) त्यस व्यक्तिको शीरदेखि पाउसम्म हेरे । (अ. १०)
- (खड्गबहादुरको) त्यो हाँसिलो चेहेरा त्यो ठूलो निधार, ती चम्किला आँखा, त्यो खाइलाग्दो उमेर, त्यो कालो मखमलको कारचोबी टोपी, त्यो कालो कस्मिराको कोट, त्यो कोगिटाको लबेदासुरुवाल, त्यो साबरको कानेजुत्ता सबै उनले एकएक गरेर नियाले । (अ. १०)
- अन्त्यमा (खड्गबहादुरको) सबै हुलिया लिइसकेपछि हिरालालको घरमा पुलिस पठाएर कलेक्टरले (खड्गबहादुरलाई) भने । (अ. १०)
- तपाईंको यस किसिमको शूरताका लागि (म) हार्दिक धन्यवाद दिन्छु । (अ. १०)
- (म) केही घडी (तपाईंलाई) यही विश्राम गर्ने अनुरोध पनि गर्छु । (अ. १०)
- यो हत्या नै होइन (खड्गबहादुरको) बहादुरी हो भनी प्रतिष्ठित व्यक्तिहरूले पठाएका लाखौं तारखबर, यो हत्या नै होइन, बहादुरी हो भनी पत्रपत्रिकाहरूले गरेको टीकाटिप्पणी र कानुनलाई समेत आधार बनाएर चार जुरीसँग छलफल गरेपछि जजले खड्गबहादुरलाई छ वर्षको कैद सुनाए । (अ. ११)
- बिजुली चम्किएभै त्यो खबर हाइकोर्टमा पुग्नासाथ (खड्गबहादुरलाई) यस्तो कडा दण्ड हुनै सक्दैन भनी (हाइकोर्टमा) हल्लीखल्ली मच्चियो । (अ. ११)
- (प्रतिनिधिको) प्रस्ताव पास भएपछि वैधानिक ढङ्गसँग (हाइकोर्ट) गएर नेपाली महिलाले जजलाई भनिन् (अ. ११)
- यदि महिला जातिमाथि (तपाईं) यसरी बन्धरो चलाउनुहुन्छ भने त्यसको फल तपाईंले पनि भोग्नु पर्ला । (अ. ११)
- यदि (तपाईं) कृपा गर्नुहुन्छ भने एकपटक फेरि विचार गर्नुहोस् । (अ. ११)
- वास्तवमा यसरी (तपाईंले) ऐनकानूनको शिरमा कसिङ्गर हालिदिनु न्यायमन्दिरको नवनिर्माणमा तगारो हाल्नु हो । (अ. ११)

‘खड्गबहादुर’ कथामा प्रयुक्त योगात्मक संयोजक

- प्रवासी नेपालीहरूको कसरी उन्नति हुन्छ भन्ने विषयमा आज छलफल हुने भएकाले सभामा कस्तो सुझाउ दिए ठीक होला भन्नेतिर पनि उनको ध्यान गइरहेको थियो । (अ. १)
- हेर्नु कर्तव्य हो कि होइन भन्ने द्विविधामा परे । (अ. २)
- अर्धसिल्लीभै उनी क्षुब्ध भए अनि जोसमा भुतभुताए । (अ. ३)
- काशीमा पुस्तक विक्रेता भन्ने परिचय पत्र टाँगेर मानिसको बेपार गऱ्यो, अनि पुण्यप्रसाद नाम भएर पनि महापाप गऱ्यो । (अ. ३)
- युवतीका बुबाआमालाई बुटवलमा गएर खबर गरूँ भने पनि बानरको पुच्छर लौरो न हतियार । (अ. ३)
- प्राइममिस्टर चन्द्रसमसेरलाई तार दिनु पनि खाली हल्ला गर्नु मात्र हो । (अ. ३)
- यदि यस कुराको सुइँको पाएर हिरालालले ती युवतीलाई अन्त कतै लुकाउन लगिहाल्यो भने अथवा पीडा असह्य भएर तिनै युवतीले उद्धारको कुनै उपाय नदेखी आत्महत्या गरिन् भने म पनि अपराधी हुन आउँछु । (अ. ३)
- असभ्य देखिन गयो कि भनी उनले मुन्टो निहुराए, हात जोरे, अनि कता जाने हो भन्ने द्विविधामा परे । (अ. ४)
- त्यहाँ पनि धैर्य र साहसको प्रतिद्वन्द्विता चल्यो । (अ. ४)
- सामाजिक रोगका यस्ता कीटाणु जहाँसम्म पृथ्वीमा रहन्छन् त्यहाँसम्म उन्नति भएन भनी कराउनु वर्षाको भ्यागुतो बन्नु हो । (अ. ४)
- अर्को भेष लिएर उनी उही कागत खसेको ठाउँमा गए अनि अर्कै कारण औल्याएर दरबानका साथसाथै त्यही महलको सानदार बैठकमा पुगे जहाँ सेठ हिरालाल खत्री ठूलो गद्दीमा लडिरहेको थियो । (अ. ४)
- धन र काम बासनाले मत्त भएको हिरालालले न त भनाइको रहस्य नै बुझ्न सक्यो । (अ. ७)
- उसले पैशाची र राक्षसी विवाहको पनि दुरूपयोग गरेको रूपरेखा दर्सायो । (अ. ७)
- वास्तवमा यस्तै ऐरावणहरूको रगत पिउनका लागि कालीले अवतार लिएकी हुन् । अनि जुरुक्क उठी पटुकाभिन्नबाट सेतो ज्वाला जस्तै चमचमाउँदो खकुरी भिकेर उनले भने (अ. ७)
- ९/१० बजेकै ट्रेनबाट काशी गएर पुण्यप्रसादलाई पनि सिध्याउने निधो गरी अर्को खकुरी लिन उनी डेरातिर लम्किए । (अ. ८)
- ९/१० बजेकै ट्रेनबाट काशी गएर पुण्यप्रसादलाई पनि सिध्याउँछु । (अ. ८)
- यसो गर्नु पनि ठीक होइन । (अ. ९)

- यदि मेरो अपराधको अभियोग अरू कुनै निरपराधीलाई लगाइदिए भने अथवा कुनै सुराखबाट मलाई नै सरकारले समात्यो भने के मज्जा भयो र ! (अ. ९)
- आफै पापको प्रकाश गर्नु प्रायश्चित्तको चिह्न पनि त हो । (अ. ९)
- बौलाहा हो कि अथवा जड्याहा हो भन्ने तर्कवितर्क गरे । (अ. १०)
- तपाईंको यस किसिमको शुरताको लागि हार्दिक धन्यवाद दिन्छु र केही घडी यहाँ विश्राम गर्ने अनुरोध पनि गर्छु । (अ. १०) = जम्माजम्मी : २२ वटा

‘खड्गबहादुर’ कथामा प्रयुक्त कारणात्मक संयोजक

- प्रवासी नेपालीहरूको कसरी उन्नति हुन्छ भन्ने विषयमा आज छलफल हुने भएकाले सभामा कस्तो सुझाउ दिए ठीक होला भन्नेतिर पनि उनको ध्यान गइरहेको थियो । (अ. १)
- आफ्ना स्वदेशी भाइहरूलाई महलको ढोके, होटेलको भाँडामभुवा र विदेशी लडाइँको अग्निमा पुरोडाश बन्नुपरेको देख्दा असह्य भएकाले नै गत वर्षमा बी.ए. परीक्षा पास भएदेखि उनी त्यस संस्थाका कार्यकारिणी सदस्य बनेका हुन् । (अ. १)
- विना अर्थले ती योजनाको एउटा पाइग्री पनि चल्दैनथ्यो । त्यसैले धन नचाहिने योजनाको आविष्कार गर्ने उनको इच्छा थियो । (अ. १)
- माथि भ्यालतिर दृष्टि दिँदा कृपासाथ त्यो कागत हेर्नुहोला भनी एउटी युवती अलप भइन् । (अ. २)
- हेर्नु कर्तव्य हो कि होइन भन्ने द्विविधामा परे । (अ. २)
- ती युवती को हुन् ? भन्ने उनलाई जिज्ञासा भयो । (अ. २)
- खुलदुली बढ्दै गएको अलि पर पुगेपछि उनले त्यो कागत हेरे । (अ. २)
- युवतीका बुवाआमालाई बुटवलमा गएर खबर गरूँ भने पनि बाँदरको पुच्छर लौरो न हतियार (अ. ३)
- प्राइम मिनिस्टर चन्द्र शमशेरलाई तार दिनु पनि खालि हल्ला गर्नु मात्र हो । त्यसकारण अहिलेको कार्यकारिणी समितिमा नै यो प्रस्ताव राख्नुपर्थ्यो । (अ. ३)
- यदि यस कुराको सुइँको पाएर हिरालालले ती युवतीलाई अन्त कतै लुकाउन लगिहाल्यो भने अथवा पीडा असह्य भएर तिनै युवतीले उद्धारको कुनै उपाय नदेखी आत्महत्या गरिन् भने म पनि अपराधी हुन आउँछु । (अ. ३)
- असभ्य देखिन गयो कि भनी उनले मुटो निहुराए, हात जोरे अनि कता जाने हो भन्ने द्विविधामा परे । (अ. ४)
- भासमा गडिस् भने तँलाई उतार्ने को ? (अ. ४)
- अर्कालाई शान्ति हुन्छ भन्ने दुराशामा आफै विष कोही खान्छ ? (अ. ४)

- यदि यो घोर व्यभिचार हटाउन सक्तिनस् भने पशुको समाजमा मिलेर घाँस खा । (अ. ४)
- मानव इतिहास हेर्ने होस् भने दरो मुटु पारेर क्रान्ति गर्नेपर्छ । (अ. ४)
- सामाजिक रोगका यस्ता कीटाणु जहाँसम्म पृथ्वीमा रहन्छन्, त्यहाँसम्म उन्नति भएन भनी कराउनु वर्षाको भ्यागुतो बन्नु हो । (अ. ४)
- यसैमा मानवता भल्कन्छ । त्यसैले खुकुरी भिर् । किनभने पुरुषत्वको दुरुपयोग गर्ने दुष्टको अचुक ओखती दण्ड नै हो । (अ. ४)
- यदि मैले भनेको मानिस भने दिव्य सिंहासनमा तँलाई बसाउँला । (अ. ४)
- तपाईंले लिनुभएकी भन्दा पनि ज्यादै राम्रा । त्यसैले दाम पनि दोब्बर नभई कुरा मिला जस्तो छैन । (अ. ६)
- यस्तो कुरा चिठीमा किन लेख्नु भनी मानिस पठाएको हुँ । (अ. ६)
- यदि तपाईंका साथीहरू चाहन्छन् भने तोक्नुभएकै दिनमा लोग्ने मानिसको भेष गराएर युगलसरायबाट पञ्जाब पठाइदिन्छु । (अ. ६)
- मिलाउनुभयो भने सयकडा एक कमिसन यहाँलाई पनि टक्र्याउँला । (अ. ६)
- धन र कामवासनाले मत्त भएको हिरालालले खड्गबाहदुरलाई चिन्न सकेन, न त भनाइको रहस्य नै बुझ्न सक्थ्यो । त्यसैले आफूजस्तै कालो सम्भेर भित्रको धमिलो बाढीलाई हिरालालले दिल खोलेर बगायो । (अ. ७)
- आडम्बर, सान, रवाफ, आतङ्क, थिचोमिचो र निरपराधीलाई दण्ड गर्नाका लागि हतियार लिनु महापाप हो भने न्यायको स्थापना, निर्धाको उद्धार र समाजका लागि खुकुरी चलाउनु महापुण्य हो । (अ. ७)
- यदि यसै गरी बलिदान दिएर सारा चेलीबेटीको जीवन सुधन्छ भने पछि हट्ने किन ? त्यसैले ९/१० बजेकै ट्रेनबाट काशी गएर पुण्यप्रसादलाई पनि सिध्याउँछु । (अ. ८)
- कतै रगतको दाग लागेको छैन । त्यसैले अनजान जस्तो भएर पत्रपत्रिकाको टिप्पणी र समाजको मनोवृत्तिको अध्ययन गरौं न । (अ. ९)
- यदि मेरो अपराधको अभियोग अरू कुनै निरपराधीलाई लगाइदिए भने अथवा कुनै सुराखबाट मलाई नै सरकारले समात्यो भने के मज्जा भयो र ! (अ. ९)
- यसरी कालसँग डराउने नै हो भने जिस्क्याएको किन ? (अ. ९)
- “भर्खर मैले हत्या गरेको हुँ । त्यसैले मलाई पक्राउ गर” भन्ने खड्गबाहदुरको साहसपूर्ण भनाइ सुनेर थाना कलेक्टर अकमक्क परे (अ. १०)
- बौलाहा हो कि अथवा जड्याहा हो भन्ने तर्क वितर्क गरे । (अ. १०)
- खड्गबाहदुरले रिहाइ पाऊन् भनी हल्लीखल्ली मच्चियो । (अ. ११)

- यदि महिला जातिमाथि यसरी बन्चरो चलाउनुहुन्छ भने त्यसको फल तपाईंले पनि भोग्नै पर्ला । (अ. ११)
- यदि कृपा गर्नुहुन्छ भने एकपटक फेरि विचार गर्नुहोस् । (अ. ११) = जम्माजम्मी : ४१

‘खड्गबहादुर’ कथामा प्रयुक्त कालिक संयोजक

- गोर्खा कल्याण संख्यामा ठीक सात बजे उनलाई पुगिसक्नुपर्थ्यो । (अ. १)
- प्रवासी नेपालीहरूको कसरी उन्नति हुन्छ भन्ने विषयमा आज छलफल हुने भएकाले सभामा कस्तो सुझाउ दिए ठीक होला भन्नेतिर पनि उनको ध्यान गड्ढरहेको थियो । (अ. १)
- आफ्ना स्वदेशी भाइहरूलाई महलको ढोके, होटेलको भाँडामभुवा र विदेशी लडाइँको अग्निमा पुरोडाश बन्नुपरेको देख्दा असह्य भएकाले नै गत वर्षमा बी.ए. परीक्षा पास भएदेखि उनी त्यस संस्थाका कार्यकारिणी सदस्य बनेका हुन् । (अ. १)
- उनी एक दुई पलासम्म त अकमक्क परे । (अ. २)
- अन्त्यमा त्यो कागत टिपेर खल्तीमा हाली उनी सरासर गए । (अ. २)
- वसन्त ऋतुमा पनि शिशिरमा जस्तै उनी डगडग काम्न थाले । (अ. ३)
- तँजस्तो दुष्ट कामुकलाई अब कस्तो दण्ड दिने? (अ. ३)
- सबैले मान्नुपर्ने महिला जातिलाई पैसाले किनिने बजारको पुतली बनाएर जुत्ताले कुल्चने तेरो अब कुन गति हुन्छ (अ. ३)
- त्यसलाई पछि दण्ड दिँदै गरूँला । (अ. ३)
- सबभन्दा पहिले त ती युवतीको उद्धार गर्नुपरेको छ । (अ. ३)
- अहँ घगडान वकील राखेर अन्त्यमा हिरालालले नै जितिदिन्छ । (अ. ३)
- त्यसकारण अहिलेको कार्यकारिणी समितिमा नै यो प्रस्ताव राख्नुपर्छ (अ. ३)
- अर्को बटुवासँग घच्चा लागेपछि खड्गबहादुर भसङ्ग भए । (अ. ४)
- अन्त्यमा मनको आँधीले उडाएर उनलाई डेरामा पुऱ्यायो । (अ. ४)
- अन्त्यमा साहसकै जित भयो । (अ. ४)
- कपाल फुलिसकेको हिरालाललाई देखेपछि खड्गबहादुरले विचार गरे (अ. ५)
- हिरालालको नजिकमा पुगेपछि उनले भने । (अ. ५)
- उही गद्दीमा आफूलाई बसालेपछि खड्गबहादुरले भने (अ. ६)
- यदि तपाईंका साथीहरू चाहन्छन् भने तोक्नुभएकै दिनमा लोग्ने मानिसको भेष गराएर मुगलसरायबाट पन्जाब मेलमा पठाइदिन्छु । (अ. ६)

- ९/१० बजेकै ट्रेनबाट काशी गएर पुण्यप्रसादलाई पनि सिध्याउने निधो गरी अर्को खकुरी लिन उनी डेरातिर लम्किए । (अ. ८)
- त्यसैले ९/१० बजेकै ट्रेनबाट काशी गएर पुण्यप्रसादलाई पनि सिध्याउँछु । (अ. ८)
- खड्गबहादुरको मनले फेरि भन्यो । (अ. ९)
- पहिले यसको परिणाम त हेरौं । (अ. ९)
- हाँसीहाँसी फासीको सजाय भोग्नु नै अब कर्तव्य हो । (अ. ९)
- भर्खर मैले हत्या गरेको हुँ । (अ. १०)
- अन्त्यमा सबै हुलिया लिइसकेपछि हिरालालको घरमा पुलिस पठाएर कलेक्टरले भने, “तपाईं जस्तो वीर आजसम्म मैले देखेको थिइँन । (अ. १०)
- तपाईंको यस किसिमको शुरताको लागि हार्दिक धन्यवाद दिन्छु र केही घडी यहाँ विश्राम गर्ने अनुरोध पनि गर्छु । (अ. १०)
- बिजुली चम्किएभैं त्यो खबर हाइकोर्टमा पुग्नासाथ यस्तो कडा दण्ड हुन सक्दैन भनी हल्लीखल्ली मच्चियो । (अ. ११)
- यदि कृपा गर्नुहुन्छ भने एकपटक फेरि विचार गर्नुहोस् । (अ. ११) = जम्माजम्मी : ३० वटा

‘खड्गबहादुर’ कथामा पुनरावृत्त कोशीय शब्दहरू

- संस्था, योजना, योजना (अ.१) = ३
- खड्गबहादुर, कागत, कागत, युवती, कागत (अ.२)= ५
- खड्गबहादुर, स्वदेशी, चेली, दण्ड, युवती, हिरालाल, युवती, हिरालाल, युवती, युवती, उद्धार (अ. ३) = १०
- खड्गबहादुर, मन, धैर्य, साहस, समाज, अन्याय, दुष्ट, दण्ड, साहस, कागत, हिरालाल (अ. ४) = ११
- हिरालाल, खड्गबहादुर, हिरालाल, काशी, पुण्यप्रसाद (अ. ५) = ५
- हिरालाल, मुख, दरबान, गद्दी, खड्गबहादुर (अ. ६) = ५
- हिरालाल, खड्गबहादुर, हिरालाल, खड्गबहादुर, सर्प, दण्ड, हतियार, महापाप, न्याय, निर्धा, समाज, खुकुरी, अत्याचार (अ. ७) = १४
- हिरालाल, खुकुरी, खड्गबहादुर, सडक, काशी, पुण्यप्रसाद, निधो, खुकुरी, डेरा, चेलीबेटी, ट्रेन, काशी, पुण्यप्रसाद (अ. ८) = १३
- खड्गबहादुर, मन, समाज, निरपराधी, कर्तव्य, हत्या (अ. ९) = ६
- हत्या, खड्गबहादुर, हिरालाल, कलेक्टर (अ. १०) = ४

- खड्गबहादुर, हत्या, पत्रपत्रिका, खड्गबहादुर, महिला, जज, महिला, जज, न्याय, हत्या, महिला, ऐनकानून (अ. ११) = १२ = जम्मा ८८ वटा

‘कर्तव्य’ कथामा प्रयुक्त व्यक्तिवाचक सन्दर्भकहरू

अनुच्छेद	व्यक्तिवाचक सन्दर्भक	सन्दर्भित एकाइ/सूचना
१	उनी	गङ्गाधर
	आफ्नू	गङ्गाधरको
	उनी	गङ्गाधर
	आफूलाई	गङ्गाधरलाई
	तिनीहरूकै	गरिबहरूकै
	उनको	गङ्गाधरको
	उसका	गरिबहरूका
	हामीले	गरिबहरूले
	उनी	गङ्गाधर
	आफ्नो	मानिसहरूको
	उनैका	गङ्गाधरका
	उनको	गङ्गाधरको
२	उनी	गङ्गाधर
	उनी	गङ्गाधर
	उनको	गङ्गाधरको
	त्यसो	केटाकेटीहरूले गङ्गाधरका औंला, लबेदाको फेर र लठ्ठी समाउने कार्य
	उनी	गङ्गाधर
	उनलाई	गङ्गाधरलाई
३	उनको	गङ्गाधरको
५	उनी	मुरलीधर
	आफ्नू	मुरलीधरको
	आफ्ना	मुरलीधरका

	उनी	मुरलीधर
	उनलाई	मुरलीधरलाई
	उनी	मुरलीधर
	उनी	मुरलीधर
	उनी	मुरलीधर
	उनका	मुरलीधरका
६	उनले	श्रीधरले
	उनका	श्रीधरका
	उनी	श्रीधर
	आफूलाई	श्रीधरलाई
	उनको	श्रीधरको
	उनबाट	श्रीधरबाट
	उनी	श्रीधर
७	आफ्नो	गङ्गाधरको
८	मेरा	गङ्गाधरका
	मेरो	मुरलीधरको
९	उनै	गङ्गाधर
	परस्पर	मुरलीधर र श्रीधर
११	आफ्नो	श्रीधरको
१२	उनलाई	श्रीधरलाई
१३	उनको	कुटुम्बको
	उनी	श्रीधर
	उनले	श्रीधरले
१५	आफ्ना	श्रीधरका
	तिनीहरू	मुरलीधरका दुई छोरीहरू
१६	आफ्नो	मुरलीधरको
१७	आफ्नो	मुरलीधरको
	मेरो	मुरलीधरको
१९	यिनले	बरियाती ठिटाहरूले

	आफना	मुरलीधरका
	उनले	मुरलीधरले
	मेरो	मुरलीधरको
२२	आफै	मानिस स्वयम्
२४	मेरो	मुरलीधरको
	यिनै	श्रीधर र उनका सन्तान
	उनैलाई	श्रीधर र उनको परिवारलाई
२५	म	कमला
	उनलाई	श्रीधरलाई
	हामीले	मुरलीधरको परिवारले
२६	तिमी	कमला
	तिमीलाई	कमलालाई
२७	उनलाई	मुरलीधरलाई
२८	उनलाई	मुरलीधरलाई
३१	म	मुरलीधर
३२	आफूनेर	शशीधरनेर
	उसको	शशीधरको
	उसलाई	शशीधरलाई
	आफ्नो	मुरलीधरको
३३	परस्पर	ठिटाहरूबीच
३४	उनलाई	मुरलीधरलाई
	आफ्नो	गङ्गाधरका सन्तानको
३७	आफना	मुरलीधरका
३८	आफ्नो	श्रीधरको
४०	आफ्नो	मुरलीधरको
	हजुरलाई	मुरलीधरलाई
४१	उसका	शशीधरका
	मैले	मुरलीधरले
	तिमीहरू	श्रीधर र उसको परिवार

४२	आफ्नो	श्रीधरको
४३	हजुरलाई	मुरलीधरलाई
४५	उनको	मुरलीधरको
	मलाई	श्रीधरलाई
	मैले	श्रीधरले
	हजुरका	मुरलीधरका
४६	उनको	श्रीधरको
	आफ्नो	गङ्गाधरको
	उहाँको	गङ्गाधरको
	हाम्रो	मुरलीधर र श्रीधरको
	तिमीलाई	श्रीधरलाई
४७	आफ्नो	मुरलीधरको

= जम्मा : ९२ वटा

‘कर्तव्य’ कथामा प्रयुक्त दर्शकवाचक सन्दर्भकहरू

अनुच्छेद	दर्शकवाचक सन्दर्भक	सन्दर्भित एकाइ/सूचना
१	त्यस (सम्पत्ति)	गङ्गाधरको सम्पत्ति
५	यही (परिधान)	लबेदा, पटुका, टोपी, च्यादर र चन्दनयुक्त परिधान
९.	त्यस (महात्माको)	स्वर्गीय गङ्गाधरको
	त्यहीं	गङ्गाधरको घरमा
१३	यिनी (एउटी छोरी)	कृतुम्बकी एउटी छोरी
	यति (सानै उमेर)	पन्ध्र वर्षको उमेर
१९	यी (ठिटाहरू)	बरियाती ठिटाहरू
२६	त्यस (पाजीलाई)	श्रीधरलाई
	यहाँ	बिहेमा
२७	यस्तो (टट्यानपुर घाम)	टट्यानपुर घाम
३१	यहीं	बिहे स्थलमा
४४	यी (दुई दाजुभाइ)	मुरलीधर र श्रीधर

४५	यस (अज्ञानीको)	श्रीधरको
	यी (नाबालक छोराछोरी)	शशीधर र रमा
४६	त्यस (महान् तपस्या)	गङ्गाधरको महान् तपस्या
	यहाँका	दस गाउँका
४८	यो (घटना)	श्रीधर बिरामी भएको घटना

= जम्मा १७ वटा

'कर्तव्य' कथामा प्रयुक्त नामिक प्रतिस्थापकहरू

अनुच्छेद	नामिक प्रतिस्थापक	प्रतिस्थापित नाम
१	मुखिया बा	गङ्गाधर
२	मुखिया बा	गङ्गाधर
	बूढा	गङ्गाधर
३	बाबु	गङ्गाधर
	धन्वन्तरि	गङ्गाधर
५	बाबु	गङ्गाधर
७	छोराहरू	मुरलीधर र श्रीधर
	बूढा	गङ्गाधर
८	बाबु	गङ्गाधर
	बाबु	गङ्गाधर
	छोरा	मुरलीधर र श्रीधर
	ब	गङ्गाधर
९	न्यायाधीश	गङ्गाधर
	सन्ता	मुरलीधर र श्रीधर
	बाबु	गङ्गाधर
	छोरा	मुरलीधर र श्रीधर
	महाआत्मा	गङ्गाधर
	पण्डित बाजे	मुरलीधर
	बाबु	गङ्गाधर
	छोरा	श्रीधर

१०	बाबु छोरा बूढा	गङ्गाधर मुरलीधर र श्रीधर गङ्गाधर
१३	ठिटो छोरा	शशीधर शशीधर
१५	चाडउत्सव दाज्यूभाउज्यू दाज्यू	बिहे मुरलीधर र कमला मुरलीधर
१६	स्वर्गीय पिता	गङ्गाधर
१७	दुलाहा दुलाहा	शीधर शशीधर
१८	ठिटा	बरियाती
१९	बा बा ठिटाहरू बाबु बाबुबाजे जहान पति	गङ्गाधर गङ्गाधर बरियातीहरू श्रीधर स्वर्गीय गङ्गाधरलगायत कमला मुरलीधर
२३	दाज्यू बाबु असत्ती	मुरलीधर गङ्गाधर श्रीधर
२५	दाज्यूभाउज्यू	मुरलीधर र कमला
२६	पाजी बाबुबाजे जेठो सन्तान बाबु ठिटा	श्रीधर स्वर्गीय गङ्गाधरलगायत शशीधर श्रीधर जन्ती

	भाइ	मुरलीधर वा श्रीधर
	पितृहरू	स्वर्गीय गङ्गाधरलगायत
२९	दुलाहादुलही	शशीधर र कुटुम्बकी छोरी
	दुलहा	शशीधर
	दुलही	कुटुम्बकी छोरी
	दुलाहा	शशीधर
	दुलही	कुटुम्बकी छोरी
३०	दुलाहादुलही	शशीधर र कुटुम्बकी छोरी
	दुलही	कुटुम्बकी छोरी
	सम्धी	श्रीधर/मुरलीधर
३१	दुलही	कुटुम्बकी छोरी
	पिता	दुलहीका बाबु
३२	जेठाबाबु	मुरलीधर
	छोरा	शशीधर
	नानी	शशीधर
३३	बाबु	श्रीधर
	ठिटाहरू	जन्तीहरू
३४	कन्या	दुलही
	कन्या	दुलही
	महापुरुष	गङ्गाधर
	सन्तान	मुरलीधर र श्रीधर
३५	जेठाबाबु	मुरलीधर
	छोरा	शशीधर
३६	दुलही	कुटुम्बकी छोरी
	बुहारी	शशीधरकी दुलही
	बुहारी	शशीधरकी दुलही
	छोराबुहारी	शशीधर र उसकी दुलही
	दुलहीदुलाहा	शशीधरकी दुलही र शशीधर

३८	दुलही	शशीधरकी दुलही
	दाज्यू	मुरलीधर
	ठिटाहरू	जन्तीहरू
	दाज्यू	मुरलीधर
३९	पण्डित बाजे	मुरलीधर
४०	ठूला बा	मुरलीधर
	बा	श्रीधर
४२	बाबुछोरा	मुरलीधर र शशीधर
४३	ठुलवा	मुरलीधर
	बा	श्रीधर
४४	छोरी	रमा
	भाइ	श्रीधर
	दाज्यू	मुरलीधर
	भाइ	श्रीधर
	दाज्यूभाइ	मुरलीधर र श्रीधर
४५	दाज्यू	मुरलीधर
	अज्ञानीको	श्रीधरको
	छोराछोरी	शशीधर र रमा
४६	भाइ	श्रीधर
	छोराछोरी	शशीधर र रमा
	भाइ	श्रीधर
	बा	गड्गाधर
४७	भाइ	श्रीधर
४८	भाइ	श्रीधर

= जम्मा १०० वटा

‘कर्तव्य’ कथामा विलुप्त नामिक पदहरू

- (उनले) गरीबहरूको चुलामा आगो नबलेको र सुत्केरी भोको रहेको समाचार सुन्नेबित्तिकै (गरीबहरूलाई) चाहिने अन्न पैसा दिई पठाउँथे । (अ १)

- कसैले (अन्नपैसा) तिर्ने भाका सोध्यो भने (उनले) सके (अन्नपैसा) तिर्नु नसके (अन्नपैसा) तिमीहरूकै हो भन्ने जबाफ दिन्थे । (अ.१)
- (उनी) गाउँका दीनहीन गरीबहरू बेरामी परेको सुन्नासाथ ओखतीमुलो लिएर उसका भत्केका भ्रुपडीमा पुग्थे । (अ.१)
- उनी (घरको) आँगनमा आएर नउभिदिएसम्म मानिसहरू आफ्नो चाडबाड, काजकल्याण अपूर्ण सम्भन्थे । (अ.१)
- (गाउँमा) कसैले अन्याय गर्‍यो भने वरिपरि दस गाउँका दुनियाँ उनैका ढोकामा फिराद गर्न आइपुग्थे । (अ.१)
- उनको शासनकालमा (गाउँमा) कसैलाई कसैले सताउन पाएन । (अ.१)
- कोही (केटाकेटीले) औला, कोही (केटाकेटीले) लबेदाको फेर, केही (केटाकेटीले) उनको लट्ठी समाउँथे । (अ. २)
- (गाउँका) बूढाबूढी, लुलालङ्गडा, कानाखोरन्डाको टेक्ने लट्ठी भाँचियो । (अ. ३)
- (गाउँमा) न्यायको बत्ती निभ्यो । (अ. ३)
- (गाउँका) अनाथ अशक्तहरूको आशास्तम्भ ढल्यो । (अ.३)
- (गाउँमा) एउटा ठूलो आर्तनाद दिगदिगन्तमा व्याप्त भो । (अ. ४)
- (गाउँलेले) केही बेरपछि (गङ्गाधरको) शव उठाएर खोलातिर लगे । (अ. ४)
- (गङ्गाधरका) मलामीको लर्को गाउँदेखि तल खोलासम्म पुग्यो । (अ. ४)
- (गाउँका) मानिसहरूले भने, कसैको मरण होस् त यस प्रकारको होस् । (अ. ४)
- जेठा (छोरा) मुरलीधर र कान्छा (छोरा) श्रीधर । (अ. ५)
- (मुरलीधरले) सबेरै न्चाउँथे, (उनले) आधा दिनसम्म पूजापाठ गर्थे । (अ. ५)
- (उनी) जिल्लामा मुरली पण्डितका नामले विख्यात थिए । (अ. ५)
- (उनका) छोरा थिएनन् । (अ. ५)
- (उनले) दसौं श्रेणीसम्म अङ्ग्रेजी पढेका थिए । (अ. ६)
- (उनले) धोक्रे सुरुवाल र कुर्ता लाउँथे । (अ. ६)
- (उनले) जुँगा दाढी खौरेर लामो बुलबुल पालेका थिए । (अ. ६)
- (उनले) कहिलेकाहीं बुलबुलको अग्रभाग निधारतिर झुक्नु भन्ने टाउको झुक्कारेर पछाडितिर सार्थे । (अ. ६)
- (उनले) आधा अङ्ग्रेजी, चौथाइ संस्कृत, चौथाइ नेपाली मिसाएर कुरा गर्थे । (अ. ६)
- (उनले) पूजापाठ गर्नु, टीकाचन्दन लगाउनु दासत्वको चिह्न हो भन्थे । (अ. ६)

- (उनले) वीरगञ्जको अधिवेशनमा जाँदा गोरखपुरमा 'केलनर' को होटलभित्र पसेर केके-केके खाए भनी उनका साथीहरू भन्थे । (अ. ६)
- जिल्लाभरका मानिसहरू उनबाट अर्थोकमा भन्दा धनीहरूको अधियाँ बाली कब्जा गर्ने (काममा), अधीन गर्ने (काममा) साहु विर्तावालहरूको लरलहना, भाराखेटाला हडप्ने काममा विशेष सहायता पाउँथे । (अ. ६)
- (गड्गाधरको) कुलाको पानी लाग्ने, खोलापैराको डर नभएको, मानामुरी फल्ने, डोल परेको साह्रै असल खेत थियो । (अ. ७)
- (गड्गाधरको) क्रिया सिद्धिएका केही दिनपछि बाबुको जिउनी खेतको विषयमा मुरलीधर र श्रीधर बीच विवाद उठ्यो । (अ.८)
- बाबुसँग बसेकाले ऐन सवालले एकलौटी हुने भन्ने श्रीधरको र मर्ने बेलामा मेरा दुवै छोरा बराबर हुन्, "आधा-आधा (जिउनी) बाढेर खानू भनी बाले भनेर जानुभएकाले आधा (जिउनी) मा मेरो पनि हक लाग्ने भन्ने मुरलीधरको भनाइ थियो । (अ.८)
- (बाबुको) पैतालीस दिनको काम सिद्धिएका भोलिपल्ट जिउनी खेतको निर्णयका निमित्त मुरलीधरले गाउँका मानिसहरूलाई बोलाए । (अ. ९)
- (भेलामा) मानिसहरूको दुई मत भो । (अ. ९)
- सम्पत्तिका धनी बाबुले नै "दुवै छोराले आधा-आधा (जिउनी) खानू भनेर गएपछि त्यस महाआत्माको अन्तिम आज्ञा श्रीधरले मान्नेपछि भन्ने निर्णय बूढापाकाले गरे । (अ. ९)
- आधा-आधा (जिउनी) आधा-आधा खानू भन्ने लिखत पण्डित बाजेले देखाउन नसकेपछि बाबु जुन छोरासँग बसेका हुन ऐनकानुनले जिउनी उसै छोराको एकलौटी हुन्छ भन्ने फैसला ठिटाहरूले गरे । (अ. ९)
- (भेलामा) परस्पर ठूलो विवाद भो । (अ. ९)
- (अदालतमा) धूमधामसँग मुद्दा चल्यो । (अ. १०)
- (अदालतमा) गाउँका बूढापाका, तरुणतन्नेरी साराले वकपत्र गर्नुपर्थ्यो । (अ. १०)
- (अदालतमा) साक्षी बक्दा पनि गाउँ दुई भागमा विभक्त भो । (अ. १०)
- मर्ने बेला दुवै छोराले आधाआधा (जिउनी) बाँडेर खानू भनी बूढाले भनेको हामीले प्रत्यक्ष देखेसुनेका हौं । भनी बूढापाकाले (अदालतमा) वकपत्र गरे । (अ. १०)
- (अदालतमा) होइन भन्नेकै सङ्ख्या बर्ता भो । (अ. १०)
- (उनले) भनेजस्तो भएन भने बजारमा ढ्वाङ फुकेर पर्चा बाँड्दै हिँड्थे । (अ. ११)
- (अदालतमा) हरेक विवादमा ऐनकानुनकै आधार लिइन्छ । (अ. ११)

- (बाबुको) जिउनी श्रीधरले पाए । (अ. ११)
- (उनले) खोकी लाग्छ, छाती दुख्छ भन्छन् । (अ. १२)
- (उनले) व्यथा आहारविहारको दोषबाट भएको भन्थे । (अ. १२)
- (उनको) शरीर सुकेर हाडछाला मात्र बाँकी थियो । (अ. १२)
- यस्तै बेलामा कुटुम्बले छोरा शशीधरलाई छोरी दिन (श्रीधरकहाँ) आए । (अ. १३)
- (उनले) मधेशतिर तीनचार मौजा जिमिदारी छ भन्थे । (अ. १३)
- (उनको) सन्तानमा केवल यिनै एउटा छोरीमात्र हुन् भन्ने सुनिन्थ्यो । (अ. १३)
- (उसले) आदर्श विद्यालयको दसौं कक्षामा पढ्थ्यो । (अ. १३)
- उता आइमाईहरूले पनि (श्रीधरको) बिहा गर्ने पछि भनेर करकर गर्न थाले । (अ. १३)
- (विहेको) काम कुरा छिनियो । (अ. १३)
- (उनले) श्रीधरका घरमा बाजा बज्न लागेको सुनेर भ्यालबाट हेर्न लागे । (अ. १४)
- (श्रीधरका) आँगनमा चौकाचँदुआ गरेको, चारैतिर तोरण टाँगेको, मण्डप ध्वजापताकाले सिँगारी राखेको, निम्तामा आएका नसनाताहरू राम्राराम्रा लुगा लाएर बाहिरभित्र गरिरहेका, अरू इष्टमित्रहरूचाहिँ दलान, फलैँचा, बैठकमा डम्माडम्मी भएर बसेका, मण्डपमा यज्ञसामग्रीहरू फिँजिराखेका, पुरोहित बेदी अगाडि बसेर यज्ञविधि गर्न लागेका, बडो अपूर्व शोभा देखिन्थ्यो । (अ. १४)
- (श्रीधरले) तिनीहरूलाई पनि डाकेनन् । (अ. १५)
- (उनले) घोरिएर आकाशपट्टि हेर्न लागे । (अ. १६)
- (उनलाई) एकपटक स्वर्गीय पिताको तेजस्वी अनुहारको पनि सम्झना भो । (अ. १६)
- (उनले) केही बेरपछि बर्र आँसुभारेर आफ्नो नित्य कर्म गर्न थाले । (अ. १६)
- (श्रीधरका परिवार र आफन्तले) अपरान्हीतिर दुलहा अन्माउन थाले । (अ. १७)
- शिरमा जरीवाल गुलाफी पगरी, काँधमा रातो दोसल्ला, गलामा फूलको माला, निधारमा पहेंलो ठाडो तिलक, कानमा उज्वल टप लगाएको (शशीधर) गन्धर्वजस्तो देखिन्थ्यो । (अ. १७)
- (मुरलीधरले) मनमनमा भने (शशीधर) कुलको जेठो सन्तान, मेरो पिण्डपानीको दाता । (अ. १७)
- (बरियातीमा) बुढोपाको एउटा थिएन । (अ. १८)
- सबै (बरियाती) अल्लारे ठिटा मात्रै । (अ. १८)
- सबै (बरियातीको) हातहातमा चुरोट थियो । (अ. १८)
- (बरियातीले) बेफ्वाँकसँग (चुरोटको) धूवाँ उडाइरहेका थिए । (अ. १८)

- (आफ्नो) पतिलाई लुगासुगा लाएर हिँड्न तम्तयार भएको देखेर कमलाले भनिन्, “यस्तो टट्यानपुर घाममा (हजुर) कता हिँड्न लाग्नुभाको, नि ?” (अ. १९)
- नबोलाइकन त कुकुर पनि (जन्त) नजाओस् । (अ. २१)
- (तिमीले) ठीक भन्यौ । (अ. २२)
- कुकुर अज्ञानी पशु हुनाले बोलाएपछि मात्र (जन्त) जान्छ । (अ. २२)
- मानिस चाहिँ ज्ञानवान् हुनाले बखत-मौका विचार गरेर आफैँ पनि (जन्त) जानुपर्छ । (अ. २२)
- अँ नबोलाइकन पनि (जन्त) जानुपर्छ । (अ. २३)
- आखिरमा त मेरो (खेत) खाने पनि यिनै हुन् । (अ. २४)
- (म) मरेपछि (खेत) खानुपर्थ्यो । (अ. २४)
- (म) जिउँदैमा (खेत) खाए । (अ. २४)
- भो म त मारे पनि (जन्त) जान दिन्न । (अ. २५)
- उनलाई दाजुभाउज्यू नचाहिएपछि हामीले मात्रै (उनलाई) किन अँगालो हाल्दै हिँड्ने ? (अ. २५)
- त्यस पाजीलाई अँगालो हाल्न (जन्त) जान लागेको होइन । (अ. २६)
- (हाम्रो) कुलमा सबैभन्दा जेठो सन्तानको बिहे, उसमाथि त्यत्रा घरानियाँ कुटुम्बका आँगनमा बरियाती लैजानु छ । (अ. २६)
- (जन्तीमा) खालि ओठ निचोर्दा दूध भर्ने अल्लारे ठिटा मात्र छन् । (अ. २६)
- चाँडो दोसल्ला भिकिदेऊ (कमला) । (अ. २६)
- कमलाले भर्कदै बाकसबाट दोसल्ला भिकेर (मुरलीधरलाई) दिइन् । (अ. २७)
- मुरलीधर पनि (बरियातका) पछिपछि गए । (अ. २८)
- भ्रमक साँभ परेपछि दुलहीका घरमा पुगेर (मुरलीधर) सुटुक्क फलैचामा बसे । (अ. २८)
- मुरलीधर (दुलहीको घर) पुग्दा दुलहीका बाबु वरणी गर्न लागेका रहेछन् । (अ. २८)
- यज्ञ सम्पन्न भएपछि (पुरोहितले) दुलहादुलहीलाई वस्न पुग्ने गरी आसन ओछ्याएर दुलाहालाई राखे । (अ. २९)
- दुलही (यज्ञमा) बसेपछि लाज माने जस्तो गरेर शशीधर अलि पर सच्यो । (अ. २९)
- अब (सम्धी) मण्डपमा आएर बसिदिए हुन्थ्यो । (अ. ३०)
- (म) आउन लागें । (अ. ३१)
- चिनेका मानिसहरूले (उनलाई) ढोगिदिए । (अ. ३२)

- (शशीधरका) बाबुको स्थानमा मुरलीधर बस्न गएको देखेर बरियातमा आएका ठिटाहरू परस्पर कानेखुसी गर्न लागे । (अ. ३३)
- शशीधर चाहिँ (आफ्ना) जेठा बाबुका छातीमा अडेस लागेर आनन्दसँग बसेको थियो । (अ. ३५)
- (कन्या पक्षले) भोलिपल्ट दिउँसो दुलही अन्माइदिए । (अ. ३६)
- मुरलीधरले निहुरे (आफ्नी) बुहारीको मुख हेरे । (अ. ३६)
- पधेरामाथिको चौतारामा (बिहेको) रमिता हेर्ने मानिसको घुइँचो थियो । (अ. ३७)
- बरियात दोबाटोतिर पुगेपछि लौ (दुलही) घर लगेर भित्र्याऊ” भनेर मुरलीधर आफ्ना घरतिर गए । (अ. ३७)
- दुलही (घरमा) भित्र्याएपछि दाज्यू विहेमा गएको (विहेमा) सबै कार्यविधिहरू आफ्नो कुलपरम्परानुसार राम्रो प्रकारसँग सम्पन्न भएको खबर श्रीधरले (बरियातबाट) सुनेर गहभरि आँसु पारेर ठिटाहरूसँग सोधे । (अ. ३८)
- (पण्डित बाजे) भोकै आउनुभयो । (अ. ३९)
- (मलाई) बाले भनेर पठाउनुभाको । (अ. ४०)
- शशीधरको कुरा सुनेर मुरलीधरले उसका मुखतिर हेरेर मुसुमुसु हाँस्ते (उसलाई) भने । (अ. ४१)
- त्यस्तैमा श्रीधरकी सानी छोरी रमाले आएर रुन्चे मुख लाएर (मुरलीधरलाई) भनी । (अ. ४३)
- (बुबाले) हजुरलाई बोलाउन (मलाई) पठाउनु भएको । (अ. ४३)
- छोरीको कुरो सुन्नेबित्तिकै (विद्यार्थीलाई) पढाउन छोडे रमाको हात समाउँदै मुरलीधर भाइका घरतिर गए । (अ. ४४)
- दाजुलाई देखेर (श्रीधरले) बडो कष्टसँग उठेर गहभरि आँसु झारेर ढोगिदिए । (अ. ४४)
- यस अज्ञानीका सबै अपराध क्षमा गरेर (हजुरले) यी नाबालक छोराछोरीको शरण लिइदिनुहोला । (अ. ४५)
- केही बेरपछि छातीमा भक्कानु पारेर (मुरलीधरले) आँसु झार्दै भने । (अ. ४६)
- (तिमीलाई) बिसेक हुन्छ वा (तिमी) हरेस नखाऊ । (अ. ४६)
- बरु अब यहाँका वैद्यको भर गरेर (हामी) बस्नु भएन । (अ. ४६)
- (म) तिमीलाई देशतिर औषधी गराउन लैजान्छु । (अ. ४६) = जम्मा १२८ वटा

‘कर्तव्य’ कथामा प्रयुक्त योगात्मक संयोजकहरू

- आफ्नू विपुल सम्पत्तिलाई उनी सधैं जनताको थाती भन्थे र आफूलाई त्यस सम्पत्तिको केवल एउटा सञ्चालक मात्र सम्भन्थे । (अ. १)

- गरीबहरूको चुलामा आगो नबलेको र सुत्केरी भोको रहेको समाचार सुन्नेबित्तिकै बोलाएर चाहिँदो अन्न पैसा दिई पठाउँथे । (अ. १)
- उनी गाउँतिर भरे भने गाउँका सारा केटाकेटीहरू 'मुखियाबा' भन्ने कोहोलो हाल्दै आउँथे र कोही औंला, कोही लबेदाको फेर, कोही उनको लट्ठी समाउँथे । (अ. २)
- यता भाइ राजनीतिक पार्टीका सदस्य र ग्राम विकासमा प्रधान थिए । (अ. ६)
- त्रासले भनू या आशले भनू जिल्लामा सानाठूला सबै मानिसहरूमा उनको निकै धाक थियो । (अ. ६)
- जुन आँगनमा दस गाउँका दुनियाँको होचीअर्घली, न्यायअन्यायको निरोपण हुन्थ्यो, आज त्यही आँगनमा उनै न्यायाधीशका दुई सन्ताको निसाफ गर्न गाउँका मानिसहरू भेला भए । (अ. ९)
- बाबु जुन छोरासँग बसेका हुन ऐनकानुनले जिउनी उसै छोराको एकलौटी हुन्छ भन्ने फैसला ठिटाहरूले गरे । (अ. ९)
- भोज सम्भरेर गाउँका सारा कुकुरहरू पनि त्यहाँ जम्मा भएका थिए । (अ.९)
- बूढापाकाहरू पनि लाखापाखा लागे । (अ. ९)
- साक्षी बक्दा पनि गाउँ दुई भागमा विभक्त भो । (अ.१०)
- त्यसो हुनाले अदालतका डिट्ठाविचारीहरू श्रीधरसँग अलि भस्कन्थे । उसमाथि अदालतमा मामिलाको निरोपण हुँदा बकितम्लाई भन्दा लिखितम्लाई बर्ता महत्त्व दिने रीति छ । (अ. ११)
- यता केही दिनदेखि श्रीधर बेरामी छन् । (अ. १२)
- उता आइमाइहरूले पनि विहे गर्नुपर्छ भनेर कटकट गर्न थाले । (अ. १३)
- तिनीहरूलाई पनि डाकेनन् । (अ. १५)
- एकपटक स्वर्गीय पिताको तेजस्वी अन्हारको पनि सम्भना भो । (अ. १६)
- अब आँखा चिम्लेर बस्नु भएन" भनेर मुरलीधर आफ्ना कोठामा पसे अनि लुगासुगा लाएर उनले जहानसँग भने (अ. १९)
- आखिरमा मेरो खाने पनि यिनै हुन् । (अ. २४)
- मुरलीधर पनि पछिपछि गए । (अ. २८)
- एक छिनपछि छोरी बोकेर घरभित्रबाट दुलहीका बाबु निस्के र छोरीलाई दुलाहाका बायाँतर्फ बसाए । (अ. २९)
- जेठाबाबुलाई अचानक आफूनेर उभिएको देखेर शशीधरले पनि ढोगिदियो । (अ. ३२)
- मुरलीधरले छोरालाई "नानी चिरञ्जीवी भए" भनेर आशिष् दिए र उसको पछाडिपट्टि बसी उसलाई आफ्नो काखनेर ताने । (अ. ३२)

- छोराबुहारीको रूप देखेर मुरलीधर गदगद भए । अनि दुलहीदुलाहाको डोली अगाडि लाएर मुरलीधर घरतिर फर्के । (अ. ३६)
- शशीधरले विस्तारविस्तार आएर मुरलीधरलाई ढोगिदियो र दलानको थाममा टाँसिएर भन्यो (अ. ४०)
- भाइका आँखामा आँसु छत्रलिकएको देखेर मुरलीधरको पनि गहभरि आँसु भो । (अ. ४४)
- मुरलीधर रोएको देखेर श्रीधरका जहान छोराछोरी पनि रुन लागे । (अ. ४६) = जम्मा २६ वटा

‘कर्तव्य’ कथामा प्रयुक्त कारणात्मक संयोजकहरू

- कसैले तिर्ने भाका सोध्यो भने सके तिर्नु नसके तिमीहरूकै हो भन्ने जबाफ दिन्थे । (अ. १)
- गाउँका गरीबहरूलाई मुखियाबाको जिउ छउन्जेल हामीले अन्यायमा मर्नुपर्दैन भन्ने दृढ विश्वास थियो । (अ. १)
- कसैले अन्याय गर्‍यो भने वरिपरि दस गाउँका दुनिया उनैका ढोकामा विवाद गर्न आइपुग्थे । (अ. १)
- उनी गाउँतिर भरे भने गाउँका सारा केटाकेटीहरू मुखियाबा, मुखियाबा भन्ने कोहोलो हाल्दै आउँथे । (अ. २)
- केटाकेटीहरूले त्यसो गर्दा बूढा मुसुमुसु हाँसेर कसैको गाला थपथपाउँथे, कसैको चिउँडो उचालेर हास्थे । यसप्रकारले गाउँका युवावृद्धहरू, बालबालिका सबैका निमित्त उनी अपार प्रिय थिए । (अ. २)
- कहिलेकाहीं बुलबुलको अग्रभाग निधारतिर भन्यो भने टाउको भड्कारेर पछाडितिर सार्थे । (अ. ६)
- आधा अङ्ग्रेजी, चौथाइ संस्कृत, चौथाइ नेपाली मिसाएर कुरा गर्थे । त्यसो हुनाले उनले गरेका कुरा अशिक्षित ग्रामीण जनताहरू चौथाइ मात्र बुझ्दथे । (अ. ६)
- वीरगञ्जको अधिवेशनमा जाँदा गोरखपुरमा केलनरको होटलभित्र पसेर केके-केके खाए भनी उनका साथीहरू भन्थे । (अ. ६)
- बाबुसँग बसेकाले ऐनसवालले एकलौटी हुने भन्ने श्रीधरको र मर्ने बेलामा मेरा दुवै छोरा बराबर हुन्, आधा-आधा बाँडेर खानू भनी बाले भनेर जानुभएकाले आधामा मेरो पनि हक लाग्ने भन्ने मुरलीधरको भनाइ थियो । (अ. ८)
- सम्पत्तिका धनी बाबुले नै दुवै छोरोले आधाआधा खानु भनेर गएपछि त्यस महाआत्माको अन्तिम आज्ञा श्रीधरले मान्नुपर्छ भन्ने निर्णय बूढापाकाले गरे । (अ. ९)

- आधाआधा खानू भन्ने लिखत पण्डित बाजेले देखाउन नसकेपछि बाबु जुन छोरसँग बसेका छन् ऐनकानुनले जिउनी उसै छोराले एकलौटी हुन्छ भन्ने फैसला ठिटाहरूले गरे । (अ. ९)
- मर्ने बेलामा दुवै छोराले आधाआधा बाँडेर खानू भनी बूढाले भनेको हामीले प्रत्यक्ष देखेसुनेका हौं भनी बूढापाकाले वकपत्र गरे । (अ. १०)
- भनेजस्तो भएन भन्ने बजारमा ढ्वाङ फुकेर पर्चा बाँड्दै हिँडथे । त्यसो हुनाले अदालतका डिट्टा विचारीहरू श्रीधरसँग अलि झस्कन्थे (अ. ११)
- सन्तानमा केवल चिनै एउटी छोरी मात्र हुन् भन्ने सुनिन्थ्यो । (अ. १३)
- उता आइमाइहरूले पनि बिहा गर्नेपछि भनेर करकर पार्न थाले । (अ. १३)
- अब आँखा चिम्लेर बस्नु भएन भनेर मुरलीधर आफ्ना कोठामा पसे । (अ. १९)
- कुकुर अज्ञानी पशु हुनाले बोलाएपछि मात्र जान्छु, मानिस चाहिँ ज्ञानवान् हुनाले बखत-मौका विचार गरेर आफैँ पनि जानु पर्छ । (अ. २२)
- मुरलीधरले छोरालाई नानी चिरञ्जीवी भए भनेर आशिष् दिए । (अ. ३२)
- त्यस्ता महापुरुषका सन्तानहरू आफ्नो कर्तव्य किन छाड्दथे । तब पो मानिसहरू कुलघरान भन्दछन् । (अ. ३४)
- बरियात दोबाटोनिर् पुगेपछि लौ घर लगेर भित्र्याऊ भनेर मुरलीधर आफ्ना घरतिर लागे । (अ. ३७)
- आज एकादशी भनेर पण्डित बाजेले केही खानु भएन । (अ. ३९)
- ठूलाबा जिउनीको पिपले खेतमा हजुरलाई जताबाट मन पर्छ, नापेर आधा खेत कमाउनुहोस् अरे, बाले भनेर पठाउनुभाको । (अ. ४०)
- यति भनेर भाइका पथपरेजको व्यवस्था मिलाएर केही बेरपछि मुरलीधर आफ्नो घरतिर गए । (अ. ४७)
- यो घटना भएको छ सात दिनपछि भाइलाई लिएर औषधि गराउन मुरलीधर देशतिर हिँडे भन्ने सुनियो । (अ. ४८)

= जम्मा ३४ वटा

'कर्तव्य' कथामा प्रयुक्त कालिक संयोजकहरू

- लगालग नौ दिन ज्वरो आएर मुखिया गङ्गाधरले संसार छोडे । (अ. १)
- आफ्नो विपुल सम्पत्तिलाई उनी सधैं जनताको थाती भन्थे । (अ. १)
- गरिबहरूको चुलामा आगो नबलेको र सुत्केरी भोको रहेको समाचार सुन्नेबित्तिकै बोलाएर चाहिँदो अन्न-पैसा दिई पठाउँथे । (अ. १)

- उनको जीवनकालमा कसैको बिहाबर्तुन, किरिया-श्राद्ध, दसैं-तिहार अड्केन । (अ. १)
- गाउँका दीनहीन गरिबहरू बेरामी परेको सुन्नासाथ ओखतीमूलो लिएर उसका भत्केका भुपडीमा पुग्थे । (अ. १)
- गाउँका गरिबहरूलाई 'मुखिया बाको जिउ छइन्जेल हामीले अन्यायमा मर्नु पर्दैन' भन्ने दृढ विश्वास थियो । (अ. १)
- उनी आँगनमा आएर नउभिदिएसम्म मानिसहरू आफ्नो चाडबाड, काजकल्याण अपूर्ण सम्भन्थे । (अ. १)
- उनको शासनकालमा कसैलाई कसैले सताउन पाएन । (अ. १)
- केही बेरपछि शब उठाएर खोलातिर लगे । (अ. ४)
- मुरलीधर पण्डित थिए । सबै न्वाउथे, आधा दिनसम्म पूजापाठ गर्थे । (अ. ५)
- उनी सधैं यही परिधानमा हिँड्थे । (अ. ५)
- कहिलेकाहीं बुलबुलको अग्रभाग निधारतिर झुन्डो भन्ने टाउको झड्कारेर पछाडितिर सार्थे । (अ. ६)
- क्रिया सिद्धिएका केही दिनपछि बाबुको जिउनी खेतको विषयमा मुरलीधर र श्रीधर बीच विवाद उठ्यो । (अ. ८)
- बाबुसँग बसेकाले ऐन सवालले एकलौटी हुने भन्ने श्रीधरको र मर्ने बेलामा मेरा दुवै छोरा बराबर हुन्, "आधा-आधा बाँडेर खानू" भनी बाले भनेर जानुभएकाले आधामा मेरो पनि हक लाग्ने भन्ने मुरलीधरको भनाइ थियो । (अ. ८)
- पैतालीस दिनको काम सिद्धिएका भोलिपल्ट जिउनी खेतको निर्णयका निमित्त मुरलीधरले गाउँका मानिसहरूलाई बोलाए । (अ. ९)
- जुन आँगनमा दस गाउँका दुनियाँको होचीअर्घेली, न्यायअन्यायको निरोपण हुन्थ्यो, आज त्यही आँगनमा उनै न्यायाधीशका दुई सन्ताको निसाफ गर्न गाउँका मानिसहरू भेला भए । (अ. ९)
- आखिर न्यायको केही टुङ्गो नलागी सभा विसर्जन भो । (अ. ९)
- ग्रामसभा विसर्जन भएका अलि दिनपछि बाबुका अन्तिम आज्ञाको आधार लिएर मुरलीधरले अदालतमा नालिस दिए । (अ. १०)
- मर्ने बेला दुवै छोराले आधाआधा बाँडेर खानू भनी बूढाले भनेको हामीले प्रत्यक्ष देखेसुनेका हौं । भनी बूढापाकाले बकपत्र गरे । (अ. १०)
- जनक्रान्तिदेखि यता श्रीधरले अड्डाखानामा पनि आफ्नो रोबरवाफ प्रशस्त जमाइराखेका थिए । (अ. ११)

- अन्त्यमा डिट्ठाविचारीले कानूनको आज्ञा पालन गरे । (अ. ११)
- यता केही महिनादेखि श्रीधर बिरामी छन् । (अ. १२)
- यस्तै बेलामा कुटुम्बले छोरा शशीधरलाई छोरी दिन आए । (अ. १३)
- वैशाखको महिना थियो । (अ. १४)
- एकछिनपछि सकीनसकी मण्डपमा आएर श्रीधरले पूर्वाङ्ग कर्म गर्न थाले । (अ. १४)
- एकपटक स्वर्गीय पिताको तेजस्वी अनुहारको पनि सम्झना भो । (अ. १६)
- केहीबेरपछि बर् आँसु झारेर आफ्नो नित्य कर्म गर्न थाले । (अ. १६)
- अपराह्नतिर दुलाहा अन्माउन थाले । (अ. १७)
- एकछिनपछि बाजावालाहरू मङ्गलधुन बजाउँदै अघिअघि हिँडे । (अ. १७)
- त्यसपछि दुलाहाको तामदान चल्यो । (अ. १७)
- आज पनि घरघरमा बाँके यश र कीर्तिको चर्चा हुन्छ । (अ. १९)
- अब आँखा चिम्लेर बस्नु भएन । (अ. १९)
- दाज्यूलाई बाबुले मर्ने बेलामा दिएको खेत पनि खोसेर खाने त्यस्ता असत्तीको (अ. २३)
- आखिरमा त मेरो खाने पनि यिनै हुन् । (अ. २४)
- मरेपछि खानुपर्थ्यो, जिउँदैमा खाए । (अ. २४)
- भ्रमक साँभ परेपछि दुलहीका घरमा पुगेर सुटुक्क फलैचामा बसे । (अ. २८)
- बरणी सिद्धिको केही बेरपछि यज्ञमण्डपको कार्य आरम्भ भो । (अ. २९)
- यज्ञ सम्पन्न भएपछि दुलहादुलहीलाई बस्न पुग्ने गरी आसन ओछ्याएर दुलाहालाई राखे । (अ. २९)
- एकछिनपछि छोरी बोकेर घरभित्रबाट दुलहीका बाबु निस्के । (अ. २९)
- दुलही बसेपछि लाज मानेजस्तो गरेर शशीधर अलि पर सच्यो । (अ. २९)
- दुलाहादुलही यज्ञमा बसेपछि दुलहीका बाबुले यताउता हेरेर भने । (अ. ३०)
- अब मण्डपमा आएर बसिदिए हुन्थ्यो । (अ. ३०)
- श्रीधर र मुरलीधरले जिउनीका विषयमा वर्ष दिनसम्म मुद्दा लडेको पनि धेरै जनालाई थाहा थियो । (अ. ३४)
- मुरलीधर बखतबखतमा गर्नुपर्ने कार्यहरू छोरोलाई सिकाइदिन्थे । (अ. ३५)
- भोलिपल्ट दिउँसो दुलही अन्माइदिए । (अ. ३६)
- साँभ पर्ने बेलामा बरियात गाउँनेर पुग्यो । (अ. ३७)

- बरियात दोबाटोनेर पुगेपछि “लौ, घर लगेर भित्र्याऊ” भनेर मुरलीधर आफ्ना घरतिर गए । (अ. ३७)
- दुलही भित्र्याएपछि दाज्यू बिहेमा गएको, सबै कार्यविधिहरू आफ्नो कुलपरम्परानुसार राम्रो प्रकारसँग सम्पन्न भएको खबर श्रीधरले सुनेर गहभरि आँसु पारेर ठिटाहरूसँग सोधे (अ. ३८)
- आज एकादशी भनेर पण्डित बाजेले केही खानु भएन । (अ. ३९)
- विहे सिद्धिएको एक महिनापछिको कुरा हो । (अ. ४०)
- एकदिन बिहान मुरलीधर आफ्नो नित्यकर्म सिध्याएर फलैचामा बसेर भागवत हेर्न लागेका थिए (अ. ४०)
- त्यस्तैमा शशीधरले विस्तारविस्तार आएर मुरलीधरलाई ढोगिदियो (अ. ४०)
- शशीधरले खेत कमाउने कुरो सुनाएर गएको चौधपन्ध्र दिनपछि एकदिन मुरलीधर फलैचामा बसेर नस सुँध्दै विद्यार्थीहरूलाई रघुवंशको पाठ घोकाउँदै गर्न लागेका थिए । (अ. ४३)
- त्यस्तैमा श्रीधरकी सानी छोरी रमाले आएर रुन्चे मुख लाएर भनी । (अ. ४३)
- छोरीको कुरो सुन्नेबित्तिकै पढाउन छोडे रमाको हात समाउँदै मुरलीधर भाइका घरतिर गए । (अ. ४४)
- चार वर्षपछिको यी दुई दाज्यूभाइको पुनर्मिलन सारै दुःखलाग्दो देखियो । (अ. ४४)
- दाज्यू अस्तिदेखि दम बढ्न थाल्यो । (अ. ४५)
- मलाई अब धेरैदिन बाँचुला जस्तो लाग्दैन । (अ. ४५)
- एकछिनपछि मुरलीधरले भाइका निधार, छाती, हात, गोडा सबै अङ्ग छामे । (अ. ४६)
- केहीबेरपछि छातीमा भक्कानु पारेर आँसु झार्दै भने । (अ. ४६)
- उहाँको त्यस महान् तपस्याका प्रभावले हाम्रो अनिष्ट कदापि हुने छैन । (अ. ४६)
- बरु अब यहाँका वैधको भर गरेर बस्नु भएन । (अ. ४६)
- यति भनेर भाइका पथपरेजको व्यवस्था मिलाएर केही बेरपछि मुरलीधर आफ्नो घरतिर गए । (अ. ४७)
- यो घटना भएको छ सात दिनपछि भाइलाई लिएर औषधी गराउन मुरलीधर देशतिर हिँडे भन्ने सुनियो । (अ. ४८) = जम्मा ६६ वटा

‘कर्तव्य’ कथामा पुनरावृत्त शब्दहरू

- सम्पत्ति, गरीबहरू, गाउँ, गरीबहरू, मुखिया, अन्याय (अ. १) = ६
- गाउँ, मुखियाबा, गाउँ, गाउँ, मुखियाबा, मुखियाबा, केटाकेटीहरू, गाउँ (अ. २) = ८

- दस गाउँ, गाउँ (अ. ३) = २
- दस गाउँ, दुनियाँ, गाउँ, खोला, मानिसहरू (अ. ४) = ५
- गङ्गाधर, मुरलीधर, मानिसहरू, लबेदा, जिल्ला (अ. ५) = ५
- श्रीधर, बुलबुल, अङ्ग्रेजी, चौथाइ, चौथाइ, पूजापाठ, चन्दन, जिल्ला, चन्दा, भनूँ, जिल्ला, मानिसहरू, जिल्ला, गाउँ, मानिसहरू, जिल्ला, नाउँ (अ. ६) = १७
- छोरा, बूढा, खेत (अ. ७) = ३
- बाबु, जिउनी खेत, मुरलीधर, श्रीधर, बाबु, श्रीधर, छोरा, बा, आधा, मुरलीधर (अ. ८) = १०
- जिउनी खेत, मुरलीधर, गाउँ, मानिसहरू, दस गाउँ, दुनियाँ, आँगन, गाउँ, मानिसहरू, मानिसहरू, मुरलीधर, श्रीधर, श्रीधर, सम्पत्ति, बाबु, छोरा, आधा-आधा, श्रीधर, बूढापाका, आधा-आधा, बाबु, छोरा, जिउनी, छोरा, ठिटाहरू, बूढापाका, न्याय, ठिटाहरू, ऐन, गाउँ, विवाद, ठिटाहरू, बूढापाका, न्याय, ठिटाहरू, बूढापाका, बूढापाका (अ. ९) = ३७
- विसर्जन, बाबु, अन्तिम आज्ञा, मुरलीधर, गाउँ, बूढापाका, गाउँ, छोरा, आधाआधा, बूढा, बूढापाका, बकपत्र, ठिटाहरू, होइन (अ. १०) = १४
- श्रीधर, अदालत, श्रीधर, अदालत, निरोपण, बर्ता, विवाद, ऐनकानून, श्रीधर, पक्ष, डिट्ठाविचारी, कानून, जिउनी, श्रीधर, मुरलीधर (अ. ११) = १५
- श्रीधर (अ. १२) = १
- कुटुम्ब, जिल्ला, छोरी, शशीधर, छोरा, श्रीधर, छोरी, धनी, कुटुम्ब, छोरी, बिहा, आइमाई, बिहा (अ. १३) = १३
- मुरलीधर, श्रीधर, घर, आँगन, मण्डप, यज्ञ, मण्डप श्रीधर (अ. १४) = ८
- श्रीधर, छोरी (अ. १५) = २
- मुरलीधर (अ. १६) = १
- मुरलीधर, पूजाकोठा ऋयाल, दुलाहा, शशीधर, बिहा, ताम्दान, शशीधर, दुलाहा, ताम्दान, मुरलीधर, आँसु (अ. १७) = १२
- मुरलीधर, श्रीधर, फलैचा (अ. १८) = ३
- मुरलीधर, बा, बा, ठिटाहरू, चुरोट, ओछ्यान, नाउँ, मुरलीधर, कोठा, लुगासुगा, कमला (अ. १९) = ११
- जन्त (अ. २१) = १
- कुकुर (अ. २२) = १
- नबोलाइकन, जानुपर्छ, दाज्यू, बाबु, खेत (अ. २३) = ५

- दाज्यूभाउज्यू (अ. २५) = १
- अंगालो, कमला, बाबुबाजे, कुल, जेठो सन्तान, बिहे, घरानिया, कुटुम्ब, बरियाती, बाबु, फलैचा, ओछ्यान, बूढोपाको, अल्लारे ठिटा, घरगृहस्थी, घर, कमला, कुल, मानमर्यादा, जन्ती, दोसल्ला (अ. २६) = २०
- कमला, दोसल्ला, दोसल्ला, मुरलीधर, जन्त, टट्यानपुर धाम, गाउँ, मानिस (अ. २७) = ८
- बरियात, मुरलीधर, मुरलीधर, दुलही, मानिस (अ. २८) = ५
- वरणी, यज्ञ, छोरी, घर, दुलही, बाबु, छोरी, दुलाहा, दुलही, शशीधर, शशीधर, लाज, मुरलीधर, फलैचा (अ. २९) = १४
- दुलाहादुलही, यज्ञ, दुलही, बाबु, मण्डप (अ. ३०) = ५
- दुलही, फलैचा, मुरलीधर (अ. ३१) = ३
- मुरलीधर, मण्डप, मानिसहरू, शशीधर, मुरलीधर (अ. ३२) = ५
- बाबु, मुरलीधर, बरियात, ठिटाहरू (अ. ३३) = ४
- मुरलीधर, जिल्ला, विख्यात, पण्डित, मानिसहरू, श्रीधर, मुरलीधर, जिउनी, मुद्दा, कन्या पक्ष, बूढापाका, सन्तान, मानिसहरू (अ. ३४) = १३
- पुरोहित, मुरलीधर, शशीधर, जेठाबाबु, मुरलीधर, छोरा, विवाह विधि (अ. ३५) = ७
- दुलही, मुरलीधर, बुहारी, मुरलीधर, मुरलीधर, घर (अ. ३६) = ६
- बरियात, गाउँ, मानिस, बरियात, घर, मुरलीधर, घर (अ. ३७) = ७
- दुलही, दाज्यू, बिहे, कुल, श्रीधर, ठिटाहरू, दाज्यू (अ. ३८) = ७
- पण्डित बाजे अ. ३९) = १
- बिहे, मुरलीधर, नित्यकर्म, शशीधर, मुरलीधर, जिउनी, पिपले खेत, आधा खेत, बा (अ. ४०) = ०९
- शशीधर, मुरलीधर, जिउनी, आधा खेत (अ. ४१) = ४
- शशीधर, घर, कमला (अ. ४२) = ३
- शशीधर, खेत, मुरलीधर, फलैचा, श्रीधर, ठुलबा, बा (अ. ४३) = ७
- छोरी, रमा, मुरलीधर, भाइ, घर, श्रीधर, दाज्यू, गह, आँसु, भाइ, आसु, मुरलीधर, दाज्यूभाइ (अ. ४४) = १३
- मुरलीधर, गह, आँसु, श्रीधर, दाज्यू (अ. ४५) = ५
- भाइ, मुरलीधर, बर, आँसु, मुरलीधर, श्रीधर, छोराछोरी, मुरलीधर, भाइ, मुरलीधर, आँसु, बा (अ. ४६) = १२

- भाइ, मुरलीधर, घर (अ. ४७) = ३
- भाइ, औषधी, मुरलीधर, देश (अ. ४८) = ४ = जम्मा ३४६ वटा

‘दोषी चस्मा’ कथामा प्रयुक्त व्यक्तिवाचक सन्दर्भकहरू

अनुच्छेद	व्यक्तिवाचक सन्दर्भक	सन्दर्भित एकाइ/सूचना
१	उनी	केशवराज
	उनको	केशवराजको
	उनका	केशवराजका
	उनी	केशवराज
२	उनी	केशवराज
	उनलाई	केशवराजलाई
	उनी	केशवराज
	उनी	केशवराज
	उनलाई	केशवराजलाई
	उनी	केशवराज
	उनले	केशवराजले
	उनले	केशवराजले
	उनलाई	केशवराजलाई
	उनले	केशवराजले
	उनले	केशवराजले
	उनले	केशवराजले
	उनले	केशवराजले
	म	केशवराज
	उनी	केशवराज
	उनले	केशवराजले
	उनले	केशवराजले
	उनलाई	केशवराजलाई
	उनले	केशवराजले
उनले	केशवराजले	
३.	उनलाई	केशवराजलाई

४.

उनी	केशवराज
उहाँबाट	जर्साबबाट
उनले	केशवराजले
उनलाई	केशवराजलाई
उनका	केशवराजका
उहाँले	जर्साबले
उनको	केशवराजको
उनलाई	केशवराजलाई
उनको	केशवराजको
आफू	केशवराज
उनले	केशवराजले
उनको	केशवराजको
उनको	केशवराजको
उनको	केशवराजको
उनी	केशवराज
उनकी	केशवराजकी
म	केशवराजकी पत्नी
आफूलाई	केशवराजकी पत्नीलाई
यसलाई	केशवराजकी पत्नीलाई
आफ्नो	केशवराजकी पत्नीको
उनकी	केशवराजकी
उनी	केशवराज
उनीबाट	केशवराजबाट
आफ्ना	केशवराजका
आफूले	केशवराजले
यो	जर्साबलाई अभिवादन पनि नगर्नु
उनले	केशवराजले
आफ्नो	केशवराजको
उनले	केशवराजले

५

	उनको	केशवराजको
	उनको	केशवराजको
	यसमा	जर्साबलाई अभिवादन नगर्नुमा
	उनको	केशवराजको
	मैले	केशवराजले
	उनले	केशवराजले
६	उनलाई	केशवराजलाई
	उनले	केशवराजले
	आफ्नो	केशवराजको
	आफ्नी	केशवराजकी
	उनलाई	केशवराजलाई
	उनलाई	केशवराजलाई
	तिनले	केशवराजकी पत्नीले
	मबाट	केशवराजबाट
	मैले	केशवराजले
	उहाँ	केशवराज
८	आफ्नी	केशवराजकी
	उनले	केशवराजले
	उनलाई	केशवराजलाई
	उनले	केशवराजले
९	उनले	केशवराजले
	आफ्नो	केशवराजको
	उनी	केशवराज
१०	उनको	केशवराजको
१२	उहाँको	जर्साबको
	उहाँ	जर्साब
	उहाँको	जर्साबको
१३	उहाँको	जर्साबको
	उहाँलाई	जर्साबलाई

१४

उनीहरूको

ठूला मानिसहरूको

उनीहरू

ठूला मानिसहरू

उनले

केशवराजले

आफ्नै

केशवराजकै

उनी

केशवराज

उनले

केशवराजले

आफूले

केशवराजले

उनी

केशवराज

तिनको

केशवराजको

आफ्नो

केशवराजको

उनलाई

केशवराजलाई

आफूमाथि

केशवराजमाथि

मेरो

केशवराजको

मेरो

केशवराजको

उहाँलाई

जर्साबलाई

उहाँबाट

जर्साबबाट

म

केशवराज

मलाई

केशवराजलाई

आफूले

केशवराजले

उनको

केशवराजको

उहाँको

जर्साबको

आफै

केशवराज

हामी

केशवराज र उजस्ता व्यक्तिहरू

१५

उनले

केशवराजले

१७

उनले

केशवराजले

उनी

केशवराज

१८

उनले

केशवराजले

उनको

केशवराजको

उनी

केशवराज

	आफूले	केशवराजले
	उनले	केशवराजले
	आफ्नी	केशवराजकी
१९	उनले	केशवराजले
	उनले	केशवराजले
	उहाँ	जर्साब
	आफै	केशवराज
	उनी	केशवराज
	म	जर्साब
	तिमी	केशवराज
२०	उहाँ	जर्साब
	उनलाई	केशवराजलाई
	उनको	केशवराजको
२१	उनी	केशवराज
	उनको	केशवराजको
	उनले	केशवराजले
	उनकी	केशवराजकी
	उनी	केशवराज
	उनको	केशवराजको
	म	जर्साब
	तिमी	केशवराज
	उनको	केशवराजको
	उनले	केशवराजले
२२	आफै	केशवराज
	उनी	केशवराज

= जम्मा : १३६ वटा

‘दोषी चस्मा’ कथामा प्रयुक्त दर्शकवाचक सन्दर्भकहरू

अनुच्छेद	दर्शकवाचक सन्दर्भक	सन्दर्भिक एकाइ/सूचना
२	यस (दृश्य) त्यो (टाढाको कालो वस्तु) यो (विचार) यस (चस्मा) यहाँ	बादलका टुक्रा आकाशमा रङ्मडिएको दृश्य टाढा देखिएको कालो वस्तु चस्मा बेकामको भएको विचार केशवराजको चस्मा जर्साबको गाडी नम्बर हेर्ने कार्यमा
३	अर्को (कुरो) यस्तो (गलत धारणा)	केशवराजले जर्साबलाई नटेरेर स्वस्ति नगरेको मनमा लाग्नु केशवराजले जर्साबलाई नटेरेको धारणा
४	यो (कुरा) यो (ठाडो) यो (मूर्ख) जहाँ यहाँ यो (क्रोध)	केशवराजले जर्साबलाई नटेरेको कुरा जर्साबका मनमा पयो कि भन्ने कुरा केशवराजको चस्मा केशवराज बुँडगलमा केशवराजको घरमा केशवराजको क्रोध
५	त्यो (भूल) यस (प्रश्न) यस (विषय) त्यो (विषय घटना)	जर्साबलाई नटेरेको भूल पत्नीले सोधको प्रश्न केशवराजले जर्साबलाई राम्रोसँग स्वस्ति गर्न नपाएको विषय केशवराजले जर्साबलाई राम्रोसँग स्वस्ति गर्न नपाएको घटना
९	त्यही	आठ बजे
१३	यस्तो (कुरा) यो (क्रुद्ध अवस्था)	ठूला मानिसको अहङ्कारमा धक्का दिने कुरा जर्साब रिसाएको अवस्था
१४	यो (अवस्था) यो (विचार)	बिरामीजस्तो अवस्था विनाकारण जर्साब रिसाए आफूलाई पनि उनको खाँचो नपर्ने विचार
१९	त्यत्ति (कुरा) यस्तो (जाबो कुरामा)	चस्माका कारण राम्ररी स्वस्ति गर्न नपाएको कुरा चस्माका कारण राम्ररी स्वस्ति गर्न नपाएको कुरा

२०	यी (सबै गुण)	जर्साबका क्षमाशील र दयालु गुण
	यहाँ	जर्साबको घरमा
	यी (सबै कुरा)	चस्माको दोषका कारण गल्ती भएकाले माफ पाउनुपर्ने कुरा
	यत्तिको (मानसिक चिन्ता)	केशवराजले रातदिन भोगेको मानसिक चिन्ता
२१	त्यति (कुरा)	चस्माका कारण राम्ररी स्वस्ति गर्न नपाएको कुरा
	यस्तो (जाबो कुरामा)	चस्माका कारण केशवराजले राम्ररी स्वस्ति गर्न नपाएको कुरामा

= जम्मा : ३० वटा

'दोषी चस्मा' कथामा विलुप्त नामिक पदहरू

- धेरै दिनदेखि उनी अर्को चस्मा लिने विचारमा थिए तर (उनलाई) अभै अनुकूल परेको थिएन । (अ. १)
- (उनी) एकदिन सधैको जस्तै (जर्साबको) चाकरी गर्न गएका थिए । (अ. २)
- आज (जर्साबको) सवारी हुँदैन कि ? (अ. २)
- सारा चाकरिया निराश भएर आज (जर्साबको) सवारी हुँदैन भन्ने निश्चय गरी (घर) फर्के । (अ. २)
- त्यसै बखतमा मोटर हर्र गयो अनि पो (जर्साबको) मोटरलाई र मोटरमा राज भएका जर्साबलाई उनले चिने र हत्पताउँदै (जर्साबलाई) स्वस्ति गरे । (अ. २)
- (उनलाई) चस्माले यहाँ पनि धोका दियो । (अ. २)
- चस्माको पावर ठीक भएको भए म स्वस्ति गर्न पाउथेँ (जर्साबलाई) चाकरी पुग्थ्यो । (अ. २)
- (चस्मा) फेर्न त परिहाल्यो र उनले (चस्मा) फेर्ने निश्चय पनि गरेका थिए । (अ. २)
- उनले पहिले नै (चस्मा) फेरेका भए आजको घटना हुन पाउने थिएन । (अ. २)
- उनी ठिड्ड मोटरतिर फर्किरहे, (जर्साबलाई) स्वस्ति गरेनन् । (अ. ३)
- (उनले) यो नटेरेको हुन्छ । (अ. ३)
- उहाँबाट (केशवराजले) नटेरेकै हो भन्ने ठानियो होला (अ. ३)
- यत्तिका दिन (केशवराजले) चाकरी गर्दा पनि (उनलाई) केही बन्दोबस्त जर्साबबाट नहुँदा उनले यस्ता जर्साबलाई के टेर्नु भनेर नटेरेको भन्ने जर्साबका मनमा पन्यो होला । (अ. ३)
- ठूला मानिसहरू, इज्जतका सबालमा बडा इखालु हुन्छन् र पछिसम्म पनि (उनीहरूले) सम्भ्ररहन्छन् (अ. ३)
- त्यसपछि (उनको रिस) आफूमाथि खनियो । (अ. ४)

- जब (उनले) सुने भातमा केही विलम्ब छ । (अ.४)
- (सिंढी) उक्लदै (अनेक कुरा) फलाकै उनी बुझलमा पुगे । जहाँ दिउँसो राम्ररी नहेरेर किनेको चिसो दाउरालाई फुफू गरी (आगो) बाल्ने प्रयत्नमा उनकी धर्मपत्नी लागेकी थिइन् । (अ.४)
- (पत्नीले) बडो सिपालु म छु आफूलाई भन्छे । (अ.४)
- (यसले) आफ्नो पोईलाई टायममा भातसम्म खुवाउन पनि सक्तन । (अ.४)
- (आफू) काममा बाहिर गयो । (अ.४)
- (आफू) लखतरान भई घर फर्क्यो । (अ.४)
- (उनले) अरू केके फलाकिरहे । (अ.४)
- (पतिको) यो अचानकको क्रोध देखेर उनकी स्त्री डराउनुको सट्टा छक्क परिन् । (अ.४)
- (यो) एउटा पाप पनि हो । (अ.५)
- उनले जानीजानीकन (जर्साबलाई) नटेरेको होइन । (अ.५)
- (उनको) केवल एउटा सानो बिराम छ । (अ.५)
- (केशवराज) ननिदाएर छटपटाएको देखेर केशवराजकी पत्नीले सोधिन् । (अ.६)
- (तपाईंलाई) किन निद्रा परेन ? (अ.६)
- (तपाईंलाई) के को दुःख छ ? (अ.६)
- पहिले त उनलाई (पत्नीको) यस प्रश्नले रिस उठ्यो । (अ.६)
- काम न काज (यसले) सबै कुरा जान्न खोज्छे । (अ.६)
- उनले आफ्नो रिसलाई काबुमा राखेर (पत्नीलाई) केवल “केही होइन” भन्ने मात्र उत्तर दिए । (अ.६)
- तिनले ढिपी गर्दा (उनले) त्यो विशेष घटनालाई नभनेर गोलबोलीमा कुरो गरे । (अ.६)
- अब (मैले) के गर्ने ? (अ.६)
- (उनकी) पत्नीले (उनलाई) सजिलैसँग उत्तर दिइन् “(तपाईं)” गएर माफी मागहोस् न । (अ.७)
- उनले बाँकी रहेको रात उपयोगमा ल्याउन सकेनन् र (उनी) भिसमिसेमै उठेर लुगा लगाएर जान तयार परे । (अ.८)
- (उनलाई) केवल घडीले अबेर गरिदियो । (अ.८)
- आफ्नो घरमा पर्खनुभन्दा त (जर्साबको) ढोका नै कुर्नु असल हो । (अ.९)
- (उनको) साइत नपरेको होइन । (अ.९)
- (उनको) काम सिद्ध हुने भयो । (अ.९)

- (उनले) दुई घन्टा ढोका कुरेपछि विस्तारविस्तार चाकरीबाज आउन थाले र (जर्साबको) दरबार अधिल्लिरको चौर मान्छेले भरियो । (अ.१०)
- घुइँचोमा (जर्साबको) कसलाई नजर हुन्छ, कसलाई (नजर) हुँदैन, थाहा पाइँदैन (अ.१०)
- जर्साबको राम्रो चाकरी पाइन्छ र एकान्तका मौका पच्यो भने (जर्साबलाई) माफीको कुरो पनि (आफैले) बिन्ती गर्न पाइन्छ । (अ.१०)
- (दरबारको) पर्खालभिन्नबाट (जर्साबका) घोडाको टापको सङ्गीत सुन्न भनी उत्सुक भइरहेका केशवराजका कानमा जर्साबको क्रुद्ध वाणी पच्यो (अ.११)
- (सइसले) कुन्नि के काम बिगार्दा जर्साब सइसमाथि रिसानी भइरहेको थियो । (अ.१२)
- (जर्साब) आज किन रिसानी भयो त ? (अ.१२)
- (उहाँलाई) चोट पर्ने कुरै थियो । (अ.१३)
- कही (उनको) क्रोधको धारा आफ्नै टाउकामाथि बग्न गयो भने ? (अ.१३)
- उनी (आफ्नो) घरतिर फर्के । (अ.१३)
- (उनलाई) निद्रा त पटकै लागेको थिएन । (अ.१४)
- नबुभ्नेर सानो कुरामा रिसाउने जर्साबसँग (उनलाई) रिस उठ्न थाल्यो । (अ.१४)
- (मेरो) चस्माले (मोटरको नम्बर) भेट्याएन । (मैले) चिन्न सकिन । त्यसो हुनाले (मैले) स्वस्ति गरिन । (अ.१४) ।
- (म) सधै त बिहान बेलुका गई ढोका कुरी बसिहालेको छु नि । (अ.१४)
- मेरो मनसुवा उहाँलाई नटेने भएको भए (मैले) यसरी (उहाँको) किन चाकरी गर्थे ? (अ.१४)
- (उहाँले) त्यति पनि त बुझिदिनु पर्छ । (अ.१४)
- उहाँबाट विनाकारण ममाथि रिसानी हुन्छ भने (मेरो) के लाग्यो । (अ.१४)
- मलाई पनि (उहाँको) खाँचो छैन । (अ.१४)
- (उनी) घर पुग्दानपुग्दै उनको यो विचार हरायो र पहिलेकै विचार (उनको) मनमा आउन थाल्यो । (अ.१४)
- अहँ, (मेरो) एउटा भूललाई अर्को भूलले सच्याउन सक्दैन । (अ.१४)
- (म) गएर माफी माग्ने पर्छ । (अ.१४)
- फेरि क्षमायाचनाका निमित्त केशवराजले (जर्साबको) ढोकातिर प्रस्थान गरे । (अ.१५)
- भनेजस्तो एकान्तको मौका पाएर डरले भकभकाउँदै उनले (जर्साबलाई) बिन्ती गरे । (अ. १५)
- (मैले) माफ पाऊँ । (अ.१५)
- जर्साबले घोडा रोकेर (केशवराजको कुरा) नबुभी (केशवराजलाई) सोध्नु भयो, (केशवराज) के भन्यौ (तिमीले) ? केको माफी ? (अ.१६)

- (उहाँले) माफीसम्म दिन खोज्नुहुन्न । (अ.१७)
- (उनको) काम्न लागेको गोडाले भर दिएन । (अ.१७)
- जर्साबले (केशवराजलाई) धेरै खोजिनिती नगरी घोडा बढाउनुभयो । (अ.१७)
- (जर्साबका) घोडाको टापले उडाएको धुलाले सडकको एक कुनामा कपाल समातेर बसेका केशवराजलाई पूरै ढाक्यो । (अ.१७)
- (उनी) हिड्दा कम्मरमा हात लगाउनु पर्ने भयो । (अ.१८)
- उनी निराश भएर (आफ्नो) घर पुगे । (अ.१८)
- आफूले लगाएको कुनै लुगा नफुकाली (उनी) बिछ्यौनामा पल्टिए । (अ.१८)
- (उनले) राम्ररी बुझाएको भए जर्साबले निश्चय नै माफी दिनुहुन्थ्यो । (अ.१९)
- (उनी) आफैँ उत्तिएर वाक्यै ननिकाल्ने ? (अ.१९)
- (उनले) सोभै माफ पाऊँ भनेर माफी पाइन्छ ? (अ.१९)
- (उनले) घटनाको सबै इतिहास चस्माले दिएको धोका, पछि स्वस्ति त गरेको, तर मोटरको 'क्यारेज बक्स' लाई इत्यादि सब खुलासा गरे पो माफी पाइन्छ । (अ. १९)
- भोलिपल्ट बिहान उठेर उनी फेरि (जर्साबको) ढोकामा गए र जर्साबलाई (उनले) आदिदेखि अन्त्यसम्मका कुरा सुनाए । (अ.१९)
- जर्साबबाट (उनलाई) मर्जी भयो । (अ.१९)
- (उहाँलाई) कत्रो सुख छ । (अ. २०)
- (उनले) यी सबै कुरा (जर्साबलाई) हिजै बिन्ती चढाएको भए उनलाई यतिको मानसिक चिन्ता खप्नै पर्ने थिएन । (अ.२०)
- (उनी) सिंढी चढ्दा दुई चोटि बिसाउनु पर्‍यो । (अ. २१)
- उनले सुतीसुती (पत्नीलाई) चिच्याए । (अ. २१)
- (ए मोरी !) कति धुवा पारेको । (अ. २१)
- उनकी पत्नीले माथिबाट (उनलाई) कुन्नि के भनिन् केशवराजले (पत्नीको कुरा) सुनेनन् र (उनले) सुन्न पनि खेजेनन् । (अ. २१)
- (उनलाई) असाध्य नाताकत भएछ । (अ. २१)
- अहिले बिहान जर्साबसँग माफी मागेको दृश्य (उनका) आँखाका समक्ष झलझल नाचन थाल्यो । (अ. २१)
- (मैले) बुझें-बुझें, म त्यति पनि बुझिदैन र ? (अ. २१)
- (उनको) कोठा अँध्यारो भयो । (अ. २१)
- (उनकी) पत्नी घरको दुःख खेप्छिन् । (अ. २२)

- (उनलाई) बिहान (जर्साबको) चाकरीमा दगुर्नुपछि (अ.२२)
- दिउँसो दुई बजेतिर फेरि (जर्साबको) चाकरीमा गयो । (अ.२२)
- (उनको) अरू केही छैन । (अ.२२)
- (उनलाई) चाकरीको घोडेजात्रा छ । (अ.२२)
- (केशवराजलाई) कहिले त जर्साब नजरसम्म पनि हुन्न । (अ.२३)

= जम्मा : १२२ वटा

‘दोषी चस्मा’ कथामा प्रयुक्त योगात्मक संयोजकहरू

- उनी पनि आज जर्साबको सवारी हुँदैन भन्ने निश्चय गरेर बाटो लागे । (अ.२)
- त्यो टाढाको कालो वस्तु ढङ्गो हो कि मुढा हो कि भैसी हो कि मानिस नै हो, उनले ठम्याउन सकेनन् (अ.२)
- त्यसै बखतमा मोटर हर्न गयो अनि पो मोटरलाई मोटरमा राज भएका जर्साबलाई उनले चिने र हतपताउँदै स्वस्त गरे । (अ.२)
- फेरु त परिहाल्यो र उनले फेर्ने निश्चय पनि गरेका थिए । (अ.२)
- ठूला मानिसहरू इज्जतका कुरामा बडा इखालु हुन्छन् र पछिसम्म पनि सम्भरहन्छन् । (अ. ३)
- त्यसमा उनको क्रोधको मात्रा भन् बढ्यो र जब सुने भातमा केही विलम्ब छ उनको क्रोधको सीमा रहेन । (अ.४)
- लखतरान भई घर फर्क्यो र अब गाँस टिप्न पाइएला भन्यो त यहाँ । र अरू केके फलाकिरहे । (अ.४)
- आफुले नटेरेर अभिवादनसम्म पनि नगर्नु, यो त निमकहरानी हो, एउटा पाप पनि हो । (अ.५)
- केशवराजलाई आफ्नी पत्नीको युक्ति मन पयो र उनले भोलि बिहानै गई माफी माग्ने निश्चय गरे । (अ.६)
- कहिले बिहान होला भन्ने ध्याउन्नले उनले बाँकी रहेको रात उपयोगमा ल्याउन सकेनन् र भिसमिसेमै उठेर लुगा लगाएर जान तयार भए । (अ.६)
- दुई घण्टा ढोका कुरेपछि विस्तारविस्तार चाकरीबाज आउन थाले र दरबार अधिल्लिरको चौर मान्छेले भरियो । (अ.१०)
- राम्रो चाकरी पाइन्छ र एकान्तको मौका पयो भने माफीको कुरा पनि बिन्ती गर्न पाइन्छ । (१०)
- निद्रा त पटक लागेको थिएन र आफूले गरेको बिरामको कुरा मनमा खेलाउदा उनी बिरामीजस्ता भए ।
- एक डेग हिड्दा पनि तिनको दम फुल्ल थाल्यो । (अ.१४)

- आफ्नो यो अवस्था देखेर उनलाई आफूमाथि नै दया लाग्न थाल्यो । र नबुझेर सानो कुरामा रिसाउने जर्साबसँग रिस उठ्न थाल्यो । (अ.१४)
- उहाँबाट विनाकारण ममाथि रिसानी हुन्छ भने के लाग्यो ? मलाई पनि खाँचो छैन । (अ.१४)
- घर पुग्दानपुग्दै उनको यो विचार हरायो र पहिलेकै विचार मनमा आउन थाल्यो । (अ. १४)
- केशवराज एककासि ५० वर्षका बुढाजस्ता देखिन थाले । (अ.१४)
- उनी निराश भएर घर पुगे र आफूले लगाएको कुनै लुगा नफुकाली बिछ्यौनामा पल्टिए । (अ.१८)
- भोलिपल्ट बिहान उठेर उनी फेरि ढोकामा गए र जर्साबलाई आदिदेखि अन्त्यसम्मका कुरा सुनाए । (अ.१९)
- उनकी पत्नीले माथिबाट कुन्नि के भनिन् केशवराजले सुनेनन् र सुन्न पनि खोजेनन् । (अ.२१) = जम्मा २५ वटा

‘दोषी चस्मा’ कथामा प्रयुक्त विपरीतार्थी संयोजकहरू

- धेरै दिनपछि उनी अर्को चस्मा लिने विचारमा थिए तर अझै अनुकूल परेको थिएन । (अ.१)
- एकदिन सधैको जस्तो चाकरीमा गएका थिए तर ५:३० बज्दा पनि जर्साबको सवारी भएन । (अ.३)
- सारा चाकरिया निराश भएर आज सवारी हुँदैन भन्ने निश्चय गरी फर्के तर उनी महलको अगाडिको चौर रिक्त भएपछि पनि धेरै बेरसम्म आशाले बसिरहे । (अ.२)
- सूर्यलाई पश्चिमतिरको पहाडले ढाकिदिएको हुनाले पृथ्वी त अध्यारिदै थियो तर अकाशतिर सूर्यका लामा रश्मि तेर्सिरहेका थिए । (अ.२)
- अरू दिन भएको भए जर्साबको चाकरी नपाउँदा उनी कति दुःखित हुन्थे तर आज उनलाई बडो उत्साह थियो । (अ.२)
- उनले फेरि सम्भन्ने तर यो विचारले उनलाई धेरैबेर चिन्तित पारेन । (अ.२)
- एउटा पाप पनि हो । तर उनले आफ्नो त चित्त बुझाए । (अ.५)
- उनको यसमा केही अपराध छैन केवल एउटा सानो बिराम छ, पहिले नै चस्मा नसाट्नु । यद्यपि उनको केही अपराध छैन तर जर्साबको दिलमा त नराम्रो पच्यो होला । (अ.५)
- काम न काज सबै कुरा जान्न खोज्छे तर उनले आफ्नो क्रोधलाई काबुमा राखेर केवल केही होइन भन्ने मात्र उत्तर दिए । (अ.६)
- त्यसो हुनाले पत्नीलाई केही भन्न उनलाई मन लागेन तर तिनले ढिपी गर्दा त्यो विशेष घटनालाई नभनेर गोलबोलीमा कुरा गरे । (अ.६)

- अब त उनलाई निद्रा चाहिएन तर कहिले बिहान होला भन्ने ध्याउन्नले उनले बाँकी रहेको रात उपयोगमा ल्याउन सकेनन् । (अ. ८)
- भिसमिसेमा उठेर लुगा लगाएर जान तयार परे । केवल घडीले अबेर गरिदियो । (अ. ८)
- आफूले मर्नु हुँदैन तर घर पुग्दा नपुग्दै उनको यो विचार हरायो । (अ. १८)
- पछि स्वस्ति त गरेको तर मोटरको क्यारेजबक्सलाई इत्यादि सब खुलासा गरे पो माफी पाइन्छ । (अ. १९)
- कोठा अध्यारो भयो तर केशवराज प्रसन्न थिए । (अ. २१) = जम्मा : १७ वटा

‘दोषी चस्मा’ कथामा प्रयुक्त कारणात्मक संयोजकहरू

- सारा चाकरिया निराश भएर आज सवारी हुँदैन भन्ने निश्चय गरी फर्के । (अ. २)
- सूर्यलाई पश्चिमतिरको पहाडले ढाकिदिएको हुनाले पृथ्वी त अँध्यारिदै आएको थियो । (अ. २)
- उनी पनि आज जर्साबको सवारी हुँदैन भन्ने निश्चय गरेर बाटो लागे । (अ. २)
- अरू दिन भएको भए जर्साबको चाकरी नपाउँदा उनी कति दुःखित हुन्थे । (अ. २)
- चस्माको पावर ठीक भएको भए म स्वस्ति गर्न पाउँथे । (अ. २)
- कुनै काम गर्ने निश्चय गरेपछि गरिहाल्नु भन्ने उपदेशको महत्त्व उनले आजै बुझे । (अ. २)
- उनले पहिले नै फेरेका भए आजको घटना हुन पाउने थिएन । (अ. २)
- उहाँबाट नटेरेकै हो भन्ने ठानियो होला । (अ. ३)
- यत्तिका दिन चाकडी गर्दा पनि केही बन्दोवस्त जर्साबबाट नहुँदा उनले यस्ता जर्साबलाई के टेर्नु भनेर नटेरेको भन्ने जर्साबका मनमा पन्यो होला । (अ. ३)
- उनका सारा आशा भरोसा जर्साब हुनुहुन्थ्यो । त्यसैले उहाँले यस्तो गलत धारणा मनमा लिनुभयो भने त उनको बासै उठ्थ्यो । (अ. ३)
- अन्धाले देखेन भनेर कसैले रिसाउनु हुन्छ ? (अ. ५)
- जर्साबको मनमा मैले नटेरेको भन्ने भावना त पर्न दिनु हुँदैन (अ. ५)
- उनले आफ्नो क्रोधलाई काबुमा राखेर केवल केही होइन भन्ने मात्र उत्तर दिए ? (अ. ६)
- आफ्नी पत्नीबाट यस विषयमा केही सल्लाह मिल्न सक्छ भन्ने उनलाई आशै थिएन । (अ. ६)
- यत्रो ठूलो कुरा ! त्यसो हुनाले पत्नीलाई केही भन्न उनलाई मन लागेन । (अ. ६)
- उहाँ रिसाउनुभयो भने त बडो बरबाद भयो । (अ. ६)
- कहिले बिहान होला भन्ने ध्याउन्नले उनले बाँकी रहेको रात उपयोगमा ल्याउन सकेनन् (अ. ८)

- आफ्नो घरमा पर्खनुभन्दा त ढोका नै कुर्नु असल हो नि भनेर ६ बजे उनी जर्साबकहाँ जान भनी हिडे । (अ. ९)
- छुट्टै बस्नाको उनको खास उद्देश्य के थियो भने घुइँचोमा कसलाई नजर हुन्छ, कसलाई हुँदैन, थाहा पाइँदैन । (अ. १०)
- राम्रो चाकरी पाइन्छ र एकान्तको मौका प्यो भने माफीको कुरा पनि बिन्ती गर्न पाइन्छ । (अ. १०)
- पर्खालभित्रबाट घोडाको टापको सङ्गीत सुन्न भनी उत्सुक भइरहेका केशवराजका कानमा जर्साबको क्रुद्ध वाणी प्यो । (अ. ११)
- चस्माले भेट्याएन, चिन्न सकिन । त्यसो हुनाले स्वस्ति गरिन । (अ. १४)
- मेरो मनसुवा उहाँलाई नटेने भएको भए यसरी किन चाकरी गर्थे ? (अ. १४)
- उहाँबाट विनाकारण ममाथि रिसानी हुन्छ भने के लाग्यो ? (अ. १४)
- त्यसपछि उनले आफ्नी पत्नीलाई खान्न भनेर समाचार पठाए । (अ. १८)
- राम्ररी बुझाएको भए जर्साबले माफी दिनुहुन्थ्यो । (अ. १९)
- सोभै माफी पाउँ भनेर माफी पाइन्छ ? (अ. १९)
- यी सबै कुरा हिजे बिन्ती चढाएको भए उनलाई यत्तिको मानसिक चिन्ता खप्ने पर्ने थिएन । (अ. २०)
- हिजोको चिन्ताले र तीन छाक भात नखाएको हुनाले केशवराजलाई गालेछ । (अ. २१)
- थाकेको हुनाले कोठामा पुगेर उनी विछ्यौनाका पछारिए । (अ. २१) = जम्मा : ३३ वटा

'दोषी चस्मा' कथामा प्रयुक्त कालिक संयोजकहरू

- धेरै दिनदेखि उनी अर्को चस्मा लिने विचारमा थिए तर अभै अनुकूल परेको थिएन । (अ. १)
- एकदिन सधैको जस्तो चाकडीमा गएका थिए तर ५:३० बज्दा पनि जर्साबको सवारी भएन । (अ. २)
- आज सवारी हुँदैन कि ? (अ. २)
- सारा चाकरिया निराश भएर आज सवारी हुँदैन भन्ने निश्चय गरी फर्के । (अ. २)
- उनी महलको अगाडिको चौर रिक्त भएपछि पनि धेरै बेरसम्म आशाले बसिरहे । (अ. २)
- साँझ पर्न लागेको थियो । (अ. २)
- उनी पनि आज जर्साबको सवारी हुँदैन भन्ने निश्चय गरेर बाटो लागे । (अ. २)
- अरू दिन भएको भए जर्साबको चाकरी नपाउँदा उनी कति दुःखित हुन्थे । (अ. २)
- तर आज उनलाई बडो उत्साह थियो । (अ. २)

- उनले फेरि सम्भे । (अ. २)
- यो विचारले उनलाई धेरैबेर चिन्तित पारेन । (अ. २)
- त्यसै बखतमा पछिल्लिरबाट भोभो गर्दै एउटा मोटर आयो । (अ. २)
- त्यसै बखतमा मोटर हर्न गयो । (अ. २)
- धेरै दिनदेखि आँखा जँचाई नयाँ चस्मा लिने उनले विचार गरेका थिए । (अ. २)
- कुनै काम गर्ने निश्चय गरेपछि गरिहाल्नु भन्ने उपदेशको महत्त्व उनले आजै बुझे । (अ. २)
- उनले पहिले नै फेरेका भए आजको घटना हुन पाउने थिएन (अ. २)
- यत्तिका दिन चाकरी गर्दा पनि केही बन्दोवस्त जर्साबबाट नहुँदा उनले यस्ता जर्साबलाई के टेर्नु भनेर नटरेको भन्ने जर्साबका मनमा पन्यो होला । (अ. ३)
- ठूला मानिसहरू इज्जतका सबालमा बडा इखालु हुन्छन् र पछिसम्म पनि सम्भिरहन्छन् । (अ. ३)
- साँझ भ्रमक परिसकेको थियो । (अ. ४)
- सबैभन्दा पहिले त उनको रिस चस्मामाथि खनियो । (अ. ४)
- त्यसपछि आफूमाथि खनियो । (अ. ४)
- यो मूर्ख काम बिगारेपछि आँखा देख्ने । (अ. ४)
- जब सुने भातमा केही विलम्ब छ, उनको क्रोधको सीमा रहेन (अ. ४)
- जहाँ दिउँसो राम्ररी नहेरेर किनेको चिसो दाउरालाई फूफू गरी बाल्ने प्रयत्नमा उनकी धर्मपत्नी लागेकी थिइन् । (अ. ४)
- ए मोटी ! के गरिरहेकी थिइस् यत्तिका बेर ? (अ. ४)
- दुई घडी रात गएपछि चुलो फुक्न लागि रहिछस् ? (अ. ४)
- अब गाँस टिप्न पाइएला भन्यो त यहाँ ... (अ. ४)
- भात खाएर सुत्दा केशवराजलाई निद्रा परेन । (अ. ५)
- उनी रातभर हँहँ गर्दै विछ्यौनामा छटपटाइरहे । (अ. ५)
- पहिले नै चस्मा नसाट्नु । (अ. ५)
- पहिले त उनलाई यस प्रश्नले रिस उठ्यो । (अ. ६)
- अब के उपाय गर्ने ? (अ. ६)
- उनले भोलि बिहानै गई माफी माग्ने निश्चय गरे । (अ. ६)
- अब त उनलाई निद्रा चाहिएन । (अ. ६)

- कहिले बिहान होला भन्ने ध्याउन्नले उनले बाँकी रहेको रात उपयोगमा ल्याउन सकेनन् र भिसमिसेमै उठेर लुगा लगाएर जान तयार भए । (अ. ८)
- अभै आठ बज्ज तीन घण्टा बाँकी छ । (अ. ९)
- आठ नबजी जर्साबको तल सवारी हुँदैन । (अ. ९)
- आफ्नो घरमा पर्खनुभन्दा त ढोका नै कुर्नु असल हो नि भनेर ६ बजे उनी जर्साबकहाँ जान भनी हिँडे । (अ. ९)
- दुई घण्टा ढोका कुरेपछि विस्तार-विस्तार चाकरीबाज आउन थाले । (अ. १०)
- आज किन रिसानी भयो त ? (अ. १२)
- हिजोको कुराले उहाँलाई निकै चोट परेछ । (अ. १३)
- सधैं त बिहानबेलुका गई ढोका कुरी बसिहालेको छु नि । (अ. १४)
- पहिलेकै विचार मनमा आउन थाल्यो । (अ. १४)
- जसले चाकरी कै भरमा दुई साँझ गाँस टिप्छ । (अ. १४)
- फेरि क्षमायाचनाका निमित्त केशवराजले ढोकातिर प्रस्थान गरे । (अ. १५)
- त्यसपछि उनले आफ्नी पत्नीलाई खान्न भनेर समाचार पठाए । (अ. १६)
- चस्माले दिएको धोका पछि स्वस्ति त गरेको तर मोटरको क्यारेज बक्सलाई इत्यादि सब खुलासा गरे पो माफी पाइन्छ । (अ. १९)
- भोलिपल्ट बिहान उठेर उनी फेरि ढोकामा गए । (अ. १९)
- यी सबै कुरा हिजै बिन्ती चढाएको भए उनलाई यत्तिको मानसिक चिन्ता खप्नै पर्ने थिएन । (अ. २०)
- हिजोको चिन्ताले र तीन छाक भात नखाएको हुनाले केशवराजलाई निकै गालेछ । (अ. २१)
- उनको मनमा हिजोको विचार खेल्ल थाल्यो । (अ. २१)
- अहिले बिहान जर्साबसँग माफी मागेको दृश्य आँखाका समक्ष झलझल नाँचन थाल्यो । (अ. २१)
- बिहान चाकरीमा दगुर्नुपर्छ, दिउँसो दुई बजेदेखि फेरि चाकरीमा गयो । (अ. २२)
- कहिले त जर्साब नजरसम्म पनि हुन्न । (अ. २३) = जम्मा : ६३ वटा

‘दोषी चस्मा’ कथामा पुनरावृत्त कोशीय शब्दहरू

- चस्मा, आँखा, चस्मा (अ. १) = ३
- केशवराज, चाकरी, जर्साब, सवारी, सवारी, हुँदैन, सूर्य, आकाश, जर्साब, सवारी, हुँदैन, निश्चय, जर्साब, चाकरी, चस्मा, मोटर, चस्मा, मोटर, चस्मा, मोटर, नम्बर, मोटर, मोटर, मोटर, जर्साब,

स्वस्ति, चस्मा, चस्मा, पावर, स्वस्ति, चाकरी, आँखा, चस्मा, विचार, काम, चस्मा, निश्चय (अ. २) = ३७

- केशवराज, जर्साब, मोटर, स्वस्ति, चाकरी, जर्साब, जर्साब, नटेरेको, जर्साब, जर्साब, मन (अ. ३) = ११
- केशवराज, घर, रिस, चस्मा, काम, आँखा, क्रोध, भात, काम, घर, क्रोध (अ. ४) = ११
- भात, केशवराज, नटेरेर, नटेरेको, अपराध, चस्मा, अपराध, जर्साब, जर्साब, मन, नटेरेको (अ. ५) = ११
- केशवराज, पत्नी, निद्रा, परेन, रिस, क्रोध, पत्नी, पत्नी, घटना, मानिस, नटेरेको (अ. ६) = ११
- केशवराज, पत्नी (अ. ७) = २
- केशवराज, पत्नी, युक्ति, मन, माफी, निद्रा (अ. ८) = ६
- जर्साब, सवारी, चाकरीबाज, घर, जर्साब, काम (अ. ९) = ६
- ढोका, चाकरीबाज, चौर, केशवराज, छुट्टै, चाकरी, माफी (अ. १०) = ७
- केशवराज, जर्साब (अ. ११) = २
- जर्साब, रिसानी, पर्खाल (अ. १२) = ३
- केशवराज, चोट, मानिस, क्रुद्ध, माफी, क्रोध, घर (अ. १३) = ७
- केशवराज, भात, निद्रा, विराम, मन, डेग, जर्साब, रिस, अपराध, चस्मा, स्वस्ति, ढोका, चाकरी, रिसानी, घर, विचार, विचार, मन, चाकरी, जर्साब, टेक, भुल, भुल, माफी (अ. १४) = २४
- केशवराज, ढोका, जर्साब, घोडा, सवारी, केशवराज, एकान्तको मौका, डर, बिन्ती, चस्मा, माफ (अ. १५) = ११
- जर्साब, घोडा, माफी (अ. १६) = ३
- केशवराज, जर्साब, माफी, जर्साब, घोडा, घोडा, टाप, कपाल, केशवराज (अ. १७)
- केशवराज, हात, जर्साब, रिसानी, घर, लुगा, बिछ्यौना, पत्नी (अ. १८) = ८
- केशवराज, जर्साब, जर्साब, माफी, माफ, माफी, घटना, चस्मा, धोका, स्वस्ति, मोटर, माफी, ढोका, जर्साब, जर्साब, बुभेँ (अ. १९) = १६
- केशवराज, जर्साब, माफी, बिन्ती, मन (अ. २०) = ५
- चिन्ता, भात, केशवराज, कोठा, बिछ्यौना, बुइगल, कोठा, धूवाँ, पत्नी, केशवराज, नाताकल, मन, विचार, जर्साब, माफी, आँखा, बुभेँ, बुभेँ, बुभिदन, अनौठा, मानिस, रहेछौ, जाबो कुरा, धूवाँ, सिँढी, कोठा, कोठा, केशवराज, दाउरा (अ. २१) = २९
- केशवराज, पत्नी, घर, दुःख, चाकरी, चाकरी, काम, चाकरी (अ. २२) = ८
- जर्साब, नजर, केशवराज (अ. २३) = ३

= जम्मा २३३ वटा

‘न्यायको पक्ष’ कथामा प्रयुक्त व्यक्तिवाचक सन्दर्भकहरू

अनुच्छेद	व्यक्तिवाचक सन्दर्भक	सन्दर्भिक एकाइ/सूचना
२	उनले	धौम्य ऋषिले
	यिनी	विदुर
	यसरी	लम्कँदै
३	तपाईंका	धौम्य ऋषिकै
४	उनीहरू	पाण्डवहरू
५	मलाई	विदुरलाई
६	तपाईं	विदुर
	यसरी	हतपताएर
७	म	विदुर
१०	तपाईंलाई	विदुरलाई
१२	तपाईं	विदुर
१३	उनलाई	धृतराष्ट्रलाई
१४	म	विदुर
१५	उनी	धृतराष्ट्र
	मैले	विदुरले
	तपाईंलाई	धृतराष्ट्रलाई
१६	उनले	धृतराष्ट्रले
	तपाईंले	विदुरले
१७	उनका	युधिष्ठिरका
	मैले	विदुरले
	उनले	धृतराष्ट्रले
	तिमीले	विदुरले
	तिम्रो	विदुरको
	आफ्नो	धृतराष्ट्रको
	म आफैँ	धृतराष्ट्र
	तिमी	विदुर
	मैले	विदुरले

	तपाईं	धृतराष्ट्र
	मैले	विदुरले
	मेरो	विदुरको
	उनले	धृतराष्ट्रले
	मेरो	धृतराष्ट्रको
	तँ	विदुर
	मलाई	धृतराष्ट्रलाई
	तँ	विदुर
	तँलाई	विदुरलाई
	मैले	धृतराष्ट्रले
	आफ्नो	धृतराष्ट्रको
	तँ	विदुर
	मेरो	धृतराष्ट्रको
	तँ	विदुर
२०	तपाईं	विदुर
२१	तिनी	धृतराष्ट्र
	मलाई	विदुरलाई
	मैले	विदुरले
	म	विदुर
	म	विदुर
	मलाई	विदुरलाई
	तपाईंका	धृतराष्ट्रका
	मैले	विदुरले
२२	तपाईंका	विदुरका
२३	मैले	दुर्योधनले
	मेरो	धृतराष्ट्रको
	हाम्रो	धृतराष्ट्र परिवारको
	मेरा	विदुरका
	आफ्नो	दुर्योधनको

	तँ	दुर्योधन
	तँ	दुर्योधन
	तँ	दुर्योधन
	आफै	दुर्योधन
२४	तैले	दुर्योधनले
	तैले	दुर्योधनले
	तँलाई	दुर्योधनलाई
२६	म	विदुर
	हाम्रो	धृतराष्ट्रका परिवारको
	हामीलाई	धृतराष्ट्र र दुर्योधनलाई
	म	दुर्योधन
२७	मैले	विदुरले
	तैले	दुर्योधनले
	मलाई	विदुरलाई
	म	विदुर
	तेरो	दुर्योधनको
	तेरो	दुर्योधनको
	म	विदुर
२९	म	विदुर
	तँलाई	विदुरलाई
	मैले	धृतराष्ट्रले
	उनीहरूकै	पाण्डवहरूकै
	मलाई	विदुरलाई
३०	तपाईंले	विदुरले

= जम्मा ८० वटा

‘न्यायको पक्ष’ कथामा प्रयुक्त दर्शकवाचक सन्दर्भकहरू

अनुच्छेद	दर्शकवाचक सन्दर्भक	सन्दर्भित एकाइ/सूचना
२	त्यही	सरस्वती नदीको किनार
	यस्तो (शान्त स्थान)	सरस्वती नदीको किनार
	इता	सरस्वती नदीको किनार
	इता	सरस्वती नदीको किनार
३	वर	धौम्य ऋषिनजिक
९	यहाँ	दुर्योधनका हातमा राज्य पर्नु
११	त्यस्ता (जाली)	धृतराष्ट्र
१२	यहाँ	आश्रमतिर
१७	यस्ता (चाल)	धृतराष्ट्रले चालेका शासक नीति
२३	यो (प्रलयाग्नि)	धृतराष्ट्रले छोरा दुर्योधनलाई राज्य सुम्पेपछिको द्वन्द्व
२४	यस्ता (अपराध)	भीमसेनलाई विष खुवाउने, पाण्डवहरूलाई स्वाहा पार्न खोज्ने लगायतका अपराध
२६	त्यस्ता (उल्लु)	दुर्योधन
	उही (वृत्तान्त)	विदुर र धृतराष्ट्र/दुर्योधन बीच भएको भनाभनको वृत्तान्त
२८	यही	धृतराष्ट्र र दुर्योधनसँग भनाभन भएको दिन
२९	यहाँसम्मको यतातिर	धृतराष्ट्रको पक्ष नलिनेसम्मको धौम्य ऋषिको आश्रमतिर

= जम्मा : १७ वटा

न्यायको पक्ष कथामा प्रयुक्त नामिक प्रतिस्थापकहरू

अनुच्छेद	नामिक प्रतिस्थापक	प्रतिस्थापित नाम
२	शान्त स्थान	सरस्वती नदीको किनार
	मानिस	विदुर
११	जाली	धृतराष्ट्र

१६	चाल	शासक नीति
१७	भाइहरू	पाण्डव-कौरवहरू
	छोरा	दुर्योधन
१९	दाजु	धृतराष्ट्र
	भाइ	विदुर
२०	दाजु	धृतराष्ट्र
२१	दाइ	धृतराष्ट्र
	छोराहरू	दुर्योधनलगायत
२३	भाइ	विदुर
	कुलङ्घार	दुर्योधन
२६	उल्लु	दुर्योधन
	काका	विदुर

= जम्मा १५ वटा

‘न्यायको पक्ष’ कथामा विलुप्त नामिक पदहरू

- हस्याङ्फस्याङ् गर्दै अलि वर आएर विदुरले (धौम्यलाई) भने (अ.३)
- अहा ! (मैले) ढुङ्गो खोज्दा देउता भेटाएँ । (अ.३)
- (मैले) तपाईंका आश्रम नभेटाएर घुम्दा-घुम्दा कत्रौ हैरान । (अ.३)
- (तपाईं) बरु (मलाई) बाटो बताइदिनुहोस् (म) हिडिहाल्छु (अ.५)
- तपाईंजस्तो धीर मानिस आज यसरी आत्तिको देख्दा (मलाई) अचम्म लाग्यो । (अ.६)
- फेरि (तपाईंको) मुख पनि ज्यादै निन्याउरो छ । (अ.६)
- (तपाईंलाई) के भयो ? (अ.६)
- तपाईंले भन्न हुने भए (मलाई) भन्नुहोस् (अ.६)
- कलियुगले छोपिसकेछ (तपाईंले) बुझ्नुभो ? (अ.७)
- (उनले) पाण्डवहरूलाई लिन तपाईंलाई पठाएका हुन् कि भन्ने पो (मैले) ठानेको थिएँ । (अ.१०)
- हरे शिव (म) के भनौं (तपाईंलाई) (अ.१३)
- (धृतराष्ट्रको) छोरो दुर्योधनका हातमा सारा राज्य परिहाल्यो । (अ.१३)
- अब उनलाई मसँगको के मतलब, (तपाईंले) कुरा बुझ्नुभो ? (अ.१३)
- विदुर : (उनी) किन (मख) पर्देनथे भन्या ! (अ.१५)

- (धृतराष्ट्र) मुसुमुसु हाँसेको देखेर मैले त (उनलाई) साफसँग भनिदिए (अ.१५)
- उनले (मलाई) भने । (अ.१५)
- धौम्य (तपाईंले) (उनलाई) त्यसको के जबाफ दिनुभयो त ? (अ.१६)
- विदुर (तपाईंका) यस्ता चाललाई त पिशाचनीति भन्छन् (तपाईंले) बुभुभो ? (अ.१७)
- यदि (तपाईंले) नीति छाड्नुहुन्न भने युधिष्ठिरलाई ल्याएर राजगद्दीमा राख्नुहोस् (अ.१७)
- अरू सारा भाइहरूलाई (तपाईं) उनका अनुयायी बनाउनुहोस् भनेर मैले (उनलाई) भनेपछि उनले (मलाई) भने । (अ.१७)
- तिमी नै (मलाई) भन न । (अ.१७)
- आँखीभौं खुम्च्याएर विदुरले (धौम्यलाई) भने, (तपाईंले) बुभुभो धौम्य (अ.१९)
- त्यसपछि मैले (उनलाई) साफसाफ भनिदिए (अ.१९)
- (तपाईंले) हिउले पोल्ला कि भन्ने शङ्का गर्नु कहाँसम्मको मूर्खता हो ? (अ.१९)
- उनले (मलाई) भने, (तँ) भाते कहाँको ? (अ.१९)
- (तँ) दूध खाएर विष निकाल्ने सर्प रैछस् । (अ.१९)
- विदुरले राताराता आँखा लगाउँदै हात लम्काएर धृतराष्ट्रको भाउ लाएको देखेर धौम्यले (विदुरलाई) भने, (अ.२०)
- मैले भन् (उनलाई) कड्केर भनिदिएँ (तपाईंले) बुभुभो दाइ (अ.२१)
- अहिले (न्यायी) निर्धो देखियोस् वा बलियो । (अ.२१)
- (तपाईंले) बुभुभो, मुला कारिएभैँ तपाईंका छोराहरू काटिने छन् (अ.२१)
- अनि (तपाईंले) स्वाद पाउनुहोला भनेर मैले धृतराष्ट्रलाई जबाफ दिए । (अ.२१)
- उत्सुकताका साथ धौम्यले (विदुरलाई) भने, तपाईंका कुरा सुनेर धृतराष्ट्रले के भने त ? (अ.२२)
- मुखबाट थुकका छिट्टा निकाल्दै अलि छिटोछिटो विदुरले (धौम्यलाई) भने. (अ.२३)
- अनि (उसले) धृतराष्ट्रतिर फर्केर भन्यो, अब त (तपाईंले) विदुरलाई चिन्नु भो कि ! (अ.२३)
- (विदुर) पाण्डवका गोप्य दूत हुन् भनेर त उहिल्यै मैले (तपाईंलाई) विन्ती गरेको हुँ । (अ.२३)
- अब पनि (तपाईंले) मेरो ज्ञानी भाइ भनेर (विदुरको) ओड ढाक्नु भो भने त हाम्रो सत्यानाश हुन्छ । (अ.२३)
- त्यसपछि (मैले) गर्जेर दुर्योधनलाई भने (तँ) के कुरा गर्छस् कुलङ्घार (अ.२३)
- (तँ) आफ्नो आडको भैँसी नदेख्ने फेरि अर्काको आडमा भने नभएको जुम्रो पनि छ कि भन्ने शङ्का गर्ने । (अ.२३)
- (तँ) जन्मनासाथ मरेकै भए ज्यादा बेस हुन्थ्यो । (अ.२३)

- (तँ) आफै सम्झी । (अ. २३)
- लाहाको घरमा आगो लगाइदिएर पाण्डवहरूलाई स्वाहा पार्न आँटेको कुरा (तँलाई) याद छ ? (अ. २४)
- (मैले) साँच्चिकै भनौं भने प्रायश्चितका निमित्त बाह्र वर्षसम्म वनवास त तँलाई पो पठाउनुपर्ने । (अ. २४) ।
- (तपाईंले) भन्नसम्म (दुर्योधनलाई) भन्नुभएछ भनेर धौम्य खिन्न हाँसे । (अ. २५)
- त्यस्ता उल्लुलाई म किन बाँकी राख्ने भनी विदुरले (धौम्यलाई) फेरि उही वृत्तान्त सुरु गरे । (अ. २६)
- दुर्योधनले फेरि (मलाई) भन्यो वाह ! आज हाम्रो राज्यमा बसेर (तपाईंले) हामीलाई नै जभाभावी भन्ने ? (अ. २६)
- म (तपाईंलाई) काकासाका भन्ने होइन । (अ. २६)
- (तपाईंको) मिति पुन्याइदिउँला । (अ. २६)
- मैले (उसलाई) भने तैले मलाई के गर्न सक्छन् र ? (अ. २७)
- (तैले) खुब गरे (मलाई) जा भन्नास् । (अ. २७)
- (तैले) बुझिस् बरु (मेरो) ज्यान गए जाला अन्यायतिर त म लागिद । (अ. २७)
- (तपाईं) खुब हुनुहुँदोरहेछ । (अ. २८)
- (तपाईं) जन्मभरमा यसरी रन्केको पहिला दिन नै यही हो कि कसो ? (अ. २८)
- खिसिक्क हाँसेर विदुरले (धौम्यलाई) भने कि (अ. २९)
- त्यसपछि लम्कीभम्की गर्दै दुर्योधनले दाहा किटेको सुनेर मतिर फर्की धुतराष्ट्रले (मलाई) भने (अ. २९)
- (तँ) यहाँसम्मको धूर्त रहिछस् (अ. २९)
- (तँ) पाण्डवको पक्ष लाग्ने हो भने अहिले नै निक्की जा (अ. २९)
- (तँ) उनीहरूकै पछिपछि लाग् (अ. २९)
- (म) सरासर यतातिर आएँ (अ. २९)
- लामो सुस्केरा हालेर धौम्यले (विदुरलाई) भने (अ. ३०)
- (तपाईं) हेर्नोस् (हामी) सँगसँगै जाऔंला (अ. ३०)
- मनको बह धौम्यसँग पोखेपछि विदुरको आवेश अलिकति शान्त भयो अनि सन्ध्यास्नान सिध्याएर (उनी) धौम्यसँग गुनगुन कुरा गर्दै आश्रमतिर हिंडे । (अ. ३२९) = जम्मा ८४ वटा

‘न्यायको पक्ष’ कथामा विलुप्त क्रियापदहरू

- एक त काम्यक वनको अपूर्ण शोभा (थियो) । (अ. १)
- उसमाथि चराचुरुङ्गीको मीठो तान (थियो) । (अ. १)
- ए विदुरजी यता (आउनुहोस्) यता (आउनुहोस्) (अ. २)
- तपाईंकाँ आश्रम नभेट्याएर खोज्दा खोज्दा कत्रो हैरान (भयो) । (अ. ३)
- विदुर यहाँभन्दा के हुनु (छ) । (अ. ९)
- धौम्य : त्यसो भए तपाईं यहाँ किन आउनुभाको (हो) ? (अ. १२)
- अब उनलाई मसँगको के मतलब (भो) । (अ. १३)
- आज पाण्डवहरूतिर लागेर मेरो सन्तानको सत्यनाश गर्न खोज्ने तँ कहाँसम्मको घुसघुसे (होस्) । (अ. १९)
- दाजुको प्रचण्ड आकारदेखि तपाईं जागेर आउनुभाको हो कि कसो (हो) ? (अ. २०)
- निनीसँग मलाई के को डर (भो) ? (अ. २१)
- म न पाण्डवसँग लाग्छु न त कौरवतर्फ (लाग्छु) । (अ. २८)
- अहिले निर्धो देखियोस् वा बलियो (देखियोस्) । (अ. २९)
- अब पनि मेरो ज्ञानी भाइ (हो) भनेर ओड ढाक्नुभो भने त हाम्रो सत्यनाश हुन्छ । (अ. २३)
- आफ्नो आडको भैंसी नदेख्ने (गर्छस्) फेरि अर्काको आडमा भने नभएको जुम्रो पनि छ कि भन्ने शङ्का गर्ने (गर्छस्) (अ. २३)
- साँच्चैँ भनौं भने प्रायश्चित्तका निमित्त बाह्र वर्षसम्म वनवास त तँलाई पो पठाउनुपर्ने (हो) । (अ. २४)
- आज हाम्रो राज्यमा बसेर हामीलाई नै जथाभावी भन्ने (हो) ? (अ. २६)
- जन्मभरमा यसरी रन्केको पहिला दिन नै यही हो कि कसो (हो) ? (अ. २८) = जम्मा १९ वटा

‘न्यायको पक्ष’ कथामा प्रयुक्त योगात्मक संयोजकहरू

- एक त काम्यक वनको अपूर्ण शोभा, उसमाथि चराचुरुङ्गीको मीठो तान, त्यसमाथि बगिरहेको स्वच्छ पानीको कलकलले स्वर्गलाई समेत गिज्याइरहेको थियो । (अ. १)
- धौम्यले बोलाएर हातले इशारा पनि गरे । (अ. २)
- एकैछिन बसेर पसिना ओबाउनुहोस् अनि सँगसँगै जाओला । (अ. ४)
- फेरि मुख पनि ज्यादै निन्याउरो छ । (अ. ६)
- के तपाईंलाई मर्नु पर्दैन ? अनि उनले भने (अ. १५)

- यदि नीति त्यागनुहुन्न भने युधिष्ठिरलाई ल्याएर राजगद्दीमा राख्नुोस् अनि अरू सारा भाइहरूलाई उनका अनुयायी बनाउनुहोस् भनेर मैले भनेपछि उनले भने (अ. १७)
- सके युधिष्ठिर पनि त्यस्तै होलान्, तर के भीमसेन र अर्जुन पनि त्यस्तै छन् ? (अ. १७)
- धृतराष्ट्र त भित्र पनि बाहिर पनि अन्धा रहेछन् भनेर धौम्यले रातो मुख लगाए । (अ. १८)
- मेरो कुरा सुन्नासाथ त दाजु आगो भइहाले अनि उनले भने (अ. १९)
- दाजुको प्रचण्ड आकार देखी तपाईं जागेर आउनुभाको हो कि कसो ? (अ. २०)
- म न पाण्डवसँग लाग्छु न त कौरवतर्फ । (अ. २१)
- अहिले निर्धो देखियोस् या बलियो । (अ. २१)
- मुला काटिएभैं तपाईंका छोराहरू काटिने छन् अनि स्वाद पाउनुहोला भनेर मैले धृतराष्ट्रलाई जबाफ दिएँ भनी विदुर चुप लागे । (अ. २१)
- त्यत्तिकैका दुर्योधन आइपुग्यो अनि धृतराष्ट्रतिर फर्केर भन्यो (अ. २३)
- अब पनि मेरो ज्ञानी भाइ भनेर ओइ ढाक्नुभो भने त हाम्रो सत्यनाश हुन्छ अनि मेरा कन्सिरी तातिहाले । (अ. २३)
- यदि तँ नजन्मेको भए अथवा जन्मनासाथ मरेकै भए ज्यादै बेस हुन्थ्यो । (अ. २३)
- जन्मभरमा यसरी रन्केको पहिला दिन नै यही हो कि कसो ? भनेर धौम्यले विदुरको मुख पुलुपुलु हेरे । (अ. २८)
- उनीहरूकै पछिपछि लाग् अनि त के खोज्छस् काना आँखो भनेभैं भैहाल्यो मलाई । (अ. २९)
- मनको बह धौम्यसँग पोखेपछि विदुरको आवेश अलिकति शान्त भयो अनि सन्ध्यास्नान सिध्याएर धौम्यसँग गुनगुन कुरा गर्दै आश्रमतिर हिँडे । (अ. ३१) = जम्मा : २३ वटा

'न्यायको पक्ष' कथामा प्रयुक्त विपरीतार्थी संयोजकहरू

- यस्तो शान्त स्थानमा आएर पनि यिनी किन हडबडाए जस्ता छन् ए भन्ने धौम्यको मनमा लाग्यो । (अ. २)
- विदुर : हैन, मलाई ज्यादै हतपत छ । बरु बाटो बताइदिनुहोस्, हिडिहाल्छु (अ. ५)
- म त द्वापरयुग अझ बाँकी नै छ भन्थान्थे तर कलियुगले छोपिसकेछ, बुभुभो । (अ. ७)
- जन्मेपछि मर्नु त अवश्य पर्छ तर मर्नुपर्छ भन्दैमा शासकले नीति त्यागनुहुन्न (अ. १५)
- सके युधिष्ठिर पनि त्यस्तै होलान् तर के भीमसेन र अर्जुन पनि त्यस्तै छन् ? (अ. १७)
- तँलाई मैले खास आफ्नो भाइ ठानेर मनपेट दिएको थिएँ तर तँ ब्वाँसाको बाजे रैछस् । (अ. १९)

- आफ्नो आइमा भैसी नदेख्ने फेरि अर्कोका आइमा भने नभएको जुम्रो पनि छ कि भन्ने शङ्का गर्ने ? (अ. २३)
- म अब तेरो घरमा त के तेरो राज्यमै बस्दिन, बुझिस् बरु ज्यान गए जाला, अन्यायतिर त म लाग्दिन । (अ. २७)
- तँलाई मैले निकै बुद्धिमान ठहर्‍याएको थिएँ तर यहाँसम्मको धूर्त रहिछस् । (अ. २९)
- न्यायको पक्षको फल त तपाईंले देशनिकाला पो पाउनुभएछ तर हेर्नेस् सँगसँगै जाओला ।
(अ. ३९) = जम्मा १० वटा

‘न्यायको पक्ष’ कथामा प्रयुक्त कारणात्मक संयोजकहरू

- पाण्डवका पुरोहित धौम्य ऋषि मध्यान्ह स्नान गर्न भनेर त्यहीं आइपुगे (अ. २)
- यस्तो शान्त स्थानमा आएर पनि यिनी किन हडबडाएजस्ता छन् ए भन्ने धौम्यको मनमा लाग्यो । (अ. २)
- पाण्डवहरूलाई लिन तपाईंलाई पठाएका हुन् कि भन्ने पो ठानेको थिएँ । (अ. १०)
- यदि नीति छाड्नुहुन्छ भने युधिष्ठिरलाई ल्याएर राजगद्दीमा राख्नेस् अनि अरू सारा भाइहरूलाई उनका अनुयायी बनाउनुहोस् भनेर मैले भनेपछि उनले भने । (अ. १७)
- धृतराष्ट्र त भित्र पनि बाहिर पनि अन्धा रहेछन् भनेर धौम्यले रातो मुख लगाए । (अ. १८)
- हिउँले पोल्ला कि भन्ने शङ्का गर्नु कहाँसम्मको मूर्खता हो ? (अ. १९)
- हुन त तपाईंजस्ता अन्धाहरूले बेलीको माला छुँदा सर्प भनेर तर्सिएको मैले देखेको छु । (अ. १९)
- परिणाममा न्यायीको जय हुन्छ भन्ने मलाई दृढ निश्चय छ । (अ. २१)
- पाण्डवका गुप्त दूत हुन् भनेर त उहिल्यै मैले बिन्ती गरेको हुँ । (अ. २३)
- अब पनि मेरो ज्ञानी भाइ भनेर ओड ढाक्नुभो भने त हाम्रो सत्यनाश हुन्छ । (अ. २३)
- अर्कोका आइमा भने नभएको जुम्रा पनि छ कि भन्ने शङ्का गर्ने ! (अ. २३)
- हेर् यदि तँ नजन्मेको भए वा जन्मनासाथ मरेको भए ज्यादै बेस हुन्थ्यो किनभने तँ अहिलेसम्म बाँचिरहेको हुनाले नै यो प्रलयाग्नि धुवाइरहेको हो । (अ. २३)
- साँच्चीकै भनौं भने प्रायश्चित्तका निमित्त बाह्र वर्षसम्म वनवास त तँलाई पो पठाउनुपर्ने ।
(अ. २४)
- भन्नसम्म भन्नुभएछ भनेर धौम्य खिन्न हाँसे । (अ. २५)
- त्यस्ता उल्लुलाई म किन बाँकी राख्छेँ भनी विदुरले फेरि उही वृत्तान्त सुरु गरे । (अ. २६)

- जन्मभरमा यसरी रन्केको पहिला दिन नै यही हो कि कसो ? भनेर धौम्यले विदुरको मुख पुलुपुलु हेरे । (अ. २८)
- पाण्डवको पक्ष लाग्ने हो भने अहिले नै निकली जा । (अ. २९) = जम्मा १९ वटा

‘न्यायको पक्ष’ कथामा प्रयुक्त कालिक संयोजकहरू

- एकैछिन बसेर पसिना ओबाउनुहोस् । (अ. ४)
- तपाईंजस्तो धीर मानिस आज यसरी आत्तिएको देख्दा अचम्म लाग्यो । (अ. ६)
- म त द्वापरयुग अझ बाँकी नै छ भन्ठान्थेँ तर कलियुगले छोपिसकेछ, बुभुभो ? (अ. ७)
- त्यस्ता जालीले पछुतो मान्दान् क्या अब ? (अ. ११)
- अब उनलाई मसँगको के मतलब कुरा बुभुभो ? (अ. १३)
- मैले भनेपछि उनले भने (अ. १७)
- बुभुभो धौम्य त्यसपछि मैले साफसाफ भनिदिँ । (अ. १९)
- मेरो कुरा सुन्नासाथ दाजु आगो भइहाले । (अ. १९)
- आज मलाई अन्धो भन्ने तँ नै होइनस् के ? (अ. १९)
- आज पाण्डवहरूतिर लागेर मेरो सन्तानको सत्यानाश गर्न खोज्ने तँ कहाँसम्मको घुसघुसे । (अ. १९)
- अहिले निर्धो देखियोस् या बलियो । (अ. २१)
- परिणाममा न्यायीको नै जय हुन्छ भन्ने मलाई दृढ निश्चय छ । (अ. २१)
- त्यत्तिकैका दुर्योधन आइपुग्यो । (अ. २३)
- अब त विदुरलाई चिन्नु भो कि ! (अ. २३)
- पाण्डवका गुप्त दूत हुन् भनेर उहिल्यै मैले बिन्ती गरेको हुँ । (अ. २३)
- अब पनि मेरो ज्ञानी भाइ भनेर ओड ढाक्नुभो भने त हाम्रो सत्यानाश हुन्छ । (अ. २३)
- त्यसपछि गर्जेर दुर्योधनलाई भने । (अ. २३)
- तँ अहिलेसम्म बाँचिरहेको हुनाले नै यो प्रलयाग्नि धूवाँडेरहेको हो । (अ. २३)
- साँच्चिकै भनौं भने प्रायश्चित्तका निमित्त बाह्र वर्षसम्म बनबास त तँलाई पो पठाउनुपर्ने । (अ. २४)
- त्यस्ता उल्लुलाई म किन बाँकी राख्छेँ भनी विदुरले फेरि उही वृत्तान्त सुरु गरे । (अ. २६)
- आज हाम्रो राज्यमा बसेर हामीलाई नै जथाभावी भन्ने ? (अ. २६)
- म अब तेरो घरमा त के तेरो राज्यमै बस्दिन । (अ. २७)
- जन्मभरमा यसरी रन्केको पहिला दिन नै यही हो कि कसो ? (अ. २८)

- त्यसपछि लम्कीभम्की गर्दै दुर्योधनले दाहा किटेको सुनेर मतिर फर्की धृतराष्ट्रले भने । (अ. २९)
- पाण्डवको पक्ष लाग्ने हो भने अहिले नै निक्की जा । (अ. २९)
- मनको बह धौम्यसंग पोखेपछि विदुरको आवेश अलिकति शान्त भयो । (अ. ३१) = जम्मा २६ वटा

‘न्यायको पक्ष’ कथामा पुनरावृत्त कोशीय शब्दहरू

- धौम्य, विदुर, धौम्य (अ. २) = ३
- विदुर, पाण्डव (अ. ३) = २
- धौम्य, आश्रम (अ. ४) = २
- विदुर (अ. ५) = १
- धौम्य, मानिस (अ. ६) = २
- विदुर (अ. ७) = १
- धौम्य (अ. ८) = १
- विदुर (अ. ९) = १
- धौम्य, पाण्डवहरू (अ. १०) = २
- विदुर, पछुतो (अ. ११) = २
- धौम्य (अ. १२) = १
- विदुर (अ. १३) = १
- धौम्य (अ. १४) = १
- विदुर (अ. १५) = १
- धौम्य (अ. १६) = १
- विदुर, नीति, युधिष्ठिर छोरा (अ. १७) = ४
- धृतराष्ट्र, धौम्य (अ. १८) = २
- विदुर, धौम्य, अन्धा, अन्धो, सर्प, रैछस्, पाण्डवहरू (अ. १९) = ७
- विदुर, धृतराष्ट्र, धौम्य, दाजु (अ. २०) = ४
- दाइ, पाण्डव, न्याय, छोरा, धृतराष्ट्र, विदुर (अ. २१) = ६
- धौम्य, धृतराष्ट्र (अ. २२) = २
- मुख, विदुर, दुर्योधन, धृतराष्ट्र, विदुर, पाण्डव, भाइ, सत्यनाश, दुर्योधन, आइ, शङ्का (अ. २३) = ११
- भीमसेन, पाण्डवहरू (अ. २४) = २
- धौम्य (अ. २५) = १

- विदुर, दुर्योधन, राज्य (अ. २६) = ३
- राज्य (अ. २७) = १
- धौम्य, विदुर, मुख (अ. २८) = ३
- विदुर, दुर्योधन, धृतराष्ट्र, पाण्डव (अ. २९) = ४
- धौम्य, न्याय, पक्ष (अ. ३०) = ३
- धौम्य, विदुर, धौम्य, आश्रम (अ. ३१) . ४

= जम्मा ७९ वटा

परिशिष्ट ग

माध्यमिक तह (कक्षा ९ र १०) का कथाहरूमा प्रयुक्त अन्तर्वाक्यीय संयुक्तिहरू

कक्षा ९ का कथाहरूमा प्रयुक्त अन्तर्वाक्यीय संयुक्तिहरू

‘शिशिर र वसन्तको कथा’ मा व्यवहृत अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति

१. एकादेशमा एक बडा प्रतापी राजा थिए ।
२. उनका शिशिर र वसन्त नाम गरेका दुई राजकुमार थिए । = परिचयात्मक सम्बन्ध
३. रानी पनि परम सुन्दरी थिइन् । = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
४. राजा र रानीको परस्परमा बडो प्रेम थियो । = व्याख्यात्मक सम्बन्ध
५. एकदिन राजा सिकार खेलन गएका थिए । = अप्रत्यक्ष सम्बन्ध
६. रानी भ्यालमा बसेर बत्ती कात्न लागेकी थिइन्, = घटना-परिवेश सम्बन्ध
७. अकस्मात् उनको नजर एउटा भँगेराको गुँडमा पऱ्यो । = शीघ्रताबोधक सम्बन्ध
८. त्यो गुँडमा रहेका बच्चाहरूलाई माउले आफ्नो चुच्चामा आहारा ल्याएर बराबर खुवाइरहेको रानीलाई खुब रमाइलो लाग्यो । = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
९. तर अपशोच ! भँगेरी आफ्ना बच्चाहरूलाई चारो खुवाएर के बाहिर निस्केकी थिई, = परिवेश-घटना सम्बन्ध
१०. एउटा व्याधाले प्याट्ट गुलेलीले हानेर उसलाई मारिदियो । = परिवेश-घटना सम्बन्ध
११. रानीको मनमा बडो विषाद पऱ्यो । = प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध
१२. एकछिनपछि भँगेरो आहारा लिएर आयो । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१३. बच्चाहरूलाई आहारा खुवाई चिर्चिर् गरी पोथीलाई खोज्यो = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१४. तर कतै पनि पत्ता नलाग्दा केही बेरसम्म भोक्राइरह्यो = आर्थी विपर्याय सम्बन्ध
१५. अति आफ्नै सुसेधन्धामा लाग्यो । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१६. भोलिपल्ट पनि उसैगरी रानी भ्यालमा बसी भँगेराको गुँडतिर हेर्छिन् त = अप्रत्यक्ष सम्बन्ध
१७. भालेले अर्के पोथी ल्याइसकेछ । = परिवेश-घटना सम्बन्ध
१८. केही दिनसम्म त त्यो नयाँ पोथीले सौताका छोराछोरीहरूलाई आहारा ल्याउँदै खुवाउँदै गरी = व्याख्यात्मक सम्बन्ध
१९. तर पछिपछि भने त्यसलाई भर्को लाग्न थाल्यो । = आर्थी विपर्यायको सम्बन्ध

२०. “जति खुवाए पनि आँआँ मात्रै गरिरहने यी खन्चुवा वैरीका पोथ्राको निमित्त केको यो भुटो ?” = प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध
२१. भनेर ढुङ्गा जस्तो हृदय भएकी त्यसले ती बच्चाहरूलाई चुच्चाले तानीतानी गुँडबाट खसालिदिई । = कारण-कार्य सम्बन्ध
२२. राम्रोसंग प्वाँख नउम्रेका ती बिचरा बच्चाहरू च्याँच्याँ गर्दै जमिनमा पछारिई मरे । = कारण-परिणाम सम्बन्ध ।
२३. सौताको दिल त्यहाँसम्म निठुर हुँदो रहेछ = अप्रत्यक्ष सम्बन्ध
२४. भन्ने देखेर रानीको मनलाई चिन्ताको अघोर कालो बादलले ढपक्क ढाकी अन्धकार पारिदियो । = प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध
२५. तिनले मनमनै सोचिन्, = कारण-कार्य सम्बन्ध
२६. केही गरी म चाँडै नै मरिहालें भने = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२७. राजाले अवश्य अर्कै बिहा गर्ने छन् = अनुमानित सम्बन्ध
२८. अनि मेरा बालक छोराहरूको के गति होला ? = अनुमानित सम्बन्ध
२९. यही चिन्ताले आकुल भएर रानी बरबर्ती आँसु खसाल्न थालिन् । = कारण-कार्य सम्बन्ध
३०. रुँदारुँदैमा दिन पनि बित्यो । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
३१. साँझ परेपछि राजा सिकारबाट फर्केर आए । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
३२. रानीको त्यो अवस्था देखेर खुब हडबडाएर उनले सोध्न लागे । = रीतिवोधक सम्बन्ध
३३. राजा : रानी ! तिमीलाई के भयो ? = प्रश्नार्थक सम्बन्ध
३४. किन यसरी रोइरहेकी ? = प्रश्नार्थक सम्बन्ध
३५. रानी : “यस्तो राम्रो संसार चटक्क छोडेर एकदिन जानुपर्दछ, भनेर ।” = प्रश्नोत्तर सम्बन्ध
३६. राजा : त्यो त छँदै छ नि ! = आर्थी पर्यायको सम्बन्ध
३७. जुन कुराको उपाय छैन, = व्याख्यात्मक सम्बन्ध
३८. त्यसको चिन्ता गरेर आफ्नो भएको सुखमा बाधा पार्ने किसिमकी अवश्य तिमी होइनौ । = मूल्याङ्कनको सम्बन्ध
३९. भन, तिम्रो शोकको कारण निश्चय पनि अर्कै होला । = अनुमाणात्मकसम्बन्ध
४०. रानी : छैन प्रभु ! मरुँला कि भनेर पिर लागेको हो । = प्रश्नोत्तर सम्बन्ध
४१. तर मेरो पिर आफ्नो लागि होइन = आर्थी विपर्याय सम्बन्ध
४२. खालि मेरा बालक कुमारहरूका लागि हो । = व्याख्यात्मक सम्बन्ध

४३. राजा : “किन ?” = प्रश्नार्थक सम्बन्ध
४४. अनि रानीले भँगेराको जहानको यथार्थ हाल राजालाई सुनाएर भनिन्, = प्रश्नोत्तर सम्बन्ध
४५. म केही गरी चाँडै नै मरिहालें भने = आनुक्रमिक सम्बन्ध
४६. हजुरले दोस्रो विवाह नगरी अवश्य छोडिबक्सने छैन । = अनुमानित सम्बन्ध
४७. अनि मेरा छोराहरूको कुन हालत होला ? = प्रश्नार्थक सम्बन्ध
४८. राजाले भटपट अड्कमाल गरेर रानीलाई भने, = प्रश्नोत्तर सम्बन्ध
४९. त्यस्तो पनि कतै हुन सक्छ ? = आनुक्रमिक सम्बन्ध
५०. अहिले तिमी भरखरकी छ्यौ । = परिचयात्मक सम्बन्ध
५१. साधारण हिसाबले तिम्रो आयु अझ धेरै वर्ष छ । = व्याख्यात्मक सम्बन्ध
५२. त्यसमा पनि दैवको कुदृष्टि केही गरी पर्न आएमा म कहिल्यै दोस्रो विवाह गर्ने छैन । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
५३. राजाको यो कुरा सुनेर रानीले मुलाहिजाको निमित्त मात्र चित्त बुझेको जस्तो देखाइन्, = प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध
५४. तर भित्री मनमा उनको शङ्का गडिरह्यो । = आर्थी विपर्याय सम्बन्ध
५५. सौतेनी आमाको हातमा परेका भँगेराका बच्चाहरूको दुर्दशा उनको मनमा रातदिन खड्किरह्यो । = आर्थी पर्याय सम्बन्ध
५६. चिन्ता ! चिन्ता !! हरबखत चिन्ता ! चिन्तैले उनलाई चिताको बाटो देखाउन थाल्यो । = कारण-कार्य सम्बन्ध
५७. बाहिर देख्ता भने व्यथा केही छैन, = आर्थी विपर्याय सम्बन्ध
५८. रातदिन भन्भन् दुब्लाउँदै गइन् = आर्थी विपर्याय सम्बन्ध
५९. र एकदिन यो अनित्य संसारको स्याहास्रेस्ता बुझाउन ईश्वरको सम्मुख उपस्थित भइन् । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
६०. रानी परलोक हुँदा सारा दरबारमा रुवाबासी चल्यो । = प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध
६१. राजाले अलि दिनसम्म त पुनर्विवाहको विचारलाई मनमा आउन पनि दिएनन्, = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
६२. तर मरेकाको माया मात्र सधैं अटल किन रहन्थ्यो । = आर्थी विपर्याय सम्बन्ध
६३. दिन प्रतिदिन घट्टै गयो = आनुक्रमिक सम्बन्ध
६४. र रानीबिनाको राजगद्दीको शोभा भएन = समुच्चयात्मक सम्बन्ध

६५. भनेर मन्त्रीवर्गले पनि कराउँदा राजाले अर्को विवाह गरे । = कारण-कार्य सम्बन्ध
६६. केही काल त सुखैसँग बित्यो । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
६७. राजाको मन राख्नका निमित्त कान्छी रानीले पनि बिचरा ती टुहुरा शिशिर, वसन्तमाथि निकै माया देखाएको जस्तो गरिन्, = व्याख्यात्मक सम्बन्ध
६८. तर यथार्थमा उनलाई सौतेनी रोगले दबाउँदै आएको थियो । = आर्थी विपर्याय सम्बन्ध
६९. आपसमा खेल्दा ती बालकहरू कराएको आवाजले पनि उनलाई सोला दिन्थ्यो । = सामान्य-विशिष्ट सम्बन्ध
७०. एकदिन ती दुई दाजुभाइ भकुण्डो खेलन लागेका थिए । = अप्रत्यक्ष सम्बन्ध
७१. भकुण्डो अकस्मात् उफ्रेर शृङ्गार गर्न लागेकी रानीको ऐनामा बज्रन गई शृङ्गारका सामान जथाभावी भए । = परिवेश-घटना सम्बन्ध
७२. यो देखेर रानीलाई साँढै रिस उठ्यो । = कारण-कार्य सम्बन्ध
७३. ती पाजीहरूलाई यो भकुण्डो दिँदै दिन्न' = कारण-कार्य सम्बन्ध
७४. भनेर काखमा च्यापिराखिन् । = कारण-कार्य सम्बन्ध
७५. केही बेरपछि हस्याङफस्याङ गर्दै वसन्त रानीको खोपीमा आएर मुमा ! संयोगले हाम्रो भकुण्डो हजुरको खोपीमा पर्न आयो, = आनुक्रमिक सम्बन्ध
७६. हामीले जानीजानी गरेका होइनौं, = व्याख्यात्मक सम्बन्ध
७७. रिसानी माफ रहोस्, = विध्यर्थक सम्बन्ध
७८. भकुण्डो फिर्ता पाऊँ = विध्यर्थक सम्बन्ध
७९. भनेर बिन्ती गरे । = कारण-कार्य सम्बन्ध
८०. रिसले चुर भएर रातारात आँखा पाउँ रानीले भनिन्, = आनुक्रमिक सम्बन्ध
८१. सौताका छोराहरू भए पनि आफ्नै समान मानेर कत्रो दयामाया गरेको त भन् मलाई शत्रु देखी भकुण्डाले ताकेर हान्ने ! = आनुक्रमिक सम्बन्ध
८२. म भकुण्डो फिर्ता दिँदै दिन्न', = कारण-कार्य सम्बन्ध
८३. जा, जे गर्छस् गर् । = विध्यर्थक सम्बन्ध
८४. रानीले यसरी भ्रुपार्दा बिचरा वसन्त के भन्न सक्थे, = प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध
८५. निन्याउरो मुख लाएर दाजु शिशिरकहाँ गई हामीदेखि मुमा साँढै रिसानी भयो, = आनुक्रमिक सम्बन्ध
८६. भकुण्डो बक्सिएन भनेर = आनुक्रमिक सम्बन्ध

८७. बिल्ली गरे । = कारण-कार्य सम्बन्ध
८८. “भैगयो म मागेर ल्याउँछु” = आनुक्रमिक सम्बन्ध
८९. भनेर शिशिरले मुमाको खोपीमा गएर भकुन्डो मागे । = कारण-कार्य सम्बन्ध
९०. रानीले अनेक तरहका गाली गरी “भकुन्डो दिन्न” भनेर = विरोधात्मक सम्बन्ध
९१. अड्डी लिइन् । = कारण-कार्य सम्बन्ध
९२. यो सब शिशिरलाई असह्य भयो । = प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध
९३. भटपट अगाडि गएर रानीको काखमा रहेको भकुन्डो टपक्क टिपेर उनी सरासर हिँडे । = कारण-कार्य सम्बन्ध
९४. अब रानीको रिसको सीमा रहेन । = प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध
९५. आफ्ना सिँगारपटार सबै बिगारी बाटेको कपाल पनि लुछलाछ पारी उल्टो आग्लो ठोकी रोएर बसिरहिन् । = सामान्य-विशिष्ट सम्बन्ध
९६. जब राजा साँभमा आए, = आनुक्रमिक सम्बन्ध
९७. रानीले ढोका खोल्दै खोलिनन्, = आनुक्रमिक सम्बन्ध
९८. खालि घुँकघुँक गरेर भित्रै बसिरहिन् । = घटना-परिवेश सम्बन्ध
९९. राजाले अनेक फकाइफुल्याइ गर्दा बल्लतल्ल तिनले ढोका खोलिन्, = उत्प्रेरणा सम्बन्ध
१००. उनको त्यो दुर्दशा देखेर राजा छक्क परे । = इन्द्रिय-मस्तिष्क सम्बन्ध
१०१. सोधपुछ गर्दा रानीले आफूमाथि राजकुमारहरूले गरेका व्यवहारबारे बढाइचढाइ गरेर बिल्ली गरिन् । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१०२. हजुरका छोराहरूले मलाई भकुन्डाले हाने, = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१०३. किन यसो गर्नु भन्दा त उल्टो मलाई भाँगलभुँगल पारी कपालसमेत लुछिदिए । = व्याख्यात्मक सम्बन्ध
१०४. यो अत्याचार मलाई असह्य भयो । = कारण-परिणाम सम्बन्ध
१०५. रानीको यो कुरा सुनेर राजाले भने, = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१०६. रानी ! सन्ताप नगर । = विध्यर्थक सम्बन्ध
१०७. लौ भन, = विध्यर्थक सम्बन्ध
१०८. ती पाजीहरूलाई के सजाय दिऊँ ? = प्रश्नार्थक सम्बन्ध
१०९. अब रानीलाई ठूलो मौका पऱ्यो । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
११०. राजालाई भटपट बाचा बँधार्दै तिनले भनिन्, = कारण-कार्य सम्बन्ध

१११. “लौ त त्यसो हो भने यी दुई कुमारलाई जङ्गलमा लगेर काट्न लगाई यिनीहरूको मुटुकलेजो ल्याउन लाइदिबक्सियोस् ।” = विध्यर्थक सम्बन्ध
११२. अब राजालाई भारी फसाद पऱ्यो । = कारण-परिणाम सम्बन्ध
११३. रानीले भनेको नमानून् = आनुक्रमिक सम्बन्ध
११४. भने उनले बाचामा हारिसके । = कार्यकारण सम्बन्ध
११५. आखिर केही सीप नलाग्दा राजाले भोलिपल्ट कर्मचारीहरूलाई बोलाई “यी राजकुमारहरूलाई जङ्गलमा लगेर मारी यिनीहरूको मुटुकलेजो ल्याउनु” = विध्यर्थक सम्बन्ध
११६. भनेर हुकुम दिए । = विध्यर्थक सम्बन्ध
११७. राजाको हुकुम त मन्त्रीले मान्नेपर्ने हो = निहितार्थ सम्बन्ध
११८. तर त्यस्ता कलिला सुकुमार बालकहरूलाई मार्न कसको दिलले मान्ला ? = आर्थी विपर्याय सम्बन्ध
११९. जे भए पनि ती बालकहरूलाई लिएर ती राजकर्मचारीहरू एउटा घोर जङ्गलमा गए = आर्थी विपर्याय सम्बन्ध
१२०. र दुईटा मृग मारी मुटुकलेजो भिके = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१२१. र ती बालकहरूलाई त्यहीं छोडेर दरबारतर्फ फर्के । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१२२. अब ती बिचरा बालकहरूले त्यो घोर जङ्गलमा के गरुन् । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१२३. देखेसुनेको कहीं कतै छैन, = व्याख्यात्मक सम्बन्ध
१२४. रात पर्दै आयो, = परिवेश-घटना सम्बन्ध
१२५. जाडाले मुटु पनि कमाउन थाल्यो । = कारण-परिणाम सम्बन्ध
१२६. दुवैजना मिलेर भिँजा बटुले, = कारण-कार्य सम्बन्ध
१२७. तर आगो पार्ने सरजाम उनीहरूसँग केही थिएन । = आर्थी विपर्याय सम्बन्ध
१२८. त्यसकारण शिशिरले वसन्तलाई भने, = कारण-कार्य सम्बन्ध
१२९. भाइ यो काइदाले भएन; = मूल्याङ्कन सम्बन्ध
१३०. तिमी यहीं बसिराख, = विध्यर्थक सम्बन्ध
१३१. म नजिकैको गाउँमा गएर आगो लिई आउँछु । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१३२. यति भनेर वसन्तलाई एकलै छोडेर शिशिर आगोको खोजमा गए । = कारण-कार्य सम्बन्ध
१३३. जङ्गलबाट निस्केर यताउता हेर्दा पूर्वपट्टि अलि टाढा आगो पिलपिल गरिराखेको देखेर त्यतैतिर लागे । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१३४. तर उनी जति गए पनि आगो भएको ठाउँमा पुग्न सकेनन्; = आर्थी विपर्याय सम्बन्ध

१३५. हुँदाहुँदा उज्यालो भएर घाम पनि लाग्यो । = अप्रत्यक्ष सम्बन्ध
१३६. यत्तिकैमा उनको दृष्टि एउटा ठूलो सहरमा पयो । = शीघ्रताबोधक सम्बन्ध
१३७. सहरतिर उक्लेर उनी अलिकति के हिँडेका थिए; = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१३८. साजबाजले भकिभकाउ भएको एउटा हात्तीले उनलाई आफ्नो पीठमा राखी राजदरबारमा लग्यो । = परिवेश-घटना सम्बन्ध
१३९. त्यहाँ रहेका गुरु, पुरोहित तथा मन्त्रीवर्गले शिशिरलाई सुनको घडाले अभिषेक गरी राजगद्दीमा बसाले । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१४०. यो सबै शिशिरलाई सपना जस्तो भयो । = इन्द्रिय-मस्तिष्क सम्बन्ध
१४१. कति कारणले आफूलाई राजा बनाइएको हो, = प्रश्नार्थक सम्बन्ध
१४२. उनलाई केही थाहा भएन । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१४३. भोजन समाप्त भएपछि मन्त्रीवर्गसँग कुराकानी गर्दा बल्ल उनले यथार्थ कारण बुझे, = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१४४. के रहेछ भने = व्याख्यात्मक सम्बन्ध
१४५. त्यस देशमा दिनको एउटा राजा फेरिँदो रहेछ । = व्याख्यात्मक सम्बन्ध
१४६. दिनभर राज्यको सुखभोग गयो, = परिवेश-घटना सम्बन्ध
१४७. राती सुत्न भनेर रानीको खोपीमा गयो, = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१४८. भोलिपल्ट बिहान त राजा मरिराखेको । = परिवेश-घटना सम्बन्ध
१४९. यसको हेतु बुझ्न नसक्ता सारा दरबारियाहरू हार खाइसकेका रहेछन् । = कारण-परिणाम सम्बन्ध
१५०. शिशिरले पनि त्यो दिन त सुखमा बिताए । = अप्रत्यक्ष सम्बन्ध
१५१. तर जब रात पयो = आर्थी विपर्याय सम्बन्ध
१५२. अनि के होला ? = प्रश्नार्थक सम्बन्ध
१५३. कसो होला ? = प्रश्नार्थक सम्बन्ध
१५४. मरिने पो हो कि = अनुमानित सम्बन्ध
१५५. भन्ने चिन्ताले उनलाई पोल्न थाल्यो । = कारण-परिणाम सम्बन्ध
१५६. जब सुकलाको समय भयो = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१५७. उनी रानीको खोपीमा गए । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१५८. त्यहाँ बसिराखेकी रानीको रूप र यौवन देखेर उनी छक्क परे । = इन्द्रिय-मस्तिष्क सम्बन्ध
१५९. रानी पनि त्यस्तो राम्रो पुरुषलाई पतिका रूपमा पाउँदा दड्ग परिन् । = इन्द्रिय-मस्तिक सम्बन्ध

१६०. धेरै बेरसम्म राजारानी नसुती मीठामीठा कुरा गरिरहे । = परिवेश-घटना सम्बन्ध
१६१. अलिअलि गरेर रानीलाई निन्द्राले छोप्टै आयो । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१६२. उनी हाईहाई गर्न थालिन् । = कारण-कार्य सम्बन्ध
१६३. त्यसपछि राजाले रानीलाई पलडमा सुताई आफूचाहिँ हातमा एउटा नाङ्गो तरबार लिएर खुब चनाखो भएर बसिरहे । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१६४. आधा रातको समय भयो । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१६५. जताततै सुनसान थियो, = कारण-परिणाम सम्बन्ध
१६६. आवाजको नाममा रानीले मस्त निन्द्रामा परी स्वाँस्वाँ गरेको मात्र सुनिन्थ्यो । = आर्थी विपर्याय सम्बन्ध
१६७. रानीको रूप देखेर मोहित भएका राजा एकटकसँग तिनलाई हेरिहेका थिए । = घटना-परिवेश सम्बन्ध
१६८. यस्तैमा रानीको नाकको दाहिने प्वालबाट एउटा मसिनो धागोजस्तै केही कुरा निस्क्यो । = परिवेश-घटना सम्बन्ध
१६९. यो के होला = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१७०. भनेर राम्रोसँग राजाले विचार गर्न नपाउँदैमा त्यो त अकस्मात् भयङ्कर कालो नाग बनी आफैँलाई डस्न भनेर आइलाग्यो । = कारण-परिणाम सम्बन्ध
१७१. राजाले पनि केही नहडबडाई आफ्नो हातमा रहेको तरबारले त्यसलाई चटाचट काटी टुक्राटुक्रा पारिदिए । = रीतिबोधक सम्बन्ध
१७२. अब बल्ल हरेक दिन राजा मारिएको कारण उनलाई थाहा भयो । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१७३. अरू पनि केही त्यसरी नै आउँछ कि = अनुमानित सम्बन्ध
१७४. भनेर उनी रातभर बिउँभै रहे । = कारण-परिणाम सम्बन्ध
१७५. जब मिरमिरे उज्यालो भयो, = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१७६. त्यस दिनको राजा खोज्न भनेर = उद्देश्य वा प्रयोजन सम्बन्ध
१७७. मन्त्रीवर्ग हात्तीलाई उठाउन आए = कारण-कार्य सम्बन्ध
१७८. तर हात्ती भने डेग चलेन । = आर्थी विपर्याय सम्बन्ध
१७९. त्यो देखेर सबैलाई अचम्म लाग्यो । = इन्द्रिय-मस्तिष्क सम्बन्ध
१८०. उता राजाको लास लान भनेर = अप्रत्यक्ष सम्बन्ध
१८१. मुडुलै भएर मलामीहरू घारो लिएर खोपीको ढोका पुग्दा भित्रबाट गुनगुन गरेको आवाज सुनियो । = कारण-परिणाम सम्बन्ध

१८२. उनीहरूले जब ढोकामा ट्याकट्याक गरे, = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१८३. “ए, उज्यालो भइसक्यो?” भन्दै राजाले ढोका खोले । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१८४. राजालाई जिउँदै देखेर उनीहरूले हत्तपत्त घारो लुकाएर राजालाई स्वस्ति गरी जयजयकार गर्न थाले । = कारण-कार्य सम्बन्ध
१८५. यो खबर सारा दरबारमा फैलियो । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१८६. मन्त्रीवर्ग, गुरु, पुरोहित पनि जम्मा भए । = कारण-कार्य सम्बन्ध
१८७. हरेक दिन राजालाई मार्ने सर्प पो रहेछ = अप्रत्यक्ष सम्बन्ध
१८८. भन्ने सबैलाई थाहा भयो । = कारण-कार्य सम्बन्ध
१८९. सधैं राजा फेरिहनुपर्दा सब हैरान थिए, = घटना-परिवेश सम्बन्ध
१९०. अब भने चिरस्थायी राजा पायौं = परिवेश-घटना सम्बन्ध
१९१. भनेर सबै हर्षले गदगद भए । = कारण-कार्य सम्बन्ध
१९२. राज्यभरमा अनेक नाचगान र खुसियाली भयो, = प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध
१९३. सिन्दूरयात्रा पनि ठूलो समारोहका साथ गरियो । = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
१९४. अब हामी शिशिरलाई छाडेर वसन्ततर्फ ध्यान दिऔं । = अप्रत्यक्ष सम्बन्ध
१९५. दाज्यू आउलान्, = अप्रत्यक्ष सम्बन्ध
१९६. आगो ल्याउलान् = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
१९७. भन्ने आशाले बिचरा वसन्त एकलै जङ्गलमा जाडाले लुगलुग कामेर बसिराखेका थिए । = कारण-कार्य सम्बन्ध
१९८. पशुहरू हिँडेर छस्राकछस्रुक हुँदा पनि “लौ दाजु आए” = परिवेश-घटना सम्बन्ध
१९९. भनी आशाले फुल्दथे । = कारण-कार्य सम्बन्ध
२००. तर बिचराको सब आशा निराश भयो, = आर्थी विपर्याय सम्बन्ध
२०१. सारा रात बिती पूर्व दिशातिर लाली चढेर आयो = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२०२. तैपनि दाजुको पत्तै भएन । = आर्थी विपर्याय सम्बन्ध
२०३. बिचराको रात अलापबिलापले बित्यो । = कारण-परिणाम सम्बन्ध
२०४. जब राम्ररी उज्यालो भयो = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२०५. उनी दाजुको खोजमा हिँडे । = उद्देश्य वा प्रयोजन सम्बन्ध
२०६. राजाका छोरा भएर खाई बढी आएका बिचरा ती वसन्तको कोमल हातपाउ जङ्गली काँडाले छियाछिया भए । = कारण-परिणाम सम्बन्ध

२०७. बल्लतल्ल उनी जङ्गलबाट निस्केर सहरको बाटो लागेर जाँदा एउटा पसलमा पुगे । = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
२०८. पसलेले त्यस्तो राम्रो बालकलाई देखेर भन्यो, = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२०९. बाबु ! आऊ, बस, = विध्यर्थक सम्बन्ध
२१०. मेरा छोरा छैनन् । = व्याख्यात्मक सम्बन्ध
२११. म तिमीलाई धर्मपुत्र पाल्दछु । = कारण-कार्य सम्बन्ध
२१२. असहाय बालक हुनाले वसन्तले पनि पसलेले दिएको शरण ग्रहण गर्ने पन्यो । = स्वीकारोक्ति सम्बन्ध
२१३. त्यहीँ बसी पसलेको काम सघाई उनी आफ्नो दिन काट्न लागे । = कारण-कार्य सम्बन्ध
२१४. उनी पसलमा बस्ता सदाको भन्दा दोब्बर व्यापार हुन्थ्यो । = प्रभाव परिणाम सम्बन्ध
२१५. यसै गरी प्रतिदिन उसको व्यापार बढ्दाखेरि ऊ अपार धनी भयो । = कारण-परिणाम सम्बन्ध
२१६. उसका छोराछोरीहरू पनि भए, = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
२१७. तर त्यो मूर्ख पसलेलाई आफ्नो धन, सम्पत्ति र सन्तान भएको यसै ठिटाको लक्षणले गर्दा हो = परिणाम प्रभाव सम्बन्ध
२१८. भन्ने होसै भएन, = कारण-कार्य सम्बन्ध
२१९. उल्टै उसले उनीमाथि कुदृष्टि राख्न थाल्यो । = कारण-कार्य सम्बन्ध
२२०. मेरा सन्तान भइहाले, = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२२१. सित्तैमा यसलाई किन खुवाउने ? = कारण-कार्य सम्बन्ध
२२२. यसलाई अलिअलि गरेर हटाऊँ = विध्यर्थक सम्बन्ध
२२३. भन्ने कुविचार राखेर त्यसले उनलाई अनेक घोचपेच गर्न थाल्यो । = कारण-कार्य सम्बन्ध
२२४. पसलेको टोकसो वसन्त सकेसम्म सहन्थे । आनुक्रमिक सम्बन्ध
२२५. उनी केही भन्दैनथे । = आर्थी पर्याय सम्बन्ध
२२६. एकदिन त उनलाई साह्रै दिक्दार लाग्यो = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२२७. र मनलाई शान्ति मिलोस् भनी जङ्गलमा गएर शिशिर र वसन्तको गीत गाउन थाले । = कारण-कार्य सम्बन्ध
२२८. उनको गीतले सारा जङ्गल नै घन्क्यो । = कारण-परिणाम सम्बन्ध
२२९. गीत साह्रै राम्रो हुनाले पशुपक्षीहरू पनि मोहित भएर चुपचाप लागेर सुन्न थाले । = कारण-कार्य सम्बन्ध
२३०. त्यस जङ्गलमा अर्कै एक देशका राजा सिकार खेल्न आएका थिए । = अप्रत्यक्ष सम्बन्ध

२३१. वसन्तको गीत सुनेर यस्तो मीठो गाउने को रहेछ = मूल्याङ्कनात्मक सम्बन्ध
२३२. भन्ने विचार गरेर उनी वसन्त भएको ठाउँमा आए । = कारण-कार्य सम्बन्ध
२३३. त्यस्तो राम्रो भर्खरको जवानलाई देखेर राजाले “तिमी को हौ ?” भनेर सोद्धा = प्रश्नार्थक सम्बन्ध
२३४. “म एक अदना दुःखी हुँ” भनी वसन्तले जबाफ दिए । = प्रश्नोत्तर सम्बन्ध
२३५. उनको यस्तो जबाफ सुनेर राजालाई पत्यार भएन । = इन्द्रिय-मस्तिष्क सम्बन्ध
२३६. यो जवान कोही राजकुमार हुनुपर्छ = अनुमानित सम्बन्ध
२३७. भन्ने मनमा निश्चय गरी वसन्तलाई लिएर उनी आफ्नो दरबारमा पुगे = कारण-कार्य सम्बन्ध
२३८. र उनलाई कदरसाथ राखे । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२३९. केही समय बितेपछि एक शुभ दिन पारेर राजाले वसन्तसँग आफ्नी छोरीको विवाह गरिदिए । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२४०. वसन्तले अलि दिन सुखपूर्वक बिताए = कारण-परिणाम सम्बन्ध
२४१. तर उनलाई त्यस पसलेले के भन्यो होला = आर्थी विपर्याय सम्बन्ध
२४२. भन्ने विचारले शान्ति दिएन । = कारण परिणाम सम्बन्ध
२४३. उसैकहाँ फर्कने विचार गरेर उनी राजासँग बिदावारी भए । = कारण-परिणाम सम्बन्ध
२४४. राजाले पनि अनेक लावालस्कर र दाइजो साथ लगाइदिए । = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
२४५. आफ्नी दुलहीलाई लिएर वसन्त पसलेको घरको बाटो लागे । = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
२४६. केही बाटो काटिसकेपछि यो मालताल र धनदौलत पसलेका घरमा अटाउँदैन = अनुमानित सम्बन्ध
२४७. भन्ने ठानेर जजसले जेजे बोकेको छ, सो उसैलाई भयो भनेर वसन्तले सारा लावालस्करलाई फर्काइदिए । = कारण-कार्य सम्बन्ध
२४८. खालि राजकुमारीलाई मात्र साथ लिएर उनी पसलेका घरमा गए । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२४९. वसन्तलाई देखेर पसलेले यतिका दिनसम्म कहाँ गएको थिइस् ? = प्रश्नार्थक सम्बन्ध
२५०. यो कसलाई ल्याइस् ? भनेर सोद्धा = प्रश्नार्थक सम्बन्ध
२५१. वसन्तले काम विशेषले अर्कै देशमा गएको थिएँ । = प्रश्नोत्तर सम्बन्ध
२५२. यो तपाईंको सेठानीलाई सुसारे ल्याइदिएको हुँ भने । = अनुक्रमिक सम्बन्ध
२५३. त्यस्ती परमसुन्दरी युवतीलाई देखेर पसलेको मनमा पाप उठ्यो । प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध
२५४. उसले छजना चर्मकारहरू आफ्नो मतोमा लियो = कारण-कार्य सम्बन्ध

२५५. र एउटा बलियो छालाको धोक्रो सिउन लगाई उनीहरूकै मद्दतले वसन्तलाई जबरजस्ती धोक्रामा हाली नदीमा बगाइदियो। = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२५६. त्यस पसलेको वसन्तको प्रभावबाट त्यति धनी भएर पनि अझ धेरै पाउने लोभले ती राजकुमारीलाई शिशिर राजाकहाँ लगी चढायो । = उद्देश्य वा प्रयोजन सम्बन्ध
२५७. त्यस्ती परम सुन्दरी युवतीलाई देखेर राजा खुब खुसी भए = प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध
२५८. र त्यस पसलेलाई प्रशस्त इनाम दिए । = कारण-कार्य सम्बन्ध
२५९. शिशिर एक पत्नीव्रत राजा थिए । = अप्रत्यक्ष सम्बन्ध
२६०. उनले ती राजकुमारीलाई बिहा गर्ने विचार गरेनन्, = कारण-कार्य सम्बन्ध
२६१. बरु त्यस्ती सुकुमारीसँग आफ्नो भाइ वसन्तको विवाह गरिदिन पाए राम्रो हुन्थ्यो = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२६२. भन्ने विचार गरे । =कारण-कार्य सम्बन्ध
२६३. त्यसैले उनले भाइलाई पत्ता लगाउने उद्देश्यले 'शिशिर र वसन्तको कथा' जसले भन्न सक्छ त्यो मानिसलाई खोजेर ल्याउनु" भन्ने हुकुम दिए । = कारण-कार्य सम्बन्ध
२६४. उता छालाको थैलोमा कोचिएका बिचरा वसन्तलाई नदीको बेगले बगाउँदै एउटा घाटमा पुऱ्यायो । = अप्रत्यक्ष सम्बन्ध
२६५. त्यहाँ माभीहरू जम्मा भएका थिए, = घटना-परिवेश सम्बन्ध
२६६. सबैले त्यो बगेर आइराखेको थैलो देखे । = परिवेश-घटना सम्बन्ध
२६७. यस थैलामा के रहेछ, हेर्नुपऱ्यो = कारण-कार्य सम्बन्ध
२६८. भनेर एउटा माभीले झटपट पानीमा हाम फालेर त्यस थैलालाई घिसारेर किनारमा ल्यायो । = कारण-कार्य सम्बन्ध
२६९. सबै मिलेर थैलो खोल्दा एउटा सुन्दर युवकलाई देखेर सबैजना छक्क परे । = इन्द्रिय-मस्तिष्क सम्बन्ध
२७०. एउटा बूढो माभीले मेरा सन्तान छैनन् = अप्रत्यक्ष सम्बन्ध
२७१. यिनलाई म धर्मपुत्र पाल्छु = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
२७२. भनेर आफ्नो घरमा लग्यो । = कारण-कार्य सम्बन्ध
२७३. "राजाले 'शिशिर र वसन्तको कथा' भन्ने मान्छे खोजेका छन्" = अप्रत्यक्ष सम्बन्ध
२७४. भन्ने हल्ला जताततै फैलियो । = कारण-परिणाम सम्बन्ध
२७५. यो हल्ला बिस्तारै वसन्तका कानमा पनि पऱ्यो । = सामान्य-विशिष्ट सम्बन्ध
२७६. राजालाई 'शिशिर र वसन्तको कथा' मा किन त्यस्तो चाख लागेछ, = आनुक्रमिक सम्बन्ध

२७७. भनेर वसन्तलाई जिज्ञासा भयो । = कारण परिणाम सम्बन्ध
२७८. यसको हेतु बुझ्नुपर्‍यो = उद्देश्य वा प्रयोजन सम्बन्ध
२७९. भनेर उनी दरबारमा गई “त्यो कथा धेरथोर म जान्दछु” = कारण-कार्य सम्बन्ध
२८०. भनेर राजाको हजुरमा खबर पठाए । = कारण-कार्य सम्बन्ध
२८१. राजाको हजुरमा हाजिर पुग्नासाथ वसन्तलाई बोलाहट भयो । शीघ्रताबोधक सम्बन्ध
२८२. वसन्तले राजाको दर्शन गरे । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२८३. उनले ‘शिशिर र वसन्तको कथा’ मा राजाको चाख लाग्नाको कारण पनि बुझिहाले, = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
२८४. तर उनले भटपट आफ्नो परिचय दिनु ठीक ठानेनन् । = आर्थी विपर्याय सम्बन्ध
२८५. आफू भुत्रेभाम्रे माझीको धर्मपुत्र बनेर बसेको हुनाले त्यत्रा राजासँग “म हजुरको भाइ वसन्त हुँ” = कार्यकारण सम्बन्ध
२८६. भनेर उनले कसरी भनून् ? = कारण-कार्य सम्बन्ध
२८७. शिशिरले भने वसन्तलाई चिनेनन् । = अप्रत्यक्ष सम्बन्ध
२८८. भोक, तिर्खा र अनेक कष्ट खानुपर्दा वसन्त नचिनिने भएका थिए । कार्यकारण सम्बन्ध
२८९. “तिमी ‘शिशिर र वसन्तको कथा’ जान्दछौ ?” = प्रश्नार्थक सम्बन्ध
२९०. भनेर राजाबाट सोधनी हुँदा वसन्त भन्दछन् : = प्रश्नोत्तर सम्बन्ध
२९१. वसन्त : महाराज ! पूरा त जान्दिनँ । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२९२. जङ्गलमा शिशिरसँग विछोड भएपछिको वसन्तको कथासम्म त जान्दछु । = सामान्य-विशिष्ट सम्बन्ध
२९३. शिशिर : त्यति मात्रै भए पनि भन । = विध्यर्थक सम्बन्ध
२९४. मलाई त्यति भए पनि पुग्दछ । = व्याख्यात्मक सम्बन्ध
२९५. वसन्त : जो हुकुम महाराज ? = स्वीकारात्मक सम्बन्ध
२९६. तर सरकारबाट एउटा कबुल गरिबक्सनुपर्दछ, = आर्थी विपर्याय सम्बन्ध
२९७. मैले कथा भनेसम्म हजुर रोइबक्सनु हुँदैन । = विध्यर्थक सम्बन्ध
२९८. शिशिर : “लौ, कबुल भयो ।” = स्वीकारात्मक सम्बन्ध
२९९. त्यसपछि वसन्तले कथा भन्नु थाले : = आनुक्रमिक सम्बन्ध
३००. दुई भाइको जन्म र बालककालबाट कथा सुरु गरी सानी आमाको पेचले घोर जङ्गलमा परी जाडाले सताउँदा दाजु शिशिर आगाको खोजमा जाँदा बेपत्ता भएको र भाइ एकलै जङ्गलमा “दाजु आउलान्” = आनुक्रमिक सम्बन्ध

३०१. भन्ने आशाले काम्दै बसिराखेको घटनासम्म कथा पुऱ्याउँदा शिशिरलाई असह्य भयो । = कारण-परिणाम सम्बन्ध
३०२. उनले आँखाबाट बराबर आँसु खसाल्न थाले । = कारण-कार्य सम्बन्ध
३०३. यो देखेर वसन्तले भने, = कारण-कार्य सम्बन्ध
३०४. “महाराज ! कबुल नि ?” = आनुक्रमिक सम्बन्ध
३०५. वसन्तको यो निवेदन सुनेपछि शिशिरले झटपट आँसु पुछ्दै भने, = आनुक्रमिक सम्बन्ध
३०६. म रोएको होइन, = व्याख्यात्मक सम्बन्ध
३०७. लौ फेरि भन । = विध्यर्थक सम्बन्ध
३०८. वसन्तले फेरि कथा भन्न थाले । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
३०९. पसलेको टोकसो असह्य भई वसन्त जङ्गलमा गएर गीत गाउन लागेका कुरासम्म पुऱ्याउँदा राजाको फेरि गहभरि आँसु भयो । = प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध
३१०. वसन्तले फेरि राजालाई आफ्नो कबुल सम्झाए । = कारण-कार्य सम्बन्ध
३११. राजाले आफूलाई समालेर वसन्तलाई “कथा भन्दै जाऊ” = विध्यर्थक सम्बन्ध
३१२. भनेर हुकुम गरे । = कारण-कार्य सम्बन्ध
३१३. जब वसन्तले आफूले राजाकी छोरी बिहा गरेर पसलेकहाँ ल्याउँदा पसलेले धोका दिई छजना चर्मकारको मद्दतले उनलाई छालाको धोकामा हालेर नदीमा बगाइदिएको घटनासम्म पुऱ्याएका थिए, = आनुक्रमिक सम्बन्ध
३१४. शिशिरलाई फेरि असह्य भयो । = प्रभाव परिणाम सम्बन्ध
३१५. भाइ वसन्त पसलेको धोकामा पर्दा उनको ज्यानसमेत गुमेछ क्यारे = अनुमानित सम्बन्ध
३१६. भन्ने मनमा पर्दा उनी डाँको छोडेर रुन थाले । = कारण-कार्य सम्बन्ध
३१७. वसन्त : महाराज ! किन यस्तो असावधान होइबक्सेको ? = प्रश्नार्थक सम्बन्ध
३१८. मरेका छैनन् = व्याख्यात्मक सम्बन्ध
३१९. हडबडाइबक्सनुपर्दैन । = विध्यर्थक सम्बन्ध
३२०. शिशिर : (उज्यालो मुख लाएर) साँच्चै हो ? = प्रश्नार्थक सम्बन्ध
३२१. त्यसो भए हामी दुईको भेट हुन्छ त, = प्रश्नार्थक सम्बन्ध
३२२. लौ अरू भन । = विध्यर्थक सम्बन्ध
३२३. वसन्त : अनि त वसन्त छालाको थैलामा बग्दैबग्दै एउटा बन्दरगाहमा पुगेछन् । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
३२४. त्यहाँका माभीहरूले यस थैलाभित्र के रहेछ, = परिवेश-घटना सम्बन्ध

३२५. भनेर किनारमा ल्याएर खोल्दा त वसन्त पो निस्केछन्, = कारण-परिणाम सम्बन्ध
३२६. अनि एउटा बूढो माभीले तिनलाई म धर्मपुत्र पाल्छु भनेर = उद्देश्य वा प्रयोजन सम्बन्ध
३२७. घरमा लगेछ । = कारण-कार्य सम्बन्ध
३२८. माभीको घरमा रहँदाबस्ता एकदिन वसन्तले फलानो देशका राजाले 'शिशिर र वसन्तको कथा' सुन्न इच्छा गरेका छन् =आनुक्रमिक सम्बन्ध
३२९. भन्ने खबर पाउँदा जाने जति कथा सुनाऊँ = विध्यर्थक सम्बन्ध
३३०. भनेर दरबारमा हाजिर भएछन् । = कारण-कार्य सम्बन्ध
३३१. राजाको सम्मुख पर्नासाथ राजा त मेरो दाजु पो हुनुहुँदो रहेछ = घटना-परिवेश सम्बन्ध
३३२. भनेर चिनिहालेछन् । = कारण-कार्य सम्बन्ध
३३३. वसन्तले यति के भनेका थिए = आनुक्रमिक सम्बन्ध
३३४. शिशिरले भटपट सिंहासनबाट ओर्लेर उनलाई अड्कमाल गरे । =शीघ्रताबोधक सम्बन्ध
३३५. परस्परमा हर्षको आँसु बग्न थाल्यो । = प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध
३३६. शिशिरले भने, = आनुक्रमिक सम्बन्ध
३३७. भाइ ! तिम्री दुलही पनि बेपत्ता भइन् = आनुक्रमिक सम्बन्ध
३३८. भन्ने मलाई लाग्दैन । = अनुमानित सम्बन्ध
३३९. एउटा पसलेले एउटी परम सुन्दरी मकहाँ चढाउन ल्याएको थियो । = व्याख्यात्मक सम्बन्ध
३४०. मेरो बिहा भइसक्यो, = घटनापरिवेश सम्बन्ध
३४१. यी कन्या मेरा भाइका लागि योग्य छिन् = मूल्याङ्कनात्मक सम्बन्ध
३४२. भनेर अन्तपुरमा राखेको छु । = कारण-कार्य सम्बन्ध
३४३. ती कन्या तिम्रै दुलही हुनुपर्छ । = अनुमानित सम्बन्ध
३४४. यति भनेर ती कन्या पनि राजाको बैठकमा आएर वसन्तलाई देखासाथ "मेरा स्वामी !" = आनुक्रमिक सम्बन्ध
३४५. भनी वसन्तका पाउमा परिन् । = कारण-कार्य सम्बन्ध
३४६. अब शिशिर र वसन्तको आनन्दको मात्रा पूरा गर्न केही बाँकी रहेन । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
३४७. त्यस दिनदेखि राजा शिशिर, मन्त्री वसन्त भई परम आनन्दले रहे । = व्याख्यात्मक सम्बन्ध
३४८. सुन्नेलाई सुनको माला, भन्नेलाई फूलको माला, यो कथा बैकुण्ठ जाला ।

‘भविष्य निर्माण’ कथामा व्यवहृत अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति

१. दार्जिलिङको तुङसुङ बस्तीमा एउटा सानो चिटिक्क परेको घर छ ।
२. त्यस घरको अधिल्तर सुग्घर आँगनका दुवैपट्टि सानासाना फूलबारी छन् । = परिचयात्मक सम्बन्ध
३. घर काठको एकतले छ । = परिचयात्मक सम्बन्ध
४. घरको छानाको रङ रातो छ । = परिचयात्मक सम्बन्ध
५. त्यसको भित्तो हरियो रङले पोतेको छ । = परिचयात्मक सम्बन्ध
६. सङ्घारका दुवैपट्टि गमलामा ‘चमेलिया’ का बोट छन् । = समुच्यात्मक सम्बन्ध
७. गमला रातो माटाले लिपेको छ । = सामान्य-विशिष्ट सम्बन्ध
८. ढोका र भ्यालहरूमा हरियो रङको पर्दा छ । = अप्रत्यक्ष सम्बन्ध
९. तुङसुङ बस्तीतिर जाने मानिस त्यस घरतर्फ आकर्षित हुन्छ । = प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध
१०. पार्वती हुन् त्यस घरकी गृहलक्ष्मी । = अप्रत्यक्ष सम्बन्ध
११. तिनी शिक्षिता र गुणवती थिइन् । = परिचयात्मक सम्बन्ध
१२. साँढै सुन्दरी नभए पनि तिनमा स्त्रीसुलभ सौन्दर्य अवश्य थियो । = परिचयात्मक सम्बन्ध
१३. यसैले कप्तान कृष्णबहादुर सुखी छन् । = कारण-परिणाम सम्बन्ध
१४. दोस्रो महायुद्धमा तिनी लप्टन भएका थिए । = परिचयात्मक सम्बन्ध
१५. पछि कप्तान भए । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१६. युद्ध थामियो, = घटना-परिवेश सम्बन्ध
१७. तिनी पल्टनबाट फर्केपछि आफ्नै सानोतिनो व्यापार गरेर अहिले जीवन बिताइरहेका छन् । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१८. तिनको पाँच वर्षको एउटा छोरो छ - नरेश । = परिचयात्मक सम्बन्ध
१९. पार्वती योग्य गृहिणी भएकी हुनाले यो छोराको पालनपोषणमा विशेष ध्यान दिन्थिन् । = अप्रत्यक्ष सम्बन्ध
२०. यो छोरोलाई यस देशको एक जना श्रेष्ठ व्यक्ति बनाउने तिनको एकान्त स्वप्न थियो = उद्देश्यप्रयोजन सम्बन्ध
२१. तर यो स्वप्न तिनले पतिसम्मलाई पनि भनेकी थिइन् । = आर्थी विपर्यायको सम्बन्ध
२२. तिनको स्वभाव नै भावुक थियो । = कारणात्मक सम्बन्ध
२३. एक आइतबार तिनी एउटा दैनिक अखबार पढ्दै थिइन् । = अप्रत्यक्ष सम्बन्ध
२४. धेरै दिनदेखि तिनको हृदय भारी थियो - दाम्पत्यभारले । = परिवेश-घटना सम्बन्ध

२५. कोरियाको युद्ध, तिब्बतमा कम्युनिष्टहरूको आक्रमण, नेपालको जनक्रान्ति, रुस र अमेरिकाको मतभेद - विश्वमा कतै शान्ति छैन । = घटना-परिवेश सम्बन्ध
२६. यो विश्वयुद्धले घरघर अशान्तिको आगो सल्काइसक्यो । = प्रवाह परिणाम सम्बन्ध
२७. केटाकेटीहरू युद्धकै खेल खेल्छन् । = कारण-कार्य सम्बन्ध
२८. खेलमा कोही कप्तान हुने, कोही कर्णेल हुने अभिनय गर्छन् । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२९. यस्तो विश्वको अशान्त वातावरणमा छोरो कसरी बढ्ला ? = अनुमानित सम्बन्ध
३०. तिनी यस्तै कुराहरू गमिरहन्थिन् । = व्याख्यात्मक सम्बन्ध
३१. आफ्ना पतिसँग पनि तिनी यस्तो विषय लिएर कुरा गर्थिन् । = सामान्य-विशिष्ट सम्बन्ध
३२. दुवै पतिपत्नी छोरालाई यस्तो सम्पर्कदेखि अलग राख्ने कोसिस गर्थे । = कारण-कार्य सम्बन्ध
३३. सुत्ने कोठामा उनीहरूले बुद्धवाणी, गान्धीवाणी जस्ता धेरै शान्ति सन्देशहरू नेपालीमा लेखेर टाँगेका थिए । = व्याख्यात्मक सम्बन्ध
३४. नरेशलाई युद्धवीर होइन, शान्तिवीर बनाउने उनीहरूको स्वप्न थियो । = उद्देश्य वा प्रयोजन सम्बन्ध
३५. यो आइतबार पनि अखबारमा तिनले कोरियाका युद्धसम्बन्धी खबर पढिन् । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
३६. कृष्णबहादुर घरभित्र आराम गरिरहेका थिए । = अप्रत्यक्ष सम्बन्ध
३७. नरेश तिनीसँग खेलिरहेको थियो । = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
३८. हठात् उसको दृष्टि आफ्ना बाबुको पाखुराको लामो दागमा पयो र सोध्यो, = परिवेश-घटना सम्बन्ध
३९. 'बा, यहाँ के भयो हँ ?' = प्रश्नार्थक सम्बन्ध
४०. कृष्णबहादुरले भने = प्रश्नोत्तर सम्बन्ध
४१. "लडाइँमा गोली लागेको बाबु ।" = आनुक्रमिक सम्बन्ध
४२. नरेश - "कसले गोली हानेको थियो बा ?" = प्रश्नार्थक सम्बन्ध
४३. कृष्ण - "जर्मनहरूले ।" = प्रश्नोत्तर सम्बन्ध
४४. नरेश - "गोली लाग्दा तपाईंलाई दुखेन ?" = प्रश्नार्थक सम्बन्ध
४५. कृष्ण - दुखेर के गर्नु ? = प्रश्नोत्तर सम्बन्ध
४६. लडाइँमा यस्तै हुन्छ, बाबु ! = व्याख्यात्मक सम्बन्ध
४७. शत्रुहरूलाई मानै पर्छ । व्याख्यात्मक सम्बन्ध = व्याख्यात्मक सम्बन्ध
४८. नरेशले फेरि हठात् प्रश्न गर्‍यो = आनुक्रमिक सम्बन्ध

४९. “बा, तपाईंले पनि मानिस मार्नुभयो ?” = प्रश्नार्थक सम्बन्ध
५०. छोराको यस प्रश्नले तिनी एकछिन गम्भीर भए र भने, = प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध
५१. “हो, धेरै जर्मनहरूलाई मारेर त म कप्तान भएँ ।” = स्वीकारात्मक सम्बन्ध
५२. यति मात्र भनेका थिए, = व्याख्यात्मक सम्बन्ध
५३. तिनी आफैँ भ्रसङ्ग भएर छोराको अनुहारमा पुलुक हेरे । = इन्द्रिय-मस्तिष्क सम्बन्ध
५४. तर नरेशको निर्दोष अनुहारमा जिज्ञासा र द्विविधा भत्किरहेको थियो । = आर्थी विपर्याय सम्बन्ध
५५. तिनलाई आफ्नो भुल थाहा भयो । = कारण-कार्य सम्बन्ध
५६. अब पार्वतीले के भन्निन् भन्ने तिनका मनमा पयो । = इन्द्रिय-मस्तिष्क सम्बन्ध
५७. तर कुरा सम्हाल्नु व्यर्थ थियो = आर्थी विपर्याय सम्बन्ध
५८. किनभने नरेश बाहिर गइसकेको थियो । = कार्य-कारण सम्बन्ध
५९. पतिपत्नीका बीचमा कुरा भइरहेको थियो, = अप्रत्यक्ष सम्बन्ध
६०. नरेश एउटा लामो काठ बोकेर अजिब चालले कोठामा प्रवेश गर्‍यो । = परिवेश-घटना सम्बन्ध
६१. दुवैले हेरिहेका थिए । = घटना-परिवेश सम्बन्ध
६२. नरेशले काठ देखाएर भन्यो, = आनुक्रमिक सम्बन्ध
६३. बा, हेर्नोस् त बन्दुक, = विध्यर्थक सम्बन्ध
६४. यसैले म ठूलो भएर पछि जर्मनहरूलाई मार्छु । = साधन लक्ष्य सम्बन्ध
६५. पार्वतीले पतितिर जिज्ञासु दृष्टिले हेरिन् । = प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध
६६. दुवैका आँखा जुधे । = कारण-परिणाम सम्बन्ध
६७. कृष्णबहादुरको अनुहारको रङ उडिसकेको थियो । = प्रभाव परिणाम सम्बन्ध
६८. पार्वतीले केही भनिन् = आनुक्रमिक सम्बन्ध
६९. केवल टोलिँदै छोरालाई हप्काइन् । = आर्थी विपर्याय सम्बन्ध
७०. एउटा उड्दै आएको पुतलीतिर देखाएर छोरालाई टोलाइन् = घटना-परिवेश सम्बन्ध
७१. ऊ हेर, = विध्यर्थक सम्बन्ध
७२. कस्ती राम्री पुतली ! = व्याख्यात्मक सम्बन्ध
७३. नरेश पुतलीका पछिपछि दगुयो । = प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध
७४. राती सुत्ने बेलामा नरेशले फेरि आमासित सोध्यो, = अप्रत्यक्ष सम्बन्ध
७५. “आमा, जर्मनहरू साँढै खराब हुन्छन् रे हो ?” = प्रश्नार्थक सम्बन्ध
७६. पार्वतीले भनिन्, = प्रश्नोत्तर सम्बन्ध

७७. होइन बाबु, = आनुक्रमिक सम्बन्ध
७८. सबै जर्मनहरू खराब हुँदैनन्, = व्याख्यात्मक सम्बन्ध
७९. तिनीहरू बडा ज्ञानी पनि हुन्छन् । = आर्थी प्रयाय सम्बन्ध
८०. रोगीलाई निको पार्ने अनेक औषधी उनीहरू नै बनाउँछन् । = कार्यकारण सम्बन्ध
८१. कलकाँटाको काममा पनि उनीहरू सिपालु हुन्छन् । = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
८२. नरेश - उसो भए बालाई किन गोली हाने त ? = प्रश्नार्थक सम्बन्ध
८३. पार्वती - उनीहरूले हालेनन् । = प्रश्नोत्तर सम्बन्ध
८४. अरू दुष्टहरूले हानेका थिए । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
८५. नरेश - "दुष्टहरू को हुन् आमा ?" = प्रश्नार्थक सम्बन्ध
८६. पार्वती- जो अरूलाई दुःख दिन्छ, = प्रश्नोत्तर सम्बन्ध
८७. आफू मात्र खान्छ, = आनुक्रमिक सम्बन्ध
८८. ठूलाको अर्ती मान्दैन, = आनुक्रमिक सम्बन्ध
८९. भगवान्को प्रार्थना गर्दैन = आनुक्रमिक सम्बन्ध
९०. त्यो नै दुष्ट हो । = व्याख्यात्मक सम्बन्ध
९१. यस कुराले नरेशको मनमा गहिरो प्रभाव पऱ्यो । = प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध
९२. आमालाई हेरेर उसले सोध्यो, = कारण-कार्य सम्बन्ध
९३. आमा म खराब छु = आनुक्रमिक सम्बन्ध
९४. कि राम्रो छु ? = प्रश्नार्थक सम्बन्ध
९५. छोराको प्रश्नले पार्वती मनमनै हाँसिन् र भनिन् = प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध
९६. तिमी राम्रा छौ, = आनुक्रमिक सम्बन्ध
९७. सबैभन्दा राम्रा छौ, बाबु ? = व्याख्यात्मक सम्बन्ध
९८. त्यो रात पार्वती निकै बेरसम्म छटपटाइरहिन् । = अप्रत्यक्ष सम्बन्ध
९९. कृष्णबहादुर पनि आफ्नो बेसुद्धीमा खिन्न थिए । = तुलनात्मक सम्बन्ध
१००. भोलिपल्ट पनि नरेशले आमा चाहिँलाई जर्मनहरूकै कुरा सोध्यो । = अप्रत्यक्ष सम्बन्ध
१०१. पार्वतीले त्यस अबोध बालकको मनदेखि प्रतिहिँसाको भाव हटाउने नै चेष्टा गरिरहिन् । = कारण-कार्य सम्बन्ध
१०२. त्यही रात भान्सा सकेर पार्वती छोरोलाई सुताउने कोसिस गर्दै थिइन् । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१०३. नरेशले आफ्ना सानासाना बाहुले आमाको गाला छोपेर लाडे स्वरमा भन्थो, = परिवेश-घटना सम्बन्ध

१०४. आमा आजदेखि मैले बन्दुक फालिदिउँ है ! = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१०५. पछि म ठूलो भएर जर्मनी जान्छु = उद्देश्य वा प्रयोजन सम्बन्ध
१०६. जर्मनहरूलाई साथी बनाउँछु = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१०७. र म पनि उनीहरूले जस्तै रोगीलाई निको पार्ने औषधीहरू बनाउँछु । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१०८. छोराको कुरा सुनेर पार्वतीको कण्ठ भरिएर आयो । = प्रभाव र परिणाम सम्बन्ध
१०९. तिनले “हुन्छ बाबु” सम्म भन्न सकिनन् । = कारण-कार्य सम्बन्ध
११०. तिनको गला रुद्ध थियो, = कार्य-कारण सम्बन्ध
१११. आँखामा हर्षाश्रु थियो । = आर्थी विपर्याय सम्बन्ध
११२. छोराको भविष्य आज तिनले निर्माण गर्न सकिन् । = अप्रत्यक्ष सम्बन्ध
११३. छोरो निदाइसकेर मीठो स्वप्नमा खेलिरहँदा पनि आमा चाहिँ छोराको ‘भविष्य निर्माण’मा भुलिरहेकी थिइन् । = कारण-परिणाम सम्बन्ध

‘खड्गबहादुर’ कथामा व्यवहृत अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति

१. चितपुर रोडतिर छिटोछिटो पाइला चालिरहेका खड्गबहादुरको मन हतपताइरहेको थियो ।
२. ‘गोर्खा कल्याण संस्था’ मा ठीक सात बजे उनलाई पुगिसक्नुपर्थ्यो । = कार्यकारण सम्बन्ध
३. प्रवासी नेपालीहरूको कसरी उन्नति हुन्छ = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
४. भन्ने विषयमा आज छलफल हुने भएकाले सभामा कस्तो सुझाउ दिए ठीक होला = अनुमानित सम्बन्ध
५. भन्नेतिर पनि उनको ध्यान गइरहेको थियो । = कारण-कार्य सम्बन्ध
६. आफ्ना स्वदेशी भाइहरूलाई महलको ढोके, होटेलको भाँडामभुवा र विदेशी लडाइँको अग्निमा पुरोडाश बन्नपरेको देख्दा असह्य भएकाले नै गत वर्षमा बी.ए. परीक्षा पास भएदेखि उनी त्यस संस्थाका कार्यकारिणी सदस्य बनेका हुन् । = व्याख्यात्मक सम्बन्ध
७. तीनचार किसिमका योजना उनले बनाएका पनि थिए = कारण-कार्य सम्बन्ध
८. तर विनाअर्थले ती योजनाको एउटा पाङ्गो पनि चल्दैनथ्यो । = आर्थी विपर्याय सम्बन्ध
९. त्यसैले धन नचाहिने योजनाको आविष्कार गर्ने उनको इच्छा थियो । = कारण-कार्य सम्बन्ध
१०. लम्किएका खड्गबहादुरको सामुन्ने एककासी एउटा कागत खस्यो । = अप्रत्यक्ष सम्बन्ध
११. माथि भ्यालतिर दृष्टि दिँदा ‘कृपासाथ त्यो कागत हेर्नुहोला’ = परिवेश-घटना सम्बन्ध
१२. भनी एउटी युवती अलप भइन् । = कारण-कार्य सम्बन्ध
१३. उनी एकदुई पलासम्म त अकमक परे, = कारण-कार्य सम्बन्ध

१४. यताउति पल्याकपलुक हेरे, = रीतिबोधक सम्बन्ध
१५. हेर्नु कर्तव्य हो कि होइन = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
१६. भन्ने द्विविधामा परे । = कारण-कार्य सम्बन्ध
१७. अन्त्यमा त्यो कागत टिपेर खल्लीमा हाली उनी सरासर गए । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१८. ती युवती को हुन् ? = प्रश्नार्थक सम्बन्ध
१९. भन्ने उनलाई जिज्ञासा भयो । = कारण-परिणाम सम्बन्ध
२०. कति सम्झँदा पनि कतै देखेजस्तो वा चिनेजस्तो उनलाई लागेन । = स्मरण सम्बन्ध
२१. खुलदुली बढ्दै गएकाले अलि पर पुगेपछि उनले त्यो कागत हेरे । = कारण-कार्य सम्बन्ध
२२. खड्गबहादुरले तोरीको फूल देखे । = प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध
२३. बज्रले हानेको भन्दा बढी उनको हृदय छियाछिया भयो । = सामान्य-विशिष्ट सम्बन्ध
२४. रगत ज्यादै तातेर उम्ललाजस्तै भयो । = कारण-परिणाम सम्बन्ध
२५. वसन्त ऋतुमा पनि शिशिरमा जस्तै उनी डगडग काम्न थाले । = परिवेश-घटना सम्बन्ध
२६. क्रोधको आवेगले उनको आँखा छोपिदियो । = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
२७. पेटीमा उभिएका उनले आवतजावत गरिरहेका मानिस देखेनन्, = कारण-कार्य सम्बन्ध
२८. सडकमा चलिरहेका ट्राम, बस, कारहरूका बारेमा केही पत्तो पाएनन् । = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
२९. अर्धसिल्लीभैँ उनी क्षुब्ध भए । = प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध
३०. अनि जोसमा भुतभुताए, बेइमान हिरालाल । = कारण-कार्य सम्बन्ध
३१. तँजस्तो दुष्ट कामुकलाई अब कस्तो दण्ड दिने ? = प्रश्नार्थक सम्बन्ध
३२. हामी बीर नेपालीका चेलीबेटीलाई दासी बनाएर यहाँसम्मको अत्याचार गर्न तेरो कत्रो हिम्मत ?
= प्रश्नार्थक सम्बन्ध
३३. वास्तवमा विषको लहरालाई तैँले अँगालिस् । = व्याख्यात्मक सम्बन्ध
३४. हेर् ! सबैले मान्नुपर्ने महिला जातिलाई पैसाले किनिने बजारको पुतली बनाएर जुत्ताले कुल्चने
तेरो अब कुन गति हुन्छ, हेर्लास् । = कारण-परिणाम सम्बन्ध
३५. अफ्र सबैभन्दा दण्डनीय त त्यो द्रव्यपिशाच पो हो = तुलनात्मक सम्बन्ध
३६. जसले आफ्नी स्वदेशी चेलीलाई छर्काई विदेशी गुन्डाका हातमा सुम्पेर खल्ली भयो, =
व्याख्यात्मक सम्बन्ध
३७. काशीमा पुस्तक विक्रेता भन्ने परिचय पाटी टाँगेर मानिसको बेपार गर्‍यो, = विशिष्ट-सामान्य
सम्बन्ध

३८. अनि पुण्यप्रसाद नाम भएर पनि महापाप गऱ्यो । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
३९. त्यसलाई पछि दण्ड दिँदै गरूँला । = विध्यर्थक सम्बन्ध
४०. सबभन्दा पहिले त ती युवतीको उद्धार गर्नुपरेको छ । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
४१. तर गर्ने कसरी ? = प्रश्नार्थक सम्बन्ध
४२. के थानामा गएर उजुर गरूँ ? = प्रश्नार्थक सम्बन्ध
४३. मुद्दा लडूँ ? = प्रश्नार्थक सम्बन्ध
४४. अहँ, घगडान वकिल राखेर अन्त्यमा हिरालालले नै जितिदिन्छ । = अनुमानानित सम्बन्ध
४५. युवतीका बाबुआमालाई बटवलमा खबर गरूँ = विध्यर्थक सम्बन्ध
४६. भने पनि बानरको पुच्छर लौरो न हतियार । = आर्थी विपर्याय सम्बन्ध
४७. तिनीहरूबाट के हुन सकछ र ! = प्रश्नार्थक सम्बन्ध
४८. प्ाइममिनिस्टर चन्द्रशमशेरलाई तार दिनु पनि खालि हल्ला गर्नु मात्र हो । = आर्थी पर्याय सम्बन्ध
४९. त्यसकारण अहिलेको कार्यकारिणी समितिमा नै यो प्रस्ताव राख्नुपऱ्यो; = कारण-कार्य सम्बन्ध
५०. त्यसले जे ठहर गछ्छ त्यहीबमोजिम गरौँला । = स्वीकारात्मक सम्बन्ध
५१. तर त्यति विलम्ब गर्ने समय पनि छैन । = आर्थी विपर्याय सम्बन्ध
५२. यदि यस कुराको सुईको पाएर हिरालालले ती युवतीलाई अन्त कतै लुकाउन लगिहाल्यो = अनुमानित सम्बन्ध
५३. भने अथवा पीडा असह्य भएर तिनै युवतीले उद्धारको कुनै उपाय नदेखी आत्महत्या गरिन् = अनुमानित सम्बन्ध
५४. भने म पनि अपराधी हुन आउँछु । = कारण-परिणाम सम्बन्ध
५५. अर्को बटुवासँग घच्चा लागेपछि खड्गबहादुर भसङ्ग भए । = अप्रत्यक्ष सम्बन्ध
५६. असभ्य देखिन गयो कि = अनुमानित सम्बन्ध
५७. भनी उनले मुन्टो निहुराए, = कारण-कार्य सम्बन्ध
५८. हात जोरे, = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
५९. अनि कता जाने हो = आनुक्रमिक सम्बन्ध
६०. भन्ने द्विविधामा परे । = कारण-परिणाम सम्बन्ध
६१. अन्त्यमा मनको आँधीले उडाएर उनलाई डेरामा पुऱ्यायो । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
६२. त्यहाँ पनि धैर्य र साहसको प्रतिद्वन्द्विता चल्यो । = घटना-परिवेश सम्बन्ध
६३. धैर्यले भन्यो, = आनुक्रमिक सम्बन्ध

६४. हडबडसँग हाम नफाल् । = विध्यर्थक सम्बन्ध
६५. भासमा गडिस् = आनुक्रमिक सम्बन्ध
६६. भने तँलाई उतार्ने को ? = कारण-कार्य सम्बन्ध
६७. आफूलाई ठेस पनि नलगाएर अर्काको उपकार गर्नु बुद्धिमानी हो । = व्याख्यात्मक सम्बन्ध
६८. अर्कालाई शान्ति हुन्छ = अनुमानित सम्बन्ध
६९. भन्ने दुराशामा आफैँ बिष कोही खान्छ ? = कारण-कार्य सम्बन्ध
७०. सासहले भन्यो, = आनुक्रमिक सम्बन्ध
७१. यस्तै अन्याय हटाउनका लागि क्षेत्रीय र हतियारको सृष्टि भएको हो । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
७२. यदि यो घोर व्यभिचार हटाउन सक्तैनस् = आनुक्रमिक सम्बन्ध
७३. भने पशुको समाजमा मिलेर घाँस खा, = कारण-कार्य सम्बन्ध
७४. कालो ओडारमा गएर बस्, = विध्यर्थक सम्बन्ध
७५. मानव इतिहास हेर्ने होस् = आनुक्रमिक सम्बन्ध
७६. भने दरो मुटु पारेर क्रान्ति गर्ने पर्छ, = कारण-कार्य सम्बन्ध
७७. समाजका सर्पलाई टुक्रयाउनै पर्छ, = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
७८. बेलीका लहरा र चन्दनका रुखको विकास गराउनै पर्छ, = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
७९. सामाजिक रोगका यस्ता कीटाणु जहाँसम्म पृथ्वीमा रहन्छन्, = व्याख्यात्मक सम्बन्ध
८०. त्यहाँसम्म उन्नति भएन = आनुक्रमिक सम्बन्ध
८१. भनी कराउनु वर्षाको भ्यागुतो बन्नु हो । = कारण-परिणाम सम्बन्ध
८२. वास्तवमा निर्धोलाई दबाउनु महान् अन्याय हो = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
८३. त्यसैलाई निर्मुल पार्नका निम्ति ऐनकानुन बनेका छन् । = व्याख्यात्मक सम्बन्ध
८४. यसैमा मानवता भल्कन्छ, । = व्याख्यात्मक सम्बन्ध
८५. त्यसैले खुकुरी भिर् = कारण-कार्य सम्बन्ध
८६. किनभने पुरुषत्वको दुरुपयोग गर्ने दुष्टको अचुक ओखती दण्ड नै हो । = कार्य-कारण सम्बन्ध
८७. यदि मैले भनेको मानिस् = आनुक्रमिक सम्बन्ध
८८. भने दिव्य सिंहासनमा तँलाई बसाउँला । = कारण-कार्य सम्बन्ध
८९. अन्त्यमा साहसकै जित भयो । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
९०. अर्को भेष लिएर उनी उही कागत खसेको ठाउँमा गए, = कारण-कार्य सम्बन्ध
९१. अति अर्को कारण औल्याएर दरबानका साथसाथै त्यही महलको सानदार बैठकमा पुगे =
आनुक्रमिक सम्बन्ध

९२. जहाँ सेठ हिरालाल खत्री ठूलो गद्दीमा लडिरहेको थियो । = घटना-परिवेश सम्बन्ध
९३. कपाल फुलिसकेको हिरालाललाई देखेपछि खड्गबहादुरले विचार गरे, = आनुक्रमिक सम्बन्ध
९४. के म भुलमा त परिनँ ? = स्मरण सम्बन्ध
९५. मुखमा चाउरी परिसकेको यो व्यक्तिले त्यस्तो गुन्ड्याइँ गयो होला र ! = प्रश्नार्थक सम्बन्ध
९६. खालि हावाको खबरमा म आइरहेछु । = मूल्याङ्कनात्मक सम्बन्ध
९७. निधो नगरी अगाडि बढ्नु ठीक होइन । = कारण-कार्य सम्बन्ध
९८. हिरालालको नजिकमा पुगेपछि उनले भने, = आनुक्रमिक सम्बन्ध
९९. मलाई काशीका पुण्यप्रसादजीले पठाउनुभएको हो । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१००. यहाँसँग केही कुरा गर्नु छ । = कारण-कार्य सम्बन्ध
१०१. हिरालालले अलि मुख बिगारेर दरबानलाई तल ढोकामा गएर बस्ने इसारा गरी कुशल प्रश्नका साथ उही गद्दीमा आफूलाई बसालेपछि खड्गबहादुरले भने, = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१०२. अरू दुई युवती काशी आइपुगेकका छन्, = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१०३. तर तपाईंले लिनुभएकी भन्दा पनि ज्यादै राम्रा । = आर्थी विपर्याय सम्बन्ध
१०४. त्यसैले दाम पनि दोब्बर नभई कुरा मिला जस्तो छैन । = कारण-कार्य सम्बन्ध
१०५. यस्तो कुरा चिठीमा किन लेख्नु = व्याख्यात्मक सम्बन्ध
१०६. भनी मानिस पठाएको हुँ । = कारण-कार्य सम्बन्ध
१०७. यदि तपाईंका साथीहरू चाहन्छन् = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१०८. भने तोक्नुभएकै दिनमा लोग्ने मानिसको भेष गराएर मुगलसरायबाट पन्जाब मेलमा पठाइदिन्छु । = कारण-कार्य सम्बन्ध
१०९. हावडामा उत्रनासाथ बन्दोवस्त मिलाउनुहुन्यै छ । = अनुमानित सम्बन्ध
११०. मिलाउनुभयो = पुनरुक्ति सम्बन्ध
१११. भने सैकडा एक कमिसन यहाँलाई पनि टुक्र्याउँला । = कारण-कार्य सम्बन्ध
११२. धन र कामवासनाले मत्त भएको हिरालालले खड्गबाहदुरलाई चिन्न सकेन, = प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध
११३. न त भनाइको रहस्य नै बुझ्न सक्थो । = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
११४. त्यसैले आफूजस्तै कालो सम्भ्रेर भित्रको धमिलो बाढीलाई हिरालालले दिल खोलेर बगायो । = कारण-कार्य सम्बन्ध
११५. उसले पैशाची र राक्षसी विवाहको पनि दुरूपयोग गरेको रूपरेखा दर्सायो । = सामान्य-विशिष्ट सम्बन्ध

११६. हिमालयजस्तो खड्गबहादुरको सामुन्ने त्यस किसिमको सर्पको प्रणाली प्रकट गर्नु अक्षम्य अपराध हुन गयो । = घटना-परिवेश सम्बन्ध
११७. भित्र ज्वालामुखीभन्दा चर्को भएर उनले विचार गरे, = कारण-कार्य सम्बन्ध
११८. आडम्बर, सान, रवाफ, आतङ्क, थिचोमिचो र निरपराधीलाई दण्ड गर्नाका लागि हतियार लिनु महापाप हो = आनुक्रमिक सम्बन्ध
११९. भने न्यायको स्थापना, निर्धाको उद्धार र समाजका लागि खुकुरी चलाउनु महापुण्य हो । = तुलनात्मक सम्बन्ध
१२०. वास्तवमा यस्तै ऐरावणहरूको रगत पिउनका लागि कालीले अवतार लिएकी हुन् । = व्याख्यात्मक सम्बन्ध
१२१. अनि जुरुक्क उठी पटुकाभित्रबाट सेतो ज्वाला जस्तै चमचमाउँदो खकुरी भिकेर उनले भने, = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१२२. तँ जस्ता नराधमलाई बिताउनका लागि नै म यहाँ आएको हुँ । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१२३. हिमालयकी एउटी छोरीमाथि अत्याचार गरेको फल भोग् । = कारण-कार्य सम्बन्ध
१२४. हिरालाल छानाबाट खसे जस्तै भयो । प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध
१२५. ओठमुख सुकेको उसले हात, जोच्यो, रोयो, = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१२६. लाख रुपियाँको लालच देखायो = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
१२७. तर त्यो सबै जङ्गलको रुवाइ भयो । = आर्थी विपर्याय सम्बन्ध
१२८. आँखै नहेरी उसको गर्धनमा खुकुरी छप्काएर खड्गबहादुर सडकमा पुगे । = परिवेश-घटना सम्बन्ध
१२९. ९/१० बजेकै ट्रेनबाट काशी गएर पुण्यप्रसादलाई पनि सिध्याउने निधो गरी अर्को खकुरी लिन उनी डेरातिर लम्किए । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१३०. बाटामा उनले विचार गरे, = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
१३१. जरो नउखेली विषालु रुखको हाँगाबिँगा छिमलेर मात्र के गर्नु ? = प्रश्नार्थक सम्बन्ध
१३२. यदि यसै गरी बलिदान दिएर सारा चेलीबेटीको जीवन सुधन्छ, = आर्थी विपर्याय सम्बन्ध
१३३. भने पछि हट्ने किन ? = कारण-कार्य सम्बन्ध
१३४. त्यसैले ९/१० बजेकै ट्रेनबाट काशी गएर पुण्यप्रसादलाई पनि सिध्याउँछु । = कारण-कार्य सम्बन्ध
१३५. खड्गबहादुरको मनले फेरि भन्यो, = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१३६. यस्तो हतारो किन ? = प्रश्नार्थक सम्बन्ध

१३७. पहिले यसको परिणाम त हेरौं । = कारण-कार्य सम्बन्ध
१३८. कसैले मलाई चिनेको छैन । = व्याख्यात्मक सम्बन्ध
१३९. कतै रगतको दाग लागेको छैन । = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
१४०. त्यसैले अनजान जस्तो भएर पत्रपत्रिकाको टिप्पणी र समाजको मनोवृत्तिको अध्ययन गरौं न । = कारण-कार्य सम्बन्ध
१४१. तर यसो गर्नु पनि ठीक होइन । = आर्थी विपर्याय सम्बन्ध
१४२. यदि मेरो अपराधको अभियोग अरू कुनै निरपराधीलाई लगाइदिए = अनुमानित सम्बन्ध
१४३. भने अथवा कुनै सुराखबाट मलाई नै सरकारले समात्यो = अनुमानित सम्बन्ध
१४४. भने के मज्जा भयो र ! = कारण परिणाम सम्बन्ध
१४५. यसरी कालसँग डराउने नै हो = रीतिबोधक सम्बन्ध
१४६. भने जिस्क्याएको किन ? = कारण-कार्य सम्बन्ध
१४७. हाँसीहाँसी फाँसीको सजाय भोग्नु नै अब कर्तव्य हो । = रीतिबोधक सम्बन्ध
१४८. हत्याको बदला हत्या हुनै पर्छ । = कार्यकारण सम्बन्ध
१४९. फेरि आफैँ पापको प्रकाश गर्नु प्रायश्चित्तको चिह्न पनि त हो । = व्याख्यात्मक सम्बन्ध
१५०. भर्खर मैले हत्या गरेको हुँ । = अप्रत्यक्ष सम्बन्ध
१५१. त्यसैले मलाई पक्राउ गर = कारण-कार्य सम्बन्ध
१५२. भन्ने खड्गबहादुरको साहसपूर्ण भनाइ सुनेर थाना कलेक्टर अकमक्क परे, = कारण परिणाम सम्बन्ध
१५३. बौलाहा हो कि = अनुमानित सम्बन्ध
१५४. अथवा जँड्याहा हो = अनुमानित सम्बन्ध
१५५. भन्ने तर्कवितर्क गरे । = कारण-कार्य सम्बन्ध
१५६. त्यस व्यक्तिको शिरदेखि पाउसम्म हेरे । = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
१५७. त्यो हाँसिलो चेहरा, त्यो ठूलो निधार, ती चम्किला आँखा, त्यो खाइलाग्दो उमेर, त्यो कालो मखमलको कारचोबी टोपी, त्यो कालो कस्मिराको कोट, त्यो कोगिटाको लबेदासुरुवाल, त्यो साबरको कानेजुत्ता सबै उनले एकएक गरेर नियाले । = आर्थी पर्याय सम्बन्ध
१५८. अन्त्यमा सबै हुलिया लिइसकेपछि हिरालालको घरमा पुलिस पठाएर कलेक्टरले भने, = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१५९. तपाईं जस्तो वीर आजसम्म मैले देखेको थिइँन । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१६०. तपाईंको यस किसिमको शुरताको लागि हार्दिक धन्यवाद दिन्छु = कारण-कार्य सम्बन्ध

१६१. र केही घडी यहाँ विश्राम गर्ने अनुरोध पनि गर्छु । = विध्यर्थक सम्बन्ध
१६२. खड्गबहादुरले रिहाइ पाऊन् = विध्यर्थक सम्बन्ध
१६३. भनी प्रतिष्ठित व्यक्तिहरूले पठाएका लाखौं तारखबर, = कारण-कार्य सम्बन्ध
१६४. यो हत्या नै होइन, = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१६५. बहादुरी हो = व्याख्यात्मक सम्बन्ध
१६६. भनी पत्रपत्रिकाहरूले गरेको टीकाटिप्पणी र कानुनलाई समेत आधार बनाएर चार जुरीसँग छलफल गरेपछि जजले खड्गबहादुरलाई छ वर्षको कैद सुनाए । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१६७. बिजुली चम्किएभैं त्यो खबर हाइकोर्टमा पुग्नासाथ यस्तो कडा दण्ड हुन सक्दैन = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१६८. भनी हल्लीखल्ली मच्चियो । = कारण-परिणाम सम्बन्ध
१६९. ठाउँठाउँमा सभा गरेर महिलाहरूले आ-आफ्ना प्रतिनिधि जजकहाँ पठाए । = प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध
१७०. प्रस्ताव पास भएपछि वैधानिक ढङ्गसँग गएर नेपाली महिलाले जजलाई भनिन्, = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१७१. महाशय, न्यायासनमा बसेर आदर्श वीरताको कदर नगर्नु के न्याय हो ? = प्रश्नार्थक सम्बन्ध
१७२. कुनै पारखीले हिरालाई फलामे औंठीमा जड्छ ? = प्रश्नार्थक सम्बन्ध
१७३. के हत्याको स्वरूप यस्तै हुन्छ ? = प्रश्नार्थक सम्बन्ध
१७४. यदि महिला जातिमाथि यसरी बन्चरो चलाउनुहुन्छ = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१७५. भने त्यसको फल तपाईंले पनि भोग्ने पर्ला । = अनुमानित सम्बन्ध
१७६. यदि कृपा गर्नुहुन्छ = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१७७. भने एकपटक फेरि विचार गर्नुहोस् । = कारण-कार्य सम्बन्ध
१७८. वास्तवमा यसरी ऐनकानुनको शिरमा कसिङ्गर हालिदिनु न्यायमन्दिरको नवनिर्माणमा तगारो हाल्नु हो । = व्याख्यात्मक सम्बन्ध

'कर्तव्य' कथामा व्यवहृत अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति

१. लगालग नौ दिन ज्वरो आएर मुखिया गङ्गाधरले संसार छोडे ।
२. उनी एउटा महान् पुरुष थिए । = परिचयात्मक सम्बन्ध
३. आफ्नू विपुल सम्पत्तिलाई उनी सधैं “जनताको थाती” भन्थे = परिचयात्मक सम्बन्ध
४. र आफूलाई त्यस सम्पत्तिको केवल एउटा सञ्चालक मात्र सम्झन्थे । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
५. गरिबहरूको चुलामा आगो नबलेको र सुत्केरी भोको रहेको समाचार सुन्नेबित्तिकै बोलाएर चाहिँदो अन्न-पैसा दिई पठाउँथे । = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
६. कसैले तिर्ने भाका सोध्यो = आनुक्रमिक सम्बन्ध
७. भने “सके तिर्नु, नसके तिमीहरूकै हो” = कारण-कार्य सम्बन्ध
८. भन्ने जबाफ दिन्थे । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
९. उनको जीवनकालमा कसैको बिहावर्तुन, किरिया-श्राद्ध, दसैं-तिहार अड्केन । = कारण-परिणाम सम्बन्ध
१०. गाउँका दीनहीन गरिबहरू बेरामी परेको सुन्नासाथ ओखतीमूलो लिएर उसका भत्केका भुपडीमा पुग्थे । = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
११. गाउँका गरिबहरूलाई ‘मुखिया बाको जिउ छइन्जेल हामीले अन्यायमा मर्नु पर्दैन’ = कारण-परिणाम सम्बन्ध
१२. भन्ने दृढ विश्वास थियो । = कारण-परिणाम सम्बन्ध
१३. उनी आँगनमा आएर नउभिदिएसम्म मानिसहरू आफ्नो चाडबाड, काजकल्याण अपूर्ण सम्झन्थे । = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
१४. कसैले अन्याय गर्‍यो = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१५. भने वरिपरि दस गाउँका दुनियाँ उनैका ढोकामा फिराद गर्न आइपुग्थे । = कारण-कार्य सम्बन्ध
१६. उनको शासनकालमा कसैलाई कसैले सताउन पाएन । = कारण-कार्य सम्बन्ध
१७. गाउँका तालुकदार भए = अप्रत्यक्ष सम्बन्ध
१८. पनि उनी ‘मुखियाबा’ का नाउँले प्रसिद्ध थिए । = आर्थी विपर्याय सम्बन्ध
१९. उनी गाउँतिर भरे = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२०. भने गाउँका सारा केटाकेटीहरू ‘मुखियाबा’ भन्ने कोहोलो हाल्दै आउँथे = कारण-कार्य सम्बन्ध
२१. र कोही औंला, कोही लबेदाको फेर, कोही उनको लट्ठी समाउँथे । = आनुक्रमिक सम्बन्ध

२२. केटाकेटीहरूले त्यसो गर्दा बूढा मुसुमुसु हाँसेर कसैको गाला थप्यपाउँथे, = रीतिबोधक सम्बन्ध
२३. कसैको चिउँडो उचालेर हाँस्थे । = रीतिबोधक सम्बन्ध
२४. यस प्रकारले गाउँका युवावृद्धा, बालवनिता सबैका निमित्त उनी अपार प्रिय थिए । = कारण-परिणाम सम्बन्ध
२५. उनलाई ग्रामपिता भन्नु कति अत्युक्ति थिएन । = आर्थी पर्याय सम्बन्ध
२६. उनको देहावसानले गर्दा वरिपरि दस गाउँको अपार क्षति भो । = अप्रत्यक्ष सम्बन्ध
२७. भोकानाङ्गा, दुःखीदरिद्रीका बाबु मरे । = व्याख्यात्मक सम्बन्ध
२८. बूढाबूढी, लुलालङ्गडा, कानाखोरन्डाको टेक्ने लट्ठी भाँचियो । = आर्थी पर्याय सम्बन्ध
२९. न्यायको बत्ती निभ्यो । = आर्थी पर्याय सम्बन्ध
३०. अनाथ-अशक्तहरूको आशास्तम्भ ढल्यो । = आर्थी पर्याय सम्बन्ध
३१. गाउँका 'धन्वन्तरि' अस्ताए । = आर्थी पर्याय सम्बन्ध
३२. बेरामी कुर्न बसेका दस गाउँका दुनियाँ डाँको छोडेर रुन लागे । = कारण-कार्य सम्बन्ध
३३. एउटा ठूलो आर्तनाद दिग्दिगन्तमा व्याप्त भो । = आर्थी पर्याय सम्बन्ध
३४. केही बेरपछि शव उठाएर खोलातिर लगे । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
३५. मलामीको लर्को गाउँदेखि तल खोलासम्म पुग्यो । = प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध
३६. मानिसहरूले भने, = आनुक्रमिक सम्बन्ध
३७. कसैको मरण होस् त = आनुक्रमिक सम्बन्ध
३८. यस प्रकारको होस् । = व्याख्यात्मक सम्बन्ध
३९. गड्गाधरका दुई छोरा थिए- = अप्रत्यक्ष सम्बन्ध
४०. जेठा मुरलीधर र कान्छा श्रीधर । = व्याख्यात्मक सम्बन्ध
४१. मुरलीधर पण्डित थिए । = परिचयात्मक सम्बन्ध
४२. सबैरै न्वाउँथे, = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
४३. आधा दिनसम्म पूजापाठ गर्थे । = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
४४. उनी आफ्नू धर्म र संस्कृतिका उपर असीम श्रद्धा राख्दथे । = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
४५. आफ्ना पिताका भैं उनी पनि अरूलाई सताउनु महापाप सम्भन्थे । = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
४६. मानिसहरू उनलाई जिल्लाका टाढाटाढा ठाउँमा बोलाएर सप्ताह पुराण सुन्थे । = प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध
४७. उनी एउटा वास्तवमा सच्चा ब्राह्मण थिए । = कार्य-कारण सम्बन्ध

४८. धोतीमाथि लामू लबेदा, लबेदामाथि सेतो पटुका, शिरमा मखमलको रातो टोपी, काँधमा च्यादर, ललामा चन्दन, उनी सधैं यही परिधानमा हिँड्थे । = व्याख्यात्मक सम्बन्ध
४९. जिल्लामा 'मुरली पण्डित' का नामले विख्यात थिए । = विशिष्ट-सामान्य सम्बन्ध
५०. आइमाईहरूको गृहकलहले गर्दा उनी बाबुसँग अघि नै छुट्टिएर बेग्लै बसेका थिए । = अप्रत्यक्ष सम्बन्ध
५१. उनका दुई जना छोरी मात्र थिए, = व्याख्यात्मक सम्बन्ध
५२. छोरा थिएनन् । = आर्थी विपर्याय सम्बन्ध
५३. यता भाइ श्रीधर चाहिँ राजनीतिक पार्टीका सदस्य र ग्राम विकासका प्रधान थिए । = अप्रत्यक्ष सम्बन्ध
५४. दसौं श्रेणीसम्म अङ्ग्रेजी पढेका थिए । = परिचयात्मक सम्बन्ध
५५. धोक्रो सुरुवाल र कुर्ता लाउँथे । = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
५६. जुंगा, दारी, खौरेर लामो बुलबुल पालेका थिए । = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
५७. कहिलेकाहीँ बुलबुलको अग्रभाग निधारतिर झुन्डो = आनुक्रमिक सम्बन्ध
५८. भने टाउको झुन्डो पछाडितिर सार्थे । = कारण-कार्य सम्बन्ध
५९. आधा अङ्ग्रेजी, चौथाइ संस्कृत, चौथाइ नेपाली मिसाएर कुरा गर्थे । = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
६०. त्यसो हुनाले उनले गरेका कुरा अशिक्षित ग्रामीण जनताहरू चौथाइ मात्र बुझ्दथे । = कारण-कार्य सम्बन्ध
६१. पूजापाठ गर्नु, टीकाचन्दन लगाउनु दासत्वको चिह्न हो भन्थे । = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
६२. वीरगञ्जको अधिवेशनमा जाँदा गोरखपुरमा 'केलनर' को होटलभित्र पसेर केके-केके खाए = अप्रत्यक्ष सम्बन्ध
६३. भनी उनका साथीहरू भन्थे । = कारण-कार्य सम्बन्ध
६४. उनी आफूलाई जिल्लाभरिको प्रमुख प्रगतिवादी सम्झन्थे । = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
६५. हातमा चन्दा बुक लिएर चन्दा माग्दै हिँड्थे । = आर्थी विपर्याय सम्बन्ध
६६. त्रासले भनूँ = विध्यर्थक सम्बन्ध
६७. या आशले भनूँ = विध्यर्थक सम्बन्ध
६८. जिल्लाका सानाठूला सबै मानिसहरूमा उनको निकै धाक थियो । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
६९. जिल्ला गाउँका मानिसहरू उनबाट अर्थोक्मा भन्दा धनीहरूको अधियाँ बाली कब्जा गर्ने, अधीन गर्ने साहु विर्तावालहरूको लरलहना, झाराखेताला हडप्ने काममा विशेष सहायता पाउँथे । = कारण-कार्य सम्बन्ध

७०. जिल्लामा उनी 'शर्माजी' का नाउँले प्रख्यात थिए । = विशिष्ट-सामान्य सम्बन्ध
७१. छोराहरू भिन्न हुँदा 'पिपले' भन्ने सयमुरी खेत बूढाले आफ्नो जिउनी राखेका थिए । = अप्रत्यक्ष सम्बन्ध
७२. कुलाको पानी लाग्ने, खोलापैराको डर नभएको, मानामुरी फल्ने, डोल परेको साह्रै असल खेत थियो । = परिचयात्मक सम्बन्ध
७३. क्रिया सिद्धिएका केही दिनपछि बाबुको जिउनी खेतको विषयमा मुरलीधर र श्रीधर बीच विवाद उठ्यो । = अप्रत्यक्ष सम्बन्ध
७४. बाबुसँग बसेकाले ऐन सवालले एकलौटी हुने = कार्यकारण सम्बन्ध
७५. भन्ने श्रीधरको र मर्ने बेलामा मेरा दुवै छोरा बराबर हुन्, "आधा-आधा बाँडेर खानू" = आनुक्रमिक सम्बन्ध
७६. भनी बाले भनेर जानुभएकाले आधामा मेरो पनि हक लाग्ने = कारण-कार्य सम्बन्ध
७७. भन्ने मुरलीधरको भनाइ थियो । = कारण-कार्य सम्बन्ध
७८. पैँतालीस दिनको काम सिद्धिएका भोलिपल्ट जिउनी खेतको निर्णयका निमित्त मुरलीधरले गाउँका मानिसहरूलाई बोलाए। = आनुक्रमिक सम्बन्ध
७९. जुन आँगनमा दस गाउँका दुनियाँको होचीअर्घेली, न्यायअन्यायको निरोपण हुन्थ्यो, = आनुक्रमिक सम्बन्ध
८०. आज त्यही आँगनमा उनै न्यायाधीशका दुई सन्ताको निसाफ गर्न गाउँका मानिसहरू भेला भए । = उद्देश्य वा प्रयोजन सम्बन्ध
८१. मानिसहरूको दुई मत भो । = परिवेश-घटना सम्बन्ध
८२. उमेर पुगेका बूढापाकाले मुरलीधरको पक्ष लिए । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
८३. श्रीधरका प्रभावमा परेका नयाँ ठिटाहरूले चाहिँ श्रीधरको । = तुलनात्मक सम्बन्ध
८४. सम्पत्तिका धनी बाबुले नै दुवै छोरोले आधा-आधा खानू = विध्यर्थक सम्बन्ध
८५. भनेर गएपछि त्यस महाआत्माको अन्तिम आज्ञा श्रीधरले मान्नुपर्छ = कारण-कार्य सम्बन्ध
८६. भन्ने निर्णय बूढापाकाले गरे, = कारण-कार्य सम्बन्ध
८७. आधा-आधा खानू = विध्यर्थक सम्बन्ध
८८. भन्ने लिखत पण्डित बाजेले देखाउन नसकेपछि बाबु जुन छोरासँग बसेका हुन ऐनकानुनले जिउनी उसै छोराको एकलौटी हुन्छ = कारण-परिणाम सम्बन्ध
८९. भन्ने फैसला ठिटाहरूले गरे । = कारण-कार्य सम्बन्ध
९०. बूढापाकाले धर्मको न्याय गरे, = समुच्चयात्मक सम्बन्ध

९१. ठिटाहरूले ऐनको । = आर्थी विपर्याय सम्बन्ध
९२. भोज सम्भेर गाउँका सारा कुकुरहरू पनि त्यहीं जम्मा भएका थिए । = घटना-परिवेश सम्बन्ध
९३. परस्पर ठूलो विवाद भो । = परिवेश-घटना सम्बन्ध
९४. हुल्लडवाज नयाँ ठिटाहरूका अगाडि बूढापाकाहरूको केही जोर चलेन = आनुक्रमिक सम्बन्ध
९५. आखिर न्यायको केही टुङ्गो नलागी सभा विसर्जन भो । = कारण-परिणाम सम्बन्ध
९६. भेला भएका ठिटाहरू बूढापाकाहरूलाई छेड हानेर हाँसै घरतिर गए । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
९७. बूढापाकाहरू पनि लाखापाखा लागे । = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
९८. ग्रामसभा विसर्जन भएका अलि दिनपछि बाबुका अन्तिम आज्ञाको आधार लिएर मुरलीधरले अदालतमा नालिस दिए । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
९९. धुमधामसँग मुद्दा चल्यो, = रीतिबोधक सम्बन्ध
१००. गाउँका बुढापाका, तरुणतन्नेरी साराले बकपत्र गर्नुपर्‍यो । = कारण-कार्य सम्बन्ध
१०१. साक्षी बस्दा पनि गाउँ दुई भागमा विभक्त भो । = परिवेश-घटना सम्बन्ध
१०२. मर्ने बेला दुवै छोराले आधाआधा बाँडेर खानू = विध्यर्थक सम्बन्ध
१०३. भनी बूढाले भनेको हामीले प्रत्यक्ष देखेसुनेका हौं । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१०४. भनी बूढापाकाले बकपत्र गरे, = कारण-कार्य सम्बन्ध
१०५. ठिटाहरूले चाहिँ “होइन” भने । = आर्थी विपर्याय सम्बन्ध
१०६. होइन भन्नेकै सङ्ख्या बर्ता भो । = व्याख्यात्मक सम्बन्ध
१०७. जनक्रान्तिदेखि यता श्रीधरले अड्डाखानामा पनि आफ्नो रोबरवाफ प्रशस्त जमाइराखेका थिए । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१०८. भनेजस्तो भएन = परिवेश-घटना सम्बन्ध
१०९. भने बजारमा ढ्वाङ फुकेर पर्चा बाँड्दै हिँड्थे । = कारण-कार्य सम्बन्ध
११०. त्यसो हुनाले अदालतका डिट्ठाविचारीहरू श्रीधरसँग अलि भस्कन्थे । = कारण-कार्य सम्बन्ध
१११. उसमाथि अदालतमा मामिलाको निरोपण हुँदा बकितम्ललाई भन्दा लिखितम्ललाई बर्ता महत्त्व दिने रीति छ । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
११२. हरेक विवादमा ऐनकानूनकै आधार लिइन्छ । = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
११३. कानून श्रीधरका पक्षमा थियो । = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
११४. अन्त्यमा डिट्ठाविचारीले कानूनको आज्ञा पालन गरे । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
११५. जिउनी श्रीधरले पाए, = कारण-परिणाम सम्बन्ध
११६. मुरलीधरको हार भो । = आर्थी विपर्याय सम्बन्ध

११७. यता केही महिनादेखि श्रीधर बेरामी छन् । = अप्रत्यक्ष सम्बन्ध
११८. उनलाई तपनी ज्वरो आइरहन्छ, = सामान्य-विशिष्ट सम्बन्ध
११९. खोकी लाग्छ, = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
१२०. छाती दुख्छ भन्छन् । = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
१२१. बेथा आहारविहारको दोषबाट भएको भन्थे । = कार्य-कारण सम्बन्ध
१२२. शरीर सुकेर हाडछाला मात्र बाँकी थियो । = कारण-परिणाम सम्बन्ध
१२३. यस्तै बेलामा कुटुम्बले छोरा शशीधरलाई छोरी दिन आए । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१२४. कुटुम्ब धनीमानी थिए । = परिचयात्मक सम्बन्ध
१२५. जिल्लामा उनको ठूलो ख्याति थियो । = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
१२६. मधेशतिर तीनचार मौजा जिमिदारी छ भन्थे । = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
१२७. सन्तानमा केवल यिनै एउटा छोरीमात्र हुन् = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
१२८. भन्ने सुनिन्थ्यो । = कारण-कार्य सम्बन्ध
१२९. शशीधर भरखर पन्ध्र वर्षमात्र लागेको थियो, = अप्रत्यक्ष सम्बन्ध
१३०. आदर्श विद्यालयको दसौं कक्षामा पढ्थ्यो । = परिचयात्मक सम्बन्ध
१३१. ठिटो राम्रो र बहुते मेधावी थियो । = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
१३२. छोराको यति सानै उमेरमा बिहा गर्न त श्रीधरको मन थिएन । = कारण-कार्य सम्बन्ध
१३३. तर एउटी छोरीमात्र भएका धनी कुटुम्बले घरै आएर छोरी दिँदा उनी बडो असमञ्जसमा परे ।
= आर्थी विपर्याय सम्बन्ध
१३४. उता आइमाईहरूले पनि बिहा गर्ने पछि भनेर करकर गर्न थाले । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१३५. उनले आइमाईको हठलाई नाइँनास्ति गर्न सकेनन् । = प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध
१३६. कामकुरो छिनियो । = कारण-कार्य सम्बन्ध
१३७. खुब मन फुकाएर बिहाका मालसर्जाम तयार गर्न थाले । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१३८. वैशाखको महिना थियो । = अप्रत्यक्ष सम्बन्ध
१३९. मुरलीधर न्वाएर पूजाकोठामा पसेका मात्रै थिए, = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१४०. श्रीधरका घरमा बाजा बज्न लागेको सुनेर भ्यालबाट हेर्न लागे । = परिवेश-घटना सम्बन्ध
१४१. आँगनमा चौकाचँदुआ गरेको, चारैतिर तोरण टाँगेको, मण्डप ध्वजापताकाले सिँगारी राखेको, निम्तामा आएका नसनाताहरू राम्राराम्रा लुगा लाएर बाहिरभित्र गरिरहेका, अरू इष्टमित्रहरू चाहिँ दलान, फलैँचा, बैठकमा डम्माडम्मी भएर बसेका, मण्डपमा यज्ञसामग्रीहरू फिँजिराखेका,

- पुरोहित बेदी अगाडि बसेर यज्ञविधि गर्न लागेका, बडो अपूर्व शोभा देखिन्थ्यो । = घटना-परिवेश सम्बन्ध
१४२. एक छिनपछि सकीनसकी मण्डपमा आएर श्रीधरले पूर्वाङ्ग कर्म गर्न थाले । = परिवेश-घटना सम्बन्ध
१४३. तर घरगृहस्थीको यति ठूलो चाडउत्सवमा दुई कान्लामाथि घर भएका आफ्ना सहोदर दाज्यूभाउज्यूलाई श्रीधरले बोलाएनन् । = आर्थी विपर्याय सम्बन्ध
१४४. अरूलाई नभए पनि दाज्यूका दुईजना छोरीलाई त अवश्य डाक्नुपर्थ्यो । = आर्थी विपर्याय सम्बन्ध
१४५. तिनीहरूलाई पनि डाकेनन् । = आर्थी विपर्याय सम्बन्ध
१४६. मुरलीधरको मन एक तमासको भो । = प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध
१४७. घोरिएर आकाशपट्टि हेर्न थाले । = कारण-कार्य सम्बन्ध
१४८. अतीतका अनेक स्मृतिहरू उनका सामुन्ने साकार भएर आए । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१४९. एकपटक स्वर्गीय पिताको तेजस्वी अनुहारको पनि सम्झना भो । = सामान्य-विशिष्ट सम्बन्ध
१५०. केही बेरपछि बर्र आँसु झारेर आफ्नो नित्य कर्म गर्न थाले । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१५१. अपराह्नतिर दुलाहा अन्माउन थाले । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१५२. मुरलीधर आफ्नो पूजाकोठाको भ्यालमा उभिएर हेरिरहेका थिए । = घटना-परिवेश सम्बन्ध
१५३. एक छिनपछि बाजावालाहरू मङ्गलधुन बजाउँदै अघिअघि हिँडे । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१५४. त्यसपछि दुलाहाको तामदान चल्यो । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१५५. शशीधर बिहाका राम्राराम्रा पोसाक लिएर तामदानमाथि बसेको थियो । = घटना-परिवेश सम्बन्ध
१५६. शिरमा जरीवाल गुलाफी पगरी, काँधमा रातो दोसल्ला, गलामा फूलको माला, निधारमा पहुँलो ठाडो तिलक, कानमा उज्वल टप लगाएको गन्धर्वजस्तो देखिन्थ्यो । = परिचयात्मक सम्बन्ध
१५७. शशीधरलाई दुलाहाका रूपमा तामदानमा बसेको देखेर हर्षले मुरलीधरको गहभरि आँसु भो, = प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध
१५८. मनमनमा भने = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१५९. “कूलको जेठो सन्तान, मेरो पिण्डपानीको दाता ।” = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१६०. मुरलीधरले सबै बरियातीलाई एकएक गरेर हेरे । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१६१. बूढोपाको एउटा थिएन, = घटना-परिवेश सम्बन्ध
१६२. सबै अल्लारे ठिटा मात्रै । = आर्थी पर्याय सम्बन्ध
१६३. सबैका हातहातमा चुरोट थियो, = व्याख्यात्मक सम्बन्ध

१६४. बेफवाँकसँग धूवाँ उडाइरहेका थिए । = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
१६५. श्रीधरचाहिँ फलैचामा ओछ्यान लाएर पल्टिरहेका थिए । = घटना-परिवेश सम्बन्ध
१६६. मुरलीधरले मनमनमा भने, = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१६७. खोलामा बाको कत्रो नाउँ छ । = स्मरण सम्बन्ध
१६८. आज पनि घरघरमा बाकै यश र कीर्तिको चर्चा हुन्छ । = आर्थी पर्याय सम्बन्ध
१६९. उसमाथि त्यस्ता घरानियाँ कुटुम्बका दैलामा बरियात जानु छ । = तुलनात्मक सम्बन्ध
१७०. यी ठिठारू चुरोट फुक्न र पुङ्गुपुच्छरको उट्टपटाङ गफ चुट्नबाहेक अर्थोक जान्दैनन् । = आर्थी विपर्याय सम्बन्ध
१७१. बाबुचाहिँ ओछ्यानमा लम्पसार परिरहेछ । = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
१७२. यिनले बाबुबाजेको नाउँ इज्जत पखाल्न आँटे । = परिवेश-घटना सम्बन्ध
१७३. अब आँखा चिम्लेर बस्नु भएन = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१७४. भनेर मुरलीधर आफ्ना कोठामा पसे = कारण-कार्य सम्बन्ध
१७५. अनि लुगासुगा लाएर उनले जहानसँग भने, = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१७६. “कमला, मेरो दोसल्ला भिकिदेऊ ।” = विध्यर्थक सम्बन्ध
१७७. पतिलाई लुगासुगा लाएर हिँड्न तस्तयार भएको देखेर कमलाले भनिन्, = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१७८. “यस्तो टट्यानपुर घाममा कता हिँड्न लाग्नुभाको, नि ?” = प्रश्नार्थक सम्बन्ध
१७९. “जन्त ।” = प्रश्नोत्तर सम्बन्ध
१८०. जन्त ? = प्रश्नार्थक सम्बन्ध
१८१. नबोलाईकन त कुकुर पनि नजाओस् । = विध्यर्थक सम्बन्ध
१८२. ठीक भन्यौ, = आर्थी पर्याय सम्बन्ध
१८३. कुकुर अज्ञानी पशु हुनाले बोलाएपछि मात्र जान्छ, = व्याख्यात्मक सम्बन्ध
१८४. मानिस चाहिँ ज्ञानवान् हुनाले बखत-मौका विचार गरेर आफैँ पनि जानुपर्छ । = तुलनात्मक सम्बन्ध
१८५. अँ, नबोलाईकन पनि जानुपर्छ । = आर्थी विपर्याय सम्बन्ध
१८६. दाज्यूलाई बाबुले मर्ने बेलामा दिएको खेत पनि खोसेर खाने त्यस्ता असत्तीको। = व्याख्यात्मक सम्बन्ध
१८७. खाऊन्, = विध्यर्थक सम्बन्ध
१८८. आखिरमा त मेरो खाने पनि यिनै हुन् । = आर्थी पर्याय सम्बन्ध
१८९. मरेपछि खानुपर्थ्यो, = आर्थी विपर्याय सम्बन्ध

१९०. जिउँदैमा खाए । = आर्थी विपर्याय सम्बन्ध
१९१. त्यसको पाप धर्म उनैलाई छ । = व्याख्यात्मक सम्बन्ध
१९२. भो, म त मारे पनि जान दिन्नँ । = अप्रत्यक्ष सम्बन्ध
१९३. उनलाई दाज्यूभाउज्यू नचाहिएपछि हामीले मात्रै किन अँगालो हाल्दै हिँड्ने ? = प्रश्नार्थक सम्बन्ध
१९४. त्यस पाजीलाई अँगालो हाल्न जान लागेको होइन कमला = प्रश्नोत्तर सम्बन्ध
१९५. यहाँ बाबुबाजेको मानमर्यादा डुब्न लाग्यो । = व्याख्यात्मक सम्बन्ध
१९६. कुलमा सबैभन्दा जेठो सन्तानको बिहे, = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
१९७. उसमाथि त्यत्रा घरानियाँ कुटुम्बका आँगनमा बरियाती लैजानु छ । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१९८. बाबुचाहिँ फलैँचामा ओछ्यान लाएर लडिरहेछ । = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
१९९. जन्तीमा बूढोपाको एउटा छैन । = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
२००. खालि ओठ निचोर्दा दूध भर्ने अल्लारे ठिटा मात्र छन् । = आर्थी पर्याय सम्बन्ध
२०१. घरगृहस्थीको यति ठूलो काममा घरको एक भाइ पनि नगए जोरीपारीले के भन्लान् ? = प्रश्नार्थक सम्बन्ध
२०२. स्वर्गमा बसेका पितृहरूले के भनिठान्लान् ? = प्रश्नार्थक सम्बन्ध
२०३. तिमी अर्काको घरबाट आएकी छोरी हौ कमला, = अप्रत्यक्ष सम्बन्ध
२०४. कुलको मानमर्यादा भनेको कत्रो कुरो हो । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२०५. त्यो तिमीलाई थाहा छैन । = व्याख्यात्मक सम्बन्ध
२०६. जन्ती बैँसीमा पुगिसके, = अप्रत्यक्ष सम्बन्ध
२०७. चाँडो दोसल्ला भिकिदेऊ । = विध्यर्थक सम्बन्ध
२०८. कमलाले भर्कँदै बाकसबाट दोसल्ला भिकेर दिइन् । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२०९. दोसल्ला काँधमा हालेर लौरो टेक्दै मुरलीधर जन्त हिँडे । = रीतिबोधक सम्बन्ध
२१०. उनलाई यस्तो टट्यानपुर घाममा एकलै ओह्वालो लागेको देखेर गाउँका मानिसहरू अचम्म मानेर मुखमुखमा हेर्न लागे । = घटना-परिवेश सम्बन्ध
२११. बरियात खोलापारि पुगिसकेको थियो । = परिवेश-घटना सम्बन्ध
२१२. मुरलीधर पनि पछिपछि गए । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२१३. भ्रमक्क साँभ परेपछि दुलहीका घरमा पुगेर सुटुक्क फलैँचामा बसे । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२१४. मुरलीधर पुग्दा दुलहीका बाबु वरणी गर्न लागेका रहेछन् । = घटना-परिवेश सम्बन्ध
२१५. मानिसको घुइँचामा उनलाई कसैले चिनेनन् । = परिवेश-घटना सम्बन्ध

२१६. वरणी सिद्धिएको केही बेरपछि यज्ञमण्डपको कार्य आरम्भ भो । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२१७. पुरोहित वेदीमा रेखी हाल्न थाले । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२१८. भित्रबाट यज्ञसामग्रीहरू आउन थाले । = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
२१९. यज्ञ सम्पन्न भएपछि दुलहादुलहीलाई वस्न पुग्ने गरी आसन ओछ्याएर दुलाहालाई राखे । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२२०. एक छिनपछि छोरी बोकेर घरभित्रबाट दुलहीका बाबु निस्के = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२२१. र छोरीलाई दुलाहाका बायाँतर्फ बसाए । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२२२. दुलही बसेपछि लाज माने जस्तो गरेर शशीधर अलि पर सय्यो । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२२३. शशीधरले लाज मानेको देखेर मुरलीधर फलैँचामा मुसुमुसु हाँस्न लागे । = कारण-कार्य सम्बन्ध
२२४. दुलहादुलही यज्ञमा बसेपछि दुलहीका बाबुले यताउति हेरेर भने, = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२२५. खै, सम्धी पाल्नुभएको छैन, = प्रश्नार्थक सम्बन्ध
२२६. अब मण्डपमा आएर बसिदिनुभएहुन्थ्यो । = विध्यर्थक सम्बन्ध
२२७. दुलहीका पिताले बोलाएको सुनेर फलैँचाबाट मुरलीधरले भने, = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२२८. ज्यू, म यहीं छु, = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२२९. आउन लागें । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२३०. मुरलीधर उठेर मण्डपमा गए । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२३१. चिनेका मानिसहरूले ढोगिदिए । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२३२. जेठाबाबुलाई अचानक आफूनेर उभिएको देखेर शशीधरले पनि ढोगिदियो । = सामान्य-विशिष्ट सम्बन्ध
२३३. मुरलीधरले छोरालाई “नानी चिरञ्जीवी भए” = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२३४. भनेर आशिष् दिए = कारण-कार्य सम्बन्ध
२३५. र उसको पछ्याडिपट्टि बसी उसलाई आफ्नो काखनेर ताने । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२३६. बाबुको स्थानमा मुरलीधर बस्न गएको देखेर बरियातमा आएका ठिटाहरू परस्पर कानेखुसी गर्न लागे । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२३७. मुरलीधर जिल्लाभरिका विख्यात पण्डित थिए । = अत्यक्ष सम्बन्ध
२३८. उनलाई कन्यापक्षका धेरै मानिसहरू चिन्दथे । = कारण-कार्य सम्बन्ध
२३९. श्रीधर र मुरलीधरले जिउनीका विषयमा वर्ष दिनसम्म मुद्दा लडेको पनि धेरै जनतालाई थाहा थियो । = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
२४०. कन्या पक्षका बूढापाकाहरूले भने, = कारण-कार्य सम्बन्ध

२४१. त्यस्ता महापुरुषका सन्तानहरू आफ्नो कर्तव्य किन छोड्दथे । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२४२. तब पो मानिसहरू कुलघरान भन्दछन् । = कारण-कार्य सम्बन्ध
२४३. विवाहविधि आरम्भ भो । = अप्रत्यक्ष सम्बन्ध
२४४. पुरोहितले ऋचामन्त्रहरू उच्चारण गर्दा अशुद्ध भएका ठाउँमा मुरलीधर सच्याइदिन्थे । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२४५. शशीधर चाहिँ जेठा बाबुका छातीमा अडेस लागेर आनन्दसँग बसेको थियो । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२४६. मुरलीधर बखतबखतमा गर्नुपर्ने कर्महरू छोरालाई सिकाइदिन्थे । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२४७. एवम् प्रकारले विवाहविधि समाप्त भो । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२४८. भोलिपल्ट दिउँसो दुलही अन्माइदिए । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२४९. मुरलीधरले निहुरेर बुहारीको मुख हेरे, = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२५०. बुहारी महालक्ष्मीजस्ती रहिछन् । = परिचयात्मक सम्बन्ध
२५१. छोरामुरलीधरको रूप देखेर मुरलीधर गदगद भए । = कारण-कार्य सम्बन्ध
२५२. अर्नि दुलहीदुलाहाको डोली अगाडि लिएर मुरलीधर घरतिर फर्के । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२५३. साँझ पर्ने बेलामा बरियात गाउँनेर पुग्यो । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२५४. पँधेरामाथिको चौतारामा रमिता हेर्ने मानिसको घुइँचो थियो । = घटना-परिवेश सम्बन्ध
२५५. बरियात दोबाटोनेर पुगेपछि “लौ, घर लगेर भित्र्याऊ” = विध्यर्थक सम्बन्ध
२५६. भनेर मुरलीधर आफ्ना घरतिर गए । = कारण-कार्य सम्बन्ध
२५७. दुलही भित्र्याएपछि दाज्यू बिहेमा गएको, सबै कार्यविधिहरू आफ्नो कुलपरम्परानुसार राम्रो प्रकारसँग सम्पन्न भएको खबर श्रीधरले सुनेर गहभरि आँसु पारेर ठिटाहरूसँग सोधे, = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२५८. “दाज्यूलाई खानपिन त राम्ररी गरायो के ?” = प्रश्नार्थक सम्बन्ध
२५९. आज एकादशी भनेर पण्डित बाजेले केही खानुभएन, = प्रश्नोत्तर सम्बन्ध
२६०. भोकै आउनुभयो । = कारण-कार्य सम्बन्ध
२६१. बिहे सिद्धिएको एक महिनापछिको कुरो हो । = अप्रत्यक्ष सम्बन्ध
२६२. एकदिन बिहान मुरलीधर आफ्नो नित्यकर्म सिध्याएर फलैचामा बसेर भागवत हेर्न लागेका थिए, = घटना-परिवेश सम्बन्ध
२६३. त्यस्तैमा शशीधरले विस्तारविस्तार आएर मुरलीधरलाई ढोगिदियो = परिवेश-घटना सम्बन्ध
२६४. र दलानको थाममा टाँसिएर भन्यो, = आनुक्रमिक सम्बन्ध

२६५. ठूला बा जिउनीको पिपले खेतमा हजुरलाई जताबाट मन पर्छ, = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२६६. नापेर आधाखेत कमाउनुहोस् अरे, = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२६७. बाले भनेर पठाउनुभा' को । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२६८. शशीधरको कुरा सुनेर मुरलीधरले उसका मुखतिर हेरेर मुसुमुसु हाँस्ते भने, = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२६९. जिउनीको आधा खेत मैले कमाए = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२७०. तिमिहरू के खान्छौ नि बा ? = प्रश्नार्थक सम्बन्ध
२७१. शशीधर केही उत्तर नदिएर छिट्छिटो आफ्नो घरतिर गयो । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२७२. कमला चाहिँ दैलाको आडमा उभिएर बाबुछोराको कुरा सुनिरहेकी थिइन् । = घटना-परिवेश सम्बन्ध
२७३. शशीधरले खेत कमाउने कुरो सुनाएर गएको चौधपन्ध्र दिनपछि एकदिन मुरलीधर फलैचामा बसेर नस सुँघ्दै विद्यार्थीहरूलाई रघुवंशको पाठ घोकाउँदै गर्न लागेका थिए । = अप्रत्यक्ष सम्बन्ध
२७४. त्यस्तैमा श्रीधरकी सानी छोरी रमाले आएर रुन्चे मुख लाएर भनी, = परिवेश-घटना सम्बन्ध
२७५. ठूलबा बालाई व्यथाले चाप्यो । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२७६. हजुरलाई बोलाउन पठाउनु भएको । = कारण-कार्य सम्बन्ध
२७७. छोरीको कुरो सुन्नेबित्तिकै पढाउन छोडे रमाको हात समाउँदै मुरलीधर भाइका घरतिर गए । = शीघ्रताबोधक सम्बन्ध
२७८. श्रीधर खाटमा कोल्ते परेर सुतिरहेका रहेछन् । = घटना-परिवेश सम्बन्ध
२७९. दाज्यूलाई देखेर बडो कष्टसँग उठेर गहभरि आँसु झारेर ढोगिदिए । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२८०. भाइका आँखामा आँसु छर्चल्किरहेको देखेर मुरलीधरको पनि गहभरि आँसु भो । = प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध
२८१. चार वर्षपछिको यी दुई दाज्यूभाइको पुनर्मिलन सारै दुःखलाग्दो देखियो । = विशिष्ट-सामान्य सम्बन्ध
२८२. मुरलीधरको गहभरि आँसु भएको देखेर उनको गोडामा समाउँदै श्रीधरले रुन्चे स्वरले भने, = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२८३. दाज्यू अस्तिदेखि दम बढ्न थाल्यो । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२८४. मलाई अब धेरै दिन बाँचुलाजस्तो लाग्दैन । = अनुमानित सम्बन्ध
२८५. मैले जीवनमा हजुरका प्रति धेरै अत्याचार गरेको छु । = समुच्चयात्मक सम्बन्ध

२८६. यस अज्ञानीको सबै अपराध क्षमा गरेर यी नाबालक छोराछोरीको शरण लिइदिनुहोला । = विध्यर्थक सम्बन्ध
२८७. भाइका कुरा सुनेर मुरलीधरले बर्र आँसु भारे । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२८८. मुरलीधर रोएको देखेर श्रीधरका जहान, छोराछोरी पनि रुन लागे । = प्रवाह परिणाम सम्बन्ध
२८९. एकछिनपछि मुरलीधरले भाइका निधार, छाती, हात, गोडा सबै अड्ग छामे । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२९०. उनको शारीरिक गति देखेर मुरलीधरको हृदयमा दुःखको कोलाहल मच्चियो । = प्रवाह परिणाम सम्बन्ध
२९१. केही बेरपछि छातीमा भक्कानु पारेर आँसु भाउँ भने, = सामान्य-विशिष्ट सम्बन्ध
२९२. बिसेक हुन्छ बा = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२९३. हरेस नखाऊ । = विध्यर्थक सम्बन्ध
२९४. बाले आफ्नो जीवनमा अनन्य पुण्य गर्नुभएको छ । = कार्यकारण सम्बन्ध
२९५. उहाँको त्यस महान् तपस्याका प्रभावले हाम्रो अनिष्ट कदापि हुने छैन । = कारण-परिणाम सम्बन्ध
२९६. बरु अब यहाँका वैद्यको भर गरेर बस्नुभएन । = आर्थी विपर्याय सम्बन्ध
२९७. तिमीलाई देशतिर औषधी गराउन लैजान्छु । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२९८. यति भनेर भाइका पथपरेजको व्यवस्था मिलाएर केही बेरपछि मुरलीधर आफ्नो घरतिर गए । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२९९. यो घटना भएको छ सात दिनपछि भाइलाई लिएर औषधी गराउन मुरलीधर देशतिर हिँडे भन्ने सुनियो = आनुक्रमिक सम्बन्ध

‘दोषी चस्मा’ कथामा व्यवहृत अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति

१. केशवराजको चस्मा दोषी थियो ।
२. अलिक टाढाको मानिस उनी चिन्न सक्दैनथे । = व्याख्यात्मक सम्बन्ध
३. किताब पढ्दा उनको आँखालाई निकै बल पर्थ्यो । = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
४. चस्माको पावर उनका आँखाका लागि कम भएछ । = कार्यकारण सम्बन्ध
५. धेरै दिनदेखि उनी अर्को चस्मा लिने विचारमा थिए, = कारण-कार्य सम्बन्ध
६. तर अभै अनुकूल परेको थिएन । = आर्थी विपर्याय सम्बन्ध
७. केशवराज जर्साबकहाँ चाकरी गर्न जान्थे । = अप्रत्यक्ष सम्बन्ध
८. एकदिन सधैँ जस्तो चाकरीमा गएका थिए, = सामान्य-विशिष्ट सम्बन्ध

९. तर ५:३० बज्दा पनि जर्साबको सवारी भएन । = आर्थी विपर्याय सम्बन्ध
१०. आज सवारी हुँदैन कि ? = प्रश्नार्थक सम्बन्ध
११. सारा चाकरिया निराश भएर आज सवारी हुँदैन = आर्थी पर्याय सम्बन्ध
१२. भन्ने निश्चय गरी फर्के = कारण-कार्य सम्बन्ध
१३. तर उनी महलको अगाडिको चौर रिक्त भएपछि पनि धेरै बेरसम्म आशाले बसिरहे । = आर्थी विपर्याय सम्बन्ध
१४. साँझ पर्न लागेको थियो । = अप्रत्यक्ष सम्बन्ध
१५. सूर्यलाई पश्चिमतिरको पहाडले ढाकिदिएको हुनाले पृथ्वी त अँध्यारिँदै आएको थियो, = व्याख्यात्मक सम्बन्ध
१६. तर आकाशतिर सूर्यका लामा रश्मि तेर्सिरहेका थिए । = आर्थी विपर्याय सम्बन्ध
१७. साथीभाइसँग छुट्टिएका, बाटो बिराएका, एकदुई बादलका टुक्रा आकाशमा रड्मडिँदै थिए । = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
१८. उनलाई यस दृश्यले लोभ्यायो । = इन्द्रिय-मस्तिष्क सम्बन्ध
१९. उनी पनि आज जर्साबको सवारी हुँदैन = अप्रत्यक्ष सम्बन्ध
२०. भन्ने निश्चय गरेर बाटो लागे । = कारण-कार्य सम्बन्ध
२१. अरू दिन भएको भए जर्साबको चाकरी नपाउँदा उनी कति दुःखित हुन्थे, = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२२. तर आज उनलाई बडो उत्साह थियो । = तुलनात्मक सम्बन्ध
२३. फुर्तीसँग डेग बढाउँदै धानको लहलहाउँदो खेतबाट आएको सुगन्धी वायुलाई स्वादसँग फोक्सोभिन्न भर्दै उनी आइरहेका थिए । = रीतिबोधक सम्बन्ध
२४. त्यो टाढाको कालो वस्तु ढुङ्गा हो = अनुमानित सम्बन्ध
२५. कि, मुढो हो = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२६. कि, भैंसी हो = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२७. कि, मानिस नै हो, = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२८. यो उनले ठम्याउन सकेनन् । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२९. चस्मा कस्तो बेकामको भएछ, = कार्य-कारण सम्बन्ध
३०. उनले फेरि सम्भ्ने । = स्मरण सम्बन्ध
३१. तर यो विचारले उनलाई धेरै बेर चिन्तित पारेन । = आर्थी विपर्याय सम्बन्ध
३२. त्यसै बखतमा पछिल्लिरबाट 'भों, भों' गर्दै एउटा मोटर आयो । = रीतिबोधक सम्बन्ध

३३. मोटरको नम्बर हेरेर 'स्वस्ति' गर्नुपर्ने हुनाले चस्माको घेरालाई देब्रे हातको बूढी र चोर औंलाले समातेर उनले मोटरको नम्बरप्लेटलाई गौर गरे । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
३४. "धत्, यस चस्माबाट ठ्याम्मै काम नचल्ने भयो" = विशिष्ट-सामान्य सम्बन्ध
३५. मोटरको नम्बर उनले पढ्न सकेनन् । = कारण-कार्य सम्बन्ध
३६. त्यसै बखतमा मोटर हर्र गयो, = शीघ्रताबोधक सम्बन्ध
३७. अग्नि पो मोटरलाई र मोटरमा राज भएका जर्साबलाई उनले चिने = आनुक्रमिक सम्बन्ध
३८. र हतपताउँदै स्वस्ति गरे । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
३९. चस्माले यहाँ पनि धोका दियो । = कार्यकारण सम्बन्ध
४०. चस्माको पावर ठीक भएको भए म स्वस्ति गर्न पाउँथें, = व्याख्यात्मक सम्बन्ध
४१. चाकरी पुग्थ्यो । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
४२. उनी हतोत्साहित भए । = इन्द्रिय-मस्तिष्क सम्बन्ध
४३. धेरै दिनदेखि आँखा जँचाई नयाँ चस्मा लिने उनले विचार गरेका थिए, = आनुक्रमिक सम्बन्ध
४४. कुनै काम गर्ने निश्चय गरेपछि गरिहाल्नु भन्ने उपदेशको महत्त्व उनले आजै बुझे । = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
४५. चस्मा नफेरी त उनलाई धेरै थिएन । = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
४६. फेरु त परिहाल्यो = आर्थी पर्याय सम्बन्ध
४७. र उनले फेरु निश्चय पनि गरेका थिए । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
४८. उनले पहिले नै फेरेका भए आजको घटना हुन पाउने थिएन । = स्मरण सम्बन्ध
४९. केशवराजलाई मर्का पर्ने त एउटा अर्को कुरो छ । = अप्रत्यक्ष सम्बन्ध
५०. जर्साबले उनलाई निश्चय पनि नजर भयो होला । = अनुमानित सम्बन्ध
५१. उनी ठिङ्ग मोटरतिर फर्किरहे, = रीतिबोधक सम्बन्ध
५२. स्वस्ति गरेनन् । = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
५३. यो नटेरेको हुन्छ । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
५४. उहाँबाट नटेरेकै हो = आर्थी पर्याय सम्बन्ध
५५. भन्ने ठानियो होला । = अनुमानित सम्बन्ध
५६. यत्तिका दिन चाकरी गर्दा पनि केही बन्दोबस्त जर्साबबाट नहुँदा उनले यस्ता जर्साबलाई के टेनु = आनुक्रमिक सम्बन्ध
५७. भनेर नटेरेको भन्ने जर्साबका मनमा पऱ्यो होला । = अनुमानित सम्बन्ध
५८. ठूला मानिसहरू इज्जतका कुरामा बडा इखालु हुन्छन् = इन्द्रिय-मस्तिष्क सम्बन्ध

५९. र पछिसम्म पनि सम्भरहन्छन् । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
६०. उनलाई बडो गाह्रो पयो । = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
६१. उनका सारा आशाभरोसा जर्साब हुनुहुन्थ्यो । = कार्य-कारण सम्बन्ध
६२. त्यसैले उहाँले यस्तो गलत धारणा मनमा लिनुभयो = कारण-कार्य सम्बन्ध
६३. भने त उनको बासै उठ्यो । = कारण-परिणाम सम्बन्ध
६४. यो कुरा विचार गर्दै केशवराज घर पुगे । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
६५. साँभ भमक्क परिसकेको थियो । = घटना-परिवेश सम्बन्ध
६६. घर पुग्दा उनलाई रिस उठ्न थालिसकेको थियो । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
६७. सबैभन्दा पहिले त उनको रिस चस्मामाथि खनियो, = सामान्य-विशिष्ट सम्बन्ध
६८. “यो ठाँडो ... ।” = आनुक्रमिक सम्बन्ध
६९. त्यसपछि आफूमाथि खनियो, = आनुक्रमिक सम्बन्ध
७०. यो मूर्ख, काम पहिले बिगारेपछि आँखा देख्ने, = कार्य-कारण सम्बन्ध
७१. ... दैलो देख्यो ... ! = व्याख्यात्मक सम्बन्ध
७२. कोठामा पुगेर उनले लुगा फुकाल्न थाले । = अप्रत्यक्ष सम्बन्ध
७३. टिमिक्क परेको सुरुवाल उनको गोडाबाट हत्तपत्त निस्कन खोजेन, = आर्थी विपर्याय सम्बन्ध
७४. त्यसमा उनको क्रोधको मात्रा भन् बढ्यो = कारण-परिणाम सम्बन्ध
७५. र जब सुने = आनुक्रमिक सम्बन्ध
७६. भातमा केही विलम्ब छ, = आनुक्रमिक सम्बन्ध
७७. उनको क्रोधको सीमा रहेन । = कारण-परिणाम सम्बन्ध
७८. उक्लदै, फलाकदै, उनी बुङ्गलमा पुगे = रीतिबोधक सम्बन्ध
७९. जहाँ दिउँसो राम्ररी नहेरेर किनेको चिसो दाउरालाई फुफू गरी बाल्ने प्रयत्नमा उनकी धर्मपत्नी लागेकी थिइन् । = घटना-परिवेश सम्बन्ध
८०. बडो सिपालु म छु = परिचयात्मक सम्बन्ध
८१. आफूलाई भन्छे, = आनुक्रमिक सम्बन्ध
८२. घमण्ड छ यसलाई, = आनुक्रमिक सम्बन्ध
८३. आफ्नो पोईलाई टायममा भातसम्म खुवाउन पनि सक्तन । = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
८४. ए मोरी, के गरिरहेकी थिइस् यत्तिका बेर ? = प्रश्नार्थक सम्बन्ध
८५. दुई घडी रात गएपछि चुलो फुक्न लागि रहिछस् ? = प्रश्नार्थक सम्बन्ध
८६. काममा बाहिर गयो, = अप्रत्यक्ष सम्बन्ध

८७. लखतरान भई घर फर्क्यो = आनुक्रमिक सम्बन्ध
८८. र अब गाँस टिप्न पाइएला भन्यो त यहाँ ... । = आनुमानित सम्बन्ध
८९. र अरू के के फलाकिरहे । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
९०. यो अचानकको क्रोध देखेर उनकी स्त्री डराउनुको सट्टा छक्क परिन् । = इन्द्रिय-मस्तिष्क सम्बन्ध
९१. भात खाएर सुत्दा केशवराजलाई निद्रा परेन । = अप्रत्यक्ष सम्बन्ध
९२. उनी रातभरि "हँहँ !" गर्दै बिछ्यौनामा छटपटाइरहे । = कारण-कार्य सम्बन्ध
९३. उनीबाट निश्चय नै ठूलो अपराध भएको छ । = कार्य-कारण सम्बन्ध
९४. आफ्ना अन्नदाता अगाडि देखिनु, आफूले नटेरेर अभिवादनसम्म पनि नगर्नु, यो त निमकहरामी हो । = व्याख्यात्मक सम्बन्ध
९५. एउटा पाप पनि हो । = आर्थी पर्याय सम्बन्ध
९६. तर उनले आफ्नो त चित्त बुझाए । = आर्थी विपर्याय सम्बन्ध
९७. उनले जानीजानीकन नटेरेको होइन । = कार्य-कारण सम्बन्ध
९८. उनको हृदय पवित्र छ; = परिचयात्मक सम्बन्ध
९९. अन्धाले देखेन = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
१००. भनेर कसैले रिसाउनुहुन्छ ? = कारण-कार्य सम्बन्ध
१०१. उनको यसमा केही अपराध छैन । = व्याख्यात्मक सम्बन्ध
१०२. केवल एउटा सानो बिराम छ, = आर्थी विपर्याय सम्बन्ध
१०३. पहिले नै चस्मा नसाट्नु । = व्याख्यात्मक सम्बन्ध
१०४. यद्यपि उनको केही अपराध छैन = आर्थी विपर्याय सम्बन्ध
१०५. तर जर्साबको दिलमा त नराम्रो पन्यो होला । = अनुमानित सम्बन्ध
१०६. जर्साबको मनमा मैले नटेरेको भन्ने भावना त पर्न दिनुहुँदैन । = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
१०७. उनले त्यो भूल निवारण गर्ने कुनै युक्ति देखेनन् । = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
१०८. ननिदाएर छटपटाएको देखेर केशवराजकी पत्नीले सोधिन्, = अप्रत्यक्ष सम्बन्ध
१०९. किन निद्रा परेन ? = प्रश्नार्थक सम्बन्ध
११०. केको दुःख छ ? = प्रश्नार्थक सम्बन्ध
१११. मर्जी होस् न ! = विध्यर्थक सम्बन्ध
११२. पहिले त उनलाई यस प्रश्नले रिस उठायो, = आनुक्रमिक सम्बन्ध
११३. काम न काज सबै कुरो जान्न खोज्छे । = समुच्चयात्मक सम्बन्ध

११४. तर उनले आफ्नो क्रोधलाई काबुमा राखेर केवल “केही होइन” = आर्थी विपर्याय सम्बन्ध
११५. भन्ने मात्र उत्तर दिए । = कारण-कार्य सम्बन्ध
११६. आफ्नी पत्नीबाट यस विषयमा केही सल्लाह मिल्न सक्छ = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
११७. भन्ने उनलाई आशा नै थिएन । = अनुमानित सम्बन्ध
११८. यत्रो ठूलो कुरा ! = कार्य-कारण सम्बन्ध
११९. त्यसो हुनाले पत्नीलाई केही भन्न उनलाई मन लागेन । = कारण-कार्य सम्बन्ध
१२०. तर तिनले ढिपी गर्दा त्यो विशेष घटनालाई नभनेर गोलबोलीमा कुरो गरे, = आर्थी विपर्याय सम्बन्ध
१२१. मबाट एउटा कसुर भयो । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१२२. एउटा ठूलो मानिसलाई मैले नटेरेको जस्तो गरें । = व्याख्यात्मक सम्बन्ध
१२३. अब के उपाय गर्ने ? = प्रश्नार्थक सम्बन्ध
१२४. उहाँ रिसाउनुभयो = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१२५. भने त बडो बरबाद भयो । = कारण-कार्य सम्बन्ध
१२६. केशवराज आत्तिएका थिए । = घटना-परिवेश सम्बन्ध
१२७. पत्नीले सजिलैसँग उत्तर दिइन्, = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१२८. गएर माफी माग्नुहोस् न । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१२९. भइहाल्छ नि । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१३०. केशवराजलाई आफ्नी पत्नीको युक्ति मन पर्‍यो = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१३१. र उनले भोलि बिहानै गई माफी माग्ने निश्चय गरे । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१३२. अब त उनलाई निद्रा चाहिएन; = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१३३. तर कहिले बिहान होला = आर्थी विपर्याय सम्बन्ध
१३४. भन्ने ध्याउन्नले उनले बाँकी रहेको रात उपयोगमा ल्याउन सकेनन् = कारण-कार्य सम्बन्ध
१३५. र भिसमिसेमै उठेर लुगा लगाएर जान तयार परे । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१३६. केवल घडीले अबेर गरिदियो । = आर्थी विपर्याय सम्बन्ध
१३७. अफै आठ बज्ज तीन घन्टा बाँकी छ । = कार्य-कारण सम्बन्ध
१३८. आठ नबजी जर्साबको तल सवारी हुँदैन । = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
१३९. चाकरीबाजको टायमै त्यही हो । = व्याख्या सम्बन्ध
१४०. पर्खदापर्खदा उनले सम्भे = रीतिबोधक सम्बन्ध
१४१. आफ्नो घरमा पर्खनुभन्दा त ढोका नै कुर्नु असल हो नि = आनुक्रमिक सम्बन्ध

१४२. भनेर छ बजे उनी जर्साबकहाँ जान भनी हिँडे । = कारण-कार्य सम्बन्ध
१४३. साइत नपरेको होइन = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१४४. खर्पनभरि दहीका कहतरा देखिए, = कार्य-कारण सम्बन्ध
१४५. काम सिद्ध हुने भयो । = अनुमानित सम्बन्ध
१४६. दुई घन्टा ढोका कुरेपछि विस्तारविस्तार चाकरीबाज आउन थाले = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१४७. र दरबार अधिल्लिरको चौर मान्छेले भरियो । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१४८. निन्याउरो मुख लाएर केशवराज छुट्टै बसेका थिए । = घटना-परिवेश सम्बन्ध
१४९. छुट्टै बस्नाको उनको खास उद्देश्य के थियो = उद्देश्य वा प्रयोजन सम्बन्ध
१५०. भने घुइँचोमा कसलाई नजर हुन्छ, = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१५१. कसलाई हुँदैन, = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१५२. थाहा पाइँदैन; = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१५३. राम्रो चाकरी पाइन्छ = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१५४. र एकान्तको मौका प्यो = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१५५. भने माफीको कुरो पनि बिन्ती गर्न पाइन्छ । = कारण-कार्य सम्बन्ध
१५६. पर्खालभित्रबाट घोडाको टापको सङ्गीत सुन्न भनी उत्सुक भइरहेका केशवराजका कानमा जर्साबको क्रुद्ध वाणी प्यो । = अप्रत्यक्ष सम्बन्ध
१५७. कुन्नि के काम बिगार्दा जर्साब सइसमाथि रिसानी भइरहेको थियो । = घटना-परिवेश सम्बन्ध
१५८. उहाँको शान्त स्वभावको विषयमा सबैको एकमत छ । = आर्थी विपर्याय सम्बन्ध
१५९. उहाँ रिसाएको कसैले देखेको छैन, =परिचयात्मक सम्बन्ध
१६०. सुनेको छैन । = आर्थी पर्याय सम्बन्ध
१६१. आज किन रिसानी भयो त ? = आर्थी विपर्याय सम्बन्ध
१६२. उहाँको क्रोध शब्दका रूपमा पर्खाल छेडी बाहिरसम्म आइरहेको थियो । = घटना-परिवेश सम्बन्ध
१६३. केशवराजले उहाँको रिस थाहा पाए । = कारण-कार्य सम्बन्ध
१६४. हिजोको कुराले उहाँलाई निकै चोट परेछ । = कार्य-कारण सम्बन्ध
१६५. चोट पर्ने कुरै थियो । = कार्य-कारण सम्बन्ध
१६६. ठूला मानिसको अहङ्कारमा धक्का दिनु उनीहरूको सबैभन्दा कोमल स्थानमा स्पर्श गर्नु हो । = व्याख्यात्मक सम्बन्ध
१६७. उनीहरू यस्तो कुरा सहन सक्तैनन् । = इन्द्रिय-मस्तिष्क सम्बन्ध

१६८. अहँ, यो क्रुद्ध अवस्थामा उनले माफी माग्नु उचित हुँदैन । = अप्रत्यक्ष सम्बन्ध
१६९. कहीं क्रोधको धारा आफ्नै टाउकामाथि बग्ग गयो भने ? = प्रश्नार्थक सम्बन्ध
१७०. उनी घरतिर फर्के । = अनुमानित सम्बन्ध
१७१. बाटामा केशवराजमाथि नाताकतको दौडाहा भयो । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१७२. हिजो राती उनले भात पनि राम्ररी खाएका थिएनन्; = कार्य-कारण सम्बन्ध
१७३. निद्रा त पटकक लागेको थिएन = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
१७४. र आफूले गरेको बिरामको कुरा मनमा खेलाउँदा उनी बिरामीजस्ता भए । = कारण-परिणाम सम्बन्ध
१७५. एक डेग हिँड्दा पनि तिनको दम फुल्ल थाल्यो । = सामान्य-विशिष्ट सम्बन्ध
१७६. आफ्नो यो अवस्था देखेर उनलाई आफूमाथि नै दया लाग्न थाल्यो = कारण-कार्य सम्बन्ध
१७७. र नबुझेर सानो कुरामा रिसाउने जर्साबसँग रिस उठ्न थाल्यो । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१७८. मेरो कुन ठूलो अपराध हो र ? = प्रश्नार्थक सम्बन्ध
१७९. चस्माले भेट्टाएन, = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१८०. चिन्न सकिन्न, = कारण-कार्य सम्बन्ध
१८१. त्यसो हुनाले स्वस्ति गरिन्न । = कारण-कार्य सम्बन्ध
१८२. सधैं त बिहानबेलुका गई ढोका कुरी बसिहालेको छु नि । = रीतिबोधक सम्बन्ध
१८३. मेरो मनसुबा उहाँलाई नटेने भएको भए यसरी किन चाकरी गर्थे ? = प्रश्नार्थक सम्बन्ध
१८४. त्यत्ति पनि त बुझिदिनुपर्छ । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१८५. उहाँबाट विनाकारण ममाथि रिसानी हुन्छ = अनुमानित सम्बन्ध
१८६. भने के लाग्यो ! = कारण-कार्य सम्बन्ध
१८७. मलाई पनि खाँचो छैन । = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
१८८. आफूले मर्नुहुँदैन । = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
१८९. तर घर पुग्दानपुग्दै उनको यो विचार हरायो = आर्थी विपर्याय सम्बन्ध
१९०. र पहिलेकै विचार मनमा आउन थाल्यो । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१९१. जसले चाकरीकै भरमा दुई साँझ गाँस टिप्छ, = अप्रत्यक्ष सम्बन्ध
१९२. ऊजस्ता भुत्रेले टेक राख्ने र = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१९३. टेक राखेर के ? = प्रश्नार्थक सम्बन्ध
१९४. जर्साबको के बिग्रन्छ ? = प्रश्नार्थक सम्बन्ध
१९५. के उहाँको भ्रम निवारण हुन्छ ? = प्रश्नार्थक सम्बन्ध

१९६. आफैँ भोको मर्नुपर्छ । = प्रश्नोत्तर सम्बन्ध
१९७. हामीजस्ताले त्यस्ता ठूलासँग टेक राख्ने रे ! = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१९८. अँहँ, एउटा भुललाई अर्को भुलले सच्याउन सक्तैन । = आर्थी विपर्याय सम्बन्ध
१९९. गएर माफी माग्नै पर्छ । = कारण-कार्य सम्बन्ध
२००. फेरि क्षमायाचनाका निमित्त केशवराजले ढोकातिर प्रस्थान गरे । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२०१. जर्साब घोडामा सवारी भयो । = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
२०२. केशवराज डरले थरथर कामिरहेका थिए । = रीतिबोधक सम्बन्ध
२०३. भनेजस्तो एकान्तको मौका पाएर डरले भकभकाउँदै उनले बिन्ती गरे, = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२०४. प्रभु ! चस्माको दोष = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२०५. माफ पाऊँ । = विध्यर्थक सम्बन्ध
२०६. जर्साबले घोडा रोकेर नबुझी सोध्नुभयो, = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२०७. के भन्यौ ? = प्रश्नार्थक सम्बन्ध
२०८. केको माफी ? = प्रश्नार्थक सम्बन्ध
२०९. केशवराजको सातो गयो । = कारण-परिणाम सम्बन्ध
२१०. जर्साब कति रिसाउनुभएको रहेछ । = व्याख्यात्मक सम्बन्ध
२११. माफीसम्म दिन खोज्नुहुन्न । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२१२. उनले चारैतिर अँध्यारो देख्न थाले । = घटना-परिवेश सम्बन्ध
२१३. काम्न लागेको गोडाले भर दिएन । = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
२१४. दुवै हातले कपाल समातेर उनी थुचुक्क बसे । = रीतिबोधक सम्बन्ध
२१५. जर्साबले धेरै खोजिनिती नगरी घोडा बढाउनुभयो । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२१६. घोडाको टापले उडाएको धुलाले सडकको एक कुनामा कपाल समातेर बसेका केशवराजलाई पूरै ढाक्यो । = शीघ्रताबोधक सम्बन्ध
२१७. केशवराज एक्कासि ५० वर्षका बूढाजस्ता देखिन थाले । = कारण-परिणाम सम्बन्ध
२१८. हिँड्दा कम्मरमा हात लाउनुपर्ने भयो, = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
२१९. लट्ठीको आवश्यकता परेको उनले थाहा पाए । = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
२२०. उनको कल्पना सत्य निस्क्यो । = अप्रत्यक्ष सम्बन्ध
२२१. जर्साब त अघोरै रिसानी भएछ । = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
२२२. उनी निराश भएर घर पुगे = कारण-कार्य सम्बन्ध
२२३. र आफूले लगाएको कुनै लुगा नफुकाली बिछ्यौनामा पल्टिए । = आनुक्रमिक सम्बन्ध

२२४. त्यसपछि उनले आफ्नी पत्नीलाई “खान्” = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२२५. भनेर समाचार पठाए । = कारण-कार्य सम्बन्ध
२२६. केशवराजको बाँच्ने प्रेरणा जागृत भयो । = अप्रत्यक्ष सम्बन्ध
२२७. उनले यसरी खुट्टा छोड्न हुँदैन । = कारण-कार्य सम्बन्ध
२२८. उनले जर्साबलाई बुझाउनै पाएनन् । = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
२२९. राम्ररी बुझाएको भए जर्साबले निश्चय नै माफी दिनुहुन्थ्यो । = अनुमानित सम्बन्ध
२३०. उहाँ दयाको सागर हुनुहुन्छ । = परिचयात्मक सम्बन्ध
२३१. आफैँ आत्तिएर वाक्यै ननिकाल्ने ? = प्रश्नार्थक सम्बन्ध
२३२. सोभै “माफ पाऊँ” = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२३३. भनेर माफी पाइन्छ ? = कारण-कार्य सम्बन्ध
२३४. घटनाको सबै इतिहास चस्माले दिएको धोका, पछि स्वस्ति त गरेको, तर मोटरको ‘क्यारेज बक्स’ लाई इत्यादि सब खुलासा गरे पो माफी पाइन्छ । = व्याख्यात्मक सम्बन्ध
२३५. भोलिपल्ट बिहान उठेर उनी फेरि ढोकामा गए = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२३६. र जर्साबलाई आदिदेखि अन्त्यसम्मका कुरा सुनाए । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२३७. जर्साबबाट मर्जी भयो, = स्वीकारात्मक सम्बन्ध
२३८. बुझौँ, बुझौँ, = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२३९. म त्यति पनि बुझिदैन र ? = आर्थी पर्याय सम्बन्ध
२४०. तिमी बडा अनौठाका मानिस रहेछौ ! = मूल्याङ्कनात्मक सम्बन्ध
२४१. यस्तो जाबो कुरामा ... । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२४२. केशवराज निर्धक्क भए । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२४३. जर्साबबाट बडो करुणा राखी माफी भयो । = कार्य-कारण सम्बन्ध
२४४. उहाँ कति दयालु हुनुहुन्छ । = परिचयात्मक सम्बन्ध
२४५. यी सबै गुण भएर त लक्ष्मी पनि यहाँ बास गर्छिन्; = कारण-कार्य सम्बन्ध
२४६. कत्रो सुख छ । = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
२४७. यी सबै कुरा हिजै बिन्ती चढाएको भए उनलाई यत्तिको मानसिक चिन्ता खप्ने पर्ने थिएन । = अप्रत्यक्ष सम्बन्ध
२४८. उनको मन प्रसन्न भयो । = शीघ्रताबोधक सम्बन्ध
२४९. हिजोका चिन्ताले र तीन छाक भात नखाएको हुनाले केशवराजलाई निकै गालेछ । = अप्रत्यक्ष सम्बन्ध

२५०. सिँढी चढ्दा दुईचोटि बिसाउनुप्यो । = कारण-परिणाम सम्बन्ध
२५१. थाकेको हुनाले कोठामा पुगेर उनी बिछ्यौनामा पसारिए । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२५२. बुङ्गलमा नअटाई, माथि जाने बाटो नपाई भान्साघरको धूवाँ उनको कोठामा रङ्मड्इरहेको थियो । = घटना-परिवेश सम्बन्ध
२५३. उनले सुतीसुती चिच्याए, = कारण-कार्य सम्बन्ध
२५४. “कति धूवाँ पारेको ?” = प्रश्नार्थक सम्बन्ध
२५५. उनकी पत्नीले माथिबाट कुन्नि के भनिन्, = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२५६. केशवराजले सुनेनन् = आर्थी विपर्याय सम्बन्ध
२५७. र सुन्न पनि खोजेनन् । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२५८. चिच्याउँदा बल परेर उनी स्वाँस्वाँ गर्न थाले । = व्याख्यात्मक सम्बन्ध
२५९. असाध्य नाताकत भएछ । = विशिष्ट-सामान्य सम्बन्ध
२६०. उनको मनमा हिजोको विचार खेल्न थाल्यो । = अप्रत्यक्ष सम्बन्ध
२६१. अहिले बिहान जर्साबसँग माफी मागेको दृश्य आँखाका समक्ष झलझल नाच्न थाल्यो । = इन्द्रिय-मस्तिष्क सम्बन्ध
२६२. बुभेँ, बुभेँ, = स्मरण सम्बन्ध
२६३. म त्यति पनि बुभिदन्न र, = आर्थी पर्याय सम्बन्ध
२६४. तिमी त बडा अनौठाका मानिस रहेछौं । = मूल्याङ्कनात्मक सम्बन्ध
२६५. यस्तो जाबो कुरामा । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२६६. धूवाँको एउटा मुस्लो सिँढीमा लडीबुडी खेल्दै एउटा डल्लो भएर उनको कोठामा आई फुट्यो । = अप्रत्यक्ष सम्बन्ध
२६७. कोठा अँध्यारो भयो, = कारण-परिणाम सम्बन्ध
२६८. तर केशवराज प्रसन्न थिए । = आर्थी विपर्याय सम्बन्ध
२६९. माथि ‘बूढी’ लाई दाउरा नबलेर कति कष्ट होला । = अनुमानित सम्बन्ध
२७०. बिचरीले यसै गरी दुःखसँग जीवन बिताउनुपर्छ । = व्याख्यात्मक सम्बन्ध
२७१. उनले भान्सेबाहुन वा बाहुनीसम्म पनि राख्न सकेका छैनन् । = कार्य-कारण सम्बन्ध
२७२. आफै पनि केशवराजले सुख पाए र ? = प्रश्नार्थक सम्बन्ध
२७३. पत्नी घरको दुःख खेप्छिन्, = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
२७४. उनी बाहिरको, = तुलनात्मक सम्बन्ध
२७५. बिहान चाकरीमा दगुर्नुपर्छ, = व्याख्यात्मक सम्बन्ध

२७६. दिउँसो दुई बजेदेखि फेरि चाकरीमा गयो । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
२७७. अरू केही काम छैन । = आर्थी विपर्याय सम्बन्ध
२७८. चाकरीको घोडेजात्रा छ । = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
२७९. कहिले त 'जर्साब' नजरसम्म पनि हुन्छ = अप्रत्यक्ष सम्बन्ध
२८०. केशवराजलाई ग्लानि भयो । = इन्द्रिय-मस्तिष्क सम्बन्ध

'न्यायको पक्ष' कथामा व्यवहृत अन्तर्वाक्यीय संयुक्ति

१. सरस्वती नदीको किनार प्रकृतिको भण्डार भने हुन्छ ।
२. एक त लहलहाउँदो कायम्क वनको अपूर्व शोभा, उसमाथि चराचुरुङ्गीको मीठो तान, भन्त्यसमाथि बगिरहेको स्वच्छ पानीको कलकलले स्वर्गलाई समेत गिज्याइरहेको थियो । = परिचयात्मक सम्बन्ध
३. पाण्डवका पुरोहित धौम्य ऋषि पनि मध्याह्नस्नान गर्न भनेर त्यहीं आइपुगे । = परिवेश-घटना सम्बन्ध
४. विधिमुताबिक नुहाएर धोती फेर्न लाग्दा उनले खुब लम्कँदै आएका विदुरलाई देखे । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
५. "यस्तो शान्त स्थानमा आएर पनि यिनी किन हडबडाए जस्ता छन् ए !" = अनुमानित सम्बन्ध
६. भन्ने धौम्यको मनमा लाग्यो । = कारण-कार्य सम्बन्ध
७. राजनीतिको गहिराइसम्म पत्ता लगाइसकेका यस्ता गम्भीर मानिस एउटा कारण नपरी किन यसरी हाम्फाल्दै आउँथे = अनुमानित सम्बन्ध
८. भन्ठानी "ए विदुरजी, यता ! यता !!" धौम्यले बोलाएर हातले इसारा पनि गरे । = कारण-कार्य सम्बन्ध
९. हस्याडफस्याड गर्दै अलि वर आएर विदुरले भने, = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१०. ओहो ! ढुङ्गा खोज्दा देउता भेट्टाएँ । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
११. तपाइँकै आश्रम नभेट्टाएर घुम्दाघुम्दा कत्रो हैरान ! = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१२. खै, पाण्डवहरू कहाँ छन् ? = प्रश्नार्थक सम्बन्ध
१३. धौम्य : उनीहरू त आश्रममा नै छन् । = प्रश्नोत्तर सम्बन्ध
१४. एकै छिन् बसेर पसिना ओबाउनोस्, = विध्यर्थक सम्बन्ध
१५. अनि साँगसाँगै जाऔंला । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१६. विदुर : हैन मलाई ज्यादै हतपत छ । = विरोध सम्बन्ध
१७. बरु बाटो बताइदिनुहोस्, हिँडिहाल्छु । = आनुक्रमिक सम्बन्ध

१८. धौम्य : तपाईं जस्तो धीर मानिस आज यसरी आत्तिएको देख्दा अचम्म लाग्यो । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१९. फेरि मुख पनि ज्यादै निन्याउरो छ, = व्याख्यात्मक सम्बन्ध
२०. के भयो ? = प्रश्नार्थक सम्बन्ध
२१. भन्न हुने भए भन्नुहोस् । = विध्यर्थक सम्बन्ध
२२. विदुर : म त द्वापरयुग अझ बाँकी नै छ, भन्थान्छै = प्रश्नोत्तर सम्बन्ध
२३. तर कलियुगले छोपिसकेछ, बुझ्नुभो ? = आर्थी विपर्याय सम्बन्ध
२४. धौम्य : किन, के भो र ? = प्रश्नार्थक सम्बन्ध
२५. विदुर : यहाँभन्दा के हुनु ! = प्रश्नोत्तर सम्बन्ध
२६. धौम्य : धृतराष्ट्रले के पछुतो मानेनन् ? = प्रश्नार्थक सम्बन्ध
२७. पाण्डवहरूलाई लिन तपाईंलाई पठाएका हुन् कि = अनुमानित सम्बन्ध
२८. भन्ने पो ठानेको थिएँ । = कारण-कार्य सम्बन्ध
२९. विदुर : त्यस्ता जालीले पछुतो मान्लान् क्या अब ? = प्रश्नोत्तर सम्बन्ध
३०. धौम्य : त्यसो भए तपाईं यहाँ किन आउनुभा'को ? = प्रश्नार्थक सम्बन्ध
३१. विदुर : हरे शिव ! के भनौं, = प्रश्नोत्तर सम्बन्ध
३२. छोरो दुर्योधनका हातमा सारा राज्य परिहाल्यो, = व्याख्यात्मक सम्बन्ध
३३. अब उनलाई मसँगको के मतलब ! = कारण-कार्य सम्बन्ध
३४. कुरा बुझ्नुभो ? = प्रश्नार्थक सम्बन्ध
३५. धौम्य : के उसो भए उनी मक्ख परेर बसेका छन् ? = प्रश्नार्थक सम्बन्ध
३६. विदुर : किन पर्देनथे भन्या ! = प्रश्नोत्तर सम्बन्ध
३७. मुसुमुसु हाँसेको देखेर मैले त साफसँग भनिदिँ, = आनुक्रमिक सम्बन्ध
३८. “के तपाईंलाई मर्नुपर्देन ?” = प्रश्नार्थक सम्बन्ध
३९. अनि उनले भने, = प्रश्नोत्तर सम्बन्ध
४०. जन्मेपछि मर्नु त अवश्य पर्छ = आनुक्रमिक सम्बन्ध
४१. तर मर्नुपर्छ भन्दैमा शासकले नीति त्याग्नुहुन्न । = आर्थी विपर्याय सम्बन्ध
४२. धौम्य : तपाईंले त्यसको के जबाफ दिनुभो त ? = प्रश्नार्थक सम्बन्ध
४३. विदुर : यस्ता चाललाई त पिचाशनीति भन्छन् बुझ्नुभो ? = प्रश्नोत्तर सम्बन्ध
४४. यदि नीति छाड्नुहुन्न = आनुक्रमिक सम्बन्ध
४५. भने युधिष्ठिरलाई ल्याएर राजगद्दीमा राख्नु = कारण-कार्य सम्बन्ध

४६. अनि अरू सारा भाइहरूलाई उनका अनुयायी बनाउनुस् = विध्यर्थक सम्बन्ध
४७. भनेर मैले भनेपछि उनले भने, = कारण-कार्य सम्बन्ध
४८. तिमिले त धर्मनीतिको पो कुरा गर्नु । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
४९. हो, तिम्रो चित्त शुद्ध छ, = व्याख्यात्मक सम्बन्ध
५०. सके युधिष्ठिर पनि त्यस्तै होलान्, = अनुमानित सम्बन्ध
५१. तर के भीमसेन र अर्जुन पनि त्यस्तै छन् ? = तुलनात्मक सम्बन्ध
५२. जानीजानी आफ्नो छोराको तालु म आफैँ कसरी खुइल्याऊँ ? = प्रश्नार्थक सम्बन्ध
५३. तिमि नै भन न । = विध्यर्थक सम्बन्ध
५४. “धृतराष्ट्र त भित्र पनि बाहिर पनि अन्धा रहेछन्” = अप्रत्यक्ष सम्बन्ध
५५. भनेर धौम्यले रातो मुख लगाए । = कारण-कार्य सम्बन्ध
५६. आँखीभौँ खुम्च्याएर विदुरले भने, = आनुक्रमिक सम्बन्ध
५७. बुझ्नुभो धौम्य, = आनुक्रमिक सम्बन्ध
५८. त्यसपछि मैले साफसाफ भनिदिँँ, = आनुक्रमिक सम्बन्ध
५९. हिउँले पोल्ला कि = अनुमानित सम्बन्ध
६०. भन्ने शङ्का गर्नु कहाँसम्मको मुखता हो । = कारण-कार्य सम्बन्ध
६१. हुन त तपाईँ जस्ता अन्धाहरूले बेलीको माला छुँदा सर्प भनेर तर्सिएको मैले देखेको छु । = व्याख्यात्मक सम्बन्ध
६२. मेरो कुरा सुन्नासाथ त दाजु आगो भइहाले, = प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध
६३. अनि उनले भने, = आनुक्रमिक सम्बन्ध
६४. भाते कहाँको ! = आनुक्रमिक सम्बन्ध
६५. मेरो अन्न खाएर तँ यत्रो भइस् । = परिचयात्मक सम्बन्ध
६६. आज मलाई अन्धो भन्ने तँ नै हैनस् के ? = प्रश्नार्थक सम्बन्ध
६७. तँलाई मैले खास आफ्नो भाइ ठानेर मनपेट दिएको थिएँ = व्याख्यात्मक सम्बन्ध
६८. तर तँ ब्वाँसाको बाजे रै'छस्, = आर्थी विपर्याय सम्बन्ध
६९. दूध खाएर विष निकाल्ने सर्प रै'छस् । = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
७०. आज पाण्डवहरूतिर लागेर मेरो सन्तानको सत्यानाश गर्न खोज्ने तँ कहाँसम्मको घुसघुसे । = व्याख्यात्मक सम्बन्ध
७१. विदुरले राताराता आँखा लगाउँदै हात लम्काएर धृतराष्ट्रको भाउ लाएको देखेर धौम्यले भने, = आनुक्रमिक सम्बन्ध

७२. “दाजुको प्रचण्ड आकार देखी तपाईं जागेर आउनुभा'को हो कि कसो ?” = प्रश्नार्थक सम्बन्ध
७३. “तिनीसँग मलाई केको डर ?” = प्रश्नोत्तर सम्बन्ध
७४. मैले भन् कड्केर भनिदिउँ, = रीतिबोधक सम्बन्ध
७५. बुभ्नुभो दाइ, म न पाण्डवसँग लाग्छु, = आनुक्रमिक सम्बन्ध
७६. न त कौरवतर्फ । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
७७. म त न्यायको पक्ष लिन्छु, न्याय ! = व्याख्यात्मक सम्बन्ध
७८. अहिले निर्धो देखियोस् या बलियो = व्याख्यात्मक सम्बन्ध
७९. परिणाममा न्यायीको नै जय हुन्छ = आनुक्रमिक सम्बन्ध
८०. भन्ने मलाई दृढ निश्चय छ । = कारण-कार्य सम्बन्ध
८१. बुभ्नुभो, मुला काटिएभै तपाईंका छोराहरू काटिने छन् = रीतिबोधक सम्बन्ध
८२. अनि स्वाद पाउनुहोला = आनुक्रमिक सम्बन्ध
८३. भनेर मैले धृतराष्ट्रलाई जबाफ दिउँ = आनुक्रमिक सम्बन्ध
८४. भनी विदुर चुप लागे । = कारण-कार्य सम्बन्ध
८५. उत्सुकताका साथ धौम्यले भने, = आनुक्रमिक सम्बन्ध
८६. “तपाईंका कुरा सुनेर धृतराष्ट्रले के भने त ?” = प्रश्नार्थक सम्बन्ध
८७. मुखबाट थुकका छिटा निकाल्दै अलि छिटोछिटो विदुरले भने, = प्रश्नोत्तर सम्बन्ध
८८. कहाँ भन्नुहुन्छ, = आनुक्रमिक सम्बन्ध
८९. त्यत्तिकैमा दुर्योधन आइपुगयो, = व्याख्यात्मक सम्बन्ध
९०. अनि धृतराष्ट्रतिर फर्केर भन्यो, = आनुक्रमिक सम्बन्ध
९१. अब त विदुरलाई चिन्नुभो कि ! = आनुक्रमिक सम्बन्ध
९२. पाण्डवका गुप्त दूत हुन् = व्याख्यात्मक सम्बन्ध
९३. भनेर त उहिल्यै मैले बिन्ती गरेको हुँ । = कारण-कार्य सम्बन्ध
९४. कसो रे'छ ! = प्रश्नार्थक सम्बन्ध
९५. अब पनि मेरो ज्ञानी भाइ भनेर ओड ढाक्नु भो = आनुक्रमिक सम्बन्ध
९६. भने त हाम्रो सत्यनाश हुन्छ । = कारण परिणाम सम्बन्ध
९७. अनि मेरा कन्सरी तातिहाले, = प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध
९८. त्यसपछि गर्जेर दुर्योधनलाई भनें = रीतिबोधक सम्बन्ध
९९. के कुरा गर्छस् कुलाङ्गार ! = आनुक्रमिक सम्बन्ध

१००. आफ्नो आइको भैसी नदेख्ने, फेरि अर्काको आइमा भने नभएको जुम्रो पनि छ कि = व्याख्यात्मक सम्बन्ध
१०१. भन्ने शङ्का गर्ने ! = कारण-कार्य सम्बन्ध
१०२. हेर, यदि तँ नजन्मेको भए अथवा जन्मनासाथ मरेकै भए ज्यादै बेस हुन्थ्यो, = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
१०३. किनभने तँ अहिलेसम्म बाँचिरहेको हुनाले नै यो प्रलयाग्नि धूवाँइरहेको हो । = कारण-कार्य सम्बन्ध
१०४. हेर, तँ कस्तोकस्तो कुकर्ममा पनि पछि हटिनस् = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
१०५. आफैँ सम्झी । = विध्यर्थक सम्बन्ध
१०६. निर्दोष भीमसेनलाई विष खुवाएर खोलामा बगाइदिएको कुरा तँले बिर्सिस् होला । = व्याख्यात्मक सम्बन्ध
१०७. लाहाको घरमा आगो लगाई पाण्डवहरूलाई स्वाहा पार्न आँटेको कुरा याद छ ? = प्रश्नार्थक सम्बन्ध
१०८. यस्ता अपराध तँले हजारौँ गरेको छस् । = विशिष्ट-सामान्य सम्बन्ध
१०९. साँच्चिकै भनौँ = विध्यर्थक सम्बन्ध
११०. भने प्रायश्चित्तका निम्ति बाह्र वर्षसम्म बनबास त तँलाई पो पठाउनुपर्ने ! = कार्य-कारण सम्बन्ध
१११. भन्नसम्म भन्नुभएछ = आनुक्रमिक सम्बन्ध
११२. भनेर धौम्य खित्त हाँसे । = कारण-कार्य सम्बन्ध
११३. त्यस्ता उल्लुलाई म किन बाँकी राख्यौँ = आनुक्रमिक सम्बन्ध
११४. भनी विदुरले फेरि उही वृत्तान्त सुरु गरे, = कारण-कार्य सम्बन्ध
११५. दुर्योधनले भन्यो = अप्रत्यक्ष सम्बन्ध
११६. वाह ! आज हाम्रो राज्यमा बसेर हामीलाई नै जथाभावी भन्ने ? = प्रश्नार्थक सम्बन्ध
११७. म काकासाका भन्ने छैन । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
११८. मिति पुऱ्याइदिउँला । = आनुक्रमिक सम्बन्ध
११९. मैले भनौँ = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१२०. तँले मलाई के गर्न सक्छस् र ? = प्रश्नार्थक सम्बन्ध
१२१. खुब गरे जा भन्लास्, = व्याख्यात्मक सम्बन्ध
१२२. त्यत्ति न हो । = आनुक्रमिक सम्बन्ध

१२३. म अब तेरो घरमा त के तेरो राज्यैमा बस्दिनँ । = व्याख्यात्मक सम्बन्ध
१२४. बुझिस्, बरु ज्यान गए जाला = अनुमानित सम्बन्ध
१२५. अन्यायतिर त म लाग्दिनँ । = समुच्चयात्मक सम्बन्ध
१२६. क्याबात् । खुब हुनुहुँदो रहेछ । = प्रभाव-परिणाम सम्बन्ध
१२७. जन्मभरमा यसरी रन्केको पहिला दिन नै यही हो कि कसो ? = प्रश्नार्थक सम्बन्ध
१२८. भनेर धौम्यले विदुरको मुख पुलुपुलु हेरे । = कारण-कार्य सम्बन्ध
१२९. खिसिक्क हाँसेर विदुरले भने कि = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१३०. त्यसपछि लम्कीभम्की गर्दै दुर्योधनले दाहा किटेको सुनेर मतिर फर्की धृतराष्ट्रले भने, = रीतिबोधक सम्बन्ध
१३१. तँलाई मैले निकै बुद्धिमान् ठहराएको थिएँ, = मूल्याङ्कनात्मक सम्बन्ध
१३२. तर यहाँसम्मको धूर्त रहिछस् । = आर्थी विपर्याय सम्बन्ध
१३३. पाण्डवको पक्ष लाग्ने हो = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१३४. भने ऐले नै निक्ली जा, = कारण-कार्य सम्बन्ध
१३५. उनीहरूकै पछिपछि लाग् । = विध्यर्थक सम्बन्ध
१३६. अनि त के खोज्छस् काना आँखो भनेभै भइहाल्यो मलाई, = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१३७. सरासर यतातिर आएँ । = रीतिबोधक सम्बन्ध
१३८. लामो सुस्केरा हालेर धौम्यले भने, = रीतिबोधक सम्बन्ध
१३९. न्यायको पक्षको फल त तपाईँले देशनिकाला पो पाउनुभएछ, = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१४०. तर हेर्नास्, संगसंगै जाऔला = आर्थी विपर्याय सम्बन्ध
१४१. मनको बह धौम्यसँग पोखेपछि विदुरको आवेश अलिअलि शान्त भयो, = आनुक्रमिक सम्बन्ध
१४२. अनि सन्ध्यास्नान सिध्याएर धौम्यसँग गुनगुन कुरागर्दै आश्रमतिर हिँडे । = आनुक्रमिक सम्बन्ध